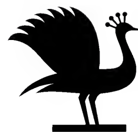
Międzyrzec Podlaski Memorial Book

Sefer Mezriṭsh

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

ATITLE	Sefer Mezritsh : le-zekher ḳedoshe ʼirenu h.y.d.
IMPRINT	880-02 [Israel] : "ha-Merkaz ha-Mezritshai" be-Yiśraʻel ṿe-irgune bene ʼirenu ba-tefutsot, 1978.
DESCRIPT	821 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Międzyrzec Podlaski. Międzyrzec Podlaski (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Międzyrzec Podlaski.
ADD'L NAME	Edelbaum, Meyer, 1903- Bir, Menahem.
ADD'L TITLE	Mezritsh book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר מזריטש

קובץ

FOR

Paul Oxenhorn
4511 16 ave
B'Klyn, N.Y. 11204

ספר מזריטש

לזכר קדושי עירנו הי״ד

הוצא ע״י ״המרכז המזריטשאי״ בישראל
וארגוני בני עירנו בתפוצות

תשל״ח ישראל 1978

THE MEZRITSH BOOK

דפוס רנאות תל־אביב, טל. 623078

המערכת:

מאיר איידלבוים, מנחם ביר, פייבל פיטרמן

עריכה

עברית: **יצחק רונקין** יידיש: **בונים הלר**

ועדת הספר:

אברהם בלושטיין	ישראל
מרדכי מירז (זבילבסקי)	„
משה ברק	ניו־יאָרק
נחום גוטמן	„
יצחק וישניה	„
חיים מרדכי זלצשטיין	„
מוטל סובלמן	„
גרשון פרידמן	לוס־אנג׳לס
אברהם ניסנבוים	קליבלנד
פנחס ביימן	סן־פרנציסקו
שמחה בירשטיין	קנדה
פייבל רויזמן	ארגנטינה
ליאווה פרידמן	אוסטרליה
מטיס לרנר	צרפת

רשימת התורמים
רשימה פון ביישטייערער

ארגונים — פאַראיינען

רילִיף בניו־יורק
יונג־מנס סוסייטי
ארגון מזריטש בלוס־אנג׳לס
ארגון מזריטש בקליבלנד
ארגון מזריטש בטורונטו (קנדה)
ארגון מזריטש במונטריאָל (קנדה)
ארגון מזריטש בארגנטינה
ארגון מזריטש באוסטרליה
ארגון מזריטש בצרפת

תרומה אישית — פערזענלעכער ביישטייער

(השמות לפי הא״ב — די נעמען לויטן א״ב)

אַקסנהאָרן פרידאַ און פנחס	ניו־יאָרק
בלאָם חיה און מאָריס	„
בלאַנק רות און מאָריס	„
בערק עלזאַ און משה	„
בערק פרידאַ און פנחס	„
גאָלדוואַסער איידע און יוסף	„
גוטמאַן חנה און נחום	„
גוטערמאַן מיטאַ און בען	„
ווישניע בינטשע און יצחק	„
זאַלצשטיין רחל און חיים מרדכי	„
סאָבעלמאַן סעלמאַ און מאָטל	„
פינקלשטיין שרה און אַברהם	„
ניסנבוים אַברהם און יעטע	קליוולאַנד
רויטשטיין און פאַמיליע	„
ריטשמאַן פרעד (זון פון שמואל און בעטי ז״ל)	„
ביימן פנחס און שפרינצה זכרונה לברכה בעוועלע אוןביידע קינדער (ק. אונו) (א. נ. פון יחיאל ז״ל)	סאַן־פראַנציסקו

אַבמאַן שמחה און פאַמיליע	קאַנאַדע
מ. און פ. אַדלער	"
א. און ר. באַרנעט	"
בירשטיין רייזל און שמחה	"
גאָלדשטיין עלסי און מענדל	"
טשאַרני (טשאַרניבראָדע) חיים און פאַמיליע	"
מ. און פ. עטקין	"
ראָזנבלום מאַשע־לאה און מאָטל	"

באַס (באַסעוויטש) לעאָן און דבורה (פון דער היים גרינבערג)	מעלבורן (אויסטראַליע)
גאָלדמאַן ליאָווע און יאַדזשע	"
זאַוואָזשניק אַהרן און חיה'טשע (פון דער היים טוואַרדעדזשעוואָ)	"
זעמעל יאַנקל און שפּרינצע (פון דער היים ווייסגלאָז)	"
טוגענדער (קראַקאָווסקי) מאָטל און רויזע	"
לאַנצקעוויטש לידיע (פרוי פון אַברהם לאַנצקעוויטש ז"ל)	"
לעבנהאָלץ חיים און באַשקע (פון דער היים קאָפּעטש)	"
לעבנהאָלץ בינטשע און פייגע (פון דער היים עפּלבוים)	"
מילגראָם לעאָן און מלכה (פון דער היים זעמעל)	"
נודלבערג פסח און רחל	"
עפּלזאַפּט מיכל און חוה	"
עדלשטיין פּיי (פרוי פון ליפּמאַן עדלשטיין ז"ל)	"
פליישביין צביה (פון דער היים קרופּניק, פרוי פון גדליה פליישביין ז"ל)	"
פרידלענדער לאָלעק און חנה (פון דער היים ריבאַק)	"
פרידמאַן מישע און פעלע (פון דער היים פּאַגאָזשעלעץ)	"
פרידמאַן ליאָווע און צילע	"
רובינשטיין (מירלענדער) באַשע (פרוי פון זיסקינד רובינשטיין (מירלענדער) ז"ל)	"
שוואַרצבערג משה און שרה	"
שטיין צביה (פון דער היים סאַפּיר, פרוי פון יחזקאל שטיין ז"ל)	"

	לערנער מאַטעס און פאַמיליע	פאַריז
	לערנער שמעון און פאַמיליע	"
	פליישביין משה און פאַמיליע	"
	קאַהן אַלבערט	"
	שאָהר מאַניע	"
	אופק דבורה (לבית פישר)	ישראל
	אורנשטיין זהבה (לבית פלסטרשטיין)	"
	איידלבוים שרה ומאיר	"
	איידלבוים סימה ומשה	"
	אריאל (זילברברג), בטי וצבי	"
	ארצי לאה (לבית צוקרמן)	"
	בובקין מלצ'ה (לבית ברג)	"
	בויגנמן פניה ויעקב	"
	בידרמן אסתר ומאיר	"
	בייניגסון משה ומנוחה (לבית בלושטיין)	"
	ביר בתיה ומנחם	"
משפ'	בלושטיין אברהם	"
	בלושטיין אהרן ואיטקה זכרונה לברכה	"
	גולדפריד יעקב וסימה זכרונה לברכה	"
	גלעדי אליהו בן אליעזר דוד וחינקה פרלשטיין ז"ל	"
משפ'	גפני (וויינטרויב) אברהם	"
	גרדשטיין אריה ופועה (לבית איידלמן)	"
משפ'	גרינברג נתן	"
	גרכט מנוחה (לבית רוזנולד)	"
	דובדבני (וישניה) שמחה ורינה	"
	דולינסקי אסתר וגרשון	"
	הרשקוביץ ליפצ'ה (לבית זילברברג)	"
משפ'	וינדרבוים אברהם	"
	וינר טובה (לבית לומשטיין)	"
משפ'	ויסברוט מרדכי	"
	וירצר אסתר ויוסף	"
	ולקיר זהבה (לבית ריינוויין)	"
	ונגריק חיים (בן שרה ומטיס ז"ל)	"
	זוטא לאה ונחום	"
משפ'	זילברמן (פרלמן) נחמן	"
משפ'	טבקמן חיים	"
	טבקמן מרדכי ואסתר (לבית רויזן)	"
	טוכמינץ אהרן ויוספה (לבית בידרמן)	"

	טרון שרה ומשה	ישראל
	יברבוים יוכבד (לבית פלסטרשטיין)	״
	יערי (פרקלולד) צפורה	״
משפ׳	כ״ץ אברהם	״
משפ׳	כ״ץ שמואל	״
	לוינזון רבקה ובנימין	״
	ליסטרגרטן שלמה ודבורה	״
	לזר מרים ומרדכי	״
	מאושר (לבנגליק) מרים ומשה	״
	מאושר (לבנגליק) צפורה ושלמה	״
	מיודק אהרן ועמליה (לבית פפה)	״
	ניישטיין דורקה ופנחס	״
	פארי (פיטרמן) דבורה ואריה	״
משפ׳	פוזרובציק שלמה	״
	פיטרמן יונינה ופייבל	״
	פינקלשטיין יונה וגד	״
	פלינט חדוה (לבית ברג)	״
	פלמן חיה וגדליה	״
	פרבמן ר׳ בנימין ופשקה	״
משפ׳	פרבמן פייבל	״
משפ׳	פרשטנברג דוד	״
משפ׳	קוגוט יצחק (ת״א)	״
	קוגוט יצחק ואילנה, זכרונה לברכה	״
	קליינמן ברכה ויעקב	״
	ראוך חיים וגולדה (לבית שדליאז׳)	״
	רויזמן איטקה (אלמנת מרדכי רויזמן ז״ל)	״
	רוזנולד חיה ונחום	״
	רייכטלר ירוחם וחוה (לבית צוקרמן)	״
	רנת חדוה (לבית בלושטיין)	״
	שדליאז׳ מנחם, אריה ותמי (ילדי עובדיה שדליאז׳ ז״ל)	״
	שכטמן בינה (לבית נודלברג)	״
משפ׳	שניז׳ק יצחק	״

אל בני עירנו

„ספר מזריטש", שאנו מגישים לכם בזה, הוא הרביעי בסידרת הספרים על קהילת מזריטש. קדמו לו „מיין חרובע היים" מאת י. האַרן, ספר־יזכור „מזריטש" בעריכת הנ"ל, „די יידן־שטאָט מעזריטש", היסטוריה של עירנו מראשית ימיה עד מלחמת־העולם הראשונה, מאת מ. איידלבום (עדלבוים). שלושתם הופיעו בבואנוס־איירס. בנוסף להם ראה אור בארצות־הברית קונטרס על השואה במזריטש, מאת ל. פרידמן. כל אלה נתפרסמו ביידיש, ואך טבעי הדבר שספרנו זה, הרואה אור כאן בארצנו, יהיה בחלקו בלשוננו העברית.

הספר ערוך במתכונת של עברית לחוד ויידיש לחוד. מקצת מן החומר תורגם אך לא הובא פעמיים, פעם בעברית ופעם אחרת ביידיש, או להיפך — פרט לסקירה ההיסטורית הקצרה, הבאה כפתיחה וכמבוא — דבר המתחייב מאליו. אכן שני מדורים הם, ואין באחד מה שיש בשני, והללו משלימים זה את זה ומהווים יחד שלימות אחת.

אילו הכנסנו כל החומר שקיבלנו ועוד דברים מסויימים שהיו ראויים להיות מתורגמים ומובאים בשתי הלשונות, היינו בלי ספק מגיעים לכאלף ומאתיים עמוד — דבר שהיה מחייב אותנו להוציא את „ספר מזריטש" בשני כרכים עבי־כרס ולהגדיל עוד יותר את ההוצאות הגדולות בלאוו הכי. לא היינו בטוחים כי נוכל לעמוד בכך, ואף־על־פי כן עשינו כל שביכולתנו, כדי לשתף את הרבים ויעיד על כך מספר המשתתפים בספר, העולה על שמונים. ואם יש בני־עיר שדבריהם, רובם או קצתם, לא הובאו בספר, הרי זה לא משום שנמצאו בלתי־ראויים לדפוס. רשימות ומאמרים רבים הגיעו לידינו באיחור ולא ראינו צידוק להוציא את הישן מפני החדש. עם אלה הסליחה.

לזכותנו נאמר רק זאת: שקדנו שיהא ספרנו — מבחינת התוכן והעריכה — ספר מעולה. לשם כך הפקדנו את מלאכת העריכה בידי עורכים מקצועיים ידועי־שם. איתם עבדנו כצוות בתאום מלא ומתוך הוקרה הדדית. תודתנו העמוקה נתונה להם ולכל אלה, והם רבים, שסייעו בידינו — אם בחומר ואם ברוח, להצלחת העבודה האחראית והגדולה הזאת.

המערכת

מזריטש הקדומה

מאיר איידלבוים/תל־אביב

קהילת מזריטש

מראשיתה עד מלחמת־העולם הראשונה — סקירה היסטורית

היישוב היהודי במזריטש (כך הופיע שמה במיסמכים ובספרות עד העידן החדש) לא היה מן הראשונים בין יישובי־היהודים בפולין ובליטא. קדמו לו בשנים רבות יישובים אחרים. זמן־ייסודו המדוייק קשה לקבוע, אך ממה שידוע לנו אפשר לשער בערך את זמנו.

בידינו שני מקורות. אחד מזכיר במפורש יהודים, והשני אינו מתייחס ליהודים במפורש. בן־עירנו הנודע ר׳ יעקב שפירא[1]) כותב באחד המכתבים אל פרופ׳ ש. דובנוב (המקור בארכיון דובנוב, יי. וו. א. ניו־יורק) כי פקיד נוצרי במזריטש, חוקר תולדותיה, סיפר לו, שהמלך יאגללו נתן ליהודי אברהם הארץ (אולי הערץ, או הירץ — מ. א.) את הכפרים סטולפנו־מזריטש להקים שם עיר בשביל יהודים. דבר זה היה לפני ארבע מאות שנה. הפקיד אמר שיש לו מיסמכים בכתב־יד ובדפוס, המאשרים את דבריו. שפירא מודיע, שהוא משתדל להשיג את הכתבים הנ״ל.

אם נקבל נתונים אלה ונצרף לכך את השנים שחלפו מאז כתיבת המכתב (התאריך יום ג׳ בטבת תרנ״ה), עד שעלה הכורת הנאצי על הקהילה, נמצא שהיישוב היהודי במזריטש נוסד בשנת 1495, ונתקיים 482 שנה. הדבר נראה מוקשה, שכן יאגללו מת חמישים ושתיים שנה לפני־כן. כלומר, לא היה בחיים בעת שהעמיד כביכול את הכפרים לרשות היהודי הנ״ל, כדי שיקים עיר בשביל יהודים. אמנם, סתירה זו אפשר ליישבה. כי מן־הסתם לא דייק הפקיד במיספר השנים, וכל מה שרצה לומר הוא, שמזריטש נבנתה על־ידי יהודים והיא עתיקת־יומין.

המקור השני אמין יותר. הרי זה האטלאס הגיאוגרפי „סטארה־זשיטנה פאלסקה״. שם מסופר, כי המלך יאגללו נתן את הכפרים לאברהם כאמיעץ בשנת 1390. כשאנו משווים את שני המקורות, אנו מוצאים בשניהם גם חפיפה וגם סתירה. הצד השווה שבשניהם: מדובר באותו מלך ובאותם כפרים. בשניהם מדובר באיש, ששמו אברהם. אלא במקור הראשון שם־משפחתו הארץ, ובמקור השני — כאמיעץ. שם זה אינו יהודי. בין הפולנים רווח השם כאמיעץ. השם אברהם אינו במיוחד יהודי. ידוע, שגם נוצרים משתמשים בשמות מן

---

1) ראה ספרי „די יידן־שטאָט מעזריטש״, עמוד 34, ועוד.

התנ"ך ואברהם הוא אחד מהם. עם־זאת הסברה נותנת, שאותו אברהם, הנזכר בשני המקומות, היה יהודי. שכן בודדים מבין קאטולים השתמשו בשם תנ"כי. אשר לשם־המשפחה כאמיעץ, שהוא בלי־ספק פולני, אפשר לשער, שיש כאן שיבוש של שם יהודי. למשל: בן־חיים, שביידיש הוא כאיעמס, וממנו יצא כאמיעץ (או השם כאמיעץ בא בשל סיבה אחרת). נמצא, שהיישוב היהודי נוסד בשנת 1390, מכל־מקום לא מאוחר מתחילת 1400. היהודים ישבו איפוא במזריטש בערך 587 שנים.

העורכים לא הזכירו את היהודים והדבר אין בו כדי להתמיה. ידוע, שהפולנים סירבו לראות בתושבים היהודים אזרחים, ומכל־שכן אזרחים שווים רק אחר מלחמת־העולם הראשונה הוכרחה פולין לחתום על אמנה, המעניקה ליהודים זכויות־אזרח שוות ואת הזכות לפתח את חייהם התרבותיים, הדתיים והלאומיים. פולני, אפילו היסטוריון, שהאמת ההיסטורית צריכה להיות נר לרגליו, לא היה מעז להודות, שמזריטש היתה מראשיתה עיר יהודים והם שבנו אותה.

שני המקורות מדברים על שני הכפרים בנשימה אחת. אולם היישוב היהודי מראשיתו ועד כמעט אמצע המאה התשע־עשרה, היה רק במזריטש. בסטולפנו לא היה ישוב יהודי, אפילו לא בימינו. סיבת הדבר אינה ידועה, אך אפשר לשער שאדוני־הכפרים לא היו מעוניינים לשבת בתוך עיר של יהודים והעדיפו שאחוזתם הפרטית וארמונם יהיו מבודדים, כיוון שסטולפנו גובל עם הגן הגדול של הארמון נשאר גם כפר זה בתוך התחום, שבו לא ראו בעיין יפה ישוב יהודי.

יהודי־מזריטש הראשונים החלו לבנות את עירם בצפונו של הנהר קזשנא ממזרח למערב. הגבול הדרומי היה הנהר. מעבר לנהר ישבו אדוני־הכפרים וגם סטולפנו מעבר לנהר. לכאורה, הסיבה להקמת הישוב היהודי במזריטש ולא בסטולפנו היא, שהנהר חסם את רציפות התפשטותו של היישוב היהודי מצפון לדרום. ודאי שכן היה, אבל לא הנהר היה הסיבה. שכן, מה־טעם לא התפתח היישוב היהודי מתחילת בניינו גם לצפון, והרי בסביבה, מעבר הנהר, היו ישובים יהודים. ואכן, במשך הזמן התחילו היהודים לייבש את גדות הנהר ולהקים שם מבנים. בית־עלמין העתיק היה גבולו של היישוב בצפון ומייד אחריו התחיל היישוב הישן. על כך מעיד הרחוב הידוע בשמו ביידיש: „די צעבראָכענע גאס", ששמה הפולני הוא סטארה־מייסקה", דהיינו „אלט־שטאָט" (העיר העתיקה). מכאן פנה בניינו של היישוב דרומה, מזרחה ומערבה. כאמור, רק במחצית המאה האחרונה, כשייבשו את גדות־הנהר ונטו גשרים, התפשט היישוב גם לעבר הנהר.

מאין באו המתיישבים?

אין ספק, שהמתיישבים הראשונים היו יהודים מארצות־המערב, מגרמניה. לא רק למזריטש באו. באותה תקופה נהרו יהודי המערב, שברחו מפני נוגשיהם ומחריביהם, לפולין שהיתה הארץ היחידה אשר פתחה שעריה לפליטי היהודים.

כמעט מרבית קהילות פולין וליטא קמו באותה תקופה. גם מינהגי התפילה במזריטש, בייחוד בבית־הכנסת, מעידים על השפעה מובהקת של פראנקפורט וסביבותיה. אך אין ספק שגם יהודים מן הסביבה באו להשתקע ביישוב החדש בזכות הפריבילגיות שהעניקו האדונים למתיישבים בתקווה שהללו יביאו לפיתוח אחוזותיהם, כדרך שעשו זאת הפליטים בכל מקום. כדרכן של קהילות חדשות, גם קהילת מזריטש לא קמה בבת־אחת. אפילו שירותים מועטים מצריכים הוצאות. ישוב קטן ודאי שלא היה יכול, לפחות בשנים הראשונות, להחזיק רב, שוחט, מלמד־תינוקות, בית־מדרש וכו׳. יש להניח שהמתיישבים נזקקו לעזרתה של קהילה מבוססת בסביבה שתספק לה מלמד, שוחט, רב וכו׳. תמיכה זו ודאי קיבלו מן הקהילה הגדולה שבסביבה — בריסק, שבאותם הימים כבר היתה אחת הקהילות החשובות ביותר בכל מלכות ליטא, שגם מזריטש היתה חלק ממנה.

עם קום הוועד המרכזי לכל יהודי פולין, שריכז בידיו את כל הפעילות היהודית, היתה כל קהילה רשות בפני עצמה. על מנהיגי הקהילה הוטלה החובה לדאוג לצורכי הקהילה ותושביה בכל עניין, בין בענייני פנים ובין בקשרים עם השלטונות ועם אדוני־המקום. אשר לחובות כלפי השלטון, הוצרכו המנהיגים קודם־כול לגבות המס הקרוי כרגא דמלכא, דהיינו מס ששילמו לאוצר־המלוכה, שהוטל על כל יחיד, על כל ראש בקהילה היהודית. מובן, שגם יהודי מזריטש שילמו את המס הזה. כל עוד מיספר היהודים היה מועט והקהילות מועטות, לא היה קושי בגביית המס. שליחי המלך סובבו בקהילות וגבו את המס. במרוצת השנים גדלה האוכלוסייה היהודית ועלה מיספר הקהילות. מנהיגי היהדות הועמדו בפני מצב חדש. הקהילות לא יכלו עוד לפתור בעיות שעלו הן מבפנים והן כלפי־חוץ. כלפי־פנים היתה כל קהילה עצמאית בלי כל רשות מוסמכת מעליה, אם בענייני דת, פולחן ומנהגים, ואם בחינוך או ביחסים שבינה לבין שאר הקהילות. אמנם, מנהיגי הקהילות הגדולות היו מתכנסים לעיתים ודנים בעניינים משותפים, אבל לכינוסים אלה לא היה כל בסיס חוקי והם לא יכלו לדבר בשם הכלל היהודי.

באותו זמן הגיעו גם השלטונות לידי מסקנה, שהשיטה הישנה בגביית המס מאת היהודים שוב אינה יעילה. כל־עוד האוכלוסיה היהודית היתה קטנה והקהי־לות מועטות, לא נתקלו הגובים בקשיים. אבל עם גידולה של האוכלוסיה היהודית וגידולן של הקהילות, לא יכלו עוד הגובים לגבות את המס. המלך אבגוסט־זיגמונד הזקן ביקש מוצא על־ידי החכרת גביית המס היהודי ליהודים, בדרך־כלל לעשירים, על פי רוב בנקאים. אבל היהודים לא שיתפו־פעולה עם הגובים, מטעמים שונים. אז גמל בקרב השלטונות הרעיון להעניק ליהודי פולין וליטא אוטונומיה. בשנת 1551 (דעה אחרת, בשנת 1581), העניק זיגמונד־אבגוסט את ה„מאגנה כארטה" ליהודים לשלטון אוטונומי. ראשי הקהילות והרבנים החשובים התכנסו והחליטו להקים ועד מרכזי שידאג לאירגון החיים היהודיים בכל פולין וליטא וישמש נציגות של היהדות בשתי ארצות הללו כלפי השלטונות. הוועד המרכזי כלל את יהודי מדינת־ליטא, וד׳ הארצות של פולין, דהיינו פולין גדול,

פולין קטן, וּוהלין ורוסיה האדומה. מזריטש היתה בליטא. כל הארצות נתחלקו לגלילות. בכל גליל קהילה ראשית, שאליה כפופות הקהילות הקטנות. מזריטש השתייכה לגליל בריסק, שהיתה אז הקהילה הגדולה ביותר בליטא.

מאבקה של מזריטש לעצמאות

יחסיה של מזריטש לבריסק היו תקינים. לא מצאנו עדות המעידה על ההיפך. אולם משחלו שינויים מנהליים בוועד המרכזי, פתחה מזריטש במאבק לעצמאות מן הגליל, שאליו השתייכה.

בשנת 1623 פרשה מדינת־ליטא מן הוועד המרכזי והקימה וועד מרכזי משלה, שדיבר בשם יהדות ליטא. הסיכסוך שבשלו התפלגה יהדות ליטא מן הוועד המרכזי, פרץ בשל מעשה מדיני של שלטונות פולין וליטא. בשנת 1570 קם האיחוד הגמור בין פולין לליטא. עד־אז היו שתי מדינות עצמאיות עם מלך אחד משותף אולם בשנה הנזכרת החליטו שתי המדינות להתמזג למדינה אחת. המעשה הזה ידוע בשם „אוניה לובלסקה". על־סמך המיזוג העבירה ליטא את פודליאשה למינהל הפולני. בעקבות ה„אוניה" החליט הוועד המרכזי גם־הוא להוציא את פודליאשה מבריסק ולהקים גליל חדש, גליל פודליאשה עם טיקטין כקהילה הראשית. בריסק היתה נגד החלטה זו, ופרשה. מזריטש התמרדה. היא סירבה להשתייך לגליל החדש. למרות החלטת הוועד, סירבה מזריטש לעזוב את בריסק אף־על־פי שבריסק לא השתייכה עוד לוועד המרכזי, שמרה מזריטש אמונים לבריסק והוסיפה להיות קשורה אליה מבחינה אדמיניסטראטיבית, עד שנת תל"ו, היא שנת 1675. בפנקס מדינת ליטא, שפירסם פרופ' שמעון דובנוב, ובו מצויים פרוטוקולים של כינוסי ועד מדינת־ליטא, מופיעה מזריטש לאחרונה בשנת תל"ו הווה אומר: חמישים ושתיים שנה עמדה במרייה. באותה שנה, כנראה, הוכרחה מזריטש על־ידי ועד ארבע הארצות לקבל את מרותה של טיקטין. אך מזריטש סירבה ופתחה במאבק לעצמאות. מזריטש וטיקטין התדיינו בפני בית־דין הגדול של הוועד המרכזי. תחילה הצדיק הוועד את טיקטין, אבל בשנת תמ"א—1681 הכיר בית־הדין בצידקת טענותיה של מזריטש לעצמאות וכשאר הקהילות הגדו־לות, כגון קראקוי ולובלין ואחרות, זכתה מזריטש למעמד של קהילה עצמאית, הזכאית לשגר את ציריה לוועד המרכזי ולא באמצעות הגליל. מאז היו מנהיגי מזריטש לא רק מנהיגי קהילה קטנה או מנהיגים של הגליל, אלא ציר מזריטש אל הוועד הוכר כראש וכמנהיג של היהדות הפולנית, כדין כל חברי הוועד המרכזי. מי היו שליחי מזריטש אל ועד ד' ארצות? מצאנו רק אחד. הפנקסים הישנים אבדו (גם האחרון אבד בשואה), אך בפנקס האחרון של החברה־קדישא מצאנו את שמו, והוא „ה"ה התורני הראש מוהר"ר אלי' כ"ץ חמיו של הרב דק"ק (קהילה קדושה) פ"פ (פראנקפורט) דמיין, נפטר ניסן תע"ה (1714)".

ר' אליה כ"ץ לא היה יליד מזריטש. מוצאו מגרמניה. אביו היה הרב המפור־סם מפיורדא (פירטה), ר' שמואל, מחברו של הספר הקלאסי „בית שמואל", פירוש על שולחן ערוך „אבן־העזר", שהוא ספר־יסוד בשיפוט העברי. ר' שמואל

נשא אישה ממזריטש. את שם חותנו או חותנתו לא מצאנו. לעומת־זאת אנו יודעים, שהיה חותנו של יליד מזריטש המפורסם ורבה, ר׳ אברהם אבוש, אשר נלקח ממזריטש להיות רבה של פראנקפורט דמיין ונקרא על שמה ר׳ אבושל פראנקפורטר. ר׳ אליה היה פרנס ועד ארבע הארצות. כנראה היה מגדולי הקהילה וחשוביה.

גירוש מזריטש ופורענויותיה

הכמורה והאנטישמים למיניהם שקדו וטרחו להשפיע על השליטים, כי יגרשו את היהודים מפולין וליטא. המחצית השניה של המאה החמש־עשרה היתה מלאה אסונות ליהודים. היהודים גורשו מבאווריה, מווירצבורג, ממגדיבורג, ועל כולם — גירוש ספרד בשנת 1492 ושנתיים אחר־מכן גירוש פורטוגל. הכמורה הפולנית והאצילים שרצו להיפטר מהיהודים שמחו לשמע שואות אלה והגבירו מאמציהם לגרש את היהודים. המלך יאן קאז׳ימיר, הלוחם בטאטארים ובמוסקוויטים, מת. הוא הניח אחריו חובות הרבה ליהודים, הלוואות שלקח מהם, כדי לממן את מלחמתו עם האויבים. שני בניו, אלכסנדר, ארכידוכס של ליטא, ואולבריכט בקראקוי, ירשו גם את חובות אביהם. אלכסנדר, שהושפע על־ידי אנשי הכמורה, נתפתה להם ובשנת 1495 גירש את היהודים. הוא נפטר מן היהודים ומן החובות. לעומת אחיו, עמד אולבריכט בפני לחצם של אנשי הכמורה והאנטישמים. בינתיים מת אלכסנדר, ואולבריכט הוכתר מלך פולין וליטא. לא זו בלבד, שלא שעה לעצת המסיתים, אלא גם התיר ליהודי ליטא לשוב לאחוזותיהם, אך הטיל עליהם מס מיוחד, „פאוורוטני״, דהיינו מס־שיבה וסכום כסף לממן החזקת אלף רוכבים בעת מלחמה. החוזרים, רובם עניים, הוצרכו לפדות את רכושם מאת המחזיקים בו. יהודי מזריטש החוזרים גם הוזקקו לשקם את הריסות־חייהם.

תקופת־הזוהר של יהדות פולין, שהחלה עם השלטון האוטונומי במחצית השנייה של המאה השש־עשרה, לא ארכה ימים. בשנות 1648—1649 מרד בוגדאן חמיל (חמילניצקי), ראש הקוזאקים, במלכות פולין, אך את זעמם וחמתם כילו הללו ביהודים. למעלה ממאתיים קהילות נחרבו ולפחות מאה־וחמישים אלף יהודים, איש ואישה וטף נהרגו. אלפים נמכרו לעבדים ובנות ישראל עונו. רכוש יהודי היה לבז. על כך מספר בהרחבה רבי נתן נטע הנובר בספרו „יוון מצולה״. ר׳ שמואל פייבוש מווינה מזכיר בספרו „טיט היוון״ את הטבח בקהילת מזריטש, וכך הוא כותב: ...״ומשם הלך למדינה הנקראת פודלישאי... ומשם הלך בגבול שמונה ימים, שלא היו שם יהודים. ואחר בא לגבול ברישקפא ובא לקהילה הקדושה מעזריטש הגדולה ושם שלוש מאות בעלי בתים ונהרגו כמעט כולם. כל החורבן עשה חמיל מושקוויטים״.

אף שאין להשוות את הספר „טיט היוון״ לספרו של ר׳ נטע נתן הנובר „יוון מצולה״, שכן ר׳ נתן הנובר היה עד חי ובעצמו לקח את מקל־נודדים וברח מפני חמיל, הרי מודים היסטוריונים בחשיבותו הרבה של „טיט היוון״. ר׳ שמואל פייבוש רשם מפי פליטים מה ששמע. המיספרים אולי אינם מדוייקים וגם

השמות הוחלפו, אבל אין ספק, שמזריטש שלנו בפודליאשה וקרובה לברישקפא, היא בריסק. כן אין ספק, שקהילת מזריטש היתה לבז ולהרג בידי חמיל והקוזאקים שלו, מאחר שגם ב„יוון מצולה" מסופר על הטבח שעשה חמיל בבריסק, וולודבה ולוקוב; דהיינו, בסביבות מזריטש. עדות ישירה בעניין זה מצויה בזכרונות של בר מבולוחוב. הוא מספר, כי בשעה שחמיל התקרב למזריטש ברחו משם סבו ומשפחתו. שנים אלה ידועות בלוח העברי כשנות ת"ח ות"ט. גם בקינות לתשעה־באב נזכרות גזירות ת"ח ות"ט. אמנם המלחמה הסתיימה בכריתת חוזה־שלום, אבל לא עברה שנה ושוב יצאו חמיל ובעלי־בריתו המוסקוויטים למלחמה ושוב הרגו ורצחו, עינו ובזזו. עם היבחרו של יאן סובייסקי למלך פולין, הוטב המצב. סובייסקי היה ידיד נאמן ליהודים ועשה הכול כדי להגן עליהם. בשנת 1695 מת מגינם ופטרונם ושוב באה עת צרה ליהודים. במקומו נבחר למלך אבגוסט מסאכסוניה. מקצת אצילי פולין העדיפו את התובע־לכתר, סטאניסלאב לשטשינסקי. ריב־דמים פרץ בין האצילים ועוזריהם. היריבים פנו לעזרה מן החוץ; השבדים באו לעזרתו של לשטשינסקי, ומוסקבה באה לעזרתו של אבגוסט. אלה ואלה פלשו לפולין, ויהודים היו ראשונים לפורענות. שני היריבים שדדו ורצחו יהודים. במלחמות אלה איבדו היהודים למעלה משלוש מאות וחמישים אלף נפש. יהדות פולין, העשירה והמפוארת, הפכה לציבור של פושטי־יד, המבקשים נדבות להחיות נפשם ונפשות בני־ביתם. מכוס־התרעלה שתו גם יהודי מזריטש.

פולין הלכה והתפוררה. עם־זאת לא פסקו הפולנים מרדוף את היהודים עד־חרמה. המכה האחרונה באה בשנת תקכ"ב—1762. באותה שנה ביטל השלטון הפולני את האוטונומיה היהודית. רק הקהילות המקומיות נשארו עצמאיות. שכן, באמצעותן יכלו השליטים לגבות מיסים מאת היהודים. יהדות פולין הפכה לעדה בלי זכויות כלשהן.

בשנות 1772—1793 חולקה פולין בין אוסטריה, פרוסיה ורוסיה. מזריטש נפלה בחלקה של אוסטריה. בשנת 1793 פרץ מרד בפולין עם קושצ'יושקו בראשו. קהילת מזריטש שלחה בידי נציגיה תזכיר לממשלה הזמנית והבטיחה לעשות הכול למען המרד, ואפילו להקריב חיים לטובת המולדת. אבל באותו זמן שדדו המורדים את יהודי מזריטש. כן שדדו את כל מלאי הנחושת — 8000 ליטרות — שהיה בבית־החרושת לדודי־נחושת וכלי־נחושת במזריטש, שהיה ידוע בכל הארץ. בעלי־התעשיה קיפחו את רכושם ולא פתחו שוב את מפעלם. יהודים המשיכו בעשיית כלי־נחושת עד מחציתה של המאה הנוכחית.

כעבור עשר שנים בערך דרך כוכבו של נאפוליון. אחר נצחונו בווינה (1809) הוקמה "דוכסות פולין" ומזריטש חזרה לרשותה של פולין העצמאית. אבל מפלתו של נאפוליון שמה עד־מהרה קץ לעצמאותה של פולין. הקונגרס בווינה (1815—1824) סיפח באורח רשמי את הדוכסות לרוסיה. אלכסנדר, צאר רוסיה, נעשה גם מלך פולין ונציגו פעל בשמו. לפולין ניתנה ממשלה אוטונומית. בשנת 1830 פרץ מרד חדש. יהודי מזריטש הבטיחו מלוא עזרתם. המרד דוכא. בשנת 1863

מרדו הפולנים בפעם השלישית. מנהיגי המורדים מזכירים לשבח בזכרונותיהם את מזריטש. אחד מספר שבבית־הכנסת התאספו יהודי מזריטש ונשבעו שבועת־אמונים למנהיג שדרש במעמד זה. גם מרד זה דוכא. מאז שלטה רוסיה בפולין באין־מפריע.

עלילות־דם

עלילות־דם על יהודים שכיחות בפולין. גם יהודי מזריטש נתנסו בעלילות־דם. הראשונה היתה בשנת שנ"א—1596. בכפר שוויניארובה העלילו על המוזג היהודי ומשפחתו כי הרגו ילד נוצרי לשם שימוש בדמו לפולחן דתי. תחילה הוכיחה הבדיקה, כי היהודים חפים מפשע. עם־זאת הכמורה ואחרים לא אמרו נואש. בהשפעתם הובא העניין לפני בית־המשפט בלובלין. בלחץ הכומר חזרה בה העדה, שפחת המוזג, מעדותה והפעם „הודתה" שאמנם הילד נרצח ודמו הוצא מגופו והיא עצמה הוציאה את הגוויה מן הבית, ולא עוד אלא שחברותיה, המשרתות בבתי יהודים במזריטש, גם הן עוזרות לבעליהן ברצח ילדי נוצרים לשם פולחן דתי. יהודי־הכפר הומתו מיתות משונות. אשר ליהודי מזריטש לא שמענו מה עלה בגורלם. אולם התשובה מצויה באגדה שהיתה מהלכת במזריטש, מעשה בר' אייזיק, שמסר את נפשו כדי להציל יהודי מזריטש מסכנת־מוות. ר' אייזיק הנ"ל הודיע, שהוא ביצע את מעשה הרצח. האגדה מסיימת, כי לפני שהוצא להורג השביע האיש את בניו לכל דורותיהם אחריהם לבל תדרוך כף־רגלם ברחוב, בו הוצא להורג.

בשנת 1815 העלילו על שלושה מראשי־הקהל עלילת־דם. אכן, אילולי המנוול, וולוולי הגנב, היו מוציאים את שלושתם לחופשי. שכן, הכומר והרופא שבדקו את גוויית הילד מצאו שלא היה כאן רצח. אבל וולוולי, מתוך כעסו על השלושה, שגרמו למאסרו ערב יום השוק הגדול, הודיע לחוקר, כי שלושת הנאשמים הושיבו אותו בכלא למען השתיקו, מאחר שראה את מעשה־הרצח. אחד עשר אנשים, בתוכם ארבע נשים, הושמו במאסר ועונו 20 חודש בטרם יצאו זכאים בדין. אבל בינתיים מתו שלושה מבין האסירים.

את מעשה־העלילה העלה על הכתב בן־עירנו, ר' יעקב שפירא. פרופ' דובנוב הדפיסו בכתב־העת לחקר היסטוריה יהודית „ייווריסקאיה סטארינה". שפירא הוסיף שוולוולי נהרג במיבצר זאמושץ', לשם שולח לעבודת־פרך בשל מעשה־רצח.

יהודי מזריטש יועץ לשלטון האוטונומי

כשבוטלו הוועדים בשנת 1764, השאירה הממשלה את הקהילה המקומית כגוף אוטונומי. היא עשתה זאת, כאמור, כדי להבטיח את גביית מס־הגולגולת וכל מס אחר.

עם אבדן עצמאותה של פולין נשארה הקהילה כגוף אוטונומי.

ב־1815, כשהחליט הקונגרס הווינאי להעניק לפולין שלטון־בית, עלתה שוב

בעיית היהודים על הפרק. לתכלית זו מינתה הממשלה מועצה יהודית, כדי לייעץ לשלטון בענייני היהודים וכדי לערוך תוכנית לפתרון הבעייה.

למועצה נתמנו חשובי־היהודים בפולין: ר׳ שלמה אייגר, בנו של הגאון ר׳ עקיבא אייגר, רבה המפורסם של פוזנא. הוא היה חתן משפחת נאטונזון העשירה. לאחר־מכן מילא את מקום אביו בפוזנא; מיכאל עטינגר ואיזאק יאנוש, נציגי המתבוללים; ר׳ שלמה פוזנר, תעשיין נודע, למדן ומשכיל מתון; ר׳ אברהם שטרן, תלמיד־חכם גדול ומתימתיקאי מפורסם — גם הוא משכיל מתון, חותנו של ח. סלונימסקי; הצדיק ר׳ ישראל מקוזניץ ור׳ שמחה־בונם מפשיסחה, נציגי החסידים; ר׳ חיים האלברשטאט; אברהם בלומנטאל מדזיאלושיץ; א. מייזל, בעל אחוזה בגליל קרקוי; ר׳ יעקב מינץ מאוסטרובה; הרב שלמה אשכנזי, רבה של לובלין, מתנגד קנאי; וחיים רוזן ממזריטש, ועוד.

לא עלה בידינו למצוא חומר על בן־עירנו מפאת אי־יכולתנו לקבל מידע הנמצא בפולין. אבל דבר־היבחרו למועצה מוכיח על מעמדה של מזריטש, מבחינה כלכלית, ועל מעמדו האישי של חיים רוזן. נראה שהיה מחשובי הקהילה ומעשיריה הגדולים. ואכן, טובות לא יצאו מן השלטון האוטונומי שנשאר בידי הקהילות. הקהילות היו ללא שלטון ממשי. נשללה מהן כל זכות וכל תוקף להחליט החלטה כלשהי ללא רשות השלטונות. הן הורשו למנות רבנים רק לפי מיספר שקבע השלטון. היו קהילות שזכו למיספר גדול יותר, והיו קהילות שלא הורשו למנות אלא רב אחד. למזריטש אושרו רב ושני עוזרים, דהיינו דיינים, מורי־צדק. הכנסות הקהילה היו שונות. בפוליו הוכר מס שהוטל מטעם הקהילה והשלטון המקומי גבה אותו. כן קיבלה הקהילה חלק מהכנסות־השחיטה והכנסה מנכסי־הקודש. הקהילה שילמה את המשכורת של הרבנים ושיתפה עצמה בהוצאות התלמוד־תורה. כך היה הסדר במזריטש.

מקורות־פרנסה של יהודי מזריטש

מראשיתה היתה קהילת מזריטש מבוססת על המסחר. מקצת מן היהודים התפרנסו מן המלאכה, קודם־כול מלאכות, שהיהודי זקוק להן, כגון חייטות. מחמת איסור שעטנז נזקקו יהודים לחייטים, כדי שלא ישימו שעטנז בבגדיהם. ודאי היו עוד בעלי־מלאכה, כגון סנדלרים, טווי־ציצית, אופה, קצב, שוחט, מלמד וכדומה. לנו הוכחות, שיהודי מזריטש עמדו בקשרי־מסחר עם גרמניה. היו נוס־עים לשווקים בגרמניה ומביאים דונג, שלחים, פטריות, שער ועוד כיוצא באלה. בשובם היו מביאים מוצרי טקסטיל ומשי, סחורות שאינן מצויות בפולין. את הסחורות שהביאו מוכרים היו בשווקים. עד שנת 1775 היו במזריטש שלושה שווקים, שנערכו במשך השנה. השוק היה מתקיים במשך ימים ובעונות קבועות. בשנת 1775 קיבל אדון העיר, הנסיך טשרטוריסקי, זכיון מאת המלך פוניא־טובסקי לקיים שוק רביעי, שארך שמונה ימים רצופים. שווקים אלה משכו מבקרים מקרוב ומרחוק, שבאו למכור או לקנות. כפי הנראה, היתה מזריטש

הספק הראשי של דברי־טקסטיל, וסוחרים הגיעו מלומז׳ה וסביבותיה לקנות אריגים במזריטש...

עם סיפוחה של פולין לרוסיה חלו שינויים רבים בכלכלתה. בוטלו הצחים, דהיינו האגודות המקצועיות, שמתמיד היו בשליטתם של הפולנים והגבילו את המלאכה ליהודי. שכן, יהודים לא נתקבלו לאגודות המקצועיות וממילא היתה מלאכתם בלתי־חוקית. הרוסים, בשל אינטרסים משלהם, ביטלו את האגודות ומשום־כך רבו בעלי־מלאכה יהודים. השוק הפולני היה מוגבל והסוחרים הפולנים הצרו צעדיהם של הסוחרים היהודים. עתה קיפחו הפולנים את שליטתם וסוחרים יהודים יכולים היו לסחור באין־מפריע, על כל פנים באותן ערים שרשאים היו לשבת בהן ללא־הגבלה. כן נפתח ליהודי פולין השוק הגדול ברחבי רוסיה. יהודים, שהיו סוחרים גדולים, יכלו לסחור ברוסיה בלי הגבלות.

נראה, שתעשיית־הזיפים התפתחה במזריטש רק במחצית השניה של המאה האחרונה, אולי כבר במחצית הראשונה. לפי מסורת במשפחת ברומברג, העסיק משה מיכל ברומברג שלוש מאות פועלים בסדנה שלו, שהיתה קיימת כבר במח־צית המאה האחרונה.

כאמור, זו מסורת ואין בידינו עדות מאושרת ולפיכך ייתכן שהמיספר מוגזם. מכל־מקום, הדבר מוכיח, כי למשה מיכל היתה מסרקה רבת־ממדים והיא לא היתה יחידה. משמע שהתעשייה כבר היתה אז מפותחת וגדולה. ברור שעובר זמן רב עד שתעשייה מכה שרשים ומתפתחת. מכאן שניצני תעשיית הזיפים התפתחו לקראת סופה של המחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה.

מזריטש לא היתה היחידה, שעסקה בסריקת־הזיפים. היו כמה מרכזים ברוסיה ובפולין, כגון וילנה, מינסק, טרסטינה ואחרים. אולם עד מהרה עלתה מזריטש על המרכזים הללו ובשנת 1906 הוכיח סקר, כי מזריטש העסיקה 3000 פועלים בתעשיית הזיפים, מחצית פועלי־הזיפים בכל רוסיה ופולין. בשנה זו מכרה מזריטש זיפים בסכום של חצי מיליון רו״כ, סכום עצום בימים ההם. מאז 1906 עד מלחמת־העולם הראשונה גדל מיספרם. רק טרסטינה צעדה אחר מזריטש במיספר פועליה, אבל הוא היה קטן הרבה ממיספרם במזריטש.

עוד טרם קמה תעשיית הזיפים, כבר תפסה מזריטש מקום נכבד בבורסקאות. מזריטש התפרסמה בעיבוד כמה מיני־עור, שנמכרו בכל המדינה. התעשייה השלישית בחשיבותה היתה תעשיית פרוות של עור־כבשים. סוחרי מזריטש היו נוסעים לשווקים הגדולים ברוסיה ומוכרים פרוות. כן היו עוד כמה מיפעלי־חרושת במזריטש, ביניהם בית־חרושת לגפרורים, שהעסיק למעלה ממאה פועלים, ברובם נשים, ומיפעל לידות־עטים.

מזריטש היתה גם מרכז לסחר־עורות של חיות־הבר. ממזריטש נשלחו שלחים לחוץ־לארץ. ויש שסוחרי חוץ־לארץ היו משגרים קניינים למזריטש, כדי לקנות מסוחרי המקום את הסחורה. עיקרה של הכלכלה של יהודי מזריטש היתה התע־שייה והמסחר. כמעט כל בני־העיר היו מעורבים בענפי־פרנסה אלה, ואפילו אלה שלא עסקו בכך במישרין, הושפעו מהם. שכן משבר בענפי הזיפים והעור השפיע

על כולם — על האופה ועל החנווני, על האומנים השונים, אפילו על המלמד. זה היה יחודה של מזריטש לעומת שאר הערים בפולין וברוסיה.

חסידים ומתנגדים

במפה הגיאוגראפית של חסידים ומתנגדים היתה מזריטש יוצאת־דופן. כל העיירות בסביבה חסידיות היו, כלומר רובה של האוכלוסייה היו חסידים. אפילו בבריסק היו יותר חסידים מבמזריטש, שהיתה עיר מתנגדים מובהקת עם מיעוט חסידי. לפי אומדנה שלנו, היו בעשרות השנים האחרונות מיספר החסידים פחות מרבע האוכלוסייה. עם־זאת כבר בראשיתה של החסידות היו במזריטש חסידים ודווקא במשפחות המיוחסות. גדולי החסידים הירבו לבקר בה. כך, למשל, היה ר׳ לוי־יצחק עושה תכופות במזריטש עת כיהן ברבנות בעיירות בסביבה, וחסידים לו במזריטש. ר׳ אשר הגדול, בנו של ר׳ אהרן הגדול מקארלין, היה מבקר במז־ריטש. ביקרו במזריטש „היהודי הקדוש" ותלמידו פרץ. ר׳ שלמה לייב מלנצ׳נו סר תכופות למזריטש, וכן אדמו"רים נודעים, כגון ר׳ יצחק מאיר, אחר כך בגור, רבי מרדכי יוסף מאיזביצה, ר׳ מנדלי מקוצק ור׳ יהושע מאוסטרובה ואחרים. וגם רב חסידי היה במזריטש, הלא הוא החריף הנודע, רבי יחיאל מיכל היילפרין מקוזמיר, אשר כיהן ברבנות במזרטש משנת תקמ"ה עד תקס"ו ונמנה על דור השני והשלישי אחר הבעש"ט. מעניין שלרב זה קמה התנגדות מצד מתנגדי־החסידים. דעתם לא היתה נוחה ממנו בשל יחסו החם להמונים ובשל ה„סגולות", שהיה נותן לחולים ולאחרים. בשל פעילותו זו, לא רצו ראשי הקהל לחדש את החוזה עמו, אבל גברו ההמונים ואילצום לחדש את החוזה לעוד עשר שנים. ר׳ יעקב דויד בידרמן, יליד מזריטש וממשפחה מאוד מיוחסת, היה ראב"ד במז־ריטש. בדרך־כלל השכילו המתנגדים והחסידים במזריטש לקיים יחסים טובים. פה ושם נתגלעו סיכסוכים, אבל עד־מהרה היו שני הצדדים מגיעים לידי פשרה. שני הצדדים טרחו שלא להניח, כי הסיכסוך יתגלגל למחלוקת, דוגמת המחלוקת שנתלקחה בשאר מקומות. דווקא בשעה שהמחלוקת כבר שככה בשאר מקומות, היא פרצה במזריטש והביאה כמעט לשפיכת־דמים. הסיבה לכך לא היתה האידי־אולוגיה שהצדיקה את המחלוקת. שכן אילו כך היה הדבר, הרי שאין להבין מה־טעם עמדה מזריטש כל־השנים מן הצד. פתאום גילו שחסידים מתפללים בבית־המדרש הגדול „הודו" לפני „ברוך שאמר", אומרים „קדושת כתר" ולא „נעריצך", מטיילים בשעת־התפילה ואינם עומדים, ומעשנים בבית־המדרש. אין ספק, שבלי כוח מסית לא היתה המחלוקת פורצת. במזריטש היו מאז־ומתמיד מתנגדים קשי־עורף. אלא כל עוד רב העיר היה איש מתון, היה הוא משרה רוח־מתינות ומונע ליבוי יצרים. בימים ההם היה רבה של מזריטש, הגאון המפורסם ר׳ יום טוב רפאל ליפמן היילפרין, מחברו של הספר הנודע „עונג יום־טוב". הוא היה מתנגד קנאי ונתן יד לקנאים, שרצו במחלוקת, כדי ללמד את החסידים לקח. המחלוקת הסתיימה בהטלת חרם על רבי מנדלי מקוצק ועל החסידים. בבית־המדרש הגדול, במעמד קהל רב, כשנרות שחורים דולקים ותקיעת־שופר מחרידה את כולם, הטיל

הרב חרם של יהושע בן־נון על הרבי ועל החסידים ואסר את יינם. משפחות נהפכו לשונאים ומתנגדים וחסידים לא התחתנו זה בזה. מעשה־החרם היה בשנת תרי"ט. אך המחלוקת עלתה לרב ברבנות שלו במזריטש. כל גדולי־פולין ביקשו להשלים בין הצדדים. אך הרב התעקש ובסופו של דבר נאלץ לעקור ממזריטש. הוא נתקבל באותה שנת־החרם בביאליסטוק.

בנו של הרב, ר' הרץ, אחר כך ראב"ד בביאליסטוק, נשא אישה במזריטש, את בתו של הלמדן והעשיר, ר' דויד טייטלבוים (דוד יוכבד'ס), שחיבר את הספר „דבש תמר" על ש"ס. עם יציאתו של הרב שככה המחלוקת, אך עברו ימים רבים עד שהגלידו הפצעים ומשפחות של מתנגדים ושל חסידים שוב התחתנו ביניהן. מאז לא ידעה עוד מזריטש מחלוקת או סיכסוכים בין מתנגדים לחסידים.

חינוך ותרבות

כאמור, היתה המחלוקת בין המתנגדים והחסידים יוצאת־דופן וחרגה מטיבעה הרגיל של קהילת מזריטש, שכל הזרמים חיו בה בשלום, מתוך יחס של כבוד הדדי. מזריטש היתה רחוקה מכל קנאות וגישה ליבראלית ציינה את כל תושביה. אין ספק, שסיבת הדבר נעוצה היתה קודם־כול בקיום קשרי־הסחר של סוחרי־העיר עם יהודי חוץ־לארץ ועם העולם הגדול. לעומת יהודי מזריטש, היו היהודים בשאר ערי המדינה, להוציא הערים הגדולות ביותר, כמעט כלואים בגיטו. לא זו בלבד שרוח חדשה לא נשבה בהן, אלא שהיהודים עשו הכול, כדי לבער את החדש, מייד עם ניצניו הראשונים. יהודי מזריטש חזרו מלייפציק מן השוק הבינלאומי לא עם הפדיון בלבד, אלא גם עם דברי־חפץ ועם ה„ביאור", שקנו מידי משה מנדלסון, אשר מכר את ספריו בשוק של לייפציק. נפתלי הירץ ווייזל היה שם נודע במזריטש. עשירים גם התחתנו עם משפחות יהודיות בגרמניה וחתניהם הביאו עמהם מטען רוחני. הסוחרים למדו מנהגים והושפעו מאורחות־החיים, שנהגו במקומות אחרים, והנהיגום בבתיהם. הודות לקשרי־חוץ אלה למד הנוער את שפת המדינה ולשון גרמנית, חשבון וכו'. כל זה השפיע על תושבי העיר והישרה אווירה של סובלנות.

החינוך בראשיתו היה כמובן דתי בלבד. מטרת החינוך, שהעניקה כל קהילה בישראל, היתה להקים דור של שומרי תורה ומצוות, שלא יהיו בורים, ומהם שיגיעו אף לידיעה מופלגת בתורה. מקדמת־דנא היה הנוהג שרב העיר היה אב"ד, כלומר אב בית־דין להנחות העם בדיני־תורה, הן בעניני־ממון והן בעניני אישות ודת. הוא גם היה ריש־מתיבתא, דהיינו ראש־ישיבה או ר"מ. הרב עמד בראש „ישיבה" ולימד את בני־העיר תורה. יש שבאו גם מחוץ לעיר ללמוד תורה מפיו ובעלי־הבית בקהילה פירנסו את התלמידים הבאים מן החוץ. ואם הקהילה היתה מבוססת מבחינה כלכלית היו מחזיקים ר"מ (ריש מתיבתא), שנת־מנה במיוחד לעמוד בראש ה„ישיבה". נראה, שכבר במחצית השניה (אולי עוד קודם־לכן; אין בידינו חומר על הזמנים הללו) של המאה השש־עשרה קיימת היתה במזריטש „ישיבה" עם ראש־„ישיבה" מיוחד. דבר זה מתברר מתשובה

אחת, שכתב המהר"ם (רבי מאיר) מלובלין אל „צבי וחמיד... האלוף המרומם ר"מ (ריש מתיבתא), פטיש החזק, ר' הירש יצ"ו (שו"ת מהר"ם לובלין, תשובה נ"ו). המשיב הגדול אינו מכנה אותו „אב"ד ור"מ" כמקובל. מכאן, שנוסף על הרב החזיק הקהל במזריטש גם ראש־„ישיבה". כדרכן של „ישיבות", נהרו אליהן תלמידים מן־החוץ, מה שמוכיח שכבר באותם הימים היתה מזריטש מבוססת מבחינה כלכלית וידה השיגה לקיים „ישיבה". הדבר מתברר משתי תשובות נוספות של המהר"ם לר' הירש הנ"ל (תשובות קי"ג וקט"ו. משמע, שהרב נפטר בינתיים או שיצא לכהן בעיר אחרת ומינו את ראש־הישיבה לרב הקהילה). בשתי התשובות הנ"ל מתאר המהר"ם אותו גם כאב"ד. אין תימה בדבר, שהרי בשנת 1575 (תל"ו) היו במזריטש 424 בתים ורובם ודאי יהודים. בימים ההם נחשבה אוכלוסיה בשיעור כזה גדולה למדי. אנו מוצאים עדות נוספת על קיום „ישיבה" במזריטש, שמשכה תלמידים מן החוץ. מן הביוגראפיה של ר' יעקב קראנץ, המפורסם בשמו העממי, המגיד מדובנא, אנו יודעים שבצעירותו למד במזריטש ושם גם נתפרסם כמגיד. הוא נענה לבקשת הקהל לדרוש ונתמנה למגיד. כנראה, נשא אישה ממזריטש. לעת־זיקנתו קיבל שוב את משרת המגיד במזריטש, בה יצא שמו, אך הוא נאסף לעמו בטרם עבר למזריטש שנית. הוא נפטר בזאמושץ', בה כיהן כמגיד. את מקומו במזריטש ירש בנו ר' יצחק, שנשא אישה שם. בפנקס חברה־קדישא מצאנו שבשנת תרי"ב, בימיו של הרב ר' אליעזר חרל"פ רבה, נפטר ראש־ה„ישיבה". לא מוזכר שמו. אולי בשל היותו כה מפורסם לא ראו צורך להזכיר את שמו במפורש. על־כל־פנים, אנו למדים מכאן, שמזריטש החזיקה „ישיבה" ובה למדו תלמידים גם מן־החוץ. שנים רבות אחר־כך לא נתקיימה במזריטש אלא „ישיבה" קטנה. כשנתיים לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה נוסדה „ישיבה" ביוזמתו של ר' ברוך מאיר רוזנבלום. היתה זו „ישי־בה" בלי ראש־„ישיבה". בחורי־ה„ישיבה" היו תלמידי־חכמים. רובם באו מבריסק ושמעו תורה מפי רבי חיים סולוביצ'יק מבריסק. עם פרוץ המלחמה נסגרה ה„ישיבה". בתחילת שנות העשרים נפתחה שוב על־ידי תלמידי ר' יוזל (יוסף) מנובהורדוק. כנהוג, המוסד החינוכי הראשון בכל קהילה היה בית תלמוד־תורה. גם במזריטש הקימה הקהילה תלמוד־תורה, לא ידוע אם בבניין משלו או בבית שכור, או אם למדו בבית־המדרש. תלמוד־תורה בבנייו משלו ודאי נשרף בשרי־פות הרבות והגדולות שפרצו לרוב והתפשטו במהירות, משום שהבתים היו מעץ. בשנת תרל"ז הושלם הבניין הגדול והמפואר, שהקים בכספו ראש־הקהילה, שרגא פייבל דגנשיין, בשביל התלמוד תורה. בשנות ה־90 עמד ר' שמעון בר מינץ בראש המועצה של המוסד. רבי שמעון בר, משכיל מתון, ציוני ובעל־הבאנק־למסחר ש. ב. מינץ. מטרתו היתה להפוך את תלמוד־תורה למוסד חינוכי מעולה, שגם עשירי־העיר לא יתביישו לשלוח את בניהם ללמוד שם. כן הנהיג תוכנית של לימודי־חול. אחר כמה שנים שוב ירדה רמת־החינוך ותלמוד־תורה שב להיות מוסד לעניים ואביונים. רק בין שתי מלחמות־עולם נהפך המוסד לבית־חינוך עליון ביוזמתם של בני העיר, הרב יעקב וכטפויגל ורבי ברוך־מאיר רוזנבלום ואחרים.

בסקר שנערך בשנת תרמ״ח על מיספר אנשי־עבודה, בעלי־מלאכה וכדומה במזריטש, מוצאים אנו 125 מלמדים, ששה שלימדו שפות זרות ולימודי־חול ועשרה מורים, שלימדו „שפת עבר״, דהיינו עברית מודרנית, כלומר לא תפילה, „חומש״ וכיוצא בזה, אלא עברית כפשוטה. דומני, שזוהי אמת־מידה להערכת מקומה של רשת־החינוך במזריטש.

בנין התלמוד־תורה

בתחילת המאה הנוכחית אנו מוצאים במזריטש „חדרים״ מן הטיפוס של „חדר מתוקן״. בשניים מהם לימדו עברית בעברית. הושם דגש על העברית וספרותה. התלמידים דיברו עברית. כן לימדו שם לימודי־חול. אחד היה מעורב לבנים ולבנות. התקיימו גם שני בתי־ספר לבנות. בשנת 1912 פתחה המחנכת הנודעת, גברת אנושקה אדלר, פרו־גימנסיה של ארבע מחלקות, בה גם לימדו עברית.

חוץ מבתי־אולפנה התקיימו בכל בתי־המדרשות שיעורים לקהל הרחב. למדו „חומש״ עם רש״י, משניות, „עין־יעקב״, „מנורת־המאור״, „חיי־אדם״. ההמונים העמלים היו באים ללמוד תורה ויש שהגיעו למדרגת תלמיד־חכם. כן למדו גמרא בחברות ש״ס, מהן חברה ש״ס בשביל למדנים.

גם המוני „עמך״, שלא למדו עוד בבית־המדרש, כאבותיהם, לא נעזבו. אנשי־האינטליגנציה, שנמנו בדרך־כלל על השמאל, אירגנו קורסים ביידיש. הבנות למדו שם קרוא וכתוב ושמעו הרצאות מפי סופרים ואנשי־תרבות על ספרות. בין הסופרים שביקרו בעיר וקראו מיצירותיהם היו שלום־עליכם, י. ל. פרץ, ה. ד. נומברג, שלום אש, אברהם רייזין ואחרים. לפני תשעים שנה נפתחה במזריטש ספרייה גדולה ובה ספרים בעברית, יידיש, רוסית וגרמנית. הספרייה נקראה אר״ז לזכרו של הסופר הידוע ועורכו של „המליץ״, אלכסנדר צדרבוים, שמח

זמן קצר לפני פתיחת הספרייה. הספרייה היתה מקום־מיפגש למשכילים שנים רבות עד לקום ספריות אחרות בעיר בין שתי מלחמות־העולם.

יהודי מזריטש היו חובבי תיאטרון. להקות היו באות תכופות והציגו מחזות, שנתקבלו באהדה על־ידי קהל־המבקרים. בייחוד משכה להקת קומפניעץ המונים להצגותיה. באחד הביקורים של להקה זו שלחה הבאלרינה יד בנפשה על־ידי שתיית רעל. היא נקברה ליד הגדר כדין, אבל אחר שנים מעטות התפשט בית־הקברות ונמצא קברה כמעט באמצע. כן התקיימה במזריטש להקת־תיאטרון של חובבים. חבריה היו מופיעים לעיתים יחד עם השחקנים המקצועיים, שבאו לערוך הצגות בעיר.

ליד צוות הכבאים היהודים התקיימה תזמורת. אירגן את התזמורת הכנר הידוע, מנדיל שפילמן. הוא היה מוסיקולוג מוכשר מאוד והעלה את התזמורת לרמה אמנותית. התזמורת של מזריטש היתה מפורסמת ופעמים רבות הוזמנה לתת קונצרטים בעיירות שבסביבה.

כשנתיים לפני פרוץ מלחמת־עולם הראשונה פתח ישעיה יוסף רוגוזשיק בית־דפוס ובו הופיעו כמה ספרים, ביניהם ספרי ר׳ דויד וויסמן וספרי חיים אליעזר מושקאט, משכיל ותלמיד־חכם גדול. את מזריטש פירסם לראשונה, בתור מדפיס, בן־העיר ר׳ יעקב ב״ר אברהם „מוכר־ספרים ממזריטש דליטא״. ר׳ יעקב יצא לפראנקפורט דמיין ולבאזל ושם הדפיס מחזורים, סליחות, ספרי ברכת־המזון ודיניה ביידיש. הוא היה הראשון, שהוציא ספר־כיס, מחזור שאפשר לשימו בכיס. אך הרושם הגדול שעקבותיו נשארו עד ימינו הוא ה„מעשה בוך״, שיצא־לאור בשנת 1602 בבאזל.

היסטוריונים נחלקו בשאלה: מי היה מחברו של ה„מעשה־בוך״. רובם נוטים לדיעה, כי לא בן־עירנו היה מחברו. אבל הכול מודים, שהוא היה עורכו ושיפר את לשונו וסגנונו. יש סוברים, שהוא היה גם מחברו, אף שהחולקים טוענים, כי לפני הדפסתו של הספר בשנת 1602, כבר היה קיים הספר. אך עובדה היא, שטופס אחר לא נמצא עד היום הזה, כדי להפריך את הדיעה, שלא בן־עירנו היה מחברו. ה„מעשה־בוך״ הוא מקור ראשון לחקר לשון־יידיש וספרותה, ורבים למדו ממנו את מלאכת־הכתיבה.

מוסדות־צדקה

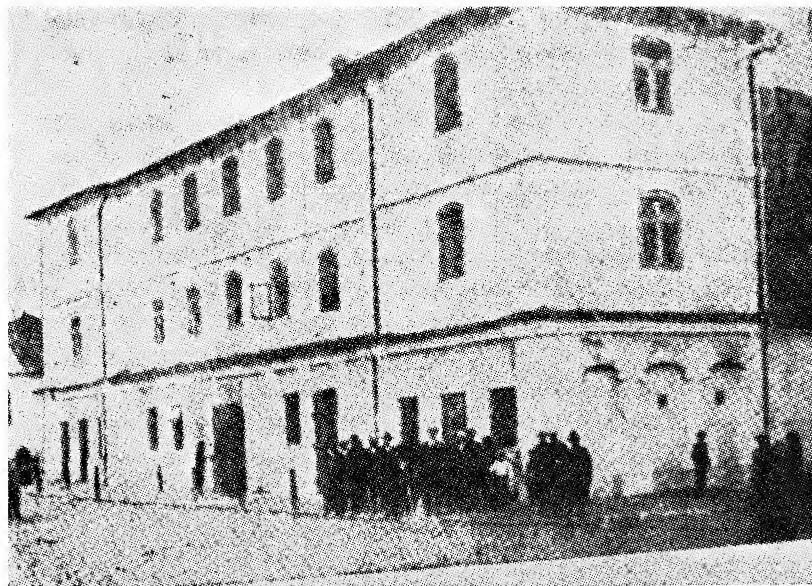
מקדמונים התקיימו מוסדות־צדקה ליד הקהילות ואין בכך משום חידוש. גדולתה של מזריטש במוסדות־הצדקה הרבים שלה. כבכל קהילה, התקיימו גם במזריטש חברת „הכנסת־כלה״, „ביקור־חולים״, „לינת־הצדק״, בית להכנסת־אורחים עם בית־מדרש משלו, קופה של „גמילת־חסדים״, לחם־עניים, בית יתומים בית־זקנים, באנק קואופראטיבי וקופות־צדקה שונות. הגדול בכל מוסדות־הסעד היה בית־החולים, שהוקם לפני 140 בערך. הבניין היה גדול, אפילו לפי מושגים מודרניים. אולמות גדולים, חדרים מרווחים, חדרים מיוחדים למחלות מידבקות, חדר־ניתוחים, חדרי־נופש, מטבח לחולים, וגן גדול בשביל החולים לטייל בו

ולשאוף אוויר צח. הגן הגיע עד לרחוב המקביל, שהיה במרחק של גוש־בתים גדול. כן היה מבנה מיוחד למכבסה.

הרופא הראשי, שכותב־השורות זוכרו, היה ד״ר טוביה רוזנבלום. בן־עיר, שלפני־כן למד „שיעור״ קבוע אצל רב־העיר. ד״ר רוזנבלום היה רופא טוב ומקובל, שומר מסורת וקרוב לאחיו היהודים. למרות היותו יהודי ולמרות לחצם של האנטישמים, נתמנה לרופא של כל המחוז, שאליו השתייכה מזריטש והגיע לדרגת גנראל בצבא הרוסי. במלחמת־עולם הראשונה הצטרף אל הצבא. הוא מת בנכר בשנות־המלחמה. אחריו הוסיפו רופאים מבני־העיר לעמוד בראש הצוות הרפואי, ביניהם קפלן, ליכטנשטיין וקוזס.

בתי־תפילה

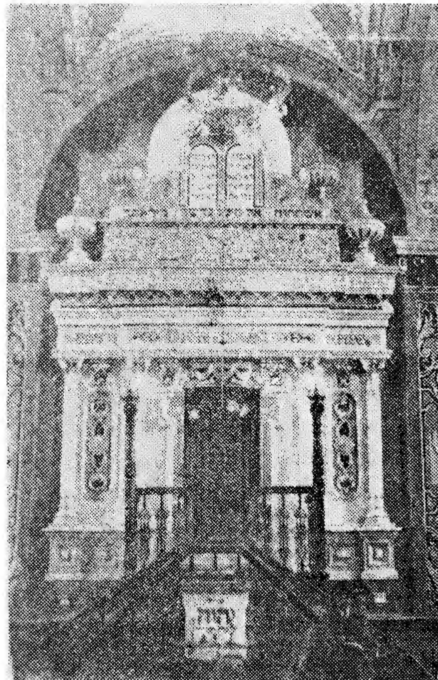
היכן עמד בית־הכנסת הראשון, או בית־המדרש לא ידוע. אם של אבן או לבנים או של עץ היה, גם זה אינו ידוע. אך ידוע לנו, שבית־הכנסת האחרון עמד במקום בו הוקמו שניים מבתי־כנסת הקודמים. על חורבותיהם הוקם בית־הכנסת האחרון. על בית־כנסת זה אנו מוצאים פיסקה בפינקס של החברה־קדישא, המספר על מותו של האיש שטיפל בו, „הרבני זיסקינד במהור״ר יונה, שהיה פעיל והמתעסק והצייר בבניין ביה״כ בקהילתנו, שיוגמר בימינו (רוצה לומר

בנין ביה״כ הגדול

טרם הושלם — מ. א.) ...נפטר תקל"ט (1779). רבי יעקב שפירא, במכתב אל דובנוב, מספר שהנסיך טשרטוריסקי, אדוני העיר, נדב לבנים לבניינו (בזמנו שימש כרב בעיר, ר' עוזר בנו וממלא־מקום אביו, ר' אבושל מפראנקפורט דמיין דור רביעי, שישב על כסא הרבנות במזריטש).

בשנת תר"ח (1847) עלו באש 300 בתים בעיר, בתוכם בית הרב (אז כיהן ברבנות הגאון והמקובל המפורסם, רבי צבי אליעזר אפרים חרל"פ ז"ל) וגם בית־הכנסת ובית־המדרש ניזוקו קשות. בית־הכנסת במזריטש נבנה על־ידי אדריכל מפורסם, שבנה עוד שני בתי־כנסת כדוגמתו בפולין, אך קטנים יותר. אותו אדריכל בנה גם את הכנסייה הקאטולית שעדיין היא עומדת בעיר. בית־הכנסת היה בניין רחב־מידות. משערים שבפנים היו מקומות־עמידה לשלושת אלפים איש ויותר. התקרה נתמכה בארבעה עמודים, שעביים הגיע עד מטר לפחות. באמצע, בין ארבעת העמודים, עמדה הבמה הגדולה ועלו אליה במדרגות מדרום ומצפון, והיא מוקפת ברזל. ספסל במערב ושולחן במזרח. אל הבמה עלו לתורה. חזן בית־הכנסת ערך על הבמה קבלת־שבת. שמש בית־הכנסת, שגם היה שמש הקהל, עמד על הבמה. גם בעל־התוקע בראש־השנה עמד שם ותקע. מנורות של נחושת נשתלשלו וירדו מן התקרה. כשהוחל להשתמש בחשמל, הוחלפו המנורות במנורות־חשמל. במערב היו שתי עזרות־נשים, אחת למעלה מהראשונה. בית־הכנסת היה בן שלוש קומות לאורכו הדרומי והצפוני עוד שתי עזרות־נשים, בנות קומה אחת, כשני אגפים למרכזו של בית־הכנסת. הקירות היו עבים כעוביים של כתלים במיבצר עתיק. הכניסה היתה מבעד לדלת־ברזל רחבה (הוחלפה בשתי דלתות רחבות, כבדות ועבות של עץ), תחילה נכנסו לפרוזדור גדול ורחב. לשמאלו, דהיינו לצד צפון, בית־מדרש ליד בית־הכנסת. שם ישבו מורי־הוראה לפני שנים לפ־סוק בענייני דת ודין. כן התאספו שם ראשי־הקהל לדון בענייני הקהילה. מימין לכניסה עמד ה„קו־נה" המפורסם, שאליו הוצמד החוטא שהורשע. בימינו נשאר רק זכר ל„קונה". לאחר ששיפצו את בית־הכנסת, הוצא הארון של עץ

ארון הקודש בביה"כ הגדול

והועמד על יד הקונה וכן כסא של אליהו הנביא הועמד מצד דרום. מן הפרוזדור נכנסו לבית־הכנסת דרך שתי דלתות, שכל אחת היתה למעלה משתי אמות. בשנת 1912 הוזמן הצייר והאומן, הרש ליבר פודוליאק, לשפץ את בית־הכנסת. הוא בנה ארון־קודש מגבס, מלאכת־אמנות ממש. רוחבו של ארון־הקודש היה חמש אמות לפחות. עלו מדרום ומצפון במדרגות כמניין שיר־המעלות שבמקדש ובמה לפני הארון. לעיתים היתה המקהלה עומדת על הבמה ושרה. בארון־הקודש היו עשרות ספרי־תורה, מהם עתיקים. ארון־הקודש גובהו היה שתי קומות, והגיע כמעט עד לתיקרה ועליו כתר ותחת הכתר שני לוחות, ומשני צדדיהם אריה מכאן ואריה מכאן. לעזרות־הנשים שבמערב עלו במדרגות „בפוליש" בדרום ובמערב. וב„פוליש" שבצפון, שם עמדה הטהרה ושם גם הטמינו את הערלות בארגז מלא־חול.

מולו עמד בית־המדרש הגדול. גדול על שום־מה? לאו־דווקא על שום גודלו ורוחבו, אלא בשל היותו בית־המדרש של הקהילה. שכן, בני־העיר לא הורשו לפנים, בהיות הקהילה בעלת שלטון אוטונומי, לבנות בתי־מדרש בלא רשיון הקהילה. הכול היו חייבים להתפלל בבית־המדרש הגדול. לאחר השריפה שפרצה,

חזית בית המדרש הגדול

הוצרכו לבנותו מחדש, ואדוני־העיר תרמו לבנים לבניינו. לא הרחק באותו הר־חוב שכן בית־המדרש של החייטים, מיבנה של לבנים. בית־מדרש זה הוקם לראשונה ברשות הקהילה ומעמד רשמי לו. לפי התקנות, התפלל חזן־העיר תפילת „נעילה" בבית־כנסת של החייטים. באותו רחוב של בית־הכנסת, בבניין הכנסת־אורחים, ולא רחוק ממנו בית־המדרש שבתלמוד־תורה. לא הרחק מבית־הכנסת, למזרחו, ה„שטיבל" של חסידי ביאלה. בניין־לבנים של שלושה חדרים גדולים, סוכה בתוך הבניין וחצר גדולה. בית־המדרש של הסנדלרים בנוי עץ. ברחוב הגובל עם בית־המדרש של הסנדלרים, בית־המדרש של הסורקים, לא רחוק ממנו בית־המדרש של ר' איטשה לייב, בניין־לבנים ועזרת נשים. באותו רחוב בית־המדרש של שמולעוויזנה, אף־הוא בניין־לבנים. לא רחוק ממנו, ברחוב

וארשה, בית־המדרש של בעלי־העגלה. בית־מדרש של לבנים גדול ולו ספרים הרבה. אברכים ישבו ולמדו שם. גם מורה־הוראה, ר׳ מאיר לב, למד שם. באותו רחוב בית הרב, שבו התפללו, בית־המדרש של לבנים גדול באיזור פישצ׳נקה. ברחוב לובלסקה בית־המדרש של ר׳ סנדר רוזנצווייג, שהניח אלפיים רו״ב לעניי ארץ־ישראל. גם הוא של לבנים ומקום־לימוד ברחוב הגשר (המשך לובלסקה) בית־מדרש של עץ. ברחוב הרכבת בית־מדרשו של האדמו״ר, ר׳ מאיר שלמה יהודה רבינוביץ. התקיימו עוד „שטיבלעך״ (בתי־חסידים) של ראדזין, לומז, סוקולוב וגור. מניינים וחברות לרוב. בבית־המדרש הגדול היו אלפי ספרים, מאה מערכות ש״ס ושישים מערכות של הרמב״ם. בכל בתי־מדרש ישבו ולמדו.

כך היה קיים הישן בצד החדש במזריטש כל אותן השנים — עד בוא היום המר והנמהר.

ד"ר מיכאל הנדל

בעלי־המלאכה במזריטש בדורות הקודמים

1. מבוא לתולדות חברת־החייטים במזריטש

העיר מזריטש יצאו לה מוניטין כעירם של אנשי־עבודה־ועמל. לאור נתונים, שריכז מאיר איידלבוים, בעקבות "המליץ" משנת 1888, נפרשת יריעה רחבה של מקצועות, שבהם עסקו יהודי מזריטש (ראה ספרו "די יידן־שטאָט מעזריטש", עמ' 139—140). תעשיית־הזיפים מעסיקה כ־350 איש, אבל גם בסנדלרות מוצאים אנו לא־פחות מ־130 איש. בעבודות הבניין, לרבות סתתות, כ־100 איש; ובמלאכות־המחט בסך־הכול 140 אנשים (95 חייטים, 30 פרוונים, 15 עושי־כובעים).

שיעור עובדי־הזיפים הולך־ורב, וכעבור 10 שנים מגיע מספרם עד ל־1200 איש, והם כשליש העובדים במקצוע זה ברוסיה כולה. והרי ידיעה רבת־עניין מן המחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה: בין חברי "חברת נר־תמיד", שתפקידה לדאוג לתאורת בית־הכנסת, מוצאים אנו 14 חייטים ופרוונים, 5 סנדלרים, 3 נפחים, 3 צורפים, 3 נגרים, 2 עושי־דודים, 2 חרטים ועוד אחד־אחד בארבעה מקצועות אחרים. יצויין, כי יעודה של חברה זו בא ביוזמת בעלי־המלאכה ועל־כן שמורים להם בהנהלתה שישה מקומות קבועים. חייטים, סנדלרים, נגרים, חוטבי־עצים רשומים גם בחברת־הלומדים, המעיינים בצוותא בספר־המוסר מימי הביניים "מנורת המאור". כך המצב במאה התשע־עשרה. ומן־הראוי להצביע על עובדה מאלפת מן המאות הקודמות: בשנת 1670 מגיש היהודי הצורף לייב־בר אייזיק קובלנה משפטית נגד גוי, העובד עמו כפועל, על שגנב ממנו מטיל־כסף ועשה לו ממנה כף. הרי שבעל־מלאכה יהודי במזריטש מעסיק בסוף המאה השבע־עשרה גם עובד לא־יהודי.

כבכל ערי פולין הקדומה, היו בעלי־מלאכה במזריטש מאורגנים בחברות. וכיוון שרבו ביניהם במאות הקודמות עובדי־המחט, הרי שהללו היו הפעילים ביותר והם שנחשבו מנהיגי־ציבור בתחום המלאכה. החייטות נחשבה למלאכה היהודית העיקרית במשך מאות בשנים, והטעם הוא, במידה מסויימת, דתי: שמירת הלכות־שעטנז, שלגביהן לא יכול היהודי לסמוך אלא על בעל־מלאכה מבין אחיו. הסנדלרות לא התפתחה בקרב היהודים באותה מידה, והיא בעיקרה פרי התפתחות מאוחרת־יותר. והרי זה סימן מובהק לחיוניותו של העובד היהודי, שבמקצוע זה שהוא חדש ביחס, מופיעים היהודים במזריטש בסוף המאה התשע־עשרה במיספר רב של 130 איש.

אין בידינו ידיעה ברורה, מתי נוסדה במזריטש חברת־החייטים. הד ראשון לקיומה מגיע אלינו משנת 1720, על רקע המאבק למען קיום בית־תפילה מיוחד. יש להניח שכמו בקהילות אחרות, כן גם במזריטש לא גילתה הנהלת הקהילה נכונות יתירה להשלים עם מידת עצמאותם הציבורית של החייטים, והיא שמה

מכשולים בדרכם, עד שהושגה באותה שנה פשרה בהתערבותו של הפריץ *), בעל העיר. באותה שנה ניתנה לחברה זכות להקים בית־תפילה משלה, בתנאי שהחברה תפרע לקהילה מיכסה מסויימת של חלב למאור וכן סך 20 גדולים לשבוע, שהם לפי השיעור של 30 גדולים לזהוב, סך של 34 זהובים ועוד 20 גדולים לשנה. התשלום הזה נחשב כתרומה של החברה למשכורתו של המגיד. לתקופה מסויימת הסכימה הקהילה להפחית את התשלום הנ"ל והסתפקה בסך של 33 זהובים ועשרה גדולים לשנה. אבל מחמת הוויתור באה החמרה, ובשנת 1770 העלתה הקהילה את התשלום עד ל־50 זהובים לשנה, וכנראה שגם לא מילאה אחר התחייבותה בעניין החזקתו של מגיד לעיר בכלל ולבית־התפילה של החייטים בפרט. החייטים השלימו תחילה עם המצב. אולם כשבאו ימים קשים לפולין, אחר חלוקתה הראשונה בשנת 1772, וכל האוכלוסיה נשאה בעול ההוצאות הגדולות להחזקת הצבא הרוסי, ששלט כאן למעשה (אף־על־פי שמזריטש נשארה עוד בתחומה של פולין עד שנת 1795) הפסיקה החברה לשלם, והקהל נאלץ להסכים לפשרה חדשה: החייטים ישלמו בדרך־כלל 25 זהובים לשנה, ואם יתמנה מגיד, שישרת גם את החברה, יעלה התשלום לסך של 50 זהוב לשנה. פשרה זו, שלא נעמה לקהל, גררה מריבות וסיכסוכים, והקהל אף הטיל חרם על החברה. לבסוף, פנתה הנהלת הקהילה בשנת 1786 אל הפריץ *) שיפסוק. התערבות זו מבחוץ לא הביאה תועלת רבה לקהילה, שכן פסק הממונה מטעם הפריץ, שאכן יהיה התשלום להבא לפי הפשרה הנ"ל, והוא יסולק לא כל שבועיים, אלא בשני שיעורים חצי־שנתיים (בפסח ובסוכות); אבל היא הסבה נזק לחברה. שכן, נזכר הפריץ בזכותו מקדמת־דנא לבקר את חשבונות החברה, והפסק כלל סעיף האומר, כי על גבאי־החברה להגיש לפריץ דין־וחשבון שנתי על משק־כספיה. בנוסף להסדר זה, ניסחו שני הצדדים גם כמה סעיפים להסדר פנימי (תשרי תקמ"ו, 1785) הקובע, שאם החייטים לא יסלקו את המגיע מהם, הרי בית־תפילתם ייסגר, ואשר יעז לעבור בו לפני התיבה, יהיה מוחרם. בהסדר זה התחייבה הקהילה להעמיד לרשות החברה שמש וכן לספק לה אתרוג, תמורת תשלום. החברה מצידה התחייבה לכבד את ראש הקהל בעלייה לתורה בכל שבת ויום־טוב.

ההסכם הפנימי הזה מכניסנו בדרך־אגב אל בעייה פנימית אחרת: לחברת החייטים היו מסונפים גם הפרוונים *) ומאחר שביניהם ובין החייטים קיימים היו סכסוכים בעניין הגדרת סוג העבודה השמורה לשני חוגי־העובדים, הרי ניתנה לקהל אפשרות להתערב, בחינת המכריע והנהנה. עתה נקבע בתחום זה במפורש, כי הפרוונים חייבים לפרוע לקופת־הקהילה תשלום מיוחד, כ־20 זהובים לשנה, שאם לא יסלקוהו, תהא רשות בידי החייטים לעשות גם את מלאכת הפרוונות.

---

*) בימים ההם היתה מזריטש רכושו של הנסיך טשרטוריסקי.

ההיסטוריה הזאת משנת 1720 עד 1786 מלמדת אותנו כמה פרטים חשובים:

א. החייטים מופיעים כגורם ציבורי, המעוניין להפגין את חשיבותו ואת עצמאותו, אבל הם גם מוכנים להיאבק, כדי להשיג את התנאים הנוחים להם ביותר.

ב. טבעי הדבר, שבמאבק זה עליהם להשלים עם העובדה, שהשלטון הוא בידי הקהילה, שבראשה עומדים "בעלי הדעה והמאה" מבחינה חברתית; ומכאן הסכמתם של החייטים להעניק בבית־תפילתם לראשי־הקהל את הזכות הקבועה של „העלייה לתורה".

ג. בין החייטים והפרוונים קיימת התחרות מקצועית, וזו יש בה כדי להחליש את כוחם ותוקפם של שני הצדדים; את החולשה הפנימית הזאת מנצל הקהל, כשם שאת חולשת הקהל והחייטים, לפי שאינם יכולים להגיע לידי הסדר של שלום, מנצל הפריץ בעל־העיר, שהוא השליט העליון.

אין לנו ידיעות מן התקופה שבין 1786 הנ"ל ובין 1834, בה הועלו על הכתב תקנות חברת־החייטים, אבל מתקבל על הדעת, שגם בתקופה זו הוסיפו להעסיק את החברה שני העניינים האמורים: קיום בית־תפילה מיוחד, והסדר פנימי בין המלאכות הקרובות. אשר לבית־התפילה, הרי בהיבנות בית־הכנסת הגדול, על יסוד הפריבילגיה משנת 1761, הופיעו גבאי "החברה בעלי־מלאכות" בפני ראשי־הקהל, ובהוכיחם שגם בבית־הכנסת הקודם שעלה באש וגם בבית־המדרש הישן, היה להם "שטיבל" משלהם, תבעו זכות זו גם עכשיו. ראשי־הקהל נענו לבקשה, אבל לא חינם; על בעלי־המלאכה היה לפרוע סכום ניכר בשני שיעורים. אין לדעת מה הקשר בין הסיכסוך, שעל קיומו דובר לעיל, על יסוד המיסמכים שבפנקס הקהילה, ובין הפרט שמסופר עליו כאן. אבל יש מקום להניח, כי קיימת רציפות טבעית בין העניינים; החייטים, או כל בעלי־המלאכות כולם, מקיימים במאה השמונה־עשרה בית־תפילה משלהם בתוך בית־הכנסת, אולי עם סניף בתוך בית־המדרש, וכשהוקם בראשית שנות השישים*) של המאה בית־הכנסת החדש, השיגו את החלת הזכות הזאת גם על הבניין החדש. אין לדעת מתי התקיימה ההעברה, שכן בשנת 1779 כשנפטר "הפועל והמתעסק והצייר בבניין בית־הכנסת" נאמר על בניין זה, בחינת ברכה ותפילה, "שיוגמר במהרה בימינו".

עוד דור הזקנים זוכרים את כניסתם של החייטים לבית־תפילתם בתוך בית־הכנסת, והנה התרגש ובא בשנת 1848 אסון גדול על העיר: פרצה שריפה, כלו בעשן רוב הבתים, ניזוק גם בית־הכנסת הגדול, ובית־התפילה של החייטים נשרף כליל. מפנקס־הקהילה שומעים אנו הדים על השפעתו המוסרית של האסון הזה: "הורד כבודם ותפארתם, אף נותקו כל מוסרות תקנותיהם, וכמעט לחרפה ולדראון המה בעיניהם נגד שאר חברות אשר בעיירות הסמוכות". החייטים באו לקהילה בבקשת מקום חדש, וזו נעתרה להם בתנאים אלה: החברה תסלק תשלום

---

*) כדוע, הצטרפו גם הרוכלים בכפרים ולאחר זמן (לא ידוע לנו מתי) הצטרפו גם הקצבים.

שנתי של 25 זהובים, בתשלומים שבועיים. אם יפגרו בתשלום במשך ארבעה שבועות, הרשות בידי הקהילה לסגור את בית־תפילתם; ואם יפגרו שנה שלמה, הרי החוזה בטל ומבוטל. המקום שניתן להם הוא "בשתי חנויות אשר מתחת לבית־המדרש הגדול"; אם בית־המדרש יתרחב, יוקצה לחייטים מקום טוב יותר. ועוד הותנה על שני ויתורים: אחד לטובת החייטים, והוא, שהחזן של בית־הכנסת הגדול יתפלל אצלם תפילת „טל וגשם"; ואחד לטובת הקהילה, שזו רשאית להשתמש בבית־התפילה של החייטים בשעת הצורך "בכל הדברים אשר יהיה נוגע לטובת העיר".

הידיעה האחרונה באותו עניין היא משנת 1874. באותה שנה "הוסד ונגמר הבית־המדרש החדש דחברה חייטים", ונערכה מכירת המקומות בעזרת הנשים באישור הרב וראשי־הקהל. אין לדעת, אם המדובר במיבנה הנזכר משנת 1848, או הכוונה לבניין לאחר הרחבת בית־המדרש הגדול כנ"ל. מכל־מקום, מוצאים אנו בהמשך ההיסטוריה של בית־התפילה אשר לחייטים (עד שנת 1874 כנ"ל) אותו קו של הבלטת העצמאות הציבורית, מזה, ושל הכפיפות לקהילה כשלטון יהודי כולל, מזה.

ועתה לעניין הרכבם הפנימי של בעלי־המלאכה. במיסמכים השונים אין אחידות, שיהיה בה כדי לקבוע באורח חד־משמעי במי מדובר. בתשובת הקהילה לפנייה בדבר הקצאת מקום בבית־תפילה מיוחד בשנות השישים (או השבעים) של המאה ה־18, מדובר על "החברה בעלי־מלאכות". בהסדר הפנימי בין החייטים ובין הקהילה מתשרי תקמ"ו מדובר על "חברת בעל־מלאכה". הפנקס משנת 1834, שעל יסודו נמסור להלן על אירגון בעלי־המלאכות, נקרא על שם "חברת חייטים", אבל בפתיחה מדובר ב"כל בעלי המלאכות דפה"; ובאישור הרב והקהילה מאותה שנה מדובר ב"חבורה חייטים עם המצטרפים אליהם בע"מ קירז'נר קעמלמאכערס סטאלירעס"; ו"במודעה רבה", המובאת בפנקס מייד אחר ההקדמה, מודגש, כי הכוונה "לכל הבעלי־מלאכות", שעיסוקם מיגיע־כפיים בכל החמרים למיניהם. ועוד זאת: בית־התפילה המיוחד, שעליו דובר לעיל, נקרא בפירוש על שם החייטים, וכך חרות הוא בתודעת הציבור עד הזמן האחרון — לעומת שוסטער שטיבל, בערשטער בית־המדרש, בעל־עגלה'שער בית־המדרש. המסקנה המתבקשת מכאן — והיא חלה לא רק על מזריטש, אלא על כל ענייני המלאכה בקהילות פולין הקדומה — היא שנושאי דבר־המלאכה בעיר הם החייטים, שלפי מיספרם, כוח־אירגונם והכרתם העצמית עלו לשלב העליון של הגורמים הציבוריים בשדה המלאכה, ובזכות זו היו לכוח המייצג את בעלי־המלאכות כלפי חוץ. על־כן היו המושג "בעל־מלאכה" והמושג "חייט" לשמות־נרדפים. לגבי מזריטש נכון הדבר עד לתקופה, בה מתחילים לעלות מסוף המאה ה־19 בגרם מעלות־החשיבות עובדי־הזיפים. אשר לסנדלרים,

---

*) עיין מאיר איידלבוים: "די ידן־שטאָט מעזריטש", דף 98, הקובע שהבניין הושלם בשנת 1170.

שמיספרם היה בשנת 1888 כה רב, הרי מחוסר מסורת מקצועית ואירגונית לא הצליחו הללו להגיע למעמד ציבורי חשוב. הפרוונים, הנזכרים בכתב אישור־התקנות, היו בעייה לעצמם בתוך ציבור החייטים; ראינו זאת כבר בבירורינו הקודמים ועוד נשוב לכך אגב ניתוח תוכן התקנות. אין לדעת במה זכו עושי־המסרקות והנגרים להיפקד במיוחד בכתב־האישור הנ״ל.

2. פנקס החברה

הפנקס שממנו הועתקו התקנות שבפרק הבא (תקנות שנת 1834 ותקנות 1859) הוא המיסמך העיקרי כיסוד לניתוחנו ולתיאורנו. עליו נוספו כמה מיס־מכים אחרים, שהעתקתי מהמקורות, אשר היו לעיני בזמן עבודתי בעיר כמורה בגימנסיה. השתמשתי גם בהעתקת הפנקס, שנעשתה בשנת 1876. **העתקה זו** התקין בשבילי תלמידי, איש מזריטש ועתה מורה בישראל, ה׳ גרשון דולינסקי. הפנקס נכתב בשנת 1834, אבל אין הוא אלא סידור וחידוש התקנות ״אשר היו מימי קדם״; כלומר, העתקה בעריכה מחודשת של התקנות, שלפיהן התקיימה ונהגה החברה מאז היווסדה, אולי מראשית המאה ה־18, כלומר, מזה 120 שנה בערך. מה ראו על כך חייטי מזריטש להתארגן מחדש דווקא בשנה זו? קשה להשיב על שאלה זו, והיא דווקא חשובה, שכן לפי החוק משנת 1816 בוטלו בפולין הקונגרסאית כל אגודות בעלי־המלאכה, ולפני תשע שנים (1825) היה מעשה בחייטי סוקולוב שבשעת חיפוש נתגלה פנקסם וקיום חברתם, והשלטונות פתחו בחקירה. מקרה סוקולוב מלמדנו שבעלי־המלאכות היהודים התעלמו מהחוק, וכך נהגו גם בקהילות אחרות. לפי החוק יכול להתקיים איגוד בעלי מלאכות, ״צאֶח״ (לפי עקרונות שונים מאלה שעל יסודם התקיימו עד כה), אבל לגבי היהודים המשוללים זכויות אזרחיות, אין בהיתר זה משום פתרון. שכן, רק לנוצרים עומדת הזכות לבחור ולהיבחר להנהלת האיגוד. ואכן בכמה ערים הוקמו איגודים של בעלי־מלאכות, שחבריהם כולם או כמעט כולם יהודים, ולהלכה הורכבה לראשם הנהלה נוצרית ובה שני אומנים. כך נפתרה גם השאלה בסו־קולוב; במקרים אחרים צורפו בעלי־המלאכות היהודים מכמה ערים לאיגוד אחד, ובראשם שני הנוצרים ״הגוֹאלים״ והוא הדין בכובענים ופרוונים מקהילה ביאלה, שצורפו יחד לבעלי מקצועם מלאשיץ, יאנוב, קונסטנטינוב וסארנאקי. אין כל ידיעה, אם אירע משהו בדומה לכך במזריטש. החייטים התעלמו מן החוק; הם חידשו בשנת 1834 את איגודם־חברתם, והשלטונות או שלא ידעו על כך, או ידעו והעלימו עין, ובוודאי לא חינם.

פנקס חברת החייטים במזריטש, הנמצא בידי, מראהו עלוב מאוד; חוברת צנומה בת 48 עמודים, ללא מיספור, פרט לשני הדפים הראשונים, ללא כריכה, בתבנית של קווארט, על נייר מסוג גרוע, שהשנים נתנו בו אותותיהן לרעה:

**) כאן המדובר על בית־הכנסת — בית חומה משלהם הנקרא דאָס שניידער־שטיבל — שעמד מול בית הכנסת.

לכלוך, טחב, כירסום, והעיקר טישטוש האותיות. וזה תוכנה של החוברת: עמ׳ 1—2: הקדמה על מהות החברה עם ״מודעה רבה״ בסופה בדבר תחולת העניין על כל בעלי־המלאכות; עמ׳ 3: סעיפים א׳ עד ג׳; עמ׳ 4: סעיפים ד׳—ח׳; עמ׳ 5: סעיפים ט׳—י״ב עם תוספת למטה משנת 1859 בדבר כספי ביקור־חולים; עמ׳ 6 סעיפים י״ג—ט״ז; עמ׳ 7 סעיפים י״ח—כ״א (סעיף י״ז חסר); עמ׳ : סעיפים כ״ג—כ״ד (סעיף כ״ב חסר); עמ׳ 9: סעיפים כ״ה—כ״ו; עמ׳ 10: סעיפים כ״ז—ל׳ (כתב הסעיפים כ״ט—ל׳ מטושטש במידה כזאת, שאי־אפשר לפענחם. נעזרתי כאן בהעתקה הנ״ל של מר דולינסקי; עמ׳ 11: השורה הראשונה היא כנראה המשך לסעיף ל׳. אחר־כך באות החתימות של החברים; עמ׳ 12: שני אישורים. אחד משנת תקצ״ד (1834) בחתימה ר׳ חרל״פ, והדיינים ר׳ אליהו ב״ר נחמן ור׳ יעקב בידרמן (ראה עליהם בספר הנ״ל של איידלבוים עמ׳ 319 עד 332, 141, 338). האישור השני הוא משנת 1848 בחתימת שני בעלי־בתים, המשמשים ראשי־הקהילה: ר׳ אורי גולדמן ור׳ אברהם פישביין; יש מקום עוד לחתימה שלישית, אבל זו חסרה; עמ׳ 13: הקדמה וסעיפים א׳ עד ג׳ מהתקנות לשנת תרי״ט (1859); עמ׳ 14: סעיף ד׳ של אותן התקנות ורשימת חברים; עמ׳ 15: אישור התקנות על־ידי הרב רפאל יום־טוב ליפמן היילפרין (ראה עליו בסיפרו הנ״ל של איידלבוים, עמ׳ 324). לפי המילים הראשונות ״אנחנו מסכימים״ וכו׳ היו צריכות לבוא חתימות נוספות, אבל הן חסרות; עמ׳ 16: ריק; עמ׳ 17: רשימת חברי ההנהלה לשנת תר״ט (1849); עמ׳ 18—19: אחת־עשרה הרשמות של חברים חדשים משנות תר״ט—תר״י (1849—1850); עמ׳ 20: ריק; עמ׳ 21: רשימת חברי־ההנהלה לשנת תר״י (1850); עמ׳ 22: ריק; עמ׳ 23: חמש הרשמות חברים, שתים משנת 1848, חמש משנות 1849; עמ׳ 24: חמש הרשמות משנת 1850: עמ׳ 25: רשימת חברי ההנהלה לשנת 1851; עמ׳ 26—38: ריקים; עמ׳ 39: רשימת ארבעה חברים ללא ציון שנה; עמ׳ 40—48: ריקים.

הנה־כי־כן, אין זה פנקס מסודר על טהרת סדרי־ניהול מקובלים. יש להניח שבידי החברה היה עוד חומר, כגון פנקסי החשבונות, החלטות חשובות מאז שנת 1834, ועוד. מן הכותרת לרשימת החברים משנת 1859: ״הועתק מחתימת יד החתומים על הכתב״, יש ללמוד, כי עניינים שונים נכתבו על גבי נייר מיוחד, כדי שהכתב יועתק לפנקס, אבל אין כאן העתקות אלו. לשון הפנקס היא כולה על טהרת העברית (עם כמה ביטויים טכניים ביידיש), וזו טבעית, עניינית ופשוטה, ללא למדנות יתירה, ללא דיוקים דקדוקיים ובדרך־כלל ללא מליצות רבות. אין לדעת, מה היה תוכן שני הסעיפים החסרים; לפי סדר הענ־יינים אפשר להניח, כי סעיף י״ז נסב על ענייני קבלת פועלים, וסעיף כ״ב על ענייני ביקור־חולים. מעניין לציין, כי בפתיחה לרשימת החברים, שחתמו על התקנות, וכן בפתיחה לאישורן מדובר על 30 תקנות; הנוגעים בדבר ודאי לא ספרו את מיספר התקנות וסמכו על הסימון האחרון ״למד״. להלן יובאו דברי הפנקס, כמעט כולם; לא העתקתי את החומר מעמוד 17 ואילך. ליד כל סעיף

ניתן סיכום תוכנו (בסוגרים), ובסופו ניתנים פה־ושם הסברים, הצריכים להבנת הטקסט. לא שיניתי אלא במעט את הכתוב, וכן הוספתי סימני־פיסוק, הנהוגים בימינו.

3. פנקס חברת־חייטים ככתבו וכלשונו

מכתב החרות דחברת חייטים, יצ"ו

אחינו בעלי מלאכות כולם. הן מאז ומקדם היתה זאת בכל תפוצות ישראל מנהגן, תורה היא, אשר כל הבעלי־מלאכות יתחברו בחבורה אחת ומתקנים תיקון גדול, אשר על פיהם יתנהגו וילכו בדרך הטוב והישר בעיני אלהים ואדם, לאחוז בכשרון־המעשה ולבחור טוב מרע, וממנים ח"י אנשים, מהם ובהם, ושבט המוסר בידם לדון ולקנוס את כל איש מהן, אשר יפרוץ גדר התיקונים; וכל הדבר הקטן ישפטו הם, וכל הדבר הגדול יביאו לפני הרב וב"ד הצדק, אשר יהיו בימים ההם, ואלופי ראשי עיר ועיר המה בעזרם ומחזיקים בידם לעשות משפט, למען לא יפרצו עם ב"י, איש איש אחרי שרירות־לבו, ויטה שכמו לשמור בקול הורים ולנקות כפיו מעוול. לכן גם אנחנו כל הבעלי־מלאכות דפה התאספנו יחד, ועלה במוסכם כולנו לסדר ולחדש את כל התקנות אשר היו מימי קדם ע"פ מנהג ודת, וקיבלנו על עצמנו לילך בעקבות אבותינו ולנהוג כמנהגם הטוב.

ומבקשים אנחנו מאת כבוד הרב הגאון אב"ד וב"ד הצדק ומאת כבוד אלופי ראשי נגידי מנהלי העדה, עדת ישורון דפה, להסכים ולהחזיק ידם עמנו בכל חיזוק ותוקף, למען כל איש ואיש יהא מורא שמים ופחד יריאין עליו. וילך בדרך הטוב והישר להטביע בנפשנו תשוקה לטוב, בל נהי' כפתן חרש ואוטמים אזננו מקול רינת הצדק ומעש האושר, כי על גפי מרומי קרת תקרא הצדק: טובה אנכי ובטוב נסיים — יום שהוכפל בו כי טוב, ז' אדר שני צדקת ה' עשו ומשפטיו עם ישראל לפ"ק.

מודעה רבה: **זה שנוקב שם החברה הלז בשם חברה חייטים, לא הם לבדם קיבלו התקנות האלה, כ"א כל הבעלי־המלאכות חרשות... וחרשת בזהב ובכסף ובחרושת אבן בחרושת עץ כל מלאכת מחשבת... עצם, כולם כא' בבריח התיקונים המבוארים פה קיימו וקיבלו על עצמם ועל זרעם לשמור ולעשות ולקיים כל התיקונים המבוארים ונכתב בספר הלז. סוף דבר הכל נשמע: את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, למען תלך בדרך טוב... בדרך תלך...**

מכתב חירות — במובן כ ת ב ־ ק י ו ם, פריבילגיה, הבאה לקבוע את הזכויות והחובות של הבריות שלמענם ניתנה הפריבילגיה; יצ"ו — ישמרם צורם וגואלם; ח"י — שמונה עשר; הכוונה להנהלת החברה; ב"ד — בית דין; עם ב"י — עם בני ישראל; ע"פ — על פי; הורים — הכוונה בוודאי למלה "מורים"; אב"ד — אב בית דין; נהי' — נהיה; יום

שהוכפל בו כי טוב — יום ג׳ בשבוע; בדק״ת — בגימטריא שנת 1834 שאר המלים באות להשלים את הפסוק מספר דברים (לג 21), שנוסחו הנכון הוא: ״צדקת ד׳ עשה ומשפטיו עם ישראל לפ״ק — לפרט קטן; התוספת המתחילה במילים ״מודעה רבה״ נכתבה באות רגילה (לעומת הטקסט הקודם, הכתוב באות דפוס), אבל היא מאותה שנה, המסומנת באותיות הגדולות שמור כי זה כל האדם, לפי הפסוק מקוהלת י״ב 13; כ״א — כי־אם; המקומות המנוקדים סימנם, שהמילים בטקסט מחוקות ומטושטשות; כא׳ — כאחד

א. (זכות העליה־לתורה בבית־הכנסת של החברה לראשי הנהלת הקהילה). בימים נוראים ובימים טובים מחוייב הגבאי חדש ליתן עלי׳ לתורה להרב דפה, ביום א׳ מהימים, בבית תפילתן בתפילת השחר, ולא יעבור; ומחייב ג״כ ליתן על׳ להפרנס וראש־הקהל כנ״ל, ולא יעבור; ובאם יעבור ע״ז, יקנס בהעברה.

ג״כ — גם כן; ע״ז — על זה.

ב. (הגבלת זמן־הבוררים למינוי ההנהלה). הבוררים אשר יצאו ע״פ הקלפי אל יעכבו זמן מנייתן הח״י אנשים יותר משמונה ימים מעת היותן לבוררים, ובאם יאחרו יותר, אזי הקלפי בטל ומבוטל, ויש כח ביד החברה לעשות קלפי אחרת באין מוחה.

ג. (זכויות הבוררים). הגבאים מחוייבים ליתן להבוררים שנים־עשר זהובים. גם רשות להבוררים לקבל להחברה שני אנשים ויכתבם בהפנקס, והמעות האיינקויף יוציאו לצורך סעודתן; ולא יותר משני אנשים.

ויכתבם — צריך להיות: ויכתבום; איין קויף — דמי הרשמה.

ד. (מי אין לו הזכות להיות בורר או להתמנות כחבר־ההנהלה). שני אנשים הקרובין זה לזה ופסולין אינם רשאין למנותן יחד מהח״י אנשים או להיות בוררים יחד.

ה. (דרגות בהנהלה). איש אשר לא היה מעולם רואה־חשבון לא יתמנה להיות גבאי החברה.

ו. (דין הבוררים לגבי החברים החדשים — הלאיעקים). הבוררים אין כח בידם אויסקויפן לאיעקים.

אויסקויפן — הכוונה כנראה להעביר לאיעק למעמד של חבר בעל־זכויות. לאיעק — מונח מהווי הכנסיה הנוצרית, איש לא מאומן די־צרכו, בראשית שירותו.

ז. (קבלת חברים חדשים). לא להכניס להחברה שום בעל־מלאכה, כ״א אחר אשר יסכימו ח״י האנשים הממונים מהחברה להיות ידם עמו; ואז יהי׳ בכלל החבורה; לא... מהשני אנשים.

הפסקה המתחילה מהמלה ״לא״ נוספה כאן בטעות, והועתקה כנראה מהסיפא של סעיף ג

ח. (דין הלאיעקים). אחר הכנסו להחברה אינו רשאי להחזיק פועל אצלו משך שלשה שנים, ומוכרח לשרת ולציית את הגבאים, ככל אשר יצא עליו בעסק החברה משך ג׳ שנים הנ״ל; וזה הוא הנקרא לאיעק.

ט. (דין בחורים לפני חתונתם). בחור קודם חופתו אין לקבלו בשום אופן להחברה; גם אינו רשאי לפעול פעולת מלאכתו בפני עצמו, כ״א שכיר יהי׳ אצל בעל־מלאכה.

י. (הכניסה לחברה של בחורים אחר חתונתם). כל בחור בע״ם, הן מבני־עירנו והן מעיר אחרת, מחוייב ליתן כשישא אשה פה מעות קדימה לקופת החברה סך לפי ראות עיני הגבאים.

בע״ם — בעל מלאכה.

יא. (מס החברות). כל הכתוב בפנקס החברה מחוייב ליתן לקופת החברה עשרה גדולים בכל הח״ם, שני פעמים בשנה, ואם אחר שילך אצלו השמש שלשה פעמים לגבות הימנו הי׳ גדולים הנ״ל, והוא לא יתן, אזי מחוייב הגבאי לשלוח למשכנו; וזה ענשו, שלא יונח בהקלפי עת עשייתה.

גדול — חלק שלושים של זהוב; לגבי ערכו הריאלי של הכסף יצויין, שבביאלה שולמה לראש העיר בשנת 1820 משכורת בסך 100 זהובים לחודש; הח״ם — חול המועד.

י״ב. (מס לקופת ביקור־חולים — ב״ח). כל הכתוב בפנקס החברה מחוייב ליתן א׳ גדול בכל שבוע לקופת ב״ח, וע״ז השליח יוצא בכל יום ו׳ עש״ק לגבות הא׳ גדול מכל אחד, למען יובא ליד הגבאים דב״ח הממונים ע״ז, כאשר יוכתב לקמן; ומי אשר יעבור עליו ארבעה שבועות אשר לא יתן להשמש, יעבר על בל תאחר; זה יהי׳ ענשו, שלא יתנו לו שום התמנות ולא יקראו לו לעלי׳ התורה. גם באם יבא עליו איזה חולי ר״ל, אין לו שום זכות בקופת הב״ח, ולא יתנו לו הממונים כלל, עד אשר יסלק כל המגיע ממנו; והשמש נאמן ע״ז.

עש״ק — ערב שבת קודש; ר״ל — רחמנא ליצלן.

י״ג. (דמי־קבלה לחברה). הח״י אנשים כשיקבלו את מי להחברה לא יפחתו לו משלשה ר״ט שיתן לקופת החברה.

ר״ט — הכוונה לרייכסטאלר, מטבע גרמנית, שערכה בערך 18 זהובים.

י״ד. (למניעת תחרות). לבל יסיגו גבול איש לרעהו: אם אחד סימן המלאכה בבית הבעל־הבית, השני אינו רשאי לקבל המלאכה לעשותה, כ״א ברצון הבע״מ המסמן.

ט״ו. (מגבלות זכות־העבודה של החייטים לעומת זכותם של הפרוונים ועושי הכובעים). החייטים אינם רשאין לעסוק בקרז׳נריי, היינו ליקח בגדים אונטער נייען מיט פוטיר; גם אינם רשאים לעשות היטליך, והעובר ע״ז יוקנס שלשה ר״ט לקופת הב״ח דהחברה.

אונטער נייען — לתפור את הבטנה.

ט״ז. (קבלת פועלים). הבע״ם אינו רשאי להשתדל ולפייס את פועל רעהו

לבא אצלו להיות עמו בפעולתו, וגם אם מעצמו יניח הפועל את בעל הבית שלו במשך ימי שכירו ע״פ הכתב שביניהם, האחר אינו רשאי לקבלו.

י״ז. חסר; הושמט בוודאי מתוך טעות בשעת עריכת הפנקס.

י״ח. (ועוד לעניין קבלת־פועלים). בעל־מלאכה אשר יקבל פועל אצלו לפעולתו ויכתבו כתב ביניהם, אזי יוכתב הכתב בידיעת הגבאים דווקא; והכתב אשר נכתב בלתי ידיעת הגבאים, אזי אין לו שחר, ולית דינא ולית דיינא עליו.

י״ט. (קבלת נערים ללימוד המקצוע). בעל־מלאכה אשר יקבל נער ללמדו אומנות מלאכתו, אזי מקודם מחוייבים ליתן לקופת החברה שמונה זה׳ מכיס החצאין שניהם, ודין מכתבם כמכתב הפועל כנ״ל.

כ׳. (תשלום הפועל לקופת החברה). הפועל המושכר אצל בעל־מלאכה לשנה מחוייב ליתן לקופת החברה בכל הח״ם א׳ זה׳ גדול, ועל בעל־הבית להחזיק מהשכירות שלו שיסלק הנ״ל; ובאם הבעל־בית סילק לו כל השכירות המגיע לו, והפועל לא יסלק המגיע, אזי מיד בעה״ב יבוקש באין מענה.

כותב הפנקס טעה וכלל (בשורה שניה) ביטוי ״זהוב גדול״. הכוונה היא כנראה ל״גדול״ והמלה זה׳ נשתרבבה בהיסח־הדעת.

כ״א. (מקרי־מוות של החברים). מי מהחברה אשר יבא יומו וילך בדרך כל הארץ, אזי מחוייבים אנשי החברה לילך לבית האבל ע״פ ציווי השמש להתפלל שם במניין עשרה... כל שלשים יום; ורשות ליקח לשם הס״ת של החברה.

הס״ת — ספר תורה.

כ״ב. חסר; הושמט בוודאי מתוך טעות בשעת עריכת הפנקס.

כ״ג. (ניהול ענייני ביקור־חולים). הבוררים יבררו ויזמינו שנים מהח״י אנשים אשר יעסקו במעות ב״ח דהחברה, ועל פיהם ישק כל קצירי ומריעי נדכאי רוח ומחלי לב מאנשי החברה ר״ל, אשר אין ידם משגת די ספוקם לרפואת ומחית חיותם. על כל אלה ישגיחו אלה השנים המובררים, אשר יתנו להם מקופת הב״ח הנ״ל, לאיש כערכו ולפי צרכו הנחוץ. וכל זה לא נאמר כ״א כשחלה איש מאנשי החברה הנכתב בפנקס, ר״ל אבל לא לחולי בני־ביתו; ואין רשות להגבאים הנ״ל ליתן לו מאומה מקופת הב״ח הנ״ל.

ר״ל — רחמנא ליצלן; ר״ל — רוצה לומר.

כ״ד. (דין בעל־מלאכה שאינו רשום עדיין בחברה). בע״ם שעדיין לא עלה במכתב החברה ועוסק במלאכתו פה בפני עצמו מחוייב ליתן לקופת החברה ט״י גדולים מדי שבוע. עוד זאת נאמר, שאין רשאי א׳ מאנשי החברה לעסוק עמו במלאכתו — לא בשכירות ולא בקבלנות גם לא בשותפות בביתו או בבית אחרים.

כ״ה. (סדרי־משפט). כי ינצו אנשים יחדיו מאנשי החברה בעסק מלאכה או הסגת גבול, מקודם יתיעצו עם הגבאים דהחברה, ואחר אל המשפט יגשו, ואל הרב ובי״ד יבא דבר שניהם. אשר ירשיעון האל׳, הם הדיינים, כן יקום. וחלילה לילך בדרך אחר מקודם כלל עבור לחזק ולקיים פסק־דין. ומי אשר יצעד צעדיו אל מקום אחר, זה ענשו אשר ימחק שמו ושם זכרו מספר הזכרונות לפני החברה, ויכתב בדתי הפנקס פעלו.

האל׳ — האלהים (לפי שמות כב, 8).

כ״ו. (דין המעוררים מחלוקת בבית־התפילה). ריב כי יהי׳ בבית־הכנסת לתפלה, ואשר יחזיק במחלוקת, רב עונשו עמו להעבירו מהחברה שלושים יום. אם עוד לא ישכך חמתו ויבעיר אש מחלוקת בפעם שני׳, ענשו מפורש פה לקנסו, שיתן שמונה זה׳ לקופת החברה. ואם גם זה לא יועיל לו, עוד חמתו בערה בו להחזיק בפעם שלישית במחלוקת במקום הב״ת, אזי על שלושה פשעיו אלו יעבירו אותו מכל וכל, ואין לו חלק ונחלה וזכר בהחברה.

הב״ת — בית התפלה.

כ״ז. (שירות הלאיעקים). שלשה ממשרתי החברה הנקראים לאיעקים מחו־ייבים תמיד להיות בבית הכנס׳ של תפלה בשעת התפלה להיות לצוותא להגבאים מוכנים לשליחותם לאיזה צורך.

כ״ח. (דמי־ייצוג לגבאים). באיזה משתה ושמחה, אם יהיו שני גבאים דהחברה יחדיו אין כח באדם לפזר מעות החברה יותר מחמשה זה׳; ורק שנים ולא אחד.

כ״ט. (הרשמת בני בעלי־המלאכות לחברה). אם האב הבע״ם ירצה להכניס את בנו לחברה, אזי אצלו יוכלו להזיל עמו בעד סך י״ב זה׳.

ל׳. (הרשמת ילדים לחברה; השכרת בית־התפילה). הבוררים אין כח בידם להכניס את ילדיהם בפנקס החברה בשום אופן ולא את ילדי אחרים. והבית־תפלה של החברה אינם רשאים להשכיר לשום אדם על זמן רב או מעט.

אלה פקודי התקונים שלשים במנין, אשר התפקדו אנשי החברה כולם בהסכמה אחת, ואלה אשר באו עה״ח בפקודת כל אנשי החברה.

כאן באה רשימת 33 חברים, מהם 16 ששמם מוקף עיגול. יש להניח שהללו הם החברים שבמרוצת־הימים הלכו לעולמם.

ראינו השלשים תקנות, שעשה ביניהם אלופי החבורה חייטים עם המצטרפים עליהם בע״ם קירז׳נר קעמילמאכירס סטאלירעס, והנה על תקנות הנ״ל — אנחנו אלופי ראשי הקהל בצירוף כבוד הרב הגאון ובד״ד הצדק דפה מאשרים מחזיקים התקנות הנ״ל, שיהי׳ להם כל תוקף התקנות הנעשה בכל חברות הקדושות, שלא ישנו מהם דבר, וליתן להם כל תוקף בכל עת שיצטרכו. ולראי׳ באנו עה״ח, יום א׳, י״ב אדר שני, תשצ״ד, פה ק״ק מעזריטש. הק׳ אפרים אליעזר צבי הירש חרל״פ מטיקטין, נאום אלי׳ בההג מו״ה נחמן זלה״ה; יעקב דוד בידרמאן.

אנחנו המשגיחים דפה הח״ם מצטרפים א״ע בח״י לחתימת הרב הגאון אב־ד ובד״ד הצדק הנ״ל, לאשר ולקיים את כל התקנות הנרשמים בספר הזה, להיותם בתוקפם ומעוזם, ככל התקנות הנעשות בכל חבורות קדושות, ומבטיחים בזה להגבאים לתת להם כל תוקף בעת שיצטרכו מאתנו, כיד ד׳ הטובה עלינו. ולראי׳ באנו עה״ח, יום א׳, ער״ח מנחם אב, תר״ח לפ״ק, פה מעזריטש. נאום אורי גאלדמאן; נאום אברהם פישביין; ונאום — (חסרה החתימה).

מתחת לאישור זה באה החותמת הפולנית, שזו לשונה:

.Powiat Radzynski, Dozor Boznicy, Okreg Miedzyrzecki

עה"ח — על החתום; הק' — הקטן; שעשה — שעשו; תשצ"ד — 1834;
הח"ם — החתומים מטה; א"ע — את עצמנו; בח"י — בחתימת ידנו;
ער"ח — ערב ראש חודש.

תקנות החברה בעזרת ד' שנת תרי"ט לפ"ק

כבוד אנשי החבורה החייטים דפה, רודפי צדקה וחסד, מבקשי האמת והשלום; ד' חופף עליהם, סלה, אמן.

בדבר התיקונים אשר נתקן בינינו החברה, כנהוג בכל תפוצות ישראל, כמבואר בפנקס הלז מקודם, וגם הרב הגאון המנוח ר' אפרים אליעזר צבי חרל"פ זצלה"ה אב"ד וב"ד הצדק וגם אלופי הקהל דפה הסכימו על התקנות הנ"ל, ובאו על החתום בפנקס המבואר לעיל, למען שאנחנו אנשי חבורה נלך בדרך הטוב והישר דרך ד' וזה איזה שנים עברו ולא השגיחו על התקנות הנ"ל. ומעתה נתעוררו איזה אנשי החברה בתוקף ועוז ובכל מיני נגישות לאשר לאמץ ולקיים את כל התקנות הנ"ל, כפי שנתיסדו מאז ומקדם בתוקף ועוז, ולא יהרס ח"ו חבורה הנ"ל מחמת דבר לעבור על שום תקנה מתקנות הנ"ל, ובכן נגשו לפני כבוד הרב הגאון אב"ד וב"ד הצדק יעמדו להם לסיוע בדבר הלז לחזק התקנות בכל עוז ואמצות, וחתמו א"ע הרב הגאון נ"י ובד"צ בח"י תחת התקנות הנ"ל, ואחר כל זאת קיבלנו עלינו אנשי החבורה לקיים מעתה את כל התקנות שנעשו מאז ומקדם וגם מה שנתחדשו מעתה בינינו אנשי החבורה, הן החתומים פה והן מי שלא חתם א"ע על כתב הלז, כלנו קיבלנו בכל אופן היו"מ, שלא לעבור ח"ו אפילו קוצו ש"י משום תקנה מתקנות הנ"ל והן מהתקנות שנעשו מחדש כפי שיבואר למטה:

נ"י — נרו יאיר; היו"מ — היותר מועיל (?); קוצו ש"י — קוצו של יוד.

תקנות החברה: **אלה דברי התקנות שהסכמנו כלנו מחדש ביום דלמטה:**

א'. (הסדר „עליות" הגבאים). כפי המבואר בפנקס, שהגבאים יש להם הרשות ליקח להם עליה לתורה בימים טובים ובימי נוראים, נעשה מעתה, שאין זאת כפי רצונם, רק יהי' קצוב להם ארבע עליות לארבע הגבאים — היינו חג המצות יעלה גבאי אחד לתורה, ובחג השבועות גבאי ב', ובראש־השנה גבאי ג', וביום ראשון של חג הסוכות גבאי ד'; ולא יותר. רק הגבאים יעשו לעצמם גורל, מי שיעלה רגל ראשון לתורה, וכן לפעם ב' ג' ד'.

כפי המבואר בפנקס וכו' — אין בפנקס זכר לתקנה כזו.

ב'. (הסדר הקריאה לתורה). ממונה מהגבאים לעמוד בעת קריאת התורה שהוא מצווה למי לקרות לתורה, אינו רשאי להיות כ"א גבאי אחד מד' הגבאים לכל השנה. רק יעשו גורל לעצמם, ומי שיעלה בגורל, רק הוא יהי' לזה ממונה. ואין לגבאי אחר רשות ליקח לו התמנות הלז בלתי ידיעת הגבאי שיעלה להיות ממונה ע"פ הגורל.

ג'. (ענייני הקופה בכלל וקופת ביקור־חולים בפרט). כל הכנסות מאנשי החברה הנ"ל והן מבית־הכנס' שלנו יהי' ביד הנאמן שיתמנה, והנאמן אינו רשאי

להוציא בעצמו או ליתן לשום אחד אפילו לגבאי שום פרוטה להצטרכות החבורה, אפילו לדבר מצוה, כ"א ע"י הסכמה מח"י אנשים או עכ"פ רוב ח"י אנשי החבורה. אם הנאמן יתן הצטרכות ע"פ קוויטל מהגבאי וכן הח"י אנשים, שיסכימו לזה, אין להם רשות, וחל עליהם איסור אם יקחו או יסכימו ליקח ולהוציא פ"א מקופת ב"ח לצורך החברה; רק המעות ב"ח יהי' שמור עבור חולים ר"ל, ובזה יסיר ד' מחלה מקרב כל ב"י.

עכ"פ — על כל פנים; פ"א — פרוטה אחת; ב"י — בית ישראל.

ד'. (דין פנקס־הנאמן). הנאמן אשר הפנקס מונח אצלו אין רשאי לכתב איין קופיר או ליתן הפנקס להגבאים לכתוב איין קופיר בלתי ידיעת ח"י אנשים. גם אין הנאמן רשאי להלוות על הפנקס אפילו פ"א על שום הצטרכות; רק הפנקס יהי' אצלו שמור וחתום כל השנה.

איין קופיר — דמי הרשמה.

כל הנ"ל נעשה בהסכמת כל אנשי החבורה, הן אלה החתומים פה והן מי שלא חתם א"ע עדיין, הכל קיבלו עליהם מהיום והלאה לשמור ולקיים את כל התקנות כפי הנהגת אבות מאז, למען נלך בדרך טוב והישר דרך ד' נלך בו, ובזה יהי' שלום השקט ובטח עד עולם. ולראי' באנו אנחנו אנשי החבורה עה"ח יום א', מ' למב"י, תרי"ט לפ"ק מעזריטש. הועתק מח"י החתומים על הכתב. (כאן באה רשימה של 12 חברים, מהם 3 בעיגול, ועוד מסומנים מקומות ל־34 חתימות נוספות).

ואלה שמות החתומים: נחמן הערינקראנץ; צבי הירש העכט; שמעון יהודה פישמאן; שמואל יהודא פריזאנד; ליב ענגילמאן; אברהם אביש אדלער; אליעזר פייבל שייד; אברהם ב"ר יצחק; ישראל משה אדלער; ישראל שרגא קאשיץ; אליעזר ב"ר משה; יהודה ב"ר צבי דוב.

למב"י — למניין בני ישראל, הכוונה לימי ספירת העומר.

גם אנחנו מסכימים לכל דברי התקנות הנאמרים באמת וצדק, לאשר ולקיים כל אשר קיבלו עליהם, כנהוג בכל תפוצות ישראל, למען ילכו בדרך טובים. דברי הבעה"ח, יום ב', ל"ד למב"י, תרי"ט לפ"ק. רפאל יו"ט ליפמן היילפרין ממעזריטש.

(ועוד תקנה משנת תרי"ט (1859), הרשומה בפנקס בין הסעיפים י"ב—י"ג). בפנינו ב"ד הח"ם קבלו ע"ע החברה הקדושה הנ"ל, אשר לא ישונה ממעות ב"ח לשום הצטרכות של ביהכ"נ או שאר דבר; ואם יתן הנאמן על איזה דבר, אף בהסכם הגבאים, מחויב הנאמן לשלם מכיסו לקופת הבקור־חולים כל מה שיתן על איזה הצטרכות החברה. ולראי' בעה"ח, יום ב', ל"ד למב"י, תרי"ט, לפ"ק מזריטש. נאום רפאל יו"ט ליפמן היילפרין, נאום אלי' בהה"ג המנוח מו"ה נחמן זלה"ה, נאום ברכי' בלא"א מו"ה יצחק זצלה"ה כהן.

ע"ע — על עצמם; חתימת החברים היא מיום מ' בעומר, והאישור וכן הסעיף הנוסף הם מיום ל"ד בעומר; את הסתירה הזאת נוטה אני ליישב כך: התקנות נתקבלו ביום ל"ד בעומר ובאותו יום אישר אותן הב"ד. גם החברים בוודאי חתמו באותו יום — על גבי הכתב המיוחד, שהוא מעין פרוטוקול של האסיפה. לפנקס הועתק פרוטוקול זה ביום מ' בעומר.

בס"ה כולל איפוא הפנקס: תקנות משנת 1834 ואישורן באותה שנה ולאחר־מכן שוב בשנת 1848; תקנות משנת 1859 ואישורן באותה שנה.

תוספת: ה' דולינסקי כלל בהעתקתו הנ"ל גם הרשמה בשער־הפנקס של עזרת נשים שבבית־התפילה של החייטים משנת 1874, שזו לשונה: **גם הצגנו בתוך הספר הזכרונות רשימות המקומות הנמכרים בעזרת נשים אשר בביהמ"ד החדש דהחברה חייטים, אשר הוסד ונגמר הביהמ"ד החדש הנ"ל ביום ד', יא' לחודש סיון, שנת תרל"ד, והגבאים מהחברה הנ"ל מכרו מקומות בע"נ עפ"י ידיעת הרב הגאון אב"ד ובהצ"ד ובידיעת כבוד אלופי ראשי מנהלי העדה דפ"ק מעזריטש, וכל איש ואיש על מקומו יבוא בשלום. והעתקנו כעת לפנקס הנוכחי כל הדברים הנעשים באמת וצדק מפנקס ישן נושן מהחברה הנ"ל. וכל אשר נעשה שם היה עפ"י רבנים גאוני הדור זלה"ה ועפ"י ראשי מנהלי עדת ישרון דפ"ק.**

בע"נ — בעזרת נשים; דפ"ק — דפה קהלת; זלה"ה — זכרו לחיי העולם הבא.

4. בעלי־המלאכה במזריטש ואירגונם

הפינקס שעל יסודו אנסה לגולל תמונת־האירגון והחיים של החייטים ובעלי־המלאכה במזריטש בכלל לא נערך על־ידי עורך־דין, לפי נוסח משפטי והגיון פנימי של העניינים. ברצותנו לתת סיכום שיטתי, שינינו בהכרח את סדר־הסעיפים וקשרנו את העניינים, כפי שהם משתלשלים זה מזה ובתוך המסכת כולה. יצויין בפתיחה, שבעיקרו־של־דבר אין תקנות החייטים במזריטש נבדלות הרבה מתקנות של החברות האחרות בפולין, שפורסמו עד כה. יש תקנות המרחיבות את הדיון על בעיות מניעת התחרות; אחרות מתעכבות בפירוט על סדרי־האירגון, אבל בדרך־כלל השוני אינו רב. יש להניח, שכאשר התקנות עומדות על עניין זה או אחר בצימצום מסויים, הן עושות זאת מתוך הנחה, שהדברים ידועים וברורים ואינם צריכים הסברה. אם יש משהו אופייני בתקנות מזריטש, הרי זה בצימצום הדיון לשאלות דתיות: ענייני שעטנז, חובת התפילה בציבור, חובת שמיעת שיעורים ודרשות וכדומה. מאחר שעניין בית־התפלה המיוחד תופס במזריטש מקום נכבד, יש יסוד לשער, כי למוסד זה של החייטים היה פינקס מיוחד, ושם נרשמו העניינים הנוגעים לתחום הדתי.

את התיאור השיטתי נחלק לחמישה סעיפים: התפקידים והחברות בחברה; הזיקה לשלטון הקהילה; הנהלת החברה; המשק הכספי; סיום.

1. התפקידים והחברות **חברות בעלי־המלאכה צמחו בישראל, בפולין ובארצות אחרות, על רקע של שני גורמים, אחד חיצוני ואחד פנימי. עיקרו של הגורם החיצוני היה בכך, שבעלי־המלאכה הנוצרים נלחמו בעמיתיהם היהודים מתוך כוונה להצר את רגליהם, ואם אפשר אף להרחיקם משדה־אומנותם מכול וכול. והכוח היה אתם, שכן היו מאוגדים לפי המקצועות, וכל אגודה (צאֶח), היתה בעלת תוקף וסמכות בלבדית בכל הנוגע לתחום־מקצועה, הן מבחינת החקיקה והן מבחינת הביקורת וההוצאה לפועל; ועל־הרוב נהנו גם מתמיכתם של השלטונות,**

שלטונות העיר, הכנסייה והמדינה. האומנים היהודים נאבקו עם הצאָחים על זכותם לעבודה, ולשם ניהול המאבק התארגנו אף הם בחבורות, בדרך־כלל בתמיכת שלטון הקהילה, ובמאבק זה השיגו לא־מעט. בעקבותיו והודות להישגיו התפשטה המלאכה היהודית בפולין הקדומה בממדים גדוליהם ביותר, וחבורות בעלי־המלאכות שימשו לה מבצר־עוז, הן בדיונם עם הצאָחים בדרכי־שלום והן בהידיינות משפטית לפני השלטונות. במזריטש אין אנו שומעים הדים לאותו מאבק. אמנם היו בעיר כמה וכמה צאָחים נוצריים, אבל כנראה ששרר שלום ביניהם ובין היהודים, מה־גם שבעלי־המלאכות היהודים התארגנו מסביב לחייטים, והנוצרים לא היו מעוניינים במקצוע זה.

הרקע השני הוא פנימי. בעלי־המלאכה היהודים התארגנו במתכונת הצאָחים לשם שיתוף־פעולה בהגנה על האינטרסים שלהם, לשם קביעת הסדרים אשר יהיו לכל בעל־מלאכה לעזר ולמשענת. הכוונה בעיקר להסדרים כלכליים־מקצועיים לשם מניעת התחרות הדדית. ההסדרים הללו הם ברובם אנוכיים מאוד; הם מכוונים לכך, שלא יגדל מיספר החברים יתר־על־המידה, כי רק אז יש ערובה שתובטח לכל חבר עבודה ופרנסה לפי־הצורך. לשיבחם של בעלי־המלאכה ייאמר, כי הם מעונ־יינים גם לשמור על שוויון מסויים בין החברים, לבל יעלה איש אחד על רעהו ולבל תיפגם החברות הדמוקראטית. אמנם, לשם חיזוק כוחם הם מעוניינים שהאגודה תקיף את כל בעלי־המקצוע בקהילה, אבל מטילים הם על החברים החדשים, המצטרפים לאגודה, חובות לא־קלות. הנה־כי־כן לא יוכל במזריטש להתקבל חבר חדש, אלא לפי החלטת ההנהלה (סעיף ז׳), ולאחר התקבלו, הריהו חבר נחות־דרגה: אסור לו במשך שלוש שנים לקבל פועלים, גזירה שמא ישתלט בייצורו המוגבר על השוק, ובאותה תקופת־נסיון הריהו בחזקת ״לאיעק״, ״החייב לשרת ולציית את הגבאים״ (ח). אשר לבחור, שאין עליו עדיין עול פרנסת־משפחה, ועל־כן יכול הוא להרשות לעצמו להוריד מחיר תוצרתו, נאמר בפירוש, שאסור לו לעבוד כאומן עצמאי, ועליו להסתפק בעבודה כשכיר אצל אחרים (ט). אבל גם האפשרות להתקבל כפועל אינה נתונה באופן חופשי. החוזה עם הפועל צריך להיעשות על דעת ההנהלה (י״ח; בלי הסכמתה אין לחוזה תוקף), וזו הרי יכולה להתנגד, הן לעצם קבלת הפועל והן לתנאים שהאומן מוכן לתת; ההנהלה בוודאי לא תסכים לתנאים טובים מחוץ למקובל, וזאת, לשם מניעת אפשרות העלייה היתירה של האומן, שעם גידול סדנתו וייצורו בעזרת פועליו יהיה כוחו עדיף על פני חבריו. והוא הדין בקבלת נערים ללימוד המקצוע (י״ט). ומה בדבר האומנים העצמאיים, שלא ירצו להיות כפופים להגבלות השונות הנ״ל ויעדיפו להישאר בחזקת אומנים בלתי־מאורגנים? גם להם דאגה החברה וקבעה, כי ראשית, עליהם לשלם מס לחברה (26 זהובים לשנה); ושנית, שהם מוצאים כאילו מחוץ לציבור. שכן, שום בעל־מלאכה, מאוגד בחברה לא יורשה לעבוד איתם יחד (כ״ד; לא בשכירות ולא בקבלנות וגם לא בשותפות). מותר לשער, כי שתי חומרות אלו היה בכוחן לאלץ את העצמאים, שסוף־סוף יחליטו להצטרף לחברה. עד כאן על פעולות להאטת קצב הרחבת מסגרת החברה על־ידי חברים חדשים — אומנים

עצמאיים, בחורים, פועלים ונערים, חברים בזכויות מוגבלות. התקנות אינן מס־תפקות בכך והן קובעות לגבי החברים בעלי זכויות מלאות שתי תקנות חשובות: סימן בעל־מלאכה את האריג בבית הלקוח המזמין, הרי העבודה היא שלו, ואסור לחברו להיזקק לעבודה זו, בלתי־אם בהסכמת הראשון המוכן לוותר עליה (י״ד). ותקנה נוספת: פועל, העובד לפי חוזה אצל בעל־מלאכה אחד, הריהו שלו במשך כל זמן תוקף־השכירות; אסור לבעל־מלאכה אחר לפתות אותו שיעבור אליו (אולי בתנאים נוחים יותר), ואם עזב הפועל מרצונו את שוכרו, האחרים אסור להם לקבלו. מן הנאמר עד כה מתברר, כי כלפי־פנים נושאת החברה אופי של מוסד בעל נטיות דמוקראטיות, ואילו כלפי־חוץ — וכל מי שאינו עדיין בכלל חברי החברה הוא בבחינת ״חוץ״ — הוא מוסד סלקטיבי־אֶקסקלוסיבי. אֶקסקלוּ־סיביות זו השפעתה ניכרת במיוחד כלפי דור־ההמשך. פועל חדש נתקל בקשיים, והוא נתון לחסדם של מעבידיו. מן העניין לציין, שאין הסלקטיביות קיימת לגבי הבנים של בני החברה: הם לומדים את המקצוע באורח חופשי אצל הוריהם, וגם לגבי הרשמתם לחברה — אולי עוד לפני חתונתם ובלי חובת השירות כלאיעקים נוהגת הקלה. שכן, לא שכחה החברה לכלול בתקנותיה סעיף, כי מהבנים מותר לדרוש דמי־הרשמה מקוצצים.

כאן המקום להזכיר גם את הילדים של בני־החברה. מטעמים חברתיים, לשם הגברת ההרגשה של קיום־בצוותא כמשפחה אחת, היו החברות בפולין, ולא רק חברות בעלי־המלאכות, נוהגות לרשום בפנקסיהן גם את ילדיהן. הנה, למשל, רשומים בחברת ״נר תמיד״ במזריטש לא פחות מ־45 ילדים. כאן בפנקס לא נאמר באילה תנאים יירשמו הילדים; נקבע רק הסייג השלילי, שלא יוכלו לעשות זאת הבוררים על דעת־עצמם. לעניין ההסדרים הכלכליים יש להוסיף עוד, שהחייטים נהגו בהגינות מרובה כלפי עמיתיהם הפרוונים והכובענים: הללו שמורה להם הזכות הבלבדית במלאכת מקצועם, והתקנות מרחיקות־לכת עד כדי כך, שהן קובעות קנס רב על החייטים, אם ישיגו את גבולם (ט״ו). הרי זו הגינות שאין רבות דוגמתה.

עד כאן ההסדרים הכלכליים. בד בבד אתם מבליטה החברה כדוגמת כל שאר החברות בישראל (חברות הלומדים, חברות לעזרה סוציאלית) את תפקידיה כתא חברתי לשם טיפוח הרוח הקורפוראטיבית־החינוכית, הן כציבור של יהודים יראי־שמים והן כגוף העומד לחבריו בשעת־דוחקם, לפי העקרון של עזרה הדדית. הפעולה למען קיום בית־התפילה המיוחד היא ביטוי מובהק לכך, שכן ייסודה היא גורם שכולו מכוון לנפש, בעוד שההסדרים הכלכליים יסודם בגורמים חומריים. הגורם החינוכי־הנפשי אף מובלט כיסוד־היסודות של החברה. בקוראנו את המבוא לפנקס עשויים היינו להתרשם, כי הגורם החינוכי הזה הוא היחידי, שהביא לידי כינון החברה. שכן, לא נזכר בו אף במילה אחת הגורם הכלכלי. במבוא זה אנו קוראים, כי בהתחבר האומנים לחבורה אחת, כוונתם לקביעת היסודות ״אשר על פיהם יתנהגו וילכו בדרך הטוב והישר בעיני אלהים ואדם, לאחוז בכשרון־המעשה ולבחור טוב מרע״. הביטוי ״לאחוז בכשרון־המעשה״ הוא אמנם כלכלי, אבל

מהיותו משולב בתוך ביטויים מן התחום הרוחני, הריהו מתכוון לעיסוק מקצועי, שהוא גם מעין חובה מוסרית. העקרון של עזרה הדדית מוצא את ביטויו בסידורי ביקור־חולים ובעשיית חסד־של־אמת עם חבר שהלך לעולמו (קיום מניין בבית הנפטר — סעיף כ"א). את עניין ביקור חולים מציינת החברה מייד בסעיפים הראשונים. בסעיף י"ב מדובר בקופה מיוחדת לצורך זה, שהכנסותיה באות ממס שבועי קבוע, עם הסאנקציה שהמפגר בסילוק התשלום פוסל עצמו לגבי קבלת תפקיד מנהלי, לגבי זכות ה„עלייה לתורה", וכמובן גם לגבי קבלת עזרה מקופת ביקור־חולים. אין לדעת מה ראתה החברה על כך להסתייג ולהוציא מזכות העזרה הניתנת לחברים בימי מחלתם "לאיש כערכו ולפי צרכו הנחוץ" את בני־המשפחה. ועוד ראתה החברה לקבוע מסמרות, כי אין להשתמש בכספי קופת ביקור־חולים לשום צורך אחר. (סעיף ג' בתקנות 1859). מהמסמכים של הקהילה מתקבל הרושם, שתחילה לא היתה לחייטים קופה מיוחדת לענייני ביקור־חולים, והם נהנו מהקופה הכללית לצורך זה, שפעלה מטעם החברות "ביקור חולים ותלמוד תורה", על בסיס של "צדקה", כלומר ללא הטלת תשלום קבוע. ההסדר קבע, כי מהקופה הכללית הזאת ייהנו החייטים בשיעור של שליש מן ההכנסות.

בהיות החברה תא מלוכד, רואה היא צורך לקיים גם משפט חברים; בכך הולכת היא בעקבות הקהילה, הרואה עצמה ונחשבת גם כלפני־פנים וגם כלפי־חוץ כערכאה משפטית בעלת תוקף וסמכות. החברה מקפידה על כך, שהחברים ינהגו בדרכי שלום ולא יעוררו מריבות בבית־התפילה (כ"ו). המתמיד במריבות צפוי לו, שבפעם הראשונה יפסיד את זכות־החברות לחודש־ימים, בפעם השנייה ישלם קנס של שמונה זהובים, ואם לא יתקן גם עכשיו את דרכיו, יימחק כליל מרשימת החברים "ואין לו חלק ונחלה וזכר בהחברה". בסיכסוכים בעניינים שבמקצוע על החברים להביא את העניין לפני הנהלת החברה, ואם כאן לא יוסדר הסיכסוך, עליהם לפנות אל הרב והדיינים. ואסור לשנות מסדר זה, ובעיקר אסור לפנות "למקום אחר", כלומר לבית־המשפט העירוני או הממשלתי. פנייה זו "למקום אחר" כרוכה בעונש המירבי, כלומר בהוצאה מהחברה (כ"ה).

2. הזיקה לשלטון הקהילה. המוסד המוסמך, המשמש נציג הציבור היהודי בכל אתר ואתר היתה הנהלת הקהילה ("הקהל"), וסמכותה מוכרת לא רק על ידי היהודים, אלא גם על־ידי השלטונות; הרב והדיינים הם מעין שלוחה של שלטון הקהילה. רסן השלטון בהנהלת הקהילה הוא בידי השכבות העשירות, ובדרך־כלל אין בה חלק לבעלי־מלאכה. הקהל מוכיח את שלטונו כלפי כל שכבות־ציבור, ואין הוא מוכן לוותר או להסכים להגבלתו. על רקע זה נרשמה בתולדות הקהילות והחברות של בעלי־המלאכה בפולין היסטוריה ארוכה של סכסוכים, שבהם מופיעים בעלי־המלאכות כתובעים יותר זכויות, בייחוד בעניין עומס־המיסים וביקורת הקופה. אחד הקטעים בחזית הסיכסוכים והמאבקים הוא עניין החזקת בית־תפילה מיוחד על־ידי האומנים, מקצת מהדי מאבק זה במזריטש שמענו בפרק הראשון. מהפנקס שלפנינו מתקבל רושם, כי החברה הכירה ללא סייג בריבונותה של הקהילה והשלימה עם מצב של תלות וכפיפות. הדבר בולט מייד בהקדמה לפנקס.

נמסר שם כדבר מובן מאליו, כי להנהלת־הקהילה הזכות לשמש עורף ציבורי וחוקי לחברה. ואכן, מוצאים אנו שלוש פעמים את דברי האישור הניתן לתקנות על־ידי הקהילה. ומה שמעניין ביותר הוא, כי בזכויות של הרב ומנהלי־הקהילה דן מייד הסעיף הראשון של התקנות, כאילו היה זה העניין הראשון־במעלה. המדובר בזכות הקבועה ל„עליה לתורה״; ועל אנשי הנהלת החברה לזכור יפה־יפה זכות זו, שאם־לאוו צפויים הם להדחה מן התפקיד. המקום שהעניין הזה תופס והעונש הכבד מדברים בעד עצמם, ואינם צריכים פירושים. על סמכות הרב והדיינים בענייני משפט ר׳ לעיל.

3. הנהלת החברה. בראש החברה עומד ועד של שמונה־עשר איש (תואר הכבוד שלהם הוא ״אלוף״), בהם — כפי שמתברר מרשימת חברי ההנהלה משלוש שנים — ארבעה גבאים, ארבעה ממלאי־מקום הגבאים (״במקומות״), ארבעה רואי־חשבון, ארבעה משגיחים, אחד גבאי דביקור־חולים, ואחד נאמן דביקור־חולים. עליהם נוספים עוד שניים — אחד ״שומר־תקנות״, שתפקידו כנראה לשמש יועץ בענייני ניסוח התקנות וביצוען הלכה־למעשה, ואחד בתפקיד ג״ט, שלצערי לא הצלחתי לעמוד לא על פירוש שמו ולא על תפקידו. באחת השנים נזכר התפקיד של ״נאמן דחבורה״. ח״י אנשים אלה הם הוועד הגדול; הוועד הפועל למעשה הם ארבעת הגבאים, ומשמשים כנראה בתפקידם לפי תור, כל אחד חודש אחד (״גבאי חודש״, בדומה ל״פרנס חודש״ בהנהלת הקהילה). אין זה ברור כל צרכו מה הם תפקידיהם של המשגיחים. כנראה, שכאשר אינו נזכר באופן מיוחד נאמן החברה (כלומר מנהל משק־הכספים), הרי אחד מרואי־החשבון (ועדת הביקורת) הוא גם הקופאי. ההנהלה פועלת שנה אחת, ומדי שנה מתחדש הרכבה; דבר זה לא נאמר כאן בפירוש, אבל אין להניח שהיה במזריטש מצב אחר מכפי הנהוג בכל החברות.

ח״י האנשים הגיעו לתפקידם לא על־ידי בחירות אלא על־ידי מינוי. תפקיד המינוי היה בידי ועדת ״בוררים״, ששמותיהם היו מוצאים מתוך קלפי, בה הוכנסו פתקים ועליהם שמות כל החברים, פרט לאלה שאיבדו את זכות־הקלפי במקרים שנזכרו לעיל. החברה לא קבעה מה מיספר הבוררים ומתי תחול החלפת ההנהלה; לפי הפנקס אפשר לשער, כי היה זה אחר פסח. החברה עמדה בשמירה קפדנית על התאריכים ודרשה, שעבודת הבוחרים תיעשה תוך שמונה ימים (ב׳). פעולת הבוררים נעשתה בתשלום בסך של 12 זהובים. תפקיד הבוררים נחשב לבעל ערך רב, והחברה העניקה להם זכות מיוחדת, והיא — זכות קבלת שני חברים חדשים לחברה, שדמי־הרשמתם נמסרו להם כמתנה לצורך עריכת סעודה (ג׳). בפירוש נאמר, שהכוונה לחדשים ממש ולא ללאיעקים, שהגיעו לאחר שלוש שנים לזכות־ההעברה למעמד של חברים בעלי זכויות מלאות (ו׳). לשם מניעת קנוניות, משפחתיות ואחרות, נקבע סייג, שאנשים קרובים או פסולים מטעמי קשרי־עסק אינם יכולים לשמש יחד חברי ועדת הבוררים. אותו סייג הוטל גם על הבוררים במינוי חברי ח״י האנשים. מלבד סייג זה, הונהגה הגבלה נוספת, והיא, שכדי להתמנות לגבאי צריך קודם לשמש בתפקיד של רואה־חשבון (ה׳). ארבעת הגבאים

זכו לכבוד מיוחד, ולפי תור קיבלו „עליות" בחגים (תקנות 1859, א'). כן משמש אחד הגבאים בתפקיד של מסדיר חלוקת ה„עליות" לתורה לכל השנה (שם, ב'). בהזדמן שני גבאים במסיבת שימחה (שניים או יותר, אבל לא אחד), מותר להם להוציא מכספי החברה סך 5 זהובים; אלה הם מעין דמי־ייצוג (כח').

4. המשק הכספי. ניהול ענייני הכספים היה מסובך ומורכב; גביית תשלומים שבועיים (צורה זו היתה נהוגה בחברות שונות עוד בראשית המאה העשרים); תשלומים בשני מיני מטבעות — זהובים ורייכסטאלר; ובעיקר, קיום שתי קופות — קופת ביקור־חולים והקופה הרגילה, שכללה כנראה גם את ענייני הכספים של בית־התפילה. באין לנו מיסמכים, לא נדע, כיצד התנהלו הדברים למעשה. מכל־מקום, ניכר במובהק קו של הקפדה: שלא לקחת מקופת ביקור־חולים לשום צורך אחר; הוצאות רק לפי הסכמת כל ההנהלה או לפחות רובה; רישום ההכנסה מדמי־ההרשמה רק בידיעת ח"י האנשים; איסור מתן הלוואות. ענייני ביקור־חולים התנהלו לפי עיקרון של משק סגור: קופה מיוחדת, הניזונה מהכנסות קבועות והמוציאה כספים לצרכים מוגדרים. בתוספת לתקנות 1859, שנרשמה בטעות בין הסעיפים י"ב־י"ג שבתקנות־היסוד משנת 1834, הוטל על הנאמן לכסות מכיסו כל הוצאה שנעשתה מקופת ביקור־חולים, שלא לפי תפקידה, גם אם נעשתה ההוצאה בהסכמת הגבאים.

במאזן השנתי של הקופה הכללית (לרבות בית־התפילה) מופיעות הכנסות מכמה וכמה מקורות: דמי־הרשמה בכלל ודמי־הרשמה של בחורים אחר החתונה בפרט; מס חצי־שנתי; דמי־ההעברה ממעמד של לאיעק למעמד של חבר בעל זכויות מלאות; תשלום בקשר לקבלת נערים ללימוד־מקצוע; תשלומי הפועלים; תשלומי בעלי־המלאכות העצמאיים, שאינם רוצים להצטרף לחברה; קנסות במקרים שונים; ועל כל אלה — הכנסות ממכירות המקומות ומה„עליות" בבית־הכנסת. לפי פירוטי המסמכים אין ללמוד הרבה על סוגי ההוצאות. נזכרים רק שני פריטים: תשלום לבוררים ודמי־ייצוג לגבאים. מן־הסתם היו עוד הוצאות, מלבד ההוצאה להחזקת בית־התפילה.

ת. סיכום. הקפנו בדיוננו את מעגלות חייהם של חייטי מזריטש ככל שניתן ללמוד על כך מן החומר המועט, העומד לרשותנו. ביקשנו גם לעמוד על משמעות הדברים מבחינה חברתית־כללית. התמונה שהעלינו אינה עשירה ביותר, ועם־זאת היא ברורה למדי. הרושם המתקבל הוא, שאכן לפנינו חטיבה ציבורית, התורמת במאמציה הן להעלאת ערכי־האדם של חבריה והן להגברת מתח־החיים בעיר בכלל. אכן, משמשים בתמונה זו בערבוביה צל ואור. ה"צאַחיזם" והסגירות, כבילת היוזמה והדביקות בדפוסי־חיים כלכליים מימים עברו — כל אלה מטביעים את חותמם על חיי החברה, והאופק הצר כובל את התנופה לקראת קידום חיי הכלכלה והחברה. ברם, גילויים אלה הם פרי נסיבות היסטוריות בהתפתחותה של המלאכה בכלל והמלאכה היהודית בפולין הנחשלת בפרט. אבל החיים משתנים והולכים, ומתחת לפני השטח מצטברים־והולכים כוחות חדשים, והללו עולים בהדרגה עד שהם מתגבשים בראשית המאה הנוכחית בצורות־אירגון מודרניות של איגוד

מקצועי ומפלגה מדינית. חלה דיפרנציאציה בין מעבידים לעובדים, אם־כי הרא־שונים, שהם אומנים עצמאיים ונמנים כביכול עם הבורגנים בעלי כלי־עבודה משלהם, אינם יוצאים מגדר הדלות והנחיתות החברתית והכלכלית.

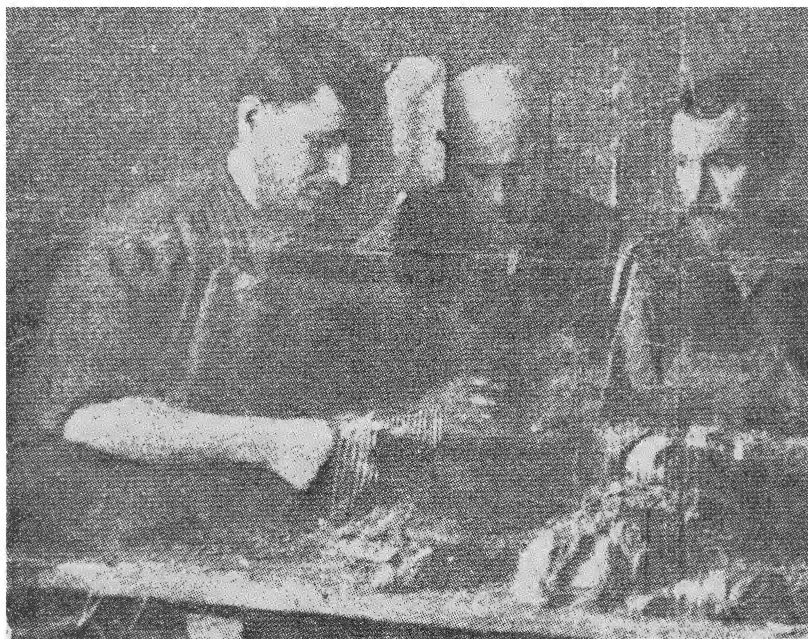
בבואנו לסכם את מאזן האורות והצללים שבדמות החטיבה החברתית, בה עסקנו בדפים אלה, אין לנו להתעלם מהגורם החיובי המלבב של טיפוח ערכי מוסר אישי וחברי מתוך הגשמת עקרון העזרה ההדדית ומתוך הדגשה מתמדת של השאיפה ללכת "בדרך הטוב והישר"; היסוד החברתי הזה, כשבית־התפילה המיוחד משמש סימן־היכר לליכוד חברי וחברתי, הוא בעל חשיבות ראשונה־במעלה.

סופיה דובנוב־ארליך/ניו־יורק

עובדי הזיפים במזריטש

תמונות מן השנים 1900 עד 1914

...בראשית שנות ה־90 נהוג היה בתעשיית־הזיפים יום־עבודה של 17־18 שעות. ביום החמישי היו פועלי הזיפים עובדים לילה שלם, וביום שישי היו עובדים עד חשיכה. התנאים הסאניטאריים היו מחרידים. היו עובדים בבתים קטנים ונמוכים. ליד הקירות באותם חדרים צרים עמדו שולחנות ועליהם מסרקות־ברזל, ובהם היו סורקים את שער־החזיר הגולמי. את העבודה היו עושים בעמידה לאור

עובדי הזיפים בעבודתם

מנורות־נפט, שהיו תלויות מעל לראש. בדרך־כלל היו ממיינים תחילה את שער־החזיר, ולאחר־מכן היו מנקים אותו במסרקות־הברזל. בעת העבודה עמדו בחללה של הסדנה ענני אבק, שצרבו בעיניים והכבידו על הנשימה. ריח שער־החזיר היה מתערבב בריח הנפט, שבו היו מורחים את המסרקות, ובסרחון העולה מן המנורות.

אין פלא, איפוא, כי פועל שהיה עובד שנים על שנים בתנאים אלה סבל מחוסר־דם ומשחפת ורגליו נתכסו פצעים וחבורות.

בעד עבודה זו קיבל עובד־הזיפים בראשית שנות ה־90 — 3 עד 4 רובלים לשבוע.

השביתה הראשונה במזריטש

...בשנת 1900 פרצה השביתה הראשונה במזריטש, עיירה נידחת במחוז שדליץ, שעלתה במיספר פועלי־הזיפים שלה (1200) על שאר הערים שבתחום־תעשייה זה. בעיירות שבמחוז סובאַלק כבר נשתנו באותו זמן התנאים הסוציאליים תכלית שינוי, ואילו במזריטש עדיין עמדו החיים בקפאונם. רק בשנת 1900 הראו פועלי־הזיפים במזריטש, זו הפעם הראשונה, סימני־תזוזה: הם ניצלו את שעת־הגיאות בענף־הזיפים והעלו מייד תביעה ליום־עבודה של 10 שעות ולקיצוץ מיספר המתווכים. בעלי־החרושת במזריטש, שנדהמו מצעדם הנחרץ של הפועלים, נאלצו להיענות לכל התביעות הראדיקאַליות — לפי מושגי הזמן ההוא.

ברם, מהלך מאבקם הכלכלי של פועלי־הזיפים במזריטש, שזה־עתה הצטרפו לתנועה המקצועית הכללית, נשא אופי מיוחד. שכן, התנאים היו נוחים לבעלי־החרושת בשל ההיצע הרב בידיים עובדות.

שנת 1901

בסתיו 1901 חברו בעלי־החרושת יחד והחליטו לקצץ את שכר־העבודה ולפטר 25 פועלים, שיצא שימעם כמרדנים. למרות המשבר שהורגש אותה שעה במזריטש, הכריזו הפועלים שביתה. הם קראו לאסיפה, השמיעו נאומים חוצבי־להבות נגד בעלי־הבתים ולאחר האסיפה צעדו אל הרב וקבלו באוזניו על מר־גורלם ועל אכזריותם של החרושתנים. הרב מצא עצה: הפועלים ישלימו עם גורלם ויבטיחו למעבידים, כי מכאן ואילך שוב לא יתמרדו.

אולם הפועלים התכנסו בבית־המדרש של עובדי־הזיפים, חילקו, על־ידי הפלת־גורל, את המפוטרים בבתי־המלאכה השונים והעלו לפני המעבידים את התביעה הנמרצת: להחזיר לעבודה את הפועלים שפוטרו. בעלי־החרושת נאלצו להיכנע, ובקרב פועלי הזיפים גברו ההתלהבות ורוח־הקרב.

יום־עבודה של 8 שעות

בקייץ 1905 הונהג יום־העבודה של 8 שעות בכל האזור הפולני. פועלי מזריטש השיגו יום־עבודה של 8 שעות לאחר שביתה שארכה שבועיים. הישג חשוב זה עורר התלהבות בקרב ציבור פועלי הזיפים. בעיירות, שבהן היו עובדי־הזיפים מוקד של תנועת־הפועלים, רבתה הפעילות והתסיסה: נערכו אסיפות נתקיימו חוגים; ה"בורסות" של העובדים המו מרוב אדם; ולא־אחת הפכה אסיפת־פועלים ב"בורסה" להפגנה רבת־תנופה.

ההשבתה הגדולה

באוקטובר 1906 הכריזו בעלי תעשיית הזיפים בפולין וליטא על השבתה, שהקיפה כ־3000 פועל. יוזמי ההשבתה הזאת היו התעשיינים של מזריטש. הם הודיעו, כי לא ינהלו מו״מ עם לשכת האיגודים המקצועיים; הם דרשו שהפועלים יתחייבו לספק למועד קבוע כמות מסויימת של סחורה מוגמרת. הפועלים דחו את התביעות הללו והעלו מצידם דרישה לעזרה רפואית ולתוספת־שכר.

הלך־הרוח בקרב הפועלים היה איתן. שליח הלשכה המרכזית, שהגיע למזריטש, כינס כמה וכמה אסיפות גדולות; באחדות מהן השתתפו עד 800 איש. עתונות ה״בונד״ של הימים ההם ציינה, כי במשך כל ימי ההשבתה לא אירע שום מעשה־טירור מצד הפועלים למרות התנהגותם המתגרה של המעבידים (אחד המעבידים אף ירה על משמרת של פועלים, שבאו לערוך ביקורת בבית־המלאכה). עד מהרה הצטרפו לפעולת המעבידים של מזריטש כל שאר בעלי־החרושת. ב־10 בנובמבר קיבלה ועידת בעלי־החרושת באיידקונאָן את ההחלטות האופייניות הבאות:

״(1) לתמוך איש ברעהו במקרה של סיכסוך בין המעבידים לפועלים (2) לא לקבל שום פועל של מעביד אחר, אלא אם כן יביא הפועל מכתב מאת מעבידו הקודם; (3) אם במיפעל פלוני עובדים פועלים שסולקו מן העבודה בשל השבתה של מעביד אחר, יש לפטרם מייד; (4) כיוון שבכמה וכמה מיפעלים באזור הפולני הציגו המעבידים דרישות לפועלים, חייבים כל המעבידים, השייכים ל״התאחדות בעלי־התעשייה״, להשבית העבודה עד שייענו הפועלים לדרישות״

כל ההחלטות הללו טעונות היו אישור בוועידת בעלי־התעשייה בעת היריד בלייפציג. הוועידה החליטה לסגור את בתי־החרושת ולא לפתוח אותם אלא אם ימלאו הפועלים אחר התנאים הבאים: (1) לא יתנהל מו״מ עם לשכת האיגודים המקצועיים; (2) במקום שכר שבועי ישולם תמורת כל פוּד; (3) לא יוחזרו לעבודה אלא אותם פועלים, שהמעבידים ימצאו לנכון להחזירם.

כדי להיפטר מ״יסודות בלתי־רצויים״ בבתי־החרושת, החליטה הוועידה לפנות אל מושל מחוז סובאַלק בבקשה להורות על גירוש הפועלים שמחוץ־למקום למקומות מגוריהם הקודמים, ולנקוט אמצעי־עונשין מיוחדים כלפי פועלים המסיתים פועלים אחרים לשבות. בווֹלקוֹביסק קיבלו הגירושים הללו ממדים גדולים ביותר והסעירו את ציבור הפועלים עד שבעלי־התעשייה עצמם ראו צורך לפעול לביטול הגזירה. בכמה ערים נערכו הפגנות מהפכניות בעת שליוו את הפועלים המשולחים.

...בעלי־החרושת של האזור הפולני טרחו לצרף למעגל־ההשבתה גם את התעשיינים בליטא. בקצת מקומות הצליח הדבר. החרושתן חיים קורין סגר את מיפעליו בקראָסלוֹבקה ובשקלוֹב; בעקבותיו הלכו קצת מעבידים בטראָסטינה, אָרשה, טיקטין, קנישין, קאָרוֹש. מערכות כבדות התנהלו בווֹלקוֹביסק ובוורז׳בבלוֹבה. ההשבתה נמשכה 11 שבועות ועלתה ל״פאַרבאַנד״ 3500 רובל. הכספים הללו גוייסו מתוך שורה של אירגונים ברוסיה; עזרה מסויימת הגישו גם הסתדרויות ה״לאַנדסמאַנשאַפט״ היהודיות בארה״ב.

המעבידים הכירו באיגוד המקצועי

ההשבתה של השנים 1907—1906 כוונה נגד ה"פארבאַנד". מכוח נצחונם של הפועלים, נאלצו המעבידים להכיר באיגוד המקצועי.

מצבם הכללי של פועלי־הזיפים נסתכם כך: בכל מקום הונהג יום־עבודה של 8 שעות, להוציא את טראַסטינה ווילנה, שם עבדו 9 שעות. שכר־העבודה נע בין 6 רובל לשבוע (בנוואָל) ל־7.75 במזריטש.

שנים של משבר

השנים 1908, 1909 היו שנות משבר חמור לכל התנועה המקצועית היהודית. מחמת הרדיפות והדיכוי נטשו המוני עובדים את האיגודים. בשנת 1908 לא היו בכל "תחום־המושב" אלא כמה עשרות משרדים של האיגוד המקצועי, בעוד שבשנת 1906 הם מנו כמה מאות. הגירת פועלים יהודים לארה"ב, שלבשה בימים ההם אופי של מגיפה, אף היא השפיעה לרעה על התנועה המקצועית. המערכה שניהלו העובדים בשנת 1909, דילדלה את כוחו ומשאביו של ה"פארבאַנד". וכאשר בסתיו אותה שנה, חזרו המעבידים והשביתו את מיפעליהם, לא עצרו העובדים כוח לגלות התנגדות. בלא יגיעה יתירה השיגו המעבידים בכל אזור תעשיית־הזיפים, להוציא את מזריטש, יום־עבודה של 10־9 שעות.

ההשבתה של 1908

בסתיו 1908 הורגשה בתעשיית־הזיפים במזריטש התעוררות רבה. לא־מכבר השיגו הפועלים במאבקם תוספת־שכר, ומצב רוחם היה שפיר. אולם בראשית החורף החליטו גם התעשיינים במזריטש שלא להיבדל מעל בני־אומנותם בשאר המקומות וניסו גם־הם להנהיג יום־עבודה של 10 שעות. בתגובה לסירובם של הפועלים לקבל את התנאים החדשים, השביתו המעבידים את המיפעלים. ההשבתה נמשכה כל החורף, ולבסוף נאלצו המעבידים לחזור בהם מתביעותיהם.

בשנים 1911—1910

בשנת 1910 היתה מזריטש העיר היחידה בכל אזור תעשיית־הזיפים, שבה נוהג היה יום־עבודה של 8 שעות. בראשית 1911 חזרה ונתלקחה המערכה למען יום־עבודה של 8 שעות. לאחר הפסקה קצרה שבו המעבידים במזריטש והכריזו השבתה. שוב באו ימים של רעב לפועלי־הזיפים של מזריטש, שרק בקושי התאוששו ממכת האבטלה האחרונה. מאבקם של פועל מזריטש עודד את רוחם הנכאה של ציבור עובדי־הזיפים. משנסתיימה המערכה של פועלי מזריטש, שנמשכה 17 שבועות, בנצחון, פרצה בכל אזור תעשיית־הזיפים שביתה בסיסמה להחזיר את יום־העבודה של 8 שעות.

שאלון אצל פועלי הזיפים במזריטש ב־1913

... החלטת הוועידה ה־5 להגיש שאלון, לא הוגשמה בשום מקום, פרט למזריטש, שם עדיין נתקיימו שרידים של אירגון. השאלון הראה, כי בשנת 1913 היו במזריטש 846 עובדים במלאכת־הזיפים, מזה 659 גברים ו־187 נשים. השכר נע בין 2,50 רובל לשבוע (116 פועלים), ל־8—9 רובל (73—77). שכר גבוה יותר קיבלה קבוצה קטנה של עובדים: 17 פועלים השתכרו 12 רובל לשבוע כל אחד, 3 פועלים — 15 רובל כל אחד.

השאלון חשף גם את תנאי־העבודה החמורים: סדנאות צרות וחוסר־איוורור. אנשים בגיל־עמידה כמעט שלא היו בין העובדים. לפי השאלון, היו רק כמה פועלים בגיל שבין ארבעים לשישים.

קטעים מ״תולדות איגוד פועלי הזיפים״ לסופיה דובנוב־אֶרליך,
שהופיע בווארשה בשנת 1937.

מיידיש: י. רונקין

מ.ר. סלודקי

הוויכוח בביהמ"ד הגדול עם ולאדק

לאחר מתן החוקה בשנת 1905 היתה יד הצאר על העליונה. המהפיכה דוכאה על־ידי שליחי הצאר באכזריות רבה. הלוחמים לחופש ולחירות נשלחו לסיביר; בתי־הסוהר ברוסיה נתמלאו עד אפס־מקום. כל הלוחמים לשיוויון ולחופש נאלמו ונעלמו. ברחוב היהודי החל ה„בונד" מלקט את שייריו ומארגנם מחדש. עירנו, עיר של פועלים יהודים, היתה כמעט היחידה בכל רחבי רוסיה, שלא טעמה טעם התמורות שנתחוללו, ולא לחינם נקראה אז בשם „שווייץ של רוסיה".

ה„בונד" משל בה בכיפה. כל הנוער העובד הלך אחר ה„בונד" ורק בליבו־תיהם של בני הנוער האינטליגנטי־יותר ניטשה מלחמה פנימית בעניין מיזוגו של הרעיון הלאומי עם הרעיון הסוציאלי, כגון ס. ס., סיימיסטים וכו'. ה„בונד" ביקש להטות לצידו את דעת־הקהל ולכן היה מזמן לעירנו את הנואמים המצו־יינים שבימים ההם. יום אחד יצא קול בעיר, כי למזריטש יבוא נואם צעיר, הידוע בכינויו „לאסל השני" וינאם בבית־המדרש הגדול. והנה קרה המקרה שבאותו ערב דרש באותו בית־מדרש דרשן נודע בזמן ההוא, שמחה כהנא. הוא לא היה דרשן מן הטיפוס הרגיל, אלא מטיף לפי המושגים של הימים ההם. בית־המדרש היה מלא מפה לפה, והמטיף עומד ונואם ברוח הזמן על תורת היהדות ותקוותה. והנה פרץ אל בית־המדרש נחשול של בני־נוער, כשבראשם החבר ס., ראש ה„בונד", ובידו אקדח, ולידו צעיר שחרחר בעל ארשת רצינית, שתי עיניים מפיקות פיקחות, ואחריהם המון פועלים. מייד עלו על הבימה שבאמצע בית־המדרש ועמדו ליד השולחן מול המטיף, הניצב על הבימה ליד ארון־הקודש. המטיף לא הפסיק לרגע את נאומו והמשיך לדרוש על המאמר: „יעקב אבינו לא מת". הצעיר, שאיש לא ידע מיהו ומה שמו, אלא שהכול הבינו, כי זהו מן־הסתם „לאסל השני", הרעים בקול:

—אדון מגיד, לא נכון, יעקב אבינו כבר מת! המטיף לא נפל ברוחו וקרא בקול אדיר: „כן, יעקב אבינו לא מת; העם היהודי המסמל את יעקב, לא מת; הוא מוסיף לחיות ויקום לתחיה מלאה".

הצעיר התרגז וקרא: העם היהודי כעם — מת; לא יקום עוד לתחייה. הבימה שאתה, מגיד, עומד עליה, לא ידיך בנוה, אלא אנו הפועלים. אנחנו יוצרים הכול ואנו נקום לתחייה יחד עם פועלי כל העמים; אז תבוא הישועה לכל הנדכאים והחלכאים.

דבריו היו כמטילי ברזל. ידיו נתאגרפו, ובבית־המדרש השלך הס. הכול היו תאבים לראות במה ייגמר החזיון הזה.

המטיף לא נכנע, אלא פתח בקול רועד, שנתעצם והלך: אינך צודק, צעיר, טועה אתה בחשבונך, העם היהודי לכל פלגותיו, יקום לתחייה!

ראש ה„בונד", בראותו שלא עלה בידו להכריע את הכף, כיוון את אקדחו אל מול המטיף וקרא: אני יורה!

המטיף פתח את כותנתו, חשף חזהו וקרא: „ירה!" אבל הצעיר השפיע עליו, כי יוריד את אקדחו. הצדדים עומדים כמתנצחים זה עם זה ולפתע נשמע קול: „המשטרה באה". הצעיר הספיק לקפוץ בעד החלון ולברוח.

המחזה הנפלא של אותו ערב נחרת בזכרוני ולא יישכח. מאבק בין דעות ואמונות, והנצחון היה על צד המטיף.

נזכרתי בכל הפרשה הזאת בקוראי בעתונות, כי וולאדק שלח מברק לנשיא רוזוולט בעניין ארץ־ישראל ועם ישראל, והוא עצמו כבר דיבר על יעקב סבא, שלא מת...

יהושע ה. ייבין

בית בן־קומתיים

(פרקי זכרונות)

עולם ששקע, עולם שלא נשתייר ממנו כיום לא צל ולא צליל. רק חמי־שים שנה מבדילות בינינו ובינו, אך דומה, שכבר חמשת אלפי שנים עברו מאז. עולם, ששרידיו האחרונים טואטאו באכזריות־חימה על־ידי הגויים הצוררים...

אין בכוונת המחבר, המעלה את הפרקים האלה לזכרון, לתאר „גן־עדן שאבד". גן־עדן שכזה לא היה קיים מעולם. תמיד היתה הגולה היהודית גיא המכאובים והעצב והפחדים — אף בימי שלוותה היחסית. אך ברצונו של המחבר להעלות לזכרון דמויות יקרות ופשוטות; להעלות את המכאובים שלהם, את היגונות שלהם, את הנפשיות, הלבביות העמוקה שבהם — למען דעת הדור הצעיר, כי לא מן הרקק נברא, אלא שמאחוריו עומדת שלשלת־דורות, שהיו נעלים וטובים בעיקרם ושמעל כולם — אף בפרטי חייהם הקטנים — נגה זיו־שימשה של ירושלים.

*

הבית המהודר בן־הקומותיים שברחוב־הגשר שבעיירה מזריטש, נחלת הגבירה רבת־היוחסין מרת צינה גולדה מרשלקוביץ, בית שקול תורה וזמירות אורחים עניים מסובים לשולחן לא פסקו בו מעולם, מוכה עתה דממת־יגון, בני־הבית מהלכים בו שחוחי־קומה, על קצות אצבעותיהם. אף המשרתות והאנשים הזרים הנכנסים לתוכו משפילים קולם ומהלכים בלאט מחמת תוגה מהממת: באחד מחדריו הפנימיים מוטלת על ערש־דווי ביתה היחידה של בעלת־הבית, רחל'ה, אישה צעירה כבת עשרים ותשע, שאלוהים חננה ביפי הגוף והנפש כאחד; מוטלת היא על מיטתה, מיטת שכיב־מרע, אשר לא תקום עוד ממנה. רופאים מעיר־הפלך ומכל הסביבה נכנסים ויוצאים, נכנסים ויוצאים, כבר הוזמן על־ידי הטלגראף פרופסור מווארשה הסמוכה. אף הוא כמוהם — יצא מחדר־הדווי שותק ומניע־ראש: אפסה כל תקוה...

לא הועילה גם אמירת תהילים בבית־הכנסת של רחוב הגשר, ואף לא חלוקת צדקה לעניים ברחבות־יד. כל שערי־הרחמים נעולים הם...

בעלת־הבית מהלכת מחדר לחדר, כשהיא פוכרת ידיה הקטנות, האצילות: עוד לפני למעלה משלוש שנים חלתה ביתה במחלה אנושה (הרופאים אמרו: גידול במוח, ונואשו מחייה), אך אלוהים הטוב והמיטיב נתן לביתה עוד שלוש שנות־חיים נוספות והקימה ממיטתה והחזירה לליבלוב ולטיפול אמהי בילדה הקטן, ביהושע'לה. אך עתה תם מועד שלוש השנים — ושוב ניעור בה המדווה האנוש — וכנפי המלאך השחור מרחפות עתה בבית, בין הכלים הנאים, והן קרבות־והולכות, קרבות והולכות לחדר ההוא...

הנה אוחז אחד הדודים (בניה של בעלת־הבית) בידו של יהושע׳לה, הילד בן הארבע, ומכניסו לחדר־אימו. שם בפינה שוכבת אמא. פניה הלבנים, הצחים כחלב, נתכרכמו ונצטמקו, ואילו שערה הזהוב, העוטר ראשה ארך ונסתרבל. על יד מיטתה של אמא עומד שולחן קטן, עשוי עץ אדום. עליו הרבה בקבוקים. בקבוקי־רפואות ששובלים ארוכים של מרשמים, „רצפטים", נגררים מאחריהם: בקבוקים לבנים, וכהים, וכתומים. הבקבוקים היפים מושכים ליבו של הילד. הוא בוחר לו אחדים שהיו ריקים ומתחיל לגלגלם על פני השטיח שעל הריצפה. הדוד גוער בו. הרי כל רחש קל, כל ניע של כיסא גורם לאחותו האנושה, הסובלת מכאבי־ראש מהממים, יסורי שאול, הוא רוצה להוציא את הילד מן החדר. אבל אמא לוחשת בקולה החלוש, כשעיניה נעוצות בילד — מעייני־אהבה:

„אין דבר, אין דבר, הניחו לו לאפרוחי, לציפור־הרננים שלי („מיין שפיל־פויגעלע") אני רוצה שיישאר כאן. עוד קצת. עוד קצת — — —"

מאז לא יסף עוד הילד לראות את אמא שלו. לא עברו ימים מועטים — ולפתע בשעת־צהרים אחת נתחלחל הבית על מעמקיו וכל חללו נתמלא בכי. בכתה סבתא צינה גולדה. בכו הדודים. בכו המשרתות — ודומה שאף שמים וארץ והשמש במרום נתנו קולם בבכי. ואף יהושע׳לה הקטן מרר בבכי עם כולם. אף־על־פי־ שלא ידע למה בוכים ועל מה בוכים.

למחרת באו הרבה יהודים זקנים לאותו החדר, בו שכבה קודם אמא: העמידו ארון, שפרוכת רקומת „מגן דויד" פרושה עליו. כל הבאים אמרו הרבה תפילות. ואת יהושע׳לה העמידו ליד השולחן האדום, שהיה עתה ריק מרפואות — ראשו המתולתל מאחורי השולחן, שהיה גבוה ממנו הרבה; אחד הדודים אמר לו: „הגד, ,יתגדל׳; הוא אמר „יתגדל ויתקדש", והוא אמר „ויתקדש"... וכך היה משפטו מאז: להגיד את המילים ערב, בוקר וצהריים. כתום ימי האבל, כשנקפו אחד־עשר חודש, כבר גדל יהושע׳לה וידע לומר בעל־פה גם „קדיש יתום", גם את „קדיש דרבנן" המסורבל (הוא כבר למד אז חומש עם רש״י...). וכבר היה מסנטרו ומעלה גבוה מן השולחן, שלפניו אמר את ה„קדיש"...

ביתה של סבתא, מרת צינה גולדה, בית לבן בן שתי קומות, שפס כחול עובר באמצעיתו מקצה אל קצה, כמו כרכוב — בנוי היה ברחבות מרובה, כדרך שהיו בונים באותם הזמנים והמקומות, בהם לא נמכר השטח ב„פיקים" במשקל־זהב. מי שנכנס לפרוזדורו הנרחב, מייד נתקלה עינו בחור השחור, הפעור בתקרה: הלא הוא ה„שיור" — אותו אמה־על־אמה, שכל יהודי מצווה היה להשאירו בלתי־מטויח בביתו, זכר לחורבן, ללמדך, שיהודים, אף אם ברכם אלוהים ברוב נכסים ובחיי־שלווה, אינם אלא בנים שגלו מעל שולחן־אביהם, נודדים ארעיים על אדמת־נכר עויינת, מצווים לצפות תמיד ליום, בו יזכרם אלוהים לצאת מן השבי ולחזור אל ירושלים הורתם. ועל־כך הזכירם ה„שיור" המשחיר בתיקרת ביתם יומם ולילה.

באמצע הבית נמצא הטרקלין (ה„סאלון") רחב־הממדים. קירות הטרקלין היו עטורים מראות שמסגרתו מוזהבת בנוסח רוקוקו, ושהגיעו עד התיקרה. בהיותן קבועות במקביל, זו מול זו, היו מכפילות ומשלשות את חלל־הטרקליז עד בלי־סוף.

אור היום, שחדר לטרקלין היה רוקם על הרצפה משבצות של אור וצל, דוגמת ה„קלאסים", שהילדים מציירים על מדרכת־הרחוב. יהושע׳לה היה מנסה לקפוץ על רגל אחת על פני המשבצות. בלי געת בפס הצל, שומה עליו לדרוך רק על משבצת האורה המצטיירת בתווך.

באמצע הטרקלין היתה תלויה ה„זיראנדולה" — נברשת כבדה עשוייה ארד ומעוטרת המון זכוכיות־גביש. פעמים נראתה לילד הנברשת כאילו נושאת פירות, ויש שאחת ממלילות־הזכוכית, שחיבורה נתרופף, היתה נושרת מן הנב־רשת כפרי בשל. ויהושע׳לה היה אורה את ה„פרי" הנשור. וזמן רב מסתכל היה בזכוכיות, שהשתברר בהן האור והתלקח בשלל צבעי ארגמן ותכלת וסגול ותרוג — תאווה־לעיניים. על השולחן עמדו שלוש מנורות שמעולם לא הדליק אותן אדם ולא שימשו אלא לנוי. הסוכך של האחת היה עשוי זכוכית יקרה ונראתה עליו מזחלה גולשת בנוף שלגי; על „גופה" של השנייה ליבלבו כרים בנוף קיצי; ואילו בית־הקיבול של השלישית נשען על כושי חבוש צניף, עשוי נחושת כהה, חוטמו של הכושי פחוס היה משום „לא תעשה לך פסל". על הקירות היו תלויות תמונות אחדות; מהן אחת העסיקה במיוחד את דמיונו של הילד: היו שם מצויירים דובים בעלי־כנפיים ואדומי־לשון רובצים בין אילנות עקורים משורש. הילד ייגע את מוחו, כדי לרדת לסוף דעתו של הצייר האלמוני, אך העלה חרס בידו.

הטרקלין היה סגור בדרך־כלל ולא דרכה בו רגל איש. רק כשבאו אורחים חשובים — קרובים מווארשה או „מחותנים" — היו דלתות הטרקלין נפתחות. והחדר המהודר, שבדרך־כלל היה שומם ודומם, ניעור לחיים.

שנייה לחשיבות בתוך הבית לאחר הטרקלין (מבחינת־מה, אף הראשון־במעלה) היתה ה„סוכה". סוכה זו, שתיקרתה היתה עשוייה קנים ירוקים, שימשה חדר־מגורים ולימוד־תורה כל ימות־השנה, ורק לאחר יום־כיפור היו באים בעלי־מלאכה, מטפסים אל העלייה, מפקפקים את קני־התיקרה, כדי לשים רווח בין קנה לקנה, משמנים את גלגלי ה„כנף" שמעל הסוכה ומסיטים את ה„כנף" עצמו לאחור, עד שנראתה מבעד הקנים תכלת־השמים; ואחר־כך מסוככים את הקנים ב„סכך". הואיל והעיר מזריטש (ברוסית מזריטשיה, השוכנת בין נהרות) שוכנת על מים רבים, היה קנה־הסוף מצוי בה בשפע, ועל כן היו מסוככים את הסוכה לא בענפי־אילנות, כמקובל במקומות אחרים, אלא בקנה־סוף.

בסוכה היו אוכלים ושותים ואף ישנים בחג־הסוכות ולומדים תורה. ואם

ירדו גשמים היו מגלגלים את הכנף" ומחזירים אותו למקומו — ושוב הפכה הסוכה לחדר מקורה רגיל.

בתוך הסוכה עמד ארון־ספרים גדול. אחד משני ארונות־הספרים הגמ־לוניים שבבית.

יהא בכך משום חילול הקודש, אילו אמרנו, שהיתה „ספריה עשירה" בבית. ארון־הספרים בבית לא הכיל ספריה. הוא היה בחינת ארון־הברית שבבית. האוצר את לוחות־העדות — את החוק החמור והשגיב, שלפיו חי הבית וחס היה לו לסור מאותו חוק אף כחוט־השערה. ארון־הספרים היה נשמת־אפו של הבית. שהכול באשר לכול — ענייני פרנסה ומשא־ומתן וחיתון הבנים — חכול היה טפל לו וכפוף לו, כי הערצת הרוח היתה אבן־השתייה של הוויית היהודי בעולם. על שער כל אחד מהספרים היה רשום ה„אכס ליבריס" של ראש־המשפחה הנפטר, אביה של סבתא, ר' שמעון פפירנא ז"ל: „שמע מלכנו עתירנו וברך נחלת פפירנא". ראשי חמש האותיות הראשונות של ה„אכס ליבריס" מצטרפים למילה „שמעון", שמו של הגביר והלמדן; ואותיות הכתב — הגוני־ן והפיאי־ן הכרסניות העידו על תקיפות־אופיו.

ארון־הספרים כלל — מלבד חומשי־תורה ותנ"ך במהדורות שונות — ביניהן מקראות גדולות בתבנית עצומה (כהניחי אותם על השולחן, היו חופים את רובו) — גם ש"ס דפוס סלאוויטא; את רוב הפוסקים: ארבעת הטורים של ר' יעקב בן הרא"ש וארבעת כרכי ה„שולחן ערוך" של ר' יוסף קארו. ו„לבושים" עתי־קים בכריכות־עץ; ה„זוהר" בכמה מהדורות וכן ספרי פילפול של „פני יהושע" ו„צל"ח" ו„שיטה מקובצת"; וכן נמצא שם „מורה נבוכים" בהוצאה עתיקה, כמעט אינקונאבולה, אף הוא בכריכת־עץ. וכשהיו באים אורחים חשובים, היו בני־הבית מראים להם את הספר העתיק, שעליו תפארתם. היו בו כמה דפים, שחסרו מגוף הספר והושלמו על־ידי אחד אלמוני לפני דורות רבים בהעתק כתב־ידו, וההעתק היה מושלם כל כך, עד שרק עין מנוסה מאוד ידעה להבחין בין הדפים המודפסים לבין המועתקים בכתב־יד. אם נזכיר עוד את ספר השל"ה ואת סידור השל"ה, שאף הוא היה כרוך בכריכת־עץ מתרכסת ברוכסן, לא נמצה אלא חלק קטן מאותו אוצר, שנרכש ונלקט באהבה על־ידי אותו גביר רב־טעם, אביה של סבתא צינה גולדה, שעוד נייחד עליה את הדיבור.

לצידו של אותו ארון־ספרים גמלוני על מכמניו, נמצא ארון־ספרים זערער ובו ספרי־השכלה מודרניים: ספר אחד של „איניאס" בתרגומו של מיכ"ל, שאחד קנאי אלמוני רשם עליו: „במחבר הזה נתקיים הכתוב מישעיהו: „ובילדי נכרים ישפיקו"; היו שם „דברי ימי־עולם" של קלמן שולמן וסיפוריו של יל"ג ועוד

ספר אחד, שהילד יהושע׳לה בהגיעו לשנות־נערות, התענג עליו הרבה: הלא הוא „שתי הקצוות" של ראובן אשר ברוידס. את לב הנער משכה אהבת־ישראל שבו ואהבת־דרכי־ישראל שבו; בייחוד נחתמה בזכרונו עד היום ה„דרשה" — תיאור דרשתו של נער קט, המתחיל ללמוד „חומש" (ספר „ויקרא"). התיאור נגע עד עומק־לבו של הנער. ועד היום סבור האיש הבא־בימים, כי חשוב היה אותו פרוזאיקן, וכי לא הוערך כראוי בתוכנו, אבל זה דרך־אגב.

אמנם, שאוב שאב הנער קורטוב של קורת־רוח מן הספרים הצנומים שבארון הצנום. אף־על־פי־כן, נראו בעיניו אותם ספרים ספרונים קלילים לעומת אותם ענקי־הספר שבארון הגדול כשיבלים שדופות־הקדים שבחלום פרעה לעומת השיבלים היפות והמלאות: כחגבים לעומת ענקים. וכבר ציפה הנער, שעדיין זכה רק ללמוד חומש ונביאים אצל המלמד החלוש יהושע־מאיר, ליום, בו יזכה הוא עצמו להיכנס לעוביים של אותם ספרים עמוקי־הרז שבארון הגדול ולרדת לסוף צפונותיהם, כי באותם הימים ברי היה לו בתכלית, שספרים קדושים אלה אוצרים בתוכם כל אמת העולם...

ספר ישעיהו — בעל־פה

אל מול חלונות הבית נשקפה העלווה הסמיכה של עצי גן־הפירות אשר לסבתא. היו בו עצי־פרי רבים למיניהם, החל באצילים שבין אילנות־הפרי — אגסי „דיושס" המלאים עסיס וטעמם ייני ומרווה; האגסים הלימוניים והתפוחיים המזכירים בריחם את שני סוגי עץ־ההדר שבארץ־האבות הרחוקה; התפוחים האדומים, הדמיים; ועצי התפוחים „השרפיים", שקווים ורודים חוצים את לבנת קליפתם והם חמצמצים ומשיבים־נפש; ותפוחים אחרים, פשוטים יותר, נוקשים ומכוסים נקודות לבנבנות, שאינם מתבשלים אלא זמן רב אחר היקטפם — באמצע החורף; והיו עצי שזיפים, שגיזעם דלף שרף מתקתק וזגוגי, המכונה „קאליפניה", ובו מושכים הכנרים את נימי הקשת; והיה פטל ריחני וחיזרור מתוק ודמדמניות חמצמצות...

שני עצי־פרי היו כרוכים בתשמישי־מצווה: „עץ תפוחי ראש־השנה", תפו־חים זעירים לבנבנים ומתקתקים, שהיו נוהגים לבצעם ולמרחם בדבש ולאכלם בליל ראש־השנה. והיתה גם גפן בודדה, שלימות החורף היו קוברים אותה באדמה שלא יקפא גיזעה. הענבים שהוציאה לא היו מגיעים לגמר־בישולם מעולם, וכך חציים ירקרקים וחציים שחורים, מקהים את השינויים מחמת חמי־צותם, היו עולים על השולחן בליל שני של ראש־השנה לברך עליהם „שהחיינו".

בראשית האביב היה הגן מתלבלב בלובן ניצת־האגסים ובוורד התפוחים, וכל שביליו היו מתכסים אותה ניצה עדינה שקופה למחצה. בשלהי קייץ היו ענפי־האילנות כורעים תחת תנובתם, והיה צורך לסעדם בסמוכות, שלא ישתברו מחמת כובדם.

ופעם אחת נכנס „סאנע השמש" (שמו היה נתנאל, אך בחברה האשכנזית בוטאה התיו הרפויה כסמך, ובקיצור־השם הגו אנשי־העיר „סאנע"); הוא נכנס

לגן וראה את הנער יושב, הוא ורבו, מתחת לעץ־האגס רב־הענפים, הגמרות פתוחות לפניהם והם עוסקים בתורה. נצבט ליבו של השמש האביון, שאינו זוכה במשך השנה אלא לשתי „עליות" בלבד, ובשתיהן סופג הוא את כל מרירות „התוכחה" (בפרשת „בחוקותי" ובפרשת „כי תבוא"), והוא עצמו מחלק את כל ה„עליות הדשנות" לבאי בית־הכנסת מטובי העיר — ואמר: „מעולם לא קינאתי בעשירים, שהכול ניתן להם מן השמים, אבל כאן מוכרח אני לקנא, משום שכאן אני רואה תורה וגדולה במקום אחד".

ובחלוף החגים של חודש תשרי, כשמתחילות רוחות־סגריר לנשוב בחללו של עולם, מתפרק הגן מכל הודו, הדרת עלוותו מושלכת היא לרגלי העצים, כפושה בבוץ־סתיו; ענפי־העצים נעים חשופים ברוח הזעפנית; ורק אי־שם על ענפו מתנדנד אגס מיותם, ששכחו לקטפו, ועתה הוא שחור ומוסטף, מתנועע אילך ואילך ברוח הסגריר, אך אינו נושר, העקשן...

סבתא היתה נוהגת ברכושה בחסכנות גדולה, שהגיעה עד לידי קמצנות. אך בדבר אחד לא קימצה לעולם: במעשי־צדקה. היא היתה נוהגת לארח הרבה אורחים עניים על שולחנה בשבתות ובמועדים. ובשלהי־קייץ, עם תמרוני הצבא, עת היו עוברים בחוצות העיר גדודי חיילים לבנים־מאבק, ואיתם התותחים שלועיהם מכוונים כלפי מטה, הרתומים לארבעה צמדי־סוסים, ועל הסוסים רכבו התותחנים שרצועות כובעיהם היו כרוכות סביב לסנטרם — אותה שעה רבו בעיר המגוייסים היהודים ה„תלת־שבועיים" וה„ארבעה שבועיים", אלה הם מגו־ייסי־העתודות; ובלילות־שבת סועדים היו על שולחנה של סבתא. והואיל והשל־טונות היו נוהגים בהם לקולא ולא הקפידו עימם על גילוח־זקנם, כאשר הקפידו בנוגע לטירונים, היו הללו מסורבלי זקן ופיאות ונראו לא כחיילים, אלא כיהודים חסידים סתם, שנפשם איוותה ללבוש מדי המלך ובסוף הסעודה, כשבירכו בירכת־המזון על הכוס, כדין אוכלים, שמיספרם מגיע ל„מנין" ויותר — רעם הבית מקול המברכים במקהלות את אלוהים: „נברך לאלוהינו שאכלנו משלו".

עוד לפני כן, בראשית החורף בעוד ימי הסגריר ממשמשים ובאים, הכניסו את „החלונות הכפולים" ובחלל שבין החלונות המקבילים על ריפוד של צמר גפן הניחו חוטי־שני וחוטי־תכלת, שנצטרפו לפרחים דמיוניים והיו כעין חייץ בין האילנות, שעמדו בשלכת בחוץ לבין בני־אדם וכלי־תשמישיהם מבית.

כל אלה הרחיבו את נפש הילד, שגדל בבדידות בבית־סבתו בין בניה הגדו־לים. כי יהושע'לה לא היו לו חברים בילדותו. סבתא התנגדה לכך, שנכדו של ר' יהושע העשל ונינו של ר' שמע'לה פפירנא ישחק עם ילדים „שאינם מסוגו".

עיתים היה הילד פורץ גדר, יוצא לרחוב ומשתף עצמו עם ילדי שכנים במשח־קיהם ובקטטותיהם ומתעפר אתם בעפר. מייד יצא אחד השכנים שראהו בכך, אחזו ביד ומחזירו הביתה אל לימוד התורה ואל הגדולים ושיחם־ושיגם. הילד יהושע׳לה לומד הרבה תורה ועולה אט־אט בגרם־המעלות של ידיעת התורה. תחילה שימש לו רב המלמד שייע מאיר, יהודי חלוש, שפניו אפרוריים ושחש הרבה במעיו. יותר משלימד שייע מאיר את יהושע׳לה, למד יהושע׳לה בעצמו. תכופות היה שייע מאיר, אנוס מחמת מדוויהו להשתטח על הספה, כשהוא מתאמץ להתגבר על כאבים קשים ומניח את תלמידו לפלס לו בעצמו את נתיבו במעבה הכתובים. וכך נזדככו המראות הגדולים בנפשו של הילד. הנה הוא עובר עם יוצאי מצרים את ים־סוף, שהפך לחרבה; הנה הוא ניצב במעמד הר סיני — קולות וברקים מעל ההר, ושומע מפי הגבורה: „אנוכי״, ו„לא יהיה לך״. רוחו של הנער נתפעמה למראה יהושע בן־נון, המניף את כידונו על העי; נקרה להר־הגלבוע לראות את המלך שאול ואת בניו הנופלים; ערך גלות יחד עם דויד המלך בברחו מפני אבשלום בנו, ובכה מר על יהושיהו המלך הצדיק.

בינתיים גברה מחלתו של שייע מאיר. בני העיר אספו כסף בשבילו, סידרו לו דרכון ושלחוהו „למעיינות־הישועה״ (כפי שהתבטאו סופרי ההכלה), אל קאַרלסבאַד שבמלכות הקיסר פראנץ יוזף. שייע מאיר לא חזר עוד משם. הוא מצא את קברו באותה עיר רחוקה שבמלכות אוסטריה.

הדוד שמואל, שהיה מושלם בלימודים היהודיים וכבר הריח ריחה של השכלה, אמר ליהושע׳לה בן־השמונה ללמוד את ישעיהו בעל־פה. הילד עשה זאת ברצון. יהושע׳לה עבר אז לרשותו של „מלמד גמרא״, ר׳ ישראל׳קה הלוי אפשטיין. אך את התנ״ך למד ביחידות. ובשנים מאוחרות יותר, כשנעזב הבית מן הבנים, היה לו ליהושע׳לה התנ״ך בחינת ריע נאמן, שנתלווה לו בשעת־בדידות. נותן היה את דעתו לא בלבד על תוכן האירועים וההרגשות בעוצם מחצם, אלא גם על צורת הביטויים. ויש שמשכו אותו במיוחד מלים יוצאות־דופן, שלא גרעו מהוד הדברים, אלא אדרבא הוסיפו עליו. היה מרבה להרהר, לפעמים אף על משכבו בלילה, בצורות בלתי־רגילות, שנראו בעיניו כמעין ציצים תמוהים, שנתלבלבו בגן־הפלאות.

מלמד הגמרא, ר׳ ישראל׳קה, שלא כקודמו, היה אדם רב־מרץ וכולו אש־דת. היה זה יהודי גוץ וצנום, שרשת־גידים כחולה השתזרה על ידיו הקטנות. איזה ריח טוב, דומה לריחו של אתרוג, נדף מידיו — הנער לא ידע את פישרו של הריח הטוב הזה. על עיניו חבש משקפיים קמורות גמלניות, כדרך אנשים שנעשה להם ניתוח הקאטאראקטה; וכשהסירן מחטמו וניענע אותן בידיו, היו מצטיירים מעל הגמרא שני תאומי־עיגולים זערערים של אור, שמשכו את לבו של התלמיד. אותו ר׳ ישראל׳קה הוא שהכניס את הנער לפני־ולפנים של היכל התלמוד. ולמען האמת יש לומר, שהתלמיד היניק לא הרגיש כלל בתלמוד אותו „עולם־רפאים חנוט״, כפי שהלעיזה עליו ההשכלה. ואף לא „אסכולאסטיקה יבשה״, אלא להיפך: עולם גדוש חיים ועניין מרתק דווקא. יהושע׳לה — בעיניו

מוצא לימוד הגמרא חן רב. ראשית־כל אין כאן דף דומה לחברו, כל אחד יש לו ציביון משלו. יש שבהם הגוף קטן וטובע בים של תוספות וכתב רש״י; והנה אחרים צפים ומתגברים ובולעים בתוכם את רש״י ותוספות. והכול — מערכת־מלחמה אחת. עולם שכולו תנועה ושאון־קרבות ומתח עצום.

אוקוויט של גראף פוטוצקי

זה כבר מתאווה יהושע׳לה להיות גדול, לעשות דבר גדול, להתגבר על „תאוותיו״. לשם כך הוא מתענה בכל הצומות בסתר, אף־על־פי שסבתא אוסרת עליו דבר זה; משום כך מאריך הוא בתפילתו בבית, בשעה שלבו מושכו החוצה. ועתה הינה לפניו דבר קשה: לימוד הגמרא. וכל מאוויו עתה להעמיק חדור אל הגמרא, להבינה. והוא לומד ולומד.

מעט־מעט מקבלת כל מסכתא בעיניו דמות וצורה מיוחדת. יש מהן, כ„ראש השנה״, „ביצה״, קטנות וחביבות, כעין יום־טוב פשוט, כחג־השבועות, למשל. אחרות גדולות וידועות, כמכרים טובים וחביבים, דעתו גסה בהן, והוא יודע את שביליהן. כך הן ה„בבות״. ואחרות קשות, והרבה חוטים נפתלים בהן, הרבה סוגיות עמוקות עריבות לחיך, מעוררות תיאבון כשאתה עוסק בהן, הרי הן בולעות אותך כליל... כזו היא מסכת „יבמות״.

אבל יש עוד כמה מסכתות, שעינו לא ראתה אותן, ודווקא הן ניראות לו מרחיבות ביותר, כגון סדר „קדשים״. המסכתות הללו ניראות כארצות־פלאים, מלאות יערות קדומים, רגל אנוש לא דרכה בהם. שם כמעט אין „מפרשים״. שם הכול נעלם וסתום. הו, מתי תגיע שעתו לחדור אליהן, לעמוד על סודותיהן... אזי, נדמה לו, יידע הכול. הרי כאן, בגמרא — לפי דברי ר׳ ישראל׳קה, צפונות כל שבע החכמות... „תנן התם — חתכו חוליות״. משנה זו באה משם, ממסכת „כלים״. ויהושע׳לה מרגיש איזו יראת־כבוד בפניה, הוא לומד בעיון.

לא תמיד דפי־הגמרא כה מפרכים הם: יש בה, בגמרא, גם איי־מנוחות שקטים ושקופים, שבהם נח המוח מיגיעתו והלב מדבר: הלא הם קטעי־האגדה. כאיים ירוקים בין מים אדירים. הרי מחלוקת ר׳ אליעזר בן הורקנוס וחכמים: „ר׳ אליעזר מטהר וחכמין מטמאין״...

איזו מלחמה אמיצה נלחם ר׳ אליעזר על אמיתו: את הכול הוא מגייס לעזרתו: „כותלי בית־המדרש יוכיחו!... „אַמַּת המים תוכיח!...״ ואף בת־קול ממרומים מעידה לטובתו. אבל ר׳ יהושע בן חנניה יריבו קשוח מחלמיש: „אין משגיחין בבת־קול, אחרי רבים להטות!״ הוא, יהושע׳לה, מאמין אמונה שלמה, שכל דברי־התורה קודש־קדשים, מסיני הם — ואף־על־פי־כן, כאן אין הוא יכול להסכים עימם במלוא הלב: ליבו עם ר׳ אליעזר בן הורקנוס דווקא, הנלחם ככפיר־אריות לאמת שלו. אחד ויחיד נגד רבים, נגד הכול... כמה גדול הוא נראה בעיני הנער.

כשהוא מסרב להיכנע ולקבל עליו הגזר! והנה החכמים מנדים אותו, ור׳ עקיבא גדול תלמידיו, בא לבשרו: „כמדומה, שחבריך בדלים ממך״. „אף הוא חלץ מנעליו... וישב על גבי קרקע, זלגו עיניו דמעות...״ ואף עיניו של יהושע׳לה זולגות דמעות, דמעות־שליש, כי צר לו על הגיבור הלוחם, שהוכרע ונוצח — על ר׳ אליעזר בן הורקנוס...

יש לו ידידים בין החכמים; דווקא אלה החלשים, ה„נרדפים״, שאין הלכה כמותם. אוהב הוא, כאמור, את ר׳ אליעזר בן הורקנוס „השמותי״, מרגיש חיבה ל„אחר״ האומלל, שעשן יצא מקברו, לריש־לקיש, מי שהיה ליסטים, ואפילו לבית־שמאי. אוהב הוא מאוד את רש״י, ושעה שהתוספות מקשין על ה„קונטרס״ קושייה ניצחת, הוא מייגע הרבה את מוחו. ויש שאף בלילה לא ינוח ליבו והוא מתהפך על משכבו ומבקש תירוץ. רחמיו נכמרו על רש״י, שסוגיה מפורשת סותרת לדבריו... אין הוא מבין, איך זה ר׳ ישראל׳קה עצמו נשאר שליו, וישן את שנתו במנוחה. הוא מתאמץ להצדיק את רש״י בדין. ובמוחו עולות תשובות וסוגיות שונות... ויש שהדבר עולה ביד. אז הוא מלא שמחה.

לא בחכמת הספרים הכתובים בלבד הזין ר׳ ישראל׳קה את תלמידו: היתה לו גם „תורה שבעל־פה״. בשעות הפנאי מלימודים סיפר המלמד לנער סיפורים על קידוש־השם, על מסירות־הנפש של עם ישראל לקונו, על קדושי מגאַנצה ואשפיירא, על קדושי ת״ח ות״ט, על ה„קאַנטוניסטים״, הילדים הקטנים שנחטפו על־ידי הגויים ועונו בעינויים, אך סירבו להתגאל בפת־בגם וקידשו שם־שמים.

לאחר סיפורים אלה נדדה שנתו של יהושע׳לה על ערשו בלילות; הוא עצמו נתאווה למות על קידוש־השם, ותיאר לעצמו כיצד בא אליו מלך גוי ענוד־כתר — כדרך שבא אל חנה ושבעת בניה — ומצווה עליו: השתחווה לצלם, ואם לאו תמות! אבל הוא לא יבגוד — הוא ימות ולא יסגוד לצלם!

אך לא מפי ר׳ ישראל׳קה מלמד־הגמרא בלבד ינק הנער את דבר־היהדות הנשגב; כמעט מכל פרט ופרט בחייה של עדת ישראל באותו זמן שפע אליו מוסר היהדות, שתוכו אהבת־השם וקידוש־השם.

הנה בליל השבת עולה על השולחן בקבוק „אוקוויט״ (יי״ש) לתבל במשקה החריף את דגי־השבת. ה„אוקוויט״ הוא מתוצרת בית־הזיקוק ליי״ש של האציל הפולני גראף פוטוצקי, אשר לו שייכים הקרקעות שבסביבת מזריטש. על הפתק המודבק לבקבוק — סמל משפחת בית פוטוצקי: צלב זהוב שכרעו האחת קטועה. והדודים מסבירים לנער את פשר הצלב הפגום. לפני ק״ן שנים נגדע אחד הענפים הראשיים של בית־האצילים הזה, שעה שאחד מבניו „יצא לתרבות

רעה" וקיבל עליו את דת ישראל ומסר נפשו על קידוש־השם, ונשרף על מדורת־אש בכיכר המרכזית שבווילנה: הלא הוא גר־צדק אברהם בן אברהם לבית פוטוצקי... לאחר שנים, כשעברה המשפחה לגור בווילנה, שמע יהושע׳לה בכל יום־טוב שני של שבועות, עורכים בבתי־הכנסת „אל מלא רחמים" לאותו גר־צדק, שעל קברו בבית־העלמין הישן של וילנה גדל עץ רכון בצורת אדם פורש־זרועות; ויהודי וילנה עולים על קברו מפקידה לפקידה.

היתה בעיר משפחה ענייה, שלא הצטיינה בלמדנות יתירה, אבל כל בני העיר חלקו כבוד לכל בני־המשפחה על שאבות־אבותיה קידשו את השם בשעת עלילת־דם, שהיתה בעיר לפני למעלה ממאה שנה.

ואילו בחור־הישיבה לייבל אייזן היה מכובד בעיירה לא בשל ייחוס־אבות אלא בשל יחוס עצמו. בן־עניים היה, בנה של אשה אלמנה מורטת־נוצות, אך בקי וחריף בדברי־תורה. הדוד אהרון, בנה של סבתא, היה מתרועע איתו ושעות על שעות היו מעיינים יחד בחידושי תורה של „טורי אבן" ו„שאגת אריה". כי התורה והנאמנות למקור־ישראל היו היחוס היחיד, שכוחו רב היה בקרב עדת ישראל שבמזריטש, כמו בכל עיירות ישראל.

„ידיעות אחרונות", 20.11.1959 — 30.10

פייבל פרבמן /רמת־גן

בשיחה עם זקן בני־עירנו, ר׳ בנימין פרבמן

יום קיץ חם וארוך בחודש תמוז תשל״ז.

נמצא אני בקיבוץ נען, במעונו הצנוע של זקן־בני־עירנו, ר׳ בנימין פרבמן. הדרת־פניו ומאור־עיניו, כדרך־הליכותיו, מורות על שאר־רוחו ועדינות־נפשו. כגדול בתורה וכמי שהוגה בה כל שעה פנויה, אין הש״ס והפוסקים סרים מעל שולחנו.

ר׳ בנימין עלה לארץ בשנת 1925, בימי גראבסקי, שר־האוצר הפולני הנודע לשימצה, בשל המיסים הכבדים, שהטיל על יהודי פולין וגרם להגירתם של יהודים רבים ועלייתם ארצה.

ההתאקלמות והפגישה הראשונה עם המציאות בארץ באותם ימים, היתה

ר׳ בנימין פרבמן בחיק המשפחה

מסביב לשולחן: ר׳ בנימין פרבמן (שני מימין), רעיתו פשה, עמם — חתנם, הארכיאולוג הנודע, שמריהו גוטמן (שישי מימין) ושאר בני ביתם

קשה מאוד לכולם, בייחוד למשפחה עם ארבעה ילדים בגיל בית־ספר. בעיות התעסוקה והדיור היו קשות. ההתלהבות של רוב העולים מן העליה הזאת דעכה. במקומה באה אכזבה, ורבים מהם גם חזרו על עקבותיהם, אבל ר׳ בנימין, באמונתו הגדולה ואהבת־הארץ, נשאר על אף הכול. לאט־לאט התחיל לבנות את

עתידו. פרנסה אחת רדפה אחרת; מחנות־מכולת — למסעדה ולהיפך. וממקצוע אחד למשנהו: מעבודת בניין ועד סדר־דפוס.

חלפו שנים. הבנות גדלו. גמרו לימודים והתחילו לעבוד כדי לעזור לפרנסת הבית. כרוב הנוער בארץ־ישראל בימים ההם, הצטרפו גם הן ל״נוער העובד״, שם חונכו על הערכים הנעלים של תנועת־העבודה. את עתידן ראו בחיי השיתוף בקיבוץ. ואמנם בבוא העת הקימו שם את ביתם. עד היום חיים בקיבוצים נען וחולתה שתי בנותיו של ר׳ בנימין. במרוצת הזמן גדלה המשפחה והתרחבה עם חתנים, בנים, נכדים ונינים, כן ירבו.

בהתקרבם לגיל־זיקנה, עזבו ר׳ בנימין וזוגתו את העיר ובאו לגור בקירבת הבת בקיבוץ נען. לפני למעלה משנה חגג הקיבוץ את יום־הולדתו התשעים של ר׳ בנימין, עד מאה ועשרים! עוד עתה הוא עובד כמה שעות ביום במפעל־המתכת של הקיבוץ. שאר השעות מוקדשות לתורה ולמעשים טובים. הסטודנטים, בני קיבוץ נען, לומדים תורה מפיו של ״סבא פרבמן״ ומצטיינים באוניברסיטאות בידיעת התלמוד והמשנה. מתפעלים מהם הפרופיסורים ואין תימה. ר׳ בנימין עצמו אינו מזכיר אף לא במילה אחת את חלקו בהצלחת תלמידיו. בענוותנותו הרבה אין הוא רואה עצמו כמורה דגול וכגדול בתורה, אלא כ״אחד מפשוטי העם״, כדבריו. אכן, צדיק נסתר הוא ר׳ בנימין, אחד מהל״ו.

עבודה, מלאכה ופרנסה

סיפרתי על ר׳ בנימין ועדיין לא סיפרתי על שיחתי עמו שהיא הפעם מוקדשת כולה לעירנו מזריטש. יושב אני לידו במעונו הצנוע ומקשיב לדבריו הנאמרים בנחת ובלשון רהוטה. מבעד החלון הפתוח נשקף אלינו נוף הקיבוץ, על שדותיו וגינותיו ועל שלל גווניו. מהרי יהודה הקרובים נושבת אלינו רוח קרירה ונעימה. ר׳ בנימין, המצטיין עוד עתה, למרות גילו המופלג, בזכרונו הפינומנאלי ובבהירות־מחשבתו, מעלה לפני מזכרונותיו על עירנו בשנות השמונים למאה הקודמת. מדי פעם שואל אני את שאלותי על חיי היהודים במזריטש: איך חיו? מה היו הפרנסות? במה עסקו? ושאלת השאלות: מאין באו?

ור׳ בנימין משיב: רוב יהודי מזריטש עברו במשך דורות מהכפרים סביב — בייחוד אחר גירוש היהודים מהכפרים — והקימו ריכוז עירוני. ההתעסקות ברובה היתה חכירה אצל בעלי־האחוזות של יבול־השדות וגני־הפרי ובעיקר חלב, ממנו הפיקו גבינות וחמאה. את התוצרת היו שולחים ומוכרים בעיר־הבירה. הרכבת טרם היתה, והתחבורה כולה התנהלה בעגלות־סוסים. לכן חלק גדול מאנשי העיר, יוצאי כפר זַאווֹעד, שממנו משפחתו, התארגן להובלה אל מחוץ־לעיר. וכדי שלא לנסוע ״על ריק״ בשובם, הביאו איתם בדרכם חזרה סחורות, מחידושי העת ההיא: כלי־אוכל, כלי־עבודה, בדים, מטעמים וכד׳. נפתחים חנויות ומחסנים, שבחלקם שימשו גם כמקום־עבודה להפקת תוצרת־חלב בממדים גדולים יותר. כדי לשמור על התוצרת, חצבו קרח מן הנהר הקפוא

בחורף. את הקרח איחסנו בתנאים ובאמצעים מיוחדים, שיוכלו להשתמש בו בימי הקיץ לשמירת התוצרת. היו שעסקו בעשיית נרות, "ליכטציער". רבים עסקו במלאכה זו.

לשאלתי: רבים למה? האם לנרות־שבת, לקידוש, הבדלה, או, להבדיל, לכנסיות, הזדקקו לנרות הרבה כל־כך? ר' בנימין משיב בחיוך: וכי לא ידעת? נפט טרם היה בעיר ורוב התאורה היתה על־ידי נרות או פתילי־שמן. רוב העם השתמש בקסמי־עץ שמניים, המכונים בלשון יידיש "קין".

עם התפתחות התחבורה הקבועה נפתחו מקורות־פרנסה חדשים והמסחר פרח. התפתחה תעשיית שער־חזיר, עיבוד עורות ופרוות, דהיינו בורסקאות. סוחריהם נעדרו ימים רבים מהבית, נודדים ונוסעים בעיירות ווליניה ורוסיה, כדי לקנות את חומר־הגלם, להטעינו בעגלות ולעבדו בבית. מזה הסתעף המסחר לממדים בין־לאומיים. כבר אז היו יהודי מזריטש משווקים את תוצרתם בירידים מחוץ לגבולות ול"מעסע" (יריד) בלייפציג שבגרמניה. עמל רב השקיעו בהכנת העגלות והסוסים לדרך ארוכה זו. לנוסעים ארבו בדרך שודדים ורוצחים והיתה משום סכנת־חיים בנסיעה מעין זו. בגלל הפחד ממה שעלול לקרות, הפקידו רבים מן הנוסעים ליריד "גט על־תנאי" לנשותיהם, שלא ישארו חס־וחלילה עגונות.

ההתעוררות החברתית והרוחנית

פגישה זו עם העולם הגדול והחידושים שבו, השפיעו גם על מהלך־החיים בעירנו. בני־עירנו למדו הרבה בפגישות עם תושבי חוץ ובמשא־ומתן אתם. ערכים חדשים והתנהגות בחברה לפי דפוסי החיים המודרניים, איפיינו את עירנו והיקנו לה ציביון שונה משאר הערים בסביבה: ראדזין, לוקוב, שדלץ. גם היידיש המדוברת היתה אחרת אצלנו, נוטה יותר ליידיש המדוברת בביאבליסטוק. מה גרם לכך? משיב ר' בנימין, שלא תמיד הדימוגראפיה הולכת בד בבד עם הגיאוגראפיה. עם הופעת הרכבת, חלו שינויים גדולים בחיי העיירה. היתה תקשורת מתמדת: גבולות התקרבו ורעיונות חדשים הופיעו ברחוב היהודי. בעיר הנצו ניצנים ראשונים של "חיבת־ציון" ואלה מצאו את ביטויים לא במחשבה בלבד, כי אם גם במעשים ממש. תנועת "חיבת־ציון" במזריטש, שבראשה עמד ר' ב.מ. רוזנבלום, לייב רובין, ש.ב. מינץ ור' נחום שיינמן, ייסדו את יסוד־המעלה שבגליל העליון. מהם השתתפו גם בקונגרס הציוני הראשון על פי קריאתו של ד"ר הרצל. אגב, האחים שיינמן — מספר ר' בנימין — היו הראשונים בעיר שריצפו מדרכות על־יד ביתם. הסיפור מתמשך ומקיף דמויות ואישים בתחומים אחרים ואת ההווי הדתי בימים ההם. קהילתנו מנתה אז, בסוף המאה ה־19, שלושה־עשר אלף יהודים, וכבר היו אז 13 בתי־מדרש ו„שטיבלעך", כשלכל מקצוע ולכל שכבה מקום־תפילה משלו.

ר' בנימין מספר עוד על בית־החולים היהודי שהיה בניין־פאר וגאוות העיר

ופרנסיה. בית־החולים הוקם לפני למעלה ממאה וחמישים שנה. בין רופאיו הרא־שונים היו בני־עירנו, ד״ר טוביה רוזנבלום וד״ר קפלן, בן מורה לעברית, שיצא למרחקים לקנות דעת ולהשתלם בתורת הרפואה. בסיימו את לימודיו באוניבר־סיטה, לא שכח את כור־מחצבתו וחזר לעירו — עירנו, בה פעל כל ימיו כרופא וכעסקן ציבורי, ובמיוחד כציוני נלהב.

ר׳ בנימין מהרהר רגע, חושב ועובר שוב לחיי־הדת בימים ההם. אומר ר׳ בנימין: בעירנו, שהיתה כל כולה עיר מתנגדים, בלטו חסידי ״ביאלע״ באדיקותם ורוב מיספרם. חצר הרבי בבניינו המפואר ריכז סביבו את קהל חסידיו, בייחוד בחגים וב״ימים הנוראים״, בזמן שהרבה חסידים מהעיירות מסביב ואפילו מוואַרשה הבירה באו לחסות בצילו של הרב ולשמוע תורה מפיו. אז לבשה העיר דמות אחרת. קהל רב מילא את חוצות העיר והשתררו רוממות־רוח ועונג נפשי.

ההווי הדתי והציבורי

הווי מיוחד נוצר ב״ביאלער שטיבל״: חברות ודבקות חסידית ללא הבדל גיל וייחוס; ״סעודות־מצווה״, אם לזכר רבי שנפטר, או סתם הילולא להולדת בן־זכר. הרינה וקול שירת ״לעבדך באמת״ בקעו החוצה והידהדו רחוק, רחוק...

דברי ר׳ בנימין על הווי הדתי בימים ההם, בייחוד על חסידי ה„ביאלער שטיבל״, שעליהם נמנה גם אבי ז״ל, מעוררים בי זכרונות מימי ילדותי שלי. עולה בזכרוני ה״שטיבל״ בשבת בין השמשות: שעת דימדומים. קשה הפרידה משבת־מלכתא. חסידי ה״שטיבל״ יושבים בצוותא לערוך ״שלוש סעודות״ ולברך על ״שאו ידיכם״; וכתף אל כתף וביד ביד, תוך דביקות חסידית, מתנגנת לה חרישית שירה בציבור. ואבי ז״ל כף ידו על האוזן, שר לו ״תצווה צור חסדו קהילותיו לקבץ״, ועונים וחוזרים, וקשה הפרידה... והנה מכריז השמש על תפילת־מעריב. ובתחילת המולד ממהרים לקדש את הלבנה. תמה השבת, כל אחד אץ לביתו לזכות גם במצוות־״הבדלה״ לו ולבני־ביתו.

עם התקרב ה״ימים הנוראים״ השתנה הכול מן הקצה אל הקצה. ״חיל ופחד יאחזון״. הדיבור נעשה שקט; היחס בין אדם לחברו מלא כבוד. ״יום־הדין״ קרב. ה״שטיבל״ מלא מפה לפה. כולם עטופי טליתות. דממה דקה משתררת. הגיע זמן תקיעת שופר, ור׳ יאָסעלע גיטשעס, בעל פני מלאך, שחזר זה עתה מטבילה במקווה לעמוד לפני בוראו בטהרה, מוציא את השופר: תקיעה, שברים, תרועה... והשטן מקטרג: אין קול ואין הד... ושוב, ושוב ו־לשווא. מתח ודממה. העיניים מציצות מאחרי הטליתות והנה ר׳ יחיאל איידלבוים שו״ב ז״ל, יהודי בעל־צורה והדרת־פנים, נוטל לידיו את השופר, נוגע קלות בשפתיו. לאט, לאט וקול שופר ברמה: תקיעה... שברים... תרועה... צליליו העזים עולים מעלה, מעלה — ואנקת רווחה והודיה פורצת מהקהל: ״ונסלח לכל הקהל״...

השיחה מתמשכת. פעם ר׳ בנימין ופעם אני וחוזר־חלילה. וכך, מתוך הזכרונות, ניצבים לעינינו אנשים ודמויות לרוב. בין אלה — ר׳ חיים רוטנברג

סבי ז״ל, הנזכר על־ידי ר׳ בנימין בהערכה רבה. פעלתן ומלא מרץ היה. תמיד עסוק בעשייה ובחידושים, מציפוי וחידוש פמוטי־שבת עד להיותו סוכן של תה ויסוצקי ואריזתה בחבילות לפי משקל. ביטול הסוכנות ביוזמתו, בא מחמת ההשגחה על ״כשר לפסח״, שלגבי דידו לא היתה למהדרין. באותו זמן השכיר בחצרו הגדולה לבן־עירנו לנדסברג מקום לבניית מאפיה. העסק הצליח ובמשך הזמן בנה לו זה מאפיה אחרת ועזב את המאפיה שבחצר סבי. סבי, שמשפחתו גדלה ופרנסתו דחוקה, נכנס הוא עצמו, ובאין ברירה, לעסקי האפייה. שכר פועלים מהחוץ. העסק שיגשג, וכל בני המשפחה, שגדלה והתרחבה, מצאו בו את מקומם.

לחם לכל דורש...

ור׳ בנימין ממשיך: בבית סבך, ר׳ חיים רוטנברג ז״ל, ברכו בכל ימות השבוע את ברכת המזון ב״מניין״. באו אורחים מכל הסביבה ואיש לא יצא רעב. מים חמים ולחם לכל הבא בצל קורתו. ביתו — בית חסידי מובהק. תמיד דאג להשיא בנותיו לאברכים מחוגי החסידים, והיו סמוכים על שולחנו.

וגם אני מוסיף דברים, שבחלקם הייתי עד להם ובחלקם הגיעו לאזני מפי אחרים: זכורני, אחרי מלחמת־העולם הראשונה והרבי מביאלע שאיווה לו את משכנו בוורשה, היה נוהג מדי פעם לבקר את חסידיו בעירנו. ביקור כזה היה נערך אחרי הכנות מרובות, בין היתר, פינוי חדרים כדי לחלוק לרבי כבוד ונוחיות שינעם לו ביקורו. הרבי התאכסן תמיד בבית סבא ז״ל והחדרים הוכנו מראש. עודני זוכר היטב קבלת שבת עם הרבי בבית סבי. הרבי בכבודו ובעצמו עובר לפני העמוד. אחרי התפילה — שקט, הס. כולם מסתכלים ביראת כבוד על כל תנועותיו של הרבי, הצועד אט־אט ובנחת, קולו ״שלום עליכם, מלאכי השרת, מלאכי עליון״, מצטלצל וכאילו הכול מתמזג לשיחה בינו לבין המלאכים. וליד השולחן בסעודת ליל־שבת. הישיבה לפי הייחוס והגיל, וחלוקת ה״שיריים״ לפי תור, מי מוקדם ומי מאוחר.

וכאן בארץ אמר לי לפני שנים הרב יעקב שניידמן, ממנהלי ישיבת חזון־איש בבני־ברק, מיוצאי ישיבת נובהרדוק במזריטש: לחם לישיבה לא חסר מעולם! החוב רק גדל ולא פעם נעזרו גם בגמ״ח לקניית שאר המיצרכים שאזלו, וזאת — מחוץ ל״ימים״, ״טעג״, שאברכי ה״ישיבה״ היו אוכלים בביתו.

גם קיבוץ ״השומר הצעיר״ שהיה בעירנו, נהנה מאותם חסדים: אספקת לחם כמעט חינם. בפגישה מקרית ביני לבין ראובן ארזי והשר ברזילי ז״ל — אמר לי האחרון בשיחה על ימים עברו בימי ההכשרה במזריטש — שתמיד יכיר תודה והערכה לר׳ חיים רוטנברג ז״ל, שבמצוקתם וברעב שהיו שכיחים אצלם, תמיד היה בעזרם, ועד היום החוב פתוח. איש צדיק תמים היה.

בין הנזכרים בשיחתי עם ר׳ בנימין פרבמן היה גם ר׳ שמחה וויימאן ז״ל, חתנו של יוסלה גיטשעס ז״ל, שבא משדלץ. היה בקיא בהוויות התקופה והעולם המודרני. אף־על־פי שהיה חסיד, היה שחקן־שאח נלהב, היה יועץ לבעלי־בתים

בהקמת ובתוכנית בניין. כל המקצועות היו בהישג־ידו: עשיית סבון, משחת־נעליים, נרות, מכירת חומרי־בניין, מלט מחביות, סיד. בכל אלה שלח ידו. רק פרנסה לבני־ביתו לא יכול היה לתת. רק גוטשה, זו אשת־חייל מהחנות שבשוק, שכל סחורתה היתה קצת שעורה, קמח, גריסים, וכמה גושי סיד — היא שנשאה בעול פרנסת הבית. כמה התפלאנו שאישה זו, עמוסה קשיי־החיים, אינה נלאית מלדאוג לכל המשפחה ולבעלה, יוסלה ז״ל, שהקדיש רוב זמנו לתפילה וללימוד־תורה.

כך שוחחנו עד לפנות־ערב ועד ששיחתנו הגיעה לקיצה. ר׳ בנימין מיהר לתפילת מנחה ומעריב, ואני — לדרכי הבייתה. לחצנו ידיים בחמימות מרובה, בירכנו זה את זה בשלום וכל טוב, ונפרדנו בתקווה להתראות שוב ושוב.

חיבת ציון

מאיר איידלבוים

העליה לארץ־ישראל והתנועה הלאומית

מבחינה מהותית היתה כל נסיעה, כל עליה לארץ־ישראל, אפילו זו שלא באה אלא לשם גמר פרקי־חיים, בגדר מאמץ לאומי; מדעת או שלא מדעת היתה זו שיבת־ציון במלוא מובן המילה — בנין הארץ ופיתוחה.

בדרך־הטבע הכין העולה בשבילו, אם בכספו שלו ואם בכסף שקיבל מאת קופת רבי מאיר בעל־הנס, מקום־דירה, חנות, בית־מלאכה ומסחר, וכך גדל והתפתח הישוב היהודי. והעיקר, בזו הדרך נתהדק הקשר בין ארץ־ישראל ובין העם היהודי.

גם מזריטש נטלה חלק בעלייה זו. יחידים עלו לארץ־ישראל עוד לפני מאות שנים. אחד מהם היה רבה של מזריטש, ר׳ נטע קצנלבויגן, אשר נפטר בירושלים בשנת תמ״ט — 1689. רב זה היה הנשיא של כולל־פולין, כלומר הממונה על ה״חלוקה״.

הרב יהודה לייב פרומקין בספרו ״תולדות חכמי ירושלים״, מזכיר אחדים מבני מזריטש שנתפרסמו בירושלים, שהיתה עיר מלאה חכמים, וכך הוא כותב: ״איש צדיק ועניו, ירא ד׳ מנעוריו, לא מש מאהלה של תורה יומם ולילה. ידיו רב לו בנגלה, שפט דין־צדק, בצדק ידין אלמנות ויתומים, עני ואביון החזיקו ידיו — הרב ר׳ מרדכי ז״ל בהר׳ ר׳ אליהו האבד״ק מעזריטש בפולין, נתבקש לישיבה של מעלה ביום ש״ק ז׳ לחודש תמוז שנת תרכ״א לפ״ק, תנצב״ה.״

החכם ריבלין בהערותיו שם כותב: ״דיין בשנים במעזריטש ובפה״. כן מספר ריבלין, שהוא היה אחד המנהלים של הישיבה ״עץ־חיים״ בירושלים בשנת תרי״ח (הישיבה נוסדה באותה שנה על־ידי הגאון הצדיק ר׳ שמעון בר׳ זרח, רבה של טויראגען, ליטא). ר׳ מרדכי מאיר היה בין החותמים עם רבני ירושלים על הרבה פסקי־דין ותקנות. לפי ריבלין היה גם דיין בביאלה, הסמוכה למזריטש והממונה הראשי כל כוללי־פולין.

מסתבר, כי הרב הנזכר היה מיקירי ירושלים וחשוביה. אכן, הרי״ל פרומקין שגה ביחסו לאביו ר׳ אליה את התואר אב״ד. ר׳ אליה זה מעולם לא היה רבה של מזריטש. בפנקס־הרבנים (ראה ספרי ״די יידן־שטאָט מעזריטש״) אין זכר לרב, ששמו ר׳ אליה. תחת־זאת מצאנו שני דיינים בשם זה. האחד נפטר בשנת תקע״ז, והשני, שהיה ראב״ד ואחד הדיינים המפורסמים ביותר בעיר, בנו של רב העיר ר׳ נחמן, נפטר בשנת תרכ״ח, שבע שנים בערך אחר מות ר׳ מרדכי מאיר הנ״ל. לכאורה אפשר לומר שהוא היה בנו של ר׳ אליה זה שנפטר בשנת תקע״ז. אולם

קשה להחליט ולקבוע בודאות. ואולי היה זה בנו של ר׳ אליה השני, אותו שנפטר בעודו צעיר בחיי אביו, כלומר בחיי ר׳ אליה השני.

כן אין סמך וסעד לדעתו של ריבלין, כי ר׳ מרדכי מאיר היה דיין במזריטש. שכן בפנקס־הרבנים לא מצאנו את חתימתו בין חתימות שאר הדיינים.

הרי״ל פרומקין מזכיר גם את ר׳ אליה בר׳ דוד בארג ממזריטש, שהיה קודם־לכן רב בסמיאטיטש, הקרובה למזריטש (נפטר בשנת תרכ״ו) [2]. כן מזכיר הוא את ״הצדיק ר׳ צבי זאב ממזריטש״ (נפטר תר״ל), אשר תרם לישיבת עץ־חיים הנ״ל יותר מאלף רו״כ [3].

ר׳ צבי הנ״ל, שם משפחתו פישביין, היה עשיר גדול. מסחרו היה עם לייפציג בשער־חזיר. הוא היה אבי־זקנו של החכם הנודע, יליד מזריטש ר׳ יהודה אייזנשטיין בעל־האוצרות. פעם, בשיחה עם ר׳ יהודה אייזנשטיין, סיפר הלה לכותב־הטורים: כשנתאלמן זקנו מאשתו הראשונה, נשא אשה גיורת, יראת־אלקים. אפשר לשער הרושם שעשו נשואין אלה על הקהל היהודי.

כאמור, לא היו הם היחידים שעלו ארצה־ישראל לפני שנים רבות להשלים תקופת־חייהם עלי חלד בארץ־הקודש. אולם, לא על עליה זו רוצים אנו לייחד הדיבור, אלא על העלייה המאורגנת או הבלתי־מאורגנת של יחידים, שמלכתחילה עלו ארצה להתנחל בארץ אבות, לבנות חיים חדשים, לבנות ולהקים את הריסותיה ולהפרות שממותיה למען החזון המשיחי של מדינת־ישראל מחודשת.

עוד בטרם נוסדה תנועת חובבי־ציון עלו מיספר אנשים לארץ־ישראל בשל האווירה שנוצרה עם דיכוי המרד הפולני בשנת 1863. כידוע, יהודי מזריטש תמכו בתנועת המורדים. בבית־הכנסת נשבעו שבועת אמונים לתנועה ולמנהיגיה בפני אחד מראשי התנועה, רומן רוגונסקי. השלטון הרוסי ידע על כך, ומשדוכא המרד הטיל מס־עונשין על העיר ומנהיגיה והגבלות שונות, שפגעו קשות בתעשייה ובמסחר בעיר. כתוצאה מכך נסגרו כמה מסריקות של שער־חזיר, ורבים מבני העיר היגרו לחוץ־לארץ. מהם שהתיישבו בלייפציג, מהם שיצאו לארצות־הברית, וקצתם עשו דרכם לארץ־ישראל. בין העולים האלה היה ר׳ צבי פישביין הנ״ל, ר׳ דוד יאנובר ור׳ זאב אייזנשטיין (אביו של המלומד, ר׳ יהודה אייזנשטיין בעל־האוצרות).

ר׳ זאב אייזנשטיין היגר תחילה לארצות־הברית (הוא היה ראשון המהגרים ממזריטש לשם). אולם לאחר־זמן עלה יחד עם גבריאל צוקרמן, יליד מזריטש, שגם־הוא עשה זמן־מה בארצות־הברית, לארץ־ישראל (הוא יסד בירושלים בית־הדפוס צוקרמן, שהיה מפורסם מאוד במשך שנים רבות) ונקבר על־יד זקנו על הר־הזיתים. גם שני בניו באו שם למנוחת־עולמים. ר׳ צבי פישביין וחבריו עסקו במסחר, בנו בתים ועמלו ביישובה של הארץ.

מ. ר. סלודקי

מזריטש וחלוציה הראשונים — בוני יסוד־המעלה

ידוע הפיתגם: „רצונך להכיר את המשורר, לך אל ארץ־מולדתו". אם רוצים אנו לדעת את הבונים הראשונים של יסוד־המעלה, עלינו להכיר את מזריטש.

בימים ההם נתפסו ערי פולין הקונגרסאית על־ידי החסידות, שהשפעתה היתה פרושה על כל תחומי־החיים. היהודים היו מבלים רוב זמנם ב„שטיבלעך" ומגלגלים בסיפורים על נפלאותיו של ה„רבי" ובתוך־כך עשתה ההתבוללות שמות בבית ישראל. האינטליגנציה דיברה פולנית או רוסית, החניפה לפולנים, ופנתה עורף לצור־מחצבתה. מזריטש יצאה מכלל זה בשני מובנים: החסידות היתה שם בחזקת „טרפה" ולא לחינם אמר מנחם מנדל מקוצק, כי ממזריטש לברלין מוליכה איזו מנהרה נסתרת. הווה אומר: נקשרו קשרים בין השכלת ברלין לבין מזריטש. ועוד פיתגם היה שגור בפי החסידים: כשתיבטל כת ד"מ. יבוא משיח. כלומר: כשתחרבנה דובנא בווהלין ומזריטש בפולין יבוא המשיח. כי שתי אלו הערים מעכבות את בוא המשיח...

ועם־זאת לא היו במזריטש מתבוללים מן הטיפוס הנודע והסיבות לכך פשוטות היו. מזריטש היתה עיר של סחר־מעבר. יהודיה היו מפליגים לעומקה של רוסיה ואפילו עד ערבות סיבירה הגיעו, ומשם היו מביאים את חומר־הגלם למזריטש, וכאן היו בתי־החרושת מעבדים את החומר וסוחרים יהודים היו מולי־כים התוצרת המוגמרת לגרמניה. מובן מאליו, שמזריטש קיבלה השפעתה משתי התרבויות כאחת. יהודי העיר התפרסמו בידם הפתוחה וברוחב־לבם, בדומה ל„קאצאפים" הרוסים. ומגרמניה הביאו את התרבות הכללית והעברית. כבר לפני מאות בשנים היו במזריטש משפחות, שדיברו בבית גרמנית וצרפתית ולמדו עברית. די להציץ בספרי התנ"ך, שיצאו בברלין בתרגומו של מנדלסון, כדי למצוא שם שמותיהם של רבים מיהודי מזריטש. בתקופה קדומה הוציאה מזריטש את המשורר **ר' שלום הכהן**, שעזב את העיירה בהיותו נער בן שבע־עשרה והיה למורה בברלין לעברית וגרמנית. עשירי מזריטש הביאו להם חתנים בעלי־השכלה לבנותיהם מגרמניה, ואחר־כך שלחו את בניהם לישיבות ליטא, וכך קמה במזריטש מזיגה נפלאה. בורות ועם־הארצות כמעט שלא היו. שנים־עשר בתי־מדרש היו בעיר, לחייטים לחוד, לסנדלרים לחוד, לעגלונים לחוד, ובכל בית־מדרש היה רבי מלמד את המתפללים בין מנחה למעריב פרק בתנ"ך, במשניות. יכולת למצוא במזריטש חייטים, שידעו ללמוד בעצמם דף גמרא.

במציאות זו היה מקום להשפעות של התנועות שקמו בעיר. אך הנץ הרעיון של חיבת ציון, ומזריטש היתה בין הראשונות שנענו לקריאה. ר' נחום שינמן, יהודי למדן, משכיל, שבביתו כבר היתה ספרייה עשירה של ספרים בעברית ובגרמנית, השתתף באסיפת קאטוביץ כציר ממזריטש. בשובו מן האסיפה שקד על הפצת רעיון חיבת ציון בין תושבי העיר. המטיפים הראשונים לרעיון חיבת

ציון היו עושים במזריטש חדשים שלמים. זכורני, ואני עודני ילד, כשהמגיד מקמניץ דרש כל לילה בבית־המדרש הגדול, המכיל אלפיים איש, על ארץ־ישראל וחיבת־ציון. תושבי מזריטש היו מלאים געגועים לציון. חסר היה רק היוזם והמארגן. והנה נחום שינמן הנזכר ועוד רבים מנכבדי העיר השפיעו על הציבור, עד שקמה תנועה בשם „יסוד־המעלה״. התנועה הזאת חוללה נפלאות בעירנו: כמעט כל בני עירנו ביקשו לעזוב את מזריטש ולעלות ארצה. נשלחו שליחים לארץ, אנשי חזון, מאמינים נלהבים, אבל לא אנשי־מעשה.

רבים לא הצליחו להכות שורש ונאלצו לחזור, אך העקשנים לא ויתרו. הם עמדו בדעתם ולא נסוגו אחור, והם שכוננו את יסוד־המעלה.

א. מ. חריזמן

הרב ר' ברוך־מאיר רוֹזנבלוּם

מייסדה של האגודה המזריטשית "יסוד־המעלה"

א.

נולד בשנת תרי"ח בבריסק־דליטא לאביו הצדיק, הידוע בשם ר' שלום־מנשה. איש כי נזקק לו לתלמיד־חכם זה, אם בבוקר ואם בצהרים או בערב, ידע, שעליו לשים־פעמיו אל "בית־המדרש הירוק". באותו מקדש־מעט היה מבלה כמעט כל ימיו בתורה ובעבודה כשהוא מעוטף ומעוטר בטלית ותפילין. באווירה זו, הספוגה כולה טוהרה וקדושה, גדל ונתחנך הבן ברוך־מאיר בתורה, ובה היה חדור עד עמקי־נפשו כל ימי חייו. משבגר שלחוהו הוריו ל"ישיבות" ללמוד תורה, והללו היקנו לו גם סדר בלימודיו וגם בקיאות רבה. הטבע — מעיד עליו רושם־תולדותיו, מר מ. י. סלוֹדקי — חנן אותו במידה יתירה של התלהבות ודמיון, ועוד בנעוריו גילה אהבה מיוחדת לתנ"ך, למדרש ולאגדה.

ר' ברוך מאיר רוזנבלום

כמנהג הימים ההם, נשא לאישה, בהצעת הוריו כמובן, בת בעל־בית הגון, תושב העיר מזריטש שבפולין, שחותנו שילם הון רב בעד הזכות לרכוש "כלי" יקר זה.

מזריטש היתה העיר היחידה בפולין הקוֹנגרסאית, שלא נסחפה בזרם ההתלהבות החסידית המופרזת והיתה מוחזקת עיר ליטאית בלומדיה, בסוחריה, במנהגיה ובנימוסיה. וכה מצא לו האברך ברוך־מאיר כר נרחב להתפתחות כשרונותיו, אף היתה לו שהות להשקיף בעיניים פקוחות על עולמו של הקדוש־ברוך־הוא.

אולם, כיוון שניחן מטבעו בחוש מעשי ובהכרת ערכו של המעשה כיסוד־החיים, לא יכול היה, אף לא רצה, להסתפק בתורה ותפילה בלבד, ומשעמד על סודה של היהדות, החיה והפעילה, התחיל שוקד בשעות־הפנאי על מעשים טובים: מחיש רפואה לחולים, עוזר ותומך לנחשלים, מושיט עזרה לעניים, לאומללים ולכל קשה־יום. בכל יום בשעת־התפילה היה סובב וחוזר על כל בתי־התפילה שבעירו לאסוף תמיכות־כסף, כשהוא מחלקן אחר־כך לנצרכים הבלתי־ידועים שבעיר. בתפקידו זה הגיע עד למידה כזו של התמדה, שקהל תושבי מזריטש כינוהו בשם־הלווי "ברוך־מאיר חפוּן־הכף", כלומר, שכפו חפונה תמיד כסף... נמצאו גם כאלה שהתחילו מרננים: אנה בא כל השפע הזה!... והוא היה יודע ושומע וממשיך

בתפקידו, כאילו אין הדברים מכוונים אליו כלל, עד שהגיע למדרגה הגבוהה ביותר של "מתן בסתר", משלו ומשל אחרים. "ומעשה לפני חג הפסח, (מספר מר סלודקי), שנכנס לביתי, קראני החוצה, והודיעני, כי חבירו נ. אין לו (לא עלינו) מעות לצורכי־החג. הוא מוכן לעזור לו, אלא בטוח הוא שלא יקבל ממנו אף פרוטה אחת כהלוואה. לפיכך מציע הוא לי שאני, כחבירו, אכנס אליו ואציע לו כהלוואה סכום־כסף, אשר יספיק לו לעריכת החג. מובן שמייד עשיתי את מבוקשו, והיהודי ההוא חגג את חג־הפסח בהרגשה שלמה בלי שידע, כי ידו של ר׳ ב.מ. היתה באמצע"...

ואין זו אלא עובדה אחת מני רבות.

והימים ימי הרת־עולם לעם ישראל: הפוגרומים, שניתכו בשנות השמונים על ראש האוכלוסייה היהודית ברוסיה, חוללו מהפיכה במוחותיהם של טובי בני־עמנו. באופקה הקודר של היהדות הרוסית התחילו עולות ומפציעות קרני־האור הראשונות של רעיון "חבת־ציון", — ומייד היה ברוך־מאיר אחד מעשרת הרא־שונים, שנתפס בכל נפשו לרעיון החדש והתמסר כולו לעבודת העם. עמד וייסד, בסיועו של ר׳ נחום שינמן, חברה בשם "יסוד־המעלה", כדוגמת החברות "מנוחה ונחלה" וכדומה, לרכישת קרקעות בארץ־ישראל, כדי להפוך את היהודים תושבי־העיר, התלושים מן הקרקע ומן הטבע, לאנשי־כפר, לעובדי־אדמה, לאנשים חיים חיי־טבע בריאים וכשרים. וכך, בכוח התלהבותו הרבה, בכשרון־דיבורו ובמעוף־דמיונו, השכיל עד־מהרה לרכז סביבו המונים. "זוכרני מעסקנותו הציונית הזאת את העובדה שלהלן — מוסיף ומספר מר סלודקי: הדבר היה בשנת 1905, שנת המהפיכה ברוסיה. הנוער היהודי הלך־שולל אחר אורות מתעים וקרא אמן אחר תורות והשקפות, שאובות ממקורות עכורים ומסוכנים. והנה יום אחד נפוצה ברחוב חוברת צנומה בשם השחצני "המגיפה שבדת", שהוציאו האנארכיסטים באנגליה. אני שהייתי עוד צעיר ביותר, חטפתיה בהתרגשות רבה והבאתיה אל ר׳ ב.מ. מתוך בטחון גמור, שלאחר שיעלעל בה ויעמוד על תוכנה, ישליכה אל האשפה. אולם מה הופתעתי לראות את איש־האמונה האדוק, מתחיל לקרוא את החוברת מתוך התעניינות רבה, עמוד אחר עמוד, לאט ובכובד־ראש, ולאחר־מכן הודיע לי, כי בדעתו לכתוב תשובה למחברה. לבסוף לאחר דיון ושיקול בדבר, החליט לקרוא לאסיפת־נוער ולהוקיע לפני קהל הנאספים את כל אפסותו ועניות־דעתו של אותו מחבר, הדש מתוך יהירות של הוגה ריק ונבוב בעניין עמוק כתהום, שאין לו מושג עליו. נקראה האסיפה אל עזרת־הנשים של בית־הכנסת הגדול, והוזמנו אליה ראשי המהפכנים שבעיר לדון ולהתנצח בענייני דת. מובן שהקהל בא בהמוניו, ואותה שעה גופא עמד ברוך־מאיר על סף הכניסה לבית־הכנסת כשהוא מכריז ומתרה: "כל המאמין בהשם אל יבוא הנה, כאן המקום רק לבלתי־מאמינים"! וכך אמנם היה. אבל הוא בצלילות־דעתו ובגודל בקיאותו, בלבביותו ובכשרון־הסברתו הצליח להטות את דעת הנוער הנלהב לצידו. אחר המעשה הזה נקרא אל הבולשת למסור לה דין־וחשבון על "אסיפה חשאית" זו...

על התקופה הראשונה של אירגון חברת "יסוד־המעלה" במזריטש, הוא כותב

במכתבו הגדול והמקיף אל ד"ר הוגו ברגמן, מנהל הספרייה הלאומית. המכתב, שהיה שמור בארכיון של יסוד־המעלה ונמסר לידי הספרייה, הכיל את הדברים שלהלן: "פניתי תחילה אל נכבדים (במכתבים) בארץ־ישראל, גם למוסדות הקשורים בענייני ארץ־ישראל, כדי לבוא על ידם לתכליתנו... (היו לי מכתבים רבים והם אבדו בימי המלחמה). מהם דרשנו שיקנו נחלה עבורנו וכו' וכו'.

"אחרי־כן בשנת תרמ"ג נוסדה חברה של עשרים־ושנים חברים מאנשי מזריטש ושלחנו שליח, לייב רובין, עם כמה אלפים רובלים, כדי שיקנה בשבילנו נחלה (וכמה כסף שיצטרך שם עוד — נשלח מפה). הוא נסע מאתנו וכו'. ועבר זמן ולא קנה, ושלחנו עוד חבר שנספח אלינו מבריסק, ר' פישל סלוֹמוֹן, עם עוד כסף. וכן עבר עוד זמן וכו' ולא קנו וכו'. אחרי־כן חזקו עלי החברים, שאסע אנוכי, ונסעתי בחודש כסלו תרמ"ד".

„לשמחתו לא היה גבול וקץ — כותב באותו עניין מר סלוֹדקי הנזכר. הרגע הזה היה המאושר ביותר בחייו של מי שבילה כל ימיו בין כותלי בית־המדרש הגדול במזריטש וזכה לעלות בפועל־ממש אל הארץ הנכספת, אל ארץ־הבחירה!".

לאחר שבא ארצה, שהה ביסוד כמה ששהה, ועשה שם מה שעשה, אך העניין לא הגיע לכלל סידור, בעיקר בעטיו של הקונסול הצרפתי, שהשתדלותו בדבר המצאת קושאנים על אדמות־יסוד לבעליהם החלוצים, היתה יגיעה וממושכת ומלווה הפתעות חדשים־לבקרים. ר' ברוך־מאיר והתלהבותו לתנועה, לפעולה. ל"יישובה של הארץ" גדלות והולכות ועמן פוחתים והולכים סכומי־הכסף, שלו הפרטיים, שהביא עמו מעירו ומביתו, אך אין הדבר מרפה־ידיו מלחבול תחבולות ולטכס עצות בעניין קניות אחרות, חדשות. והנה מקבל הוא מכתב מביתו, משם... מן הגולה, שכבר הספיק להסיח דעתו ממנה. והמכתב כולו — סילון של צוֹננים. על פי אותו מכתב, פרי־עטו של אחד מבני־משפחתו, אסור לו אפילו להעלות על הדעת תוכנית אחרת של התנחלות, מלבד אותה נחלה שרכש ביסוד, ולמענה עליו להשתדל בכל הכוחות, כדי להשיג מהערכאות את שטרות־הקנייה הדרושים (קו־שאנים בלע"ז), "ואז יהיה לך למה לנסוע עם בני־ביתך שמה". ו"אם תבוא הנה והנחלה לא תיכתב (בערכאות) אין לך מה לנסוע... ואם תחשוב, כי תקנה חלק בגוש־חלב, הנני מודיעך, כי לא תעלה כזאת על דעתך, כי בני־ביתך לא יתנו לך מאומה אחרי אשר ראו את פרי הסך אלף רובלים, אשר נתנו על חלקם ביסוד־המעלה וכי כל עמלם להבל ולריק!" ו"אשר למוצא הכסף, — מוסיף הכותב ושואל: מה נשאר? — רק הסך איזה מאות רו"ב, אשר יש לחמוֹתך, מאשר מהם לחמה נמצא". האם תוציא יתר הפליטה על דבר, אשר לא נודע עוד מה תהא עליו, ומה יישאר להם על הוֹצאות־דרכם, האם מחנותך יקחו כל אלה?" "ראה הזהרתיך, לא תהיה תפארתך על הדרך הזו"...

בינתיים חזקה עליו "תקיעת הכף", שנתן לאשתו — עקרת־הבית ומשענתו היחידה — לפני צאתו את ביתו לעלות ארצה, כי יחזור כעבור זמן מסוים, לסדר את העניינים שם ופירושם של הדברים בלשונה, שיגלגל עמה עוד כמה וכמה שנים בגולה, אחרי שהיא ליבה רחוק מכל אותו השיגעון של בעלה כרחוק מזריטש

מיסוד־המעלה... חושה הריאלי של אישה, של אם לילדים, ניבא לה, כנראה, שחובה להסתייג קצת מתוכניותיו הנלהבות של בעלה.

ומה משיב על כך ברוך־מאיר? על שיבה לגולה לעת כזאת אין כלל לדבר, ולאנשי־שלומו משולחיו, שהשאירוהו ביסוד, ללא פרוטה וללא אפשרות קיום, אפילו יום אחד, הוא כותב: אם לא יבוא מזוגתי או עזר ממקום אחר עד משך שני חדשים מהיום הזה, נשאר בדעתי לנסוע לירושלים ולהיות שם ולבקש שם איזה משלח־יד ולא יהיה עלי לסבול שם חרפת־רעב. ומייד הוא חוזר ומדגיש: "המקום הוא בכלל טוב, רק כל העניין הוא למעלה מכוחנו, אך השם יעזור לנו ונבוא לתכלית". כלומר: שעניין היציאה מיסוד לירושלים, אינו אלא עניין זמני עד יעבור־זעם, והעזרה, אחר השתדלות בכה ובכה, סופה לבוא. והנה פתאום מכתב מאבא, מאבא הלמדן המופלג, שוכן "בית המדרש הירוק" שבבריסק, מכתב מלא רמזי־דברים מייגעים, עגומים, מדכאים, לבני מחמד־לבבי ואור־עיני, הקשור בנפשי וכו׳, ינחהו במעגליצדק למען שמו וכו׳, והנה אני מבקשך, שתבוא לביתך. כי הנה באתי היום ממזריטש ות"ל זוגתך תחי׳ ובנותיך בחו"ש (בחיים ושלום) ואבשר אותך שהתקווה לה׳ ית"ב ויח" (להשם יתברך ויתעלה) שיהי׳ עזר להקאלאניע שלכם בערך חמשת אלפים, יחונן ית׳ שיהיה כן. אך עם כל זה אין אני חפץ שתהיה אתה העסקן ובפרט עם אנשי ריב ומחלוקת; ואיך שיהיה עם כל החלקים, כן יהיה עם חלקך ובוודאי ישלחו איש לראות שיהיה על סדר נכון. גם תדע — מעיר הוא את אוזן־בנו על עיקר העניינים — שזוגתך אינה חפצה ליסע בשום אופן אינה מוחלת התק"י (התקיעת־כף־יד), והעיקר כי ירא אנוכי מברי־אותך ה׳ ירחם, ואתה כאשר תהיה פה אם יחונן ית׳ לכונן מושבכם לטוב אזי בטוב טעם ודעת תשיג מאתה רצון ליסע. וליתר חיזוק, הוא מוסיף שם, שדעת הגאון דפה, שליט"א, ודעתי ודעת זוגתך שתחי׳ שתבוא, ודע לך, כי כבר הזהירו מדמעות אשת־נעורים... גם ישיבת ארץ־ישראל מצווה, אולם תלמוד־תורה גדולה מזה, כי רב ולוי ושאר אמוראים יצאו מהארץ לחו"ל לת"ת, גם עבודת־קרקע נתנו לבעלי־זרוע ומאסו בה, ובפרט בין בעלי־מחלוקת, ובפרט להיות המנהיג עליהם, וכו׳ וכו׳. דברי אביך, הכותב בצער גדול וכו׳ וכו׳".

בוודאי, שדברים אלה, ויהיו אפילו דבריו של אבא הנערץ, לא זו בלבד שאינם מתקבלים על הדעת, אלא הם מרתיעים ממש. ואם הוא חוזר כעבור זמן לביתו, הרי זה שוב לשם עבודה ופעולה לטובתו של העניין הנעלה והנשגב. הוא יוצא משם לביאליסטאָק, אל הרב ר׳ שמואל מוהליבר, מריץ מכתבים ארוכים ונלהבים אל הנדיב הידוע ואל הבארון הירש לסייע בידי חלוצי יסוד־המעלה, לחלצם מן המיצר ולבצרם על נחלתם. ובין מכתב למכתב צצים עניינים חדשים. הנה שלחה לו ההשגחה מלאך־גואל בעניין אחר, אף הוא עניין ארצישראלי, נעלה ונשגב. הלא הוא הד"ר חזנוביץ ורעיון הספרייה הלאומית שלו בארץ־ישראל. ומייד משנס ר׳ ברוך־מאיר את מתניו ונעשה איילה שלוחה לכל מקום ומקום בתפוצה, שם ריח של איזה דבר יקר־מציאות בא אל אפו — אם ספר־קדוש, אם כתב־יד של איזה גאון מופלג. והוא רוכש ומשלם במיטב כספו ומוסרו לידידו הדגול

והנערץ בשביל הספרייה שלו. וכך אירע פעם, שמתוך חיטוט וחיפוש בעתיקות, נתקל מבטו במסכת, שבה נמצאו רשומות בשולי עמודיה הערות בכתב־יד קודשו של הגר״א. מיהר ושילם בעד יקר־המציאות כמה שדרשו והוא רץ מלא דיצה וגיל למסור את המתנה לחזנוביץ. בתוך־כך נודע הדבר לעשיר העיר, והוא חובב עתיקות, ועתיקה קדושה בכתב־היד הקדוש של הגר״א, על אחת כמה וכמה. והריהו בא ומתחנן לפני המאושר, בעל אותה המסכת המופלאה: נקבה עלי שכרה, ברוך־מאיר, כמה שתרצה ואני נותן ובלבד שאזכה להכניסה אל ארוני. קסלקא אדעתך? חלילה, משיבו ברוך־מאיר, וכי סוחר בעתיקות אנוכי? בשביל ד״ר חזנוביץ רכשתיה, ולד״ר חזנוביץ אמציאה. בשביל הספרייה הלאומית העתידה להיווסד בירושלים.

ומה שעבר עליו בארץ־ישראל רק לפני זמן־מה; ומה שנשא וסבל שם? זה עניינו הפרטי שלו. רק קטני־אמונה וחלושי־רצון נאנחים ומתלוננים על כגון דא. ״זוכרני — מספר מר סלודקי, ידידו הקרוב — את השעות שהיה ר׳ ברוך־מאיר יושב איתי ומספר לי על כל מה שעבר עליו שם, וראה זה פלא: פיו מדבר ומתנה, ופניו זוהרים מאיזה גיל פנימי, לא אדע שחרו״...

ב׳

ואם אין בידינו פרטים מיסוריו, תלאותיו והרפתקאותיו של ברוך־מאיר בארץ, הרי מקצת רמזים על כך מוצאים אנו במכתבו הנזכר אל ד״ר הוגו ברגמן. שם, אחרי פרטו את הפורענויות, שעברו על אנשי יסוד, בעטיו של אותו בחור, שנתאבד (מה ששימש לממשלה הצרפתית עילה להריק כיסיהם של בני יסוד עד הפרוטה האחרונה, וכתוצאה מכך הרימו הטינה והרוגז ראש בקרב החלוצים מרי הנפש) — הוא מציין בצער: „ועלי היתה תוכחתם, כי אנוכי הייתי מייסד החברה ואחרי־כן המנהל; וכשהורע המצב והוחמר, על מי שופכים מרירות־ליבם, אם לא עלי? והקול נשמע למרחוק וגם בבית אבי, וגם המוכר (בעל אדמת יסוד — א. ח.) טוען כנגדי: לאוו בעל דברים דידי את, כי לייב רובין קנה אצלי ולא אתה, וכו׳. לכן דרשתי, כי יבוא לייב רובין שוב לפה ויגמר עם המוכר. וכאשר בא לייב רובין החלטנו, שיותר נכון שיהיה הוא המנהל במקומי כאן ושאנוכי אצא לחוץ־לארץ לעורר באודיסה ובווארשה ובביאליסטאק, שחובבי ציון יבואו לעזרתם.״

ובכן, הריהו, כאמור, בחוץ־לארץ והוא שוב כולו תסיסה, תנועה, ופעולה. והנה הופיעה בשמי היהדות שמש חדשה. הופיע ד״ר הרצל עם רעיון המדינה היהודית. קמה הציונות המדינית, ור׳ ברוך־מאיר רוזנבלום — מספר מר סלודקי — עולם חדש נפתח לפניו; והוא כולו, בכל ישותו הערה ככספית, כאילו מלכתחילה לא נוצר אלא בשביל עבודה זו. ושוב לא בגישה שטחית, חילונית, אלא בקדושה ובטהרה, ובדחילו־ורחימו ככוהן הנכנס לשרת בקודש. שוב משוטט הוא בין ערי ועיירות פולין להעיר ולעורר את אחיו הנרדמים והמיואשים לרעיון תחיית העם והארץ. לא היה דבר שיקשה עליו, שיאט קצב־פעולתו, לא המשפחה, לא אביו

הצדיק, ממקורביו של הרב מבריסק, ממתנגדי הציונות החילונית, שום כוח — מספר סלודקי — לא יכול היה להחזירו מדרכו זו. "אילו ידעתי שבמחיר חיי אצליח לחלץ את עמי מיוון הגלות ולהעלותו ארצה, הייתי מקריב את חיי מתת" — העיר לי פעם בשקט ובפשטות גמורה.

ומסעותיו אלה על פני התפוצות עלו לו ביוקר רב. היו מקרים, למשל, בלוקוב, בביאלה, בפארצאֶב, כשבא לדרוש לפני תושביהן על הרעיון הציוני, גירשוהו משם בחירופים וגידופים, ובשובו אחריי־כן הביתה, אחר נסיעה בלתי־מוצלחת כעין זו, חיכתה לו "מנה" גם בבית... אבל הוא לא חת ולא נרתע מפני כול. אדרבא, מכל כשלון היה יוצא כאילו מחושל שבעתיים. עם זה יש להדגיש, שנמנע ונזהר מכל טובת־הנאה מעבודה זו. לשון אחרת: בשימוש זה את התנועה, שלא־על־מנת לקבל פרס, צפון היה סוד הצלחתו, סוד רוחו ומרצו, שהיו גוברים־והולכים. אי־תלות זו היא שפתחה לפניו שערים ואפקים חדשים לבקרים.

הוא היה כולו איש־דת. כל ששלח ידו אליו, היה ממילא נהפך בשבילו לדת.

בשנת 1908 — השנה הקשה ביותר לציונות המדינית, כשהמשטרה הרוסית עקבה אחרי כל פעולה ציונית, והתחקתה על כל מי שנחשד בדיעה זו — החליט הוועד המרכזי שבווילנה לערוך ועידה חשאית של שני פלכים — שדליץ ולובלין, והנה שום עיר לא הסכימה לארח את הוועידה. רק מזריטש קיבלה עליה ברצון את קיום חובה זו לתנועה ואיכסנה את הוועידה, שהשתתפו בה מאה צירים, חוץ מאורחים רבים — וכל זה אך ורק בזכות כוח השתדלותו והתאמצותו של ר' ברוך־מאיר רוזנבלום, והוא שזכה גם להיות היו"ר של הוועידה. מר סלודקי, שהיה מזכיר הוועידה, מתאר אותו עומד על הבמה בזקנו המגודל המבודר, בכיפה על ראשו, כשפניו נוהרים בנהירה מלאה וקולו הערב ודיבורו הנאה, הקצוב, השקול חודר־ללב. בתום הוועידה, פנה מר לייב יפה, שהשתתף בה כבא־כוח של הוועד המרכזי, אל המארגנים בהצעה להזמין את ר' ברוך־מאיר לווילנה כנואם באוזני החרדים. הוא מסכים, אך בתנאי, שלא להתקשר ב"חוזה"... שלא על מנת לקבל תשלומים. הנאה חומרית פרטית מרעיון זה, חס־וחלילה, פיגול הוא לו!

אחרי התגבשותן של המפלגות, הצטרף כחבר להסתדרות ה"מזרחי". ועם־זה לא השלים עם גילויים של צרות־עין, קנאתנות פעוטה, וכו'. ולכן כל־אימת שבא לנאום, היה פותח בפסוק: "היקבצו ושימעו בניי־יעקב", כלומר תחילה תהיו קיבוץ אחד, עם מאוחד, שתהיו כולכם בני יעקב... הוא התעלה לשיא, שאין להעריכו כלל; הוא נעשה חביב העיר והסביבה ושמו נישא כמעט בכל פולין הקונגרסאית.

האיש הזה לא ידע ממש רגע פנוי בחייו. כל אישיותו הפעילה והלוהטת היתה מסורה לענייני הכלל. בשובו כציר מהקונגרס בהאמבורג, נערך חיפוש בביתו וכמעט שטעם את טעמו של בית־הסוהר הרוסי. לא נרתע כמובן מכך והמשיך בפעולה כדרכו. מתוך אותו יחס של נאמנות ומסירות עבד לתחיית הלשון העברית. הוא ייסד את חברת "תרבות" והיה מקדיש זמן להחייאת הדיבור העברי. הכול נשתלב ונתמזג באישיות מופלאה זו להארמוניה אחת שלמה.

והנה הוא שוב בארץ. שוב שקע ראשו־ורובו ביישובה של ארץ־ישראל.

עבודה מעשית למען קרובים ורחוקים: בשביל בניו בחו״ל, ובשביל בניו או נכדיו בארץ, ובשביל מכר פלוני וידיד אלמוני, ולמען סתם אחים־חלוצים; ובתוך־כך שקידה על התורה. ומעשה בבנו עם גיסו (שני סוחרים) בחוץ־לארץ. משנודע להם דבר עליית מחירי הקרקע בארץ־ישראל, התאמצו וצברו אלף לא״י ושלחו לר׳ ברוך־מאיר לקנות בשבילם כך־וכך דונאם אדמה, מתוך הדגשה מפורשת, שכוונתם למכור אחר־כך את הקרקע בריוות, דבר שיאפשר להם בזמן מן הזמנים לעלות ארצה ולהסתדר שם. מייד נזדרז ר׳ ברוך־מאיר, קנה בעיר־שלום שטח־קרקע ועמד ונטעו פרדס... השניים, משנודע להם דבר־המעשה הופתעו ונדהמו, הריצו אליו מכתב: ״הכיצד ומה ראית על ככה, ואנחנו הרי בפירוש וכו׳״. אולם, תשובתו של ר׳ ברוך־מאיר היתה פשוטה וקצרה: מקרא מפורש בתורתנו: ״כי תבואו אל הארץ — ונטעתם״! לספסר באדמת־הקודש — חטא ופשע!

בוויכוחיו הנלהבים על רעיון ״חיבת־ציון״ עם גדולי התורה, הוכיח בקיאותו הגדולה. וכשיריביו החשובים נשארו עומדים בעקשנותם על שלהם: „עדיין לא איכשר דרא״ ו״אסור לדחוק את הקץ״ וכו׳ — היה מצליח ללחוץ את יריביו אל הקיר על־ידי פסוק מפסוקי חז״ל, כשהוא מכוון תוכנם באורח קולע אל העניין הנדון. כשהתעורר פעם ויכוח בינו ובין הרה״ג, ר׳ חיים סולובייצ׳יק ז״ל, על עניין ארץ־ישראל, כשעיקר טענתו של הרב היתה האפיקורסות שהחלוצים נוהגים בעצמם ומחללים על־ידי כך את קדושת־הארץ — השיב ר׳ ברוך־מאיר ואמר: תמיהני עליך! אתה, שבשיטת־לימודיך נמנע כל־כך מן הפלפול ומן הסברה וגורס את הדעת הצלולה ואת ההגיון הבריא, מה ראית להיאחז בדברים הקלוטים מן השמועה ולדון לכף־חובה אחים יהודים, המקריבים את גופם ואת נפשם לרעיון קדוש ונעלה כיישוב ארץ־ישראל, והרי מוטב שתקיים ״אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו״; תעלה־נא ותבוא אל עצם מקום־המעשה... כדי שתוכל לשמוע במו־אוזניך ולראות במו־עיניך ואז תדין...

עוד מנערותו — מציין מר סלודקי — היתה בו בברוך־מאיר נטייה חזקה להרביץ תורה ולהפיץ דעת ברבים ולכן ייסד בכוחות־עצמו במזריטש חברות לתלמוד־תורה והוא עצמו גם היה המלמד בהן, ולכך הקדיש כמעט כל שעות היום.

פעולותיו אלה עוררו בקרב תושבי מזריטש אהבה וכבוד אליו. וזה סדר עבודת־הקודש שלו, עד שנת תרע״ב, כפי שמוסר י. ד. רוזנבלום, בנו של ר׳ ברוך־מאיר: בשעה חמש בבוקר היה מלמד לקבוצת בעלי־מלאכה תהילים, בפירושו והסברתו, תחת אשר קודם־לכן היו אומרים תהילים בלי להבין פירוש המילים, פרט ליחידים, כמובן. עד היכן הגיעה התמסרותו של ר׳ ברוך־מאיר ללימוד זה, תעיד העובדה שלהלן: פעם בהגיעו עם תלמידיו לפסוקים ״בטרם הרים יולדו, ותחולל ארץ״ וכו׳; ״כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול״ וכו׳ — קם אחד מהשומעים, (פחח על פי מקצועו), ושאל את ר׳ ברוך־מאיר: ״אם הימים הנזכרים במעשי־בראשית הם ימים שלנו, או ימיו של הקדוש־ברוך־הוא, יום — אלף שנים.״ התחיל ר׳ ב. מ. מבאר ומסביר לו, וממילא לכל התלמידים, את עניין בריאת־העולמות, לפי כל המקורות, כיד יכלתו, ולא הפסיק ממשנתו עד שהופיע

בבית־הכנסת אחד הלמדנים המופלגים שבעיר, ובשמעו את ר׳ ב. מ. דורש במעשי־בראשית ברבים, העמידו על החטא שבדבר, מה שכמובן ידוע היה לר׳ ברוך־מאיר, אלא שרצון־ההסברה הסיח דעתו מזה.

שיעור זה לתהילים היה נלמד בקבוצה במניין הראשון. אחר סיום התפילה של מניין זה, פנה ללימוד ״עין־יעקב״ ועד שסיים את השיעור הזה, כבר המתינה קבוצה שלישית ללמוד שולחן־ערוך. לאחר־מכן ישב ללמוד בחברת ש״ס־דרוש. בשעה אחת־עשרה יצא מבית־המדרש, כדי להיפנות לעניינים אחרים.

בין ״מנחה״ ל״מעריב״ היה יושב ללמד משניות בבית־המדרש של ר׳ סנדר. ובכוונה קבע את הלימודים בבית־מדרש קטן זה, כיוון שנמצא במרכז השוק, והחנוונים ובעלי־המלאכה היו עוזבים כל אחד את עסקיו על המשרתים או על מי מבני־ביתם, ופונים לאותו בית־מדרש לשמוע שיעור במשניות מפי ר׳ ברוך־מאיר.

כל הפעולות הללו היו נעשות על־ידו, כמובן, שלא על מנת לקבל פרס. פעם העירה הגברת רוזנבלום לבעלה ואמרה, כי מן־הראוי היה שכשאחד משומעי־שיעוריו נזקק לקניית אריג לתלבושת, שיקנה בחנות שלהם. מחה ר׳ ברוך־מאיר כנגד זה, בהוכיחו לאישתו, כי שכר־הפדיון ייצא בהפסדו של שכר תלמוד־תורה לעולם־הבא. עם תלמידיו היה נוהג ר׳ ברוך־מאיר לא מעשה רב, אלא כחבר עם חברים. בין אלה נמצא אחד, שבכניסתו לשמוע את שיעוריו היה ״עם־הארץ״, ובמרוצת הזמן התחיל מבין במקרא ובמשנה, ודרכו היה להקיף את רבו בשאלות וקושיות למעלה מן המידה. במשך הזמן, מרוב הרגל עם רבו, התחיל בשעת־שיחה עמו אפילו להגיס רוחו בפניו, ושכח את התחומים שבינו ובין מי שהפכו מ״עם־הארץ״ ליודע־ספר. פעם, כשעבר אחד בן־תורה מבני המקום, וקלטה אוזנו את אורח־דיבורו של אותו תלמיד עם רבו, העיר לו לראשון: מאחר שכבר למדת תורה, כיצד אינך זוכר אימרה מפורשת בפרקי־אבות: ״הלומד מרבו פרק אחד, ואפילו פסוק אחד וכו׳, ואתה הן למדת מרבך הרבה יותר מפרק אחד, כיצד אתה מסיח דעתך מחובת תלמיד אל רבו?״ כיוון ששמע ר׳ ברוך־מאיר כך, מייד חש לעזרת תלמידו והסביר לו לאותו תלמיד־חכם, כי להיפך, הפעם היה הוא, רב״מ, השואל והתלמיד המשיב, ואם־כך הרי לא היתה השיחה אלא שיחת־חברים.

בימים־הנוראים — מספר מר סלודקי — היה נוהג ר׳ ברוך־מאיר לעבור לפני התיבה בתפילות ״מוסף״. ועבודת־קודש זו שלו היתה דוגמה למסירות נפש ממש. היה כאילו אפוף להבה כולו, והיה פחד לקרב אל דל״ת אמותיו. (בפרוץ מתוך מעמקי נפשו ״ובכן תן כבוד ה׳ לעמך״, היה מתרומם לשיא ההתלהבות והדביקות האלקית, אפשר לומר עד להתפשטות הגשמיות, והיה נשטף זרם־דמעות ומעורר לבכי את הקהל עמו בפותחו ״ומפני חטאינו״). קהל המתפללים היו חשים ומרגישים בו בשליח ציבור מופלא את בא־כוחם היחיד והמיוחד לפני אביהם שבשמים, והיו חדורים אמונה ובטחון שאת שליחותו הקדושה ימלא בתכלית השלמות, ללא כל פגם.

ג׳

בשנת 1913 יסד במזריטש ״קיבוץ״. הוא הביא אל המוסד בחורים, ביניהם תלמידי־חכמים גדולים, מבריסק, משומעי־ליקחו של ר׳ חיים סולובייציק. אחר־כך באו מפולין ומליטא אל ה״קיבוץ״ והוא גייס את האמצעים הדרושים להחזקתו של המוסד. עם פרוץ המלחמה נסגר ה״קיבוץ״.

אחר מלחמת־העולם הראשונה היה מבין מייסדי ה״מזרחי״ וציר לוועידה הראשונה של ה״מזרחי״ בפולין, ואחד ממנהיגיה עד עלייתו ארצה.

בשנים האחרונות לשיבתו בארץ, התחילו מחדש מטרידים אותו מחוץ־לארץ, בייחוד מקרובי משפחתו שם אל קרוביהם כאן בארץ, בשאלות ותוכחות על חילול־הקודש, שנעשה על־ידי החלוצים, ולא רק על־ידם בלבד, אלא שכל היהדות כביכול בארץ היא בירידה גדולה. המכתב שלהלן, המכוון לחותנו, שבו מוסר המחבר תמונה כללית ממצבה הרוחני והמוסרי של היהדות בארץ, מראשית תקופת־התחייה ועד היום, היא סניגוריה נפלאה, המעידה על רוחב־לבו ואצילות־נפשו של בעליה, בהעידה לא־פחות מכך גם על עומק־הסתכלותו ורגש האחריות שבו. והרי המכתב בשלימותו:

״בעז״הש יחי א׳ לסדר —.
״אנכי נותן לפניכם היום ברכה״
תרמ״ו, פה יפו.

״חיים עוז ושלום לכבוד מחותני הר׳ המופלג וכו׳, שוקד על התורה יומם ולילה, ר״מ שמעון הערלשטין.

״הנה קראתי מכתבו לנכדיו, המלאים צער ותלונה על מצב ארץ־ישראל בחומר וברוח. נדבר משני העקרים אחד אחד. חז״ל אמרו: עם ישראל נמשלו לכוכבים ולעפר הארץ, כשהם עולים — עולים עד לכו־כבים, וכשהם יורדים — יורדים עד לעפר. לארץ־ישראל יש גם־כן המזל הזה אצל עם־ישראל: כשהם מתחילים להעלות שיבחה של ארץ־ישראל, הרי הם מעלים אותה עד לכוכבים, וכשהם מורידים — מורידים עד לעפר ומשפילים אותה. אנשי־פולין המבוהלים כאשר רצו לכאן, רצו בלי חשבון; וכיום כאשר בורחים מכאן — בורחים גם כן בלי חשבון. כל חילוף־מקום יש בו מידה של צער, שאדם מוכרח לסבול, ובפרט החילוף מאירופה לאסיה, מעבר־לים. כל העולם סובל כיום משבר (קריזיס) ובכל מקום הוא אומר: חלי הוא ואֶשׂאנו; ואילו כאן בארץ־ישראל, האם הזקנה שלנו, כל החטאים והמגרעות מפילים עליה. גם כיום, בה״ש, הבאים לכאן לסבול במידה ידועה ולהישאר בארץ־ישראל, ואין אני דן לחובה את מי שנוסע חזרה. אבל מי שנוסע חזרה ורוצה להצדיק את עצמו על נוסעו חזרה, מפריז הוא על המידה בסיפוריו, בין במצב החומרי ובין במצב הרוחני. במצב החומרי אינם אשמים לא ארץ־ישראל ולא הציונים, רק

הממשלה. ועל זה יש לדבר ולדבר, ולזה אין שום עזר רק השם, ״המת־נשא לכל ראש״ — רק הוא יכול לעזור. ומרחוק נראה, שבמשך הזמן יתוקן במעט מעט.

״כעת נדבר מן המצב הרוחני. לפי מכתבו נראה, אשר כבוד ר״מ (רום מעלתו) הוא בין חברים כאלה, אשר עליהם אמרו חז״ל: אֵיָה למה? מפני „שעומדת בבבל ורואה נבלה בארץ־ישראל״. אתם כותבים (הכותב פונה אל בעל המכתב בלשון ״אתם״, כנהוג ביידיש) לי חטאים כאלה, אשר כאן לא שמעתם כל אוזן. אתם כותבים, שראיתם כתוב בעתון, בטח הוא העתון ״קול־ישראל״, היוצא בירושלים, המיוסד לדבר לשון הרע ולבזות תלמידי חכמים. היו שני עתונים כאלה בירושלים: ״קול־יעקב״ ו״קול־ישראל״ ושניהם היו מיוסדים לדבר לשון־הרע וכאשר היה כאן בנו של בעל ה״חפץ־חיים״ שיחיה, ו״הקולות יחדלון״. הצד של הרב קוק שמעו וסגרו את עתונו ״קול יעקב״ ו״קול ישראל״ הולך עד היום. ויכול להיות אשר בחוץ־לארץ גם־כן יש עתון כזה, שהצדיקים הרוצים לקיים את המצווה ״משנאיך ה׳ אשנא״, בדיוק גדול עמדו ויסדו אותו. אבל יש לנו פקודה ״לא תשנא את אחיך בלבביך״. אבי זצ״ל למד לי לדקדק במצווה הזאת ולא לדקדק ולהיזהר במצווה של „משנאיך ה׳ אשנא״. כי על פי רוב, המדקדקים במצווה הזאת, שהיא מדברי קבלה, מחבלים את הפקודה של התורה: ״לא תשנא את אחיך״, כי אלה המדקדקים מוציאים חלקים גדולים מישראל מכלל אחיך או מכלל בני־עמך, וזהו החורבן הגדול של כלל ישראל.

״אנכי יכול לכתוב לכם מה שעיני רואות, לא מה שעתון כותב. העיר הפרוצה ביותר, אשר מדברים עליה בארץ־ישראל היא תל־אביב. בתל־אביב זו תמצאו כמה בתי־מדרשים, שמתפללים ולומדים שם הרבה, בתל־אביב יש בית־הכנסת הגדול שלא נגמר עוד (אך אי״ה בשנה זאת ייגמר) רק בחלק התחתון יש שני אולמים גדולים, אשר מתפללים שם ולומדים שם. הייתי שם בשבעה־עשר בתמוז, התפללו מנחות עם קריאות ״ויחל״, ערך עשר פעמים למאות אנשים, וכן בכל יום שחרית, מנחה ומעריב. שם לומדים שתי חברות גדולות ש״ס וחברה משניות. בחבורה אחת אומר הרב הגאון שלמה אהרונזון, נ״י, דף גמרא עם תוספות, כן אומר רב אחד ״עין יעקב״. בכל פינות הרחובות כתוב על לוח מפורש זמן ביטול המלאכות והעסקים מערב־שבת עד מוצאי־שבת. כל החנויות סגורות ביום השבת.

״בבית־הכנסת הגדול עושים שלוש סעודות עבור ערך מאה אנשים ורבים באים לראות ולשמוע דרשות רב אחד, הדורש בכל ה״שלש סעודות״. גם זה אמת: אפשר לראות אחד הולך עם פאפירוס בפיו, ועל פי רוב נמצאים המותים בו. היתה חבורה מיוחדת של מוחים, ומשראו שגבר ה״להכעיס״, נתבטלה החבורה הזאת. אבל באופן מתון מתקבלות

עצות רבות לתיקון המצב. יש חברה "אגודת־תורה", העושה הרבה לחיזוק התורה אצל בני־הנעורים והוצאותיה של החברה הזו ערך 50 לא"י לחודש. בכלל יש טובים ויש רעים והטובים הם רובא דמינכר (רוב הניכר) והרעים שבין מצוות אדם למקום עומדים כאן במעלה גדולה נגד הרעים של שאר ארצות, כי פה יש אהבת כלל־ישראל ואהבת ארץ־ישראל. נסעתי בין הקבוצות, והנה אפילו ה"חופשים" ביותר מקרבים לכל הנוסעים מתוך אהבה גמורה באכילה ולינה. מתחילה חשבתי שרק לי או שכמותי (כלומר לעסקנים בענייני היישוב — א. מ. ח.) הם מקרבים, אולם ראיתי אחרי כן שגם לבעל־העגלה ולגמל ולחמר — לכולם מקרבים בלב שלם אשר שם ישראל עליו. כללו של דבר: החשבון הסטאטיסטי הוא חשבון יותר אמיתי, כי שתי פעמים שתיים מוכרח להיות ארבע. בארץ־ישראל נמצאים ערך מאה וחמישים אלף מבני ישראל, כן ירבו. ערך ארבעים אלף בתל־אביב וערך חמישים אלף בירושלים, וערך עשרת אלפים במושבות והמותר — בשאר ארץישראל, ובהם אלפים אחדים בקבוצות. אם תצרף את כל אלה יחד ותעמיד כנגדם מיספר כזה מבני ישראל בגולה מאיזה מקום שתרצו, אפילו חצי העיר ורשה, כי בורשה יש בה"ש שלוש מאות אלף, ועלו אלה (אוכלוסיית ארץ ישראל) בעבודה, בתורה, ואפילו בחסד גם כן! אשר לתורה, תמצאו באוכלוסייה זו עשרים ישיבות אמיתיות (לבד הישיבות המכנות עצמם בשם כזה ואינן חשובות כל כך), בתוך אלה הישיבות יש כאלה, שהן גדולות וחשובות מאוד. כמו הישיבה החדשה מסלובודקה שהיא כיום בחברון, כן ישיבת הרב הגאון הראי"ה קוק וישיבת "עץ־החיים" — אשר הרב הגאון מסלוצק הוא ראשה ומנהלה.

"ובין המושבות נמצאות כאלה, שהן כמו ערי ליטא לפני חמשים שנה, כגון: פתח־תקווה, מושבה ע ש י ר ה בה"ש, ובה יושבים כמה אלפים מבני ישראל, והוא מקום־תורה כמו "אושישאק" לפני עשרות שנים. ואפילו בראשון־לציון הנחשבת ל"פרוצה" תמצא בה אנשים לומדי תורה וי"א (ויראי אלקים). ותמצאו בבית־הכנסת חברת־ש"ס, חברת משניות, הלומדים בכל יום.

"אשר לעבודה: ירושלים היא עיר מלאה עבודה ויראת־שמים. אבל החלק היותר גדול יושבים מן הצד בקרן־זווית ולומדים ומתפללים בכוונה ועוסקים בעבודת־השם כל ימי חייהם. בהם נמצאים כאלה, אשר אם תעבור "גוברנים" (פלכים) שלמים בחוץ־לארץ לא תמצאו כמותם במעלה מבחינת עבודה ויראת־שמים, ואלה אינם מדברים ואינם רוצים לדעת לא קוק ולא זוננפלד, לא ציונות ולא נגד ציונות, רק תורה ועבודה. והם מסתפקים בחיי צער. איש כזה היה גיסי זושע ז"ל. וגם כיום יש כאלה הרבה בירושלים.

"ובהם יש כאלה חכמים מחוכמים ויודעים את כל הפוליטיקה, אבל

אינם רוצים להתערב בשום פוליטיקה, כדי שלא ייכשלו בחטא של שנאת־חינם ומחלוקת.

"ויש כאלה, שמתלבשים בלבוש תלמיד־חכם ונקראים בשם רב, ונכון אצלם לעשות כל איסורים שבתורה, "לשם שמים". אבל רובם ככולם אינם כאלה.

ובעניין חסד תמצאו כאן כל מיני בתי־חסד במידה רחבה. אך החלק היותר גדול נעזר מחוץ־לארץ, כלומר מאמריקה. אבל גם מן התושבים פה גם כן לוקחים נדבות על כל ענייני צדקה וחסד, לא פחות מקבוצה כזו בחוץ־לארץ.

"כעת נדבר מטיבה של הארץ עצמה: האקלים טוב ונקי מאוד. למשל אתה כותב לי "כי השרב גדול וקשה אצלכם בחו"ל כיום; וכן כתבה לי ביתי חנה. כאן יש שרב, אבל הוא נקי וטוב לסבלו, האמינו לי, שכחתי צורת הכינה והפרעוש, כי זה שלוש שנים אשר לא ראיתים, בה"ש. אצלכם בחוץ־לארץ מביאים השרב והזיעה הרבה מאותם המינים, ואילו כאן אינם נראים. כל יום אחרי־הצהרים מתחילה נושבת רוח צפונית־מערבית משיבת־נפש, ואריכות ימים כאן, עולה על כל ארץ־חוץ. כאן מצויים זקנים מגיל תשעים ויותר ממאה, והרבה מאלה בירושלים ובמו־שבות. מה שיחידים סובלים לפעמים, הרי זה מפני שאנו סובלים משינוי האקלים, שזהו דבר מוכרח בכל הארצות בתבל.

"ביתי מאשע כותבת, ששמעה שמתים כאן ברעב. לא, לא, חס־ושלום! המשבר כאן לא כל־כך רע כמו במקומות אחרים. העבודה נתחלקה על־ידי ההנהגה. אלה שהם בתוך קבוצות בכפרים יש להם עבודה ויש להם כל צרכיהם..."

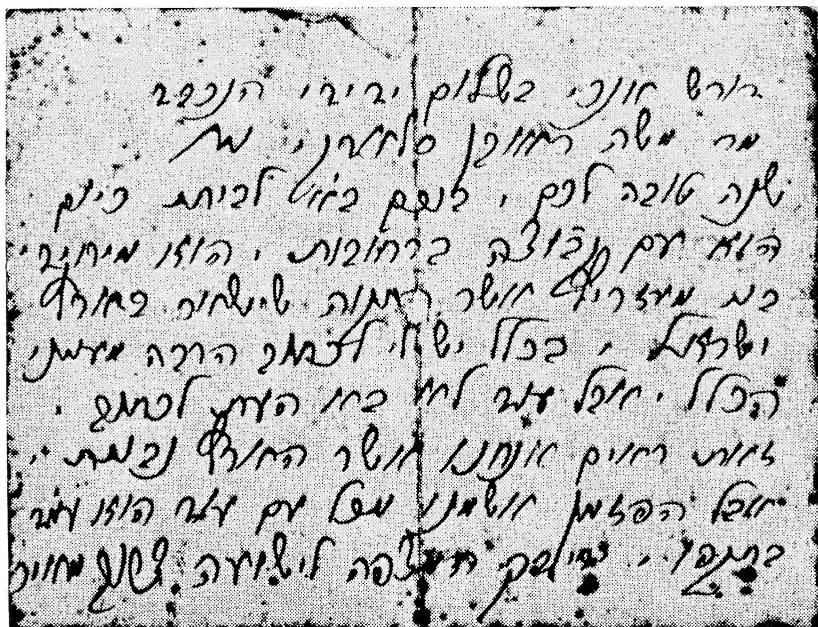
ואחרי שבעל־המכתב מתאר את חלוקת־העבודה בתל־אביב לפי מצבו המש־פחתי של כל עובד, עובר הוא אל העיקר והוא:

"כן כתבה לי ביתי מאשע, שהיתה אצלכם מחלוקת בדבר דברים בזויים, שנדברו על הד"ר הרצל. כותב אני את דעתי האמיתית, הואיל ואנוכי יודע את הציונות מעיקרה ומתחילתה לכל פרטיה: הד"ר הרצל היה רחוק מעם ישראל ומתורתו, לא במרד ובמעל, רק כתינוק שנישבה. ואחרי שנתקרב, היו כל מעשיו באמת ובתמים, כי היה איש אמיתי בטבעו, וגם אידיאליסט בטבעו, ואפילו למסור נפשו בשביל הדיעה שלו, ואצלו נתקיים: "אם ישובון לא ישיגו ארחות־חיים"; כלומר, אנשים כאלה, אם הם שבים מדרכם לדרך הטוב, הינם מגיעים במידת האידיאליות שלהם עד למסירות־נפש. וכן נתקיים אצל ד"ר הרצל, שהלך לעולמו בשביל הדיעה שלו "ואהבת אחיו הנרדפים נגעה עד לבו" וכו' וכו'.

„כך כתב בשעתו גם הרב ראי"ה קוק ז"ל באחת מאגרותיו מלפני ארבעים שנה: "לא לעזות ייחשב לנו, כי יפה כת קטנה שבארץ־ישראל מסנהדריה גדולה שבחוץ־לארץ! יסוד הגלות והשפלות הנמשך בעולם,

בא רק ממה שאין מודיעים את ארץ־ישראל, את ערכה ואת חכמתה, ואין מתקנים את חטא המרגלים שהוציאו דיבה על הארץ, בתשובת המשקל: להגיד ולבשר לעולם כולו הודה והדרה, קדושתה וכבודה. והלוואי שנזכה אחרי כל ההפלגות כולן מצידנו להביע אף חלק אחד מרבבה מחמדת ארץ־ישראל, ומהדרת אור תורתה, אור חכמתה ורוח־הקודש המתנוסס בקירבה. מובן, שבכל דבר שבקדושה וכמו כן בחו״ל ישנם מעלות ומד־רגות, וכל אחד נכווה מחופתו של חברו, אבל זה המין של תיאור והעידון של הקדושה, הנמצא בארץ־ישראל לתלמידי־חכמים מבקשי־השם איננו נמצא כלל בחו״ל. ואנוכי הנני בזה יודע ועד, כפי קטני.

״דווקא זה הדור, הנראה כל־כך ריק ופורק עול, הוא היותר מוכשר לאור תשובת אמת באהבה ובגבורת קודש בבוא עתה, בעז״הש.״

דורש אנכי בשלום ידידי הנכבד
מר משה [illegible] שנה
שנה טובה לכם, [illegible]
הוא עם [illegible] ברחובות, [illegible]
[illegible]
ושראל, בכלל [illegible] הרבה [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

קטע מתוך מכתבו של ר׳ ב. מ. רוזנבלום לאחד מבני עירנו

מתוך השקפה כזו והסתכלות כזו לתוך פנים הדברים חי ופעל ר׳ ברוך־מאיר רוזנבלום.

ד׳

שני רעים ידידי־נפש, אינטימיים ביותר היו לר׳ ברוך־מאיר, הלא הם: א) היומן שלו, בו היה רושם בתום־לבב מופלא ובדייקנות למופת כל מאורע

קטן או גדול מחייו הפרטיים, כרוחניים כגשמיים, והמתרחש בתנועת תחיית העם והארץ.

ב) "ספר־השנה", אשר לו הקדיש את מיבחר שנות־חייו ולפי שהזכירו, כפעם בפעם, ביומנו מתוך שמחה והודייה לה' — כשהוא עוסק בכתיבתו, אי בהעתקתו לנקי, ומתוך צער רב — כשחלה הפסקה הכרחית בעבודתו בו — ספר זה היה בחינת "חיי־עולם" שלו. הספר, המכיל 721 עמוד בפורמאט גדול, שהם 1442 עמודים בפורמאט רגיל, כתוב כולו בשני כרכים כתב יפה, נקי וברור להפליא. הוא נקרא "ספר־השנה", שבו טרח המחבר, כיד בקיאותו הגדולה בנגלה ובנסתר (אם כי, כמו שהזכרנו כבר, לא היה בעצמו איש־מסתורין) להסביר הסברה חיצונית ופנימית את השנה הישראלית, על שבתותיה ומועדיה לכל פרטי־פרטיה, מוארים במיבחר הערותיהם של גדולי־ההוגים בישראל, מהראשונים עד האחרונים. הספר מרתק בהרצאתו הקלה והלבבית של המחבר ובצורה הארכיטקטונית של בניין־חלקיו.

המחבר זכה לסיים את ספרו באושפיז של דויד המלך. והעמוד האחרון של הספר מסתיים בפסוק: "זאת מצא במלך דוד ובדורותיו, לפיכך זכה לממלכה לו ולדורותיו".

אור ליום י"ט בניסן, חוה"מפ תרצ"ה, לאחר כמה ימי־מחלה, חש ברע. פתאום קרא אליו את בנו יוסף־דב ומשרמז לו על תלמוד־תורה כסגולה נגד השתלטותו של מלאך־המוות, ביקש כי יוציא לו מארון־הספרים את מסכת־שבת. התאושש וירד מהמיטה, ישב אל השולחן והתחיל, כאילו לא חלה כלל, ללמוד במסכת שלפניו. למד כשעתיים, אחר־כך חזר ועלה על המיטה, וכעבור שעה החזיר נשמתו למקורה.

ת.נ.צ.ב.ה.

דפים מיומנו של ר׳ ב. מ. רוזנבלום

ביום ב׳, י״א כסלו, תרמ״ד, קיבלתי סמיכה על מלאכת־השחיטה מהרב דפה מזריטש ומהשוחטים וכו׳.

ביום ג׳ נסעתי ממזריטש לבריסק לדרכי לעלות לארץ הקדושה לשלום. בעזרת השם יתברך, בו ביום באה הבשורה אשר נקנו שדות עבורנו בארץ הקדושה. ביום ד׳ נסעתי מבריסק עם ר׳ דוב דויד ור׳ אברהם הכהן ובאתי לאדעס ביום ו׳ עש״ק ט״ו כסלו, וישבו ר׳ ד״ד ור׳ אברהם על הספינה ביום ג׳ י״ט כסלו, רק אנכי נשארתי באדעס עד יום ה׳ כ״א כסלו, כי לא נגמר הפ״פ (הפאספורט) וישבתי על הספינה ביום ה׳ הנ״ל ובאתי לקאנסטאנטינאפאל ביום ש״ק כ״ג הנ״ל ושם היה לי עיכוב מהפוליציה, כי אנכי חשבתי לילך מספינה זו על הספינה אשר נסעו ידידנו ועכבו אותי ונסעתי עמו אל העיר ושם הייתי מוכרח לחלל שבת ולעשות עבורי „טיסקערע״ ועליתי בו ביום על הספינה, אשר נסעו ר׳ דויד ור׳ אברהם וב״ב ונסענו בשלום וברוח טוב עד יום ד׳ כ״ז כסלו, ובלילה הזה היתה „פאטונע״ גדולה מאד על הים, וה׳ עשה לנו נסים ונפלאות וביום ג׳, ג׳ טבת, באנו בשלום ליפו ושם קיבל אותי ר׳ דוב דויד לביתו עד יום פקד ה׳ אותי.

ביום ד׳ י״ז בשבט עומדות היו רגלינו בשער ירושלים וביום הזה הלכתי עם ידידי למקום מקדשנו, וביום ו׳ עש״ק הלכתי להתפלל תפלת מנחה למקום הקדוש הזה והייתי שם בירושלים עיה״ק עד יום כ״ב שבט וחזרתי ליפו לר׳ ד״ד יעזרני יתברך, להיות על מקומי ונחלתי.

*

ביום ו׳ עש״ק בו, בחודש ניסן, באתי לשלום פה צפת ת״ו (תבנה ותתכונן) וביום א׳ ב׳ בניסן נסעתי פעם ראשונה לנחלתנו בארץ הקדושה. ות״ל (תודה לאל) היא טובה ומבורכת מאד. יעזרני השי״ת שיהיה בהצלחה ונחיה לאורך ימים ונזכה לישועה.

וביום ה׳ י״ט סיון באו לנחלתנו, כולם ר׳ אברהם עם ר׳ שבתי הכהן עם ב״ב וקבענו דירתנו במושבתנו „יסוד המעלה״. יהי רצון שיהיה בהצלחה ובברכה וכט״ס (וכל טוב סלה).

*

ביום ו׳ עש״ק, פנחס, ח׳ תמוז, בא הס״ת (הספר תורה) למושבתנו יסוד־המעלה, ובפ׳ „פנחס״ קראנו בה בפעם הראשונה.

*

הנה כיום, אחר גמר שנת תרס״ז, תחילת שנת תרס״ח, עבר עלי בעזרת השי״ת יובל שנים משנות חיי. פרטי השנים כבר הם כתובים בספר הזה, אך

בזה אני בא (מטושטש) השקפה כללית על העשרים וחמש שנים מן שנת תרמ"ב עד סוף שנת תרס"ז. אז נתעורר הרעיון של חיבת ציון ורוח הלאומי. תולדתו היו עשרים ושבע קאלאניעס (מושבות) בארץ־ישראל. הוועד בעיר אודסה ובכלל עזר מעט לקרב את הרחוקים ועלי פעל את מסעי לארץ־ישראל ככתוב בפנים. בעשר שנים האחרונות נתעורר הרעיון הציוני על־ידי איש רב פעלים כ"מ (כבוד מעלת) בנימין תיאודור הרצל. הרעיון הזה רב ערכו ורבות הנה פעולותיו:

א) קירוב לבות הרחוקים מבני־עמנו הפזורים בכל קצוי תבל;

ב) במקום אשר שם ישראל היה לחרפה גם אצל רבים מבני ישראל (עצמם) נתחדש אשר בשם ישראל ידגולו;

ג) הקונגרס הוא אסיפה מסודרת של שליחי כלל ישראל מכל חלקי תבל ואסיפות כאלה היו כבר שמונה, עד השנה הזאת;

ד) הבנק, השייך לכלל ישראל אשר כיום יש לו 4 מיליון רובל. מקומו כיום בלונדון. ויש לו סניפים בכמה מקומות והעיקר בארץ־ישראל, ביפו, ירושלים, בירות, חיפה ועוד. ועיקר עובדת ופועלת בארץ־ישראל;

ה) הקופה הלאומית (הקרן הקיימת) שפעולתה קניית נחלות בארץ־ישראל ויש לה כבר ערך 700 אלף רו"כ. 159,000 מזה כבר בנחלות;

ו) החברה „עבריה", אשר נוסדה תחילה בעיר, כאן בבריסק־דליטא, לחדש נעורי לשון הקודש ורוב פעולתה נראית בארץ־ישראל, אשר רוב בני־הנעורים מדברים עברית וישחקוה אשר במשך הזמן תהיה, איה"ש, לשון עבר ללשון מדברת;

ז) הגימנאזיע ביפו מבלי להתערב כלל על המגרעת שבה מבחינת הדת עם עוד בתי־ספר קטנים, עם כמה גני ילדים, אשר הלשון המדוברת והמלמדת היא שפת עבר;

ח) בית לימוד מלאכה וקונסטענע פעולות (פעולות אמנות), כמו חכמת ציור ועוד. הבית הזה נקרא בשם „בצלאל";

ט) בית אוצר הספרים הגדול בירושלים, אשר בו יש כמה אלפים ועשרות אלפים ספרים ואנטיקין (עתיקות) השייכים לכלל ישראל;

י) קומיסיה דיפלומטית תמידית, אשר תכליתה תמיד לעמוד על המשמר לפעול, לכונן משכן בטוח עם חוקים טובים עבור עם ישראל בארץ אבות. האיש הדגול מרבבה „הערצל", המכונן כל הפעולה הזאת מת ונפטר מאת הפעולה הזאת בשם טוב כ"א תמוז תרס"ד. ונתמנה לראש ר' דויד וולפסון מקעלין וכו'.

מן חודש שבט, שנת תרס"ד, עד היום הזה, היתה פקודה חדשה בתבל מפני מלחמת רוסיה ויאפאניע ואחרי כן המרד במדינה וסבלו מזה כל מין האדם בכלל ובני־ישראל בפרט. חרב והרג ואבדון, וכולם אינם בטוחים ברכושם

ונפשם, ובני־ישראל סבלו פאגראמען והיו תמיד עסקי משפט מאת הממשלה. 25 השנים אחרי הפאגראמען, שהיו בשנות מ״א, מ״ב, מ״ג פעלו לטוב על כוח הנפש של עם ישראל, אך בשלוש השנים האחרונות משנת תרס״ד עד היום, נפל מצבו הרוחני של עם ישראל מאד, כי נתחדשו חבורות וסעקטות, כמו סוציאליסטין, ס״ס, פ״ד, ועוד, והכפירה גברה אצל כולם, בין אצל עמים אחרים ובין אצל בני־ישראל ולא עזרו להיטיב דרכם אף הפאגראמען, שהיו בשנת תרס״ו.

בשנת תרס״ז, ואחרי־כן בשנת תרס״ח, שקטה הרבולוציה ברוסיה ויחד עם זה בטל כוח הסעקטות והסטרייקין ונעשה שינוי לטובה בהאמונה אצל בני־ישראל, וב״ה — הוחלש מעט כוח־הכפירה. ורק מפלגת הציונים גברה, ב״ה, מכל המפלגות האחרות שנתחדשו בשנים האחרונות. — — — וכו׳ וכו׳ במשך השנים האלה היו עניינים רבים, שהיה נצרך לי עזר רב מהשם ית׳ והשי״ת עזרני עד כה. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

יום א׳ ז׳ טבת (תר״ע) באתי לווארשא בשלום וראיתי שם את ר׳ יצחק ניסנבוים ושאלתי אותו על הצירים מווארשא מתי הם נוסעים *) ואמר לי, כי הם נוסעים ביום ג׳. לכן לא אחרתי כי גם רצוני היה להיות בכנסיה הקול־טורית, אשר תהיה בברלין בייחוד בדבר הדיבור העברי, ונסעתי בו ביום לדרכי. בלילה באתי לאלכסנדרובו וברכבת ההולכת לברלין פגשתי בעוד צירים ושמחתי בחברתם מאד.

יום ב׳ ח׳ טבת, באתי לברלין והייתי שם על הכנסיה בדבר הדיבור העברי והשתתפתי בישיבה הג׳ והד׳ בו ביום. שם ראיתי גדולי החכמים והסופרים מהספרות העברית מהדור הזה, ושם נגמר שיסוד ועד של אנשים נכבדים שיסדרו „אורגניזציה״ מכל חובבי שפת־עבר הנמצאים בתבל ומכל סופרי הספרות הזאת, ויקראו כנסיה (קונגרס). מקומה יהיה בארץ־ישראל.

יום ג׳, ט׳ טבת. נסעתי מברלין להמבורג ובדרך פגשתי עוד צירים. למחרת י׳ טבת באו כמעט כל הצירים מרוסיה. במוצש״ק היתה ועידת הציונים מרוסיה — — — במוצש״ק היתה גם אסיפה של החברה „המזרחי״ שהיא פראקציה מיוחדת בתוך הציונות, אשר תכליתה לקיים את הציונות על פי כל חוקי התורה. היו להם צירים מרוסיה, מאשכנז, מאונגרן ומבלגיה. המלומדים הגדולים כמו פרופסורים ודוקטורים וכו׳ אשר חרדים לדבר השם נתחברו לפראקציה המזרחית

---

*) אל הקונגרס.

מזריטש, יום ה׳, ג׳ שבט באו לביתי מהפוליציי על פי פקודת הפאלקובניק דזאנדארמע ועשו רויזיע בביתי ולקחו כל הניירות וכו׳ וכן האקציעס שלי והיה לי פחד וצער רב.

סוף חודש תשרי תרע״ח. ברוסיה גברה מפלגת הבולשביקים עם לנין בראשם ומרדה בממשלה הקודמת, שקרנסקי עמד בראשה, ולקחו את רסן הממשלה בידם. ובראש הממשלה עומדים לנין וטרוצקי־בראנשטיין יהודי. אבל זה עלה לעם במחיר שפך דם רב בכל המדינה.

בזמן האחרון מיום כיפור עד חודש חשוון היו פוגרומים על בני ישראל בכמה ערי רוסיה.

✶

בזה החודש כבשה אנגליה את עיר עזה ואחרי כן באר שבע ובאחרונה — גם העיר יפו.

המיניסטר החיצון של אנגליה, לורד בלפור, נתן דעקלאראציע בשם ממשלתו וגם בשם הממשלות המשותפות (קואליציע) אשר ארץ־ישראל תהיה מיוחדת לעם ישראל.

✶

תל־אביב, ניסן תר״פ.

בירושלים ובכל ארץ־ישראל בכלל גדלה התנגדות הערבים נגד עדת ישראל. תחילה במאניפעסטאציעס ובמאמרים במכתבי העתים שלהם, אבל אחר־כך במלחמת דמים. תחילה בארץ הגליל, בהחלק השייך לכבוש צרפת אצל קולונייע מתולה ותל־חי ונהרגו שם איש החיל הלוחם במסירות נפש בעד עמו וארצו, יוסף טרומפלדור וחמשה מחבריו.

✶

תשרי תרפ״א.

זכיתי לראות את הנדיב הידוע בנימין בן יעקב רוטשילד, שבא לתל־אביב ונתקבל בכבוד גדול.

✶

בחודשי אייר, סיוון, תמוז באו שלושה אלפים מבני־ישראל. בחודשי אב, אלול תרפ״ג, באו בה״ש, גם כן יותר מג׳ אלפים בחודש.

✶

בר"ח חשוון, יום א׳ דר"ח, נשתחרר שלום שווארצבארד בפאריס במשפטו על שהרג את פיטליורא, בנקמו בו את נקמת דם בני ישראל השפוך באוקראינה. ברוך מתיר אסורים.

*

ב"ה ביום ה׳ חשוון תרפ"ח התחלתי ללמד בבית־המדרש של מרכז מסחרי בתל־אביב עם חברים מקשיבים בכל ערב, בין מנחה למעריב, עין־יעקב ואחר מעריב — משניות. ובשבת — הסדרה חומש עם פ׳ רש"י. יתן השם שאזכה ללמד לאורך־ימים.

בכלל, בחצי שנה שעברה היתה היציאה מן הארץ יתירה על ההכנסה.

*

אצלי בפרטיות נתחדש הרבה באלו עשר השנים, באו בברית הנשואין שלושה ילדי: יוסף־דויד ובתי העניא ובני משה־אהרן, יחיו, וזכיתי לעלות לארץ־ישראל ולהתיישב בקביעות.

*

ביום ב׳ דחג־הסוכות תרפ"ח נתמלאו לי שבעים שנה, ברוך השם. בתוך שנות המלחמה בשנת רע"ח לא כתבתי ענייני העולם והכלל ישראל, כי צפיתי לחדשות טובות בגמר המלחמה. אבל גם המלחמה נגמרה ועמים רבים נגאלו ונעשו ממלכות מיוחדות, — אך לא עם ישראל וההסתר־פנים מאת השם נגד עם ישראל גבר עוד יותר. נעמוד עוד בתקוותנו הישנה, אשר ישלח השם משיחו ונזכה ונחיה.

*

תרפ"ט.

ביום־כיפור נתחוללה שערוריה על־יד הכותל הערבי — התנפלות שוטרים אנגלים עם המושל שלהם על יהודים זקנים וזקנות שהתפללו שם, הוכו בלי חמלה. חיללו את המקום היותר קדוש לנו וביום היותר קדוש. אך אולי על ידי זה תפקחנה עיניהם של עסקני ישראל לפעול ולעשות ולדרוש שהמקומות הקדושים שלנו יהיו חפשים עבורנו.

*

ביום ו׳ עש"ק, עשרה באב, תרפ"ט. היתה הפגנה ערבית ובאו אצל הכותל המערבי, וברחו משם המתפללים, ואת השמש הכו ושרפו ספרי־תפילה ותהלים — — וצד הממשלה האנגלית לצדו של הערבי.

*

ביום עש״ח י״ז מנ״א וביום שבת י״ח בו, התנפלו הערבים על עם ישראל בירושלים והרגו ושדדו ושרפו ספרי־תורה, עשרים איש נהרגו ונפצעו רבים, וכן במושבה מוצא נהרגו ששה אנשים מבני ישראל ובתוכם הרב הגאון הצדיק, ר׳ זלמן טייך, אחד הרבנים מתל־אביב.

ביום י״ט אב התנפלו הערבים על עם ישראל בתל־אביב. עם ישראל עמדו על נפשם ולא הניחו אותם לבוא העירה. ובזה נהרגו שישה מבני ישראל ורבים נפצעו ואף כי מהם נהרגו ערך עשרים איש, אבל אין זה נחמה עבורנו.

השמועה מעיר־הקודש חברון ומ„הישיבה" והבחורים היקרים מפחידות ומבהילות מאד, אבל ידיעות ברורות אין עוד לנו.

כבר יש לנו ידיעות ברורות מחברון וירושלים וכל המדינה. בחברון נפלו חלל באכזריות נוראות 59 איש, רובם מבני „הישיבה" הקדושה תלמידי חכמים גדולים, שהיו עתידים להיות תפארת לישראל. 58 נפצעו, רובם פצועים אנושים עד שכבר מתו כמה מהם בבתי־החולים בירושלים וחלק גדול מהם ישארו בעלי מומים, כי עשו בהם מומין גדולים בכוונה. בירושלים היו 20 הרוגים, או שמתו מפצעיהם. 38 פצועים. בחיפה נהרגו 5, בחולדה — אחד, בבאר־טוביה — 3, בצפת — 22 ועוד לא נודע הגמר. כמה מושבות נחרבו ונשרפו גרנות התבואה. בכמה מקומות שרפו ספרי־תורה. בכלל היתה הממשלה מתרשלת מאד וכמה מן השוטרים הערבים עוד עזרו לשוד והביזה. על כל עם ישראל בכל חלקי התבל פעל הדבר מאד לחזק הישוב וגבר החרון־אף על שפך־הדם אצל עמים אחרים, אצל כל מין האדם.

בכ׳ אדר תר״ץ יצאה המשלחת מן הערבים ללונדון נגד עם־ישראל.

עברו חדשי ניסן ואייר בצער ובוז לעם ישראל, כי המשלחת הערבית הצליחה. בשבת י״ט אייר יצאה הפקודה מן המלכות ההוללית והמשקרת, לסגור העליה וחזרו בהם אף מן 3500 הסרטיפיקטים שנתנו כבר רשיון עליהם.

אחר שהערבים הרגו ושדדו בנו, נותנים להם דרישותיהם נגדנו.

ביום ה׳ כ״ד אייר היתה שביתה כללית בכל ארץ־ישראל ויום תפילה ועצרה נגד גזירת עיכוב העליה, וכן סידרו אסיפות והפגנות בכל ערי ישראל, בכל תפוצות הגולה, וההתרגשות רבה.

*

יום א׳ י״א כסלו, היו נשואי נכדי בן בתי פשא, אברהם ישעי׳, למזל טוב. הבנין והישוב מתגדל גם בחדשים אלו.

*

יום ה׳ כ״ה תשרי, באו נכדי בן בתי לאה מבעלה הראשון אהרון־דוב ז״ל מעיר מזריטש עם אשתו ושתי בנותיו, יחיו. בכלל היתה העליה בחדשי אלול— תשרי בהצלחה, ברוך־השם, וכל העולים ב״ה מתיישבים ומתפרנסים.

מאיר איידלבוים

1. העליה המאורגנת — יסוד־המעלה

רעיון חיבת־ציון מצא מייד תומכים ומעריצים במזריטש. רבים מבני־העיר התארגנו באגודה כדי לעלות לארץ־ישראל, לכונן את חייהם שם ולהפרות את שממות־הארץ.

אף־על־פי שהחברה מנתה חברים רבים, הרי רק 16 מהם היו מוכנים לחסל מייד את עסקיהם במזריטש ולעלות ארצה. שאר החברים גם הם עשו הכנות לעלייה, אלא שמחוסר אמצעים המתינו לשעת־כושר ובינתיים תמכו בחברים שהחליטו לעלות מייד לארץ־ישראל והפיצו את רעיון חיבת־ציון בעיר.

מלבד החברים הנ״ל, היתה עוד משפחה בעיר שנתפסה לרעיון חיבת־ציון וגם־היא ביקשה לעלות לארץ־ישראל, אלא שראשה לא רצה להצטרף לקבוצה. ר׳ דב פאֶלמן, ראש המשפחה, גמר־אומר להקים משק עצמאי בארץ בלי כל קשר עם החברה.

החברים המאורגנים החליטו לרכוש חלקת־אדמה ולהקים שם מושבה אשר תיקרא ״יסוד־המעלה״. החברה נוסדה בשנת תרמ״ג. ברם, חברה זו לא המציאה את השם. חברת יסוד־המעלה אורגנה לפני־כן בסובלק, ובראשה עמד מר אלטשולר, למדן ומשכיל וחובב־ציון נודע. אלא שמסיבות שונות נתפרדה החברה, והאגודה במזריטש זכתה בשם ״יסוד־המעלה״ מן ההפקר.

המכתב הראשון, שהגיע לידינו מאת החברים שעלו לארץ־ישראל, מכתב בעל חשיבות רבה לקורות היישוב החדש בארץ, הוא פרי־עטו של מנהלה הראשון של ״יסוד־המעלה״, הרב ברוך מאיר רוזנבלום. הרב הזה היה בנו של הדיין המפורסם, ר׳ שלום מנשה מבריסק־דליטא ונשא אישה במזריטש והתיישב בה. הוא היה אדם בלתי־רגיל. צדיק וחסיד במעשיו, לומד ומלמד, עושה ומעשה, ועם־זאת חובב ציון מאין־כמוהו. עם קום התנועה הציונית, הצטרף מייד אל התנועה ונעשה אחד מנושאי־דגלה ומשתתף בקונגרסים ציוניים כציר של מזריטש. לאחר־מכן, משנוסד ״המזרחי״, נעשה הוא אחד מפעילי חבריו.

המכתב בוער באש ההתלהבות לרעיון של שיבת־ציון. רק אישיות דגולה כרב הנ״ל היה יכול לכתוב מכתב כזה (כותב הטורים, שזכה לעשות במחיצתו מספר שנים ושיתף עמו פעולה, הושפע לא־מעט מהאישיות הנפלאה הזאת).

והרי מכתבו:

״ב״ה קול־קורא לעזרת האחים.

לכבוד הגבירים הרמים נדיבי עמים נכבדים ויקרים טובים וישרים חובבי־ארצנו המפורסמים בצידקת פזרונם לשם ולתפארת ולתהלה חברת ״חובבי ציון״ בעיר ווארשא המעטירה.

בשם הרעיון הקדוש ישוב ארץ־ישראל, אשר הוא יקר בעיניכם ובעיני כל חובבי ציון, ובשם דגל לאומתנו, ואשר הוא תקוות חוט המשוזר מיעוד

ארץ־אבותינו, ובשם אהבת אחים ואגודת חברים המקשר לבבינו ונפשותינו, באנו אליכם היום אחינו היקרים להביע לפניכם רגשת לבבינו, בהתעטף נפשנו. אחינו הנאהבים, האמנם ידענו גם ידענו, כי על כפיכם חקוקים אגודת אחיכם בני מעזריטש, ומוסדות חבורתינו נגדכם תמיד. כי מקום חוצבנו ומכורותינו סמוכה וקרובה אליכם, לכן בלי תפונה עמודיה ויסודותיה מהותה ותהלוכותיה גלוי וידוע לפניכם. בכל־זאת לא נחדול להציע לפניכם כל פרטי הענין מקרב המקום אשר באנו שמה, בבטחוננו, כי חרותים יהיו דברינו על לבבכם, ובאזנים קשובות תשמעו לדברינו.

הנה אנחנו הראשונים ממחוזות פולין, אשר קרבנו לבבינו ונפשותינו על מזבח אהבת אה״ק (ארצנו הקדושה), ושביב הקדוש מישוב א״י אשר לשמה ולזכרה תאוות נפש הישראלי היתה ללהב אש ותיקוד בקרבינו, לירות אבן־פינה מכל אחינו ממחוז פולין במדינת רוסלאנד. ובשנת תרמ״ג, כאשר החל הרעיון הנכבד לסעור בקרבינו, באנו בקשרים כמה משפחות, ונשקול את כספנו איש איש מאתנו, לכונן לנו מושבה על אדמת אבותינו מהוננו אשר חננו ד׳. ובחודש ניסן תרמ״ג שלחנו צירנו לפנינו וצרורות כספנו בידו לתור לנו מקום ולקנות לנו אחוזת שדה וכרם, והוא נח ולא שקט, ויחפש בחפש מחופש אדמה טובה עבורינו. והנה מאז עפ״י ידיעות אשר רכשנו ממכ״ע (ממכתבי עת) לבני ישראל מקאלאניות אחרות, ועפ״י המכתבים אשר השגנו מצידנו, ראה ראינו, כי שגבה מאוד לפנינו תוצאת מחשבותינו לפעולת אדם, נסעו מאז נכבדי עירנו מעזריטש אליכם אדונים הנכבדים, חובבי ציון, להתייעץ על אודות הענין הנכבד. והנה דבריכם הטובים והנכונים אשר הבטחתם לאמור אל תיראו, כי אתכם אנו, הננו מושיעכם למרחוק, שמחו והרנינו לבבינו. והנה צירנו הנ״ל עשה המוטל עליו, ואחר עמל וחקר רב קנה עבורינו נחלה טובה ומבורכת על יד ״מי מרום״ והחלוץ עבר אדר תרמ״ד ובאנו לכאן. מה רוב גיל וחדוה שבענו, בראותינו את נחלתינו חלקה טובה אדמה דשנה שמנה ופוריה, על שפת הנחל מי מרום, אשר ממנה נוכל להשקות גנת ירק וכרמי חמד בכל ימות השנה, כר נרחב, מסוקלה מכל אבני נגף וסלע לא נמצא בה, אדמה ישרה, שמוכשרת לכל מכונות העבודה אשר באירופה. ואנחנו ב״ה (ברוך השם) נטענו בה גן יקר אף נעים, שלשה מאות על שלשה מאות אמות, ונטענו ששה אלפים נטיעות, אלפי עצי אתרוגים, אלף ומאה זיתים, ושאר נטיעות חשובות למיניהם, וסביבו חפרנו חריץ גדול, ובידים חרוצות הננו שוקדים על מלאכתינו ועבודותינו, ובזיעת־אפינו עומדים אנחנו, בנינו ובנותינו, על המשמר לעבוד את העבודה ולשמרה. גם הרכות והענוגות בנו, אשר לא ניסו מעולם בעבודה הזאת, מאהבה וחיבת הפעולה הנשגבה, בחשק נמרץ עושים במלאכה ועובדות עבודה בשדה.

הודות לד׳ כי נראה ברכה בעמלינו, הנטיעות הולכים ועולים, ויעשו בדים, וישלחו פארות, והגנות זרועיהן יצמיחו, ותוציא הארץ את פריה,

משמחת לב ומאירת עינים, יתהללו בשער עיה״ק צפת הרחוקה כארבעה שעות מאתנו, ויתאוו תאווה להם לחשיבותם ומתקם ותנובתם. מהולל שם ה׳, כי עזרנו עד כה להכין סיד לבנין ואבני מחצב לרוב והתחלנו בבניין בתים. ועתה עסוקים אנחנו בחפירת בורות להוציא מימיהם ע״י פלומפין, הכל בחמלת ד׳ מכספינו ויגיע כפינו, אשר מתקו לנו רגבי אדמתינו, ובגיל וחדוה אנו מפארים את מושבתנו להיות מתנוססת בהודה והדרה, ותיף בגדלה ויפיה על כל הקאלאניות אשר בגבולנו. וב״ה הגענו עד היום למטרתינו, ופינינו בעמל־ידינו ובכספנו המכשולים הרבים, אשר היו לאבן־נגף לשאר הקאלאניות. ב״ה, כי הם מאתנו והלאה, והגענו היום יותר מאשר הגיע השר ראטהשילד בכספו הרב, אשר פיזר על הקאלאניע ראש־פינה, וכל זאת בתמצית דמינו ושארית כוחנו בכל אשר מצאה ידינו.

ועתה ידידים נכבדים, המכשולים הרבים אשר פגשנו בדרכינו, וביותר חוקים המגבילים בממשלת ארצינו, הן המה היו בעוכרינו, הם הריקו מעט הכסף אשר היה בידינו, ועתה נשארנו בידים ריקניות, לא נוכל לצעוד קדימה אפילו צעד אחד. קצרה ידינו ללכת בדרך הסלול לפנינו, כי תם כספינו, להכין את כל הנדרש, הן לבנין הבתים לימי הסתיו לחסות ולסתר מזרם וממטר, הן לעבודתנו בשדה. כי ימי החרישה והזריעה מתקרבים אלינו, ואנחנו, יקירינו הנכבדים, חסירי כסף הננו, ואין לנו שום עצה ואופן להוציא מחשבתינו לפעולות אדם, ואם חסרון כסף יאלצנו לסגת אחור, והאדמה תיעזב, ועלה עליה שמיר ושית, לא רק לנו יהי לנו למגינת־לב ולבושת ולחרפה, גם לכל חברת חובבי ציון יהי ח״ו (חס וחלילה) לכלימת עולם, כי יצא דבר העזובה לכל יושבי תבל, להבזות נדיבי פולין ורוסיא, אשר נלאו גם בהקאלאניע הראשונה שנוסדה מקרב אחיהם אשר להם משפט הגאולה להושיעם ולהוציאה לאור, אחרי אשר הכל מוכן ומתוקן.

ידידינו באו בנים עד משבר, וכוח אין ללידה. ויכולים לחקור ולדרוש על אמיתת דברינו אלה בכל אופן שירצו. לכן אנא אחינו הנאהבים והנעימים קראו עצרה, אספו אסיפה, תנו כבוד לד׳ אלקיכם ולרעיון הנכבד תחיית אומתינו, אשר בעבודה הקדשנו עתותינו והקרבנו חלבנו ודמינו כליל לד׳ ואהבת ארץ־אבותינו, אל תעמדו מרחוק, אל תעלימו עין חמלתכם, התעוררו ברחמים, וקומו לעזרת ד׳ בגבורים, וכביר תמצא ידכם להושיענו ואין המצווה נקראת וכו׳ (אלא על שם גומרה). אנא אחינו היקרים, שימו לבבכם הטהורות לדברינו היוצאים מן הלב, ומהרו לישועתנו, חושו לעזרתינו, בעוד מועד. ונא אף טרם תצאו לישע לקראתינו, בבטחונינו, ובישרת לבבכם הריצו אלינו יקרת מכתביכם, ומה טוב אם קוי הטעלע־גראף יביאו לנו אומר המבשרות למען תחזקנה ידינו הרפות והתקוה הנעימה תאמצה לבבינו. ב״ה בטחנו, כי ברחמים וברצון תמלאו עד מהרה בקשתינו. גם ד׳ יתן לכם הטוב סלה בעושר וכבוד וגדולה עד כי יבוא שילה, ופדויי ד׳ ישובון ובאו ציון ברינה ב״ב אכי״ר (במהרה בימינו

אמן כן יהי רצון) כ"ד (כן דברי) חלוצי קאלאניע יסוד המעלה כ' מנחם אב ה'תרמ"ד לפ"ק, ראש החלוץ ברוך מאיר רויזינבלום"[4]).

מכתבו של הרב ברוך מאיר רוזנבלום הוא תעודה היסטורית, במכתב באה לידי ביטוי האמונה התמימה של המתיישבים, שהם יוכלו בכוחותיהם שלהם, בלי עזרה מן־החוץ ובלי ההכשרה בעבודת אדמה בייחוד בארץ־ישראל, לכונן את המושבה; ייתכן, כי לולא הקשיים שעל־דרכם מחמת ההגבלות מטעם הממשלה, שכמעט שהמיטו אסון על המתיישבים, הם היו גוברים על המכשולים ובונים את המושבה הראשונה בלי עזרה מקופת־הקהל או משל השר רוטשילד, הנדיב הידוע, אשר עליו רומז ראש החלוץ במכתבו.

העברת רפסודות על פני מי מרום

חולשתם היסודית של המתישבים היתה היעדר־ידיעה בחקלאות או פרדסנות, מכל־שכן באקלים ובתנאים שלא ידעום לפני־כן. שעל־כן הנטיעות, שעליהן גאוותו של הרב רוזנבלום, רובן יבשו ונבלו. וגרוע מכך: חוסר קושאנים. כיוון שהנחלות לא נרשמו על שמות המתיישבים, בשל היותם זרים, — לא יכלו לבנות בתים־למגורים והוכרחו לגור בצפת.

לבסוף הועברה שאלת יסוד־המעלה לחובבי ציון, שהתכנסו לוועידתם הרא־שונה בקטוביץ, בחודש חשוון תרמ״ה (1884). בישיבה השלישית שנערכה בכ״א חשוון (11.9.1884) עלה עניין ההקצבה הזמנית ליסוד־המעלה. שאלה זו היתה שנייה שעל סדר־היום של הישיבה. הוצע להקציב סך של 2,000 רובלים שיימסרו לידי רבה של מזריטש, הגאון ר׳ ישראל איסר שפירא (הוא היה מידידי התנועה ותומכיה). ויחד עם גדולי הרבנים בזמנו אסר גם־הוא לברך על אתרוגי קורפו והאיץ לברך אך ורק על אתרוגי ארץ־ישראל. כן שאף אותו רב לעלות לארץ־ישראל ולהתיישב בה. דבר זה גם בא לידי ביטוי באחת השאלות־ותשובות שערך אליו ידידו ומעריצו, הגאון הגדול ר׳ יהושע טרונק מקוטנא. וכך כותב הוא אליו ביום ב׳ מנחם אב תרל״ט ...״שוכן מעונה יזכהו לעלות לציון ברננה, כבוד י״נ (ידיד נפשי) הרב הגאון הגדול המפורסם ערוגת הבושם כבוד קדושת שם תפארתו מו״ה ישראל איסר שיחי׳ הגאבד״ק מעזריטש״[5]). הסך הנ״ל הובטח להם עוד לפני־כן מאת חובבי ציון בווארשה וטרם באה ההבטחה על מילואה.

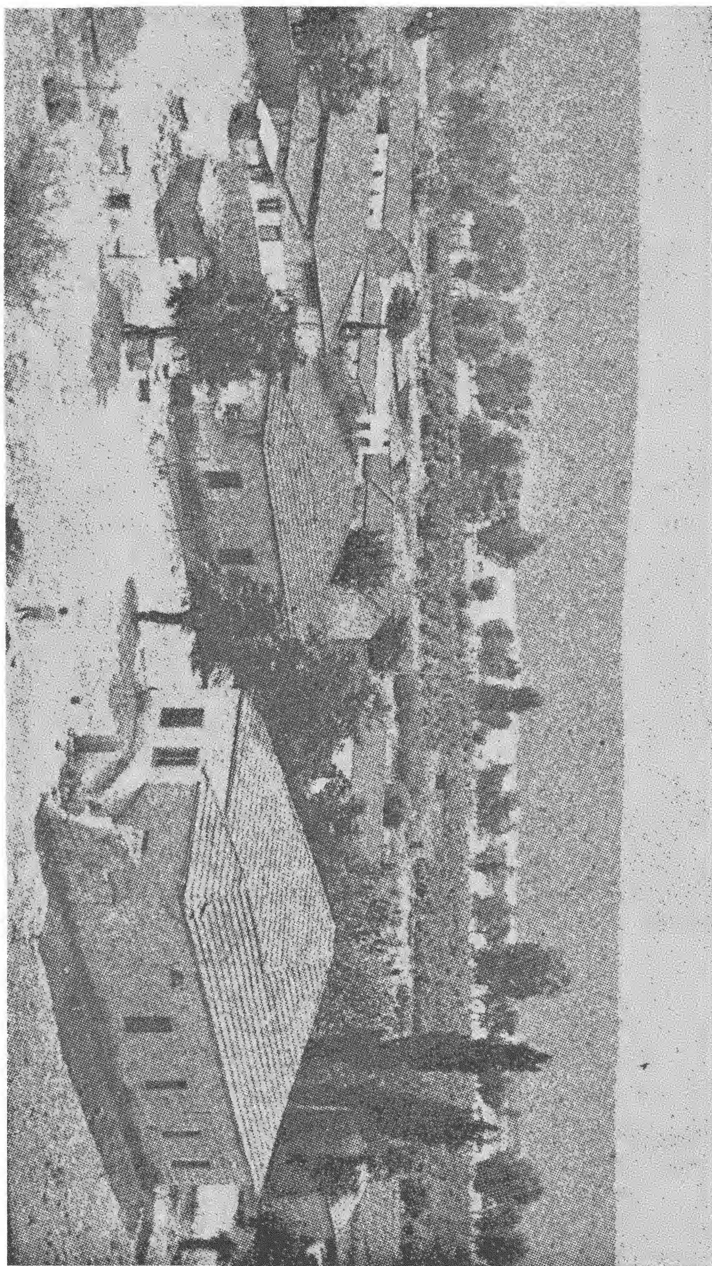
המרצה בשאלה זו היה ר׳ דוד גורדון, המוציא־לאור והעורך של ״המגיד״. הנואם הדגיש, כי למושבה יסוד־המעלה צפוי עתיד ומסר כי המתיישבים עצמם כבר השקיעו במושבה עשרת אלפים רו״כ. גורדון הציע להקציב את הסך הנ״ל באורח דחוף. המשתתפים בוויכוח הצטרפו לדרישתו של המרצה ותמכו בהצעתו[6]).

מעניין, שבוועידה זו השתתף גם ציר ממזריטש, ר׳ נחום שיינמאן, משכיל ובר־אוריין מדקדק במצווה קלה כבחמורה וממשפחה מיוחסת. גם הוא היה חבר באגודה שנוסדה במזריטש וגם לו היה חלק באדמות המושבה, אלא שמשום־מה לא הצטרף לעולים. הוא היה אחד מאלה שחתמו על הפרוטוקול (דו״ח) הגרמני של האסיפה שהתכנסה בקטוביץ ק״י — כ״ח חשוון[7]).

יסוד־המעלה העסיקה שנים את חובבי־ציון. הנדיב והעסקן הנודע, מראשי חובבי ציון, ר׳ קלונימוס זאב ויסוצקי, יצא לסייר בארץ־ישראל מטעם חובבי־ציון וביקר בה בחודש אפריל 1885. ר׳ יחיאל מיכל פינס, שהיה נציגם של חובבי־ציון בארץ־ישראל, נתבקש על־ידי מר ויסוצקי לעשות חקירה־ודרישה בעניין המושבה יסוד־המעלה ולהגיש לו דין־וחשבון. כיוון שהדו״ח שלו מעניין מאוד, כי הוא נותן תיאור מלא על המצב ועל המתיישבים, הננו מוצאים לנכון להביא מן הדו״ח את הפרטים החשובים ביותר. הדו״ח, שנכתב בירושלים בכ״ב אלול תרמ״ה, פותח בזכרון דברים.

״נעתרתי לבקשת הגביר הנכבד הרק״ז וויסוצקי נ״י, ובשמונה עשר לחודש סיוון ש״ז (שנה זו), באתי צפתה לסדר שמה ענייני המושבה ״יסוד המעלה״ הסבוכים ונבוכים מאוד, וזאת חובתי ואעשנה להגיד לפני ועד המרכזי אשר לחברת חו״צ (חובבי־ציון) כל מה שראו עיני שמה בנוגע להמושבה הזאת ולעניין חפץ ישוב ישראל בכללו״.

הדו״ח מכיל שני פרקים וכל פרק מחולק לפי העניינים, שבהם הוא דן: הפרק הראשון פותח א׳. בתיאור המושבה, כלומר הקרקע ומיקומה, המצב הגיאוגראפי והטופוגראפי, תושביה לפנים והשכנים וכו׳; ב׳. משפט האחוזה

הרחוב הראשי בסוף המעלה מצד הצפוני

אשר לבני יסוד־המעלה, בו מסופר שהאדמה "נקנתה מידי חכם יעקב חי עבו הספרדי, ממלא־מקום קונסול צרפת בצפת ושותפיו, במחיר 480 לירות צרפת. את כספו קיבל פחות 50 לירות צרפת ונתן לקונים שטר־מכירה בב"ד ישראל וכתוב בו, אשר ביום שיביאו הקונים רשות מן הממשלה לתת שטרי־מכר בערכאות על שמם מחוייב לתת להם על הוצאותיו". כן מספר על המס הכבד, שהטילה הממשלה ועל חלוקת אדמת איזבד (כך היה שם המקום לפנים כשם השבט הערבי) בין היהודים והערבים השוכנים שם, שטרם נעשתה. אולם מחובת המוכר לפייס את הערבים ולחלק את האדמה חלוקה קבועה ומסויימת. ג'. תיאור הנטיעות שבחלקת היהודים שעלו להם לערך מאה דינרי צרפת. הזיתים, כותב הוא, כמעט שלא נקלטו. כן בנו בניין לדירה. אבל עתה ישמרו בתוכו השוורים והכלים. אגב, הוא מעיר כי לפנים היה שם ישוב יהודי. שכן מצאו בעת חפירת־היסוד שרידי בניינים עתיקים. ד'. עבודות הנחלה ותבואתה. ה'. בני המושבה. וכן הוא כותב עליהם:

"אחוזת יסוד־המעלה נחלקת לארבע ועשרים חלקים ובעליהם ששה עשר, שבעה מהם בצפת והשאר לע"ע בעיר מגורם במיזריץ. כל בני החבורה הזאת מוצאם מעיר מיזריץ הנזכרת, זולת האחד ור' שלמה מ. זרחי שמו שהוא ספרדי ויליד צפת. להאיש הזה היה חלק בנחלה בטרם מכרוה... ואלה הן המשפחות: ר' פישל סאלאמאן ואשתו, חמשה בנים מגיל 6 עד 22, בת אחת בת עשרים; ר' אברהם נגר ואשתו, בן אחד בן עשרים, שתי בנות בגיל 10 — 15; ר' שבתי ואשתו, ארבעה בנים מגיל 4 עד 14; ר' חיים נפח ואשתו, בן אחד בן תשע, שלוש בנות מגיל 3 עד 13; ר' יחזקאל הכהן עם אשתו; ר' יוסף מלמד ואשתו ור' שלמה מזרחי ואשתו עם שני בניו 7 — 12.

להלן הוא כותב:

"בנוגע לתכונת האנשים במדותיהם אמרתי בראשונה לתארם אחד אחד. ונסוגותי אחור מפני שאין דורשים בגנותם של ישראל ברבים. ואולם בכלל חובתי להגיד, כי לא מצאתי בכולם קורת־רוח, קטטות ומריבות של קטנות־דמוחין וצרות־עין תשלטנה בהם שלטון ופרצו בהם פרצות וגרמו הרבה לרוע עניינם, ואולם מעלותיהם אמנה אחד לאחד: ר' פישל סאלאמאן, איש כבן ארבעים, מכוון מעשהו בחשבון ודקדוק ומשים לבו לשדהו ולעבודתה יתר מחבריו; ר' אברהם נגר, איש כבן חמשים, איש פשוט ורב־כוח ויש שכמו לסבול; ר' שבתי הכהן, איש כבן שלשים וחמש, רב כוח ודם רותח וכשהוא עובד הוא חרוץ במלאכתו; ר' חיים נפח, איש כבן ארבעים, עובד לכשירצה, כי עד היום לא עבד מאומה; ר' יחזקאל הכהן, איש כבן חמשים. איש תם וישר ונוח לבריות ואשתו כמותו; ר' יוסף מלמד, איש כבן ארבעים וחמש. ראוי לעבודה; ר' שלמה מזרחי, איש כבן ארבעים וחמש. איש יקר ונכבד. אינו עובד עבודה בגופה של אדמה, אך יודע הוא האיקו־נומיה על בוריה, ואף הוא מכר ומודע להערבים שוכני המקום ובקי מאוד

בכל עניניהם, ועל פניהם יכבד. וכל בני המושבה מודים כי האיש הזה נחוץ להמושבה מאוד מאוד".

פרק שני — תולדות המושבה

כיוון שפרק זה הוא העיקר בדו"ח, הננו מעתיקים אותו כתומו.

"והיה בשנת תרמ"ג בימות הקיץ ותוסד בעיר מזיריץ בפולניה חברת יסוד־המעלה ותשלח את ר' ליב רובין ואת ר' פישל סאלאמאן ארצה־ישראל למען יקנו לה אדמה למושבה. ויבואו האנשים הנה, ויתורו את ארץ־יהודה ולא מצאו, ויפנו אל הגליל ויתורו גם שמה ימים רבים. ולמקצה הימים מצאו את אדמת איזבד ותשא חן וחסד בעיניהם ויקנוה במחיר 480 דינרי צרפת וייגמר דבר־המקנה בחודש כסליו שנת תרמ"ד, ותהי כל ההוצאה אשר הוציאו עד יום המקנה כחמש מאות וחמישים דינרי צרפת. והמקנה נעשה בשפה עברית בב"ד ישראל. ויתחייב המוכר בשטר לאמור: אשר אם יביאו הקונים איש אשר הממשלה התוגרמית תרשהו לקנות נכסים בארצה ויתן המוכר לו שטרי־המכר בערכאות וגם הוצאות המכר על המוכר. ויהי אחר גמר המכר הזה, ויאמר ר' ליב רובין לבנות שש עשרה בתים קטנים סביב בית־האוצר למען יבואו בני המושבה וימצאו מנוחה. וימאן ר' פישל וירב אתו בחזקה ולא נתנוהו לעשות חפצו. ותהי רוח רעה בין השנים האלה ויסתור איש דברי רעהו. ויעברו ימי החורף ולא נעשה דבר ויבואו ימי הקיץ ויחלו בני החבורה לבוא אחד אחד על נחלתם להיאחז בם. ויבואו כשמונה איש, הלא המה שש המשפחות, אשר קראנו אותן בשמותן למעלה ושני יחידים, הלא המה ר' ברוך מאיר ראזענבלום ור' זאב אופה. וישב ר' ליב רובין לביתו, ותהי המשרה על ר' ברוך מאיר (והאיש יקר מאוד ונתון בכל לבו אל הדבר ותהי דעתו כדעת הר"ל רובין. וישם אל לבו להחל בבניין, ויצו ויסיעו אבני הבשן מן ההר ויבא בברית עם שורפי שיד ויקנה מהם בשלשים דנרי זהב, ואת האבנים הובילו שנים מבני המושבה בעגלותיהם וסוסיהם, ויבוא בברית עם בונה אחד ויחל לבנות. פתאום והנה פקודה מהממשלה והמלאכה נשבתה.

וזה הדבר: האדון יעקב חי עבו מוכר הנחלה נושא משרת קונסול לממשלת צרפת ויגונן בצילו על כל המערבים: המה יוצאי אלג'יר הנזכרים למעלה (פינס מתכוון לשבט הערבי, אשר שכן על אדמת איזבד). והממשלה התוגרמית חושבת מחשבות תמיד להביא המערבים תחת דגלה, ויהי ריב בין מושל המקום ובין האדון עבו ויצא הריב מגבול ריב מדיני ויהי לריב פרטי ויתחרו איש תחת רעהו להפילו למשואות, ויהי כמכור עבו את הנחלה ולא ידע איש דבר המכר, ותהי הנקל לעבו לבנות בתים ואוצרות כחפץ־לבו. ואולם כאשר הירבו בני המושבה לבוא ויתפרסם דבר המכר וימצא המושל תואנה לעכב הבניין. ובכ"ז לא היתה הרעה

גדולה מאד, כי ר׳ יעב חי אמר אשר האנשים האלה אך שכיריו המה, לולא הרעו בני המושבה בפחזותם. כי ר׳ פישל הציק מאד לבלי יעשה דבר בהאדמה עד אשר יעשה דבר המכר בערכאות על שמם, כי אמר הן תעודתנו בידינו כי דרי ירושלים אנו משתים־עשרה שנה ומה מעכב. ולא שמע לעצת המוכר באמרו לבל ידחקו את השעה, כי חשדהו אשר יש את לבבו דבר בליעל לגזול את האדמה מהם. ויבחר לו דרך עקיפין, ויכריע גם את ר׳ ברוך מאיר לדעתו. וילכו אל המושל ויתאוננו באזניו על המוכר, כי זה קרוב לשנה אשר לקחו ממנו האדמה והוא משתמט להעלות דבר־המכר בערכאות. והמושל ראה את המציאה ונפל עליה וכשמעו את הדברים שמח שמחה גדולה, כי אמר: עתה אעלה את הלויתן בחכה. ויסתיר את מחשבתו בלבו ויאמר למתאוננים אם תתנו לי חמשים דינרי צרפת ואשתדל, כי תנתן לכם הרשות לקבל המכר על שמכם ויאותו לו. ויאמר להם א״כ עתה תשקלו על ידי עשרה דינרים ואורה לכם הדרך אשר תלכו בו, וישמעו לו גם בדבר הזה. ויאמר להם כי יערכו בקשתם בכתב ויספרו בה הדברים בהויתם מבלי לכחד דבר, ויעשו ככה. ויהי כי באו הדברים לידו בכתב, ותהי ראשית מעשהו להחזיק הפקודה לבלי יתנו לבני המושבה לשום אבן על אבן, ולדמשק כתב שטנה על המוכר כי עבר חוק הפר משפט למכור נחלתו לזרים אשר צוותה הממשלה לבלי יבאו בקהל הקונים, וע״ד התעודות אמר, כי מזויפות הנה ואין לסמוך עליהם, כי בעליהם חדשים מקרוב באו. ותבוא הפקודה מדמשק אשר יחקר הדבר היטב, ואם באמת האנשים האלה מערימים לאמור בני הארץ המה יגורשו מעל אדמת איזבד ולא ינתן להם שמה אף מדרך כף רגל.

ויהי כבוא הפקודה ויהיו בני המושבה צפוים לגרוש לולא הקדים ד׳ רפואה למכה כי בימים ההם הוסר המושל ממשמרתו, ויבוא אחר תחתיו וישקע הדבר לפי שעה.

ובני המושבה בבואם מחוץ־לארץ באו אל נחלתם וידורו כולם בבית האוצר, והבית טרם נפתחו בו חלונות וטרם הוכן לדירה. וישבו בחושך ויתגוללו באשפתות ותפרוצנה בהם מחלות, ואשה אחת, אשת ר׳ שבתי הכהן, מתה בדמי ימיה. וינוסו אחד אחד מן המושבה וישבו בצפת וישארו שמה אך מתי־מעט. והנה שם אתם בחור אחד מווארשא, אשר אמר להסתפח אל המושבה, ויקר מקרהו כי תעה בלכתו מן המושבה ולא מצא דרכו ותבעתהו רוח רעה ויהי מן היום והלאה עצוב־רוח וילך קודר בלחץ מרה שחורה ויקץ בחייו. ויהי היום יעביר תער על צארו וישחט. וימצאהו בני המושבה בעודו מפרפר בין החיים והמות ויביאהו אל מקומם ויחי כיום תמים וימת. ושם במושבה לא היה איש בן־דעת, כי ר׳ ברוך מאיר היה בעת ההיא בירושלים ור׳ פישל בבירותה, ויקחהו ר׳ יוסף מלמד ור׳י הכהן את המת ויניחוהו בעגלה ויובילוהו לראש־פינה לקברו שמה. ור״י מלמד

רגיל בשקרים רח״ל (רחמנא ליצלן) משקר גם במקום אשר יותר תועלת לו האמת. ויהי בהיותם בדרך ויאמר לר״י הכהן נאמרה נא שמה כי אסון קרה להנער, כי נפל על דבר חד ונהרג, והרי״כ בתומתו הסכים על ידו. ויהי כבואם שמה ויראו בני ר״פ (ראש פנה) את הפצע אשר בצואר ויתמהו איש אל רעהו וישאלו: מה זאת? ויען ר׳ יוסף מלמד, כי נפל על חודו של סכין וישחט מאליו ור״י הכהן אמר כי נפל על צור ויקוב את הושט ולא כיוונו עדותם ויתפשו כבדאים, וימנאו אנשי ר״פ לקבור את הנהרג בקבורתם, ויובילוהו בני יסד־המעלה צפתה וירבו שקרים גם שמה וימאנו אנשי צפת לקבלו וישובוהו ליסוד המעלה ויקברוהו שמה. אפס, בינתים נודע הדבר. ושם בצפת אחד מאחינו... וילך האיש ויאכל קורצא בי מלכא לאמר: אנשי יסוד המעלה שחטו את הנער ויגזלו ממנו מאתים דינרי־זהב. ותהי עת צרה לאנשי יסוד־המעלה, כי הובאו כולם בכלא. ור׳ ברוך מאיר בא מירושלים וכשמעו את התלונה אשר מצאו את אחיו ויבוא להשופטים ויאמר כמוני כאחי. אם הם אשמים אשמתי גם אני. תנו גם אותי בבית־האסורים וישב אתם יחד. וישתדל ר׳ יעקב עבו נ״י ושאר נכבדי צפת, ויתברר הדבר כי אין עוולתה בהם ויקראו להם דרור.

מר׳ ברוך מאיר לא שמענו על סיבת יציאתו את הארץ וחזירתו למעזריטש. אכן, בחוג משפחתו שמענו שהסיבה היתה המקרה הזה וכאילו היה נאלץ לברוח מן הארץ. אולם, פינס מספר שהוצאו לחופשי אחר חקירה, (מה־גם שר׳ ברוך מאיר לא היה עליו כל חשד מלכתחילה), אפס־כי צרורם הוקל במשקל ששים־וחמש דינרים. והשר הישר אליפנט (האנגלי המפורסם, אשר השתדל ועשה לטובת הרעיון של שיבת ישראל לארץ־אבותיהם וניהל תעמולה לשם כך באנגליה. הוא ביקר בארץ וגם תמך בידי העולים — מ. א.) חש לעזרתם ויתן חמשים דינרי צרפת וגם בגדים לכסות מערומיהם. יהי זכרו ברוך.

ויהי בכל משך ימי הקיץ בשבתם צפופים ובסבלם צר ומצוק ותרבינה ביניהם המריבות והקטטות על כל דבר נמבזה ונמאס, ויתרושש האנשים מאד וינוהו אחרי ר׳ ליב רובין ויפצירו בחבריהם במזריץ לשלוח אותו אליהם לחלצם מן המיצר ולגמור דבר המכר. ויתפשרו אנשי מזריץ עם ר׳ ליב ויתנו לו ארבעה מאות רו״כ להוצאות דרכו ולהוצאות ישיבתו בצפת ואף להוצאות ביתו במזריץ למשך חצי שנה. ויבוא ר׳ ליב שמה לחג הסוכות בזמן העלילה וימצא את העניינים סבוכים מאד והקופה ריקה באין יכולת דבר בדבר המכר. ויוועץ ויקח חמשה צמדי בקר בהקפה ויקח גם זרע ויתנם לארוסים מן הפלחים, ולאנשי המושבה אמר כי יעבדו השנה הזאת בהגן, ובדבר המכר אמר לחכות עד כי ירווח להחברים ותמצא ידם לתת כדי ההוצאות. אך ר׳ פישל לא נח ולא שקט וירב לחרחר ריב ומדנים ויסת את בני המושבה בר׳ ליב, ויעבר הימים במריבות ואל עבודתם בגן לא שעו כהוגן וייבשו הזיתים ויקמלו שאר העצים ומזרע הירק לא ראו ברכה.

ויהי בהיות האסיפה בקאטאוויץ וייקבעו לאנשי יסוד־המעלה מלווה, העולה לסך אלפים רו״כ ויארכו הימים בטרם שחו הכסף הנ״ל ואח״כ נתנו בני חו״צ את הכסף ע״י אחד מבני עירם, ע״י ר׳ ביינישׁ (הרי הוא ר׳ ביינישׁ מנפריל, למדן מפורסם, חרד על דבר ד׳ וחובב־ציון. בניו הלכו בדרכו והיו מפעילי „המזרחי״ החשובים בעיר — מ. א.) כי ר׳ פישל הלשין על ר׳ ליב כי יאכל את הכסף וישלחוהו לגמור דבר המכר. ויהי כי בא ר׳ ביינישׁ ויסר ירושלימה, וימצא פה את ר׳ זאב אופה (הוא היה בן משפחתו — מ. א.) אשר מכר את חלקו והשליך את המושב וישב לביתו. ויספר ר׳ זאב לר׳ ביינישׁ את כל התלאה ויגד לו, כי הדברים מסובכים מאוד וכי לעולם לא יגמר שמה דבר המכר, כי גם להמוכר אין שטרות כשרים מן המלכות ורצונו לבלוע את כספם. ועל אנשי המושבה אמר, אשר אם יבא שמה ר׳ ביינישׁ עם צרורו ויעמדו עליו ולקחו הכסף מידו בחזקה. וישמע ר׳ ביינישׁ לדברי האיש וכל הדיבה הרעה וכל השקרים והגוזמות, ולא שמע לקול אנשי מזריץ הנכבדים היושבים פה (בירושלים — מ. א.) אשר אמרו לו ללכת וגם לדברי לא הטה אוזן, כי האיש קשה־עורף מאד. ויבא הרק״ז וויסוצקי נ״י ויצו עליו גם הוא ללכת וימאן. ותבוא הפקודה מווארשא כי ימסור הכסף להרק״ז נ״י.

ויהי אחרי חג השבועות ונלך אני והרק״ז נ״י לחיפה, כי לא אבה הרק״ז נ״י ללכת צפתה מפני טורח־הדרך ובהרים הרמים וצורי המכשול. ויבקש את המוכר הר״י עבו נ״י, כי יבוא חיפה גם הוא ויגמר דבר המכר (נראה מכאן שהרק״ז וויסוצקי לא ביקר ביסוד־המעלה — מ.א.) וישלח את אחיו. והנה ראינו, כי מצד המוכר אין עיכוב ואין חסר כי אם בלתי לסדר את העניינים אצל הממשלה. וישלח הרק״ז נ״י אותי — וימלא את ידי לגמור את דבר המכר על שם הקונים עצמם או על שם הרה״ג הרי״ט הילדסהיימר נ״י (מייסד הסמינריון החרדי לרבנים בברלין. הוא היה חובב־ציון. נפטר ה׳ תמוז תרנ״ט — מ. א.) אשר בידו כוח והרשאה ממנו כדת המלך. ויהי כבואי שמה בטרם ירדתי מעל סוסי והנה נמצאו בני־אדם אשר גילו אזני, כמי שעליו לדעת, כי ציד שלוח בא מאת שר־האוצרות הסוכך בכנפיו על המושבות לקחת גם את יסוד־המעלה תחת כנפיו (הכוונה לנדיב הידוע, הבארון רוטשילד — מ. א.). ויהי כי ניסיתי ללכת אל מטרתי ואמצא מכשולים רבים על דרכי. המכס עלה מן 25 לי״צ עד 144 כמבואר למעלה (המכס שהטילה הממשלה על אנשי יסוד־המעלה — מ. א.). ואם גם נמסר הדבר להדיין לגרוע מן הסך כפי ראות עיניו, אך מי פתי יאבד ממון המל־כות לטובת היחיד, וגם בכלל טרם ידע אם הותר המכר לבן חוץ־לארץ ויש לשאול על ככה את פי הממשלה בעכו, והיא תשאל פי הגבוהה ממנה בדמשק וכ׳ וכ׳. ולמכור לבני יסוד־המעלה עצמם אשר בצפת ודאי אסור בטרם שחזרה הממשלה בדמשק להתיר אשר אסרה, ומבלי שאלת פה אין אפשרות. סוף דבר, הנה עשיתי חשבון וראיתי כי ערך שני מאות דינרי

צרפת יעלו ההוצאות גם עתה שיהיה בידינו רשיון גמור מסטמבול לקנות ולבנות בתים וכו׳. ע״כ גמרתי בלבי ואכרות ברית עם מי שיש בידו היכולת, כי במחיר 350 דינרי צרפת ינתנו שטרי־המכר מהממשלה על שם הרי״ע הילדסהיימר נ״י, וגם רשיון לבניין ובקביעת מצרים בין האדמה הזאת ובין שכנה וחלוקת האדמה משותפיה הערביים. כללו של דבר, לגמור כל הדבר מבלי שיישארו שום ציצים, המעכבים התיישבות אחינו והיאחזם בנחלתם, ולהסך הנ״ל נותן המוכר חמישים דינרי צרפת משלו, מלבד מה שהיה לו מקום לגבות עוד חמשים דינרים ממקום הידוע להרק״ז נ״י. וימאן הרק״ז נ״י לקיים דבר הברית הזאת, כי היטה אזנו לקול אנשים אשר אמרו לו כי הרביתי במחיר הדבר, ואשובה ליפו אחרי עשיתי בצפת חמשה שבועות ומאומה לא עלתה בידי.

במצוות הרק״ז נ״י לכל אחת מן המשפחות עשרת דינרי זהב בס״ה ששים דינרי זהב. עשרה מהם יצאו לתשלום מכס־הממשלה, ובהשאר קנתה כל אחת צמד בקר, או יותר טוב שילמה מה שנשו בה בעד צמד־בקר. (לר׳ פישל מסרתי המעות בידו ויתן שלשה דינרים למכס ושבעה שילם נושין, ובעד השאר שילמתי בידי שבעה ומכסם וארבעים ושלשה ליד ה׳ רובין אחרי אשר ציוו עלי בני המושבה לעשות כן). והנה עתה יש לכל משפחה צמד־בקר. אך בזה נושעו ? לע״ע חיי כל המשפחות האלה ועתידות המושבה בכלל תלויים באויר. בגלל קמצנות שלא בעתה ושלא במקומה לא תוכלנה המשפחות האלו להיאחז באדמתן השנה הזאת, ומאין אוכל ומאין עבודה יוסיפו לריב איש את רעהו וחלילה ילך הכל לטמיון. האיש האחד, הוא ר׳ ליב רובין, אשר אולי היה בידו להחזיק ברסן המושבה ולשמרה עכ״פ מכליון חלף הלך לו וישב לעירו מיזריצה. כי הרק״ז נ״י קיבל עליו לשון הרע לאמור : עושק ורודף הוא את בני המושבה ופושט עורם מעליהם, כי על כן בבואו לפניו השביעהו חרפה לעיני בני המושבה, ויתן עליו בקול בטרם חקרהו ודרשהו ועוד יתרה עשה כי נתנהו לבוז גם ב„המליץ״ (כאן חסרה מלה). לא אכחד כי לבי חם חם מאד על הדבר הזה. אנכי מעיד בתורת עדות, כי בקרתי כל חשבונותיו ועמדתי על כל פרט ופרט ושאלתי את בני המושבה אם יודעים המה מן ההוצאה הזאת ואם אין להם טענה כנגדה ולא היה אדם פוצה פה ומצפצף. ולא זו בלבד, אלא שבין ר׳ ליב ור׳ פישל היה דין־ודברים בחשבון שביניהם. כי ר׳ ליב תבע מר׳ פישל שישא בחלק ההוצאות הכלליות ככל אחד משאר בני החברה ור׳ פישל מאן בזה באמרו, כי הוא קנה חלק לבדו והוא פורש מן הצבור. ויהי בהיותי שמה הגישו ריבותיהם אלי לפשר ביניהם ובקרתי שנית כל החשבונות ולא היתה שום הכחשה חלילה ביניהם בלתי־אם טענות של דת, כגון הטענה שטען ר״פ שאיננו רוצה לשאת בהוצאות שהוציאו אנשי מיזריץ להאלבום, שהגישו להשר מונטיפיורי ז״ל, או למעשה התנור ותיקון החלונות בבית־האוצר וכיו״ב. ובדבר שכירות ה׳ רובין אשר לפי דברי הרק״ז נ״י יעלו

לששה עשר רו"כ לשבוע ויקחן מיד בני המושבה, גם בזה שמועת־שקר שמע, שקר כפול, כי לא ששה עשר רו"כ לשבוע הן ולא מידי בני־המושבה העניים יקחן. וזה הדבר: כאשר שלחו ראשי החברה ממיזיריץ את הר"ל, כי ילך שנית צפתה נתנו לו ארבע מאות רו"כ להוצאות דרכו בהליכה וחזרה ולהוצאות מאכלו ומשתהו ואף להוצאות בני־ביתו במיזיריץ והיתנו עמו שישב שמה חצי שנה, ומיום כלות הזמן הזה לא לקח הר"ל מן הקופה בלתי אם הוצאותיו אשר עלו לחמשה חדשים ערך מאה רו"כ. והנה (חסרה מלה או כמה מלים) על האיש הזה בכלל כי בעירו חשוב הוא ומתפרנס בכבוד מענייני ברירות ופשרות ומשתכר עשרים רו"כ לשבוע, ומה עוון נמצא בו אם לקח שכר בטלה ערך עשרה רו"כ לשבוע. ולא עוד אלא, אם אינו כדאי, הלא על אנשי מיזיריץ התלונה, כי בחרו בו ומדוע ישא הוא חטא משלחיו. כלש"ד (כל שורש דבר): לא מצאתי בידי הר"ל עוון בלתי־אם העוון הנמצא בכל העוסקים בצרכי הציבור, על דבר אשר המה עוסקים בעסק כזה שמביא לבעליו אך בוז וחרפה.

אמנם, גם זה אמת: אך עוון לא מצאתי, אבל שגיאות מצאתי. וכל השגיאות האלה התקבצו באחת כי הוציא הוצאות לעבודת הנחלה בטרם נבנתה ובטרם נתחלקה. כי כל ההוצאות שמוציאים באופן זה הולכות לתוהו. וכלל גדול זה יהי שמור בידי חובבי־ציון בכל מקום שהם, כי בהיקנות קרקע אל־נא ימהרו להושיבה. בראשונה תמסר אך בידי אחד כשנה או כשנתיים, אשר לא יוציא עליה הוצאות מלבד הוצאות בניינה מאומה. ואך ימסרה להפלחים באריסות, ורק לאט לאט אחרי שתבנה בבניינים אפשר להביא משפחות אחת אחת להושיבן, ואז לא ילכו אוצרות לים הגדול וחדל גם ריב ופגע.

בהשגיאה הזאת לא נכשל ה' רובין לבדו כ"א כל מייסדי המושבות שעברו וגם מי שעתידים להיות, כי אחינו שאול ישאלו תמיד בעצה וכחפץ־לבם יעשו, ולא יבושו אח"כ להטיל פחזותם על ראש אחרים. ואולם למטרפ־סיה שקיל ה' רובין יותר מאחרים. וזה הדבר אשר הביאני להציל על כבודו בגלוי, כי לא אוכל שמוע בגדופי של איש ישר ואחשה, וכן לא יעשה!

עתה אין דרך לפני חברת חובבי ציון לתיקון את מושבת יסוד־המעלה כ"א לבחור באחת משתי אלה, אם להיוואש מן המושבה הזאת ולעזבה לנפשה לגמרי, ואם לאו תמהר לתקן אשר עיוותה ותשתדל בכל כחה ובכל ממון שהוא, אף אם יעלו עתה ההוצאות הרבה יותר מאשר בראשונה, לגמור דבר המכר ודבר הבתים ולהכין ישוב המשפחות בכל דבר.

ואלה הם הדברים הנחוצים לתיקון היישוב:

א. שלוש או ארבע בארות מים חיים בתוך הגן עם כלי השואבה, גלגלים או פומפויות של יד, אשר יעלה בס"ה למאה או למאה ועשרים וחמש דינרי צרפת.

ב. בית אחד עם אורווה לכל משפחה אשר יעלה לערך מאה נאפ׳ (דינר צרפת — מ.א.) כל אחד. והנה הם לע״ע שש משפחות אשר באו מחו״ל, אבל הצורך גדול ליישב גם את הספרדי, ר׳ שלמה מזרחי הנ״ל אשר הוא רוח החיה בכל הקולוניה, כי על כן יבנו בית גם לו. ואולי טוב לבחור עוד בשניים מילידי הארץ לבנות להם בתים דווקא למען יתיישבו עמהם.

ג. להקים להם רועה נאמן, אשר בקולו ישמעו ואשר יש בידו עליהם גם לסיתרה מפני חמת המציק מבחוץ, ולפי דעתי יפקדו עליהם לפקיד את מוכר־הנחלה, ר׳ יעקב חי אבו נ״י, ויקבעו לו שכירות חמשים נאפ׳ לשנה, ועל ידו יפקידו את ר׳ חיים ברוך מאיר (רוזענבלום — מ.א.) או את ר׳ בייניש (מאנפערל הנ״ל — מ.א.) יהיה המוציא והמביא בדבר הכסף, והכל על מקומו יבוא בשלום״. [8]).

שאלת יסוד־המעלה הירבתה להעסיק את עסקני חובבי־ציון. במחלוקת שבין פינס ורק״ז ויסוצקי, עמדו ד״ר פינסקר, ראש־התנועה, ומ.ל. לילנבלום, מנהל המרכז באודיסה, לימינו של פינס והצדיקו אותו. אגב, לילנבלום התנגד לדרישת המיישבים להקציב תמיכה לבני־ביתו של אחד המתיישבים, שעוד נשארו במזריטש. בתשובה לר׳ שמואל פנחס רבינוביץ (שפ״ר, ראש החובבים בפולין) בעניין זה הוא כותב: ...״אני מצידי אתפלא על בקשתם (של בני מיזיריץ — בעלי יסוד־המעלה) לתת תמיכה לבני־ביתו במעזריטש. כלל גדול בידי: ״שלושה דברים נתן הקב״ה לישראל: תורה, מן וארץ־ישראל וכולן לא ניתנו אלא על־ידי יסורין״ (ברכות ה׳) וכל קולוניסט שעוד לא ראה יסורין אינו ראוי לדעתי

בית אכר ביסוד המעלה

עתה לתמיכה. אחרי ההשתדלות וההתרוצצות הייתי יכול גם אני לקנות אחוזה בפ"ת (בפתח־תקווה) ולקרוא לחו"צ: הנה לי אחוזה בא"י, תנו לי בית, תנו לי בהמות, תנו לי זרע, תנו, ותנו לי ותנו גם לחם לבני־ביתי..." [9]).

הרכבת פרדסים במושבה

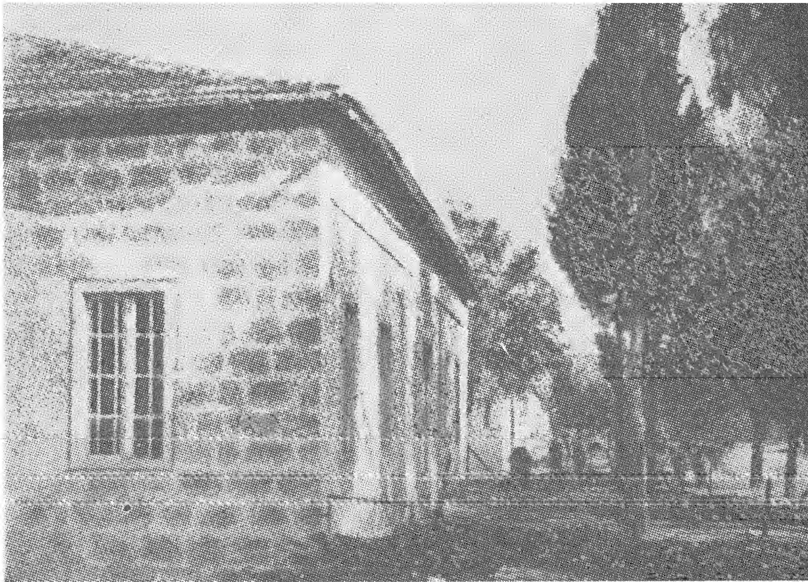
בעבודת חריש

עבודת כיבוש חציר במושבה

ביתו של ר' מנדל פלמן ביסוד־המעלה

בית־הספר במושבה

כאמור, העסיקה שאלת יסוד־המעלה את עסקני התנועה זמן רב. בינתיים הורע מצבה של המושבה ומצב אנשיה. היה ברור, שכדי להציל את המושבה יש צורך בגיוס כסף רב. אז הציע ד"ר ליאו פינסקר לייסד חברת־מניות ולקנות את חלקות־האדמה ששרדו בידי בני מזריטש אשר טרם עלו לארץ־ישראל ואת הכסף להשקיע במושבה. ההצעה נתקבלה ואנשי מזריטש מכרו את חלקותיהם.

בינתיים השתדלו אנשי יסוד־המעלה אצל הנדיב הידוע הבארון אדמונד דה־רוטשילד, כי יטול גם את המושבה תחת חסותו, כשם שעשה למושבות אחרות, והבארון נענה לבקשתם. משהגיעה השמועה בדבר תשובתו החיובית של הבארון למזריטש, עמדו החברים הנשארים על טעותם במוכרם את חלקו־תיהם ביסוד־המעלה, מיהרו וערכו מכתב אל מיכאל ארלאנגר, איש־סודו של הבארון, וביקשו ממנו, כי ישתדל אצל מנהיגי התנועה של חובבי ציון, שיחזירו להם את נחלותיהם:

"בעזר השם, יום ו' שבעה ועשרים לחודש אלול תרמ"ז, פה מעזריטש יצ"ו.

לכבוד הגבר הקם על אלוף ביהודה ושר גדול בישראל, אוהב שערי ציון ועובד את עבודת הקודש על הרריה, הרב מיכאל ערלאנגער, ד' יכוננהו ויברכהו וכצנה רצון יעטרנו.

ביראת הכבוד נרהיב בנפשינו עוז לדבר דברים אחדים באזני אדוננו

בתקווה, כי בנדבת לבו יאר פניו אלינו וירצה את בקשתנו ומבלי להלאותו בקריאת מגילה עפה, הנה דברינו מעטים וקצרים רק להבנת העניין.

ויהי בשנת תרמ״ג בהתחולל רוח סועה וסער הפרעות בארצנו ורעיון היישוב כמעט שהחל לצמוח, צרר גם אותנו הרעי׳ בכנפיו ובחודש האביב שנה הנ״ל שלחנו מקרבנו ציר אמונים לקנות קרקעות בא״י בעד עשרים משפחות מאנשי־עירנו. והוא מילא את משלחתו ויקנה חלקה טובה בקרבת צפת ויכנה בשם ״יסוד־המעלה״. האדמה אמנם טובה ופוריה אבל לא נכתבה בערכאות כדת המדינה בסיבת מעצורים שאי־אפשר לפורטם. הדבר הזה היה למכשול ולאבן־נגף על דרך המושבה, כי כל אחד מאתנו ירא לעזוב את מקומו בחו״ל ולנסוע שם ולהניח את רכושו בדבר שלא בא לעולם ואין לו כל תוקף בחוקי המדינה ורק שבעה משפחות היו מיוצאי חפזון והנם שם עד היום הזה.

ויהי בראשית הקיץ בשנה דאשתקד הציע כ׳ הד״ר פינסקר למכור את חלקינו לגבירים אחדים מקהילתו במחיר שני מאות וחמשים רו״כ כל חלק. באמרו, שבצאת המושבה מרשותינו תבנה ותכונן במהרה. ואנחנו החפצים בישיבת א״י ולא בחורבנה, הוכרחנו להרכין ראשינו להצעת הד״ר ולסלק ידינו מחלק אדמתינו, שעלה לנו בדמים יקרים למאוד ובראותינו כי אזלת ידינו להזיל עוד פעם כסף תועפות לכתיבת האדמה בערכאות ולא חפצנו לעכב את גאולת הארץ, כתבנו וחתמנו אמנה ושטר מכירה על חלקינו כדת. והנה מאז ועד עתה עבר קיץ, כלה חורף, ואנחנו לא השגנו אף פרוטה במחיר האדמה והמושבה אף היא לא נכתבה ולא נתישבה כמקודם ושנוי רשות הי׳ (תה) לא להועיל. וכאשר שמענו כי ד׳ נתן בלב הנדיב עבדו רחמנות גם על יסוד־המעלה לכוננה ולסעדה במשפט ובצדקה, מיהרנו וכתבנו להד״ר להשיב לנו את חלקי אדמתינו שגם מרחוק רטבנו אותה בזיעת אפינו ובדמי לבבנו ולא מהדין והיושר שיהי׳ חלקינו ויגענו לזרים, והשגנו תשובה מכ׳ הד״ר, כי השב ישיב לנו את אדמתינו בתנאי שנשלם לו שמונה אלפים פראנק ששלח לפאריז על כתיבת הנחלה. והנה הדבר הזה נבצר ממנו לעת כזאת שדרוש לנו כסף רב לבנות בתים ויתר הצרכים.

אשר על כן נחלה פני אדוננו בתחינה למצוא עצה לבלי השתמש והוציא את כסף הד״ר לכתיבת הנחלה רק לזקוף הסך במלוה על כל חלקי הנחלה ולכתוב כל הנחלה על שם אדוננו או על אחד מב״כ (מבאי כוחו) להיות לערבון ולבטיחות ע״ס (על סך) הנ״ל. כשגם שטובת הישוב דורש שהקרקע לא יהי׳ בידי הקאלאניסטין בראשית התיישבות, וכל תקלה וכל קטטה צמח ויוצא מזה שכל אחד אדון לעצמו ומושל בקנינו, ומי חכם ויודע פשר דבר הישוב יותר מאדוננו. על כן נקוה שדברי אמת וצדק ימצאו מסלות בלבבו ותפלתינו תהי׳ נשמעת שלא נגרע נחלתינו ולא

ידח ממנו נדח ולכתוב את המושבה לא על הקאלאניסטין רק על שם איש אחר, שיישר בעיני אדוננו.

וד' יחדש עלינו שנה טובה ומתוקה שנת שילומים לריב ציון ונפשוח יהודה לקבץ ועיני אדוננו רואות. הכ"ד משתחוים וקודים בהכנעה רבה וברגש כבוד מאוד נעלה". [11]).

המכתב, שערכו החברים במזריטש בעניין החזרת הנחלות לד"ר פינסקר, חתמו עליו אחד־עשר איש, ובראשם הרב הגאון, ר' ישראל איסר שפירא, אב"ד [12]).

בקשתם של החברים במזריטש נענתה. הנחלות הוחזרו לבעליהן הקודמים והבארון קיבל את המושבה יסוד־המעלה תחת חסותו והשגחתו. אולם גם התנועה לא עזבה את המושבה ואת המתיישבים. מאז הוועידה הראשונה של חובבי־ציון בקאטוביץ בשנת תרמ"ה (1884) עד שנת תרמ"ט (1889) קיבלה המושבה מן התנועה 802.50 דינרי צרפת ו־5 אלפים רובלים מן החובב־ציון הנודע ה' מיכל הלפרין (מוצאו מסמולנסק, נכדו של הגאון הנודע הרב מלבי"ם, שהקדיש כל כספו לטובת הרעיון של ישוב א"י. ראה עליו כתבים לחיבת ציון ח"ג עמ' 835). [13]).

כתבה ב"הצפירה" על יסוד־המעלה וסידורה הסופי

ב"הצפירה" מיום ו' י"ח סיון ה'תר"ן — 25 מאי 1890, נתפרסמה הכתבה דלקמן על יסוד־המעלה, חתומה בידי "הצופה בגליל העליון".

תולדות החברה מייסדי המושבה יסוד־המעלה. ויהי בשנת ה' תרמ"ג נוסדה החברה בעיר מ. (עזריטש) ובה נמנו ארבעה ועשרים אנשים. ויבחרו מהם שני אנשים, את הר' ליב רובין ואת ר' אליעזר אפרים פישל שולמאן (בכל מקום הוא מופיע כסאלאמאן. מסתבר ששמו היה שולמאן). אחדים מהחברה החלו לבוא אל הארץ, ובראשם הר' אברהן הכהן פילדמאן ובנו (בדו"ח של פינס אין איש כזה), הר' ברוך מאיר שו"ב (ראזענבלום), הר' שבתי הכהן ליקרמן והר' יחזקאל הכהן. אחריהם באו הר' יוסף נידולטר, הר' חיים מנזשיבסקי (מענדזשיצקי) ומשפחת הר' פישל שולמן.

בחודש תשרי שנת תרמ"ו עשו להם הסוכות וישבו בהם משפחותיהם (מלבד חובבי ציון גם קיבלו תמיכה מאת העזרא בברלין). כשנה אח"כ פרצה דליקה ויצאו בעירום ובחוסר־כול והם ומשפחותיהם ומקניהם ישבו בדיר אחד. ובשנת תרמ"ז בחודש חשוון בנו להם סוכות חדשות וישבו בהם. היום הזה, אשר עזרנו ד' אלהי ישראל להניח אבן הראשה ליסוד בנין בית הגנן האדון משה ורהפטיג, וכן יעזרנו האל לכלות את מלאכת הבניינים למעון ולמחסה לאחינו.

ובשנת תרמ"ח הצלחנו ברוב עמלנו להשיג שטרי־מקנה על אדמת המושבה ע"י האדון פראנק מבירוד(ט) וע"י האדון בן שמואל אשר היה אז מנהל המושבה ראש־פנה, ושטרי מקנה נעשו אז ע"י האדון דוד אריה

מירושלים, וההוצאות ע״ז עלו עד חמשת אלפים פראנק מכסף חוב״צ ומעט מהשר הבארון שיחיה (כנראה שבקשתם של בני מזריטש מאת ה׳ ארלאנגער נתקבלה בחלקה. מכל מקום ידוע שחובבי־ציון נתנו להם למעלה משמונת אלפים פראנקים). ואולם אף כי השגנו שטרי המקנה עוד לא יכולנו להוציא רשיון על בניין הבתים, כי מכשולים רבים שמו בדרכנו השכנים הערבים וגם הממשלה. עד כי עזר לנו ה׳, כי הופיע האדון ר׳ יהושע אוסוביצקי להיות מנהל המושבת ראש־פנה ומושבתנו יסוד־המעלה, והוא הטה את לב השר הנדיב לעזור לנו בבנין הבתים, וגם בכשרונו הנעלה הוציא רשיון מהממשלה בשנה הזאת לבניין הבתים, והיום יום א׳ אחד ועשרים יום לחודש זיו תר״ן החינו וקימנו והגיענו לראות הנחת אבן הראשה לבניין הבתים ליסוד־המעלה, ונתאסף כל עובדי האדמה אשר ביסוד המעלה ואשר בראש פנה, עם נשותיהם ובניהם ובראשם האדון המנהל הר׳ יהושע אוסוביצקי, הרב ר׳ יוסף אריה הכהן רב המוש־בות, האדון ח. א. חישין, סופר המה״ע וואסאחאד ברוסיא, האדון משה דוד שו״ב המורה בראש־פנה, האדון דהי (דוהי) הגנן הראשי, האדון ורהפטיג גנן המושבה ונשם את היום הזה לחוג אותו בכל שנה לדורות.

להיות לאות ולזכרון, כי עובדי־האדמה ממושבה יסוד־המעלה החיו את נפשותיהם מאת בואם לפה בלי עזר מחוק חדשי, מלבד מעט העזר אשר בא להם מחברת עזרא מברלין, ומחברת חובבי־ציון ומר אליפנט, ובזה נבדלה המושבה הזאת משאר המושבות אשר יחיו מחוק חדשי. אמנם הקאלאניסטים ממושבה זאת נשאו עמל וצרה רבה מאד מאד. ועתה העבודה אשר יעבודו ברוך האל, יחיו מתבואות אדמתם ומעט משכר העבודה אשר יעבודו בהגן אשר להשר הבארון בהמושבה. והוא יעזור להם ברופא ורפואות ושו״ב ומלמד וכל ענייני העדה״.

וכך נסתיימה מלחמת־היסוד של המושבה המזריטשאית בראשית צעדיה של תנועת חובבי ציון, אשר מתיישביה, בני מזריטש, יצאו בכוונה־תחילה להפרות את השממה ולבנות בית לאומי בארץ־אבות.

מן הראוי להעיר, כי בין מתנגדי־התנועה היה אחד ר׳ ליב בהרי״ץ, בן מזריטש, שחתם עם ראשי הכוללים בירושלים על הכרוז „קול מהיכל״ נגד חובבי ציון [13].

כן ראוי לציין, כי באסיפת־היסוד הראשונה של חו״צ, שהתכנסה באודיסה ב־14 לאפריל 1890, השתתף מר חיים אטינגר ממזריטש [14].

2. אם הפרדסנות בארץ־ישראל

כמסופר למעלה, היה ר׳ דוב פלמן בין מייסדי חברת יסוד־המעלה. אף־מלכתחילה החליט להקים משק עצמאי.

ר׳ דוב נולד במזריטש בשנת תר״ך לאביו ר׳ אברהם, למדן וסוחר עשיר. אמו רבקה היתה בת חוכר־אחוזות. כנהוג בימים ההם, חונך גם־הוא על ברכי התורה והיהדות הנאמנה. כשגדל ונשא אישה שלח ידיו במסחר שער־החזיר ומשום־כך ביקר תכופות בלייפציג. מטבעו איש־המעשה, התחיל להתעניין בענייני הקהילה ועד־מהרה, למרות גילו הצעיר — הוא היה אז בן שלושים — נבחר לפרנס הקהל.

משהצטרף למייסדי חברת חובבי־ציון בשנת תרמ״ג, בא בקשרים עם ר׳ יחיאל מיכל פינס הנ״ל וביקש ממנו מידע על הארץ, על תנאי־החיים בה וכו׳. וכאשר ר׳ ליב רובין יצא יחד עם ר׳ פישל סולומון בשליחות החברה לקנות אחוזה בשביל חברי יסוד־המעלה, הצטרף ר׳ דוב פלמן אליהם. אולם הוא הודיע מראש, כי יקנה חלקת אדמה בכל מקום שימצא חן בעיניו ויתאים לרוחו, לו גם בריחוק־מקום מאדמת החברה.

בהגיעו לארץ עמד מקרוב על התנאים הקיימים וגמר־אומר להתיישב במקום־ישוב, אפילו ישוב ערבי, כיוון שידע היטב שאין משפחתו מסוגלת לשבת הרחק ממקום מיושב. אחר זמן עמד וקנה חלקת־אדמה ליד הכפר הערבי סומל (כיום לב תל־אביב). כדי לרשום מיד את האדמה על שמו לא שהה וקיבל נתינות עותומנית. ברור שלא איבד זמן לבטלה, הכול היה מחושב ומתוכנן. את הארבעים דונאם שקנה מסר מיד לחרישה ואת הבית הערבי שקנה בדק ותיקן שיהיה מתאים לדירה למשפחתו. כן קנה בהמות, חרש וזרע את אדמתו חיטים ושעורים. לאחר־מכן הפקיד את אחוזתו ביד ערבי נאמן, אשר בטח בו וחזר למזריטש, בהיותו כבר נתין עותומני, להביא את משפחתו ולחסל את עסקיו שם.

בכסליו תרמ״ד יצא את מזריטש, כדי לחזור לנחלתו בארץ־ישראל. הוא ואמו הזקנה רבקה, אשתו שרה־איטה, בת ר׳ חיים דאמב חוכר אחוזות, בניו אהרן ליב בן 17 ויעקב בן 15 מאשתו הראשונה צפורה, שמתה עליו, וחמשת ילדיו עם שרה־איטה, דהיינו, חיים בן 10, נחמן בן 7, ברכה בת 4, חיה בת שתיים ואלקה בת שנה. כן לקח איתו את הרב ברוך מאיר רוזנבלום לשו״ב ולמלמד בשביל בניו (מכאן עבר לכהן כמנהל במושבת יסוד־המעלה). הם עשו דרכם לאודיסה ומשם הפליגו באניה ליפו. כדי שהוא ומשפחתו ידעו את שפת הארץ, לכל הפחות את המלים ההכרחיות ביותר, רכש ר׳ דוב ספר לימוד ערבית וכל זמן־עשותם באנייה למדו בהתמדה ערבית.

בארץ פנו מיד ר׳ דוב ושני בניו הגדולים לעבודה במשקם שקראו לו „חוות דוב״, נטעו פרדס של תפוחי־זהב וגם הוסיפו אגף לבית שהכין למשפחתו. בכל יום, היה ר׳ דוב משכים קום, מתפלל כדת ולומד את שיעורו במשניות, אוכל פת־שחרית ויוצא ליפו כשהוא רוכב על אתונו ומטעינו חלב וירקות מן המשק שלו

למכור לתושבי העיר. בשובו עבד במשקו ובערב התפלל מנחה ומעריב ולמד פרק בגמרא. כך היתה דרכו עד סוף ימיו.

ערבי הכפר כיבדו אותו ואת משפחתו ועזרו להם. מכתביו, שהיה מריץ לידידיו וקרוביו במזריטש, היו מלאי עונג ושמחה, ורוח של סיפוק־נפש היה שורה עליהם. בהם תיאר את האושר הגדול ואת רגשותיו של יהודי, המפרה את ארץ־אבותיו. לדאבון־לב משפחתו וידידיו ומכריו לא האריך ימים בארץ. בתמוז תרמ"ד נפגע ממכת־שמש וימת ויקבר ביפו.

מענין מכתבו בתשובה לקרובו במזריטש, שכתב אליו על רצונו לעלות לארץ ישראל. התשובה מאפיינת את האיש. ר' דוב ידע שהארץ זקוקה לעולים המוכנים לשרוף את הגשר עם הגלות, שכן אם לא יהיה מוכן להקריב את עצמו על מזבח המולדת לא יצליח וגם הארץ לא תמצא תועלת בעליה זו. וכך תוכן המכתב:

ב"ה, יום א' לסדרה "זכור אשר עשה לך עמלק"
פה "גנח דוד"

"לידידי הרבני הנגיד מורינו ורבינו יה"ר ר' יודל
נרו יאיר רינווין, שלום!

ראשית באתי להודיע שאנחנו כולנו ברוך השם בקו הבריאה, יתן ה' לשמוע מכבודו גם כן בשורות טובות וישועות, אמן. שנית, מכתבו מיום ד' פרשה בשלח השגתי וגם המכתב מפרשת שמות ושמחתי מאוד בשמחה גדולה כאלו דברתי עמך פה אל פה, והעיקר כי רצונך גם כן לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו.

"מה אומר לך ידידי, ומה אכתוב לך אודות נסיעתך, אם תרצה לקבל עליך אשר אם איזה דבר לא יהיה לך כמו בחוץ־לארץ, לא תתרעם על המקום, כי אם תקבל באהבה ובחבה הכול, אז לא לך לשאול שאלות, רק חגור מתניך ומקלך בידיך ועלה והצלח. היד ה' תקצר מהושיע? אבל אם תרצה ברבורים ושליו ודגים כמו בחו"ל, תיכף כאשר תבוא ולא תהיה מתון, אז טוב לך אשר תתעכב עד קץ הימים בחו"ל. יאמין לי ידידי, שאין לי עדיין פרנסה מן הגג, רק ברוך השם יש לי חלב משלש בהמות ויש לי תרנגולים וגם ירקות מהגנה, על כן ההוצאה ברוך־השם קטנה. אני משער שאין לי עכשיו יותר מעשרה רו"כ לכל שבוע, וכאשר אני הולך ליפו או מיפו לביתי אני מנגן על הדרך, שזכני השם יתברך לדרוך על אדמת הקודש ואני מברך לה' בכל הפסוקים אשר יבואו לפי בשמחה רבה ויזכני שיהיה לי עוד רב וחבר טוב שאתו אוכל ללמוד תורה לשמה. רק זה דוה לבי אודות הבנים כי בביתי אינם רוצים ללמוד, ואני אהיה מוכרח אי"ה אחרי פסח לתתם לירושלים למלמד טוב וד"ל".

חלוץ זה, מלפני תשעים ואחת שנה, ידע את סודה של עליה לארץ מהו. לדאבון ידידיו ומשפחתו לא זכה ליהנות מפרי עמלו מתוך סיפוק מלא. באביב שנותיו נפל כרע.

המשפחה נשארה גלמודה. אבל אשתו שרה־איטה, אשת־חיל ממש, חגרה עוז ותפסה את מקום בעלה המנוח. בשארית־כוחה עמלה כדי לשכלל את המשק ולקדמו. לאחר שר׳ ברוך מאיר עבר ליסוד־המעלה, הביאה מחנכים חדשים תחתיו כדי לחנך את בניה וללמדם תורה ומצווה. ביניהם היו הרב המפורסם ר׳ שאול שאולזאן מחברון, ר׳ דוב מרקוס מירושלים, ור׳ נחמן בראדר. האחרון כתב, עת עשותו בפרדס שלה, את חיבורו הנודע "גן ירושלים". לאחר שנים נעשה לאחד המנהיגים של היישוב הישן בירושלים. ר׳ נחמן זה היה רבו של הגאון המקובל ר׳ גרשון הורוביץ, רבה של מאה־שערים (נפטר בשנת תשי"ב).

מאבק קשה נאבקה שרה־איטה כדי להרחיב ולפתח את הפרדס שלה. מחמת מחסור בכסף מכרה את תכשיטיה וגם נזקקה להלוואות ושילמה ריבית גבוהה, כן קיבלה הלוואה מן הנדיב הידוע, הבארון רוטשילד. את ההלוואות פרעה עד לפרוטה האחרונה.

ידידים, שידעו מקרוב את מצבה ואת עול־החובות הרובץ עליה, ניסו לא־אחת לשדלה, כי תמכור את הפרדס, שבינתיים יצא טבעו בכל הארץ. רבים היו הקופצים עליו, בין יהודים ובין ערבים. אולם היא סירבה ודחתה את כל ההצעות והעצות הטובות והוסיפה לעבוד ביתר־מרץ, כדי לפתח את הפרדס שלה עד שזכתה והפרדס נהפך לתחנת־נסיונות. כן היתה הראשונה לפתח משק מעורב. רבים מבני היישוב היו באים לפרדס שלה כדי ללמוד ממנה את תורת הנטיעות ואת דרכי־הטיפול בפרדס ובמשק מעורב. ביניהם היה גם ר׳ יהודה ליב פרומקין (מחבר "תולדות חכמי־ירושלים"), אשר נטע פרדס בפתח תקווה בשביל עובדיה לאכמאן מברלין והיה מנהלו.

תכופות גם היתה נאלצת להגן על משפחתה ועל משקה בפני הבדואים, שהתנפלו ופשטו על נחלתה. ערבי הכפר אשר כיבדוה מאוד בגלל חוכמתה ואומץ־ליבה, היו באים לעזרתה ויחד הניסו את המתנפלים. אחר חמש־עשרה שנות עמל ותלאה, עברה היא וחמותה הזקנה, רבקה, לגור ביפו. שם השתתפה במיפעלים שונים למען מוסדות צדקה ועסקה בכל דבר מצווה.

עם פרוץ מלחמת־עולם הראשונה העתיקה את דירתה לטבריה. שם עשתה כל שנות־המלחמה. כאשר שבה לתל־אביב מצאה שרה־איטה משטר חדש בארץ. היתה זו תקופת הבית הלאומי. היישוב החדש ראה בשרה־איטה גיבורת היישוב החדש והכתירה בשם "אֵם הפרדסנות". בחנוכה תרצ"ד חגגה את שנת־היובל לפרדסה והחגיגה נהפכה לחג לאומי. בחגיגה השתתפו נציגי הסוכנות היהודית לארץ־ישראל, נציגי הממשלה המאנדאטורית וגדולי היישוב וחשוביו.

בינתיים גדלה העיר העברית הראשונה — תל־אביב ובלעה את פרדסה אשר על שטחו משתרעים כיום הרחובות ארלחורוב, יהודה הלוי ושלמה המלך. לזכרון הפרדס קראה עיריית תל־אביב את אחד הרחובות בעיר בשם "רחוב הפרדס". גם פתח־תקווה, שלמדה לא־מעט הליכות הפרדסנות ושיטותיה בפרדסה של שרה־איטה, קראה את אחד הרחובות הראשיים שלה בשם "רחוב הפרדס הראשון בארץ־ישראל".

שרה־איטה נפטרה בשיבה טובה בשנת השמונים ושלוש לחייה בשנת תרצ״ו ונקברה בבית־הקברות הישן בתל־אביב.

משפחת פלמן, הבאה ממזריטש, הוסיפה לתרום לבניין הארץ. הבכור ר׳ אהרן לייב נשא את בתו של ר׳ אברהם מקלב לאישה והתיישב בפתח תקווה, בה נטע פרדסים והוכר כאחד המומחים הגדולים ביותר בכל הארץ בענף הפרדסנות. טרם עלתה החברה ״מנוחה ונחלה״ על אדמת חדרה הזמינה את אהרן לייב לחקור את האדמה ולהיות יועצה ומדריכה. הוא חיבר ספר שימושי בתורת הפרדסנות, ״מעין גנים — הלכות נטיעות גנים ופרדסים בארץ הקדושה״ (ירושלים). את הספר כתב בסגנון המשנה ובו הוא מסביר את תורת־הנטיעות על כל פרטי־פרטיה. מכל הארץ הריצו אליו שאלות בהלכות הפרדסנות והוא ענה לכל שואליו והדריכם בעצה. ר׳ אהרן לייב נפטר בדמי־ימיו, כ״ד טבת תרנ״ד ונקבר ביפו. בנו, העורך דין, ד״ר שלמה פלמן, ייצג את הסוכנות בארמונו של המלך פייסל הראשון, כאשר הקים את בירתו בדמשק.

אחיו נחמן גם הוא הלך בעקבות אבותיו. בשנת 1903 קיבל הוא ואחיו חיים את הסוכנות לפיתוח יצוא יינות של ארץ־ישראל. הם היו ראשוני החלוצים בהפצת יינות ארץ־ישראל באירופה, אמריקה ואפריקה. גם פתחו בית־מסחר ליין ביפו. חנות זו נהפכה למרכז של מידע לעולים חדשים. אליהם היו באים להתייעץ בכל דבר, הנוגע להתיישבות. נחמן היה אחד המייסדים של החברה ״אחוזת־בית״ שבנתה את העיר העברית הראשונה — תל־אביב. הודות לקשריו הידידותיים עם מושל התורכי, קיבלו את הקושנים שבלעדיהם לא היו יכולים לבנות את העיר. הוא עצמו בנה את הבתים הראשונים בתל־אביב, ברחוב הרצל. על המגרש, שבנה הוא את ביתו, עומד כיום בניין הבאנק הלאומי. כן השתתף בבניין השכונה ״בית וגן״ ביפו (היום בת־ים). יחד עם מנחם גילון את ״חברת מרכולת״, שבנתה את ״המרכז מסחרי״ בתל־אביב.

במלחמת־עולם הראשונה הצטרף אל הצבא התורכי כמהנדס על פי עצת שאי בעי מדמשק. תפקידו היה לספק מיים וחשמל לצבא התורכי והגרמני במדבר־סיני. הוא השתמש בתפקיד זה לטובת היישוב והעסיק 500 יהודים. הם עבדו חמשה ימים וחצי יום לשבוע וקיבלו שכר עבודה בעד שישה ימים ומזונות לשבוע ימים. בשל כך היו פטורים משירות בצבא. כן קיבל רשות לכונן בית־קברות יהודי בשביל חיילים ועובדים יהודים שמתו.

אחיו חיים שיתף פעולה בבניין הרחוב אחווה בשכונת ״נווה־צדק״ ביפו. כן היה אחד המייסדים של בית־הספר הדתי־לאומי הראשון — ״תחכמוני״ ביפו, נטל חלק ביסוד ״המזרחי״ בארץ, והשתתף ביסוד התלמוד־תורה ״שערי תורה״ ביפו ומוסדות־צדקה שונים. כאחיו אהרן לייב הראה גם־הוא נטיה לספרות ופירסם מאמרים בכתבי־עת ״החבצלת״, ״הצפירה״ ו״החרות״ וחתם ״תושב״ ו״עין־רואה״.

במלחמת־עולם הראשונה סיכן את נפשו בשל הדואר החשאי, שהוא היה מנהלו. כן קיבל מאת ״ועד ההגירה״ כסף לצורכי אסירי־ציון הפוליטיים וכילכלם

במים ומזון עת הוסעו בקרנות לדמשק. לשם כך השתמש בקאנטינה שפתח ברשות השלטונות בצמח, מקום־מעבר הרכבת לדמשק. לבסוף גורש משם והתיישב בטבריה מקום־מגורי אמו שרה־איטה. בשובו לתל־אביב, אחר גמר המלחמה, היה פעיל במיפעלים שונים למען בניין הארץ. כן היה פעיל מאוד בחינוך התורני. הוא נפטר בשנת תרצ"ט [15]).

אכן היו גם מתנגדים לתנועת החובבים בעיר. ברם, הם היו מיעוט בעיר ורובם מבין החסידים הקנאים. החסידים המתונים לא נתנו יד לקנאים האלה, בייחוד לא מצאו הקנאים חן בעיני תושבי העיר בשל התנהגותם המחוצפת כלפי רבה הגדול והמכובד, ר' ישראל איסר שפירא, שהיה חובב־ציון מובהק. בעניין זה אנו קוראים כתבה, שפורסמה ב"המליץ" מכ"ד אלול תרמ"ט (1989).

"צר לי מאוד אם ההכרח יאלצני לגלות ברבים חרפת איזה פריצים בעדתנו השמים מסווה על פניהם להיראות כחסידים ואנשי מעשה וליבם מלא נכלים. וכל דבר אשר לא יוכשר בעיניהם יחשבוהו למינות. כה התקוממו נגד הרעיון הקדוש של ישוב א"י, אשר הרמב"ן ז"ל מנה אותו בין המצוות המחוייבות עפ"י תה"ק, והם הרהיבו בנפשם עוז ללעוג על הרעיון הנשגב והיקר הזה לדבר סרה באנשים המתעסקים בו והמתנדבים למצוה זו. ועוד יתירה עשה, כי הטיחו אמרי בוז וקלון על הרב הדרשן המפורסם צבי הירש הארלאנסקי, אשר דרש פה ביום א' פ' תבא. החצופים האלה העיזו לכנות את הרב המטיף הנכבד הזה בשם מין ואפי־קורוס. אולם לא על המ"מ זה לבד עברה רעתם, כי יגרו מדון גם בהרבנים והשו"בים בעירם. וזעירא דמן חבריא יעמוד בריש בריוני בעזות מצח נגד הרב דמתא ופעם ירום ידו עליו, ובעברתם כי קשתה יעשו העדה כמרקחת...

אלה קצות דרכי־אחינו בעת צרה וצוקה זאת. מלבד הצרות המתרגשות לבא על אחינו חדשות לבקרים מחוץ, ומלבד החרפות והגדופים אשר נשבע יום יום מפני מנאצינו ומנדינו, עוד יושפל ביתר שאת כבוד עמנו ואמונתנו בגלל התככים והקרבות על דברים של מה בכך ואויבינו פלילים. עד מתי ד' אלהים לא יפקחו עיניהם לראות את כל התלאות אשר תמצאנה אותנו לרגלי המדנים. אי־השלום ואי־הסדרים בקהלותינו, ולשם אל לבם לחדול מריב ולהשלים בין המריבים ולהבין כי לזה לא יקרא מחלוקת לשם שמים בעת אשר ידם יחולל שם ד' ותורתו ושם ישראל ותבוא שואה על כל הקהל העברים בארצנו. מי יתן ויתבוננו בימים הנוראים הבאים לקראתנו לשלום ויכירו עותתם ויקבלו עליהם באמת ובתמים לעצור ברוחם הקשה ולהושיט יד לנזופים מהם חנם ולא יוסיפו לחרחר ריבות ויעשו יד אחת לדאוג לטובת עדתם ולכבוד אלקינו ולעמנו, ובשל זאת יכתבו ויחתמו לאלתר לחיים טובים ולשלום בתוך כל ישראל.

כאוות נפש דורש טובת אחיו בכלל ובני עדתו בפרט". א. פ. *)

---

*) אנחנו משערים שהחותם הוא אלכסנדר פרידמן, למדן ומשכיל בעיר.

3. התנועה הציונית

הופעתו של ד"ר הרצל על במת ישראל עשתה מייד רושם חזק על היהודים במזריטש. החובבים הצטרפו אל התנועה הציונית. אמנם, היו מתנגדים לתנועה הציונית, אם בין החסידים ואם בין המתנגדים, אלא שהללו היו הקנאים בעיר והם היו מועטים. הם נמשכו אחר הרבנים והאדמו"רים, שהתנגדו עוד לפני־כן אפילו לחובבי ציון. בדרך כלל היתה דעת־הקהל של המתונים בעיר עם התנועה הציונית.

ברם, מזריטש תפסה מקום חשוב מאוד בתנועה הציונית. מטעם מזריטש השתתף בקונגרסים הציוניים הראשונים, ר' שמעון בר מינץ, בר־אורין ומשכיל ועשיר, מחשובי־העיר. השני שייצג את מזריטש היה היהודי הנלהב ומכרנו מכבר, ר' ברוך מאיר רוזנבלום, אשר מסיבה כלשהי חזר מארץ־ישראל למזריטש ועשה נפשות לציונות כמות שעשה לפני־כן עת היותו חובב ציון. מזריטש התבלטה על פני כל הערים בפולין, מלבד ערים כוארשה ולודז', בפעולתה למען הקרן־הקיימת לישראל וגם הפיצה מיספר רב של מניות של הבאנק הקולוניאלי. ציוני מזריטש היו פעילים כתעמלנים בסביבה. בייחוד הצטיינו הרב ר' ברוך מאיר רוזנבלום ור' לייזר בייניש גולדפרב. בשיחות הרבות בין כותב הטורים ובין ר' ברוך מאיר רוזנבלום, סיפר לא אחת האחרון זכרונות על ימי־בראשית אלה של התנועה הציונית. לא־פעם, כאשר איקלע לנאום בבית מדרש באחת העיירות האלה, שרובן היו ערי חסידים, היו משכיבים אותו על השולחן ומלקים אותו. כן עשו לו בביאלה הקרובה. על תעמולתו של לייזר בייניש גולדפרב כתבו גם ב"המליץ" י"ט בסיוון תרנ"ח, כדלהלן:

"מלוקובה (פלך סדליץ) מודיעים כי בעבור דרך העיר, המשכיל מרן ישראל בייניש גולדפרב ממעזריטש, אשר בכל נפשו ומאדו מסור הוא לרעיון הציוני וכבר דרש בערים רבות וגדולות בנדון זה שלא על מנת לקבל פרס ויפצרו בו אנשים רבים כי ישא מדברותיו על דבר הציונות ויתאר לפני בני העיר מטרת הציונים ומגמתם, והוא נעתר לבקשתם ויבאר לפניהם את גדל מעלת הישוב. ודבריו חדרו אל לבות שומעיו, ויפעלו פעולה עזה ונמרצה, כי נתנו ידם וכספם לציון".

המרכז הציוני ברוסיה העריך מאוד את ציוני מזריטש והעיר נבחרה למקום המתאים ביותר לכנס בה כינוסים ציונים מן המחוזות. המשורר לייב יפה השתתף בכינוסים אלה מטעם המרכז הציוני.

עם יסוד מפלגת ס. ס. (ציונים־סוציאליסטים) הוקם במזריטש סניף של הס. ס.

על כך אנו קוראים בבטאונה של התנועה "דער נייער וועג": "האירגון שלנו נתקל פה (מזריטש — מ. א.) בהתנגדות מצד ה"בונד". אף־על־פי־כן הצלחנו בזמן הקצר לקיומנו להגדיל את השפעתנו על מיספר ניכר של פועלים בעיר. ערכנו שביתות של אופים, תופרי־נעליים ועוד. השביתה של תופרי־הנעליים הוכרזה למורת רוחם של ה"בונדאים" שהכריזו עלינו כעל פרובוקטורים ומרגלים. האסיפה

של תופרי־הנעליים החליטה להכיר בארגון שלנו, ולהכריז על שביתה. היא מיחתה נגד הבונדאים ותכסיסיו — יעקב". (תר׳ מ. א.)

כאשר חל הקרע בתנועה הציונית בשל פולמוס אוגנדה, וישראל זנגביל יסד את ההסתדרות הטריטוריאליסטית, הצטרפו אנשי ס. ס. לטריטוריאליסטים ונעשו מתנגדים לתנועה הציונית. גם על כך קוראים אנו בבטאונם "דאס וואָרט": "הקול־קורא של הטריטוריאליסטים... לרוכשי המניות של הבאנק הקולוניאלי למחות נגד השינויים בתקנון של הבאנק מצא כאן (מזריטש — מ. א.) הד. קיבלנו למעלה משבעים חתימות". (תר׳ מ. א.)

כתבה זו מעניינת, כיוון שממנה אנו למדים על המיספר הרב של מניות שנמכרו במזריטש. אין ספק שהמיספר עלה על ה"למעלה משבעים" הנזכר בכתבה של מתנגדי־הציונות החדשים.

השפעתם של צ. ס., הציונים־סוציאליסטים, היתה קטנה מסיבות שונות, ואחת מהן — ההגירה לארצות־הברית, ששללה מן האירגון, הקטן בלאוו־הכי, חברים. על כך אנו קוראים בביטאונם הנ"ל: "מסיבות שונות, בייחוד מפאת ה"לאקאוט" (השבתת נותני־העבודה), אשר נמשך כל החורף (הכותב מתייחס לשביתה שהכ־ריזו המעבידים נגד סורקי שער־חזיר — מ. א.). עבר משבר על האירגון של הצ. ס. עכשיו חודשה הפעולה. מתקיימות אסיפות רבות־עניין ושאלות שונות עולות לדיון... בימים אלה יצא חבר פעיל שלנו לגאלבסטון". (תר׳ מ. א.) כידוע, זרמה ההגירה לאמריקה בימים ההם גם דרך חוף גאלבסטון. לבסוף פורק האירגון. הנשארים בעיר מהם שהצטרפו ל"בונד" או אל תנועת פועלי־ציון, שקמה אז.

מקורות

1 — הרב יוסף לעווינשטיין, "דור ודור ודורשיו" (ווארשא תר"ס) אות "נ" אות קטן קמג.

2 — הרי"ל פרומקין, שם עמ׳ 245/טעה. ר׳ אליה לא היה אב"ד אלא ראב"ד. על כך אנו למדים מאת בנו, מחבר הספר "ברכת אברהם", שכותב: "מאתי הצעיר אברהם בהרב המנוח... כמוה"ר אלי׳ ז"ל... שהיה ראב"ד..."

3 — שם "תולדות חכמי ירושלים" עמ׳ 236.

4 — כתבים לחיבת־ציון, חלק א׳, סעיף 127 עמ׳ 220/223.

5 — הרב יהושע טרונק, "ישועות מלכו", סימן ל"ח, חלק אהע"ז (פיאטרקוב, תרפ"ג).

6 — כתבים לחיבת ציון, סעיף 265.

7 — שם סעיף 282.

8 — שם סעיף 331, עמ׳ 584/597.

9 — שם, סעיף 331, עמ׳ 597.

10 — שם, ח"ב עמ׳ 306/307.

11 — שם, שם.

12 — שם, ח"ג, עמ׳ 861.

13 — שם ח"ג 701/710.

14 — שם, ח"ג.

15 — דוד תדהר, "אנציקלופדיה חלוצי הישוב ובוניו", ח"א, ב (תל־אביב); עו"ד פעלמאן, "חלוצי הפרדסנות בא"י" (תל־אביב).

בין שתי מלחמות העולם

התנועה הציונית לזרמיה

מאיר איידלבוים

תנועת "המזרחי"

בהשראת ר' ברוך מאיר רוזנבלום וחברו וידידו ר' יעקב וכטפויגל זכרונם לברכה וביזמתם נוסדה תנועת „המזרחי". כלומר, „המזרחי" ו„צעירי־המזרחי" דומה שלא היה יהודי שומר־תורה בעיר, שלא היה חבר או אוהד של „המזרחי". דבר שלא היה כמותו בשום עיר או עיירה אחרת בפולין. במזריטש חברו־יחד גורמים שונים, שיצרו אקלים מיוחד, נוסח מיוחד, נוסח מזריטש, ששלל כל קיצוניות.

מזריטש לא היתה עיר של חסידים, אף שהיו חסידים בעיר. אולם, על אף היותה עיר־מתנגדים מובהקת, חסרה את הקנאות, שהיתה אופיינית ליהדות ליטא, מזה, ולתנועת החסידות שבפולין, מזה.

במלחמת־העולם הראשונה נוסדה, בהשראת האורטודוכסיה הגרמנית, אגודת אורטודוכסים, שהיתה אנטי־ציונית וגם פרו־גרמנית. עם קום מדינת פולין, השתחררו מנהיגי אגודת האורטודוכסים מן התוו הגרמני והסבו את שמה לאגודת שלומי אמוני ישראל, או „אגודת ישראל", או „אגודה" סתם.

ה„אגודה" בפולין היתה לאמיתו של דבר סניף של גור, ושאר החסידים נמשכו אחר רבותיהם, שנטו ברובם אחר ה„אגודה". חסידי גור נמנו כמעט כולם על ה„אגודה" וכל חסיד־גור, שנחשד בציונות, הורחק מה„שטיבלים". שכן ההשתייכות לציונות היתה בגדר כפירה בגור עצמה. שאר החסידים בדרך־כלל עם שצייתו לאדמו"ריהם לא ראו בה„אגודה" אבן־יסוד לחסידות ולכן לא הרחיקו את חסידיהם הסוטים מן ה„שטיבלים" שלהם.

למזלה של מזריטש לא היו חסידי גור במזריטש, כלומר כן היו, אבל לא הגיעו למניין והשפעתם היתה מועטת ביותר. יחידים מחסידיה נטו ל„האגודה". מתוך נאמנות לגור, אבל לא היה בידם להקים אירגון של ממש. במזריטש היו כמה מניינים של חסידי לומאַז וסוקולוב. ברם, מתוך אלה לא הצליחה ה„אגודה" לגייס חברים, אפילו בין חסידי ראדזין, שמנו כמה עשרות אנשים, לא מצאו אוהדים.

רוב־רובם של החסידים במזריטש נמנו על חסידי מזריטש, אך אלה נמנו כמעט כולם על ה„מזרחי", או היו אוהדים. היתה סיבה לכך והיא, שהרבי ממזריטש לא גרס מחלוקת, אף לא מחלוקת לשם שמים. הוא ראה סכנה במחלוקת, שגרמה ה„אגודה". לכן לא רצה לקבוע עמדה ולכפות אותה על חסידיו. כל חסיד היה בן־חורין להחליט, אם ל„האגודה" או אם ל„המזרחי". הרבי ראה באהדה את

מאמצי הרבנים להקים את התנועה של „אחדות", שבראשם עמדו הרב נייפלד מנובודבור ור' חיים דוידזון, אחד מראשי הקהל בוארשה.

גם המתנגדים במזריטש היו שונים. כבר עם קום תנועת „חובבי ציון", הצטרפו רוב רבני ליטא למתנגדיהם, ולאחר כך ביותר נגד ה„מזרחי". רבנים אלה וראשי־הישיבה התנגדו לה„מזרחי". מאידך רבני מזריטש לא הצטרפו למתנגדי תנועת „חובבי ציון". אדרבה, רבה של מזריטש, ר' ישראל איסר שפירא זכרונו לברכה, היה מראשי החובבים והשפעתו היתה רבה על יהודיה ואחריו בנו ממלא־מקומו, ר' דוב שפירא ז"ל. הוא לא הצטרף אל מתנגדי „המזרחי" והוא הדין בדייני העיר.

אולם, הנימוק האחרון, והוא עולה על כולם, נבע ממהותה של מזריטש. היה בה משהו מיוחד, ממש אי בתוך פולין. מזריטש, שקשריה עם לייפציק ומרכזים גדולים אחרים בחו"ל היו הדוקים ומתמידים, הושפעה מהם. למשל, במזריטש לא היתה ה„השכלה" זמורת־זר. אדרבה, נעשה בה מאמץ שתורת יפת תשכון באוהלי־שם. מזריטש למדה לחיות בצוותא עם כל הזרמים. להיאבק עם זרם זה או אחר, אבל לא לנדותו ולראות בו אוייב בנפש. אפיקורסות נהפכה לשם־נרדף לכל דבר, שלא ישר בעיני ההמונים בכל העיירות, וכך זוהתה הציונות עם אפיקורסות, שמד, וכיוצא באלו ר"ל. לא כך ראה המזריטשאי את הציונים, ואם תרצו אפילו לא את אנשי ה„בונד", שהיו רבים. הקנאות, שציינה את היהדות בעיירות, היתה רחוקה מבן־עירנו. מובן שהיו גם קנאים לאמונתם, אך הללו היו יוצאי־דופן. למזלה של מזריטש לא הם שקבעו בעיר ולא הם שהיו בין יוצקי־דפוסיה.

ה„מזרחי", מייד עם צעדו הראשון, כבש את מזריטש הדתית. ראשי התנועה היו ר' ב. מ. רוזנבלום ור' יעקב וכטפויגל ז"ל. חברי הוועד הראשון היו הרב וואלף (וועווע) פרלמן, האחים ר' יהושע ור' אלי' מנפרל, גיסם ר' מרדכי ברמן, ר' משה רוזנזומן, האחים ספיר, ר' לייבקה קורנבליט, ר' אהרן כ"ץ, ר' יעקב גולדשטיין, ר' אליה זשליכובסקי, ור' יוסף קאגוט, ועוד ששמותיהם נשכחו ממני. כותב השורות נבחר למזכיר.

יחד עם ה„מזרחי" נוסד גם סניף של „צעירי המזרחי". כותב השורות נבחר ליושב־ראש. בין הפעילים היו אחי הר' יהושע שו"ב, הרב משה זוברמן, מנדל הלפנבין הי"ד, רייכטאלער, מרדכי זבילבסקי, ואחרים. אחד מהם, ר' דוד אדלמן, איש מבוגר בשנים. הוא הושפע מן האידיאולוגיה שפיתחתי כבר אז והיא שהיתה לתורת „צעירי־המזרחי", אבל טרם שמענו אותה מפי אחרים. כי באותם ימים עדיין לא קשרנו קשרים עם תנועת „צעירי־המזרחי", שכבר היתה קיימת בפולין.

זכור אני, כי באחת האסיפות הראשונות של „המזרחי", נשאלתי על־ידי ר' יוסף קאגוט הי"ד, מדוע אנו זקוקים לאירגון משלנו? כלום השנים המבדילות בינינו אינן מאפשרות שיתוף־פעולה מלא? והן אנו משתפים פעולה בכל השטחים? אני השבתי אז, כי מבחינה מעשית ומבחינה אידיאולוגית אנו בכל־זאת שונים.

א. אנחנו גורסים, כי הציונות האמיתית שואפת להגשים את הציונות בחיי הפרט, כלומר עליה לארץ־ישראל. הנוער בדרך־כלל שואף להגשמה, מה שאין־כן איש מבוגר שעול־החיים על צווארו.

ב. תנועת ה„מזרחי" מבקשת להשפיע על התנועה הציונית ברוח התורה והמסורה. אנו דוחים שיטה זו. אנו סוברים, כי אי־אפשר לשבת בחיבוק־ידיים ולצפות שהחלוצים יבנו את הארץ ויניחו לנו להנהיג סדרי־חיים כפי רצוננו. אם רוצים אנו שהארץ תיבנה ברוח התורה והמסורה, אנו עצמנו חייבים להיות בין הבונים ולא לצאת ידי חובה בהדבקת מזוזה בלבד. והנימוק העיקרי: לא השנים מבדילות, אלא ההשקפה שלנו מבוססת על טיב החברה, שאנו מבקשים להקים בארץ. משהו קרה בעולם. המהפיכה ברוסיה ובגרמניה וכו' הרסו משטר עריצים והדליקו את התקווה לכונן חברה שוויונית, חברה מושתתת על צדק ויושר, על הסוציאליזם הנבואי. אנו דוחים את המאטריאליזם, את הגישה המאטריאליסטית, אבל לא את האידיאולוגיה השיוויונית.

לעינינו נחשפים רעיונות הגנוזים בתורה ובנביאים. חז"ל יצאו נגד ניצול הזולת. בקיצור: אנו שואפים להקים חברה, שיסודה בצדק הנבואי ובידי העמל לבנותה ולטפחה...

זכורני שדברי־ההסבר שלי נתקבלו באהדה רבה. ר' דוד הנ"ל נעשה חבר פעיל. האיש הזה קיבל את הדברים כתורה שלמה. אכן, אחר זמן קם חבר דגול, איש־מחשבה מבריק, למדן, ר' שמואל חיים לאנדוֹ, והעלה את הסיסמה, שבה כל התורה הנ"ל, תורה ועבודה, שנעשתה לתורת „צעירי המזרחי" ו„הפועל המזרחי".

כשנתכנסה ועידת־היסוד של „המזרחי" בוארשה, שלחנו את ר' ברוך מאיר רוזנבלום ואת ר' יעקב וכטפויגל כצירים לועידה. שניהם נבחרו להנהגה העליונה. עם קום התנועה החלוצית, ייסדנו נקודת־הכשרה במזריטש. כמה מחברינו למדו את תורת הבנאות.

ב־1919 יצאתי לוארשה. אמנם חזרתי למזריטש כל שנה לחודשיים ובאותן השנים הייתי פעיל בתנועה. אבל אחר יציאתי את פולין, לא יכולתי עוד לשתף פעולה ואחרים באו במקומי.

רוצה אני להוסיף, כי בימים ההם היינו פעילים מאוד ולאסיפות שלנו או לחגיגות וכינוסים באו רבים מאוד. תחילה היינו מתכנסים בתלמוד־תורה — מבצר של „המזרחי". אחר־כך שכרנו את האולם הגדול שבתוך ביתו של הרבי — אז כבר עבר הרבי לגור בוארשה; ואחר־כך בבית־החומה של נוזשיצקי, שם היה לנו מועדון יפה ובו שני חדרים גדולים, באחד מהם היה בית־מדרש של „המזרחי".

ח. מ. זלצשטיין/ניו־יורק

תנועת־העבודה הציונית במזריטש / זכרונות

קיץ 1915. הצבא הרוסי נסוג מזרחה, ומזריטש נכבשה על־ידי הצבא האוסטרי. זה לא שהה זמן רב ובמקומו בא צבא גרמני. כבר בימים הראשונים לכיבוש הגרמני, הרגישו התושבים את נחת־זרועו של הכובש. הגרמנים הטילו עוצר מרדת החשיכה, הנהיגו כרטיסי־מזון ואסרו להביא או להוציא כל תוצרת. הם החרימו מכל הבא ליד: מזון, סחורה וכל השאר. חיי הציבור נידונו לשיתוק, כל פעילות פוליטית נאסרה. הגרמנים נהגו בגבהות־לב. אם גרמני צעד על המדרכה, חייב היה כל הבא לקראתו לפנות דרך. לפני קצין גרמני צריך היה להסיר את הכובע, וכל העובר על הצו נקנס בתשלום 5 מארקים־זהב.

האוכלוסיה סבלה חרפת רעב, הצעירים נחטפו לעבודת־כפייה, ורבים מהם נשלחו לגרמניה. אולם לאט־לאט התרגלו הבריות לתנאים הקשים. הפעולה הצי־בורית הראשונה, שעשה הנוער תחת הכיבוש הגרמני, היתה יסודו של "המטבח הזול". בעזרתו של יענק'ל ציטריניאק הוקם ועד להגשת עזרה לתושבים העניים. תמורת 10 פניג קיבל כל נצרך צלחת מרק, חתיכת בשר ולחם. משלחת מטעם הוועד, בראשותו של ציטרינאק, פנתה אל המושל הצבאי והלה אישר הקצבת המצרכים הדרושים. העבודה נעשתה בהתנדבות ועלה בידנו להקל על סבלותיה של דלת־העם.

האסיפה הראשונה

באותו זמן ייסדנו גם את "טורן פאראיין". שכרנו את האולם של רוגוז'יק שברחוב הווארשאי. וכדי לכסות את ההוצאות, אירגננו להקת־חובבים והעלינו כמה מחזות, שזכו להצלחה רבה. כל הצגה היתה כחג בעיר, ועוד חדשים לפני ההצגה אזלו כל הכרטיסים. בקיץ 1916 החליטה קבוצה קטנה מבינינו, אנשים שנתפסו לחלום על שיחרור לאומי וסוציאלי לעם היהודי, לייסד את מפלגת "צעירי ציון" במזריטש. האסיפה הראשונה הבלתי־לגאלית שלנו נערכה באולם הגימנסיה היהודית, ששכנה אז ברחוב פישצ'אנקי. החבר מוט'ל גולדברג המנוח, מזכיר הגימנסיה, שם נפשו בכפו והרשה לנו לערוך במקום את אסיפתנו המאורגנת הראשונה. אנו דאגנו מראש לסידורי־בטחון, הצבנו שומרים ליד הבית, כדי שלא נופתע על־ידי חיפוש־פתע; האסיפה עברה בשלום ועלתה על כל ציפיותינו. מיספר ניכר של חברים וחברות נרשמו מייד למפלגה וכן נבחר ועד־מנהל. עם הוועד־המנהל הראשון של "צעירי־ציון" נמנו: משה טרון, יעקב לבנגליק, צבי בויגמן, דויד מנפרל, שמואל רוזנצווייג, אברהם מנפרל, אסתר טנדייטר, טויבה לב ומנשה דז'יק. (והיו עוד חברים, ששמותיהם שכחתי, ואני מבקש בזה סליחתם).

עת רבה נאבקנו בקשיים מרובים, כגון: לגאליזציה, מועדון, מימון וכיוצא באלה. אולם חרף קשיים ומעצורים אלה, פילסנו דרך לנוער של מזריטש. בתוך

זמן קצר היינו לאירגון הציוני הפעיל והפופולארי ביותר בעיר. ערכנו הרצאות וערבי־ויכוח, שמשכו אליהם קהל רב לא רק מבין חברינו, אלא גם מקרב חוגים שנהגו בהסתייגות כלפי השקפותינו. אסיפותינו היו מלאות אווירה של עניין וחום, לפעמים מידה יתירה של חום... מפעם לפעם היינו מזמינים מרצים מוואַרשה, שהיו מקהילים קהל רב, ולא־אחת לא יכול היה האולם להכיל את הבאים, ששתו בצמא את דברנו. אחד מהישגינו הגדולים בתחום התרבות והחינוך היה יסודוֹ של בית־ספר „תרבות", שהיקנה לילדים חינוך ברוחנו. אחדים מחברינו — לייב לב, צבי בויגמן, משה טרון ואני עבדכם — נבחרנו להנהלת בית־הספר. אנו הנחנו גם יסוד לספרייה, שהתפתחה בצעדים מהירים והפכה חיש־מהר לספרייה הגדולה שבעיר. בּאַשקה הימלשיין (נפטרה בארץ) שימשה במשך שנים הספרנית של הספרייה שלנו וכך היינו לגורם חשוב בחיי יהודי מזריטש; וגם אותם אנשים, שתחילה התייחסו לעבודתנו בביטול, הכירו עתה בגידולנו וגידול השפעתנו בתחומים שונים של חיי־הציבור בעיר. ה"בונד", שהיה הראשון לארגן את הפועלים וידו היתה תקיפה בעירנו, לא יכול היה לראות בשוויון־נפש את עליית משקלנו. כדי להביא לידי מבחן־כוח, הביאו את מנהיגם נסבירסקי להרצות על הנושא: "יידיש שפת הקידמה; עברית — לשון הריאקציה". הוועד שלנו החליט ליטול חלק בהרצאה והטיל עלי את התפקיד להתמודד עם המרצה. באי־רצון קיבלתי את דין ההחלטה ובליבי ניקר הספק: כיצד אוכל אני, כמעט נער, להתייצב לוויכוח עם תלמיד הפוליטכניון של ווארשה? ההרצאה נתקיימה בשבת אחר־הצהרים באולם הגימנסיה היהודית, ששכנה אז ברחוב הלובליני.

עברית — לשון ה„ריאקציה"

לאסיפה בא קהל לא־רב. והמרצה המטיר אש וגפרית על הריאקציה היהודית, המרעילה נפשותיהם הטהורות של הילדים היהודים בלשון השוביניסטית, הריי־אקציונית והקלריקאלית של ה„חומש" והתלמוד. משסיים המרצה, והיו"ר שאל מי רוצה לשאול שאלה, או להעיר הערה, קמתי והרימותי את ידי. היו"ר הציגני בנימת־לעג כבא־כוחה של המפלגה הזעיר־בורגנית "צעירי־ציון", ההולכת שלובת־זרוע עם המחנה היהודי הקלריקאלי והבורגנות היהודית הגדולה. פתחתי ואמרתי, שאין בדעתי לנגוע בעניינים מדיניים, וכי אצטמצם רק לנושא ההרצאה. הלשון — אמרתי — אינה אלא כלי ומכשיר־ביטוי, והמדבר בלשון יכול שיהיה פרולטארי ממש כמו בורגני. הפועלים היהודים בארץ־ישראל מדברים עברית, ואילו הבורגנות היהודית אינה מדברת יידיש, מכאן שאין זה סימן לקידמה או לריאקציה. ובפנותי אל המרצה שאלתי: האם ידוע לו, כי התחיקה שמשה רבינו שׂם לפני העם היהודי, מכילה חוקים סוציאליים, שעל רקע הימים ההם נודעה להם משמעות מהפכנית, שאינה נופלת ממשמעותם של החוקים הסוציאליים בימינו. למשל: אין להלין שכר העובד, וביומו תיתן שכרו; בימים ההם, עת העבדות היתה חזיון רגיל, יצא העבד, על פי התחיקה היהודית, לחופשי כתום שבע שנים — דבר שהיתה לו משמעות מהפכנית בימים ההם. ובמנותי בזה אחר זה את החוקים הסוציאליים,

שנקבעו בתחיקה היהודית, שאלתי את המרצה: האם ידוע לו, שכל אותם חוקים נכתבו בלשון, שהוא מגדירה כלשון "הריאקציה והשוביניות"? האם מאמין הוא באמת, ששירי ביאליק או פרוג מכילים רעל שבו אנו מרעילים נפשותיהם של ילדים יהודים. כאן שיסעו אותי הבונדאים בדברי־עלבון וקריאות גנאי, ולא נתנו לי להמשיך. כך נסתיימה ההתמודדות הראשונה שלי בעניין עברית או יידיש.

הצהרת בלפור והדיה

בנובמבר 1917 פירסמה ממשלת בריטניה את הצהרת בלפור, שהאירה את אופקם הקודר של חיי היהודים. הנוער היהודי היה מעורב במלחמת־הדמים של עמי־תבל; בכל הצבאות של המחנות הלוחמים, בכל החזיתות ניגר כמים דם היהודים; הפרעות השלימו את ההרס והתלאה ברחוב היהודי; כחיות צמאות־לדם התנפלו העמים שבתוכם חיו היהודים — בפולין, רוסיה הלבנה, אוקראינה, גאליציה, רוסיה־הקארפטית, רומניה ועוד — על בני־עמנו, חסרי־המגן ומשוללי־העזרה. ועל אלה נוספו כנופיות של שודדים ורוצחים, ששדדו ורצחו ומילאו את חוצות הערים ערימות של קרבנות חדשים.

בימים ההם של קדרות ויאוש וחוסר־ישע שימשה הצהרת בלפור כבשורה לימים טובים יותר, בהירים יותר לעמנו האומלל. הצהרת בלפור הפיחה רוח־חיים בכל המפלגות הציוניות. מפלגת "צעירי־ציון" שלנו גדלה בין־לילה ומנתה 200 חברים וחברות. לא השלינו את עצמנו בנוגע לעתיד. לנו היה ברור, כי הצהרת בלפור אינה נותנת לנו אלא את הזכות והאפשרות לבנות את מולדתנו. לאחר־זמן התברר, כי על זכות זו ועל אפשרות זו הוצרכנו להיאבק מר, להביא קורבנות כבדים.

בעת החגיגה לכבוד הצהרת בלפור, שנתקיימה במזריטש, נאמתי בשם "צעירי ציון" באסיפת־המונים. האסיפה השאירה רושם עז. הגידול המהיר במיספר חברינו חייב אותנו לפעילות ציונית מוגברת בכל התחומים. לידי ביטוי מיוחד באה שאיפתם של החברים לצאת להכשרה. זרם החלוצים, שחתר בכל הדרכים אל חופי הארץ המובטחת, הסעיר את הנוער והגביר בו את הנכונות לעלייה. החברים הראשונים התחילו עולים: דויד מנפרל, החבר והחברה אדלמן. בנאומי־הפרידה, שהושמעו לכבוד העולים, באו לידי ביטוי הכיסופים שבלב, כיסופי השיחרור הלאומי והסוציאלי. אנו נלך בעקבותיכם — הכרזתי; אין אתם אלא ראשונים ובחירים, אך לא תצטרכו להמתין לנו זמן רב...

בשנת 1918 פרץ גל חדש של פרעות בפולין המשוחררת. הפוגרום הנורא והעקוב־מדם ביותר התחולל בלמברג, שם נהרגו 100 יהודים וכמה בתי־כנסת, ביניהם בית־הכנסת "בעל המקהלה" הועלו באש. פרעות־הדמים וגל האכזריות הסעירו את יהדות פולין עד היסוד. בישיבת הוועד המנהל של "צעירי ציון" הוחלט לקרוא לכל המפלגות והאירגונים הציונים לעצרת־עם, כדי להביע את יגוננו ואת זעמנו. כל האירגונים והמפלגות שהוזמנו, הגיעו לאסיפה. ה"בונד" השיב על הזמנתנו במכתב, בו נאמר שאין הוא מוכן להשתתף בעצרת יחד עם מפלגות בורגניות...

האסיפה נערכה בבית־הכנסת הגדול. בית־הכנסת היה מלא מפה לפה. בכל ארבע עזרות־הנשים וכן בשני האולמות והחדרים שבצד הצטופפו אלפי אנשים ונשים. רבים, שלא יכלו להיכנס, עמדו והקשיבו בחוץ. השתררה אווירה של אבל ויגון. ארון־הקודש היה עטוף שחורים. בחלקי נפל לפתוח את העצרת. "לא רק כדי לבכות את הקורבנות החפים־מפשע התאספנו כאן — אמרתי — אלא גם כדי להביע את רגשי מחאתנו הנזעמת נגד הממשלה הסוציאליסטית של פולין המשוחררת, שממנה קיווינו להגנה ולשוויון־זכויות; הפוגרום של למברג — הוספתי — העטה קלון על פולין החדשה. וכל עוד לא תוכיח הממשלה, כי עשתה כל שביכולתה, כדי שמארגני הפרעות ומבצעיהן יבואו על ענשם, נראה אותה אחראית ושותפה למעשה־הפרעות.

הנואם השני היה ר' ברוך מאיר רוזנבלום, הנואם חביב־הקהל של יהודי מזריטש. בקול חנוק מדמעות הוא הספיד את קדושי למברג, כשהקהל הגדול משסע את דבריו בהתפרצויות־של־בכי. והנה כשעלה הנואם השלישי, ר' מרדכי ברמן, על הבמה ופתח את פיו, הסתערה אל הבמה חבורה של בעלי־אגרוף, שהתחילו להדוף את חברי הוועד־המארגן, שישבו על הבמה. אלה שהתנגדו לכך, ספגו מכות. "בשם הבונד אנו נוטלים לידינו את האסיפה", הכריז יו"ר ה"בונד", שאת שמו אינני רוצה להזכיר כאן. באולם פרצה מהומה נוראה, אגרופים קמוצים הונפו מכל צד ובמעלה הבמה, משני צדדים, ניטשו תיגרות־ידיים. אני התנגדתי ולא נתתי שיורידוני, אבל פתאום אחזה בי יד חזקה, שהרימה אותי למעלה והטי־לתני מעל הבמה. אותה שעה פרצו פנימה העגלונים של מזריטש והשליכו את הבריונים מעל הבמה. יו"ר ה"בונד" ניסה להרגיע את הקהל בצעקות מחרישות אזניים, אבל גם הוא נהדף מעל הבמה. האסיפה פוצצה. והקהל העצום פוזר על־ידי המשטרה, שהגיעה למקום.

אנו לא רצינו להאמין, כי פיצוצה של האסיפה על־ידי בריונים, היה מעשה יזום מטעם ועד ה"בונד". לפיכך החלטנו לפנות אל ועד ה"בונד", ולהביא לפניו את עצומותינו. אולם משבאנו אל המועדון, מקום שם היה מכונס ועד ה"בונד", ושאלנו אותם, אם מוכנים הם לנער חוצנם ממעשה הבריונים, השיב לנו היו"ר: "אין אנו רואים צורך להתנצל בפני מארגני האסיפה. אין לנו שפה משותפת עם הבורגנות"... והם יעצו לנו, באורח רחוק מנימוס, לעזוב את האולם.

בקייץ 1919 החלטנו לציין את יום־השנה למות מייסדה של הציונות המדינית, ד"ר תיאודור הרצל. עצרת־הזכרון נערכה בבית־הספר תרבות ונטלו בה חלק: לייב לב, מנחם ביר — עתה יו"ר אירגון יוצאי מזריטש בישראל — וכותב הטורים האלה. לעצרת בא קהל רב, שהקשיב רב קשב לדברי הנואמים שהעריכו את ד"ר הרצל ככוכב שדרך בשמי העולם היהודי.

תקרית מוזרה

אני רוצה לשוב ולספר על מאורע, שבו עלה בגורלי למלא תפקיד ראשי. סמוך לעזיבת הצבא הגרמני את מזריטש, המליץ הועד הציוני המרכזי להנציח את זכרו

של המנהיג הציוני ד״ר צ׳לנוב, שנפטר. הוחלט להקים ישוב על שמו בארץ־ישראל. לתכלית זו הוצאה חוברת, שתיארה את אישיותו של צ׳לנוב, את פועלו למען התנועה הציונית ואת תרומתו לבניין הארץ. הוכרזה מגבית לאיסוף כספים למען המושבה והוצאו רשימות תורמים ופנקסי־קבלה. אותה שעה היתה מזריטש באזור שנחשב ״אזור מלחמה״, והפעולה הציונית היתה אסורה באורח רשמי. אף־על־פי־כן פעלו כל האירגונים הציונים פעולה סדירה, אלא שלא קיימו קשר ישיר עם המרכז בוארשה. ראדזין, שהיתה מחוץ לאזור המלחמתי, עמדה בקשר ישיר עם וארשה ועל־כן התנהלו כל המגעים שלנו באמצעות ראדזין. בהיותי בראדזין, לרגל עיסוקי הפרטיים, מסרו בידי החברים את כל החומר בשביל המגבית למען המושבה על שם צ׳לנוב. חזרתי הביתה בעגלה, ומלבד חבית־שמן לייצור סבון, שבשבילו קיבלתי רישיון מן המפקדה הגרמנית, היה עמי גם החומר למגבית צ׳לנוב.

בהגיעי העירה לרחוב הלובליני, עצרוני חיילי המיפקדה וביקשו ממני רישיון לחבית־השמן ולחבילה שבידי. לחבית השמן היה בידי רישיון, אך לחבילה לא היה בידי כל רישיון. החייל הורה לבעל־העגלה להביאני אל המיפקדה, שם נחקרתי חקירה מדוקדקת: מהי הספרות שבידי, לאיזו מטרה היא משמשת, ומי נתנה לי? אמרתי, כי תושב ראדזין מסר לי את החומר, והאיש שלו מיועדת החבילה, ימתין בכניסה לעיר. החוקר איים עלי במגלב ודרש, כי אגלה שמו של האיש, אשר מסר לי את החבילה, שאם לאו — תוחרם חבית־השמן ואני אשלח לגרמניה. אני החזקתי מעמד וטענתי, כי אינני יודע מי האיש, שמסר לי את החבילה. נאסרתי והובלתי אל צריפי הצבא שמחוץ לעיר. וכל יום היו מוליכים אותי, חייל מכודן לפניי וחייל מכודן מאחוריי, אל המיפקדה לשם חקירה. המפקד, קוואפ שמו, היה ממטיר עלי צעקות ואיומים, שארקב במעצר, שאגורש לגרמניה לעבודת־פרך בשל פעילות פוליטית בלתי־חוקית, אך אני לא נכנעתי.

„לויטננט" קוואַפ שהטיל פחדו על אוכלוסית העיר

בינתיים לא שקטה המשטרה הצבאית הגרמנית וחיפשה אחר האיש שמסר לי את החבילה. מאחר שהכרזתי, כי את החומר קיבלתי בראדזין, הם חיפשו גם

בראדזין. ביום העשירי למעצרי, כשהביאו אותי, כמנהגם יום־יום, אל המפקדה, נשאלתי, אם אכיר את האיש שמסר לי את החבילה — אם אראה אותו. ייתכן, עניתי, אך אינני בטוח בכך. ראיתי אותו דקה אחת בלבד, כיוון שלא היה לי עניין להסתכל בו. המפקד חרק שן, ציווה להכניס כמה מאנשי ראדזין, ביניהם גם החבר שהפקיד בידי את החבילה. רגע עמדתי נדהם, כשעיניו הבולשות של החוקר נעוצות בי. מי נתן לך את החבילה, — פנה אלי בחמת־זעם. אולם אני התאוששתי חיש־מהר ועניתי בקול בוטח ופסקני: לא! אף אחד מהם איננו מוכר לי. אתם יכולים ללכת, פנה המפקד אל אנשי ראדזין, ובפנותו אלי צרח בקצף על שפתיו: היום אני שולח את מסמכי־החקירה שלך אל המפקד הצבאי של ביאלה והוא יעמיד אותך למשפט־שדה. ובהמתיקו את נעימת־דיבורו, אמר: אני נותן לך עוד שלושה ימים לגלות לי מי מסר לך את החבילה. הן לא תספר לי, שאין אתה יודע, מי מסר לך את החבילה; לטובתך עליך לספר. וברומזו לשני ה"מלווים" שלי, פקד להוליכני אל הצריפים שבכביש הראדזיני.

חבריי לא ישבו בחיבוק־ידיים, וטרחו בכל מיני דרכים, כדי למנוע את העברת העניין לידי המפקד בביאלה. לאחר משא־ומתן ארוך ומייגע עם העריץ קוואפ, כתום 18 ימים לשהותי מאחורי גדר־התייל, שוחררתי בשלמי קנס של 300 מארקים־זהב; חבית השמן הוחרמה, אף־על־פי שהיה בידי רשיון עבורה מן המפקדה...

הפגנה ללא־תקדים

בשנת 1920 אישר מושב "חבר הלאומים" בסאן־רימו את המנדאט הבריטי על ארץ־ישראל. היה זה נצחון פוליטי גדול, לאחר כל האכזבות וההפרעות. לפי יוזמת "צעירי ציון" נערכה התייעצות בין כל האירגונים והוחלט לערוך אסיפה חגיגית והפגנה לכבוד המאורע. הפגנה כזו עוד לא ראתה מזריטש היהודית מעודה. היתה זו חוויה בלתי־נשכחת, שחיממה את לבבות יהודי מזריטש שנים רבות אחר־כך. בפעם הראשונה בתולדות העיר הוצאנו מבתיהם את כל התושבים היהודים, שהתאספו בכיכר השוק. כל הככר הרחבה הוצפו המוני אדם — זקן ונער, אנשים, נשים ותינוקות דבית־רבן ובראשם מוריהם. מכבי־האש ובראשם תזמורתם; כל האירגונים הציבוריים, כמובן להוציא את ה"בונד", גייסו את חבריהם. ים של דגלי תכלת־לבן התנופף באוויר. הגזוזטראות קושטו בפרחים ובשטיחים, ואנשים הצטופפו עליהם. גם הגגות מסביב נזרעו אנשים. על גזוזטרה במרכזו של הרחוב הלובליני ניצבו חברי הוועד המארגן של העצרת, ובו מיוצגים היו כל האירגונים. את העצרת ההמונית פתח יו"ר ההנהלה של הגימנסיה היהו־דית, מר וינקלר. בפעם הראשונה בתולדות העיר הידהדו בעוז ובגאון צלילי "התקווה" ברחוב הלובליני. שמחת חג לבשה את הקהל העצום, שהרגיש, כי זכה והגיע לשעה הגדולה. וכשזקן הציונים במזריטש, ר' ברוך רוזנבלום, בירך בקול רועד את ברכת "שהחיינו", זלגו עיני רבים דמעות. נציגי כל האירגונים השמיעו נאומים קצרים ודבריהם צללו ברעם של מחיאות־כפיים. התרגשותם והתלהבותם

תהלוכה חגיגית ברחובות העיר לכבוד הצהרת בלפור

של יהודי מזריטש באה לידי ביטוי בהגדלת התרומות לקרן־היסוד ולקרן־הקיימת. עד שעה מאוחרת בלילה חגגו יהודי מזריטש את המאורע ההיסטורי בשירים וריקודים, שנמשכו אחר־כך במועדוני המפלגות.

בסוף 1920 התגלגלתי לרוסיה הסובייטית, ובשובי מרוסיה למזריטש, לאחר היעדרות של $2\frac{1}{2}$ שנים, מצאתי את המפלגה במצב של התרופפות. הוותיקים מבין החברים המרכזיים עלו ארצה או היגרו לארצות אחרות. מייסדי המפלגה ובוניה, שוב לא היו צעירים, ואילו צעירים לא נוספו... התנכלויות ממשלת המנדאט; המאורעות בארץ בשנים 1920־21; הפסקת העלייה — כל אלה גרמו לרפיון. מתוך חיפוש אחר דרכים לחידוש וחיזוק פעולתנו הגענו למסקנה, כי המוצא היחיד הוא בייסודה של תנועת־נוער. אולם הנוער נתפס להלכי־רוח קיצוניים. ולפנינו ניצבה בעייה קשה: למצוא מסילות ללב הצעירים, שאחזה בהם התחושה, כי הנה־הנה ממשמש ובא הקרב האחרון עם הקאפיטאליזם, והמהפיכה הסוציאלית — בשער.

במאבק לאיחוד

אחד מאלה, שתרם תרומה חשובה להרמת קרנה של המפלגה ופעל לאירגונם של הצעירים היה חבר־נעורים שלנו, אהר׳לה צוקרמן, שעלה אחר־כך ארצה ונפל בקרב עם כנופיות ערביות. הוא השכיל להשפיע על צעירים שנואשו מתנועת־הנוער של ה״בונד״, כי יצטרפו אל תנועת־הנוער שלנו — ״פרייהייט״. בתוך

מראשוני החברים במפלגת פוע"צ צ. ס. בעירנו

בתמונה: פ. ספושניקוב, ינטה ריינווין־כץ, יוסף ריינווין, אברהם פיטרמן, גבריאל שפירא, אהרן צוקרמן, ח. מ. זלצשטיין, באשקע הימלשיין וא.

זמן קצר הקימונו ארבע קבוצות של נוער, שלושים איש בכל קבוצה. הללו שקדו על לימוד תולדות העם היהודי, תולדות הציונות ותנועת־הפועלים העברית, גיאו־גרפיה של ארץ־ישראל, תולדות הסוציאליזם ועוד. רבים מצעירים אלה עלו אחר־כך ארצה, ואחרים היטו שכם לעבודת המפלגה.

בתוך כך נקרא מנחם ביר, אחד מפעילינו ועסקנינו המרכזיים, על־ידי הוועד המרכזי לכהן בתפקיד של מזכיר כללי של המפלגה. נפרדנו ממנו ברגשות מעו־רבים: מצד אחד ידענו עד מה יחסר הוא לנו בעבודתנו, ומצד שני התגאינו בכך, שאחד משלנו נקרא למלא תפקיד רם בהנהגת המפלגה. החבר ביר עלה אחר־כך ארצה, יחד עם רעייתו, והוסיף לכהן בתפקידים חשובים בהסתדרות, במפלגת פועלי ארץ־ישראל.

באותם הימים עלתה במפלגה על הפרק שאלת האיחוד עם פועלי־ציון. בעתו־נות התנועה ובאסיפות־חברים התנהלו ויכוחים ערים. שתי המפלגות — "צעירי ציון ו"פועלי־ציון" — התקרבו זו לזו מבחינה רעיונית.

כידוע, חל בשנת 1920 פילוג בתוך פועלי ציון — לפועלי־ציון ימין ולפועלי ציון שמאל. ונחלקו הדעות בתוכנו. האגף הימני של "צעירי ציון" היה נגד האיחוד. הסניף המזריטשאי של "פועלי ציון" היה בעד האיחוד, שכן לא היה כל הבדל אידאולוגי או עקרוני בין "פועלי־ציון"־ימין ובין "צעירי־ציון".

לייב יפה (במרכז) עם פעילי התנועה הציונית בעירנו

בתמונה: ד״ר קפלן, שמואל פנחס יברבוים, משה ראובן סלודקי, הרשל בויגמן, חיים שפירא, משה רוזנזומן, יצחק ספיר, ד״ר ש. הרמן, יעקב יידל גורמן, פרץ מנפרל, לייזר חרל״פ, י. ווינר, שיינקער, מרדכי הויזמן, פרץ באַרג, גצל טשנקי, י. איידלבוים, השל זוברמן, יעקב לבנבליק, יוסף פישר, הרצל שיינמל, דוד צדרבוים, אהרן יברבוים, פייבל ריינוויין, נטע הויזמן, יוסף צוקרמן, שמואל ווישניה, יעקב שליפקה וא.

הוועד המרכזי של המפלגה קרא למושב מיוחד, שבו נדונה בעיית האיחוד. כותב השורות הללו ייצג את סניף "צעירי ציון" במזריטש. ברוב גדול החליטה מליאת המרכז על איחוד שתי המפלגות; וההחלטה נתקיימה בוועידת האיחוד בשנת 1925. שתי המפלגות התאחדו למפלגה אחת, ושמה: מפלגת־הפועלים הציו־נית־סוציאליסטית פועלי־ציון. הודות לאיחוד קמה התעוררות בפעילות המפלגה. שנת 1925 הצטיינה בהגברת קצב הפעולה בכל התחומים. המאורע החשוב ביותר בשנה זו היתה עלייתם של רבים מחברינו לארץ־ישראל. העלייה לארץ של חברים היתה מלווה תמיד רגשות מעורבים. היינו מאושרים, שחברינו זכו להגשים חלומם ולעלות ארצה. ועם־זאת קשה היתה עלינו הפרידה מחברים שקשרי שיתוף־פעולה ורעות רבת־שנים קשרו בינינו.

ביקורו של לייב יפה

בשנת 1925 ביקר במזריטש המשורר והעסקן הציוני לייב יפה. בואו של יפה למזריטש היה בחזקת מאורע בחיינו הציבוריים. שום מנהיג ציוני, שהגיע לכאן, לא זכה לקבלת־פנים כה חמה. הוקם ועד מיוחד, שבו נטלו חלק כל האירגונים הציוניים והציבוריים. וכשהגיע האורח לעיר, ליוותה אותו תהלוכה שמזריטש לא ראתה כמותה: משלחות מטעם כל האירגונים וההסתדרויות במזריטש ונושאי־כרזות של אירגוני־הספורט על תלבושתם המיוחדת; שני טורים של רוכבי־אופנים ואחריהם מסע של "רכב העגלות" שבהישג ידה של מזריטש. ברחובות הצטופפו אנשים, שקיבלו את פני האורח בתשואות. בערב נערכה בבית־העם של "התאחדות" קבלת־פנים, שאליה הוזמן קהל נבחר של עסקנים אשר הביעו רצונם לסייע לאורח בהצלחת משימתו. לחוויה מיוחדת זכה לייב יפה בעת הביקור בגימנסיה, שם נתקבל בנאום עברי מפי תלמידת כיתה ה׳ במעמד המנהל והמורים. בשבת בבוקר ערך האורח בקור בבית־הכנסת ובשעות־הצהריים נאם באסיפת המונים בבית־הכנסת, כשהוא מלווה משמר־כבוד של השומר הצעיר והחלוץ. דברי ברכה לכבוד האורח נשאו: דויד צדרבוים בשם הקהילה, ד"ר קפלן בשם הציונים הכלליים, מרדכי ברמן בשם "המזרחי", חיים מרדכי זלצשטיין בשם פועלי ציון, נ. הויזמן בשם ה"התאח־דות", מ. ר. סלודקי בשם קרן־היסוד, מר יעקל בשם מוסדות־התרבות הלאומיים, צבי בויגמן בשם קרן־קיימת, ש. וישניה בשם השומר הצעיר, מ. גורפינקל בשם החלוץ, יעקב לבנגליק בשם ארץ־ישראל העובדת, ח. י. טוגנדר בשם בעלי־מלאכה. בראש האסיפה ישב מנהל הגימנסיה, שמעון הרמן.

במוצאי־שבת נערכה מסיבה על כוס תה, בניצוחו של ד"ר קפלן, וכאן הוכרזה המגבית למען קרן־היסוד. האורח נשא נאום רב־השראה, שעורר את הלבבות, ולמחרת היום יצא גייס של מתרימים, שעברו זוגות־זוגות מבית לבית, על מנת להתרים למען "קרן היסוד".

בערב נערכה אסיפת־המונים תחת כיפת־השמיים. לייב יפה נשא נאום, שנשמע כעין תפילה, ובסיימו פרץ הקהל בשירה אדירה של "התקווה". היה זה שיא לחג־ביקורו של לייב יפה במזריטש.

בדרך ארוכה

ביקורו של לייב יפה במזריטש נתן דחיפה עצומה לפעילות הציונית במזריטש. לכבוד הביקור הוצאנו עיתון ושמו "קול מזריטש", ובו באו מאמריהם של יצחק גרינבוים, משה סמילנסקי, לייב יפה, אברהם גלמן, משה ר. סלודקי, צבי בויגמן וחיים מרדכי זלצשטיין בחתימה "בן־יוסף".

ועידת המחוז בהשתתפות ד. ב. מלכין (במרכז)

בין האחרים — צירים מפוע"צ בעירנו: ישראל־מנס גורפינקל, אברהם פיטרמן, ח. מ. זלצשטיין, ברל מנפרל ואהרן צוקרמן

בשנת 1926 כינס סניף פועלי ציון במזריטש ועידה של המחוז, בהשתתפות מנהיג פועלי ציון ד. ב. מלכין. בוועידה נטלו חלק הערים: לוקוב, ראדזין, פרצווה, ווהין, יאַנובה וביאלה. הוועידה עסקה בעיקר בענייני אירגון ובדרכים להגברת הפעולה, בייחוד בסניפים הקטנים, שהיו זקוקים לעזרה ולהדרכה. נבחר ועד מחוזי, שהוטל עליו למלא אחר החלטות הוועידה. בוועידה נשא הרצאה רבת־רושם האורח ד. ב. מלכין.

אחד האירועים החשובים שלנו בתחום הפעילות התרבותית היה אירגון עתונים בעל־פה. חברים היו מחברים מאמרים בענייני השעה או בנושאים מתחום הספרות והיו קוראים אותם באוזני הקהל. הפעולה הזאת זכתה להצלחה רבה. הוזמנו לערוך עתונים־בעל־פה בערים שונות במחוז, והדבר סייע מבחינה כספית לסניפים שבהם הופענו.

בחורף 1925 עזבתי את פולין ונסעתי לאמריקה. נפרדתי מחברים בערב־פרידה מרגש. קשה ומכאיבה היתה הפרידה מן המשפחה ומחברים, שאיתם עשיתי

כברת־דרך ארוכה ושנות־חיים מעניינות ומאושרות. הגורל נחני בדרך אחרת מזו שעליה חלמתי. אולם כל עת שהותי באמריקה לא ניתקתי את הקשר אל עברי. מיום בואי לארץ החדשה ועד היום הנני קשור למפלגת פועלי ציון, ולכל ההס־תדרויות המייצגות את תנועת־הפועלים הציונית. לא ניתקתי גם את קשרי עם מזריטש.

לבסוף רצוני לציין, כי לאחר יובל שנים כמעט קשה לשמור בזכרון את כל שהיה. אולם על הכל מוטל צילו של האסון, אשר מצא את עמנו בדור האחרון.

האסון הנורא הזה פצע את ליבותינו. ככל שחולפות השנים, כן גדל הכאב ועזים הגעגועים. חילוקי־דעות רבים הפרידו בינינו בעת להט הוויכוח, בימים ההם, אך כולנו האמנו באמיתה שלנו וחתרנו אל הנצחון. השואה העיבה על הנצחון ונסכה מרורים בפיריו. האילן הגדול והיפה של יהודי מזריטש נגדע. קצת ענפים התפזרו על פני ארצות־תבל. לא בכל מקום ישובו הענפים ויפרחו. יש רק מקום אחד, בו נשתל לפנ 90 שנים נצר מן העץ של מזריטש, והוא שצומח ועולה ומעמיק שורש, גמול־מה על השבר שהשברנו.

עזה תקוותנו ואיתנה אמונתנו, כי מאידאנק וטרבלינקה לא ישובו עוד. מדינת ישראל וארץ־ישראל — הם הערובה.

מיידיש: י. רונקין

אברהם פיטרמן בואנוס־איירס

פועלי־ציון צ.ס.

בגמר מלחמת־העולם הראשונה חלה התעוררות בחיי־הציבור במזריטש. הציונים־הכלליים בהנהגת חוגים בעלי־בתיים, ייסדו הסתדרות משלהם, ואילו הציונות הדתית הקימה את מפלגתה שלה, "המזרחי". צצו תנועות־הנוער הציוניות בעלות דגש חלוצי. באותו זמן קמו מועדוני המפלגות: ברחוב הלובליני נפתח מועדון "צעירי־ציון" וכן מועדון של פוע"צ "די אַרבעטער־היים" עם סיסמות מאירות־עיניים לאורך הקירות: "פועלי כל הארצות התאחדו" ו־"תימכו בקרן פועלי ארץ־ישראל".

יום 'פרח" למען קרן קימת לישראל

המפלגות מקיימות אסיפות והרצאות, שאליהן בא קהל רב; נערכות הבחירות ל"סיים" הפולני הראשון; ליהודים זכות לבחור ולהיבחר; מזריטש כעיר של יהודים הופכת לשדה־מערכה פוליטי. בבית אמא־ואבא, אשר להם כמה ילדים, אי־אפשר להסב לשולחן: האחד ציוני, שני בונדאי, שלישי קומוניסט או "פול־קיסט", והמאבק נעתק מן הרחוב אל הבית פנימה; ואבא ואמא מודים לאל כשאין הילדים מזדמנים יחד...

אָח שיכנה את אחיו "שוֹביניסט", "ריאקציונר"; או "בוגד במעמד הפועלים" — הוא דבר של יום־יום. לאסיפות־בחירות היו מגיעים מווארשה מנהיגי־מפלגות, כיצחק גרינבוים, ד"ר הארטגלס, יארבלום, ישראל שורק, זילברט, ישראל מרי־מינסקי, נח פרילוצקי, ב. מיכאַלוויטש, הרשל הימלפאַרב, "החברה דינה" וכו'.

פרע"צ צ. ס. בשנת 1925

בעת אסיפות אלו, שנערכו בבית־הכנסת או בבית־המדרש הגדול, היה הקהל צובא ממש על הפתחים, ולא־אחת נתקיימו אסיפות בשוק, כשהנואם נושא דבריו מעל גזוזטרה. ובאסיפות אלה קם תמיד מישהו לחלוק על דברי הנואם...

כשקמה התנועה החלוצית, עלו ממזריטש חברים ארצה. אחד החלוצים הרא־שונים היה דויד מנפרל. הוא כתב, כי מצבו טוב וכי מותח הוא חוטי־טלפון מעל לעמודים גבוהים...

כשחל הפילוג במפלגת פועלי־ציון לימין ושמאל, פרשו מסניף פוע״צ בעירנו, החברים גרשון טאַנדייטר, ליפמן געלטמן, בעריש ביר, הרשל׳ה קאַמאַשנ־שטאָפּאָר, טשיפה אֶפשטיין, לייבל ברנק ועוד. אלה היו לחברי פוע״צ־שמאל. ואילו בפוע״צ, שנקראו מאז פוע״צ־ימין, נשארו: פסח סאַפּושניקוב, יוסף ריינוויין, ברל מנפרל, דויד גרכטר, יהושע אייזן, ואחרים.

באותו זמן מתחוללת המלחמה עם ברית־המועצות, והצבא האדום מתקרב למזריטש. אוסרים את מנהיגי הפועלים בעיר וביניהם את מוטל גולדברג מ״צעירי־ציון״. תחת משמר־משטרה כבד מביאים אותו לתחנת־הרכבת ומשלחים אותו לעיר־מולדתו — דומביה שליד קראַקוב. המלחמה אינה נמשכת זמן רב. המגורשים חוזרים ושוב משגשגים ותוססים החיים הציבוריים והפוליטיים בעיר.

ועידת האיחוד

במרוצת־הימים גוברים והולכים חילוקי־הדעות במפלגת צעירי־ציון בעניין ציונות וסוציאליזם. חברים רבים נוטים למפלגת פוע״צ־ימין ואילו אחרים מוסיפים להזדהות עם הדרך המיוחדת של ״הפועל הצעיר״, שבאה לידי ביטוי בהתנגדות להצטרפות אל התנועה הסוציאליסטית הבינלאומית (האינטרנציונאל השני), וכן בקנאותם לשפה העברית, לעומת יחסם האוהד של פוע״צ ללשון יידיש, כלשונו של העם היהודי.

בסתיו של שנת 1923 מתכנסת הועידה הארצית של מפלגת צעירי־ציון, ובה מתקבלת ברוב דעות ההחלטה בדבר איחוד עם פוע״צ־ימין. חל פילוג במפלגה. הדבר נותן אותותיו בקרב חברי צעירי־ציון בעירנו. מתנהלים ויכוחים סוערים וניטש מאבק לבעלות על המועדון. הוועד המרכזי מתערב, מן המרכז באים ישראל מרימינסקי ואחרים.

רוב החברים הולכים עם פוע״צ, והבולטים ביניהם הם: מנחם ביר, חיים מרדכי זלצשטיין, יואל צימברוביץ (אבישאי), שמואל רוזנצוייג, הרשל לדרמן, שרה׳טשע טישל, מוטל גולדברג, חנה הולצמן, אליעזר פרקלולד, מנשה דז׳יק ועוד.

על הימין, המתנגד לאיחוד, נמנים: נטע הויזמן, לייבל גלוזשניידר, מרדכי שטיין, משה טרון, יענקל לעבנגליק, הרשל בויגמן, הרצל שיינמל ואחרים.

לאחר שנה בערך מתכנסות שתי המפלגות, צעירי־ציון ופועלי־ציון לוועידתן המשותפת, בה מכריזים באורח רשמי על איחוד תחת השם פוע״צ־ס. ס. (ציונים־סוציאליסטים).

האגף הימני בצעירי־ציון שפרש הקים את מפלגתו שלו: מפלגת ״התאחדות״. מן הראוי להדגיש, כי סניף ה״התאחדות״ בעירנו היה חיש־מהר לאחד הסניפים הגדולים והחשובים במחוז כולו. בתוך־כך הפכה מפלגת פוע״צ־צ.ס. למפלגה רבת־אונים, המתבלטת בכל תחומי־החיים בעירנו, ובמיוחד בחדירתה לאיגודים המקצועיים, כגון אגודת החייטים, הבורסקאים, התפרים ועוד.

בחתונות ומסיבות אוספים כסף לנטיעת עצים ביער הרצל, ובבתים תולים על הקיר את הקופסה של הקרן הקיימת. מדי פעם עורכים ״ימי־פרח״ למען הקרן הקיימת, ולדבר משמעות כפולה: גם הנחלת הרעיון הציוני וגם איסוף כספים לגאולת הקרקע.

בעת מערכת הבחירות השנייה ל״סיים״ ניטשה היאבקות עזה. אז כבר פעלו במזריטש המפלגות השונות: המפלגות הציוניות, ה״בונד״, ״פאָלקס־פאַרטיי״ ועוד. הוויכוחים החלו זמן רב לפני הבחירות. הקירות כוסו כרזות ומודעות, הקוראות לציבור להצביע בעד מפלגה זו או זו. כל מפלגה — והבטחותיה. ושוב הגיעו מווארשה: ברל לוקר (אז חבר האינטרנאציונאל השני), נוח פרילוצקי, ה. ד. נומברג, ד״ר האַרטגלאַס, ריטוב, טיגר, יצחק גרינבוים, ד.ב. מלכין, ב. מיכלביטש, גרשון זיברט ואחרים. אותו דבר חזר ונשנה בעת הבחירות לעירייה ולקהילה.

ארגון „החלוץ״ בעירנו

נזכיר כאן את הקמת סניף ״החלוץ״ בעירנו. כמה חברים ייסדו קבוצה ללימוד נגרות, כדי להכשיר עצמם לעלייה לארץ. בין ראשוני ״החלוץ״, שעלו ארצה, היו החברים: שלמה ומשה לבנגליק (נכדיו של ר׳ ברוך מאיר), שהתיישבו בשכונת בורוכוב. אנשי ״החלוץ״ במזריטש עסקו בהכנת ספסלים. את הספסלים

הראשונים, מעשה־ידי החברים, הובלתי לוארשה, רחוב דז׳יקה 4, בשביל הוועד המרכזי. הייתי אז ציר לוועידת הבורסקים מטעם האגודה המקצועית במזריטש, ששימשתי מזכיר שלה. לאחר־מכן קם ״החלוץ הצעיר״, שפתח מועדון בביתו של שפסל שטיין, מקום־שם היתה פעם סדנה לעיבוד שער־חזיר. אחד החברים המרכזיים היה אז משה איידלבוים, לימים מראשי ״החלוץ הצעיר״ בפולין ואחר־כך מעסקניה הראשיים של קופת־חולים בארץ־ישראל.

פעילות ערה

בינתיים הורע המצב הכלכלי במזריטש. פועלי הזיפים מתהלכים ללא עבודה. הבריות תרים ומחפשים לאן לנסוע. בביתו של יוס׳ל ״קוניק״ נערך מיבחן לשם קבלת סרטיפיקאט לעלייה־לארץ. כדי לעמוד במיבחן חייב אדם לדעת עברית, להיות ציוני ולשקול את השקל.

למזריטש מגיעים אותה שעה חלוצים מאזורי־הספר של פולין. הם נאלצים להמתין עד שיגיע תורם בקבלת רשיון־העלייה — הסרטיפיקאט. ובינתיים הם

חברים בחוג הדרמטי:

שורה ראשונה: (מימין לשמאל) נח פודוליאק, פסח סאפושניקוב, א.ד. דימנט, ברל מנפרל, גבריאל שפירא

שורה שניה: מרדכי שפירא, דוד׳צה וידרה, מנשה הימלשיי, יוסף ריינוויין

שוהים במזריטש במועדון של "פועלי־ציון־צ. ס.", והחברים דואגים למזונם ולסידורם בעבודה. החלוצים חיים חיי־שיתוף.

פועלי־ציון־צ. ס. מוצאים גם זמן לטפח את החוג הדראמתי, שהעלה את המחזות הבאים: "נער־הכפר", "הפונדק הריק", "הנבלה", "הנודד הנצחי", "הדיבוק", "הכילי", "המזומן למכות", "הזכייה הגדולה" ועוד.

הרצאות בענייני ספרות התקיימו ללא־הפסק. היו באים לעיתים תכופות ומשמיעים הרצאותיהם: ד. ב. מלכין, ריטוב, טיגר, חפץ, ד"ר הקר. מבין השחקנים באו: אברהם מוראָבסקי, יעקב וייסליץ, ואחרים. עם החוג הדראמאתי נמנו: גבריאל שפירא, מרדכי שפירא, יוסף ריינווין, ינטה כ"ץ ואחותה, הרשל לדרמן, פסח סאפוז'ניקוב, ברל מנפרל, מוטל גולדברג, מוטל ברוק, ברוך סולסקי, גישה הימלשיין, חיים מרדכי זלצשטיין, דוד'טשה וידרה, באשקה הימלשיין, רחל גלברג, מנשה הימלשיין, אסתר טאַנדייטר, אהרון דויד דימנט ואחרים.

כל עוד נמשכו החיים, נמשכו גם חיי־הציבור־והתרבות הציוניים. משעלה הכורת על אחינו ואחיותינו, נכרתו חיי היהודים בפולין וגם בעיר־הולדתנו — מזריטש.

מיידיש: י. רונקין

מרדכי מירז (זבילבסקי) / תל־אביב

מפלגת "התאחדות" בעירנו

חברי ה„התאחדות" במזריטש, כבכל מקום, רוב־רובם צמחו באווירה ביתית. הבית היהודי, אם זה היה בית ציוני מובהק או מסורתי ולאו־דווקא ציוני, השפיע, ללא תעמולה כלשהי על־ידי הוריו־מחנכיו והשרה על הילד רוח יהודית מקורית. מאז ילדותו עוצבה הכרתו על־ידי זיקה לעמו, דתו ותולדותיו. שכן ה„חומש", האגדות ששמע מפי רבותיו, סיפורי הכתובים, כולם סיפרו לו על עברו ועל ארצו. השבת והחגים וימי־האבל של תשעת הימים המסתיימים בתשעה־באב; הצומות וכו' — כל אלה נטעו בו אהבה לעמו וכיסופים לגאולתו.

מסיבת פרידה לד"ר רוזנבוש

בשנים עברו היו מסתפקים באידיאולוגיה ציונית בלבד. אולם מלחמת־עולם הראשונה, המהפיכה ברוסיה והעלייה לארץ־ישראל, חוללו זעזועים וחשבון־נפש. הנוער הציוני לא היה יכול עוד להסתפק בגביית שקל בלבד; הוא חיפש דרכים לתיקון עמו ולתיקון העולם כאחד. חברי „צעירי ציון" במזריטש, כבכל אתר ואתר, שהיו קודם־לכן תחת קורת־גג אחת, ניצבו על פרשת־דרכים. כל

אחד נדרש להשיב: הלנו אתה או למחנה השני — לפועלי־ציון או לאלה המבכרים מיזוג עם חברי „הפועל הצעיר״?

במזריטש היתה מסורת של ציונות פעילה, מעשית. זכרון מייסדי יסוד־המעלה גרם להתעלות, לגאווה ולרצון ללכת בעקבותיהם, אם כי האידיאולוגיה קלטה נימה של תיקון החברה. כשהוצרכו לבוא לידי החלטה, התפלגו החברים שב„צעירי ציון״. הללו נטו ל„פועלי ציון״, והללו ל„התאחדות״, שהיו הרוב המוחלט. בין הפעילים הראשונים בימים ההם מתבלטים החברים צבי בויגמן הי״ד, דוד חרוזי (מנפרל), שהיה בין הראשונים לעלות ארצה, יעקב לבנגליק ז״ל, אברהם מנפרל, שמואל רוזנצוויג, טובה לב, לייב גלוזשניידר, נטע הויזמן, משה טרון, תקוה שפירא, דוד אייזנשטיין, מרדכי שטיין, מוטל גולדברג ועוד.

מייד עם הופעתה, נעשתה ה„התאחדות״ גורם משפיע. היינו פעילים בחיי הציבור. כציונים בעלי אידיאולוגיה מובהקת, ביקשנו להחדיר השפעתנו בכל התחומים, אם בענייני הקהילה, ואם בעניינים עירוניים. היינו הרוח החיה בתנועה הציונית בעירנו.

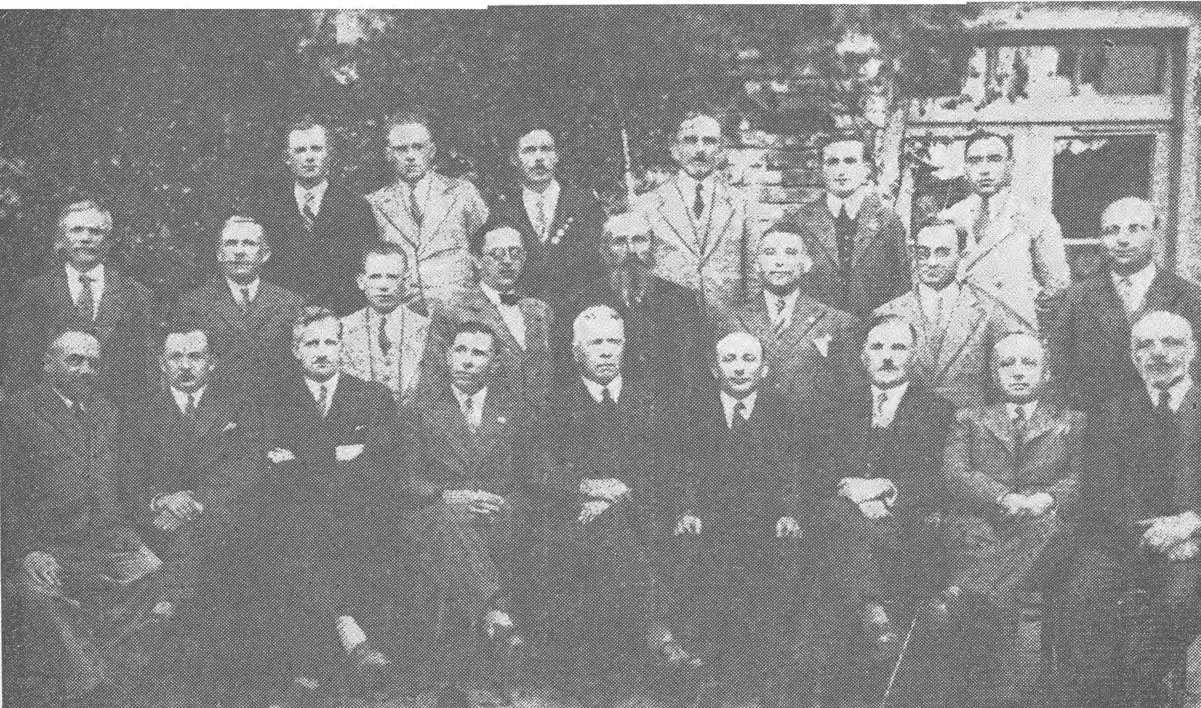
תחילה שקדנו לתקן דמותו של בית־ספר העברי העממי, שאחר־כך הוסב שמו ל„תרבות״. אמנם גם חברים, שלא נמנו על ה„התאחדות״, היטו שכם לעבודה למען בית־הספר „תרבות״, אבל הפעילים ביותר היו חברי ה„התאחדות״.

במערכת הבחירות היו חברינו פעילים מאוד. כציונים עשינו הכול למען הרשימה היהודית וכן היינו מעוניינים בהצלחתה, כי בין חבריה היו כלולים גם חברי ה„התאחדות״.

לא נגזים אם נאמר, שבעבודה למען הקרן הקיימת עמדו חברינו בראש. החבר דוד אייזנשטיין היה המזכיר, והחבר צבי בויגמן היה המורשה מטעם המרכז בוארשה. החבר משה טרון היה מזכיר של הוועד המנהל, בראשותו של ר׳ שמואל פנחס יורבוים, של בית־הספר „תרבות״ מאז הקמתו עד עלותו ארצה.

תרמנו רבות במגביות הציוניות, קרן־היסוד ועוד. גם כאן שימש החבר טרון מזכיר ור׳ שמואל פנחס יורבוים — ציוני כללי — יושב־ראש. מלבד זאת, ניהלנו פעולת הסברה בקרב הנוער. ערכנו הרצאות, נשפים ויכוחים על הציר־נות ודרכנו הציונית־הסוציאליסטית ועל נושאים יהודיים. אחר מותו הטראגי של ד״ר דה־האן, ערכנו משפט ציבורי במעמד קהל רב. הופיעו קטיגור, עדים וסניגור. החבר הויזמן היה הסניגור.

ולא אמרנו די בכך. כיוון שסניפנו היה הגדול בסביבה, ראינו צורך לחזק את הסניפים שבמחוז. חברינו יצאו למורדי, לושיץ, קונסטאנטין, יאנוב פודלאסקי, סרנאקי, קומרובקי, ואהין ולומאז. כן אירחנו בעירנו כנס של הסניפים בכל המחוז. באו כחמישים ציר. הכנס התקיים באולם־העירייה, במעמד קהל רב ובהשתתפות יעקב ביאליפולסקי מטעם המרכז. החבר בנימין גרוסברג פתח את הכנס בנאום עברי. לא היה זה מן הדברים הקלים לקבל את אולם־העירייה, אלא שבזכותו של חברנו נטע הויזמאן, שהיה סגן ראש־העיר, הועמד לרשותנו

חברי מועצת העיריה בעת כהונתו של חברנו נטע הויזמן כסגן ראש העיר

יהודים חברי המועצה: שורה ראשונה (מימין לשמאל) 1. חיים קרונהרץ, 2. מוטל גולדברג;
שורה שניה: 1. יעקב רוזנזומן, 3. ד"ר בוכניק, 4. יצחק ספיר, 5. ברוקזש, 6. גולדמן,
שורה שלישית: 1. משה רוזנזומן, 2. ד"ר קפלן, 4. נטע הויזמן

האולם. חברנו הוזמאן היה מקובל מאוד על בני העיר וזכה לשבחים רבים אפילו בפי מתנגדינו.

בשנת 1925 בא לעירנו אחד ממנהיגינו, ד"ר טארלו, לפתוח את מפעל המגבית של קרן־היסוד. הופעתו עשתה רושם רב. נאומיו הפעימו את השומעים. שהיו באים בהמונים להאזין לו. בתוך־כך הקים אצלנו סניף של ה„גורדוניה". בין הפעילים היו ח. ש. גולדפריד, שמואל בויגמן, משה וויימן, בלומה הויזמן ובנימין גרוסברג.

מובן, שאחד העיקרים שלנו היה חלוציות, הגשמת הציונות. לשם הכשרת חברים לעלייה ולעבודת־כפיים בארץ, פתחנו מסגרייה ונרשמו לה חמישה־עשר חברים. המסגרייה היתה בבית־החומה של ר' מוטל פרידמן, ברחוב קוסצ'ילנה. מדריכה בהתנדבות היה מתתיהו סגל. אחר כמה חדשים נסגרה מחוסר־תקציב. במקומה פתחנו קורסים לבנייה, אלא שלא היה בידינו להמשיך בהם. חברנו משה פלבסקי היה מראשי „החלוץ" עד עלותו ארצה. אחריו שימשו כיושבי־

ועד „התאחדות"

שורה ראשונה (משמאל לימין): 1. מטית גולדשטיין, 2. רוזנפלד, 3. ישעיהו ריבאַק, 4. שלמה וינדרבוים;

שורה שניה: 1. בנימין גרוסברג, 2. שניידר, 3. מלצ'ה בארג, 4. משה טרון, 5. מאיר רוזנברג

ראש כותב השורות הללו ובנימין גרוסברג. רוצה הייתי להעלות כאן את זכרו של החבר שניידר. הוא בא אלינו מרובנה, ולו עבר של פעילות ענפה. עד־מהרה נעשה אחד הפעילים ביותר בסניף.

פרק לעצמו הוא „מעזריטשער טריבונע". חברנו ה. בויגמן (צבי קשת) השתתף במערכת כחבר ה„התאחדות" והיה בין כותבי המאמרים הראשיים.

העתון היה מקובל על הציונים ועל אוהדי הציונות והבלתי־מפלגתיים וזכה להוקרה רבה גם בקרב מתנגדיו. הוא הופיע כמעט עד לפרוץ המלחמה.

כאמור, ה„התאחדות" היתה הרוח החיה בפעילות הציונית והציבורית. ברם, הרוח החיה שב„התאחדות" היה החבר משה טרון. ראוי לציין, כי מעולם לא ביקש לו מישרה ייצוגית במוסד כלשהו, אבל הכול ידעו שהוא הפעיל והמפעיל. חנות־הבדים שלו יותר משימשה לעסק שימשה לפעילות מפלגתית. אחר עלייתו ארצה, נתמנה הח' שלמה וינדרבוים למזכיר בית־הספר „תרבות" וכן של ועדת־הבניין, שעמדו להקים.

חבל, שלא כולם זכו לראות את פרי־מעשיהם בארץ.

עם חברנו משה טרון לרגל עלייתו ארצה

פייבל פרבמן / רמת־גן

עם הופעת השומר־הצעיר בעירנו

היה זה בשלהי מלחמת־העולם הראשונה, ואנחנו עוד צעירים וסביבנו מתרחשים מאורעות גדולים: שינוי מעשה־בראשית. זה עכשיו לבשה עירנו דמות חדשה: אור חדש הופיע — אור שונה מקודמו. הגיע תור החשמל, נעלמו הנרות והמנורות המפוייחות. ואתן חל גם שינוי בחיי יום־יום שלנו. לנגד עינינו הומחש בבת־אחת כוחה של הטכניקה והדבר עורר בנו מחשבות ורצון עז להשתלב ולהתקדם בעולם החדש שקם. אך מה שהתרחש סביבנו עורר בנו שאלות סתומות וספקות שכירסמו בלב.

צבאות־הכיבוש בימי המלחמה; האוסטרים, הגרמנים, חילופי־השלטון; פלישת הבולשביקים עם הכרזת־העצמאות של פולין, שיחרור רוב ארצות מזרח־אירופה והבאלקנים מהשיעבוד — באו כחתף. ובתוך כל הקלחת הזו עמדנו תוהים ונבוכים. רוחות אביב נשבו בעולם. המהפכה הרוסית ואתה התקוות הוורודות. שכנינו הפולנים, ובייחוד הצעירים שבהם, שימים ושנים חיינו יחד אתם, שינו צורה ולבשו גאווה לאומית: קוממיות פנימית, צבא, מדינה עצמאית, דגלים, סמלים, וזה עורר בנו קינאה וגעגועים ורצון לביטוי משלנו.

הראשית היתה התארגנות קבוצת־נערים, לרוב ילדי רחוב לובלסקה, והפעולה היתה בהדרכת יעקב קאגוט ובחצרו רחבת־הידיים של אייזיק פוגאז׳לץ עסקנו באימונים, תרגילי־סדר וטיולים. ואנחנו עוד בלי דעת כלל שאי־שם באנגליה הרחוקה נוסדה תנועת־צופים (סקאוטן), שמיסדה היה בדן־פאול והשתלבה גם מלחמת־הבורים באפריקה והביאה לאנגליה תועלת רבה.

תקופת גידול וצמיחה

גם בית־הספר הציוני (״די ציוניסטישע שולע״) שנוסד עוד לפני היות ״תרבות״, נתן את חלקו בהתעוררות הלאומית והעמיק לחרוש בנו ולזרוע את זרע־האהבה לעמנו ולארצנו.

לאחר חגיגת סן־רמו בעירנו ולאור ההתלהבות של ההמונים, שנישאו על גלי תקווה ואמונה, התקיימה אסיפת־היסוד של התנועה בעירנו.

בין המייסדים הראשונים היתה יהודית גרכטר מוורשה, מורה לפולנית בעירנו, שהיתה כבר אז חברה בקן השוה״צ בעירה. ומסביבה התרכזו דוד מינץ, דינה טישל ושמואל ווישניה — ההתארגנות היתה מהירה. הילדים שנרשמו והצטרפו לתנועה חולקו לקבוצות ולגדודים והחלה פעולה סדירה ורב גוונית.

לצד עיסוקנו בספורט ובתרגילי־צופים, שקדנו על לימוד ההיסטוריה היהודית וגיבוריה במשך הדורות: על תנועת שבתי צבי ועל הכמיהה למשיחיות בתוכנו ועל האכזבה והיאוש שבאו בעקבותיה; על תנועת החסידות, שהתעוררה בימי שפל ודכאון בחיי העם היהודי בגולה ואשר בשמחת חיים שבה החזירה

שבט „ראובן" שבגדוד „אביב"

בתמונה: דינה טישל, ט. ווישניה, גרוסברג, שמואל ווישניה, דוד מינץ וא.

שבט „שמעון"

קן השומר הצעיר עם ד"ר צבי זוהר

שורה ראשונה בעמידה: שרה בלייוויס, פרל ווילקופולה, עמליה גלטמן, פיגה טנדייטר, שלמה לרנר, דובה בלייוויס, גיטל פרלשטיין, שמעון פיטרמן, מנוחה בורנשטיין, חוה הורן, רחל בלושטיין, נחמה רוגוז'יק;

שורה שניה: משה פיוטאקובסקי, הרשל מינץ, וועווע רויזן, צבי זוהר, וועלוול העכט, רויזקה ריכטר, גולדה ריינוויין, דוד מינץ.

שורה שלישית: יאנקל שליפקה, מירה דז'יק, פערל דימנט, נחום זוטא, מנוחה ברונשטיין, צ'רנוברודה, אסתר מילנר, רבקה רוזנבוים בנימין לוינזון, ליבפריינט.

שורה רביעית: ד'טה רוזנבלום, שרה ביבר, רייצה רוגוז'יק, אסתר־מלכה קימלמן, **בן־ציון קימל.**

שורה אחרונה: חיהצ'ה גולדשטיין, שפרינצה טנדייטר, שמואל וישניה.

לעם את אמונתו ותקוותו. התחלנו להעמיק בתולדות תנועת ההשכלה וחיבת ציון. קראנו על תנועת ביל"ו. נר לרגלינו היו סיפורי הגבורה של השומרים בארץ; משך אותנו ספר „יזכור". לילות חורף ארוכים ישבנו במועדון ולא שבענו מלקרוא ולחזור לקרוא על עלילת־הגבורה של בערעלע שווייגר, חזנוביץ' וגיבורי תל־חי.

ראוי להזכיר במיוחד את שמואל ווישניה ז"ל, שהיה ראש הקן הראשון שלנו. גדול משכמו ומעלה מכולנו עלה על השאר במרצו, תרבותו והשכלתו. הוא הנחיל לנו ערכים למעשים טובים ולהגשמה עצמית יום־יומית. הרגיל אותנו לקיים את „עשרת הדיברות" של הצופה, להגיד „אמת" ולקיים מצוות אחיעזר ואחיסמך. וכך היינו יוצאים לרחובות העיר ועוזרים לבעלי־עגלות („ווייגעלע־פירערס") לדחוף את עגלתם. כל אחד רצה לקיים בגופו המצווה ולשמש מופת.

היינו יוצאים בלילות ליער לטיולים משותפים. רחשי החי בחשכת הלילה, רינת הצפרים וכל הסובב אותנו נסכו בנו עוז ובטחון. וימים רבים נשאנו בליבנו את החוויות של טיולים אלה. חינכנו את שכבות הצעירים למשמעת ולכיבוש היצר: היינו יוצאים ליער ועורכים התחרויות בין קבוצות על איסוף גרגרי־יער שחורים בשקיות, בלי לטעום מהם עד גמר הטיול. וכמה סיפוק והנאה היו מנת חלקם של אלה שעמדו במבחן!

באותם ימים החלה פעולה במסגרת בין־גלילית על־ידי עריכת כינוסים משותפים לערים שכנות ולביקורים הדדיים. הדבר הביא להיכרות רחבה יותר וליחסים הדוקים עם חלקי־תנועה נוספים. זכורני טיול אחד משותף של קננו והקן השכן מהעיר רדזין אל העיירה הסמוכה קוצק, לחצרו של „הרבי המפורסם". כן עלינו גם לקברו של ברק יוסלביץ', הלוחם היהודי על חופש פולין, בו ראינו כמעט גיבור לאומי בשדות זרים. אותה עיירה קוצק ויערותיה שתוארו על־ידי יוסף אופטושו „ביערות פולין" ושכה התרשמנו מהם, הנחילה לנו אכזבה: חצר עזובה ללא הוד והדר ולא ניכרה בה הרוח והדבקות החסידית, ששררה פעם בחצר ומענפיה ניזונו חצרות רבים של שושלות רביים למיניהם.

בימי חג ובמיוחד בל"ג בעומר היינו יוצאים לאחד היערות הסמוכים, עורכים התחרויות בין הקבוצות על סידור המחנה. הכול נטלו חלקם במשחקי הספורט והצופיות, בהכנת הארוחה המשותפת והכול רחש כנחיל־דבורים. כל קבוצה ניצבה על דגלה וסימלה, וכל זה נסך הרגשת אחים וחברות מלוכדת. הפעולה בצוותא אף עוררה ודחפה להשתלמות יתירה ולהרחבת הדעת.

במושבות המנהלים, שהתארגנו בימי חופש־הקייץ, השתתפו נציגים של רוב קיני השוה"צ במדינה. נשמעו הרצאות שניתנו על־ידי חברי ההנהגה הראשית. גם דובר על שיטות חינוך ועל דרכים לפעולה משותפת וגישה לערכים שנשמעו תוך חילופי דעות ווויכוחים רעיוניים.

במושבה כזאת במלקינה, השתתף חברנו יעקב שליפקה ז"ל, ובחוזרו משם הביא עמו זמירות חדשות וניצני מחשבות רעננות החלו לחדור לשיחותינו;

זכורני, כי בא בדברים עם חוג מצומצם של חברים להקמת גרעין להשתלמות במדעי־החברה; הרבה דובר ברעיונות המרכסיזם. אנו, שרגילים היינו כל השנים בלימוד הציונות, התנועה החלוצית ופעולות ההתיישבות בארץ, הוצגנו לפני מפנה רציני בקווי־המחשבה שלנו. תוך כך הגיעו שנות פריחה וגידול לקן. השפעת הקן בציבוריות הלכה וגדלה. שילבנו בפעולתנו גם מופעים ציבוריים והצגות רבות, שהנחילו הצלחות וחיים תוססים. התהדקו הקשרים עם ההנהלה הראשית, זכינו לביקורי שליחים מדי פעם, וזה תרם לחידוש וריענון המחשבה.

לציון מיוחד ראויה חגיגת המאורע של הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים. אכן יום חג היה זה בשבילנו! בחגיגה המפוארת, שנערכה בעירנו מטעם כל ההסתדרויות הציוניות והאירגונים, הופיע כנואם ראשי חברנו יהודה גוטהלף ודבריו עשו רושם על כל קהל המאזינים והציבור הרב. בייחוד התרגשנו אנו, חברי השוה״צ, על שהוא, אחד משלנו, ממנהיגי תנועתנו. עובדה זו גם הביאה לנו הערכה והכרה מצד אירגונים אחרים.

כתום יובל שנים

ימים עברו. אחדים מבין הבוגרים החלו לדבר על יציאה להכשרה, כדי להתכונן לקראת עליה ארצה. ואמנם, יצאו וגם עלו. יזכרו במיוחד העולים הראשונים מהן: חיה׳לה גולדשטיין ווולוול רויזן. עלייתם ארצה נסכה בנו גאוה ותשוקה עזה ללכת בעקבותיהם.

לימים נאלץ שמואל ווישניה, ראש הקן והרוח החיה בינינו, לעזוב את עירנו מטעמים משפחתיים ולעבור לווארשה הבירה. חלה ירידה תלולה בפעולה היום־יומית של הקן. מצד אחד, יציאתו של שמואל ווישניה את העיר ומצד שני, התסיסה והפזילה לשמאל הקיצוני מצד טובי החברים והמדריכים. הוויכוחים ללא־הרף על רקע אידיאולוגי העכירו את האווירה והיקשו על חיים יחדיו, והתוצאה — רוב אנשי הצוות הפעיל עזבו אותנו.

אנו, קצת מדריכים מהשכבה הבוגרת, עמדנו בודדים ובליבנו רצון עז שלא לתת לקן ליפול. במשנה מרץ התחלנו לארגן מחדש את כל הקבוצות, להמשיך בפעולות הדרכה וללכדן מחדש לגוף אחד. והעזרה באה במפתיע עם הצטרפותם של תלמידי הגימנסיה העברית בעירנו. ראובן ארזי, פסיה הופליאט, סוניה פינקלשטיין, שפרינצה ווייסגלוז ועוד. עם כניסתם נוספו כוחות מדריכים חדשים עם תוכנית־עבודה סדירה, לא פעולה חד־פעמית, אלא העמקת החינוך היהודי־ציוני וביסוס רעיוני.

לאט לאט חזרו חיי הקן למסלולם. כבר היתה אפשרות לחוג מלאות כך וכך שנים לקיום הקן בהוצאת עלון חד־פעמי על־ידי מערכת שחבריה היו: ראובן ארזי, שמחה בירשטיין, נחום זוטא, פסיה הופליאט, סוניה פינקלשטיין ופייבל פרבמן. בעלון זה הובלטו הקשיים שעמדו בפנינו בסלילת־דרך לנערים ונערות, בהקניית תוכן ורעיון. היו בו, בעלון, מאמרים על דרכי הפעולה בעתיד לאור העבר. רשימות ושירים שנכתבו בידי החברים. בהכנת החוברת והדפסתה

חברי המערכת

עומדים (מימין לשמאל): נחום זוטא, ראובן ארזי, פייבל פרבמן, לאה׳קה הויזמן, שמחה בירשטיין;
יושבים: סוניה פינקלשטיין, פסקה הופליאט

הקדשנו את מיטב מרצנו, כאילו בעבודת־קודש עסקנו. החוברת היתה גם מרשימה בצורתה ובתוכנה.

על דפי עתון התנועה העולמית, „השומר הצעיר", התנהל אז הוויכוח בין יהודה גוטהלף ובין מ. אורנשטיין „על הקו ומתיחת הקו". היתה זו תקופה סוערת של חיפושי־הדרך בתנועה. וכך בהיותנו שקועים בהרהורים ועירעורים, החלו להגיע מהארץ בשורות־איוב על מאורעות תרפ"ט והקטל האכזרי בחברון ובצפת. מאורעות אלו הסעירו אותנו; קמנו ויצאנו לרחובות העיר לזעוק ולהפגין. לא מצאנו מנוחה, נעשה לנו צר ברחובות העיר. ראינו עצמנו מיותרים פה. הידהדה באזנינו זעקתו של בן־צבי: „הם בוגדים בנו". ואכן, החלה תנועה לעלייה ארצה מבין הבוגרים. הראשון, מאיר בידרמן, עלה בדרך־לא־דרך. בבריחה דרך הרי זאקופנה שבפולניה—וינה אל קיבוץ בנימינה שבשומרון. אחריו כותב שורות אלו, שתחנתו הראשונה בארץ היה הקיבוץ בראשון־לציון. המשיכו הבחורות חוה צוקרמן, אסתר מילנר, רחל בלושטיין, עמליה גלטמן ועוד.

ימים אחדים לפני עלותי ארצה פגשתי בר׳ פנחס יברבוים, היקר באדם. שבמרצו ורצונו העז הקים את בית־הספר הציוני הראשון להקניית ערכים לאומיים לנוער בעירנו. וכשסיפרתי לו על עלייתי הקרובה לארץ ועל יתר

שורה ראשונה (מימין לשמאל): מאיר בידרמן, עמליה גלטמן, שמואל וישניה, רחל בלושטיין, פייבל פרבמן, פסקה הופליאט, אסתר טנדטר, חיה'לה ביר, פרל וילקופולה.
שורה שניה: שפרינצה רויזן, אלי צוקר, ס. פינקלשטיין, אסתר מילנר, פייגה טנדטר, ראובן ארזי.
למטה בעמידה על הברכיים: שפרינצה וייסגלוז, דינה סמיאטיצקי.

החברים המכינים עצמם לעליה, התרגש ובכעין תפילה חרישית, לחש: הלוואי ותתמידו; הארץ זקוקה לכם; אשמח לראות פרי עמלי...

לא קל להעלות היום, במרחק של כמעט יובל שנים, את כל המאוויים, הציפיות וההתרגשויות, שליוו אותנו בדרכנו הקשה עד התגשמות שאיפתנו הכמוסה. במבט לאחור עלינו להגיד בכנות, כי היו אלה השנים היפות ביותר בחיינו. נשארו זכרונות נעימים, נשארו גם ערכים, פרי חינוך תנועתנו, והם מלווים אותנו על כל צעד. היו אלה ימי זוהר, שיחרור והינתקות מהישן שבעיירה וצעידה להגשמת כיסופי דורות.

פייבל פיטרמן / רמת־גן

קן השומר הצעיר בעירנו

תחילתו של קן השוה"צ קשורה בזכרוני עם עצרת־העם, שנערכה בעירנו לרגל אישור המאנדאט הבריטי על ארץ־ישראל בסאן־רימו, בקייץ 1920. זוכר אני את התהלוכה, את ראשיה, את נושאי הדגל הכחול־לבן, אך יותר־מכול נחרת בזכרוני אחד בתלבושת־צופה, רכוב על סוס לבן. אל העצרת הגיע מקן השוה"צ שבביאלה השכנה. אין אני זוכר, אם בא לבדו או שהיו עמו עוד בני־לווייה. וכן לא אזכור, אם בעירנו כבר קיים היה „קן" השוה"צ, ואם השתתפו בו גם הם. אך מה שאני מבקש לציין הוא, שבכך נרשמה בתודעתי ראשיתו של השוה"צ.

מראה הצופה ההוא, הרכוב על סוסו הלבן, נתגלה לעיני לאחר־מכן בדמותם של דויד מינץ, שמואל וישניה ואחרים, ראשי הקבוצות, או ליתר־דיוק, ראשי „השבטים" בקן השוה"צ — היא תנועת הצופים העברים בעירנו.

עמוקות נחרתה בזכרוני צעדתם בסך בחוצות עירנו של בני־טובים אלה, על תלבושתם ודגליהם, עם מקלותיהם על כתפם ושירתם בפיהם. מוקסמים היינו מחזיון נפלא זה, שכמותו לא ראינו והוא הלהיב את דמיוננו. מזדנב הייתי אחריהם יחד עם ילדים אחרים כמוני. בנשמותינו הרכות כבר כרוכים היינו אחריהם.

לימים נפגשתי עם נער בן־גילי וחולם כמוני, חברי הטוב, חיים ניישטיין. שנינו החלטנו להגיש בקשה להתקבל ל„קן", ומייד נענינו. לפי גילנו, צורפנו לשכבה הצעירה ביותר — שיכבת ה„כפירים", רובם־ככולם תלמידי בית־ספר „תרבות". השיכבה התחלקה לקבוצות, נערות לחוד ונערים לחוד. הקבוצה שלנו נקראה „איילה" (לא נקראו עוד הקבוצות בשמות השבטים). ראש־קבוצתנו היה פיטקובסקי, בחור מגודל, שמנמן ומרושל קימעה. מוצאו היה, אם איני טועה, מבריסק העיר ומיבטאו מעט שונה משלנו. המזון הרוחני שהגיש לנו עת כינס אותנו לאסיפה, היה מן הספר „יזכור", המוקדש ל„שומרים", אלה הראשונים שהירוו בדמם את אדמת ארצנו. עודני זוכר את דיוקניהם של גיבורי ה„שומר", יחזקאל ניסנוב, ברל'ה שווייגר ואחרים, כולם בלבוש ערבי, רכובים על סוסיהם, ואשפת־הכדורים והרובה התורכי עליהם. לא אוכל לומר, שהתרשמנו ביותר מכשרון־הקריאה שלו ומכל־שכן שהכרנו את הספר די־והותר ומי שלא הכירו, יכול היה להכירו בלעדיו. ואמנם, קבוצתנו התרעמה בשל כך, והוא הוחלף במדריך אחר.

השני היה נחום זוטא, השלישי או הרביעי היה פייבל פרבמן, צעיר המחנכים מבין חבריו באותם ימים. הוא הנהיג את השיחה החופשית, העלה לפנינו נושאים, שבהם השתתפנו כולנו. היה בכך משום מיפנה לטובה. ואכן, אהבנו אותו, אם־כי תרגילי־סדר וצופיות לא היה „הצד החזק" שלו. נזכור, שהיה זה בשחר־ימיה של

קן השוה"צ בעירנו בשנת תרפ"ר

תנועת השוה"צ, שטרם ניטלטלה בדרך לגיבושה הרעיוני כספינה בים סוער; עדיין היתה היא תנועת־צופים בעיקרה ורב היה בה הדגש על החינוך הגופני לצד הערכים הלאומיים, קנאות ללשון העברית ולהגשמת הציונות.

היינו עוד מצדיעים איש לרעהו בהסמכת שתי אצבעות לרקה ובהשמעת הסיסמה: חזק! חזק ואמץ! זוכר אני את הופעת הקן בתרגילי סדר והתעמלות הוצג גם מחזה, שלא היה אלא שיר שהומחז, שיר מוכר ומושר: „מאין בא יהודי?". ההופעה נערכה בפני קהל רב באחד מאולמי־העיר, דומני באולם „בית־היתומים" על הכביש לוארשה.

ב„קן", הוא המועדון שלנו, שם עדיין הביטה אלינו מעל הקירות דמות־דיוקנו של זאב ז'בוטינסקי, זכר לימים בהם שרו: „פאראויס רייט זשאבא־טינסקי" (משום־מה שכחו להסיר את תמונתו מן הקיר, אם בכלל צריך היה לתלותה); ומן הראוי להעיר בזה, כי מעולם לא הנחתה אותנו, בדרכנו הרעיונית־החינוכית, דמותו האגדית של המטיף והלוחם להקמת הגדוד העברי.

תנועתנו מיזגה בדרכה החינוכית את עקרונות הצופיות מיסודו של באדן־פאול עם הרומאנטיקה של תנועות־הנוער הגרמניות ועם תורותיהם של מארטין בובר וא. ד. גורדון על יהדות וחלוציות, כמסופר בדברי־ימי תנועת השוה"צ ובקורות הציונות. אנחנו ה„כפירים" מה ידענו? אוזנינו קלטו שברי רעיונות ומושגים שרווחו מסביב: שמענו על תנועת־הנוער „ואנדרפוגל" ועל הציונות הקונסטרוקטיבית, הבונה, זו הדוגלת ב„קעגנווארטס־ארבייט", כלומר עבודת־ההווה, המגשימה את הציונות בגופה.

„אנחנו תנועה ציונית־חלוצית מגשימה" — זו היתה התורה כולה על רגל אחת, ובתוך־כך שנינו את עשרת הדיברות של צופים, אשר אחדות מהן עודני זוכר: הצופה דובר־אמת; אינו מעשן ואינו שותה; ומי שאינו נזהר בכך הריהו עובר עבירה חמורה ודינו להיות מוצא מקן השוה"צ...

לא אגזים אם אומר, שאנו התייחסנו אל עשרת־הדיברות של הצופה בדומה ליהודי אדוק לגבי עשרת־הדיברות של לוחות־הברית...

בימים ההם החלה עלייתם לארץ של ראשוני השומר־הצעיר בעירנו. ראשונה לעלייה היתה חיה'צ'ה גולדשטיין — נערה שברירה, ממושקפת, בעלת פנים בגוון ירקרק וכל־כולה — עדינות. שני לעלייה היה וועוע רויזן, גבוה, בעל מראה קשות, סנטרו נטוי קדימה בצורה החורגת־מן־הרגיל. משום־מה נחרת בזכרוני בתלבושתו הצופית עם החגורה הרחבה ורצועת־העור הצרה, העוברת באלכסון מן החגורה אל הכתף, הבאה כאילו להעיד, שכאן לפניך מפקד רם־מעלה. לא היה לו מגע איתנו ואין אני יודע מה היה טיבעו של זה. נשף־הפרידה לכבוד עלייתו דומה היה בכול לנשף הקודם שנערך לכבוד עלייתה של חיה'צ'ה. המועדון מקושט היה בשרשראות של נייר בצבעי כחול־לבן.

השולחנות מכוסים היו מפות לבנות. נזכר אני באחי שמעון, שהביא איתו מביתנו סדינים לכסות בהם שולחן אחד או שניים, וכמוהו עשו אחרים. השולחנות שכוסו בסדינים וקושטו בפרחים, ערוכים היו במיני מאפה ומיני מתיקה, שטרחו הבנים והבנות בעזרת אמותיהם להכינם בבית ולהביאם. כאמונים על עשרת־הדיברות של הצופה חסרו היינות. כנגד זה לא חסרו הברכות. כל המי ומי בעיר הוזמן לחגוג איתנו את נשפי־הפרידה הללו, שהיו מלאים התרוממות־רוח והתרגשות כנה, והם חרותים בזכרוננו עד עצם היום הזה...

קבוצת חברים

שורה ראשונה (מימין לשמאל): נחום זוטא, פייבל ניישטיין, רחל בלושטיין;
שורה שניה: אסתר טנדייטר, אסתר מילנר, פרל וילקופולה, ווערע רויזן, חיהצ׳ה גולדשטיין, יעקב שליפקה (חצי בשכיבה)

אז עוד פעל בתוכנו שמואל וישניה, מראשוניה ומייסדיה של תנועת השומר הצעיר בעירנו — מחנך מוכשר, חייכני ורציני כאחד, סמכות מוכרת ומקובלת על כולם, ללא ערר.

שני לו בהנהגת הקן היה יענקיל שליפקה, צעיר ממנו ובניגוד לו — תמיד בתלבושתו הצופית. במכנסי־החאקי הקצרים, בחורף כבקייץ, רענן ותוסס, מקרין על סביבותיו מאישיותו הנמרצת, הפעלתנית מאוד. כשרון־המנהיגות טבוע היה בו מלידה.

בימים ההם נהוג היה, שהמשתתפים במחנות־הקייץ היו מביאים עמם „ספר זכרונות" קטן, אלבום בלע״ז, ואיתו היו באים לחברים ולחברות לבקש לרשום

מילים מיספר למזכרת. והנה באחד המחנות רשם יהודה גוטהלף, חבר ההנהגה הראשית, שניהל את המחנה, מילים למזכרת ב„ספר־הזכרונות" של שליפקה כדלקמן: „זה הקטן גדול יהיה..." וכך אמנם היה.

לצד אלה שהזכרתי, התבלטה במיוחד שפרינצה וייסגלוז, שהצטרפה לא־מכבר לתנועה, צעירה בעלת־מרץ ומלאת־חיים, ומייד עם בואה כבשה את מקומה בראשות הקן.

אחטא לקורות השומר הצעיר בעירנו, אם לא אזכיר את ד"ר צבי זוהר, דמות ססגונית ומחנך דגול. בזמני כבר לא ראוהו בקן, אך ראיתיו לא־אחת עובר בחוצות עירנו. מורה היה בגימנסיה היהודית. בעוברו ברחוב משך תשו־מת־ליבו של כל אדם; זקוף־קומה, בעל זקנקן שחור ומטופח להפליא וגלוי־ראש, לבוש מעיל עור ומכנסיים קצרים גם בחורף. ובדש־בגדו הסמל „חזק ואמץ", שהבהיק תמיד לעין כול.

*

צעירים היינו ובילינו יחד בשירה ובריקודים. זכורות לי שבתות־של־קייץ, עת התאספנו כולנו בין ההרים, מעבר לפסי־הרכבת, מול טחנת־הקמח של טוחן־העיירה, משם לא נראו בתי־עירנו.

ישובים היינו למרגלות ההרים, על הדשא המוצל, קשובים לדבריו של חבר זה או זה מהנהגת הקן, ואחר־כך שרנו משירי הארץ ומשיריהם של משוררי־התחייה. מתוך שירה זו עלתה כמיהתנו לארץ, לנופיה, להריה, למימיה:

„שם בארץ חמדת־אבות..."

ו־„הלאה ירדן, הלאה זרום..."

ומשירי הרבים — לשירת היחיד. צפות ועולות הדמויות לנגד עיניי. כל אחת ואופייה, כל אחת ושירתה: הנה אסתר שולמן, הנערה המלאה, בעלת פנים עגלגלות ועיניים חומות ושירתה בפיה: „הכניסני תחת כנפך..." וזו הנערה הבריאה, העליזה ורבת־המרץ, המשמיעה את שירה „פאסלוכייטע קאמאראדע..." ומשה מנדלבוים, הבחור גבה־הקומה וזו בעלת שער־הראש המקורזל, שרים שניהם „דואט"... ואחר־כך עם נעילת האסיפה, קמים אנו על רגלינו ושרים: „אנו עולים..." מצלצלות המילים ועונים ההרים; וכשאנו מסיימים וזזים, עדיין לא תם השיר — הוא בתוכנו, בדמנו...

*

חולפים הימים, ואנו גדלים והולכים. כבר אנו במעבר אל שכבת־הצופים. בקינאה עצורה מביטים אנו אל אלה, הנושאים את סמל „חזק ואמץ" בדש־בגדם. לא ארכו הימים ואנחנו, מתוחים ודרוכים, בפיתחו של המועדון, נכנסים אחד־אחד, נבחנים בידיעת העם, בידיעת הארץ, יש שנבחנים גם בידיעת הלשון. חוזרים בטוחים, מאושרים: הצלחנו כולנו! מחר יבהיק הסמל על רקעו האדום

גדוד „שואפים"

שורה ראשונה: (מימין לשמאל) 1. יצחק ביר, 3. שמואל זילברגלייד, 5. מיכאל רוזנצווייג, 7. חנוך פישר, 8. גוטמן אייזנברג, 9. חיים ברזניאק, 10. חיה טייבלום;

שורה שניה: 1. גיטל רוזנפלד, 2. אסתר שולמן, 3. פיניה שיינמל, 4. ליפצ'ה זילברברג, 5. ראובן ארזי, 6. משה'לה אייכנבוים, 8. יעקב זמל;

שורה שלישית: 1. רבקה אֶפלבוים, 2. שינצ'ה דימנט, 3. עמליה גלטמן, 4. משה מנדלבוים, 5. חיים ניישטיין, 6. ליבה'לה רוטנברג;

שורה רביעית: 1. פייבל פיטרמן, 2. רישקה זילברברג, 3. גולדה פלסטרשטיין, 4. יאנקה'לה יאַברבוים, 6. דוד'צה קגן.

בדש בגדנו: מי ידמה לנו ומי ישוה לנו!... בתוך כך נפרשות הידיים למעגל ופורץ הריקוד ועולה השיר:

„אל יבנה הגליל, אל יב..."

בהתלהבות שלנו, שלא ידעה גבול, סחפנו גם את העומדים מסביב וביחד משיר אל שיר:

"ככה, ככה, נרקדה
ככה, ככה, כל העדה..."

ואם בריקוד הדברים אמורים, אי־אתה יכול שלא להזכיר את יעקב זמל, את שירו עת רקד עד כלות:

„ובלילה במדבר רמז..."

צעירים היינו ובכל עת־תמיד לא חדלנו לרקוד, לא פסקנו לשיר.

*

קיננו גדל והתרחב. מלבד תלמידי בית־ספר „תרבות", הצטרפו אלינו גם מתלמידי־הגימנסיה הצעירים: יענקעלע יברבוים, שמואל זילברגלייד, פנחס שיינמל, מיכאל רוזנצוייג, אברהם מנדלבוים, גוטמן אייזנברג ואחרים.

ובאותם ימים, בהגיע קיננו לשיא־פריחתו, עלה נחשול וכמו עמד עלינו להטביענו. היה זה המשבר הרעיוני הגדול, שפקד את בוגרי הקן בשנים 1927־1928.

לזכותם של בוגרי הקן ייאמר, שלא ביקשו להשפיע עלינו ולמשוך אותנו אחריהם. כל שגונב לאוזנינו, מאחורי־הקלעים גונב. הם גם נזהרו מלהתווכח בנוכחותנו. שיכבת־הבוגרים כמעט שנתרוקנה מבחוריה (קבוצת הבחורות, דומני, שלא נפגעה או שנפגעה מעט) עזיבתם של טובי־מחנכינו דיכאה את רוחנו, אך לא לזמן רב.

אלה מבין בוגרי־ה„קן" הפעילים שנותרו, פעלו עתה ביתר־שאת. באותו זמן הצטרף אלינו ראובן צדרבוים ועימו פסקה הופלט ועוד אחדות מבין בוגרות הגימנסיה באותו מחזור.

את מקומו של יעקב שליפקה, הדמות המרכזית, תפס מעתה ראובן. סיגנונו ודרכו בחינוך היו אחרים. אך גם הזמנים היו אחרים.

אחר תקופה של פעילות מבורכת בהדרכה ובחינוך, עבר ראובן ארזי לווארשה ללימודיו באוניברסיטה, שם החל לפרסם את מאמריו בבטאוני השוה"צ בתחום החינוך ובשאלות מדיניות. לאחר־מכן פירסם גם בעיתונות שמחוץ למסגרת התנועה, כגון בעתון „בדרך" ועוד.

כרגיל מזהים אנו את התקופה עם הדמויות המרכזיות, שהיתה להן השפעה מכרעת על סביבתם. מטעם זה אפשר לכנות את תקופת קיומו של הקן עד לשנת 1927—28 כתקופת שמואל וישניה ויעקב שליפקה. מן הטעם הזה ניתן לסמן את התקופה שלאחר־מכן כתקופת צדרבוים. אך נוכל גם להגדירה כתקופתם של יעקב זמל וחיים ברזניאק, זה צמד־הרעים הדבקים איש באחיו. שניהם

מחלקת „מרחביה"

שורה ראשונה: (מימין לשמאל) חיים נײשטײן, ליבה׳לה רוטנברג, ליפצ׳ה זילברברג, פײבל פיטרמן, חנוך פישר, ראובן ארזי (צדרבוים), משה׳לה אײכנבוים, משה מנדלבוים; שורה שניה: חיה טײבלום, יעקב זמל, חיים ברזניאק, רישקה זילברברג, רבקה עפלבוים, גיטל רוזנפלד, דודצ׳ה כגן.

גדלו עימנו ועלו מתוכנו וברבות הימים התבלטו בכושר־המחשבה ובכשרון־המנהיגות.

נחזור־נא עתה ארבע שנים אחורנית. אנחנו דור־ההמשך, עדיין צעירים מאוד. עוד צריכים אנו להכשרה ולחינוך, כדי שנוכל בבוא־העת למלא שליחותנו בתנועה. אך בליבנו מוכנים היינו כבר אז לשאת בעול.

בעתון־הקיר, שהופיע בעריכת מחנכינו (הועתק בכתב־ידה היפה של חברת־המערכת, עמליה גלטמן), נטלו חלק רבים מבינינו הצופים, דבר שהעלה חשי־בותנו קודם־כול בעיני־עצמנו. אולי נכון יהיה לומר, שבכך עשינו הכרה ראשונה עם עצמנו.

אנו גדלנו בקן מקטנותנו, ספגנו ערכי התנועה, רבה היתה התעניינותנו בתנועה החלוצית בארץ, בעיקר בחיי־השיתוף של הקיבוץ. הכרנו היטב את „ביתניה עילית". את „קהיליתנו" קראנו שוב־ושוב, ואת „ימים ולילות" של ביסטריצקי לא נלאינו מקרוא. קנאים היינו, אדוקים ודבוקים באמונתנו. בעת ההיא נהרו אלינו תלמידים צעירים מבית־ספר „תרבות" בשיעור גדל־והולך. דרושים היו מחנכים, ובדרך־הטבע היו החניכים של אתמול למחנכים של היום.

בוועידה הראשונה של שכבת הצופים בגליל ניכר רישומם של חברינו וכן בוועידות שלאחר־מכן. בוועדת הגליל בת שבעה איש נבחרו מאתנו חיים ברזניאק ויעקב זמל, ולידיהם נמסרה מזכירות הגליל. הווה אומר, שברשות חברינו הופקדה הנהגת הגליל. ובקן עצמו הפכנו להיות הנושאים בעול. כי בינתיים עלו ארצה חברינו מאיר בידרמן, אסתר מילנר, פייבל פרבמן, ומאוחר יותר גם רחל בלושטיין. כבר היינו אנחנו — הבוגרים, הדור המגשים, ומכבר שכחנו את ימי המשבר הגדול. ואז, כשנדמה היה לנו, כי החלמנו לגמרי מכל תחלואינו, פקד אותנו שוב משבר רעיוני, בדומה למשבר שבעבר וכמו־אז אחזה האש בצמרת: יענקל זמל וחיים ברזניאק ואיתם יענקעלע יברבוים, שמואל זילברגלייד ואחרים, קמו, לאחר התלבטות קשה, ועזבו את התנועה.

קבוצת חברים

שורה ראשונה (מימין לשמאל), עומדים: יצחק ביר, בועז נוסבנד, חיים ניישטיין, פייבל פיטרמן);
שורה שניה, יושבים: שלום סמיאטיצקי (סמיד), מרים לוינזון.

אכן, דבר זה החליש אותנו, אך לא נשארנו חסרי־אונים. עוד עמד בנו הכוח להתגבר גם הפעם. יצויינו במיוחד חברינו בהנהגת ה„קן" יצחק ביר, חיים ניישטיין, בועז נוסבנד, שלום סמיאטיצקי (הצטרף אלינו בעת ההיא) וכן בחורות אחדות שיחד עימנו נשאו בעול: שינה׳צ׳ה דימנט, מרים לווינסון, חנה מונצ׳זש, גולדה פלסטרשטיין, ומן השכבה הצעירה יותר: גיטלה מילנר, חנה ביר ואחרים.

הוסיפו לבוא אלינו תלמידי בית־ספר „תרבות" — מקור לא־אכזב לתנועתנו מאז־ומתמיד. המשכנו בפעולה החינוכית מתוך אמונה בשליחות שאנו ממלאים. יתירה מזו, הרחבנו את תחום־פעולתנו אל מעבר לקן. פעלנו ב„ברית הנוער" וב„החלוץ", שכללו את השוה"צ, „החלוץ הצעיר" ו„גורדוניה". אך בעיר היו שדיברו בנו סרה: הנה הם, אנשי השוה"צ — „החממה לצמיחת הנוער הקו־מוניסטי"! בהקשר זה אביא את סיפורי האישי, שיש בו כדי להעיד על האווירה שנוצרה סביבנו.

היה זה בשנה שלאחר המשבר. ערב אחד, לפני האחד במאי, בשעה מאו־חרת, אני ואחי שמעון כבר שכובים במיטה, ולפתע נקישות בדלת. פתחנו, והנה לעינינו שני שוטרים: הם ציוו עלינו להילוות אליהם. בינתיים ערכו חיפוש בביתנו. אני, בנוסף לפעילותי בקן, הייתי גם מזכיר ב„החלוץ". בשל קשרי־המכתבים עם ה„מרכז", חייב הייתי לשמור על כל הניירת, שמילאה כמה מגירות. מלבד זאת, חוטא הייתי מפקידה לפקידה בחטאם של משוררים: כלומר, כותב שירים, ומה שגרוע מזה, היו לי כמה חוברות של „דער האמער", ירחון המפלגה הקומוניסטית באמריקה, ששם הוצאתו היתה חוקית. לי היה עניין בחוברות אלו משום שהביאו משיריהם של איזי כאריק, מלכה לי, איציק פעפער ואחרים — טובי משוררי־יידיש בברית־המועצות. בקיצור, השוטרים עטו על החומר כמוצאי שלל רב. אחי, שמעון, שכמה מחבריו היו קומוניסטים פעילים, נחשד גם־הוא בקומוניזם, אם כי מסופקני אם־אמנם היתה לו זיקה לפעולה מחתרתית כלשהי. שמעון אחי, שידע על הימצאותם של כמה ירחונים כאלה ברשותי, החוויר מאוד. אך כיוון שהחומר היה רב, לא יכלו השוטרים לקחת הכול בבת־אחת: אחי בחרדתו כי־רבה ביקש מהורי לשרוף את כל החומר שנשאר.

הובלנו שנינו לבית־הסוהר שבעירנו. התא שאליו הוכנסנו, כבר היה מאוכלס יסודות „מסוכנים". עוד באותו לילה הובלתי מבית־הסוהר ל„קומונ־דאטורה" לחקירה. אחי חשב, מי יודע באילו עינויים יהיה עלי לעמוד. לא אומר שלא חששתי גם אני, אך עלי להודות שלא נהגו בי בגסות. רצו שאני אאשר להם, כי אנשי השומר הצעיר תיכננו לחגוג ולהפגין באחד במאי יחד עם הקו־מוניסטים — דבר שלא היה ולא נברא. כמובן שהכחשתי וסירבתי לחתום. ככל הנראה לא היה להם על מה להסתמך ולכן לא לחצו עלי יתר־על־המידה והוח־זרתי אל בית־המשמר. יותר לא פנו אלי, ולמחרת האחד־במאי שוחררתי יחד עם כולם. אבל בכך עוד לא תם העניין. כל הניירת עוד היתה בידי המשטרה. ידעתי שחלק שרפו, אך לא ידעתי מהו ששרפו.

לאחר שבוע או יותר, נכנסתי למספרה של ק. וביקשתי להסתפר. בשבתי על כסאי, שאל אותי ק. — הקיבלת כבר את החומר מידי המשטרה? התברר לי, שאיש זה כנאמן המשטרה, נתבקש על־ידה לבדוק את החומר. אך כיוון שהכיר אותי כאחד הפעילים בקן השוה"צ, בדק ולא־בדק, ולכן יצאתי נקי מכל העסק. לאחר ימים מעטים קיבלתי הודעה לבוא ולקבל את החומר. היו שם

כל כתבי־העת האסורים, שבגללם נדדה שנתי בלילות. מה שחסר היה, לא היו אלא ביכורי שיריי, שעלו בעשן...

עלול הייתי להיות קרבן שווא מחמת שמועות ורינונים בעת ההיא.

*

אחד הגורמים להתעוררות מחודשת בעבודת־הקן היה, במישרין או בעקיפין, קיבוץ־ההכשרה של השוה״צ, שהוקם בכפר סמוך לעירנו. חבריו היו יוצאי הערים פלונסק, פלוצק, וולוצלאבק, קולנו ועוד. מבין כולם התבלטו הוולוצלבקאים, ובמיוחד אחד, שעתיד היה לשמש שגרירה הראשון של מדינת־ישראל בפולין ושר־הבריאות שלה לאחר־מכן, הלא הוא „יולק״, נודע כאן בשמו ישראל ברזילי.

„יולק״ ושאר חברי הקיבוץ היו באים אלינו לקן והשפיעו עלינו בחדוות־הנעורים שבהם וברוחם החלוצית. מן־הראוי שאזכיר כאן לטובה את הוריהם של חיה׳לה ויצחק ביר, את ביתם הפתוח לחברי הקן, מקטן ועד גדול. עוד היום עומד אני ומשתאה לטוב־ליבם. עובדים היו גם אבא, גם חיה׳לה, גם יצחק בעשיית עטים. עסוקים היו במלאכתם ואנו, חברי הקן, תמיד בביתם. וכשבאו חברי קיבוץ־ההכשרה, תחנתם הראשונה היתה בית ביר. אל ביתם הכניסו את מזוודותיהם וסמרטוטיהם. וכשישבו ההורים עם בני־ביתם לאכול את ארוחתם, את כל הנקרה לביתם הושיבו ליד השולחן, רעב או לא־רעב, חייבים היו להסב עמהם אל הלחם...

*

עומדים אנו בראשית שנות השלושים. רבים מבני־הנוער פונים פנייה חדה שמאלה, מתוך ראיית פדות עמנו בשינוי המשטר הקיים, בשיחרור העמים משלטון־הדיכוי. ואילו רבים אחרים, מתוך תשוקה עזה לעזוב את פולין ולעלות ארצה, באים ומצטרפים אל המחנה הציוני, וקודם־כול אל התנועה הציונית־חלוצית. זאת, חרף ההגבלות של ממשלת המאנדאט על העלייה לארץ.

בקיבוצי־ההכשרה יושבים אלפי חלוצים ומחכים לתורם; מרובים מהם מסתובבים באפס־מעשה בעיירות ובערים ומחכים שם. בשנת 1932—33 חל שינוי לטובה ביחסה של ממשלת המאנדאט לעליית יהודים לארץ. מתחילה העלייה הגדולה — היא העלייה החמישית. הייתי בין הראשונים בקן לעלייה זו. אחריי עלו בזה אחר זה: חיה׳לה ביר עם בעלה נחום פרבמן, יוכבד פלסטרשטיין, עמליה גלטמן, דינה סמיאטיצקי, פייגה טנדייטר, מרים לווינזון, צביה ברונשטיין, חנה מונצ׳ז׳, יצחק ביר, דן וילקפולה, בריינדל שילינג, ליבה׳לה וגיטלה רוטנברג, ליפצ׳ה ורישקה זילברברג, גיטלה רוזנפלד, שינצ׳ה דימנט, גולדה פלסטרשטיין, חיים ניישטיין, שלום סמיאטיצקי, גיטהלה מילנר, שלמה הויזמן ואחרים.

בין אלה נזכיר במיוחד את חברנו הדגול ראובן ארזי, ממנהיגי מפ״ם, ממתווי־דרכה ואשר גאוות כל בני עירנו עליו. הגיע ארצה, אחר תלאות מרובות

על אדמת רוסיה, בשנת 1948. תחילה כיהן כמזכירה המדיני של המפלגה, לאחר־מכן חבר־הכנסת מטעמה וכן סגן יושב־ראש הכנסת וחבר בוועדותיה.

נזכיר שוב את חברנו שלום סמיאטיצקי (סמיד). שלום סמיאטיצקי הוא חבר קיבוץ נגבה מיום בואו ועד היום הזה. התפרסם באחרונה בשיריו, שנתקבלו באהדה על־ידי הביקורת. אנחנו, חבריו, חייבים לו תודה על העונג הרב, שהעניק לנו בשיריו.

נזכיר בדאבה את הנעדרים מתוכנו:

דן וילקפולה, — קיפח את חייו בתאונת־עבודה. היה זה יומו הראשון ליציאה לעבודה אחרי תקופה ממושכת של בטלה מאונס (איטליה נכנסה אז למלחמה לצידו של היטלר ובארץ חוסר־עבודה עצום). בערב עוד בישר לי קורן מאושר „מחר אצא לעבודה". למחרת ליווינו אותו למנוחת־עולמים.

בועז נוסבנד, חברנו היקר ורעי הטוב, חבר קיבוץ נגבה, עסק בהוראה בקיבוצו לאחר שסיים סמינאַר הקיבוצים. יפה־נפש ויפה־תואר, אהוב על כל מכיריו. נפל במלחמת־השיחרור בהגנה על ביתו־קיבוצו.

רחל בלושטיין־פרבמן, הגיעה ארצה בראשית שנות ה־30. היא האם לבן רפי, המשורר הצעיר ברוך־הכשרון, שנפל במלחמת יום־הכיפורים. נפטרה בגיל צעיר בשנת 1960.

חנה מונצ'ז־ביר, הגיעה ארצה בשנת 1935. שנים אחדות חברת קיבוץ „מסילות". ציירת מחוננת, סיימה בי"ס „בצלאל", נפטרה צעירה בשנת 1969. לפי בקשתה, לפני מותה, הובאה לקבורה בקיבוץ „מסילות", שאליו היתה קשורה בכל נימי־נפשה.

חיה ונחום פרבמן, עלו ארצה בשנת 1933, הצטיינו בטוב־ליבם והיו אהובים על כל בני־עירנו. נפטרו שניהם בשנת 1972—73 בהפרש של חצי שנה בערך.

מיד לאחר השואה הגיעו ארצה חברינו הניצולים במיספר לא־רב יחסית. מחברי שהגיעו ארצה סמוך למלחמת־העולם השנייה ואף בהתחלתה, שמעתי על אחדים מדור־ההמשך, הממלאים את מקומנו בקן, ביניהם — עוזר, אחיהן של חברותינו יוכבד, גולדה ואסתר פלסטרשטיין. על מותו מות־גבורים בעת השואה ידוע לכול ולא אחזור. שמו יהיה חקוק לנצח בתולדות־הגבורה של עם ישראל.

נעלה גם את זכרם של שאר חברי הקן, שלא זכו להגשים את חלומם וניספו יחד עם כל יהודי עירנו, אם בתאי הגאזים של מחנות־המוות ואם בדרך אליהם.

יהא זכרם הקדוש שמור עמנו לעד!

חיים ניישטיין/קבוץ עין־חרוד

חלום שהתגשם

לעירנו מזריטש היתה מסורת של עמידה על זכויות־הפועלים עוד מן הימים שרוסיה הצארית שלטה בפולין. הסיסמות על חופש ושיוויון לכל העמים וכן הדי המהפיכה הרוסית היה בהם כוח־משיכה לרבים מן הנוער היהודי. תקופה קצרה (בזמן מלחמת־העולם הראשונה) שלטו בעירנו הבולשביקים. נערכו אסי־פות־עם בכיכר־העיר, והיתה התלהבות רבה. הדבר השאיר את רישומו, בייחוד כשהמשטר הפולני האנטישמי הכביד עולו על היהודים. מן הצד השני, שלטו

קבוצתנו עם יעקב שליפקה וראובן ארזי

עומדים משמאל לימין: יעקב זמל, יצחק ביר, יעקב שליפקה, ראובן ארזי, חיים ברזניאק;

יושבים: שמעון ביר, חנוך פישר, חיים ניישטיין, פייבל פיטרמן.

באותה תקופה האנגלים בארץ־ישראל והעלייה היתה מוגבלת. היה טירור ערבי ואירעו התנגשויות־דמים. צריך היה להיות מאמין גדול ובעל־דמיון, כדי לראות באופק את מימוש הפתרון הציוני לבעיית העם היהודי. איש לא ראה בדימיונו הקמת מדינת־ישראל. במציאות הזאת, הציונות לא היתה משכנעת ביותר.

באותם ימים סברו, שהוויכוח הוא עיוני, לא העריכו שהאדמה בוערת מתחת לרגליים ושואה איומה מתרגשת לבוא; לא חשו שהזמן דוחק; הכריעו שיקולים קצרי־טווח. רבים מחברי השומר־הצעיר עזבו את התנועה. זכורני את שיחת־הפרידה, שהיתה לקבוצה שלנו עם ראש־קבוצתנו יעקב שליפקה, שהיה ראש המדברים של העוזבים למחנה הקומוניסטי. הוא היה משוכנע, שהציונות אין בכוחה לפתור את שאלת־היהודים. את כל תקוותיו תלה במהפיכה. בצער רב נפרדו אז דרכינו, והספיקות כירסמו בנו. התוצאות נתגלו לאחר־מכן.

כשאנו מסתכלים בתמונה שבעמוד 178 ובוחנים גורלם של האנשים, נדמה לי שהם סמלים המשקפים שיכבה שלימה בקרב הנוער מן התקופה ההיא; ארבעה מהם חיים כיום בארץ (יחד עם ראובן ארזי), שניים חיים באוסטרליה; ושלושה היו מקורבנות השואה (ביניהם יעקב שליפקה, שמילא תפקידים חשובים במח־תרת בפולין).

בעת ההיא קמה תנועת „החלוץ" המאוחדת, שכללה את בוגרי השוה"צ,

ועד ה„החלוץ" במזריטש

שורה ראשונה: (מימין לשמאל) 1. שלום סמיד (סמיאטיצקי), 3. גולדה ברהב, 4. יעקב גולדפריד;
שורה שניה: 1. משה פשבוזמן, 2. חיים טורקלטויב, 3. חיים ניישטיין.

„החלוץ הצעיר", „פרייהייט" ו„גורדוניה". חברינו נטלו חלק פעיל בעבודתה. זמן־מה היו שלום סמיד ואני מזכירי „החלוץ" במחוז פודלסיה.

היו זמנים ש„החלוץ" מנה מאות חברים. הצטרפו גם חברים שלא השתייכו לתנועות־נוער, אלא ביקשו לצאת להכשרה, כדי לזכות בסרטיפיקאט. אחת הפעולות החשובות שלנו היה שיגור אנשים לקיבוצי־ההכשרה, שהיו פזורים בעיירות רבות בפולין. גם בעירנו היו פלוגות־הכשרה. אלו השתייכו לתנועות השה"צ. ואנחנו „בוגרי הקן" היינו מעורבים בבעיותיהם, עזרנו להם בהשגת מקומות־עבודה־ודיור.

עם פייבל פיטרמן לרגל עלייתו ארצה

עומדים: (משמאל לימין) חיים ניישטיין, בועז נוסבנד, חנה ביר, שינצ'ה דימנט, יצחק ביר, נחום קרונהרץ;
יושבים: גולדה פלסטרשטיין, פייבל פיטרמן, גיטלה מילנר.

היו גם כמה פלוגות־הכשרה בכפרים שבסביבה. החברים עבדו ביערות, ואנו היינו סרים אליהם לעיתים תכופות וחיים את בעיותיהם. קיבוצי־ההכשרה השפיעו השפעה רבה על הפעולה הציונית בעיר ושימשו גורם לשינוי היחס אל עבודת־כפיים, אם כי במזריטש לא היה זה חידוש לראות פועל יהודי. אבל הופעתם של אנשים צעירים בעלי השכלה, שאינם עובדים לפרנסתם מתוך הכרח, אלא מתוך הכרה ש„העבודה היא חיינו" — כהכנה לקראת המטרה להיות פועל בארץ־ישראל — ואינם בוחלים בעבודות שחורות כחטיבת עצים, משק־בית, סבלות וכו' הפעימה את אנשי העיר ועוררה כבוד. נפגשתי בארץ עם

הרבה אנשים, שהיו בהכשרה בעירנו והם זוכרים לטובה את אנשי העיר ואת יחסם הנלבב ועירנותם לבעיות ארץ־ישראל. הוויכוחים בין המפלגות היו חריפים; בתנועה הציונית, בעיקר בין „ביתר" ל„החלוץ"; ועוד־יותר בין המפלגות שהתנגדו לציונות. בתהלוכות־רחוב מסורתיות של השוה"צ, או של תנועת ארץ־ישראל העובדת (ההפגנה הגדולה של אחד במאי) היו התנגשויות ממש והיו נסיונות להשתלט על התהלוכה. כל זה היה חלק מן ההווי התוסס של הרחוב היהודי.

למאורעות בארץ היו הדים חזקים אצלנו. ראינו את עצמנו כחלק מן היישוב בארץ־ישראל, לטוב או למוטב. כל מה שקרה שם נגע לנו במישרין, אם כי עדיין ישבנו בעיירה בפולין הרחוקה.

העלייה לארץ של אחד מחברי הקן היה מאורע נכבד. ראינו בכך זכות גדולה. ערכנו אסיפות־פרידה חגיגיות וליווינו את חברינו לתחנת־הרכבת, שהיתה מחוץ לעיר. עובדי־הרכבת ידעו: מלווים רבים — משמע שיהודי נוסע ל„פלסטינה"...

האמצעים הכספיים שבידינו היו דלים ביותר. כל חבר תרם מכספו לעבודת התנועה. באין כסף לנסיעה לכנס, היינו הולכים ברגל. אלה היו חיינו ולזה התמסרנו בלב ונפש.

כללו של דבר: זכיתי, שילדיי ונכדיי ייוולדו בארץ־ישראל. הדבר עוזר לי להתגבר בשעת מצוקה נפשית על היקר ביותר, שהקרבתי למען קיומו ובטחונו של ישראל והעם היהודי.

תהי רשימה זו קודש לחבריי, שלא זכו להגשים את חלומם...

משה איידלבוים / רחובות

"החלוץ" ו"החלוץ־הצעיר"

התארגנותן של קבוצות־נוער ציוניות־חלוציות היו עוד במאה הקודמת בערים שונות ברוסיה הצארית ובארצות כמו רומניה. ברם, התארגנויות אלו קמו ופיתחו פעולה כל אחת לעצמה, ללא כל קשר אחת עם רעותה. היו גם התאר־גנויות שכשם שקמו, כן נעלמו עם עליית חבריה לארץ, או אפילו עם עוזבם את העיר בעוברם למקום־מגורים אחר באותה מדינה.

עם מהפיכת אוקטובר, ששמה־קץ לשלטון העריצות והדיכוי של הצאר ניקולאי השני, ולתקופה קצרה נקרא דרור לעם הרוסי ובכלל זה גם למיעוטים שבתוכו, עלו כל המחתרות על פני השטח. גם התנועה הציונית החלה לפתח פעולה ענפה בקרב המוני בית ישראל.

הנוער היהודי, תוך שהשתכר מעצמת המהפיכה ותוצאותיה, עשה חיש־מהר חשבון־נפשו והסיק מסקנות מן ההתרחשויות שהתחוללו לעיניו. הוא מצא, כי שאלת היהודים לא תבוא על פתרונה על־ידי המהפיכה הרוסית וכי ישראל לא ייוושע ממנה. הוא חיפש והעלה מזיגה בין הרעיונות הנעלים של חירות, זכות הגדרה עצמית וצדק־סוציאלי, שהפעימו את רוחו הסוערת, לבין הקמת עם עברי עובד בארץ־ישראל. מכוח תפיסה זו קמה תנועת „החלוץ", שבמועצתה, אשר התכנסה בחארקוב ב־1917, הוגדרו התפקידים, המוטלים על כל חבר בתנועה, והם: עלייה לארץ־ישראל וסלילת־דרך לקליטת המוני־יהודים, שיבואו בעקבו־תיהם; החייאת הלשון העברית, והגנה על הארץ בפני כל צר ואוייב.

גורל „החלוץ", כגורלן של כל התנועות שוחרות־החופש ברוסיה, ידוע לכול. ככל שהשלטון הבולשביקי התבסס והלך, כן הושתקו ונעלמו. „החלוץ" הוכרז תנועה אנטי־קומוניסטית, עויינת לשלטון הקומוניסטים, לפיכך בלתי־ליגאלית.

אולם, הזרע שנפל על אדמת רוסיה הגדולה, נקלט חיש־מהר בארצות אחרות. הסתדרויות „החלוץ" החלו לקום בארצות רבות ובתוכו כמובן גם בפולין, המרכז היהודי הגדול לאחר רוסיה. בראשית שנות העשרים קמה ונוסדה הסתד־רות „החלוץ" בעירנו מזריטש.

אף־על־פי שהסתדרות „החלוץ" בפולין היתה מוכרת על־ידי השלטונות כהסתדרות ארצית עם רשות להקים סניפים ברחבי המדינה, הרי לשם הפעלת הסניף המקומי דרוש היה כינון ועד של אנשי־שם במקום, אישים שישאו באח־ריות לפעולות הסניף. בין האישים, שקיבלו עליהם את האחריות הזאת, היו ד"ר יוסף קפלן, זקן הרופאים במקום, ר' שמואל פנחס יורבוים, ראש־וראשון בתנועה הציונית, ר' יחיאל איידלבוים, ראש שוחטים וכמה אישים אחרים, ששמותיהם לצערי הרב נשמטו מזכרוני.

האסיפה המייסדת של הסניף התקיימה בגן הגדול של משפחת מינץ בסככה מצלה, ובן ובת ממשפחה זו היו אף־הם בין מניחי־היסודות. באסיפה זו נבחר

מראשוני חברי ועד „החלוץ"
עומדים: (מימין לשמאל) ווע וע וישניה, יצחק רוטנברג;
יושבים: רפאל גולדשטיין, משה איידלבוים, ווע וע רויזן.

ועד בן שלושה חברים: יושב־ראש, מזכיר וגזבר. כיוון שפרודוקטיביזציה היתה אחת משאיפות־היסוד של „החלוץ", הוחלט להקים נגריה, בה יתמחו קצת חברים במקצוע הנגרות. לצורך זה נשכר מחסן באחת החצרות ברחוב לובלסקה. מחסן זה שימש ביום בית־מלאכה ובערב מקום־כינוס לחברים. תחילה מספר החברים היה מועט, כי מייד הושם הדגש על ההכשרה והעלייה. רוב החברים בכניסתם ל„החלוץ" לא השתייכו לגופים מפלגתיים. קצתם היו נערים עובדים במלאכות שונות, שעזרו לפרנסת המשפחה. רבים היו בני המעמד הבינוני. זמנם היה בידם, והם יכלו להתמסר בכל מאודם לפעולת הסניף. בין הנמנים עם חברי הסניף היו תלמידים מישיבת נובהרודק, שעל הרוב לא היו מתושבי־המקום. באורח מקרי לגמרי הזדמנו באחד הימים לסניף. הציצו ו„נפגעו" והיו לחלוצים נלהבים ואף עלו ארצה עם ראשוני „החלוץ" ממזריטש.

כיוון שמקימי הסניף רובם־ככולם לא השתייכו לשום מפלגה (פרט לבודדים ממש) לא היה הסניף נתון להשפעה של שום גוף מפלגתי מוגדר. דבר זה מנע חיכוכים פנימיים, והמאבק שניטש בזמנו בין „הפועל הצעיר" ובין „פועלי ציון" לא ניכר כלל בחיי הסניף. (במשך הזמן נשתנה המצב והסניף נתפלג לתקופה מסויימת ועל כך בהמשך הדברים).

הסניף עמד בקשר הדוק עם המרכז. ביקורים של חברים מרכזיים בתנועה היו תכופים. הם הביאו אלינו דבר התנועה וסייעו בפעולות אירגון. הבטאון המרכזי של החלוץ, „העתיד", שימש לנו מקור לא־אכזב לפעולתנו הרעיונית. מכל הביקורים

הרבים נחרת בזכרוני במיוחד ביקורו של פנחס רשיש, שנתקיים בעשירי באוקטובר 1924. ביקור זה תרם תרומה רבה לעבודת הסניף. וכדי להעשיר ידיעותינו על הזרמים בתנועה הציונית, ובייחוד אלה שנמנו עם גוש ארץ־ישראל העו־בדת, היינו מזמינים חברים מרכזיים מן התנועות השונות לכינוסי־ערב, שהיו נערכים באולם יוסף קוניק ברחוב השוק. ההתעניינות בפעולות היתה רבה ביותר ולחברים נתגלה עולם מלא, שלא ידעוהו קודם־לכן. בכוחנו־שלנו רכשנו כלי־עבודה לעבודת הנגרים. עצים לעבודה קיבלנו בהקפה מאחד מסוחרי־העצים בעיר. ראשון המורים, שקיבל על עצמו ללמד אותנו את מקצוע הנגרות היה ר׳ מרדכי הנגר (מרדכי סטולר). הוא השתייך לפלג הציוני שבאירגון בעלי־המלאכה.

עובדי הנגריה עם ר׳ מרדכי הנגר (במרכז)

ר׳ מרדכי היה ציוני בלב ונפש ואהבה עזה היתה בליבו לארץ־ישראל. הוא מילא תפקידו באמנות ובמסירות, ותלמידיו עשו חיל בעבודתם. בין שאר המורים היה גם הנגר רוזנבוים, יהודי גברתן ובעל שרירים. חי זמן־מה בארץ־ישראל בימים עברו ולצד לימוד־המקצוע, היה מרבה לספר לנו על החיים בארץ־ישראל בימים ההם ודבריו היו מלאי געגועים והתרפקות על הארץ. ממנו גם למדנו מילים בודדות בלשון הערבית. הנגריה התפתחה אט־אט החלה גם להוציא תוצרתה למכירה. המחסן נעשה צר מהכיל. נשכר אולם גדול, ששימש בעבר בית־חרושת לעיבוד שער־חזיר.

חיי הסניף לא התנהלו על הצד הטוב ביותר. ידענו גם שפל וגם גיאות. בגבור אפשרויות־העלייה רבו החברים, ובהתמעטותה היו גם נושרים. ביקורו של ד"ר לייב יפה במזריטש נתן דחיפה עצומה לפעולה הציונית בעיר וכמובן גם ל„החלוץ" שעשה רבות להצלחת הביקור. מקור השראה ועידוד שימשו גם ביקוריהם בהמשך הזמן של יעקב אורי, חיותה בוסל, אברהם הרצפלד. בלא־משים התהוותה בתוך הסניף קבוצה קטנה של חברים שהשתייכו ל„הפועל הצעיר" וללא אומר ודברים העבירה את השליטה בסניף לידיה. הדבר גרם לפילוג ולריב מר בין החברים משני הפלגים במשך תקופה ארוכה למדי. חותמת הסניף שהעידה על סמכות המחזיקים בה, עברה כמה פעמים מפלג לפלג ולא־אחת בדרכים לא כל־כך מקובלות. נסיונות־תיווך לרוב בין הצדדים התנפצו אל סלע היריבות. לבסוף הגיעו שני הצדדים לידי הכרה, כי אם יימשך הריב, ייהרס הסניף, והפלגים באו לידי הסכם והבנה, בתיווּוכו של גורם מבחוץ. הסניף התארגן מחדש ופתח דף חדש בתולדותיו.

תחנות־ביניים

נוסף לנגריה שלנו, יצאו חברים אל קיבוצי־ההכשרה, שקמו ברחבי פולין. מקצת חברים זכו לעלות לארץ־ישראל והיכו בה שורש. אחרים, שאצה להם הדרך וההמתנה לסרטיפיקטים קשתה עליהם, השלימו עם המציאות ושקדו להשתלב בחיי העיר והיו גם כאלה שחיפשו להם תחנות־ביניים בארצות נכר.

המצב בארץ נעשה קשה, חוסר־העבודה גבר מיום ליום ופגע קשות בצי־בור הפועלים. תכפו מאורעות־דמים. ממשלת המאנדאט החלה להצר צעדי היישוב העברי; העלייה הצטמקה, והתחילה גם ירידה מן הארץ.

החברים בסניף, כבשאר הסניפים, היו מוכנים לעלייה, אבל רבים לא היו מוכנים לשבת ולהמתין עד יום בואה. הדבר גרם ליאוש בין החברים והאדישות כילתה כל חלקה טובה.

להלכה לא הסניף התחסל ושמו לא נמחק מעל מפת סניפי „החלוץ" במדינה. אולם, כמעט באורח טבעי, עברו תפקידי הסניף בתחום ההכשרה והעלייה לידי הסתדרויות־הנוער החלוציות בעיר, כגון „השומר הצעיר", „גור־דוניה", ואליהן נוספה גם הסתדרות „החלוץ־הצעיר".

אם כי „החלוץ־הצעיר" קם במועד מאוחר הרבה־יותר מאשר ההסתדרויות הנזכרות, הרי לא קם הוא כמתחרה כי־אם כמשלים וסוגר־המעגל. „החלוץ הצעיר" קיבל אליו אותם בני־נוער, אשר משום מה לא הגיעו להסתדרויות „השומר־הצעיר" ו„גורדוניה".

שתי הסתדרויות אלו שאבו את חניכיהן על־הרוב מבית־הספר העברי, „תרבות" ומבית־הספר התיכון היהודי (פולני), מוסדות־חינוך שמעצם בריאתן היקנו לחניכים חינוך ציוני־עברי ועל־פי־רוב גם ההורים היו ציונים. כנגד זה „החלוץ הצעיר" הביא לשורותיו את הנוער מבית־הספר העממי־הפולני ומבתי־הספר הפולנים האחרים, בית־הספר התיכון ובית־הספר למסחר. פרט לכך,

שאחת לשבוע ניתן לתלמידים אלה שיעור בדת היהודים, לא היקנה להם כל חינוך ציוני, וכמובן שהעברית היתה מהם והלאה.

רבים מהורי התלמידים הללו אף היו אנטי ציונים, כמו ה„פולקיסטים" ואנשי ה„בונד". נוסף לאלה היו בעיר המוני בני־נוער, אשר מפאת מצבם הכלכלי הקשה של הוריהם נאלצו להתחיל בחיי עבודה בגיל צעיר. אל שיכבה זו חדר „החלוץ הצ־עיר" ומתוכה גייס את חניכיו. בעמל־נמלים ממש, תחילה במאמץ של יחידים ובמשך הזמן בעזרת חוג רחב־יותר של חברים, גדל ורחב הסניף. תוך כדי הפעולה לרכישת חברים, ניהלו התלמי־דים־החברים עצמם בין כותלי בתי־הספר הממלכתיים מלאכת־ההסברה בין חבריהם לספסל־הלימודים, אף־על־פי שהדבר היה כרוך בגירוש מבית־הספר ואולי אף בעונש כבד מזה. החברים חול־קו לשכבות ולקבוצות, שנשאו שמותיהם של אנשי־בראשית ב־תנועת־העבודה. מדי ערב התקיי־מו שיחות בקבוצות, לפי תוכנית ערוכה מראש, שבמרכזה תולדות התנועה הציונית וארץ־ישראל העובדת, אורגנו קבוצות ללימוד השפה העברית וכן לקחו החברים חלק פעיל ביותר בעבודת הקרן הקיימת לישראל וכדומה.

קבוצת „בוסליה"
בתמונה: יצחק וישניה, משה איידלבוים, סימה וסרמן וא.

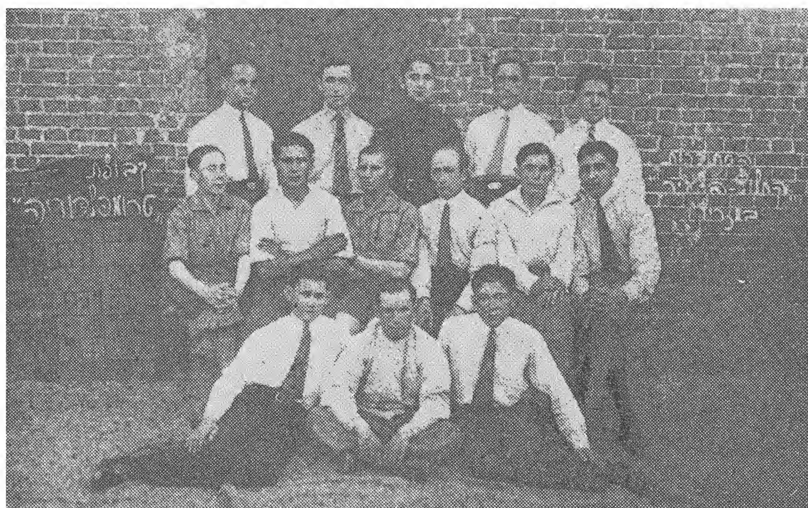
המועדון הראשון הוקם בבית־בד עזוב בקירבת בית העלמין הישן. החברים מרוב התלהבותם ודבקותם בסניפם, הפכו חיש־מהר את החורבה לטרקלין ממש, והיתה לפינה חמה ומאירה למתכנסים בה.

בימות־החורף הקרים הוצב תנור־ברזל באמצע החדר והחברים סיפקו לפי התור עצים להסקה, שהביאו איתם מבתיהם ואפילו ממרחקים רבים. בשעת־הדחק היו שולחים יד בגדר הרעוע המט־ליפול.

עולים לארץ

בימים ההם היה נפוץ מאוד אירגונם של ערבי־שאלות־ותשובות, ו„החלוץ הצעיר" התמחה בכך ביותר. כמעט בכל מוצאי־שבת נערך ערב כזה, שהקהיל המוני בני נוער מכל הזרמים. הקהל היה מגיש את שאלותיו בכתב, והנשיאות

היתה משיבה. ערב כזה היה נמשך שעות אחדות בלי שהנוכחים הרגישו בחלוף הזמן. עריכת ערבים רבי־משתתפים נתאפשרה עם פתיחת מועדון חדש באחד המחסנים הגדולים של תחנת־הקמח החשמלית בדרך הרכבת. באחד הימים התארגן קן של „ברית טרומפלדור" במזריטש. קן זה הצליח למשוך אליו קצת חברים מ„החלוץ הצעיר", דבר שגרם מתיחות בין שתי ההסתדרויות. המתיחות הגיעה לשיא, כאשר באחד הערבים באו החברים לפתוח את המועדון והנה נתגלתה לפניהם תמונה מזעזעת. כל מה שהיה בפנים נהרס וניזוק. ההורסים כילו חמתם בתמונות המנהיגים הציונים, שקישטו את הקירות, ואפילו קירות־המבנה עצמן ניזוקו. הכול ידעו ידו של מי היתה במעל. הדבר הזה לא נשכח מלב החברים, והמתיחות לא פגה.

קבוצת טרומפלדוריה

בתמונה: אהרן ציטריניאק, משה'לה גולדפרב, ברוך גולדשטיין, משה פשבוזמן, משה איידלבוים וא.

„החלוץ הצעיר" במזריטש, בהיותו אחד הסניפים הגדולים בגליל פודלא־סיה, היה מכנס לעיתים קרובות כינוסים גליליים, שבהם עלו לדיון בעיותיה של התנועה וכן ענייניו המיוחדים של הגליל. אחת הבעיות, שהעסיקה זמן רב את התנועה וכמובן גם את הגליל היתה, אם חבר „החלוץ הצעיר" בהגיעו לגיל 18—17 נוטש את ההסתדרות ומצטרף להסתדרות „החלוץ", או שהוא מקיים את הקשר עם „החלוץ הצעיר" ללא הבדל גיל, דוגמת „השומר הצעיר" שאלה זו עמדה לדיון בוועידת „החלוץ הצעיר", שהתקיימה במאי 1931 בעיירת־

בקבוץ הכשרה של „החלוץ הצעיר"

בין חברי ההכשרה נראים אחדים מ„החלוץ הצעיר" במזריטש

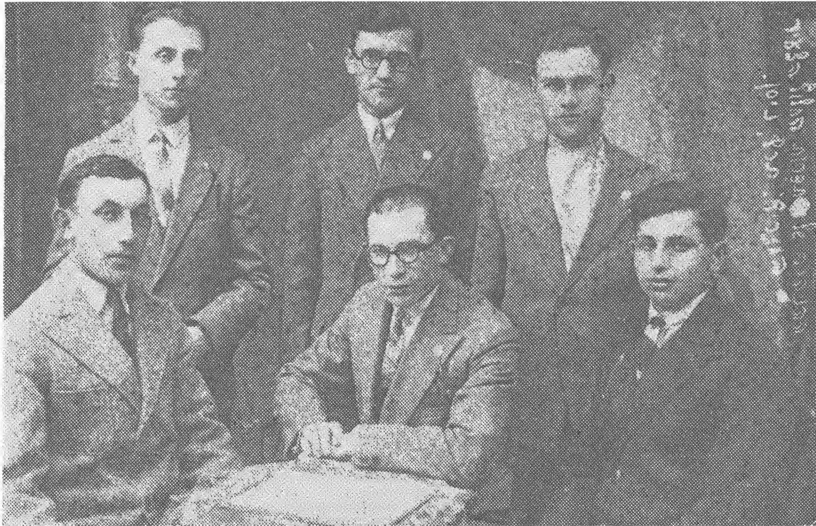
הקייט דומצ׳בה. ברוב־דעות מכריע נתקבלה ההצעה הראשונה, ואילו בעמדה השנייה תמכו גליל פודלאסיה וגליל גרודנה־ביאליסטוק, שבהרבה עניינים דעותיהם היו זהות. חרף החלטת הוועידה, נשארו החברים הבוגרים ב„החלוץ הצעיר" ללא טיפול מצד המרכז. התארגנו קיבוצי־הכשרה עונתיים, ובהם חברים מן הסניפים בגליל פודלאסיה. רבים יצאו לקיבוצים, כמו קלוסובה ואחרים. רבים מאלה שעברו את ההכשרה זכו גם לעלות והיטו שכם לבניין הארץ. ראשוני העולים ממזריטש ומסניפים אחרים בגליל פודלאסיה הביאו איתם את הרעיון בדבר הקמת קיבוץ נפרד של חברי „החלוץ הצעיר". נעשו צעדים בעניין זה, אבל הדבר לא נסתייע, כי הגורמים שבהם היה תלוי הדבר, ראו בתוכנית זו מעין „אפיקורסות" ובכך נסתם הגולל על קיבוץ עצמאי בארץ־ישראל.

כבשאר ההסתדרויות, התקיים גם „החלוץ הצעיר" מן המס החודשי שנגבה מהחברים. אולם, ההכנסה לא היה בה כדי לכסות את ההוצאות. לשם הגדלת ההכנסה היו עורכים מפעם לפעם הגרלות, כמובן שלא ברשות השלטונות. הפצת כרטיסי־ההגרלה היתה נעשית בסתר, מחשש „עינא בישא" של המשטרה. והנה איתרע מזלנו ובאחד הימים כשאחד החברים מכר כרטיס־הגרלה ללא זהירות יתירה, הרגיש בכך שוטר והחרים את פנקס־הכרטיסים. החבר הובא תחת משמר לתחנת המשטרה, נחקר ונערך פרוטוקול כנדרש, וכל חברי ההנהגה הובאו לפני כס־המשפט.

הסתדרות „החלוץ הצעיר" במזריטש

כולנו יצאנו חייבים ונפסקו לנו שמונה ימי־מעצר ב„תפיסה" המקומית. דמי־המזונות שהגיעו לנו כאסירים מסרנו מייד לסוהר, ששמר עלינו ובשכר זה הסיר מעלינו את עינו הפקוחה ועשינו בחדר־המעצר כבתוך שלנו. הוא אף התיר לנו ביקורים אין־גבול. קיימנו גם ישיבותינו הרגילות בזמן המאסר. חמישה מהאסירים האלה חיים בארץ, אחד חי בארצות־הברית והשאר ניספו בשואה.

ועד „החלוץ הצעיר" בשנת תר"ץ

שורה ראשונה (מימין לשמאל), עומדים: איצקה וישניה, פינקלשטיין, אלי פרלשטיין; יושבים: אהרן ציטריניאק, משה איידלבום, יצחק רוזנפלד

הסניף הוציא בקביעות עיתון קיר בשם „בינינו", שהופיע בדייקנות אחת לחודש. פרט לעניינים הנוגעים לסניף ולתנועה כולה נתפרסמו בו שירים וסיפורים מלווים ציורים נאותים. העתונים נכתבו בידי חברה, בעלת כתב־יד יפה להפליא. הסניף קיים גם בין השאר חוג דראמאתי, בהנהלתו של השחקן הנודע בימים ההם, משה רבין. רבין היה בא אלינו מוארשה אחת לשבוע ועבד עם החוג. לרוב היו מעלים תמונות מחיי הארץ (באולם אולימפיה) והקהל קיבל את ההופעות בהבנה ובעניין. יש שההצגות הללו היו גם מביאות הכנסות אחר ניכוי ההוצאות.

כדי לקרב את תנועות־הנוער החלוציות באותם שטחי־פעולה, שלא היו שנויים במחלוקת, הוקמה במסגרת ארצית ברית־הנוער, שכללה את „השומר הצעיר", „גורדוניה" ו„החלוץ הצעיר". היו נערכות פגישות משותפות וכן נערכו טיולים משותפים אל מחוץ לעיר. בין אלה היו שני טיולים מרשימים ביותר,

האחד ליער על יד הכפר זבצ׳י, שם בילו כל ההסתדרויות, על שכבותיהן וקבו־צותיהן בשיחות, פעולות־ספורט וארוחות משותפות, ובסיום נשמעו דברי סיכום מפי ראשי ההסתדרויות.

הטיול השני מסוג זה היה בל״ג בעומר 1930 ליער ז׳ורוטונה. אחר שבילה יום שלם בפעילויות שונות, התארגן כל המחנה הגדול, אשר מנה מאות רבות של צעירים לצעידה בסך העירה. בכניסה לעיר, עם דמדומי־ערב, עליזים ומתרוננים, נתקבלו הצועדים בתשואות רמות על־ידי המוני תושבי־העיר, שהצטופפו על שתי המדרכות לאורך רחוב לובלסקי. היתה זו הפגנת אמונה עזה בצידקת הדרך, בה בחרה התנועה הציונית־הסוציאליסטית ושלאורה הת־חנכו הצועדים.

והשירה באמצע נפסקה... הכורת הנאצי עלה על יהדות אירופה. אנשים, נשים וטף הוכרעו לטבח. הפוטנציאל היהודי האדיר, אוצרות הרוח והתרבות והעוצמה הכלכלית, אשר צברו דורות על דורות, נשדדו והושמדו; וכשאתה יושב ליד המכתבה ומתנער מהסובב אותך מאמץ כל כוח־זכרונך, כדי להעלות דברים שהיו, אנשים איתם גדלת, חיית ופעלת, איתם חלמת ואף נאבקת, הרי לא זכרונות בלבד אתה מעלה; מעלה אתה נר־נשמה גדול, שניזון מחלבם ודמם של שישה מיליון יהודים, קדושים ומעונים. נר־נשמה זה לעולם לא יכבה!

הועדה המאוחדת לעניני
הקרן קימת לישראל
במזריץ ע"י לוקוב.

מזריץ', ניסן ה.תר"ץ.

הכנסה לטובת הקרן קימת לישראל
מתשרי עד ניסן תר"ץ.

הסוגים:	הסכום:	השתתפות המפלגות:	
קופסות	690.00 זהובים	ציונים	233.12 זהובים
קופסות כיס	28.32 "	מזרחי	88.05 "
נדרים	3.10 "	התאחדות	73.09 "
יעור הארץ	61.35 "	פועלי-ציון	79.69 "
חגי משפחה	218.61 "	החלוץ	76.95 "
בולים, טלגרמות	514.99 "	החלוץ-הצעיר	433.79 "
ברכות ולוחות	137.31 "	גורדוניה	385.30 "
קערות ערב יום כפור	263.30 "	השומר-הצעיר	419.50 "
„יזכור"	85.70 "	צעירי-מזרחי	70.10 "
מפעל חנוכה	245.95 "	ברית-טרומפלדור	140.13 "
מפעל חמשה-עשר בשבט	153.90 "	תרבות	331.69 "
מפעל פורים	162 91 "	גמנסיה	223.35 "
שונות	70.60 "	הצופיה	81.28 "
סך הכל	2.636.04 זהובים	סך הכל	2.636.04 זהובים

הנשיאות:

(—) מורשה ליב ליו
(—) סגן-מורשה יעקב מנפרל
(—) גזבר פרץ רינזין
(—) מזכיר משה אידלבוים

פורסם ב„מעזריטשער וואָכנבלאַט"

יצחק בן־ראובן (סלודקי) רעננה

ארגון „החלוץ" ועלייתי ארצה

גדלתי במשפחה ציונית ולכן לא היתה עלייתי לארץ־ישראל מלווה לבטים רוחניים. עוד בשנת 1913 הוחלט אצלנו בבית, שאמא והילדים יעלו לארץ־ישראל, כדי שהילדים ילמדו בגימנסיה „הרצליה". אולם לצערנו פרצה מלחמת־העולם הראשונה ונשארנו במזריטש. בגמר המלחמה, בתחילת שנות העשרים, משקמה פולין החדשה, נוסדה במזריטש הגימנסיה היהודית, שנקראה משום־מה גימנסיה לנוער בני דת־משה, בעוד שבין המייסדים היו ציונים רבים.

חבורת חלוצים

בשורה ראשונה, מימין לשמאל: 2. יצחק רוטנברג, 3. סנדר ברג, 4. ברוך שולמן, 5. יוסקה פלסטרשטיין.
שורה שניה: 6. וועוע ווישניה, 7. אוריש ריידמן, 8. משה איידלבוים, 9. משה פיטקובסקי, 10. וועוע רויזן.

אני הייתי אחד התלמידים הראשונים. הלשון העיקרית היתה פולנית, וקצת שעות בשבוע הוקדשו לעברית. לפי תקנון המוסד אסור היה לתלמידים להשתייך לשום תנועת־נוער, אפילו ציונית.

אני שגדלתי וחונכתי בבית ציוני, עזבתי בשנת 1923 את הגימנסיה והתחלתי לטפל בעלייתי ארצה.

פניתי לכמה חברים בני־גילי אברהם ברג, ישראל ברג, אלכסנדר ברג, וישראל מנס גורפינקל בהצעה להקים במזריטש סניף "החלוץ". לאחר התייעצות, החלטנו לארגן מקום־הכשרה לנגרות. קנינו ספרים והכרזנו על הגרלה, שעלתה יפה, ובכסף שבידינו קנינו כלי־עבודה, שכרנו מחסן ופתחנו את הנגריה הראשונה בהנהלתו של הנגר משה מ ר ק ה. היינו קבוצה של עשרה חברים. המפלגות הציוניות שהיו אז במזריטש התחילו לשים עינן באירגון חדש זה. הוויכוחים הסוערים, שהשתתפו בהם גם שליחים מטעם מרכזי־המפלגות, לא הביאו להצטרפות „החלוץ" לאיזה־שהיא מפלגה בזמן שאני הייתי חבר בו.

אני ואברהם ברג החלטנו לעלות ארצה בכל הדרכים, בכלל זה בריחה אל מעבר לגבול הפולני־רומני. בתוך כך קיבלתי ידיעה מווארשה, שאני עומד לקבל סרטיפיקאַט. ניסיתי להשפיע על אברהם ברג, כי ימתין אף הוא, שמא יזכה בסרטיפיקאט, אבל לא הצלחתי. יום בהיר אחד נפרד ממני ויצא לגבול. הוא אמנם הצליח לחצות את הגבול, אבל בעברו השני נתפס ונאסר. אחר כמה חדשים הצליח להשתחרר ולעלות ארצה.

באותו זמן עזבתי את מזריטש ועליתי בדרכון מזוייף ארצה. בדעתי שאברהם ברג נמצא בתל־אביב, החלטתי לרדת ביפו, כיוון שאת העולים היו מורידים באותו זמן בחיפה. נכנסתי למלון חיים ברוך בנווה־שלום. למחרת הלכתי לתל־אביב לחפש את אברהם ברג ברחובות תל־אביב הקטנה.

אחר יומיים של חיפושים, בלכתי ברחוב גרוזנברג, בא לקראתי בחור יחף לבוש מכנסיים קצרים וגופיה בלי חולצה, הראש מעוטף במגבת, ובקבוק גדול מזדקר מכיס המכנסיים. בקושי הכרתיו. אברהם התרגש מאוד מפגישה זו. שאלתיו למקום־מגוריו, כדי שאוכל להעביר את מזוודתי הקטנה. והנה אמר לי אברהם שאלך אחריו. נכנס לגינה, שהיתה אז ברחוב גרוזנברג פינת נחלת־בנימין, ליד מטבח חנה מייזל, ואמר לי: אני ישן על הספסל הזה ואתה על הספסל שממול וזה מקום־מגורי. לקחתיו למלון חיים ברוך ובאותו לילה סבל אברהם מחום גבוה. היתה לו התקפת קדחת.

למחרת יצאנו לחפש בן־עיר שלנו בשם פרידמן, שהיה כבר ותיק בארץ וגר בשכונת האהלים והצריפים שעל שפת־הים. לא על־נקלה מצאנו אותו. הצריף שלו היה כבר מסודר: חדר עם גג של פח.

פרידמן היה בנאי והוחזק אז פועל מסודר. ובאותו לילה, בעזרתו של פרידמן, גררנו קצת עצים והוספנו לצריף עוד חדר וכך היינו לבעלי צריף משותף, ששימש אחר־כך לעולי מזריטש.

אני עזבתי את תל־אביב והתחלתי לחיות מאז חיי־כפר.

חיים גלעד (גולדפריד) /קבוץ יפעת

הסתדרות "גורדוניה"

בין אירגוני הנוער הציוני־חלוצי במזריטש בשנים 1925—1939, נועד ל"גורדוניה" מקום ראשון־במעלה — אחרי "השומר הצעיר" — במיספר חבריה ובערכה הסגולי הרעיוני־החינוכי, מצד אחד; ומצד שני — במיבנה האירגוני־החברתי, דהיינו: בהרכב חבריה לפי שכבות־המוצא של האוכלוסייה היהודית בעירנו.

הסתדרות "גורדוניה" במזריטש נוסדה בשנת 1925. היא נמנתה עם התאים הראשונים של התנועה שקמו באורח ספונטאני כמעט בערי פולין, והיא שזורה אורגאנית במירקם־חייה של התנועה הארצית בראשיתה.

התארגנות קבוצות־נוער בשם "גורדוניה" החלה ביזמתה ובעידודה של מפלגת "התאחדות", לראשונה בגליציה ואחר־כך בפולין הקונגרסאית, בשנות העשרים המוקדמות, 23—1924, כלומר: בשנה השנייה אחרי פטירתו של אהרן־דוד גורדון, מהוגי תנועת־העבודה הארצישראלית מיסודה של מפלגת "הפועל־הצעיר". כי כן ציוה גורדון לפני מותו, לא לספדו ולא לבכותו לפחות שנה אחת — ומשאלתו־צוואתו זו קויימה בידי חבריו ותלמידיו. בדרך זו קמו ללא קשר־גומלין ביניהן, עשרות קבוצות בשם "גורדוניה" ובשל הצורך ללכדן ולגבשן במסגרת תנועתית ולהפכן לגורם חינוכי וחברתי פעיל בקרב הנוער היהודי. ואמנם, בשנים 1925—1926 הונחו יסודות ראשונים למסגרת האירגונית התנועתית, ובוועידת "גורדוניה" הראשונה, שהתכנסה בלבוב בינואר 1927, השתתף כותב השורות האלה כנציג הסניף במזריטש.

ייסוד "גורדוניה" במזריטש היה דבר בעתו. מראשית קיומה היא זכתה לאהדת הציבור הציוני בעיר. אמנם, ראשיתה היתה מיצער. שכן, צריכה היתה להתמודד עם אירגון־הנוער הוותיק "השומר הצעיר" — "ילד השעשועים" של כל החוגים הציוניים, כתנועת־נוער צופית "בייטרלית", אשר בדומה לתנועות הצופיות בעולם לא היתה בה „סכנה" למפלגות הפוליטיות, אם כי באותן שנים כבר ניכרו סימנים ראשונים למשבר הרעיוני, שהסעיר את התנועה והשפיע גם על הקן המקומי. למען האמת יש לומר, כי חרף המשבר, כאשר חלק ממדריכיו הבכירים של ה„קן" נטשו את התנועה ועברו למחנה הקומוניסטי, יחד עם עשרות חניכיהם, עדיין זכה "השומר הצעיר" באימון הציבור הציוני והוסיף להיות הגורם הפעיל ביותר בקרב הנוער.

כאמור, היתה דרכה של התנועה החדשה, "גורדוניה", סלולה לפניה, אך היא נזקקה למאמצים מרובים, כדי לפלס דרכה בקרב הנוער היהודי, במציאות החברתית של הקהילה היהודית במזריטש בשנים ההן.

הנוער היהודי באותם ימים שימש אספקלריה נאמנה למתרחש בקרב הציבור המבוגר. הוא שיקף את ההתפלגות המפלגתית בין הקטבים, מן השמאל הקיצוני

האנטי־ציוני (הקומוניסטים, ה״בונד״) עד לחטיבות השונות שבקרב הציבור הציוני (ציונים כלליים, מזרחי, פועלי־ציון־צ. ס., התאחדות; שני האחרונים היוו את מחנה ארץ־ישראל העובדת). בין שני הקטבים הללו התלבטו חטיבות רעיוניות ואירגוניות שונות, רחוקות זו מזו בהשקפותיהן הפליטיות, אך המכנה המשותף לכולן היה: התנגדות לרעיון הציוני, לתנועת התחייה הלאומית, הלא הן — ה״פאלקיסטים״, מזה ו״אגודת ישראל״, מזה.

הנוער היהודי במזריטש היה עמלני ברובו. כבר בגיל צעיר נכנס לעול העבודה והיה מסונף לאיגודים המקצועיים השונים שהיו בהשפעת מפלגות השמאל. חלק גדול של הנערים והנערות העובדים השתייך לחטיבות הצעירות של המפלגות הללו: ״צוקונפט״, חטיבת־הנוער של ה״בונד״, ואירגוני־הנוער של המחנה הקו־מוניסטי. גם תלמידי בית־הספר ביידיש, מיסודן של המפלגות האנטי־ציוניות, התחנכו על שינאה לנוער ה״בורגני־הציוני״; וכך קמה חומה מפסקת סביב שכבות־נוער נרחבות, שנבצר היה מתנועות־הנוער הציוניות־החלוציות, להבקיעה.

עוד חוג־נוער, שקשה היה להגיע אליו: תלמידי בית־הספר הממלכתי־הפולני, שבו למדו במעורב תלמידים יהודים ולא־יהודים, אלא בעוד שהתלמידים הלא־יהודים השתייכו לאירגוני־נוער פולניים שונים, נאסר על התלמידים היהודים להצטרף לאירגוני־נוער יהודים כלשהם.

לעומת החוגים והחטיבות הללו, שימשו בתי־האולפנה של החוגים הציוניים מקור עיקרי לתנועות־הנוער הציוניות־החלוציות, והם: בית־הספר העממי ״תרבות״ על מאות תלמידיו, הגימנסיה היהודית, וה״תלמוד תורה״ שבהשפעת ״מזרחי״. ברם, מוסדות אלה כבר היו ״תפוסים״ על־ידי השומר הצעיר, שאליו השתייכו רוב תלמידי ״תרבות״ ורבים מתלמידי הגימנסיה; ואילו תלמידי ״תלמוד־תורה״ היו ״רכושם״ של אירגוני־הנוער הציוני־הדתי.

משימה קשה

לפני ״גורדוניה״ עמדה איפוא משימה קשה — להבקיע את חומות־ההסגר של הנוער מחוגי השמאל ומהשכבות הפרולטאריות, מזה; ולמצוא מסילות לתלמידי ביה״ס הממלכתי ה״שבויים״ בידי מחנכיהם ומוריהם, מזה. ראוי לציין, כי ההצלחה האירה לה פנים מעל המשוער. בזו אחר זו נכבשו ה״באסטיליות״ של השמאל וקבוצות־קבוצות של נוער עובד ותלמידי בית־הספר היידישאי איכלסו את השכבות הצעירות של ההסתדרות הצעירה — תחילה ״במחתרת״ ואחר־כך בפרהסיה. היה בכך מעין ״מהפיכה ציונית״, כאשר ״בתים״ רבים, שהיו עד כה סגורים ומסוגרים בפני השפעה ציונית־לאומית כלשהי, הפכו לפתע לתורמים למען הקרן הקיימת לישראל, והקופסה הכחולה היתה לאחד האבזרים ש״קישטו״ את הבית. בתקציב ההלבשה של המשפחה הופיע סעיף חדש — תפירת מדי־תנועה לבן או לבת; גם צלילים חדשים של שירים עברים נשמעו לפתע בסימ־טאות ״שמילעוויזנע״ ובבתים רבים של פועלי הזיפים, שנמנו ברובם על החוגים האנטי־ציוניים. הנערים הללו נשאו בגאון את דבר השתייכותם ל״גורדוניה״.

קבוצת „מתעוררים" עם מדריכם משה ווימן

קבוצת „צפרירים"

בתמונה: שלמה הויזמן, פנינה ניסנבוים, ברמן, קורנבלום, יצחק נדלר, פייבל'ה קריגואַסר, לאה'לה ביר, בלימה הויזמן, ח גולדפריד (במרכז) וא.

ובעומדם ליד שולחן־העבודה היו מפזמים את השירים שלמדו במועדון (״לאָקאַל״ — בלשון המקובלת), ולא־אחת הוצרכו ״לעמוד על נפשם״ אל מול קינטוריהם ־לעתים אף נחת־זרועם) של עמיתיהם־לעבודה.

גם תלמידי בית־הספר הממלכתי החלו מעט־מעט למצוא דרכם אל התנועה. תחילה באו בודדים, אלא שמיספרם גדל והלך, חרף האיסור והאיום בעונש, בהיותם מוּגנים על־ידי ״אליבי״ — במקרה שייתפסו ב״קלקלתם״ — כי מבקרים הם בשיעורים לעברית בהסכמת ההורים. הם היו מוּגבלים בביקוריהם במועדון־התנועה, מחשש בילוש על־ידי חבריהם הפולנים ולעיתים גם יהודים. ה״פעולות״ נערכו בעיקר בשבתות ובחגים, שבהם היו ילדי היהודים פטורים מביקור בבית־הספר, ובימי הפגרה־מלימודים — בחגי הנוצרים ובחופשת־הקייץ. אסור היה להם להיראות ברחוב במדי־התנועה ולענוד את ה״זשעטאָן״ (סמל־התנועה); את אלה יכלו ללבוש רק בשעת ״פעולה״ במועדון (יש שהיו מחליפים בגדיהם בבואם למועדון ובצאתם ממנו...). בהופעות פומביות של התנועה לא יכלו להשתתף מחשש ״עינא בישא״. בהפלגות ל״ג בעומר ליער הסמוך; בתהלוכות־רחוב ובחגיגות פומביות לרגל אירועים ציוניים (יום הצהרת בלפור וכד׳); בקבלת פני אישים חשובים (כגון, ביקור המשורר לייב יפה וכיו״ב), או ב״אקדמיות״־אזכרה לאישים ציוניים (כ׳ בתמוז — יום מותו של הרצל; כ״ד בשבט — יום הזכרון לא. ד. גורדון וכו׳) נמצאנו מקופחים. שכן, נמנע מאתנו להופיע במלוא כוחנו המיספרי והייצוגי, שלא כהשוה״צ, למשל, שבהזדמנויות אלו היה מופיע במלוא ״הודו והדרו״ ובמלוא מיספר חבריו, שרובם היו תלמידי בית־ספר ״תרבות״ והיו פטורים מלימודים, כדי שיוכלו ליטול חלק באירועים ציוניים פומביים אלה.

שלושה גורמים

ראוי לציין, כי במשך הזמן השתחררו הנערים והנערות הללו מפחד המורים ולא אחת היינו, אנחנו המדריכים, צריכים לעצור בעדיהם ממעשים, שעלולים היו להיות לנו לרועץ, כגון: היעדרות מבית־הספר בל״ג בעומר, כדי להשתתף בהפלגה ליער (היו מחכים בעיבורה של העיר ושם הצטרפו); ניהול תעמולה בקרב התל־מידים בדבר הצטרפות לתנועה; החלפת ברכות ״הגשם״ במסגרת ביה״ס, לעתים גם בנוכחות התלמידים הפולניים, וכדומה.

מאמצים רבים הושקעו, כדי לחדור לבית־הספר היידישאי. כאן צריכים היינו להתמודד בשלושה גורמים עוינים: 1. ביה״ס, על סגל המחנכים והמורים שהיו עויינים כל דבר ציוני; 2. ההורים, שרובם נמנו עם המחנה האנטי־ציוני; 3. התלמידים, שהתחנכו באווירה של ניכּור. אולם, במשך הזמן נמצאה הדרך גם אליהם. כמה מהתלמידים הצטרפו לתנועה והיוו קבוצה מיוחדת של תלמידי בית־הספר היידישאי.

הרחבתי בעניין זה משום שבזמנו היה זה מעשה ציוני וחלוצי ממדרגה ראשונה, שהיה בו משום ״הצלת נפשות״ מהתנכרות וטמיעה לאומית. בזאת סללנו את הדרך גם לתנועות־הנוער האחרות, שבאו בעקבותינו.

לא שפר חלקנו גם לגבי בית־ספר „תרבות", שלמרבית האירוניה, רבים ממוריו ומחנכיו היו חברי ה"התאחדות", ואילו ביה"ס עצמו, היה "מבצרו" של "השומר הצעיר". רק לאחר מאמצים מרובים עלה בידינו ללקט כ"מנין" תלמידים כקבוצה חינוכית במסגרת התנועה. מצב דומה היה לגבי הגימנסיה, שגם שם כיהנו, בזמנים שונים, חברי "ההתאחדות" בתפקידי הוראה והנהלה, כגון ד"ר רוזנ־בוש מראשי "התאחדות" בגליציה, ששימש מנהל הגימנסיה, והמורים דבורה לוינסון ומ. ר. סלודקי ואחרים. האחרון היה, אמנם, "ציוני כללי", אך קרוב ברוחו ל"גורדוניה".

הנהגת קן גורדוניה במזריטש
עומדים: (מימין לשמאל) שמואל בויגמן, ח. גולדפריד, בנימין גרוסברג.
יושבים: בלימה הויזמן, משה ווימן, דבורה פישר

כנצחון חשוב ראינו את הצטר־פותם של ארבעה מחוגי הגימנסיה, בשנת 1928, אל "גורדוניה" — החב־רים: דבורה פישר (כיום חברה במשמר־השרון), בנימין גרוסברג־גרינברג (כיום בתל־אביב), בלומה הויזמן ושמואל בויגמן (ניספו בשו־אה). הצטרפותם היתה תוספת־כוח רצינית לסגל־המדריכים, שהיה עד כה רחוק מלספק את צורכי ההדרכה, בעיקר של שכבות ה"המתעוררים" וה"מגשימים" (את המיבנה האיר־גוני של התנועה היוו שלוש שכבות־גיל: "צופים" (13—14), "מתעור־רים" (15—17) ו"מגשימים" — מ־18 ומעלה), שמספרם הגיע כדי 100 נער ונערה. לימים הצטרפו חברים נוספים מבוגרי הגימנסיה. אחד מהם היה יצחק מ ג ד ל, ששקד על עבודת ההסתדרות ולאחר תקופת־הכשרה באחת מקבוצות ההכשרה של "גור־דוניה", עלה ארצה כחבר קבוצת "במעלה", שמקום־התנחלותה נקבע בהרי־יהודה, בשכנות לקבוצת קריית־ענבים. באחד הימים, בצאתו עם חבריו לעבודת־יומו, נפל על משמרתו מכדור־מרצחים, הוא וארבעה מהקבוצה. על שמם נקרא היישוב החדש מ ע ל ה ־ ה ח מ י ש ה.

בתור לעלייה

הסניף המזריטשאי היה מסונף להנהגה הגלילית בבריסק, שהקיפה את הסניפים באזורי פולסיה ופודלסיה. לקראת הוועידה הארצית הראשונה של

התנועה, ביקרו במזריטש חברי־המרכז: מאיר שקדי (מנדל) ופנחס לוביאניקר (לבון). בביקורים אלה הוכרז על מיפעל נרחב לייסוד סניפי "גורדוניה" במחוז לובלין. המשימה הוטלה על שני הסניפים מזריטש ופרצ'ב. פעילי הסניפים האלה, החברים: שלמה צ'רנצ'פקה (מפרצ'ב; הוא ש. שחורי, מנהל סניף "דבר" בחיפה. נפטר ב־1976), משה וויימן (ממזריטש; נספה בשואה) וכותב

חוג „מגשימים"

שורה ראשונה, משמאל לימין: אסתר אוקסנהארן, משה וויימן, בלומה הויזמן, צירל וינברג, גדליה לב, ז'לזנגורה.
שורה שניה: רחל אובריאנט, דבורה פישר, חיים גלעד, שושנה קליינמן, בנימין גרוסברג.

השורות האלה — התגייסו למלאכת־קודש זו ולא ארכו הימים וסניפי "גורדניה" צצו כפטריות לאחר הגשם בערים ובעיירות של מחוז לובלין: קומרובקה, ווהין, לוברטוב, ברנוב, ז'ליחוב ועוד, אשר יחד עם סניפי מחוז־פולסיה — בריסק, ז'בינקה, ויסוקי, יאנוב, פרוז'אני, קמניץ ועוד — היוו אחד המחוזות החשובים במפת התנועה בפולין הקונגרסאית.

מלבד הפעולה החינוכית־הרעיונית הערה בתאים החינוכיים — לימוד יסודות הציונות; דברי ימי־האומה; יסודות הסוציאליזם ברוח התפיסה הציונית־הסוציאליסטית של תנועת־העבודה בא"י ושל "הפועל הצעיר"; הכרת אישי התנועה הציונית לחטיבותיה ולמפלגותיה ובראש־וראשונה לימוד השפה העברית, נטלו חברי "גורדוניה" חלק פעיל בפעולה הציונית־המעשית למען הקרנות הלאומיות (קרן־קיימת־לישראל וקרן־היסוד), הקרן למען א"י העובדת (קפא"י

קופת פועלי א״י), הפעולה למען ״תרבות״ וכיו״ב. אפס, את גולת־הכותרת של הפעולה החינוכית ראינו בהגשמה, דהיינו: ביציאת הבוגרים להכשרה ובעלייה לארץ־ישראל לחיי־קבוצה. יציאת החברים הראשונים להכשרה היתה מעין תמרור־דרכים לא רק ליוצאים, אלא לעשרות הרבות של בני השכבות הצעירות.

מחמת ההגבלות בעלייה מצד ממשלת המאנדאט בשנות השלושים, נאלצו חלוצים רבים לחכות לתורם לעלות באמצעות סרטיפיקאט וניצלו את האפשרויות השונות של עלייה ״בלתי־ליגאלית״, ואילו המאות והאלפים ששהו בנקודות ההכשרה פרקי־זמן ממושכים — שנתיים, שלוש וארבע שנים — גורלם היה כגורל שלושת המיליונים של יהדות פולין. רק יחידים זכו להגיע לארץ־ישראל, לאחר שעברו את המלחמה על מוראותיה, ביניהם גם מחניכי ״גורדוניה״ במזריטש.

התנועה הרביזיוניסטית במזריטש

ראיון עם בן־עירנו, **פנחס ניישטיין**, חבר עירית לוד מטעם „חרות"

המראיין: **פ. פיטרמן**

ש. מתי קמה התנועה הרביזיוניסטית בעירנו ומי היה מייסדה?

ת. התנועה הרביזיוניסטית בעירנו קמה בשנת 1923. מייסדה היה מרדכי שטיין, אגב, הוא האיש שחיבר את השיר המפורסם בשנים ההן "פאַראויס רייט זשאַבאָטינסקי". מראשוני הבית"רים במזריטש היו: שלמה מינצברג, שלמד בגימנסיה בעירנו, מאיר פרלשטיין, אהרן ומשה גרינשטיין, משה ליקרמן ואחרים. עם החברים מן השורה שנתפרסמו אז נמנו: שלום "בעדער", "בנצי" וא. אירגון הנוער הרביזיוניסטי נקרא תחילה "השחר". אהרון פרופס, שבא לפולין מריגה, הוא שאירגן ב־1923 תנועת־נוער זו ועמד בראשה (היום ידוע אהרון פרופס כמארגן הזמריות). המועדון שלנו היה אז ברחוב הבריסקאי אצל... את שמו אינני זוכר כבר, קראו לו "באָכטע". בשנת 1927 הוסב שם תנועת־הנוער שלנו ל"בית"ר" (ברית יוסף טרופלדור). לתנועת בית"ר היה גם פלג דתי בשם "בני ישורון". מנהיגה הרוחני היה הרב ד"ר רובינשטיין.

ש. מאילו בתי־ספר הצטרפו אליכם?

ת. מבי"ס "תרבות", מהתלמוד־תורה, מהגימנסיה, אחדים מהחניכים שלנו, תלמידי הגימנסיה, הצטרפו אחר־כך ל"השומר הצעיר". גם זה קרה.

ש. מנהל בי"ס "תרבות", גלבסקי, נודע בעירנו כרביזיוניסט, האם בתקופת כהונתו גברה השפעתכם על תלמידי בית־ספר "תרבות"?

ת. אני סבור שכן.

ש. זו היתה תוצאה ישירה מהתערבותו של גלבסקי?

ת. לא הייתי אומר, אבל היתה לו השפעה.

ש. היה בא אליכם לקן?

ת. לא לעתים קרובות.

ש. כמה חברים מניתם?

ת. התחלנו ב־35 חבר והגענו ל־400.

ש. באילו תחומים עסקתם?

ת. היתה פעילות ענפה בתחום התרבות. השתדלנו להקנות לחניכינו תודעה לאומית ברוח הציונות הצרופה. ערכנו עצרת זכרון להרצל בכ' תמוז כל שנה, חגגנו את ה־2 בנובמבר, יום הצהרת בלפור. חגגנו, כמובן, את ל"ג בעומר ביציאה ליער וכו'. עסקנו בתו"ס (תרגילי סדר) ובכל ענפי־הספורט: כדור־רגל, כדור־עף, אגב, קבוצת הכדור־רגל שלנו היתה מן הטובות בעיר. שיחקנו עם "ז'וס" ו"הפועל" ועוד.

פיניה ניישטיין בועט בעיטת 11

ש. אמרת שעסקתם בת"ס. ובאמונים צבאיים?

ת. אם אתה מתכוון לצעירי בית"ר — לא. אך בוגרי בית"ר — כן. כל יום ראשון היה בא אלינו סמל־משטרה ומאמן אותנו בנשק.

ש. יש לך תמונות מבית"ר בשנים ההן בתלבושתם הבית"רית?

ת. לא. בעוברי ב־1939 מפולין לרוסיה השמדתי את כל התמונות מבית"ר. לא רציתי שיוודע לרוסים על עברי הציוני.

ש. הופעתכם החיצונית: תלבושתכם, החולצה החומה, גם השימוש במונחים צבאיים: מפקד, מפקד בית"ר, מפקד גדוד, מפקד פלוגה וכו' — כל אלה שייכים לתחום החינוך, הווה אומר, שהמיליטאריזם היה מיסודות החינוך שלכם; לא כן?

ת. נתחיל בשאלה ראשונה. הזכרת את החולצה החומה. החולצה החומה סימלה אצלנו את אדמת ארץ־ישראל, שהיא אדמה חומה. ואשר לחינוך הצבאי, או, כפי הגדרתך, "המיליטאריזם": לא כל דבר שהצבא עושה הוא בזוי. הצבא מרגיל למשמעת. (ניישטיין מדפדף באחד מספריו של ז'בוטינסקי ומראה: הנה מה שאומר ז'בוטינסקי. והוא מצטט: "שאלו־נא אדם ממוצע בדבר יחסו למשמעת צבאית וישיב לכך "פוי", הופכים אנשים למכונות"! אך לאמיתו־של־דבר הוא עצמו מתלהב בשעה שהוא רואה המון אנשים, המוכשרים לנוע כחלקי מכונה אחת ויחידה".

ש. היו לכם נקודות־הכשרה?

ת. לא. היו לנו קורסים למדריכים. בקורס כזה בז׳ולונקה, ליד ווארשה, שנוהל על־ידי הקברניט ירמה (ירמיהו) היילפריז, השתתפו מאתנו מאיר פרלשטיין, משה ליקרמן וא.

חבורת בית״רים

בתמונה: מאיר פרלשטיין, אהרן גרינשטיין, משה וויינגלוז, חוה׳לה בויגמן, פיגלה פיטרמן וא.

ש. תנועת בית״ר חינכה את חבריה לגבורה ברוח תרומפלדור וחבריו. המבוגרים שבה למדו לאחוז בנשק וללחום בעת הצורך — והם לחמו. איך לא חשבו שצריך גם לחנך ולהכשיר את העולים לעתיד, להוציא לחם מן הארץ. עד קום המדינה לא שמעו על ישוב חקלאי אחד, הקשור בשמה של בית״ר, פרט אולי לפלוגות בית״ר בראש־פנה, שלא הקמת ישוב חקלאי היה עיקר מטרתן, אם בכלל; למה לא הקימה התנועה, נאמר, לא קיבוצים ״קומוניסטיים״, כי אם מושבים חקלאיים? נראה לך, שגם בלי זה היינו מגיעים למה שהגענו?

ת. זו שאלה מורכבת. אנחנו התנגדנו לצורה הזאת של התיישבות הקמה על אדמת הלאום בעזרת הקרנות הלאומיות. התנגדנו למדיניות של שעל אחר שעל. דרשנו עליה המונית, כדי שנגיע מהר ככל־האפשר לרוב יהודי בארצנו. מאקס נורדוי דרש זאת עוד בזמנו, וכן ידועה תוכנית האבאקואציה של ז׳בוטינסקי

בשנות השלושים המאוחרות. ז׳בוטינסקי קיים שיחות בעניין זה עם שרי ממשלת פולין ובתוכם שר־החוץ, הקולונל בק. אנחנו גרסנו מאז ומתמיד, לא „בית לאומי״ לעם היהודי, הניתן לפירושים סותרים, כי אם פשוט מדינה יהודית בעלת רוב יהודי — וממשלתה, אמרנו, היא שתמצא את הפתרון להתיישבות רחבה בדרך של רפורמה אגרארית.

ש. מזריטש הפרוליטארית, החיה עם זכרונות עברה המהפכני העשיר, והבעל־ביתית, החיה עם זכרונות ראשוני חלוציה בוני ״יסוד המעלה״ — לא יצרה אקלים נוח לתנועת־נוער לאומית־לא־חלוצית, כתנועתכם. נזכר אני בביקורו של ד״ר פון־וייזל בעירנו, היה זה, כמדומה, בסוף שנות העשרים. הנוער הציוני־חלוצי הכין לו „קבלת־פנים״ מיוחדת במינה: השליכו עליו ביצים סרוחות בעת נאומו והתפתחה קטטה רצינית, שכתוצאה ממנה היו פצועים ליריבים משני הצדדים. היתה עוינות כלפיכם מצד המפלגות האחרות. מה היתה הרגשתכם, הרגשת מעונים על „קידוש העם והארץ״?

ת. המקרה הזה שאתה הזכרת לא זכור לי, אך זכור לי מקרה דומה משנת 1933. הקומוניסטים פרצו לאולם ״אולימפיה״, בעת נאומו של ד״ר פון־ווייזל והשתלטו על האולם. אכן היתה עוינות מצד מפלגות מסויימות. ואשר לשאלתך, מה היתה הרגשתנו: לא הרגשנו כמעונים. היינו נאמנים לדרכה של תנועתנו ולחמנו עליה, כשם שעשו זאת חברים מתנועות אחרות. שום מפלגה לא היתה קיימת ללא הקנאות של חבריה. וכמובן, כמו בכל תנועה, יש אנשים מאופקים ויש כאלה הנשלטים על־ידי יצרם.

ש. האם בתקופה מאוחרת יותר השתנה יחס המפלגות אליכם, בכיוון חיובי יותר?

ת. כן, בהחלט, בכמה תחומים אפילו שיתפו פעולה עמנו.

ש. תנועתכם העלתה אנשים בעליה ב׳. האם גם מקן בית״ר במזריטש עלו בעליה ב׳?

ת. ודאי, רבים עלו: וונגריק, וויינגרטן, אחי יוסל, אברמ׳לה וויינטרויב, (היום גפני) וא.

ש. על איזו תקופה היית אומר, שזו היתה „תקופת הזוהר״ בקורות תנועתכם בעירנו, ומדוע?

ת. לא אוכל להצביע על תקופה מסויימת. היינו בעליה מתמדת, גדלנו משנה לשנה. כבר אמרתי: התחלנו ב־35 חברים והגענו ל־400. היינו כוח בולט בתנועות־הנוער בעירנו. היינו נוער ציוני נלהב; הצטיינו בכך.

די ציל און אויפגאבן פון ברית טרומפעלדאָר

דערקלערונג פונם מעזריטשער קן

דער ברית טרומפעלדאָר (בי"תר) איז אַ ציוניסטישע יוגנט־ אָרגאַניזאַציע און אַלס אַזעלכע שטעלט זי זיך דעם ציל צו דערציען אַ געזונטע יידישע יוגנט, וואָס זאָל פעיק זיין ארץ־ישראל אַלס יידישע מלוכה צו בויען.

אין ברית טרומפעלדאָר ווערן אָנגענומען בחורים און בחורות פון 13 יאָר אָן, וועלכע ווערן נאַכדעם, לויט דער עלטער און אַנטוויקלונג פאַרטיילט אין דריי שיכטן (דרגות).

די ערשטע צוויי ווערן דערצויגן אין ריין ציוניסטישן גייסט, דורך באַקענען זיך מיט דער יידישער געשיכטע, ציוניסטישע געשיכטע, יידישער קולטור, פאַלעסטינאָגראַפיע א. ד. גל.

די עלטערע דרגא (פון 18 יאָר) אַנערקענט דאַס פראָגראַם פון די ציוניסטן־רעוויזיאָניסטן אַלס דאָס איינציק ריכטיקע, וואַס קאַן פירן צו אַ „יידן־שטאַט" און שליסט זיך אָן אין דעם פאַרבאַנד.

עס איז קלאָר, אַז אַלע מיטגלידער מוזן קאָנען העברעאיש, וואָס ווערט דורך דער אָרגאַניזאַציע אָנערקענט אַלס די איינציקע נאַציאָנאַלע שפראַך, און נאָר דער קאָן אריבער פון איין דרגא אין דער צווייטער, וואָס קאָן שוין אויף אַזויפיל די שפראַך; אַז ער איז אימשטאַנד זיך פריי פאַרשטענדיקן אין איר.

די דריי הכשרות זענען: קולטורעלע, פיזיש־מיליטערישע און פראָפעסיאָנעלע כדי די פאַלקלעכע אויסבילדונג צו געבן, ווערן איינגעאָרדנט לאַנדווירטשאַפטלעכע פאַרמעס, ווערקשטאַטן א. ד. גל.

יעדער מיטגליד פון דער עלטערער דרגא מוז זיין גרייט צו אַלע פאָדערונגען פון אויפבוי, סיי געוויינלעכע, סיי אויסערגעוויינלעכע (ווי למשל דער יידישער לעגיאָן).

דער בי"תר דערקלערט, אַז היינט אין דער צייט, ווען די יידישע היים ווערט ערשט געבויט, איז שעדלעך די צעשפליטערונג פון די יוגנט־כוחות וועגן סאָציאַלע און רעליגיעזע מאָמענטן. איין אויפגאַבע האָט די יידישע יוגנט: זיין די בויער פון לאַנד, פון דער יידישער מלוכה, וועט אַ"י זיין סאָציאַליסטיש אָדער נישט, דאָס דאַרף געלעזט ווערן, ווען עס וועט זיין „ארץ־ישראל". ווי לאַנג עס איז אָבער נאָך „פאַלעסטינאַ", טאָר מען די כוחות נישט צעשפליטערן דער בי"תר איז נישט פאַר און נישט קעגן סאָציאַליזם, נישט פאַר און נישט קעגן רעליגיעזע מאָמענטן. דער ברית טרומפעלדאָר איז פאַר אַ שטאָלצער יידישער יוגנט, וועלכע זאָל וויסן, אַז זי איז אַ ראָד אין דער גרויסער ~~אויב־פער~~ אויפבוי־מאַשין, פאַר אַ יוגנט, וועלכע זאָל ווירדיק פאַרטיידיקן די אינטערעסן און דעם כבוד פון יידישן פאָלק, פאַר אַ יוגנט, וועלכע זאָל נישט זיין עם־הארציש, פאַר אַ יוגנט, וועלכע זאָל זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אירע מעשים און ווערטער, פאַר אַ חלוץ, ווי עס האָט אים יוסף טרומפלדאָר פאַרשטאַנען

המפקדה:

(—) מרדכי שטיין

(522) (—) ב. האָפער

קריאה להצטרפות הנוער לבית"ר

„מעזריטשער טריבונע", 19טן אַפריל 1929

יעקב בויגנמן /ירושלים

„פרחי מזרחי" — „השומר הדתי"

את צעדי הראשונים בתנועה הדתית־לאומית — „המזרחי" ו„הפועל המזרחי", עשיתי ביזמת מורי ר' ב. צ. דולינסקי הי"ד, מראשי העסקנים של תנועת „המזרחי" בעירנו.

זכורני, אני אז תלמיד באחת הכיתות הנמוכות שבתלמוד תורה. יום אחד ניגש אלי מורי, הפידאגוג המעולה דולינסקי ז"ל, ואמר: תסור אל ביתי הערב. התרשמתי מאוד. מורי האהוב עלי מזמין אותי לביתו. ודאי כך התרשמו שאר חברי, שגם אותם הזמין לביתו באותו ערב.

באנו לביתו ברחוב בריסק, והוכנסנו אל חדר ארוך. על כתליו ראיתי תמונות של גדולי ישראל, שעליהם למדתי אחר כך. בתמונות היו הרבנים ר' צבי הירש קאלישר ור' אליהו גוטמאכר, ר' שמואל מוהליבר ור' יצחק יעקב ריינס, וד"ר הרצל זכרונם לברכה.

התיישבנו ומורנו דולינסקי ז"ל פתח את השיחה. סיפר לנו על הציונות ועל „המזרחי" ובאותו ערב יסדנו סניף של „פרחי מזרחי". אנחנו היינו הראשונים, והיינו מתאספים בביתו ושרים משירי ארץ־ישראל ומדברים עברית.

כשהתבגרתי היה דבר מובן מאליו שאצטרף אל סניף „צעירי והחלוץ המזרחי". חשבנו על עליה, יצירה ובניין ברוח התנועה.

אך עד־מהרה התמרדו הצעירים בינינו. נוכחנו לדעת, שהסניף קופא על שמריו, פאסיבי וחסר יתמה ואינו מושך חברים. התקנאנו בערים לוקוב וביאלה השכנות, שבהן התקיימו סניפים גדולים וחזקים של „השומר הדתי". החלטנו להקים סניף של „השומר הדתי" בעירנו. היתה זו שנת 1932־33. ההתחלה היתה קשה, מפאת כמה וכמה גורמים. הסניף של „צעירי והחלוץ המזרחי" ראה בנו מתחרים, והחברים הפריעו, והיו קשיים בשל היותנו בעיר שרוב בתי־הספר בה היו חילוניים או פושרים, מלבד התלמוד־תורה, שבה חונכו התלמידים על ברכי היהדות. נתקלנו בקשיים בגיוס חברים מבתי־הספר „תרבות", „פאָווּשעכנע" והגימנסיה העברית. ואין צריך לומר בבית־הספר ה„יידישאי" ובקרב הנוער העובד, שהושפע על־ידי אירגונים אנטי־ציוניים ואנטי־דתיים. אולם מצאנו עידוד קודם־כול על־ידי הרב מרדכי שולמן, בוגר ה„תחכמוני", בית־מדרש לרבנים מיסודו של „המזרחי" בווארשה (היום מפקח איזורי מטעם החינוך ממ"ד), שהיה אחד מיוזמי ויוצרי התנועה של „השומר הדתי" בפולין. הוא היה רגיל לבקר תכופות בבית אמו ועמד לצידנו. כן מצאנו הבנה אצל מנהיגי „המזרחי", כר' אליהו מנפרל, גיסו ר' מרדכי ברמן, ר' לייבקה עפלבוים ור' יהושע באבקעס ועוד.

אחר הכנות, הגיע היום המיוחל והקימונו סניף של „השומר הדתי" בעירנו.

נתאספנו כמה חברים: אבא פרלשטיין הי״ד (אחיו של אליה גלעדי בנהר״ה, להבדיל בין החיים והמתים), יוסף גולדוויסר, צבי אריאל (זילברברג), שעלה ארצה עם הוריו לפני השואה, משא טמה, יהושע השל שפירא (נכדו של רב עירנו. ר׳ דוב נחמן שפירא ז״ל), פישל צוקרמן הי״ד ועוד. מה לא עשינו, כדי לממן את החזקת מועדוננו. במשך הזמן קמה גם קבוצה של בנות. בקבוצה הראשונה זכינו ומספר בנות בא מבתים ומשפחות שהיו רחוקים מאוד מרעיון „תורה ועבודה" ואף התנגדו לעצם הרעיון הציוני.

אחת הבנות, פסה בוקסנבוים, פעילה ומסורה מאוד ב„השומר הדתי", היתה מבית בונדאי ותיק. אביה היה מן הלוחמים המובהקים ליום־עבודה של שמונה שעות. אולם יש לציין שבין הבונדאים הללו היו אז שומרי מסורת. שכן אביה היה הולך כל יום לבית־המדרש „דפישטשאַנקע" ותיק הטלית והתפילין תחת בית־שחיו. גם אחותה הצעירה, איידל, היתה חברה בקבוצה זו. מהן שהשתייכו לחברי „אגודת ישראל", דוגמת חוה שיבוביץ (כינרתי), בתו של השו״ב, והחברה ליבה ליפשיץ. אביה מראשי העסקנים של ה„אגודה" בעיר. כן הצטרפו אלינו האחיות ווזיצ׳הנה, בנותיו של השו״ב, ר׳ דוד הרש, ש״ץ בית הכנסת ומגיד שיעור בפרשת השבוע ביהמ״ד דשמילעוויזנע. הצלחנו גם לחדור לבית־ספר „תרבות", „פאַוושעכנע" והגימנסיה העברית.

עד מה גדולה היתה השפעתנו על בנות שבאו דווקא מחוגים בונדאים תעיד התקרית הבאה. יום אחד בא אלי אברהם זדאנוביץ הי״ד, מפעילי ה„בונד", וסיפר לי על משפחת טינט. מר טינט רגיל היה לשכור גן עצי־פרי ובשבתות היה מוציא את פירותיו והמטיילים היו קונים את הפרי. פעם אחת אזלו פירותיו ואמר לילדיו לקטוף עוד פרי בשביל הקונים. בתו, רבקה טינט, השתמטה לא צייתה לדברי אביה. לאחר שגער בה והפליא מכותיו, אמרה שהיא איננה קוטפת פירות בשבת, שכן אסור לקטוף פרי בשבת. „מי סיפר לך זאת?" צעק אביה. רבקה אמרה שהיא חברה באירגון „השומר הדתי" ושם לימדוה שאסור לחלל את השבת על־ידי מלאכה. רבקה היתה אחת המסורות ביותר בעבודה.

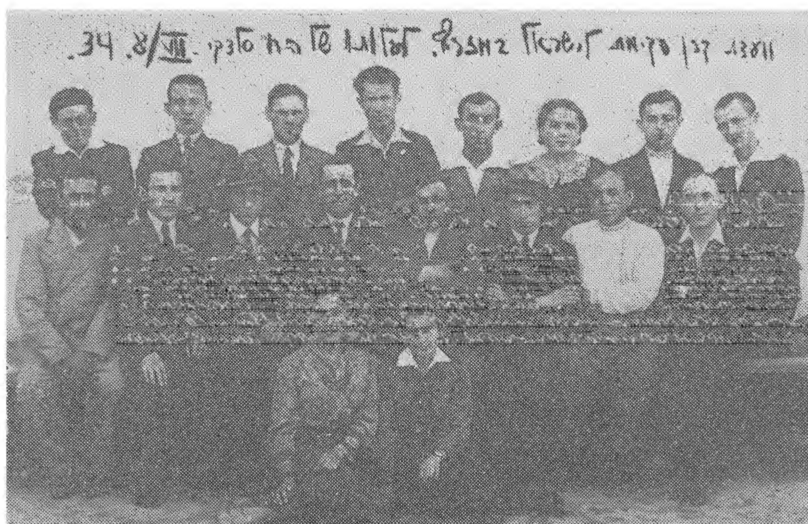
הצלחנו להקים קן של 180 חברים וחברות, כולם מסורים ליהדות, לתורה ומצווה ולבניין הארץ. כתנועות־הנוער האחרות, גם אנו הקימונו מושבת־קייץ והיינו פעילים בכל העבודות הציוניות ומתכוננים להגשמה על ידי עליה. עם כניסת הנאצים ימ״ש הצטרפו מספר חברינו לפארטיזאנים, מהם שלום יודלר ואחיו, משה פרלשטיין, שבא אלינו מן „השומר הצעיר", פישעלע צוקרמן ואחיו יעקב עקיבא, תלמידים בישיבת קמניץ ומיר וכו׳. מהם שזכו לעלות ארצה, אך לדאבון־לבנו רובם נספו בשואה יחד עם בני עירנו הי״ד.

לבסוף רוצה אני להקדיש כמה שורות לאיש נאמן ומסור לרעיון „תורה ועבודה", לר׳ לייבל טורקלטויב הי״ד. הוא לא ידע לאות. אף שבקושי הוציא את פרנסתו הדלה, לא חסך עמל ויגיעה, כדי לקדם את הרעיון שלנו למשוך חברים. ביוזמתו קם „מרכז בעלי־מלאכה דתיים". הוא רקם תוכניות לעלות ארצה ולא זכה. הקדימו המוות בידי הנאצים, ימח שמם. על אלה ועל בני עירנו עיני בוכיה.

חברים בקן „השומר הדתי" במזריטש

שני בשורה השניה: (מימין לשמאל) הרב מרדכי שולמן, שלישי: י. בידר, רביעי: יעקב בויגנמן

עם משה ראובן סלודקי לרגל עלייתו ארצה

הרביעי בשורה השניה: (משמאל לימין) מ. ר. סלודקי. אחריו, השישי בשורה, חברנו לייבל טורקלטויב

סניף "אוסף קנאי" של הנובהרדוקאים

בתחילת שנת השלושים, בערך, קם ליד „צעירי־והחלוץ המזרחי" סניף מיוחד במינו של תלמידי „ישיבת" נובהרדוק „בית־יוסף". כידוע, הקפידו מנהלי ה„ישיבה" להרחיק ציונים וציונות מג:בוליה. אַך כשם שהיו מנהליה מתנגדים קנאים לציונות, כך היו תלמידיה, שבאו אלינו, קנאים לרעיון תורה ועבודה ולא לחינם נקרא סניף זה „אוסף קנאי".

תלמידי ה„ישיבה" היו מאוכלי שולחן אחרים, יום אצל בעל־בית זה ויום אצל בעל־בית אחר. כל יום בשבוע אצל מארח אחר, וחוזר חלילה. אחד ממארחי התלמידים היה גם חברנו ר' לייבלה טורקלטויב ז"ל הי"ד. היה לו תלמיד קבוע, שהיה מאוכלי שולחנו. ר' לייבלה היה יושב ושח עמו ובין השאר גם על נושא העבודה הציונית, בייחוד על רעיון תורה ועבודה שחברינו עמלים להכניס בחיי ארץ־ישראל על־ידי הגשמה עצמית. יש ור' לייבלה היה משתפנו בשיחה.

השיחות נמשכו, ואנו המצאנו לתלמיד זה חומר־קריאה מה„נתיבה", בטאון „הפועל המזרחי" בארץ, ה„יידישע שטימע" של „המזרחי" בווארשה וכו'. לאט־לאט רכשנו קבוצה של חברים מבוגרים (שכן כולם היו פעילי־מחתרת) והם התארגנו בסניף מיוחד „אוסף קנאי". כל כך הצלחנו עד שהרעיון הזה השפיע על בני ה„ישיבות" „בית־יוסף" בביאליסטוק, פינסק ועוד.

היינו נפגשים עם החברים הללו בבתים פרטיים או מחוץ לעיר. יום אחד נפגשנו להתייעצות עם שניים מהם על הכביש הוורשאי. ברדת היום חזרנו העירה, ומרוב עיסוקנו בשיחה, לא נזהרנו והגענו עד לשער ביתו של ראש הקהילה, ר' יאָסל טיש הי"ד, ונתקלנו בשני ראשי ה„ישיבה", ר' דוד בלייכר ור' אהרן וויינשטיין הי"ד, הנודעים. הם יצאו מר' יאָסל טיש ונתקלו בנו. ר' אהרן הוריד סטירת־לחי עזה לאחד משני התלמידים. התלמיד התמוטט ונפל. השני נמלט על נפשו. הזדעזענו... ידענו שבישיבה החלו לחשוד שמשהו מתרחש. אבל כאן גילו את הסוד. נודע לנו שבחיפוש שערכו, מצאו רשימה של חברי הסניף. קמה בהלה. למחרת דרש ר' דוד ז"ל על „השריפה הגדולה — הסיטרא אחרא חדרה לתוכנו". החברים ששמם היה ברשימה הוזמנו וגורשו מייד. מהם שמיחו נגד העונש אלה קיבלו מכתבי המלצה לסניפים של ה„ישיבה" בערים הקרובות. אבל כשבאו שם נתברר להם, שהיתה זו תחבולה להיפטר מהם מכיוון שלא רצו לקבלם. כל אלה חזרו אלינו. מהם שביקשו להמשיך בלימודיהם ומהם שפחדו לחזור אל הוריהם. התייעצנו עם חברינו הקשישים, מנהיגי התנועה, והחלט לפתוח בשבילם „ישיבה" ולדאוג לכלכלתם. סידרנום בבית־המדרש של ר' סנדר. תלמידי־החכמים בתנועה כר' יהושע באבקעס נתנו שיעורים, חברים בעלי־בתים קבעו לכולם „ימים" ודאגו להחזקתם.

באותה דרך המשכנו בפעולתנו. שלחנו קבוצה להכשרה, שם נפגשו עם חברים שבאו מ„ישיבות" ביאליסטוק, פינסק ועוד. מהם שהיו בין המעפילים ועלו ארצה, והם כיום בקיבוצי „הפועל המזרחי".

אכן, היו ימים גדולים ותרמנו את חלקנו.

חינוך

משה טרון / גבעתיים

בית־הספר "תרבות" במזריטש

בשנת 1915, עוד בהתחלת הכיבוש הגרמני, עלה הרעיון להקים בית־ספר עברי עממי בעירנו.

ביוזמתו ובראשותו של הציוני הדגול, שמואל פנחס יברבוים, התארגן ועד למטרה זו ובו כמה ציונים נודעים, והם: ר' משה שיינמן, ר' נחום שיינמן, מ. ר. סלודקי, דוד כגן, צבי בויגמן, נטע הויזמן, יוסף פישר וכותב שורות אלה.

תודות למרץ הרב, שהשקיעו הללו בהקמתו של בית־הספר, התאפשרה פתיחתו כבר בהתחלת שנת־הלימודים 1916.

יום „פרח" למען בי"ס 'תרבות"

צוות־המורים הראשון מורכב היה מבני־העיר, והם: לייב לב, יוסף פישר, דויד אייזנשטיין, לייבל גלוזשניידר, יעקב מנפרל. מאוחר יותר הצטרפו לסגל־

המורים גם חווה צוקרמן, לאה׳קה הויזמן, צינה שפירא כגננת, אסתר רוטשטיין כמורה לתפירה, ושיינדל שפירא כמזכירת בית־הספר.

יש לציין את מסירות המורים לבית־הספר על אף התנאים הקשים, שהיו בהתחלה, הן מבחינת השכר והן בכלל. במסירותם ללא־גבול הביאו לקליטת מיספר גדול מילדי העיר, שרבים מהם לא היו מגיעים לכלל השכלה אלמנ־טארית. ״תור הזהב״ של בית־הספר הגיע עם קום מדינת פולין העצמאית. הודות לחוזה וורסאי נשאה החוקה הפולנית לגבי המיעוטים אופי ליבראלי והעניקה זכויות לתרבות וחינוך יהודי־לאומי לאלה שרצו בכך. היו אלה ״חודשי־הדבש״ ביחסים שבין שלטונות פולין ולבין הקיבוץ היהודי הגדול במדינה.

כתת תלמידים עם מר יקל, מנהל בית־הספר

הצהרת באלפור הביאה עימה גלים גואים של כיסופים ושאיפות להגשמה ציונית.

יהודי מזריטש, כשאר בני־עמם, התעוררו לפעולה ציונית רחבה, ואין כוונתי להידרש כאן לפעילות במסגרות המפלגתיות, אלא לעניין בית־ספר עברי, בו ראו יסוד־מוסד לחינוך דור נאמן לשאיפתנו הלאומית.

אכן, אחר שנדמו רעמי־התותחים בין הפולנים והסובייטים, והשלטון הפולני התייצב והתבסס, התארגנו בשנת 1922 פעילי בתי־הספר העברים בפולין והחליטו לכנס ועידה ארצית.

בוועידה נבחר ועד מרכזי, בראשות ד״ר מאיר קלימל ז״ל, שתרם גם מכספו ומזמנו למען רשת בתי־הספר הנ״ל במדינה.

בוועידה הוחלט בין השאר להסב את השם הקודם ״בי״ס עברי עממי״ לבית־ספר ״תרבות״.

אחרי הוועידה הארצית האמורה, החלו להגיע לבית־הספר במזריטש, מורים ומורות, שהשתלמו בסמינאר למורים במדינה, רובם מגאליציה. מקצת המורים המקומיים הוחלפו באלה שבאו, ועימם הגיע לבית־הספר גם מנהל פדאגוגי מר יקל. אחרי שנתיים באה במקומו הגב' מוסקוב. שניהם היו מסורים מאוד והעלו את רמתו של בית־הספר. הם היו גם פעילים במפלגות ציוניות.

מן־הראוי שנזכיר גם את ד״ר צבי זוהר ז״ל, מורה הגימנסיה היהודית במזריטש, שתרם הרבה, ובהתנדבות, לרמתו ולביסוסו של בית־הספר ״תרבות״.

ראוי לציין אף זאת: אף־על־פי שחבר־הנאמנים היה מורכב מחברי מפלגות ציוניות שונות, הרי לגבי בית־הספר לא היו כל חילוקי־דעות לפי חתך מפלגתי. המוסד ליכד ואיחד את כל הפעילים בו. לעיני הנאמנים היתה מטרה אחת ויחידה: חינוך הדור למורשת־אבות ולהגשמה ציונית, דהיינו, עלייה לארץ. בי״ס ״תרבות״ אכן היה המקור החשוב ביותר לגידול נוער מפואר, שבחזונו ראה את פעמי החופש הלאומי במולדת־האבות. בית־ספר זה שימש מקור ועתודה לתנועות־הנוער החלוציות. עדים לכך רבים מחניכיו שעלו לארץ כחלוצים.

לא חסרו לו לבי״ס ״תרבות״ מתחרים. קודם־כל ״די יידישע פאָלקס־שול״, מאוחר יותר בית־ספר עממי פולני ובית־ספר למסחר פולני מטעם המדינה. החינוך במוסדות אלה היה כמעט חינם, והם משכו תלמידים מקרב היהודים בעירנו. יש לציין גם את השינוי ביחסם של השלטונות כלפי בתי־הספר ״תרבות״, מחמת עמדתם האמיצה של הצירים הציוניים בפארלמנט הפולני בשאלת מדיניות־הפנים, שלא תאמה את הקו המדיני של השלטון.

בינתיים החלו רוחות רעות מנשבות במדינה, שהשפיעו קשה על החזקת בית־הספר. אף־על־פי־כן, עמד ביה״ס ״תרבות״ במבחן ההתחרות עם בתי־הספר האמורים ומאות רבות של תלמידים התחנכו במחזורים בין כתליו. נאמניו נשאו בעול קיומו בהשראת הרעיון הלאומי, שפעם בלבותיהם.

עלינו לציין גם מסירותם של ההורים, ששלחו את ילדיהם לבי״ס ״תרבות״ ועשו הכול, כדי שלא לפגר בתשלום שכר־הלימוד ואף השתתפו במבצעי־תרומות בעיר. כן נהנינו מתרומותיהם של בני־עירנו באמריקה ובארץ, שסייעו לחיזוקו ולקיומו מבחינה חמרית.

ועד־הנאמנים של בית־הספר היה אחראי כלפי השלטונות וכלפי סגל־המורים. הוא שהזמין את המורים, והיה אחראי למשכורתם. לצידו פעלו גם ועד־ההורים ומועצת־המורים, והכול מתוך יחס של כבוד ואימון הדדי.

לא נשכח את מאות ההורים, שברובם נמנו על מעמד הסוחרים הזעירים, בעלי־מלאכה, פועלים ושכבה דקה של בעלי מקצועות חופשיים, שהיו חוסכים מפיהם ומביאים בחרדת־קודש את שכר־הלימוד, כדי להקנות לילדיהם את החינוך היהודי הציוני ואת הלשון העברית.

לא נשכח ונזכיר בהערצה את ר' שמואל־פנחס יברבוים ז״ל, ששימש בתפקיד יו״ר הוועד הנ״ל, החל מהיום הראשון להקמתו ועד יומו האחרון, וכן

שאר העסקנים, שהקדישו מיטב זמנם ומרצם למען בית־ספר זה, ביניהם צבי רבינוביץ, גב׳ רבינוביץ, ר׳ משה שיינמן, ד״ר בוכניק, גב׳ בוכניק, חיה־שרה רובינשטיין, דבורה פרידמן, נטע הויזמן, צבי בויגמן, בלה רוזנבלום, אסתר ברג, יעקב רוזנזומן, שיינדל שפירא ועוד.

אחר מותו של שמואל־פנחס יברבוים ז״ל, נבחר ליו״ר ועד הנאמנים מר צבי רבינוביץ ולמזכיר הח׳ שלמה וינדרבוים, ולחברי־הוועד: נטע הויזמן, צבי בויגמן, יעקב רוזנזומן, ח.ש. רובינשטיין, ד״ר בוכניק, גב׳ בוכניק, מר שניידר, גב׳ פרידמן ועוד. ועד זה החליט להקים בניין לבית־הספר ע״ש המנוח ש. פ. יברבוים. לשם כך פנה הוועד לתושבי מזריטש, הגרים בארצות שונות, בכלל זה גם בארץ, לתרום למען הקמתו.

הוועד ניגש מייד למימוש ההחלטה.

כאן בארץ נעשו כל ההכנות לאסוף 200 לירות־שטרלינג, אך לפתע פרצה מלחמת־העולם. ראוי לציין, שאת המגרש לבית־הספר רכש ש.פ. יברבוים לפני פטירתו.

רעיון החינוך הלאומי הינחה את מעשיהם ופעולותיהם של העסקנים עד יומם האחרון.

אמנם, גם רוגז וצער לרוב היו מנת־חלקם של העסקנים הללו, אך גם סיפוק רוחני ואושר רב מצאו בפעולתם המתמדת והנאמנה לאור החזון הגדול — חזון שיבת־ציון, בניין הארץ ותחיית הלשון העברית ותרבותה.

היום בסוקרנו את מעשיהם המפוארים של עסקנינו אלה, ליבנו מלא הערצה ותודה על פועלם הרב.

Siedmiooddziałowa
Hebrajska Szkoła Powszechna
„TARBUT"
w Międzyrzecu k. Łukowa

№ ....

Międzyrzec, d. 9/1 1933 מזריץ, יום

בית-ספר עברי כללי
בן 7 מחלקות
„תרבות"
במזריץ

מכתב ממר שמואל פנחס יברבוים

תחיתנו

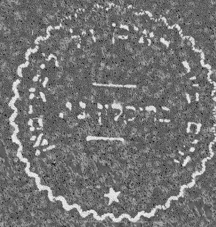
חוברת מוקדשת

לחגיגת עשר שנות קיום

בית-הספר העברי העממי „תרבות"

במזריץ דפודלסיה.

תופיעה
בעריכת חבר מורים.

ניסן תרפ"ו
מזריץ.

שער החוברת „תחיתנו"

רשימת
תלמידי בית־הספר „תרבות" במזריטש
בשנת־הלימודים תרפ"ו (1925/6)

מתוך החוברת „תחיתנו"

אייזיקוביץ פייגא, אייזנברג רבקה, איידלשטיין שפרינצא, אייזנברג הרץ, אדלר חנה, אלטנברג אסתר, אדלר אברהם, אלטנברג רבקה, איידלמן פועה, אדלר מטיל, אקסנהורן יהודה, אקסנהורן אליעזר, אלפנט יהושע, אפלברג רבקה, אפלבוים אסתר, אפלבוים רבקה, אלזון חנה. בהרב שרה, בורנשטיין רשא, ביסטרין שרה, ביר לאה, ביר חנה, ביר שמעון, ביר הניא, בלובול זאב, ברמן חנה, ברמן אסתר, ברזובסקי חיה, ברג שרה, ברג זהבה, בויגמן חוה, ביבר פסא, ביבר חיה, בלושטיין אהרן, בלושטיין חדוה, בלומנקופ אבא, ברנבוים שמעון, בוימגרטן מאיר, ברונשטיין רבקה, בקר דוד, ברונשטיין צביה, ברזניאק חיים, ביבר רחל, בורנשטיין רבקה. גרומן מינדל, גולדמן חיה, גולדשטיין פנינה, גורמנטל שרה, גזיבץ דובא, גרינברג נתן, גרינברג טובא, גרינשטיין רבקה, גולדוואסר שרה, גולדוואסר אסתר, גורפינקל גיטל, גרינברג יוכבד, גולדשטיין זהבה, גונצ'רז' ד., גלמן פ., גנין י., גרינשטיין ג., גפלר א., גולדפרב ה., גולדפרב צפורה. דישל אלכסנדר, דישל זאב, דישל שרה, דימנט דינה, דימנט שיינא, דנילק פייגא. הופנשטיין אלחנן, הויזמן שלמה, הויזמן דובא, הרבשטיין רבקה, היימן דבורה, הוז יצחק, הכטמן פייגא, הרשברג פייגא, הרשברג חיה, הורן מיכלא. וז'יצ'וני שרה, וסרמן שרה, וגה חוה, וגה לאה, וגה שרה, וודינסקי צפורה, וודינסקי שרה, וינוגרד צבי, וידזגובסקי דוד, וורמן הניא, וינדרבאום רחל, וינדרבאום הדסה, וינדרבאום יצחק, וינברג צירל, ורניצקי פייגא, ונגריק יוטא, ונגריק פייגא, ווייסגלוז לאה, וינט רפאל, ווהיניק פשא, ווייבשניידר ברוך, וסרמן הדסה. זולונדז' שיינדל, זדנוביץ משה, זיגמונד שמואל, ז'יז'יניקובסקי מלכה, זוסמן ליבא, זוסמן פסח, זרמסקי אידל, זפרין אליהו, זלצשטיין זהבה, זניובקי דבורה, זילברברג רייצא, זילברברג חיה, זילברברג רוחמה, זילברפריבר שרה, זילברפריבר אסתר, ז'יטא אסתר, זמל יעקב, זפרין טשרני, ז'ליכובסקי חנה, זילברברג אסתר, זוסמן חיה, זילברגלייד צבי. חרלפ שרה. טוגנדר אסתר, טוגנדר שרה, טכורז' רחל, טיש שרה, טברדודז'בו דוד, טויבמן משה, טויבמן שלמה, טויבמן רחל, טייבלום חיה־רחל, טננבוים שרה. יוסטמן יורא. כהן דוד, כהנא פייגא־דבורה, כהן מרדכי. ליפשיץ ליבא, למפרט רבקה, למשטיין בריינדל, למפרט זאב, למפרט חיה, לזר ציפא, לזר מרדכי, ליגטור פרידא, לוינזון מרים, לין שרה, למפרט ינטא. מונצ'רז' הניא, מונצ'רז' חנה, מנפרל רבקה, מירטנבוים שיינא, מנדלבלט חיה־שרה, מנדלבלט שרה, מנדלבלט אברהם־משה, מנדלבלט אברהם, מנדלבלט אהרן,

מנדלבלט יוסף, מינסטר משה, מינסטר פייגא, מילנר גיטל, מס מנוחה, מגדל עמליה, מסטבוים בתיה, מסטבוים מיכאל, מושינסקי חנה, מילנר משא, מץ פייגא, מילדרז׳ חוה, מונצ׳רז׳ הניא, נישטיין טובה, ניסנבוים שרה, ניסנבוים בלומא־דבורה, ניסנבוים ישראל, ניסנבוים מרדכי, ניסנבוים פייגא, נודלברג מלכה, נוזיצקי בינה, נוטמן איסר, נוזבנד פייגה, נישטיין פינחס, נישטיין דבורה, נדלר יצחק. סרברניק מרים, ספיר נחמה, ספיר גיטל, סנדלרז׳ שיינדל, ספיבק ריזל, ספקטור רבקה. פרייז ישעיהו, פרקלולד דב, פרלמן רחל, פרזון משא, פיאָרמן ליבא, פלדמן בריינדל, פישפנגר חיה, פליישביין רחל, פלסטרשטיין שרה, פלסטרשטיין זהבה, פינקלשטיין אשר, פינקלשטיין רבקה, פישר חנוך, פוטרמן הניא, פוטרמן חנה. ציטרין דוד, צ׳מנא שיינא, צוייבוים מלכה, צוקרמן לאה, צוקרמן ברכה, צוקרמן פרידא. קרונהרץ משה, קרונהרץ נחום, קרול פינחס, קורנבלום פרומט, קורנבלום אסתר, קאלינא חיה, קנופמכר דב, קנופמכר דוד, קנדל משה, קירשנבוים מלכה, קירשנבוים אטל, קויפמן אסתר, קוגוט יצחק, קייזמן פייגא, קרוגוסר איטא, קרוגוסר פייבל, קמן חנה. רוזנזומן חיים, רוזמן בריינדל, רויזן חיה, רובינשטיין מרים, רוזן פרידא, רויזן אסתר, רויזן מטיל, ריינוויין דבורה, ריידמן ברוך, רוגוז׳יק אסתר, רוגלסקי דב, רוגלסקי לאה, רוזנבוים גולדא, רוזנבוים הניא, רוזנהרש גוציא, רוזנהרש פייגא, רויזמן פייבל, רויזמן בריינדל, רבינוביץ פייגא, רוטנברג גיטל, רוטנברג ליבא, רוזנפלד לאה, רתגולד שיינא, רוזנולד מנוחה, רוזנטל חנה, רוטנברג הניא, רוגל לייב, רוזנברג יוסף. שרשניידר יוסף, שטיינקריצר משא, שיינבלום דובא, שלייפשטיין צביה, שיבוביץ חוה, שפירא דבורה, שפירא השיל, שפירא פסא, שיבוביץ מלכה, שיבוביץ מרים, שינקרש רחל, שורשטיין חיה, שולמן רחל, שולמן אסתר, שיקר צבי, שילינג בריינדל.

יהושע סולץ / תל־אביב

בית־הספר העברי „תרבות"

עבדתי כמורה וכמחנך בבית־הספר העברי „תרבות" במזריטש במשך שנתיים, בשנים תרצ"ג—תרצ"ד. כבוד הוא לי להציב מזכרת־נצח לבית־הספר, לחבריי המורים, לתלמידים היקרים ולעסקנים המסורים.

הגעתי למזריטש בסוף חודש אוגוסט 1932, עם סיום חוק־הלימודים בסמי־נאר העברי למורים „תרבות" בווילנה. הייתי מורה צעיר ומלא־מרץ. במשך חמש שנות לימודי בסמינאר ספגתי מסורת עברית־לאומית ורוח ציונית־חלוצית, למדתי שיטות־הוראה חדשות וגישה חינוכית מודרנית, המעמידה את הילד במרכז העבודה החינוכית. חיפשתי סדן לקורנסי הפידאגוגי. ואכן, את הסדן מצאתי בבית־הספר העברי במזריטש. עד לבואי למזריטש לא ידעתי על העיר דבר. פתאום קיבלתי מכתב מהסתדרות־המורים בוואַרשה, כי עלי להורות בבית־הספר העברי במזריטש. מייד נכנסתי למשרד־הדואר בעיירתי אושמיאנה, פתחתי את ספר־הטלפונים הגדול, מצאתי את מזריטש, ולשמחתי הרבה נתגלו לעיני כמאה טלפונים של מוסדות שונים ואנשים פרטיים, רובם של יהודים. קראתי בעיון רב את כל בעלי־הטלפונים. זו היתה היכרותי הראשונה עם מזריטש.

לעיר הגעתי לפני הצהריים. ירדתי מהרכבת בריסק—וואַרשה. התחנה היתה קטנה, נקייה, והתנועה בה מועטה. שכרתי כרכרה רתומה לסוס אחד וביקשתי להסיעני למלון יהודי. תחנת־הרכבת היתה מרוחקת מן העיר ונסעתי בכרכרה עד המלון כמחצית השעה. בינתיים הסתכלתי ברחובות הנקיים, בשלטים, שהיו כתובים פולנית ויידיש, בבתים בני־קומה אחת או שתיים, בחנויות ובקהל הלא־רב, שהתרוצץ על המדרכות הלוך ושוב. הרושם היה כי באתי לעיירה נמרצת ומסודרת, קהל סימפאטי וטרוד. מן המלון הלכתי מייד אל בית־הספר, ששכן ברחוב סטרומייסקה 28. האיש הראשון, שפגשתי בבית־הספר היה אסתר ברג, מזכירת בית־הספר. על פי המלצתה שכרתי חדר ברחוב זארובייה אצל משפחת פישל כהן.

כיצד נוצר בית־הספר

לפני מלחמת־העולם הראשונה קמה תנועה יהודית־לאומית, מתוך שאיפה לטפח ולעצב חיים יהודיים שלמים. העסקנים הציוניים הבינו, כי בית־ספר עברי עשוי לשמש יסוד להתפתחותה של התנועה הזאת בכל מקום ומקום. בתקופה ההיא השתחררה הלשון העברית מכבלי המליצה והיתה מסוגלת להביע את המחשבה בצורה פשוטה וברורה. טיפוחה ופיתוחה של התרבות הלאומית ושל החינוך העברי היו לצוו־השעה.

משנת 1915 ואילך, משנכבשה פולין הקונגרסאית בידי הגרמנים, הקימו בה אירגונים יהודיים בתי־ספר בעברית וביידיש, דתיים וחילוניים. בינתיים קמה

פולין העצמאית, והאנטישמיות הרימה ראש. מחמת האנטישמיות לא אבו יהודים לשלוח את בניהם לבתי־הספר הפולניים הממשלתיים, וכן לא ראו עתיד לבניהם בפולין האנטישמית. הורים אלה ביקשו לתת לילדיהם חינוך עברי־ציוני, כדי להכשירם לקראת העלייה והחיים בארץ־ישראל. על רקע זה התפתחה רשת עניפה של בתי־ספר שלשון ההוראה בהם עברית. בשנת 1921 התכנסה בוואורשה מועצה, בה הוחלט לייסד הסתדרות מיוחדת „תרבות", שמטרתה לכונן בתי־ספר עבריים, כדי לפתח חיים לאומיים ולהפיץ את הלשון העברית בגולה. לפי עדותו של משה טרון, שהיה עסקן ציוני פעיל, נוסד בשנת 1916 בית־הספר העברי במזריטש.

הקורטוריון, מועצת ההורים וחבר המורים

במרכז התמונה: שמואל פנחס יברבוים

בית־הספר התנהל על־ידי ועד ציבורי, שנקרא קוראטוריון ועל־ידי מועצת ההורים. תפקידו של הקוראטוריון היה קודם־כול לדאוג לתקציב בית־הספר, שכלל משכורת למורים, למזכירה, לשרתים, להוצאות שונות ולשכר־דירה. תקציב בית־הספר היה מבוסס בעיקרו על שכר־לימוד. הקוראטוריון היה במשך השנה עורך מיפעלים שונים לגיוס סכומים נוספים להחזקת ביה"ס, כמו נשף־חנוכה ונשף־פורים. וכן היו בעיר אנשים שתרמו תרומות נכבדות לכיסוי הגרעון, כי היו בין תלמידי ביה"ס ילדים עניים, שידם לא השיגה לשלם את שכר־הלימוד

המלא. יש לציין, כי משכורת המורים השתלמה בזמן ובמלואה. בראש הקורא־טוריון עמד בזמני שמואל פנחס יברבוים, יהודי אמיד, ציוני מסור ונאמן לביה״ס. בעל צורה, גבה־קומה ורחב־גרם. פניו עדינים, זקנו מטופח, דיבורו שליו, איטי ויחסו אדיב למורים ולהורים. הוא, בעיקר הוא, נשא בעול הכספי של בית־הספר. ראיתיו כמעט יום־יום במזכירות ביה״ס, כשהוא מתלחש עם המנהלת ועם המזכירה בענייני כספים. ויש שאמרו, כי הוא מוציא מכיסו, כדי לשלם למורים בזמן את משכורתם.

איתו שיתפו פעולה נאמנה עסקנים ועסקניות, שכבוד ביה״ס „תרבות״ היה יקר להם ולא חסכו מזמנם ומעמלם ונרתמו בעול כל פעולה להרמת קרנו של המוסד. ייזכרו לטובה: משה טרון, בויגמן, ד״ר בוכניק והנשים רובינשטיין, הויזמן, רבינוביץ ועוד.

הרמה הלימודית והחינוכית

בית־הספר העברי במזריטש נחשב לאחד הטובים בפולין. תוכנית־הלימודים הכללית היתה בהתאם למקובל בבית־הספר היסודיים הממשלתיים. נלמדו כל המקצועות הכלליים בעברית, כגון חשבון והנדסה, היסטוריה עברית וכללית, לימודי־הטבע וגיאוגראפיה. תוכנית הלימודים העברים כללה את לימוד התנ״ך וידיעה יסודית של הלשון העברית ודיקדוקה. בסוף כיתה א׳ קראו התלמידים קריאה רהוטה בעברית, כתבו קטעים בניקוד מלא ודיברו בעברית קלה בשי־עורים. בכיתות ו׳־ז׳ ידעו התלמידים להתבטא באורח חופשי בעברית וכתבו

בוגרי בי״ס „תרבות״ במזריטש בשנת 1933

חיבורים. כן קנו להם ידיעה ראשונה בספרות העברית. למדו את „אהבת־ציון" של מאפו, שירי יל"ג, ביאליק וטשרניחובסקי, סיפורי מנדלי, פרץ ועוד. ודאי, למדו פולנית, גיאוגראפיה של פולין והיסטוריה של פולין. בכיתות הגבוהות למדו גרמנית ויידיש פעמיים בשבוע. הקוראטוריון דאג למודרניזאציה בלימודים ברוח הזמן. בכל הכיתות למדו התעמלות, מוסיקה, ציור ומלאכה. בביה"ס היתה תיזמורת מנדולינות, בהדרכתו של המורה חיים לב, שהופיעה בחגיגות שונות. הכיתות הגבוהות למדו 35 שעות בשבוע.

בבית־הספר שררה רוח לאומית ציונית. בית־הספר חגג את כל החגים היהודים והלאומיים שלנו. התלמידים ידעו לשיר שירים עברים ישנים וחדשים, שהגיעו מארץ־ישראל. הכיתות היו מקושטות בתמונות מחיי החלוצים בארץ־ישראל.

מקום נכבד תפסה הפעולה למען הקרן הקיימת. בבואי לביה"ס הוטל עלי התפקיד לשמש מורשה הקק"ל בביה"ס. אירגנתי את ההתרמה לקופסה הכחולה בכל יום שישי, סידרתי עם קבוצת תלמידים פעילים פינות קק"ל בכל הכיתות, כדי להביא לפני התלמידים את מפעל בניין הארץ ואת הרוח החלוצית, הייתי מכנס את תלמידי כיתות ו־ז' בשבת בביה"ס לפעולה תרבותית, דוגמת הפעולה, שנעשתה בתנועות־הנוער.

הפעולות הללו עשו רושם עז על התלמידים ואהבתם לבית־סיפרם גברה. רבים מתלמידי ביה"ס השתייכו לתנועות־הנוער: „השומר הצעיר", „החלוץ הצעיר", בית"ר ועוד. לכל התנועות הללו הביאו תלמידינו את ידיעת הלשון העברית, שירי ארץ־ישראל ורצון להכשיר עצמם לעלייה חלוצית ארצה. ואמנם, רבים מתלמידינו עלו וחיים כיום בישראל, כמו מאשה רוטנברג, יוסף גרינברג, משה באומגרטן, רבקה רויזמן, חיים וינגרק, פישל פינברג, מתתיהו בלנק, רבקה פינקלשטיין, ועוד.

בית־הספר מרכז לפעולות תרבות עברית בעיר

בית־הספר היה מרכז הפעולה התרבותית. היו בו שיעורי־ערב לעברית לקבוצות שונות. מנהל ביה"ס בזמני, ב. שטרנברג, היה לעיתים קרובות עורך ערבי־תרבות, שמשכו עשרות צעירים. הוא עצמו היה מרצה על בעיות התרבות העברית, או עורך ערבי־זכרון לסופרים עברים. לעיתים היה מרצה על ספר עברי חדש, שיצא לאור בגולה או בארץ. בזמן הכנסים הללו נהגו הצעירים לדבר ביניהם עברית ושרו שירי ארץ־ישראל. המנהלת הראשונה שלי, שושנה מוסט־קוב, היתה פעילה בתנועה הציונית בעיר והיתה משתתפת בעצרות־עם, שנערכו על־ידי הציונים במקום. בנאומיה הנלהבים עשתה רושם רב על הקהל. בביה"ס נערכו כל־שנה תערוכות, באזארים ונשפי־חג עברים. ציונים רבים במזריטש היו חברים בברית עברית עולמית. ועד־הברית עסק בעיקר בהפצת ה„סלע". נשתמר אצלי „סלע" הברית, שרכשתי בשנת תרצ"ג.

ברית עברית עולמית

80490

סלע

השם

העיר

הרחוב

המדינה

שנת התרצ"ג

הגובה

חגיגות חנוכה — תרצ"ג

בהתאם למסורת תפס חג החנוכה מקום נכבד בבית־הספר ובחיי העיר כולה. כחודש לפני חנוכה היו המורים משקיעים מאמץ רב בהכנת התלמידים לקראת ההופעה המרכזית באולם העירוני. לחגיגה היו כמה מטרות. מטרה ראשונה — לעורר את הציבור היהודי בעיר לחוג חג לאומי וציוני ולהזדהות עם לוחמי־החופש בימי קדם. מטרה שנייה — להבליט את ביה"ס העברי כמוסד בעל רמה גבוהה ולהוכיח את הישגיו בידיעת הלשון העברית. וכן להפגין את כשרונותיהם של התלמידים באמנות הדראמה, השירה, המחול והספורט. מאליו יובן, כי היתה לחגיגה המפוארת גם מטרה מעשית — לאסוף סכום כסף לכיסוי הגרעון הקבוע בקופת בית־הספר.

בספר מזריטש, שיצא לאור בבואנוס־איירס, בשנת 1952, מצאתי צילום של אוסף מודעות בעיתון „פודליאשר צייטונג". שמחתי מאוד למצוא בין המודעות מודעה גדולה על נשף־חנוכה בשנת 1932, נשף שהשתתפתי בהכנותיו ובאירגונו ובעיקר בהכנת ההופעה הספורטיבית ובציור תפאורה צבעונית גדולה, ששימשה רקע להצגת „מסדה". (הייתי מורה גם לספורט וציור). חברי הקוראטוריון הלכו מבית לבית בערב החג ומכרו כרטיסים לתושבי העיר. והרי תרגום המודעה:

זוכר אני, כי היתה זו חגיגה מפוארת רבת־משתתפים. הרושם היה עצום. תלמידים רבים הצטיינו בהופעות שונות על הבמה, בייחוד הרשימה הופעתם של תלמידי כיתה א׳, בהדרכת יהודית ילין. הם רקדו ריקוד „הנרות העליזים" בתלבושת ססגונית לצלילי התזמורת.

בית־הספר העברי "תרבות" במזריטש

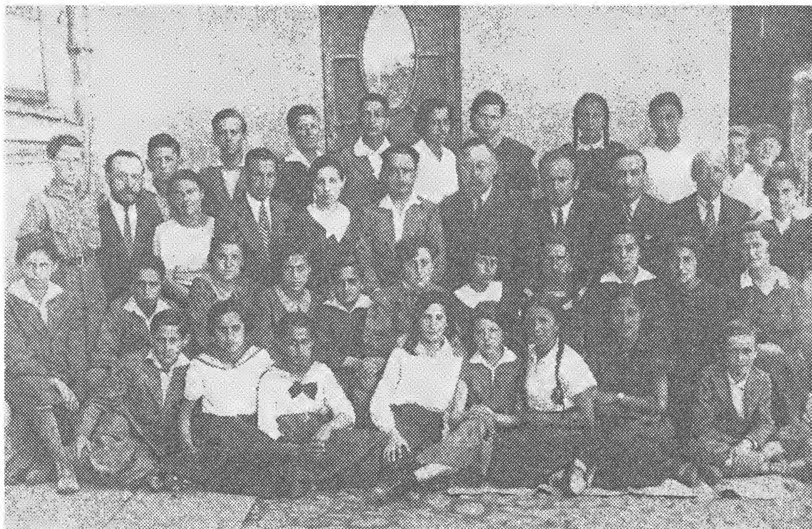
בשבת, 2 בדצמבר 1932, נר ראשון של חנוכה, בשעה 7 בערב בדיוק
ייערך באולם אולימפיה

הנשף המסורתי והגראנדיוזי לכבוד חנוכה

מוגש ע"י תלמידי בית־הספר, בתוכנית עשירה ומגוונת בעברית ובפולנית.
בתכנית: הצגת קטעים מהדראמה „מסדה" בדיקלום, בשירה ובמחול;
תזמורת המנדולינות של ביה"ס, בניצוחו של המורה למוסיקה חיים לב;
מופעי ספורט ופיראמידות.
כרטיסים במחיר סביר לקבל במזכירות ביה"ס

חגיגת פורים

גם את חג הפורים חגגנו ברוב פאר. אך הפעם היוזמה היתה בידי התלמידים והוריהם. זמן רב לפני פורים תיכננו התלמידים בסוד כמוס את מסכותיהם. לפעמים היה מחנך־הכיתה בא לעזרת תלמידיו ועוזר להם למצוא רעיון מקורי לתחפושת. כך, למשל, הצעתי אז לתלמידות שלי מכיתה ו', מאשה רוטנברג וגולדברג, להתחפש למפת ארץ־ישראל חיה. מאשה היתה ארץ־ישראל המער־בית והתחפשה כחלוץ. עזרתי לה לגזור שמלה מקארטון ובחזית ציינו את המו־שבות העבריות כששתי ידיים פרוסות מבקשות גאלונו! גולדברג היתה ארץ־ישראל המזרחית, ועל־כן התחפשה כבדואית, סמל של חצי־ירח עם כוכב באמצע

עם תלמידי בי"ס „תרבות" במזריטש ב־1934

נשאה על גופה. המסכה הזאת קיבלה פרס שני. ביום־פורים נערכה בבית־הספר תהלוכה ססגונית של כל המסכות בהשתתפות הורים ואורחים. ועדה, שנטלו בה חלק מורים והורים, חילקה פרסים למסכות המצטיינות. בערב ערך הקורא־טוריון בחדרי ביה"ס ערב־מסכות מפואר. הנוער הציוני והאזרחי התכונן במשך חדשי החורף למאורע החברתי החשוב. חדרי ביה"ס הוארו באור־דמדומים צבעוני וקושטו בסגנון רב־גוני. חדר פרסי, מכוסה שטיחים, חדר סיני, חדר ארץ־ישראלי ועוד. כמובן, במשך כל הלילה ניגנה תזמורת והזוגות הצעירים רקדו עד אור הבוקר. המזנון העשיר היה מלא אורחים וכל העיר צהלה ושמחה.

חבר־המורים

דמותו של ביה"ס נקבעת קודם־כול על־ידי חבר המורים. בפולין, שם בית־הספר העברי היה פרטי, ללא תמיכה של אוצר־הממשלה, עיקר קיומו ועולו מוטל היה על המורים, אשר חרף משברים וקשיי־תקציב, הוסיפו לעבוד במסירות ובנאמנות, שלא לבטל תורה מילדי ישראל ולשמור על כבוד בית־האולפנה.

בראש־וראשונה חובת־כבוד היא לי להזכיר את שמות מנהלי ביה"ס, לפי הזכור לי. ואלה הם: יקל, גאלבסקי, ש. מוסטקוב, ב. שטרנברג ודיכטר. המנהלים השקיעו מרץ רב ומחשבה פדאגוגית וכך העלו בעבודתם החינוכית־החלוצית את המוסד לרמה גבוהה. ביה"ס העברי במזריטש הוחזק אחד המוסדות המעולים וכל מורה ראה כבוד לעצמו לעבוד בו. היו בין המורים מורים ותיקים, בני המקום, הם־הם שייסדו את ביה"ס ונשאו אותו על שכמם בראשית דרכו; והיו מורים צעירים, מקרוב־באו, לפי הזמנת הקוראטוריון. המורים הצעירים היו כולם בוגרי סמינאריונים והביאו איתם לביה"ס רוח צעירה, התלהבות לעבודה, שיטות־עבודה חדשות. הם ראו בעבודתם בבית־הספר שליחות לאומית־ציונית. כל המורים עבדו שכם אחד, בהבנה ובהרמוניה שלימה.

ואלה שמות המורים שעבדו בזמני, בשנים תרצ"ג—תרצ"ד:

שושנה מוסטקוב (בוגרת הסמינאר בווילנה), המנהלת הראשונה שלי בעלת יוזמה ומרץ, מכובדת על המורים, התלמידים וציבור־ההורים, ניהלה את בית־הספר בכשרון. בזמנה שררו בביה"ס סדר ומשטר, רוח מתקדמת ואווירה של לימוד. היא היתה מעורה בחיי התנועה הציונית בעיר, הופיעה באסיפות־עם בנאומים נלהבים רבי־רושם. עזבה את ביה"ס בסוף שנת־הלימודים תרצ"ג. כולנו הצטערנו על עזיבתה.

ב. שטרנברג (בוגר הסמינאריון בווילנה), בא למזריטש בשנת תרצ"ד. נתמנה מנהל ביה"ס אחרי ש. מוסטקוב. אדם שקט, מתון ומתבודד. בעל השכלה יהודית רחבה, השקיע מרץ רב להפצת התרבות העברית בין צעירי העיר. בלילות־שבת היה מכנס את הנוער לביה"ס ומרצה לפניהם על הספרות העברית או בעניין מענייני־השעה בארץ או בתפוצות. אחר כל הרצאה היו מתעוררים ויכוחים, ולסיום הערב היו הצעירים שרים שירי ארץ־ישראל.

יוסף פישר היה המבוגר שבחבר המורים. הוא לימד בכל הכיתות עברית,

סגל המורים

בתמונה: בין העומדים (משמאל לימין) 2 ל. לב, 5 יוסף פישר, 6 לאה'קה הויזמן, 7 הושע סולץ.
בין היושבים: 1 חיים לב, 2 חוה צוקרמן, 3 גלבסקי (מנהל ביה"ס)

תנ"ך ומשנה. יוסף פישר היה חניך „הישיבות" הגדולות שבפולין וליטא, ינק את ידיעותיו ממקורות היהדות וידע עברית על בוריה. הוא היה מן המורים הראשונים לעברית בפולין. עוד לפני קום ביה"ס „תרבות", התקיים בעיר בית־ספר עברי פרטי בביתה של מאשה רוטנברג. יוסף פישר וידידו המורה הדגול, משה־ראובן סלודקי, הורו שם. הוא היה בין המייסדים של ביה"ס „תרבות". כולנו חיבבנו וכיבדנו אותו. כשהיה מתעורר בחדר־המורים ויכוח בענייני לשון, היה הוא פוסק אחרון. בעל מזג נוח וטוב־לב, לא אחת ניצלו תלמידיו לרעה את אופיו. יוסף פישר היה ציוני מסור ואהד את המחנה החלוצי. בשנת 1937 הגשים את חלומו ועלה ארצה. הוא התיישב בקיבוץ משמר־השרון, שם גרה ביתו דבורה. עד־מהרה הסתגל לחיי הקיבוץ ועבד בו כאחד החברים. את גופו לאחר מותו ציווה למחקר.

לייב לב נולד במזריטש לאביו ר' מאיר מורה־הוראה. הצטיין בחוש ספרותי מעולה וכתב רשימות בעיתון המקומי „מעזריטשער וואכנבלאט", וגם בעתון „עקספרעס", שהופיע בווארשה. מה היתה השכלתו הפורמאלית לא ידוע לי, אך הוא היה אדם משכיל ואינטליגנטי. בביה"ס לימד מקצועות שונים בכיתות הבינוניות, וכן לימד באהבה רבה לשון יידיש בכיתות הגבוהות, ו'־ז'. בהפסקות היה מתגאה לפניי בהישגיו בשיעורי־יידיש. עד־מה אוהבים התלמידים לשמ

יידיש — היה שח לי כל פעם. לייב לב היה אדם אציל ברוחו, הקפיד על לבושו, פניו מטופחים, ודיבורו בנחת ובנימוס בדברו עם קטנים וגדולים כאחד. תלמידיו אהבוהו, כיתתו היתה מן המובחרות בביה״ס. אכן, היה לייב לב דמות חינוכית רבת־השפעה. לאחר עלייתי ארצה קיבלתי ממנו כמה מכתבים. עז היה רצונו לעלות לא״י. הוא ביקשני לברר באגודת הסופרים, אם אפשר לשלוח לו סרטי־פיקאט כסופר. אך כל המאמצים שלי עלו בתוהו. תלמידיו הרבים נושאים את זכרו בכבוד ובהערצה.

יהודית ילין (בוגרת הסמינאר בגרודנה) היתה מורה ומחנכת בכיתה א׳. מורה מצויינת, הביאה עימה לביה״ס שיטות־הוראה מודרניות ואהבה למקצוע־ההוראה. אהובה על תלמידיה ומכובדת בציבור ההורים. כולה מסורה לעבודה בכיתתה והישגיה היו חשובים מאוד. חדר־כיתתה היה מקושט ביותר בביה״ס ובטוב־טעם. לא כל אחד זכה להיכנס לתוכו. החגיגות שלה בכיתה א׳ היו לשם־דבר וזכו להערצה רבה. עבדה במזריטש שנתיים. בסוף תרצ״ג עלתה ארצה. היום מתגוררת בתל־אביב.

דיבה מויארמן (בוגרת הסמינאר בגרודנה) מורה ומחנכת בכיתה א׳, לימדה גם גרמנית בכיתות הגבוהות ו׳־ז׳. מורה צעירה מאוד, השקיעה עבודה רבה בגיבוש דרך בהוראה. בפניה העדינות ובעיניה הכחולות והטובות כבשה את לב תלמידיה. מסורה מאוד לעבודה, אך המחלה שקיננה בה, דיכאה לא־אחת את רוחה.

ז׳לונקה (יליד פלוצק) לימד בביה״ס את הלשון הפולנית, היסטוריה וגיאו־גראפיה של פולין. סיים את לימודיו באוניברסיטה בווארשה. נבון ונמרץ ברוחו, אהב לשוחח בחדר־המורים על בעיות העולם ולהתבדר בהפסקות. עם חבריו המורים דיבר יידיש. השתייך ל„פועלי־ציון״. ז׳לונקה היה מורה בעל רמה ומצ־ליח בעבודתו. תלמידיו העריכו אותו וכיבדוהו. רעייתו, ילידת בריסק, עבדה כמיילדת בבית־החולים היהודי.

חיים לב, יליד מזריטש, מתגנדר בלבושו, מורה למוסיקה. לא ידע עברית ובשיעורים דיבר עם תלמידיו יידיש. צעיר מוכשר בתחום המוסיקה. אירגן תזמורת של מאנדולינות, שהיתה לפאר בעיר והיה מנצח עליה בהופעותיה השונות בבית־הספר ובעיר. מקובל ואהוב על תלמידיו.

יהושע סולץ, יליד אושמיאנה, גליל וילנה, בוגר הסמינאריון בווילנה. לימד בכל הכיתות חשבון והנדסה, טבע ופיסיקה, ציור והתעמלות. הצעיר בין מורי ביה״ס וקרוב בנפשו לתלמידים. נבחר להיות מורשה קק״ל בביה״ס והתמסר לתפקיד זה בכל ליבו. ראה בפעולת הקק״ל דרך לחינוך ציוני־חלוצי. אירגנתי חוג של תלמידי כיתות ו׳־ז׳, שהיה מתכנס בשבתות לפני הצהרים לפעולות חברתיות־חינוכיות. כל פגישה נפתחה בשירה, ואחר־כך התנהלה שיחה על החיים בארץ־ישראל. הייתי מספר לתלמידים על „השומר״, תנועת ביל״ו, ויסוד המושבות הראשונות. התלמידים אהבו את פעולות החוג, והיו באים לפעולות ברצון רב. אירגנתי גם חוג לטבע. מדי פעם היינו יוצאים לטיולים קצרים אל

מחוץ לעיר ולומדים להכיר את ציפורי העונה, פרחים בקייץ, עצים ובעלי־חיים זעירים. הייתי פעיל גם בוועד המקומי של הקרן הקיימת. בסוכות תרצ״ד אירגנתי בעיר תערוכה—באזאר מפואר בחדרי ביה״ס, שבו לקחו חלק כל תנו־עות־הנוער בעיר. היה זה מאורע חינוכי־ציוני חשוב. עבדתי במזריטש שנתיים. בסוף 1934 עזבתי את פולין ועליתי ארצה. אך הקשר שלי עם ביה״ס לא נפסק. תלמידים ומורים אחדים עמדו איתי בקשרי־מכתבים וסיפרו לי על הנעשה בביה״ס, על לימודיהם ותוכניותיהם. דובה האוזמן, תלמידה אצילה ברוכת־כשרון כתבה לי במשך זמן רב וסיפרה על נסיעתה לווילנה, על לימודיה בסמי־נאר לגננות ועל תוכניותיה לעלות ארצה. המורה לייב לב שלח לי באחד המכתבים את עיתון ביה״ס ובו חיבור של פריידעלע גולדשטיין מכיתה ב׳, אחותו הקטנה והנחמדה של ברוך גולדשטיין. שם החיבור — ה„חלום״. בחיבור זה היא מספרת, כי באחד הלילות היא חלמה חלום, ובחלום היא רואה את המורה ה. סולץ, שחזר מארץ ישראל והביא לה במתנה בובה. אף אני חלמתי ונשאתי בלבי את זכר תלמידיי היקרים ימים רבים.

אסתר ברג, אי אפשר לי לסיים את הפרק על מורי בית־הספר בלי להזכיר את אסתר ברג, מזכירת ביה״ס. אסתר ברג היתה שותפה נאמנה וחשובה בחיי ביה״ס ובניהולו, נבונה וחרוצה דאגה למורים וטיפלה בבעיותיהם שמחוץ למוסד. היה בה נועם מיוחד, אהבנו בהפסקות לשהות במזכירות, ולא בחדר־המורים הקר, ולהאזין לסיפוריה ועצותיה. אסתר היתה ילידת מזריטש ואפשר היה להיעזר בה, בשעת הצורך, ולקבל ממנה פרטים חשובים על תלמידים חריגים והוריהם ובעיותיהם המיוחדות.

סיכום: תוך־כדי כתיבת שורות אלה היו לנגדי כל־העת התצלומים של הכיתות שחינכתי, בוגרי ביה״ס 1933—1934. עיניהם העליזות ומלאות־התבונה של תלמידיי עוררו בי זכרונות נעימים מהימים ההם. זוכר אני את שמותיהם ואת דמויותיהם הרוחניות. בוגרי 1933: הנה יושבת בהרב השקטה, בקושי הייתי שומע את דבריה; על ידה אייזנברג הנבונה והלאה יושבים מונצ׳ש וניישטיין החרוצים, פודוליאק המתמרמרת ונוסבוים הרציני והנבון. מעביר אני את עיניי לתצלום בוגרי 1934: בשורה הראשונה יושבת רוז׳ה הגנדרנית, בשורה השנייה — הרשברג המסודרת, הניה ביר, שהצטיינה בחשבון, בביתה סעדתי לא־אחת ביום חג ומועד, לפי הזמנתו של ידידי יצחק ביר, שהיה בהנהגת הקן של „השומר הצעיר״. והנה עיניה העצובות של לין, על ידה מושינסקי הגבוהה, והלאה שרשניידר, השובב והנחמד והחביב של הכיתה: פלדמן השקדן והנבון עומד בצד, כדרכו תמיד, ליד המורה ליב לב.

השואה הגדולה החריבה והשמידה את הכול. נשארו רק זכרונות יקרים מנוף הילדות בלב שארית הפליטה. הבה נרשום אותם בספר הזכרון, מצבת־נצח לקהילה החשובה עד דור אחרון.

אף אני נושא בליבי כל הימים זכרונות נעימים ממזריטש היקרה, בה חרשתי את התלם הראשון בשדה־החינוך.

בנימין גרוסברג / תל־אביב

1. היה היתה גימנסיה

תמה מלחמת־העולם הראשונה. שביתת הנשק נחתמה והצדדים הלוחמים חזרו לשקם את חייהם הכלכליים והתרבותיים.

עמים שהיו במשך עשרות ומאות בשנים משועבדים, הוחזרה להם חרותם המדינית. גם לפולין הוחזרה עצמאותה המדינית. בקרב הציבוריות היהודית בפולין גברה באותם ימים השאיפה לאוטונומיה תרבותית ואף ממשלתה החדשה של פולין גילתה נטייה לנהוג יחס של כבוד כלפי זכויות המיעוטים הלאומיים בתחום החינוך והתרבות ולהכיר בזכויות אלה.

באווירה זו של שאיפה לאוטונומיה בתחום החינוך והתרבות קמה בשנת 1918 הגימנסיה היהודית במזריטש. עם מייסדיה נימנו שלמה רובינשטיין, דוד צדרבוים, יוסף פינקלשטיין, ישראל ויינר, משה רוזנזומן ופיניה פיסרמן. בשנים מאוחרות יותר נמנה עם חברי־הוועד הפעילים זליג לב ותוך תקופה מסויימת אף עמד בראשו.

ראשיתה של הגימנסיה בארבע כיתות בית־ספר עממי. מדי שנה נפתחה כיתה נוספת עד שבשנת 1926 זכתה הגימנסיה למחזור ראשון של בוגריה, כשבִרשותם תעודת־בגרות, המקנה להם זכות־כניסה לכל אוניברסיטאות פולין וחוץ־לארץ. הגימנסיה שוכנה תחילה בביתו של אלינקה פרלמן ברחוב פילסודסקי ועם גידול מספר תלמידיה ופתיחת כיתות נוספות, נעשה המקום צר והגימנסיה עברה לביתו המרווח של פיגוז׳לץ ברח׳ לובלסקה.

מה ייחד את הגימנסיה לעומת מוסדות־חינוך אחרים ?

כאמור, מנה המוסד החינוכי שנועד להיות גימנסיה, עם הקמתו, ארבע כיתות של בית־ספר עממי בלבד. זאת, משום שלא היו בנמצא תלמידים שיכלו לאכלס כיתה חמישית או כיתה גבוהה יותר.

תוכנית־הלמודים צריכה היתה קודם־כול להתאים לתוכנית הלמודים שהוכתבה על־ידי רשות החינוך הממשלתית (המיניסטריון לתרבות ולהשכלה ציבורית). הציבור היהודי המבוגר סבל בעיקר מכך, שלא שלט בשפת המדינה ועל כן היה מעוניין להקנות לדור הצעיר ידיעה יסודית בלשון הפולנית ובספרותה. עם זאת היה דור־האבות מעוניין לגדל את בניו ברוח המסורת ולהקנות לו את אוצרות התרבות היהודית וערכיה, ובעיקר להחדיר בו את ידיעת השפה העברית וספרותה, ידיעת תנ״ך והיסטוריה יהודית.

פיקוח ופיתוח

חינוך דו־ממדי זה, המבוסס על מיזוג החינוך לאזרחות טובה עם חינוך עברי לא תמיד עלה יפה. שפת ההוראה היתה פולנית ובשפה זו נלמדו כל המקצועות, כמו מאטמטיקה, פיזיקה, גיאוגראפיה, טבע והיסטוריה כללית. בעברית

כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

ברכה לבבית אל המכללה העברית
מאת הגמנסיה היהודית במזריטש (בפולניה)

בלב מלא רגשי גיל וקדש מתכבדים אנחנו להשתתף בחגיגת עמנו לרגלי פתיחת המכללה העברית בעיר בירתנו – ירושלים. ואנו תפלתנו: יהי רצון מלפני שוכן בציון שיהא הבית הזה מרכז רוחנו מפיץ קרני אורו לעמנו העברי בכל ארצות פזור, ומקור של ברכה לצמאים לתורת ישראל וחכמתו. ותקוים נבואת אחד מנביאנו הגדולים: „והלכו גוים לאורך"

מזריטש הגמנסיה

אגרת ברכה לפתיחת האוניברסיטה בירושלים כתובה בכתב־ידו של מ.ר. סלודקי
(מעזבונו של מ. ר. סלודקי)

למדו רק ספרות עברית, תנ״ך והיסטוריה יהודית. בשנות קיומה הראשונות של הגימנסיה לא היה כל פיקוח על מקצועות־היהדות ואף לא היתה הקפדה על בחירת חבר־מורים מעולה למקצועות אלה. המקצועות העבריים לא נכללו בתוכנית בחינות־הבגרות. על כן אין פלא, שאלה היו כעין מקצועות חורגים, שלא הוקדשה להם תשומת־לב מרובה והתלמידים לא גילו בהם עניין רב. רק תלמידים מעטים, שהיו חברים בתנועות־נוער חלוציות, גילו עניין בשפה העברית ובמקצועות היהדות שנלמדו באותה לשון.

המורים באו בעיקר מגליציה, שהיתה בתקופה ההיא מרכז לאינטליגנציה יהודית. בתקופת השלטון האוסטרי לא חלו הגבלות על קבלת יהודים לאוניברסי־טאות, בדומה להגבלות שחלו בתחום השלטון הרוסי. אוניברסיטאות למברג וקרקוב הציפו את פולין הקונגרסאית בבוגריהן היהודים, ששימשו בתפקידי־הוראה בכל מוסדות החינוך היהודים. מעטים מבין המורים היתה להם זיקה לערכי הלאום או קשר לאוצרות תרבות יהודית. מבין מנהלי הגימנסיה יזכרו לטובה ד״ר רוזנבוש, שהיה ציוני מובהק וחבר פעיל בתנועת ״התאחדות״, וד״ר הנדל, שידע עברית על בוריה ולימים עלה ארצה, שבה כיהן שנים רבות כמפקח מטעם משרד החינוך.

מן הראוי להזכיר דבר מעניין, שקרה בתקופה שבה היה ד״ר רוזנבוש מנהל הגימנסיה. הוא היה, כאמור, חבר פעיל ב״התאחדות״ והשתתף בכל פעולות הסניף המקומי של המפלגה. באחת הישיבות של ועד הסניף, שעל סדר־יומה עמדה שאלת ״גורדוניה״ (תנועת־נוער חלוצית שהיתה מסונפת ל״התאחדות״) נפגש ד״ר רוזנבוש עם תלמידו שייצג באותו דיון את ענייני ״גורדוניה״, אשר תבעה להגביר את תמיכת מפלגת־האם בה. פגישה זו של מנהל הגימנסיה עם תלמידו במישור המפלגתי גרמה למנהל מבוכה, אך הוא הבליג עליה והעמיד פנים כאילו לא קרה דבר. התלמיד לעומת זה היה גאה על כך שהוא עם מנהלו חברים באותה מפלגה ושותפים לאותה דעה פוליטית.

הגימנסיה היתה מסונפת לאירגון הגימנסיות היהודיות הדו־לשוניות, שמרכזו היה בלודז׳, ובראשו עמד ד״ר ברוידה. האירגון היה מקיים פיקוח פדאגוגי על מקצועות־היהדות הנלמדים בגימנסיות המסונפות אליו ומטעמו היו מבקרים בהן מפקחים, שאחד מהם היה המשורר העברי יעקב כהן ולאחר שכהן עלה ארצה נערכו כמה ביקורים בגימנסיה על־ידי ד״ר אריה טרטקובר. בסוף שנות העשרים הונהגה אף בחינת־בגרות במקצועות היהדות, שהתנהלה בפיקוחם של שליחים מטעם האירגון, שמרכזו היה כאמור בלודז׳.

בחינת הבגרות העברית לא היתה בפיקוח שלטונות החינוך הממשלתיים והיא התנהלה בפיקוח האירגון בלבד. הנהגת בחינת־בגרות זו שלא היתה מלווה באירגון־מחדש של לימודי היהדות, תרמה במידה מועטה להעלאת רמת־הלימודים של מקצועות היהדות ולשינוי יחס הזילזול של התלמידים אליהם.

תקציב הגימנסיה כוסה במלואו בתשלום שכר־לימוד. אמנם נימנו עם תלמידיה גם בני הורים אמידים, אבל גם אלה רק בקושי מסוגלים היו לשאת

כתת תלמידים עם מורם

בתמונה: דבורה פישר, אברהם הופליאט, רוזנזומן וא.

על כתפיהם את העול הכבד של קיום מוסד חינוכי, על כל ההוצאות הכרוכות בניהולו. על כן התלבט המוסד במשך כל שנות־קיומו בקשיים תקציביים חמורים מאוד. ללא תמיכה כספית מצד הממשלה, ללא סעד כספי של העיריה, אף ללא עזרה מצד מוסדות־הסעד היהודיים, היתה הגימנסיה מוטלת על שכמם של ההורים בלבד והם בכוחות עצמם נשאו בנטל זה בראותם בכך שליחות קדושה.

מן הראוי להוסיף, שמיספר התלמידים בכל כיתה היה מועט ולא מוצו עד תום אפשרויות־קליטה של תלמידים נוספים. הגימנסיה, לרבות שבע כיתות בית־הספר העממי, שהיו חלק בלתי־נפרד ממנה, היתה מוסד חנוכי של יוקרה ורק מי שידו היתה משגת, הצליח להבטיח חינוך לילדיו בין כתליה.

למרות המצוקה הכספית, שבה היה נתון המוסד במשך כל שנות קיומו, הוא רכש בשנות העשרים המאוחרות מגרש ברחוב וורשבסקה, שעליו היה עתיד לקום בניין מודרני של הגימנסיה. הגרעונות המתמידים בתקציב־ההוצאות השוטף והצורך לסלק הלוואות במוסדות הבנקאיים בעיר ואצל אנשים פרטיים שנלקחו לשם כיסוי הוצאות יום־יום, הם שמנעו את הגשמת החזון של רבים מעסקני הגימנסיה: להקים בניין מרווח, ההולם את הצרכים הפדאגוגיים עם אולם־התעמלות מתאים ומעבדות מודרניות, הראויות לשמן.

נגישות ושלילת־זכויות

במחצית שנות העשרים בערך הוקמה בעיר גימנסיה עירונית שכל צרכיה כוסו מתקציב־העיריה. אמנם, הרוב המכריע של תלמידיה היו פולנים, אולם גם כמה עשרות תלמידים יהודיים ביקרו בה. המורים שלימדו בגימנסיה היו פולנים, הלימודים בה נערכו גם בשבת ותוכנית הלימודים, פרט ללימודי דת יהודית, היתה נעדרת כל תוכן יהודי.

יצויין, כי בין הגימנסיה היהודית ובין הגימנסיה העירונית היה קיים בתקופה מסויימת שיתוף־פעולה, שבין השאר בא לכלל ביטוי באירגון הצגה משותפת. היה זה בשנת הלימודים 1928/29 כשהוחלט על־ידי הנהלות שתי הגימנסיות להעלות יחד את המחזה "אבות" מאת מיצקביץ, שבו אמורים היו להשתתף בצד תלמידי הגימנסיה היהודית גם תלמידי הגימנסיה העירונית. ביצוע התפקיד של קונראד, שהוא גיבורה הלאומי של פולין, הוטל דווקא על תלמיד הגימנסיה היהודית. נערכו חזרות ונעשו כל ההכנות להעלאת המחזה על הבמה. אך במפתיע, סמוך למועד שנקבע להעלאת המחזה על הבמה, הודיעה הגימנסיה העירונית על הסתלקותה מהשותפות בהעלאת המחזה.

בחוגי הגימנסיה היהודית רווחה הסברה, כי נפגעה גאוותם הלאומית של הפולנים משום שביצוע התפקיד המרכזי של "קונראד" הוטל דווקא על תלמיד הגימנסיה היהודית. לפיכך באה ההחלטה לבטל את ההצגה.

במשך חמש שנים — החל משנת 1926 — הוציאה הגימנסיה מדי שנה בשנה את מחזור בוגריה, כשלהם נתונה הזכות להתקבל לאוניברסיטאות פולין או מחוצה לה. תעודת־הבגרות היתה מוכרת והעניקה הזכות להמשיך בלימודים אוניברסיטאיים בכל אתר ואתר. מעמד זה ניתן לבוגרי הגימנסיה הודות לזכות הפומביות שהיתה מנת־חלקה ועובדה זו שימשה ראייה לרמת־הלימודים הגבוהה.

והנה בשנת 1930 החליט הקוראטוריום בלובלין (רשות־החינוך המחוזית) לבדוק מחדש את זכות־הקיום של הגימנסיה ולמטרה זו נשלח יושב־ראש ועדת הבחינות הויזיטאטור (המפקח) בכבודו ובעצמו. לפי הממצאים שלו, הגימ־נסיה לא זו בלבד שיש לה זכות־קיום, אלא שהיא רשמה לזכותה הישגים נכבדים במישור החינוכי והתרבותי. הוויזיטאטור העלה על נס בדו"ח שלו את חריצות התלמידים, את הרמה הגבוהה של חבר המורים וההנהלה וקבע, כי הגימנסיה מטפחת את ערכי המסורת והלאום של העם היהודי ומקנה חינוך ממלכתי לויאלי ונאמן.

למרות הדו"ח החיובי של הוויזיטאטור, באה בסמוך לאחריו שלילת זכות הפומביות של הגימנסיה, שכמוה כסגירת האוניברסיטאות בפולין ובחו"ל בפני בוגריה. ידיעה זו הכתה בתדהמה את הצבוריות היהודית בעיר ועוררה גל של מחאות. היהודים ראו במעשה זה צעד אנטישמי, שפירושו התנקשות בזכות הקיום של המוסד החינוכי היהודי היחיד בכל הסביבה.

המלחמה והסוף

בשנת 1932 הוזמן שוב, כמנהל הגימנסיה, שמעון הרמן, שהיה מנהלה בתחילת שנות העשרים. הוא היה ידוע כבעל כושר אירגוני רב וכמי שיש לו מהלכים אצל השלטונות. באישיותו תלו עסקני הגימנסיה תקוות רבות ובעיקר ייחסו לו את היכולת להחזיר לגימנסיה את הזכויות שנשללו ממנה ללא כל הצדקה. ואמנם תקוות אלה לא נכזבו. שכן בתום שנה או שנתיים, כלומר בשנת 1933 או 1934 — התאריך המדוייק לא ידוע לי — הזכויות הוחזרו והגימנסיה חזרה לתפקד כמוסד, המעניק לבוגריו תעודת־בגרות, המאפשרת המשך לימודים אוניברסיטאיים.

הגימנסיה הוסיפה להתקיים עד סוף שנת הלימודים 1939/1938 ופרוץ מלחמת העולם השנייה שם לה קץ, כפי ששם קץ למסכת החיים היהודיים בפולין.

במשך 21 שנות קיומה הוציאה הגימנסיה 14 מחזורים, כמאתיים בוגרים במספר. רבים מהם המשיכו לימודיהם באוניברסיטאות פולין, ככל שהצליחו להתגבר על ההגבלות בקבלת סטודנטים יהודיים; מעטים נדדו למרחקים (איטליה וצרפת) כדי להשלים שם את לימודיהם האוניברסיטאיים.

בוגרי הגימנסיה הטביעו את חותמם גם בתחום הפעילות הציבורית בעיר. הם עמדו בראש תנועות הנוער בעיר ועיצבו את דמותן.

רק שרידים מעטים נותרו בחיים ורובם מצויים בישראל ומיעוטם פזורים בכל חלקי־תבל.

2. התלמוד תורה במזריטש

תלמוד־תורה, אחד ממוסדות־החינוך הוותיקים ביותר במזריטש ואולי אף הוותיק ביותר, היה ללא־ספק חלק מן הנוף התרבותי של העיר. אלפים מבין תושביה חבשו בצעירותם את ספסל־הלימודים במוסד זה ונמנו עם בוגריו.

כותב הטורים האלה שימש כמורה במוסד זה בשנת־הלימודים 1929/30, ולאחר מכן משנת הלימודים 1931/32 עד יוני 1938 עבד בו כמנהל לימודי־חול.

הת"ת היה מצוי בתוך בניין בן שתי קומות ובו שמונה כיתות־לימוד, חדר־מורים וחדר־מזכירות. הבניין היה בבעלות הקהילה היהודית והמוסד כולו היה מוחזק על־ידי ועד הקהילה היהודית. הלומדים במוסד היו חייבים בתשלום שכר־לימוד, שהיה בדרך־כלל נמוך מרמת שכר־הלימוד המקובלת בשאר מוס־דות־החינוך בעיר. שיעור שכר־הלימוד היה מותאם למצבם הכלכלי של ההורים ומקצת התלמידים היו פטורים משכר־לימוד או ששילמו שכר־לימוד סמלי בלבד.

תלמידים בת"ת עם מוריהם

רק חלק קטן מתקציב המוסד כוסה על־ידי הכנסות משכר־לימוד. כל שאר הוצאותיו כוסו מתקציב הקהילה היהודית. המוסד לא נהנה מתמיכה ממשלתית ואף לא מתמיכה של העיריה.

אין תימה, שהמוסד נאבק על קיומו, בהיותו נתון דרך־קבע בקשיים כס־פיים. לא היתה זו תופעה יוצאת־דופן, שמזכיר המוסד היה מזמן לזמן שולח הביתה אותם תלמידים, שהוריהם לא הקפידו בתשלום שכר־הלימוד המגיע מהם.

במוסד עבדו שמונה מלמדים, חמישה מורים ללימודי־חול, מורה לעברית, מזכיר, שרת (ר׳ קלמן), ופועלת־נקיון.

מיספר התלמידים נע בין 300 עד 350 וגילם היה מ־6 עד 14—13. היה זה בית־ספר דתי, שכשש מתוך תשע שעות־הלימוד היו מוקדשות ללימודי־קודש. בית־הספר חינך את התלמידים לאורח־חיים דתי. וראה זה פלא: רוב הילדים, שלמדו בבית־הספר, באו מבתים חילוניים ומקצתם באו אף מבתים אנטי־דתיים.

מזריטש היתה ברובה עיר של פועלים ושל בעלי־מלאכה, שרבים מהם קשרו את גורלם עם מפלגות־השמאל הקיצוניות, כמו „בונד" והקומוניסטים. כשצפה השאלה של מתן חינוך לילדים, נשכחו השקפות־העולם הקיצוניות וגבר הקשר למסורת. הרצון להקנות לבנים ערכי דת ומסורת היה חזק ביותר והכריע את האידיאולוגיה השמאלנית. שאיפתו של כל יהודי, אף של מי שדגל בשמאל הקיצוני, היתה להעמיד אחריו אומר „קדיש".

הילדים שלמדו במוסד באו מקרב המשפחות הנחשלות ביותר מבחינה כלכלית. עוני ומחסור היו מנת־חלקם. תנאי־הדיור היו עלובים והם שהיקשו על הכנת שיעורי־בית. ילדים רבים סבלו מתת־תזונה והודות למפעל־ההזנה של „טאז", שהונהג בשנות השלושים ובמסגרתו ניתנו לכל ילד כוס־חלב ולחמניה, הובטחה לרבים לפחות ארוחה אחת מזינה ליום.

כאמור, עיקר תוכנית הלימודים היתה מוקדשת ללימודי־קודש, והיא הקיפה הוראת קרוא וכתוב, חומש עם רש"י, תנ"ך, משנה וגמרא. לימודי־קודש נלמדו שש שעות ליום. שפת־ההוראה של לימודי הקודש היתה יידיש. בכיתות הנמוכות היתה נהוגה השיטה של קריאת הנוסח המקורי במקהלה ותירגומו ליידיש. בדרך־כלל נהגו התלמידים יחס של כבוד כלפי מלמדיהם. לא זכורים לי מקרים של התפרעות תלמיד כנגד מורהו. גם אין זכורים לי מקרים של שימוש בעונשים גופניים כלפי תלמידים. משמעת הושגה באמצעים חינוכיים ובתוקף סמכותו של המורה.

אחטא לאמת, אם לא אזכיר את המעמד המיוחד, שממנו נהנה בידר, המורה לעברית. שעה אחת ליום הוקדשה ללימוד הלשון העברית. פדגוג מחונן היה האיש. למרות מומו הגופני — פיסח וחרש — הצליח הוא להשתלט על הכיתה ולרכוש יחס של חיבה והוקרה. ראוי האיש, שייזכר שמו לשבח. שכן, בעבודתו העברית ראה שליחות ושירות לאומי. עבודתו נשאה פרי. לימוד העברית עמד על רמה גבוהה והגיע להישגים פדאגוגיים נכבדים.

חלקם של לימודי־חול היה מצומצם ביותר: שעתיים ליום בכל כיתה. תוכנית לימודי־החול כללה לשון פולנית וחשבון, שעה ליום לכל אחד מן המקצועות הללו. תוכנית־לימודים זו השתרעה על פני חמש שנות־לימוד. כלומר, כיתות של בית־ספר עממי. בכיתה ה׳ אף היתה התחלה צנועה של לימוד היסטוריה וגיאוגראפיה. מכל מקום, לא לימודי טבע, לא זימרה, לא מלאכת־יד ואף לא התעמלות. מקצועות אלה היו מנת־חלקם של נערים, שזכו ללמוד בבתי־ספר אחרים.

אין פלא על־כן, שהנערים היו פורקים את כל מרצם בהפסקות בתיגרות בינם לבין עצמם.

רק מעטים המשיכו, בתום לימודיהם בת"ת, במוסד חינוכי אחר. רובם המכריע אף נשרו בטרם סיימו את תוכנית־לימודיהם המצומצמת ועברו לחיי עבודה ומלאכה. בעודם בני אחת־עשרה או שתים־עשרה, כבר השתלבו בחיי־עבודה כדי לעזור להורים בפרנסת המשפחה.

לימודי־חול עמדו במרכז התעניינותם של ההורים. במחיצתנו היה על הנער לקנות את השכלתו החילונית, שנועדה להכשירו למאבק־החיים בתחום העבודה או בתחום המלאכה או המסחר הזעיר, שציפו לו עם התבגרותו או אף בטרם התבגרותו. על רקע זה מובנת דאגתם של ההורים, שהנער יספיק לקלוט במסגרת־לימודים זו את המינימום הדרוש לו בחיים. ואמנם, המטען ההשכלתי החילוני, שבו היה מצוייד בסיימו את הת"ת דל היה ביותר: קרוא וכתוב בפולנית וארבע פעולות־חשבון.

בשנת 1935 או 1936 הונח במוסד יסוד למפעל חדש, הוקמה בו ספרייה. צנועים היו ממדיה; היא מנתה בסך־הכול כמה מאות ספרים, מקצתם בעברית ומקצתם בפולנית. רק כמה עשרות מבין שתי הכיתות הגבוהות היו בין קוראי הספרים שבה. הח"מ שהיה יוזם המפעל, היה מלכתחילה אחוז חרדה, שמא יעורר הדבר מחאה בין המלמדים, ובעיקר בין חברי הוועד. אך הדבר עבר ללא תגובה. וכאלה כן אלה גילו הבנה. הספרייה עוררה עניין רב בין הנערים בכיתות הגבוהות, פיתחה ביניהם הרגלי־קריאה ותרמה רבות להרחבת אופקים.

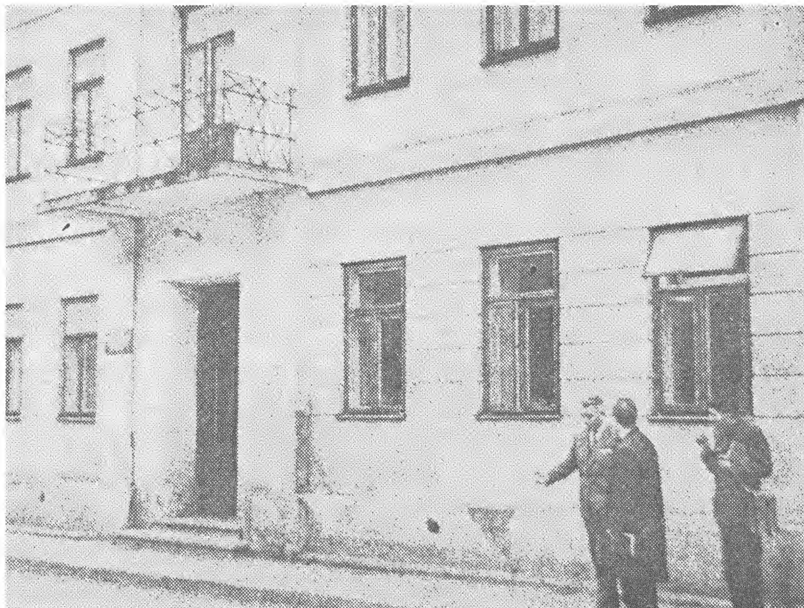
כאן המקום להזכיר פעולה בשל אופייה המיוחד, החינוכי־האידיאולוגי: פעולת אוסף כספים למען הקרן הקיימת לישראל. מחבר שורות אלו וחבר־המורים ללימודי־חול ניהלו פעולה זו בהתלהבות ואף ראו ברכה בעמלם. לא התוצאות הכספיות — בהתחשב ברקע הכלכלי של ההורים הן היו דלות — הן שקבעו. קבעה העובדה שעל־ידי מכשיר חינוכי זה, אפשר היה לקשור את הנערים לתנועה הציונית ולתנועות־הנוער החלוציות שבה ולטפח בליבם הזיקה הנפשית והאהבה לארץ־ישראל.

מן הראוי להעלות מתהום הנשייה דבר, שאיפיין את המוסד הזה ואת חבר־מוריו. המוסד התלבט בקשיים תקציביים ונאבק קשה על כיסוי גרעונותיו. חלק־הארי של התקציב כוסה על־ידי הקהילה היהודית, שאף היא היתה שרויה במצוקה כספית.

התמיכה של הקהילה למוסד לא שולמה בעיתה ועל־כן לא שולמו המשכורות למורים במועדן. לכל אחד מהמורים הגיעה תמיד משכורת בעד כמה חודשים והמשכורת לכשעצמה, אפילו שולמה במועדה, לא היתה מספקת אלא ללחם צר ולמים לחץ. ביותר הכביד מצב זה על המלמדים, שהיו חייבים ממשכורת זו לפרנס את משפחותיהם. בנסיבות אלו המציא המוח היהודי המצאה מקורית. הואיל והכנסות־הקהילה מקורן היה מיסים, ששילמו תושבי־העיר, היו מורים זריזים ובכללם מלמדים הופכים לגובי מסי־הקהילה ומשהצליחו

לגבות מס מתושב פלוני שילמו לעצמם את המשכורת, המגיעה להם. וכך נמצאו כל הגורמים הנוגעים־בדבר נשכרים: הקהילה גבתה את מיסיה, הת"ת הקדימה את תשלום התמיכה שהגיעה לה מהקהילה, ובעיקר יצא נשכר המורה, שבדרך זו הצליח לגבות את משכורתו. אילולי דרך־גבייה מקורית זו, היה החוב המגיע לו גדל והולך. אולם בדרכי־גבייה כאלה לא עלה בידי המורים לגבות את מלוא משכורתם. לכשהגיע החוב המצטבר ל־3—4 משכורות וכוח־הסבל פקע, נאלצו המורים להשתמש באמצעי הקיצוני של שביתה.

יש לציין, כי בעניין זה היו המלמדים קיצוניים יותר מן המורים החילוניים. שכן, הראשונים היו חייבים לפרנס את משפחותיהם מהמשכורת הדלה, ואילו המורים היו כולם רווקים ללא דאגת־פרנסה.

בנין התלמוד־תורה המשמש עתה בי"ס לילדי הפולנים

אם להשתמש במונחים מודרניים אפשר לומר, כי במסגרת הת"ת הוגשם „יום לימודים ארוך". תלמידיו שהו בין כתליו תשע שעות ליום, שש שעות למדו לימודי־קודש, שעה אחת עברית, שתי שעות לימודי־חול.

רבים מתלמידי הת"ת פזורים בכל רחבי תבל. אם דבק בהם ניצוץ של אמונה, אם נשמר בהם קשר למסורת, אם הלשון העברית שגורה בפיהם, אם ערכי־היהדות הם חלק מרקעם התרבותי — הרי כל זה בא להם הודות לחינוך שקיבלו בין כותלי הת"ת, הודות להשכלה היהודית השורשית, שהוקנתה להם בו.

הרב יצחק אורליאנסקי /ניו־יורק

ישיבת "בית יוסף" דמזריטש

(מתוך הקונטרס "חסדי דויד")

בפולין הוקמו מחדש ה"ישיבות" הנובהרדקאיות. תלמידיהן התחילו בחיים חדשים, כשהם עוברים את חבלי־הקליטה באקלים השונה לחלוטין ממה שהורגלו ברוסיה, הן מבחינת החיים התקינים במדינה זו והן מבחינת הזרות לאורח־החיים של יהודי־פולין החסידים, שלא ידעו ולא הכירו אורחות־המוסר בכלל ונובהרדוק בפרט.

זכה רבנו ר' דוד בליאכר זצוק"ל אשר איווה למושב לו את העיר הוותיקה מזריטש דפודליאשה, הסמוכה לבריסק — והיה בידו רמז מאדמו"ר זצ"ל *) שביקר פעם בעיר זו, כי המקום מתאים לייסד בו „ישיבה". הוא שקד לקומם בה את ישיבתו המרכזית ובס"ד נקלטה ה"ישיבה" במקום זה בצורה מוצלחת מאוד. העיר עצמה היתה בעלת מסורת ותיקה של גאונים וצדיקים, גם הגר"י סלנטר זצ"ל ביקר בה לפנים והשמיע מדברותיו לפני אוכלוסיית היהודים והשאיר את רישומו לדורות. רבניה ועסקניה בהווה הוקסמו אף־הם מאישיותו של רבנו זצוק"ל ועמדו לימינו בביסוס ה"ישיבה". ובהצטרף יחד כל הנתונים נעשתה מזריטש מקום־תורה במלוא מובן המילה.

יחס הנלבב של יהודי מזריטש כלפי הישיבה ראוי לשבח. הם כיסו בנדבו־תיהם למעלה מחמישים אחוז של התקציב, שהיה מיועד ליותר ממאתים בחורים, בעין יפה מאוד, כמי שרואה זכות גדולה לעצמו בפועלו למען לומדי־התורה. היו מהם בעלי־בתים נדיבים ועסקניות, נשים צדקניות, שפעלו במסירות ובכל הדרכים, בעיקר לטובת תלמידים חלשים, הזקוקים לריפוי. גם חוגי האינטליגנציה והחילוניים בעיר היו מכבדים את ה"ישיבה" על ראשיה ותלמידיה. במיוחד ייזכרו לטוב ר' צבי פיירמן וזוגתו הצנועה והחסודה, סמל אהבת התורה, שבכל הזמנים היה ביתם פתוח לפני כל תלמיד מן ה"ישיבה", וגמולם הטוב היה כאשר באו על סיפוקם וזכו ל"חתני רבנן" מבחירי ה"ישיבה" (חתנם היה הרב המצויין ר' משה מנדל רפפורט הי"ד — אחיו של הרב ר' אברהם רפפורט שליט"א, דיין בק"ק לונדון, שיסד את ה"ישיבה הנובהרדוקאית בעיר הורובישייב, נספה בשואה הנאצית יחד עם אשתו וילדיו) ; ר' מרדכי היימן, התמים בכל דרכיו וצדיק במעשיו, אשר בצוותא חדא עם חתנו הגה"צ רבי אברהם־יעקב רוכלין זצ"ל דאג תמיד להלבשת התלמידים, לבל יחסרו מלבושים לאף אחד מבני ה"ישיבה", אשר דבקו בחתנו זה — עובד ה' מופלא, החשיבוהו כצדיק נסתר, מפורסם על־שם חניכתו "דער וועטקיר" — כילדים אל אביהם הטוב, המספק להם כל צרכיהם. צדיק זה מקושר

*) ר' יוסף יוזל, מייסד ישיבת נובהרדוק.

היה אל רבנו זצ"ל בכל לב ונפש ולא עזבו עד הרגע האחרון לשהותו במזריטש בימי הזעם. יודעי ח"ן ראוהו כחוליה נוספת בשרשרת אנשי־המופת שהתגוררו במזריטש במשך הדורות הקודמים, כמו רב־העיר, הגאון המקובל איש המופת מוהר"א חרל"פ זצ"ל, הגאון בעל "משכיל לאיתן", הגאונים רבי ישראל־איסר ובנו רבי דוב־נחמן שפירא זצ"ל, שישבו גם הם על כסא הרבנות בעיר זו, וכמו גאון־ההלכה רבי מרדכי פרידמן זצ"ל, מיחידי־הסגולה בדורו, שסירב כל ימיו להשתמש בכתרה של תורה.

למרות המצוקה הכלכלית הקשה, שפגעה ביהודי פולין כולם, לא חשכו יהודי מזריטש את נדבתם קודש ל"ישיבה" אשר בעירם.

ממחוז הילדות

שלום סמיד (סמיאטיצקי)/קבוץ נגבה

רחוב „סטארומייסקה"

הרחוב, שבו נולדתי ובו עברו ימי ילדותי ונעורי עד יום עלותי ארצה, שמו הרשמי היה „סטארומייסקה", אולם בלשון העם היה כינויו „די צעבראָכענע גאס". למה ומדוע אינני יודע עד עצם היום הזה. לפי עניות־דעתי בקתותיו ובתיו לא היו כלל שונים מאלה שבשאר רחובות־העיר, מהם בתי־עץ בני קומה אחת, או בתוספת עליית־גג, ומהם בנייני־לבנים בעלי־קומות.

גם הרחוב הזה היה רצוף אבני־נחל ואבני־גוויל ולצידיו מדרכות מרוצפות. אספאלט, בימים ההם, היה ממילא בבל־ייראה ובל־יימצא בכל חוצות עירנו, לרבות הרחוב שלנו. אדרבה, הרחוב שלנו היתה לו מעלה יתירה בשל היותו רחוב־גנים. ברוב חצרות הבתים היו גני עצי־פרי, שיחים ואילנות. גנים אלה הובילו אל ה„גלינקעס", שהיה ספק רחוב עירוני ספק דרך־עפר כפרית, אשר מעטים בו הבתים ורבים בו שדות־מרעה וכרי־דשא ופרות רועות בהם וריח השדה נישא באוויר, ריח של רפת וחלב; ובארות עם קילונים נטויים אלכסונית משלימות את המראה הפאסטוראלי.

לבי נמשך בנעורי אל גני עצי־הפרי. (משפחתי גרה בחצרו של שפסל שטיין).

זכור לי, שעם בוא האביב היה בא גנן („אוגרודניק" בלע"ז) מצוייד בכלי־עבודה כגון את ומשור ומזמרה ומברשת, ומתקין את העצים לתקופת ליבלובם ופריחתם. גוזם ומסייד ותומך ועודר. הייתי מסתכל בעינים של קינאה ב„גוי" הזה, היודע את רזי העצים וסוד טיפוחם וגידולם. (לימים נעשיתי בעצמי „אוג־רודניק" בארץ)

היו שם עצי אגוז ותפוח ואגס ושיחי־פטל ודמדמנית ובעונת האביב והקייץ היו באים דיירי החצר להשתרע ולהשתטח על העשב הרטוב בצל העצים כחום היום וליהנות מהדר הטבע.

בשבילי, בימי ילדותי, היה זה עולם קסום, מחייה־נפש.

יוכבד יברבוים־פלסטרשטיין (ראשון־לציון)

שם נולדנו...

כבסרט נע עוברת לעיני עירנו על רחובותיה, סימטאותיה, בהם נולדנו ובילינו את ילדותנו. הרחוב שלנו „סטארומייסקה" (די צעבראָכענע גאס), לכ־אורה רחוב ככל הרחובות ובכל זאת שונה. רוב המוסדות על ניגודיהם התרכזו ברחוב הזה.

מולנו גר הרב לב וכמה בתים אחר מזה גר הכומר ולאדיסלאב, גבר יפה־תואר. הבית שבו גר היה אפוף מסתורין: בחזית השתרע גן גדול פורח ובתוכו הבית, ואנו הילדים היינו תאבים לדעת מה מתרחש בפנים. כי סיפורי־הרכיל והשמועות היו רבים ושונים. מצידו האחד של הרחוב היתה „ישיבה", שבה למדו אברכים נערי פולין ומשם בקעו ועלו ניגונים של לימוד־תורה; ושוב לא הרחק מהם גר נגן־העוגב של הכנסייה ולאוזנינו הגיעו קולות המקהלה המלווה בנגינת העוגב.

גם מקומם של ה„בונד", „השומר הצעיר" ובית־הספר „תרבות" לא נעדרו מרחובנו. גם בית־החולים היהודי (שהיה בית־החולים היחיד בעיר) ומושב־הזקנים מצאו את מקומם ברחוב סטארומייסקה.

פה השתכנה גם „טאז" — אגודה שתפקידה היה לעזור לאנשים חולים ביחוד לילדים. הם היו מארגנים מחנות־קייץ במקומות־מרפא לילדים נצרכים. גם ראינוע השתכן ברחוב שלנו ובתוך כל אלה סתם יהודים עשירים ועניים, שההווי היהודי איחד את כולם. אפילו הגנב שגר בקירבתנו היה מיוחד במינו. „בראקערל" קראו לו. הוא זכור לי מטיוליו ברחוב לעת ערב, מפצח גרעינים ובודק בעין בוחנת את החצרות ואיזו דירה היא בתור ליום ששי הקרוב; הגניבות שלו נערכו בעיקר בלילות־שבת כשהמאכלים־לשבת אוחסנו במזווה, שעמד לפני הכניסה לדירה. אבל כשפנו אליו ביום ראשון, היה מחזיר את הכלים...

זוכרת אני את שני הסנדלרים, גאדל והרשל, אנשים נפלאים בעלי לב יהודי חם. בייחוד זה האחרון היה מתמוגג משמחה בשומעו משהו טוב על ארץ־ישראל, וכשהופיע איזה־שהוא מאמר בעיתון, הייתי קוראו לפניו. ביותר אהב לשמוע על הקיבוץ, והיה חוזר ואומר: „א מחיה, נאר אין קאמפניע"!...

אזכיר כאן את ביתנו, החם והתרבותי, שתמיד המה מנוער, חברים וחברות. מי לא הכיר את אבי, שלמה פלסטרשטיין, איש משכיל ותלמיד־חכם (גם סמיכה לשחיטה היתה לו) לא רק בלימודי קודש, אלא גם בלימודי חול. ציוני נלהב, וברוח זו חינך את ששת ילדיו. כל שאיפתו היתה לעלות לארץ־ישראל עם משפחתו. אימי לא היתה רק עקרת־בית; את רוב זמנה הקדישה לזולת, ב„לינת־הצדק", בבתי־עניים ובבתי חולים. היתה מהפעילות ביותר וממייסדי בית־הספר „תרבות". הינדה אחותי העדינה והיפהפיה. אסתר אחותי, אחות בבית־החולים

העירוני. מי לא הכיר אותה ואת טוב־לבה ויחסה החם לחולים ומשפחותיהם.
יוסקה אחי החרוץ ונעים־ההליכות. עוזר אחי הקטן (עוזרשי קראנו לו בבית).
עולים בזכרוני מקצת מחכמות־הילדות של עוזר. פעם שאל את אבי, והוא אז בן 4, מדוע אלוהים כותב בחג, שהרי כתוב בפירוש : „בראש־השנה ייכתבו". מאוחר־יותר, כשאבי היה קורא איתו בתורה (עד היום מהדהדים באוזני הצלי־לים של קריאת פרשת השבוע, שאבי היה נוהג לקרוא עם אחי בשבתות בבוקר־השכם) והסביר לו את בריאת־העולם, היה עוזר מקשה את קושיותיו: מדוע כתוב „וירא אלקים כי טוב" ; אלקים הלוא ידע הכול מראש. כשעליתי ארצה, ולעוזר טרם מלאו עשר שנים, שאלתי אותו אם הוא יתגעגע אלי. „איך אני יכול לדעת", ענה לי, „תסעי ואז אראה אם אתגעגע"...
בשנת 1938, כשהייתי בביקור במזריטש עם בני, עוזר כבר היה אז עלם יפה, מלא מרץ, פעיל בתנועה ובין בוגרי בית־הספר „תרבות", שהוא נמנה עם תלמידיו. היה מופיע מדי־פעם בהרצאות ובוויכוחים בפני עם רב. היה בעל כושר־דיבור נפלא ומשכנע. רבות יכול היה עוד לפעול, אבל יד המרצחים ארוכה היתה, והוא רק בן 20...

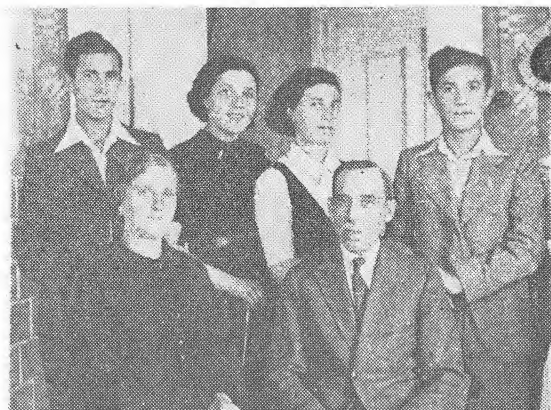

זהבה אורנשטין־פלסטרשטיין / ראשון־לציון

*

* *

מזריטש מילת־קסם בשבילנו, מעוררת געגועים וזכרונות אין־ספור.
לכאורה, עיירה ככל העיירות, ואף־על־פי־כן מיוחדת. רוב תושביה יהודים, המטביעים חותמם על חייה ואופיה המיוחד. עיר ללא פאר וללא הדר. בתיה לא מהודרים, רחובותיה צרים, סימטאותיה אפלות. עיר ובה בתי־מלאכה לרוב, בהם עמלו יהודים יום־יום לפרנסתם ולצד אלה הולכי־בטל, מחפשים פרנסות־אוויר, ופה־ושם כמה גבירים בעלי־ייחוס כביכול.
התברכה עירנו בבית־הספר "תרבות" מן הראשונים בפולין. היה זה בית־ספר ספוג ציונות, הלכות דרך־ארץ ועל הכול — אידיאלים. כשלמדתי בכיתה ב' או ג' — היה זה המחזור הראשון של "תרבות" — הופיע שמואל וישניה, אז ראש הקן של "השומר הצעיר", בבית־הספר, נפגש עם המורים והסביר, עד מה טוב בשבילנו כי נצטרף לתנועה. היו מתנגדים מבין המורים ובראשם המורה לייב לב ונימוקו עימו : שמוע שמע, שה"שומרים" הם שמאליים. אחרי דברי־שיכנוע נתן את הסכמתו, ושוב משום ששמע שאצל ה"שומרים" יש משמעת ודייקנות וכששמואל אומר ללכת, הולכים. כך התקבלנו ל"קן" בהיותנו רכים, מלאי־מרץ ושאיפות. המורה לב נאות פעם לבקשותנו להשתתף במסיבת־חנוכה. וברכתו היתה : "יאיר מזלכם כשבעת הנרות בבית־המקדש"...

משפחת פלסטרשטיין

ה„קן" שוקק חיים כל ערבי־השבוע. "גורים", "כפירים", "קשישים". כל ערב — אסיפות, הרצאות, ריקודים, נאומים, הכול בהתלהבות ובלהט נעורים; והוויכוחים, שאין להם סוף, אשר נמשכו לעיתים בלילות־קיץ עד עלות־השחר. זכורני, שאבי היה שואל אותי, מתי חזרתי אמש; ואני משיבה, כדרכי, שהיה אחרי שתים־עשרה. אבי היה מחייך ואומר, שגם שלוש וארבע לפנות־בוקר זה אחרי שתים־עשרה...

היו גם משברים ב"קן". זכור לי ערב אחד, עת קבוצה מטובי חברינו החליטו לפרוש מהתנועה ולהצטרף למפלגה הקומוניסטית. הגיע ל"קן" חבר ההנהגה הראשית, צבי לוריא, להסביר ולשכנע, כי לא יעזבו, כי לא זו הדרך, אבל הם בשלהם: לא די בסוציאליזם בארצנו, צריך להביאו לכל העולם. ומה דאבנו שהם באמת עזבו אותנו...

זכינו, יוכבד אחותי ואני, לעלות ארצה. עם הורי נשארו שתי אחיותי ושני אחיי. שניים מהם, אסתר אחותי הצעירה ועוזר הצעיר מכולנו, השתייכו אף־הם להשוה"צ. אנחנו בארץ עשינו מאמצים להביא את ההורים, — לגבי שאר בני־ביתנו לא היה צל של ספק, כי יעלו ארצה בבוא העת, — אך באה השואה ושמה לאל את הכול...

בגמר המלחמה נודעו לנו הרבה פרטים על מות בני־משפחתנו ובייחוד על מותו מות־גיבורים של אחי עוזר.

זכרם בלבנו תמיד.

חדווה רינת־בלושטיין / ראשון־לציון

בקצה העיר

צרור סיפורים מימים רחוקים

הייתי עדיין ילדה קטנה, עת בא אבי וסיפר לבני־המשפחה, כי קנה חלקת־אדמה לבנות בית בשבילנו. מרוב התרגשות לא נתתי דעתי על מקום השטח שנרכש. השטח היה בקצה־העיר, מול בית־הקברות היהודי, כשמצד שמאל בית־הקברות הנוצרי, ומצד ימין, בתוך גינה קטנה, ניצב פסל של מרים הקדושה וישו בזרועותיה.

אל הפסל הזה באו לערוך טקסים דתיים פעמים אחדות בשנה. לשם צעדו תהלוכות של נוצרים בהשתתפות אלפי מאמינים מכל הסביבה.

לעתים נדמה היה לי, שהגויים מבקשים לומר לנו: "אמנם, היום, אתם היהודים, רוב בעיר הזאת; אתם מנהלים את כל מוסדותיה, ואפילו בעבודות שחורות למיניהן, כגון סוללי כבישים, מנקי־ארובות, אינכם בוחלים. ידכם בכול, אך רק כל עוד אנו מניחים לכם לעשות כן!".

לא הבנתי אז הרבה, אך בחוש הילדותי חשתי זרות למקום. יותר מאוחר התחלתי להבין, שכל מה שהשקיעו אבות־אבותינו בעיר הזאת עלול לרדת לטמיון, להימחק, כאילו לא שלנו הוא. ההמון, שהיה מתאסף מכל הכפרים, היה מקדיר כענן כבד פני השמים.

שנים רבות לא יכולתי להשתחרר מן הפחד, שהיה נופל עלי למראה התה־לוכות. הן סובבו את הבית שלנו, כאילו עמדו לבלוע אותו. החצר שלנו שימשה לנשים כמקום להחלפת בגדיהן. שם הסירו את לבושן המלוכלך, ושמו בגדי־חג עליהן, ניגבו את רגליהן היחפות ונעלו נעליים. שמשות החלונות היו בשבילן למראות.

מעשה מוזר, מן הנדירים ביותר, ואולי אף יחיד במינו, אירע בעיר: אחד היהודים בשם דוֹץ, נטש יום בהיר אחד את אישתו וילדיו, והתנצר. מאז ראו אותו תמיד בשורה הראשונה בתהלוכות הנוצרים, נושא צלב גדול, ראשו מורם, מבטו דרוך וגאה, שווה־נפש לגמרי למבטי־התמיהה של היהודים ואף של אישתו וילדיו ובני־משפחתו לשעבר. שתקן מטבעו היה כל ימי־חייו, ואכן לא נודע מעולם פשר מעשהו. במשך השנים התרגלו בעיר למראה המוזר, ודוֹץ המשיך חייו כנוצרי בצל הכנסיה, עד שהנאצים שמו קץ להפגנת אמונתו וחייו גם־יחד.

בשל קירבת בתי־הקברות, חזיתי בכל ההלוויות, שעברו ליד ביתנו. הזלתי דמעות גם למראה לוויה יהודית וגם נוצרית, מייד בהשגיחי באחת מהן, התחלתי לבכות, ורק אחר־כך שאלתי מי הנפטר.

זכור לי מקרה לווייתה של נערה נוצריה, שעל קיברה שרו חברותיה שיר עצוב בפולנית, שפירושו היה:

„אלוהים, למה אתה לוקח אותי
ואני כה צעירה, ומתענוגות־החיים טרם טעמתי,
אתה לוקחני כך לעולם־הבא
ובעולם הזה שהיתי עת לא־רבה".

מילים אלו נחרתו עמוק בזכרוני. באותו יום לא בא אוכל אל פי ולא חדלתי לבכות.

הילדה והחורבה

בזמן הראשון לכניסתנו לביית החדש, גרמתי טורח לכל המשפחה. חשבו, שלא אוכל לעמוד בכך, אך במשך הזמן למדתי לחיות עם המראות מסביבי והס־תפקתי בתרומתי לים־הדמעות... הללו שטפו את צערי, ופניתי לעיסוקיי השונים. רק זו בלבד, שלא הבינותי מדוע בית־הקברות הנוצרי מטופח להפליא, כמו גן, ואילו בית־הקברות היהודי מראהו עזוב ביותר. המצבות שעל הקברים ספגו אנחות וסיפורים, שקרובים ורחוקים היו באים לספר להן ולבקש מרפא לצרותיהם.

בכניסה לבית־הקברות עמדה חורבה, בת כמה חדרים, שבאחד מהם היה גר זוג פושטי־יד, ולהם בן ובת. כיום קשה לי להאמין, שאכן היה זה במציאות, אף אינני זוכרת מה בדיוק הביא אותי לשם. הן היו בעיר הרבה משפחות מחוסרות קורת־גג ובכל־זאת לא העלו על הדעת לגור במחיצת המתים ממש.

והחדר שבתוך החורבה: כניסה חשוכה וצרה, שהלכה והתרחבה כדי כמה מט־רים. היה שם חלון, שפנה לשטח בית־הקברות, ומהצד השני חלון בקיר, שגבל עם חדר־הטהרה למתים. וכך, בלי צורך לעזוב את ה"דירה", יכלו בני־המשפחה לחזות בכל התהליך שעבר בר־מינן מרגע הבאתו ועד להטמנתו.

ה„טהרה־שטיבל" בבית העלמין בעירנו

האב נסע לקבץ נדבות בערים השכ־נות, והאם עסקה בכך בתוך מזריטש. הבן היה מחוץ לביית, והבת הצעירה נשארה רוב הימים לבדה. פעם ביקשה ממני שאבוא אל ביתה, ושם כיבדה אותי באגסים קטנים, ויחד אכלנו אותם. לאחר מכן סיפרה לי, שקטפה אותם מעץ, הגדל בין הקברות. אני זוכרת את הבחילה שתקפה אותי מעצם המחשבה, שאכלתי פרי הצומח כאילו מהמתים.

בביתנו ראינו בעין יפה את ביקוריה של הילדה. היא היתה זקוקה לרחמים ולעזרה, ועם־זאת היינו כולנו בטוחים, כי הסכּינה עם מצבה וכי אינה יודעת פחד. אך יום אחד — היה זה בערב יום־כיפורים — מצאנו אותה במרחק־מה מביתנו במצב של אפיסת־כוחות ובעלפון גמור. לאחר שהצלחנו להחזירה להכרתה, שוב אי־אפשר היה לדובב אותה. אחוזת פחד־אימים היתה. היינו בטוחים, ששוב לא תחזור לשכון בחורבה. אולם לא הועילו כל הפצרותינו, ולאחר ששהתה כמה שעות במחיצתנו, חזרה לשם. כל פעם שהייתי שומעת מפי הילדה את המילים "אני הולכת הביתה", חנקו דמעות את גרוני, ולא הייתי מסוגלת להוציא מילה. לא יכולתי בשום פנים להבין, איך אפשר לכנות את מקום־המגורים שלה בשם "בית". אך בכל־זאת היה זה הבית שלה: שם אכלה, ישנה, הכינה שיעורים וגדלה — עד שהתחתנה והקימה משפחה, וכולם היו טרף לנאצים ימח־שמם.

הבית שלנו עמד לו דומם, מחריש ואיתן בין החיים מזה ומשכנות־המתים מזה. כך גם מצאתיו אחר השואה, בשנת 1946. שכנים נוצרים יושבים בו, נהנים מיבולי גן־הירק רחב־הידיים, שהיה בו כדי להאכיל כמה משפחות, ומטיב הסי־דורים בתוך הביית. הכול נשאר בפנים, כפי שהיה, אפילו אותן הוילונות, אותו שעון על הקיר, מחוגיו נעו כאילו לא קרה כלם באותן השעות, שעברו מאז עזבנו את הבית. הכלב, ממשפחת הזאבים, שגידלנו, נשאר בחיים ושירת את בעליו החדשים — ולהרגשתו מי יבין?

אבינו נטע בילדיו, כבר מגיל צעיר, את האהבה למורשת היהדות ואת המשיכה העזה לציונות. למרות המחיר הרב, שעלה הלימוד בבית־הספר "תרבות", כל הילדים אצלנו למדו שם עם הגיעם לגיל בית־ספר. משם היתה הדרך סלולה לתנועת השומר־הצעיר.

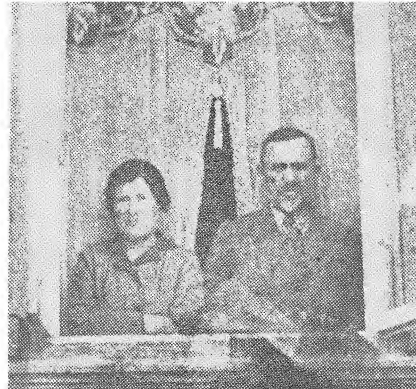
זכור לי מקרה, כשלתנועת השומר־הצעיר לא היה קן משלה, וההורים התירו להם להשתמש בחדר הגדול לחגיגת חלוקת הסמלים "חזק ואמץ". היה זה דומני הטקס הראשון מסוג זה. האווירה היתה חגיגית ולי לא הורשה להיכנס. עמדתי מאחורי הדלת והסתכלתי בעד לחור־המנעול והקינאה בערה בי.

בית אבא ואמא

עיבוד שער־חזיר היה מרכז החיים בעירנו. כששפר חלקו של ענף זה, כל העיר היתה שרויה בגיאות. בית־מלאכה מסוג זה דרש הרבה ידיים עובדות, ואצלנו היו הסידורים הדרושים לביצוע כל העבודות, כגון: ביתן מיוחד עם תנור ודוד להרתחת השיער; אמבטיות לרחיצה; ארון גדול מחוץ לביתן עם גפרית לליבּון; תנור לייבוש וכו׳. כל זה הצריך טיפול רב. נוסף לעובדים, כל המשפחה תרמה מזמנה לביצוע עבודות שונות. משעמם לא היה אף פעם, אך במיוחד שמחתי בימים, כשהיו מעסיקים בחורות לעבודה זמנית. תפקידן היה להפריד את השערות השחורות מן הלבנות, וכך אפשר הה לראותן יושבות מסביב לשולחן, כשביד שמאל מחזיקות הן כמות של שערות וביד ימין מוציאות אחת־אחת את השערות השחורות מבין הלבנות וזורקות אותן על השולחן.

היתה זו עבודה משעממת וחד־גונית, אך הבחורות דאגו שיהיה שמח. שרו וסיפרו כל מיני סיפורים, וכמובן כל מה שקרה ולא קרה במזריטש עלה לדיון. ואילו אני דאגתי להגיש להן דברי מאכל ומשקה, למען ימשיכו בשירים וסיפורים.

אמא היה לה תחום־פעילות משלה. עד היום אינני תופסת איך היתה מסוגלת לעשות כל אותם הדברים, כמו ניהול משק־בית, גי־דול שישה ילדים (אחרי שחמישה ילדים מתו בגיל רך), עזרה בבית־המלאכה ודאגה מתמדת למשפחות שבמצוקה. כל זאת עשתה אמא, בלי להשמיע אף אנחה. מעולם לא התאוננה. אדרבה, נוסף לכל הע־בודות עוד התנדבה ועשתה למען ה"ישיבה" הגדולה במזריטש, שהי־תה לשם־דבר בכל פולין.

אמא ואבא בחלון ביתם

היה צריך לדאוג לבחורים, למזונם, למקומות־לינה וכו׳. לכך אמא תרמה כל זמנה הפנוי, והר־בה מאוד מחשבה.

למען האמת ייאמר, כי מצד הילדים לא זכתה אמי לעידוד בכלל. אדרבה, עוד גרמנו לה צער רב: בחורי־„ישיבה", שהתאכסנו בביתנו דרך־קבע, היו מת־חלפים מהר מאוד, כי כל בחור־„ישיבה" שנכנס אלינו כבר לא חזר לשם; כולם היו, בהשפעתנו, ל"אפיקורסים".

להערכה זכתה אימנו גם מצד שכנותיה הגוייות, שהיו מדברות יידיש, ולמדו גינוני־שיחה שלנו. כיוון ששמעו תמיד, בעת פנייתה לאבא, את הכינוי "רב זישה", היו הן פונות אף לאימנו בכינוי "רב רעשע"...

אבא היה דמות מיוחדת־במינה. התייתם מאימו בגיל צעיר מאוד. הספיק ללמוד רוסית, חשבון ויידיש. בנעוריו למד ב"ישיבה". היה צמא לדעת ולהשכלה ומצא תמיד את הזמן לקריאה. העיתון "היינט" היה לעיניו בכל הארוחות. בשבתות וחגים היה קורא ספרים, ולאוו־דוקא מהספרות העתיקה.

כל השנים היה עובר ב"ימים נוראים" לפני התיבה, ועד היום מהדהד באוזני קולו הערב. היה קורא בתורה ותוקע בשופר.

עם־זאת היה פעיל בחיי הקהילה. היו מזמינים אותו ליישב סכסוכים בין הבריות, מה שקראו "בורר". פעיל בתנועת הציונים הכלליים, חסיד מושבע של יצחק גרינבוים.

אבי עברו עליו חיים מלאי־עמל והוא הצליח הודות לשקדנותו, התמדתו וכוח־הסבל ואון־היצירה, שפיכו בו כמעיין המתגבר. כך הצליח גם לעצב דפוסי־החיים של ילדיו.

אבא היה עשוי ללא־חת. דבר זה הפחיד לא־אחת את אמא ואותנו. בלילות קרים ואפלים, כשאך נשמעו קולות מבחוץ, מייד היה אבא קם ויוצא לחשכת הלילה לבדו לראות מה קרה, ואם זקוק מישהו לעזרה.

כשפרצה מלחמת־העולם השנייה, ראיתי בפעם הראשונה את אבא שלי מפחד. הוא חרד, והאיץ בנו, הצעירים, לברוח מפני הגרמנים. כי שלא כאחרים, אבא היה מאוד פסימי ביחס לגרמנים. הוא חרד — לדאבוני, לא במידה כזאת, שיצטרף אלינו, עם אמא ואחותנו הבכירה ומשפחתה.

יותר מאוחר, בהיותנו בבריסק, היה זה אבא, שהשפיע עלינו בכל הדרכים לא לחזור הביתה, כל עוד הגרמנים שולטים במקום. לא עמד לו שכלו הרב לדעת מה צפוי ליהודים, שנשארו במזריטש, כי איש לא יכול היה להעלות על הדעת השמדה שלא היתה דוגמתה בהיסטוריה.

זוכרת אני את הסיפורים המרתקים, שהיה אבא מספר לנו על תקופות שונות בחייו, כמו תקופת שירותו בצבא הרוסי, מאורעות מלחמת־העולם הראשונה וכו׳. ואני בתומי חשבתי אז בליבי, שלי לא יהיה מה לספר כשאגדל וכי חיי יעברו בעיר מזריטש הקטנה.

כעבור שנים, כשקרבה מלחמת־העולם השנייה לקיצה, וטרם נודע לנו גורל יקירינו, ציפיתי לרגע, בו אוכל לשבת עם אמא ואבא ואחותנו עם משפחתה ולספר להם על הקורות אותנו ברוסיה הרחוקה, בקומי הקרובה לקוטב הצפוני. כיצד הצלחתי בנס להציל את בני יחידי, שנולד בבריסק חודשיים אחר שנאלצתי לעזוב בית חם והורים אוהבים. אך לרגע הזה לא זכיתי. לא היה למי לספר, ואילו היה מישהו מהם מצליח להימלט מציפורני הנאצים ימ״ש, גם אז, הסיפורים שלי היו כאין־וכאפס לעומת מה שיכלו הם לספר...

מרדכי יערי (פרקלואלד)/תל־אביב

זכרונות מבית־אבא

כשאתה אומר זכרונות מבית־אבא, משתמע מכך, כביכול, שהמכריע במשפחה הוא אבא. אך הזכרונות, שאני נושא עמי, לקוחים מבית אמא באותה מידה כמבית אבא. בזה טמון אותו שילוב מופלא של בית אבא־אמא, שהשאיר בנו זכרונות נעימים, לאורם אנו מתחממים לא־אחת בגבור רוחות־פרצים בחיינו.

אבא ז"ל, לייזקע — כפי שכונה בפי כול — הוא בעינינו סמל היושר, העַ־מידה ללא־חת על עקרונות הצדק, והאהבה ללא־גבול לארץ. לא איש־אשכולות היה אבא, אך דבר זה לא מנע ממנו ליטול חלק בפעילות מפלגתית ולהיות אחראי לספרייה בסניף מפלגת פועלי־ציון שבעירנו מזריטש. הוא שקד להגדיל את הספרייה ולהרחיבה וכל פעם שהזדמן לערי־הפלך ולבירה ווארשה, היה חוזר משם עמוס חבילות ספרים חדשים.

הספריה ע"ש י. ח. ברנר

בתמונה: (משמאל לימין) 1 אבי, אליעזר פרקלוואלד, 2 שלמה רוגוז'יק, 4 חנה רוגוז'יק וא.

מיטב זמנו הקדיש לעבודה זו, והיה ער לכל הנעשה בארץ. העיסוק האפור של מכירת בגדים בחנות אביו, נועד לפרנסת המשפחה, ואילו הוא היה כל־כולו, במחשבה ובמעש, שקוע בפעולה למען המפלגה ולמען ארץ־ישראל.

אבא ליד החנות

אמא — תיבדל לחיים ארוכים — השלימה את תכונות אופיו של אבא מתוך שיצרה אווירה של עליזות וחוסר־דאגה ליום־המחר. היתה כולה שופעת שמחה. צחוקה הצלול היה מהדהד תמיד בין כותלי הדירה. ברגעים הקשים ביותר, אם מבחינה כלכלית ואם מבחינה משפחתית, לא נפלה ברוחה. תמיד מעודדת את הזולת ומבטיחה לו — כאילו בה תלוי הדבר — שהכול יסתדר בכי טוב. חיוך היה נסוך תמיד על פניה וזמר עליז בפיה. אי־אפשר היה, שלא להידבק ברוח האופטימיות שהשרתה ולא לשכוח קימעה את תלאות־החיים.

מקום מיוחד תפסה אֵם־האמא, הסבתא אסתר. כל השנים התגוררה עמנו, מעת שהתאלמנה בשלישית ושימשה לנו כאֵם. סבתא ידעה סבל רב בחייה. היא נישאה בגיל 18. מבין שבעה הילדים שילדה נותרו רק ארבעה, והשאר נפטרו בשנות־חייהם הראשונות.

סבתא הצטיינה בזכרון מופלג ובחכמת־חיים בלתי־רגילה. גאה היתה לספר לנו, לנכדיה, סיפורים על מעשיה ובין־השאר אותו מעשה, בו התערבה עם אחיה — המורה בּוליה (כינויו בעיירה היה "בּוליע לערער"), כי תוכל לומר בעל־פה את תפילת "שמונה־עשרה" של ראש־השנה, שהיא ארוכה וקשה. ואמנם זכתה בהתערבות...

סבתא התגוררה בביתנו עד יום־פטירתה בגיל תשעים. יחסים של כבוד והערכה שררו בין אבי וסבתא, חרף חיכוכים פה־ושם, בייחוד בשנות־חייה האחרונות. סבתא היתה קשורה מאוד לאמא, ועל אף חכמת־החיים שבה, לא יכלה להסתגל למחשבה, שבתה כבר עומדת מזמן ברשות עצמה. זכור לנו, כיצד סטרה לאמא על לחייה — שנים מועטות לפני פטירתה — על כי העזה לחזור הביתה מאוחר בעוד סבתא בבית לבדה.

רק עתה, במבט לאחור, מסוגלים אנו להעריך את גדלות־נפשה ואת היותה משוחררת מחולשות זיקנה, כגון רכילות, קינטור וכיוצא באלה.

פרידה מן הישן

אחד הזכרונות, שנחרת בי עמוק מתקופת־ילדותי, קשור לרצח ארלוזורוב. אבא נוהג היה בבית לקרוא את העתון היומי ביידיש "היינט". באחד הבקרים בשלהי חודש יוני 1933 — שמענו גניחות מחדר־השינה של אבא. בהיכנסנו לחדר, נדהמנו לראות את אבא שוכב במיטתו, כשהעתון "היינט" פרוש לפניו ועיניו אדומות מבכי. באצבעו הראה על הכותרת בעתון, המבשרת באותיות "קידוש־לבנה", כי "חיים ארלוזורוב נפל חלל לפני בני־עוולה". ידענו זיקתו העמוקה של אבא לארץ ולכל הנפשות הפועלות בה, אך לא שיערנו עצמת ההזדהות והקשר.

מצבם הכלכלי של הוריי היה איתן וחיינו התנהלו על מי־מנוחות וברווחה. מדי־שנה היינו מבלים חדשיים בכפר־הנופש "יאֲלניצה". אנו, הילדים, לא ידענו מחסור. כל שאיווינו — קיבלנו. לפתע הוטלנו לריגשת הנסיעה לארץ־ישראל. משום־מה הצטיירה בעיני אבא הארץ כמדבר־שממה, שחיי־התרבות והנוחות טרם חדרו אליה. זכורני היטב את ההכנות ואת אריזת החפצים שלפני הנסיעה; את ההתלבטויות, אילו חפצים לקחת ואילה להשאיר ולמסור לשכנים. אבא — ואמא החרתה־החזיקה אחריו — טען, כי יש להמעיט ולקחת עימנו רק חפצים הכרחיים, שכן דירתנו לעתיד תהיה קטנה ביותר. הוא טען, כי כל אותם אביזרי נוחות וחפצים המרחיבים דעתו של אדם, כגון וילונות, שטיחים, מערכת־כלים וכיוצא באלה, מיותרים הם ולא יהיה צורך בהם ב"פלשטינה".

יכול אני להיזכר באווירה, ששררה אז בבית ואשר דמתה למעין פרידה מחיי־יישוב והגירה לארץ־מדבר. אין להבין מכאן שהאווירה היתה עגומה, כאילו נשלחנו לארץ־גזירה. ההיפך מכך הוא הנכון. אווירה של עליצות ושמחה שררה בבית כשכל שכנינו שותפים לה. אווירה זו ביטאה את נחישות החלטתנו לשאת בכל חבלי־קליטה למען הגשמת משאת־נפשנו.

הפלגנו ארצה באניה, שעשתה דרכה מנמל קוֹנסטאַנצה שלשפת הים השחור, אשר אליו הגענו בנסיעה ברכבת מפולין לרומניה. זכורני את מעבר הספינה במיצר בוספורוס, שהתרחש בלילה, כשכולנו רכונים על מעקה הסיפון וצופים במעבר האנייה ועל החוף מרצדים אורות היישובים של תורכיה.

הגענו לנמל יפו באחד באוקטובר 1933, ימים מעטים לפני ראש־השנה. עוד בטרם דרכה כף־רגלנו על אדמת הארץ, היה עלינו לעבור חוויה נוספת בפיתחו של הנמל. ומעשה שהיה כך היה.

הירידה בחוף

כזכור לרבים, לא היה כל רציף בנמל יפו. הורדת הנוסעים התנהלה הרחק מן החוף כשהם מועברים לסירות, שהשיטו אותם לחוף. ההורדה נעשתה על־ידי סוורים ערבים־"חורנים". הללו היו מעמיסים את הנוסעים על כתפיהם ומעבירים אותם מכבש־האנייה לסירות הקטנות, שהיו מפליגות לחוף, תוך טילטולים בגלי־הים הסוערים.

בראות אמא סוורים אלה על תרבושם וחזותם השחורה, כיצד הם מעמיסים את הנוסעים על כתפיהם, כאילו היו ארגזי־"שמוטי" — שהיו מורגלים לטעון בעונת יצוא פרי־ההדר — פרצה בבכי מר וקבעה בפסקנות: "אני לא ארד בנמל זה!" ולא הועילו כל תחנונינו. ואף־על־פי שידעה, כי אבא חסר כל מזומנים לשלם את הפרש הוצאות־הנסיעה דרך נמל חיפה, היא עמדה על שלה. לא היה מנוס אלא ללוות סכום־כסף מידידים, שהגיעו אתנו, ולרדת בנמל חיפה, ישר מכבש־האנייה לרציף, בלי העמסות־ביניים על כתפי ה"חורנים". מחיפה נסענו ברכבת לתל־אביב לשכונת ברנר, למשפחת ריינוויין, שציפתה לבואנו.

היתה זו האכסניה הראשונה, שקלטה אותנו בארץ ועליה שמענו עוד בחוץ־לארץ. משפחת ריינוויין התגוררה בצריף־עץ בשכונת ברנר בדרום־מערב העיר. זכורה לטוב המשפחה, על החמימות בה קיבלה אותנו כמו את משפחות־העולים האחרות, שהגיעו מעיירתנו מזריטש.

הצפיפות בצריף היתה רבה. לריינוויינים היו שלושה בנים, כך שהצטופפנו כולנו — תשע נפשות — ב־3—2 חדרונים. אך מי שם אז לב לקטנות אלו? העליצות והשמחה שררו כל אותם ימים, שבהם שהינו במחיצתם. צריף הריינ־וויינים שימש אז כמקום־כינוסם של עולי מזריטש. ורבות המשפחות שמצאו אצלם מקלט ראשון בטרם נפוצו ליישובי־הארץ השונים. למרות מצבם הכלכלי הדחוק וצפיפות המגורים בצריף הדל, התקבלו העולים על־ידי הריינוויינים בזרועות פתוחות. מפיתם אכלנו ועל יצועיהם ישנו. חמימות אנושית זו, בעת פגישה ראשונה עם סביבה זרה, הקלה מאוד על הרגשתנו וחיזקה ידינו לקראת דרך־החתחתים של קליטה בארץ.

לאחר ימים אחדים נמצאה בשבילנו דירה ברחוב הקישון, ששימשה עד אותה עת מחסן או חנות. התריס היה עשוי פח גלי אטום, שהיה מורד בטריקה על־ידי משיכתו במוט ארוך. בדירה זו, בת שני חדרים, התגוררה עימנו משפחת אהרל׳ה צוקרמן, כשלכל משפחה מוקצה חדר וכוך קטן, שהיה מחוץ לדירה, בחצר, ושימש מטבחון משותף לשתי המשפחות. אהרן צוקרמן ז"ל — שנפל קורבן במאורעות הדמים של 1938 — היה ידוע כבעל חוש הומור נפלא. הוא ידע להשרות על כולנו אווירת עליצות, שהפיגה את המתיחות שהיתה משתררת פה ושם מחמת התנאים הקשים, שבהם התגוררו שתי המשפחות.

כעבור כמה חדשים העתקנו משכננו לדירה מרווחת יותר, ברחוב סמוך. לא נמצאו אז דירות קטנות, אלא רק דירות בנות ארבעה חדרים. אמא לא נבהלה מכך. היא אספה מיספר בחורות וזוג בולגרי שפגשה באקראי ברחוב, וכך היתה בעלת דירה לשלוש־עשרה נפשות, שחלקם התגוררו אצלה כדיירי־משנה. רק אמא, על פעלתנותה ומרצה הבלתי־נדלה, היתה מסוגלת לארגן, מניה ובניה, בארץ זרה, בה נמצאה רק חדשים ספורים, פעולת־"איכלוס" מהירה ויעילה כזו.

חבלי קליטה

לאחר שהתרווחנו בדירתנו החדשה, החלה זו לשמש יותר ויותר כמקום התכנסותם של עולי מזריטש, ולא רחק היום והוא החליף את בית הריינווײנים שבשכונת־ברנר. היה זה אך טבעי לרבים מן העולים — קרוב־משפחתנו — פייבל

פגישת בני העיר בבית יוסף וינטה ריינוויין בפורים 1934

בתמונה: יאנקל לבנגליק, לייבל וינוגרד, גודניה, שרגא בן־גל, שלום בובקין, ינטה'לה לוינזון, משה כ"ץ, אליעזר פרקלולד, משה טרון וא.

פיטרמן, שני האחים דולינסקי, הינדה הלפרין ועוד — שהכירו את בית הורי במזריטש ואת טוב־ליבה של אמא, כי בצעדיהם הראשונים בארץ יפנו אליה בבקשת סעד, עצה, עידוד ולעתים קרובות גם ארוחה, אמנם דלה, אך מתובלת בתבליני רצון טוב ושימחה לעזור. תקצר היריעה מלמנות את כל אלה שעברו דרך ביתנו ומצאו בו משענת ומקור לחיזוק־רוחם בהתמודדות עם חבלי־הקליטה הראשונים.

זוכר זאת אברהמ׳לה גפני (וינטראוב), שאימצנוהו כאח; ובוודאי יזכור שמחה וישניה, כיצד אמא עודדה אותו לערוק מצבא אנדרס. כזכור, היה זה צבא של פליטים מפולין ששהו בבריה״מ — וביניהם כמה אלפי יהודים — אשר בשנת 1942 הוצאו מרוסיה הסובייטית לארצות המזרח־הקרוב. בזמן שהותו של הצבא בארץ — בראשו עמד גנרל פולני בשם ולדיסלאב אנדרס — נשרו מגדודיו רבים מהחיילים היהודים והצטרפו לאירגוני־לוחמים עברים.

יזכור זאת גם יוסף ניישטיין, אשר צורף למשפחתנו והתגורר עימנו בצריף רעוע בשכונת „התקווה״ למעלה משנה, כשאנו מתגוררים בצפיפות של שבע נפשות בחדר־וחצי — זמן רב לפני שמשרד השיכון פירסם ברבים, כי צפיפות של שלוש נפשות ומעלה בחדר נחשבת לתת־דיור, שאיננו מאפשר ניהול־חיים תקין.

חבלי־הקליטה של אבא, במקצועו החדש, היו קשים ביותר. כאמור, היה תחום־התמחותו של אבא בפולין מסחר בבגדי־קונפקציה, ואילו בארץ החל בלימוד מקצוע חדש — בנאי וטייח, הכרוך בעבודת־כפיים קשה. אבא התגאה בעבודת־הכפיים של מקצועו החדש ולא ראה בכך משום פחיתות־כבוד. אמון היה על האידיאלים הציוניים־הסוציאליסטיים של מפלגת פועלי־ציון.

בתקופה הראשונה של לימוד המקצוע סבל אבא קשות מכוויות־סיד בידיו העדינות, שלא הורגלו למלאכה כה מפרכת, שגם בעיני צעירים ממנו לא נחשבה מן הקלות. כה קשתה עליו העבודה בחדשים הראשונים, עד כי במשך למעלה ממחצית־השנה הראשונה לעבודתו החדשה, היה נוהג לחזור הביתה ולשכב במיטתו עד למחרת בבוקר. לא עזרו לאמא כל הפצרותיה, כי יתאושש ויקום לביקורי ידידים בבית ומחוצה לו. הוא פשוט לא היה מסוגל לכך מבחינה פיזית. רק עם הזמן הסתגל למקצועו החדש. עד־מהרה עמדו מעבידיו על כישוריו לבצע כל מלאכת־יד בשלמות וביסודיות והחלו להעסיקו בעבודת־בנייה־וטיח אמנותיות, שנמסרו רק לבעלי מקצוע בעלי ותק של עשרות בשנים.

הזכרונות מאירים לעתים את דרכינו בלקחם, שהם תמצית נסיון־חיינו. הם מצווים עלינו מצוות ״עשה ואל־תעשה״. יש בהם שלקחם טוב ומועיל, ועלינו ללכת לאורו, ויש שמשמשים כתמרורי־אזהרה לבלתי־חזור על מעידתנו.

אשרי אדם, שהזכרונות מבית־הוריו והערכים שספג מהם משמשים לו כאבוקה, המאירה נתיבו ומעודדת רוחו בגבור עליו קשיי־יומו.

אישים

שלום סמיד (סמיאַטיצקי)

נ ח מ ו

צווינו בכות ורגוע, קונן והשקט,
לתבל את הפת במלח דמעותינו ;
וכל אשר נוגה וכל אשר אוֹבד
להטביע בחביון המצולה של לבנו.

ולדלות, מדי עת, מהכאב שצורף
צלילים ומראות כמבעד דוֹק אוורירי ;
בת־שחוק שנגוֹזה, צל דמות שחלף —
הד־חיים שנמוֹג בעצבוֹן סגרירי.

צווינו לחיות אף נגזרנו לגווֹע —
זה דרכו של הציץ לצמוח ולנבוֹל,
זה אָרחו של החרס לעלות ולשקוע —
צווינו לבלות את הדמע ולחדוֹל.

מאיר איידלבוים

1. הרב דוב נחמן שפירא

הרב דוב נחמן שפירא ז״ל נמנה עם הרבנים מן הדור הישן. דומני, שהעולם הסוער מסביב והתסיסה בעולם היהודי, שלא פסחו על מזריטש העובדת והציונית, פסחו עליו. אמנם כרבה של העיר, שסיכסוכיה היו מרובים, ובה גם שביתות והפגנות, היה גם הוא מעורב בהם. אבל, ספק אם נזקק להם מתוך זיקה נפשית. כל כולו היה תורה ומשפט.

כבנו של רב־העיר ואחד מגדולי הרבנים בזמנו, גדל באווירה של תורה ושל אורח־חיים רבני. ואף־על־פי־כן היה הוא, כמדומני, תלוש מן המציאות שבבית אביו הגדול, ר׳ ישראל איסר ז״ל, שהיה מעורה בחיים ופעיל בתנועת חיבת־ציון ושיתף עצמו במפעל החלוצי הגדול של „יסוד המעלה״. רבי דוב נחמן, אציל הרוח והמידות, חי בעולמו שהיה עולם של תורה. ואמנם כרב מקובל היה בעולם הרבני כפוסק גדול, ורבים מדיני־תורה מחוץ לעיר הובאו לפניו. ואז היו באים אליו לא רק בעלי־הדין, אלא גם רבני הערים, שבהן הגיעו לשבת בדין תורה, לעיתים במשך ימים.

ר׳ דוב נחמן היה גדול בתורה, בקיא וחריף. בספרו של אביו שו״ת „עזרת ישראל״, מובאים הרבה חידושים של בנו, והם מצטיינים בחריפות.

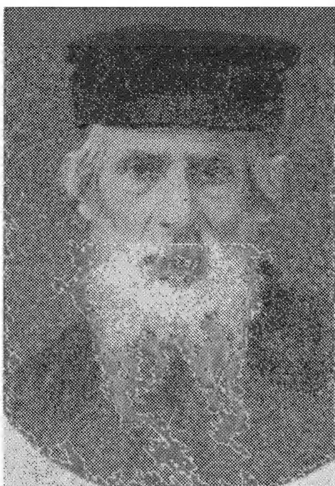
רבנותו הראשונה היתה בקונסטנטין על יד סמיטיץ. מכאן עבר למזריטש ומילא את מקום אביו, שנפטר בשנת תרנ״ד. הרב דוב נחמן ז״ל כיהן ברבנות במזריטש למעלה מארבעים שנה.

במותו הסתלק ממזריטש טיפוס של רב מן הדור הישן, שכל עולמו תורה ומשפט.

2. ר׳ מאָטל פרידמאַן

כשאני עוצם את עיני אני רואה את ר׳ מאָטל כאילו חי. אני רואה אותו כשהוא חוצה את רחוב לובלסקה ומשרך דרכו בצידי הרחוב לכיוון בית־המדרש הגדול. ראשו מושפל קצת. תפוס־מחשבות פוסע את פסיעותיו הקטנות ומשרבב ברגליו דרך הילוכו; או כשהוא עומד בשעת־התפלה על ידי הכותל המזרחי משמאלו של ארון־הקודש, או יושב רכון על ה„שטנדר״ ומעיין בספר.

רבי מאָטל משרידי דורות המתנגדים, לובש קאפוטה וכובע. בשבת הכובע של קטיפה. זקנו הקטן והמדולדל קצת, שערותיו שיבה ופאותיו ארוכות כדרך יהודים חרדים מאז הימים.

ר׳ מאָטל פרידמן

על ר׳ מאָטל שמעתי בבית אבי. אולם נדמה לי, שלא ראיתיו עד היותי בן עשר בערך, עת למדתי אצל המאלקינר (ר׳ יעקב פרבשטיין, שנפטר בארץ). מבחירי האברכים בקיבוץ, שמקום־מושבו היה בבית־המדרש הגדול. ושם גם אני עשיתי רוב יומי ובבית־המדרש הגדול ראיתיו מקרוב. ראיתי שכולם נוהגים בו כבוד. אז לא הכרתיו. עם־זאת הכבוד שנהגו בו עניין אותי. ר׳ מאָטל היה איש אמיד ובעל בית־חומה גדול. אולם לאחר שנים ידעתי, שהכבוד שחלקו לו לא היה בגלל עשרו, אולי גם בגלל כך, אבל בעיקר בגלל היותו אדם גדול באמת.

כאמור, אז לא ידעתי להעריכו, אבל הוא עורר בי עניין בגלל מה שסיפרו עליו. בעיר סיפרו, כי לר׳ מאָטל בניין מיוחד בחצרו שהקים למען אחסן בו את ספרייתו הגדולה, המכילה למעלה מעשרת אלפים ספרים. לא יכולתי אז להבין מה עושה איש עם כל־כך הרבה ספרים? בימים ההם היו בכל בית יהודי ספרים, למי רק מעט ולמי הרבה, לפי ידיעתו בתורה וגם לפי יכולתו לקנות ספר. הספרייה הגדולה ביותר בעירנו היתה זו של רב העיר. שני כתלים שבחדר בית־דינו הגדול היו מכוסים ספרים. והשנייה, הספרייה של יהודי מזריטש. אבל לשתיהן לא היו עשרת אלפים ספר. בימים ההם כבר הייתי קורא ותיק ומקבל ספרים מן הספרייה. השתוקקתי להיות יוצא ונכנס בספריה של ר׳ מאָטל. רצון זה התממש לאחר כמה שנים.

במשך הזמן השתנה תוכן הספרים שקראתי. בימים ההם החלו לעניין אותי ספרי השכלה. נודע לי שאצל ר׳ מאָטל אמצא את ספרי ריב״ל (ר׳ יצחק בר לווינזאָן), מראשי המשכילים במאה התשע־עשרה. ר׳ מאָטל, כמי שהלך בעקבות הגאון מווילנא, היה גם קורא בספריהם של משכילים, שהיו מושרשים ביהדות ותלמידי־חכמים גדולים. ריב״ל היה מאלה.

ספרי־הלכה וחידושים

נכנסתי אליו. מצאתיו בבית־הספרים שלו כשהוא יושב ומעניין בספר ועל־ידו חוברת, קולמוס ודיו. כשהרים את ראשו, ראיתי לראשונה את עיניו, עיני תלמיד־חכם. הוא הסתכל בי. אמרתי את בקשתי. הרגשתי שהוא מסתכל בי בסקרנות. ודאי הופתע שאחד צעיר כמוני יבקש את ספרי ריב״ל. שאלני לשמי ולשם אבא. השבתי. אחר שניות שח אתי; ודאי רצה לעמוד על ידיעותי. אינני יודע, אם השבעתיו רצון. קיבלתי את הספר ובבואי אליו לאחר זמן שוב נכנס

בשיחה עמי. נעשיתי "לקוח" שלו. אז הכרתי את ספרייתו. רוב רובה היתה זו ספרייה רבנית. ספרי־הלכה, חידושים, מוסר, דרוש, קבלה וגם ספרי חקירה והשכלה מסויימים. ר' מאָטל היה איש־עסקים, אבל עיסוקו היה לימוד תורה ועיסוק בחכמת ישראל, במיוחד גינאלוגיה, ענף חשוב מאד בתולדות ישראל (וכן בהיסטוריה הכללית).

ר' מאָטל היה למדן מופלג וכתב הרבה חידושי־תורה, אך מעט מאוד באו לדפוס. ספר אחד שלו "פותח דברים" על הלכות תפילין, נדפס ביחד עם ספר שו"ת „אהל משה" לר' משה קצנלבוגן, דיין במזריטש. ר' מאָטל מימן את ההוצאה. כן השתתף בקבצים שונים, שהופיעו אז. עמד בקשרי־מכתבים עם גדולי רבנים ומהם שהביאו מחידושיו בספריהם.

היה לו עוד תחביב — חכמת־ישראל. הוא חיבר למעלה מעשרים חוברות בענף הגינאלוגיה לתולדות רבני ישראל. חוברת אחת, "בר אבהן", הגיעה לידי על ידי הר' אברהם פרידמאן, קרוב משפחתו, שלמד ב„בית־יוסף" במז־ריטש. אחר מותו של ר' מאָטל בשנות העשרים מכרה המשפחה את הספרייה שלו לארצות־הברית. חלקה הגדול נמכר לבית המדרש לרבנים הקונסרבטיבי ע"ש שכטר, והשאר למוכרי־ספרים שונים. מה שנשאר, ביניהם, כתבי־יד ומכתבים, הזניחה המשפחה, אלא שנתנו להרב פרידמאן רשות לחפש ביניהם. והוא שהציל הרבה מהם מאבדון. חלק נתן לד"ר הנדל ע"ה, וחלק מהם מסר למוסד הרב קוק. לפני שנים היו אלה לפני עיני ומצאתי מכתבים מעניינים מאוד, מהם למדתי על משפחתו — משפחת רבנים ענפה וידועה מאוד בישראל. כן מצאתי כתב־יד: חיבור על כל משניות וגם מכתבי־הסכמה עליו. כנראה חשב להביא לדפוס את חיבורו.

ר' מאָטל לא היה עסקן ציבורי, אולי בגלל היותו תמיד שקוע בלימודו ובכתיבה. יוצא מכלל זה היה בית־המדרש הגדול. הוא דאג לרכישת ספריו ולתיקונם, ואמנם הודות לר' מאָטל היתה הספרייה בבית־המדרש הגדול במז־ריטש מהגדולות ביותר, הן בתוכן הספרים והן בכמות. אלפים ספרים נמצאו בבית־המדרש הגדול, מהם 100 שסי"ם, 70 מהדורות של ה„יד החזקה". דומני, שלא היה ספר־הלכה או חידושים, שאדם היה רוצה לעיין בו ולא מצאו בבית־המדרש. כן ספרי אגדה, דרוש ומוסר ועוד ועוד.

עם שחר היה ר' מאָטל פרידמן משכים והלך להתפלל. שתקן וצנוע היה. לא הפגין ולא פירסם את ידיעותיו, אבל גם לא הצניע אותן. הוא נשא ונתן עם כל מי שבא אליו לדבר בתורה או בחכמת ישראל. כאיש שתפילה בזמנה היה לו עיקר, היה הולך כל יום לבית־הנתיבות לכוון את השעה המדוייקת.

ר' מאָטל נמנה על החבורה הקטנה של הרבנים, שהעשירו את חכמת ישראל בשל ידיעתם הרבה בכל מכמני התורה. אכן, יחיד היה במזריטש ורק מעטים ידעו את תרומתו הגדולה.

3. הרב יצחק יעקב וכטפויגל

בן תשעים־ושתיים שנה (תרמ״ג—תשל״ה) היה בן־עירנו, הרב הדגול רבי יצחק יעקב וכטפויגל, במותו. מהן למעלה משבעים שנה ישב בירושלים ושפט את עדתו כראב״ד (ראש אב בית־דן) ברבנות ירושלים. תחילה בנשיאותו של רבה של ירושלים המפורסם, רבי שמואל סלנט. אחר מלחמת־עולם הראשונה, כשנוסדה השכונה נווה־יעקב, שהוא היה ממייסדיה, נבחר לשמש רבה, ואחר מותו של רבי גרשון הורביץ, רבה של מאה־שערים — נתמנה הרב וכטפויגל לרב במאה־שערים. על רבנותו ועל הרבצת תורה כראש ישיבת מאה־שערים, ובעיקר על אישיותו הדגולה, שהודות לה זכה אפילו להוקרה וכבוד על־ידי הקיצוניים, כתבה העתונות ואין כאן מקום להאריך. רצוננו לכתוב על הרב וכטפויגל כעל בן־עירנו, שעליו גאוותנו, ועל השפעתו הרבה בעיר במשך השנים הספורות, שעשה בתוכנו.

הרב יצחק יעקב וכטפוגל

דרכו של „ילד־פלא״

את הרב יצחק יעקב וכטפויגל הכרתי לראשונה בשנת 1915. סמוך לפרוץ מלחמת־עולם הראשונה יצא הרב וכטפויגל לווארשה לשאול ברופאים, ועקב המלחמה נשאר תקוע בבית הוריו. כאמור, הכרתי אותו בשנת 1915. לפני כן לא שמעתי עליו, ומסופקני אם, להוציא בני הדור הקשיש, ומהם רק בני־תורה, ידעו בני־העיר עליו ועל בואו. שכן לא ארכה ישיבתו במזריטש. בגיל אחת עשרה שלחוהו הוריו ללמוד ב״ישיבות״. בעיר התפרסם כילד־פלא וב״ישיבות״ הגדולות נודע כ״עלוי ממזריטש״. תחילה בוולוז׳ין, ואחר־כך בסלובודקה ובטלז, שאליה יצא עם תשעה ״חברים״ מבחירי ה״ישיבה״, שנילוו אל ראש־הישיבה, ר׳ אליעזר גורדון, בצאתו לייסד שם ״ישיבה״. כבר אז היה מפורסם כגדול בתורה. באותם ימים בא לליטא מירושלים הגאון ר׳ זרח ברוורמן, מייסדה וראש ״ישיבה״ של מאה־שערים, לחפש חתן בשביל בתו רחל־בלומה המשכילה והחכמה. ומשהכיר את בן־עירנו, פארה של טלז, לקחו לחתן. והוא, בן־עשרים שנה, עלה לארץ־ישראל. לכן אין פלא שלא שמענו עליו. כנראה, למדני העיר זכרו אותו ומהם שאף הכירו אותו מקרוב והללו הזמינו אותו לתת יד לביצור החינוך התורני בעיר. שכן, מחמת המלחמה לא זו בלבד שה״ישיבות״ נסגרו ותלמידיהן התפזרו, והדרכים

למקומות־תורה חסומות היו, אלא גם הלימוד בעיר הושבת. כשנה אחר פרוץ המלחמה, שוב החלו מנהיגי העיר לתת דעתם לענייני חינוך.

המוסד התורני בעיר (מלבד החדרים) היה התלמוד־תורה. לבד מן המחלקות העליונות, ביחוד המחלקות של ר׳ מאיר פורמן ור׳ ראובן (ראובלה) גרומן (הישיבה הקטנה), היה מוסד זה שרוי בשפל. ידידי הרב וכטפויגל, בייחוד רבי ברוך מאיר רוזנבלום ז״ל, השפיעו עליו שיתעניין במוסד. זכורני, פעם נכנסו אל הכיתה של ר׳ ראובן, שהיתה הגבוהה ביותר, אורחים. שלושה מהם הכרתי, הלא הם ר׳ ברוך מאיר הנ״ל, ר׳ גדליה לב ור׳ אידל ריינווין; והרביעי — אברך־משי, צעיר עטור זקן קטן ושחור, עיניו שחורות, חמות וחכמות, פניו כהות, שיעור־קומה בינוני, ומגבעת לראשו, הקרויה ״מדאליון״ או ברוסית ״קוטוליוק״.

למדנו אז ״נדרים״. הם הציגו את האורח ר׳ יענקל. הוא בא לתהות על קנקנם של התלמידים. היינו רגילים לבחינות שיגרתיות. שואלים, אם זכורה הגמרא וכדומה. והנה הפתיע אותנו הבוחן. הוא לא ביקש, כי נקרא לפניו קטע ונסביר את התוספות וכדומה. הוא מציג שאלה ורצה שנשיב עליה על פי הגמרא והמפר־שים, כלומר — להוציא את הדין מן המשמעות שבגמרא. לפי התשובות ידע הבוחן אם התלמיד הבין את הגמרא.

חיבת הארץ ורעיון הגאולה

אחר הביקור הראשון באו עוד ביקורים. בידי ר׳ יענקל הופקד הטיפול בתל־מידי ר׳ ראובן, שהוא עצמו היה לא רק מגדולי הלמדנים, אלא גם פדאגוג מופלא ואיש נעים־הליכות. ר׳ יהושע, חתנו של ר׳ ישראל ברוק, אף הוא למדן מופלג, קיבל את ההשגחה על תלמידי ר׳ מאיר.

מאז קיבל לידו ר׳ יענק׳ל את הטיפול בתלמידי ר׳ ראובן, הפכנו לאנשים חדשים. ר׳ יענק׳ל התייחס אלינו כאל גדולים, אם־כי היינו רק בני שלוש־עשרה ומעלה. השפעתו היתה כה רבה שמרצוננו ביקשנו להוסיף שעות על שעות ולא עוד אלא שהיינו ממהרים לבית־המדרש עוד בטרם שחר ואף בחורף בשעה שהרחובות היו מכוסים שלג וכפור והחושך הכביד על ההליכה. ר׳ יענק׳ל הכניס אותנו לעולם ה״ישיבות״ הגדולות ודרכי־הלימוד שלהן. תוך זמן טיפולו העמיד בני־תורה מובהקים, שאף ב״ישיבה״ גדולה היו נחשבים לתלמידים טובים. ולא רק לפרדס התורה הכניסנו. בהשפעתו דבקה בנו חיבת־הארץ והתקרבנו לרעיון ה״מזרחי״, המטיף למיזוג לאומיות ודת. תודות לו ראה כל בעל־בית בעיר לכבוד לעצמו לשלוח את בניו ללמוד לפחות במחלקות העליונות של תלמוד־תורה. צעיר שזכה להימנות על חבורתו של ר׳ יענק׳ל, הוחזק מיוחס. תלמידי־החכמים בעיר נהגו בו כבוד. ר׳ ברוך מאיר וחבריהם מחוגו של ר׳ יענק׳ל נתנו לו יד לכונן סדרים בתלמוד תורה. מוסד זה היה, כאמור, בשפל. רובם של התלמידים, שהוכנסו לכיתות נמוכות, הגיעו בקושי ל״חומש״ עם רש״י, ואין צריך לומר לגמרא ומפר־שיה. ההזנחה היתה רבה. חוג זה החל להכניס סדר. מלמדים שלא עשו את מלאכתם

כראוי, אם מחוסר יכולת להנהיג מרות בתלמידים ואם מחוסר כשרון, פוטרו. הם קיבלו פיצויים, או עיסוק אחר. הונהג סדר־לימוד קבוע לכל כיתה והשגחה יעילה ובחינות. הגבאים (למען כבודם לא נזכיר את שמותיהם) פתחו בתעמולה נגד הריפורמות. זה "מודרניזם" מסוכן, מה גם שלאט לאט החלו להנהיג לימוד הלשון העברית, קצת לימודי־חול.

אולם רוב־רובם של בני העיר, לרבות החסידים, הצדיקו את הריפורמה של ר' יענק'ל וידידיו. הצטרפו אליו אפילו המשכילים המתונים, שגם הם דרשו להכניס סדר בתלמוד־תורה ולהפכו למוסד חינוכי מתוקן לכל בני־העיר ולא רק לבני־עניים. המאבק הסתיים במשאל־עם. חברנו שגדלו בינתיים וחונכו על־ידי ר' יענק'ל, היו פעילים ביותר והנצחון היה גדול. החינוך הדתי בעיר בא על תיקונו.

עם קום מדינת פולין נהפך התלמוד תורה למוסד מוכר על־ידי הממשלה והשתייך לרשת בתי־הספר "יבנה", מיסודה של הסתדרות "המזרחי". תלמידי התלמוד תורה יצא להם מוניטין בכל אולפני־התורה. מיספר ניכר מבוגריו למדו בסמינאריון לרבנים "תחכמוני" מיסודו של "המזרחי". תלמידי מזריטש היו ידועים כבני־תורה מובהקים והיו מפורסמם כ"המזריטשאים". גם ב"ישבות" הגדולות יצא שמם לטובה.

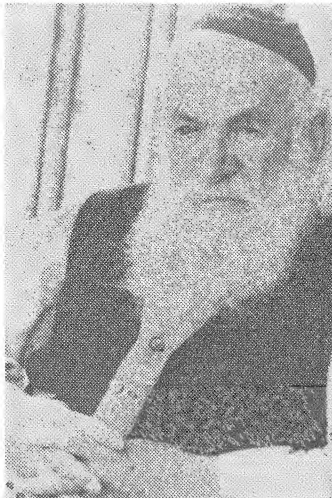
ענווה ואצילות

לא רק בחינוך היה גדול כוחו של ר' יענק'ל. הוא גם עמד יחד עם ר' ברוך מאיר ר'זנבלום בראש "המזרחי". עם תום המלחמה שקדו שניהם, עם ידידם, הרב זאב פרלמן, אחר־כך רבה של איוויע, ואחרים על הפצת רעיון "המזרחי". בזכות פרסומו שלו ושל ר' ברוך מאיר קם במזריטש סניף חזק של "המזרחי" ומשנתכנסה בוארשה הוועידה הראשונה של "המזרחי" בפולין ייצגו שניהם את "המזרחי" במזריטש ונבחרו למרכז הארצי.

יחסי שלי ושל חברי אל ר' יענק'ל, מורנו ומחנכנו, היה כאל חבר בכיר, הדואג לנו ולא הכרתי עוד איש, להוציא אנשי משפחתי הקרובה, שכה הערכתי וכה אהבתי. בשנת עשרים לוויתיו לרכבת בוארשה בדרכו הביתה לירושלים. עברו שנים ולרגל עניינים שונים הייתי בא תכופות ארצה. גם לאחר שעליתי, רגיל הייתי לסור לביתו במאה־שערים ולבלות שעות בשיחות תורניות ובשיחות כלליות. ידעתי שהוא העריך את ביקורי בביתו ותמיד ברכתיו על הטובה שעשה לי. שכן רק בזכותו הגעתי עד הלום. באחד הביקורים שלי בחוץ־לארץ נודע לי שמורי ורבי ואלופי נאסף אל עמיו. יחידי הייתי באבלי. דומני שאחד הפרקים היפים ביותר בחייו ובחיי־העיר היה פרק־זמן עשותו במזריטש בימי מלחמת־העולם הראשונה עד 1920 וכאלה היו גם ימיי וימי חבריי שנשארו בחיים וזכו להסתופף בצילו, צל החכמה, הענווה והאצילות.

4. אבא זכרונו לברכה

בכל קהילה בישראל היו אנשי־רוח, שהתבלטו בתכונותיהם והיו ידועים בצי־בור, מהם שלא חיפשו את הפירסום. עם אלה נמנה אבא ז"ל, ר' יחיאל איידלבוים שו"ב.

ר' יחיאל איידלבוים שו"ב

אבא ואמא שניהם היו ילידי מזריטש. אכן, איננו יודעים אם המשפחה היתה עתיקה במזריטש. רק זאת ידוע לנו, כי מצד אמא המשפחה היתה עתיקה יותר. שכן, הסבתא מצד אמי היתה ממשפחה שהשתקעה בעיר לפני המאה הקודמת. מה שאין כן הסבא, כלומר אבי־אבא. הוא נולד, כנראה, בשדליץ. הסבתא היתה ילידת מזריטש. אביה, ר' אידל זאלצמן, מוצאו מעיירה ליד לומז'ה. המשפחה מוצאה מר' יחיאל הלפרין, רבה של מינסק, גאון מפורסם בזמנו ומחבר הספר הנודע "סדר הדורות". משפחה זו מוצאה מהעיר הייל־בורן שבגרמניה, שהקימה מתוכה חכמי־תורה גדולים בגרמניה ובפולין. בראשם אחד ממניחי־היסוד להפצת התורה בפולין במאה השש־עשרה ר' שלמה לוריא בעל "ים של שלמה", הגהות מהרש"ל ועוד, רב בבריסק, לובלין ואוסטראה.

הסבתא נולדה במזריטש לאחר שאביה נתמנה שוחט בעיר בשנת תקצ"ג לערך. כנראה, היה הוא השוחט החסידי הראשון במזריטש. הוא היה חברו ומקורבו של הצדיק ר' נתקה ממאקוב. שניהם היו נוסעים אל ה"חוזה מלובלין", המגיד מקוזניץ, ואל "היהודי הקדוש" מפשיסחא. אחר הסתלקותו של ה"חוזה" לא דבק עוד בצדיק אחר. זוהי השערה, שכן בשיחות עם אבא ז"ל לא שמענו על רבי אחר מלבד שלושת הצדיקים הנ"ל. לבתו הצעירה ביותר לקח את העילוי, ר' משה צבי, שהיה בן לאנשי מסחר ותעשיה, אף שלא חסרו במשפחה אנשי־תורה מובהקים. כנהוג אז, התחתנו בגיל מוקדם מאוד. במשפחה שררה רוח של תורה וחסידות. באווירה כזאת גדל אבא ז"ל, שהלך בכול בעקבות אביו, ר' משה צבי ז"ל, שירש את מקום חותנו, ר' אידל ז"ל.

החתונה של אבא ואמא היתה למאורע במזריטש. שכן זו היתה החתונה המעורבת הראשונה, כלומר בין חסידים ומתנגדים בעיר, לאחר המחלוקת בין חסידים ומתנגדים שהסעירה בזמנה את יהדות פולין. (עיין בסיפרנו "די יידן־

שטאָט מעזריטש"). המחלוקת השאירה מישקע עמוק בין היהודים וגרמה לטרא־גדיות במשפחות. תתונה זו של הורי פתחה דף חדש ביחסים בין מתנגדים לחסידים. מאז החלו מתנגדים שוב להשתדך עם חסידים במזריטש, שהוחרמו בשנת תרי"ט.

אכן, הסבא ר' יוסף חיים פלסטרשטיין, שו"ב במזריטש, מצא עוז בנפשו להחליט על מעשה כזה. והיו מראשי המתנגדים במזריטש שלא יכלו לסלוח לסבא ז"ל חטא זה. ממש מרידה. בייחוד שמעשה זה נעשה על־ידי אחד משלהם. הן סבא היה מן האברכים החשובים ביותר בבית־המדרש הגדול, מיבצר של מתנגדים שראו אותו שוחט כלבבם, צדיק ולמדן, חוטר מגזע מתנגדים. אביו היה ראש "הישיבה" בתלמוד־תורה ומתנגד ותיק. אמנם, מפי השמועה שמענו, שבסתר ליבו נטה הסבא לחסידות.

בן שבע־עשרה שנה נשא את אמא שהיתה מבוגרת ממנו בכמה שבועות. נראה, שאז החל ללמוד את מלאכת־הקודש של שחיטה. אבא ז"ל קיבל "קבלה". כלומר, הוסמך להיות שוחט מאת הרבנים הגאונים הגדולים, ר' ישראל איסר שפירא, רבה של מזריטש, ועל־ידי ר' ישעיהו מינצברג, רבה של לוקוב ועל־ידי שוחטי העיר כנהוג. מתוכן הקבלה אנו למדים, כי נוסף על מומחיותו הגדולה בשחיטה ועל שימושו בחלף להפליא, היללו אותו הבוחנים במיוחד על בקיאותו הרבה והבנתו בכמה ספרי־יסוד, ביניהם "תבואות שור" ו"לבושי־שרד", שהם ספרים המצריכים ידיעה מקיפה והבנה יתירה בהלכות שחיטה, והם עניין לרבנים וללומדים גדולים. אין צריך לומר שידיעתו בהלכות שחיטה וטריפות, ב"יורה דעת" ובש"ס היתה רבה ביותר.

כשעלתה שאלת מינויו של אבא ז"ל, פרץ ויכוח — אנו נמנעים מהמילה מחלוקת. היו מתנגדים שטענו, כי הואיל ואביו שוחט והוא חסיד, מינויו של אבא הוא שלא לפי התקנה. לחסידים הגיע רק שוחט אחד, יותר נכון רק שלושת־רבעי שוחט. המתנגדים ויתרו על רבע אחד, אבל לא שני שוחטים. נראה שלבסוף השתוו וגמרו כי מינויו יהיה על חשבונו של אותו שוחט שהגיע לחסידים ולאחר מותו של הסבא, יהיה הוא השוחט החסידי היחיד בעיר. אמנם, אחר שנים שוב לא הקפידו על תקנה זו.

המתנגדים שעמדו בראש המערכה, לא הצליחו להתגבר על רצון־העם, הקצבים ורב העיר. הללו דרשו במפגיע למנות את אבא ז"ל. הטבחים, משום שנוסף על מומחיותו הרבה בהסרת סירכות הוקירוהו בשל יחסו האנושי והחם כלפי הקצב העני. אבא לא רצה להטריף בנקל בהמה. וכיוון שרוב הקצבים היו עניים, היה אבא עמל שעות מרובות כדי להסיר סירכה. ברוב המקרים עלה בידו להכשיר את הבהמה, אבל מעולם לא חרה להם, כשציווה אבא ז"ל להביא את הריאה לפני רב העיר; הכל ידעו, שאחר מעשה זה אין דרך להכשיר את הבהמה. גם הרב פסק כפי שפסק, בדעתו שאם אבא שולח את הריאה אליו, הרי זה סימן מובהק, שחיפש ולא מצא מקום להכשיר את הבהמה. ואמנם בשבוע שאבא ז"ל לא הלך לבית־המטבחיים נאנחו הקצבים. ולא רק הרב והטבחים דרשו את מינויו של אבא ז"ל כשוחט. לאמיתו של דבר, בני העיר התייחסו אל אבא בחיבה יתירה. שכן, היה

מקובל מאוד על יהודי מזריטש. בגיל צעיר למד מאת מוהל מפורסם בעיר, רבי ברוך מאיר רוזנבוים, את המלאכה. אבא היה כל כך זריז במלאכתו, עד שלא רצו להשתמש במוהלים אחרים, לרבות רבו. כאמור, השתוו הצדדים ונתמנה שוחט עוד בחיי אביו, ר' משה צבי ז"ל.

אבא היה חסיד ביאלה. אולם כמזריטשאי מובהק היה ליבראלי בהתנהגותו. הוא היה מעורב עם הבריות והכול כיבדוהו והוקירוהו. הכול, לרבות המשכילים שבעיר אהבו את השיחה עם אבא ז"ל, שהיה מתון, דעתו שקולה וכל מילה בסלע. יחד עם בחורי "ישיבה", בעלי־בתים ואחרים ישבו בביתנו משכילים ודנו בבעיות שונות. כמה אהבו שיחות אלה, היטו אוזן להערותיו של אבא ז"ל וכולם הודו לו. באותן מסיבות שבבית (אנו מדברים על הימים שלפני מלחמת־העולם הראשונה בעיקר), בחדר הגדול ישבו לעיתים עשרות אנשים. שמעתי לראשונה על הציונים, על „קולוניאל באנק" (שמו הראשון של באנק לאומי של היום) ועל הרצל, בתוך שיחות בעסקי תורה וחסידות. שמנו אזננו כאפרכסת, ספגנו הכול וקלטנו בלי־בותינו.

אבא סיפר לנו, כי בהיותנו פעם בווינה שמע, כי ד"ר הרצל עובר ברחוב. אבא רץ ועבר על פני הרצל והסתכל בו, ונדמה היה לו, שראה פני מלך. אכן, אבא לא היה ציוני או איש ה„מזרחי" באורח רשמי, אבל את השקל הציוני רכש ותמך בעבודה הציונית ובה"מזרחי". ולא נתן לדבר סרה בחלוצים. כשהיו מעירים את אוזנו, שהם מחללים את השבת, היה משיב, כי מעולם לא ראה מחלל שבת. ואמנם, הוא לא ביקש לגלות את מחללי שבת או אוכלי טריפה. כמותו כן אמא הצדקנית בילה ע"ה. הם לא ראו ולא שמעו. בכלל שמרו לשונם מלהוציא דבר מגונה או לשון־הרע.

נסיים בשתי עובדות, הבאות ללמד על מידותיו של האיש. כמה שנים לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, הציעו לאבא הרב המפורסם, ר' אליה חיים מייזלס מלודז', זכרון צדיק וקדוש לברכה, רבה של לודז', ומנהיגי הקהילה, משרת שו"ב, שהיתה פנויה בעירם. ר' אליה חיים ז"ל הוקיר מאוד את אבא וראה אותו שוחט מתאים לקהילה גדולה כזו של לודז'. אבא חזר מלודז' וסיפר לאמא על דבר ההצעה. המשפחה הסכימה. לודז' קסמה לה. גם אבא נטה לקבל את הכהונה, לא רק מבחינה כספית, אלא גם בשל משפחתו הגדולה שהיתה בלודז', אנשים חשובים בעיר, מלומדים ותעשיינים. הדבר הגיע לאזני הקצבים שבאו ושפכו דמעות והתחננו בפניו, שלא יעזבם. העשירים ביניהם גם הציעו לו משכורת נוספת משלהם. רק כדי שלא יפסיד מה שהיה מקבל בלודז'. אבא נעתר לטבחים ואת ההוספה סירב לקבל. הוא נענה לטבחים העניים.

יהעובדה השניה. אם כי היה קשור למזריטש ולאנשיה, נמאסה עליו הישיבה בעיר בשל מנהיגיה החדשים, שקמו אחר המלחמה. הוא לא היה רוצה לשבת יחד עם "בורים" שהתערבו בעניינים, שלא היה להם בהם מושג כלשהו והחליטו לפי הרוב שבידם. אז גמר אומר לעלות ארצה. ממש כגנב בלילה יצא את העיר. הוא ידע, כי לא יתנו לו לעזוב את העיר וכשיצא עם אמא, היתה זו יציאה לזמן קצר

כאילו יצא לקחת אמבטיות בעיר־המרפא צ׳חוצ׳ינק. כשנודע לקהילה, שאבא הגיע ארצה, עמדו ושלחו לו כסף באמצעות הבאנק הפולני להוצאות הדרך על מנת שיחזור למזריטש. בשנים הראשונות סבלו בארץ הרבה. אבל אבא עמד בסבל ולא שעה לבקשותיהם של הקהילה והקצבים. משלא פסק לחץ הקצבים ושל אנשי הקהילה, הלך ל״חזון איש״ והוא עודדו וחיזקו, שלא לחזור למזריטש. כך ניצל יחד עם אמא. דומני שהכסף והכרטיסים נשארו בבאנק בתל־אביב.

אבא היה מגדולי החסידים של הרבי ר׳ יענקלה מביאלא ז״ל וממקורביו ואחר־כך יד ימינו של הרבי ממזריטש, ר׳ מאיר שלמה יהודה רבינוביץ ז״ל. בימים בהם ישב הרבי במזריטש, היה ביתנו הבית השני אחר ביתו של הרבי. כל גדולי החסידים היו באים לאבא, מהם מתאכסנים ואוכלים על שולחנו. אבא נתן ידו לשיפוצו של בית־החולים היהודי והוא שימש כנאמן מטעם הלאנדסמאנשאפט באמריקה, שהכול יבוצע על הדרך הטובה ביותר. כן עשה רבות בשביל הישיבה ״בית יוסף״ במזריטש. היה פעיל בוועד יוצאי מזריטש בתל־אביב. שבע ימים — אם כי לא כולם היו טובים, שכן אחינו הר׳ יהושע שו״ב במזריטש מת צעיר לימים, ובתו היחידה אלקה פרידה ומשפחתה ניספו בשואה הי״ד, נאסף אל עמו בז׳ תשרי תשכ״ב.

מ. ר. סלודקי

הרב ר' ש.ר. ב"ר מאיר גליקסברג ז"ל

הרב גליקסברג נולד במזריטש להורים אדוקים. אביו, שהיה מחסידי לומז, לא מסרו לאיזה־שהוא מלמד, אלא דאג שבנו יקבל ראשית חינוכו אצל המלמדים הטובים ביותר שבעירנו. עוד בקטנותו הכיר בו שהוא בעל כשרונות בלתי־רגילים כשסיים את חוק־לימודו ב"חדרים", נכנס לבית־המדרש הגדול שבעירנו והוסיף ללמוד תלמוד עם נושאי־כליו. סבא שלו, יהודי אמיד, אהב אותו מאוד ורצה, כי חוץ מלימודי־היהדות יידע גם ידיעות אחרות. הוא שכר לו מורים טובים ללימודי עברית ורוסית. הצעיר סיגל לו בתוך זמן קצר שתי השפות הללו על בוריין וקלט לתוכו את הספרות, שנוצרה באותן שתי לשונות. טעם מ„יפיפותו של יפת" ולא הסתפק בכך, אלא התחיל בעצמו ללמוד פולנית, גרמנית וצרפתית. לא יצאו ימים מרובים ושמו נודע בעירנו כאחד המש־כילים, שהתמזגו בו תורה והשכלה במקום אחד. את זמנו חילק שווה בשווה: חצי־יום לימודי־קודש והמחצית השנייה הוק־דשה ללימודים כלליים. התמדתו היתה בלתי־רגילה. כשהיה בבית־המדרש לא פסק פומיה מגירסא. כשלמד הלימודים הכלליים הסתגר בחדרו לשעות מרובות. בקושי עלה בידי הוריו להוציאו לפנות־ערב החוצה לטיול, לשאוף רוח צח. הוא היה בעל זכרון מופלג. זוכר אני, כשהייתי מבקר בביתו לעיתים תכופות היה קורא בעל־פה שירים ממשוררי ימי־הביניים וממשוררי ההשכלה: מ.צ. מאנה, י. ל. גורדון; פושקין, לרמאנטוב; גיתה, שילר, ומשוררים צרפתיים.

הרב גליקסברג

כשהגיע לפירקו, רבו הקופצים שביקשו לרכוש אותו לחתן, ואמרו לתת לו נדוניה גדולה. אלא, כנראה, ההשגחה העליונה רצתה, שהמושלם הזה יהיה רב בישראל. והנה קרה מקרה: לא רחוק מעירנו היתה עיירה קטנה, מורדי שמה, ושם נתקבל לרב בעל מחבר ספר: "יד מרדכי", יהודי ליטאי, ורוב תושבי העיירה היו חסידים, שלא סבלו רב ליטאי. התלקחה מחלוקת רבה, עד שהוכרח הרב לעזוב את העיירה והוא בא למזריטש לבקש לו דירה ארעית ומצא בביתה של משפחת גליקסברג דירה פנויה. הרב היה מטופל בבנות ואחת מהן מצאה חן בעיני הצעיר שלנו. זוהי הרבנית שתאריך ימים. כשהציעו לפני הרב את מבוקשו אמר לו, שהוא מוכן ומזומן להסכים להצעה, אלא בתנאי שיקבל עליו הצעיר להיות רב.

השידוך יצא לפועל, והבחור נסע למינסק, אל הגאון ר׳ ירוחם יהודה ליב, הנודע בכינויו ״הגדול ממינסק״, וכעבור שלוש שנים חזר ו״סמיכה״ בכיסו. ההצלחה האירה לו פנים ומייד קיבל משרת רב בעיר פינסק באחד השכונות. שמו נתפרסם בעולם הרבני כדרשן מופלא. הציונות היתה אז בחיתוליה, והרב הצעיר התמסר בלב ונפש לעניין תחיית העם והארץ, והיה לאחד מפעילי ״המזרחי״, לאחד הקונגרסים הציונים נבחר כציר מטעם ציוני עירנו, ובשובו מן הקונגרס לעירנו למסור דין־וחשבון, דרש באותו בית־המדרש הגדול, שבילה בו את ימי־נעוריו לפני קהל של אלפי איש.

בינתיים נפטר באודיסה הרב ר׳ דוד סלושץ, והקהילה הזמינה אותו למלא את מקומו. שם מצא כר נרחב לידיעותיו ונתחבב על כל שדרות הציבור. אחר פרוץ המהפיכה הבולשבית לא נכנע לסדר החדש, אלא הוסיף לנהל את הרבנות בקומה זקופה. ידוע הוויכוח הדתי, שערך עם אנשי ה״ייבסקציה״, ממש בנוסח הוויכוחים הדתיים, שנערכו בימי־הביניים. המנוח ז״ל סיפר לי על הנצחון, שנחל באותו פולמוס. כל ראשי הדתות שבאודיסה כמעט שנשקו אותו על שקידש את השם בפומבי.

לפני שנים עלה בידו לעזוב את רוסיה ולהגיע ארצה. אבל כבר היה זקן וחלש. כאן הספיק להדפיס שני ספרים, שהיו איתו בכתובים: ״הדרשה בישראל״ ו״תורת הדרשה״ — ״ישראל ואוריתא״ בכרך אחד. כפי שנודע לי, ישנם עוד כתובים, שלא הספיק לסיימם ואחד מהם ״זכרונות״.

על רב שכזה אפשר לומר כמאמר התלמוד:

״אראלים ומצוקים אחזו בארון־הקודש, ניצחו אראלים את מצוקים — ונשבה ארון הקודש״.

חיים גלעד (גולדפריד)

ר׳ ראובן

מכל מלמדיי השכלתי, ואילו אורחות־חיים, דרך־ארץ, מידות ונימוסים מידיו של ר׳ ראובן באו לי, ושמורים עמדי זכרו וחסדו מעבר למרחקי הזמן והמקום. אכן, מדי נסותי, בשעות של חשבון־נפש, לפצל פיצולים בקליפת הזמן הריני חוזר שוב ושוב אל אותו ציון שבפרשת־דרכים בין נעורים לבגרות, שר׳ ראובן שמו.

בקרב בני עירנו, מזריטש, נודע ר׳ ראובן בשם ״ר׳ ראוב׳לע מלמד״, אך צליל מיוחד נתלווה לכינוי־תואר זה, כאשר דובר בר׳ ראובן. לא היתה זו נעימה לגלגנית, שהכינוי ״מלמד״, בהיגוייו היידי־אשכנזי־מלעילי, כסמל של בטלנות ושלומיאליות, עורר בקרב שומעיו ומשמיעיו, אלא יחס של כבוד והערצה ולתלמידיו שומעי־לקחו, כאחד. ואמנם, אותו ״מניין״־וחצי נערים, שזכו להימנות עם תלמידיו של ר׳ ראובן, נשאו את שם רבם הנערץ והאהוד מתוך שמינית־שבשמינית של גאווה: ״תלמידיו של ר׳ ראובן״ — לאוו מילתא זוטרתא היא!...

לא כדמות מלמדי־דרדקי לדרגותיהם: מלמדי אל״ף־בי״ת ו״עברי״, מלמדי חומש־ורש״י, ״עשרים וארבעה״ (ביידיש המדוברת: ״סוואַרבע״) וגם מלמדי משנה וגמרא — דמותו של ר׳ ראובן. מוניטין יצאו לו בקרב ״בעלי־הבתים״ שבעיר, בין אלה שבניהם נמנו עם תלמידיו ובין אלה שנשאו עיניהם ליום, בו ״יימסרו״ בניהם הדרדקים לידי ר׳ ראובן. להיות אב לבן מתלמידי ר׳ ראובן פירושו היה מעמד בעל חשיבות ומעורר קנאה... אף־על־פי שר׳ ראובן חסיד היה ומתפלל ב״שטיבל״, גם מתפללי בתי־המדרש של ה„מתנגדים״ ראו זכות לעצמם להפקיד את בניהם בידי ר׳ ראובן...

מעטות ידיעותיי על ר׳ ראובן עצמו — מוצאו, ייחוסו וכיו״ב. בימים ההם לא העליתי על הדעת, כי ברבות הימים אידרש לאיש ולדמותו. אולם, דמותו כפי שנתגלתה לי, כתלמידו מתוך מגע קרוב, חייה לעיניי, כאילו מקרוב ראיתיה, חרף יובל־השנים, המפריד ביני ובין הימים ההם.

תמיר, כתפיים רחבות, שמוטות במקצת; חבוש כובע עגול בעל מצחייה קטנה (שכינוייה בפי המתנגדים ״א חסידיש היטעלע״ — כובעון חסידי), פנים עטורים פאות שזורות בשער הזקן ששיבה זרקה בו; גבות עבותות מחפות על שתי עיניים שבת־צחוק אינה משה מהן; לבושו פשוט, אך נקי למשעי כיאות לתלמיד־חכם, שאין רבב בבגדו. לבושו קפוטה ארוכה והילוכו — ראשו מוטה קצת הצידה כשידיו משולבות על חזהו נתונות בתוך השרוולים. מצעדו נכון. ״חדר״ לא הקים בביתו (בית־עץ ישן ודירתו — חדר אחד בעלייה, שאליו הובילו מדרגות, שחרקו תחת רגלי הדורכים עליהם). את השיעורים היה מקיים באחד מבתי־המדרש שבעיר, מהלך חצי־שעה ממקום־מגוריו. בוקר־בוקר היה

אץ למקום־הלימוד והליכתו בשעה הקבועה שימשה לרבים מן השכנים כשעון לכל דבר...

בדמותו מלבר, כן דמותו מלגו, אלא שזו היתה מוכרת רק לאלה שנמצאו במחציתו מתוך קירבה יתירה.

על תלמידיו היה ר׳ ראובן מכובד ומקובל לא רק בשל שיטתו בהוראה, שהיה בה כדי לחבב עליהם את תלמודם ולעורר עניין בסוגיות הנלמדות, אלא בעיקר בשל יחסו האבהי אל כל אחד ואחד, ללא משוא־פנים וללא הבדל בין בן־עשירים לבין בן־״עמך״. ואף־על־פי שכולנו תאריך ה״בר־מצווה״ כבר מאחורינו, התהלך אתנו כעם ילדים, הטעונים רוך ועדנה ושימת־לב מרובה. הכלל הדידאקטי: ״לא הקפדן מלמד״ נתקיים בידו במלואו וכפשוטו. נוהג היה בסבלנות ובסובלנות ומזגו הנוח עודד לא אחד מהתלמידים הנחשלים. שכן מקדיש היה זמן ומאריך־רוחו, כדי להסביר פעם שנייה ושלישית את הסוגיה, שהיו מתקשים בה עד שהיתה נהירה לכול ולכל צדדיה. ויש שהיה משחרר תלמיד מלימוד הפירושים השונים ומסתפק בנוסח הגמרא עם פירוש רש״י בלבד. לעומת זאת תלמיד מוכשר ומהיר־תפיסה לא שוחרר מלימוד הגמרא על מיכלול מפרשיה, לפי הכלל: ״חנוך לנער על־פי דרכו״.

חיבתו לתלמידים באה לידי ביטוי בעיקר בהליכותיו איתם שלא בשעת הלימוד, בשיחות אקראי, ובעניין שהיה מגלה בחייהם הפרטיים ובמשפחתם וכיו״ב. בוחן היה בעיניו את התלמידים מדי בואם בבוקר, וכאשר הבחין בתלמיד שפניו אינם כתמול־שלשום, היה קושר עימו שיחה על הא ועל דא, כדי לעמוד על סיבת מצב רוחו הנכאה והיה משתדל להקל עליו במצוקתו; ויש אשר בא בדברים עם הורי תלמיד בדבר מצבו בלימודים תוך כדי התעניינות בתנאים הכלכליים והחברתיים בתוך המשפחה, שעלולים היו להשפיע על לימודיו.

על יחסו הרחים תעיד התנהגותו בימי החורף הקרים. על אף גילו והמרחק מביתו למקום־הלימוד, היה ר׳ ראובן מקדים בבוקר, כדי להעלות אש בתנור־האריחים הגדול, כדי שבבוא התלמידים יהיה הבית כבר מחומם ואף יוכלו לחמם את הידים הקפואות מקור. בהבחינו בתלמיד שלבושו דל והוא רועד מקור, היה מקביל פניו ב״בוקר טוב״ ונוטל אל תוך ידיו המחוממות את כפות ידיו הקפואות של התלמיד ומשפשפן בחיבה אבהית עד שהיו מפשירות מקפאונן.

על אף אדיקותו במצוות הדת, היה מגלה מידת סובלנות מרובה כלפי אלה מהתלמידים שהקלו ראש בקיום נוהגים מקובלים ומקודשים בחיי יום־יום, בייחוד כלפי אלה שנתפסו לקריאת ״ספרים חיצוניים״. אמנם, דעתו לא היתה נוחה מכך, אך מעולם לא מיחה בהם. אדרבה, יש שהיה לוקח ספר כזה, מציץ בו ומחזירו לתלמיד בלוויית הערת־אגב: ״חבל על זמנך, שאתה מוציא לבטלה״, או בדומה לכך. והנה מקרה, לכאורה חמור, שיש בו כדי ללמד על טיבו וטיבעו של ר׳ ראובן. ובדידי הווה עובדא:

באותם ימים ״נרשמתי״ כקורא בספרייה העירונית והייתי לוקח בהשאלה

ספרים ביידיש ובעברית. באחד הימים נתגלגל לידי ספרו של י. י. לינצקי. "דאָס פוילישע ייִנגל", שעיקרו ההווי של חצרות הרבי"ים והאדמו"רים החסידיים, באספקלריה לעגנית, אגב הבלטת הפגום והמעוות שבהם. הספר ריתקני מאוד וכדי שלא להפסיק את הקריאה בו לקחתיו אתי לקרוא בו בהסתר בשעת־הלימוד, בהחזיקי אותו על ברכיי, בעוד הגמרא פתוחה לפניי על השולחן. בעיניי הנטויות כלפי מטה קראתי בספר ובאזניי הנטויות כלפי מעלה הקשבתי לקריאת ה"שיעור" מפי התלמידים, כל אחד בתורו, וכאשר הגיעה הקריאה לסוף העמוד הייתי הופך את הדף יחד עם כולם. והנה קרה, שמחמת היותי שקוע בקריאה לא הרגשתי בהפיכת הדף בידי התלמידים, אבל ר' ראובן הרגיש בדבר והוא קם ממקומו, ניגש למקום־ישיבתי בקצה הספסל האחורי ותפסני בקלקלתי. בחדר השתררה דממה. משחשתי במתרחש ובהרימי ראשי השמוט נתקלתי בידו המושטה של ר' ראובן... הצצתי בפניו האדומים מהתרגשות ובעיניו הרושפות וכהרף עיין הושטתי לו את הספר. תחילה הסמקתי מאוד, אחר־כך החוורתי כולי. ר' ראובן נטל את הספר בלי להוציא הגה ואני נשארתי יושב נזוף וכולי חרדה מפני הצפוי לי מידי הוריי כאשר ייוודע להם הדבר... אבל וחפוי־ראש הלכתי הביתה; בבית העמדתי פנים כתמול שלשום והשתדלתי שלא יכירו בי שמץ דבר. והאמת ניתנת להיאמר, כי בסופו של דבר, הטרידה אותי המח־שבה יותר מכל — על גורל הספר שבוודאי לא יוחזר לי ויהיה עליי לשלם תמורתו — והכסף מאיין יימצא?

מלבד המחשבה על גורל הספר, לא הרפה ממני דבר פגישתי עם ר' ראובן למחרת בבוקר: כיצד יפגשני והיאך אוכל לשאת עיניי לנגדו? אך חששי היה לשווא. ר' ראובן קידמני ב„בוקר־טוב" כדרכו, כאילו לא קרה דבר. עבר שבוע ימים. הלימודים התנהלו כסידרם. ה„תקרית" כמעט שנשכחה, רק החשש שמא יגיע הדבר לידיעת אבי לא נתן מנוחה לנפשי, ומדי בואי הביתה משתאה הייתי לדעת את מצב העניינים...

ביום שישי היינו מסיימים את הלימודים לעת־הצהרים. והנה, עם סיום הלימודים, כאשר כל אחד מהתלמידים חש לדרכו, רמז ר' ראובן, כי אשאר. בפיק־ברכיים נגשתי אליו כשפניי חיוורים כסיד. והנה, מוציא ר' ראובן את הספר מכיס־החזה של הקפוטה, מושיטו לי בחיוכו הרגיל ובנעימה לבבית, כמנהגו בשיחו עם תלמידיו, מפטיר: „הא לך הספר. ולו לעצתי תשמע — חבל לאבד זמן יקר על קריאת ספרים כאלה..." ולא יסף. נאלמתי. הרגשתי מעין מחנק בגרוני. והנה שמעתיו שוב אומר: „אך תבטיח לי, כי לא תביא עוד ספרים כאלה לכאן". נעניתי בניד־ראש ופרצתי בבכי... מקריאת „ספרים כאלה" לא התנזרתי, אך את הבטחתי — לא להביאם אתי — קיימתי.

כזה היה ר' ראובן — מורה־מחנך, היודע נפש תלמידיו.

שנים נקפו. כדרך נערי ישראל באותו זמן חברתי לתנועת־נוער חלוצית (גורדוניה) ובהגיע המועד, עליתי ארצה והצטרפתי לקבוצה, בה אני חי עד היום, זה למעלה מארבעים שנה. לימים נדרשתי על־ידי התנועה לשליחות,

לפולין, ובבקרי אצל הוריי בעיר־מולדתי, בישרני אבי עה"ש, כי ר' ראובן מבקש לראותני בביתו; זה זמן שוכב הוא על ערש־דווי ומי יודע אם יירד ממנו עוד. בו ביום הלכתי לבקרו. בהיוודע לו מי הבא, התחזק והתרומם קצת מעל משכבו ובהישענו על הכר הושיט אליי ידו הגרומה. והנה, שמתי אל לב, שהוא משהה את ידי בידו אגב מישוש כף־היד, כמי שמבקש לעמוד על טיבה של כף־יד זו... עמדתי מיד על כוונתו והנה שמעתיו לוחש: „אכן, רואה אני בך, כי אתה מקיים את מצוות בניין הארץ.." ראיתי, כי הישיבה קשה עליו וביקשתיו כי ישכב. שעה ארוכה „חקר" אותי למעשיי בארץ ובקבוצה ובכלל לטיבה של „קבוצה", לנעשה בארץ (הימים היו ימי מאורעות תרצ"ו—צ"ח), הוא שאל גם אם רבים מתלמידיו לשעבר נמצאים בארץ ועושים כמוני לבניין הארץ ולישובה; וכאשר מניתי אחדים מהם בשמותיהם — אורו עיניו הכבות למחצה ובת־צחוק של רצון ריחפה על פניו...

היתה זו פגישתי הראשונה איתו מאז פסקו לימודיי אצלו, אך גם אחרונה — ובמשך השנים הרבות, בעשותי במלאכת־התנועה ובחיי בקבוצה, הרהרתי לא־אחת בר' ראובן, ומדי הרהרי בו נוכחתי שוב ושוב בטיב הירושה הרוחנית המחנכת שירשתי ממנו, ואפשר, היא שסללה את דרכי להגשמה אישית ולחיי חברה ושיתוף.

ר' ראובן או ר' „ראובעלע" מלמד, היה ראש המלמדים בתלמוד־תורה. כיתתו וכיתתו של ר' מאיר פורמן נחשבו לישיבה קטנה. היו זמנים שהלימודים התקיימו במעונו הדל, אבל בשנים כסידרן, התקיימו בתלמוד־תורה. הוא היה יליד קודניה וחסידו של ר' ישראל מפולאב ואחרי־כן של האדמו"ר מסוקולוב. הוא היה תלמידו של רבי זאב וואלף בעל „אגודת אזוב", רבה של ביאלה הקרובה, ואביו של הגאון ר' אברהם'לע מסוכאטשוב. בשנות מלחמת־העולם הראשונה זכיתי להיות מתלמידיו יחד עם (הרב) משה זוברמן, עקיבה אש, ועוד. הוא זכה להקים דור של תלמידי־חכמים. לאחר שעזב את התלמוד־תורה הוזמן על־ידי הגאון ר' וולוול סולובייטשיק, רבה של בריסק, ללמד את בניו תורה. עובדה זו מעידה על גדולתו בתורה ועל היותו מחנך דגול.

מ. א.

צבי אריאל (זילברברג)/רמת־גן

ר׳ משה זילברברג

שמו היה משה מרדכי זילברברג, אבל נהגו לקרוא לו משה׳לה — ספק בגלל קומתו הנמוכה וספק בגלל חיבה. לזיהוי מדוייק קראו לו משה׳לה מא־שה׳לה רישס, וזאת על שם אמו מאשה ושם אם־אמו רישה, שהיו בזמנן דמויות מוכרות במזריטש ושמותיהן דבקו בילדיהן ובנכדיהן.

ר׳ משה זילברברג

משה׳לה אהב להושיט עזרה לנזקקים, ואהבה זו משכה אותו לעסקנות ולפעילות בכחצי תריסר מוסדות בעיר. הוא היה גזבר בקופה של גמילות־חסד וגם עוזר לנצרכים במתן בסתר. הוא היה חבר בוועד בית־החולים בעיר וגם קשור למוסד, שדאג לעזרה רפואית לעניים, שהיו זקוקים לבי־קור רופא או לאישפוז. הוא היה פעיל בחברת „לינת הצדק" אשר חבריה היו מתנדבים לשמור ולעזור על יד מיטות חולים בודדים בלילות; וכאשר אדם נפטר וצריך לחסד של אמת, גם אז פנו למשה׳לה, שהיה ראש החברה־קדישא בעיר.

ביתו היה ברחוב גנשה — היורד אל הנחל, ושם הוא גידל עם אשתו פייגה עשרה בנים ובנות. הילדים למדו בבית־הספר „תרבות" ובבית שררה אווירה של ציון, כאשר היו מיוצגות שם כמעט כל התנועות הציוניות שבעיר. היו מתווכחים תדיר על מטרות ודרכי־הגשמה, אבל המכנה המשותף לכולם — לרבות ראש המשפחה — היתה השאיפה לעלות לארץ־ישראל.

הוא היה ירא־שמיים ואוהב את הבריות, בעל ביטחון ובינה. את דבריו היה פורש בנחת ושיכנוע ומתבל אותם באימרה ומימרא. בין טרדותיו לפרנסת־ביתו ועיסוקיו בפעילותו הציבורית, היה נעצר לרגעים ומפנה את לבו לעניינים, העומדים ברומו של עולם: העולם הזה והעולם הבא, החיים והמוות ועוד. מאושר היה בשעות־מנוחה להיות בחברת אשתו וילדיו, הוא מצא עניין בדברים המרחיבים דעתו של אדם: בבית ובכלי נאה שבו, בצומח ובעצי־הגן שבחצר, וביותר העריך את הספרייה העשירה של ספרי־קודש.

הוא היה רגיל לדבר באיפוק, במתינות ובשקט. נוהג זה הופר רק פעם בשנה: זה היה בתפילת־נעילה של יום־הכיפורים בעת שעבר לפני התיבה

במניין של ר׳ שלמה גרינברג. ומי ששמע את תחנוניו וזעקותיו של ר׳ משה מרדכי, בן הרב יהושע מאיר בתפילת־נעילה, לא ישכחנה לעולם.

ר׳ משה היה מעורב עם הבריות בחייו ולא נפרד מהן במותו. בשנות השואה, כאשר המוות ירד על העיר, ניספו משה ובני־ביתו. שתיים מבנותיו, שעלו ארצה לפני המלחמה, שרדו לפליטה.

ר׳ משה רוזנזומן

משה רוזנזומן

נולד בשנת 1874. איש נעים־הליכות. עסקן ציבור נודע. בין תשעת האנשים שייסדו ב־1918 את הגימנסיה היהודית. ממקימי אגודת הסוחרים וממייסדי באנק קופיצקי. ציוני נלהב. מראשי „המזרחי", פרנס הקהילה שנים רבות. הקדיש מזמנו ומרצו גם למוסדות־צדקה שונים. נשיא ה„תלמוד־תורה" עד עלייתו ארצה בשנת 1935. כל העיר באה אז להיפרד ממנו וללוותו בברכתה, לרבות תלמידי התלמוד־תורה, על מוריו ומלמדיו.

בארץ היה בין מייסדי התאחדות עולי מזריטש וממקימי קופת גמילות־חסדים, שעזרה הרבה לעולי מזריטש בשנים ההן. גם כאן היה מכובד ומקובל על הכול.

ב־1939 בא למזריטש לחסל את נכסיו ולהעלות את משפחתו. בינתיים פרצה מל־חמת־העולם השניה ור׳ משה רוזנזומן נשאר תקוע במזריטש ביחד עם בני־ביתו.

בעת השואה חילק עמם את גורלם.

ר

י. ה. יבין

(נולד ב׳ באייר תרנ״א, 10.5.1891. נפטר ז׳ ניסן תש״ל (1970)

חינוך מסורתי וכללי, סיים לימודיו ברפואה באוניברסיטת מוסקבה, שירת במלחמת־העולם הראשונה כרופא. מ־1919 בווילנה, בה הורה בבתי״ס עבריים ויידיים וכן היה רופא ביה״ס. בהדרגה נטש מקצועו ועבר לספרות. עלה ב־1924. תחילה בהוראה בעמק־יזרעאל ולסירוגין חבר „הפועל הצעיר״ ו„אחדות העבודה״. הצטרף ב־1928 לראשוני הפעילים של התנועה הרביזיוניסטית ומאז בעורכי־עיתונותה ובמשתתפיה הקבועים. בשנים האחרונות פרש מפעילות מפלגתית לעבודות ספרותיות־מדעיות. חתן־התנ״ך בישראל, בשנת תש״ך.

החל ב„העולם״ האודיסאי בסידרת מאמרים ומסות על ספרות והמשיך במסות מקיפות ב„התקופה״ ועוד. בעיתונות הרביזיוניסטית פירסם דברי פובלי־ציסטיקה וכן רומאנים על נושאים היסטוריים מהעבר והווה. מלבד קונטרסים בענייני־יום הוציא את הספרים: „במזל מאדים״ ־סיפורים, תרפ״ח), „סיפורים״ (תרפ״ח), „בסוד חללים״ („מסיפורי שכוח מכונית המתים״, תר״ץ), „ירושלים מחכה״ (ספר פולמוסי בצורת סיפור, תרצ״ב, תרצ״ט), „אורי צבי גרינברג — משורר מחוקק״ (תרצ״ח), „מלחמת בית חשמונאי״ (סיפור, תשי״ג), „החיה הרביעית״ (סיפור היסטורי, תש״ט), „ממעונות אריות״ (מסיפורי המחתרת, תשי״ד), „בשבילי אמונת ישראל״ (מסות, תש״ך), „בעמק יהושפט״ (סיפור על תקופת המחתרת, תשכ״ד). תרגומיו: „ז׳ן כריסטוף״ לר. רולן (א—י. מוסקבה— וארשה—ברלין, תרע״ח—תר״ץ, ת״א, תשי״ד. מבוא: ד. א. פרידמן), „חיים״ לג. ד. מופסן (וארשה, תרפ״ד, אח״כ בברלין, וילנה ות״א), „מבריחים״ לע. וארשבסקי (תר״ץ), „בתוככי אסיה״ לג׳. גונתר (תש״ב), „שאלת היהודים ופתרונה״, מבחר נאומים ומאמרים למ. נורדוי (תש״ך, עם ח. גולדברג) וכן היה במתרגמי כתבי ת. הרצל וש. אש („קידוש השם״, „מוטקה גנב״, „תשובתו של חיים לדרר״, „המכשפה מקאסטיליה״, במהדורות השונות של הכתבים). ערך בנוסף לעיתונות הרביזיוניסטית את „מוסטפה כמאל פשה״ וספר הזכרון לשמירה ולהגנה של בית״ר והעובדים הלאומיים בקיץ תרצ״ו „גלעד״ (תרצ״ז).

שתי מונוגרפיות עליו מא. אחימאיר ב„חרות״ אוקטובר 1959 ומאי 1962.

לקסיקון הספרות העברית החדשה
ג. קרסל

אברהם יצחק טריואַקס

נולד במזריטש פלך שדליץ (פולין), כ״ה תשרי תרנ״ד (5.10.1893), לאביו גבריאל (בן־תורה, סוחר יערות) ולאמו שרה בת יצחק פרידמן מביאלה־פודלאסקה.

(אחיו הבכור משה חיים היה מוסמך לרבנות ודרשן נודע, חיבר הרבה ספרים תורניים והדפיס כשלושים מהם).

אחרי שהתחיל את לימודיו בחדרים עלה בן תשע עם הוריו ירושלימה, כי אביו היה חובב ארץ־ישראל למעשה. לאחר שנה נפטר אביו ונקבר בהר הזיתים. המ־שיך את לימודיו בישיבות, בעיקר ב„תורת חיים״. השתלם בקריאה ועיון בספרי חינוך והשכלה בבית־הספרים „בית נאמן״ של ״בני ברית״ (הגרעין של הספריה הלאו־מית) ובן 15 פרסם את מאמרו הראשון ב„החרות״ (בעריכת אברהם אלמאל׳ח) בשם „ישו הנוצרי לא היה ולא נברא״, ואח״כ היה סופרו הארצישראלי של העתון היומי הוארשאי „אונזער לעבען״.

א. י. טריואַקס

ב־1910 יצא לרוסיה, התגורר זמן־מה ברובנה, ווהלין, ואח״כ עבר לווארשה. פרסם בעתונים מאמרים ורשימות על ארץ־ישראל. השתתף בעריכת העתונים „היינט״ ו„דאָס אידישע פאָלק״, כתב ב„הצפירה״ וב„די אידישע וואָך״. הירבה בנסיעות בערי פולין ודרום רוסיה לארגן את השוק בשביל ספרי „הוצאת הספרים הווארשאית „מרכז״ — „צענטראל״ בעברית וביידיש.

במלחמת־העולם הראשונה ישב בקביעות בווארשה והירבה להפיץ בצבור היהודי ידיעות על ארץ־ישראל כעוגן פליטה והצלה ליהודי הגולה הנתונים בצרה. ב־1916 חיבר והוציא ספר ביידיש על „חלוצינו בארץ־ישראל״, באותה שנה הוציא מלון גרמני־אידי לצורך שימושי בתקופת הכיבוש הגרמני בוארשה. ב־1917 החל להוציא אנציקלופדיה יהודית כללית ביידיש, אבל רק שלוש חוברות יצאו ממנה. כתב ספר ידיעות ותעמולה לעלייה ביידיש בשם „האַנד־בוך פון ארץ־ישראל״ שיצא ב־1918 בהוצאת המרכז הציוני בפולין במהדורה שניה, מוגדלת, ב־1933, ושתיהן נפוצו בחוגים רחבים מאד של יהודי פולין. השתתף בעבודת־התרבות הענפה של „מרכז הצעירים״ ומזכיר ראשון (בהתנדבות) למשרד הארצישראלי שנפתח בוארשה אחרי תום מלחמת־העולם הראשונה. היה במשך זמן־מה מזכיר הסקציה המקצועית באגודת הסופרים והעתונאים היהודים בוארשה.

ב־1919 נשא לאשה את צפורה בת שמעון רזניק מוארשה.

בשנת 1919/20 ערך והוציא דר־שבועון מצויר ביידיש לעניני ארץ־ישראל בשם „אלטניילאנד״, ובשנות 1924/25 הוציאו מחדש בצורה מוגדלת והפצתו הגיעה לרבבות טפסים בתקופת „העליה השלישית״ וההתענינות הכבירה של יהודי פולין בארץ־ישראל. יסד הוצאת־ספרים עברית בשם „תל־אביב״ ובית־מסחר סיטונאי להפצת ספרים בגולה. הוציא ספרי לימוד בטבע, ספרי קריאה לנוער, לצורכי בתי־הספר העברים בפולין וביתר תפוצות הגולה ומקצתם הגיעו לשימוש גם בארץ, וכן ספרים מסוגים שונים.

ב־1924 ביקר בארץ ובראשית 1925 עלה עם משפחתו והשתקע בתל־אביב. המשיך בפעילותיו כעתונאי ומו״ל, היה כתבו הקבוע של „היינט״ וניהל את סניפו בארץ, כתב בקביעות גם ב„פורווערטס״ וב„די צייט״ ועוד. הוציא ספרים שונים, בעיקר אקטואליים, ביניהם „מלחמה ושלום בארץ־ישראל״ (אלבום תמונות וטכסטים בעברית, יידיש ואנגלית, 1930). ב־1933 ניסה להוציא בחיפה את השבועון „השער״, אבל רק חמשה גליונות יצאו ממנו. ב־1936 חיסל את בית־מסחרו, וב־1938 הוציא את מפעלו הספרותי הגדול ביותר, הוא „ספר מאה שנה״, שחיבר ביחד עם אליעזר שטיינמן (אנשי מופת וחלוצים ראשונים בארץ במשך מאה שנה ומעלה).

ב־1928 גאל מאת ראש עירית יפו שטח קרקע בדרך תל־ליטוינסקי, נטע פרדס, בנה בו בית גדול ובתים קטנים — והמקום התפתח לישוב בשם תל רענן. נוסד בו סנטוריום ופנסיון, שהושכרו אח״כ למוסד ילדים.

בשנת 1932/36 היה פעיל בקואופרטיב „אדיר״ לשיווק פרי הדר ובהתאחדות האכרים. בשנת 1934 גאל שטח קרקע מידי הגרמנים בחיפה, ליד קרית אליהו, וחילק אותו למגרשי־בנין.

רבים ממאות מאמריו וכתבותיו בעברית וביידיש תורגמו גם לפולנית, אנגלית וכו׳. נוסף על עניני ארץ־ישראל עסק גם באיסוף וחקירה בבלשנות יידיש ובפולקלור יהודי. בין עבודותיו אלה יש להזכיר את מחקרו הגדול על הז׳ארגונים האידיים (שפת הגנבים, ה„כלי־זמר״ — המנגנים — והעגלונים), שיצא בקובץ הגדול „ביי אונז אידען״ (ווארשה, 1923), ועוד בכתובים.

מ־1948 מנהל ההפצה של האנציקלופדיה העברית (הוצאת „מסדה״).

מת י״ב סיוון תשי״ב — 3.6.1952 בשעת ביקור בקנדה כמפיץ האנציקלופדיה העברית. עצמותיו הועלו ארצה ונטמנו בנחלת־יצחק.

בנו בנימין ז״ל נפל במלחמת־השיחרור בקרב לכיבוש טאנטורה.

ד. ת.

ראובן ארזי־צדרבוים / ירושלים

משה־ראובן סלודקי

בריגשת־לב בא אני להעלות קווים לדמותו של מורי ורבי, משה־ראובן סלודקי, זכרונו לברכה. הנני שב במחשבתי אל עיר־ההולדת שלנו מזריטש, קהילה יהודית מיוחסת, מושרשת ביהדות ועם־זאת "נגועה" במודרניות בנוסח הימים ההם. חיים בה ביחד, אלה ליד אלה, חסידים מן ה"שטיבלעך" ומתנגדים מובהקים; רבנים וגדולי־תורה, העושים לי־לות כימים בית־המדרש הגדול ועמם בחורים, שיצאו ל"תרבות רעה" ומידפקים על שערי האוניברסיטאות; אנשי־רוח ועמלי־כפיים. מסורת ציונית, שראשיתה בתקופת "חובבי־ציון", שהביאה לארץ מאות חלוצים, החל ממייסדי "יסוד־המעלה", דרך בוני "מעלה־החמישה", ועד לשרידי שארית הפליטה, אשר הגיעו ארצה אחר השואה; ובצידה — מסורת פרוליטארית, ששורשיה נעוצים עוד במהפיכת 1905, והיא שהקימה איגודים מקצועיים, אשר אירגנו שביתות והפגנות. רשת רחבה של מוסדות חינוך, דתיים וחילוניים; מפלגות ציוניות למיניהן ועל ידם אנשי "בונד", "פולקיסטים" וקומו־ניסטים. קשת רחבה של תנועות־נוער חלו־ציות, המתחרות ביניהן על נפשותיהם של בני הדור הצעיר. חיי חברה ערים וכלכלה מגוונת, שמוניטין יצאו לה בזכות תעשיית שער־חזיר. עיר יהודית, עם אוכלוסיה פולנית דלילה, קהילה דינאמית, תוססת בחיי ציבור, תרבות וכלכלה.

משה ראובן סלודקי

על רקע זה עולה ומזדקרת דמותו של משה ראובן סלודקי, שיד ושם לו בחיי החינוך, התרבות והציבור בעירנו. גבה־קומה היה, צנום, בעל מבט חודר, חייכני, פוסע במהירות, נחפז כאילו חס על הזמן החולף ומבקש לעצרו. מתמיד, היושב יומם ולילה על התורה ועל העבודה, מעורב עם הבריות, עוסק בצורכי־ציבור באמונה, ישר־לב וטוב־לב, אף תמים במקצת, מתלהב בקלות. "מרדן בכול", היו מכנים אותו מקורביו; ביקורתי אך לא קנטרני, סולד מ„עם־ארצות", מוקיר אנשי־ספר ומושכים־בעט. לעולם לא קפא על השמרים. שקדן, בולע ספרים, אוטודידאקט, מאז חבש ספסל הלימודים בישיבת סלובודקי, שם למד תורה וגם קנה בכוחות עצמו השכלה כללית. שם אף היה לציוני, לעברי קנאי. שם עוצבה אישיותו המרדנית, הכופרת במוסכמות, המלאה רוחניות והמרחיקה

מגשמיות. בסתר ובמחבוא, כרבים מבני־דורו, היה שוקד על ספרות "ההשכלה" ומטפח הלשון העברית. כך הגיע לעיסוק שהפך למשלח־יד — להוראה.

מורה עברי טיפוסי של שנות העשרים היה סלודקי, מורה ברוך כשרון, ללא הכשרה פידאגוגית מיוחדת, האוהב את מלאכתו בכל נפשו ומאודו; מורה שהעמיד דור של תלמידים, מהם רבים שזכו לעלות לארץ וחיים עמנו כאן, מהם שהיגרו לארצות־תבל שונות והיו מקפידים לעמוד בקשרי־מכתבים עם מורם האהוב עד שנות חייו האחרונות.

בית־ספר עברי ראשון

בשנות מלחמת־העולם הראשונה פתח סלודקי את בית־הספר העברי הראשון בעירנו, ובו רק כמה כיתות מתחילות. בתוך כך עסק גם במתן שעורים פרטיים. כדי להשלים פרנסתו. בין מקבלי השיעורים הייתי גם אני. אבי ז"ל, אף הוא יהודי משכיל, סבור היה, שאת ידיעת השפה העברית ואף את ידיעת האלף־בית מוטב שאקבל מפי המורה סלודקי, מאשר ב"חדר". תורה וגמרא למדתי מפי רב שהיה בא לביתנו. משהתקדמתי בלימודים, התחלתי לבקר בבית־ספרו של סלודקי עד שבראשית שנות העשרים נפתחה הגימנסיה היהודית, הדו־לשונית. היה זה מאורע בעיר, שהטביע חותמו על התפתחותם של בני דורנו.

סלודקי הוזמן לשמש מורה ראשון לעברית בגמנסיה. הוא נענה לכך מתוך לבטים, שכן חשש שמא יעדיפו התלמידים את הלשון הפולנית על הלשון העברית. אולם משנוכח במרוצת הזמן, כי נשמרו בגימנסיה, בזכות מייסדיה, שכולם היו ציונים נאמנים, הרוח הלאומית והחינוך ציוני, השלים סלודקי עם ה"חידוש" בחייו, ואף קסם לו התפקיד של מורה עברי בגימנסיה. בכהונה זו המשיך עד עלותו ארצה בשנת 1934.

סלודקי המורה התחבב על תלמידיו. רוטן היה, כאשר היינו משתבשים בדיבור עברי. רגיש היה לשגיאות בדיקדוק, בו היה מומחה. מרבה היה ב"הכתבות", כדי לעקור — כלשונו — את שגיאות הכתיב. תחילה השתמש בהברה האשכנזית, אך במשך הזמן עבר להברה הספרדית וכאן התבלט בין־השאר הניגוד בין בית־הספר "המתוקן" של סלודקי לבין ה"חדר". זכותו הגדולה היתה, שידע לחבב עלינו את העברית ואף נטע בנו "קנאות" ללשון. כשנוסדה, בזמן מאוחר יותר, בהשפעת המורה ד"ר צבי זוהר ז"ל בגימנסיה "אגודת חובבי השפה העברית", שהטילה על חבריה את החובה לדבר עברית בין כותלי בית הספר ובבית, — פרט לשיעורים הפולניים — היה סלודקי צוהל משמחה, קרנו עלתה, והמורים למקצועות הכללים התחילו לקנא בו. בזכות דבקותו בלשון העברית, היתה הרגשתו טובה אף־על־פי שחש בדידות בחברת חבריו־המורים, שהפולנית בלבד היתה שגורה בפיהם.

אורחים חשובים היו נוהגים לבקר בגימנסיה, וביניהם יצחק גרינבוים, ד"ר יהושע טהון ואחרים. נהוג היה לקבל פניהם בברכה בלשון עברית. על חלק זה של הטכס היה מנצח סלודקי, דבר שהיה מסב לו קורת־רוח מרובה.

כזה היה סלודקי המורה: מרביץ תורה ברבים, מטפח זיקה לשפה העברית, אהוב על תלמידיו וגאה עליהם. משהיו מתגלים בין תלמידיו צעירים, שידעו למשוך בעט סופרים ואף זכו שדבריהם יראו אור, היה רואה יצירותיהם ממש כיצירותיו־שלו.

אהבת הלשון והתרבות

סלודקי עצמו אהב לפרסם דברים בכתבי־עת ועשה זאת בדרך המיוחדת לו, והיא — פירסום "הערות". "בעל הערות" — היו מכנים אותו מקורביו. "הערות" אלו מטרתן היתה "להעמיד דברים על דיוקם", כפי שנהג לומר. שגיאה שנתקל בה, בייחוד שגיאה בדיקדוק, ויהיה המחבר סופר, עתונאי או איש־ציבור בעל־שם, סלודקי היה רואה כחובתו להצביע עליה בעתונות העברית: ב"העולם", "הדואר", "המליץ", "הצפירה", וכן בעיתוני הארץ. וכמה שמח כאשר זכה לתשובה, שהיתה בה הודאה בטעות, מה־עוד שהדברים מתפרסמים ברבים. לא היה ב"הערותיו" משום קינטור. להוכחת צידקתו היה מרבה בהבאות ממקורות שונים, שבהם היה בקיא וזכרונו המופלג מסייע לו. במלאכה זו המשיך גם בעלותו ארצה ואף הוסיף עליה לעיתים מתיחת בקורת על תופעות שליליות בחברה, במדינה או בתנועה הציונית. בארכיונו, שנשמר על־ידי בני משפחתו, נמצאים עשרות מכתבים של סופרים ועתונאים שהודו ל"בעל ההערות". אילו כינסו את "הערותיו", היה בידינו חיבור נדיר, המעיד על קפדנותו של האיש, על חתירתו לדייקנות ועל בקיאותו בלשון העברית ותרבותה.

ראה סלודקי עוני בחייו, אך תמיד היה שמח בחלקו. לעולם לא התלונן. אף בעיתות מצוקה, ידע לחסוך, כדי לרכוש ספר עברי חדש. מפורסמת היתה הספריה הפרטית שלו, עתירת ספרים בתחום היהדות, ההיסטוריה והספרות העברית, לרבות הספרות הארצישראלית החדשה. ביתו פתוח. מכנס היה צעירים משכילים, צמאי ידע ותרבות, שהשתוקקו לקרוא את העתונות הארץ־ישראלית, שהיתה מגיעה אליו. את ספרייתו העביר ארצה וכאן דאג להרחבתה ושיפורה. ידידיו ותלמידיו היו משגרים לו ספרים. זו היתה המתנה הטובה ביותר, שבה אפשר היה לשמח את לבו.

עסקן ציוני היה סלודקי, עסקן למופת. מנעוריו השתייך להסתדרות הציונית ונמנה עם נאמני יצחק גרינבוים. משתתף היה כציר בוועידות הארציות והמחוזיות ואף־על־פי שהגדיר עצמו כאיש המחנה הציוני הכללי, מקובל היה על כל המפלגות הציוניות. היה מארח כל שליח מארץ־ישראל ומעמיד עצמו לרשותו. תנועות הנוער הציוניות היו מוצאות בו עזרה וסעד. בכל אירוע לאומי היה נוכח ותופס מקום בין ראשי המוזמנים. מסור היה לקרנות הציוניות, פעיל ומפעיל, תורם ומתרים.

משקמה תנועת "תרבות", היה בין ראשי תומכיה ואף הורה בבית־הספר המקומי שלא על מנת לקבל פרס. ציוני היה בכל רמ"ח אבריו, ציוני שהיה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. וכך זכה סלודקי לחנך את בנו יחידו יצחק

ז"ל, לחלוציות מגשימה. יצחק, שלמד אתנו בגימנסיה, עזב את ספסל הלימודים בכיתה השישית ועלה ארצה. על כך היתה גאוותו של האב. ואמנם, הוכיח את עצמו יצחק כחלוץ וכמגשים, כפועל חרוץ, נאמן תנועת העבודה. ידע יצחק סבל ואף ימי־רעב. כרבים מאנשי העלייה השלישית, לא נקלט בקלות. את חבלי הקליטה לא הסתיר יצחק מהוריו, אך לא מתוך מרירות. הוא נאחז בארץ בעקשנות, שהיתה מאפיינת את משפחת סלודקי. עלייתו של הבן השרתה רוח רעננה על האב. גאה היה שהצליח להנחיל לבנו אהבת הארץ. את מכתביו של יצחק היה קורא באוזני באי־ביתו וידידיו. היה בכך, בימים ההם, משום מעשה ציוני, המקרב להכרת המציאות הארץ־ישראלית והמחנך לחלוציות. מאוחר יותר עלתה ביתו הבכורה, ואף רעייתו הגיעה בדרך־לא־דרך ארצה. בשנת 1934 הצטרף סלודקי למשפחתו.

דרכו בארץ

עם בואו ארצה התחיל פרק חדש בחייו. משפחתו התיישבה ברעננה, פרנסתה היתה על עסק זעיר, בלית־ברירה היה גם הוא משתף עצמו בעסקי־המשפחה. אך עיסוק זה היה זר לרוחו. הוא קיווה שיוכל בארץ להמשיך בהוראה. אך הדבר לא נסתייע. בפרק־זמן מסויים עבד בקרן הקיימת לישראל. עובדה זו העיקה עליו. בייחוד סבל מכך, שנותק מאותו אורח־חיים ציבורי, אשר לו הסכין במשך שנים בגולה. חסרה לו הפעולה הציונית הציבורית. סלודקי הדינאמי, הפעיל, העוסק יום־יום במעשה הציוני, מצא עצמו נעקר מהתעסקותו הרגילה, ובהגשימו את חלום־חייו חש חלל ריק... פורקן־מה מוצא שוב בפרסום ה"הערות". תגובותיו מצאו להן מהלכים וזו היתה נחמה־פורתא.

השואה הנוראה, השמדת יהדות מזרח אירופה, דיכאה את רוחו. הוא התאבל על החורבן וההרס, שפקד את שליש עמנו ובדרך־הטבע דאב מרה על חורבן קהילת מזריטש. הוא חקר ודרש אחר כל מה שאירע שם והתעניין בגורלם של בני־משפחה, ידידים, חברים, תלמידים לשעבר. בין הנספים היתה גם ביתו הצעירה. אוסף היה ידיעות על מה שהתרחש ומעבירן למרחקים לבני־עירנו, שאיתם קיים קשר־מכתבים קבוע.

משפגשתיו לראשונה, לאחר עלייתי, בילינו שעות ארוכות בשיחה על העבר, על התלאות שפקדו את בני עירנו. כיד המורה הטובה עליו, ראה צורך להביאני בסוד המציאות הישראלית, כפי שראה אותה מנקודת־ראות שלו. פגשתיו עוד פעמים רבות. יחסי אליו, יחס התלמיד, החב חוב למורו ורבו, לא פסק.

בשנת 1953, בשנת ה־72 לחייו, נפטר משה ראובן סלודקי והוא עדיין רענן ברוחו, חפץ־חיים, על אף כל מה שעבר עליו. הסתלק מאתנו אדם, שסימל בחייו טיפוס של ציוני נאמן ומסור, יהודי שורשי, מחנך ומורה למופת, קנאי לתרבות ולשפה העברית, מלא וגדוש בתורה, מבורך במעשים טובים.

תלמידיו וידידיו יזכרוהו תמיד בהערצה ובהוקרה.

יעקב בויגנמן /ירושלים

ישראל בידר

תלמיד־חכם דגול. צנוע בהליכותיו. מורה היה בתלמוד־תורה ומקובל מאוד על תלמידיו ומכריו.

כמשורר עברי השתייך לחוג הסופרים במקום. לא ידעו שהאיש הצנוע והנכה הזה, אשר התגורר בעירנו מזריטש, היה כתב של העתון היומי בארץ, „הארץ".

מדי פעם היה מפרסם שם את רשמיו על המדיניות המרושעת של ממשלת פולין נגד היהודים, חותם היה „איש־ווארשה". ו„איש ווארשה" זה היה ר' ישראל בידר, שהיה יושב וכותב בשעות הקטנות של הלילה, בעד סדק של תריס־החלון בביתו, יכולת לראות אור עמום, אור מנורת הנפט המפוייחת.

ישראל בידר

שרוי היה בפחד תמיד, שמא יוודע חלילה לשלטונות על „איש־ווארשה", המפרסם דברים בגנות הממשלה של פולין. הדבר הזה היה לסוד כמוס ומעטים מבין מכריו ידעו על כך. את שיריו פירסם ב„הדואר" של ארה"ב, ובכתבי־עת שונים. כתב גם שירי ילדים. בשנות ה־30 פירסם מדבריו בעתון „בדרך", שהופיע בווארשה. כאשר דניאל פרסקי ביקר במזריטש מטעם ברית עברית עולמית, לא חדל מלהללו ולשבחו.

י. בידר כתב גם ביידיש והשתתף בעתונות המקומית „מעזריטשער וואָכנבלאט", „מעזריטשער טריבונע" ועוד. חייו היו קשים מאוד. רעייתו הראשונה, אשר אהב מאד, חלתה: היא סבלה שנים ממחלה אנושה. ראינו את ר' ישראל בידר כסבלן גדול. צריך היה לעשות הכול לבדו, גם לטפל באשתו החולה וגם לגדל את שני בניו הקטנים.

אחר מות אשתו נשאר לבדו עם בניו ורק אחר שנים רבות התחתן שנית.

כל ימיו חי בעוני והדבר בא לידי ביטוי בשירתו. אך לעולם לא התאונן בפני איש, אף לא בפני מקורביו.

נספה בשואה.

ישראל בידר

בדעוך הנר השמיני

האיר נר וכבה חיש,
תם השמן גם הפתיל
והמנורה גנוזה שוב
לבלי אור ולבלי גיל.

היה נס ואינו עוד
אֵי הזמן למופתי־אל?
רק רגע קט ניצח אור
ושוב שולטת ממלכת־צל.

הוי, מי יתן מנורה לי,
נר־תמיד בה תדליק יד
יניס צללים מרירי־יום
ויאיר חשכי לעולמי עד.

דבורה אופק־פישר / קיבוץ משמר־השרון

יוסף פישר

ימי־ילדותו של אבי עברו עליו בעיירה קטנה, בריינסק. כבכור במשפחה מרובת־ילדים, מיועד היה ללימודי־תורה, לפי מסורת של דורות רבנים. מורו ורבו בילדותו היה סבו, אשר הורה לו דרך טובה בלמידה. אכן, בהגיעו לגיל בר־מצווה כבר הספיק לספוג שני סדרי ש״ס ועל־יד זה גם ידיעה טובה בלשון העברית ודקדוקה.

יוסף פישר

בתקופה זו עבר ללמוד בבית־המדרש ומשם ל„ישיבת" לומז׳ה. מחמת מחלה הוכרח לעזוב לזמן־מה את ה„ישיבה". בעיירת־הולדתו נתפס בסתר לקריאת ספרות חיצונית, בעברית וברוסית (השפה שהיתה שגורה בפי בני־הבית). אביו, כמובן, לא ראה הדבר בעיין יפה, אך כיוון שהיה שקוד על הגמרא, מהשכמת הבוקר עד שעה מאוחרת בערב, הניח לו.

הספרן בעיירה הבחין בשקידתו והשאיל לו ספרים מכל הבא ליד, בלי לחוש שהוא גורם בכך נזק לנער הצעיר.

במלאות לנער שבע־עשרה שנים, עזב סבי עם כל בני־המשפחה את ביתו בדרך לאמריקה. אבי סירב להצטרף, כי הרעיון הציוני כבש את ליבו והוא ביקש להגיע ארצה.

יחד עם חבר בגילו „התגלגל" למזריטש, מקום בו מצא ספרים ועיתונים והרחיב את אופקיו. פה גם התחילה עבודתו המעשית למען הציונות. הוא ייסד שיעורי־ערב לעברית, תנ״ך, משנה והיסטוריה של העם היהודי. הכול, כמובן, התקיים בבית־המדרש מחשש עינא־בישא של השלטונות.

מזריטש היתה בימים ההם מרכז לכל המפלגות, מן הימין ועד השמאל. אחת השאלות, שעמדה אז במרכז ההתעניינות, היתה שאלת היחס לדת. אבי נעשה איש ריב לשני הצדדים: עם הדתיים בשאלת הדת ועם השמאל הקיצוני בשאלה הלאומית. הוויכוחים נמשכו בלי־סוף, עד שעזב אבא את בית־המדרש ועסק בהוראת בני־נוער וחינוכם הלאומי. תמיד התגאה בכך שמכל תלמידיו המרובים, רק מעטים פרשו לצידי־דרכים; רובם־ככולם שמרו אמונים לציונות. בבית־ההורים ספגנו, אחי ואני, את אווירת ארץ־ישראל: ביתנו היה פתוח תמיד לחברים

צעירים, כמו לידידי הורינו. ואמי, בנעימות־הליכותיה, היתה מסייעת לשיכוך להט הוויכוחים שבין באי הבית.

בשלהי דצמבר 1934 עליתי ארצה. כל רצוני היה לעזור להורי להגשים את שאיפתם רבת־השנים. ואכן, במחצית 1937 התגשם החלום: סוף־סוף בארץ־ישראל ובקבוצה. בהתלהבות נכנס לעבי הקורה. שש לעמוס עול של מצוות ועקרונות הקבוצה. על אף היותו קרוב לשישים, פנה לעמל־כפיים — פורקן לעיסוק בהוראה במשך שנים. סירב בתוקף ללמד את הצעירים, שהגיעו מאירופה של היטלר, והעדיף לשמש כחצרן, לדאוג לבארות המים ולגדל ירקות למטבח. פניו קרנו מאושר בהביאו את הירקות, פרי־עמלו. גם בגדי־העבודה המרופטים, שהיו מנת־חלקנו אז, נתנו לו הרגשה טובה. הנה זכה והוא שווה זכויות וחובות, כאחד החברים.

היה מעורה בחיי הציבור ועזר ככל יכולתו. בערבים ראה צורך להבין שפת שכנינו ולשונם של אנשי הרשות ושקד על לימוד ערבית ואנגלית.

אבא נדב את גופתו לאוניברסיטה בירושלים, ואצטט מן הצוואה: —

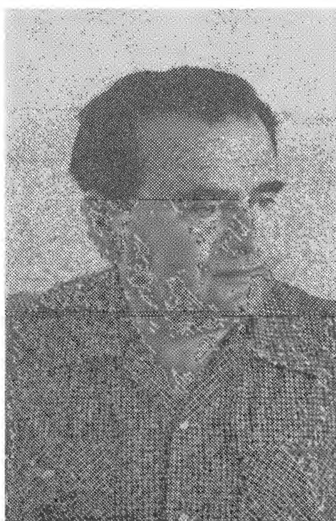
„אם לא יכולתי להועיל הרבה בחיי ולשלם לחברה את חובתי, תהייה אולי גופתי לתועלת, ללמוד עליה איך להקל על סבל בני־אדם מחמת מחלות".

עשינו את רצונו בכאב־לב, וגם בהערצה רבה.

גרשון דולינסקי / תל־אביב

ציון לנפש אחי

אחי, ישראל דולינסקי, הגיע בעקבות מלחמת־העולם הראשונה, והוא ילד, למזריטש. כאן למד בחדר, למד בבית־אבא, למד בתלמוד־תורה, קרא הרבה וספג ערכי היהדות. והימים, חרף התקופה הקשה של שנות־העשרים, ימי הילדות היו, ימים של שמש ונהרה. והנה עבר הנער לחדרו של ר׳ ראובן זצ״ל עם הבחורים הגדולים, התחיל לתהות בעולמנו, התחיל להתלבט. תחילה, מה ללמוד; אחר־כך, היכן ללמוד?

ישראל דולינסקי

הוא נוסע לווארשה להשתלם שם. ובפולין — מאבק של השלטון. ליד אחד הגשרים בעיר, עומד הוא ומסתכל כיצד נלחמים אנשי פילסודסקי על השלטון — ובראשו מתחיל משהו לנקר. הוא מהרהר: מה אני, מה אנו, היהודים, עושים כאן? מה לנו ולזה? למה לא תהא גם לנו פינה משלנו? הוא חוזר הביתה ומסתפח לנוער החלוצי בכל להט נפשו, נפש נער עברי חרדה, כמהה ועורגת.

מתחילה תקופה של קריאה ושל למידה, של התעניינות ושל העמקה. הלב פתוח לכל מחשבה ולכל רעיון. וכשהיה יושב וחוקר ומלבן, כדי להגיע לשורשם של דברים, לא היית מסיעו ממקומו, כי את שעשה בכל רמ״ח אבריו עשה, לשמה, כפי שעשו זאת נערי הדור כולו. אולם חשנו בבית, כי חל בו שינוי. ההתבטאויות באו בהיסוס ומלוּווֹת היו שאלות רבות. אורות מתעים, תורות־שווא התחילו להבהב ולקסום מסביב והגיעו גם לרחוב היהודי. צעירים רבים נבוכו, הסתבכו, התחילו להסס: אולי באמת יביא השיחרור הכללי גם את שיחרור האדם היהודי? אולי?

וכשישראל עומד נבוך ותוהה ומידיין בכל חום־ליבו עם אביו ועם אחיו, עם חבריו וידידיו, קורה „משהו". פורצת המלחמה האכזרית. האנדרלמוסיה היתה גדולה. בריסק־דליטא הפכה לעיר פליטים. הכל נעים, מחפשים דרך, כיצד לצאת מן ה„גן־עדן", עד שבליל־שבת אחד מטעינים השלטונות כארבעים אלף יהודים ברכבות ומשלחים אותם „לעומקה של רוסיה".

מתחילה נסיעה ללא־קץ, ללא תיכלה ותכלית, ללא ידיעה לאן. נוסעים ונעצרים; נוסעים ונעצרים; נוסעים והולכים ברגל... עד ש„מתארגנים" אי־שם בערבות־

סיביר הרחבה, בונים מחנה עצום, והמגמה „עבודה", עבודות כפיים בבירוא יערות־עד. ובאחד הימים הוא מספר לי:

„אותו יום־הכיפורים חרות בזכרוני. תמיד אזכרהו. אי־אפשר לשכוח. היה זה יום־כיפור ראשון מחוץ לבית, בגולה ובנכר, מזג־האוויר, כאילו אף הוא הזעים פנים; הוא התאכזר בייחוד בגולים הערומים כמעט, לבושי הסחבות ובמדקרות־קור לרבבות יצא להילחם בנו.

מדי בוקר, עם עלות השחר, אך נשמעה ה„תרועה" לקום, ועדיין חושך על פני הארץ, ראית אנשים שוכבים על הדרגשים המזוהמים בלא יכולת לעמוד על רגליהם מחוסר־תזונה, מליכלוך וזוהמה, ובייחוד מחמת הקור העז.

משקמו הנדכאים ויצאו לעבודה, ניתנה לנו לפעמים הרשות להעלות מדורה ביער, כדי להתחמם קצת. שומרינו ראו בדרך־כלל את המדורה בעיין עויינת, כי סיסמתם היתה: עבוד וייחם לך; קר רק למי שאינו עובד כראוי...

עמדו המסכנים, יהודים ממקומות שונים, שהגורל הביאם לכאן, לארץ־גזירה זו, סחופים ודוויים, מי שהיו רק תמול־שלשום עשירים ונשואי־פנים, בעלי־בתים, סוחרים או בעלי־מלאכה, לומדים וחובשי בית־המדרש — כולם־כולם ניצבו מסביב למדורה, חיממו גפיים עוטי־סחבות, נאנקו מרה עד שנשמע מרחוק קול הנוגש, השוטר־המפקח, הצועק וצורח, וכהרף־עין נתפזרו וניפנו כל אחד לעבודתו, עבודת־הפרך, בציפיה שהינה יסתלק מייד „המן" ויוכלו לחזור ולחוש את חום הלהבה, המפייסת, המנחמת...

לוח־הזמנים עדיין לא ניטשטש. עוד היו בינינו יהודים שידעו בדיוק זמנים ומועדים. מהם חישבו ומצאו, כי מחר, יום ראשון בשבוע, ערב יום־כיפור ולמחרתו, ביום שני, חל יום־הכיפורים. על ה„נארעס", אחר יום־עבודה מפרך, אחר „ארוחת־ערב" של רעב, שקלו וטרו מה לעשות ביום־הכיפורים? מילא לצום, זו לא בעייה גם מן העבודה אפשר יהיה להתחמק; נעמיד פנים כאילו אנו עובדים בשעה ש„המן" ועוזריו יערכו את הפיקוח. אבל איך נשהה 14—15 שעות בקור העז ללא חימום כלשהו? וכך היו חוככים בדבר, עד שנעצמו עפעפיהם. נשמע קול החצוצרה: לקום. אנו מסתדרים בזוגות, כל אחד כליו על שכמו, זזים. פוסעים בשלג. כעבור זמן קצר מתפרדים הזוגות בשל קשיי ההליכה, בשל התילים וההמורות ובשל הקור, הקור החודר עד לשד־העצמות. נשמעים רק שני קולות: שריקות חדות של ציפור צפונית, וקול־צריחתו של הנוגש. מלבדם, קול חריקת־השלג מתחת לרגלי הצועדים.

סוף סוף מגיעים למערה. עוד מעט והקבוצות תישלחנה כל אחת ליעדה. נאנחים האנשים, כי קר ורע להם וביותר רע, משום שמתאווים הם להתפלל, ולו תפילה קצרה, הן קדוש היום — יום־הכיפורים היום.

ואזי נשמע קולו של ישראל, קול ברור ונמרץ: כי מי שרוצה להתפלל, או להת־חמם, יבוא לכאן, מייד לאחר הביקורת. רק הספיק לסיים דבריו, נשמעו הפקודות לצאת ליעדים. נוטלים הכלים ופוסעים, הולכים, נכשלים, נופלים וקמים וממשיכים. עומדים יהודים ביום הקדוש, קבוצות־קבוצות, עובדים. נטפים־נטפים נושרות הדמעות מעיניהם. גם מעיני יהודים שזה כבר רחקו מן היהדות, מבית־

הכנסת. הממונה עליהם, הגוי, עובר, רואה אותם בוכים, וצועק: אתם בוכים, יהודים, קר לכם, הא? משמע שאינכם עובדים כראוי — להשתדל צריך, להתאמץ צריך, להתאמץ יותר, ואז יהיה לכם חם, אז יהיה לכם טוב! והוא פונה אל המחבוא שלו, כדי ללגום ולזלול. רק אז מגיחים היהודים מפינותיהם, תחילה אט־אט ואחר־כך במהירות ומתקדמים לעבר המדורה שבמעבה היער. שם יושב ישראל ומחכה להם. בואו יהודים, בואו, לפחות ייחם לכם. הם ניגשים קרוב־קרוב, כאילו מבקשים הם לחבוק את המדורה, ממש נושקים־נוגעים ללהבה. השלג חורק תחת כפות־רגליהם. ולפתע, כמו מן האדמה צמח ועלה אחד העובדים, ניצב על גדם־אילן ופתח בקול רם: „ונתנה תוקף קדושת־היום". כבירה ונוראת־הוד נישאת תפילת יהודים גולים בישימון השלג, בסיביר הרחוקה, ללא סידור־תפילה, ללא מחזור. את שזכרו בעל־פה השמיעו בזעקות־שבר ובמטר־דמעות, ואת שלא זכרו הביעו עיניהם הליאות וליבם הדווה.

יושב ישראל ומזין את המדורה, כדי שיוכלו יהודים להתפלל לפני קונם או להתחמם. עומדים יהודים ובוכים ואף הוא עיניו זולגות דמעות למראה אחיו הבוכים, לזכר בית אבא־אמא, למראה הגורל המר של עמנו.

בעל־התפילה מקצר. מייד עלול להופיע הנוגש. יש להזדרז. והנה נשמעת התפילה: "היום תאמצנו, היום תדרשנו לטובה", בוקעות המילים המנחמות. ישראל ממשיך בסיפורו: טרם נסתיימה התפילה, ניגש אלי יהודי, חסיד מלודז', מחסידי גור, דומני, יהודי ירא־שמים ובעל־צורה, שלמרות הצרות והתלאות ובלואי־הסחבות, לא פסה אמונתו, לא נפלה רוחו וחותם האצילות טבוע בו, והוא אומר אלי בקול רפה ובזו הלשון:

"ר' ישראל, דע לך, רבותינו ז"ל אמרו, יש קונה עולמו בשעה אחת — אתה קניתו". נדהמתי למשמע אזני, איך? אני שואל אותו, "על־ידי מלאכה בשבת־שבתון?!".

והיהודי מחייך חיוך אבהי, מושיט לי ידו ואומר:

"שמע ר' ישראל: אנו חוזרים מייד לעבודה, קשה לי — והוא משתעל קשות בדברו — מי יודע מתי נתראה שוב, ואם בכלל נתראה, אבל דבר אחד אומר לך: זכור ר' ישראל, עשית משהו גדול, משהו שעליו העולם עומד; עזרת ליהודים, הצלת נפשות בקור הזה ובצום; עזרת ליהודים לומר קדושה ולהתפלל ביום הקדוש. לוואי, ויהיה חלקי עמך"...

יותר לא שמע, כי המתפללים הרגישו ב"שררה" המתקרבת וכעדת־צפורים נפחדות אצו כל אחד למקומו. גם החסיד נעלם. נבלע בתוך ההמון.

לימים, בעת שנזדמנו בעמק־חפר קבוצת ידידים ושוחחנו, הוסיף ישראל כמשיח לפי תומו: "מי יודע, אם לא בזכות אותה מדורה ובזכות אותו חסיד נפלא, הגעתי עד הלום"...

צפורה ברוידה — סלודקי רעננה

דרך חייו של יצחק בן־ראובן (סלודקי)

יצחק נולד במאי 1905. משחר־ילדותו ספג לתוכו מרוח הבית — בית־ועד למשכילים, ציונים פעילים, צעירים כמבוגרים.

ככל הילדים בזמן ההוא, קיבל גם יצחק את ראשית חינוכו ב„חדר". מראשוני מלמדיו היה ר' מנדלה ניסנבוים, ציוני פעיל ומן הנכנסים ובאים לביתנו תכופות. מלמדיו האחרים היו ר' שלמה מלמד ור' נטע מלמד. יצחק היה ילד יפה־תואר וגם ידע לשיר יפה. ילד מוכשר, זריז, עליז ואהוב על הכול.

יצחק בן־ראובן (סלודקי)

לאבי, שהתפרנס משעורים פרטיים, אבד בשנות מלחמת־העולם הראשונה מקור־פרנסתו. לקיומנו פתחו הורי קפיטריה לחיילים הגרמנים. יצחק אז ילד בן תשע וכבר עזר לפרנסתנו. אותה עת פתח אבי, יחד עם המורה יוסף פישר ז"ל, בית־ספר שבו לימדו עברית בעברית. גם פולנית לימדו. יצחק היה מראשוני התלמידים ובין המצטיינים.

וכאשר נוסדה בעירנו ב־1918 הגימנסיה היהודית, הוזמן אבי ללמד עברית, תנ"ך והיסטוריה יהודית. יצחק עבר ללמוד בגימנסיה. גם כאן התבלט כתלמיד מצטיין, אך לא חי בשלום עם מוריו. פעם נכנס לכיתה מנהל הגימנסיה, פרופ' הרמן ומצא את יצחק משתעשע באמצע השיעור. הפרופ' נזף בו ואמר, שאלה הם המנהגים היהודיים — להשתעשע בעת השיעורים. כיהודי גאה לא יכול היה יצחק, שלא להגיב ובמקום ענה לו: ומנהגי הגויים יותר יפים? פרופ' הרמן לא הבליג על כך, ראה בו מתמרד ומקומם הכיתה והתייחס אליו לפי זה.

בגמר השנה, עת הגיעה שעתו לעלות לכיתה השביעית, החליט לעזוב את הגימנסיה ולא להמשיך בלימודים.

יצחק התחיל לעסוק במסחר, אך לא הצליח. העיסוק הזה לא דבק בו, כשם שלא דבק באביו.

יצחק הצטרף ל„התאחדות־הפועל־הצעיר". יחד עם עוד חברים ייסד סניף „החלוץ" בעירנו. למד נגרות אצל הנגר רוזנבוים והכין עצמו לעלייה לארץ. העלייה עצמה לא באה לו בקלות. מייד לבואו ארצה, ב־1924, הגיעה תקופת הגאות לקיצה. החל משבר בארץ. יצחק עזב הבית חם וטוב עוד בטרם הגיע

לגיל 18. כאן בארץ חי בבדידות ובסבל. כחלוצים אחרים בזמן ההוא, סלל כבישים. ייבש בצות. עתים רעב ללחם. אף־על־פי־כן לא התאונן ולא איבד את חוש ההומור הטבעי שלו. כשחלה בטיפוס הביאוהו חבריו לבית־החולים ביפו. צוות הרופאים והאחיות היו אנגלים וערבים והם שטיפלו בו, בלי שיוכל לשוחח אתם בשפתם ולהבינם. במכתביו הביתה באותה העת, לא כתב על כך, כדי שלא לצער את הוריו.

אחר שהבריא, הלך לעבוד במושבות השומרון. פעם פרץ ריב בין הפועלים היהודים לבין הפרדסנים, המעבידים, שהתפתח מהר מאוד לקטטה רצינית, בה השתתף גם הוא. בשל כך נאלץ היה לעזוב את המושבה. אז החליף את שם משפחתו לבן־ראובן.

יצחק התחתן ועבר ביחד עם כמה מחבריו לרעננה. שם עסק בנטיעת פרדסים. קנה לו כברת־אדמה, סידר לעצמו משק קטן וחי בכבוד. שם גם נולד לו בנו־בכורו עמוס, ולא היה אדם מאושר ממנו, אך לא כך רצה הגורל. בשנת 1932 מתה אשתו. יצחק נשאר עם בנו הקטן ועם חובות מעל לראש. מחלת אשתו בלעה הכול. באין ברירה מכר את משקו. את בנו הביא לכפר החינוך בן־שמן. כל הכנסתו הוציא לקיומו ולחינוכו של הילד. מצב זה הביא לכך, שאמא תעזוב את הבית ובדרך בלתי־לגאלית תגיע לארץ, אל בנה־יחידה בעת צרה ומצוקה. הם שכרו דירה, הביאו את הילד והתחילו הכול מחדש.

יצחק פנה לעבודת בניין. הודות לכשרונותיו הצליח עד מהרה ללמוד את המקצוע ולהיות לאחד הבנאים הטובים. לפי תיכנון שלו עצמו ובמו ידיו בנה לו את ביתו הראשון.

ב־1934 התאחדה משפחתנו מחדש. תחילה עליתי אני ולאחר מכן אבי. במזריטש נשארה אחותי חדווה, בתקווה להגיע ארצה באחד הימים. לדאבוננו לא זכתה ונספתה בשואה.

אותה שנה נישא יצחק להניה, אחות אשתו המנוחה, והיא באמת היתה לעזר כנגדו.

עבודה ושמירה

עבר זמן ובארץ שוב משבר. החלו המאורעות של שנת 1936־37. עבודת הבניין נפסקה כליל. כרבים אחרים, נשאר גם הוא מחוסר־עבודה. יצחק, חבר ההגנה, מחליט להצטרף לשורות הנוטרים ובשל כך עובר הוא עם משפחתו לחיפה.

אחר־מכן, אחר ששירת זמן מסויים כנוטר, חוזר יצחק לרעננה, ושניהם, הוא והניה, עוסקים בעבודות שונות עד שלבסוף החליטו להתיישב ברשפון. חייו במושב קשים מאד. ביום — לעבודת האדמה, ובלילה על המשמר עם הנשק ביד, שומר הוא על המושב בפני התנפלות של הפורעים הערבים.

בחיפושים אחרי נשק, שערכו האנגלים במושבות היהודים, הגיעו גם לרשפון ומצאו נשק. כרבים מחבריו עומד גם הוא להיאסר. יצחק בורח ומסתתר

במקום כלשהו ברעננה. אחר שוב השקט למושב, שב יצחק לרשפון. בנו עמוס כבר אז בפלמ״ח, ואילו הוא, יצחק, — במשמר, בחזית סביב כפר־סבא. גם פעיל מאד בעת ההיא בהורדת העולים הבלתי־לגאליים בחוף הסמוך סידני־עלי. מה גדולה היתה שמחתו, כאשר באחת הפעמים פגש בין היורדים על החוף את בת־עירו, מאשה רוטנברג. יצחק הביא אותה אליו הביתה ומפיה נודע לו לראשונה, שהיא נכדתו של ר׳ חיים רוטנברג, אשר בביתו גרנו שנים רבות.

עייף מכל אשר עבר עליו, מוכר יצחק את חלקו במושב, מתקבל לעבודה בסולל־בונה כמנהל־עבודה ועובר לגור בהרצליה. את זמנו הפנוי מקדיש יצחק לעבודה במפלגתו, מפ״ם, וכן לצרכי־ציבור אחרים. ביתו פתוח לכל המבקש ידידותו.

יצחק מלא חיים, אוהב לבלות. אף־על־פי שהיה רחוק מלהיות אדם דתי, היה בא אלינו לליל פסח לערוך את ה„סדר" כהלכתו, כפי שערך אבא ז״ל. את ה„סדר" האחרון ערך כדרכו מתוך התלהבות מרובה. ה„סדר" אצלנו מלווה היה תמיד שירת הילדים והנכדים.

מאושר היה במיוחד מכך, שזכה כבר לנכד, המשרת בצה״ל.

בשנותיו האחרונות הקדיש גם הרבה מזמנו למען בני־עירו. כמעט כל שני בשבוע נסע לישיבת הוועד בתל־אביב. יצחק היה היוזם למיבנה־ההנצחה ביסוד־המעלה, לזכר קדושי עירו.

ופתאום, אסון כזה!

ביום שישי, יום לפני פטירתו, באנו לבית החולים לבקרו. הדבר הראשון ששאל אותנו היה, אם עלינו לקברו של אבא, כי היום הוא יום הזכרון. ביום המחרת, יום שבת, י״ב כסלו, כבר לא היה.

יהי זכרו ברוך!

חורבן וגבורה

שולמית חבקין—ניישטיין/תל־אביב

סופה של קהילה

בעיירתי מזריטש היו 20 אלף יהודים. את כולם דחקו בגיטו צר, של כמה רחובות, אשר לפני המלחמה גרו בהם 5000 איש. גם מן העיירות הסמוכות הובאו יהודים לתוך הגיטו הזה. התחילו להוציא יהודים לעבודה, ורבים מהם לא שבו. הנוער היהודי הציוני התחיל להתארגן להגנה עצמית, ללא כל אמצעי־הגנה. קבוצת חברים נאסרה על־ידי הגרמנים, שעינו אותם והרגו בהם, אך לא הצליחו להוציא מפיהם דבר. ראוי להזכיר את שמו של אחד הבחורים האלה, עוזר פלאסטר־שטיין. בכ"ה בתמוז, 1941, הותקפה העיר ונשמעו יריות. כל מי שביקש להימלט — נורה. אי־אפשר היה לפרוץ את השרשרת. לפנות־בוקר הודיעה המשטרה היהודית, כי על כל היהודים להתאסף בשוק, וכל מי שיימצא בבית — ייהרג. בדרך לשוק נהרגו רבים, מי שלא מיהר לצאת, מי שסחב חבילה גדולה מדי, מי שנכשל בדרכו. בתעלות־הרחוב כבר זרם דם. בשוק הקיפו את היהודים אוק־ראינים, לאטים וגרמנים, לבושי־שחורים ועודני סרט אדום: „יודנפארניכטר". הם ירו לתוך ההמון במכונות־ירייה, ורבים נהרגו. אחרי־כן התחילו למיין את האנשים. הוציאו מן ההמון את העובדים במיפעלים גרמניים, רק אותם, בלי בני־משפחותיהם. הילדים לא נחשבו כלל למשהו בעל־ערך. ואת כל הנותרים, 18 אלף יהודים, שלחו למחנות בלתי־ידועים, לאחר מכות והתעללות. בדרך אל תחנת־הרכבת נהרגו עוד רבים. לאורך קילומטרים היו מוטלים הרוגים ופצועים.

בקרונות המוות

דחקו את האנשים לתוך הקרונות — 200 איש, 190, 220 איש לתוך קרון אחד. סגרו את הקרונות: הרצפות היו זרועות גפרית ופוספור. לא היה מקום אפילו לעמוד. במשך שעה קלה מתו כמה אנשים, והמתים נשארו עומדים בין החיים. רבים נשתגעו, והרכבת עדיין עומדת בתחנה — בחום של תמוז, בלא אוויר, ללא טיפת־מיים. גם אני, אחותי ואמי היינו בקרון. את אבי ואחי הוציאו מתוך הקהל ברגע האחרון ממש, כי הם עבדו במיפעל גרמני.

כשזזה הרכבת, ובתוכה כבר היו מתים אחדים, ירו לתוך הקרונות, ושוב נהרגו אנשים. הנותרים הגיעו למצב של טירוף. החלה מלחמת־זרועות ארוכה על המקום ליד החלון (שהיה גבוה וקטן, כרגיל לקרונות־משא לבהמות), כדי לשאוף קצת אוויר. הכול היו ערומים, כי בתוך ההיאבקות, וגם בלאו הכי, מחמת החום והזיעה, נקרעו הבגדים, או שהם הוסרו מעלינו.

קפיצות „ההצלה"

אחותי היתה הראשונה, שהעלתה את המחשבה על קפיצה מתוך הקרון. היא לא רצתה לסבול עוד. יקרה אשר יקרה — ובלבד לשאוף קצת אוויר. התחננו לפני האנשים, כי יתנו לנו לגשת אל החלון, שעל־ידי קפיצתנו החוצה יוקל גם מצבם. לבסוף הגענו אל החלון. אני עזרתי לאחותי לטפס, להוציא את רגליה ולקפוץ. בחוץ, על מדרגות הקרונות, עמדו אוקראינים וירו בקופצים, אם לא נהרגו בקופצם. ואם נפצעו בּיריות, עצרו את הרכבת ורדפו בּיריות אחר הנמלטים. ואף־על־פי־כן הצליחה אחותי לקפוץ ולהימלט לעבר העיר. מאז לא ראיתיה.

ואני כבר לא זזתי מן החלון. נאחזתי בו ובבורג שבחוץ בציפורניי ממש. האוקראיני ראה על ידי שעון וטבעת ודרש שאתנם לו. לא נתתי. אחר־כך בא פולני ודרש אותם. אמרתי, כי אתנם לו בעבור מעט מים. חיכה עד שעבר האוקראיני להציץ לצד השני, ונתן לי מים בצלוחית של בושם. בחירוף נפש בתחנונים ובהבטחת מעט מים פילסתי לי דרך מהחלון — לאחר שהבטיחו לי שיחזירו לי את המקום — להגיע אל אימי ולהשקותה מים.

כאשר זזתי ממקומי התברר לי, כי עמדתי על אנשים אחרים — והם מתים. בתוך הקרון שכבו אנשים זה על גבי זה, ופיותיהם פעורים ואין בהם רוח־חיים. ניגשתי אל אמי, והנה גם לה כבר אין צורך במים, וגם עליה מוטלים אנשים אחרים. נשארו בחיים רק אלה המעטים, שעמדו בקירבת החלונות. התיישבתי על גוויות האנשים — ונרדמתי. התעוררתי בערב, כשהגענו לאיזו תחנה, והר־גשתי זרם קור עלי: לאנשים שנשארו בחיים התירו לרדת ולהשיג מים באותה תחנה. בתוך הקרון פרצה מהומה סביב המים, מהם נשפכו עלי ועוררוני.

מכל אנשי הקרון נשארו בחיים עשרה, ואלה כבר לא חשבו על בריחה. לא היה לאן ולשם־מה לברוח.

במחנה המוות

לבסוף הגענו למחנה. הוציאו מן הקרנות את המתים וסחבו אותם לאשר סחבו כסחוב כלבים. גם לכלבים מתים מתייחסים יפה יותר. מבין החיים בחרו בחזקים, כמה בחורים ובחורות, ביניהם גם אותי, ופקדו עלינו להוציא מן הקרו־נות את המלבושים, למיינם ולמצוא בהם את דברי הערך שהוסתרו.

זרקור חזק היה במרכז המחנה, וסביב המחנה — גדר־תיל כפולה ומשולשת ותעלות ומשמרות. המחנה היה מלא אוקראינים ולאטים. האנשים שלא סודרו לעבודת־המיון קיבלו כרטיסים „למרחץ" ויותר לא ראינו אותם. שמענו רק קול נגינה ושאון מכונה, שלא ידענו מהי.

אחר־כך נצטווינו לטעון את הבגדים בקרונות־הרכבת. הכנסתי את הבגדים והכנסתי גם את עצמי. התחבאתי בין החבילות וציפיתי לרגע שיסגרו את הקרון. סגרו אותו. זזנו. ולאחר חצי שעה של נסיעה קפצתי מהחלון החוצה. נחבלתי קשה בגבי, אך השתדלתי ללכת — ולא יכולתי. לאחר שאספתי כוח הלכתי

קדימה, לפי קול נביחת הכלבים. הגעתי לכפר פולני, ולא הניחוני להיכנס. אמרו, כי האוקראינים מתהלכים בסביבה והורגים גם פולנים, בייחוד פולנים, המסתירים יהודים. גם אוכל לא אבו לתת לי. הוספתי ללכת וראיתי אורות חשמל. דימיתי כי זוהי עיר, ופניתי לאותו צד, בתקווה שמא אמצע שם יהודים. בדרך פגשתי פולני, ששאל לאן אני הולכת. אמרתי לו. אמר לי: הנטרפה דעתך? הרי זו טרבלינקה! מתברר כי טעיתי בכיוון, והלכתי שוב לעבר מחנה־המוות, שממנו ברחתי. והוא סיפר לי מהו המחנה ומה נעשה בו...

חזרה למזריטש

הפולני הכניסני לביתו, האכיל אותי ונתן לי מקום — בלול שבחצרו. וגם בזאת סיכן את נפשו. אחר כך נתן לי מים לשתות — כל היום לא חדלתי מלשתות — אפשרות להתרחץ ובגדים. ישבתי בלול וראיתי את עצמי חיה, אך הרגשתי את עצמי בתוך המתים. מימי לא האמנתי בשדים ורוחות, אך הפעם ראיתי את עצמי במתים, ואת המתים בתוכי. חשבתי כי דעתי נטרפה עלי.

לאחר שלושה ימים, אמר לי הפולני, כי בקירבת מקום יש עיר — קוסוב־לאצקי, ובה עוד יש יהודים. הסביר לי את הדרך לשם והגעתי אליה. היהודים קיבלו אותי יפה מאוד. הם לא ידעו עדיין מה היא טרבלינקה. ראש־המחנה היו לו ידידים מבין היהודים ולא נאה היה לו לגלות להם את האמת. סיפר להם כי היהודים עובדים וחיים בטוב בטרבלינקה. הראה להם צילומים: יהודים יושבים סביב שולחנות, עם ילדים, אוכלים ושותים. והאמת היא, כי היתה גם טרבלינקה ב׳, שבה עבדו בעלי־מקצוע שונים וייצרו דברים, שמצאו חן בעיני הגרמנים, וגם הם לא ידעו את הנעשה בטרבלינקה א׳. סיפרתי להם כל מה שראיתי ושמעתי מפי הפולני. (מכל ה„טראנספורט" שנשלח עמי לטרבלינקה נשארו בחיים שניים, שעסקו בקבורת מתי הקרונות).

ידעתי, כי בקרוב יגיע גם תורה של קוסוב־לאצקי, והחלטתי לצאת משם ולחזור למזריטש, בתקווה למצוא שם את אחותי, אבי ואחי. הייתי במרחק 130 קילומטר מן העיר. לא היתה כל אפשרות להגיע ברגל, כי בכל הדרך — גרמנים, אוקראינים, פולנים. החלטתי לנסוע ברכבת, אף כי לא היו לי שום תעודות. בינתיים הגיעו לקוסוב שני פולנים ואף ג׳נדרם גרמני, שאבי שלח אותם למצוא אותי, את אמי ואחותי ולהחזירנו. נסעתי אתם, וברכבת לא נגעו בי, כי חשבוני לפולניה. בדרך סיפרו לי על בחורה שקפצה ערומה מן הקרון שלנו כדי להגיע העירה, פגשו בה שני גרמנים והיא נאבקה אתם, הרגה אחד מהם בחניקה, אך השני עינה אותה והרג אותה ביריה... כשהגעתי למזריטש לא הכירו אותי מכיריי וידידיי, כה נשתניתי בימים אחדים. לבסוף הוכחתי להם כי אני היא זאת. נודע לי, כי הבחורה ששמעתי עליה — היתה אחותי. סיפר לי חבר שקבר אותה, והוסיף: „היא היתה הראשונה שקמה להילחם בגרמנים. היא תהיה למופת לנו. עכשיו — אמר — אנו יודעים מה צפוי לנו. נילחם. אבי ואחי עסקו בקבורת

ההרוגים שנאספו בעיר. אלה שנשארו ישבו דחוקים בגיטו, והחיים החלו להת־רקם שוב. שוב הביאו לעיירתנו יהודים מעיירות אחרות, גם מלובלין, משידלץ, מלוקוב. ושוב היו מקיפים את העיר, הורגים בבתים וברחובות, משלחים לטרב־לינקה. אז כבר ידעו מה פירושה של זו, והיו בורחים מן הקרונות. הקפיצה מן החלון נעשתה דבר־של־מה־בכך. כל החברים כבר נעלמו. ילדים כבר לא היו בעיר. גם זקנים לא היו.

ביערות

התחלנו לקשור קשרים עם הנוער במקומות אחרים. התחלנו להתארגן, והלכנו ליער. לאבי היתה בשעתו משוריה, והיה בקי בענייני יערות. גם היו לו קשרים עם שלטונות היערות. מצאנו, איפוא, דרכים ליער. אירגנו קבוצות פארטיזאנים. ואני הייתי בה בחורה יחידה. עברו עלינו שישה חדשים בחיים אלה ביער — בלי אוכל, בלי מים, במצב של מירדף מתמיד אחרינו. הגרמנים היו מקיפים כפר, צדים את הגברים הפולנים ושולחים אותם אל מעמקי היער לצוד את היהודים. והם עצמם חיכו בשבילים מסביב עם מכונת־ירייה. ביער היו גם פארטיזאנים רוסיים, מהשבויים שברחו. אך הם לא קיבלו אותנו, משום שהיו מקרים שהמשטרה היהודית נשלחה לצוד שבויים רוסיים, — והם גם עשו את המלאכה הזאת. היינו נאלצים, איפוא, להישמר גם מפני הרוסים, גם מהפו־לנים וגם מהגרמנים. כל מה שהשגנו לקיומנו — בכוח השגנו על־ידי שוד. נשק היה לנו מעט מאוד. ולעתים קרובות התקפנו את הפולנים בנשק מדומה, והם נבהלו ונתנו כל מה שדרשנו. זה היה בסוף 1942 ובראשית 1943.

באמצע 1943 החלטנו לצאת מהיער. הרגשנו, כי לא נצא מתוכו בני־אדם, אם נוסיף לחיות כך. נודע לנו, כי עוד יש גיטו קטן בעירנו — של העוסקים בעיבוד שערות־חזירים. ידענו, כי מן הגיטו אך דרך אחת — למוות. אך רצינו לגמור את חיינו כיהודים. עתה היו בגיטו רק 200—300 איש. לכל משפחה היה גם מחבוא בביתם. ומפעם לפעם היו באים אנשי ס. ס. והורגים ביהודים. כשנהרגו חמישים מבין 200 אלה היה הדבר מורגש מאוד.

ב־2 במאי 1943 חזרנו לגיטו מזריטש. יום לפני זה נודע, כי באו קרונות לתחנה. לא ידענו למי נתכוונו. אבל היהודים הרגישו, כי באה שעתם. היתה זאת שבת, ואנו היינו סבורים, כי הגרמנים לא ישביתו למעננו את חגם ולא יפגעו בנו ביום א׳. שכבנו לישון. ב־2 בלילה נשמעו יריות. לא הספיקו כולם להתחבא והגרמנים כבר נכנסו לגיטו. כל הלילה נמשך הדבר. אנו היינו במחבוא תת־קרקעי, אך גילו אותנו, פתחו את המכסה וירו לתוך מקלטנו. נאלצנו לצאת, נתנו להם כל מה שהיה לנו וביקשנו שישאירונו במחבוא. אך לא ניאותו. היו אלה אוקראינים. איתם היתה גם המשטרה היהודית. הוצאנו לשוק, זו הפעם השניה. הפרידו בין הגברים והנשים. מן השוק הוליכו אותנו לצריף מיוחד. לכל אחד נתנו ככר לחם וציוו להתפשט. התפשטנו, וכל אחד הכניס לתוך הלחם את

החפצים שהחליט לשמור לעצמו: סכין, טבעת, כסף וכדומה. לאחר חצי שעה פקדו: להחזיר את כל הלחם, ונשארנו בלא כלום.

ושוב בקרון ו„קפיצה"

הכניסו אותנו לקרון ערומים. הפעם היינו רק שישים איש בקרון. המבוגרים אמרו „וידוי" והתכוננו למות. לא ציפו עוד לשום דבר. ואנו, הצעירים, התכוננו „לקפוץ" שוב. היו איתי עוד שישה בחורות צעירות. כ„בעלת נסיון" עזרתי להן תחילה לקפוץ, ואחר־כך קפצתי גם אני. נפלתי ושברתי את ידי, לא יכולתי לדבר, כי לאורך מסילת הברזל היו עוברים עתה משמרות — לתפוס את „הקופ־צים". אף־על־פי־כן ניסיתי לזחול על ארבע. כאשר הגעתי לכפר הראשון, רצה פולני להסגיר אותי למשטרה. אמרתי לו: טוב, אבל תן לי קודם קצת מיים. נתן לי. והלך למשטרה, ואני הסתלקתי לכיוון אחר. הגעתי לכפר שני, אמרתי, כי פולניה אני שברחה ממשלוח לעבודת־כפייה בגרמניה. האמינו לי וגם חשדו בי. לא נתנו לי ללון בכפר ושלחו אותי ליער. שכבתי ביער שני ימים, בגשם שוטף, בלא כסות, בכאבים איומים ביד השבורה. החזקתי כל הזמן את היד בשיניים, כדי שתכאב פחות. אחר־כך היו לי פצעים באצבעות שהחזקתי בפה. לבסוף קמתי והלכתי, בלי לדעת לאן. בדרך פגשתי בשני בחורים, יהודים, קפצו מהקרון ונכנסו ליער. לא יכולתי ללכת איתם בגלל היד שהכאיבה לי. הם הציעו לי ללכת לאט מאחוריהם, לא רציתי לעכב אותם, והלכתי במרחק כחמישים מטר מהם. פתאום נראתה לי, בקצה הרחוק של השביל, חבורה של אנשים, הצועדת לקראתנו, גם הבחורים בוודאי ראו אותם. אך הוסיפו להתקדם. ראיתי את עצמי יחידה, מפגרת, והחלטתי מייד לסור הצידה ולהסתתר בין העצים. כעבור רגע שמעתי יריות, ואחר־כך דממה. האנשים עברו בקירבתי ולא הרגישו בי. לא ידעתי אם אני חיה או מתה. שעות שכבתי וחיכיתי לקץ. כשהחשיך, קמתי והלכתי. מצאתי את שני הבחורים הרוגים. ישבתי לידם שעה קלה, אך כמה אפשר לשבת ולהסתכל במתים? הלכתי הלאה.

סופו של בית בישראל

לפנות בוקר פגשתי שני בחורים, מאנשי שידלץ, ששהו ביער זה שנה תמימה. הם חבשו את ידי והראו לי דרך, בה אלך. לאחר עשרה ימים הגעתי למז־ריטש, ושם נודע לי: אבי ואחי הצעיר, בן 15, הלכו למאידאנק; אחי הבכור, בן 20, קפץ מן הקרון, הוחזר על־ידי הגיסטאפו לגיטו — ונעלם. הלכתי לחפש אותו בין מכירינו הגויים. הלכתי כבחורה־גויה, בלי הסימן היהודי, בלי רשות ללכת מחוץ לגיטו. לאחר חקירות ודרישות, סיפרה לי נוצרייה אחת, שהוא היה בביתה וביקש כי תעשה לו מקום־סתר בביתה. אותו יום יצאו שלושה בחורים מן היער לעשות נקמה בגרמנים. הם הרגו כמה שוטרים פולנים ולקחו מהם שני רובים. אז החלו חיפושים בכל הבתים, והגיעו גם לבית, שהיה בו אחי. הוא אמר, כי בנה של הגוייה הוא. אך הם בדקוהו ליד הגדר ומצאו, כי

יהודי הוא. הוא שכב ליד הגדר — אמרה לי האישה — ואחר־כך נעלמה גווייתו.

בלילה נודע לי, כי אחי נמצא בבית־הסוהר, ובבוקר עומדים להוציאו להורג. אין לתאר כמה מאמצים עשיתי — והצלחתי לשחררו. נשארנו בגיטו שנינו. היו לו אפשרויות רבות להתחבא אצל נוצרים, אך לא רצה להשאיר אותי לבדי. אולי טוב שלא התחבא, כי רבים נהרגו על־ידי המחביאים עצמם. וללכת ליער, אל הפארטיזאנים הרוסים, לא נתן לי. מוטב היה למות בעיר. הרוסים הללו שהיו ביער ארבע שנים, בתנאים נוראים, נהפכו לחיות־יער ממש. אי־אפשר היה לאישה ללכת אליהם. כל הנערות שהלכו אליהם מן העיר — כולן מתו, לא נהרגו.

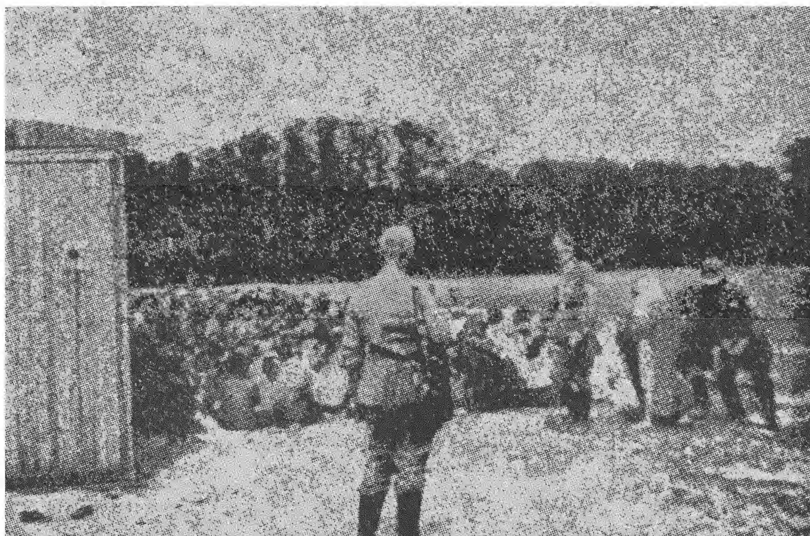
לאחר שעזבתי את העיר — הלך אחי ליער, אל הפארטיזאנים. בהגיע ה„צבא האדום״, הצטרף לנ. ק. ו. ד. ועשה נקמות באוייבים. כמה חדשים אחר השיחרור הרגוהו פולנים, שהתחפשו כרוסים. בן 22 היה.

אחרי השיחרור הייתי במזריטש רק שבוע ימים. יותר לא יכולתי להיות שם, בקהילה שנשארו בה חמישים יהודים...

„דבר, 17.8.45

מצבות בטרבלינקה

ליד הצריף על הכביש הרדזינאי

החיפוש לפני הכניסה לצריף

אליהו מגיד

עברית: **בנימין טנא**

הגירוש מגיטו מזריטש

במזריטש יללה ו„איכה" אימה ומספד אדיר,
עם שחר מוקדם הגיעו האוקראַינים לעיר.
בני אדם — הם רצים ומחבוא כל איש תר,
והאוקראַינים חובטים: „צאו לכיכר!".

רצים וחוטפים חבטה מאחור,
גילו גרמנים שם מקום־של־מסתור,
זרקו רימונים והרעימו קולם,
לכיכר אין הולכים עוד — גוססים שם בדם.

גם אמא תרוץ, על ערפה תינוקה
„לכיכר!" זו כנופית השוטרים בה מכה.
האֵם — חבולה חופזת מהר,
באה לכיכר, תינוקה לה חסר.

מוטלים המתים בכיכר וברחוב,
קולח הדם, הקרקע עד רטוב.
בסמוך הגסטאַפו, חיל יאחז אברים,
מצווחים לשוטרים הם: „סלקו הפגרים!".

היהודים — הם יושבים תוך מכאוב וצרה.
קו צו: „קומו חיש, הסתדרו בשורה!".
היהודים מתיצבים אז מבוהלים,
מתים־למחצה לקרונות מובלים.

הובאו היהודים כבר קרוב לקרונות,
מיוגעים הם, עולפי יגונות,
מדוכדכים, כאובים עד־בלי־די,
כל קרון הושלכו בו מאתים אזי.

אליהו מגיד

די אויסזידלונג

אין מעזריטש איז אַ יאָמער, אַן איכה, אַן אימה, א קלאָג.
געקומען זענען אוקראַיִנער אין שטאָט גאַנץ פאַר טאָג,
די מענטשן — זיי לויפן, באַהאַלטן זיך אויס,
די אוקראַיִנער — זיי שלאָגן: אין מאַרק גייט אַרויס!

מען לויפט און מען כאַפּט פון הינטן אַ קלאַפּ,
עס האָבן דאָרט דייטשן אַ קריַזוועקע דערטאַפּט,
מען וואַרפט דאָרט גראַנאַטן, דאָס הערט מען דאָך שוין,
אַנשטאָט גיין אויפן מאַרק, טוט מען אין בלוט דאָרט אויסגיין.

עס לויפט אויך אַ מוטער מיט אַ קינד אויפן קאַרק,
די פּאָליציאַנטן זיי שלאָגן: „לויפט גיכער אין מאַרק!".
די מוטער — זי לויפט דאַן צעשלאָגן, געשווינד,
זי קומט אויפן מאַרק און זי האָט נישט איר קינד.

עס ליגן די טויטע אין מאַרק און אין גאַס,
דאָס בלוט טוט זיך גיסן, אַז די ערד איז שוין נאַס.
געסטאַפּאָ דערביי, אז עס כאַפּט אָן אַ שרעק,
זיי שרייען צו די פּאָליציאַנטן: „פירט די טויטע אַוועק!".

די ייִדן, זיי זיצן אין צרות און אין פּיין,
מען שרייט: „ייִדן, אויפשטיין, אין די רייען שטעלט זיך איין!"
די ייִדן שטעלן זיך אַלע אין שרעק,
מען פירט זיי האַלב טויטע צו די באַנען אַוועק.

מען האָט שוין די ייִדן צו די באַנען געבראַכט,
זיי זענען צעמאָרדעט און זענען פאַרשמאַכט,
זיי זענען אין אומעט און זענען אין פּיין,
מען וואַרפט זיי צו צוויי הונדערט אין די וואַגאָנעס אַריין.

הרכב צפר, במרחק נעלם,
היהודים המומים שם קופאים על עמדם.
הפתחים חסומים והחום שם חונק,
עוקרים חלונות והחוצה זנק!

נופלים היהודים מחלון שהובקע,
לא אחד שם מוטל וראשו מבוקע.
שותקים אוקראַינים, יחליפו מבט,
יורים ביהודי הקורס לו מיד.

הרכבת תטוס על פני גיא ועל הר,
והנה כבר טרבלינקה. המסע נעצר.
קורעים הדלתות, מסדרים הקהל,
וכל יהודי למרחץ חיש יובל.

לבית־המרחץ הוכנסו כבר הכול.
יזעק ילד: „אמא!" — שני יבך בקול.
נפתחו הברזים, צנורות של הגז,
עד אֵפר שורף הקהל שהוכנס.

במזריטש אֵם יושבה מהרהרת תמיד
יושבה, יום וליל בבכיה היא תריד:
„ילדיי אֵי־הנם, בעלי אֵי נעלם?
נאסרו, הוטענו בקרונות הם כולם".

על גדול־הקברים יבך עולם הנבט,
ואתם משפטכם תחרצו לבדד. —
אין עוד אמהות, ואין רע, אין אח.
לנו עוד טרם השמש זרח.

די באַן טוט אַ פייף און פליט ווייטער אַוועק,
די ייִדן זיי בלייבן דאָרט שטיין ווי געפּלעפט.
די טירן זענען געשלאָסן, די היץ איז דאָרט גרויס,
מען רייסט אויס די פענצטער און מען וואַרפט זיך אַרויס.

די ייִדן, זיי פאַלן פון פענצטער אַראָפּ,
נישט איינער פון זיי ליגט מיט אַ צעשפּאָלטענעם קאָפּ.
די אוקראַיִנער, זיי קוקן זיך שטום,
דערשיסן אַ ייִדן, וואָס פאַלט גלייך אום.

די באַן טוט פליִען אַרויף און אַראָפּ,
ס'איז שוין ביי טרעבלינקע, די באַן שטעלט זיך אָפּ.
מען עפנט די טירן, מען שטעלט דאָרט זיי איין,
מען פירט דאָ די ייִדן אין באַדע אַריין.

די ייִדן אין באַדע שוין אַריינגעפירט,
אַ קינד שרייט: מאַמע! א צווייטער ספּאַזמירט,
מען דרייט אָפּ די רעדער, די רערן פון גאַז,
מען פאַרברענט די ייִדן אויף קוילן און אַש.

אין מעזריטש זיצט אַ מוטער אויף שטענדיק פאַרטראַכט,
זי זיצט און זי וויינט דאָרט סיי טאָג און סיי נאַכט:
„וווּ זענען מיינע קינדער, וווּ איז דאָרט מיין מאַן?
מען האָט זיי פאַרנומען, פאַרפּאַקט מיט דער באַן“.

די וועלט וועט באַטראַכטן דעם גרעסטן קבר מיט געוויין,
און איר זאָלט עס משפטן איינער אַליין, —
נישטאָ מער קיין מאַמעס, קיין ברידער, קיין פריינד,
פאַר אונדז האָט די זון נאָך נישט אויפגעשיינט.

לאה'קע (לבית צוקרמן)/תל־אביב

באושביץ

1. ימי־חג באושביץ

עד היום איני תופסת, איך ידענו במחנות מתי חלים החגים היהודים שלנו. לאיש מאתנו לא היה לוח, איש לא ידע איזה יום לחודש היום, ועם־זאת כשהגיע חג, פשטה הידיעה על פני כל השדות: מחר ערב ראש־השנה, או: מחר פורים!

באחד מערבי ראש־השנה שכאלה עבדנו במיפעל לתחמושת והנה פתאום השמיע אחד הגברים, מאולם־הגברים, קול צעקה: ילדים, היום — ערב ראש־

גדרות החשמל באושביץ

השנה! כל העובדים, גברים ונשים, פרצו כבסערה זה אל זה, לחצו ידיים, התנשקו ואיחלו איש לרעהו „שנה טובה".

רצוני לציין, כי בעד מעשה זה היינו צפויים לעונש חמור. שכן, לגברים אסור היה להסתכל בנשים, ולהיפך. הגרמנים נדהמו, הם חשבו שהכרזנו מרד. מייד לאחר לחיצות־הידיים ואיחולי החג, פנינו כל איש לעבודתו, כאילו לא אירע דבר. הגרמנים החרישו, ורק תהו, מה קרה? הסברנו להם, כי זה ראש־השנה

שלנו וכי איחלנו איש לרעהו שנה טובה יותר, בה נצא לחופשי. הם צחקו, הראו באצבע על ארובות המשרפה ואמרו: רק דרכן תצאו לחופשי...

שער הכניסה לאושביץ

יום אחד, היה זה בפורים, נכנסו פתאום השוטרים הגר־מנים אל "המטבח", שבו עסקנו בכביסת הלבנים של בית־החולים, והודיעו, כי הגיעו בשבילנו חבילות מן "הצלב האדום". היתה זו הפעם הראשונה שקיבלנו חבילות מן "הצלב האדום". עד אז היו מחלקים את החב־ילות בין הגרמנים. רבה היתה שמחתנו בראותנו בפ־עם הראשונה פרוסה של גבינה שווייצית, ריבה, מיני־מאפה. התלוצצנו, כדרכם של יהודים ואמרנו, כי הגרמנים התחפשו לבני־אדם, שהרי פורים היום... בגמר יום־העבודה הארוך מיהרנו, כשחבילות המזון בידינו, לעבר גוש־המגורים שלנו, כדי לחוג את החג. והנה צצה לעינינו משאית מלאה גברים ערומים, כשפניה מיועדות אל המשרפה. אנחנו, כמו גם הגברים שבמשאית, ידענו לאן מובילה דרכם. נעצרנו, הבטנו בהם, וליווינו בדמעות את דרכם האחרונה. והם, הגברים שבמשאית, שרו. הם שרו את "התקווה"...

ואין אני יודעת, מי הם הגיבורים — אלה שלחמו בנשק ביד, או אלה שהלכו לקראת המוות ושירת "התקווה" בפיהם...

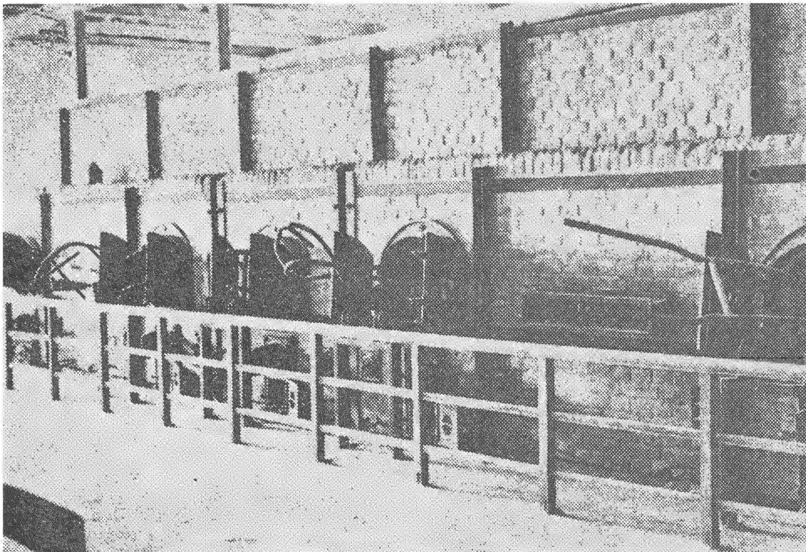
2. „השקרניה"

כל ימי נזהרתי מלשקר. אולי משום שבימי ילדותי לימדה אותי אמא, זכרונה לברכה, כי לשקר הרי זה כמו לגנוב. הדבר היה בדמי. אולם אמא שלי לימדה גם, כי אם בפיקוח־נפש או בשלום־בית מדובר — מותר לשקר. ולצערי נפל בחלקי לא־אחת — לשקר. שקר אחד מלווה אותי עד הנה.

הדבר היה באושביץ. בוקר אחד, בשעה מוקדמת, כבכל יום, הריצה אותנו המפקחת מן החדרים אל המיפקד. לאחר שסידרו אותנו בחמישה־חמישה, מנו אותנו, וחילקו לנו קצת מים מלוכלכים, שנקראו "קפה", בישרה לנו הקאַפּו בשורה־טובה: היום לא נרחיק־לכת לעבודה: אנו נעבוד בשדה הסמוך כדי כמה מטרים לגוש־המגורים שלנו. עלינו "לחפור שם בורות". מובן מאליו, ששמחנו, כי אין זה קל ללכת 20 ק"מ בנעלי־עץ, עם את־חפירה כבד על השכם.

היה יום־קיץ, השוטרת הוליכה אותנו קרוב אל גדר־התייל שהבדיל בין גוש־המגורים ובין כיכר־המשרפה. היה שקט מסביב; לא ראו איש. וכך עבדנו עד שעה

שמונה בערך. פתאום־לפתע נשמעה שריקת קטר ולעינינו הופיעו הקרונות המוכרים, ששעטו לעבר הרציף. אונשי ס. ס. פרצו בצעקות־פרא מן הקרונות, והתחילו לגרש החוצה בחמת־רצח — ילדים, ילדים קטנים בני שלוש עד שתים־עשרה. אנו קפאנו תחתינו. הילדים התפזרו בריצה על פני כיכר המשרפה, דלי־גוף, קרועי־בגדים, ועיניהם מפוחדות עד לאימה. היו ביניהם גם לבושים יותר טוב, צעצועים בידם ואחדים אף שרו, כדרכם של ילדים. בראותם בני־אדם מעבר לגדר, התקרבו אחדים מהם אל התייל, הביטו בתמיהה, לא אמרו דבר, ואולי אף נבהלו ממראה־פנינו. והנה ילדה אחת, כבת שבע, ובובה בידה קרבה ואמרה: גברת, האם אמת הדבר, שעוד מעט יהרגו אותנו, שמחר כבר לא נהיה בחיים. הרגשתי, שליבי חדל מלפעום. הסתכלתי בה בחיוך — שהיה כנראה קרוב יותר לבכי, ואמרתי: לא, ילדתי, אין זה אמת, יקלחו אתכם, יאכילו אתכם ותוכלי

תנורים לשריפת הגוויות באושביץ

להוסיף ולשחק. היא פנתה לאחור, לעבר ילד גדול במקצת ממנה, שעמד בסמוך, וקראה: אתה רואה, אמרתי לך, שאין זו אמת...

הבהילו את הילדים אל תוך בניין המשרפה. ושוב נשתררה דממה. רק לאחר שעתיים ראינו את הלהבות, המתמרות ועולות משבע הארובות... הרהרתי בלבי, מה חשבה הילדה ברגעי־חייה האחרונים: איזו שקרנית האישה ההיא — היא רימתה אותי...

כך, באורח טראגי כזה, ניספו ילדינו. הקאפו, בראותה, שאין אנו עובדות,

שאנו ניצבות ללא־נוע, פרצה בצעקות ובהניפה את מקלה מעל לראשינו, ציוותה עלינו לשיר. ואנו שרנו — "אלי, אלי, למה עזבתני..."

פגישה

תשע נשים על מצען. לאחר יום־עבודה מפרך, וכמעט ללא אוכל בפיהן. פתאום — בכי ילדים:

ילדים באושוויץ. הייתכן?

בימים אלה ילדים לא היו זוכים להגיע חיים אפילו עד המחנה. הצוררים היו תחילה מרעילים אותם. אך בכל־זאת בכי ילדים. ירדתי מן "המיטה", התקרבתי וראיתי לפני תמונה מזעזעת. בשלולית, על ריצפת האבן — ילדים בגיל 13—15 עם ראשים מגולחים, יחפים, בבגדי אסירים לא לפי מידתם, רועדים מקור. מתוך שיחה אתם התברר לי, שהם הגיעו מפאריס ושאת הוריהם יחד עם ילדיהם הקטנים הרעילו ושרפו, ואילו את הילדים בגיל 13—15 שלחו למחנה.

שתי ילדות, שישבו על דרגש, העלינו למעלה כדי לחמם אותן קצת בנשימתנו, במטפחת ראש ועם גרביים. השתדלנו לשבור קצת את רעבונן בפרוסת־לחם האחרונה.

ואז נזכרתי שיש לי משפחה בפאריס, דוד ודודה ובני דודים: אולי הילדים הם בניהם? כך חשבתי בלבי ואת מחשבותי אמרתי בקול בלי שארגיש זאת בעצמי.

תוך כדי כך שאלה אותי פתאום אחת הילדות ביידיש עילגת: מאַדאַם, איך קוראים למשפחת הדוד שלך בפאריס? הפניתי את מבטי אליה ובחיוך קל על שפתי שאלתי: מכירה את בפאַריס משפחת ווישניה? כן, ענתה הילדה, אני מכירה את יעקב ווישניה ושלמה ווישניה, הם מפולין, מהעיירה מזריטש ואמי היא גם ממזריטש. אני הנכדה של איצ'ה שפר, את בוודאי הכרת את הסבא שלי? באותו רגע איבדתי את כושר הדיבור. פגישה טראגית באושוויץ. אני מפולין והיא, הילדה, מצרפת, על הגבול בין חיים למוות, יוצאות מזריטש...

ככה חיינו יחד חודשים ארוכים. יום אחד חזרתי מעבודתי ולא מצאתי עוד את הילדים. אמרו לי, כי שלחו אותם למחנה אחר. לא האמנתי. אך התברר שזאת היתה אמת. נודע לי לאחר תום המלחמה, שהילדה הזאת חיה בפאריס, ודרישת־השלום הראשונה ממני למשפחתי בפאַריס מסרה הילדה הזאת.

הרב יצחק אורלנסקי

בימי עברה וזעם

בעלות הכורת על בית־ישראל באירופה, בתקופת השואה הנאצית האיומה, התעלה רבנו ר' דוד בליאכר זצוק"ל לפיסגת הגבורה הרוחנית, עד שנתגלה במלוא הודו והדרו. דלה העט מלתאר את מסכת מעלליו המופלאים בתקופה נוראה זו לקדש את שמו ית' ברבים. מעט־מזעיר שמענו מן העדויות של מכיריו ויודעיו גדולי ישראל, אשר נמלטו בחסדי השי"ת מפח־יוקשים, כמו האדמו"ר הקדוש מבלז זצ"ל ואחיו הגה"צ, רבי מרדכי רוקח זצ"ל אב"ד בילוגריי — ידיד מסור לרבנו כל הימים — שניצלו מגיא־ההריגה והגיעו ארצה בשנת תש"ג. וכן סיפרה אודותיו דברים מופלאים ביתו הבכורה, מרת בוניא תחי' שניצלה גם היא בנס גדול, ברגע האחרון ממש, אחרי שכבר הוכנסה אל תאי־הגאזים במחנה האבדון ובדרך־פלא נחלצה משם והגיעה אל חופי ארצנו הקדושה — והיא שהיתה עם רבנו זצוק"ל עד ליומו האחרון.

האדמו"ר מבלז זצ"ל סיפר בשעתו, מלא התפעלות, על ישיבה אחת שהתקיימה בימי הנאצים ימ"ש וקראוה "די קעלער ישיבה" (הישיבה במרתף), היא ישיבת רבנו זצוק"ל, אשר קיבץ אליו במזריטש הרבה בני־תורה ובתוכם רבנים ורמי"ם קרוב למאתים נפש וסידר להם מרתף מיוחד, מוסווה היטב, בו ישבו ולמדו תורה במסירות־נפש עד יומם האחרון, כשכל סיפוקם עליו. במתק־שפתותיו השפיע רבנו זצוק"ל על בעלי־מאפיות וחנויות־מזון, כי יספקו לקהל הרב אוכל על חשבונו, באין לו תמורה כספית על אתר, כשהוא משעבד להם בשטר כתוב וחתום את הכנסות הישיבה בחו"ל למטרה זו ואומר: "ממה נפשך, אם ח"ו לא יישאר בחיים אף אחד מאתנו, הרי אין שום ערך לחוב והוא בטל ומבוטל; ואם יעזור השי"ת והעולם יחזור למסלול הרגיל אחרי המלחמה, הלא תקבלו הכול עד פרוטה האחרונה".

ומעניין לציין, שאחרי מלחמת־העולם ביקר בארה"ק הגאון רבי אפרים אפשטיין זצ"ל, שכיהן כיו"ר "ועד הישיבות" בשיקאגו (ישיבת מזריטש היתה מקבלת מ"ועד" זה הקצבה שנתית קבועה) והוא סיפר לנו, כי זה לא־מכבר ביקר במחנות העקורים בברגן־בלזן, והנה ניגש אליו יהודי מיוצאי מזריטש ומושיט לו מכתב בכתב־ידו של רבנו זצוק"ל, בו מתבקש הרב אפשטיין לשלם למוכ"ז בעל מאפיה במזריטש חוב של כמה מאות דולארים בעד לחם שסיפק ללומדי הישיבה — ובקוראו מכתב זה זלגו עיניו דמעות שליש וייבך תמרורים על האי שופרא שנאכל בלהבות, ואשר פעל להרביץ תורה בישראל, אפילו בתנאים האיומים האלו.

ביתו תחי' סיפרה לנו, כי בפרוץ המלחמה הפציצו הגרמנים ימ"ש את מזריטש העיר וזרעו בהלה גדולה בקרב האוכלוסיה, אבל רבנו זצוק"ל לא קם ולא זע, באמרו: כל כדור יש לו כתובת משלו! את תלמידי ה„ישיבה" חצו לשני מחנות,

כעצת יעקב אבינו ע"ה. גיסו הגר"ש פניטש זצ"ל עם מרבית התלמידים נמלטו לוילנה הליטאית, שהיתה מקום־ריכוז לאלפי פליטים יהודים, בעוד רבנו זצוק"ל נשאר לפי־שעה במזריטש וסביבו מתלכדים הרבה תלמידים שחפצו להישאר במחיצתו בתקופת הזעם.

דרשה בשעה טרופה

בתקופה הראשונה לכיבוש הנאצים היה המצב במזריטש טוב יותר לעומת ערים אחרות, לא הציקו ליהודים ביותר והתירו להם לסחור ולעבוד בבתי־חרושת, שנפתחו מטעם שלטונות הכיבוש. על־כן נהרו לכאן אלפי משפחות יהודיות. גם המצב הכלכלי בעיר הניח את הדעת ואיפשר לרבנו זצוק"ל לדאוג לכל רשת־ה„ישיבות" "בית יוסף" ולהעביר אליהן חבילות מזון, במיוחד למרן הגר"א זלמנש זצ"ל ו„ישיבתו" בגיטו־וארשה, השרויים ברעב ובמצוקה גדולה, להחיות עם רב. בו בזמן נפוצה השמועה שרבנו זצו"ל נשאר במזריטש והרבה בני־תורה מיהרו ובאו ל„ישיבתו", עד שנאספו קרוב למאתיים נפש והוא דאג להשיג עבורם שיחרורים מעבודת־כפייה, למען יישבו וילמדו במנוחה. מצב נוח — באורח יחסי — זה נמשך קרוב לשנה תמימה.

ביום בהיר אחד שינו הכובשים הגרמנים את טעמם. תחת המישטר המתון שנהגו בו עד עכשיו, הקשיחו את יחסם ליהודים והתחילו לנהוג באכזריות, כלאו את המוני העם בגיטו מסוגר, העניש בכל יום את הציבור ואת היחידים, גזרו גזירות חדשות לבקרים ופרעו פרעות. אנשים הוכו ונהרגו בידי אנשי ה־ס"ס בשל כל עבירה זוטא. היו ימים, שהיהודים חששו לעבור ברחוב אפילו בצהרי־היום, זולת אנשי ה"יודנראט", שהיו בעלי חסינות מיוחדת — ולשיבחם ייאמר, כי השיגו גם עבור רבנו זצוק"ל תעודת־חסינות, שאיפשרה לו לעבור ברחוב באין־פגע, כשהוא עונד על זרועו סרט מיוחד כאיש החו"ק — ולמרות שהיו ביניהם בוגדים ומלשינים משתפי־פעולה עם הנאצים ימ"ש, התבטלו כולם מפני הדרת אישיותו של רבנו זצוק"ל וגמלו אתו הרבה טובות.

כשהורע המצב והתחילו לחטוף אנשים לעבודת־כפייה במקומות מרוחקים, היה גם רבנו זצוק"ל בין הנחטפים 350 במספר ואז ביקשו אנשי ה"יודנראט" לשחרר אותו, אבל הוא זצ"ל סירב וביקש להשתתף עם אחיו היהודים בצרתם, אלא שהביע את המשאלה להשפיע על אנשי ה־ס"ס שיביאוהו אל ביתו, כדי שיוכל לקחת אתו את הטלית־ותפילין. והנה מתחילה יצא קול־הברה בעיר שכל החטופים הוצאו להורג, ותרב תאניה ואניה במזריטש, הזעקות גברו עד לב השמים, אך לבסוף נתקבלה ידיעה מרבנו זצוק"ל, שהוא נמצא במחנה־עבודה מסויים ביחד עם עוד רבנים, שם שהה כחודש ימים ובינתיים הצליח לארגן בקרב העצורים מטבח כשר וכן עלתה בידו להשפיע שלא יעבידו את היהודים בשבת־קודש.

אחר־כך שב אל ה„ישיבה" במרתף, שם הוסיפו ללמוד ולהתפלל בקדושה ובטהרה, וכשבאחד הימים הגיע בנו לגיל בר־מצוה נערכה סעודת־מצווה לכבוד היום. והילד שהיה מצויין בכשרונותיו, יניק וחכים, השמיע בפני הקהל דרשה

נפלאה מתובלת בעמקות וחריפות, עד שהתפלאו מאזיניו, איך זכה לחבר דרשה כזאת בשעה טרופה כל־כך.

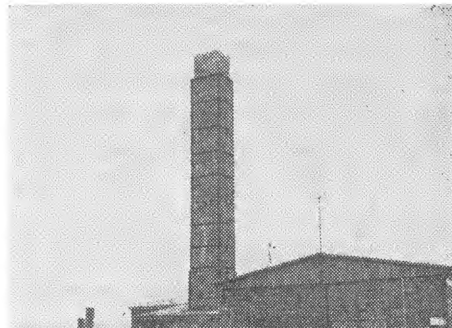
כעבור זמן החלו הצוררים ימ"ש בשילוח היהודים למחנות־הרג, אשר בטרב־לינקה, במיידנק ובשאר מקומות. אלפים אלפים נלקחו יהודי מזריטש האומללים לעקידה, בתוכם נמצאו גם שלושה מילדיו של רבנו זצוק"ל. אולם גם עכשיו לא נשברה רוחו וקיים בנפשו "הן יקטלני לו אייחל".

תפילה אחרונה

בפרוס חג הפסח האחרון לחייו הצליח רבנו זצוק"ל להכין מצה שמורה, ובפנותו אל השו"ב דמזריטש הר"ר יעקב גולדבלט הי"ו (כיום בארה"ב), שיסייע על־ידו להשיג יין כשר לארבע כוסות, אמר: "הלא ייתכן שאנחנו חוגגים את הפסח בפעם האחרונה ומן הדין להתאמץ במצוות החג!". ואמנם השיג הנ"ל עבורו צימוקים ליין ויחגגו את ליל־ה"סדר" ברוב דיצה וחדווה, בשירה וריקודין, כשלידם מסובין עוד כעשרים איש בעלי־משפחות, שהוזמנו על־ידם ורבנו זצוק"ל מעודד את הרוחות ומחזק את הלבבות בדיבורים חוצבי־להבה, בענייני דיומא, כיד ה' הטובה עליו.

לבסוף הגיע הקץ המר. הוא התכונן כל הימים לקראת שעה נוראה זו, בחינת "מתי תבוא לידי ואקיימנה". תלמידו הר"ר לייב פינקלשטיין הי"ו מוסר, כי בדברי־התעוררות שהשמיע רבנו זצוק"ל בראש־השנה האחרון לפני פרוץ השואה אמר בין השאר: "מה רבותא בעקידת יצחק, הלא הקב"ה ציווהו לאברהם על כך, גם אנוכי אלמלי נצטוויתי מפי הקב"ה להקריב חיי הייתי מוכן למסור את נפשי על קידוש־השם" — ואת המלים האלה קרא בהתרגשות נוראה, שהסעירה את כל הנוכחים עד מעמקי ליבם ונפשם.

בתו תחי' מספרת על נסיבות לכידת הבונקר של רבנו זצוק"ל ואנשיו, את הפרטים המזעזעים דלהלן: הרוצחים ימ"ש מצאו ילד אחד ממשפחות אברכי ה"כולל" תועה ברחוב, הם תפסוהו והכריחוהו לגלות להם את מקום המיסתור (הדבר היה בשנה האחרונה לפני תבוסת הנאצים בסוף המלחמה) ותיכף־ומייד נכנסו פנימה והת־חילו לקטול אנשים בלי אבחנה. בנו של רבנו זצוק"ל, ילד־פלא בגיל 5, התחנן לפני הקלגסים, שישאירו בחיים את אביו ואת אמו, הפצרותיו המיסו את הלב־בות והכול בו, אבל חיות־הטרף התחילו להתקלס בו ולבסוף אמר אחד מהם: "ילד יפה ומתוק — פתח פיך!" ומייד ירה לתוך פיו

הארובה במאידנק

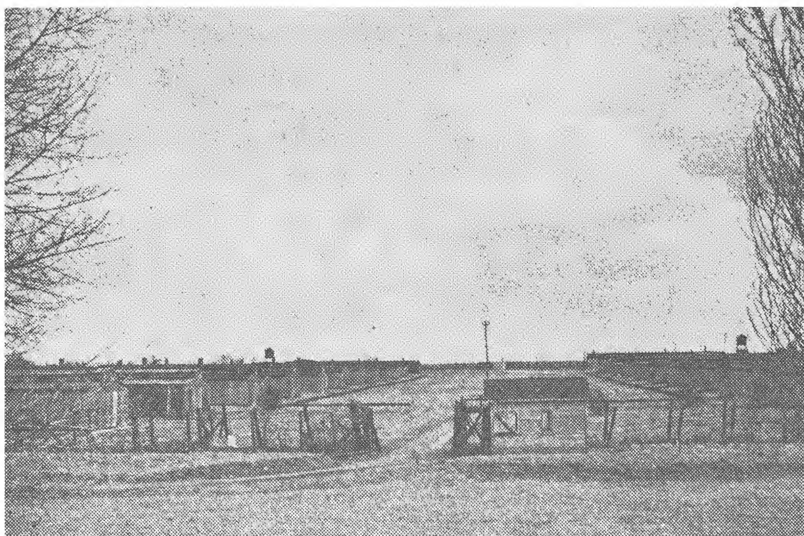
והרגו רח״ל. אחר אספו את האנשים ואחרי שעבר חג־הפסח שלחו אותם — ורבנו זצוק״ל בתוכם — אל מחנה המוות במיידנק, שם ניספו כולם על קידוש השם, לאחר עינויים קשים ומרים בימים שקדמו להבאתם אל המחנה. הר״י גולדבלט הנ״ל מתאר עוד היום בהזדעזעות נפשית עצומה את תפילת ה„מנחה" האחרונה של רבנו זצוק״ל, על קרון הרכבת שהוליכוהו למיידנק — והיו המוני אנשים דחוסים בתוכה בצפיפות נוראה ובאין יכולת להניע יד ורגל — תפילה מחרידה שהבקיעה שחקים ולא תימחה מליבו לעולם. אחר־כך הגיעה שעת העקידה הנוראה.

כך נלכד בשחיתותם רוח אפנו, אשר אמרנו בצלו נחיה ולאורו נתחמם עד ביאת הגואל, אך לא זכינו לכך בעוה״ר.

ביתו תחיה קבעה את יום־הזכרון של רבנו ומשפחתו שניספו לכ״ה באייר.

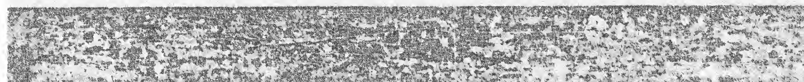
קבר האחים במאידנק

מאידניק

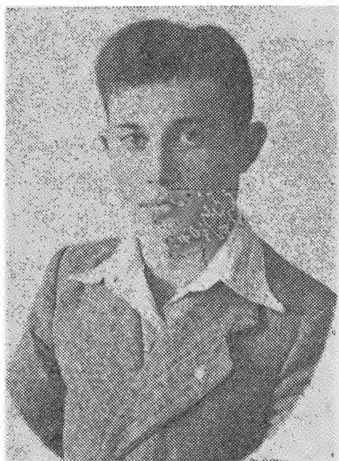
אושביץ

יפה פרבמן/חולון

מגיבורי המחתרת בתקופת־השואה

רצוני לומר מילים מיספר לזכרם של עוזר פלסטרשטיין וחברו חיים טחוז', שלחמו את מלחמת־היהודים ללא־נשק, כי לא היה בהישג־ידם.

עוזר פלסטרשטיין

מייד עם פרוץ המלחמה עסקו באירגון תנועות־הנוער ובעזרה — חומרית ורוחנית — לבני־נוער, שהגיעו לעירנו ובקיום אסיפות חשאיות, תוך ציפייה ליום, בו יעלו ארצה.

את עוזר פלסטרשטיין הכרתי מקטנותו בבית־הספר „תרבות", ואחר־כך בתנועה ובעבודה המחתרתית המשותפת. עוזר נולד וגדל בבית ציוני חם, ספוג אהבת־ישראל, ומבית זה ינק את שאיפתו לעלות ארצה.

זכורני, כשביקר יודקס (כיום ח"כ מאיר תלמי) בשליחות בחו"ל הגיע גם לעירנו וביקר בקן השומר הצעיר, וכל בני־הנוער מצטופפים סביבו והוא שואל לשמותיהם.

כששמע את השם עוֹזר (שֵם לא־נפוץ) שאל דרך־הלצה: „עוזר, למי תעזור?" ועוזר, אז עדיין ילד, ענה ללא־היסוס: „לעם ישראל!". ומחשבה זו, והשאיפה שקיננה בו בעודו ילד, הינחוהו לאורך כל חייו הקצרים ובאו לידי ביטוי מלא במלחמת־העולם השנייה. כשהתקרבה השואה הוזהרנו על־ידי ההנהגה הראשית, שעוזר עמד איתה בקשרים, כי גרמנים עתידים להוביל אותנו להשמדה. פעילותו של עוזר התרחבה באותו זמן. הוא עסק בעיקר בהצלתם של בני־נוער. עוזר דאג להשגת תעודות מזוייפות לנוער, שהגיע לעירנו מגיטו וארשה, ועל־ידי תעודות אלו הצליח להעבירם לצד ה„ארי". בני־נוער רבים ניצלו הודות לפעילות זו.

באותו זמן נשלחתי על־ידי עוזר לחפש ולקשור קשר עם הפרטיזנים ביערות, כדי להעביר לשם אנשים. לצערי, לא הצלחתי במשימה. כשחזרתי וסיפרתי על הקשיים המרובים, לא נתפס עוזר ליאוש, אלא החל מייד בחיפוש דרכים אחרות לביצוע משימה חשובה זו.

פעילותו של האירגון היתה כל־כך עניפה עד שראש ה„גסטאפו" בעיר נזף בראש ה„יודנראט", כי לא הוא מנהל את העיר, אלא חברי־האירגון.

כשנעצר עוזר (כפי שנמסר היתה זו הלשנה), דחף את שני שומריו הגרמניים וברח, אך מולו הופיע פולני, ובראותו שגרמנים רודפים אחרי יהודי,

חסם את דרכו והסגירו לידם. גם בדרך למעצר לא איבד עוזר את עשתונותיו ובנצלו שניות ספורות שהגרמנים לא הבחינו במעשיו, זרק את המעטפה שהכילה את שמות חברי־הרשת ותעודות מזוייפות עם תמונות. גם בעינויי החקירות עמדו חיים טחוז׳ ועוזר ולא מסרו דבר מהידוע להם. הגרמנים נאלצו להעבירם לראדזין. בדרך התנפלו השניים על הגרמנים, אבל הללו, רבים וחמושים, הרגו אותם עוד לפני שהגיעו לראדזין.

הם נפלו כגיבורים על כבוד עם ישראל ומולדתו. יהי זכרם ברוך לעד!

Mizdrynec, den 23.VI.

Liebe Armi!

Ich habe bis jetzt 4 Pakete bekommen und danke. Vorige Woche ich an Arthur einige Brieffe gesandt habe und bitte ihm dich den Empfang derselben zu bestätigen. Ich teile dich jetzt im kurzen mit etwas, wenn du umst von Arthur ganz genaue nachrichten von mir bekommen.

Bei mir ist kein besonders, wir arbeiten und die Kinder gesund sind, sie denken immer von Meir und der ganzer Familie. Der Josef ist gut. Härzliche grüsse von der Familie Rucin. Anton Martans verwandte aus Slowakei grüssen. Wir helfen ihr und deine Pakete sind für uns sehr nautig.

Vorige woche war ich bei Tante Yalil zu Besuch, ich bin ihr zu Hilfe ganz oft und besuche ihr immer. Bei mir ist jetzt Hagana und wird auch bleiben, unspricklich von der Hagana kommandis mathl. Jehuda Rewawot fahrt immer zu Onkel Chaim Elazarow.

Vieleicht kanstu persönliche grüsse durch Meir für meine Schwestern besorgen, die Adresse ist: Jochewed Lawerbaum und Golda Orenstein, Kyrion-Lezion, Schchunat-Hapoalim.

Härzliche Grüsse an Meir und Ari, an Moses Firman, an Dorszy-Antwerpen, an Arthur und deiner ganzer Familie. Erhilst du von Adam? Was schreibt Meir. Ob du senst-sände weitere Pakete. Schreib gleich antwort. Wir grüssen euch alle. Sei selbst gegrüsst von deinen

Freunde Szer

P.S.: Ich habe vor ein Stunde noch 2 Pakete erhalten.

מזריטש 23.VI

אָני יקרה!

עד כה קיבלתי 4 חבילות ואני מביע תודתי. בשבוע שעבר כתבתי כמה מכתבים לארתור ובקשתי ממנו להודיעך ולאשר קבלת מכתבי. הפעם מכתבי אליך קצר. ידיעות מלאות מן הנעשה אצלי תקבלי מארתור.

אצלי אין חדש. כולנו עובדים. הילדים בריאים. מזכירים את מאיר, חושבים עליו ועל כל המשפחה. אצל יוסף הכול בסדר. דרישת־שלום לבבית מהמשפחה. גם קרוביו של אנטון מרטונס מסלובקיה דורשים בשלומכם. אנו תומכים בהם. החבילות שלך הן לנו לעזר רב.

בשבוע שעבר ביקרתי אצל הדודה גליל. אני מבקר אצלה לעיתים תכופות ועוזר לה הרבה. הגנה נמצאת עכשיו אצלי והיא תישאר אתי. ידיעות מפורטות יותר על הגנה בפעם הבאה. יהודה רבבות נוסע תמיד אל הדוד חיים ארלוזורוב.

אולי תוכלי למסור דרישת־שלום לאחיותי על־ידי מאיר. הכתובת: יוכבד יברבוים וגולדה הורנשטיין, ראשון־לציון, שכונת הפועלים.

דרישת־שלום לבבית למאיר ואריה ולמוֹזס פורמן וכן לדאוגי באנטוורפן, לארתור, ולכל משפחתך. הקיבלת משהו מאדם? מה כותב מאיר? האם תוכלי להוסיף ולשלוח חבילות? כולנו דורשים בשלומכם. שאי שלום גם את.

ידידך, עוזר

פ. ס. לפני שעה קיבלתי עוד שתי חבילות.

עקב פעילותו בתנועת השוה״צ, שהיה חבר בה, ניהל עוזר חליפת מכתבים עם פעילי השוה״צ בשווייץ. המכתב הנ״ל הוא אחד המכתבים שנשארו לפליטה. המכתב נמסר לאחותו יוכבד ע״י אחת מפעילות השוה״צ בשווייץ, שעלתה לארץ אחרי המלחמה ומתגוררת בראשון־לציון. צילום זה שאנו מביאים, הוא צילום מהמכתב המקורי. המקור נמצא בארכיון קבוץ ״לוחמי הגיטאות״. **המע.**

שרה וקסלר־גולדמן/חיפה

לאה גולדמן

היה זה בסתיו 1942. היינו רוב בני־המשפחה במנסרה שבפרבי העיר, שם עבדנו. פתאום הגיעה לאזנינו בשורת־איוב: לאה אחותי נדרשה להתיישב במשטרה לשם חקירה, כיוון שנתפסה נערה שעסקה בהכנת תעודות מזוייפות ליהודים ובידה תמונת־דרכון של אחותי לאה. הגרמנים רצו לדעת, אם הנערה שנתפסה יהודיה היא או פולניה. לאחר שלא התייצבה, ערכו חיפוש בביתנו ולקחו עמם את אחי הרשל ז״ל לחקירה. רצו להוציא ממנו הודעה על מקום־הימצאה.

לאה גולדמן

(על החקירה עצמה ראָה מעזבונו של אחי).

הגרמנים באכזריותם הודיעו, שאם לא תופיע, יהרגו יהודים אחרים. אכן, לא קלה היתה ההחלטה. בעצם, אחותי בעצמה היא שהחליטה: ״אני מתייצבת — אמרה — אך לא אגלה להם דבר!״ בחרדה עמוקה ובלב דואב יצאו אבי ואחי מיכאל ז״ל ללוותה בדרכה למשטרה.

כעבור זמן־מה הגיעו ידיעות, שהגרמנים פתחו ב„אקציה״ נוספת ורוצחים יהודים.

היהודים שעבדו במנסרה התחילה לחפש מסתור, להתחבא בו. כעבור שעה קלה נשמעו יריות. אחי הגדול הרשל ז״ל משך אותי ממקומי והחל לרוץ עמי לכיוון היער. מאחרינו כל העת אלומות אור, ואנו בשארית כוחותינו מבקשים להתחמק, נופלים וקמים, וממשיכים עד הגיענו ליער הגואל. חדרנו עמוק־עמוק לתוכו, לבל יתפסונו. שכבנו על הארץ והאזנו. כל הלילה נשמעו יריות וזעקות־אימים. בבוקר הכול נדם. דומיה שררה בכול, כאילו לא אירע דבר. אחוזי־פחד הוספנו לשבת בין העצים. הרעב החל להציק לנו, אך אחי החליט לא לצאת מן היער לאור־היום. עם ערב, כשהתחיל להחשיך, עזבנו את היער. בזהירות רבה התקדמנו למנסרה לחפש קרובים וידידים. ואז הגיעה אלינו הידיעה הנוראה על אבי ואחי, שמצאו את מותם באותו יום מר ונמהר וכן על מותה מות־גיבורים של אחותי לאה, שסירבה בכל תוקף לגלות לחוקריה את זהותה של הנערה שנתפסה.

היא עמדה באומץ בלתי־רגיל בעינויי־החקירה ולא נשברה. אפילו השוטרים הפו־לניים התפעלו מגבורתה של לאה אחותי. השוטרים הם שגילו וסיפרו לנו אחר־זמן על רגעיה האחרונים.

כאשר באו להוציאה להורג בחצר־המשטרה, לא הסכימה שיקשרו את עיניה, באמרה לרוצח: אינני מפחדת מהמוות, אינך יודע מה יהיה אחריתך, אך אני בטוחה, שינקמו את דמי! ואז ירקה בזעם בפניו בהוסיפה: חזיר מטונף!

הוא נסער וללא שהיות ירה בה...

דמותה האצילית תישאר חרותה בזכרוני לעד.

דף מתוך עזבונו של צבי גולדמן

... הוצאתי את טבעת־היהלומים, שהיתה תפורה במעילי ׳מסרתי לאבא בלי שהשוטרים ירגישו בדבר, עזבתי את שטח המנסרה בליווי השוטרים ואבא עוד המשיך אחרינו זמן־מה ומילמל בבכי: ״הבן היקר שלי״ ״בני בכורי״.

בדרך שאלו אותי השוטרים על המצב הפוליטי. אמרתי להם את האמת, כי ידעתי שזו דרכי האחרונה. סיפרתי על הפצצת ערי גרמניה, על המפלה הצפויה להיטלר בחורף השני בחזית הרוסית, ועל השמדת היהודים, לרבות המשטרה היהודית, שיגיע תורה לחיסול. וכך הגענו אל בית־המרקחת של יושב־ראש ה״יודנראט״, קלארברג.

בבית־המרקחת ישבו כעשרה מפקדי משטרת־הגיטו וחיכו להוראות־פעולה למ־חר. מהדירה נכנסו לבית־המרקחת קלאר־ברג, היינה (״גסטאפו״) ופראנץ באוּער (ז׳אנדארם).

שני הגרמנים פנו אלי והתפתח דו־שיח:

צבי גולדמן

הז׳אנדארם: איך קוראים לי?

אני: פראנץ באוּער.

באוּער: איך קוראים לי היהודים?

אני: המרביץ (שלעגער) **(הוא כנראה רצה להתפאר בפני ה״גסטאפו״)**

באוּער: אם אני אומר לך, שבעוד רגע אני יורה בך, אתה תאמין?

אני: אני בטוח שבעוד רגע כבר לא אהיה בחיים.

באוער: ואם אומר לך, שתביא את אחותך ואנו נשאל אותה רק שאלה אחת ואחרי זה נשחרר אותה, אתה מאמין?

אני: איני יודע היכן אחותי.

בינתיים הרגשתי שהיינה נכנס בשיחה עם קלארברג. קלארברג ביקש לשחרר מבית־הכנסת (שם היו סגורים היהודים, שחיכו לטראנספורט לטרבּ־לינקה) את ראש־הישיבה (בזמן הזה הפושעים היהודים התחילו לדאוג ל״עולם הבא״) והיינה ענה לו: ״וואן איך בעקאממע די קליינע״. ראיתי שמתנהל כאן משא־ומתן מסחרי.

באוער: אני משחרר אותך עד מחר שעה תשע ותבוא עם אחותך.

אני: לא יכול להבטיח, כי איני יודע היכן היא.

באוער: עד השעה עשר. אני מבטיח לך במילת־כבודי שהיא רק תאמר אם מישהי, יהודיה או נוצריה, או — כבר אמרתי יותר מדי. לך גולדמן!

יצאתי מבית־המרקחת.

כבר החשיך כשעברתי בחפזון ברחובות העיר לעבר המנסרה.

בפרבר סטולפנה ראיתי בערפל, כי מתקרב טראנספורט יהודים מעיר שכנה. כדי להימנע מלהסתכל במשמר־הליווי המזויין של האוקראינים, נכנסתי לחצרו של איכר פולני, שגם בני־ביתו יצאו לצפות בשיירה. בערפל עברו כמה מאות יהודים לקול צעקות וגידופים של המשטרה הפולנית והאוקראינית. ״זה מובילים יהודים לשחיטה״, הסביר האיכר למשפחתו ונכנס לביתו.

כשהשיירה עברה, המשכתי בדרכי.

בן־עירנו ברוך גולדשטיין

(משרידי הלוחמים בגיטו וילנה)

ביאַנואר 1942 קם בגיטו וילנה אירגון למרד ולהתגוננות מזויינת בשם פ. פ. א. (פאַראייניקטע פאַרטיזאַנען אָרגאַניזאַציע). בראש האירגון עמדו יוסף גלאַזמאַן (רביזיוניסט), אבא קובנר (השוה"צ) ואיציק ויטנברג (קומוניסט).

על רכישת הנשק ועל פעולתו רבת־התעוזה ב־פ. פ. א. של בן־עירנו, חבר השוה"צ, ברוך גולדשטיין, מוסרת רוזשקה קורצ'יאק בספרה התיעודי ורב־ההשראה "להבות באפר" (הוצאת "ספרית הפועלים", מרחביה, 1945). להלן קטעים, כפי שהובאו ב„ספר השומר הצעיר":

„האקדח הראשון" מוקדש כולו לברוך גולדשטיין. אנו מביאים אותו במלואו.

האקדח הראשון

ברוך גולדשטיין הוא אדם שקט ומכונס בתוך עצמו. פיו ממעט בדיבורים. בקומתו הגבוהה, הכחושה, אינו מעורר תשומת־לב מיוחדת. במשך שנים היה חבר הקיבוץ ומן־הסתם נמנה בו על החברים המסורים.

עתה דר ברוך בשיתוף ברחוב סטראשון 12 והוא הקשיש שבינינו והרציני ביותר. עובד הוא ב„באוטלאגר" בבורבישקי. מצויים שם מחסני־תחמושת גרמניים גדולים. עובדים בהם יהודים, רובם בעבודה שחורה; מיעוטם, בעלי־הכשרונות, בעבודות מקצועיות. ברוך נמנה על האחרונים. ידיו טובות לכל מלאכה. חבריו לעבודה רוחשים לו חיבה. אוהבים הם את הבחור השקט שמעולם אינו מרים קולו, אינו מתרגז, אינו מחניף לגרמנים. ברוך סודר לעבודה בסדנות־הנשק. כאן צריך לתקן, להרכיב חלקים חדשים, כאן אפשר ללמוד הכול. ברוך מצטיין בעבודתו ומפיק רצונם של הגרמנים. „האופטמאן באוט־לאגער" מתחיל רוחש לו אמון.

אותו יום בא ברוך לעבודה כשידו חבושה. חבריו לא פסקו לשאול אותו על כך. בשאלותיהם היה הרבה מהשתתפות בצער וחיבה. ברוך עובד רק בידו האחת. השניה מידלדלת רפויה בקישוריה. בשעת העבודה נקרתה הזדמנות־פתאום. נשים פולניות הופיעו ליד הגדר והציעו קמח למכירה. הפועלים היהודים קנו וארזו את הקמח בשקיות, שהותקנו לכך במיוחד. לפני צאתם טרחו בהצ־נעתן. אף ברוך חיכה אותו יום להזדמנות. פרש הצידה והסתכל לעברים. אין איש משגיח בו. בחדר־ההמתנה של ההאופטמאן הגרמני, על גבי האצטבה העליונה, מונח אקדח. ברוך מחכה זה ימים רבים ועתה הגיעה השעה המקווה. לאחר רגע נמצא ברוך בבית־הכיסא. מסיר בחפזון את התחבושת מידו החולה וחוזר וכורכה על גבי האקדח, שהוצמד לידו.

העבודה נסתיימה. הזקיף מציץ בחומרה ב־80 הפועלים ההולכים. אך הגרוע מכל — השער. בחבורה מורגשת עצבנות. היום מבריחים. רק ברוך בלבד שקט.

ליד השער ניצבים משמרות מוגברים. ברוך עובר. „נקי־כפיים" הוא. אחד השוטרים נוגע בו, אך ברוך נאנק מכאב, כשהוא תופס ידו החבושה. ברחוב רודניצקי 7 (בלוק באוטלאגר) נשמו היהודים לרווחה. כל אחד מהם הביא שקית־קמח. ברוך הכניס היום את האקדח הראשון לתוך הגיטו.

אותו יום היה לנו בגיטו אחד הימים הנדירים של שמחה. אקדח אחד ויחיד, אך כולנו החילונו לטוות תכניות גדולות. בעיני רוחנו ראינו מחסני־נשק עצומים, חשנו בכוח הקורן מהם, בביטחה שמשפיעים הם על בעליהם.

וברוך, שקרן אותו ערב באור חרישי, החליק בידו על גבי הפלד הקר והסביר בקול שקט את מיבנה הכלי ושימושו.

אחר־כך נעשתה גניבת הנשק והברחתו לגיטו, למעשה שבכל־יום.

(ספר „השומר הצעיר", ע' 616)

קטע אחר:

"...מן המחסנים הגדולים שבבורבישקי משגרים הגרמנים קרונות־נשק, תחמושת, תותחים וטאנקים מזרחה. בתוך אותם המשלוחים, שנשאו מוות לצבא האדום, נמצאו 165 תותחים מקולקלים, שהוצאו מכלל שימוש. כך שלחו את ברכתם לצבא האדום האחים גורדון, ז'יאמקה טיקטין וברוך גולדשטיין.

הימים ימי קיץ 1942. הגרמנים עמדו באופנסיבה. על־פני רציף הרכבת בבורבישקי ניצבו קרונות עמוסי־תחמושת. על מישטחי הקרונות הפתוחים נטענו שישה טאנקים, המיועדים לחזית סמולנסק. לוחמי „כיתת בור", בסיועו של המהנדס ראטנר, התקינו שישה מציתים כימיים אוטומאטיים והכניסום למיכלי הבנזין. בדרך פשטה אש בתחמושת ובטאנקים. למחרת קראו היהודים ידיעה על הדליקה המקרית.

ברוך גולדשטיין, פועל חרוץ ושקט, שנתחבב על ה„האופטמאן", השחית במשך תקופת עבודתו בבורבישקי 145 תותחים אנטי־אוויריים. ב־90 מקלעים, שיצאו לחזית, חסרו התריסים שסולקו בידיו. ולא ידע החייל הגרמני, שהוטל עליו לירות מאותם המקלעים שנתמרדו, שמסמולנסק עד וילנה משתרעת חזית אחת וכי לחייל הסובייטי בחפירות סטאלינגראד מושטת יד עזרה, יד־אחים של „היהודי המציית", „הבלתי־מזיק" — לוחם הגיטו הרחוק.

(שם, עמוד 621)

על ה„שיתוף" (הקומונה) שהוקם על־ידי פעילי השוה"צ בווילנה עוד בשנת 1941 ואשר עליו נמנה גם ברוך גולדשטיין, מסופר להלן:

"...מלאה שנה להקמת „השיתוף". הוא היה למרכז התנועה ואירגון פ. פ. א. בחדרינו הצרים עברו מדי־יום־ביומו עשרות חברים. החל בשומרים צעירים, „בני־מדבר", וכלה בקומאנדירים של פ. פ. א. וחברי המיפקדה. דירה זו, שהיתה לנו בית, קיבוץ, תנועה, משכה את הכול באווירת הקירבה והשותפות שהיתה שרויה בה והכרת המעשה הלוחם שכאן ראה אור עולם.

בשלושת החדרים האלה משתקפים חיינו, כאן מתקיימות ישיבות החמישיות (אז ננעל החדר האחורי במפתח וכולנו נדחקים בחדר האחד). כאן, בשיעורים

חשאיים, מורים המדריכים את השימוש הנכון בנשק. כאן נכפלים מדי־יום־ביומו הביולטינים של פ. פ. א. כאן נפגשת המיפקדה, מוצנע הנשק, לכאן מגיעות לראשונה הידיעות והחדשות מבחוץ. וכאן, ברגע הנכון, אך תישמע סיסמת הגיוס, יהיו כולם מוכנים מייד. בדיעבד מהווה השיתוף שלנו קבוצת לוחמים מגוייסת, העומדת תמיד במצב־הכן. כוננות ומתיחות מורגשות לא בימי מסה ומיבחן בלבד, אלא אף בחיי החולין, ביומיום האפור." (שם, ע' 623).

ומעבר לעמוד, באותו דף:

..."ברוך, ראשקה, ויטקה, מיכאל, ליזה, צסיה וכל האחרים בחבורה זו, כל אחד מהם לוחם פ. פ. א. הממלא תפקידים אחראים, נוטל על עצמו משימות מסוכנות. וכולם ביחד מהווים את השיתוף השומרי. אותו שיתוף הנקרא בפי שאר לוחמי פ. פ. א. "הקסרקטין", היה למרכז התנועה." (שם, ע' 624).

מתוך עלילות הגבורה המתוארות בסיפורה של רוזשקה ואשר אחדים מקטעיו הבאנו כאן, עולה בבהירות דמותם ההרואית של אלה, שלא להצלת נפשם כי אם להצלת כבוד העם קיימו את אירגונם הלוחם. מעטים שרדו מהם, וביניהם, וגם זה בנס, בן־עירנו ברוך גולדשטיין.

פ. פ—ט—ן

על במותייך חלל

אבי־רפי

*

עם ראשית הצעדים, בשובנו לארץ, דרך כל העליות מרבני ספרד ואשכנז, אנוסי פורטוגל וזרם העולים מרוסיה ופולניה מהתנועה החסידית בראשות תלמידיו של הבעש"ט, באה העלייה מתוך געגועים שעוררו בדורות הקודמים את הזיקה והרצון לחסות בצל העבר, בצל ציון וירושלים.

היישוב בהתחלתו היה מועט ומפוזר בהרי צפת, חברון, ירושלים וטבריה. החיים תמיד היו בסכנה מצד השכנים הנוצרים והמוסלמים. ואז, עוד בטרם היות התנועה הציונית, כבר התנגדו לעצם קיומנו והופעתנו.

השינוי חל עם הופעת ראשוני הבילויים ויסוד המושבות הראשונות ראש־פנה, פתח־תקווה, מטולה. הופיעו ראשוני השומרים שבד בבד עם בניין היישוב הגנו גם על הקיים. הצהרת בלפור וחיזוק הציונות המדינית עוררו בתפוצות היהדות גלי תקווה. המונים החלו נוהרים לארץ. הממדים השתנו. היישוב גדל ועם־זה החרפו גם צרכי הבטחון. קמה תנועה ערבית לאומנית־קיצונית ועוד בראשית צעדינו בדרך לתקומה מחודשת של ארצנו ובניין העם, נתקלנו בהתנגדות חריפה מצד שכנינו.

ומשנות ה־20 ועד סוף שנות השלושים אירעו מאורעות־דמים והיישוב התחיל להתארגן ולעמוד על נפשו. לא עוד תנועת חובבים של אנשי השומר האמיצים, בימי המושבות הבודדות, כי־אם אירגון־הגנה חזק, עם אימונים מתמידים של רוב בני הנוער כדי להבטיח את הקיים, להרחיב גבולות ולעזור בפיתוח הארץ והתייש־בותה. לא מעטים היו הנופלים בהגינם על הנפש, הרכוש וההישגים בדרך למדינה.

עם הכרזת העצמאות המדינית ואירגון צבא־הגנה לישראל בוטלו כל האיר־גונים המתנדבים וקם צבא העם, צבא הבנים שלנו. דורות על דורות ציפינו לרגע המיוחל לשוב לארצנו ולבנות מולדת לנו ולבאים אחרינו.

מוכנים היינו לתת ולהקדיש כל מרצנו לעבודה ולהגנה ללא חשבונות הרבה. ברגעים קשים, בימי משבר, תמיד היתה המטרה: להתקדם. אצה לנו הדרך. על יסוד איתן רצינו להשתית את בניין חיי החברה במסירות נפש והקרבה עצמית. והכול כדי למנוע מבנינו את ההתחלות הקשות ואת המלחמות.

ומה דואב וכואב הלב על הבנים היקרים שכה חרדנו להם!

בנים גידלנו לתפארת והוד עם חדוות־נעורים ושאיפות כמוסות וחלומות ורודים. עולם ומלואו ניצב בפניהם. רק ראשית הדרך צעדו, חיכו להם כל מנעמי־החיים, ולא זכו בהם. בנים להורים שנולדו בארץ, בנים להורים ניצולי השואה. יחד עשו דרכם האחרונה. יחד התייצבו לצוו הגורל: גורל העם הלוחם על קיומו. הם חירפו את נפשם כדי לתת לנו את החיים. מי חוקר לב ומי בוחן רגשי אבות? יסורי־גו ומכאובי־נפש מלווים אותך בכל דרכיך, כי היקר מכול נלקח ממך.

איפה המקונן? איפה נביא־הזעם שיזעק בזעקה גדולה על ילדינו, בנינו, הנפשות הטהורות שהקריבו את עצמם על מזבח הארץ.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

יצחק מגדל

ה׳ בכסלו תרצ״ח — 9.11.1937

העיניים דומעות, הידים רועדות, הראש סחרחר והלב דואב — למקרא הבשורה המדהימה שתלמידי הוותיק והחביב, יצחק בן שלמה מגדל נפל בידי מרצחים מן המארב, בצאתו לעבודתו היום־יומית.

בן 27. נולד במזריטש־פודליסה להורים נאורים ובעלי הכרה לאומית.

יצחק מגדל

חייו הם שלשלת ארוכה של פגעים. ילדותו עברה עליו בטוב, לא ידע מחסור, אולם כשהגיע לגיל בית־הספר ירדו הוריו מנכסיהם ולא יכלו להשלים עם הרעיון שבנם יחידם לא יבקר בגימנסיה היהודית שבעירנו. הקריבו פשוט את עצמם, חשכו אוכל מפיהם, ובלבד שבנם הנחמד יקבל חינוך מודרני. עבר החודש ועליהם היה לשלם שכר־לימוד ואין. כמעט פעמיים בחודש נשלח הביתה בשל אי־תשלום שכר־לימוד. צר היה לראות את סבלו הרב של הנער, בהסתובבו בפרוזדור הגימנסיה ואינו הולך הביתה בדעתו, שבבית אין פרוטה.

אמו היתה באה אל לשכת המזכיר ועיניה זולגות דמעות ומתחננת, שלא לצער את בנה־יחידה. התאמצות ההורים היתה למעלה מכוח־אנוש. עברו שנתיים ויצחק כבר תלמיד המחלקות הגבוהות וכבר מלמד אחרים ומשלם משכרו הדל את דמי־לימודיו. בעל כשרונות היה והצטיין בייחוד במאטמאטיקה. אהב את הלימודים העברים ובשום־אופן לא יכול היה להשלים עם הכפילות שבבית הספר: פולנית ועברית. לא אחת היה פונה אלי, המורה העברי שבגימנסיה, בשאלה: למה ומדוע הורידו את העברית למדרגה שניה?

הגיע למחלקה השמינית. העבודה מרובה. עליו להיבחן לתעודת־בגרות והמצב בבית הורע. ניגש לבחינות ולא עמד במבחן: נכשל ברומית ובהיסטוריה פולנית, אבל לא התייאש. למד עוד שנה, עד שעמד בבחינות בציונים טובים.

בעזבו את הגימנסיה היה כבן 18, והמצב בבית קשה. החליט להיכנס לסמינריון למורים בוורשה אף נרשם כסטודנט באוניברסיטה בפאקולטה למשפטים. אולם עד־מהרה נוכח, שאין כל סיכוי להמשיך בלימודים מחוסר אמצעים. כעבור שנה שב לעיר־מולדתו והיה למורה לשפה הפולנית ב„תלמוד תורה" ולהתעמלות בבית־הספר „תרבות". בזה אמר להיטיב מעט את מצב

הוריו. אז החל גם הרעיון הציוני לפעמו והיה לחבר ב„גורדוניה". התמסר בלב־ונפש לעבודה הציונית והקדיש לה את כל עתותיו הפנויות. הערבים היו קודש לעבודה תרבותית, אבל בכל אלה לא מצא סיפוק ויצא להכשרה. שם התעמק בבעיות הציוניות והמפלגתיות והיה למדריך ולמארגן, והיה מסובב על פני קיבוצי־הכשרה של „גורדוניה". לפני שנתיים וחצי עלה לארץ. לא זכיתי להיפגש אתו, כי לא ידעתי היכן הוא. געגועי רבו עליו, רציתי לדעת איך השפיעה עליו הארץ. והנה לפני שנה וחצי, ביום שבת אחד, בא לבקרני. לפני עמד לא יצחק החלש והרזה, אלא איש מבוגר, בעל קומה, גו ישר, ידים מיובלות, ולא אחת פנה אלי במלים: אדוני המורה, מה תגיד לתלמידך, שהוריו חלמו לראותו עורך־דין בפולין? ועיניו נוצצו משמחה וגיל. אגב הודיעני שהוא כבר בעל משפחה ולו אשה וילדה בת שלשה חדשים. שאיפתו היחידה היתה להעלות את הוריו לארץ, לגמול להם על סיבלם הרב. ידי מרצחים גדעו את הנטע הרך הזה בעודנו באבו.

יצחק, נפלת קרבן על קרקע המולדת תוך כדי בניינה. במותך ציווית לנו את החיים. בין כל קדושי האומה יתקדש גם שמך, יצחק, וינון לעולמי־עד.

מורך המתאבל עליך
מ. ר. סלודקי

„דבר", י"א כסלו תרצ"ח — 15 נובמבר 1937

אהרן ב"ר ירחמיאל צוקרמן

כ"ו בכסלו תש"ח — 9.12.1947

נולד להורים אדוקים, חסידים, ומהוריו קיבל בירושה את ההתלהבות שהיתה בת־לווייתו עד יומו האחרון.

אהרן צוקרמן

בילדותו למד ב„חדר" ואחר־כך התחיל ללמוד מלאכת התפרות ובהיותו לבעל־מלאכה לא עבר כרוב הפועלים במזריטש ל„בונד", אלא אירגן את הנוער העובד והו־ליך אותו ל„פרייהייט", בה מצא את מקומו הנכון והמתאים לרוחו הערה והסוערת. לאחר שב־גר, עבר מהנוער למפלגה והיה שם לאחד הפעילים, הכניס רוח־חיים בכל מקום שבא ובכל פעולה שהש־תתף בה. בבואו לארץ מצא כר נרחב לעבודתו. היה חבר ב„הגנה", במשטרה המיוחדת ובעוד חברות שונות. אירגן את בני־עירו המזרי־טשאים והקים את „התאחדות עולי מזריטש". גם באיגוד הזה היה הרוח החיה.

ביום 9.8.47 נקטף בלא עת על־ידי מרצחים ופורעים ערבים באחד מפרברי העיר יפו, על הגבול בינה ובין תל־אביב.

בן 46 היה בנופלו.

מ. ר. סלודקי

יומו האחרון של יעקב כ"ץ

א׳ בטבת תש"ח — 14.12.47

יעקב כ"ץ

אני, אחותו הקטנה, הייתי בסך־הכל בת חמש כשאחי נפל; לכן המציאות והדמיון והסיפורים ששמעתי משמשים אצלי בעירבוביה. כותבת אני על יומו האחרון של אחי מפיהם של חברו, אחותי והורי.

יעקב נפל ביום ראשון ה־14.12.47 — הקורבן הראשון שהיה לחולון במלחמת השיחרור.

במוצאי־שבת, ה־13.12.47, יצא לקול־נוע „ארמון" בחולון עם חבורה של חברים. בצאתו מהקולנוע נשמעו יריות שגברו והלכו. לשמע היריות ניגש יעקב עם חבר למחסן ה„הגנה", שהיה ממוקם בבית החינוך ג׳ אשר בשכונת גרין (היום בי"ס „רמז"), כדי לבקש נשק ולצאת לעמדה. הנשק ניתן, והם יצאו לעמדה כשבידיהם הציוד של אותם הימים: רובה, 2 רמוני־יד ו־50 כדורים.

הקרב היה קשה. היות והיו מעטים בעמדה, וכדי להרתיע את הערבים התוקפים, החליטו: על כל יריה של ערבי, נירה אנחנו שתי יריות, כדי שיחשבו שרבים אנחנו. תכסיסם הצליח ועם בוקר שבו הביתה.

יעקב הגיע הביתה בשעה שבע בבוקר, רצוץ כולו לאחר שלא אכל ולא ישן במשך כל הלילה. ברצותו לשכב לישון נתחדשו היריות ויעקב שוב עלה למחסן־ה„הגנה" כדי לקבל נשק. המ"מ שלו רצה לשלוח לעמדה בחור אחר, אך זה האחרון פרץ בבכי באומרו, כי הוא פוחד. יעקב לא נרתע, התנדב ויצא במקומו.

בדרכם כבשו בחורינו שלוש עמדות של הערבים, זו אחר זו, אך באחרונה, בתל־עריש גופא, לאחר הכיבוש, היה קרב קשה ביותר. התחמושת אזלה ונתקבלה פקודה לסגת. כשנסוגו הרים יעקב את ראשו ונפגע בעורפו. שניים מחבריו, שניסו לחלצו נפצעו; ומשראו שלא יוכלו לחלצו, השאירוהו במקום.

כשנתקבלה הידיעה בבית, יצא אבא לחפשו. במשך תשעה חדשים תמימים חיפשו בכל מקום. „כשכולם יצאו לטייל, יצאתי אני עם האח לחפש את בני".

לא הרחק מן העמדה, בסמוך לפרדס, נמצאה הגופה. יהודיה שהתחתנה עם ערבי, ראתה כיצד קברו אותו. את מקום־הקבורה סימנה בקוצים, כדי שעם סיום

המלחמה תוכל להודיע על כך. ואמנם כך היה. עם הגיע הידיעה, פתחו את הקבר ומצאו את השלד וחתיכת מכנסיים. יעקב זוהה על־ידי רופאת־השיניים שלו. אחרי שבועיים שוב הלך אבא למקום הקבר, כי נדמה היה לו שלא אספו את כל העצמות. ואמנם מצא עצם של הרגל שגם אותה הביא לקבורה בקבר ישראל.

הוגש על־ידי ההורים **ברכה ושמואל כ״ץ**, חולון

סרן בנימין טריואקס

בן צפורה ואברהם יצחק, נולד ביום ט׳ בניסן תרפ״ד (1924). ב־1925 עלה עם הוריו ארצה. סיים בי״ס „כדורי״. התגייס ב־1947 לצה״ל ושירת כקצין אפסנאות ותחבורה. נפל בי״ד באייר תש״ח (25.5.1948) בטנטורה, בנסותו להציל משורין. הובא למנוחת עול־מים בנתניה. בן 24 בנפלו.

משה בן יעקב לזר

ד׳ בניסן תש״ח — 13.4.1948

נולד במזריטש־פודלסיה שבפולין להורים חסידים ואדוקים.

את חינוכו קיבל ב„חדר״ ישן, אולם בשנת 1916, כשנפתח בית תלמוד־תורה חדש בעירנו, שכל הלימודים בו נלמדו על־ידי מורים והכול בעברית, מסרו אותו הוריו לבית־אולפנא זה. אני, כמורה למשנה באותו מוסד, הכרתי את התלמיד הרך הזה, שהביט על הכל בעינים תמהות, כי הכול בעיניו כעולם חדש. אולם חיש־מהר הסתגל לעולם החדש הזה והיה לאחד התלמידים הטובים. ההורים דאגו לו מאוד. כי בן־יחיד ומיוחד היה להם.

הם פחדו פן ח״ו ישפיעו הלימודים עליו לרעה ולא־אחת פנו אלי בשאלות על מצב בנם בלימודים החדשים? ואני הרגעתים והסברתי להם שהוא תלמיד מצויין. בינתים קיבלו מכתב מארץ־ישראל, מסבתו, שהיא דורשת מהם לשלוח אליה את בנם יחידם לירושלים, והיא תחנך אותו לפי כל חוקי היהדות החרדית. האב והאם רעדו מרוב התרגשות. מלחמה פנימית נתעוררה בהם: מה לעשות?

שאלו את פי. כמובן עצתי היתה לשלוח אותו לארץ־ישראל, וכן עשו. משה בא ארצה. מסרו אותו ל„ישיבה״. אבל בינתיים גדל ובעצמו החל לחפש לו דרך בחיים. ההורים כששמעו את הבשורה הזאת, כאילו חרב עולמם והחליטו גם הם לנסוע אליו.

שנים עברו ומשה היה לנהג. הם באו ירושלימה, מצאו את בנם־יחידם עומד ברשות עצמו, כמעט ולא הכירוהו. והחליטו לחזור לעירנו ולא לראותו במצב זה.

הם חזרו ובינתיים נשא אשה, היה לחבר בקואופראטיב „שלב״, כתב מכתבים להוריו שיחזרו לירושלים, נכנעו לבקשתו, ועלו ארצה בפעם השניה. היחסים בין משה והוריו הסתדרו לאט־לאט, והנה רצה הגורל שההורים האומללים האלה ישארו שכולים לכל ימי חייהם. הוא נפל בשיירה בין ה־35, שנהרגו בעלותם להר־הצופים.

ייזכר שמו לעד בין כל קדושי האומה.

מ. ר. סלודקי

שמואל ווכטפויגל

בן הרב יצחק יעקב, רבה של מאה שערים

נעדר מיום ז׳ בניסן תש״ח — 25.4.1948

שמואל ווכטפויגל

שמואל למד בתלמוד תורה במאה שערים ועשה חיל בלימודיו. אך לא רק בשכלו החריף הצטיין, אלא גם במידותיו התרומיות. בהיותו בן עשר נשלח לישיבת נחלת יצחק כדי ללמוד תורה ומלאכה. גם כאן הצטיין ונחשב כעילוי. אחר שעזב את ספסלי הלימודים החל לעבוד באריגה. הוא אירגן את חבריו לעבודה בחברת „תורה ומלאכה" ואחר כך הקים קבוצה בשם „החשמונאים". בני הקבוצה היו מתאספים כל ערב כדי ללמוד תנ״ך ולשמוע הרצאות שונות.

הרגשות הלאומיים היו טבועים בדמו של שמואל, והוא הצטרף לאירגון. הוא התמיד בלימוד העבודה הצבאית, כפי שהתמיד בלימוד התורה. הוא עבר לתל־אביב, כדי לעבוד שם בסריגה, וגם בעיר מגורים זו התמסר לעבודה באירגון והשתתף בפעולות־קרב.

ביום הראשון של הקרבות ביפו נשלח להתקפה בגיזרה של תחנת הרכבת. הוא נעדר בקרב וגורלו לא נודע עד היום.

בועז בן בנציון נוסבנד

כ"ד באייר תש"ח — 2.6.1948

נולד בשנת 1911 במשפחה ענפה ואמידה. עוד בהיותו תלמיד־הגימנסיה הצטרף להשומר הצעיר. במרוצת הזמן היה לאחד החברים הפעילים בקו השוה"צ ובתנועה הציונית־חלוצית בעירנו.

לאחר שסיים את הגימנסיה החליט לא להמשיך בלימודים אוניברסיטאים. העדיף להכין את עצמו לעליה לארץ. לשם כך יצא להכשרה לקיבוצו בלובלין.

בועז נוסבנד

בפרוץ מלחמת־העולם השניה היה בועז אחד הראשונים שעזבו את מזריטש ועברו לצד הסובייטי. שם שהה זמן לא רב. לא מצא מנוח לנפשו, סיכן חייו, גנב גבולות והגיע לווילנא. לאחר תלאות מרובות הצ־ליח ב־1940 להגיע ארצה. הצטרף מייד עם בואו לקיבוצו — קיבוץ נגבה. כאן עסק תחילה בעבודת אדמה, עבודה פיסית קשה. הקיבוץ הכיר בכשרונותיו ושלח אותו לסמינר־למורים. לאחר סיום הסמינריון עסק בהוראה במסירות בלתי־רגילה ובצלחה מאין־כמוה.

במלחמת השיחרור נמצא קיבוץ נגבה בקו החזית עם המצרים. אדמת הקיבוץ הפכה לשדה־מערכה. ילדי הקיבוץ הועברו לפנים הארץ, מקום מרוחק מהחזית. ובועז יחד עם שאר חבריו בקיבוץ עמדו במערכה נגד המצרים.

ב־2 ביוני 1948, עת יצא בועז לחבוש חבר שנפצע, פגע בו רסיס של פגז האוייב המצרי, והוא נפל.

שמואל מינץ

כ"ו בחשון תשי"ז — 13.10.1956

שמואל בן רבקה ושלום מינץ נולד בשנת 1936 במזריטש, להורים אנשי־עמל.

שמואל מינץ

בפרוץ מלחמת־העולם השנייה ברחה המשפחה לעיר בריסק, שהיתה כבר בשליטת הצבא האדום. באחת הפעולות שהשלטון החדש נקט להרחקת הפליטים מהעיר, עצרו את אבא, ואילו את אמא עם שמואל בן הארבע שלחו למחנה בצפון הרחוק. רצה הגורל, שגם אני ומשפחתי נשלחנו לאותו מחנה. לא כאן המקום לתאר את התנאים במחנה שהיו, כידוע, קשים מנשוא למבוגרים ובפרט לילדים בגיל הרך.

אחר סבל לא־יתואר של שנה וחצי, עבר שמואל עם אמא יחד עם רוב אנשי־המחנות, לדרום־רוסיה. הנסיעה ארכה למעלה מחודש ימים, חודש של סבל על־אנושי.

ב־1946 ניתנה האפשרות על־ידי השלטונות לחזור לפולין.

אחרי ארבע שנים בשלזיה־התחתונה מגיע שמואל עם אמא ארצה.

בארץ עובר שמואל יחד עם קבוצת־נוער מפולין אל קיבוץ רוחמה; כאן לומד הוא מהר עברית ומתבלט בכשרונותיו. מקבל על עצמו יותר ויותר תפקידים אחראים, הן בעבודה והן בחיי החברה.

בארבע שנות פעילות בקיבוץ רכש לו ידידות ואהבה רבה מצד כולם.

גם בצבא בחר בתפקיד הקשה והאחראי. הוא התנדב לשרת בחיל־הסיירת.

שמואל נפל במלחמת סיני ב־1 בנובמבר 1956.

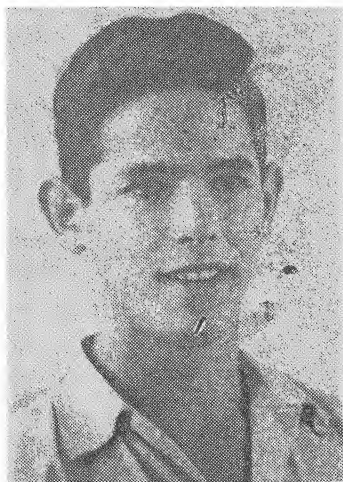
יהי זכרו שמור עמנו לנצח.

א. בלושטיין

יואל בן אסתר ומאיר בידרמן

כ"ה בחשון תשי"ז — 30.10.1956

חייו של יוליק דומים, לפחות כלפי־חוץ, לחייהם של אלפי נערים ישר־אליים בני־גילו: בית־ספר עממי, תיכון ותנועת־נוער, כאשר ברקע מתחולל כל הזמן מאבק איתנים, המטיל את צילו על הכול. יוליק עמוס בעיות, שנערים בני־גילו בארצות אחרות לא שיערון מעודם. חרדתו לתוצאות הבחינה בחשבון מהולה בחרדה לגורל אניית המעפילים שנלכדה.

יואל בידרמן

הנה נפל ופצע את ברכו, והוא בוכה מעוצם כאביו; והוא בוכה בכי חדש על עוול וקיפוח, שנתגלו לו מפי המדריך בפעולה האחרונה. אכן, בית־גידול מסוער ומסוכסך, שטרף כל רגע של מנוחת נפש.

יוליק כותב ביומנו: „אתמול התרחש מאורע פוליטי. לאורנטי בריה, מי שהיה ראש הבולשת הרוסית, הוכרז כבוגד והר־פתקן. העולם שלנו כבר התרגל במידת־מה לעצם המאורע שכבר קרו כמותו רבים, והוא מצפה לתוצאות. באמת, לפעמים זה נראה כל־כך מגוחך בעיני, נער בן 16, ואני מתפלא איך זה לא נראה כך בעיני מבוג־רים ממני ובעלי נסיון מרובה משלי. עולם הדיפלומאטים בנוי כל־כך על שקר והונאה, עד כדי „גיחוך".

והוא ממשיך: „הכרזותיה של בריה"מ על שלום וכדומה היו לי כבר לזרא. איך עלי להתייחס לסיסמות, המוכרזות על־ידי מדינה המדכאה את חופש־האדם ומחליפה כל יום שני וחמישי את אליליה. רק אתמול סגדו להם ההמונים. רק אתמול הוכרז כבוגד מי שלא סגד להם, והיום מכונים אלה בשם „הרפת־קנים" ו„בוגדים"? באמת משונה..."

„אך בכל־זאת עז רצוני שלא תתרחש מלחמה. לאחר מלחמת־העולם השניה ולאחר שקראתי כל־כך הרבה על זוועות המלחמה, ובתור בן העם היהודי ברורה ומובנת סלידתי ממחזה־זוועה זה". רוח־זלעפות מנשבת בעולם הגדול; אנשים אחוזי פחד מפני מלחמה. כאן, בארץ, לא פסקה המלחמה אף לרגע אחד. „המצב בגבולות הולך ומחמיר — כותב יוליק — מדי יום ביומו קורא אני בעתונות הודעות על הרוגים ופצועים, והלב מתכווץ מכאב, מחוסר אונים, כביכול".

יוליק היה נער עליז, נער ש„יודע לעשות שמח". הכול התפעלו מן ההומור הדק שלו, מתבונתו ומשכלו. בצבא הכירוהו כולם כחייל אמיץ־לב וקשוח שאינו חת מפני הסכנה.

ביומנו ובמכתביו הביתה לא היה זכר לשנינות ולהתחכמות החברתית שחבריו וחברותיו חשבון לפאר קסמו האישי ואף לא לקשיחות החיילית. כשאדם משוחח עם עצמו או עם אמו, אין לו צרך בסממנים כאלה.

היו בו געגועים ורוך ועדינות־נפש, שלא באו לידי גילוי בנסיבות אחרות. „נשיקות לכולם", מסיים יוליק אחד ממכתביו, „בייחוד לכולם, קשה להחליט למי יותר".

במכתב אחד הוא מבקש שישלחו לו זוג גרביים ומוסיף: יחד עם הגרביים יכולה אמא לשלוח לי משהו טוב שכל־כך חסר לי עכשיו. חשוב שזה בא מהבית, כי גם ב„שקם" יכול אני לקנות איזו ואפלה עלובה. אבל משהו מהבית זה אחרת". ובמכתב אחר: „בעצם צריך הייתי להעדיף ניקוי הרובה, את החפירה וכו' על כתיבת מכתב, אבל זה שישן לידי התיישב לכתוב וזה גורם לכך שמשהו יזוז אצלי בפנים... כשהלכתי מהבית במוצאי־שבת, היה לי מין מצב־רוח מזופת". הוא לועג כאילו לרגשנותו ה„תינוקית". אין לה מקום כביכול בלבו של חייל מבוגר, „גבר עם דם", ובכל־זאת... יוליק פחד מהטאנק, הוא פחד מהתא המשוריין, הסגור והצר ולאמו סיפר על כך. הוא התבייש ברגשנותו ובפחדיו, אבל לאמא אפשר היה לספר.

כחוט־השני עוברת בחייו של יוליק הדאגה לשלומם ולאשרם של ההורים. הוא היה חרד תמיד שמא ייפגעו על־ידי מעשיו. „בלב כבד אני מחכה לקבלת התעודה. אני חושב שתהיה לי בחינה במתימתיקה. אם תהיה לי בחינה, תהיה זאת מכה קשה לאבא, לאמא וגם לי" בהיותו בצבא היה כותב הביתה בתכיפות: „הביתה לא אבוא במשך פרק־זמן לא־קצר, כך שאין לכם מה לדאוג. אכתוב לכם ברציפות כדי להרגיע אתכם, אבל גם בין מכתב למכתב אין לכם מה לדאוג". ובמכתב אחר: „למעשה אני כותב רק מפני שאמא, משום־מה, מודאגת, אם אינה מקבלת ממני מכתב במשך תקופת־מה". בכל הזדמנות היה שולח פתקים בידי חברים. שורות ספורות שנכתבו בחטף, כדי להסיר דאגה מלב הורים.

מלים כ„פאטריוטיות" ו„אהבת מולדת" אינן שגורות בפי הנוער הישראלי הוא סולד מפני ציונות מילולית, ובז לאלה שעושים אותה לחם־חוקם. על־ידי הבוז למלה „ציונות" מגן הנוער על הערכים הקדושים לו מפני השחתה בתחומו שלו. ובכל־זאת כתב: „הולך וגואה בי רגש הפאטריוטיות".

יוליק היה ילד מסודר, ספריו ומחברותיו מסודרים היו להפליא ונקיים לא רבב. הוא אהב את מדע־הביולוגיה ועז היה רצונו להמשיך בלימודי־הרפואה. וצר שכיום צריכים אנו להעלות את זכרו, במקום לקרוא עבודה מדעית שלו, והרי לכך ציפינו כולנו ביום מן הימים.

ההורים

כשהגיעה הבשורה הנוראה, לא יכולתי להאמין. האסון הממ אותי. אחי זה, שבת־צחוק ריחפה על שפתיו, נפל. אישיותו האצילה עלי אור מיוחד. השתדלתי לחקותו בכול, עד כדי כך הושפעתי ממנו. זכורני כשהתגייס לצבא לקחני לצד ואמר לי: שמע דני, שלא תרגיז את ההורים ובמיוחד את אמא. הוא כיבד מאוד את אמא. כל מאורע בחייו היה תמיד מספר לה. היא היתה בשבילו גם אֵם וגם חברה טובה. הוא אהבה והעריצה.

פעם בבואו לחופשה, הרגישה אמא לא טוב; הוא ניגש מייד בבגדי־צבא והחל שוטף את הרצפה ולהדיח את הכלים. הוא שירת את אמו בהדרת־קודש. בהיותו תלמיד בעירונית היה שומר לי את מחברותיו כשהוא מפטיר: „זה יהא לך לעזר". הוא היה מניח את המחברת בארון, שהיה מסודר בהקפדה והיה סוגרו. זכורני, בחוזרו מקרב קלקיליה, ביקשתיו: „יואל ספר משהו", והוא ענני: „מה יש לספר, חבל רק על החבר'ה שנפלו".

בהיותו ב„השומר הצעיר" נטע עצים על שם החבר'ה שנפלו במלחמת השיחרור. ומי שיער שגם על שמך, יוליק, יטעו חבריך עצים.

יואל, חיוכך ואישיותך לא יישכחו ממני. דבריך אשר למדתני לא ימושו מלבי. ממך אקח דוגמא להתנהגות טובה. ועמוק, עמוק בלבי אשא את זכרונך.

אחיך

יעקב בן אילנה ועמנואל לב

י"ב בתשרי תשל"ד — 6.10.1973

נולד ב־18.7.40 בטראנסילבניה — רומניה. בהיותו בגיל שנתיים עלו הוריו ארצה והביאו אותו עמם. סיים בית־ספר עממי בקריית־שמונה, המקום בו גרו הוריו בעת ההיא. בית־ספר תיכון סיים בקיבוץ חפצי־בה.

בעת שירותו בצבא הסדיר עבר קורס שריונאים ושירת כטאנקיסט. אחר שיחרורו מהצבא הסדיר סיים סמינאריון למורים. שלוש שנים עסק בהוראה. אחר שנשא אשה החל ללמוד אווירונאוטיקה בבית־הספר שליד התעשייה האווירית, שם גם עבד. עם פרוץ מלחמת יום־כיפור גוייס ונשלח לחזית הצפונית ברמת־הגולן, שם נפל ב־6.10.73. השאיר אחריו אשה, בתם של חווה ואברהם מאקובקה, ושני בנים, אחד בגיל ארבע והאחר בן שישה חדשים.

אפרים בן צפורה ואהרן בדר

י"ד בתשרי תשל"ד — 10.10.1973

בני יקירי אפרים. טרם חדר להכרתי, שאינך עוד בחיים. האמנם יכול כדור־עופרת להמית אומץ־לב וטוהר־נפש, חיוך וצחוק, תשוקה, תקווה ואהבת העלם המתבגר? קשה הכאב, קשה וצורב. בשיניים חורקות הריני חונק בי את זעקת־הכאב, חונק את הדמעות, ואין מנוחה לנפשי, אין לי לא יום ולא לילה.

אפ־ים בד

נולדת, בני יקירי, בארץ משוחררת, בתקווה לחיים תקינים ועתיד טוב. שנות־עלומיך בקיבוץ הגושרים, אל מול תל־עזיזת שבגולן, לא היו תמיד שלווים. מזמן־לזמן נסערנו וירדנו למקלט מאימת הבלתי־ידוע. קיננה בנו החרדה מפני כדור או פגז, שהיו הסורים משלחים אלינו מפרק לפרק.

וטיולי הנוער לארכה ולרחבה של הארץ בהליכה ברגל דווקא. היכרות ראשונה עם כל אשר מסביב, חברים מקרוב ומרחוק, והכרה עצמית ביחסים שבינך ובין הוריך והמשפחה כולה. בחגיגת הבר־מצווה, החגיגה המפוארת באמת, אמרת: „עדיין צעיר אני, אך מבוגר מספיק להבין". והוכחת זאת בכול, ובמיוחד בשיחותינו בבית על מלחמה ושלום.

הנה הגיעתנו מלחמת ששת הימים. אני עסוק בענייני בטחון. ופעם, בשבתנו במקלט, אתה פונה אלי ואומר: „אתה יודע, אבא, כאשר יגיע תורי לשרת בצבא, לא תהיינה עוד מלחמות ואנו נחיה בשלום עם שכנינו. צה"ל כובש את הגולן, הסורים לא יפגיזו ולא יירו עלינו. שקט ושלווה ישררו בסביבתנו".

אתה לומד בבית־ספר תיכון המשותף ב„דפנה". הנך מצטיין בלימודיך. בולטת במיוחד נטייתך למקצוע האלקטרוניקה. יחד עם ראובן הקימות מעבדה. איני יכול לשכוח שבמו־ידיך תיקנת את הרדיו בביתנו, שבעל־מקצוע מעולה החזירו בהערה: „אינו ניתן לתיקון". אתה תלמיד בית־ספר, לומד, גם עובד אותה עת בפרדס. למרות עסוקיך המרובים מוצא אתה זמן תמיד לעזור לזולת. עובר זמן לא־רב וכבר אתה מדריך בקבוצת „אורן". ישנם טיולים ופגישות. וכדרכך תמיד, בחיוכך המקסים, חוזר אתה ואומר: יהיה בסדר!

הגיעה שעת סיום בית־הספר. ההכנות למסיבת הגמר. אינך ישן בלילות, דואג לכול, עושה ומכין הכול.

הגיע תורך להתגייס. רצית להיות טייס ולא הסתייע הדבר, כפי שהיית רגיל לומר: „כל אדם והמגבלות שלו". בחרת לעצמך חייל אחר. אתה עובר קורס בזה אחר זה. מקומך אז ליד ה„תעלה". מכתביך חדורים געגועים לנוף הירוק של הגליל, להרים הנישאים, לחרמון העתיק והקוסם, לחבריך מבית־הספר, המשרתים גם הם בחטיבות־הצבא המיוחדות.

בביקוריך הקצרים מזמן לזמן, נפגש אתה בשבתות, בשעות של אחר־הצהריים עם חבריך, משוחחים אתם על עבודה ועל לימודים לאחר שתסיימו את שירותכם בצבא. ושוב — קורס, הפעם קורס קצינים. מגיעה עת סיום הקורס. אנו נוכחים במסיבה. חוייה נוגעת־ללב. חברתך עדנה, שכה אהבת, נמצאת אתנו. כמונו מתבוננת היא בתרגילים, שאתם עורכים לעינינו. וכשאתה מופיע, היא רצה אליך מאושרת ומחבקת אותך ראשונה.

עוד בהיותך בצבא הכנת עצמך ללימודי־הטכניון.

ראש־השנה הגיע. אתה בא לחג עם עדנה, באים גם אלי, אשתו וילדיהם. כמה שמחנו לקראתכם ומה נעים היה להיות ביחד. לך דע, שזוהי פגישתנו האחרונה, שיותר לא נראה אותך. כך הלכת מאתנו לתמיד.

בני יקירי, אין מלים לבטא את כאבנו, אין נחמה. אהבנו אותך ללא גבול. לוואי שלא נדע עוד מלחמות, ואבות ואמהות לא יצטרכו לבכות את בניהם, יקיריהם.

אביך השכול

הבן יקיר לי רפי

י"ח בתשרי תשל"ד — 14.10.73

בלב דואב ובדמעות חנק מנסה אני להעלות קווים לדמותך, בני יקירי, יחידי שאינך עוד.

בדרך הטבע סופד הבן לאביו באומרו אחריו "קדיש" ולא להיפך, והן כחי עומד הוא לפני ביום כיפור האומלל, בעניים מחייכות ובבת־צחוק התמידית על פניו, ואומר: "אבא, מה אתה מתרגש? עוד מעט נחזור..." אמונה עזה פעמה בו כי הנצחון אתנו, וברגעיו האחרונים בבית היה חסר סבלנות; כל רגע היה יקר מפז, צריך להקדים, צריך למהר... אצה לו דרכו האחרונה כאילו לפיקניק יצא, בנעלי־זמש ובחצי־חגור.

רפאל (רפי) בן רחל ופייבל פרבמן

ומה מצער הדבר. אתה מגדל בן לתפארת, יפה־תואר, מחונן, טוב־לב, ואינך רואה כל זאת. דורי בא לבנות ולהבנות. אתה שקוע מאז שנות השלושים הראשונות בעשייה בפרדסי ראשון־לציון, בקיבוץ, בקואופרטיב, ועוברות שנים של מחסור בעיר, ואתה נודד למחנות עבודה של הצבא הבריטי הרחק מהבית. אך אט אט נבנה הקן המשפחתי, נולדת בת ראשונה — והשמחה אינה שלמה, שכן פורצת מלחמת־העולם ואנו מנותקים מיקירינו, מהורים, אחיות, אחים, אשר רק במרוצת הזמן מבשרות לנו בשורות־איוב על השמדתם בתופת הנאצית.

אך מגיע תור ההתאוששות. קמים מפעלים, חוסר־העבודה נעלם, ובאמצע שנות הארבעים, אחרי מיגור צבאות הנאצים, בשלושה באוגוסט 1944, נולד היקר רפי ז"ל. השמחה היתה גדולה. תינוק בריא נולד לנו, והאחיות בבית־החולים "בילינסון" כינוהו "האנגלי" על שום צבע שערותיו. לב האם עבר על גדותיו ושפע אהבה, רוך ותפנוקים הוקדשו לילד החביב והשקט, שהספיק לבקר בגן־הילדים של בית־הספר לילדי עובדים בנחלת גנים והמשיך את לימודיו בבית־הספר היסודי המרכזי ברמת־גן.

ואך למד לקרוא וכבר לא נפרד מן הספרים; התעניין בהיסטוריה, בגיאור־גרפיה. "רפי הוא אנציקלופדיה חיה", אמרה לי אחת ממורותיו. "אין בעיה שלא יפתור אותה".

ערב אחד לקחנו אותו בפעם הראשונה להצגת תיאטרון. כמה התרשם מ"נאסר א־דין" וכמה נהנה! למחרת כתב בכיתה חיבור על המחזה והוא אז בן אחת־עשרה, תלמיד כיתה ה'.

הילד גדל והיה לעלם־חמד. כבן למשפחה עם עבר חלוצי, וכאופנת הזמן, נרשם בסיימו את בית־הספר היסודי ל"כפר סילבר". ימי הקליטה הראשונים לח בגעגועים הביתה, שכן חסרו לו שם חום הבית והאם המצפה למוצא פיו, אבל הוא עמד במבחן, ולאט לאט התאקלם.

אך פתאום, אחר עמל שנים בבניין הבית, בהגיע העת ליהנות ולרוות נחת חרב עולמנו. פתאום חלתה אשתי, אושפזה, וימים קשים של טלטול בין תקווה ויאוש עלו בגורלנו. רפי כותב לאמו מכתבים רוויי געגועים וחיבה, ומבקש ממני להרבות לבקר את האם. "זה יעודד אותה", כתב באמונה שתבריא ותחזור הביתה אך שר־המוות ניצח.

כך, דווקא בימי ההתבגרות, שבהם זקוק כל נער לאמו, הלכה היא מאתנו. קשורים מאד היו רפי ואמו, ולמותה נודעה השפעה רבה עליו. הוא נעשה יותר מופנם, הזניח את הלימודים, והתחיל להביע מהרהורי־לבו בכתב. לילות תמימים ישב וכתב דברי־שירה ופזמונים, ופלצות אחזתנו בקראי את שירו "קברי", שכתב והוא רק בן שש־עשרה.

כעוורים אנו, שקועים בעמל־היום בלא לראות את המתרחש בתוך תוכם של הקרובים ביותר אלינו. אתה טרוד, בונה ויוצר, נופל וקם, נדמה לך שהגעת למרום הפסגה, והנה ניחתת המהלומה והמנחתה ממך והלאה, ורק אז מתגלה לך הבן במלוא שיעור קומתו.

ידעתי שהירבה לכתוב, אך חייכתי ואמרתי לתומי ביני לביני: "חלומות נעורים". נעלמו ממני כל טוב־הלב והרגש הפיוטי של בני יחידי.

זמן קצר לפני מלחמת יום־כיפור ביקשתי ממנו שיסע לארצות־הברית — אולי ילמד, ולפחות יראה עולם חדש. הוא סירב נחרצות. "מקומי בארץ", אמר וחסל.

הכתיבה מילאה את כל ישותו. רצה, ויהי מה, שהדברים יפורסמו ועמד בקשר־מכתבים עם מלחינים. בוויכוחים ובשיחות הייתי אומר לו: "רפי, הפזמונאי צריך מרפקים חזקים או כשרון גדול, ואתה מטבעך אינך לוחם, אינך רוצה להתבלט, עניו אתה בכל דרכיך, ולכן מוטב שתלמד ספרות ושירה ותגיע למטרתך במישור האקדמאי".

הגורל האכזר מנע זאת ממך, בנפלך במיטב האביבים.

הגעת למנוחתך הנצחית. מרפדים אנו את קברך בפרחים, מבקרים אותך תכופות, ולו יכלו — היו הפרחים מספרים לך על החלל הריק שהשארת מאחוריך.

הלב ממאן להינחם. בשכבי ובקומי, בבית־החרושת ומול מקומך הנעדר ליד שולחן־האוכל, תמיד, תמיד דמותך האצילית נגד עיני, אך לא יישמע עוד צחוקך העליז, וסביבנו רק צער וכאב, עצבות ושכול.

אבא

חיים בן הינדה וישעיהו שחם (שטיינברג)

כ"ב בתשרי תשל"ד — 18.10.1973

בני חיים נולד בגרמניה ב־22.8.46, שם שהינו ככל שארית הפליטה. קראנו לו בשם חיים על שם אבי ז"ל שעינוהו ורצחוהו הנאצים.

בנובמבר 1947 עלינו ארצה. חיים היה אז ילד קטן. התנאים היו קשים. החלה מלחמת השיחרור. אביו ישעיהו גוייס לצבא כחיל קרבי. עשיתי הכול, שבני הקטן לא יידע מחסור. הייתי מביאה אותו יום־יום לגנון והולכת לעבוד. מלחמת השיחרור נגמרה. בעלי חזר בריא ושלם. התארגננו והסתדרנו בצריפנו הדל.

חיים שחם (שטיינברג)

חיים התחיל ללכת לבית־הספר. המורים ראו בו ילד כשרוני ואינטליגנטי.

בשנת 1954 עברנו לשיכון חדש, בו אנו גרים עד היום. חיים שלנו סיים את לימודיו בבית־הספר העממי בהצטיינות. עשינו כל המאמצים שחיים ימשיך את לימודיו בתיכון. גם כאן הצטיין וסיים את לימודיו בגימנסיה בציונים מצויינים. רווינו ממנו נחת וכבוד. התגאינו בו תמיד. חיים היה אהוב על כל חבריו ומוריו.

ב־1965 גוייס לצבא הסדיר, בו שירת כצנחן. ב־1967 סיים את שירותו בצבא והתחיל לחשוב: מה הלאה? אך מיד פרצה מלחמת ששת הימים, ובמאי גוייס למלחמה. היה בין מגיני ירושלים וחזר בריא ושלם.

ב־1968 התחיל ללמוד באוניברסיטה של תל־אביב כלכלה וסטאטיסטיקה. התחתן בגיל צעיר מאד. עבד כל מיני עבודות ולמד. בא לו לא קל. יצא לו לא אחת לעשות את שירותו במילואים ואת הבחינות באוניברסיטה בעת־ובעונה־אחת. סוף־סוף סיים את לימודיו באוניברסיטה בהצלחה רבה, וגם עלה בידו באותה עת לעבור לדירה משלו ברמת־השרון.

חיים קיבל עבודה ככלכלן ברשות הנמלים, שם התחבב על כולם והצליח מאוד והיה מאושר. אך לאסוננו לא ארך אושרו יותר משנה אחת. ביום־כיפור גוייס לצנחנים וב־18 באוקטובר, בקרבות בצד המערבי של תעלת סואץ, נפל. השאיר אחריו אשה ובת בגיל 4, הורים אומללים ואחות יחידה — חיילת.

שכלנו בן־יחיד. יפה, משכיל ומסור ללא־גבול. צערנו גדול מנשוא.

לא ימוש זכרו מקרבנו לעולם.

אמו הינדה

ד"ר יחיאל בן שפרינצה ופנחסביימן

כ"ג בתשרי תשל"ד — 19.10.1973

בעת מלחמת־העולם השניה גורשנו, אני ואשתי, על־ידי השלטון הסובייטי לערבות סיביריה. שם נולד לנו בשנת 1944, בננו היקר, יחיאל. שם נולדה גם בתי. אחר מלחמת־העולם השניה חזרנו לפולין, ובשנת 1950 עלינו ארצה. אחר שנים הגענו לאמריקה והתיישבנו ישיבת־קבע בסאן־פראנציסקו.

בננו היקר, יחיאל (חילק), בגר והיה לגבר יפה־תואר, כשרוני מאוד ובעל איש־יות מקסימה. למד רפואה בקאליפורניה־סטייט־יוניברסיטי. ניבאו לו עתיד מזהיר כרופא. עם־זאת קשור היה בכל מאודו למולדת היהודית, שם בילה את שנות־נעוריו ואל תוכו ספג את יופיה וחיוניותה. ב־1967 בא משבר גדול בחייו. באופן פת־אומי מתה אמו. בדיוק אז פרצה מלחמת ששת הימים. יחיאל חזר מהלוויית אמו ומייד טס לישראל, כדי לעזור לה במלחמה נגד האוייב.

ד"ר יחיאל בוימן

רק שבועיים לפני־כן התחתן עם בלוורי שולסטר מאוקלנד. היא עלתה מייד אחריו ויחד בנו להם את ביתם וחיו את חייהם המאושרים.

יחיאל נשאר מאז 1967 בצה"ל. עוד בהיותו עמנו באמריקה לא רצה בשום פנים ואופן לוותר על אזרחותו הישראלית.

הוא היה צעיר הקצינים בצה"ל בדרגה כה רמה.

עסק בצבא כרופא פסיכיאטור והרצה בפני צנחני הצבא. היה עם החיילים בעת מלחמת ההתשה והגיש עזרה ראשונה לחיילים הפצועים בחזית. השתתף גם בעשרות פשיטות צה"ל על בסיסי המחבלים בשטחי האויב.

כשפתחו צבאות־ערב במפתיע במלחמת יום־כיפור, היה יחיאל בין ראשוני גבורי ישראל, שיצאו להדוף את האוייב התוקף. כקצין־מפקד נשלח לקו הקדמי של החזית והוכיח אומץ־לב וגבורה עילאית. הצטרף מרצונו הוא, כמתנדב, ליחידת הצנחנים, שעברה ראשונה את תעלת־סואץ והפרידה בין הארמיה השניה והשלישית של הצבא המצרי.

נפל ב־19 באוקטובר יחד עם עוד 18 קצינים. קריאתו האחרונה היתה: קדימה!...

כשפרצה מלחמת יופם־הכיפורים, טילפנתי אותו יום לישראל שמונה פעמים. מפני קדושת היום שאלתי את רב בית־הכנסת, שאני נמנה על מתפלליו, אם מותר לי ביום קדוש זה להתקשר טלפונית עם ישראל. מובן מאליו שתשובת הרב היתה: כן. בטלפון מסרה לי כלתי שיחיאל מיהר לצאת לחזית ושנפרד ממנה במלים אלו: "אני מקווה לראותך שוב כעבור שבועיים".

הפעם האחרונה שראיתי את בני־יקירי היה בשנת 1972. טסתי אז לישראל כדי לנטוע עצים לזכרם של אחד־עשר הספורטאים הישראלית שנרצחו בידי הטרוריסטים הערבים באולימפיאדת־מינכן.

לאחר מכן טסתי לישראל יחד עם בתי לחפש אחר קבר בני יקירי ז"ל. עלינו לקברו הארעי בקיבוץ בארי, שם התקיים טקס־אזכרה ל־465 גיבורי ישראל חללי צה"ל ואשר קבריהם הערא‍יים שם. אלפים השתתפו באזכרה. ליבנו התכווץ בנו מיגון וכאב. מאז היום המר לא נסתם מקור דמעותי ולא יבשו עיני.

האב השכול

אברהם בן יונה וחיים ניישטיין

כ"ד בתשרי תשל"ד — 20.10.1973

תולדותיו

אברמל'ה נולד במוצאי שבת, 7.11.43 בעין־חרוד והוא הבן השני במשפחה. לידתו היתה בזמן מלחמת העולם השניה, בתנאים קשים — פחד וחרדה ליום המחרת — ושמועות איוב על משפחותינו באירופה. במצב רוח קודר זה לא היה קל לנו להיות הורים מאושרים, בטוחים בעתיד ורוד.

ככל ילדינו גדל והתחנך בעין־חרוד, בבתי־הילדים ובבית־הספר ובסיום הלימודים יצא לשנת שירות־מוקדמת במזכירות חטיבת בני הקיבוץ המאוחד, כמרכז איזור הכרמל.

אברהם ניישטיין

ההתנדבות לסיירת צנחנים היתה לו מובנת מאליה, אם כי היה בו פחד שלא יצרפו אותו ליחידה זו, וצריך היה פרוטקציה והמלצות מחברים שהקדימו להתגייס. למרות שעבר בהצלחה מבדקי טייס והציעו לו לעבור לחיל האויר, קסמה לו הסיירת יותר.

בזמן הטירונות היה מספר על האימונים הקשים ועל "הטיולים" הארוכים, אך אף פעם לא התאונן; ידע מראש מה ידרש ממנו ואיזה משימות יצטרך למלא. בסוף קורס מ"כים התלבט מאד אם ללכת לקורס־קצינים, המחייב אותו לשרת תקופה נוספת — ובבית הדיר מחכה... בסוף החליט ויצא לקורס וסיים אותו כחניך מצטיין פלוגתי. במסדר הסיום, כשענד לו יצחק רבין את סיכת המ"מ ושמע שהוא מעין־חרוד, אמר: "אני מכיר את העין־חרודים. אתה ממשיך במסורת".

לאחר השירות עבד בדיר ותקופה קצרה בפרדס.

עם תום מלחמת ששת הימים, בה השתתף בקרבות ירושלים ורמת־הגולן, היה נלהב מאד לרעיון של יישוב רמת־הגולן ופעל בין חבריו להצטרף להקמת ישוב. היה משוכנע שללא ישובים, הגולן לא יהיה שלנו. הוא חי בהרגשה שמוכרחים להתחיל מיד בהתנחלות בלי לחכות להחלטת הממשלה והסוכנות. בפגישות שהיו לו עם חברים בביתנו, היינו עדים לביטוי שצריך למהר: "שתעלה קבוצה קטנה ותיצור את העובדה; האישורים והעזרה יבואו אחר־כך". ובעובדה, כך היה. זכורני, היתה לו התחייבות כלפי המשק לחזור לכמה חודשים לעבודה בדיר. הוא חזר — אבל ראשו היה בגולן, ובכל הזדמנות היה נוסע לשם.

הוא לא נרתע מתנאים קשים, ממגורים רעועים, מהקור העז; היה בטוח שהזמניות תחלוף מהר ויתחילו לבנות ישובי־קבע.

בראשית דרכו היה רכז־עבודה וחיפש דרכים ומקומות עבודה שיאפשרו לקלוט מה שיותר חברים. בכל השיחות שהיו לנו על סיכויי יישוב הגולן, היה חרד שלא יישארו הם חולמים יחידים. כשהתחילו לעלות ישובים נוספים, רווח לו.

כשנבחר לגזבר, פיקפק בהתחלה אם יוכל למלא את התפקיד ללא שום נסיון קודם. בלי קורסים אלא רק בכוח ההתמדה והאמונה הצליח להתגבר. מהאנשים הרבים איתם בא במגע שמענו שהצליח בתפקידו. אנחנו היינו חרדים לקשיים הפיזיים, מעל הכוחות, שהיו כרוכים בתפקידו; הנסיעות בערפל עם עלות השחר וחזרה מאוחר בלילה, בגשם ובשלג. אך הוא לא היה נעתר להפצרותינו שיעשה בעין־חרוד תחנת ביניים: "יש כל כך הרבה עניינים בהקמת ישוב חדש והשגת מקורות מימון; צריך להתייעץ, צריך להחליט, מוכרחים למהר!". וכך מיהר שנים — כגזבר ואחרי כן בהקמת מפעל הטוף, בו ראה את מפעל חייו, ואשר אמור לתת בסיס כלכלי חזק למרום־הגולן.

אברהמל'ה קשר את גורלו עם הגולן. ב־31.7.69 נשא את רוחל'ה, יחד עם נישואיהם של 6 זוגות נוספים; באותו יום היתה ההפגזה הראשונה על איזור מרום־גולן. שם גם נולדו שני בניו, איל ואורי, שגדלו במרום־גולן עד ליום בו נתייתמו.

— — — בפעם האחרונה ראינו אותו אחרי שפינו את הגולן, לאחר שכבר התגייס. הגיע לכמה רגעים לעין־חרוד. לא היה לו זמן לגשת לבית וכולנו הלכנו לראותו, ליד חדר־האוכל. בשקט וכלאחר־יד אמר לנו: "אל תתרגשו, נחזור בעוד כמה ימים"... אחרי כן נסע לבית־השיטה להיפרד מהאשה והילדים.

לא הרגשנו את גודל הסכנה. בימים הראשונים, כשלא קיבלנו מכתבים ודרישות־שלום — החרדה לא הטרידה אותנו וחיינו באשליה של שלווה. ב־18 לחודש, היום האחרון של סוכות, מסר לנו מישהו לא־מוכר ד"ש בטלפון.

זה היה סימן־החיים האחרון מאברמל'ה. יומיים אחרי־כן, בעשרים לחודש אוקטובר, בשבת אחר הצהריים, נפגע הזחל"ם שלו מטיל.

אברמל'ה יקירי. בשבת נולדת ובשבת נפלת. בשביעי לנובמבר, ביום הולדת השלושים שלך, נסענו לעלות אל קברך במשמר־הנגב. עמדנו לידך — ההורים, האשה, האח והאחיות וחבריך לקרב. עמדנו שותקים ודוממים יחד עם אלפי אנשים אחרים. המפקדים היללו את אומץ־לבכם. בגופכם הצלתם אותנו, העומדים כאן, וציוויתם עלינו להמשיך — לגדל את היתומים, להיות חזקים, לעשות הכל שילדיכם יחיו בשלום. וכך נעשה.

אבא

לבן

האם ידי כותבות עליך בני, או איזו יד נעלמת חזקה יותר ואכזרית יותר, היכולה לעמוד בשטף הדמעות והשאלות ללא מענה. לפתע נדמה לי, שאני כותבת אליך, בני, לגולן רק כמה מילים חטופות, תוך כדי אריזת חבילונת ושליחתה...

יש והורים חשים שעליהם להעיר הערות וללמד תמיד משהו את ילדיהם. אך אתה, בני הגא והעניו, הנמנע מקטנותך מכל מילה מיותרת, הרגלת אותנו להימנע ממלל של הבעת רגשות. אני מנסה לחזור בזכרוני לתקופת ילדותך הססגונית, שהיתה תקופה סוערת מאוד במשק, במדינה, במשפחה. הרבה מושגים השתנו מאז הן בשטח הטיפול בילד והן בטיפוח הביטויים הבלתי־אמצעיים של הילד. אך כבר אז סיפרו לנו המטפלות הרבה על גילויי הגיון, יושר ורצינות אצלך. לא פינקנו אותך, בני, כי חיי היום־יום שלנו לא איפשרו זאת. אפילו בהיותך תינוק לא שכבת בזרועותי שבע־רצון ומדושן עונג, כי תמיד היה עלי למהר לחזור לעבודה. ואני, חדשה במשק, בוערת את צורך השעה, מקשיבה למוסר שמטיפה לי המטפלת שלך, ואיני חשה, כי אולי כבר אז התחלת לעצב את התכונות שניכרו בך בבגרותך. היית כה נמרץ, עד שאפילו שמך קוצר על־ידך והתקבל על כולם כמובן מאליו. מאַלה קראנו לך.

כעת, בלילות־הזוועה האלה, הטורפים את השינה והדעת, נדמה לי לפעמים שצריך היה לכתוב תנ"ך חדש על מעללי הגבורה שלך ושל כל חבריך, בתוכם רבים שגם אנו, ההורים, הכרנו מקרוב וכה אהבנו לספר על חיי־הצבא המפוארים במוסריותם, על קשרי האחווה בעבודה, בתנועה. על שתי המלחמות שהספקתם לעבור ועודכם צעירים כל־כך. על ימי המילואים הרבים שאליהם יצאתם משאירים בבתיכם הורים, אחים ואחיות, אשה וילדים.

ותוך המולת־החיים צרת דפוסים נהדרים לחינוך בניך השניים — אייל ואורי. רגשות רוך ואהבה, שתמיד ניסית להצניע בכל כוחך, הרעפת עליהם. שמחתי מאוד על גילויי הרכות שלך כשהיית שואל אותי — "נו, אמא, איך איילי? — ואיזה קסם הוא אורי!" לגבי היתה זו הדרך חזרה אליך, כשהיית תינוק. לפתע הייתי תוהה מתי גדלת. הן רק היית תינוק — והנה, לפני, ילדיך השניים. אתה בגרת לנגד עינינו והולכת אותנו (איתך).

הליכתך לגולן היתה חלק מהמלחמה שלכם, הבנים, בארץ הזו. היום מנחמים אותי הזכרונות על התקופה הראשונה בקוניטרה, בה גם אני נתתי חלק קטן וחייתי אתכם בקשיים של אז, בהווי־חיים מיוחד ונפלא זה שיצרתם. זכרונות אלה הם לי כאשנב קטן לעולמך היפה שהיה ושימשיך ללוות אותנו, את ילדיך אייל ואורי ואת רחל'ה רעייתך.

אשתדל בכל כוחי לכבד את רצונך, ולחיות כפי שאמרת תמיד "בשקט, אמא". השקט והבטחון — המזיגה הנפלאה הזו זכורה ותזכר גם אצל רבים מחבריך וידידיך, שאיתם היית קשור באלפי חוטים סמויים ודקים, שכאילו נגעת־לא נגעת בהם.

אמא

שמות יתר חללי עירנו במערכות ישראל

יעקב שפר

י״א באייר תש״ח — 20.5.1948

בנימין לובודה

כ״ג באייר תשכ״ז — 5.6.1967

זאב אלתרמן

כ״א באדר תשכ״ח — 21.3.1968

מאיר סגל

כ״ט באייר תשכ״ט — 17.5.1969

ד״ר יואב פינדלינג

ב׳ באדר תשל״ד — 24.2.1974

חיים גורי

משורר שנפל

כיין שנלגם, שירים ופזמונים, מאת רפי פרבמן.

בפתיחת הספר רואה אני את תמונתו, בהיר ויפה ומחריש ומהורהר. אחר כך אני קורא את מכתבי ההשתתפות באבל של היחידה שבה שירת כאיש מילואים. אחר כך אני קורא שיר שכתב בהיותו בן 16, שיר בשם „קברי", שבו הוא אומר בין השאר כמו בנבואה שיש בה:

קברי ריק אך עודו ממתין —
כולו אפל
— — — — —
— — — — —
התאזר בסבלנות, אחא !
על טס מבהיק אוגש לך
מתת חנם.
מפלט שלווה אתה לי
ברית אחים כרתנו ואותה לא נפר.

אחר באים הפזמונים והשירים שיש בהם מן הקלות ומן השנינות ומן העצב ומן החכמה האירונית, לפעמים מן הליריקה הטהורה. מהם העשויים להפליא בחרוז ובמקצב, מהם הכתובים ב„חרוז לבן" כנוצרים לעיניך בכל יופיים.

את העולם רציתי לתקן,
לפני שהמצב יהיה פה קריטי.
רק לישר את מה שהתעקם —
זה כל מה שרציתי.
רציתי לעצור אותו לרגע
לבדוק ולתקן,
ולסלק כל נגע,
כי הוא כל כך מסכן.

רציתי לתקן את העולם,
ואין עתון שלא עשה פרסומת ;
צלמוני עם מברשת על סולם,
כתבו : „זה האיש עם אומץ !"
רק העולם, הגולם הקרח,
הוא את חטמו גירד,
ואז אמר לי : „עוף אל הירח
אבל ממני רד !"

והלאה עד הבית האחרון המסתיים בהבטחה:

אך יום יבוא, ועוד משמי התכלת
אני פתאם אצא,
ואתקן את זה החלד —
ירצה או לא ירצה!

וישנו „האיש שלנו בקוטב":

זמן רב חלף
מאז נשאו אותו גליו
של האוקינוס;
חלף זמן רב
אך אנו עוד מאחוריו
והוא אתנו...
האיש שלנו בקוטב הצפוני
המשוטט בים הקרח
ומחפש לשוא שם פרח...
האיש, שלפעמים אתה הוא —
או אני.

בשיר אחר באותו מחזור — „לשון רמזים" — הוא אומר:

„אני טיפוס ערירי / חד מלתעות וחסון / אל תשמעי את
שירי / פן יבואך האסון."

עליו ועל שכמותו מוטל לפתוח „את הדרכים האלה" בלי ההדר ובלי התואר „הרחוקות מכל נתיב ודרך מלך", את דרכי האש והעשן והאדמה הפוערת את פיה,

את הדרכים עם הסרטים הלבנים
והפלדה החלודה שבשוליים,
את הדרכים עם הקנים העשנים
ועם קולות הנפץ יום וליל,
את הדרכים עם הגברים הישנים
כמעט, כמעט תמיד, עם נעליים.

אחר כך אתה ממשיך לדפדף בספר כמו בסיור ראשון בארץ לא נודעת, אתה פוגש ב„עונות אהבה" של רפי השואל: „מה זאת אהבה בעצם / מה זאת אהבה / איך היא אל הלב פורצת / מי יתן תשובה?"
ושם כמה מן היפים בפזמוניו. וכבר ראיתי הנה באות זמרות, ולגופן שמלות ארוכות לפי אפנת ימינו, ובידן גיטרות והן שרות את שיריו:

איפה היית
שהשמש פראית
הכתה בגבעות בשבטי ארגמן ?

והוא מעיר על עצמו כ:
מי שאלות לו מאה
ותשובות לו אין, לו אין,
אבל בלבבו שומע
את הגשם הסואן.

אני רוצה שהזמרות הנזכרות תזמרנה את „בבוא אביב" ו„בכרם המחבוא" ו„ערב על החוף" ו„לא כל לילה" ו„עם הרוח השורק" ועוד ועוד עד „חשבון־נפש". שם הדברים משתנים ונגלה רפי האחר, המשורר. וכמו דממה. הרחק נותרו הקולות האחרים. אני קורא:

הוא מחפש
כדרך כל בשר,
מעט רוח
להפוך דפים קמוטים
בספרו.

על עלי כותרתו
כתב המוציא לחושך
מלים צהובות.
שסוע אתה בלילה
השביעי.

ברית בדם אביך
כורת,
לזבח נולד והוא
ראה.
כפרי בשל
קוטפים דעת מאילן נאה.

ידוע שבעל המאה
קוטף יותר, קונה הרבה.
אין בכך כדי לשנות
מאום:
גם הוא יצא
עירום מדעתו.

אינני יודע מתי כתב את השיר הזה ואת הנלווים אליו. התאריכים המסומנים פה ושם מעידים כי השירים נכתבו בידי איש צעיר מאוד, פחות מעשרים או לא הרחק אחריהן. אני קורא ב„עד צפריר" :

הלילה דגלים שחורים
בתרניו קשר :
חופו שומם עד
צפריר,
שפתות ים קצף זבות,
לחול עוגב
ממית גלים בנשיקה.

ולקראת הסיום „לינה" :
ללון נוטה אדם,
איננו שט.
סירתו —
אצות־פרא לה.
עתה, בצירים חלודים,
שער נופו
מתיפח.

ולא הזכרתי קולות אחרים בפזמון ובשיר. אוצר בלום למלחינים אשר יאהבו את רוחו של רפאל. שיריו יצאו מן הספר הזה ויהלכו ברחבי ארץ־ישראל אשר כה אהב, לאורך חופי הים בין חורשות אורן ורחובות עשנים, ימשיכו „לתקן את העולם" כל הימים כנאמר בהבטחה חגיגית בראשית הספר היקר הזה.

רפי פרבמן

מתי הולכים הבחורים לישון

מתי הולכים הבחורים לישון ?
כשהחמה שולחת את קרניה,
עם אור ראשון, עם אור ראשון,
רק אז ראשם על גב הכר צונח...
אבל עכשו עוד ער הוא מבטם,
והם רואים את נוגה הירח,
ופה ושם אור מיותם,
ורוח ליל את שערם פורע.

ועוד הלילה לא נחתם,
ואיש לא קם, ואיש לא קם.

שיחי הבר שוב מרכינים ראשם,
ומתפלל ברוח עץ הזית,
וערפילים גולשים אי־שם,
והצינה צובטת ועזה היא...
ולילה קר, אפוף רזים וסוד,
מטיל צללים בין משעולי העשב,
ובנות ענן שוב מתעלסות
עם כל כוכבי הבדולח והכסף.

ועוד הלילה לא נחתם,
ואיש לא קם, ואיש לא קם.

אל הקולות קשבת עוד אזנם,
והם שומעים משק כנפי תנשמת,
ובכי תנים בחרונם,
ועוד אין אור ורחוקה השמש...
מתי הולכים הבחורים לישון ?
כשצפרי הלילה כבר שותקות הן,
עם אור ראשון, עם אור ראשון,
רק אז שומטים את החגור ממותן !

אך עוד הלילה לא נחתם,
ואיש לא קם, ואיש לא קם.

את הדרכים האלה

את הדרכים האלה,
בלי ההדר ובלי התואר,
הרחוקות מכל נתיב ודרך מלך ;
את הדרכים, שמישהו
יום יום צריך לפתוח...

את הדרכים האפופות אש ועשן,
את הדרכים שם הקרקע פוערת פיה,
את הדרכים עם השריון המגושם,
אשר פתאום מאי משם מגיח —
את הדרכים של הגברים, שעל ראשם
קסדות פלדה יש אפלות מפיח...

את הדרכים האלה, את הדרכים האלה,
אתם תראו וזה לא פלא,
איך הן יוצאות מן החולות והטרשים
ומטפסות פתאום לדרך הראשית...
את הדרכים האלה, את הדרכים האלה,
אתם תראו וזה לא פלא,
ובשוליהן רק צפצפות ורק ברושים,
אך לא עוד קרב ומארב ולא מוקשים.

את הדרכים האלה,
בלי ההדר ובלי התואר,
הרחוקות מכל נתיב ודרך מלך,
את הדרכים, שמישהו
יום יום צריך לפתוח...

את הדרכים עם הסרטים הלבנים,
והפלדה החלודה שבשולים,
את הדרכים עם הקנים העשנים,
ועם קולות הנפץ, יום וליל,
את הדרכים של הגברים הישנים
כמעט, כמעט תמיד, בנעלים.

את הדרכים האלה, את הדרכים האלה...

המרכז המזריטשאי בישראל

מנחם ביר/תל־אביב

המרכז המזריטשאי בישראל

אנשי מזריטש הגיעו לארץ־ישראל עוד במאה השמונה עשרה. היו כאלה שבאו לארץ, כדי להיקבר באדמתה הקדושה ואחרים כדי לחיות בה ולהחיות את אדמתה. מלבד הקבוצה שיסדה את יסוד־המעלה, היו עולים בודדים וכל אחד מהם פעל ועשה בכוחות עצמו כל שהיה בידו. מי שהצליח פחות ומי שהצליח יותר ושמו הלך לפניו.

עם תום מלחמת־העולם הראשונה, לאחר הצהרת בלפור, כאשר שערי הארץ נפתחו לעליית יהודים, עלו ממזריטש קבוצות גדולות יותר. ואז גם נראו הניצנים הראשונים של אירגון. מזמן לזמן, בעיקר לשם פגישה עם עולה חדש, או עם עולים חדשים, היו נפגשים יחד, מקבלים דרישת־שלום מהבית הישן וגם עוזרים לעולה החדש בידיעה ובעצה.

קופת גמילות חסד

מאורעות־הדמים בארץ, שהחלו באפריל 1936, גרמו למשבר כלכלי, שגבר עם פרוץ המלחמה בין איטליה לחבש בספטמבר אותה שנה. המשבר פגע קשה ביוצאי מזריטש כמו ברבים אחרים. קבוצת מזריטשאים ובראשם: אהרן צוקרמן (נפל ב־1947 מכדור מרצחים ערבים), ר' משה רוזנזומן (נסע להעלות את בני־משפחתו וביחד עמם נספה בשואה), ישראל גולדפרב, יוסף ריינוויין, ר' יחיאל איידלבוים ז"ל ואחרים, טיכסו־עצה איך ובמה לבוא לעזרת בני העיר הנזקקים והחליטו לכנס אסיפה של יוצאי עירנו בארץ, במטרה להקים אירגון ולייסד קופת גמילות־חסדים, שתעזור לכל מי שיפנה אליה בבקשת הלוואה. האסיפה התקיימה בחודש מארס 1937. קם האירגון ונוסדה הקופה. עוד במעמד האסיפה תרמו הנוכחים לקופה וכבר למחרת ניתנו ההלוואות הראשונות.

אם כי סכום ההלוואה המירבי היה 5 לא"י ונראה בעינינו היום כפעוט ביותר, הרי בימים ההם אפשר היה להתקיים בסכום כזה חודש שלם, ולא אחד נעזר בכך. היו כאלה שסכום זה איפשר להם למצוא התעסקות כלשהי. לא היו בידי הקופה אמצעים כספיים גדולים. היא היתה סמוכה על תרומות חד־פעמיות ועל מס־חבר קטן. בני־עירנו התייחסו בכבוד לאירגון ולפעולותיו. כל מי שהיה ביכולתו שילם מס־חבר ואלה שקיבלו הלוואות החזירון בזמן. בסוף מלחמת־העולם השניה היה רכושה של הקופה כ־600 לא"י.

עזרה לשארית הפליטה

אמנם מטרת האירגון היתה להושיט עזרה ליוצאי מזריטש בארץ, אבל המלחמה העמידה לפנינו תפקידים חדשים. עם קבלת הידיעות על בני־עיר שברחו לברית־המועצות ונמצאים שם במצוקה גדולה, הכריז הוועד על פעולה לעזרתם. בכספים

שנאספו נשלחו לכל אחד חבילת מזון וביגוד, אם במישרין על־ידינו ואם באמצעות הסוכנות היהודית.

המלחמה נסתיימה ושארית יהודי מזריטש הופיעה בגלוי. מי שיצא ממחבואו, מי שחזר מברית־המועצות, ומי שניצל ממחנות המוות — רעבים, חולים ושבורים, קרועים ובלויים. הוועד ראה לחובתו לבוא לעזרתם. במאמצים גדולים נאספו כספים ונרכשו בגדים ונעליים לנשים, גברים וילדים. ארבעה ארגזים מלאים וגדושים נשלחו למזריטש. לצערנו, עזבו זמן מועט לפני כן, והבודדים שעוד נמצאו במקום, גם הם לא נהנו מכך.

עזרה לעולים

שערי הארץ נעולים ובכל־זאת מגיעים יהודים, ביניהם הניצולים הראשונים מבני־עירנו. תחילה הגיעה נערה, שהעתונות מסרה בהרחבה את סיפוריה. לאחריה הגיעו משפחות אחדות — כולם נתקבלו בזרועות פתוחות. קיבלו מאתנו תמיכה כספית ודאגנו לשיכונם.

כמו אחרים, כן גם שארית הפליטה המזריטשאית נמשכה לגבולותיה המערביים של פולין, נמשכו עם הזרם, הלכו למחנות בגרמניה ובאוסטריה וחיכו לאפשרות של עלייה לארץ. קצתם קצרה רוחם ויצאו לארצות־הגירה אחרות, במיוחד לאמריקה הצפונית. אולם הרוב יושב ומחכה לעליה.

ב־1947 מאשר אירגון האומות המאוחדות את יסודה של מדינה יהודית בארץ־ישראל. השמחה בארץ היתה אדירה. הערבים מצידם מגיבים מייד במאורעות־דמים חדשים. נופלים קרבונות רבים, ביניהם יוצאי מזריטש. באותו זמן מוצאים יהודים דרכים שונות לעליה לארץ, בתוכם גם אחדים מבני־עירנו. אנו בארץ מצפים לעליה המונית, והוועד רואה לחובתו להתכונן לשעה זו. הוועד מכריז על הקמת קרן־הצלה, ובעזרת ועד־העזרה המאוחד של יוצאי מזריטש באמריקה הצפונית (ה„ריליף״) נוצרה הקרן: כל עולה קיבל מאתנו גמ״ח, כעזרה ראשונה, סך 25 ל״י. גם אלה שהגיעו לארץ מפולין בשנים 59—1957 קיבלו גמ״ח כזה.

קואופראטיב "זיפים"

במאי 1948 הוקמה מדינת ישראל. שערי הארץ נפתחו לרווחה בפני כל יהודי, והתחילה עליית המונים ממחנות הפליטים ומפולין. בין העולים ממזריטש היו כמה עובדי "זיפים". הוועד מחליט שהגיע הזמן להגשים את הרעיון של פועלי ציון במזריטש ולייסד קואופראטיב של עובדי זיפים בארץ — רעיון שלא הוגשם מחמת היעדר רשיונות־עליה. הרוב של פועלים אלה לא האמין בהגשמת הרעיון וחיפשו התעסקות אחרת. רק 8 או 9 מהם הסכימו להיות חברים בקואופ־ראטיב זה. בעזרת מרכז הקואופראציה השגנו בית בשיך־מוניס שהותאם למטרה זו. בראשו של הקואופראטיב הוצב בעל בית־חרושת הידוע ממזריטש, מר שמחה שטיין ז״ל, ולאחר שנתקבל מה"ריליף" באמריקה המשלוח הראשון של חומר־גלם שנאסף שם על־ידי יוצאי מזריטש, התחיל בספטמבר 1949 הקואופראטיב בעבודה.

לאחר מכן הגיעו גם מהמזריטשאים בארגנטינה משלוחים של חומר־גלם לעבודה. הקואופראטיב התפתח מהר. מ־9 חברים בעת ייסודו, גדל עד לשלושים ומעלה בשנת 1957. התוצרת נמכרה בארץ ונדמה היה שהקואופראטיב יתפתח לבית־חרושת גדול. לצערנו, בא ב־1952 המשבר הכלכלי הגדול. השוק בארץ נסגר בפני הקואופראטיב. ההון היסודי היה זעום. אשראי אי־אפשר היה להשיג. התוצרת נשארה במחסן. כתוצאה ממצב זה עזבו חברים רבים את הקואופראטיב, שהגיע שוב למספר ההתחלתי 8—9 חברים. ורק הודות לידידינו הטובים באמריקה, שקיבלו עליהם את התפקיד הקשה למכור שם את הסוג הטוב של התוצרת ובתמורה לשלוח חומר־גלם לעבודה — החזיק הקואופראטיב מעמד עוד זמן־מה. הקואופ־ראטיב שקע בחובות. החברים לא קיבלו שכר־עבודה ולבסוף היה נאלץ להתפרק.

שיכון

כמו העולים מארצות וערים אחרות, כן שוכנו יוצאי מזריטש עם בואם לארץ באהלים, צריפונים, בלוקונים ובדירות חרבות של ערבים ביפו, לוד, רמלה ובמקומות אחרים. עוד בשנת 1951 התחיל הוועד לתכנן הקמת שיכון, שישמש זכרון לקהילת מזריטש ובו בזמן יקל על תנאי־הדיור של עשרות משפחות. באו בדברים בעניין זה עם ה„ריליף״ באמריקה, עם הנהלת אגודת המזריטשאים בארגנטינה ואחרים. הרעיון נתקבל בחמימות על־ידי הכול, אך מדיבורים עד למעשים רחוקה הדרך. לא זנחנו את הרעיון, המשכנו להידפק על הדלתות, בעיקר של ה״ריליף״ באמריקה עד שהתגשם, אם גם בצורה מוקטנת.

ושוב בעזרת ידידינו הנאמנים מה״ריליף״ המזריטשאי בניו־יורק, שהתחייב להשקיע בשיכון 30 אלף דולאר, נחתם על ידו, במארס 1955, חוזה עם חברת ״רסקו״ על הקמת 6 בתים של 4 דירות בכל בית בשכונת רמת־חן שברמת־גן. אנחנו כאן השלמנו את החוזה עם ״רסקו״ בפרטים הדרושים. הונחה אבן־היסוד וניגשו לבנייה.

ביוני 1956 התקיימה חגיגת חנוכת־הבית והעולים שזכו בגורל התחילו מיד להיכנס לדירות. כל דירה היא בת 2 חדרים, הול ונוחיות. כל משתכן קיבל מה״ריליף״ הלוואה בסך 1250 דולאר (בזמנו 2,250 לירות) שתוחזר במשך 20 שנה בלי רבית, והלוואה ממשלתית על־ידי ״רסקו״, בסך 1,500 לירות ברבית שנתית של 6% לתקופה של 10 שנים.

קופת־הלוואות

מאז נוסדה הקופה רבו אמצעיה. הכספים מוחזקים כיום ב„קופת התאחדות עולי פולין״ ומגיעים לסכום של 30 אלף לירות. הלוואות ניתנות לפי הוראותינו בריבית נמוכה ביותר לכיסוי ההוצאות. ליד הקופה — קרן גמילות־חסדים למתן הלוואות קטנות בלי הבית מעזבון של יהושע בידרמן ז״ל.

עזרה סוציאלית

מיספר משפחות נזקקות נתמכות על ידינו בתמיכה חודשית צנועה. אחדים מקבלים תמיכה חד־פעמית במקרים מיוחדים. הוצאה זו מתכסה על־ידי מס־חבר, ריבית מהשקעות ועזרה, המגיעה אלינו מפעם לפעם מיוצאי מזריטש בארצות שונות. פעמיים בשנה, לראש־השנה ולחג הפסח, שולח ה״ריליף״ בניו־יורק, תמיכת סעד לכ־50 משפחות נזקקות. כל פעם 20 דולאר לכל אחת, לפי רשימותינו. גם אירגוני־מזריטש בקליבלנד ודטרויט שולחים תמיכה פעמיים בשנה למספר משפחות.

מצבות זיכרון

ביער הקדושים של הקרן הקיימת לישראל נטעה חורשה של כ־1400 עצים על־שם קהילת מזריטש. שם הוקמה מצבה להנצחת זכר הקהילה. העצים נטעו ברובם על־ידי יוצאי מזריטש בארגנטינה וחלקם על־ידי יוצאי העיר בישראל. כן הוקמה מצבה לזכרון הקהילה בהר־ציון.

אזכרה

מדי שנה בשנה נערכת על־ידינו אזכרה לקדושים ביום י״ב באלול, יום בו הוציאו הנאצים אלפי יהודים ממזריטש והסביבה והביאום למחנות ההשמדה. אזכרה מעין זו, בכל שנה, היתה נערכת גם בחיפה על־ידי מנדל אריה ז״ל.

אסיפה כללית

מדי שנתיים־שלוש מתקיימת אסיפה כללית, בה נמסר דו״ח מפעולות הוועד ודו״ח כספי, ונבחרים ועד וּועדת ביקורת.

מועדון

בראשונה התנהלה פעולת הוועד בדירות פרטיות, בתחילה אצל רייזנווין ז״ל ואחר־כך אצל שלום בובקין ז״ל. מאוחר יותר הוקצתה לנו פינה בדירת ״התאחדות עולי פולין״; נתקלנו בקשיים רבים. טולטלנו ממקום למקום ולא היה לנו מקום משלנו להתכנסויות שונות. עלה הרעיון להקמת מועדון משלנו: מניין לוקחים את האמצעים הכספיים הדרושים להגשמת הדבר? ברור שפונים ל״ריליף״ המז־ריטשאי בארצות־הברית. אנו מסבירים להם עד כמה המועדון דרוש לנו מבחינה מעשית וגם להקמת זכר נוסף לקהילה, שנחרבה. השאלה עוררה ויכוח בהנהלת ה״ריליף״. הרוב טען שתפקיד ה„ריליף״ הוא להגיש עזרה לנזקקים, ואילו מטרות מעין־אלו אינן מתפקידו. אך המיעוט, עם ידידנו ח. מ. זאלצשטיין בראש, תמך בהתלהבות בעניין. באביב 1965 הגיעה לארץ משלחת של ה״ריליף״ בהרכב: בלנק וקופפר. גם הם התרשמו שיש צורך במוסד זה. יחד עם אנשי הוועדה חיפשו מקום מתאים ועמדו על שני בניינים שהיו בבניה, אבל ההכרעה הסופית טרם נפלה. לבסוף הגיע בקיץ של השנה ההיא מוטל סובלמן ויחד עמו גמרנו עם הקבלן על

חנוכת מועדון התאחדות עולי מזריטש

במרכז התמונה: מוטל סובלמן (עם המספריים ביד)

תנאי־התשלום בעד חלק המרתף באחד משני הבתים שנבחרו. נתקבלה תשובה חיובית של ה״ריליף״ ונרכש המרתף, שבו נמצא כיום המועדון ואשר נפתח חגיגית ב־30 באוקטובר 1965.

ספריה, לוח־זיכרון וספר־ זיכרון

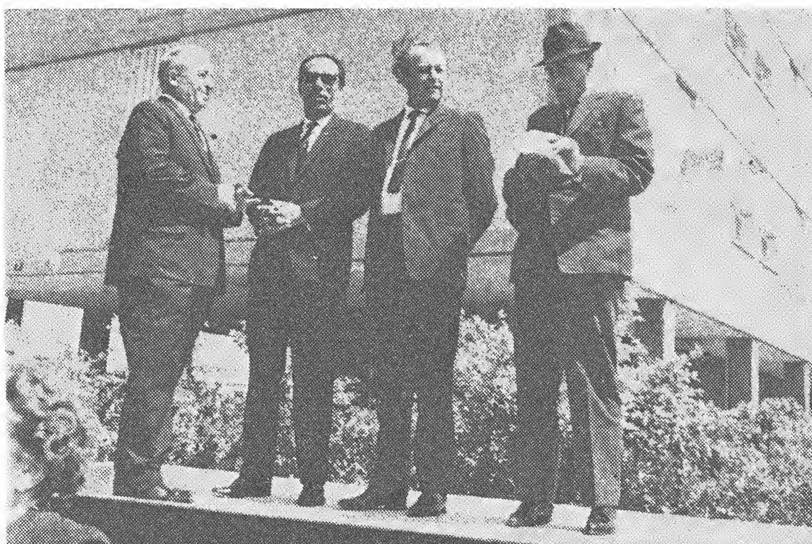
עם יסוד המועדון עמדה לפנינו השאלה של מילויו בתוכן קבוע. בראש־וראשונה החלטנו לפתוח ספריה, הקיימת עד היום. אחר־כך החלטנו להציב בו לוח־זיכרון לאנשי מזריטש פעילים בחייהם בענייני ציבור מהארץ ומחוצה לה. כן הוחלט לפתוח ספר זכרון להרשמת אנשי הקהילה שהלכו לעולמם. באחרונה גם לבנינו שנפלו במערכות ישראל.

מלבד אלה נערכים במועדון מזמן לזמן מפגשים, אסיפות, מסיבות וכו׳. ברור, שישיבות הוועד מתקיימות במועדון. אורחים מחו״ל רואים חובה לעצמם לבקר במועדון, כדי להיפגש עם בני־עירנו ולשמוע על הנעשה באירגוננו.

הנצחה

הודות ליזמתו של בן־עירנו מר פנחס ניישטיין, חבר מועצת עירית לוד, החליטה מועצה זו לקרוא רחוב בעיר ע״ש קדושי קהילת מזריטש. הדבר הוצא לפועל והשלט עם שם זה נחשף ביום־השואה והגבורה על־ידי ח. מ. זאלצשטיין

קריאת רחוב בלוד ע"ש קדושי קהילת מזריטש

מימין לשמאל: 1. מנחם ביר (קורא); 3. ראש העיר; 4. פנחס ניישטיין

חלק מהקהל המשתתף באירוע

מברוקלין. מלבד זאת הונצחה קהילת מזריטש על־ידי בית־הספר הממלכתי א׳ ע״ש וייצמן בלוד ועלידי ביה״ס לבנות ״עציון״ בחיפה. בתי־ספר אלה הוציאו חוברות מיוחדות על קהילת מזריטש, ומדי שנה, ביום השואה, מקיימים אסיפות זיכרון של התלמידים.

מפגשים בין־ארציים

החלטנו לקיים מפגשים מעין אלה משני טעמים: א. להניע בני־עיר מהתפוצות לבקר בארץ; ב. להדק את הקשרים עמם. אפשר לומר בביטחה, שהדבר הצליח. המפגש הראשון התקיים באפריל 1968, נפתח תגיגית וברוב עם. הושמעו ברכות ממשלחות מארצות־הברית, ארגנטינה, קנדה, צרפת, אוסטרליה ומישראל עצמה. הוגשה ארוחת חג. אחר־כך בילו האורחים בשירה ובריקודים. למחרת נמשך המפגש במועדון. נמסרו דו״חות מהמקומות ונדונו שאלות שונות. נדון דבר הוצאת ספר ״מזריטש״ והחלט לגשת לאיסוף חומר מתאים.

באפריל 1970 התקיים המפגש השני ובאפריל 1973 המיפגש השלישי, שהצ־טיין במיוחד בסיומו החגיגי המיוחד על־ידי ביקור בכנסת שהוכן בשבילנו על־ידי סגן יו״ר הכנסת דאז, בן־עירנו, מר ראובן ארזי, שגם קיבל את פנינו והרצה בפנינו על תפקיד כנסת ישראל, ואח״כ בביקור אצל נשיא ישראל שזר ז״ל, שעמד קרוב לסיום כהונתו. נתקבלנו על־ידי הנשיא בלבביות רבה. ביקש לשמוע על פעולות אירגוננו בארצות ובמקומות השנים. ביקר זה הרשים מאוד את הנוכחים.

המפגש האחרון התקיים באפריל 1976. במפגש זה נמסר דו״ח על החומר שנאסף בשביל ספר מזריטש. הוחלט לגשת מייד להוצאתו. נקבע התקציב ונציגי המקומות התחייבו לעזור בהוצאתו.

יסוד־המעלה

ב־1971 הודיעה לנו מועצת המושבה על מפעל הנצחה מפואר של מרכז תרבות וספורט לזכר קהילת מזריטש — עיר־הולדתם של מייסדי המושבה. הרעיון נתקבל על־ידינו בהתלהבות. ראינו בו גולת הכותרת לכל פעולות־ההנצחה. התחייבנו להיות שותף נאמן בהגשמת התוכנית. לצערנו התברר מהר למקימי המרכז התרבותי הגדול הזה, שבכספים אלה ואחרים שלרשותם אין די ולא יוכלו להמשיך ולגמור את אשר החלו.

המלחמה — מלחמת יום־הכיפורים והדהירה האינפלציונית שבאה לאחריה העלתה את הסכום הנדרש למספרים אסטרונומיים. במרוצת הזמן נמצא האיש שהביע את נכונותו לתרום את הסכום העצום הדרוש בתנאי שמרכז תרבותי גדול זה ישא את שמו. מועצת המושבה הסכימה. עובדה זו גרמה להתמרמרות מובנת אצל כל אחד מאתנו ובמיוחד אצל בני־עירנו בניו־יורק. הדבר מצא את ביטויו בדברי משלחתה בכנס הבין־ארצי האחרון. אלה טענו שהאימון בהם ובנו לקה עד

כדי כך, שלא יוכלו להוסיף ולטפל בשום פעולה נוספת. ההתמרמרות של כולנו ללא יוצא מהכלל, הועברה לידיעת מועצת יסוד־המעלה. העניין הסתיים בהודעה מטעם מועצת המושבה, שיוקדש חדר מיוחד בבניין לזכר קהילתנו ובניה־מייסדיה ובוניה של יסוד־המעלה.

העלינו בסקירה זו ראשי־פרקים בלבד ופסחנו על פרטים מרובים משום שחשבנו שיארכו הדברים יותר מדי. כמו כן יבינו ויבואו על הסליחה כל אלה ששיתפו פעולה במסירות ובאמונה — והם רבים — ושמותיהם ופעולותיהם לא נזכרו מהסיבה הנ"ל.

תוכן העניינים

עמוד

עמוד

חורבן גבורה

על במתייך חלל...

ספר מעזריטש

לזכר די קדושים
פון אונדזער שטאט הי״ד

אַרויסגעגעבן דורכן מעזריטשער צענטער אין ישראל
און אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפטן אין די תפוצות

תש״ח ישראל 1978

רעדאַקציע:

מאיר איידלבוים, מנחם ביר, פייוול פיטערמאַן

רעדאַקטאָרן

ייִדיש: **בינם העלער** עברית: **יצחק ראָנקין**

בוך־קאָמיטעט:

אַברהם בלושטיין	ישראל
מרדכי מירז (זאַווילעווסקי)	„
משה בערק	ניו־יאָרק
נחום גוטמאַן	„
יצחק ווישניע	„
חיים מרדכי זאַלצשטיין	„
מאָטל סאָבעלמאַן	„
גרשון פרידמאַן	לאָס־אַנדזשעלעס
אַברהם ניסנבוים	קליוולאַנד
פנחס ביימאַן	סאַן־פראַנציסקו
שמחה בירשטיין	קאַנאַדע
פייוול רויזמאַן	אַרגענטינע
ליאָווע פרידמאַן	אויסטראַליע
מאַטיס לערנער	פראַנקרייך

צו אונדזערע בני־עיר

„ספר מעזריטש" איז דאָס פערטע בוך וועגן אונדזער קהילה. פאַר דעם זענען אַרויס: „מיין חרובע היים" פון י. האָרן; „מעזריטש" — אַ יזכור־בוך, רעדאַקטירט פון י. האָרן; „די ייִדן־שטאָט מעזריטש" פון מאיר איידלבוים. די אַלע דריי ביכער זענען אַרויס אין בוענאָס־איירעס. אַחוץ דעם איז אין ניו יאָרק אַרויס אַ העפט וועגן דעם חורבן אין מעזריטש פון ל. פרידמאַן. די אויבנדערמאָנטע ביכער זענען אַלע בלויז אין ייִדיש. עס איז נאַטירלעך, אַז „ספר מעזריטש", וואָס גייט אַרויס אין ישראל, זאָל אויך האָבן אַ העברעיִשן טייל.

דיביידע טיילן געפינען זיך אין איין באַנד און בלויז דער היסטאָרישער אַריינפיר ווערט געגעבן אין ביידע לשונות; אַלע אַנדערע אַרבעטן ווערן געדרוקט אין עברית אָדער אין ייִדיש. דאָס הייסט, אַז די ביידע שפּראַכלעכע טיילן האָבן כמעט אין גאַנצן אַנדערע אינהאַלטן, הגם זיי שטעלן מיט זיך פאָר איין גאַנצקייט און זיי זענען משלים איינער דעם אַנדערן.

ליידער זענען מיר נישט געווען אין שטאַנד צו פאַרעפנטלעכן דעם גאַנצן מאַטעריאַל, וואָס מיר האָבן באַקומען, אָפּגערעדט שוין פון איבערזעצן געוויסע אַרבעטן און ברענגען זיי אין ביידע שפּראַכן. מיר האָבן אָבער באַוויזן צו פאַרעפנטלעכן אין „ספר מעזריטש" די אַרבעטן פון איבער 80 מחברים. דערביי ווילן מיר צוגעבן, אַז אויב מיר האָבן נישט פאַרעפנטלעכט אַלע צוגעשיקטע אַרבעטן, איז דאָס נישט דערפאַר, ווייל זיי זענען נישט געווען דרוק־פעיִק. אַ סך אַרבעטן האָבן מיר באַקומען צו שפּעט, און אַנדערע געוויסע אַרבעטן זענען געווען אויף די זעלבע טעמעס, וואָס זענען שוין פריִער געוואָרן באַהאַנדלט דורך אַנדערע, און מיר האָבן נישט געזען קיין באַרעכטיקונג אַרויסצונעמען די פריִערדיקע מאַטעריאַלן צוליב די ניי־אָנגעקומענע. מיר בעטן דערפאַר אַנטשולדיקונג ביי די מחברים, וועמענס מאַטעריאַלן עס זענען נישט אויסגענוצט געוואָרן.

מיר זענען איבערצייגט, אַז דער אָפּקלייב פונעם מאַטעריאַל אין „ספר מעזריטש" איז אַ געלונגענער. מיר שטעלן אויך פעסט מיט צופרידנקייט, אַז דאָס רעדאַקטירן „ספר מעזריטש" איז געוואָרן אָנגעטרויט צוויי רעדאַקטאָרן־פאַכמענער ידועי שם. אונדזער רעדאַקציע האָט מיט זיי מיטגעאַרבעט אין פולער האַרמאָניע און מיר דריקן זיי אויס אונדזער טיפן דאַנק.

מיר דאַנקען אויך די אַלע, וועלכע האָבן אונדז געהאָלפן מאָראַליש און מאַטעריעל, און דערמעגלעכט צו פאַרענדיקן דאָס ווערק.

די רעדאַקציע

אלט מעזריטש

מאיר איידלבוים/תל־אביב

די מעזריטשער קהלה

(פון איר אַנטשטיין ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה — אַ קורצער היסטאָרישער איבערבליק)

דער ייִדישער ישוב אין מעזריטש איז נישט געווען פון די עלטסטע אין פּוילן און ליטע. עס האָט זיך איינגעבירגערט אַ מיינונג, אַז ייִדן האָבן אָנגעהויבן איינוואַנדערן קיין פּוילן אין די צייטן פון קאַזשימיר דעם גרויסן, וועלכער האָט געקיניגט פון יאָר 1330 ביז 1370. דער אמת איז־ אָבער, אַז הונדערטער יאָרן פאַר קאַזשימיר דעם גרויסן האָט זיך אָנגעהויבן קיין פּוילן די איינוואַנדערונג פון ייִדן און עס זענען אַנטשטאַנען ייִדישע קהילות. ריכטיק איז, אַז אין די צייטן פון קאַזשימירן האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־איינוואַנדערונג, באַזונדערס אין די יאָרן 1348—1349. דעמאָלט האָט אין מערב־אייראָפּע געבושעוועט די שוואַרצע מגפה און ייִדן זענען געוואָרן באַשולדיקט אין אָפּסמען די ברונימער. ייִדישע קהילות אין דייטשלאַנד זענען כמעט אין גאַנצן אָפּגעמעקט געוואָרן. אין יענע טראַגישע יאָרן האָט קאַזשימיר דער גרויסער ברייט געעפנט די טויערן פון זיין לאַנד פאַר די ייִדישע פּליטים, געגעבן פּריווילעגיעס און הנחות און זיי געשיצט קעגן זייערע שונאים, וועלכע האָבן נישט אויסגעפּעלט אויך אין פּוילן. צו יענער עפּאָכע געהערט דער אויפקום פון דעם ייִדישן ישוב אין מעזריטש.

ווי אַזוי און ווען האָט ער זיך אָנגעהויבן? אונדזער בן־עיר ר׳ יעקב שאַפּיראָ (ער איז געווען דער שווער פונעם מורה־הוראה ר׳ מאיר לעוו ז״ל) שרייבט אין אַ בריוו צו פּראָפ׳ שמעון דובנאָוו, דאַטירט מיט 90 יאָר צוריק (דער העברעיִשער אָריגינאַל געפינט זיך אינעם דובנאָוו־אַרכיוו אין ייִוואָ, ניו יאָרק):

„איך בין זיך משתדל צו באַקומען די דאָקומענטן און זכרונות וועגן אונדזער שטאָט. עס געפינט זיך אין שטאָט אַ קריסטלעכער באַאַמטער, וועלכער גיט זיך אָפּ מיט פאָרשן די געשיכטע פון אונדזער שטאָט. ער דערציילט, אַז דער ייִד אַברהם האַרץ (אפשר הערץ אָדער הירץ — מ.א.) האָט באַקומען פון קיניג (וולאַדיסלאַוו) יאַגעללאָ די דערפער מעזריטש און סטאָלפּנע מיט 400 יאָר צוריק, כדי דאָרט אויפצושטעלן אַ שטאָט פאַר ייִדן. ער באַזיצט דאָקומענטן הן אין שריפט און הן אין דרוק און זיי באַשטעטיקן וואָס ער דערציילט״.

אויב מיר זאָלן אָננעמען די צאָל יאָרן וואָרטלעך, ד״ה טאַקע נישט מער און נישט ווייניקער פון 400 יאָר, קומט אויס, אַז דער ייִדישער ישוב אין מעזריטש איז אויפגעקומען מיט אַן ערך 490 יאָר צוריק (ווי געזאָגט, האָט שאַפּיראָ געשריבן דעם בריוו מיט 90 יאָר צוריק). דאָס הייסט, אַז די דאַטע ווען דער ישוב איז אַנטשטאַנען איז געווען 1486. אָבער אָט די דאַטע קאָן נישט זיין קיין ריכטיקע, ווייל קיניג יאַגעללאָ איז געשטאָרבן אין 1434, ד״ה מיט 52 יאָר פריִער. דערפאַר דאַרף מען זיך משער זיין, אַז דער קריסטלעכער באַאַמטער האָט אָנגערופן אַ קיילעכדיקע צאָל יאָרן, אָבער ער האָט נישט געמיינט צו זיין פּרעציז. אונדזער צווייטער מקור איז דער היסטאָריש־געאָגראַפישער אַטלאַס „סטאַראָזשיטנאַ פּאָלסקאַ״ (אַלטפּוילן). דאָרט ווערט דערציילט, אַז קיניג יאַגעללאָ האָט געגעבן די צוויי „צווילינג״־דערפער סטאָלפּנע־מעזריטש אַ מתנה כאַמיעצן אינעם יאָר 1390.

ווען מיר פאַרגלייכן די דאָזיקע צוויי אינפאָרמאַציעס שטעלט זיך אַרויס, אַז די נעמען סיי פון קיניג סיי פון די דערפער שטימען, דאַקעגן דער נאָמען פון דעם, וועלכער האָט באַקומען די מתנה, שטימט בלויז טיילווייז. אין ביידע אינפאָרמאַציעס הייסט ער אַברהם, בלויז דער צווייטער נאָמען איז אַן אַנדערער. אין דעם ערשטן מקור הייסט ער אַברהם האַרץ (הערץ, הירץ): דער נאָמען איז בכן אַ ייִדישער. אינעם צווייטן מקור הייסט ער אַברהם כאַמיעץ. דער נאָמען אַברהם מוז נישט דוקא זיין אַ ייִדישער; אויך גויִים פלעגן זיך רופן מיט ביבלישע נעמען, הגם אין די סלאַווישע לענדער איז עס געווען זעלטן. כאַמיעץ איז אויף געוויס אַ פּוילישער נאָמען. אויך איז פאַראַן אַ גרויסער אונטערשייד אין די דאַטעס פון די ביידע דאָקומענטן. אין שאַפּיראָס בריוו קומט אויס, אַז דאָס יאָר פון דער מתנה איז 1486, און אין אונדזער מקור איז די דאַטע 1390, ד״ה מיט 96 יאָר פריִער. נאָך אַ שוועריקייט באַשטייט דערין, וואָס דער היסטאָרישער אַטלאַס פאַרשווייגט לחלוטין די ידיעה, אַז די דערפער זענען כאַמיעצן געגעבן געוואָרן מיט דעם אויסדריקלעכן פאַרלאַנג אויפצושטעלן דאָרט אַ שטאָט פאַר ייִדן.

מיר זענען אָבער איבערצייגט, אַז ביידע אינפאָרמאַציעס דעקן זיך. מיר האָבן שוין געזאָגט, אַז דער קריסטלעכער פאָרשער איז נישט אויסן געווען צו געבן אַן עקזאַקטע דאַטע, ער איז בלויז אויסן געווען צו דערציילן, אַז דער ייִדישער ישוב איז אַן אַלטער (און 400 יאָר איז דאָך גענוג אַלט לכל הדעות) און אויך אונטערצושטרייכן, אַז דער ייִדישער ישוב איז געווען דער ציל פון דער מתנה. אויב מיר זענען גערעכט (און מיר האָבן נישט דערין דעם מינדסטן ספק), מוזן מיר קומען צו דער מסקנה, אַז ריכטיק איז שאַפּיראָס אינפאָרמאַציע, אַז דער ייִדישער ישוב איז געווען דער ציל פון דער מתנה, און דאָס פאַרשווייגן פון דעם אַטלאַס איז אין הסכם מיט דער פּוילישער באַציִונג צו ייִדן אין פּוילן אין אַלע צייטן — ווי צו פרעמדע. די דאָזיקע מיינונג איז פון תמיד אָן געווען די אָפיציעלע און נישט־אָפיציעלע שטעלונג. מודה זיין, אַז דער קיניג האָט

איינגעלאַדן ייִדן צו בויען אַ שטאָט, וואָלט געווען צו פיל, האָט מען דעם פאַקט פאַרשוויגן. לגבי דעם נאָמען כאַמיעץ קאָן מען בלויז מאַכן השערות, אַז דער נאָמען איז געווען אַ פאַרגרייזטער פון חיימס, אָדער ער האָט אויך געהאַט אַ דריטן נאָמען. מיר מוזן גדעדנקען, אַז אין פוילן און אין אַנדערע אייראָפּעיִשע לענדער, ווו ייִדן האָבן נישט געטאָרט וווינען, פלעגן מלכים, בישאָפן און אַנדערע הערשער אַריינלאָזן ייִדן, כדי זיי זאָלן אַנטוויקלען די שטעט. אין איטאַליע פלעגן מושלים פון שטעט און מדינות איינלאַדן ייִדישע באַנקירן צו אַנטוויקלען דאָס באַנק־וועזן, האַנדל אד״גל.

ווי געזאָגט, האָבן מיר נישט דעם קלענסטן ספק, אַז שאַפּיראָס אינפאָרמאַציע איז געווען אַן אויטענטיש־באַשטעטיקטע, אָבער דאָס איז פאָרגעקומען פריִער ווי די דאַטע, וואָס באַקומט זיך פון זיין דערקלערונג, אַז דער ישוב איז אַלט 400 יאָר. מיר קומען לכן צו דער מסקנה, אַז דער ייִדישער ישוב איז אַנטשטאַנען אינעם סוף פון דעם צענדליק יאָרן פון דעם 14טן י״ה, אָבער זיכער נישט שפּעטער פונעם אָנהייב פון דעם 15טן י״ה.

כאָטש ביידע מקורות רעדן וועגן סטאָלפּנע און מעזריטש, זענען מיר דאָך געצוווּנגען צו האַלטן, אַז נישט געקוקט אויף דעם איז סטאָלפּנע געבליבן אויסער די גרענעצן, וואָס זענען באַשטימט געוואָרן פאַר דער ייִדישער שטאָט; די אַנטוויקלונג פון מעזריטש באַווייזט עס אויף אַ בולטן אופן. די שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן בויען אין צפון, אין דער ריכטונג פונעם טייך, וואָס צעטיילט די שטאָט. דער אַלטער בית־עולם צפונדיק פונעם טייך איז געווען דער אָנהייב. דרום פון איר איז געלעגן די אַלטשטאָט, וואָס מיר קענען מיטן נאָמען „די צעבראָכענע גאַס", אָדער ווי איר פּוילישער נאָמען איז: „סטאַראָמיעיסקאַ", אייגנטלעך, די ערשטע גאַס נאָענט צום אַלטן בית־עולם. די שטאָט האָט זיך געבויט אין צפון, פון מזרח קיין מערב, לענג־אויס דעם טייך. ביים טייך האָט זיך אָפּגעשטעלט דער געבוי. אַוודאי קאָן מען טענהן, אַז דאָס איז געווען נאַטירלעך, ווייל דער טייך האָט געשטערט. אונדזער טענה איז אָבער: ווי קומט עס, וואָס די שטאָט האָט זיך נישט אָנגעהויבן בויען אויף דער צווייטער זייט טייך? משמעות, אַז די באַלעבאַטים פון די דערפער האָבן דאָס נישט געוואָלט; זיי האָבן געוואָלט בלייבן אין זייערע פּאַלאַצן ווייט פון דער שטאָט. ווי עס איז באַקאַנט, גרענעצט זיך דער פּאַרק פון דעם שלאָס מיט סטאָלפּנע. נאַטירלעך איז דאָס אַ השערה, אָבער ווי מיר מיינען — אַ ריכטיקע. אינטערעסאַנט איז, אַז די בריקן־גאַס און די זייטיקע געסלעך זענען רעלאַטיוו נייע און ייִדן זענען דאָרט נישט געווען אַזוי געדיכט באַזעצט ווי אויפן צפון־ברעג.

פון וואַנען זענען געקומען די ייִדן קיין מעזריטש?

ווי געזאָגט, געהערט דער אויפקום פון דעם ייִדישן ישוב אין מעזריטש צו דער מאַסן־איינוואַנדערונג פון ייִדן אין דער צייט פון קאַזשימיר דעם גרויסן און זיינע נאָכפאָלגערס. יענע ייִדן זענען געקומען פון דעם מערב און מיר דאַרפן

אָנגעמען, אַז די ייִדן זענען, קודם כל, געקומען פון יענע פליטים; אָבער אַ טייל פון זיי האָט שוין געוווינט פון פריִער אין דער געגנט און זיי האָבן זיך צונויפּ־געטראָפן מיט די ייִדן, וועלכע זענען געגאַנגען אויפשטעלן אַ נייעם ישוב. מעגלעך, אַז די הנחות, וואָס די באַלעבאַטים פון מעזריטש האָבן געגעבן די דאָזיקע ייִדן, האָבן געלאָקט, און זיי זענען געקומען אַהינצו.

אַ קהילה ווערט נישט געבוירן מיט איין מאָל. אין די ערשטע צייטן מוז זי אָנקומען צו דער הילף פון אייגנגעפונדעוועטע קהילות אין דער סביבה. און אויך מיט מעזריטש איז נישט געווען אַנדערש. עס איז אָנצונעמען, אַז די הילף האָט מעזריטש באַקומען פון בריסק — די נאָענטסטע אייגנגעפונדעוועטע קהילה צו מעזריטש. ווען די ייִדישע באַפעלקערונג אין פוילן און ליטע איז געוואַקסן, איז אָנטשטאַנען אַ דרינגלעכע באַדערפעניש צו רעגולירן דאָס אינערלעכע ייִדישע לעבן, אַריינצוברענגען דאָרט אָרדענונג, אַז עס זאָל נישט הערשן קיין כאַאָס אין דעם קהילה־לעבן. חוץ דעם זענען די באַציִונגען מיט די רעגירונגס־אָרגאַנען געוואָרן קאָמפּליצירט. איינצלנע קהילות, אַפילו גרויסע, האָבן נישט געקאָנט מער פאַרטרעטן דעם כלל. ייִדן האָבן געדאַרפט האָבן אַ פאַראייניקטע צענטראַלע פאָרשטייערשאַפט, וואָס זאָל רעדן אין זייער נאָמען.

דער דאָזיקער מצב האָט אויך געצוווּנגען די רעגירונג צו פאַרטראַכטן זיך וועגן אַריינפירן ענדערונגען אינעם ייִדישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. די מלוכה־פאָרשטייער, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט אויפמאָנען דעם קאָפּשטייער, וואָס ייִדן האָבן געדאַרפט צאָלן, האָבן מער נישט געהאַט דעם נייטיקן אַפּאַראַט צו שטיין אין פאַרבינדונג מיט די צאָלרייכע קהילות. צו ערשט האָט די רעגירונג געמיינט, אַז דאָס פּראָבלעם קאָן פאַרענטפערט ווערן דורך פאַרדינגען דעם קאָפּשטייער אין אַרענדע. קיניג זיגמונט דער ערשטער האָט באַשטימט אַ צאָל ייִדישע אויפמאָנערס. די ייִדישע באַאַנקירן האָבן אָבער נישט געוואָלט קאָאָפּע־רירן מיט זיי, מחמת פאַרשידענע סיבות. די רעגירונג איז געוואָרן געצוווּנגען אָנצונעמען דעם נאַטירלעכן פאַרלאַנג פון די ייִדן.

אין יאָר 1551 — לויט אַנדערע איז עס געשען אין 1581 — האָט דער קיניג זיגמונט אַוגוסט געגעבן די ייִדן זייער אַזוי גערופענע „מאַגנאַ קאַרטאַ", וועלכע גיט די ייִדן אויטאָנאָמיע. לויט איר איז די צענטראַלע קערפּערשאַפט פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן אויפמאָנען דעם קאָפּשטייער און אים אַריינטראָגן אין דער מלוכה־קאַסע. אויף אַ צוזאַמענפאָר פון אַלע רעפּרעזענטאַטיווע קהילות ווערט אויסגעקליבן אַ צענטראַלראַט (לויט ד"ר י. שיפּער אין דער צאָל פון 71, ווי עס איז געווען די צאָל פון דער סנהדרין). אין אים זיצן פאָרשטייערס פון די פינף „לענדער" (הויפּטקרייזן), אויף וועלכע פוילן און ליטע איז געווען צעטיילט, דהיינו: גרויספּוילן, קליינפּוילן, וואָלין, רויט־רוסלאַנד און ליטע. יעדער קרייז—גליל שיקט אַ באַשטימטע צאָל דעלעגאַטן. זעלבשטענדיקע קהי־לות זענען נישט אונטערגעוואָרפן די קרייזן און זיי שיקן אייגענע דעלעגאַטן. קליינע קהילות שיקן נישט קיין דעלעגאַטן — זיי זענען אונטערגעוואָרפן דעם

קרייז צו וועלכן זיי געהערן, זייערע פאַרשטייערס זענען אָבער פאַרטראָטן אין דעם ועד־הגליל. יעדע קהילה איז דער באַלעבאָס איבער די ייִדן, וועלכע וווינען אין דער קהילה און דאָס געזעץ איז מחייב צו זיין אונטערגעוואָרפן די פליכטן, וואָס די ראשי־הקהל וואַרפן אַרויף אויף אַלע, וואָס געהערן צו איר. אַ ייִד קאָן זיך באַפרייען פון דער קהילה בלויז ווען ער באַקומט דעם צושטים פון דעם קיניג אָדער ווען ער טרעט אַרויס, חלילה, פון דעם ייִדישן דת.

מעזריטש האָט געהערט צו ליטע און ווי אַזעלכע איז זי אונטערגעוואָרפן מדינת ליטא. בריסק איז שוין דעמאָלט געווען די חשובסטע קהילה אין ליטע און די הויפּטשטאָט פון דעם בריסקער גליל. מעזריטש איז אַזוי אַרום געוואָרן אַ טייל פונעם בריסקער גליל.

דער געראַנגל פון מעזריטש פאַר זעלבשטענדיקייט

אַזוי לאַנג ווי מדינת ליטא איז געווען פאַרטראָטן אין דעם פאַראייניקטן ועד פון די פינף לענדער, הערן מיר נישט פון דער מעזריטשער קהילה, צי זי איז צופרידן מיט איר סטאַטוס אָדער נישט, ווי אַן אָנגעהעריקע צום בריסקער גליל.

אין יאָר 1623 — שפ״ג איז פאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג אין דעם אויבערשטן ראַט פון די פינף אויבנדערמאָנטע לענדער: די ליטווישע ייִדן רייסן זיך אָפּ פון דעם דאָזיקן צענטראַל־קאָמיטעט און זיי שאַפן אַ זעלבשטענדיקן צענטראַל־קאָמיטעט פון די ליטווישע הויפּט־קהילות. בריסק ווערט אָנערקענט פאַר דער הויפּט־קהילה. איר רב, ר׳ מאיר וואַל (זון פון דעם לעגענדאַרן פוילישן קיניג אויף איין טאָג, ר׳ שאול וואַל), ווערט הויפּט־רב פון די ליטווישע ייִדן און בריסק ווערט איר הויפּטשטאָט. עס אַנטשטייען דעמאָלט צוויי צענטראַל־קאָמיטעטן: איינער פון „מדינת ליטא״ און דער צווייטער — דער „ועד ארבע ארצות״.

אין דעם „פנקס מדינת ליטא״, וואָס פּראָפ׳ דובנאָוו האָט פאַרעפנטלעכט, געפינען זיך באַריכטן פון די צוזאַמענפאָרן פון די פאָרשטייערס פון דעם ועד, און דאָרט באַגעגענען מיר מעזריטש עטלעכע מאָל. די לעצטע דאַטע, אין וועלכער מעזריטש ווערט דערמאָנט, איז דאָס יאָר 1676—תל״ו, דאָס מיינט צו זאָגן, אַז מעזריטש איז געווען אונטערגעוואָרפן דעם בריסקער גליל זינט דעם אַנטשטיין פון דעם צענטראַל־קאָמיטעט, אַן ערך 125 יאָר. וואָס איז געשען נאָך 1623? ווייזט אויס, אַז דעמאָלט האָט מעזריטש אָנגעהויבן איר געראַנגל פאַר זעלבשטענדיקייט.

וואָס איז אייגנטלעך געשען? פאַר וואָס גראָד איצט? כדי דאָס אויפצוקלערן מוזן מיר צוריקגיין צום יאָר 1570. אין דעם יאָר האָבן פוילן און ליטע געשאַפן די פאַראייניקונג פון ליטע און פוילן. ביז דעמאָלט זענען זיי געווען צוויי זעלבשטענדיקע מדינות מיט אַ בשותפותדיקן מלך. אין 1570 זענען די צוויי מלוכות געוואָרן איינע. דער דאָזיקער היסטאָרישער אַקט איז באַקאַנט ווי די „אוניאַ לובעלסקאַ״.

מחמת דעם אַקט, איז באַשלאָסן געוואָרן איינצושליסן פּאָדליאַשע אין דער אַדמי־ניסטראַציע פון פוילן. קוקנדיק אויף דעם, און מחמת אַדמיניסטראַטיווע סיבות, האָט דער צענטראַל־קאָמיטעט אָנגענומען אַ באַשלוס צו שאַפן אַ נייעם גליל: פּאָדליאַשע, און צוגעטיילט מעזריטש א״אַ ישובים צום נייעם גליל פּאָדליאַשע מיט זיין הויפּטשטאָט טיקטין. דער דאָזיקער באַשלוס, האָט, אַחוץ אַנדערע סיבות, גורם געווען צו שאַרפע סיכסוכים צווישן דעם ליטווישן שותף און די אַנדערע פיר שותפים אין דעם ועד פון די „פינף לענדער״.

אין יאָר 1623 קומט פאָר דער ענדגילטיקער ריס: ליטע שאַפט איר אייגע־נעם ועד פון אירע הויפּט־קהילות. בריסק ווערט דער זיצאָרט פון דעם ועד מיט זיין הויפּט־רב ר׳ מאיר וואָל. ר׳ מאיר איז גלייכצייטיק בריסקער רב. ווהין געהערט מעזריטש? עס וואָלט דאַן געדאַרפט זיין זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז מעזריטש, וואָס געפינט זיך אין פּאָדליאַשע, זאָל געהערן צום גליל פּאָדליאַשע און זיין אונטערגעוואָרפן צו טיקטין. אָבער ניין, מעזריטש האָט זיך געהאַלטן ביי בריסק ביז אַרום 1575 — ד״ה 52 יאָר נאָך דעם ווי פּאָדליאַשע ווערט אַ גליל מיט טיקטין בראש. פאַר וואָס איז דאָס געשען? מיר זעען דערפאַר צוויי סיבות. ערשטנס, האָבן אַ פּנים מעזריטשער ייִדן געהאַלטן, אַז ליטע איז גערעכט. אַ צווייטע סיבה איז אפשר געווען די פראַגע פון כבוד. לגבי בריסק האָט מעזריטש זיך געפילט קלענער אין אַלע הינזיכטן, אָבער לגבי טיקטין האָט מעזריטש זיך שוין געפילט גענוג שטאַרק און אפשר וויכטיקער ווי איר אויי־בערהאַר, טיקטין. מעזריטש האָט רעוואָלטירט. נאָך אַ געראַנגל פון בערך 12 יאָר, ווען זי איז געווען געצוווּנגען צו אָנערקענען טיקטין, איז מעזריטש געלונגען אין יאָר 1678 צו ווערן זעלבשטענדיק. מעזריטש שיקט דירעקט אירע דעלעגאַטן צום „ועד ארבע ארצות״, ווי די 9 היסטאָריש־אַלטע קהילות, וואָס זענען אויך זעלבשטענדיק.

מיר ווייסן נישט ווער עס זענען געווען די ערשטע דעלעגאַטן פון מעזריטש. אינעם נייעם „פּנקס״ פון דער „חברה קדישא״ געפינען מיר אַ פאַרצייכענונג פון יאָר 1715—תע״ה, וועגן דעם טויט פון דעם „ראש״, ד״ה פּרנס, פון ועד ארבע ארצות, ר׳ אלי׳ כץ. ער איז געווען אַ מעזריטשער איידעם און זון פון דעם באַרימטן רב ר׳ שמואל פון פיורדא (פירט). ר׳ אלי׳ איז געווען דער שווער פון אונדזער בן־עיר און מעזריטשער רב, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן רב אין פראַנקפורט ביים מאַין — ר׳ אבושל פראַנקפורטער. משמעות, אַז ר׳ אלי׳ס שווער איז געווען פון די חשובים אין מעזריטש, אויב ער האָט געטאָן אַזאַ יחוס־שידוך מיט דעם רב פון פירט.

אין יענער צייט איז, ווי עס ווייזט אויס, די מעזריטשער קהילה שוין געווען גוט סיטואירט, וואָרעם נישט יעדע קהילה האָט געקאָנט זיך דערשלאָגן צו ווערן זעלבשטענדיק. אינטערעסאַנט, אַז נאָך איר באַפרייען זיך פון טיקטינס הער־שאַפט, הייבט אָן מעזריטש „צו פאַרכאַפּן״ קלענערע קהילות, אָבער דער ועד ארבע ארצות האָט גיך געמאַכט אַ סוף צו דעם.

גירושים און פורעניותן

אין דער צווייטער העלפט פונעם 15טן י״ה קומען פאַר אַ סך גירושים. מען טרייבט אַרויס ייִדן פון ווירצבורג, ערפורט, מאַגדעבורג, און די גרעסטע פון אַלע — **דער גירוש ספרד אין 1492 און פון פּאָרטוגאַל אין 1494**. די דאָזיקע „פּריילעכע" נייעס דערמוטיקט דעם קריסטלעכן קלער און אַנדערע צו העצן קעגן ייִדן. זיי אַגיטירן די זין פונעם פאַרשטאָרבענעם קיניג קאַזשימיר יאַגעל־לאָנטשיק אַרויסצוטרייבן די ייִדן. אַלעקסאַנדער, וועלכער איז אַרצידוק פון ליטע און שטאַרק אונטער דעם איינפלוס פונעם קלער, לאָזט זיך איבעררעדן. בפרט ווען ער און אַנדערע האָבן דאָ אַ געלעגנהייט זיך צו באַפרייען פון די חובות, וואָס זיי זענען שולדיק ייִדן און דערביי זיך אויך איינקויפן אַ „מצווה" אין יאָר 1495 טרייבט ער אַרויס די ליטווישע ייִדן, צווישן זיי אויך די מעזרי־טשער ייִדן, און קאָנפיסקירט זייערע פאַרמעגנס. אַ קליינע צאָל עשירים שמדן זיך און בלייבן. אין צווישן איז אַלעקסאַנדער געשטאָרבן און יאַן אולבריכט ווערט אויך קיניג פון ליטע. יאַן אולבריכט האָט זיך נישט געלאָזט איבעררעדן ווי זיין ברודער. אין יאָר 1503 דערלויבט ער די ייִדן זיך אומקערן קיין ליטע, זיי דאַרפן אָבער אָפּצאָלן אַ שטייער וואָס הייסט „פּאָוראָטני" — צוריקקער. ייִדן באַקומען צוריק זייערע פאַרמעגנס, אָבער זיי מוזן עס אויסלייזן. מעזריטשער ייִדן, ווי די אַנדערע, דאַרפן צוריק אויפבויען זייער קהילה און ווירטשאַפט.

עס קומען יאָרן פון אַ רעלאַטיוון שטילשטאַנד, כאָטש דאָ און דאָרט האָבן ייִדן אויסצושטיין צרות פון זייערע שונאים. דאָס ייִדישע לעבן אין פּוילן בליט. כאָטש אין הינטערגרונט לאָקערט די סכנה: מלחמות צווישן פּוילן, טאַטאַרן און מאָסקוויטן, צווישן די פּאַליאַקן און זייערע אונטערטאַנער, די אוקראַיִנער. די שליאַכטע איז מעכטיק און אונטערדריקט די מאַסן. דער ייִד איז דער נישט־וויליקער שליח פונעם פּריץ, און ווערט דערביי דער קרבן פון דעם אונטערגע־דריקטן. דער אוקראַיִנער זעט נישט דעם אמתן שולדיקן, דעם פּריץ, וואָס פאָדערט אַן אָפּצאָל פאַר לאָזן גיין אים אין קירכע; ער זעט נישט, אַז זיין שיכורן איז אַ רעזולטאַט פון זיין סאָציאַלער לאַגע און אַז ער פאַרטרינקט זיין געלט, גייט דאָס געלט צום פּריץ; ער זעט דעם ייִד, וועלכער איז בלויז אַן איני־סטרומענט פון דעם פּריץ.

אין יאָר 1648 ברעכט אויס דער אָנגעזאָמלטער צאָרן. כמיעלניצקי מיט זיינע היידאַמאַקעס, מיט דער הילף פון מאָסקאַליעס, רעוואָלטירן קעגן מלכות־פּוילן. צוויי יאָר האָט געדויערט די מלחמה. יענע צייט ווערט ביי אונדז פאַר־צייכנט ווי גזירות ת״ח ות״ט. ווי היסטאָריקער האַלטן, איז די צאָל אומגעקו־מענע ייִדן געווען אַרום 300 טויזנט. אַנדערע גיבן אָן אַ גרעסערע צאָל. איבער 300 קהילות זענען חרוב געוואָרן. ייִדישע פרויען האָט מען פאַרגוואַלטיקט. מענער און פרויען — פאַרקויפט פאַר קנעכט און זייער פאַרמעגן איז געוואָרן צוגערויבט און חרוב געמאַכט. דאָס דאָזיקע אומגליק האָט נישט דורכגעלאָזט **אויך מעזריטש. ר׳ שמואל פייביש בר׳ נתן** פייטל פון ווין דערציילט אין זיין

„טיט היון״: „...פון דאָרט האָט (דער שונא) געצויגן צו דער מדינה (געגנט), וואָס הייסט פּאָדליאַשע... און האָט געגרייכט בריסק און איז געקומען אויף „מזריטש הגדולה״. דאָרט זענען געווען 300 באַלעבאַטים און זיי זענען כמעט אַלע אויסגעהרגעט געוואָרן. דאָס אַלץ האָט געטאָן חמיל (כמיעלניצקי) מיט די מאָסקוויטן״. הגם ר׳ שמואלס „טיט היון״ איז נישט אַזוי באַגלויבט ווי ר׳ נתן נטע האַנאָווער אין „יון המצולה״, ווייל ר׳ נתן נטע האַנאָווער איז געווען אַליין אַ געליטענער און אַן אַנטרינענער פון כמיעלניצקיס באַנדע, איז אָבער „טיט היון״ אַ וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט, ווייל דער מחבר האָט געלעבט אין יענער צייט און פאַרשריבן אַלץ, וואָס פליטים האָבן דערציילט. אגב, ווערט עס באַשטעטיקט פון בער באָראָכאָוון. ער דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז זיין זיידע און משפחה זענען אַנטלאָפן פון מעזריטש דליטא פון כמיעלניצקיס באַנדעס. אויב ר׳ נתן נטע האַנאָווער דערציילט וועגן דעם חורבן, וואָס זיי האָבן געמאַכט אין וואָלאָדאַווע, בריסק און לוקאָוו, איז עס אַ באַווייז, אַז מעזריטש איז געווען אויפן וועג פון כמיעלניצקיס מאַרשרוט. דאָס וואָס ר׳ שמואל רופט אונדזער מעזריטש „הגדולה״, דאַרף מען פאַרשטיין, ווי אַן אויסדרוק פאַר דער גרויסער צאָל באַלעבאַטים אין שטאָט. אויב די צאָל 300 באַלעבאַטים איז אַ ריכטיקע, איז מעזריטש געווען אַ גרויסע קהילה. מער באַוווסטע קהילות אין יענע צייטן האָבן נישט פאַרמאָגט אַזאַ גרויסע יידישע באַפעלקערונג.

פון דעמאָלט אָן האָבן פוילישע יידן כמעט נישט געהאַט קיין מנוחה. וואָרעם נאָך דעם שלום אין זבאָרזש מיט כמיעלניצקין, גייט נישט פאַרביי כמעט אַ יאָר, אַז כמיעלניצקי מיט זיינע פאַרבינדעטע זאָלן נישט באַפאַלן פוילן. ווי פריער, זענען די יידן די הויפּט־קרבנות. אונטער יאַן סאָביעסקין איז די לאַגע געוואָרן אַ בעסערע, זייענדיק אַן אמתער פריינד פון יידן, נעמט ער זיי שטענדיק אין שוץ.

אין יאָר 1696 שטאַרבט דער באַשיצער פון די יידן און ווידער אַ מאָל קומען שווידערלעכע טעג. אַוגוסט פון זאַקסן ווערט פוילישער מלך, אָבער אַ גרויסער טייל פון דער שליאַכטע וויל סטאַניסלאַוו לעשטשינסקין פאַר קיניג. ביידע צדדים ווענדן זיך נאָך הילף קיין אויסלאַנד. די רוסן שטיצן אַוגוסטן און די שוועדן — לעשטשינסקין. ביידע אינוואַזירן פוילן און זיי מיט זייערע פריינד מאָרדן יידן, רויבן יידיש האָב־און־גוטס און רויבירן, וואָס די היידאַמאַקעס האָבן נישט באַוויזן צו פאַרניכטן. עס ברעכן אויס עפּידעמיעס, וואָס טרעפן אויך די יידן. די מפּלה פון די שוועדן האָט נישט צוריקגעבראַכט דעם שלום און די מנוחה צו די יידן, אָבער ווען די דאָזיקע מלחמה ווערט אָפּגעשטעלט, ווייזט זיך אַרויס דער לעצטער סך־הכל, אַז פון דעם פריערדיקן האַלב־מיליאָנעדיקן יידנטום זענען געבליבן אַרום 180 טויזנט אָרעמע־לייט, אַ סך פון זיי זענען געוואָרן בעטלערס.

אין 1764—תק״ד ווערט מיט איין מאָל צוגענומען די אויטאָנאָמיע פון די יידן. דער ועד ארבע ארצות און מדינת ליטא ווי אויך די ועדים פון די גלילות

(קרייזן) ווערן אָפּגעשאַפט. יעדע קהילה ווערט זעלבשטענדיק און איז פאַראַנט־וואָרטלעך אויפצומאָנען דעם קאָפּשטייער פון אירע מיטגלידער. אין 1772 פאַלן אָן פּרייסן, עסטרייך און רוסלאַנד אויף פּוילן און רייסן אָפּ פון איר שטיקער טעריטאָריע. נאָך עטלעכע יאָר באַפאַלן זיי ווידער פּוילן. אין 1793 קומט פאָר די דריטע צעטיילונג. פּוילן ווערט אויס מלוכה. מעזריטש פאַלט אַרונטער עסטרייך.

אין דעם יאָר פון איר אונטערגאַנג ברעכט אויס דער אויפשטאַנד אונטער דער פירערשאַפט פון גענעראַל קאָשטשושקאָ. ער שאַפט אַ פּראָוויזאָרישע רע־גירונג און לאָזט אַרויס אַ מאַניפעסט, אין וועלכן ייִדן ווערט צוגעזאָגט גלייכע רעכט. ייִדן וואַרפן זיך אַריין אין קאַמף מיט לייב און לעבן. מנהיגים פון מעז־ריטשער ייִדן שיקן אַ מעמאָראַנדום צו דער פּראָוויזאָרישער רעגירונג, אין וועלכן זיי זאָגן צו צו ברענגען די גרעסטע קרבנות פאַר פּוילנס באַפרייונג. אין 1795 ווערט דער אויפשטאַנד אונטערדריקט. פּוילן ווערט אַ טייל פון רוס־לאַנד.

נאַפּאָלעאָנס זיג ביי יענאַ ברענגט פּוילן נייע האָפענונגען. ער שטעלט אויף דאָס וואַרשעווער פירשטנטום אונטער אַוגוסט דעם דריטן. די טעריטאָריע וואָס רוסלאַנד און פּרייסן האָבן צוגענומען פון פּוילן אין דער דריטער צעטיי־לונג, ווערט באַפרייט. נאָך דעם קערט נאַפּאָלעאָן אויך צוריק צו פּוילן די פאַרנומענע טעריטאָריע אין דער דריטער צעטיילונג פון עסטרייך און מעזריטש געהערט צוריק צו פּוילן. נאָך נאַפּאָלעאָנס מפּלה אָקופּירט רוסלאַנד דעם גאַנצן שטח פונעם פירשטנטום און מעזריטש ווערט ווידער אַ טייל פון רוסלאַנד.

ח. קאַץ

בערשטער און בערשטעריי

געזאַמלטע היסטאָרישע מאַטעריאַלן

די מעזריטשער בערשטער־אינדוסטרי האָט אונטער זיך אַ רייכע פאַרגאַנגענהייט. עס איז אָבער שווער צו געפינען דאַטעס און באַווייזן פון וואַנען זי איז צו אונדז געקומען. דאַקעגן איז אונדז געלונגען, מיט דער הילף פון פאַרשידענע קוואַלן, צונויפצונעמען וויכטיקע ידיעות און זכרונות פונעם לעבן און אַרבעט פון די בערשטער, אָנהייבנדיק פון דער אַנדערער העלפט פון פאָריקן יאָרהונדערט.

קנעכטשאַפט

אין יאָר 1868 זענען אין מעזריטש געווען אַ היפש ביסל פאַבריקן, פון וועלכע ס׳האָבן זיך פאַר די גרעסטע גערעכנט ר׳ גדליהו בלאַנקשטיינס, גיטל סימעס, ר׳ דודל אריהס א״אַ.

צווישן די פאַבריקן זענען דעמאָלט געווען אַזעלכע, וועלכע האָבן געהאַלטן ביז 30 אַרבעטער, און אַזעלכע האָבן זיך גערעכנט פאַר גאָר גרויסע פאַבריקן און פאַר די פאַבריקאַנטן פלעגט מען האָבן אין שטאָט גרויס דרך־ארץ: אויב ר׳ גדליה אָדער ר׳ דודל אריהס האָבן געזאָגט אַ וואָרט, פלעגט דאָס זיין הייליק און פון מויל צו מויל פלעגט מען עס איבערדערציילן, אַז אַזוי און אַזוי האָט ר׳ גדליה געזאָגט און ס׳האָט אַרויסגערופן גרויס התפעלות. ס׳איז נישט פאָרגעקומען קיין איין אסיפה, ווו זיי זענען נישט פאַרבעטן געווען; אָן זייער דעה איז אין שטאָט קיין שום זאַך נישט געטאָן געוואָרן. האָט מען געזען איינעם פון זיי אין גאַס, פלעגן זיך אַלע מיט אָפּשיי אָפּרוקן און דורכלאָזן, ווייזנדיק מיט די פינגער און שטיל שעפּטשנדיק: „ר׳ דודל גייט״!

דער דרך־ארץ איז נישט נאָר געווען פאַר די פאַבריקאַנטן, נאָר אויך אַפילו פאַר זייערע „בעלי־מלאכות״ (מייסטערס), וועלכע פלעגן אָנפירן מיטן וואַרשטאַט. פלעגט מען נישט האָבן קיין קלענערן דרך־ארץ, און אַן אַרבעטער, וואָס פלעגט האָבן די זכיה צו רעדן מיט אַזאַ „בעל־מלאכה״ פון אַ פאַבריק אַ וואָרט, פלעגט זיך פילן גליקלעך און נישט איין מאָל פלעגט ער זיך באַרימען: „איך האָב ערשט גערעדט, למשל, מיט הערשל דעם שוואַרצן!״ און שטאַרק מקנא זענען אים דעמאָלט געווען די אַלע, וועמען ער האָט די נייעס דערציילט.

ביי דער אַרבעט איז דער „בעל־מלאכה״ געווען דער אַליינהערשער, זיינס אַ וואָרט פלעגט פשוט פאַרהייליקט ווערן, און כאָטש ער פלעגט שטיין צוגלייך מיט אַלע אַרבעטער ביי דער אַרבעט, איז פון דעסטוועגן בלויז גענוג געווען, דאָס ער זאָל געבן אַ בייזן קוק אויף אַן אַרבעטער, אַז יענער זאָל זיך איינקאָרטשען אין דרייען און אַראָפּלאָזן די אויגן, ווי אַ פאַרשולדיקטער.

די אַרבעטצייט האָט זיך אָנגעהויבן, ווינטער ווי זומער, 4 אַ זייגער פאַר טאָג, אין די גרעסטע פרעסט איז מען אויפגעשטאַנען פאַר טאָג, און ביי אַן אָנגעצונדן שטיקל קין אין קוימען, אָדער ביי אַ חלבנעם ליכטל, פלעגט מען שנעל אויף זיך אַרויפכאַפּן די פּאָר בגדים, און אָפט מאָל, נישט אָנטוענדיק זיך אפילו נאָך רעכט, איז מען געלאָפן אין פאַבריק, כדי חלילה נישט צו פאַרשפּעטיקן אויף קיין מינוט, ווייל דער „בעל־מלאכה" איז שוין דער ערשטער געווען אין פאַבריק און אַ פאַרשפּעטיקטן פלעגט מען נישט זשאַלעווען קיין פּעטש און קלעפּ. פאַרקלאָגן זיך ביים פאַבריקאַנט האָט געהייסן: זיך אַליין פאַרמשפּטן, ווייל דעמאָלט האָט מען זיך שוין מיט דער פאַבריק געמעגט געזעגענען און ביי אַ צווייטן באַקומען אַרבעט, איז געווען כמעט אוממעגלעך.

פון 4 באַגינען האָט מען געאַרבעט ביז 9 אין דער פרי, ביז 11 האָט מען געדאַרפט אָפּדאַווענען, איבערבייסן און שטעלן זיך צוריק צו דער אַרבעט ביז האַלב זעקס. פון האַלב זעקס ביז האַלב זיבן האָט מען געדאַוונט מנחה־מעריב און אָפּגעגעסן „וועטשערע" און זיך צוריקגעשטעלט צו דער אַרבעט, אָפּאַרבעטנדיק אַזוי ביז 12 ביי נאַכט. נאָך האַלבער נאַכט איז מען אויסגעמאַטערטע, שווייגנדיקע, נישט קאָנענדיק רירן מיט קיין אבר, אַהיימגעקומען און אַוועקגעפאַלן אויפן געלעגער, נישט זעענדיק ווייב און קינד, חוץ פון איין שבת ביזן צווייטן.

זייער שווער איז אָנגעקומען יעדן טאָג דאָס אויפשטיין 4 אַ זייגער באַגינען און גיין צוריק צו דער אַרבעט, שלאָפנדיק נאָר די פּאָר געציילטע שעהען, אָבער די פאַבריקאַנטן האָבן אויסגעפונען אַ געניאַל מיטל, ווי אַזוי צו „פאַרגרינגערן" די בערשטער דאָס אויפשטיין צו דער אַרבעט... אַלע פאַבריקאַנטן האָבן געדונגען 2 וועקערס: לייבל באַהעלפער און משהלע יוון, און פון האַלב צוויי ביי נאַכט איז געווען זייער עבודה צוצוגיין צו יעדן אַרבעטער אונטערן לאָדן און אים אויפוועקן. און אויב וועמען דאָס „מזל" האָט שטאַרק געדינט, פלעגט דער וועקער זיין ביי אים דער ערשטער, אַ זייגער צוויי, און ווען יענער האָט נאָך נישט באַוויזן רעכט צוצומאַכן אַן אויג, פלעגט דער וועקער שוין דונערן מיטן שטעקן אין לאָדן, אַז ער זאָל אויפשטיין. דער גליקלעכסטער איז געווען דער, צו וועמען דער וועקער איז געקומען דער לעצטער, ד"ה אַרום האַלב פיר באַגינען.

אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז פרייטיק פאַר ליכט־בענטשן. פון פרייטיק־צו־נאַכטס ביז שבת פאַר נאַכט האָט מען געקאָנט רויק שלאָפן, אָבער ווי נאָר ס'האָט זיך באַוויזן דער ערשטער שטערן, פלעגט מען בחפזון אַריינכאַפּן דעם מעריב און מ'איז שוין צוריקגעלאָפן צו דער אַרבעט.

אָפּאַרבעטנדיק אַ ווינטערדיקן שבת־צו־נאַכטס אַ שעה 7—8, שטאַרק אָפּגעמאַטערטע, פלעגט דער „בעל־מלאכה" 12 אַ זייגער נאָך האַלבער נאַכט אַריינברענגען אַ פלעשעלע ניינציקער און געבנדיק יעדן אַ גלעזעלע, פלעגט ער די אַרבעטער אויפמונטערן זיך צו נעמען געשמאַק צו דער עבודה. מיט אַ נייעם ברען איז דעמאָלט די אַרבעט געגאַנגען ווייטער ביז 3 באַגינען, ביים שיין פון אַ פּאָר חלבענע ליכטלעך.

דערפאַר אָבער איז זונטיק שוין געווען אַ גאַנצער „יום־טוב". די וועקערס האָבן שוין גערוט, ווייל צו דער אַרבעט האָט מען זיך געשטעלט 7 אַ זייגער אין דער פרי און די „בעלי־מלאכות" האָבן שוין געמורמלט, אַז מ׳געוווינט צו די אַרבעטער צו „שוווילטאָג", מ׳מאַכט זיי פאַר פוילע...

אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן לאַנגע יאָרן און קיינעם פון די אַרבעטער איז נישט איינגעפאַלן, אַז עס באַדאַרף זיין בעסער, אָדער ס׳קאָן גאָר זיין אַנדערש.

דער שלח־מנות

אַ פּאָר וואָכן פאַר פורים האָבן די „בעלי־מלאכות" אַרויסגענומען פון די באַהעלטענישן די איינציקע האָר, וואָס זיי האָבן אַ גאַנץ יאָר געקליבן פון די שענסטע און די בעסטע, ד״ה די לענגסטע פון לענגסטן, הארטסטע פון האַרטסטן און ווייסטע פון ווייסן (אַ קאָטקע הייסט דאָס), מיט ציטערנדיקע הענט באַטראַכט, אָפּגעמאָסטן מיטן אויג, געוואויגן און געמאָסטן, צי עס האַלט די ריכטיקע מאָס, באַוויזן דאָס די אַרבעטער, אָנגעהויבן פון ערשטן, וואָס שטייט ביי זיין האַנט, און געענדיקט ביים לעצטן, אויסהערנדיק זייער מבינות. יעדער פון זיי האָט געקנאַקט מיטן צונג פון פאַרוווּנדערונג, אַריינגענומען דאָס ביסל חזיר־האָר אין האַנט, געהאַלטן עס אַ לענגערע צייט, באַטראַכט עס פון אַלע זייטן און אָנגערירט עס איידל מיט די פינגער, ווי מ׳באַטראַכט עפּעס אַ טייערן בריליאַנט און צוריק אָפּגעגעבן עס דעם „בעל־מלאכה", וועלכער פלעגט עס איינוויקלען אפשר אין אַ טוץ פּאַפּירלעך און ווייטער באַהאַלטן עס, ווי אַן אוצר אין אַ באַהעלטעניש. וואָס נאָר ער אַליין האָט געוווּסט דאָס אָרט פון דעם. ס׳איז נישט אַוועקגעגאַנגען קיין איין טאָג, אַז דער „בעל־מלאכה" זאָל נישט באַטראַכטן יעדעס בינטל, יעדער שטיקל אַרבעט און האָט געזוכט און גענישטערט, אַ שטיקל שטייפס צוצולייגן צו זיין אוצר.

אָנגעקומען דער פורימדיקער טאָג, איז געווען אַ גאַנצער יום־טוב: דעם טאָג האָט מען נישט געאַרבעט און מ׳איז זיך צונויפגעקומען אין פאַבריק. דער „בעל־מלאכה" אַליין איז געווען שטאַרק פאַרפאַרעט. פון באַלד אין דער פרי איז שוין אין וואַרשטאַט געווען אָנגעגרייט אַ שיינע טאַץ, מיט גרויס פּאַראַד האָט מען אויפגעעפנט דאָס פּעקעלע צונויפגעקליבענע שענסטע, ווייסטע און לענגסטע האָר, צעשפּרייט עס מיט רחבות איבער דער גאַנצער טאַץ, דאָס ווייסקייט האָט ממש געבלענדט די אויגן און מ׳האָט זיך געגרייט אַרויפצוגיין מיט דעם שלח־מנות צום בעל־הבית.

דער בעל־הבית איז שוין געוווינט יאָר־איין, יאָר־אויס צו דעם דאָזיקן שלח־מנות, האָט ער שוין צוגעגרייט דאָס אמתע פלעשל ניינציקער מיט צובייסן פאַר זיינע מענטשן, וועלכע האָבן געזאָלט באַלד אין דער פרי קומען צו אים מיטן „בעל־מלאכה" בראש און דערלאַנגען אים דעם פון אַ גאַנץ יאָר צוגעגרייטן שלח־מנות, פאַר וועלכן ער, דער בעל־הבית, נעמט אָפּ אַ גאַנץ גראָבע אפּותיקה. מען האָט דערקענט אין אים, אַז ער איז זייער צופרידן און אויפגעלייגט, נאָך

דעם גוטן פרישטיק, וואָס ער האָט אָפּגעגעסן, און פאַררויכערט די לאַנגע פּייקע, וועלכע העגגט אַראָפּ ביז דר'ערד. ער זיצט אויפן געבעטן שטול, אָנגעטאָן אין העל־גרינעם שלאַפראָק, וואָס ער האָט ליב אָנצוטאָן יעדן שבת און יום־טוב־פרימאָרגן. מיט אַ צופרידענעם שמייכל באַגעגנט ער זיינע אָריינגעקומענע אַרבעטער מיטן „בעל־מלאכה", ר' הערשל דער שוואַרצער, וועלכער טראָגט פאַר ר' גדליהן דעם שלח־מנות אויף דער געליגענער זילבערנער טאַץ, פאַרדעקט מיט אַ שניי־ווייס טישטעכל פון אויבן.

ר' הערשל גייט אַ ביסל פאָרויס מיט זיכערע טריט, פילנדיק זיין גדלות מיט דעם, וואָס ער שטעלט צופרידן כאָטש איין מאָל אין יאָר זיין האַר, וועלכער באַוויליקט אים צו שענקען אַ שמייכל. די אַרבעטער דאַקעגן שטייען ביים טיר און מיט קלאַפּנדיקע הערצער קוקן זיי זיך צו צו דעם פאַראַד, ווי עס גייט צו דאָס אָוועקגעבן דעם שלח־מנות.

— נו, וואָס זאָגסטו עפּעס גוטס ? — ווענדט זיך ר' גדליה מיט אַ געמאַכטער שטרענגקייט צו זיין „בעל־מלאכה".

— מיר האָבן אייך, ר' גדליה, געבראַכט שלח־מנות — ענטפערט שטיל ר' הערשל דער שוואַרצער.

— זייער פיין פון אייך — ענטפערט ר' גדליה און ציט אויס ביידע הענט צו דער טאַץ, פּרוּווט איר וואָג, שאַרט אָוועק מיט איין האַנט אַ ברעג טישטעך און כאַפּט אַ קוק אויף דעם מין סחורה און ער בלייבט קענטיק שטאַרק צופרידן צו זען דאָס ווייסקייט און די לענג פון די האָר.

— נו, קומט אַהער, וועט איר טרינקען לחיים לכבוד יום־טוב! — רופט ער זיך אָן צו די אַרבעטער, וועלכע באַטראַכטן די גאַנצע סצענע פון דער ווייטנס. די אַרבעטער רוקן זיך אַריין נישט זיכער, איינער שטופּט דעם אַנדערן, אַז ער זאָל גיין פריִער, און אַזוי געדויערט עס אַ שטיקל צייט, ביז דער לעצטער גייט אַריין.

אין שטוב, ביי ר' גדליהן, בלייבן אַלע שטיין ביים טיש. ר' גדליה אַליין גיסט אָן די גלעזלעך מיטן ביינציקער און רופט זיך אָן צו זיי: — נו, טרינקט! און אַליין בלייבט ער שטיין פון ווייטנס, נישט צורירנדיק זיך צום טיש. די אַרבעטער ווינטשן זיך לחיים און שטייענדיקערהייט טרינקט מען. מען פאַרבייסט מיט שטיקלעך האָניק־לעקעך און מען ווינטשט ר' גדליהן צו דערלעבן איבער אַ יאָר, מ'זאָל אים ווייטער געבן שלח־מנות און מען רוקט זיך איינציקווייז אַרויס.

אין דרויסן פילן זיך די אַרבעטער אַ ביסל פרייער און איינער רופט זיך אָן:

— איר ווייסט? איך וואָלט אים מוחל געווען דאָס ביסל בראָנפן, אַבי נישט אַריינצוגיין דאָרט. עפּעס נישט ניחא דער כבוד.

— אָבער דערפאַר — רופט זיך אָן דער צווייטער — איז כאָטש ר' גדליה איין מאָל אין יאָר צופרידן פון אונדז...

די איבעריקע ענטפערן גאָרנישט, נאָר יעדער צעגייט זיך אַהיים אויסרוען זיך, ווייל באַגינען דאַרף מען דאָך ווייטער אויפשטיין צו דער אַרבעט.

ר׳ גדליה ווידער, פטור ווערנדיק פון זיינע אַרבעטער, נעמט ערשט באַטראַכטן יעדעס פיצל חזיר־האָר, פון וועלכן ער איז שטאַרק צופרידן, זוכט אויס אַ ווייס זעקעלע און פּאַקט עס פּאָרזיכטיק איין, באַהאַלט עס אין קאמאָד, מורמלענדיק:

— אַ נישקשהדיקער שלח־מנות דאָס יאָר! בנאמנות גאָר גוט! — און רייבט זיך אַזש פון שמחה די הענט.

„בונטאָוושטשיקעס"

געווען איז דאָס אין 1878, אין אַ ווינטערדיקן שבת פאַר נאַכט, פאַר מנחה אין בערשטער־בית־מדרש. אויף אַ באַנק לעבן אויוון זענען געזעסן עטלעכע בערשטער פון בלאַנקשטיינס פאַבריק: יודל דער טויבער, יאָסל ברויט, יואל גוטמאַן און זיי האָבן צווישן זיך געשמועסט, אַז מ׳דאַרף שוין באַלד אַראָפּוואַרפן די שבתדיקע מלבושים און לויפן אין פאַבריק אַריין.

דערמאָנענדיק זיך דאָס, האָבן אַלע גענומען אויסציִען זייערע צעבראָכענע ביינער און מ׳האָט דערקענט, אַז עס גלוסט זיך זיי נישט שטאַרק אָוועקצוגיין פון הייסן אויוון אויף אַ גאַנצע נאַכט אַרבעטן אין דער פינצטערער פאַבריק.

— ווייסט איר וואָס? — רופט זיך אָן יאָסל ברויט צו די רעשט אַרבעטער — שוין אַ צייט, ווי די וועקערס, ימח־שמם, זענען אויסגעשטאָרבן. קיין אַנדערע אויף זייער אָרט, זעט איר דאָך, קריגן נישט די פאַבריקאַנטן, און דאָס אויפשטיין יעדן טאָג באַגינען איז אַ פּשוטער גיהנום. אָט, ווען מ׳קאָן כאָטש אָפּשאַפן דעם פיר באַגינען און אַנשטאָט פיר זאָל מען דאַרפן אויפשטיין כאָטש אַ זייגער 7, וואָלטן מיר דאָך געווען גליקלעכע.

אַ שטאַרק בלאַסער האָט זיך יודל דער טויבער שווער אויפגעהויבן פון באַנק און אַריינגעמענדיק אַ שפּיץ באָרד אין מויל, האָט ער זיך אַ ווײַלע פאַרטראַכט און שטיל אַרויסגעמורמלט אויף זיין באַסאָווער שטימע:

— וואָס וועט אָבער רעדן ר׳ גדליה? און ווי אַזוי וועלן מיר קאָנען באַווייזן אונדזערע אויגן דעם „בעל־מלאכה" אונדזערן, הערשל דעם שוואַרצן? ער וועט דאָך אונדז ממיתן און פון פאַבריק, ווי די הינט אַרויסוואַרפן! ניין, מ׳טאָר דאָס נישט טאָן!

די איבעריקע בערשטער ענטפערן גאָרנישט, נאָר ווערן שטאַרקער פאַראינטערעסירט אין דעם „פּלאַן". מ׳בלייבט שטיין נישט אַנטשלאָסן און קיינער דערוועגט זיך נישט צו רעדן אַ וואָרט.

יאָסל ברויט שטייט אָבער נישט אָפּ, ער רעדט זיי איין, אַז די בערשטער זענען אַלע די פיינסטע מיוחסים אין שטאָט, וואָרעם אַבי ווער ווערט דאָך נישט קיין בערשטער. די שענסטע באַלעבאַטישע קינדער גיט מען אָפּ פאַר בערשטער און מ׳וועט אפשר האָבן אַ ביסל דרך־ארץ אויך פאַר אונדז; מ׳וועט פאַרשטיין, אַז מיר האָבן שוין גענוג געזונט אונדזערע פאַבריקאַנטן אָוועקגעגעבן און עס איז דאָך נישט מעגלעך ווייטער צו גיין צו דער אַרבעט פיר אַ זייגער פאַר טאָג, בפרט, אַז די וועקערס לעבן שוין נישט, און קיין אַנדערע

אויף זייער אָרט זענען נישטאָ, און אַליין אויפשטיין נאָך אַזאַ לאַנגן און שווערן טאָג אַרבעט איז נישט מעגלעך. דערפאַר מוז מען פּרווון אָפּשאַפן דעם פאַרשאָלטענעם באַגינען, כדי מ׳זאָל כאָטש קאָנען אויסרוען די אויסגע־מאַטערטע ביינער נאָך אַ פּאָר שעה.

דער שמועס האָט זיך פאַרצויגן ביז מנחה. נאָך מנחה איז מען נישט אַהיימגעגאַנגען, נאָר בין מנחה למעריב איז דער שמועס ווייטער געגאַנגען. און ווען ס׳האָט זיך אָנגערוקט פאַר מעריב־דאַוונען, רופט זיך יאָסל ברויט אָנטשלאָסן אָן:

— לאָמיר אַלע געבן תקיעת־כף ביים אָרון־קודש, אַז מיר ווען פון מאָנטיק אָן קומען צו דער אַרבעט נישט פריִער ווי זיבן אַ זייגער, מיר זאָלן זיך אַלע האַלטן איינס, אַז קיינער וועט די שולד נישט אַרויפוואַרפן אויפן צווייטן. — דערביי גייט ער דער ערשטער צו צום אָרון־קודש, די איבעריקע גייען אים נאָך, אַלע גיבן זיך תקיעת־כף, אַלס עדות נעמען זיי דעם אָרון־קודש, צו האַלטן זיך איינס און קומען צו דער אַרבעט 7 אַ זייגער אין דער פרי.

נאָך מעריב, מ׳נעמט זיך צו דער אַרבעט ווי גאָרנישט געווען, קיינער רעדט דערפון נישט קיין וואָרט. ווען דער מאָנטיק איז אָנגעקומען, איז שוין דער „בעל־מלאכה״, הערשל דער שוואַרצער, 4 אַ זייגער באַגינען, אַזוי ווי שטענדיק, געווען אין פאַבריק. עס גייט אַוועק אַ האַלבע שעה, מ׳זעט נישט קיינעם. ער איז געוואָרן שטאַרק אומרוּיק און איז אַרומגעלאָפן איבער דער פאַבריק ווי אַ משוגענער. צום פאַבריקאַנט האָט ער מורא לויפן אָנזאָגן אַזאַ בשורה, צווייטנס, קאָן ער אים אין אַזאַ פריִער שעה נישט וועקן און ער ווייסט נישט וואָס צו טאָן. ענדלעך פּלאַצט זיין געדולד, ער לויפט אַרויס אין גאַס, לויפט הינטער די לאָדנס פון די אַרבעטער, אפשר וועט ער עפּעס הערן, אָבער אומעטום איז שטיל, מ׳הערט נישט קיין שאָרך, ער לויפט צוריק אין פאַבריק, מ׳זעט נישט קיינעם.

ווען עס רוקט זיך אונטער דער זייגער צו 7 און ס׳קומט אָן דער ערשטער בערשטער, וואַרפט זיך הערשל דער שוואַרצער אויף אים מיטן גאַנצן כעס און מיט די פויסטן דראָט ער אים, שרייענדיק ביז הייזעריק ווערן:

— בונטעווען ווילט איר זיך? נישט פאָלגן ר׳ גדליהן וועט איר? וואַרטס! ר׳ גדליה וועט נאָר אויפשטיין, דערצייל איך אים די גאַנצע מעשׂה. אַרויסוואַרפן וועט ער אייך, ווי די הינט!

ביסלעכווייז קומען אָן אַלע בערשטער און 7 אַ זייגער שטעלט מען זיך צו דער אַרבעט. קיינער רעדט נישט אַ וואָרט, פּונקט ווי עס זאָל גאָרנישט זיין, און דאָס צערייצט נאָך מער דעם „בעל־מלאכה״, וועלכער האַלט אין איין שרייען. זעענדיק, אַז קיינער ענטפערט אים נישט, לויפט ער אַוועק צו ר׳ גדליהן, דערציילן אים, וואָס ס׳איז געשען.

די אַרבעטער וואַרטן מיט אומגעדולד, וואָס דאָ וועט ווייטער זיין. צוריקגע־קומען איז אָבער ר׳ הערשל דער שוואַרצער אַליין און שטיל מורמלענדיק

עפעס אונטער דער נאָז, האָט ער זיך געשטעלטביים וואַרשטאַט צו דער אַרבעט.

וואָס ער האָט גערעדט מיט ר׳ גדליהן און וואָס ער האָט אים געענטפערט, איז געבליבן אַ סוד ביז היינטיקן טאָג.

דאָס נייעס האָט זיך שנעל פאַרשפּרייט אין שטאָט צווישן די אַרבעטער פון אַלע בערשטער־פאַבריקן. דעם צווייטן טאָג איז שוין דאָס קומען אַ זייגער 7 צוגעגאַנגען רויִק. אין אַ וואָך אַרום איז אויך גיטל־סימעס פאַבריק צוגע־שטאַנען צו דער נייער אָרדענונג און אין אַ פּאָר וואָכן אַרום — אויך די איבעריקע פאַבריקן. אַזוי אַרום איז, אַ דאַנק דעם טויט פון די וועקערס, אָפּגע־שאַפט געוואָרן דאָס אויפשטיין 4 באַגינען צו דער אַרבעט.

ביסלעכווייז האָט מען פאַרגעסן, אַז מ׳האָט אַ מאָל געאַרבעט פון 4 באַגינען, און אויך די פאַבריקאַנטן האָבן זיך דערצו צוגעוווינט, אָבער דער נאָמען „בונטאָווּשטשיקעס" איז געבליבן ווי אַ פלעק אויף די אַרבעטער פון ר׳ גדליה בלאַנקשטיינס פאַבריק.

נאָך דער „מעסע"

דער בערשטער־סעזאָן פלעגט זיך יעדעס יאָר אָנהייבן חנוכה־צייט און זיך ענדיקן פּאַר אָדער נאָך תשעה־באב. דעמאָלט פלעגן די אַרבעטער פון ר׳ גדליה בלאַנקשטיינס פאַבריק, צוגלייך מיט די בערשטער פון די רעשט פאַבריקן, אַרויסגיין אין גאַס אַריין, כמעט מיט ליידיקע קעשענעס, ווייל קיין איבעריקע פּאָר קערבלעך איז פון די פאַרדינסטן קיין מאָל נישט געבליבן, כאָטש מ׳האָט שווער און ביטער געאַרבעט טעג און נעכט אָן שום אָפּרו. באַלד האָט זיי אָנגע־הויבן צו עגבערן אין מוח די האַרבע שאלה: ווו נעמט מען אויף פּרנסה אין די פּאָר חדשים, ווען קיין אַרבעט איז נישטאָ?

די ערשטע פּאָר טעג זענען נאָך ווי ס׳איז אַריבער, ווייל מ׳האָט נאָך געהאַט די לעצטע פּאָר גראָשן, וואָס מ׳האָט אָפּגענומען פּאַר דער לעצטער וואָך, אָבער וואָס אַ טאָג ווייטער, זענען די אַרבעטער אַרומגעגאַנגען מיט מער פינצטערע אויסגעלאָשענע אויגן. די פּאָר גילדן האָבן זיך אויסגעלאָזט... אין גאַס האָט מען שוין באַגעגנט ר׳ גדליהס משולחים, ראובן גרושקע און יודל דעם שוואַרצן, וועלכע זענען געקומען פון די ווייטע רוסישע שטעט און שטעט־לעך אָן אַ ביסל חזיר־האָר, און דאָס האָט שוין אין גאַנצן אויסגעלאָשן זייער האָפענונג.

די ביטערע צייט פון די בערשטער האָבן טאַקע פאַרשטאַנען אויסצונוצן די „פּאָדריאַטשיקעס", וועלכע האָבן זיך אונטערגענומען אויסצוברוקירן דעם מאַרק און אַנדערע גאַסן, אויף וועלכע מ׳איז געגאַנגען ביז די קני אין וואַסער און אין בלאָטע, און נישט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, האָבן זיי פּאַר אַ נישטיקן פּרייז זיך געמוזט אונטערנעמען צו העלפן ברוקירן דעם מאַרק און די אַנדערע שטאָטישע גאַסן.

פלעגט קומען דער פאַרנאַכט, פלעגן ייִדן קומען זען, ווי די גאַנצע מחנה בערשטער, אָפּגעגאָסענע מיט שווייס, אַרבעטן שווער, און ווען איינעם פון זיי האָט זיך נאָך געגלוסט צו מאַכן אַ געלעכטער, פלעגט ער טרייסטן זיינע חברים און זאָגן: זאָל זיך אונדז דוכטן, אַז מיר זענען אין מצרים... די רעשט האָבן ביטער געשמייכלט, נאָר איין משה־הערש „קעטשעבאָנדע" האָט קומענדיק באַגינען צו דער אַרבעט און דערזעענדיק דעם באַרג שטיינער זיך דערשראָקן און געפרעגט: — וואָס? אָט דעם באַרג שטיינער וועל איך דאַרפן טראָגן? — מיט די רייד איז ער אַנטלאָפן פון מאַרק, ווו די אויגן האָבן אים געטראָגן... די איבעריקע עלטערע בערשטער, אָדער שוואַכערע, וועלכע האָבן זיך נישט געקאָנט אונטערנעמען די אַרבעט ביי די שטיינער, האָבן געמוזט פאַר דרייסיק גראָשן אַ טאָג זיך פאַרדינגען פאַר שמייסערס ביי בעלי־עגלהס, אָדער פלעגן „מאָכעווען" און אַרומקלעפן די הייזער ביי די באַלעבאַטים, וועלכע האָבן זיך אַזוי אַרום פאַר וואָלוול געלט יעדעס יאָר באַוואָרנט פאַר די אָנקומענדיקע ווינטערדיקע פרעסט.

אַזוי האָט זיך געצויגן ביז פאַר חנוכה, און ווען מ׳האָט דערשפּירט, אַז די משולחים זענען שוין אַוועקגעפאָרן צוריק אין די ווייטע מקומות און דער סעזאָן רוקט זיך אָן, איז מען געוואָרן צוריק מונטער: מ׳גייט דאָך שוין צוריק אין פאַבריק אַריין, אין אמתן גן־עדן...

ווען דער קוים דערוואַרטער טאָג איז אָנגעקומען, זענען די בערשטער מיט פרייד זיך צונויפגעקומען, אַ סך פריִער ווי שטענדיק, אין זייערע פאַבריקן און מ׳האָט געשמאַק זיך גענומען צו דער אַרבעט.

אָפּאַרבעטנדיק אַ פּאָר וואָכן, האָט מען אין דער פאַבריק פון ר׳ גדליה בלאַנקשטיין גענומען פילן, אַז עס רוקט זיך אָן דער אמתער יום־הדין. דער „בעל־מלאכה" איז געווען שטאַרק דענערווירט און האָט געהאַלטן אין איין אַרומלויפן פון פאַבריק צו ר׳ גדליהן און פון דאָרט צוריק אין פאַבריק אַריין, און ווען אַן אַרבעטער האָט אים שטיל און מיט שטאַרק דרך־ארץ געפרעגט די סיבה, האָט ער נאָך שטילער געענטפערט: ר׳ גדליה קלויבט זיך צו פאָרן קיין לייפּציג אויף דער „מעסע".

אין אַ פּאָר טאָג אַרום האָט מען טאַקע געזען, ווי עס פאָרט צו אַ בויד צו ר׳ גדליהס הויז. ר׳ גדליה איז אַרויסגעקומען יום־טובדיק אָנגעטאָן, האַלב ייִדישלעך, האַלב דייטשיש, דאָס שוואַרצע בערדל שיין פאַרקעמט, ר׳ הערשל דער שוואַרצער האַלט אין איין אַראָפּטראָגן קוישן און פעקלעך, אויך די פושקע מיטן צילינדער און לייגט אַלץ אַריין אין דער בויד. מיט יעדער מינוט וואַקסט דער עולם אויפן גאַס, וואָס קוקן פאַרגאַפט אויף ר׳ גדליהן וועלכער גייט מאַכן אַזאַ ווייטע נסיעה, וואָס איז אין יענער צייט געווען פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות.

ווען די בויד פאָרט אָפּ, ווינטשט אים דער עולם, ער זאָל געזונטערהייט צוריקקומען, דער „בעל־מלאכה" באַגנוגנט זיך אָבער נישט מיט דעם און לויפט

נאָך אַ היפּש שטיקל וועג נאָך דער בויד און האַלט אין איין ווינטשעווען, ווען ער קאָן שוין נישט נאָכלויפן, בלייבט ער שטיין, כאַפּט אָפּ אַ ביסל דעם אָטעם און גייט לאַנגזאַם צוריק אין פאַבריק.

ווען עס זענען אַדורך די ערשטע צוויי וואָכן, האָבן די אַרבעטער און דער עיקר דער „בעל־מלאכה" שוין געוואַרט אויף אַ גרוס פון דער „מעסע", ווייל די אַרבעטער האָבן געוווּסט די צרות, וואָס זיי קומט אויס צו ליידן, ווען די „מעסע" איז חלילה אַ שלעכטע, דער „בעל־מלאכה" גייט דעמאָלט אַרום שטאַרק פאַרמרה־שחורהט, וואַרפט זיך אויף יעדערן, זאָגט חסרונות אויף דער אַרבעט, זידלט און נישט איין מאָל כאַפּט מען אַ קלאַפּ, וואָס מ'שלינגט אַראָפּ און מען מאַכט אַ שווייג.

און אָט אין אַ דינסטיקדיקן טאָג איז פּלוצלונג אָנגעקומען אַ גוטער גרוס פון ר' גדליהן. די סחורה איז געלייזט געוואָרן און דערצו פאַר אַ גוטן מקח. אין פאַבריק איז „שמחת־תורה", דער „בעל־מלאכה" איז פריילעך, וואַרפט אַריין אַ גוט וואָרט און די בערשטער פילן, ווי אַ שטיין וואָלט זיי אַראָפּ פון האַרץ...

אַז ר' גדליה איז צוריקגעקומען, האָט ער געברענגט ר' הערשל דעם שוואַרצן פון לייפּציג אַ מתנה: אַ טאַבאַק־פּושקעלע, און ווען ר' הערשל דער שוואַרצער איז געקומען שבת אין בית־המדרש צום דאַווענען, האָט ער גענומען טיילן דעם עולם אַ שמעק טאַבאַק, כדי מ'זאָל זען די טייערע מתנה, וואָס ער האָט באַקומען פון ר' גדליהן. דער עולם קאָן זיך גאָר זאָט נישט אָנקוקן, יעדער נעמט עס אין האַנט און פון אַלע זייטן הערט מען באַגייסטערטע אויסרופן:

— אָוואַ, אַזש פון „דייטשן־לאַנד" געברענגט! אַוודאי פון פּימסנהאָלץ, ר' גדליה האָט געמוזט האָבן אַ גוטע „מעסע", אַז ער האָט נישט פאַרגעסן אין זיין „בעל־מלאכה".

דער שמועס וועגן טאַבאַק־פּושקעלע און וועגן דער „מעסע" איז שוין געווען די טעמע פון גאַנצן שבתדיקן טאָג אין בית־מדרש און אויף מאָרגן אין אַלע פאַבריקן און די אַנדערע „בעלי־מלאכות" האָבן אים שטאַרק מקנא געווען, וואָס ער האָט אַזאַ „גאָלדענעם" פאַבריקאַנט, וועלכער פאַרגעסט נישט זיין „בעל־מלאכה" אפילו אויף דער „מעסע".

עס קומען פרעמדע

אין יאָר 1890 איז פון בערלין געקומען קיין מעזריטש אַ חזיר־האָר־בראַנזשיסט מיטן נאָמען ליופּקע. באַקענענדיק זיך נענטער מיט דער פאַבריקאַציע פון חזיר־האָר און זעענדיק, אַז מען אַרבעט די „רויע" אַרבעט, האָט ער אַוועקגעשטעלט אַ פאַבריק פאַר אַ נייעם מין, צו יענער צייט, „געקאָכטע" אַרבעט, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ נייעס. צו דער דאָזיקער נייער אַרבעט האָט מען געדאַרפט האָבן אַ סך הענט צום קלויבן, בינדן און וואַשן, האָט מען דערצו אָנגעהויבן באַנוצן יונגע בחורים און מיידלעך און מיט יעדן טאָג האָבן זיך געמאָלדן נייע מענטשן צו דער אַרבעט.

די אַלטע בערשטער, וואָס האָבן זיך געהאַלטן פאַר מיוחסים און קוואַלי־פיצירטע אַרבעטער, האָבן לכתחילה חוזק געמאַכט פונעם דייטש מיט זיינע אַרבעטער און סחורה צוזאַמען, אָבער גאָר אין אַ קורצער צייט אַרום, האָט שוין די פאַבריק באַשעפטיקט אַ סך אַרבעטער, אַלטע און יונגע. ליופּקע אַליין פלעגט גאַנצע טעג אַרבעטן אין פאַבריק, ווייזנדיק די פּריש־צוגעקומענע אַרבעטער, ווי מ׳דאַרף זיך נוהג זיין ביי דער פרישער אַרבעט.

ער האָט אויך געלערנט די בעקערס ווי אַזוי צו טריקענען די געבונדענע בינטעלעך, וועלכע מ׳האָט שפּעטער גענומען אַרבעטן נישט פון סיבירער און אַנדערע רוסישע סחורות, נאָר אַפילו פון פּוילישע חזיר־האָר און פון (אָפּפאַל פון חזיר־האָר), וועלכע פלעגן דורך די מיידלעך און יונגוואַרג ווערן געוואַשן, געווייַסט און געטריקנט. מיט יעדן טאָג האָט די דאָזיקע אַרבעט צוגעצויגן מער יונגוואַרג, צום מיינסטן מיידלעך.

ווען די איבעריקע פאַבריקאַנטן האָבן דערזען, אַז די פאַבריקאַציע פון די „געקאָכטע" פאָדערט וויניקער קאַפּיטאַל און גיט גרעסערע פאַרדינסטן, האָבן זיי אויך ביסלעכווייז זיך גענומען צו דער דאָזיקער אַרבעט, און וואָס מער פאַבריקן ס׳האָבן זיך געשאַפן, אַלץ מער הענט האָט מען געדאַרפט. די אַרבעטער־אַרמיי איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. דער יחוס איז אַלץ מער פאַרשווונדן, און די חברה יונגוואַרג, וואָס האָט גענומען פאַרדינען אַ פּאָר גילדן אַ וואָך, האָט זיך שוין שבת אויסגעפּוצט אין קאָרטענע אוברעניעס מיט גומענע קעלנערלעך. די עטלעכע פאַבריקאַנטן, וואָס זענען צו אַזעלכע דערשיינונגען גאָרנישט געוווינט געווען, האָבן זיך געבלאָזן און פלעגן ביי זיך אין די פאַבריקן אויפוואַרפן זייערע מענטשן, אַז די בערשטערלעך ווערן עפּעס גאַנצע דייטש־לעך, און מען טוט זיך שוין אָן מעשה בעל־הבית...

דאָס זעלביקע יאָר איז אויך געקומען צו פאָרן פון אַמעריקע איינער, שמחה־יוקלס, וועלכער האָט, צוקוקנדיק זיך צו דער שווערער אַרבעט פון די מעזריטשער בערשטער, און באַקענענדיק זיך דעמאָלט מיט הערשל־יאַנקל־הערשקעס, נוסקע קאָרשיץ און נאָך אַ פּאָר „בעל־מלאכות", האָט ער זיי גענומען דערציילן, ווי אַזוי מ׳אַרבעט אין אַמעריקע און אַז מען טאָר נישט דערלאָזן, אַז מענטשן זאָלן אַרבעטן ערגער ווי פערד. די ערשטע צייט האָבן די „בעל־מלאכות" אַפילו נישט געוואָלט הערן דערפון, נאָר ווען שמחה־יוקלס איז נישט אָפּגעשטאַנען און זיי גענומען אויפווייזן, אַז אַזוי טאָר דאָס נישט זיין, איז אים ביסלעכווייז געלונגען זיי איבערצוציגן און מ׳האָט באַשטימט, אַז שטילערהייט זאָל יעדער „בעל־מלאכה" אָנזאָגן זיין פאַבריק צונויפצוקומען זיך אַ שבת־בייטאָג אין גרויסן בית־המדרש און מ׳זאָל זיך דורכשמועסן.

אין אַ געוויסן שבת־בייטאָג האָט מען געזען, ווי איינציקווייז שאַרן זיך בערשטער אַריין אין בית־המדרש, שמחה־יוקלס איז שוין געזעסן ביים טיש, מיט אַן אָפענעם משניות, פון יוצא־וועגן, די אַרבעטער, ווער שטייענדיק און ווער זיצנדיק אַרום אים, הערן אים אויס, ער רעדט שטיל און מאַכנדיק מיט

ביידע הענט, זאָגט ער מיט האַרץ: ווו זעט מען דאָס, אַז מענטשן זאָלן אַרבעטן שבת צו נאַכטס? שבת, זאָגט ער, דאַרף מען אַ גאַנצן מעת־לעת רוען, און אין ערגעץ טרעפט נישט, אַז מענטשן זאָלן אַרבעטן זומער ביז שטאָק נאַכט, אין ־יינטער ביז 12 ביי נאַכט. פערד זענט איר, נישט קיין מענטשן! פאַר וואָס גיט איר אַוועק דאָס געזונט און איר אַרבעט אָן אַ צייט און אָן אַ ציל? מיר דאַרפן אַרבעטן, אַזוי ווי אין דער גרויסער וועלט: 11 — 12 שעה אַ טאָג!

די אַרבעטער שטייען מיט אָפענע מיילער און שלינגען די ווערטער, אַנדערע שאָקלען צו מיט די קעפּ און די יינגערע זענען אין גאַנצן מיט אים מסכים. דאָס רעדן האָט נאָך געדויערט גאַנץ לאַנג, אָבער אַ פעולה האָט עס געהאַט. די קליינע אַסיפה פון די בערשטער האָט באַשלאָסן איבערצורעדן מיט די רעשט אַרבעטער, און אין אַ וואָך אַרום האָט זיך דאָס אָנגעהויבן. מ׳איז נישט געקומען אַרבעטן שבת צו נאַכטס, אין איין פאַבריק אויף פּראָבע, נאָך דעם האָט מען פּרובירט אין אַ צווייטער פאַבריק נישט קומען שבת צו נאַכטס צו דער אַרבעט, און צום סוף האָט מען אין אַלע פאַבריקן אויפגעהערט אַרבעטן שבת צו נאַכטס און אַ גאַנצע וואָך האָט מען געאַרבעט 12 שעה אַ טאָג.

די פאַבריקאַנטן האָבן זיך די ערשטע צייט געברוגזט און נישט געוואָלט מסכים זיין אויף דעם. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס שטאַמט פון שׂמחה־יוקלס קאָפּ, נאָר סוף־כל־סוף האָבן זיי נאָכגעגעבן, און אויב אַ פאַבריקאַנט האָט אַ מאָל געוואָלט זיך שטילן דעם כעס, איז ער אַראָפּגעקומען אַ זייגער 10 ביי נאַכט אין פאַבריק אַריין און זיך אָנידערגעשטעלט זען ווי מ׳אַרבעט. די צייט אַהיימצוגיין איז שוין לאַנג פאַריבער, נאָר אַז דער באַלעבאָס שטייט, פּאַסט דאָך נישט אַוועקצולייגן די אַרבעט און אַוועקצוגיין, איז מען געשטאַנען און מ׳האָט געאַרבעט ביז דער פאַבריקאַנט האָט באַוויליקט אַרויסצוגיין. ערשט דעמאָלט האָט מען אויף גיך אַראָפּגעוואָרפן די פאַרטעכער און מ׳איז אַהיים־געלאָפן.

דער מאַרק־האַנדל מיט אַרבעטער

פאַר „חמשה־עשׂר" איז מיט אַ פּאָר טעג פריער געוואָרן לעבעדיק. די אַרבעטער זענען נאָכן ענדיקן די אַרבעט נישט באַלד אַהיימגעגאַנגען, נאָר געבליבן שטיין אין אַ קופּקעלע צוזאַמען אין הויף, ווו יעדער האָט געגעבן זיינע פּאָר גראָשן דעם עלטסטן בערשטער, וועלכער פלעגט דאָס געלט צונויפנעמען.

„חמשה־עשׂר" אין דער פרי איז שוין געלעגן אַ חוב אויף דעם, וואָס האָט צונויפגעזאַמלט די פּאָר גילדן, איינצוקויפן באָקסער מיט פייגן און איינפּאַקן עס אין בייטלען פאַר דעם „בעל־מלאכה" און פאַר דער באַלעבאָסטע. דער סוחר איז אָבער אויך נישט שולדיק געבליבן און „חמשה־עשׂר" פאַר נאַכט פלעגט ער מיט זיינע מענטשן און „בעל־מלאכה" בראש, גיין אין אַ הינטער־שענק, ווו מ׳האָט אויף זיין חשבון זיך אונטערגעהאַלטן ביי עטלעכע פלעשלעך

ניינציקער און געשמאַק צוגעביסן. ווען מ'איז שוין געווען אַ ביסל בגילופין, איז מען אַוועק צו ר' משה־גדליה וויינשענקער, ווו מ'האָט פאַרבראַכט ביז האַלבע נאַכט ביי וויין און ביר, פאַר וועלכן ס'האָבן שוין געצאָלט די אַרבעטער. און אַז אין קאָפּ האָט שוין נישקשהדיק אָנגעהויבן רוישן און אין די קעשענעס איז ליידיק געוואָרן, האָט מען זיך ביסלעכווייז אַרויסגערוקט, אונטערברומענדיק אַ ניגונדל פון שבתדיקן דאַווענען. אַזוי פלעגט זיך דאָס איבערחזרן יאָר־איין, יאָר־אויס, ביז חול־המועד, ווען דער „זמן" האָט זיך געענדיקט.

חול־המועד זענען אַלע בערשטער געווען פריי, קיינער האָט קיין שטעלע נאָך נישט געהאַט, ווייל דער „זמן" הייבט זיך אָן באַלד נאָך יום־טוב, ווען יעדער מוז זיך ווייטער פאַרדינגען צו דער אַרבעט. ווער ס'האָט זיך נישט פאַרזאָרגט קיין אָרט צו דער אַרבעט, איז אַ גאַנצן „זמן" געבליבן גיין ליידיק. ס'איז דעריבער קיין ווונדער נישט געווען, וואָס באַלד דעם ערשטן טאָג חול־המועד, פון באַגינען אָן, איז דער ניי־אויסברוקירטער מאַרק פול געווען פון די בערשטער. טייל זענען געשטאַנען אָנגעשפּאַרט ביי דער פאַרענטשע פון יאָסעלע ראַגאָזשיקס בודקע אין מיטן מאַרק און געשמועסט שטיל וועגן דעם, ווו דאָס מזל וועט אים דעם „זמן" פאַרוואַרפן און ווער עס וועט זיין דער „בעל־מלאכה" זיינער. שפּעטער אַ ביסל האָט מען געזען, ווי עס קומען אויף ביסלעכווייז אָן די סוחרימלעך פון די קלענערע פאַבריקן און די „בעל־מלאכות" פון די גרעסערע פאַבריקן, וועלכע זענען געקומען אויפן מאַרק זיך אויסדינגען מיט די אַלטע אַרבעטער זייערע, אָדער פאַרבייטן די פריִערדיקע אויף אַנדערע.

די סוחרימלעך און די „בעל־מלאכות" פלעגן זיך אַרומדרייען אַ פּאָר מאָל איבערן מאַרק, באַקוקנדיק די סחורה. אויף וועמען איינער האָט געוואָרפן אַן אויג, האָט ער אים אַוועקגערופן אין אַ זייט, שטיל מיט אים אונטערגע־האַנדלט, דערלייגט אַ פּערטעלע אָדער אַ האַלב קערבל און ווען מ'איז צווישן זיך פאַרטיק געוואָרן, איז דאָס געשעפט געוואָרן געשלאָסן.

אַ סך אַרבעטער, וועלכע האָבן זיך שוין אַ לענגערע צייט אַרומגעדרייט איבערן מאַרק און האָבן נאָך אַלץ אויף זיך קיין בעלן נישט געהאַט, האָבן זיך אַרויסגעשטופּט פון פאָרנט און זענען פאַרבייגעגאַנגען דעם „בעל־מלאכה" אָדער סוחרל און מקבל־פנים געווען אים מיט אַ ברייטן „גוטמאָרגן" און אַ שמייכל, וועלנדיק אַ פּנים דערמיט נושא־חן־זיין ביי זיי. און ווען מ'האָט געזען, אַז ס'קומט אונטער דער פאַרנאַכט, האָט מען אַליין זיך באַמיט אָנצוקניפּן פאַרבינדונגען מיטן „בעל־מלאכה". מ'איז אַפילו באַשטאַנען אויף אַ הוספה פון אַ גילדן אָדער אַ צוואָנציקער, אַבי צו קריגן אַ „בעל־הביתטע" (דעם נאָמען „בעל־הבית" האָט מען נישט דערוועגט צו דערמאָנען). האָט עמעצן פון די אַרבעטער זיך פאַרגלוסט צו פאַרעקשנען, איז ער נעבעך געבליבן אויף דער „פליישבאַנק", אָן אַרבעט ביזן צווייטן „זמן".

ווען ס'איז שוין טונקל געוואָרן אין דרויסן, זענען שוין אַלע אַרבעטער

פאַרקויפט געוועז צו די „בעל־הביתטעס". נאָר איינעם, אהרן בלאַט, האָט זיך פאַרוואָלט אַ פּערטעלע אַ הוספה און דער „בעל־מלאכה" האָט זיך איינגע־עקשנט און בשום אופן נישט געוואָלט נאָכגעבן, ס'האָט נישט געהאָלפן דאָס רעדן מיט גוטן און בייזן. קיין שום סוחרל דאַרף שוין נישט קיין אַרבעטער, די „בעל־מלאכהס" האָבן שוין זייערע סוחרימס פאַבריקן פאַרפולט, אהרן בלאַט וויל נישט נאָכגעבן. דער איינציקער „בעל־מלאכה" גייט אַוועק פון אים און שרייט אים נאָך אַוועקגייענדיק: דיין עקשנות וועט דיר געבוג געלט און געזונט קאָסטן. מער רעדן וויל ער שוין מיט אים נישט. ער קלייבט דאַן צונויף זיינע נייע צוגעקומענע מענטשן און מ'גייט אַריין צו ר' משה־גדליה וויינשענקער אויסטרינקען אַ גלעזל ביר, „מ'באַנעצט" דעם דורכגעפירטן האַנדל. די אַרבעטער, קומענדיק אַהיים און נישט באַוויזנדיק צוצומאַכן די טיר, ווערן דורך זייער בני־בית באַוואָרפן מיט פראַגן: נו, געקריגן אַ „בעל־הביתטע"? באַקומען אַ הוספה? און ווען דער אַרבעטער ענטפערט „יאָ", ווערט די שׂמחה אין לשער, מ'דערלאַנגט אים רחבותדיק די וועטשערע. דער אַרבעטער נעמט דערציילן, ווי אַזוי דאָס געשעפט איז צוגעגאַנגען, צעלייגט דאָס אַלץ אויף טעלערלעך, און די שטובמענטשן קוקן אים גלייך אין מויל אַריין, קוויקן זיך ממש מיט יעדער וואָרט זיינס, וואָס עס איז אים געלונגען זיך צו פאַרקויפן און דערצו מיט אַ פּערטעלע אָדער אַ האַלבן רובל אויף דער וואָך הוספה.

אהרן בלאַט איז טאַקע אַרומגעגאַנגען אַ גאַנצן „זמן" אָן אַרבעט און ס'איז מקויים געוואָרן דאָס, וואָס דער מעקלער האָט אים צוגעזאָגט. דער „זמן" האָט אים טאַקע געבוג געזונט און געלט געקאָסט און אַלץ צוליב דעם פּער־טעלע הוספה, וואָס ער האָט געוואָלט.

די „שבועה"

ס'זענען שוין אַריבער אַ שיינע פּאָר יאָר זינט ס'איז אָפּגעשאַפט געוואָרן דער שבת צו נאַכטס. די אַרבעטער זענען שוין געוווינט געוואָרן מיטן „לוקסוס" צו אַרבעטן 12—13 שעה אַ טאָג. זיי האָבן שוין לאַנג פאַרגעסן די צייט, ווען מ'האָט געאַרבעט 20 און 22 שעה אַ מעת־לעת, און פלעגט עמעצער אַ מאָל, אַ שבת פאַר מנחה אין בית־מדרש, פּרוּוון דערמאָנען דערפון, פלעגן די אַרבעטער שווער אָפּזיפצן און בעטן מ'זאָל וועגן דעם אויפהערן צו רעדן.

די איינציקע, וועלכע האָבן בשום אופן זיך נישט געקאָנט צוגעוווינען צו דעם „שווילטאָג", פון די אַרבעטער, זענען געווען די גרויסע פאַבריקאַנטן און אַמערסטן פון זיי האָט דערפון געליטן ר' גדליה בלאַנקשטיין, וועלכער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פאַרבאַהאַלטענער שׂנאה צו דער נייער אַרבעט וואָס מ'האָט גערופן „געקאַכטע", צו ליופּקען, און בכלל צו אַלע אַרבעטער וועלכע זענען געווען „בונטאָווטשיקעס".

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט טאַקע ר' גדליה בלאַנקשטיין ליקווידירט זיין

פאַבריק. ער האָט אַרויפגערופן צו זיך זיין פאַרטרויונג־מענטש, ר׳ משה העפּ־נער, און געהייסן אים פאַרקויפן דאָס הויז, ווו ער האָט געוווינט און ווו זיין פאַבריק האָט זיך געפונען, און מיט האַק און פּאַק איז ער אין אַ קורצער צייט אַרום אַרויסגעפאָרן, איבערלאָזנדיק אַ קללה די „בונטאָווששיקעס״, ליופקען און שמחה־יוקלס, פאַר וואָס זיי האָבן צעשטערט זיין רויִק לעבן און די גוטע געשעפטן. דאָס הויז האָט אָפּגעקויפט דער ניי־אָנגעקומענער סוחר ר׳ מעלע בראָנשטיין, וועלכער האָט זיך גראָד אין יענער צייט באַזעצט מיט זיין פאַמיליע אין מעזריטש און וועלכער האָט דעמאָלט געפירט גרויסע געשעפטן מיט לוקסוס־פערד, וואָס זענען געברענגט געוואָרן פון טיף רוסלאַנד און איבערגעטראַנספּאָר־טירט געוואָרן קיין אויסלאַנד. ר׳ גדליה בלאַנקשטיינען האָט אויך נאָכגעטאָן די פאַבריקאַנטקע גיטל־סימעס, וועלכע האָט אויך ליקווידירט איר גרויסע פאַבריק, זי איז אָבער געבליבן זיצן אין מעזריטש און האָט געגעסן פון גרייטן. אַזוי האָט זיך געענדיקט די ממשלה פון די 2 גרויסע פאַבריקאַנטן אין מעזריטש, וועלכע זענען אין גיכן פאַרגעסן געוואָרן.

די אַרבעטער האָבן זיך אָבער דערפון ווייניק גענומען צום האַרצן, ווייל אין משך פון אַ קורצער צייט זענען אַלץ מער און מער אויפגעקומען נייע פאַבריקן, וועלכע האָבן שוין צו דער „געקאָכטער״ אַרבעט נישט געדאַרפט אַזעלכע קאַפּיטאַלן. די אַרבעטער פון די גרויסע פאַבריקן האָבן באַקומען אַרבעט אין די נייע פאַבריקן און ס׳איז אויך געווען אַ פאָדערונג אויף נייע אַרבעטער.

די „בעל־מלאכות״, די פריִערדיקע תקיפים, זענען אויך געוואָרן אַנדערש. די שטרענגקייט זייערע איז געבראָכן געוואָרן, זיי האָבן זיך ביסלעכווייז גענומען חברן מיט די אַרבעטער.

שבת ביי טאָג, נאָכן עסן, פלעגט מען זען ווי חברה יונגוואַרג, בערשטער, שפּאַצירן זיך „אויסגעסטראָיעט״ אויפן שאָסיי, פריִער בגנבה, קיינער זאָל נישט באַמערקן, און ווייטער איז די חרפּה ביסלעכווייז אַראָפּגעוואָרפן געוואָרן. צום מערסטן האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן אַ קליינע גרופּע יונגע בערשטער, וועלכע איז געגאַנגען אין דער געזעלשאַפט פון אַ פּאָר עלטערע בערשטער, און האָבן זיך אויפמערקזאַם צוגעהערט ווי די עלטערע רעדן צווישן זיך שטיל. ווען זיי האָבן זיך געפונען אַ ביסל ווייטער אויפן שאָסיי, איז דער שמועס הייסער געוואָרן. געהיצט האָבן זיך די עלטערע בערשטערס — שמחה־יוקלס, לייבל שמחה־לייזערס, יצחק קוואָקע און יודל הענטשעס. דער שמועס פלעגט דויערן אַ לענגערע צייט, ביז ס׳פלעגט טונקל ווערן, און דעמאָלט איז מען זיך צעגאַנגען אַהיים.

די שפּאַצירן פלעגן זיך איבערחזרן אַלע שבת מיט גרעסערע גרופּעס אַרבע־טער. צום סוף איז אָפּגערעדט געוואָרן זיך צונויפצוקומען אַ געוויסן שבת אין בערשטער־בית־המדרש, בכדי זיך דורכצורעדן.

אין גיכן איז מען זיך טאַקע צונויפגעקומען אין בית־מדרש, וואָס איז געוואָרן פול און אַ סך אַרבעטער האָבן געמוזט אַוועקגיין, ווייל ס׳איז שוין געווען

צו ווייניק אָרט. שׂמחה־יוקלס האָט גערעדט וועגן דעם, אַז מ׳דאַרף גרינדן אַ „חברה״, כדי אַלע זאָלן זיין איינס, און אַלע בערשטער מוזן געהערן צו דער דאָזיקער „חברה״. ער לייגט טאַקע פאַר אַ נאָמען צו געבן די „חברה״ מיטן נאָמען „פּועלים״. אַלע זענען מסכים, און ער באַשטימט, אַז אַלע בערשטער זאָלן צאָלן אַ צענערל אַ וואָך, כדי צו שאַפן אַ פאָנד פאַר קראַנקע בערשטער. אין אמתן האָט שׂמחה־יוקלס דעמאָלט געקלערט און ער האָט דאָס אַפילו מגלה געווען פאַר זיינע נאָענטסטע, אַז ער וויל שאַפן אַ „פּאָליטישע חברה״, נאָר מ׳טאָר דאָס נישט דערציילן די אַרבעטער, וועלכע ווייסן גאָרנישט מיט וואָס מ׳עסט דאָס און מ׳מוז זיי אַזוי אַרום ביסלעכווייז אָרגאַניזירן.

די פאַרזאַמלונגען האָבן זיך אין בית־המדרש אָפטער איבערגעחזרט, מ׳האָט אויך געבעטן שמואל־יאַנאָווער, אַז ער זאָל „אָוועקלייגן״ אַ דרשה פאַר די אַרבעטער און ער האָט זיי צוליב געטאָן. אין אַ געוויסן שבת האָט ער געהאַלטן אַ דרשה פאַר די אַרבעטער און אויפגעוויזן מיט מאמרים פון חז״ל און פון רש״י, באַשמאַלצן מיט אַ משל, אַז די אַרבעטער זענען אַזוי ווי ריטלעך פון אַ בעזעם: ווען זיי האַלטן זיך און זענען איינס, זענען זיי אַ כוח. מיט אַ גמרא־ניגון האָט ער זיך צעזונגען און געוואָרנט, אַז טאָמער וועלן זיי זיך חס־ושלום צעפאַלן, דעמאָלט וועט פון זיי גאָרנישט ווערן...

אַזוי זענען אַוועק שיינע עטלעכע חדשים, די בערשטער האָבן פּינקטלעך געצאָלט די צענערלעך פאַר די קראַנקע בערשטער און פאַר די צונויפגעזאַמלטע פאַר קערבלעך האָט מען טאַקע אַרויסגעשיקט קיין אָטוואָצק דעם קראַנק־געוואָרענעם בערשטער פישל פלאַסטערשטיין, און צוליב דעם זענען טאַקע צו די „פּועלים״ צוגעקומען אַלץ מער אַרבעטער. אין בית־מדרש איז שוין קיין אָרט נישט געווען זיך צונויפצוקומען און מ׳האָט באַשטימט צו מאַכן אַ גרעסערע „סאָבראַניע״ פון אַלע בערשטער ביים באַן, אונטער דער אייזערנער בריק.

אַ גאַנצע וואָך איז שׂמחה־יוקלס אַליין, ביז שפּעט אין דער נאַכט, אַרומגעלאָפן און אָפּגעוואָרט די אַרבעטער, ווען זיי זענען אַהיימגעגאַנגען פון די פאַבריקן, און האָט זיי אָנגעזאָגט דאָס אָרט, וווּ מ׳דאַרף זיך שבת צונויפקומען. אַזאַ אַרבעט האָט ער מורא געהאַט עמעצן אָנצוטרויען, ער אַליין האָט ביז פרייטיק שפּעט אין אָוונט מיט יעדן אַרבעטער איינגעטענהט. נישט גרינג איז עס אים אָנגעקומען, אָבער ער האָט נישט געזשאַלעוועט קיין רייד פאַר יעדערן, ביז יענער האָט אים געמוזט צוזאָגן צו קומען.

שבת, באַלד נאָכן טשאָלנט, איז שוין שׂמחה־יוקלס געווען אויפן פּלאַץ. נאָך אים זענען אונטערגעקומען יודל העגטשעס, לייבל שׂמחה־לייזערס, יצחק קוואַקע, און ביסלעכווייז זענען זיך צונויפגעקומען צווייווייז, דרייווייז, גרופּקעס בערשטער. דער פּלאַץ ווערט אַלץ געדיכטער פון אַרבעטער. שׂמחה־יוקלס „באַפעלט״ עטלעכע אַרבעטער, זיי זאָלן זיך אויסשטעלן אייניציקווייז, אויף יעדע הונדערט טריט, ביז אין שטאָט אַריין, און אויב מ׳וועט באַמערקן גיין אַהער אַ „קנעפּל״, זאָל מען איינס דאָס אַנדערע געבן „האַסלע״ דורך אַ סימן.

שׂמחה־יוקלס שטעלט אויס די אַרבעטער אין אַ ראָד, ער אַליין מיט יודל הענטשעס שטעלן זיך אין מיטן, ער הייבט אָן צו שטראָפן די אַרבעטער, וואָס לאָזן זיך טרעטן פון די סוחרים, פאַר וואָס מ׳האַלט זיך נישט איינס. צום סוף ווענדט ער זיך צו אַלע אַרבעטער, אַז אויב עמעצער איז נאָך נישט צוגעשטאַנען צו דער חברה „פּועלים״, זאָלן זיי זען דאָס צו טאָן. מ׳דאַרף — זאָגט ער — אַרבעטן ווייניקער שעהען, און אויב אַ סוחר וועט וועלן איינעם „קשיוודזשען״, אָדער אַרויסוואַרפן, זאָלן אַלע מיטגיין. דאָס אַלץ קאָן אָבער זיין נאָר דאַן, ווען אַלע בערשטער אין שטאָט וועלן זיין אין דער „חברה״.

די בערשטער הערן זיך איַין, שווייגן און ענטפערן נישט קיין וואָרט. אין דעם נעמט יודל הענטשעס אַרויס פון בוזעם אַ חומש, עפנט אים אויף און גיט אַ זאָג הויך צו די אַרבעטער: ווער עס שטייט צו צו אונדזער חברה „פּועלים״, זאָל שווערן ביים חומש! אַלע ווי איין מענטש שרייען אויס: — מיר שווערן! שׂמחה־יוקלס שמייכלט, הייבט אויף העכער דעם קאָפּ, און דעם ערשטן בעסטן, ווערמען ער כאַפּט אָן, נעמט ער פעסט אַרום און צעקושט זיך מיט אים. די אַר־בעטער צעגייען זיך ביסלעכווייז אַהיים, אין שטאָט ווייסט מען גאָרנישט, וואָס ס׳איז געשען, יעדער האַלט בסוד די גאַנצע געשיכטע, וואָס איז פאָרגעקומען שבת, אונטער דער בריק ביים באַן.

פון דעסטוועגן איז אָבער דערגאַנגען אַ קלאַנג צו וואָווע ווישניע, אַז זיין בעל־מלאכה, שׂמחה־יוקלס, בונטעוועט די בערשטער. ער האָט נישט לאַנג גע־קלערט און אַריינקומענדיק אין פאַבריק, האָט ער זיך צו אים מיט כעס צעשריגן: „שוין זאָל דיין פוס דאָ נישט זיין, ווערסט מיר צעבונטעוועון מיינע אַרבעטער? אַרויס פון מיין פאַבריק, בונטאָוושטשיק דו!״ שׂמחה־יוקלס האָט אויסגעטאָן דעם פאַרטעך און איז געווען גרייט אַוועקצוגיין, אָבער פּלוצלונג — ר׳ וואָווע גלייבט נישט זיינע אייגענע אויגן — וואַרפן אַלע בערשטער אַראָפּ פון זיך די פאַרטעכער און ווילן מיטגיין מיט שׂמחה־יוקלס. צוליב דעם אָבער, וואָס ס׳איז דעמאָלט געווען פאַר דער מעסע, סחורה האָט מען געדאַרפט, קיין ברירה איז נישט געווען, האָט וואָווע פאַרקריצט מיט די ציין, געהייסן זיך צוריקשטעלן צו דער אַרבעט, פון כעס פאַרקלאַפּט די טיר און אַנטלאָפן.

פון דעם שבת אָן איז מען זיך יעדן שבת צונויפגעקומען אין פאַרשידענע וועלדלעך און שאָסייען אויף „סאַבראַניעס״, אָבער דאָס איז פאָרגעקומען אַזוי שטיל און געהיים, אַז קיינער אין שטאָט האָט דערפון נישט געוווּסט.

צו דער חברה „פּועלים״ זענען אַלץ מער צוגעשטאַנען בערשטער פון פאַר־שידענע פאַבריקן און די „שבועה״ איז הייליק אָפּגעהיט געוואָרן פון אַלע.

דער אינספּעקטאָר פאַרזאָרגט זיי...

די חברה „פּועלים״ זענען וואָס אַ מאָל געוואָרן אַלץ שטאַרקער און גאָר אין גיכן איז שוין אַפילו קיין איין בערשטער נישט געבליבן אין שטאָט, וועלכער זאָל נישט האָבן געהערט צו דער חברה. מען האָט זיך דעמאָלט גענומען מיישב זיין

וואָס צו טאָן, כדי זיך לייכטער צו מאַכן די אַרבעט און אַז מ׳זאָל נישט דאַרפן אַרבעטן אַזוי פיל שעה אַ טאָג ; יעדן שבת זענען פאָרגעקומען „סאָבראַניעס״ אין פאַרשידענע ווערדלעך און מ׳האָט זיך געבראָכן דעם מוח צו געפינען עפּעס אַן עצה.

איין מאָל אין אַ שיינעם שבת־בייטאָג זענען זיך די עלטסטע צונויפגעקומען אויף אַ געהיימער „סאָבראַניע״, וואָס אַפילו די אייגענע בערשטער האָבן דערפון נישט געוווסט, און נאָך אַ לאַנגער אַמפּערניש איז מען געקומען צום אויספיר, אַז דאָס איינציקע מיטל, ווי אַזוי צו פאַרגרינגערן די אַרבעטס־צייט איז : זיך צו ווענדן מיט אַ „פּראָשעניע״ צום אינספּעקטאָר קיין שעדלעץ. צוליב דעם צוועק דאַרף מען צונויפנעמען ביי יעדן בערשטער אַ צענערל אויף די הוצאות, וואָס ס׳וועט דאַרפן קאָסטן.

אין אַ פּאָר טעג אַרום זענען שוין די צענערלעך געוואָרן צונויפגעקליבן. די בערשטער האָט מען דערווייל נישט דערציילט אויף וואָס פאַראַ צוועק די צענערלעך ווערן גענומען, כדי עס זאָלן זיך נישט דערוויסן דערפון די בעלי־הבתים. אָבער ווען די עטלעכע עלטערע בערשטער האָבן געפּרוווט זייער פּלאַן אויספירן, האָבן זיי אָנגעטראָפן אויף שוועריקייטן, אויף וועלכע זיי האָבן זיך גאָרנישט גערעכנט : ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ זוכעניש, ווער עס זאָל אָנשרייבן די „פּראָשעניע״.

אַ גאַנצע וואָך האָט געדויערט דאָס זוכן ביז ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס געפינט זיך נישט קיינער אין שטאָט, ווער ס׳זאָל קאָנען אַזעלכעס אָנשרייבן, איז געבליבן בהסכם כולם, אַז מען מוז פאָרן קיין שעדלעץ אָנשרייבן, איז אָבער ווייטער אַ צרה : קיינער וויל נישט ריזיקירן, טאָמער, חלילה, ווערט דערפון געוואָר דער סוחר און דעמאָלט קאָן מען זיך שוין אָפּגעזעגענען מיט דער פאַבריק. האָט זיך ווייטער אָנגעהויבן אַ זוכעניש, ווער ס׳זאָל פאָרן קיין שעדלעץ, קיין שום בערשטער האָט נישט געוואָלט, האָט מען זיך גענומען צו נישט קיין בערשטער, נאָר אַזעלכן, וועלכער קאָן האַלטן אַ סוד. אַזעלכן האָט מען געפונען, און דער איז געווען : הערשל דער געלער, וועמען אַלע אין שטאָט האָבן געהאַלטן נישט פאַר קיין נאַרישן מענטש, וועלכער האָט ליב צו שווייגן, און אים האָט מען טאַקע משלח געווען קיין שעדלעץ מיט דער מיסיע אָנצושרייבן די „פּראָשעניע״, אין וועלכער מען זאָל אויסגיסן דאָס האַרץ פאַרן אינספּעקטאָר, אַז ער זאָל זיך אָננעמען פאַר די מעזריטשער בערשטער.

מיט אומגעדולד האָט מען אָפּגעוואַרט דעם צווייטן טאָג אין אָוונט הערשל דעם געלן, וועלכער איז טאַקע געקומען און מיטגעבראַכט אַן אָנגעשריבענע „פּראָשעניע״ און באַלד אויף מאָרגן איז זי מיט אַ סך אונטערשריפטן אָפּגעשיקט געוואָרן דורך פּאָטשט צום אינספּעקטאָר קיין שעדלעץ.

עס גייט אַוועק אַ וואָך נאָך אַ וואָך, עס איז שוין די פערטע און די פינפטע וואָך, און קיין ענטפער אויף דער „פּראָשעניע״ הערט מען נישט און מען זעט נישט. רעדן האָט מען מורא און שווייגן איז שווער. איז נישט געבליבן קיין

אַנדער אויסוועג ווי צונויפצורופן אַ „סאָבראַניע״, דערציילן די בערשטער די גאַנצע געשיכטע און מען זאָל זיך אַן עצה האַלטן וואָס ווייטער צו טאָן. אויף אַ שבת איז אין קליין־וויסאָקער ווע לדל צונויפגערופן געוואָרן אין געהיים אַ „סאָבראַניע״, מען האָט דערציילט די אַלע בערשטער די גאַנצע געשיכטע. די בערשטער האָבן זיך אַ לענגערע צייט געהיצט און צום סוף האָט מען בהסכם באַשטימט צו שיקן צוויי מענטשן צום „אדון״ אַליין, אָבער אַזעלכע, וועלכע קאָנען אונטערנעמען זיך אויסצורעדן מיט אים. באַלד אויפן אָרט האָט מען אויסגעקליבן ברוך קויפטשעס און משה וועווען, אַז זיי זאָלן פאָרן.

מאָנטיק באַלד אין דער פרי האָבן די צוויי אויסגעקליבענע בגנבה זיך אַרויסגעכאַפּט צום באַן און מיט קלאַפּנדיקע הערצער זענען זיי אָפּגעפאָרן קיין שעדלעץ. לאַנג האָבן זיי זיך אַרומגעדרייט אויפן גאַס פאַרן אינספּעקטאָרס טיר, נישט האָבנדיק קיין מוט אַהין אַריינצוגיין, און אָט־אָט האָט שוין געהאַלטן דערביי, אַז זיי זאָלן זיך צוריק אומקערן אַהיים, זיי האָבן זיך אָבער געשעמט. סוף כל סוף האָבן זיי זיך געמאַכט קוראַזש און זענען אַריינגעגאַנגען.

אין קאָרידאָר האָט זיך אַרומגעדרייט אַן עלטערער קריסט, וואָס האָט זיי געהייסן וואַרטן אויפן „גאָספּאָדין אינספּעקטאָר״, ביז ער וועט פריי ווערן, ווייל ער איז פאַרנומען. זיי האָבן געוואַרט אַ היפּשע צייט און דערווייל האָבן זיי זיך גענומען אַרומקוקן אין אַלע ווינקלען פון קאָרידאָר און דאָ האָבן זיי באַמערקט עטלעכע פּאָר קאַלאָשן ווו אינעווייניק איז אָנגעשאָטן חזיר־האָר.

— ווי קומען עפּעס דאָ מענטשן, וואָס פאַרנעמען זיך מיט חזיר־האָר? — פרעגט איינער דעם אַנדערן מיט פאַרוווּנדערונג, אָבער זייערע געדאַנקען רייסט איבער דאָס שטילע עפענען זיך פון דער טיר פונעם אינספּעקטאָרס צימער, פון וואַנען עס רוקן זיך פּאַמעלעך אַרויס די סוחרים שמואל בראַמבערג, מאיר שמחה, פייגע רחל, משהקע ווישניע, מאיר ציטרין, אברהם דער רויטער א״אַ.

די צוויי געשיקטע דעלעגאַטן ווערן טויט־בלאַס און די קני נעמען ביי זיי ציטערן, זיי קאָנען אַזש קיין וואָרט פון מויל נישט אַרויסרעדן.

— אָט — זאָגט משהקע ווישניע — קוקט זיי אָן! איר זעט פון וואַנען דאָס נעמט זיך? דאָס איז זייער אַרבעט! דאָס זענען זיי, די פאַרשאָלטענע „בונטאַווּשטשיקעס״, וואָס האָבן אונדז „פאַרמסרט״! פאַר אונדזער ברויט גיט איר אונדז אָפּ שטיינער, וואָרט! איר וועט אַהיימקומען וועלן מיר שוין זען, וואָס מיר האָבן צו טאָן מיט אייך! — און מיט כעס זענען זיי אַוועקגעגאַנגען פון אינספּעקטאָר.

אַ צייט זענען די דעלעגאַטן געשטאַנען ווי געליימטע, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ, אָפּגעשמיסענע, און ווען נישט דער אַלטער גוי, וואָס האָט זיי מיטן פויסט אונטערגעשטויסן אַריינצוגיין אין צימער פון אינספּעקטאָר, איז ווער ווייסט, ווי לאַנג זיי וואָלטן אַזוי געשטאַנען. מיט געבויגענע קני האָבן זיי זיך גיכער אַריינגעשאַרט ווי אַריינגעגאַנגען אין אינספּעקטאָרס קאַבינעט, וווּ עס איז ביי אַ שרייבטיש געזעסן אַ גראָבער פּאַניע מיט אַ פּאָר פאַרדרייטע

וואָנסעס. אויף דער פראַגע וואָס זיי פאַרלאַנגען, האָבן זיי אים געפרעגט וואָט איז מיט דער ביטע פון די מעזריטשער בערשטער.

דער אינספעקטאָר האָט זיי דערציילט, אַז די סוחרים וועלכע זענען אָקערשט אַוועקגעגאַנגען, האָט ער טאַקע צוליב דעם אַרויסגערופן צו זיך, און אַז פון היינט אָן וועלן שוין די בערשטער אין מעזריטש אַרבעטן נאָר צוועלפטהאַלבן שעה, און אַז די אַרבעטער טוען גוט, וואָס זיי ווענדן זיך צו אים, ווייל נאָר ער איז זייער פאַרזאָרגער. די דעלעגאַטן האָבן אויסגעהערט מיט אַ זויערער מינע די רייד פון „פאַרזאָרגער", וועלכער האָט געהאַט די „השגה" אַראָפּצונעמען אַ גאַנצע האַלבע שעה פון דעם אַרבעטס־טאָג און מורמלענדיק עפּעס אונטער דער נאָז האָבן זיי אים געדאַנקט און פּאַמעלעך אַרויסגעגאַנגען.

די ערשטע צייט האָבן זיך די סוחרים שטאַרק געוואָרפן אויף די אַרבעטער און זיי געדראָט פאַר דער האַלבער שעה, וואָס דער אינספעקטאָר האָט זיי געגנויט אַראָפּצונעמען, אָבער מיט דער צייט איז שטיל געוואָרן און גאָר אין גיכן זענען טאַקע אין אַלע פאַבריקן אַראָפּגעקומען ביכלעך פון אינספעקטאָר פאַר אַלע אַרבעטער.

אין דער זעלבער צייט, אין יאָר 1897, איז קיין מעזריטש געקומען צו פאָרן שימקע וויטעבסקער און באַקומען אַרבעט ביי גאָלדע שטיין. געוואָר ווערנדיק פון דער מעשה מיטן אינספעקטאָר האָט ער זיך אויסגעלאַכט דערפון און אין דעם ערשטן שבת, ווען ס'איז, ווי שטענדיק, געווען אַ „סאָבראַניע", איז ער אַרויסגעטרעטן מיט אַ רעדע און האָט חוזק געמאַכט פון די נאַרישע אַרבעטער, וועלכע גייען זוכן יושר ביים אינספעקטאָר.

— אַליין — רעדט ער מיט היץ — דאַרפן מיר זיך די לאַגע אויסבעסערן. מיר דאַרפן פאָדערן מער געלט און ווייניקער שעהען אַרבעט! גענוג אַרבעט און שווייס גיבן מיר אָפּ די סוחרים, וועלכע נאָגן אונדז! און אויב מען וויל אונדז נישט נאָכגעבן, דאַרפן מיר קעמפן מיט דעם איינציקן געווער — מיט שטרייקן, דאָס הייסט: וואַרפן די אַרבעט, און דעמאָלט וועט דער סוחר אייך בעטן, ווייל ער דאַרף אייך גיכער, ווי איר אים! ווייל איר שאַפט אים דאָס גוטע לעבן!

אָט אַזאַ דרשה האָט אַוועקגעלייגט שימקע דער וויטעבסקער פאַר די מעזריטשער בערשטער, וועמען ס'איז אויסגעקומען דאָס ערשטע מאָל אַזעלכעס צו הערן. אין גיכן טאַקע האָט ער מיט אַ געוואַלטיקער ענערגיע גענומען זיך צו אָרגאַניזירן די אַרבעטער גאָר אויף אַן אַנדער אופן: אין יעדער פאַבריק האָט ער איינגעפירט „דעסיאַטניקעס", וועלכע האָבן געדאַרפט האָבן דעם אויפזיכט איבער זיינע צען מענטשן, כדי זיי זאָלן זיך שטענדיק קאָנען צו־נויפרעדן אָדער זיי רופן, ווען מ'וועט זיי דאַרפן. יעדן שבת האָט ער מיט התלהבות געוועקט די פאַרשלאָפענע געפילן ביי די אַרבעטער און זיינע רייד האָבן געהאַט אַ פּעולה: די אַרבעטער זענען אין גאַנצן אַנדערש געוואָרן.

מ׳האָט אַנדערש גענומען רעדן צום סוחר און אַנדערש גענומען זיך צו אים באַציִען.

ווען די סוחרים זענען געוואָר געוואָרן, אַז דאָס איז דעם וויטעבסקערס אַרבעט, איז מען צוגעשטאַנען צו גאָלדע שטיין, אַז זי זאָל אים אַרויסוואַרפן. זי האָט זיך לאַנג נישט געלאָזט בעטן און אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט זי אים געהייסן גיין פון דער אַרבעט.

צוזאַמען אָבער מיט אים זענען מיטגעגאַנגען אַלע אַרבעטער פון פאַבריק און דאָס ערשטע מאָל האָט מען געשטרייקט. אין זעלבן אָוונט אָבער איז גאָלדעלע שטיין געקומען צו לויפן צו יעדן אַרבעטער באַזונדער, אַז ער זאָל זיך אומקערן צו דער אַרבעט, אָבער די אַרבעטער האָבן איר געענטפערט, אַז פריִער זאָל זי גיין צו שימקען און זי האָט נעבעך געמוזט אַזוי טאָן. שימקע האָט דעמאָלט געשטעלט אַ באַדינג, אַז ער און אַלע אַרבעטער וועלן צוריקגיין אין פאַבריק אַריין אויב זי וועט געבן אַרבעט אירע מענטשן ביז ערב סוכות. נישט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, איז זי איינגעגאַנגען אויף דעם באַדינג און אויף מאָרגן האָט מען זיך געשטעלט צו דער אַרבעט.

באַלד אין דער פרי אָבער איז די אַרבעטער פאַרדעכטיק געוועזן, וואָס י.ק. וועלכן מ׳האָט אין שטאָט געהאַלטן פאַר אַ „סליחהנער״, איז עפּעס געווען מיט אַן אויסרייד אין פאַבריק, מ׳האָט דעריבער שימקען געעצהט, אַז ער זאָל זיך אָפּטראָגן. די זעלביקע נאַכט טאַקע איז פּאָליציי געקומען צו שימקע וויטעבסקער אים זוכן, אָבער ער איז שוין נישט געווען און די בעל־הבתים האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט, וואָס זיי האָבן אים אַרויסגעפּטרט פון שטאָט.

דאָס אַנטשטיין פון „בונד״ אין מעזריטש

אין יאָר 1897 זענען פון וואָלקאָווויסק געקומען צו פאָרן די מעזריטשער בערשטער, וואָס האָבן דאָרט אַ צייט געאַרבעט. געקומען זענען זיי באַלאָדן מיט סודות, און ווער ס׳האָט זיי עפּעס איבערגעפרעגט, האָבן זיי געזאָגט, אַז זיי האָבן אַ סך נייעס, נאָר דערווייל טאָרן זיי גאָרנישט רעדן, ווייל ס׳איז נאָך נישט די צייט. שטאַרק איז געווען די נייגעריקייט צווישן די מעזריטשער אַרבעטער. מ׳האָט זיך געפּרוווט לערנען טרעפן, פאַרשידענע השערות זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן, אָבער דעם אמת האָט זיך קיינער פאָרט נישט געקאָנט דערוויסן.

דערווייל האָבן די געקומענע בערשטער בסוד־סודות פאַררופן אין אַ שטוב די בערשטער־אַרבעטער: קיוועלע דעם קליינעם, יוילע הײמאַן, קיווען דעם גרויסן און שמואל־משהן קרול, און האָבן זיי איבערגעגעבן, אַז אין דער גרויסער וועלט עקזיסטירט שוין אַן אָרגאַניזאַציע פון ייִדישע אַרבעטער, וואָס הייסט „בונד״, און אַז וואָלקאָוויסקער בערשטער זענען שוין צו דער אָרגאַניזאַציע צוגעשטאַנען, קאַלוואַריער און נעוולער בערשטער אויך, אַז אומעטום אַרבעטן שוין די אָרגאַניזאַציעס. נאָר דאָ אין מעזריטש איז טויט...

צום מערסטן און צום הייסטן האָבן געַרעדט דערפון די געקומענע אַרבעטער גדליה דער גראָבער, שמואלקע מיכולקעס און יאַנקל זשעלאַזניק. דער שמועס פלעגט זיך פאַרציִען לאַנג נאָך האַלבער נאַכט און מ׳פלעגט זיך ברעכן די קעפּ, ווי אַזוי דורכצופירן די אָרגאַניזאַציע פון „בונד״ אויך דאָ אין מעזריטש. צום סוף איז, לויט דער עצה פון גדליה דעם גראָבן, וואָס האָט שוין געהאַט אַ ביסל פּראַקטיק, באַשלאָסן געוואָרן אין אַ וואָך אַרום צו רופן אַ מאַן צוואַנציק, וועלכע זאָלן בילדן דעם ערשטן „קרוזשאָק״ פון דער אָרגאַניזאַציע פון „בונד״. אויך האָט ער צוגעזאָגט צו שרייבן וווהין מ׳דאַרף, ס׳זאָל קומען „אַ פרעמדער״, וועלכער זאָל אויפקלערן די אַרבעטער און אויך העלפן זיך אָרגאַניזירן, אָבער די הויפּט־זאַך איז, אַז די ערשטע „סכאָדקע״ פון דעם „קרוזשאָק״ זאָל זיין אין אַ געהיים אָרט, אַז קיינער זאָל נישט וויסן, ווו דאָס קומט פאָר און קיין שום זייטיקער זאָל אַהין נישט האָבן קיין דריסת־הרגל. דאָס אויסקלויבן אַן אָרט ווו ס׳זאָל פאָרקומען די „סכאָדקע״, האָט מען איבערגעגעבן צוויי אַרבעטער. די רעשט האָבן געדאַרפט כרענגען מיט זיך די עלטערע און מער „באַוווסטזיניקע״ אַרבעטער.

אין אַ וואָך אַרום, איז טאַקע פאָרגעקומען ביי יצחק בעדער אין זיינע „באָד־אַפּאַרטאַמענטן״ די ערשטע „סכאָדקע״. געקומען זענען אַהין אַ מאַן עטלע־כע און צוואַנציק, ס׳איז אויך געקומען דער אַרויסגערופענער געהיימער שליח חיימקע דער דווינסקער. דער לעצטער האָט מיט טעמפּעראַמענט אויפגעוויזן די בויטיקייט פון אָרגאַניזאַציע, ווי אַזוי די אַרבעטער־באַוועגונג זעט אויס אין אַ סך שטעט און ווי אַזוי די אַרבעטער פאַרגרינגערן זיך אומעטום די לאַגע. ער האָט אויך אויפגעוויזן די סיבות, פאַר וואָס די אַרבעטער ליידן בכלל, וואָס דאָס איז די שולד פון צאַרישן רעזשים, און ביי דעם האָט ער גענומען רעדן פון עפּעס זאַכן, וואָס דעם מעזריטשער אַרבעטער איז עס געווען פרעמד. די פאַרזאַמלטע האָבן דעם דווינסקער אויסגעהערט מיט שפּאַנונג, כאָטש באמת האָבן זיי זיך ווייניק אָריענטירט, וואָס אַזעלכעס ער האָט זיי דערציילט, נאָר געקוקט אויף חיימקען האָט מען עפּעס ווי אויף אַ הייליקן און יעדעס וואָרט איז געווען צוקער־זיס. צום סוף האָט ער אויך געבעטן די אַרבעטער, אַז זיי זאָלן אים דערציילן, ווי די לאַגע זעט אויס ביי זיי אין מעזריטש. די אַרבעטער האָבן זיך אָפּגערעדט דאָס האַרץ, האָבן אים אויך דערציילט די מעשׂה מיטן אינספּעקטאָר, וועלכער האָט געפּועלט, אַז מ׳זאָל אַרבעטן נאָר צוועלפהאַלבן שעה און אַז די אַרבעט איז זייער אַ שווערע. חיימקע האָט זיי ווייטער אויפגעוויזן, אַז מ׳טאָר נישט דערלאָזן, אַז מ׳זאָל אַזוי שווער און אַזוי פיל שעה אַ טאָג אַרבעטן, העכסטנס קאָן מען אַרבעטן 10 שעה און אַז די אַרבעט דאַרף פאַרגרינגערט ווערן.

די פאַרזאַמלונג האָט זיך נאָך פאַרצויגן און אַוועקגעגאַנגען איז מען פון דאָרט מיט אַ פעסטן ווילן, אַז די אַרבעט מוז פאַרקלענערט ווערן ביז 10 שעה אַ טאָג און אַז דער „קרוזשאָק״ דאַרף צוציִען אַלע אַרבעטער צו דער אָרגאַני־זאַציע פון „בונד״.

דעם ערשטן שבת נאָך דער געשעעניש האָט מען אָנגעזאָגט אַלע אַרבעטער, אַז זיי זאָלן קומען אין בית־המדרש אַריין און ווען עס איז שוין דאָרט פול געווען, זענען מיט רעדעס אַרויסגעטרעטן קיווע דער גרויסער, קיווע דער קליינער און שמואל־משה, זיי האָבן אין גאָר שוואַרצע פאַרבן געשילדערט די לאַגע פון די בערשטער און דערביי האָבן זיי אויפגעמונטערט די אַרבעטער, אַז זיי זאָלן נישט אַזוי פיל אַרבעטן, אַז 10 שעה איז אויך גענוג. מען טאָר נישט אַרבעטן אַזוי פיל, ווייל אויך אין אַנדערע שטעט, ווו מען אַרבעט חזיר־האָר, אַרבעט מען שוין פון לאַנג נאָר 10 שעה.

פון די יינגערע אַרבעטער זענען אַלע כמעט מסכים געווען. מען האָט געהערט, ווי זיי האָבן צווישן זיך שטיל גערעדט, אַז מ׳דאַרף טאַקע ווייניקער אַרבעטן, אָבער די עלטערע האָבן אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט און האָבן זיך ביסלעכווייז אַרויסגעשאַרט פון בית־המדרש.

אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן אַ גאַנצן חודש, און אין משך פון דער צייט האָט דער „קרושאָק״, וועלכער האָט זייער אָפט געהאַט געהיימע „סכאָדקעס״ אין פאַרשידענע ערטער, אַ מאָל אויפן שאָסיי, אַ מאָל אין אַ וועלדל אָדער אין אַ סאָד, זייער געשמאַק געאַרבעט. צו דער אָרגאַניזאַציע זענען צוגעצויגן געוואָרן אַ סך יוגנטלעכע בערשטער, וועלכע האָבן שטילערהייט אַגיטירט צו אַרבעטן 10 שעה אַ טאָג. און ווען ביי זיי איז שוין רייף געוואָרן דער געדאַנק, אַז מ׳דאַרף באַשטימען אַ טאָג, ווען מען זאָל אָנהייבן צו אַרבעטן נאָר 10 שעה, האָבן זיי ווייטער גערופן אַ פאַרזאַמלונג אין שול, ווו מ׳האָט פשוט באַפוילן די אַרבעטער מאָרגן צו וואַרפן נאָך 10 שעה די אַרבעט, און אויב די סוחרים וועלן נישט מסכים זיין, זאָל מען אַרויסגיין אין אַ שטרייק.

דאָ אָבער איז פלוצלונג געוואָרן אַ טומל פון די עלטערע בערשטער: — וואָס הייסט? שטרייקן הייסט איר אונדז? און ווער וועט געבן עסן אונדזערע ווייבער און קינדער? אפשר איר? גיט אונדז געלט פאַר אונדזערע פאַמיליעס אויסצו־האַלטן, וועלן מיר שטרייקן! די רעדנערס זענען געבליבן אין אַ פאַרלעגנהייט, מ׳האָט נישט געוווּסט וואָס צו טאָן. דעמאָלט האָט אויפן בעלעמער זיך אַרויפגע־רוקט קיווע דער גרויסער און האָט דעם רעדנער עפּעס איינגערוימט אויפן אויער. ביים רעדנער האָט תיכף אויפגעשיינט דאָס פנים און מיט אַ טאָן פול מיט נצחון האָט ער אַ געשריי געטאָן: — הייגט ביי נאַכט קריגן אַלע באַ־ווייבטע בערשטער אויסגעצאָלט צו עטלעכע רובל אויף דערוויל, און אויב מ׳וועט דאַרפן, זאָל מען שטרייקן, געלט וועט זיין וויפיל מ׳וועט דאַרפן!

אין בית־המדרש ווערט שטיל, מען בלייבט געפּלעפט און באַלד הערן זיך אויסגעשרייען: — גוט! מיר וואַרפן מאָרגן די אַרבעט נאָך 10 שעה.

אויף מאָרגן, ווען די אַרבעטער אין די גרעסערע פאַבריקן, ווו עס האָבן געאַרבעט יינגערע אַרבעטער, האָבן געזען, אַז עס ענדיקט זיך די 10טע שעה אַרבעט, האָבן זיי אַראָפּגעוואָרפן די פאַרטעכער און זענען אַהיימגעגאַנגען. די סוחרים זענען פאַרוווּנדערטע און דערשראָקענע געקומען צו לויפן, אָבער אין

פאַבריק איז שוין קיינער נישט געווען. אויפן צווייטן טאָג, ווען די סוחרים האָבן זיך גענומען בייזערן און שרייען, האָבן די אַרבעטער געענטפערט, אַז מע אַרבעט נישט מער ווי 10 שעה אין אַלע שטעט, און אַזוי וועט זיין אויך אין מעזריטש. די סוחרים האָבן אַפילו געדראָט, אַז זיי וועלן זיך נוקם זיין אין זיי, אָבער ביי דעם איז עס געבליבן.

אין די קלענערע וואַרשטאַטלעך, ווו עס האָבן בעיקר געאַרבעט עלטערע מענטשן, האָבן זיי קיין דרייסטקייט נישט געהאַט צו וואַרפן די אַרבעט, און ווי שטענדיק, האָבן זיי געאַרבעט זייערע צוועלפטהאַלבן שעה. נאָך די 10 שעה האָבן זיי פאַרמאַכט די לאָדן און די טירן, אַז קיינער זאָל חלילה נישט געוויער ווערן...

דער „קרושאָק" איז אָבער באַלד דערפון געוויר געוואָרן. מ'איז זיך צונויפגעקומען און גענומען באַקלערן, וואָס צו טאָן קעגן דעם, וואָס אַ טייל אַרבעטער אַרבעטן נאָך ווי פריער און שטערן דערמיט דעם נאָרמאַלן גאַנג פון דער אונטערגענומענער אַקציע, און מען האָט באַשלאָסן איבערצורעדן מיט די אַרבעטער מיט גוטנס. מען האָט אַ פּאָר טעג איינגערעדט די אַרבעטער, אַז זיי טאָרן דאָס נישט טאָן, ווייל זיי שטערן אויך די אַנדערע אַרבעטער, וואָס אַרבעטן בלויז 10 שעה. די עלטערע אַרבעטער האָבן צוגעזאָגט צו פאָלגן, אָבער אויף מאָרגן האָבן זיי ווייטער קיין מוט נישט געהאַט אַוועקצוגיין פאַרן ענדיקן די צוועלפטהאַלבן שעה.

דעמאָלט האָט מען באַשלאָסן אָנצונעמען טעראָר־מיטלען: מען האָט צונויפגערופן אַ ביסל יונגוואַרג, וועלכע זענען באַוואָפנט געוואָרן מיט שטעקנס און מיט שטיינער. צום ערשט זענען זיי אַוועקגעגאַנגען צו די וואַרשטאַטן פון יאַנקל מאַקסים און דוד ווידרע און זענענדיק דורך די שפּאַרעס פון די לאָדנס, אַז ס'איז ליכטיק, האָבן זיך גענומען שיטן שטיינער און מיט שטעקנס האָט מען געבראָכן די לאָדנס. מען איז אַריין דורך די פענצטער און איבער די קעפּ פון די אַרבעטער האָבן זיך גענומען אַראָפּלאָזן שטעקנס. די עלטערע אַרבעטער זענען זיך גיך צעלאָפן, איבערלאָזנדיק אַלץ אויף הפקר.

דאָס האָט געווירקט און אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען אין אַלע וואַרשטאַטן געאַרבעט בלויז 10 שעה, און דערצו האָבן די סוחרים געמוזט נאָך העכערן די „בעל־מלאכות" אַ רובל אַ וואָך און אַ געוויינלעכן אַרבעטער פון אַ פערטעלע ביז 5 גילדן אַ וואָך. דערפאַר אָבער האָבן די סוחרים נישט געגעבן די „בעל־מלאכות" דאָס גאַנצע געלט מיט אַ מאָל, מיטן תירוץ, אַז ער וועט מיט אַ מאָל אויסגעבן... אויף שבת האָט מען דעם „בעל־מלאכה" געגעבן 3 קערבלעך און זונטיק די איבעריקע 2 קערבלעך.

פון דעמאָלט אָן, נאָכן אויסקעמפן דעם 10־שעהעדיקן אַרבעט־טאָג, זענען כמעט אַלע בערשטער צוגעשטאַנען צו דער נייער אָרגאַניזאַציע פון די בער־שטער־אַרבעטער אונטערן נאָמען „בונד".

דער ערשטער אַרעסט

ביזן היינטיקן טאָג איז נאָך נישט באַוווּסט, ווער ס'האָט דעם אינספּעקטאָר איבערגעגעבן דעם גאַנצן גאַנג פון קאַמף פאַר אַ 10־שעהעדיקן אַרבעט־טאָג. געגוג איז, אַז אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז פּלוצלונג אַראָפּגעקומען דער אינ־ספּעקטאָר פון שעדלעץ, ער איז גלייך פאַרפאָרן אין מאַגיסטראַט און באַפוילן צונויפצורופן עטלעכע סוחרים פון חזיר־האָר, וועלכע האָבן אים איבערגעגעבן, אַז די אַרבעטער באַנוצן זיך מיט טעראָר און אַז מיט שטיינער און שטעקנס האָט מען געצוווּנגען די אַרבעטער צו פאַרלאָזן די וואַרשטאַטן. דער אינספּעקטאָר האָט די סוחרים רוּיק אויסגעהערט, געהייסן זיי אַהיימגיין און געשיקט נאָך עטלעכע עלטערע בערשטער.

ווי נאָר די בערשטער זענען אַריין אין מאַגיסטראַט צום אינספּעקטאָר, איז ער רויט געוואָרן ווי פייער, די אויגן האָבן זיך ביי אים אָנגעצונדן און ער האָט געקלאַפּט אין טיש:

— אָט מיט דעם דאַנקט איר מיר אָפּ פאַר מיין פאַרזאָרגן אייך? צוועלפט־האַלבן שעה האָב איך באַשטימט און אַזוי האָט געדאַרפט זיין, איז ווער וואַגט דאָס זיך אַנטקעגנצושטעלן זיך מיינע באַפעלן? מיט טעראָר ווערט איר זיך פאַר־נעמען? אַ בונט ווילט זיך אייך? פאַרפוילט ווערט איר ביי מיר ווערן אין טורמע, אויף סיביר וועל איך אייך פאַרשיקן!

די אַרבעטער, שטאַרק דערשראָקענע, זענען ביי דעם מבול פון געשרייען געשטאַנען און נישט געענטפערט מיט קיין וואָרט. נאָר ווען דער אינספּעקטאָר האָט זיך צוריק ברייטלעך אַוועקגעזעצט ביים טיש און האָט גענומען עפּעס נישטערן אין זיינע פּאַפּירן, האָט איין אַרבעטער זיך שטיל געווענדט צו אים:

— וואַשע בלאַגאָראָדיע! ביי אַזאַ אַרבעט איז נישט מעגלעך צו אַרבעטן צוועלפטהאַלבן שעה! כמעט אַלע אַרבעטער זענען ביי אונדז קראַנק אויף סו־כאָטע און אויב אייער בלאַגאָראָדיע וויל, וועלן מיר אייך אַהער ברענגען עטלעכע אַזעלכע אַרבעטער, וועט איר זיך איבערצייגן, אַז ס'איז אמת.

— אַנו! ברענגט מיר עטלעכע אַזעלכע סוכאָטניקעס! — ווענדט זיך דער אינספּעקטאָר צו זיי אַ ביסל ווייכער — לאָמיך זיי אַליין מיט די אייגענע אויגן אָנקוקן!

צוויי אַרבעטער זענען אַרויסגעלאָפן און אין אַ צען מינוט אַרום זענען שוין געשטאַנען פאַר אים 3 אייגגעהויקערטע אַרבעטער מיט געלע אָפּגעשטאָרבענע פּנימער, וועלכע האָבן געהאַלטן אין איין הוסטן, ווי פון אַ הוילער פאַס, אויסכראַקנדיק יעדע מינוט שטיקער לונג פון זיך.

— דאָוואָלנאָ! — זאָגט דער אינספּעקטאָר אַוועקמאַכנדיק מיט דער האַנט — הייסט די קראַנקע אַרבעטער אַהיימגיין צוריק. די רעשט אַרבעטער בעט ער וואַרטן.

ער שיקט ווייטער נאָך די סוחרים און אויפן אָרט גיט ער זיי איבער, אַז ער באַשטעטיקט דעם 10־שעהעדיקן אַרבעט־טאָג, אָבער אז אַ צווייט מאָל זאָל

אַזעלכעס מער נישט פֿאָרקומען, און אויב די אַרבעטער אָדער סוחרים וועלן האָבן צווישן זיך סכסוכים, זאָלן זיי זיך ווענדן צו אים.

די נייע אָרגאַניזאַציע פֿון „בונד" האָט זיך אָבער גאַנץ ווייניק גענומען צום האַרץ פֿון אינספּעקטאָרס באַזוך. איצט האָט דער „בונד" זיך גענומען נישט נאָר צו רעדן וועגן אָרטיקע סכסוכים צווישן די סוחרים מיט די אַרבעטער, נאָר אויך אָנגעהויבן אַ ברייטע פּאָליטישע אַרבעט. פֿון צייט צו צייט פֿלעגן זיך אין שטאָט אויך באַווייזן פֿרישע פּנימער, וועלכע קיינער האָט נישט געקענט און נישט געוווּסט ווער זיי זענען און מ'האָט אויך נישט געוווּסט ווען זיי זענען צוריק אַוועקגעפֿאָרן. געוווּסט האָט מען נאָר איינס, אַז ווי נאָר די געסט זענען אַוועקגעפֿאָרן, האָבן זיך גענומען באַווייזן אין אַ פֿאַבריק, אָדער ערגעץ אין אַ שטוב — וועו קיין זייטיקער איז נישט געווען — עפּעס צייטונגען: „וועקער", „אַרבעטער־שטימע" און פֿאַרשידענע בראָשורן, וועלכע מ'האָט געהאַלטן אין בוזעם, אָדער אין אַנדערע געהיימע ערטער. אין אַ פֿרייער מינוט פֿלעגן די אַרבעטער זיך אַרויפֿכאַפּן אויף אַ בוידעם אָדער אין אַ שטאַל און מען פֿלעגט לייענען. שפּעטער פֿלעגט מען אין פֿאַבריק דערציילן אַלץ, מיט וואָס מ'האָט זיך אָנגעלייענט. אַזעלכע צייטונגען, אָבער, האָבן געהאַט גאַנץ ווייניק אַרבעטער־לייענער, ווייל אַ טייל האָבן נישט געקענט לייענען און די, וועלכע האָבן שוין יאָ געקענט לייענען, האָבן אָבער נישט געוווּסט וואָס דאָס איז אַזעלכעס און גיין איבער־פֿרעגן האָבן זיי עפּעס קיין דרייסטקייט נישט געהאַט.

די אָרגאַניזאַציע „בונד" האָט פֿון דעם געוווּסט און זי האָט דעריבער באַשלאָסן איינצואָרדענען אַ געהיימע ביבליאָטעק און באַשטימט אַז אַלע שבת זאָלן פֿאָר־קומען „טשיטיעניעס" אין פֿאַרשידענע ערטער, כדי אַלע אַרבעטער זאָלן וויסן וואָס אין די בלעטער און ביכלעך איז געדרוקט. אַזאַ ביבליאָטעק איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין אַ האָלץ־שטעלעכל אויף אַ זייטיקער גאַס און שבת זענען די, וואָס האָבן אַ ביסל געקענט, מחויב געווען צו נעמען אַ ביכל אָדער אַ בלאַט און מיט אַ צענדליק אַרבעטער אַוועקגיין אין אַ סאַד, וועלדל, אָדער ערגעץ אַנדערש, ווו קיין זייטיקע מענטשן זענען נישטאָ, און פֿאַר זיי דאָס אַלץ פֿאָרלייענען.

אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן אַ לענגערע צייט, די געהיימע „טשיטיעניעס" האָבן אַ ביסל געעפֿנט די אויגן די אַרבעטער, זיי פֿלעגן נעמען באַטראַכטן זייערע סוחרים מיט ביטול. די סוחרים האָבן געשטוינט און נישט פֿאַרשטאַנען וואָס פֿון די אַרבעטער איז פּלוצלונג געוואָרן: „אין גאַנצן אַנדערע מענטשן! מען דערקענט דאָך זיי גאָרנישט"! דער גרעסטער וווּנדער איז ביי זיי געווען, וואָס אויך די עלטערע בערשטער זענען נישט בעסער, וואָס אויך זיי האָבן די זעלביקע העזה ווי די יונגע. זיי האָבן געפּרוווט בעטן דעם רב, ער זאָל רופֿן די עלטערע בערשטער און זאָל זיי אויסמוסרן, אָבער זיי האָבן זיך אויך פֿון רב אויסגעלאַכט. דאָ האָבן די סוחרים ערשט געזען, אַז מ'טאָר זיך נישט שפּילן און מען טאָר נישט אַריינלאָזן די אַרבעטער אין דער העזה. דערפֿון האָט זיך דערוווּסט דער זשאַנדאַרמסקי־פּולקאָווניק אין שעדלעץ.

געווען איז דאָס אין אָקטאָבער 1898. אין אַ מיטוואָך האָבן זיך אין מעזריטש באַוויזן עטלעכע „בלויע זשאַנדאַרן", הויכע יונגען מיט לאַנגע „שאַשקעס" און קלינגענדיקע שפּאָרן, וועלכע האָבן אַנגעוואָרפן אַ מורא אויף דער מעזריטשער באַפעלקערונג. דעם זעלביקן אָוונט האָט מען אויך פאַרבעטן איינציקע אַרבעטער אין מאַגיסטראַט אויף אַ „דאָפּראָס" צום „זשאַנדאַר" און פרייטיק איז שוין אין שטאָט געוואָרן אַ „סומאַטאָכע", אַז 10 אַ זייגער אין דער פרי האָט מען אַרעס־טירט די דריי אַרבעטער שמואל־משה קרול, יאַנקל דעם טויטן און יאַנקל שמעגדע, וועלכע מ'האָט אין פאַרמאַכטע קאָטשן אַוועקגעפירט צום באַן.

אַ גאַנצן פרייטיקדיקן טאָג זענען די אַרבעטער און די פאַמיליעס פון די אַרעסטירטע אַרומגעלאָפן ווי משוגע. קיינער האָט נישט געוווּסט ווו מען האָט זיי געשיקט, אַלע זענען געווען דענערווירט און אומרויִק. אַזוי איז אַוועק דער גאַנצער טאָג. אויף מאָרגן איז אין שטאָט געווען חושך, מען איז געלאָפן צום רב, ער זאָל בעטן פאַר די אומגליקלעכע און מ'איז געלאָפן אויפן בית־עולם „איינרייסן". די פּאַניק, וואָס דער אַרעסט האָט אין שטאָט אַרויסגערופן, איז געווען שרעקלעך. דערצו איז נאָך אַרויס אַ קלאַנג, אַז די אַרעסטירטע זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אין ציטאַדעל און דאָרט וועט מען זיי דערטרינקען. די אָרגאַניזאַציע „בונד" האָט געהיים אַוועקגעשיקט אַ מענטש קיין שעדלעץ און דאָרט איז מען געוויוער געוואָרן, אַז זיי זיצן טאַקע אין שעדלעצער טורמע, אָבער אין מעזריטש האָט מען דערוויייל גאָרנישט געוווּסט דערפון.

ווען מ'איז צוריקגעקומען פון בית־עולם, פאַרוויינטע, האָט שמואל־משהס מוטער נישט געוואָלט אַהיימגיין. זי האָט זיך אַוועקגעזעצט הינטער יאַנקל מאַקסימס פענצטער און האָט זיך געקלאַפּט קאָפּ אין וואַנט און מיט שרעקלעכע יללות האָט זי געקלאָגט אויפן חורבן, וואָס איז איר און איר זון געשען. הינטערן פענצטער האָבן זיך געצומען קלויבן אַלץ גרעסערע רעדלעך מענטשן, ס'האָבן זיך שוין געהערט דראָונגען און פויסטן האָבן זיך צונויפגעדריקט קעגן די סוחרים.

יאַנקל מאַקסים האָט זיך פאַרבאַהאַלטן ערגעץ אין שטוב. די זעלביקע דראָונגען זענען אויך געווען געווענדט צו די אַנדערע סוחרים, און ווען זיי זענען דערפון געוויוער געוואָרן, האָבן זיי זיך פאַרשטעקט אין די לעכער און האָבן מורא געהאַט די נעזער אַרויסצוּווייזן אין גאַס.

באַרויִקט האָט זיך דער עולם ערשט אין אָוונט, ווען דער שליח איז צוריק־געקומען פון שעדלעץ און ס'איז באַוווּסט געוואָרן, אַז די אַרעסטירטע געפינען זיך אין שעדלעצער טורמע.

אויף מאָרגן איז מען געוויוער געוואָרן, אַז עטלעכע סוחרים זענען געפאָרן קיין שעדלעץ און אין שטאָט האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז זיי זענען געפאָרן זיך משתדל זיין, אַז מ'זאָל די אַרעסטירטע אַרויסלאָזן, אַז זיי ציִען צוריק די באַשולדיקונג. אין 14 טעג אַרום, פונקט פרייטיק, זענען מיטן „פּאָטש־טאָוון" צוג, אין אָוונט, צוריקגעקומען די אַרעסטירטע. אין שטאָט איז געוואָרן

ששון ושמחה. מ׳האָט זיי אַרומגערינגלט און זיי האָבן געמוזט דערציילן אַלץ, וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט די עטלעכע טעג אין שעדלעצער טורמע. דער דרך־ארץ פאַר זיי איז געווען גרויס און ווען זיי האָבן זיך נאָר באַוויזן אין גאַס, האָבן אַלע אויף זיי געטייטלט מיט די פינגער, ווי אויף קדושים, וועלכע זענען געגאַנגען אויף קדוש־השם פאַרן כלל.

די ערשטע 1־טער מאַי־פייערונג אין מעזריטש

נאָכן באַפרייען פון שעדלעצער טורמע די אַרעסטירטע עטלעכע אַרבעטער אין יאָר 1899, האָט זיך די באַוועגונג אָנגעהויבן פירן נאָך שטאַרקער און אינטענסיווער, די אָנפירער האָבן זיך דרייסטער גענומען צו אַגיטירן די אָפּגע־שטאַנענע אַרבעטער און דעם אַרעסט האָט מען בלויז באַטראַכט אַלס „סטראַשונעק״ פון די פאַבריקאַנטן, כדי אָפּצושרעקן די אַרבעטער, זייענדיק דערביי זיכער, אַז זיי וועלן שוין מער צו אַזעלכע מיטלען זיך נישט נעמען, צוליב מורא פאַרן צאָרן פון די איבעריקע אַרבעטער.

אַ שטיקל פעולה האָט אָבער דער אַרעסט פאָרט געהאַט, די עלטערע בער־שטער האָבן זיך איצט אָנגעהויבן צו שרעקן איינצורייסן מיטן פאַבריקאַנט און נאָך מער מורא געהאַט, ווען זיי האָבן דערזען, אַז מיט יעדן טאָג ווערט אַלץ מער און מער פאַרשפּרייט עפּעס אַ מין ליטעראַטור, וואָס זיי האָבן באַטראַכט אַלס טריף־פּסול. דערצו האָט מען אויך גענומען הערן אין פאַבריק וועגן אויסטערלישע זאַכן: וועגן אַראָפּוואַרפן דעם קיסר, וועגן אַרבעטן וואָס ווייניקער און נעמען וואָס מער געלט. די עלטערע אַרבעטער האָבן דאָס נישט געקאָנט צעקייען. ס׳איז געווען אויף זיי אַ פּשוטער רחמנות און ווי די פיש האָבן זיי געציטערט הערנדיק אַזעלכע רייד. זיי האָבן זיך פּשוט געבעטן ביי די יונגערע אַרבעטער, אַז זיי זאָלן אויפהערן אַזעלכעס צו רעדן, אַז זיי זאָלן נישט גלויבן, וואָס מען שרייבט דאָרט אַלץ אין די טריפהנע פּאַפּירלעך. זעענדיק אָבער, אַז זייערע רייד העלפן נישט, האָבן זיך די עלטערע בערשטער מיישב געווען, און אין אַ געוויסן אָוונט זענען עטלעכע בערשטער געגאַנגען צום רב פאַרקלאָגן און ביי אים בעטן אַן עצה וואָס צו טאָן. דער רב האָט געענוי אַלץ איבערגעפרעגט, האָט זיך אויף זיי נאָך אָנגעבייזערט פאַר וואָס זיי האָבן אים שוין לאַנג נישט דערציילט פון דעם אַלעמען און ער האָט זיי צוגעזאָגט צו העלפן אַרויסשלאָגן די קליפּה פון די ימח־שמוניקעס...

דער רב האָט געהאַלטן וואָרט, ער האָט צונויפגערופן ביי זיך אין שטוב אַן אַסיפה פון די פּרומסטע ייִדן אין שטאָט, ער האָט אויך געשיקט אַ שמש צו די עלטערע בערשטער און נאָך אַ לאַנגן ייִשוב־הדעת איז מען געקומען צו אַ הסכם, אַז מען זאָל גרינדן אַ חברה „שומרי־שבת״, וועלכע זאָלן נישט לאָזן גיין די יונגוואַרג אויף די שאָסייען און מ׳זאָל אויך גרינדן אַ חברה „מקרא״, ווו ס׳זאָל יעדן אָוונט געלערנט ווערן פאַר די עלטערע בערשטער, ד״ה מ׳וועט זיי פאַרטייטשן דאָס דאַוונען, דעם תהילים, חומש און תנך. דערביי דאַרפן די

עלטערע בערשטער זיך באַמיִען אָפּצוציען די יִינגערע און זיי איינצורעדן, אַז זיי זאָלן אויך קומען לערנען.

אין עטלעכע טעג אַרום האָט טאַקע דער רב איבערגעגעבן ר׳ לייזער ביינישן ער זאָל אין שמולעוויזנער בית־המדרש אַלע אָוונט לערנען מיט די בערשטער. גרויס הנאה האָבן געהאַט די אַלטע בערשטער, און ווי נאָר זיי האָבן אין אָוונט געענדיקט די אַרבעט און מ׳האָט עפעס געכאַפּט אין מויל אַריין, איז מען געלאָפן אין בית־המדרשל, וואָס איז פון מינוט צו מינוט אַלץ פולער געוואָרן און דאָס לערנען איז אַוועק גאַנץ געשמאַק. חברה יונגוואַרג פון „בונד״ האָבן אויך נישט גערוט. זי האָט גערופן געהיים „סכאָדקעס״ אין פאַרשידענע הייזער, וווּ מ׳האָט אַגיטירט קעגן דעם לערנען, מיט וועלכן מ׳וויל אָפּשוואַכן דעם קאַמף פאַר אַ גרינגער לעבן. אויך די חברה „שומרי־שבת״ האָט דערפילט אירע פונקציעס, אירע מיטגלידער האָבן זיך יעדן שבת אַרויסגעלאָזט אויף די שאָסייען און מ׳האָט געפּרוווט אַהיימיאָגן דאָס יונגוואַרג. אַ טייל האָט זיך געפאָלגט, אַ סך אָבער האָבן זיך אויסגעלאַכט און נאָך אָפּגעשפּעט פון דער חברה „שומרי־שבת״. דער קאַמף איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער, דאָס יונגוואַרג האָט פעסט אַגיטירט און שטייענדיק ביי דער אַרבעט אין פאַבריק געפּרוווט איבערצייגן די אַלטע בערשטער, אָבער די לעצטע האָבן זיך נישט געלאָזט און זיי האָבן זיך געטאָן זייערס, קיין איין אָוונט האָבן זיי נישט פאַרפעלט צו לויפן לערנען אין שמולעוויזנער בית־המדרש.

גלייכצייטיק האָבן זיך פּלוצלונג גענומען באַווייזן מגידים, וועלכע האָבן גערעדט אין שול, געוואָרנט דעם עולם נישט צו גיין אין די פאַלשע דרכים פון די „בונטאָווטשיקעס״, וועלכע זענען מורדים־במלכות, וואָס דאָס איז זייער אַ גרויסע עבירה און מ׳שטעלט דערביי אין סכנה דעם אייגענעם נפש. די פאַרשטייער פון „בונד״: קיוועלע דער קליינער, קיוועלע דער גרויסער א״אַ, האָבן נישט דורכגעלאָזט קיין איין מגיד און זיי האָבן אים אָפּאָנירט, נישט איין מאָל פלעגן זיך די דיסקוסיעס אָפּצִיען לאַנגע שעהען און דער עולם בערשטער איז אַוועקגעגאַנגען, מורמלענדיק: „אַז מ׳ווייסט נישט וואָס צו טראַכטן״.

איין מאָל האָט זיך אויך פאַרגלוסט ר׳ שמעון בערן, דעם אַמאָליקן גביר און תקיף פון שטאָט, צו רופן אַן אַסיפה אין שול אַריין, ער אַליין האָט זיך אַרויפגעשטעלט אויף דעם בעלעמער און האָט אָפּגעהאַלטן אַ דרשה, אַז די מעזריטשער בערשטער ברענגען אַן אומגליק אויף דער שטאָט, מיט דעם וואָס זיי שטעלן זיך קעגן דעם מלכות. דערביי האָט ער אויפגעוויזן מיט פאַרשידענע פּסוקים און מאמרים, אַז דאָס איז אַ זינד און מ׳טאָר עס נישט טאָן. די בונדיסטן האָבן אָבער אויך פאַר אים קיין דרך־ארץ נישט געהאַט און מ׳האָט אים אָפּגע־ענטפערט. דערביי האָט זיך אַוועקגעלאָזט אַ דיסקוסיע אויף אַ גאַנצע נאַכט און ווידער איז יעדער צד געבליבן גערעכט...

דער „בונד״ האָט אָבער מיט דעם אַליין זיך נישט באַגנוגנט, מ׳האָט איבער־געגעבן די „דעסיאַטניקעס״, אַז זיי זאָלן ברענגען זייער צענדליק אַרבעטער אין

אַן אַנגעוויזענער שטוב, און מ׳האָט זיי אַגיטירט. די עלטערע אַרבעטער האָבן אין די אַגיטאַציעס צוגעשאָקלט מיט די קעפּ, צוגעזאָגט צו זיין גוט און פרום און פאָלגן זיך, אָבער באַלד אויף מאָרגן איז מען ווידער געלאָפן לערנען אין בית־המדרש. די סוחרים ווידער, זעענדיק, אַז די עלטערע בערשטער זענען געוואָרן אַנדערש, אַז זיי פאָלגן זיך נישט דאָס יונגוואַרג, וואָס פאַרנעמט זיך מיט אַזעלכע נאַרישקייטן, זענען געוואָרן אַלץ דרייסטער און זיי זענען שוין אַראָפּגעקומען אין די פאַבריקן. זיי פלעגן אָפּט מאָל חוזק מאַכן פון דעם יונג־וואַרג. אַפילו הערש־לייב ציטרין, וועלכער פלעגט זיך זעלטן באַווייזן ביי זיך אין פאַבריק, פלעגט אויך איצט אָפּט מאָל אַראָפּקומען און איין מאָל האָט ער, זייענדיק אין אַ גוטן הומאָר, מכלומרשט ערנסט אַ זאָג געטאָן: חברה! דאָס בלויע געפּעס איז אַנגעקומען! דאָס האָט געדאַרפט באַדייטן, אַז ס׳זענען אָנגע־קומען בלויע זשאַנדאַרן קיין מעזריטש. חיים־עובדיהס, וועלכער איז געווען דער „דעסיאַטניק״ אין פאַבריק, דערהערנדיק דאָס נייעס, האָט שנעל אַראָפּגעוואָרפן דעם פאַרטעך און איז אַנטלאָפן אַהיים, ווו ער איז געלעגן אויף אַ בוידעם 2 טעג באַהאַלטן. שפּעטער האָט הערש־לייב ציטרין דערציילט מיט געלעכטער די חכמה, וואָס ער האָט געמאַכט מיט זיינע מענטשן...

אַזוי האָט זיך געפירט דער קאַמף צווישן די יונגע בערשטער און די עלטערע, ביז עס האָבן זיך אָנגערוקט די ערשטע חדשים פון יאָר 1900 און מען האָט אין דער שטיל גענומען רעדן, אַז מען גרייט זיך דאָס יאָר איינצופירן אַ יום־טוב פאַר די אַרבעטער אין טאָג פון 1טן מאַי. וואָס נענטער ס׳איז געוואָרן צו דעם טאָג, האָט מען אַלץ שטאַרקער אַגיטירט, מ׳האָט גערופן אָפּטערע „סכאָדקעס״, און ווען ס׳איז שוין אָנגעקומען דער 1טער מאַי, האָט מען אין די וואַרשטאַטן געאַרבעט גאַנץ געשמאַק. אָבער פונקט 11 אַ זייגער פרי, לויט אַ צייכן, האָט דאָס יונגוואַרג אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די פאַרטעכער און פאַרלאָזט די אַרבעט. די עלטערע אַרבעטער אָבער זענען געבליבן ביי דער אַרבעט. דאָס יונגוואַרג בעט זיך ביי זיי, זיי זאָלן מיטגיין, אָבער זיי ווילן אַפילו נישט הערן.

— וואָס? נייע יום־טובים קלערט איר אויס? מיר האַלטן נישט און מיר וועלן קיין מאָל נישט האַלטן פון אַזעלכע ימים־טובים! פאַר קיין גוייִם וועלן מיר זיך נישט לאָזן מאַכן!

דאָס יונגוואַרג, זעענדיק, אַז מען קאָן מיט זיי גאָרנישט מאַכן, האָט זיי איבערגעלאָזט און איינציקווייז און גרופּנווייז זענען זיי אַוועק אויף דעם באַשטימטן אָרט, אין וואַלד אויפן ראַדזינער שאָסיי, ווו ביסלעכווייז זענען זיך צונויפגעקומען אַרבעטער אין אַ גרויסער צאָל. פון די ערשטע זענען געווען קיווע דער קליינער, קיווע דער גרויסער, יאָילע היימאַן. ווען דער עולם איז שוין גרויס, נעמען די פאָרשטייער רעדן וועגן דער באַדייטונג פון 1טן מאַי

פלוצלונג אָבער, מ׳זעט אַפילו נישט ווי אַזוי, גיט אַ פלאַטער איבער אַלע־מענס קעפּ אַ רויטע פאָן מיט אויפשריפטן: „זאָל לעבן דער 1טער מאַי!״, „קאַמף פאַרן 8־שעהעדיקן אַרבעט־טאָג!״

נאָך דעם האָט זיך יונגוואַרג אויסגעזעצט אויפן גראָז און באַלד האָבן זיך באַוויזן פלעשער ביר, בראָנפן, געבראָטענע גענדזלעך. דער עולם עסט און טרינקט און דערביי זינגט מען פאַרשידענע רעוואָלוציאָנערע לידער, אָבער זייער שטיל, אַז מ׳זאָל נישט דערהערן ערגעץ פון דער ווייטנס. ווען ס׳איז אַ ביסל טונקל געוואָרן אין דרויסן און מ׳האָט זיך געפילט אַ ביסל בגילופין, האָט מען זיך אויסגעשטעלט שורהווייז. פאָרנט האָט זיך געשטעלט איינער מיט דער רויטער פאָן אין האַנט, ביי די זייטן — 2 פאָרשטייער פון „בונד״. באַלד האָבן אין זייערע הענט זיך באַוויזן צוויי רעוואָלווערן און גלייך זענען אַלע דריי אַרומגערינגלט געוואָרן מיט אַ גרעסערער גרופע, וואָס הייסט באָיעוואָי־אָטריאַד. די דאָזיקע דעמאָנסטראַציע איז אַזוי געגאַנגען ביז די מילן. דאָרט האָט מען זיך אָפּגעשטעלט. מ׳האָט באַהאַלטן די פאָן, און איינציקווייז האָט מען זיך אַראָפּגעלאָזט צוריק אין שטאָט אַריין, פונקט ווי ס׳וואָלט גאָרנישט האָבן געווען. אין שטאָט האָט מען גאָרנישט געוווּסט ווי אַזוי ס׳איז געפייערט געוואָרן דאָס ערשטע מאָל אין מעזריטש דער 1טער מאַי.

די סוחרים בונטעווען זיך...

נאָכן פייערן דאָס ערשטע מאָל דעם 1טן מאַי, וואָס איז אַזוי געלונגען דורכגעגאַנגען, האָבן די בערשטער־אַרבעטער באַקומען אַ סך מער מוט, ווי פריער און די אָרגאַניזאַציע פון „בונד״ האָט אויך גענומען פירן אַן אַגיטאַציע וועגן העכערן די לוינען. די אַגיטאַציע איז געלונגען און אין משך פון לאַנגע חדשים האָבן די סוחרים ביסלעכווייז זיך צוגעוווינט צו די נייע לוין־פאָדע־רונגען און נישט ווילנדיק האָבן די סוחרים דאָך נאָכגעגעבן, נישט דערלאַ־זנדיק קיין שטרייק. שפּעטער, דאָס איז געווען אין יאָר 1901, האָט די אָרגאַ־ניזאַציע פון „בונד״ שוין געפירט איר אַרבעט פאָרמעל און צו יעדן סוחר פלעגט מען אַריינשיקן אַ שריפטלעכע פאָדערונג וועגן אַ לוין־העכערונג.

מיט דער צייט אָבער, ווען דער פרייז פון אַ דורכשניטלעכן אַרבעטער האָט שוין באַטראָפן 6 רובל אַ וואָך, האָבן זיך די סוחרים שטאַרק דערשראָקן און ס׳האָט זיי פאַרדראָסן: „סטייטש ? אַזאַ פרייז פאַר אַ געוויינלעכן בערש־טער ? דאָס איז דאָך אַ הימל־געשריי !״ האָבן זיי טאַקע באַשלאָסן אָפּצוהאַלטן אַן אַסיפה, כדי זיך מיישב זיין, וואָס צו טאָן. אַזאַ אַסיפה איז אין גיכן ביי זיי פאָרגעקומען ביי איינעם אַ סוחר אין שטוב. נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת האָט מען צווישן זיך באַשלאָסן, אונטער אַ שבועה, זיך צו האַלטן איינס און אַז אַלע מוזן אויספירן דאָס, וואָס מ׳וועט היינט באַשטימען.

אַ גאַנצע נאַכט האָט געדויערט די דאָזיקע אסיפה, אַלע האָבן מיט איין קול מסכים געווען, אַז די גאַנצע צרה אויף זייערע קעפּ קומט פון די חברה „בונטאָוושטשיקעס״, וואָס פירן אָן מיטן „בונד״, און אַזוי ווי אַזעלכע זענען פאַראַן אין שטאָט ביי אַן אַכצן בערשטער, מוז מען פון זיי פּטור ווערן. ווען מען איז אָבער צוגעקומען צו דער פראַגע, ווי אַזוי פּטור צו ווערן פון זיי,

האָבן די פאַרשידענע פאַרשלאָגן נישט אויסגענומען, ווייל פאַרמסרן פאַר פּאָליציי איז עפּעס געווען נישט באַקוועם, און זיי האָבן נאָך געדענקט ווי דאָס ערשטע מאָל איז דאָס מיטל נישט אַזוי פריגלדיק אַרויסגעקומען. האָט מען דעריבער געזוכט אַן אַנדער, אַ בעסער מיטל, און סוף כל סוף איז מען געקומען צו דעם גאָר פּשוטן באַשלוס, דהיינו: מ׳דאַרף די אַכצן מאַן נישט אַריינלאָזן אין קיין שום פאַבריק אַרבעטן, און ווען זיי וועלן זיך גוט אויס־הונגערן, וועלן זיי ווערן בעסער. אויך דאַרף מען ביי די איבעריקע בערשטער אַראָפּנעמען פון די „וואָכעס" 10 פּראָצענט און ביי אַ בחור 15 פּראָצענט, און צום סוף אויך, אַז קיין שום סוחר טאָר נישט אַריינעמען קיין צווייטנס אַן אַרבעטער צו זיך אין פאַבריק.

אין דרויסן איז שוין געווען האַלב ליכטיק, ווען די סוחרים זענען זיך צעגאַנגען אַהיים, און אַוועק זענען די סוחרים פון דער אַסיפה שטאַרק צופרידן. עס האָט זיי געפרייט דער באַשלוס, הגם אַ ביסל פריקרע איז זיי געווען די שבועה, וואָס זיי האָבן געגעבן, נאָר פאַרפאַלן, מ׳וועט זיך מוזן האַלטן איינס, אויב מ׳האָט מיט אַן אמת געשוווירן.

דאָס איז געווען האַרט פאַר יום־טוב, ווען עס ענדיקט זיך דער סעזאָן, און די אַרבעטער האָבן פון דעם אַלעמען גאָרנישט געוווסט. אין עטלעכע טעג אַרום, ווען ס׳האָט זיך אָנגערוקט דער חול־המועד, ווען מ׳דאַרף זיך אָנדינגען צוריק אין דערזעלביקער פאַבריק, אָדער אין אַ צווייטער, דעמאָלט ערשט זענען די אַרבעטער פּלוצלונג געוויר געוואָרן פון דעם נייעס, אַז מיט די אַכצן מאַן וויל מען אין גאַנצן נישט רעדן, אַפילו ווען זיי וואָלטן געוואָלט אַריינגיין אומזיסט צו דער אַרבעט און די איבעריקע נעמט מען אויך אַראָפּ פון דעם לוין.

צווישן די אַרבעטער איז געוואָרן אַ צערודערונג, די פאָרשטייער האָבן באַפּוילן די איבעריקע אַרבעטער נישט נאָכצוגעבן און דווקא פאָדערן, אַז מען מוז די אַכצן בערשטער יאָ אַריינעמען. אָבער די אַרבעטער, איבערהויפּט די עלטערע, וועלכע האָבן זיך פאַר יום־טוב אויף דעם נישט גערעכט און אויסגעגעבן די לעצטע פאַר גראָשן אויף יום־טוב, האָבן קיין סך נישט אַריינגעקלערט און זענען אַריין צו דער אַרבעט אויף די באַדינגונגען, וואָס די סוחרים האָבן זיי דיקטירט. אויך די יינגערע זענען געצוווּנגען געווען נאָכצוטאָן די עלטערע און האָבן זיך געשטעלט אַרבעטן.

געבליבן אויף דער גאַס זענען נאָר די אַכצן מאַן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען: קיווע דער גרויסער, קיווע דער קליינער, יו׳לע היימאַן, שאול דישעל, משה טשעפּעלינסקי, בעריש טשעפּעלינסקי א״אַ. די סוחרים האָבן אַזוי אַרום אויסגעפּירט, וואָס זיי האָבן אָנגענומען אויף זייער אסיפה.

די אָרגאַניזאַציע פון „בונד" איז אָבער נישט געבליבן זיצן מיט פאַר־לייגטע הענט. אירע מיטגלידער האָבן זיך באַראָטן וואָס צו טאָן מיט די 18 מאַן, וועלכע זענען פּשוט אויסגעשטעלט אויסצוגיין פון הונגער, און זיי האָבן

געגומען אַגיטירן די אַרבעטער, אַז יעדער זאָל אַראָפּגעבן פון זיינע „וואָכעס״ אַ האַלבן רובל פאַר די 18 בערשטער. די אַרבעטער האָבן דערצו מסכים געווען און אַלע דאַנערשטיק אין אָוונט האָבן די בערשטער פריידוויליק געבראַנגט צו שאול דישעל דאָס געלט. וואָס איז טאַקע באַלד צעטיילט געוואָרן צווישן די 18 בערשטער.

אַזוי האָט זיך דאָס געצויגן ביז ניי־יאָר, ווען צוזאַמען מיטן אָנקומען פון נייעם חזיר־האָר, הייבט זיך אויך אָן דער סעזאָן. די אָרגאַניזאַציע פון „בונד״ האָט פאַרשטאַנען, אַז גראָד איצט, אָנהייב סעזאָן, דאַרף מען אויסנוצן די לאַגע און אויב מ׳וועט איצט פאַרשפּעטיקן, אָדער לאָזן עס ווייטער אַזוי גיין, וועט אַלץ זיין פאַרפאַלן. מען האָט דעריבער גערופן געהיימע פאַרזאַמלונגען און אויפגעוויזן די אַרבעטער, אַז איצט איז די פּאַסיקע צייט, ווען מ׳קאָן זיך אויסבעסערן די לאַגע און זיך אָפּנעמען פאַר דער „קזשיוודע״, וואָס די סוחרים האָבן זיי געטאָן. די אַרבעטער האָבן דאָס פאַרשטאַנען און באַשלאָסן, אַז אויב מען וועט נישט צוריקגעבן די אַראָפּגענומענע הוספה און מען וועט אויך נישט אַריינגעמען די 18 מאַן, זאָל מען אין די פאַבריקן וואַרפן די אַרבעט, חוץ דעם זאָל מען אויך צווינגען אברהם דעם רויטן, וועלכן מען איז חושד געווען, אַז ער איז עס געווען דער „מאַכער״ פון דער סוחרים־פאַראייניקונג, אַז ער מוז אַריינגעמען יאָילע היימאַן און קיוועלע דעם קליינעם, וועלכע האָבן ביי אים קיין מאָל נישט געאַרבעט.

וועגן דעם באַשלוס פון די אַרבעטער האָט מען טאַקע געמאָלדן די סוחרים, און די לעצטע, זעענדיק, אַז די אַרבעטער האָבן געטראָפן פונקט צו דער ריכטיקער צייט, ווייל אָט הייבט זיך אָן דער סעזאָן, האָבן זיי קיין ברירה נישט געהאַט און געמוזט נאָכגעבן נאָך מיט אַ הוספה, דערצו צוריק אויך אַריינגעמען צו זיך אין די פאַבריקן די 18 בערשטער. נאָר איידער מען האָט נאָכגעגעבן, איז מען געלאָפן צום רב, אַז ער זאָל מתיר־נדר זיין פון דער שבועה.

אייגנעשפּאַרט איז בלויז געווען אברהם דער רויטער, וועלכער האָט בשום אופן נישט געוואָלט אַריינגעמען יאָילע היימאַן: — סטייטש ? — האָט ער געשריגן — דאָס „גאַטעלע״ וועל איך אַריינלאָזן צו מיר אין פאַבריק ? ער וועט דאָך מיר „איבערפירן״ אַלע מיינע מענטשן ! — און ער האָט זיך איינגעשפּאַרט און נישט געוואָלט נאָכגעבן. די אַרבעטער ווידער, זעענדיק, אַז מיט גוטן קאָן מען מיט אים גאָרנישט מאַכן, האָבן אין זיין פאַבריק געוואָרפן די אַרבעט און האָבן דערקלערט אַ שטרייק.

אברהם דער רויטער איז אומגעלאָפן ווי משוגע, די אַרבעט ברענט, אומעטום אַרבעט מען נאָרמאַל, נאָר ביי אים איז די פאַבריק פאַרקלאַפּט, ער וואַרט און וואַרט, אפשר וועלן די אַרבעטער נאָכגיביקער ווערן. זעענדיק, אַז ס׳נעמט קיין סוף נישט, האָט ער זיך נאָך אַ מאָל געווענדעט צו די אַרבעטער און האָט פשוט מיט טרערן אין די אויגן זיך ביי זיי געבעטן, אַז זיי זאָלן

אים נישט אַריינשטעלן יוילע היימאַן דעם „בונטאָוושטשיק". ווען ער האָט געזען, אַז עס העלפט אים פאָרט נישט, האָט ער זיי פאָרגעלייגט צו מאַכן אַ גורל, און אויף וועלכן פאַבריקאַנט ס'וועט אויספאַלן, צו דעם וועט מען אים אַריינשטעלן.

נאָך לאַנג בעטן זיך רחמים ביי די אַרבעטער, זענען זיי פאָרט איינגעגאַנגען אויף אַ גורל, און אויף שלימזל איז דער גורל פונקט אויסגעפאַלן אויף אים אַליין. ער האָט געקריצט מיט די ציין און געביילט די פויסטן, אָבער ער האָט זיך נישט געקאָנט העלפן און געמוזט נאָכגעבן. דער כעס האָט אין אים געברענט און האָט זיך נישט געקאָנט איינשטילן, און כדי זיך נוקם צו זיין אין יוילען, האָט ער אים ביי דער אַרבעט איזאָלירט, ווי עפּעס אַן אָנשטעקנדיקן קראַנקן. ער האָט איינעם אַליין אים אַריינגעשטעלט אין אַ באַזונדער צימער, אים מכבד געווען מיט דער ערגסטער אַרבעט, ווי שאָבן מאַך, קלערנדיק, אַז אפשר אַזוי אַרום וועט ער אים פאָרט פטרן און ער וועט אַליין אַוועקגיין.

די אַרבעט איז פון איצט אָן געגאַנגען נאָרמאַל, די אַרבעטער זענען געווען צופרידן, אָבער די סוחרים זענען אַ שטיק צייט אַרומגעגאַנגען שטאַרק פאַר־ביטערט, שעמענדיק זיך צו ווייזן די אויגן איינער פאַרן אַנדערן, צוליב זייער נישט איינגעגעבנעם בונט קעגן די בערשטער־אַרבעטער, וואָס האָט זיך פאַר זיי געענדיקט מיט אַזוי פיל חרפה און קרענקונג.

„מעזריטשער וואָכנבלאַט"
יולי, אויגוסט, סעפּטעמבער 1929

יעקב פּאַט

אין מעזריטש

(פון בוך „אויף די וועגן פון באַגינען״)

אין מעזריטש איז געווען דאָס גרויסע געשלעג אין בית־מדרש. עס איז אויסגעבראָכן, ווען דער מגיד האָט „געזאָגט״. דאָס איז געשען דריי טעג נאָך דעם ווי מען האָט אהרן־יידלען אַרעסטירט לויט דער מסירה פון משהל חזירניק.

משהל חזירניק איז געווען אַ גביר, אַ פרומאַק און אַ חזיר. אַ פאַבריקאַנט פון חזיר־האָר. אהרן־יידל איז געווען אַ פּשוטער בערשטער ביי משהלען אין פאַבריק. מער נישט, אין יענעם שבת־צו־נאַכטס איז פאָרגעקומען עפּעס אַזוינס, וואָס האָט געווירקט, ווי שוועבל אין אַ פאַס פולווער. מעזריטש האָט אויפגעריסן.

מחמת שבת איז דאָך שבת און מען טאָר נישט אַרבעטן, האָט מען אין די מעזריטשער פאַבריקן געווײַנלעך אַרײַנגעאַרבעט די שבת־צו־נאַכטסן ביז אַ זייגער צוועלף. די שעהען פון ווינטערדיקן שבת־צו־נאַכטס ציִען זיך אין פאַבריק ווי פון פעך אַרויס. דערצו נאָך מוז מען אַרבעטן אויף משהל חזירניקס זייגער, וואָס הענגט ביי אים אין דער סאַליע. אַ מאָדנער זייגער איז דאָס געווען אָט דער, וואָס ביים פאַבריקאַנט אין סאַליע. ער פלעגט רק אָפּטאָן קונצן: אָט איז ער האַלב צוועלף און באַלד צוריק — אַ פערטל צוועלף. אָט דוכט זיך, איז ער דריי פערטל אויף צוועלף, מען אַרבעט אָפּ אַ פערטל שעה מיט אַ הכרעה — זאָל ער דאָרט, משהל חזירניק, האָבן נאָך אַ צען מינוט פּראַצע, מען גיט אַ קוק אויפן זייגערל, ערשט עס פעלן נאָך צען מינוט.

— אַז עס ברענט אייך אונטער די פיס, אַז געלט ווילט איר נעמען בעגאַזלאַ־וואָיע — קרעכצט משהל חזירניק — דוכט זיך אייך אַלץ, אַז מען דאַרף שוין דאַווענען שחרית...

אהרן־יידל דער בערשטער איז אָט דעם שבת־צו־נאַכטס טאַקע געשטאַנען, ווי אויף שפּילקעס. זיין ווייב איז געלעגן דעם צווייטן טאָג מיטן ערשטלינג, האָט ער נישט געקאָנט איינשטיין אין פאַבריק. עס איז שוין האַלבע נאַכט, דאָס שפּירט מען דאָך לויט דער אַרבעט, און דער זייגער וויל נישט קריכן צו צוועלף:

— כאָטש גיב אים איין אַ גוטע קרענק...

רק ער מאַכט קונצן. ער גייט גאָר „עלינו לשבח״ — הינטער זיך, און שפּייט אויס אויף פּאַרנט.

עס מוז שוין זיין האַלב איינס. עס קאָן נישט זיין ווייניקער. אהרן־יידל וועט אויף טשעקוואָעס כאַפּן אַ קוק אין סאַליע. ער טוט שטיל אַן עפן די טיר און

באַמערקונג: די נעמען אין דער באַשרייבונג זענען נישט אויטענטיש.

די רעד.

בלייבט שטיין אַ פאַרגאַפטער. נישט זיינע אויגן זענען געבליבן הענגען פאַר־גאַפטע, נאָר ער אין גאַנצן צוזאַמען מיט זיינע פאַרקאַשערטע אַרבל אויף די פאַרשוואַרצטע הענט:

משהל חזירניק שטייט אין זיין שלאַפראָק אויף אַ שטול ביי דעם וואַנטזייגער און דרייט דעם ווייזער אויף צוריק. ער איז אַזוי פאַרטיפט אין דער מלאכה, אַז ער זעט גאָרנישט אהרן־יידלען.

— ר׳ משהל, גוט ג׳אָוונט, הלמאי שלאָפט איר נישט...

— אַ...? אַ?... איך וואָלט וועלן זען, וויפל ס׳איז דער זייגער... וויפל ס׳איז צו חצות... די ראיה איז מיר, פאַר קיין יידן געדאַכט, אין גאַנצן קאַליע געוואָרן, אָבער אין גאַנצן...

— דעריבער גייט עס דער זייגער הינטערווייִלעכטס... — האָט אַ חוזק געטאָן אהרן־יידל — אַ הינטישער זון קאָן — און מען האָט נישט געוווסט, צי ער מיינט דעם זייגער, צי משהל חזירניק — אויב ער האָט נישט קיין כוח אַליין צו גיין, וועל איך אים שוין אַ לערן טאָן גיין...

און ער האָט, פון כעס, אויפן שטעל אַרייַנגעהאַקט דעם בערשטער־אייזן אין סאַמע זייגער אַריין. אַ שטיקל גלאָז איז אָפּגעשפּרונגען און אַ ראַץ געטאָן משהל חזירניק אין שטערן.

— געוואַלד!... — האָט ער זיך צעשריִען — געוואַלד, אַ ראַזבאָיניק!... אַן אָשוסט!... געוואַלד!... ער שטעכט מיך מיט אַ מעסער!... ראַטעוועט!...

די בערשטער זענען אָנגעלאָפן. אַלע בערשטער־טישן זענען ליידיק געוואָרן. אַלע האָבן אַרייַנגעשאָטן אין סאַליע אַריין און נאָך באַוויזן צו זען ר׳ משהלען אין שלאַפראָק אויפן שטול. דערווייל האָט ער צוזאַמען מיט דער חרפה, אויך דערשפירט אַ רינעלע בלוט אויפן פנים, איז ער אַריין אין אַ גוואַלדיקער רציחה און געשריִען:

— אין סיביר וועל איך אים פאַרשיקן!... אין קייטן וועט ער ביי מיר גיין!... וואָס אַן אַרעסטאַנט קאָן!...

ער האָט מער נישט געוווסט וואָס צו טאָן, האָט ער געטאָן אַ פאַל צו צום פענצטער, אים אויפגעפראַלט און געשריִען אין געסל אַריין:

— פאָליציע!... ראַטעוועט!... ראַטויטשע!...

אהרן־יידל איז די נאַכט נישט אַוועק אַהיים, נאָר דער אוריאַדניק האָט אים אָפּגעפירט אין קאָזע.

איז שטאָט אַוועק כאָדאָראָם: סטייטש און סטייטש!... און ווו איז דאָס געהערט געוואָרן אַזוינס!... און ווי קאָן מען שווייגן — ווי רייסט מען אָפּ אַ טאַטן פון אַ קימפּעטאָרן מיט אַ דריי טאָגיק קינד!

אַלע בערשטער וועלן מאַכן יד־אחת. מ׳וועט שטרייקן!... מעזריטש וועט שוין אַ קוק טאָן! מען וועט זיך נעמען צו זיי, איינס ביי איינס: לאָזט אַרויס אהרן־יידלען פון קאָזע!...

דעם צווייטן שבת האָט ר׳ געצל דער מגיד „געזאָגט״ אין גרויסן בית־מדרש טאַקע וועגן דעם ענין. ער האָט געהייסן תשובה טאָן. גזלנים גייען דאָך אַרום איבער דער שטאָט, מען קוילעט דאָך שוין מענטשן מיט מעסערס. שיִער־שיִער — אַזאַ ייִדן, אַזאַ גביר. עס האָט דאָך געפעלט טאַקע אַ האָר. און גאָט, מיינט איר, וועט שווייגן? — און פּאָליציע איז גאָרנישט? — וואָרעם דער רוצח האָט דאָך געוואָלט מיטן מעסער אומברענגען אַ ייִדן אַ ירא־שמים!....

מער האָט דער מגיד נישט גערעדט. דער בית־מדרש האָט זיך געשטעלט „דיבאָם״:

— מגיד, עס איז אַ ליגן!...

— אַ בילבול!...

— שווייגט, לאָבוסעס!

— האַלט ס׳מויל, מוסרים, בלוט־זויגערס!...

לייזער דער גרויסער, מיטן שוואַרצן בערדל פּאָרויס, האָט זיך אַ לאָז געטאָן צום באַלעמער, ער איז צוגעלאָפן צום באַלעמער און אַ געשריי געטאָן ביים אָרון־קודש אויפן גאַנצן עולם, אַז דער גאַנצער עולם האָט גוט געהערט:

— מגיד, איר זייט אַ טאָכעס־לעקער!...

— סטייטש!... וואָס האָט ער געזאָגט דער גראָבער יונג! — עס איז דאָך אַזאַ חלול־השם, וואָס עס איז נישט געהערט געוואָרן.

— לאָבוסעס!... דרך־ארץ!...

— לאָזט אַרויס פון טורמע אַ טאַטן פון אַ קליין קינד!...

— מ׳עט אייך אַלע פאַרשיקן!...

— פריִער אייך אין דר׳ערד אַריין!...

— יונגאַטשעס, האַלט ס׳מויל!... מירן אייך... .

— מירן אייך די הענט קירצער מאַכן...

עמעץ איז שוין עמעצן אַריינגעפאָרן אין באָרד אַריין. עס פליִען פּעטש, סטוסאַקעס. דער עולם וויגט זיך פון צייט צו צייט. אויפן סאַמע מיטן האָט זיך צונויפגעקליבן אַ קאַפּאַטעס־קנויל.

מען שפּרינגט אויף די בענק, עס פליט אַ שטענדער. נאָך איינער. ווייבער שרייען פון ווייבער־שול. דאָס געשלעג גייט און מען ווייסט נישט ווער־וועמען דערלאַנגט. די באַלעגאַלעס זענען אין סאַמע מיטן. די בערשטער האַקן מיט די דאַרע הענט. משהל חזירניק שרייט צו זיין באַלעגאָלע:

— בעריש, וואָס שטייסטו, בעריש!...

אין דער רגע איז עמעצער אַריינגעפאָרן סאַמע ר׳ משהלען אין די ציין אַריין. פון מויל האָט אַרויסגעזעצט בלוט. ער האָט געשריִען מיט אַ זייער הייזע־ריקער שטימע:

— ראַטעוועט!... געוואַלד!...

שוין. דער פּריסטאַוו איז שוין דאָ. אָבער דער בית־מדרש שלאָגט זיך נאָך. דער פּריסטאַוו איז אַרויף אויפן בימה און געטאָן אַ צי אַרויס די שווערד:

— אָסאַדי נאַזאַד!... שטיל זאָל זיין!...

און ער האָט זיך געלאָזט מיטן שווערד צווישן עולם. ער גייט גלייך צו די בערשטער. יהודה דער הויכער האָט געהאַט אַ צעבלוטיקטן פּנים. ער איז געווען העכער פון אַלע און זיין פּנים האָבן אַלע געזען. איז דעריבער פּלוצעם שטיל געוואָרן, אַזוי ווי עס וואָלט אַלץ אָפּגעשניטן געוואָרן מיט אַ מעסער.

— זעט נאָר, יהודה!...

— זע נאָר ס׳בלוט!...

אַז אין בית־מדרש איז שטיל געוואָרן, איז פון דעם נאָך גרעסער געוואָרן יהודהס בלוט־פּנים, עס האָט אויסגעזען, ווי פון די אויגן וואָלט זיך אים אויך געגאָסן בלוט.

צו אים גראָד האָט זיך אַ לאָז געטאָן דער פּריסטאַוו מיטן שווערד. די גבאים האָבן אָנגעוויזן:

— און לייזערן!...

— און קעלבאָסן...

האָט נאָך באַוויזן דער שוואַרצער מרדכי זיך אַרויפצוכאַפּן אויפן באַלעמער און אַ געשריי געטאָן:

— זאָל קיינער נישט גיין צו דער אַרבעט, שטרייקן!...

אין דעם שבת־צו־נאַכטס איז טאָקע נישט געגאַנגען קיין בערשטער צו דער אַרבעט. גאַנץ מעזריטש האָט געשטרייקט. עס האָט זיך אָנגעהויבן.

י. האַרן/בוענאָס איירעס

דער „בונד" אין מעזריטש פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

(דאָס רעוואָלוציאָנערע מעזריטש)

מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק פלעגן די בערשטער־אַרבעטער אין מעזריטש זיין געצוווּנגען צו אַרבעטן 17 שעה אַ טאָג. דאָנערשטיק פלעגן די בערשטער אַרבעטן אַ גאַנצע נאַכט און פרייטיק — ביז ס'איז געוואָרן טונקל, און ווי' אונדזערע טאַטעס פלעגן דערציילן, האָבן זיי אויך „שאַבייסצונאַכטס" געמוזט גיין צו דער אַרבעט.

ווען זיי פלעגן שבת־בייַנאַכט צוריקקומען פון די וואַרשטאַטן, איז דאָס ווייב מיט די קינדער שוין לאַנג געשלאָפן. אויף דער קיך האָט אָבער נאָך געברענט אַ קליין נאַפטלעמפל, ביי וועלכן די טאַטעס פלעגן אָפּעסן די פאַרקילטע „שיטערע קאַשע מיט קאַרטאָפליעס".

פאַר דער דאָזיקער קאַטאָרזשנער אַרבעט, פלעגן די קוואַליפיצירטסטע אַרבעטער פאַרדינען 3—4 רובל אַ וואָך. אַ שווער פאַרמאַטערט לעבן האָבן די אַרבעטער געפירט און אין דער פרייער צייט קוים כוח געהאַט צו גיין אין בית־מדרש אַריין און הערן לערנען.

פון צייט צו צייט פלעגן אין די וואַרשטאַטן פאָרקומען קריגערייען, אינצידענטן, צווישן אַרבעטער און פאַבריקאַנטן. די עקאָנאָמישע נויט און פאַרשקלאַפונג האָט געזוכט אַ פלאַץ דורך וואַנען אויסצוברעכן, ביז פון זיך אַליין איז אויסגעשמידט געוואָרן אַ כוח צו פאַרלאַנגען גרעסערע לוינען, וויניקער אַרבעט־שעהען, און דער עיקר — נישט אַרבעטן מער אויפן פוד. צו ערשט האָט זיך דאָס רעוואָלוציאָנערע פייער באַוויזן אין איינצלנע פאַבריקן, שפּעטער האָט שוין געפלאַמט די גאַנצע שטאָט.

קרוב 12 הונדערט אַרבעטער זענען אַרויס אויף די מעזריטשער גאַסן און אָנגעהויבן אַ קאַמף, וואָס איז אַריבער די גרענעצן פון שטעטל און אַוועק איבער גאַנץ רוסלאַנד. די שטרייקן און קאַמפן פון די ייִדישע בערשטער־אַרבעטער האָבן אַרויסגערופן אויפמערקזאַמקייט אויך אין אויסלאַנד. די בערשטער־אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן לייגן דעם גרונטשטיין פאַר אַ פּראָפעסיאָנעלער קלאַסן־באַוועגונג אין ייִדישן לעבן אין רוסלאַנד, וואָס האָט געקעמפט נישט בלויז פאַר עקאָנאָמישע פאָדערונגען, נאָר האָט געאָטעמט מיט רעוואָלוציאָנערן פּאָליטישן קאַמף.

יאַנקל „שמעגדע" האָט דערציילט, ווי אַזוי ער און נאָך בערשטער זענען אין 1897 אַוועק אין שטאָטישן בית־מדרש און ביים אָפענעם אָרון־קודש געשוואוירן צו גרינדן „די אָרגאַניזאַציע". דאַן האָבן זיך די מעזריטשער בערשטער, פּונקט ווי די ייִדישע בערשטער־אָרגאַניזאַציעס אין ווילנע באַקערט צום

„אַלגעמיינעם יידישן אַרבעטער־בונד" און פון דעמאָלט אָן איז די באַוועגונג געוואַקסן.

אין די פאַבריקן איז אויפגעגאַנגען אַ מעכטיקער אַרבעטער־כוח. די פאַב־ריקאַנטן האָבן אָבער דעם כוח נישט געוואָלט אָנערקענען. פיל מאָל האָבן די פאַבריקאַנטן דערקלערט לאָקאַוטן די אַרבעטער; לאָקאַוטן, וואָס האָבן זיך געצויגן 17 און 24 וואָכן. די אַרבעטער מיט זייערע פאַמיליעס האָבן שרעקלעך געליטן, זייער קאַמף־גייסט איז אָבער נישט געבראָכן געוואָרן.

די בערשטער־אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן ליידן פון שאַרפע פּאָליטישע רעפּרעסיעס, און יעדער אַרבעטער איז געווען אַ קאַנדידאַט צו באַקומען „אַ וויסילקע", פאַרשיקט צו ווערן קיין טיף רוסלאַנד.

אין די ווינטערדיקע פאַרנאַכטן פלעגן די „בלויע" רוסישע זשאַנדאַרן, מיט די לאַנגע גרינע שינעלן, אַרומגיין אַרום די בערשטער־פאַבריקן און וואַרטן אויף אַ „גינסטיקן מאָמענט" אַדורכצופירן אַרעסטן. „מיקולקע", דער סטאַרשי פון שטאָט, האָט די „בלויע" זשאַנדאַרן אַ סך מאָל געוואָרנט:

— אין די וואַרשטאַטן ברענט אַ פייער, די אַרבעטער זענען באַוואָפנט — יעדער איבערפאַל שמעקט מיט טויט...

ווען די מעזריטשער בערשטער־אַרבעטער האָבן אין 1905 געוווּנען דעם אַכט־שעהדיקן אַרבעטסטאָג, האָט די באַפעלקערונג געטאַנצט אין די גאַסן פאַר פרייד און די אַרבעטער האָבן נישט אויפגעהערט צו זינגען וועגן אַ „נייעם משיח, וואָס קומט אָן".

ווען אַלע בעלי־מלאכות האָבן זיך ערשט רעכט גענומען צו דער אַרבעט, זענען שוין די בערשטער־אַרבעטער געווען אין דער היים. זומער 5 אַ זייגער פאַר נאַכט, די זון האָט נאָך גאָר העל געשיינט, זענען די בערשטער־פאַבריקן שוין געוואָרן אָפּגעשטעלט און אויף די טירן זענען שוין געלעגן די אייזערנע פּרענטן און שלעסער.

— נישט אַנדערש — פלעגט זאָגן דער חזיר־האָר־סוחר וואָווע פּאַקער — נאָר די פאַבריקן ווערן „זייערע".

— עס וועט אַוועקגיין נאָך אַ שטיקל צייט — האָט געטענהט מוישקע ווישניע מיט פאַרביטערונג — וועלן די אַרבעטער באַשליסן, צי מיר מעגן אַריינקומען אין אונדזערע פאַבריקן, אָדער נישט.

אין שטעטל האָט מען געוווּסט, אַז ביי גאָלדעלע שטיין אין וואַרשטאַט „שווערן" יעדן טאָג די בערשטער־אַרבעטער „צו קעמפן פאַר פרייהייט און רעכט" און אַראָפּצוואַרפן דעם קיסר, און ביי מאיר שמחהן אין פאַבריק, ביים לאַנגן טיש, ווו עס שטייען די „מישערס" צוזאַמען מיטן בעל־מלאכה, איז איין קאָם אַרומגענומען מיט אַ זיידענע רויטע שלייף און אין אַ ווינקל איז אויסגע־מאָלן דער רוסישער קיסר. און ווי נאָר דער זייגער קלינגט פינף, לויפט צו „בעריש קאָבעלע" מיטן אויסגעשריי „דאָלוי סאַמאָדערזשאַוויע" און שטעכט אַריין אַ מעסער אין קיסרס פנים אַריין.

דער פאַרמעסט קעגן רוסישן קיסר איז נישט בלויז געבליבן אין די וואַר־שטאַטן. יעדע שטוב איז פול געווען מיט „ברידער" — די גאַנצע שטאָט האָט געאָטעמט מיט רעוואָלוציע.

געהיימע פאַרזאַמלונגען אין די וועלדער איז געווען „אַ נאָרמאַלע" זאַך. די „ברידער" האָבן דורכגעפירט גרויסע דעמאָנסטראַציעס איבער די גאַסן אין מיטן העלן טאָג און אויך געטראָגן רויטע פענער און פאַר קיינעם קיין מורא נישט געהאַט.

פאָליציי האָט געשאָסן און פאַרוואונדעט, און קיינער האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. אין זעלבן טאָג איז די „בירזשע" ביים בריקן־בית־מדרש פול געווען מיט מאַסן, און אַרבעטער, ווי אויך אַ פּאָר גבירישע זינדלעך, האָבן געהאַלטן רעדעס.

דער „בונד" האָט געהייסן פאַרמאַכן די געוועלבער, פּאָליציאַנטן האָבן געהייסן עפענען, און אויסגעפירט האָבן די „ברידער". פון צייט צו צייט איז אַראָפּגעקומען מיליטער, האָט באַלאַגערט די שטאָט און אַוועקגעפירט צענדלי־קער יונגע־לייט קיין שעדלעץ, עס האָט אָבער גאָרנישט אָפּגעשראָקן. די „אָרגאַניזאַציע" איז געווען אַ הייליקע זאַך, פאַר וועמען די „ברידער" זענען גרייט געווען צו ליידן און אפילו אומקומען.

— וואָס פאַר אַ ווערט האָט דען אַזאַ „אָרעמעס, רעכטלאָזעס, פינצטערעס לעבן" — האָט „בערישל לאַכטשעס" געטענהט צו די אַרבעטער, און חיים „קעצעלע" דער בערשטער, האָט אַוועקגעגעבן 9 רובל, זיין גאַנצע וואָך לוין, אַז מ'זאָל אים לאָזן אָנרירן די פאָן פון דער „אָרגאַניזאַציע".

וואָס פאַר אַ ווערט האָט דען געהאַט געלט, אַז די „ברידער" זענען גרייט געווען פאַר דער רעוואָלוציע אַוועקצוגעבן דאָס אייגענע לעבן.

אין שטאָט אַריין איז אַ מאָל געקומען צו גאַסט אַ פערדהענדלער פון וואַרשע מיטן נאָמען „איטשקע". אָט דער איטשקע איז געווען ביי דער „אָרגאַ־ניזאַציע" אין וואַרשע פאַרצייכנט אַלס אַ פּאָליציי־אַגענט. האָט די אָרגאַניזאַציע פון וואַרשע געזוכט אַ געלעגנהייט דעם איטשקען אומשעדלעך צו מאַכן, ווייל ער איז געווען פאַרוויקלט אין אַ גרויסן פּראָצעס, ווו צענדליקער האָבן באַצאָלט מיט זייער פרייהייט. דער „גורל" איז געפאַלן אויף מעזריטש.

די מעזריטשער „ברידער" האָבן די זאַך זיך אונטערגענומען און אַלץ אויסגעפירט ביזן סוף. ווען איטשע דער אַגענט איז געזעסן ביי משה קאָניוך אין שטוב און געגעסן נאַכטעסן, זענען אַריין צוויי יונגעלייט און געפרעגט צי ער איז „איטשקע". ער האָט געענטפערט, אַז יאָ. און אין מאָמענט ווען איטשקע האָט געוואָלט אַפּערגיין פון הינטערן טיש, האָבן אים די צוויי יונגע־לייט דער־שטאָכן. דער באַלעבאָס מיט זיין ווייב די „הויכע הינדע", זענען שיר נישט אויסגעגאַנגען פאַר שרעק און אָנגעהויבן שרייען, האָט זיך איינער פון די צוויי יונגע־לייט צוריקגעקערט און געזאָגט:

— ר' משה, איר האָט גאָרנישט געזען!

איין יונגערמאַן איז גלייך אַנטלאָפן פון שטאָט און דער צווייטער, צוזאַמען מיט הונדערטער מענטשן האָבן געזען, ווי פּאָליציי האָט „איטשקע שפּיאָן" אַרויסגעפירט אַ טויטן פון מעזריטש.

ווער פון די רעוואָלוציאָנערן האָבן זיך געשראָקן ?

— וואָס איז זיך דאָ צו שרעקן — פלעגט זאָגן דער „הויכער קיווע" — אַז „פאַרלירן קאָן דער אַרבעטער די קייטן און געווינען קאָן ער די גאַנצע וועלט".

די אַרבעטער־יוגנט אין שטעטל האָט געחלומט פון נייע וועלטן און אַז די היימען וועלן זיין שענער, דאָס פאַמיליע־לעבן ריינער, די ליבע דערהויבענער. און דער עיקר: דער מענטש וועט ווערן געלייטערט. עס וועלן קומען נייע מענטשן, וואָס וועלן אויספלאַסטערן דעם וועג פאַר אַ נייער מענטשהייט.

אין דער צייט האָט דערווייל ר' לייזער בייניש געהאַלטן רעדעס אין די בתי־מדרשים וועגן ארץ־ישראל און דערביי דערציילט, וואָס ער האָט אַזוינס געהערט אויף די ציוניסטישע קאָנגרעסן. אין ר' סנדרס בית־המדרש האָט די „עס־עס" געפירט גרויסע דיסקוסיעס; און עקיבא ריינוויין, חיים שלמה גאַר־בערס זון, האָט גערופן די מעזריטשער בערשטער זיך איינצושליסן אין די עס־עסישע רייען, און אין גרויסן בית־מדרש איז ביים אָרון־קודש געשטאַנען אַ ייד מיט א שוואַרצער באָרד, דער באַרימטער מגיד שמחה כהנה, וואָס האָט געשמט אין רוסלאַנד מיט זיין שיין רעדן און געהאַלטן אַ דרשה.

די בונדישע אָרגאַניזאַציע האָט גערופן אין גרויסן בית־מדרש אַריין. איז דער בית־מדרש יענעם אָוונט פול געווען מיט יידן. שטייט אַזוי דער מגיד און זינגט זיך אויס זיין רעדע, און ער שילדערט יעקב אבינו ווי דעם סימבאָל פונעם יידישן פאָלק, פאַררופנדיק זיך אויף אַ מדרש: „יעקב אבינו לא מת".

פלוצעם דערהערט זיך אַ שטימע פונעם בעלעמער אַראָפּ:

— ניין, ר' מגיד, יעקב אבינו איז געשטאָרבן!

דער עולם ווערט ווי עלעקטריזירט, און באַלד האָט זיך באַוויזן אַ יונג, ערנסט פּנים, וואָס רעדט און אָפּאָנירט דעם מגיד.

גערעדט האָט דאַן דער בונדיסט ב. וולאַדעק וועגן סאָציאַליזם, מיט אַזאַ איבערצייגונג אַז דער מגיד האָט נישט געפונען קיין ווערטער אָפּצוענט־פערן. האָט ער זיך אויפגעריסן דאָס העמד און אַרויסגעשטעלט די נאַקעטע ברוסט זיינע, אַ געשריי טוענדיק: „נאַ, שיס מיך, איך וועל פון מיין גאָט נישט אָוועקגיין"!

דער עולם איז דערציטערט געוואָרן און געשטאַנען און אויסגעהערט וולאַדעקס רעדע וועגן סאָציאַליזם.

אין מעזריטש איז וולאַדעקס דיספּוט מיטן מגיד כהנה, וואָס איז פאָרגעקומען אין 1905 אין גרויסן בית־המדרש, פאַרבליבן ווי אַן אָנדענק פון אַ גרויס גע־שעעניש.

אויב אין געוויסע צייטן האָבן מאַמעס זיך געשעמט, וואָס זייערע קינדער זענען פאַרמישט מיט די „ברידער" און זיי האָבן מורא געהאַט, אַז צו זייערע מיידלעך זאָלן נישט דערגיין די רייד פונעם „נייעם פאַמיליען־לעבן", האָבן זיי אין די יאָרן פון רעוואָלוציאָנערן אויפשטייג זיך געפילט שטאָלץ, וואָס זייערע קינדער זענען אויך נישט אָבי ווער.

„קיוועלע דער קליינער", „קיווע דער הויכער", „דער קרול", „סאַנע מאָרעס", „יאַנקל שמעגדע", „חיה שאָלס", מאַליע ר' מאָטלס, באַשע לאה, „סרול־קעלע פלייטס" און נאָך און נאָך צענדליקער פאַר און נאָך זיי, זענען געוואָרן דער שטאָלץ, נישט בלויז פון דער אַרבעטערשאַפט, נאָר פון גאַנצן שטעטל.

די ווערטער פון די ביידע „קיוועס" זענען געווען הייליק. דער קליינער און גרויסער קיווע זענען נישט בלויז געווען אַנדערש אין זייער פיזישן געבוי, נאָר דאָס זענען אייגנטלעך געווען צוויי שיטות. אַלע דיסקוסיעס אין דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג וועגן ייִדישע פראַגן, לאַנד און וועלט־פּראָבלעמען, זענען פון די ביידע אַנדערש געשטעלט און פאַרענטפערט געוואָרן. אין דער געשיכטע פון דער מעזריטשער אַרבעטערשאַפט פאַרנעמען די ביידע „קיוועס" גאָר אַ גרויס אָרט; ביידע זענען אמתע „פרינצן פון קעלער".

זיי קומען פון אָרעמע אַרבעט־שטובן און ביידע האָבן זיך אַליין דערהויבן צו ווערן אָנפירער פון דער אָרגאַניזירטער פּראָפעסיאָנעלער און פּאָליטישער באַוועגונג אין שטאָט, אין משך פון יאָרן. זיי זענען ביידע אין די שווערע ביטערע רעאַקציע־יאָרן פון נאָך 1905 אַוועק קיין אַמעריקע. דער אָרעאָל אַרום זייערע נעמען איז אָבער געבליבן. וועגן דעם, ווי אַזוי די „קיוועס", סאַנע מאָרעס, און יאַנקל „שמעגדע" פלעגן אָנפירן שטרייקן, ווי אַזוי זיי פלעגן די שטרייקן אָנהייבן און זיי פאַרענדיקן, זענען ממש אַרומגעגאַנגען לעגענדעס.

אין די יאָרן פונעם רעוואָלוציאָנערן אויפשטייג זענען צוגעקומען צו דער אַרבעטער־באַוועגונג פיל רייכע קינדער, זיי האָבן זיך אָבער לאַנג נישט איינגעהאַלטן. ביי די ערשטע שווערע מאָמענטן זענען זיי אַוועק און ווידער זענען אין דער פּאָליטישער באַוועגונג געבליבן נאָר אַרבעטער.

אין יאָרן אַרום, ווען „קיוועלע דער קליינער" איז שוין לאַנג געווען אין אַמעריקע, האָט מען „הינטערן קאַנאַל", דאָרט וווּ קיוועלע האָט געוווינט, געפונען באַגראָבן אין דר'ערד אַ קאַסטן, וווּ ס'איז געלעגן אַ ברייטער פירקאַנטיקער מעשענער סטעמפּל פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע, קאַרל מאַרקס'ס „די עקאָנאָמישע לערע", פּראָטאָקאָלן פון ערשטע זיצונגען און אַ קליין ביכעלע וועגן שטרייקן.

אַ „לעצט וואָרט" פון „קיווע דעם הויכן" האָט געבראַכט פון אַמעריקע קיין מעזריטש, זיין „חברטע" באַשע לאה, וואָס איז געקומען נעמען חליצה. ווען באַשע לאה איז צוריקגעקומען פון ניו־יאָרק, האָט דאָס שטעטל אויף ס'ניי זיך דערמאָנט אין „קיווע דעם הויכן", וועמען מ'האָט אָפּגעהאַקט די לונגען אין די צאַרישע תפיסות, און דערפאַר איז ער יונגערהייט געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

אָנפירער פון דער מעזריטשער אַרבעטער־באַוועגונג פון יאָר 1904 ביז 1910

אויפן בילד צווישן אַנדערע: עקיבא עלענצווייג (קיווע דער קליינער), „קיווע דער גרויסער", באַשע־לאה קאַמעלמאַן, שמואל־משה מילשטיין („דער קרול"), בעריש פאָגאָזשעלעץ (לאַכטשעס), משה טשעפעלינסקי, באַרשטנבינדער (יוילטשעס זון)

אין די שפעטערדיקע יאָרן איז אויך געקומען צו גאַסט פון ניו־יאָרק „דער קרול״, איז ער אַרומגעגאַנגען און געזוכט די סימנים פון „יענע יאָרן״. גאַנצע טעג איז ער געווען אין דער „גראָסער־ביבליאָטעק״. ביי יעדן צוזאַמענקום פלעגט ער האַלטן רעדעס וועגן „פינפטן יאָר״, דערמאָנען נעמען, אָנרופן געשעענישן און זיך שיער נישט צעוויינען פאַר פרייד. די נייע צוגעקומענע יונגע בונדיסטן און קאָמוניסטן האָט ער געהאַלטן פאַר זיינע קינדער.

ביי יעדן אינטימען צוזאַמענקום פלעגט ער אָבער נישט פאַרגעסן צו דער־ציילן, אַז אויפן וועג קיין מעזריטש האָט ער אין פאַריז געטראָפן מאַליע ר׳ מאָטלס. ווען ער האָט איר דערזען, האָט ער זיך צעוויינט, ווי אַ קליין קינד.

— אַ סך, אַ סך מיידלעך זענען צו אונדז געקומען פון גבירישע הייזער, פון שטובן מיט געפּאַרבטע פאָדלאָגעס — פלעגט זאָגן „דער קרול״ — די וואָס איז געבליבן אין דער באַוועגונג און זי עלטערט זיך, ווי אַ מיטגליד אין דער סאָציאַליסטישער לאַנד־פּאַרטיי, דאָס איז מאַליע ר׳ מאָטלס.

פיל פון זיינע צייט־חברים האָט ער, „דער קרול״, נאָך געטראָפן אין שטעטל. די נאָענטסטע זענען געווען: „יאַנקל שמעגדע״ און „סאַנע מאָרעס״. דער ערשטער איז נאָך געווען אַ מיטגליד אין דער פאַרוואַלטונג פון בערשטער־אַרבעטער־פאַראיין און ביז גאָר אַקטיוו אין דער בונדישער באַוועגונג און „סאַנע מאָרעס״ איז געווען אין דער אָפּאָזיציע. „סאַנע מאָרעס״ איז נאָך געווען פול מיט שטורעם און קאָמפּסלוסט און זייער אָפט האָט אים די פּאָליציי אַרעס־טירט פאַר קאָמוניסטישער טעטיקייט.

איין מאָל האָט אהרן דוד „קרול״ דערגרייכט צו זיצן מיט „יאַנקל שמעגדע״ און מיט „סאַנע מאָרעס״ ביי איין טיש און ווידער זינגען אויף אַ הויכן קול: „מיר ברעכן, מיר ברעכן די אייזערנע וואַנט״.

פאַראַן יחידים, וואָס בלייבן שטעקן אין זייער עפּאָכע און קענען אין קיין נייער צייט נישט אַריינקומען. זיי רעדן אַנדערש, זיי זינגען אַנדערש און דער עיקר: אַלץ הייבט זיך ביי זיי אָן פון יענעם באַרג, ווו זיי זענען געשטאַנען. אויב שטרייקן, אויב קאַמפן, אויב אידעאַליזם, רעוואָלוציאָנערער אימפּעט, איז עס געווען „דע־מאָלט״, ווען זיי האָבן געקעמפט מיט די „בלויע זשאַנדאַרן״ און מיט די אַלטע חזיר־האָר־סוחרים.

אהרן דוד „קרול״ האָט געהערט צו די, וואָס זענען געבליבן שטיין ביים „פינפטן יאָר״, ביי די פאַרזאַמלונגען אין וואַלד, ביים פאַרקעמען זיך מיט „אַ פּאָליטישן שרינט״ אין דער מיט. און אויב, חלילה, אַ לוויה פון אַן אייגענעם, מוז דער מת געפירט ווערן אין אַ „צעפּ״.

אַז אויך נאָך זיין אַוועקפאָרן קיין אַמעריקע, האָט מעזריטש געקעמפט, געפירט שטרייקן, געהונגערט, דורכגעמאַכט לאָקאַוטן, געשאַפן אַ קראַנקן־קאַסע, איינגע־אָרדנט ביבליאָטעקן, אָרגאַניזירט די אַרבעטער פון אַלע פאַכן און באַנייט די

פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע — דאָס האָט „ער״ נישט געקאָנט באַנעמען. אמת, דאָס הערצישע „פינפטע יאָר״״ איז ביי אַלעמען געווען אין דער נשמה, אָבער לעבן בלויז מיט די אָנגעצונדענע פייערן פון יענעם אַמאָל האָט זיך נישט געלאָזט.

ווי פאַרשאָטן איז געלעגן די צייט, ווען די גרעסטע טייל פּאַרטייער זענען געוואָרן מיד און האָבן זיך „געמונטערט״ מיט אַרציבאַשעווס „סאַנין״ און דערביי געטראַכט נאָר וועגן זיך אַליין.

פון אַש פון דער רעוואָלוציאָנערער עפּאָכע איז אויפגעגאַנגען אַ ניי פייערל, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט גרויסע טיילן פון דער יידישער אַרבעטער־יוגנט, וואָס איז געשטאַנען אין די בערשטער־פאַבריקן און געזוכט אַ פאַרבינדונג מיט דער בונדישער באַוועגונג, כדי צו זיין דאָס יונגע פרישע בלוט אינעם רעוואָלוציאָנערן מעזריטש.

יונגע בערשטער־אַרבעטער האָבן זיך ווי צונויפגעשמידט און מאָטל „באַל־ניק״, מיכאָלקע פישערס דריי עלטערע זין: פייוועלע, שמואל איצל און משה נטע; בערקע, יאָסל דער הינער־פאַרקויפערנס, שוילע, „מאָטל חיה דעם געלנס״, מרדכי „שוויטשקע״, הערשל דער לאָשיצער און לעמל „יאָסל גרינעס״, האָבן דערעפנט אַ יידישע אַרבעטער־ביבליאָטעק, מיט נייע ביכער, וואָס יעדער פון אָט דער יוגנט־גרופּע האָט געקויפט, און פון אָט דער ביבליאָטעק האָט זיך דערהערט אַ ניי יידיש סאָציאַליסטיש וואָרט אין דעם אַרבעטנדיקן און רעוואָלוציאָנערן מעזריטש. און געווען איז עס ערב דער וועלט־מלחמה פון 1914.

מ. איידלבוים

עפיזאָדן פון מעזריטש

1. די מחלוקת אַרום דעם פּאַרלעצטן רב

אין מיין בוך „די יידנשטאָט מעזריטש״ איז מיר מערערע מאָל אויסגעקומען צו דערציילן אינעם נאָמען פון מיין פאָטער הר׳ יחיאל שו״ב ז״ל וועגן ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו דער געשיכטע פון דער מעזריטשער קהילה.

איך האָב דאָרט אונטערגעשטראָכן, אַז דאָס דערציילטע איז נישט סתם אַ מעשה אָדער אַ שמועה, וואָס איז נישט באַזירט אויף ווירקלעכע פאַקטן און געשעענישן. דער פאָטער איז ענטוועדער געווען אַן עד־ראיה, אָדער מקבל געווען פון דעם זיידן, וועלכער איז געווען אַן עד־ראיה, אָדער געהערט פון אַנדערע באַגלויבטע עדות, וועלכע האָבן דערציילט וועגן זאַכן וואָס זיי האָבן געזען, געשעענישן וואָס זענען פאָרגעקומען אין זייער לעבן.

אויך וועגן דער מחלוקת, וואָס איז אויסגעבראָכן אין יאָר תרנ״ה — 1894, האָט דערציילט דער פאָטער ז״ל. נישט נאָר איז ער געווען אַן עד־ראיה, נאָר ער און זיין פאָטער הר׳ משה צבי זענען געווען שטאַרק אַנגאַזשירט אין יענער מחלוקת, וואָס איז געפירט געוואָרן מיט ווערטער און נישט, חלילה, מיט הענט, ווי ס׳האָט זיך leider געפירט אין פיל יידישע קהילות אין פוילן און רוסלאַנד, ביז דעם אונטערגאַנג פון דעם פוילישן יידנטום. אינעם צענטער פון דער מחלוקת איז געשטאַנען דער פאַרלעצטער מעזריטשער רב ר׳ דוד נחמן שפירא ז״ל, דער בן־יחיד פון דעם באַרימטן און אומעטום רעספּעקטירטן גאון הרב ישראל איסר שפירא, וואָס איז נפטר געוואָרן אין דעם יאָר תרנ״ה (זע: מ. עדלבוים „די יידנשטאָט מעזריטש״ ז. 331—329).

מעזריטש, כאָטש נישט צווישן די גאַנץ גרויסע שטעט, איז געווען באַרימט אין דעם דעמאָלטיקן מלכות רוסלאַנד. זי איז געווען אַ שטאָט פון תורה און גדולה, אַ גרויסע פרנסה־שטאָט מיט רייכע בעלי־בתים, גרויסע בני תורה און האַרציקע פיינע עמך־מענטשן — האַרעפּאַשניקעס. נישט ווייניקער באַקאַנט איז געווען דאָס מעזריטשער רבנות. די דאָרטיקע רבנים האָבן געשמט אַלס גדולי תורה און צדיקים. איז עס נישט קיין וווּנדער, וואָס הן די פּני־העיר האָבן געזוכט רבנים גרויסע לומדים און מפורסמים זיי זאָלן באַקליידן דאָס רבנות פון זייער שטאָט, און הן וואָס גרויסע רבנים האָבן געגלוסט צו ווערן מעזריטשער רב.

נאָך דער פטירה פון רב ר׳ ישראל איסר (ער איז געווען שטאָט־רב פון 1868 ביז 1894 ד״ה 26 יאָר), האָבן זיך אין מעזריטש געשאַפן צדדים. ר׳ ישראל איסר האָט טאַקע איבערגעלאָזט אַ ווירדיקן ממלא מקום, זיין בן יחיד ר׳ בערעלע. (ער איז שוין דעמאָלט געווען רב אין דעם נאָענטן שטעטל קאָנסטאַנטין, לעבן סעמיאַטיטש). ר׳ בערעלע איז געווען אַ גרויסער בקי, אַ זיידענער יונגער־מאַן — אַ טאַטנס אַ קינד. אָבער די קעגנער זיינע האָבן געוואָלט אַ רב מיט אַ נאָמען,

אַ רב, וועלכער איז בקי נישט נאָר אין ש״ס און פּוסקים — דאָס האָבן זיי דאָך געהאַט אין ר׳ ישראל איסרס יורש — נאָר אויך אין הוויות העולם. אַ רב, וואָס זאָל זיך אַריינפּאַסן אין אַזאַ שטאָט ווי מעזריטש, ווּ די מסחרים זענען געווען גרויסע און געלט־סכסוכים זענען אַוודאי געווען נישט קיין קליינע. נאָר איין חסרון האָבן זיי געפונען אין ר׳ בערעלען — ער איז געווען גאָר יונג מיט ווייניק דערפאַרונג פאַר אַ גרויסער שטאָט און אַ גאַנץ קנאַפּער ידען אין וועלטלעכע ענינים. האָבן זיי, די פּני, הייסט עס, געזוכט אַ רב מיט אַ וועלט־נאָמען, וואָס זאָל ווערן דער ממלא־מקום נאָך דעם פאַרשטאָרבענעם רב.

צו דער לוויה זענען זיך צונויפגעפאָרן רבנים פון נאָענט און ווייט, צווישן זיי דער בריסקער רב ר׳ חיים סאָלאָווייטשיק, וואָס איז אויך געווען פון די הויפּט־מספּידים. ער גראָד האָט באַלד אָנגעשלאָגן אַ טאָן, וואָס האָט גלייך אַוועקגעשטעלט די פראַגע פון דעם ממלא־מקום און גערעצהט אויפצונעמען פאַר רב דעם נפטרס זון.

מיט אים האָבן געהאַלטן אַ טייל בעלי־בתים פון עמך, איבערהויפּט די חסידים אין שטאָט. הגם זיי זענען געווען אַ קליינע מינדערהייט, האָבן אָבער די חסידים געהאַט חשובע יידן אין זייער עדה, לומדים און אויך אַ צאָל פאַרמעגלעכע. די חסידים האָבן געהאַלטן, אַז ר׳ בערעלע איז ראוי צו פאַרנעמען דעם טאַטנס פּלאַץ מחמת פיל טעמים. ראשית, איז ר׳ בערעלע געווען, ווי שוין געזאָגט, אַ גרויסער בקי אין ש״ס און פּוסקים, השנית, איז ער געווען פרום און אַ ריכטיקער „בר אבהן״, אַ טאַטנס אַ קינד און פון אַ גרויסער רבנישער משפחה. חסידים האַלטן גראָד פון דער טראַדיציע און אַז אַ זון דאַרף זיך פירן ווי דער פאָטער ווי ס׳פירט זיך ביי צדיקים, ביי חסידישע רביס.

איינער פון די הויפּט־טוערס אין דעם צד איז געווען דער זיידע, דעם פאָטערס פאָטער הרב משה צבי הלוי שו״ב ז״ל. קודם כל איז ער געווען אַ שטאַרק נאָענטער פריינד פון ר׳ ישראל איסרן, געהאַלטן פון אים שטאַרק, אויך דער רב האָט שטאַרק געהאַלטן פון דעם זיידעס לומדות (דער זיידע האָט געהאַט אַ פאָטאָגראַ־פישן מוח. געגנוג געווען דורכצובלעטערן אַ ספר, אַז ער זאָל אים קענען פון אָנהייב ביזן סוף. ער האָט געהאַט אַ גוואַלטיקן שׂכל הישר). ר׳ ישראל איסר פלעגט זיך נוהג זיין ווייזן צו ערשט דעם זיידן די „תשובות״, וואָס ער פלעגט ענטפערן צו די רבנים אויף זייערע שאלות, איידער ער האָט די „תשובות״ אָפּ־געשיקט. טייל מאָל פלעגט ער בעטן דעם זיידן אַליין שרייבן צו איינעם, וואָס פלעגט זיך איינעקשנען און אָפּפרעגן דעם רבס תשובה. אין דער וואָך ווען דער זיידע איז געווען דער הויפּט־שוחט אין דער בוינע, און אַז ס׳איז געווען אַ שאלה אין הילכות שחיטה, האָט ר׳ ישראל איסר זיך אָפּגעזאָגט פון פּסקנען. ער האָט געהאַלטן, אַז דער זיידע דאַרף אַליין פּסקנען די שאלה. אַחוץ דעם, האָט דער זיידע פאַרטראָטן דעם אַמט פון רב אין קאָמאַראָווקע, ווען ער איז דאָרט געווען אַ שוחט.

דער זיידע האָט ר׳ ישראל איסרן מכבד געווען נישט נאָר צוליב זיין לומדות

— לומדים האָבן אין יענעם דור נישט געפעלט — נאָר נאָך מער צוליב זיין צדקות און ערלעכקייט אין אַלע ענינים. זייענדיק אַן אָפּטער אַריינגייער צום רב, האָט ער נאַטירלעך אויך געהאַט אַ געלעגנהייט צו באַקענען זיך מיט ר׳ בערעלען, מיט זיין לומדות און ערלעכקייט. דער זיידע האָט דערפאַר געהאַלטן, אַז ס׳וואָלט געווען קעגן דעם יושר צו זוכן אַ רב פון דער פרעמד בעת דער נפטר האָט איבערגעלאָזט אַ ווירדיקן ממלא מקום, וואָס איז אויך געווען דער ווונטש פון דעם פאַר־שטאָרבענעם רב. אַלע חסידים האָבן מסכים געווען מיטן זיידנס מיינונג.

ר׳ חיים בריסקער האָט אינעם זיידן געפונען דעם מענטש אויף וועמען ער קען זיך פאַרלאָזן. ער האָט אויך גענומען צו הילף מיין פאָטער ז״ל, דעמאָלט נאָך אַ יונגערמאַנטשיק — היינט הייסט דאָס טאַקע אַ יינגל — וועמען ער האָט שטאַרק מקרב געווען. ר׳ חיים האָט אָנגעזאָגט דעם טאַטן ז״ל צו שטיין מיט אים אין פאַרבינדונג און אינפאָרמירן אים וועגן דעם גאַנג פון דער רבנות־פראַגע אין שטאָט.

ווי געזאָגט, האָבן אַ סך רבנים זיך געשאַרפט די ציין אויפן מעזריטשער כסא־הרבנות, איבערהויפּט האָט זיך געריסן צום מעזריטשער רבנות איינער פון די גדולי־הדור, א חכם, אַ שיינרעדנער און אויך אַ בקי אין הוויות העולם און אַ ידען אין וועלטלעכער בילדונג.

דער דאָזיקער רב (מיר מיידן אויס צו דערמאָנען דעם נאָמען מחמת זיין כבוד און דעם כבוד פון דער באַרימטער משפחה זיינער) האָט געהאַט די זעלטנסטע קוואַליפיקאַציעס. ער האָט געהאַט אַ גרויסע רבנישע פּראַקטיק: ער איז שוין געווען רב אין אַ ריי גרויסע שטעט, צווישן זיי אויך מאָסקווע (נאָכן גירוש פון מאָסקווע, האָט ער זיך באַזעצט אין דער שכנותדיקער ביאַלע, ווו ער האָט חתונה געהאַט מיט דער רייכער אלמנה טילע, טאָכטער פון דעם ביאַלער חשובן תושב ר׳ יצחק שחור). דער רב האָט זיך געפילט פרעמד אין דעם חסידישן שטעטל, ווו ער איז געזעסן נאָכן גירוש־מאָסקווע און ער האָט געזוכט ברייטערע האָריזאָנטן, און באַזונדערס — אַ מתנגדישע שטאָט. דאָס מעזריטשער רבנות האָט אים אימפּאָנירט.

דער דאָזיקער קאַנדידאַט איז געקומען קיין מעזריטש, ווו מ׳האָט אים אויפ־גענומען מיט גרויס כבוד. זיין נאָמען איז געגאַנגען פאָרויס. אַלע זענען געקומען הערן זיינע דרשות און ער האָט שטאַרק אויסגענומען ביים עולם, ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, באַזונדערס ביי לומדים, און דער עיקר ביי יענע, וואָס האָבן אים געקענט פון וואָלאָזשין און זענען געווען צוגעבונדן צום בית הרב, צו דער משפחה פון ר׳ חיים וואָלאָזשינער, וועמענס אַן אור־אייניקל ער איז געווען. אפשר האָבן זיי אַפילו געהערט זיינע שיעורים; ער איז אַ קורצע צייט געווען ראש ישיבה אין וואָלאָזשין. אויך די משׂכּילים זענען געווען פאַר אים, ווייל ער האָט זיך פאַרשטאַנען אין וועלטלעכע ענינים. דאָס זעלבע — דער פּשוטער עולם, ווייל ער איז געווען אַן אימפּאָזאַנטע פיגור און אַ שיינרעדנער. מיט איין וואָרט: ס׳האָט געהאַלטן, אַז ער זאָל ווערן רב.

דערציילט דער פאָטער ז״ל: ווען כ׳האָב געזען, אַז ס׳האַלט שמאַל, האָב איך גלייך מודיע געווען ר׳ חיימען. ר׳ חיים איז געקומען גלייך צו פאָרן קיין מעז־ריטש. גראָד איז דעמאָלט פאַררופן געוואָרן אַן אַסיפה פון די שיינע־יידן, לומדים און עשירים אין אַ פּריוואַט הויז. נאַטירלעך האָט מען ר׳ חיימען איינגעלאַדן צו דער אַסיפה. ר׳ חיים האָט זיך נוהג געווען צו טראָגן אַ געוויינטלעך יידיש היטל, אַנשטאָט דעם רבנישן קאַפּעלאַטש, און אַזוי איז ער אויך געקומען קיין מעזריטש. די פּני העיר האָבן פון אים פאַרלאַנגט, אַז ער זאָל פאַרבייטן דאָס היטל אויף אַ רבנישן קאַפּעלוש, אָבער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט.

„מילא אין בריסק״, האָט ר׳ חיים אַ זאָג געטאָן צו מיין פאָטער, „מוז איך טראָגן אַ קאַפּעלוש, ווייל בריסק האַלט מיך אויס. אָבער ס׳אַרא תביעה האָט אויף מיר מעזריטש, וואָס ציילט נישט מער ווי 10 טויזנט אביונים, שוין איינגערעכנט די גבירים״. ר׳ חיימס זאָג איז אַוודאי נישט געווען קיין באַרעכטיקטער. ער איז משמעות געווען שטאַרק אויפגעבראַכט אויף די מעזריטשער מנהיגים. ר׳ חיימס אויפטריט לטובת ר׳ בערלען און קעגן דעם קאַנדידאַט, וואָס איז געווען זיין אייגענער פעטער, האָט געמאַכט אַ גרויסן איינדרוק. ר׳ חיים, דער גאון פון זיין צייט, האָט געזען אַנדערש דאָס רבנות אין מעזריטש. ביי אים איז דאָס געווען אַ מאָראַלישע און אויך אַ געזעצלעכע פּראַגע. ער האָט געהאַלטן, אַז זיין פעטער האָט פעלערהאַפט געהאַנדלט. נאָר אַזאַ ווי ר׳ חיים האָט געקענט איבערוועגן דעם רצון פון די פירער פון דער קהילה און פון די פּני־העיר.

די מחלוקת האָט זיך פאַרענדיקט מיטן אויפנעמען ר׳ בערלען פאַר רב. די קעגנער האָבן שלום געמאַכט מיט דעם וואָל און מיט דעם נייעם רב. אַ טייל האָבן אָנגעהאַלטן אַ שטיק צייט די מחלוקת און אָנערקענט ר׳ בערלען נאָר אַלס ראב״ד, אָבער שפּעטער האָבן זיי אים אָנערקענט אויך ווי רב.

ר׳ בערעלע איז געזעסן אויפן מעזריטשער כסא הרבנות קנאַפּע 30 יאָר און גענאָסן פון גרויס דרך־ארץ און רבנישן פּרעסטיזש.

2. כלי־קודש און פרומע יידן לויפן אין קינאָ

היינט איז דאָס מער נישט קיין נייעס. היינט קענט איר זען יונגע לייט מיט יאַרמלקעס און פּרויען מיט פאַרדעקטע קעפּ, וועלכע זיצן אין קינאָ און גע־שפּאַנטע פאָלגן זיי נאָך אַלע ליבע־סצענעס, וואָס שפּילן זיך אָפּ פאַר זייערע אויגן אויפן לייוונט, זייערע פּנימער פלאַמען נישט פאַר חרפּה; זיי וועלן אייך דער־ציילן די אינטימסטע געשיכטעס פון אַלע פילם־שטערנס. אַוודאי, אויך היינט זענען פאַראַן פרומע יידן, וואָס וועלן נישט אַריבערטרעטן די שוועל פון אַ טעאַטער אָדער קינאָ, אָבער זיי זענען אַ קליינע מינדערהייט.

היינט איז עס טאַקע מער נישט קיין נייעס, אָבער אין יענע צייטן, וועגן וועלכע איך דערצייל דאָ, האָט איר נישט געקענט פועלן ביי אַ ייד, וואָס ער האָט געטראָגן אַ באָרד אָדער סתם אַ ייד, וואָס האָט געדאַוונט דריי מאָל אַ טאָג, אַז ער זאָל גיין אין אַ קינאָ זען עפּעס אַ בילד.

אגב, איז „קינאָ" גופא דעמאָלט נאָך געווען פרעמד, אַ פרעמד וואָרט, אַפילו פאַר דעם דורכשניטלעכן בירגער אין גרעסערע שטעט. יאַנקעלע רישעס (זילבער־בערג), איז געווען פון יענע מענטשן, וועלכע האָבן אונטערנעמונגס־גייסט. יאַנקעלע רישעס איז געווען אַ שאַכמאַטיסט פון גרויסן פאַרנעם, אַ גרויסער קאָרטן־שפּילער, וואָס האָט געקענט דאָס לעבן און אַ געשעפטסמאַן, האָט ער זיך דערטראַכט צום געדאַנק, אַז אַ קינאָ אין מעזריטש איז אַ גוט געשעפט.

זיין חשבון איז געווען אַזאַ: ראשית איז מעזריטש, פון צווישן אַלע שטעטלעך אין פּוילן, רייף פאַר אַן „אילוזיאָן" — אַזוי האָט מען עס דעמאָלט גערופן אַ קינאָ. והשנית, ווייסן מעזריטשער וואָס „אילוזיאָן" איז אַזעלכעס. זיי זענען וועלט־רייזנדע, פאָרן קיין וואַרשע און אַנדערע גרויסע שטעט, אין אויסלאַנד און אין רוסלאַנד, זיי גייען אַוודאי אין קינאָ, והא ראיה, ווען זיי קומען צוריק, דערציילן זיי וועגן „זשיוווע־אָבראַזי", ד״ה לעבעדיקע בילדער, וואָס זיי האָבן געזען. והשלי־שית, אין מעזריטש נישט פאַנאַטיש פרום, אַז מ׳וויל זאָגן, איז זי לא עלינו, גאָרנישט פרום; די אַרבעטער זענען שוין געווען רעוואָלוציאָנערן, און אַ גרויסע צאָל האָבן זיך דערלויבט גיין אין גאַס מיט אַנטבלויזטע קעפּ, פירן ליבעס אאַז״וו. היות ווי די שטאָט האָט געהאַט אַ סך פרנסה און געווען גרויסע ליבהאָבערס פון טעאַטער וואָס פלעגט אָפט קומען אויף גאַסטראָלן און בכלל ליב געהאַט גוט צו לעבן, זענען די אויסזיכטן אויף אַ דערפאָלג געווען גוטע.

אין 1913 האָט יאַנקעלע רישעס געעפנט דעם קינאָ אין משה מאָלערס מויער, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען צו דער קאָשטשעלנע גאַס.

איך ווייס נישט, צי האָט ער טאַקע גוט געמאַכט, אָבער ווייסן ווייס איך, אַז איין פילם האָט אים געמוזט אַריינברענגען אַ סך פרנסה, וואָרעם קינד און קייט זענען ממש געלאָפן זען דעם פילם — און צווישן זיי אַלע פרומע ייִדן — אפשר מיטן אויסנאַם פון אַ טייל חסידים, און וויפל חסידים האָט מעזריטש געהאַט — אפשר עטלעכע הונדערט. זיי האָבן נישט געהאַט קיין גרויסן באַדייט און האָבן נישט געשפּילט קיין ראָלע אין יאַנקעלע רישעס חשבונות. וואָרעם זייערע מש־פּחות זענען יאָ געגאַנגען, אויף פרויען און קינדער זענען דאָך נישט חל געווען זייערע באַוואָרעניש.

איין מאָל האָבן זיך באַוויזן אַפישן אויף די ווענט, וואָס האָבן אָנגעזאָגט די גרויסע סענסאַציאָנעלע בשורה, אַז מ׳וועט אין קינאָ „דאָס לעבן פון די ייִדן אין ארץ־ישראל". אין שטאָט זענען געווען אַ סך ציוניסטן, און אַפילו די בונדיסטן, כאָטש זיי האָבן טאַקע נישט געהאַלטן פון „הרצלס מדינה", אָבער ארץ־ישראל איז דאָך פאָרט ארץ־ישראל; ס׳טוט אַ טיאָכקע אין האַרץ ווען מ׳דערמאַנט דאָס וואָרט: א ר ץ־י ש ר א ל. הייינט וואָסער ייִד, פריי צי פרום, וויל נישט זען דעם כותל מערבי, דעם קבר פון מאַמע רחל: די הייליקייטן און לאַנדשאַפטן פון דעם הייליקן לאַנד? יאַנקעלע רישעס, ווי שוין געזאָגט, איז געווען אַ גוטער געשעפטס־מאַן, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז כדי צו ברענגען די פרומע מאַסן מוז ער איינפירן ספּעציעלע סעאַנסן, וואָס זענען אַריינטריטלעך פאַר מענער באַזונדער און פאַר

פרויען באַזונדער, כדי די פרומע פוןביידע געשלעכטן זאָלן זיך נישט דאַרפן זשענירן. זיי זאָלן קומען, זיצן באַקוועם אין זיין קינאָ און זען ווי ייִדן לעבן אין ארץ־ישראל.

ער האָט טאַקע גוט אויסגערעכנט. ס׳האָבן זיך אַ לאָז געטאָן ייִדן פון אומע־סום; נישט סתם ייִדן, נאָר אויך די כלי־קודש... ר׳ ברוך מאיר ראָזענבלום — גרינדער פון יסוד־המעלה, האָט געשטראַלט פון שמחה — אַזאַ יום־טוב, מע וויזט ארץ־ישראל! און אַזוי אַלע, וועלכע זענען געגאַנגען אין קינאָ זען דאָס בילד. ביי זיי איז עס געווען כמעט אין דער בחינה פון אַ נסיעה קיין ארץ־ישראל.

כ׳געדענק, אַז דער פילם האָט געוויזן דאָס אַלטע און דאָס נייע ארץ־ישראל. אַלט ירושלים, דעם כותל המערבי, ווו ייִדן האָבן געדאַוונט. זייערע משונהדיקע טראַכטן און טורבאַנעס, קאַפּעלאַטשן מיט ברייטע ראַמען און געשטרייפטע כאַלאַטן און ווייס־לייוונטענע הויזן, כמעט אַלע רבנים. אַזוי האָבן זיי אויסגעזען אין מיינע יונגע אויגן. מען האָט געזען יפו און די קאָלאָניעס מיט זייערע קאָלאָניסטן, געוויינטלעכע ייִדן; ייִדן מיט בערד און פאות, וועלכע רייטן אויף אייזלען, מאָדערנע ייִדן און פרויען. די ערשטע העברעיִשע גימנאַזיע „הרצ־ליה״ אין דער נייער שטאָט תל־אביב, וואָס איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן. היות ווי ר׳ שמואל יאַווערבוימס זון — יוסף — האָט דעמאָלט געלערנט אין „הרצליה״, האָבן פיל געשוואָרן ביי באָרד און פאות, אַז זיי האָבן אים געזען צווישן די הרצליה־גימנאַזיסטן בעת זיי האָבן געמאַכט ספּאָרט־איבונגען.

מיט איין וואָרט: די ארץ־ישראל־שכינה האָט דעמאָלט גערוט אויף די ייִדן, אויף דער גאַנצער שטאָט... עפּעס אַ קלייניקייט? כמעט ווי געווען אין ארץ־ישראל. אומעטום האָט מען גערעדט וועגן דעם לעבן פון די ייִדן אין ארץ־ישראל, וואָס האָט געשיינט צו זיין אַזוי אידיליש שיין, אַ לאַנד פון מילך און האָניק. וואָכן לאַנג האָט מען געוויזן דעם פילם. איך אַליין האָב אים געזען עטלעכע מאָל. די שטאָט איז געשטאַנען אונטער דעם רושם פון ארץ־ישראל. נישט איין פרוי האָט פאַרגאָסן טרערן פון פרייד.

בעת מ׳האָט געוויזן דעם פילם האָבן די קלעזמאָרים: מענדל, יאַנטשע א״אַ, געשפּילט אַ זיסע מעלאָדיע, וועלכע כ׳האָב ביז איצט, נאָך אַזוי פיל יאָרן, נישט פאַרגעסן.

3. עמך ווילט אַ דאַזאָר...

דאָס, וואָס איך גיי דאָ פאַרצייכענען, האָט זיך אָפּגעשפּילט אין 1913, אַ יאָר ערב דער וועלט־מלחמה. כ׳בין דעמאָלט געווען אַ ייִנגל נאָך ווייט פאַר בר־מצווה, און האָב דעריבער נישט געוווּסט סאַרע קוואַליפיקאַציעס און מעלות איינער מוז באַזיצן, כדי צו זיין ראוי צו ווערן ראש־הקהל־דאָזאָר. אָבער כ׳האָב שוין גענוג געוווּסט, אַז מ׳דאַרף נישט זיין דער שענסטער ייִד אין שטעטל, נישט דער גרעס־טער למדן און אַפילו נישט דער גרעסטער עושר, והא ראיה, דוקא נישט גאַנץ

גרויסע עשירים זענען די דאָזאָרעס אין שטאָט און אַוודאי נישט — די גרעסטע לומדים.

אין יענעם יאָר האָט זיך פאַרוואַלט ר׳ אַברהם יאָסלען (שולמאַן) ווערן דאָזאָר. אברהם יאָסל איז געווען אַ ווױלער ייִד. ער האָט געהאַט אַ וויינהאַנדל: אַליין געמאַכט דעם ווײַן און אַליין פאַרקויפט. אַז עס איז געקומען פּרייטיק, האָבן ייִדן ביי אים געקויפט ווײַן אויף קידוש. אין שטאָט זענען געווען נאָך וויינמאַכערס. למשל משה (חוהס) טישל, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסן ווײַנקעלער; נישט נאָר האָט ער געמאַכט ווײַן, נאָר אויך אימפּאָרטירט ווײַן פון בעסאַראַביע א״אַ מקומות. ער איז געווען אַ שיינער באַלעבאָס אין שטאָט, אוודאי אַ סך רייכער און אינטע־ליגענטער, אַפילו מער למדן, פאַר אַברהם יאָסלען און עס זענען געווען נאָך וויינמאַכערס, אויך רייכערע פון אברהם יאָסלען, אָבער ער איז געווען איינער פון די פּאָפּולערסטע פערזאָנען אין שטאָט.

קודם כל האָט ער געשטאַמט פון אַן אַלטער, בכבודיקער און לומדישער משפחה אין שטאָט. ער אַליין איז נישט געווען קיין לערנער, אָבער אויך נישט קיין פּראָסטער. ער האָט געהאַט אַ טאַלאַנט צו דרשנות. ער האָט געהאָלפן רעאָר־גאַניזירן די חברה לינת הצדק, וואָס פלעגט זיך אָפּגעבן העלפן אַ חולה, נעבעכיקן ביים קראַנקן ווען ס׳איז געווען נויטיק, געבן ערשטע הילף און שיקן אַן אָרעמען חולה אין שפּיטאָל אַריין. (מעזריטשער ייִדן, כידוע, האָבן געהאַט אַ זייער שיינעם שפּיטאָל. אָבער איידער דער שפּיטאָל איז געוואָרן מאָדערניזירט מיט יאָרן שפּע־טער און דאָס וואָרט „שפּיטאָל״ איז אַריין אין טעגלעכן ווערטער־אוצר פון די מעזריטשער ייִדן, פלעגט מען עס רופן „הקדש״). ער האָט עוסק געווען אין פעלדשעריי; אָפּגעסמט אַ צאָן שלא על מנת לקבל פּרס — ס׳הייסט אַן געצאָלט, און תמיד געווען גרייט צו העלפן אַ ייִד אין נויט, אַפילו ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט גיין אין נאַטשאַלסטווע, וועלכע האָט נאַטירלעך גענומען כאַבאַר. אָרעמע־לייט פלעגן אויך קריגן צו מאָל ווײַן אומזיסט. שבת פלעגן ייִדן קומען צו אים טרינקען אַ גלעזל וואַרעמס. בקיצור – אַ ייִד, וועלכער האָט זיך געלאָזט ליב האָבן, אַזאַ איז געווען ר׳ אברהם יאָסל.

נישט שטענדיק איז אים גוט געגאַנגען און דוקא אין יענע יאָרן האָט ער זיך געפילט פיל שטאַרקער אין פּרנסה, אפשר אויך געהאַט אַ ביסל געלט, ליב געהאַט צו קהלען זיך — איז פאַר וואָס זשע נישט ווערן דאָזאָר?

אברהם יאָסל האָט פאַרשטאַנען, אַז די יוסטע און בכבודיקע בעלי־בתים, די רייכע און די „פּני״ אין שטאָט וועלן אים נישט שטיצן. נישט געקוקט אויף זיין פּאָפּולאַריטעט, איז ער נישט געווען גענוג רעפּרעזענטאַטיוו פאַר זיי, האָט ער דערפאַר באַשלאָסן צו ווערן דער קאַנדידאַט פון עמך.

זיין ווײַנשענק איז געשטאַנען אויפן מאַרק. אין די וואָכן פאַר די וואַלן, האָט זיך דאָרט גערודערט ווי אויף אַ יאַריד. די טרעגערס, מאַרקזיצערס, דראָזשקאָזשעס און סתם ייִדן האָבן געמאַכט אַ כוסע ביי אַברהם יאָסלען. געקריגן אַ גלאָז טיי און בכלל געוואָרן אָפטע געסט ביי אים אין שענק. היות ווי מיר זענען געווען

שכנים און נאָענטע באַקאַנטע, פלעג איך אָפט אַריינקומען צו אים און בין ממש מיטגעריסן געוואָרן פון דעם וואַל־פיבער.

ענדלעך האָט זיך דערנענטערט דער גרויסער טאָג. דער פּאָוויאַטאָווער נאַ־טשאַלניק, אין וועמענס אָנוועזנהייט די עטאַט־צאָלערס האָבן געמוזט דורכפירן די וואַלן, איז געקומען קיין מעזריטש. ביי נאַכט האָבן געזאָלט פאָרקומען די וואַלן אין גרויסן בית המדרש.

אַ גאַנצן טאָג האָט אַברהם יאָסל געאַרבעט און געפיבערט. עמך איז געווען גוט צוגעגרייט צו שטימען פאַר זייער קאַנדידאַט. כ׳געדענק נישט, ווי אַזוי כ׳האָב זיך אַריינבאַקומען אין דעם עזרת־נשים. דוכט זיך, די מאַמע ע״ה האָט מיך מיט־גענומען, אַזוי שטאַרק בין איך געווען פערזענלעך פאַרקאָכט מיט די וואַלן. נאַטירלעך, בין איך געווען אַ גרויסער אָנהענגער פון אַברהם יאָסלען, וועלכער האָט מיך שטאַרק ליב געהאַט און, אגב, תמיד מיר געגעבן אַ גלעזעלע ווייַן צו טרינקען. היות ווי די מאַמע האָט געהאַט איר „שטאָט״ ביי איינעם פון די פאַרגראַ־טעוועטע פענצטער אין בית המדרש, האָב איך געהאַט אַ געלעגנהייט צו אָבסער־ווירן אַלץ וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען.

איך געדענק, ווי איצט זאָל עס געווען געשען: דער גרויסער בית המדרש איז געווען ליכטיק. אַלע בליצלאָמפּן האָבן געברענט. דער בית המדרש איז געווען פול מיט ייִדן (אין בית המדרש פלעגן זיך פאַרזאַמלען טויזנטער ייִדן בעת אַן אַסיפה). ביים אָרון־קודש זענען געזעסן די פּני און דער סאַמעראָדנער אָדון — דער נאַטשאַלניק פונעם פּאָוויאַט. אין מיין מוח האָט געשווינדלט — אפשר פון צו פיל טומל, אפשר מחמת דער שפּעטער שעה, וואָרעם כ׳פלעג נאָך דעמאָלט גיין שלאָפן פרי, צי מחמת אַנדערע סיבות. כ׳געדענק נישט די פּראָצעדור פון די וואַלן, אפשר דערפאַר וואָס כ׳האָב נאָך דעמאָלט נישט פאַרשטאַנען דעם ענין, אָבער כ׳געדענק גאַנץ גענוי, אַז אַברהם יאָסל איז געוואָרן דאָזאָר.

ווער האָט זיך געקענט דעמאָלט גלייכן צו אים און צו זיין משפחה אין זייער פרייד? ער איז געווען דער העלד פונעם טאָג...

דערווייל איז באַקאַנט געוואָרן אין שטאָט, אַז דער נייער גובערנאַטאָר (ביז דעמאָלט איז מעזריטש געווען אַ טייל פון דער שעדלעצער גובערניע; ווען די גובערניע איז בטל געוואָרן, איז מעזריטש געוואָרן אַ טייל פון דער לובלינער גובערניע) קומט פון לובלין קיין מעזריטש, און אַברהם יאָסל, דער ניי געקליבענער דאָזאָר, האָט אָנגעהויבן אויף ס׳ניי צו טומלען.

ראשית, האָט מען געדאַרפט זען, אַז מען זאָל ווי געהעריק צוגרייטן דעם קבלת־פּנים. אמת, די שטאָטישע פאַרוואַלטונג און דער נאַטשאַלניק זיעמסקי, וועלכער האָט גראָד געוואָלט זיצן אין מעזריטש אַנשטאָט אין דעם קליינעם שטעטעלע ראַדזין, ווו ס׳האָט זיך געפונען דער פּאָוויאַט, האָבן אַכטונג געגעבן, אַז די רינשטאָקן זאָלן ווערן געקאַלעכט מיט וואַפּנע. די „ברוקן״ פאַר די הייזער ריין, די טויערן, דאָרט ווו זיי זענען געווען, געפאַרבט אד״גל. מעזריטש איז דאָך געווען אַ ייִדישע שטאָט מיט פיל טויזנטער אַרבעטער און האָרעפּאַשניקעס. מ׳האָט

געמוזט זאָרגן דערפאַר, אַז אין שול זאָל דער חזן זינגען די פּאַסיקע תפילות מיט אַ כאָר (אני הקטן בין געווען אין כאָר. מיר זענען געשטאַנען אויף דער גאַלעריע פאַר דעם אָרון־קודש או אַלע האָבן געטראָגן קליינע טליתימלעך. דאָס איז אַוודאי געווען אַ נייס אין מעזריטש. נישט אַנדערש, אַז דאָס איז געווען אַן איינפאַל פון די לייפּציקער סוחרים, וועלכע האָבן אַזוינס געזען אין די דייטשע סינאַגאָגעס). באַלעבאַטים זענען געוואָרן אַנגעזאָגט, אַז אין די פענצטער וועלכע גייען אַרויס אין גאַס אַריין, זאָלן שטיין לייכטער מיט אַנגעצונדענע ליכט. אַברהם יאָסל האָט געטאַרעראַמעוועט און געשמייעט. איין זאַך אָבער האָט אים פאַרשאַפט עגמת נפש: ער האָט נישט געהאַט קיין צילינדער־הוט; ס׳האָט זיך אים געוואָלט מקבל פנים זיין דעם גוּבערנאַטאָר דווקא אין אַ צילינדער און אין אַ פאַלערינע.

אמת, אין שטאָט זענען געווען צילינדערדיקע ייִדן: ר׳ נחום שיינמאַן פלעגט שבת טראָגן אַ צילינדער, דער אַלטער יאַקאָבזאָן, אַ גילזן־פאַבריקאַנט און אַ גרויסער למדן און זיין זון, דער דאָזאָר ר׳ יעקב (יאַנקעלע) פעשע רבקהס געלבערט א״אַ האָבן געטראָגן צילינדערס, אָבער ווער וועט אים אָפּטרעטן אַ צילינדער אין אַזאַ צייט? אָבער אַברהם יאָסל איז נישט אָפּגעשטאַנען. צום קבלת־פּנים איז ער דערשינען אין אַ צילינדער און אין אַ פאַלערינע. מיט זיין שטאַלטנער און אימפּאָזאַנטער פיגור איז ער אַן ספק געווען די אַטראַקציע אין דער ייִדישער דעלעגאַציע, וואָס האָט אויפגענומען דעם גובערנאַטאָר.

זיין כבוד האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. די מלחמה איז אויסגעבראָכן. נייע צייטן, נייע אומשטענדן. אַברהם יאָסל האָט אַפילו „געמאַכט״ געלט אונטער די דייטשן, אָבער ער איז געוואָרן אַ יורד אונטער די פּאָליאַקן. אין די צוואַנציקער יאָרן איז ער אַוועק קיין ניו־יאָרק און דאָרטן געוואָרן אַ רב אין אַ שילעכל אין ברוקלין.

ווען כ׳בין געקומען אין דער צייט פון צווייטן וועלטקריג קיין ניו־יאָרק האָב איך אים באַגעגנט בלויז איין מאָל. כ׳האָב אים צוגעזאָגט צו באַזוכן, אָבער אין צווישנצייט איז מיט אים געשען אַן אומגליק. ער איז אומגעוואָרפן געוואָרן פון אַן אויטאָמאָביל און מען האָט געמוזט אים אַמפּוטירן אַ פוס. זיין לעבעדיק־ריר־עוודיקער קערפּער, וואָס האָט געמוזט תמיד זיין טעטיק, האָט דאָס נישט געקאָנט אַריבער־טראָגן און ער איז אַוועק פון דער וועלט זיכער נישט קיין צופרידנגעשטעלטער — ס׳האָט אים געפעלט מעזריטש, ס׳האָבן אים געפעלט זיינע ייִדן. ער איז גע־שטאָרבן אַ פרעמדער צווישן פרעמדע.

י. האָרן

אַברהם רייזענס באַזוך אין מעזריטש

אין די ערשטע יאָרן פון היינטיקן יאָרהונדערט איז באַשלאָסן געוואָרן אַראָפּצוברענגען קיין מעזריטש דעם באַרימטן יידישן דיכטער אַברהם רייזען.

אַ קליינינקייט צו זאָגן: אַראָפּברענגען, אָבער ווי אַזוי מאַכט מען דאָס? ווו נעמט מען די דערלויבעניש, אַז ער זאָל מעגן רעדן? די רוסישע מאַכט האָט אין יענע יאָרן געמאַכט גרויסע שוועריקייטן. דער סטאַרשי פון שטעטל, דער נידעריקער מיקולקע, האָט נישט געוואָלט הערן וועגן דעם. איז מען געפאַלן אויף אַ פּלאַן: אין שטעטל איז געווען אַ ביבליאָטעק, וואָס איר פּאָרזיצער איז געווען אַ יידישער דאָקטער, אַ געוויסער ראָזנבלום, און ער האָט געהאַט אַן אָפיצירן־ראַנג אין דער רוסישער אַרמיי. האָבן די אָנפירער פון דער ביבליאָטעק, וואָס האָבן אין יענער צייט סימפּאַטיזירט מיט דער אַרבעטערשאַפט, איינגעשטימט, אַז די ביבליאָטעק זאָל איינלאַדן אַברהם רייזענען קיין מעזריטש.

איך בין נישט אין שטאַנד איבערצוגעבן, וואָס אין שטעטל האָט זיך דאַן געטאָן. ווי נאָר ס'איז באַקאַנט געוואָרן, אַז דער דיכטער רייזען קומט, איז אין שטעטל געוואָרן אַ יום־טוב. מען האָט שטאַרקער אָנגעהויבן לייענען זיינע ביכער, די ביבליאָטעק־פירער האָבן אָנגעהויבן צוגרייטן די פאָרלעזונג, באַגריסונגען און אַ באַנקעט.

יונג און אַלט, אָרעם און רייך, אַלע זענען געלאָפן הערן רייזענען. און וואָס ער האָט געזאָגט, האָט מען אַפּלאָדירט. יונג איז דאַן רייזען געווען, און ער האָט געבליצט מיט געדאַנקען און שאַרפזין. צו אַ שטורעם פון אַפּלאָדיסמענטן איז דערגאַנגען ווען ער האָט אַ זאָג געטאָן:

„אַ מאָל האָבן פרויען אָוועקגעגעבן זייער גאָלד און זילבער, אַז מען זאָל זיי באַשאַפן אַ גאָט — היינט גיבן זיי אַלץ אָוועק פאַר אַ ביסל גאָלד".

ביי נאַכט איז פאָרגעקומען אַ באַנקעט, אויף וועלכן רייזען האָט געשאָנקען זיינס אַ בוך דעם מיידל, וואָס איז געווען די ביבליאָטעקאַרין אין דער שטאָטישער ביבליאָטעק. דאָס האָט אַלעמען איבערראַשט, בפרט, ווען מען האָט זיך דערוווּסט וואָס אויפן שער־בלאַט שטייט אָנגעשריבן: „דער סימפּאַטישער יידישער טאָכטער אַן אָנדענק — אַברהם רייזען"

און דאָ הייבט זיך אָן די אמתע געשיכטע.

אָבער איידער איך נעם ממשיך זיין די מעשה וועגן דעם געשענקטן בוך, מוז איך דערציילן, אַז אין אַלע בערשטער־פאַבריקן האָט מען אַ גאַנצן טאָג נישט אויפגעהערט צו זינגען רייזענס לידער. אין דער גרויסער פאַבריק ביי ווישניע האָט מען געזונגען „הוליעט, הוליעט".

— וואָס האָט איר זיך אַזוי צעזונגען היינטיקן טאָג? — האָט דער מייסטער

אַ דענערווירטער געשריגן — ווי ווערט אייך נישט מיאוס כסדר צו זינגען דאָס זעלבע?

— דער דיכטער, וואָס האָט דאָס ליד פאַרפאַסט, איז געקומען צו אונדז — האָט דער פאַבריקס־דעלעגאַט מיט שטאָלץ אָפּגעענטפערט און אויסטוענדיק די פאַרטעכער, האָבן אַלע בערשטער פון פאַבריק, ווי אַ הייליקע שבועה, אָפּגע־זונגען: „הוליעט, הוליעט, בייזע ווינטן, פריי באַהערשט די וועלט״.

און איצט צוריק צום אָנהייב: דאָס גאַנצע שטעטל האָט נאָך רייזענס אַוועקפאָרן נישט דורכגעלאָזן דעם פאַקט, וואָס רייזען האָט דער פריילין ר געשענקט אַ בוך מיט אַזאַ צושריפט.

ס׳זענען געווען אַ סך צווייפלער, און דערפאַר איז געוואַקסן ביי די יינגלעך און מיידלעך פון שטעטל דער נייגער צו זען רייזענס אונטערשריפט.

שפּעטער האָבן שוין אַלע געטענהט:

— זי איז טאַקע אַ שיין מיידל... אַ דיכטער איז אַ מבין, ער קאָן זיך אויף מענטשן. — און דאָס מיידל האָט זיך געפילט גליקלעך. ווער פון די פּשוטע בחורים אין שטעטל האָט שוין גאָר געקאָנט טראַכטן מיט איר אַ וואָרט אויס־צורעדן?

זי, דאָס מיידל, האָט זיך אָנגעהויבן פילן גאָר יחוסדיק. זי האָט זיך אַנדערש געקליידט און איז אַפילו אַנדערש געגאַנגען.

דאָס בוך האָט זי איינגעבונדן אין אַ שיינעם רויטן סאַמעט, און באַפּוצט מיט אַ גרויסן זיידענעם שלייף. דאָס איז געווען ביי איר דאָס שענסטע, דאָס הייליקסטע, וואָס זי האָט פאַרמאָגט.

אַלע אָוונט איז זי געגאַנגען אין ביבליאָטעק טוישן די לייענער די ביכער און שפּעטער האָבן איר שוין קיין בעלנים צו באַגלייטן אַהיים נישט געפעלט.

צווישן אַלע בילדער אין ביבליאָטעק איז צוגעקומען אַ גרויס רייזען־בילד, און אין ביכערשאַנק — אַלע זיינע ווערק.

די יאָרן האָבן געטאָן זייערס, זיי זענען געלאָפן, און זי, די ביבליאָטעקאַרין, איז עלטער געוואָרן. נאָר אַ מאָדנע זאַך: אַלע אירע חברטעס האָבן שוין געהאַט אייגענע היימען און זי איז נאָך אַלץ געווען פריי.

קיין בעלנים מיט איר חתונה צו האָבן האָט איר איינגטלעך נישט אויסגע־פעלט, אָבער נישט יעדערן האָט זי געוואָלט געבן איר האַנט. ברוך דעם לאַנגנס זון קאָן זי נישט נעמען, ער פאַרמאָגט נישט קיין איידעלע נשמה; בלומבערג איז ברוטאַל אין זיין אָפּשאַצונג פון אַ פרוי. אַזוי האָט זי איינעם נאָכן צווייטן אָפּגעזאָגט און ווייטער געלעבט אין איר איינזאַמקייט.

זי האָט שוין גרויע האָר געקריגן, די עלטער האָט זיך שוין אויך אונטער די אויגן גענומען באַזעצן, און זי האָט נאָך אַלץ געחלומט פון אַ מענטש מיט אַ פּאָעטישער נשמה. אין שטוב האָט מען אין דער שטיל געוויינט און אַלע ווייסטע אָנשיקענישן געשיקט אויף רייזענס קאָפּ, וואָס צוליב אים איז זי אַן אַנדער מענטש געוואָרן. אָבער זאָגן עס איר אָפן, האָט מען נישט געקאָנט.

מען האָט בפירוש געזען, ווי זי גייט אויס פון איינזאַמקייט. אין די שענסטע אָוונטן זיצט זי אין דער פינצטער און שטעקט אַרויס איר קאָפּ דורכן פענצטער, וואָס גייט אויפן גאַס אַרויס — דאָס איז איר פאַרברענגען.

מענער, וואָס האָבן שוין חתונה געהאַטע קינדער, פלעגן דערציילן צווישן אייגענע, ווי שיין זי איז אַ מאָל געווען.

— איר ווייסט, דער דיכטער רייזען האָט איר אָנגעשריבן אין אַ בוך!

מיט יאָרן צוריק פלעגט מען נאָך אין די פאַרנאַכטן, אַרום פינף־זעקס אַ זייגער, זען דאָס מיידל גיין אין דער ביבליאָטעק אַריין, אָבער אַז די גרויסע שטאָט־ביבליאָטעק האָט זיך פאַרמאַכט, איז זי געבליבן זיצן אין שטוב אַלט און עלנט.

איר ווילט וויסן דעם סוף?

זי האָט חתונה געהאַט מיט אַן אלמן, אַוועק פון שטעטל און געוואָרן אַ קרעמערקע אין דער פרעמד.

צווישן אירע אַלע זאַכן האָט זי אויך מיטגענומען דעם איינציקן פאַרמעג פון איר יוגנט — דאָס בוך, וואָס אַברהם רייזען האָט איר געשענקט מיט זיין צושריפט.

חיבת ציון

מנחם **ביר**/תל־אביב

פון מעזריטש ביז יסוד־המעלה

אין יאָר 1879 האָבן די באַקאַנטע עסקנים: לייב רובין, ברוך מאיר ראָזענבלום און נחום שיינמאַן גערופן אַ פאַרזאַמלונג מיטן צוועק צו גרינדן אַ געזעלשאַפט, וואָס אירע מיטגלידער זאָלן זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. דער נאָמען פון דער געזעלשאַפט איז געווען: „נחלת שדה וכרם" און האָט געציילט 24 מיטגלידער. יעדער פון זיי האָט איינגעצאָלט 100 רובל צום קויפן באָדן. עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן צוויי חברים כדי צו פאָרן אין ארץ־ישראל קויפן אַ שטח באָדן צום גרינדן אַ קאָלאָניע. אין לאַנד האָט מען זיי פאַרגעלייגט פאַרשידענע פלעצער. צום בעסטן איז זיי געפעלן געוואָרן דער שטח אין דער געגנט פון ים החולה: אַ גלייכער, גוטער באָדן, די חולה איז פול מיט פאַרשידענע פיש און אַנדערע מעלות. זיי האָבן געקויפט 2500 דונאַם. אויפן אָרט האָט זיך געפונען אַן אַלטע געביידע, וואָס מען האָט אין אַראַביש גערופן בייקא. די געביידע האָט געדינט די ערשטע קאָלאָניסטן ווי אַ וווינאָרט פאַר זיך און פאַר זייערע בהמות.

ווען עס האָבן אָנגעהויבן קומען פון מעזריטש די צוקונפטיקע קאָלאָניסטן מיט זייערע משפחות איז די געביידע ענג געוואָרן און די וווינונגס־פראַגע איז געוואָרן גאָר שווער. קיין געלט צום בויען הייזער האָבן זיי נישט געהאַט און לויטן טער־קישן געזעץ האָט מען אויך נישט געטאָרט בויען אויף לאַנדווירטשאַפטלעכן באָדן. די פראַגע איז געוואָרן שאַרפער פון טאָג צו טאָג. די מענטשן האָבן אָבער געפונען אַן עצה. זיי האָבן געלערנט פון די שכנים בעדויִנער אויפצושטעלן סוכות פון דעם מאַטעריאַל, וואָס איז געוואַקסן אין די זומפּן פון דער חולה.

די בענקעניש נאָך ציון, וואָס האָט זיך דערוועקט אין יענע יאָרן צווישן ייִדן אין גלות — איבערהויפּט אין רוסלאַנד, פּוילן, רומעניע — האָט געפירט צו דער גרינדונג פון די קאָלאָניעס ראש־פּינה, זכרון יעקב, ראשון־לציון, עקרון און גדרה דורך „ביל"ו" (בית יעקב לכו ונלכה) און „חובבי־ציון". די לאַגע פון די ערשטע חלוצים איז געווען אַ פאַרצווייפלטע. ס'האָט זיי געדראָט זיך פונאַנדער־צופאַלן. אַזאַ איז אויך געווען דער מצב פון יסוד־המעלה. דאַן האָט זיך באַוויזן דער באַראָן עדמונד ראָטשילד. ער האָט גענומען אויף זיך צו שטיצן אַ טייל פון די קאָלאָניעס, און די פונקטן פתח־תקוה, גדרה און יסוד־המעלה האָט ער געלאָזט פאַר די „חובבי־ציון" אין חוץ־לארץ.

אין דער קאָלאָניע איז געווען פאַרשפּרייט די קעגנזייטיקע הילף. בעת דעם אויפשטעלן די סוכות האָבן צוויי קאָלאָניסטן, אַ זקן און אַ קראַנקער, נישט

געקענט אַליין אָנטיילנעמען אין דער אַרבעט, האָט מען פאַר זיי אויפגעשטעלט די סוכות. ווינטערצייט — ווען יעדער האָט פאַראַקערט זיין טייל פעלד, אַ טייל האָבן פאַרענדיקט פרי דעם אַרבעטסטאָג, זענען זיי אַוועק צו די שכנים, זיי געקומען צו הילף און זיך צוזאַמען אומגעקערט אַהיים. עס האָט עקזיסטירט אַ חברה „לינת הצדק", אַ „גמילות חסדים"־קאַסע. איז געקומען אַ גאַסט, האָט ער געגעסן פון עסן און נאַכטלעגער אומזיסט, טראָץ דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע.

אין פינפטן יאָר פון דער עקזיסטענץ פון יסוד־המעלה איז דער באַראָן גע־קומען אויף אַ באַזוך אין לאַנד. ער האָט געוויילט שבת אין ראש־פינה. זונטיק איז ער אַרויסגעפאָרן קיין דמשק. אויפן וועג האָט ער זיך אַרומגעקוקט אויף דער געגנט, וואָס איז אים זייער געפעלן. אַזוי קוקנדיק, האָט ער באַמערקט ביי דער חולה צוויי סאָרטן סוכות: איינער האָט געבלאַנקט מיט זיין ווייסקייט און דער צווייטער איז געווען אין טונקעלע פאַרבן. דער באַראָן האָט געפרעגט וועמענס זענען די ביידלעך. זיין באַגלייטער האָט אים דערקלערט, אַז די טונקעלע געהערן צו אַראַבער און די ווייסע צו יידן, וועלכע האָבן זיך נישט לאַנג באַזעצט. נישט האָבנדיק קיין הייזער, האָבן זיי געבויט די סוכות. דער באַראָן האָט עס פאַרצייכנט אין זיין טאָגבוך און געזאָגט צו זיין באַגלייטער: אַהיימפאָרנדיק זאָלסטו אָפּטרעטן ביי די יידן און ברענגען זיי די בשורה, אַז איך בין גרייט צו בויען פאַר זיי הייזער.

נאָך זעקס יאָר זיצן אין די ביידלעך זענען די קאָלאָניסטן אַריין אין געבויטע הייזער. זייט דאַן האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע תקופה פאַר יסוד־המעלה. די קאָ־לאָניע האָט אָנגעהויבן צו בליִען. מען האָט געפלאַנצט רויזן־בוימער פאַר פאַר־פומעריע־אינדוסטריע און ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ פאַבריק. עס איז גע־פלאַנצט געוואָרן אַ פּרדס און אַנדערעביימער. דאָס אָרט האָט געדינט אַלס פּרווו־סטאַציע צום האָדעווען פאַרשידענע ביימער פאַר אַנדערע קאָלאָניעס אין לאַנד. פלאַנצונגען אַלס שפּייז פאַר זיידווערעם. דער זייד איז צוגעשטעלט געוואָרן דער זיידפאַבריק אין ראש־פינה.

יסוד־המעלה האָט אַדורכגעמאַכט פאַרשידענע תקופות. נאָך דער שווערער ערשטער תקופה פון זיך קאָלאָניזירן און צוגעוויינען צו לאַנדווירטשאַפט, איז געקומען די תקופה פון באַראָן, וועלכע האָט געבראַכט פּראָספּעריטי. פון די 2500 דונאַם, וואָס די מעזריטשער האָבן געקויפט, האָט זיך די קאָלאָניע פאַרברייטערט ביז 13000 דונאַם. נאָך דעם ווי דער באַראָן האָט זי גענומען אונטער זיין שוץ. די עפּאָכע האָט געדויערט 15 יאָר. דאַן האָט דער באַראָן אָפּגעשטעלט זיין דינאַ־מישע טעטיקייט צוליב אַ ריי סיבות: 1. די טערקישע רעגירונג האָט זיך באַצויגן מיט חשד צו דער טעטיקייט פון באַראָן אין לאַנד און האָט געשטערט אויף יעדן טריט און שריט; 2. דעם באַראָנס באַאַמטע האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט מיט איבעריקער חיבת־ציון, זיי האָבן בלויז געזוכט זייער אייגענעם נוצן; 3. די נאָענטקייט צו דער חולה־בלאָטע, וואָס האָט זיך געצויגן אויף 60 טויזנט דונאַם

און פאַרשפרייט דעם מאַלאַריע־גיפט אויף דער גאַנצער געגנט. די לייטונג פון דער קאָלאָניע איז איבערגעגאַנגען אין די הענט פון יק״א, מיט דער האָפענונג, אַז זי איז מער בקיא אין קאָלאָניזאַציע־ענינים. אָבער יק״א האָט ליקווידירט אַלע אונטערנעמונגען, זי האָט אָפּגעזאָגט אַלע באַאַמטע און זיי באַצאָלט אַנטשעדיקונג. אין דער קאָלאָניע זענען פאַרבליבן בלויז די, וואָס האָבן פאַרבונדן זייער גורל מיטן באָדן. יק״א איז גרייט געווען צו ליקווידירן די קאָלאָניע מיט דער טענה, אַז צוליב דער שלעכטער לופט קענען דאָרט קיין מענטשן נישט עקזיסטירן. בלויז אַ דאַנק דער עקשנות פון די קאָלאָניסטן און זייער פאַרבונדנקייט מיטן באָדן איז די קאָלאָניע געבליבן. דער לעבנס־סטאַנדאַרט איז ווידער געפאַלן. די מאַלאַריע האָט זיך פאַרשטאַרקט, אָבער די נייע פויערן האָבן זיך מיט די נעגל אָנגעהאַלטן אין דער ערד און קיין זאַך איז נישט געווען בכוח זיי צו רירן פון אָרט. מיט גבורה האָבן זיי און זייערע נאָכפאָלגער פאָרגעזעצט די אַרבעט, מיט האָפענונג און גלויבן, אַז אַלע צרות וועלן פאַרשווינדן און די צוקונפט וועט זיין אַ בעסערע. אַזוי האָבן זיי זוכה געווען צוזאַמען מיט אונדז אַלעמען צו מדינת ישראל און זענען שטאָלץ דערמיט, וואָס זייערע אורעלטערן זענען געווען צווישן די ערשטע צום אויפנעמען דעם רוף פון ציון.

היינט ציילט „יסוד־המעלה״ 135 משפחות. נאָך דער 6־טאָגיקער מלחמה איז די לאַנגע פיינטלעכע גרענעץ איבערגעטראָגן געוואָרן ווייטער אויף מזרח און דאָס דאָרף וואַקסט און בליט. די מענטשן שטרעבן צו פאַרברייטערן דעם ישוב, צו פאַרגרעסערן די צאָל איינוווינער, צו פאַרברייטערן דיווירטשאַפטלעכע באַזע און פאַרבינדן לאַנדווירטשאַפט מיט אינדוסטריע. אין דער קאָלאָניע עקזיסטירט אַ קרייז־שול מיט 240 תלמידים. עס ווערט געפירט אַ פאַרצווייגטע קולטור־טעטיקייט : קרייזן פאַר יוגנט און דערוואַקסענע, פאָרלעזונגען, קאָנצערטן, פאַר־שטעלונגען אאַז״וו.

די ערשטע מעזריטשער קאָלאָניסטן : דוד אייזענבערג, זאב דוב אייזענבערג, זאב בעקער, יוסף געדולטער, שמעון דוב געדולטער, אלתר געדולטער, יחזקאל זאַנד, שמואל טיליטיצקי, שבתי ליקערמאַן, פסחיה ליקערמאַן, יוסף ליקערמאַן, חיים מאַנזעווסקי, מרדכי סגל אַברהם פעלמאַן, מנדל פעלמאַן, ברוך מאיר ראָזענבלום.

זייערע נאָכפאָלגער :

אליעזר געדולטער, שלמה געדולטער, יצחק געדולטער, משה געדולטער, יעקב געדולטער, בנימין טיליטיצקי, דוד טיליטיצקי, שלמה ליקערמאַן, אהרן פעלמאַן, שמעון פעלמאַן, מנחם פעלמאַן.

יואל מאַסטבוים

יסוד המעלה

(פון אַ רייזע אין גליל העליון)

פון מיין יוגנט אָן געדענק איך נאָך דעם הויכן ייִד מיט דער הויכער דענקע־היטל מיטן ברייטן דאַשיק, פון אונטער וועלכן ס׳האָט אַרויסגעפינקלט אַ האַלב פאַרמאַכט אויג, וואָס פלעגט ציטערן מיט באַהאַלטענער חכמה. דאָס דאָזיקע אויג האָט גאָרנישט געזען — פון דעסטוועגן האָט עס אַלץ געזען — דאָס איז געווען ר׳ לייבל רובין, אָדער ווי מ׳פלעגט אים רופן אין מעזריטש — לייבל דער בלינדער.

אָט דער לעגענדאַרער ייִד, מיט זיין פּאַטריאַרכאַלן אויסזען, וועלכן כ׳קאָן קיין מאָל נישט פאַרגעסן, האָט אויף מיר געמאַכט דעם שטאַרקסטן איינדרוק. ער איז אַ סך מאָל געפאָרן קיין ארץ־ישראל און צוריקגעקומען. ר׳ לייבל רובין האָט געהערט צום טיפּ מטיפים, וועלכער האָט געזען דאָס לאַנד דורך שיר השירים־ברילן, ווען נאָר ער פלעגט רעדן וועגן הייליקן לאַנד, האָט ער דערמאָנט וועגן כנסת ישראל, וועלכע איז געגליכן צו אַ כלה און דעם רבש״ע צו אַ חתן, וועלכע וואַרטן איינער אויפן אַנדערן, און פונקט ווי ביים רעדן האָט ער געשוועבט אין די עולמות העליונים, אַזוי איז ער און זיינע מעשים געווען פּשוט און רעאַל. מיט דעם האָט ער אונטערגעהאַנדלט וועגן קויפן אַ שטיקל ערד, מיט אַ צווייטן וועגן בויען אַ הויז, ער האָט אויך אָרגאַניזירט גרופּן, וועלכע זאָלן פאָרן אַהין זיך באַזעצן דאָרט. ביי אים איז קיין נפקא מינה נישט געווען ווער ס׳זאָל זיין די פאָרערס. אַלץ איינס צי חסידים צי מתנגדים, צי יונג צי אַלט, אַבי קיין ארץ־ישראל.

אָט איז לייבל דער בלינדער אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל שוין צום וויפלטן מאָל און איז צוריקגעקומען נאָך ערגער בלינד ווי ער איז געווען. ער האָט דאָרט זיינע שוואַכע אויגן אויסגעווייינט ביים כותל המערבי און די קאַלטע שטיינער מיט זיינע הייסע טרערן נאַס געמאַכט, בעטנדיק רחמים פאַר די מעזריטשער אַלטע פאַרזעסענע מיידלעך זיי זאָלן זוכה זיין דאָס יאָר כלות צו ווערן און פאַר די עקרות זיי זאָלן נפקד ווערן. ער האָט פאַר זיי געברענגט פאַרשידענע מתנות. פאַר די אַלטע מיידלעך: זיידענע שטעקשיכלעך, וועלכע ער האָט אַרויסגעראַטעוועט פון דער „הדקה" ביי ר׳ שמעון בן יוחאיס קבר און פאַר די ווייבלעך עקרות האָט ער געבראַכט וואַסער פון באר של מרים, אויך מיין מאַמע האָט געהאַט די זכיה צו קריגן ביי אים אַ ביסל פון דעם דאָזיקן הייליקן וואַסער, ווייל דאָס איז אויך געווען אַ סגולה צו האָבן אַ סך קינדער. ביי אונדז אין שטוב האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ גאַנצע טראַגעדיע מיטן דאָזיקן וואַסער. דאָס ביסל וואַסער וואָס מיין מוטער האָט געקריגן ביי ר׳ לייבלען האָט זי געהאַלטן אין קעלער אין אַן ערדערן קריגל. ווען ס׳איז

אָנגעקומען דער ווינטער האָט דאָס קריגל געפּלאַצט פון פראָסט און דאָס וואַסער איז אַרויס. האָט מיין מאַמע געמאַכט חושך: סטייטש, דאָס הייליקע וואַסער פון מרימס ברונעם. אָבער נישט געזאָרגט, מיין מוטער האָט זיך ב״ה אַן עצה געגעבן... זי האָט נישט קשהדיק געקינדלט, געהאַט בנים און בני בנים אַן דעם הייליקן וואַסער אויך.

לייבל דער בלינדער האָט נישט גערוט. ער איז ווידער געפאָרן קיין ארץ־ישראל און האָט זיך דאָרט פאַרבונדן מיט דריי ברידער, פון וועלכע איינער איז געווען דער פראַנצויזישער קאָנסול אין צפת און האָט ביי זיי אָפּגעקויפט אַ שטיק ערד אויפן ברעג פון דער חולה־יעזשערע. דאָס אָרט איז געווען זייער אַ שיינס: פון איין זייט — די גולן־בערג, פון דער צווייטער זייט — די נפתלי־בערג, און אין דערמיט — די מי־מרום. מ׳דערציילט, אַז די בעדוויִנער וועלכע זענען דאָרט געזעסן האָבן דאָרט געפונען אַ כתב אויף קאָפּטיש, אין וועלכן ס׳איז געווען געשריבן: דאָ זאָלט איר זיך באַזעצן און איר וועט האָבן הצלחה.

היינט זיצט איינער פון די עלטסטע גרינדער פון יסוד המעלה און דערציילט די זכרונות פון דער גרינדונג פון דאָזיקן ישוב, ווי אַזוי זיי האָבן אויפגע־שטעלט דעם ערשטן צריף, אין וועלכן מענטשן און בהמות האָבן געוווינט צוזאַמען. עס זענען צוליב דעם אַרויסגעקומען טראַגי־קאָמישע זאַכן. אַזוי, למשל, האָט פּאַסירט, אַז מ׳האָט אָפּגעבאַקן פאַר זיך ברויט, האָבן עס די בהמות אויפ־געגעסן, אָדער זיי האָבן עס פאַראומרייניקט און מ׳האָט נישט געהאַט וואָס צו עסן. איין מאָל האָט געטראָפן, אַז מ׳האָט זיך צוליב די מאָסקיטן אויסגעטאָן נאַקעט, האָבן זיך די בהמות דערשראָקן און אַנטלאָפן און מ׳האָט זיך געמוזט עטלעכע טעג און נעכט יאָגן נאָך זיי, ביז מ׳האָט זיי געכאַפּט און צוריקגע־בראַכט. די ערשטע צייטן זענען טיפוס און מאַלאַריע געווען אָפטע געסט. דאָך, באַמערקט דער אַלטער מיט די פייערדיקע אויגן, איז מען תמיד געווען פריילעך, ס׳האָט גאָרנישט געפעלט, מ׳האָט גאָרנישט געדאַרפט.

דער אַלטער האָט דערציילט נאָך אַ סך, אַ סך זכרונות פון יענע התלהבות־טעג, פון ר׳ לייבל רובין און אַנדערע גרינדער פון יסוד המעלה.

(„דבר״, 1935)

יידיש: צבי קשת

א. מ. כאַריזמאַן/ישראל

שטאַמען

(פונעם בוך „נחשוני החולה"

דוד אייזענבערג

געבוירן אין מעזריטש. פון די גרינדער פון יסוד־המעלה, שוואָגער פון ר׳ ברוך מאיר ראָזענבלום. אין מעזריטש האָט ער געהאַט געשעפטלעכע פאַרבינדונגען מיט גויִים פון די אַרומיקע דערפער, מיט וועלכע ער האָט אָנגעהאַלטן פריינדלעכע באַציִונגען, אַזוי אַז וואָס שייך אים אַליין, האָט ער פון דער שנאה צו ייִדן נישט געוווּסט און וואָלט אפשר קיין מאָל נישט געוווּסט, ווען נישט דער פאַל, וואָס האָט אים געעפנט די אויגן.

ר׳ דוד אייזענבערג

אין איינעם פון די דערפער — האָט ר׳ דוד דערציילט — האָט געוווינט אַ געלערנטער פּאָליאַק, וועלכער פלעגט פרעדיקן פאַר די פּויערים יעדן זונטיק און אין זייערע יום־טובים. איין מאָל האָט ער זיך אָפּגערופן צו ר׳ דודן: „דו דאַרפסט וויסן, אַז דיין גאַנץ פאַרמעגן קומט פון אונדזער פּראַצע און געהערט צו אונדז". נאָך דעם, ווי ער האָט באַמערקט אויף ר׳ דודס פּנים דעם איינדרוק פון זיינע גיפטיקע רייד, האָט ער צוגעגעבן, אונטערשטרייכנדיק יעדעס וואָרט: „אויך דיינע קינדער געהערן צו אונדז"... דאָס האָט ר׳ דודן דערשיטערט און פון דעם מאָמענט אָן איז דער געדאַנק וועגן ארץ־ישראל געוואָרן פאַר אים אַ לעבנס־עיקר.

וועגן די 24 מעזריטשער, וואָס האָבן געגרינדעט די חברה „נחלת שדה וכרם", מיטן צוועק צו קויפן באָדן אין ארץ־ישראל און אויפצושטעלן אַן אייגענע קאָלאָניע — האָט ר׳ דוד געזאָגט אין אַ שמועס מיט איינעם פון די יונגע אין יסוד־המעלה: „יאָ, עס איז געקומען פּלוצלינג נאָך דעם, ווי אינערלעך האָט יעדער געפילט, אַז ס׳איז אים ענג אין גלות, ענג און ביטער, כאָטש יעדער פון אונדז מעזריטשער איז געווען פאַרזיכערט מיט פּרנסה, און ווי מען איז געוווינט צו זאָגן — בכבוד. מיר האָבן אויך אַלע געהאַט דאָס געפיל, אַז ארץ־ישראל און דאָס ייִדישע פאָלק וועלן אָן ערדאַרבעט נישט זיין זיכער מיט זייער עקזיסטענץ".

ר׳ דוד אייזענבערג איז נישט געווען אין דער ערשטער גרופּע פון די זיבן

מעזריטשער, וואָס האָבן אין יאָר תרמ״ג זיך באַזעצט אויפן באָדן פון יסוד המעלה. אין יאָר תרמ״ו, ווען אליהו שייד איז געשיקט געוואָרן דורך דעם נדיב הידוע קיין יסוד המעלה איבערצונעמען די קאָלאָניע, האָט ער דאָס געטאָן מיט דעם באַדינג, אַז די חברים פון די קאָלאָניעס, וועלכע געפינען זיך נאָך לעת־עתה אין חוץ־לארץ, זאָלן פאַרקויפן זייערע חלקים, כדי צו פאַרברייטערן דעם באָדן פאַר די פויערים, וועלכע געפינען זיך אויפן אָרט. ר׳ דוד אייזענבערג איז געווען צווישן די, וועלכע האָבן בשום אופן נישט געוואָלט מוותר זיין אויף זייערע חלקים. דערביי האָט ער זיך פאַררופן אויף אַ בפירושן פסוק אין דער תורה: „ומכר מאחוזתו״ — און נישט די גאַנצע אַחוזה. אַזוי ווי דער שליח, וואָס איז געקומען פון מעזריטש, האָט דווקא געוואָלט אַלץ קויפן, האָט ער גאָרנישט באַקומען. להיפך, ר׳ דוד אייזנבערג האָט באַשלאָסן צו ליקווידירן זיינע אַלע געשעפטן, עולה זיין מיט זיין משפחה קיין ארץ־ישראל און זיך באַזעצן אין יסוד המעלה.

ר׳ דוד אייזענבערג האָט אָנגעהאַלטן פריינדלעכע באַציִונגען מיטן שרייבער י. ל. פּרץ. ווען פּרץ האָט זיך דערוווּסט וועגן זיין באַשלוס עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, האָט ער אים געפּרוּווט אָפּרעדן דערפון. דאָס לאַנד אין איצטיקן מצב, האָט ער געזאָגט, איז ווילד, דאָס לעבן איז דאָרט שווער און געפערלעך, און מען איז אויסגעשטעלט אויף הונגער, רויב אאַז״וו, אָבער ר׳ דוד האָט אים נישט געפאָלגט. ער האָט פאַרקויפט זיין גאַנץ פאַרמעגן, גענומען די משפחה און אין זעלבן יאָר תרמ״ו איז ער אַוועק קיין אָדעס, כדי פון דאָרט אָפּצופאָרן מיט אַ שיף קיין ארץ־ישראל.

זיין ווייב, חנטשע (פון נחום סאָקאָלאָווס משפחה) איז לכתחילה געווען קעגן דער עליה. איר טאַטע האָט געפאָדערט פון זיין איידעם איר צו געבן גט און פאַרזיכערן די עקזיסטענץ פון די קינדער, אָבער זי האָט נישט געוואָלט זיך גטן, איז באַשלאָסן געוואָרן זיך צו ווענדן צום מעזריטשער רב, ר׳ ישראל־איסר ז״ל, און וואָס ער וועט ראָטן, וועלן זיי ביידע אָננעמען. נאָך דעם ווי דער רב האָט אויסגעהערט זייערע טענות, האָט ער זיך צו זיי געווענדט און געזאָגט: „געבן אייך אַן עצה, וואָס זאָל זיין גוט פאַר ביידע אין אַזאַ הייליקער זאַך, ווי מצוות ישוב ארץ־ישראל, קאָן איך נישט, איך קאָן נאָר זאָגן, דיר דוד, אויב דו פאָרסט — פאָר געזונט און קום אַהין בשלום״.

די הכנות פון ר׳ דודן עולה צו זיין זענען אויסגעפאַלן פונקט אין דער צייט, ווען זיין שוואָגער, ר׳ ברוך־מאיר ראָזענבלום איז צוריקגעקומען פון לאַנד. חנטשע האָט זיך אָנגעכאַפּט אין דעם פאַקט ווי אין אַ מאָטיוו צו ענדערן דעם באַשלוס פון איר מאַן. „זע, האָט זי צו אים געזאָגט, ברוך־מאיר איז פון דאָרט צוריק־געקומען, זיכער נישט פון נחת, און דו גייסט ליקווידירן דיינע געשעפטן, איבער־רייסן די פאַרבינדונגען מיט אַלע דיינע קרובים און אַוועק אַהין?״ אָבער אַזוי ווי ר׳ ברוך־מאיר ראָזענבלום גופא האָט זיך געהיט פון צו זאָגן עפּעס שלעכטס אויף ארץ־ישראל, האָבן אירע רייד נישט געווירקט.

ווען ר׳ דוד אייזענבערג מיט זיין פאַמיליע זענען געקומען קיין אָדעס, האָט

חנטשע אייזענבערג

ער, ווי איינער פון די ערשטע חובבי־ציון, געפונען פאַר נויטיק זיך צו טרעפן מיטן סעקרעטאַר פון דעם חובבי־ציון־קאָמיטעט, ר׳ משה־לייב ליליענבלום. ווען ער איז אַריין צו אים, האָט ליליענבלום אָנגענומען זיין האַנט און געזאָגט: „די האַנט דיינע וועט אַקערן?" „יאָ, זי וועט אַקערן", האָט ר׳ דוד געענטפערט מיט זיכערקייט.

אויף דער שיף האָט די פאַמיליע זיך באַקענט מיט אַ יונגנמאַן פון טבריה, וועלכער איז געפאָרן אַהיים פון חוץ־לארץ. ער האָט געמוטיקט און באַרויִקט אייזנבערגס פרוי: זי האָט די גאַנצע צייט געוויינט.

נאָך דעם, ווי זיי זענען אָנגעקומען אין יפוער פאָרט, זענען זיי דריי טעג געריטן אויף פערד און קעמלען פון יפו ביזן גליל. ר׳ דוד מיט איין יינגל זיינעם זענען געריטן אויף אַ פערד, די מאַמע מיט אַ פּיצל קינד אויפן שויס — אויף אַ צווייטן, און די אַנדערע צוויי שוועסטערלעך אַריינגעשטופּט אין קעסטלעך ווי צוויי צאַפּלענדיקע טויבן — אויף אַ דריטן פערד.

אויפן וועג, ווען ר׳ דוד איז געוואָרן שטאַרק מיד פון רייטן אויפן רוקן פון דער נעבעכדיקער בהמה, האָט ער געבעטן ביים אַראַבער, דעם פאָררייטער, ער זאָל אים דערלויבן צו גיין אַ ביסל צו פוס, אָבער ער איז נישט מסכים געווען. דער יונגערמאַן פון טבריה, וועלכער האָט אויך געהערט צו דער קאָמפּאַניע, האָט זיך נישט גערעכנט מיטן אַראַבער, דעם וועגווייזער, איז אַראָפּ פון זיין אייזל און האָט אָנגעהויבן גיין לעבן אים. דער וועגווייזער האָט זיך אויף אים געוואָרפן און אים געשלאָגן מכות־רצח. דערדריקט און דערשלאָגן פון דעם פאַל, זענען זיי געריטן ווייטער. נישט ווייט פון צפת זענען זיי באַפאַלן אַראַבער און געוואָלט באַרויבן זייער געלט, בלויז אַ דאַנק חנטשעס איינפאַל — זי האָט באַצייטנס צוגעבונדן זייער געלט צום העמדל פון צווייייאָריקן קינד — זענען זיי געראַטעוועט געוואָרן; נאָך דעם, ווי די אַראַבער האָבן זיי באַזוכט און גאָרנישט געפונען, זענען זיי אַוועק.

אין ראש פינה, נישט ווייט פון יסוד המעלה, זענען זיי אַלע אָפּגעשטיגן. ר׳ דוד האָט געהאַלטן פאַר נויטיק צו זיין פריִער ביי לאַסאָוויצקין, דעם באַאַמטן פון באַראָן, און אים איבערגעבן די דאָקומענטן, וואָס ער האָט געבראַכט מיט זיך פון ד״ר פינסקער. דער באַאַמטער האָט געזאָגט, אַז ער דאַרף זיך אָנפרעגן וועגן עניין אין פּאַריז, און ביז וואַנען ס׳וועט קומען פון דאָרט אַן ענטפער, דערלויבט

ער אים נישט צו באַזעצן זיך אין יסוד־המעלה, אָבער ער האָט אים פּאַרגיטיקט, אים באַזאָרגט מיט אַרבעט אין ראש פּינה. ביי דער דאָזיקער אַרבעט איז ער געווען באַשעפטיקט עטלעכע חדשים. די משפּחה האָט ער איינגעאָרדנט אין צפת. זונטיק פלעגט ער אַרויסגיין צו דער אַרבעט אין ראש פּינה און זיך אומקערן צו זיין משפחה פרייטיק פאַר נאַכט.

סוף־כל־סוף איז אים דערלויבט געוואָרן צו באַזעצן זיך אין יסוד המעלה, דאַן האָבן אין יסוד המעלה שוין אַלע געהאַט ביידלעך און שטאַלן. ר׳ אַברהם פּעלמאַן האָט אים אָפּגעגעבן אַן אָרט אין זיין שטאַל. מ׳האָט די שטאַל אויסגע־רייניקט, אויסגעשפּרייט ראַגאָזשעס און ס׳איז געווען ווו צו שלאָפן, מ׳האָט אָבער נישט געקאָנט איינדרימלען, ווייל די זשאַבעס זענען געקראָכן אויף דר׳ערד און האָבן געשטערט.

איצט איז ר׳ דוד שוין געזעסן אויף אייגענעם באָדן און ווי אַ פויער באַאַרבעט זיין ערד. ס׳איז געקומען דער האַרבסט, די צייט פון אַקערן, און די רעגנס האָבן באַשוועט. כדי זיך צו שיצן פון די רעגנס, האָט ר׳ דוד געפונען אַן עצה: ער האָט צוגעבונדן צום אַקעראייזן אַ פּאַראַסאָל. זיין ייִנגל האָט ער מיטגענומען אין פעלד, און אַקערנדיק די ערד, האָט ער אויך „איינגעאַקערט״ מיטן זון די תורה פון אביי ורבא...

ר׳ דוד אייזענבערג איז געווען אַ גוטער פון דער נאַטור, און שנעל זיך באַפריינדט מיט מענטשן. מען דערציילט וועגן אים און זיין פריינד ראָזענפעלד פון ראש־פינה אָט וואָס: ס׳איז געווען דאָס יאָר פון שמיטה. ר׳ דוד האָט, ווי זיין פריינד ראָזענפעלד, געהאָדעוועט זייד־ווערעם. איין מאָל קומט ראָזענפעלד מיט פערד־און־וואָגן, וואָס דאָס האָט געהייסן, אַז דער ענין איז דרינגענדיק, ווייל אַזוינע קליינע מרחקים איז מען מערסטנס געגאַנגען צו פוס. ר׳ דוד האָט זיך מיט אים זייער דערפרייט און אים געפירט ווייזן די ווערעם. נאָך דעם, ווי זיי זענען אַריין אין שטוב און זיך געזעצט טרינקען טיי, האָט אים ר׳ דוד געפרעגט: „איצט וועסטו מיר אַוודאי זאָגן וואָס פאַראַ וויכטיקער ענין עס האָט דיך געבראַכט צו מיר?״ „אויך ביי מיר, האָט אים ראָזענפעלד געענטפערט, ווערן די ווערעם רייף, מען דאַרף זיי געבן אַ סך צו עסן און עס פעלן מיר בלעטער״. „גוט, האָט ר׳ דוד געענטפערט, לאָמיר ביידע אַרויסגיין באַקוקן דיביימער און אָפּשאַצן די צאָל פון זייערע בלעטער״. זיי זענען אַרויסגעגאַנגען, און נאָך עטלעכע מינוט שאַצן, ווענדט זיך ראָזענפעלד צו ר׳ דודן און זאָגט: „איך זע, אַז ס׳איז נישטאָ וואָס צו נעמען ביי דיר״. „אפשר האָסטו אַ טעות געהאַט אין דער אָפּשאַצונג״, פרעגט אים ר׳ דוד. „ניין, רייסט אים איבער ראָזענפעלד, כ׳האָב גוט געזען״. „עס האַנדלט זיך אָבער אין דעם — דערקלערט אים ר׳ דוד — אויף וויפל די ווערעם ליידן. ווי איך פאַרשטיי, איז דער מאַנגל אין בלעטער ביי דיר גרעסער, ווי ביי מיר, הייסט עס, אַז דיינע ווערעם וועלן ליידן מער פון מיינע. דעריבער וויל איך, אַז דו זאָלסט נעמען פון מיינע בלעטער, כדי דיינע ווערעם זאָלן לפחות נישט ליידן מער פון מיינע״.

די קינדער אין דער משפחה זיינען גרעסער געוואָרן, און די לאַגע איז נאָך אַלץ געווען אַ שווערע. ווען זיי האָבן זיך גענומען בויען אַן אייגענע שטוב, האָט ר׳ דודס ווייב, חנטשע, וואָס איז ביי אירע עלטערן אין הויז געווען אַן אָפּגעצי־טערטע, געפירט וואַסער פון מי־מרום — פיר בלעכן אין אַ וועגל, אַ האַלבן קילאָמעטער פון דאָרט ביז דער שטוב אין משך פון אַ שעה — און ר׳ דוד האָט געפירט די שטיינער.

זאב דב אייזענבערג

די גאַנצע משפחה איז געווען אַרבעטס־זאַם, נישט קיין איבערקלייבער, אַליין אַלץ געטאָן אין זייער ווירטשאַפט. ווען דער זון זאב־דוב איז אַלט געווען 14־15 יאָר, איז אויסגעבראָכן אַ סכסוך צווישן אַראַבישן פאַסטעך און די באַלעבאַטים פון דער סטאַדע. די קאָלאָניע האָט געוואָלט נעמען אַ פאַסטעך פון די אַראַבער אין איזבאַד (דאָס שכנישע דאָרף, צו וועמען דער באָדן פון יסוד המעלה האָט פריער געהערט). די שכנישע אַראַבער האָבן אָבער מורא געהאַט פאַר די מוגרבים, צו וועמען דער פאַסטעך האָט געהערט. זאב־דוב האָט זיך געשטעלט פאַרן קאָמיטעט פון דער קאָלאָניע און דערקלערט, אַז ער נעמט אויף זיך צו פאַשען די סטאַדע אומזיסט, און זאָל דער פאַסטעך וויסן, אַז מען טאָר נישט חוזק מאַכן פון דער קאָלאָניע. אין אַ צייט אַרום, ווען דער מוגרב האָט געזען, אַז נישט געקוקט אויף אַלץ פירט מען די סטאַדע אין פעלד, איז ער געקומען און האָט זיך געבעטן, אַז מען זאָל אים צוריקנעמען.

ר׳ דוד איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענער קעגנער פון פרעמדער אַרבעט און געהאַלטן בלויז פון אייגענער אַרבעט.

ר׳ דוד איז געשטאָרבן ו׳ כסלו תרצ״ה.

נחמן משה אייזענבערג

ר׳ דוד אייזענבערג זון נחמן־משה האָט באַקומען אַ לונגען־אָנצינדונג, אָבער די דאָקטאָרין, וואָס האָט אים אונטערזוכט האָט ביי אים פעסטגעשטעלט מאַלאַריע. זי האָט אים אָנגעקאָרמעט מיט כינין, וואָס איז סם־המות פאַר אַ לונגען־אָנצינדונג. מען דערציילט, אַז ווען ד״ר הלל יפה איז געקומען אים אונטערזוכן, האָט ער פון צער זיך געכאַפּט מיט ביידע הענט פאַרן קאָפּ און אויסגערופן: „דאָקטאָרין, דו האָסט דערהרגעט אַ געזונטן בחור! האָסט אים פאַרברענט מיט כינין״.

ער איז געשטאָרבן אין כ״ד טבת, תרע״ח, אין עלטער פון צוואַנציק יאָר.

שרגא אייזענבערג

דער צווייטער זון פון ר׳ דוד אייזענבערג, שרגא אייזענבערג, איז געשטאַנען בראש פון דער יוגנט, וואָס האָט געפאָדערט אָפּצושאַפן די פרעמדע שמירה אויף די פעלדער פון דער קאָלאָניע. אין תרע״ט, ווען גענעראַל אַלענבייס אַרמיי האָט דורכגעבראָכן דעם טערקישן פראָנט און אַריינמאַרשירט אין לאַנד, איז נאָך נישט קלאָר געווען צו וועלכער מאַכט עס וועט געהערן דער צפון פון גליל העליון — צו דער פראַנצויזישער אָדער צו דער ענגלישער. רויבער־באַנדעס האָבן אויסגענוצט די אומבאַשטימטקייט פאַר רויבצוועקן. מען איז דורך זיי באַפאַלן געוואָרן בעת דער אַרבעט אויפן פעלד און באַזונדערס גרויס איז געווען די סכנה אין דער שניטצייט, ביים פירןביי נאַכט די תבואה.

שרגא האָט זיך באַצויגן מיט ביטול צו די סכנות. ער פלעגט אַרויס, ווי ער איז געווען געוווינט, אין בלאָען באַגינען און פירן די תבואה, נישט מיטנעמענדיק מיט זיך קיין געווער. אין איינעם אַ באַגינען איז ער אַוועק צוזאַמען מיט זיין קוזין, אַהרן־לייב עפשטיין, ברענגען אַ וואָגן האָבער פון פעלד. לעבן בית הקברות, אַ פערטל שעה גאַנג פון דער קאָלאָניע, בעת זיי האָבן אָנגעפילט דעם וואָגן, האָבן זיי דערהערט אַ געררויש צווישן די דערנער. שרגא האָט געפרעגט: ווער איז דאָרט? און איידער ער און זיין 16־יאָריקער קוזין האָבן זיך באַוויזן אומצוקוקן, זענען זיי שוין געווען אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן דורך אַ באַנדע רויבער.

נישט האָבנדיק קיין געווער, מיט וואָס זיך אַנטקעגנצושטעלן, זענען זיי געשלעפט געוואָרן מיט כוח דורך דער באַנדע צו די בערג. מען האָט זיי גענאָרעט אין דר׳ערד, געשלעפט ביי די פיס, געפליקט די האָר פון קאָפּ און אַכזריותדיק געשלאָגן: „ציוניסטן, האָבן זיי געשריגן, ציוניסטן, באַלד וועלן מיר טרינקען אייער בלוט!״ זיי האָבן זיך אַוועקגעשטעלט רעדן צווישן זיך און איינער פון דער באַנדע האָט אַרויסגעצויגן אַ שווערד און אָנגעהויבן פאָכען מיט איר איבער שרגאן. אין דעם מאָמענט האָט זיך, ווי עס איז, דאָס יינגל אהרן־לייב אַוועקגעדרייט און גענומען לויפן אין דער ריכטונג פון דער קאָלאָניע. אַ טייל פון די רויבער האָבן אים נאָכגעיאָגט, אָבער ער איז מיט איבערמענטשלעכע כוחות געלאָפן און ס׳איז די רוצחים נישט געלונגען אים צו כאַפּן.

כאָטש דאָס איז פאָרגעקומען נישט ווייט פון דער קאָלאָניע, האָט מען דאָרט גאָרנישט געהערט, ביז אהרן־לייב איז אָנגעלאָפן אַ דערשלאָגענער און אַ נאַקעטער, מיט אַרויסגעשטאַרטע אויגן ווי אַ מטורף. קוים מיט צרות האָט ער אַרויסגעבראַכט פון זיך דאָס איינע וואָרט: שרגא! די קאָלאָניסטן האָבן פאַרשטאַנען, אַז ס׳איז פאָרגעקומען אַן אומגליק. זיי זענען אַוועק צום פעלד פון ר׳ דוד אייזענבערג, ווו זיי האָבן געפונען פערד־און־וואָגן אָן שרגאן. זיי האָבן אָנגעהויבן זוכן. דערווייל זענען אויך אָנגעלאָפן די עלטערן. אַזוי זוכנדיק האָבן זיי אים געפונען אַ געהרגעטן אויפן באָדן פון פרידמאַנען, אין ראש־פינה. אויף דריי דרענגלעך האָבן זיי אים אַוועקגעלייגט און אים געבראַכט צו טראָגן. אויך די פאַרחלשטע מוטער האָבן זיי

דעם גאַנצן וועג געטראָגן. נאָכן זון־אונטערגאַנג איז פאָרגעקומען די לוויה, זעענדיק דאָס רייסן קריעה פון די עלטערן נאָך זייער צווייטן קרבן, זייער געליבטן און טייערן זון, און הערנדיק זיי זאָגן „ברוך דיין אמת״, האָט די גאַנצע קאָלאָניע אויסגעבראָכן אין אַ געוויין.

אומגעקומען איז שרגא כ״ב סיון תר״פ.

ר׳ מנחם־מענדל פעלמאַן

פון די ערשטע מעזריטשער אין יסוד המעלה. פון די צען מאָס צער, וואָס זענען אויסגעפאַלן אויף די חלוצים פון יסוד המעלה, זענען ניין מאָס אויסגעפאַלן אויף ר׳ מענדל פעלמאַן, און ווי גרויס עס איז געווען זיין צער, אַזוי גרויס איז געווען זיין יושר און עניוות.

סאַלימאַן אַבו־עלי, איינער פון די עלטסטע אין שכנישן דאָרף איזבאַד, פלעגט נאָכן דרעשן אין יסוד־המעלה, קומען און בעטן תבואה. קיינער האָט אים נישט אָפּגעזאָגט. איין מאָל קומט סאַלימאַן מיט זיין טאָכטער, ווי שטענדיק, מיט אַ זאַק. דער אַלטער סאַלימאַן האָט באַגריסט ר׳ מענדלען מיט אַ מזרחדיקן כפול־שמונהדיקן „שלום״. ר׳ מענדל האָט אים געענטפערט „שלום״, אָבער זייענדיק אַ פאַרטראַכ־טער, האָט ער דעם קאָפּ נישט אויפגעהויבן. דער אַלטער איז אַ ביסל געשטאַנען, געזאָגט „שלום״ און אַוועק מיט אַ ליידיקן זאַק. ר׳ מענדל האָט זיך תיכף געכאַפּט און ס׳האָט אים אויף זיך אַליין פאַרדראָסן: אַזאַ מין זאַך, לאָזן דעם אַלטן און חשובן מאַן אַוועקגיין אָן אַ מתנה פון דער גערעטעניש פון זיין פעלד! ר׳ מענדל האָט תיכף גענומען אַ זאַק, אָנגעפילט אים מיט ווייץ ביזן ברעג, פאַרבונדן, אַרויפ־געלייגט אויפן אָקסל און אַוועק מיט אים צו סאַלימאַנס געצעלט. אַריינקומענדיק האָט ער זיך געווענדט צום אַלטן מיט די ווערטער: „סאַלימאַן, איך שעם זיך דערמיט, וואָס אויף דער עלטער דאַרפסטו קומען צו אונדז בעטן אַ שטיקל ברויט. מיר האָבן נישט פאַרגעסן און וועלן נישט פאַרגעסן, אַז אין אונדזער שווערער לאַגע, פלעגסטו און דיינע ברידער אונדז געבן פון אייער ברויט. אונדזער הייליקע פליכט און דעריבער צו ברענגען אַ מתנה פון אונדזער גערעטעניש צו דיר אין הויז, דו זאָלסט זיך נישט דאַרפן מטריח זיין אין דיין עלטער״.

ר׳ מענדל פעלמאַן, וואָס האָט אין די שווערע ערשטע יאָרן אין יסוד המעלה באַגראָבן דאָרט זיבן קינדער, האָט צום סוף זוכה געווען צו דערציִען אַ זון ביזן עלטער פון 22 יאָר. ווען ער האָט געדאַרפט גיין אין מיליטער, האָט ר׳ מענדל זיך באַמיט מיט אַלע כוחות אים צו באַפרייען. נאָך דעם, ווי ס׳איז אים געלונגען, איז זיין פרייד געווען אַזוי גרויס, אַז אויפן וועג פון עכו דורך צפת, האָט ער די גאַנצע צייט געטיילט צדקה צו יעדן, וואָס האָט ביי אים געבעטן. ווען ס׳האָט אים אַ באַקאַנטער געפרעגט: „ר׳ מענדל, וואָס פאַר אַ זין האָט עס?״ האָט ער אים געענטפערט: „צי ווייסטו, מיין פריינד, וויפל מי כ׳האָב אַריינגעלייגט אויסצו־האָדעווען דעם איין־און־איינציקן זון מיינעם? איצט, אַז ס׳איז מיר געלונגען אים אַרויסצונעמען פון די טערקישע הענט, זאָל איך זיך רעכענען מיט געלט? זאָלן

אַנדערע אויך הנאה האָבן פון מיין שמחה. אין דריי חדשים אַרום איז דער בחור געוואָרן אַ חתן און אַלץ איז שוין געווען גרייט צו דער חופה, האָט אים געכאַפּט דאָס שוואַרצע קדחת און ער איז געשטאָרבן.

ער אַליין, מנחם מענדל, איז געשטאָרבן פון אַ לונגען־אָנצינדונג ב׳ חשון, תרפ״ב.

מינדל־מרים טיליטיצקי

אַ טאָכטער פון ר׳ אַברהם כהן ז״ל, פון די ערשטע זיבן מעזריטשער, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין יסוד המעלה. זי האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ שמואל טיליטיצקי. ער איז געווען אַ שמיד פון פאַך, אַ טיכטיקער אַרבעטסמאַן. ער האָט פאַרבונדן זיין מלאכה מיט לאַנדווירטשאַפט, דעריבער איז זיין לאַגע שטענדיק געווען אַ בעסערע. מינדל־מרים, זיין פרוי, איז שטענדיק געווען גרייט זיך מקריב צו זיין פאַרן צווייטן. ווי אַ מלאך הגואל פלעגט זי זיך באַווייזן בעת אַ קראַנקייט. אירע באַמיִונגען צו העלפן אַ קראַנקן זענען דערגאַנגען ביז מסירת־נפש.

מינדל־מרים האָט געהאַט אַ משפחה מיט קינדער, אַ ווירטשאַפט מיט קי און עופות. ר׳ שמואל איז אַ גאַנצן טאָג געווען באַשעפטיקט אין דער שמידעריי, אַזוי, אַז די גאַנצע אַרבעט אין דער ווירטשאַפט איז געפאַלן אויף איר. פון דעסטוועגן האָט זי אַלץ באַוויזן צו טאָן. אָט איז קראַנק געוואָרן אויף פלעקטיפוס דער זון פון איר שכן אַלפאַסי. ווער וועט זיך פאַרנעמען מיט אַזאַ אַנשטעקנדיקן קראַנקן, ווער וועט אים געבן צו עסן, צו טרינקען, אים איבערלייגן דאָס געלעגער? אַ מאַמע פון קינדער טאָר דאָך נישט קומען אין באַרירונג מיט אַזאַ קראַנקן. איז מינדל געקומען — און אויס מיט די דאגות! אַז זי איז געקומען, האָט מען גלייך געקריגן האָפענונג און מ׳איז געוואָרן זיכער, אַז דער קראַנקער וועט האָבן אַ רפואה־שלמה. דער טויט האָט איר אַוועקגעריסן אין בליִענדיקן עלטער. זי איז געשטאָרבן כ״ט טבת תרפ״ג.

ר׳ שבתי הכהן ליקערמאַן

פון די ערשטע זיבן מעזריטשער, וואָס האָבן זיך באַזעצט אויפן באָדן פון יסוד המעלה.

אין יאָר תרמ״ג, אין זעלבן יאָר ווי ער איז געקומען, איז אים די פרוי געשטאָרבן. זי איז געווען דער ערשטער קרבן אין יסוד המעלה. ס׳איז נאָך דאָרט נישט געווען קיין בית־עולם, האָט מען זי אויף אַ קעמל אַוועקגעפירט צו קבורה אין צפת.

אין ז׳ סיון, תרנ״ז איז זיין זון פתחיה קראַנק געוואָרן אויפן שוואַרצן קדחת און נאָך עטלעכע שעה, אין עלטער פון 23 יאָר, געשטאָרבן.

אין ט״ו כסלו תרנ״ח, איז אויך דער צווייטער זון יוסף, אָנגעגריפן געוואָרן פון קדחת, און נאָך עטלעכע שעה, אין עלטער פון 26 יאָר, געשטאָרבן. ער האָט געלאָזט אַ שוואַנגערדיקע פרוי.

דער טויט פון דיביידע זין האָט אים לחלוטין דערשלאָגן. ווען זיין שנור, די אַלמנה, האָט געבוירן דאָס קינד, האָט ער עס געהייסן אָנרופן מיטן טאַטנס נאָמען, יוסף. ווען מען איז אַרויס פון שול, נאָכן ברית, האָט ר׳ שבתי געזאָגט: „נו, ברוך השם זוכה געווען צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון טאַטן, אָבער איך האָב שוין נישט קיין כוח צו לעבן״. י״ד שבט, תרנ״ח, זעקס מיט אַ האַלבן חודש נאָך פתחיהס טויט און זעקס וואָכן נאָך יוספס טויט, איז דער טאַטע אַליין אויך אַוועק פון דער וועלט.

ר׳ יוסף־מאיר געדולטער

פון די ערשטע זיבן מעזריטשער אין יסוד המעלה. אין מעזריטש האָט ער זיך פאַרנומען מיט לערנען מיט דער יוגנט תלמוד. אין יאָר תרמ״ג איז ער געקומען אין לאַנד און זיך באַזעצט אויף זיין נחלה אין יסוד המעלה. דאָס ביסל געלט, וואָס ער האָט מיט זיך געבראַכט, האָט ער באַוויזן אויפצועסן אין די ערשטע ביטערע יאָרן פון יסוד המעלה, ביז ער איז געבליבן אָן איין פרוטה.

ווען ר׳ יוסף־מאיר איז געקומען אויף דער עלטער האָט ער זיך געווענדט צו זיין זון שמעון־דוב אין מעזריטש, ער זאָל קומען אין לאַנד. טראָץ זיין גוטן מאַטעריעלן מצב אין מעזריטש, האָט דער זון זיך נישט געקענט אַנטקעגנשטעלן רעם רצון פון טאַטן, וועלכער האָט, אַגב, צוליבן שטאַרקן ווילן צו זען דעם זון אין ארץ־ישראל, נישט ווייניק איבערטריבן אין זיינע בריוו בנוגע זיין פאַרמעגן אין יסוד המעלה. דער זון מיט זיין פרוי און צוויי קינדער זענען געקומען אין לאַנד, ער האָט איבערגענומען די נחלה און געאַרבעט צוזאַמען מיטן טאַטן.

ר׳ יוסף מאיר איז געשטאָרבן ער״ח טבת תרנ״ח, אין עלטער פון 72 יאָר.

מרגלית, די פרוי פון שמעון־דוב געדולטער

טאָכטער פון הרה״ג שלמה איידלמאַן, געקומען אין יסוד המעלה צוזאַמען מיט איר מאַן און קינדער אין דער תקופה פון אויפשטעלן די צריפים. טאָג און נאַכט האָט זי געשלעפּט דעם עול פון דער אַרבעט און זיך געפּייניקט אַזוי ווי אַלע אַנדערע.

טראָץ די אָנגריפן פון קדחת, הונגער א״אַ האָט זי אָפּגעשפּאָרט דעם לעצטן גראָשן און געשיקט דעם זון אלתר לערנען אין תלמוד־תורה אין צפת. זי איז אין דער יוגנט געהאָדעוועט געוואָרן אין רייכטום, און אין די שלעכטע צייטן אין יסוד המעלה האָט זי געמוזט באַקן ברויט אויף צו פאַרקויפן, כדי צו שפּייזן איר משפחה און פאַרצוזעצן די דערציִונג פון זון אין צפת. איר מאַן האָט געאַרבעט אויף דער נחלה און ביי די באַאַמטע.ביידנס פאַרדינסטן האָבן נישט געקלעקט צו שפּייזן די פאַמיליע צו דער זעט.

דריי מאָל איז זי קראַנק געוואָרן אויף קדחת. דאָס צווייטע מאָל איז זי בלינד געוואָרן פון שלינגען צו פיל כינין. זי איז געשטאָרבן י׳ ניסן תרנ״ט, אין עלטער פון 36 יאָר.

ר׳ שמעון־דוב געדולטער

געקומען אין לאַנד אין יאָר תרמ״ח. אין דער יוגנט האָט ער געלערנט אין ישיבה. נאָך דער חתונה האָט ער אָנגעהויבן האַנדלען. ער איז געקומען, ווי מיר האָבן שוין געשריבן, מיט זיין פרוי און צוויי קינדער. ביז היינט געפינט זיך נאָך אין דעם מאָדערנעם הויז פון זיין זון ר׳ אַלתר דאָס אַלטע שענקל, וואָס ר׳ שמעון דוב האָט געברענגט מיט זיך, פול מיטן ווילנער ש״ס. ער איז קראַנק געוואָרן אויף שוואַרצן קדחת און איז געשטאָרבן אין י״ט אייר תרס״ה.

ר׳ אלתר געדולטער

דער זון פון ר׳ שמעון־דוב און מרגלית געדולטער. ער איז אַלט געווען פיר יאָר, ווען די עלטערן האָבן אים מיטגענומען מיט זיך. ווען ער איז אַלט געוואָרן 18 יאָר איז דער טאַטע געשטאָרבן. (די מאַמע איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר פריִער). געבליבן איז ער מיט פיר ברידער און צוויי שוועסטער. צוויי זין האָט מיט זיך מיטגענומען די שטיפמוטער און איז אַוועק מיט זיי קיין צפת, צוויי ברידער זענען אַוועק קיין אַמעריקע און די צוויי שוועסטער זענען געבליבן מיט אים.

אלתר געדולטער

אלתר האָט אָנגעהויבן באַארבעטן די ווירטשאַפט מיט די דעמאָלטדיקע פריי־מיטיווע מיטלען. אים איז געווען באַזונדער שווער, ווייל ער האָט נישט געוואָלט פון קיינעם קיין הילף. דער ערשטער שריט צו ראַטעווען די צעשטערטע ווירט־שאַפט פון טאַטן, איז געווען, צו קויפן אַ קו צום מעלקן, כדי צו געניסן פון דער מילך און גלייכצייטיק אויך צו אַקערן מיט איר דאָס פעלד.

אין יענער צייט האָט געהערשט די געשווילעכץ־קרענק צווישן בהמות. דער דאָזיקער גורל האָט אויך נישט אויסגעמיטן אלתרס טרייע שפּייזערין: זי איז געשוואָלן געוואָרן און אַוועק. דער יונגער פּויער איז געבליבן מיט גאָרנישט.

גראָד האָט זיך געמאַכט, אַז די באַאַמטע פון ראש־פינה האָבן געקויפט 30 וואָגנס פאַר דער קאָלאָניע מטולה און זיי האָבן געזוכט ווער ס׳זאָל זיי איבערפירן. צוליבן שלעכטן וועג האָט זיך נישט געפונען ווער ס׳זאָל עס טאָן. דער יונגער געדולטער האָט פאָרגעלייגט זיין דינסט. די באַאַמטע האָבן אים איבערגעגעבן די אַרבעט און אין פאַרלויף פון עטלעכע טעג איז אים געלונגען צו ברענגען קיין מטולה די 30 וואָגנס. פאַר דער אַרבעט האָט ער געקריגן 180 פראַנק. פון דער

סומע האָט ער געגעבן האַנטגעלט ביים קויפן אָקסן און פערד, מעל פאַר דער שטוב און ווייץ צו זייען — אַלץ אויף אויסצאָלן. אַזוי איז אים געלונגען צוריק אויפצושטעלן זיין ווירטשאַפט.

ר׳ אלתר געדולטער איז 25 יאָר געווען דער מוכתר (סאָלטיס) פון דער קאָלאָניע, זיך אַלע מאָל געררעכנט מיט די שוואַכע און נויטליידנדיקע.

ווי דער מוכתר האָט ער געזאָרגט פאַר די פויערים פון דער קאָלאָניע און לטובת זיי געטאָן זאַכן, וואָס זענען געווען פאַרבונדן נישט בלויז מיט אומאָנגענעמלעכקייטן, נאָר אויך מיט סכנה פון אַרעסט דורך דער טערקישער פאָליציי.

ר׳ אלתר האָט געהאַט פינף זין, און ער אַליין, כאָטש ער איז שוין נישט געווען קיין יונגערמאַן, איז ער פון דעסטוועגן — מיט זיין פעיִקייט צו אַרבעט און זיין פלינקייט — נישט אָפּגעשטאַנען פון די זין. זיי, די זין, זענען געווען זיין שטאָלץ, קיינער פון זיי האָט נישט פאַרלאָזט די קאָלאָניע ווי אַנדערע. זיי זענען געווען צוגעבונדן צו דעם טאָטנס נחלה.

נישט בלויז ביי זיך אין שטוב, אויך אין דער קאָלאָניע איז ער געווען באַלעבאָס. זיין השפעה האָט זיך אויך געמערקט אַריבער דער גרענעץ פון זיין קאָלאָניע. פון זינט ער איז געקומען אין לאַנד, האָט ער נישט געביטן זיין וווינאָרט.

די מדבר־לייט פון דער צווייטער זייט ירדן האָבן נישט איין מאָל פּרובירט זייער מזל אין זיין הויף: צו שלעפּן פון שייַער, נאָכשפּירן די בהמות אין זיין שטאַל, אָבער אלתר פלעגט זיי אָנלערנען, זיי זאָלן האָבן צו געדענקען. ער פלעגט אויף זיי אָנשרייען מיט אַן אַראַביש אָדער פויליש וואָרט, וואָס ער האָט נאָך געדענקט פון מעזריטש. די קלעפּ, וואָס זיי האָבן דערביי אַריינגעכאַפּט, האָבן פאַר זיי פאַרטייטשט דעם פּירוש פון די ווערטער.

אלתר האָט נישט ליב געהאַט צו רעדן. ער האָט אויך נישט קיין צייט געהאַט צו דערציילן פון דער פאַרגאַנגענהייט. אַלץ וואָס די קינדער האָבן געוווּסט וועגן דעם, וואָס די עלטערן זענען אויסגעשטאַנען, האָבן זיי געהערט פון דער מאַמען אין די רעגן־טעג, בעתן שטריקן סוועדערס פאַר דער משפחה. פון איר האָבן זיי זיך דערוווּסט אַלץ, וואָס זיי האָבן דורכגעלעבט אין יסוד המעלה. זי האָט זיי דערציילט, וואָס זי האָט געטענהט צו זייער טאַטן: „דו ליידסט נישט די שטאָט, פלעגט זי זאָגן צו זייער טאַטן, עפּן אַ קראָם אין דער קאָלאָניע. אַ קראָם ברענגט אַריין, און אויפן פעלד מוז מען זייען און מען איז נאָך נישט זיכער, אַז ס׳וועט זיין וואָס אַראָפּצונעמען״.

גוט וואָס אלתר האָט איר נישט געפאָלגט. די ערד האָט זיי נישט אַנטוישט. מיט דער צייט האָבן זיי זיך צוגעבויט: אַ הויז, אַ שפּייכלער. זיי האָבן געהאַט בשפע פרוכטן, קי און שעפּסן.

אלתר האָט געהאַט צוטרוי צו די מדבר־לייט. נישט איין מאָל האָט אים דער יונגער זון געפרעגט: „ווער האָט חרוב געמאַכט דיין ערשט הויז און באַרויבט דיין פאַרמעגן?״ אָבער אלתר האָט געענטפערט: „אויב דו האָסט גוטע מידות, זאָלן

די שכנים אויך פון זיי געניסן, אויב נישט, וועלן זיי דיך באַשענקען מיט זייערע... די אַראַבער האָבן טאַקע חרוב געמאַכט מיין הויז, אָבער אונדזערע שכנים, אויך אַראַבער, האָבן מיר געבאָרגט זעק מיט ווייץ אונדז צו דערנערן".

איין מאָל, מיטאָגצייט האָבן די זין אָנגעהויבן אַרויסגיין מיט טענות צו אים. דער עלטסטער האָט געזאָגט: „זע, טאַטע, וואָס די קיבוצים טוען אויף, לאָז מיך גיין צו זיי אויף אַ יאָר לערנען די נייע שיטות". דער צווייטער האָט געזאָגט מיט פאַראיבל: „פאַר וואָס אַרבעטן מיר ביז פינצטער, און אין די שכנישע ווירטשאַפטן אַרבעט מען 8 שעה און דערנאָך זיצט מען אין „סינעמאַ?" אויך דער דריטער האָט פאַראיבל געהאַט און ווען דער פערטער האָט געעפנט דאָס מויל — האָט אלתר אויף אים אַ געשריי געטאָן: „גענוג אויף היינט!" — און אַרויס אַ בייזער פון צימער.

אין יענעם אָוונט האָט ער נישט געהאַט קיין רו. ער האָט אַריינגעטראַכט אין די טענות פון די זין און איז געקומען צום באַשלוס, אַז נישט מיט געשרייען דאַרף מען צו זיי רעדן. דער עלטסטער איז שוין אַלט 26 יאָר, דער יינגסטער — 16, און ער שטייגט אַלע איבער. ווען מען איז געגאַנגען שלאָפן, איז ער אַריין צו די קינדער אין שלאָפצימער, געשטאַנען ביי דער טיר און געזאָגט מיט אַ ווייך קול, צו וואָס זיי זענען נישט געוווינט געווען: „כ'פאַרמאָג 300 דונאַם באָדן. די ערד געהער צו אייך. מיט אייער אַרבעט האָט איר זי קונה געווען, טוט מיט איר ווי אייך געפעלט. די ערד איז גוט פאַר פאַרשידענע געוויקסן און פלאַנצונגען, ווען איר וועט האָבן די מעגלעכקייט — וועט איר פאַרגרעסערן די שטאַל און די סטאַדע שעפסן. די אַרבעט וועט איר פאַרטיילן צווישן זיך, יעדער וועט קריגן אַ טייל, אָדער צוזאַמען, אַזוי ווי אין קיבוץ. איינס זאָלט איר געדענקען: די דאָזיקע ערד האָט אייך אויפגעהאָדעוועט און איר טאָרט זי נישט פאַרלאָזן!"

ר' אלתר גענדולטער איז געשטאָרבן אין ט"ו ניסן תשט"ז.

חיים מענזשעווסקי

פון די ערשטע יסוד־לייט. געווען קליין און דאַר, אַ עניו, און זיך נישט געמישט אין געזעלשאַפטלעכע ענינים. ער איז געווען פון פאַך אַ שמיד, און דערפאַר האָט מען אים גערופן „חיים דער קאָוואַל", אָבער מער ווי צו דער שמידעריי איז ער געווען איבערגעגעבן זיין ווירטשאַפט. די מערסטע שעהען פון מעת־לעת פלעגט ער זיין אין פעלד. ווען די פויערים פלעגן פאַר נאַכט אַהיימגיין, פלעגט ער נאָך גיין נאָכן אַקער, אַזוי ווי נישט פאַר אים עקזיסטירן טאָג און נאַכט. ווען ס'איז געוואָרן נאַכט, פלעגט ער אָנצינדן דעם לאַמטערן, אים אויפהענגען אויפן אַקער און ממשיך זיין די אַרבעט.

געשטאָרבן י"ב אלול, תרפ"א, אין עלטער פון 87 יאָר.

פון העברעיש:
מ. ביר

ר״ר שושן־רוז

מעזריטשער יידן, וואָס זענען פון די ערשטע געקומען בויען דאָס לאַנד

(צו דער גרינדונג פון דאָרף „גן־רוז״ *)

די גרינדונג פון דאָרף „גן־רוז״ אין שרון האָט צוגעגעבן נאָך אַ רינג צו דער קייט פון די מעזריטשער יידן, וואָס זענען פון די ערשטע געקומען בויען דאָס לאַנד. דאָס דאָרף איז אויפגעשטעלט געוואָרן דורך דעם בשותפותדיקן פאָנד פון דער פאַמיליע ראָז אין אַמעריקע און דעם „אגף השיכון״ ביים אַרבעטס־אַמט. דער „חנוכת הכפר״, די פייערונג צום פאַרענדיקן אויפבויען דאָס דאָרף איז פאָרגע־קומען אין אָנהייב 1957, 90 יאָר צו דער מעזריטשער עליה, וואָס איז געווען געבענטשט מיט איניציאַטיוו און מיט פערזענלעכקייטן — טרוימערס און בויערס אין שטאָט און אין דאָרף.

אַריבער די מויערן פון ירושלים

צוריק מיט 110 יאָר (צוואַנציק יאָר פאַר דער גרינדונג פון „יסוד המעלה״) זענען מתנגדישע יידן פון מעזריטש עולה געווען קיין ארץ־ישראל, זיי זענען געקומען בויען דאָס לאַנד, צוריק אויפשטעלן עס פון אירע חורבות.

צווישן די ערשטע חלוצים איז געווען דער רייכער מאַן און בר־אוריין ר׳ יעקב ראָז [1] ער האָט זיך באַזעצט אין ירושלים, זיך שנעל אַקלימאַטיזירט און גיך געוואָרן אויסגעקאָכט אין אַלע ענינים פון דער קהילה. דערביי איז ער געוואָרן זייער אויפגעטראָגן מיט ר׳ שמואל סאַלאַנט, דער דעמאָלטדיקער הויפּט־רב פון ירושלים. ר׳ שמואל סאַלאַנט האָט שטאַרק געהאַלטן פון זיין בקיאות אין אגדה און מדרשים.

ר׳ יעקב, דער נגיד פון מעזריטש און דער גרויסער למדן, איז נישט געווען צופרידן מיט די וווינונגען פון די „כולל־הייזער״, אָדער ווי מען האָט זיי דאַן גע־יפן, די „בתי גורל״, (די „לאָטעריע־הייזער״), וואָס זענען פאַרטיילט געוואָרן אומזיסט איין מאָל אין דריי יאָר. ר׳ יעקב האָט פאַר זיין אייגן געלט אָפּגעקויפט הייזער מיט די הייף אין אַראַבישן פערטל און צוזאַמען מיט נאָך עסקנים פון אַלט־ירושלים האָט ער אויך זיך גענומען אויסצולייזן דעם באָדן „מחוץ לחומות״ (אַריבער די מויערן פון ירושלים).

צוזאַמען מיט זיין שכן ר׳ יוסף ריבלין ז״ל, „דער בויער פון נייעם ירושלים״,

---

*) לעבן דאָרף בני ציון, אין דער געגנט פון רעננה.

1) יעקב ראָז איז געווען אַ פעטער פון ר׳ דוב דוד פעלמאַן, וואָס ער און זיין פרוי שרה־איטע, זענען פאַררעכנט פאַר די פיאָנערן פון דער יידישער אָראַנזשן־פלאַנטאַציע אין ארץ־ישראל.

האָט ער אונטערגענומען צו בויען דירות אויף צו פאַרדינגען פאַר יעדן איינעם אויף גאָר באַזונדערע לייכטע באַדינגונגען, לויט דעם באַוווּסטן ווערטל: „בנה ביתך בתחילה". צו דעם צוועק האָט ער זיך באַטייליקט אין גרינדן די ערשטע באַנק אין ירושלים, וואָס האָט פינאַנסירט דעם באַדן־קויף אויף צו גרינדן די שכונות „מאה שערים", „משכנות", „מזכרת" און „מגרש הרוסים".

זיין הויז האָט געדינט ווי אַן אכסניה פאַר אַלע מעזריטשער עולים. זיי האָבן זיך דורך אים אַרויסגעהאָלפן און זיך מיט אים געעצה'ט, ווי צו פאַרזיכערן זייער געלט ביז זייער פעסטן איינאָרדענען זיך אין ירושלים, יפו און יסוד המעלה.

אַן אינטערעסאַנטער קוריאָז פון געזעלשאַפטלעכן לעבן אין יענע טעג — די תקופה פון דער מחלוקת לשם שמים צווישן די „פרושים" (ד"ה מתנגדים) און די חסידים ביי דער אַשכנזישער עדה אין ירושלים: די צעשפּאַלטונג צווישן זיי האָט אַרומגענומען אַלע געביטן פון לעבן און איז דערגאַנגען ביז צו באַזונדערע בתי־כנסת, ת"ת, ישיבות, בתי דין, שחיטה, קבורה, און אַפילו ביז אָפּהאַלטן זיך פון „געמישטע" חתונות. דאַן האָט ר' יעקב ראַז געבעטן ביי ר' שמואל סאַלאַנט, דעם רב דמתא און הייסער מתנגד, אַ היתר חתונה צו מאַכן זיין זון מיט אַ טאָכטער פון אַ ליובאַוויטשער חסיד, מיט דעם מאָטיוו, אַז חב"ד שטייט אין דער מיט, צווישן די חסידים און מתנגדים. ר' שמואל סאַלאַנט האָט געגעבן זיין היתר און דערביי אָנגעוווּנטשן: יהי רצון, אַז דער זיווג זאָל זיך איינגעבן. ער האָט אַוודאי געמיינט דעם זיווג צווישן די פּרושים און חסידים.

ר' יעקבס זון, הרב טוביה ראַז, געבוירן אין ירושלים, איז געווען אַ למדן־מופלג און דערצו אַ מענטש אויף צו האַלטן זיך מיט אים אַן עצה. ער איז ממשיך געווען דעם וועג פון זיין פאָטער בבחינת „מעשי אָבות ירשו בנים". ער איז געווען זייער אַקטיוו אין דער תקופה פון דזשעמאַל פּאַשאַס הערשאַפט. אין די הונגעריאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז הרב טוביה ראַז געווען דער גרינדער פון „בית לחם וטה" צו הילף די הונגעריקע.

ער איז געווען פאַרטראָטן אין פאַרשידענע הילפס־קאָמיטעטן, אויך אין דעם פאַראייניקטן קאָמיטעט צו פאַרטיילן שפּייז־פּראָדוקטן, וואָס זענען דערהאַלטן געוואָרן פון די ייִדן אין אַמעריקע פאַר די איינוואוינער פון ירושלים. ער האָט אויך אַ סך געטאָן צו באַקעמפן די פּלאָג פון דעם היישעריק. ער איז אויך געווען פון די, וואָס האָבן אָרגאַניזירט איינהייטן פון „גיכע־הילף" צו ראַטעווען פון דער מגיפה, די כאָלערע, וואָס האָט געבושעוועט אין יענער צייט און גורם געווען צו אומצאָליקע קרבנות. ער האָט אויך געטאָן פאַר די ייִדישע זעלנער, וואָס האָבן געדינט מעבר לים אין די לעגיאָנען „ראשון ליהודה" און „מקלעי המלך", און בעת די געשעענישן מיט די אַראַבער אין 1920 — אָרגאַניזירט די הגנה אין די שכונות.

ווי זיין פאָטער ר' יעקב ז"ל, האָט אויך ער גענומען אויף זיך אויסצוברייטערן די גרענעצן פון ירושלים. ער ווערט פאַררעכנט צו די גרינדער פון די שכונות אין ירושלים: „קרית שמואל" און „בית וגן".

„הבקר" 31.5.57

צווישן ביידע וועלט־מלחמות

מאיר איידלבוים

אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע אין ערשטן וועלטקריג

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דערשיטערט מעזריטש. דאָס אינדוסטריעלע מעזריטש, און איר האַנדל, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט איר אינדוסטריע, איז איבער נאַכט געוואָרן אָפּגעשניטן פון דעם וועלטמאַרק, פון וועלכן איר פּרנסה איז געווען אָפּהענגיק. מעזריטש איז געבליבן פּרנסהלאָז. דאָס קולטור־געזעלשאַפטלעכע לעבן ווי דאָס געוויינטלעכע טאָגטעגלעכע לעבן, איז ממש פאַראַליזירט געוואָרן.

אַ שווערער טרויער האָט איינגעהילט די שטאָט. פאַרצווייפלטע עלטערן, פרויען און קינדער, שוועסטער און ברידער, האָבן מיט געוויין און יללות באַגלייט זייערע נאָענטסטע, וועלכע האָבן זיך געמוזט מעלדן צום דינסט פאַר דעם צאַר און פאָטערלאַנד. זייערע יללות האָבן ממש מיטגעריסן קינד־און־קייט. אַלע, די גאַנצע שטאָט האָט מיטגעוויינט. נאָך איצט, נאָך אַזוי פיל יאָרן, קען איך „הערן" דעם שוידערלעכן יאָמער פון אַ שטאָט, וואָס האָט געעפנט קברים, אויפגעפראַלט ארון־קודש און געוויינט אין די גאַסן. ווער איז נישט געווען אויף דער באַנ־סטאַציע צו באַגעגענען די עשאַלאָנען מיט די מאָביליזירטע סאָלדאַטן? אַ סך ייִדן זענען געווען צווישן זיי. מען האָט זיי געבראַכט געטראַנקען, ברויט און ציגאַרעטן.

באַלד נאָך דעם האָבן זיך באַוויזן די ערשטע „בעזשענצעס", אַרויסגעטריבענע ייִדן פון די גרענעץ־שטעטלעך. דער צאַרישער הויפּטקאָמאַנדיר ניקאָליי ניקאָ־לייעוויטש — אַ שונא ישׂראל, האָט ראשית כל פאַרטריבן די ייִדן, וועלכע האָבן געוווינט ביי די דייטשישע און עסטרייכישע גרענעצן. ער האָט פאַרדעכטיקט די ייִדן אין שפּיאָנאַזש לטובת דעם שונא.

די היימלאָזע האָבן אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף די מעזריטשער ייִדן, וואָס האָבן פון תמיד אָן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערע גוטע מידות פון צדקה און הכנסת־אורחים. זיי האָבן זיך באַמיט צו לינדערן זייער נויט און געהאָלפן די פּליטים, וואָס האָבן געוואָלט זיך אָפּשטעלן אין מעזריטש און אויף ס'ניי בויען זיך אַ היים.

אַ גאַנץ יאָר האָט מעזריטש געלעבט אין פּחד און שרעק. דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט און עס זענען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז מ'וועט אַרויסטרייבן

די ייִדן. און ווען די קובאַנער קאָזאַקן מיט אוירינגלעך אין זייערע אויערן האָבן זיך באַוויזן אין שטאָט, האָט מען מורא געהאַט פאַר אַ פּאָגראָם. נישט נאָר פאַר זיי אַליין האָט מען זיך געשראָקן, מען האָט אויך מורא געהאַט פאַר די פּאָליאַקן און אוקראַיִנער, וועלכע האָבן געוווינט אין דער שטאָט־פּעריפעריע, פון תמיד שונאי ישראל, זיי זאָלן נישט אויסנוצן די געלעגנהייט און ברענגען חלילה אַן אומגליק אויף די שטאָטישע ייִדן דורך איבערשניידן דעם פעלד־טעלעפאָן, וואָס איז געווען צוגעטשעפּעט צו געוויסע הייזער (אויך צום הויז, ווו מיר האָבן גע־וווינט, איז געווען צוגעפּעסטיקט דער טעלעפאָן־שנור), און אויסטראַכטן אַ בלבול, אַז ייִדן האָבן דאָס געטאָן. כדי צו פאַרמיידן אַזאַ געפאַר, פלעגן ייִדישע וואָלונטערן באַוואַכן די גאַסן און אַכטונג געבן, אַז דער טעלעפאָן זאָל חלילה נישט איבער־געשניטן ווערן. זיי האָבן אויך שטאַרק נאָכגעפאָלגט יעדע באַוועגונג פון די סאָלדאַטן, וועלכע פלעגן ציִען דורך מעזריטש, וואָס ליגט אויף דער וואַרשעווער־מאָסקווער ליניע, אַז זיי זאָלן נישט פאַרטשעפּען זיך מיט ייִדן און זייערע פאַר־מעגנס. אין אַזאַ צושטאַנד איז אַלץ געווען הפקר פריי. די געוויינטלעכע השגחה, וואָס עלטערן גיבן אויף קינדער, האָט כמעט פולשטענדיק אָפּגעלאָזן.

דער קיבוץ — אַ ישיבה פאַר דערוואַקסענע, וועלכע לערנען אָן אַ ראש־ישיבה — אין מעזריטש האָט זיך אויפגעלייזט. ווי אַ מקום תורה, וואָס האָט צוגעצויגן לערנערס פון נאָענט און ווייט, האָט דער קיבוץ געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער שטאָטישער יוגנט, וואָס האָט געהאַלטן ביים לערנען. איצט האָט דער בית־מדרש, ווו דער „קיבוץ" האָט געלערנט, געפּוסטעוועט. די בחורים זענען זיך צעפאָרן, אַלע האָבן געוואָלט זיין מיט זייערע נאָענטע אין די דאָזיקע שווערע טעג. אויך די חדרים און תלמוד־תורהס האָבן אויפגעהערט צו זיין טעטיק.

ווען די שטאָט איז סוף כל סוף, נאָך שווערע שלאַכטן, געוואָרן אָקופּירט, צו ערשט פון די עסטרייכער און דערנאָך פון די דייטשן, האָבן די עלטערן נישט געהאַט דאָס געמיט צו טראַכטן וועגן קולטורעלע הצטרכותן און דער יוגנט. ראשית, דער הונגער איז געוואָרן אַן אָפּטער גאַסט אין כמעט אַלע הייזער. די דייטשע אָקופּאַנטן זענען געווען אַכזריותדיק פאַר די איינוווינער. דער הונגער האָט אַרויסגערופן עפּידעמיעס: טיפוס, דיזענטעריע, א״אַ מגיפות, וואָס האָבן אַ תל געמאַכט פון דער באַפעלקערונג. ווער האָט דאַן געקאָנט טראַכטן וועגן גייסטיקע ענינים?

אָבער ביסלעכווייז האָט די באַפעלקערונג זיך צוגעוווינט צום לעבנסשטייגער, וואָס איז אַרויפגעצוווּנגען געוואָרן אויף איר דורכן אָקופּאַנט. ס'איז איינגע־שטעלט געוואָרן אַ סדר און די שטאָט האָט זיך דערמאָנט אין דער נישט ווייטער פאַרגאַנגענהייט, ווען אין מעזריטש האָט געברויזט אַ געזעלשאַפטלעך לעבן מיט שולן, רעליגיעזע און מאָדערנע, און אָנגעהויבן זאָרגן וועגן קהלישע ענינים, וועגן חינוך און וועגן יענע, וואָס מע מוז העלפן. אַזעלכע זענען געווען זייער אַ סך. פאַר די אָרעמע האָט מען געעפנט אַ קיך, און ווען דער פּסח האָט זיך

דערנענטערט, האָט מען געבאַקן מצות פאַר די אָרעמע. די אַרבעטערס זענען געווען פּרייוויליקע און די פאַרנעמסטע פרויען האָבן געאַרבעט מיט פלייס. אויך האָט מען געשאַפן אַ ספּעציעלן קאָמיטעט וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט העלפן די קראַנקע, אַפילו די עפּידעמיעס האָבן זיי נישט אָפּגעשראָקן.

מעזריטש איז געלעגן אין דעם אזוי גערופענעם „עטאַפּן־געביט" (מלחמה־שטח). די דייטשע אָקופּאַנטן האָבן געהאַלטן מעזריטש אָפּגעשניטן פון דעם גאַנצן אַרום. אָן אַ ספּעציעלער דערלויב האָט קיינער נישט געטאָרט אַרויספאָרן פון שטאָט. דאָס האָט אָנגעהאַלטן כמעט די גאַנצע צייט ביזן צוזאַמענבראָך פון דייטשלאַנד. ווען די רעוואָלוציע האָט אומגעוואָרפן דאָס קייזערטום אין דייטש־לאַנד.

אין דעם צושטאַנד האָבן די מעזריטשער געוווּסט גאַנץ ווייניק וואָס ס'טוט זיך אינעם לאַנד, און נאָך ווייניקער וואָס עס טוט זיך אין אויסלאַנד. אמת, די פּרעסע פון וואַרשע פלעגט קומען קיין מעזריטש. אָבער זי איז געווען שטאַרק צענזורירט. אויך די דייטשע פּרעסע איז געווען צענזורירט. דאָך האָבן לייענער פון צייט צו צייט, ווי עס איז, געפונען אַ קליינע שפּאַרונקע צו דער גרויסער וועלט.

אויף אַלע געביטן האָט געהערשט אַ סטאַגנאַציע (אָן אויסנאַם איז געווען דאָס קולטור־לעבן, וועגן וואָס מיר שרייבן שפּעטער) אין דעם לעבן פון די ייִדן אין מעזריטש און באַזונדערס — אינעם פּאָליטישן לעבן.

פאַר דער מלחמה האָט מעזריטש געהאַט אַ שטאַרקע פּאָליטישע טעטיקייט. אמת, די דאָזיקע טעטיקייט איז עפנטלעך נישט געקומען צום אויסדרוק, מחמת דעם צאַרישן רעזשים; די רוסישע מאַכט האָט געהאַלטן מעזריטש שטאַרק אויפן אויג צוליב איר גרויסער אַרבעטערשאַפט, וואָס איז געווען זייער רעוואָלוציאָנער געשטימט. און נישט נאָר אויף דער אַרבעטערשאַפט — אויך אויף דער אַלגע־מיינער ייִדישער באַפעלקערונג האָט זי געהאַלטן אַ וואַכזאַם אויג. ראשית, זענען געווען אַ סך צווישן די נישט־אַרבעטנדיקע, וועלכע האָבן סימפּאַטיזירט מיטן „בונד", וואָס האָט כמעט פולקאָם באַהערשט דעם אַרבעטער־שיכט אין מעזריטש. שנית, איז אין צאַרישן רוסלאַנד געווען פאַרבאָטן אויך דער ציוניזם, און היות ווי די ציוניסטן זענען געווען שטאַרק פאַרטראָטן אין מעזריטש, פלעגט מען אָפּהאַלטן אין מעזריטש פון צייט צו צייט ציוניסטישע קרייז־קאָנפערענצן מיטן אָנטייל פון די ציוניסטישע גדולים, דערפאַר האָט די רוסישע מאַכט אויך אויף די דאָזיקע עלעמענטן געהאַלטן אַ וואַכזאַם אויג. אָבער די שטערונגען האָבן נישט אָפּגעהאַלטן נישט דעם „בונד" און נישט די ציוניסטן, אונטער פאַרשידענע אויס־ריידן, ווי למשל, דאָס איינאָרדנען אַ כלומרשטע שמחה אדג"ל, אָנצוגיין מיט זייערע טעטיקייטן.

ביים אָנהייב פון דער דייטשער אָקופּאַציע איז דאָס פּאָליטישע לעבן געוואָרן כמעט פאַראַליזירט. אָבער ביסלעכווייז האָט דאָס לעבן זיך אָנגעהויבן צו סטאַ־בילי זירן און די באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן ווערן טעטיק און חלומען וועגן

דעם מאָרגן, וואָס וועט קומען נאָך דעם קריג. וואָסער מאָרגן וועט דאָס זיין ? אין די בונדישע קרייזן האָט מען געהאָפט, אַז דער צאַרישער רעזשים וועט פאַלן אַ דאַנק אַ רעוואָלוציע אָדער לכל הפחות וועט ווערן דעמאָקראַטישער און מענטשלעכער. אין ציוניסטישע קרייזן האָט מען געהאָפט אויף ציוניסטישע ישועות. הגם מ׳האָט געגוי׳ נישט געוווסט וואָס די ציוניסטישע פירער טוען אין אויסלאַנד, האָט מען דאָך געהאָפט, אַז אין ענגלאַנד ווערט מן הסתם עפעס געטאָן.

די דייטשע אָקופּאַנטן האָבן נישט דערלאָזט צו עפנטלעכע ציוניסטישע אָדער סאָציאַליסטישע טעטיקייטן. ביידע זענען געווען פאַרבאָטן. די ציוניסטישע, ווייל ס׳האָט געהייסן, אַז ציוניסטן זענען סימפּאַטיקער פון די אַליִירטע, באַזונדערס פון ענגלאַנד; די סאָציאַליסטישע, ווייל דער יונקער־רעזשים איז געווען אַנטי־סאָציאַליסטיש. אָבער נישט געקוקט אויף דעם, האָט מען אונטער דער מאַסקע פון קולטור־טעטיקייט געקאָנט זיך פאַרזאַמלען, רעדן און דעבאַטירן.

נאָענט צום סוף פון דער מלחמה האָבן די ציוניסטן געעפנט אַ קלוב אויפן ערשטן שטאָק אין נאָטע באַרשטיינס הויז אין דער פלוימען־גאַס (ליובעלסקאַ) און דער „בונד" האָט געעפנט אַ קלוב אויפן נאָמען פון בר. גראָסער אין דעם הויז פון יאָסל סאָבעלמאַן (קאָניאַק). דוכט זיך, אַז אויך די פּועלי־ציוניסטן האָבן געהאַט אַ לאָקאַל אויף די בריקן אין דעם הויז פון מאיר רוזאַל.

אין יענע טעג פלעגט דער שרייבער פון די שורות קויפן צייטונגען אין דער מיליטערישער „קאַנטינע". די צייטונגען, וואָס איך האָב געלייענט זענען געווען: „דאָס בערלינער טאַגעבלאַט", „די פאָסישע צייטונג" און דער „לאָקאַל־אַנצייגער". איך האָב דאָרט געזוכט אַ רמז כאָטש פון ייִדישע נייעס. איין מאָל, אין יאָר 1917, האָב איך געקויפט דעם „לאָקאַל־אַנצייגער" און מיט אויפמערקזאַמקייט געלייענט די באַריכטן פון די קריגס־פראָנטן. אגב, אין דער דאָזיקער צייטונג זענען די באַריכטן פון דער מלחמה געווען באַזונדערס אויספירלעך. איך לייען און גלויב נישט מיינע אייגענע אויגן: „די טערקישע טרופּן האָבן אָפּגעשלאָגן די אַטאַקעס פון די אָנגרייפנדיקע טרופּן פון דעם ייִדישן לעגיאָן" (כ׳געדענק נישט איצט דעם גענויעם נוסח, אָבער, מער ווייניקער, דאָס איז געווען דער אינהאַלט פון דעם קאָמוניקאַט). דאָס איז געווען די ערשטע מיטטיילונג וועגן ייִדישע סאָלדאַטן, וואָס שלאָגן זיך, ווי ייִדן, מיט די טערקן אין ארץ־ישראל און פאַר ארץ־ישראל. כ׳האָב באַקומען פליגל. דוכט זיך, אַז אין סעקונדן בין איך געווען אין דער היים (די קאַנטינע איז געווען אויף די בריקן קעגן איבער דער „אוניאַטן"־צערקווע. פריִער איז זי געווען אין קאָליע־געסל. מיר האָבן געוווינט ביי ברוך זעלנער וואָס איז געווען גאַנץ ווייט פון דאָרט). פון דער היים בין איך אַוועק צו ר׳ גדליה שטיין. ער איז געווען אַן אָפּגעהיטענער ייִד, אַ משכיל, אַ גרויסער העברעער און ציוניסט. מיר האָבן זיך געחברט מיט זיינע ייִנגערע קינדער, באַזונדערס מיט זיין זון מרדכי שטיין הי״ד, וועלכער איז שפּעטער געווען איינער פון די הויפּט־טוער פון בית״ר אין פוילן. איך האָב אויסגעשפּרייט די צייטונג און געלייענט

און ווידער אַ מאָל געלייענט די נייעס. באַלד האָט די ידיעה בליצשנעל זיך צעטראָגן איבער אַלע ציוניסטישע קרייזן און כאָטש מען האָט נישט געוווּסט די פּרטים, האָבן אַלע פאַרשטאַנען, אַז עפּעס גרויס, עפּעס היסטאָרישס געשעט אין דער וועלט. מיר האָבן גערעדט מיט רמזים, שטיל, כדי נישט אַרויסצורופן די אויפמערקזאַמקייט פון דעם דייטשן אָקופּאַנט. איצט זענען דאָך ציוניסטן אַוודאי אונטערן חשד פון זיין סימפּאַטיקער פון ענגלאַנד. אויך די געפאַר איז געווען אַ רעאַלע. אין פּוילן האָבן דייטשע „ראַבינערס" אַנטי־ציוניסטן, געפירט אַן אַנטי־ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע און אין געוויסע ערטער זענען ציוניסטן געוואָרן אַרעסטירט. די דאָזיקע אָרטאָדאָקסישע אַנטי־ציוניסטן האָבן דעמאָלט געשאַפן די אָרגאַניזאַציע פון אַנטי־ציוניסטישע רעליגיעזע ייִדן די „אגודת האורטודוכסים", וואָס איז נאָכן קריג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער „אַגודת שלומי אמוני ישראל" אָדער „אַגודת ישראל".

אין האַרבסט, נאָוועמבער אָדער דעצעמבער, איז דערגאַנגען די איבעררא־שנדיקע נייעס, אַז ענגלאַנד האָט אַרויסגעגעבן אַ דעקלאַראַציע, וואָס זאָגט צו שאַפן אַ נאַציאָנאַלע היים פאַר ייִדן אין ארץ־ישראל. ווי אַזוי די ידיעה איז דער־גאַנגען קיין מעזריטש האָב איך דעמאָלט נישט געוווּסט. היינט ווייסן מיר, אַז אין קאָפּענהאַגען איז געווען אַ ביוראָ פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, מאיר גראָסמאַן איז געווען דער הויפּטפירער אין דער דאָזיקער ביוראָ, און ער האָט אינפאָרמירט די ייִדישע וועלט וואָס ס'טוט זיך אין דער באַוועגונג און בכלל אין דער ייִדישער וועלט. דענעמאַרק איז געווען נייטראַל און געהאַט אַ פאַר־בינדונג מיט ביידע קעמפנדיקע צדדים.

ביז היינט קאָן איך נישט פאַרגעסן יענע בשורה פון ייִדישער נאַציאָנאַלער דערלייזונג, וועלכע איז אונדז געוואָרן איבערגעגעבן בסוד. די נייעס האָט אויף מיר געהאַט אַזאַ ווירקונג, אַז כ'בין אַזש געוואָרן אַפילו פּראָ־רוסיש. ביז דעמאָלט האָבן מיר געוואָלט די דייטשן זאָלן זיגן מחמת אונדזער שנאה צום צאַרישן רעזשים. איצט, אַז מיר זענען געוואָרן „שותפים" מיט די ענגלענדער, האָבן מיר סימפּאַטיזירט און מתפּלל געווען פאַר ענגלאַנדס נצחון, כדי צו דערנענטערן די גאולה, און דאָס האָט ממילא געווירקט אויף אונדזער שטעלונג צו רוסלאַנד, וואָס איז געווען אַן אַלייִרטע מיט ענגלאַנד און פראַנקרייך.

באַלד דערנאָך האָט אויפגעשטראַלט אַ נייע ידיעה, וואָס האָט אַרויסגערופן פרייד ביי אַלע אָן אויסנאַם, און באַזונדערס אין די אַרבעטער־קרייזן. איין מאָל אין אַ שבת האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז דער צאַר ניקאָלאַי האָט אַבדיקירט... ביים אַריינגאַנג צו דער קאַנטינע פלעגן די דייטשן אַרויסהענגען ספּעציעל־וויכטיקע ידיעות, וואָס זענען נאָך נישט געווען פּובליקירט אין די צייטונגען. אַזאַ נייעס, אויב ס'איז אמת, וועט דאָך אַוודאי פּובליקירט ווערן. געדענק איך, מיט נאָך חברים זענען מיר אַוועק צו דער קאַנטינע — עס שטימט: אַ קורצער קאָמוניקאַט — צאַר ניקאָלאַי האָט אַבדיקירט!

אין די הייזער האָט מען קאָמענטירט די גרויסע געשעעניש. וועט עס ווירקן

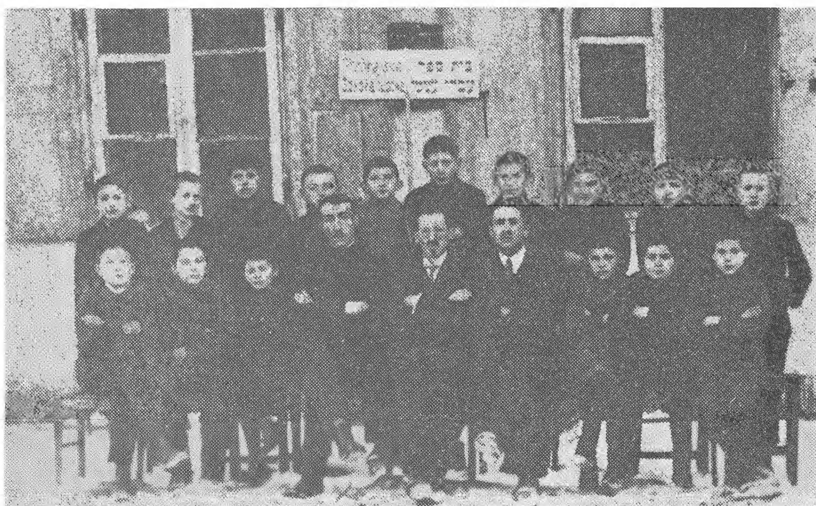
אויף דער מלחמה? וועלן די רוסן מאַכן שלום? מעזריטש איז געווען מיד פון דער מלחמה. טויזנטער ייִדן זענען אויסגעשטאָרבן פון הונגער און עפּידעמיעס. כמעט אַלע זענען געווען אַרבעטסלאָז און נישט געהאַט גענוג ברויט צו עסן, שוין אָפּגערעדט פון אַנדערע שפּייזן. אָבער די ידיעה האָט געמוטיקט און גע־שטאַרקט. די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, דאָס שטירצן פון דעם צאַרישן רעזשים, האָט געגעבן די האָפענונג, אַז דער שלום שטייט הינטער דער טיר, עס גייט אויף אַ ניי ליכט פון יושר און צדק, די גאולה קומט... סיי ציוניסטן און סיי סאָציאַליסטן האָבן געהערט די טריט פון דער נאָענטער גאולה.

קולטור־און חינוך־טעטיקייט

יאָרן פאַר דעם אויסברוך פון דעם ערשטן וועלטקריג האָבן עקזיסטירט אין מעזריטש זייט ביי זייט מיט אינסטיטוציעס פון רעליגיעזן חינוך: חדרים, תלמוד־תורהס, ישיבות — אויך מאָדערנע דערציִונג־אַנשטאַלטן. די ייִדישע אינטעליגענץ, וועלכע האָט נוטה געווען צום „בונד" אָדער אַנדערע סאָציאַליסטישע באַוועגונגען, האָט געשאַפן אָוונט־קורסן, כדי צו דערמעגלעכן די אַרבעטער און סתם אָרעמע, וועלכע האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַקומען אַ גענוגנדיקן חינוך, צו באַקענען זיך מיט דער ייִדישער שפּראַך, ליטעראַטור און געשיכטע. זיי פלעגן פאַרבעטן באַקאַנטע שרייבערס אויף פאָרלעזונגען, צווישן זיי שלום־עליכם, פּרץ, און אַנדערע גדולים. ייִדיש טעאַטער איז געווען שטאַרק פּאָפּולער אין מעזריטש. די בעסטע טרופּעס מיט קאָמפּאַניִיעצס טרופּע בראש פלעגן אָפּט באַזוכן אונדזער שטאָט און געשפּילט טעאַטער מיט גרויס דערפאָלג.

וואָלף גרינבערג האָט אָנגעפירט מיט דער ערשטער שול, וואָס איז געווען כולה־העברעיִש. די שול איז געווען אַ קאָעדוקאַציע־שול, ייִנגלעך און מיידלעך האָבן געלערנט צוזאַמען, וואָס אַפילו פאַר דעם אַזוי גערופענעם „חדר מתוקן" איז דאָס געווען אַ רעוואָלוציאָנערער שריט. אויך יוסף פישער האָט אָנגעפירט מיט אַ העברעיִשער שול פאַר ייִנגלעך. הערש חיים גרינבערג (פאָטער פון דעם אויבנדערמאָנטן) און ברוך גלוזשניידער זענען געווען די אייגנטימער פון די צוויי שולן פאַר מיידלעך, ווו מ'האָט געלערנט ייִדיש, העברעיִש, אַריטמעטיק, רוסיש אדג"ל. אַנושקע אַדלער האָט געעפנט די ערשטע רוסיש־העברעיִשע פּראָ־גימנאַזיע פאַר מיידלעך. מעזריטש האָט געהאַט אַ גרעסערע צאָל פּריוואַט־לערערס, ייִדן און נישט־ייִדן וואָס פלעגן געבן פּריוואַטע לעקציעס אָדער ביי זיך פאַר גרע־סערע גרופּעס, אָדער גיין אין פּריוואַטע הייזער. אָט דאָס אַלץ איז חרוב געוואָרן זינט דעם אויסברוך פון דעם קריג. נאָך עטלעכע יאָר מלחמה, ווען מען האָט זיך צוגעוווינט צום שווערן אָקופּאַציע־לעבן, האָבן די שטאָטפירערס, קהילה־פירערס און סתם אינטעליגענטן אָנגעהויבן ערנסט זיך צו פאַרטראַכטן וועגן צוריק אויפ־לעבן די קולטור־אינסטיטוציעס.

אין יענער צייט האָבן די צוויי באַקאַנטע העברעיִשע לערערס, משה ראובן סלאָדקי און יוסף פישער (ביידע געשטאָרבן אין ישראל), זיך פאַראייניקט און

העברעישע שול אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע

העברעישע פּריוואַטשול פון סלאָדקי־פישער

אויפן בילד: די לערער סלאָדקי און פישער, און די תלמידים: ראובן ארזי, יצחק סלאָדקי, יצחק און נתן פינקלשטיין, שמחה בירשטיין א״אַ

געעפנט אָוונט־קורסן פאַר דערוואַקסענע (שעורי ערב לגדולים), קורסן פאַר אָנפאַנגער, מיטעלע און אַוואַנסירטע אין דער העברעיִשער שפּראַך. און וווּנדער איבער וווּנדער! דוכט זיך, אַז די גאַנצע שטאָט־יוגנט (אַזוי האָט עס אויסגעזען אין מיינע אויגן — כ׳בין קוים געווען בר מצווה) האָט זיך אַ לאָז געטאָן צו פאַרשרייבן זיך אויף די קורסן. מעזריטשער יוגנט האָט מיט אַ באַזונדערן פלייס גענומען לערנען העברעיִש. די קורסן פלעגן אָפּגעהאַלטן ווערן אין ר׳ משה מאַלערס מויער, דאָרט ווי עס האָט זיך געפונען ביז דער מלחמה דער „אילוזיאָן" (אַזוי פלעגט מען דעמאָלט רופן דעם קינאָ) פון יאַנקעלע רישעס (יעקב גרינ־בערג).

די דאָזיקע אָוונט־קורסן האָבן שטאַרק מצליח געווען, זיי האָבן אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן, וואָרעם אין צווישנצייט האָבן די דאָזיקע צוויי לערערס פאַרטראַכט אַ נייעם פּלאַן: זיי האָבן געעפנט אַ העברעיִשע טאָגשול פאַר יִינגלעך און האָבן מער נישט געקאָנט אָפּגעבן זיך מיט די קורסן. די שול האָט זיך געפונען אין דעם מויער פון חיים רויטענבערג (בעקער), און האָט באַלד מצליח געווען. ווי גוטע פּעדאַגאָגן און אויסגעצייכנטע לערערס, האָבן זיי געגעבן זייערע שילער אַ ברייטע ייִדישע און וועלטלעכע דערציִונג. די שול האָט אָנגעהאַלטן ביז נאָך דער מלחמה, ווען זי האָט זיך צונויפגעגאָסן מיט דער העברעיִש־פּוילישער גימנאַזיע.

ס׳איז כדאַי צו באַמערקן, אַז דער דראַנג צו לערנען העברעיִש איז נישט געווען באַגרענעצט בלויז צו באַלעבאַטישע אָדער ציוניסטיש־געשטימטע עלע־מענטן. אַפילו געוויסע בונדיסטן האָבן געלערנט און געקענט גוט העברעיִש און זיי פלעגן אָנטיילנעמען אין די דעבאַטעס, וואָס זענען געפירט געוואָרן אַלע וואָך אין דעם קלוב פון די חובבי שפת עבר (ליבהאָבערס פון דער העברעיִשער שפּראַך), וועלכער איז נאָך דער מלחמה געגרינדעט געוואָרן אין מעזריטש. (איך האָב געהאַט דעם כבוד צו זיין איינער פון די מיטגרינדער צוזאַמען מיט שמואל ווישניע, משה זובערמאַן, אומגעקומען אין דער שואה און צו לאַנגע יאָרן — ראובן צעדערבוים, חווה צוקערמאַן, עקיבא אַש). דער קלוב פלעגט זיך טרעפן אַ געוויסע צייט אין דער האַלטער־פאַבריק פון די שוואָגערס ר׳ מרדכי בערמאַן און ר׳ יהושע מאַנפּערל ע״ה, אויף אַרקעס פּלאַץ. אָבער דאָס געהערט שוין צו די באַלדיקע נאָך־מלחמה־יאָרן. און נישט נאָר העברעיִש האָט מען געלערנט, דער „בונד" און פועלי־ציון האָבן אָרגאַניזירט קורסן אין ייִדיש און האָבן געלייגט דעם יסוד פאַר דער ייִדישער פאָלקס־שול, וואָס איז שפּעטער געעפנט געוואָרן פון אַנושקע אַדלער, פיינבערג א״אַ.

אין דער דאָזיקער צייט האָבן זיך געשטאַרקט די האָפענונגען. געהיימע ידיעות זענען דערהאַלטן געוואָרן פון אויסלאַנד באַשר ענגלאַנד האָט צוגעזאָגט די ייִדן ארץ־ישראל. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין פּוילן האָט שטילערהייט זיך אָנגעהויבן צו רעאָרגאַניזירן און ווערן טעטיק, קודם כל אויפן חינוך־געביט, דאָס איז געווען דערלויבט. און צווישן די ווענט פון דער שול האָט מען דאָך געקענט

רעדן אויך וועגן ציוניזם. האָבן ציוניסטישע פירער אין שטאָט, מיט דער נאָענטער מיטהילף פון דער ציוניסטישער יוגנט, געשאַפן אין יאָר 1917 אַ העברעיִשע טאָג־שול — תרבות. אויך זי איז געווען אַ קאָעדוקאַציע־שול פאַר יִנגלעך און מיידלעך און געווען פאָפולער און צוגענגלעך פאַר פאַרמעגלעכע ווי אומפאַרמעגלעכע.

אַ באַזונדער קאַפּיטל האָט פאַרצייכנט דער רעליגיעזער חינוך אין יענע יאָרן. דער רעליגיעזער חינוך פאַר דער מלחמה איז באַשטאַנען פון דער תלמוד־תורה, וואָס האָט נישט געהאַט דעם כוח צוצוציִען באַלעבאַטישע קינדער; בלויז די העכסטע צוויי קלאַסן (אין מיינע יאָרן זענען די מלמדים געווען ר׳ מאיר פורמאַן און ר׳ ראובעלע גראַמאַן), פלעגן אויך צוציִען אַ טייל באַלעבאַטישע קינדער, ווייל די צוויי קלאַסן זענען אייגנטלעך געווען אַ מין ישיבה קטנה. די תלמוד־תורה, אויך דער שוין דערמאָנטער קיבוץ, און פריוואַטע חדרים — דאָס איז געווען דער שטייגער חינוך, וואָס מ׳האָט געגעבן די יִדישע קינדער, אייגנטלעך אומעטום.

אונטער דעם איינפלוס פון די געשעענישן, פון די גייסטיקע ענדערונגען, וואָס זענען געקומען אַ דאַנק דער מלחמה, איז אויך דער תלמוד־תורה־חינוך גרינטלעך געענדערט געוואָרן. רעליגיעזע באַלעבאַטים האָבן זיך אַרומגעזען, אַז זייערע קינדער גייען אַרום ליידיק. חדרים האָבן כמעט אויפגעהערט עקזיסטירן, דער וועג צו די ישיבות איז געווען אָפּגעשלאָסן, די תלמוד־תורה האָט צוליב די יאָרן פון שלעכטער פירערשאַפט, וואָס האָט נישט פאַרשטאַנען וואָס חינוך איז, נישט געקאָנט דערפילן איר אויפגאַבע. די תלמוד־תורה איז געוואָרן אַ פּלאַץ פאַר דעם אָרעמקייט, אַ מין אָרט, ווו די אָרעמע מאַמעס פלעגן איבערלאָזן זייערע קינדער, כדי זיי זאָלן זיך נישט אַרומדרייען הפקר אין די גאַסן. זיי האָבן זיך נישט געקימערט וועגן דעם עיקר — לערנען, דערציִען.

האָבן באַלעבאַטים אָנגעהויבן פאַראינטערעסירן זיך מיט דער תלמוד־תורה. טאַטעס האָבן צו ערשט געשיקט זייערע עלטערע קינדער, וועלכע האָבן שוין געהאַלטן ביי אַ בלאַט גמרא און תוספות, לערנען אין די צוויי העכערע קלאַסן, ספּעציעל אין דער העכסטער קלאַס, ווו ר׳ ראובן איז געווען מלמד. ר׳ ראובן איז געווען אַ גוטער פּעדאַגאָג, אַ שטילער מענטש, וואָס האָט אַרויסגערופן דרך־ארץ, דערצו אַ גוטער בעל מסביר און תלמידים האָבן אים גערן געהאַט. דער באַנייטער אינטערעס פון די עלטערן מיט דער אָפּגעלאָזענער תלמוד־תורה האָט געווירקט אויף אַנדערע פּאָזיטיווע עלעמענטן אין שטאָט. צו דעם מזל פון דער תלמוד־תורה און אירע תלמידים, איז אין שטאָט געווען דער רב און גאון ר׳ יעקב וואַכטפויגל. ר׳ יעקב אָדער ר׳ יאַנקל (ווי מ׳האָט אים גערופן), האָט געוווינט אין ירושלים. ערב דער וועלט־מלחמה איז ער געקומען באַזוכן זיינע עלטערן. די מלחמה האָט אים פאַרכאַפּט אין מעזריטש און ער האָט נישט באַוויזן צוריקצופאָרן אַהיים. אגב, אַפילו ווען ער וואָלט צוריקגעפאָרן, וואָלט ער אַוודאי געמוזט פאַרלאָזן דאָס לאַנד ווי אַ רוסישער אונטערטאַן — ווען טערקיי איז אַריין אין קריג.

ר׳ יאַנקל איז געווען אַן עילוי, פון די וויכטיקסטע תלמידים אין סלאָבאָדקע. ער איז געווען פון די 10 אויסגעצייכנטע תלמידים, וועלכע זענען געפאָרן מיט ר׳ אליעזר גאָרדאָן עפענען די באַרימט־געוואָרענע ישיבה אין טעלז. אין יענע טעג איז דער באַוווסטער ר׳ זרח בראַווערמאַן, גרינדער פון דער ישיבה „מאה שערים" אין דעם ירושלימער מאה־שערים־קוואַרטאַל, געפאָרן קיין אייראָפּע אין פאַרשידענע ענינים. ער איז געקומען קיין טעלז און דאָרט האָט ער זיך באַ־קענט מיט דעם מעזריטשער עילוי, וועמענס לומדות איז געווען באַקאַנט אין דער יידישער וועלט. ר׳ יאַנקל איז געוואָרן זיין איידעם און זיך באַזעצט אין ירושלים, ווו ער איז געוואָרן מפורסם הן מיט זיין לומדות און הן מיט זיין באַזאָכטער באַנעמונג און מיט זיין מעסיקער שטעלונג. ער איז געוואָרן דיין אין ירושלים.

ר׳ יאַנקל האָט אָנגענומען די בקשה און אָנגעהויבן אינטערעסירן זיך מיט דער תלמוד־תורה. קודם האָט ער אַריינגעפירט די שיטה, וואָס איז געווען אָנגע־נומען אין די ליטווישע ישיבות: אַנטוויקלען די מעטאָדע פון לערנען אַזוי, אַז דער תלמיד זאָל קאָנען זיין מסוגל אַליין דענקען און אַנאַליזירן אַ הלכהשן פראָבלעם. ער האָט זיך ספּעציעל געווידמעט די תלמידים פון דער העכסטער קלאַס. ר׳ יהושע, ר׳ ישראל ברוכס איידעם — אַ גרויסער למדן — האָט זיך אָפּ־געגעבן מיט ר׳ מאיר פורמאַנס תלמידים. דער צווייטער אויפטו — אייגנטלעך אַ פּשוטער — לייגן אַכט, אַז די תלמידים פון אַלע קלאַסן, אָנהייבנדיק פון דעם א״ב, זאָלן וויסן, אַז זיי זענען געקומען לערנען און נישט אַרומגיין ליידיק. די מלמדים זענען דעם ערשטן מאָל געשטאַנען אונטער אַ שטרענגער השגחה און זיי זענען געמאַכט געוואָרן פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם פאָרשריט פון זייערע תלמידים.

ר׳ יאַנקל האָט מיט דער פולער שטיצע פון די באַלעבאַטים און נאָענטע מיטאַרבעטער, ווי ר׳ ברוך מאיר ראָזנבלום, ר׳ וואָווע פערלמאַן — שפּעטער רב אין מאָטעלע און איוויע — אָוועקגעשטעלט אַ לערן־אַנשטאַלט אַנשטאָט אַ פּלאַץ, ווו מאַמעס לאָזן איבער קינדער און מען דערציט זיי נישט. די תלמוד־תורה האָט אויפגעלעבט, אַפילו אינעם זין פון סדר און ריינקייט אין די קלאַסן. תלמידים און די עלטערן האָבן נישט בלויז ליב געהאַט ר׳ יאַנקלען, נאָר זיך באַמיט, אַז ער זאָל זיין צופרידן מיט זיי. צום באַדויערן האָבן אַ טייל פון די פריִערדיקע משגיחים געזען ר׳ יאַנקלס מעטאָדן ווי מאָדערניזם.

דאָס איז געווען בלויז אַן אָנהייב, אָבער דער ווייטערדיקער גאַנג איז געווען אַ לאָגישער רעזולטאַט פון ר׳ יאַנקלס מעטאָדע און נאַציאָנאַל רעליגיעזער פילאָ־זאָפיע, וועלכע האָט געהאַט אין מעזריטש איר פירער אין דער ווונדערבאַרער פערזענלעכקייט פון ר׳ ברוך מאיר — אין קורצן, די פילאָזאָפיע פון „מזרחי". ר׳ יעקב און זיינע מיטאַרבעטער זענען געווען מזרחיסטן בלב ונפש און זיי האָבן פאָרגעשלאָגן, אַז די תלמוד־תורה זאָל איינפירן עברית בעברית, נאַטירלעך נישט גמרא אד״גל. די אַלטע פירערס זענען געוואָרן באַזייטיקט פון דער תלמוד־תורה. די קעגנערס האָבן אויפגעהויבן אַ ויצעקו — דאָס ערשטע מאָל אין מעזריטש

איז מען געגאַנגען צו וואַלן צו באַשטימען וועלכער צד זאָל שטיין אין שפּיץ פון דער תלמוד תורה. דער שרייבער פון די שורות — אַ תלמיד פון ר׳ יאַנקלען ז״ל, שוין דעמאָלט אַ דערוואַקסענער בחור פון 17 יאָר, מיט זיינע חברים, תלמידים פון ר׳ יאַנקלען — האָבן זיך געשטעלט צום קאַמף. אַ דאַנק דעם וואָס מעזריטש איז נישט געווען באַהערשט פון בלינדן פאַנאַטיזם, נאָר באַהויכט פון די איינפלוסן פון וועלט יידנטום, ספּעציעל דעם דייטשישן, ווו אַלגעמיינער און רעליגיעזער חינוך זענען געגאַנגען האַנט אין האַנט, איז דער זיג געווען כמעט אַ פולשטענ־דיקער. נישט נאָר די משׂכילישע און ציוניסטישע קרייזן, נאָר אַפילו די חסידים אין שטאָט האָבן געשטיצט דעם פּלאַן. די תלמוד תורה איז געוואָרן — אפשר די ערשטע אין פּוילן — ווו מען האָט איינגעפירט עברית בעברית, מיטן אויסנאַם פון די גמרא־קלאַסן, און אויך אַלגעמיינע עלעמענטאַרע לימודים. שפּעטער, אונטער די פּאָליאַקן, ווען עס איז איינגעפירט געוואָרן צוואַנגשול, איז די תלמוד־תורה געוואָרן אָנערקענט פאַר אַן עלעמענטאַרע שול. אינטערעסאַנט, אַז די תל־מידים זענען געווען פון די אויסגעצייכנטע אומעטום וווהין זיי זענען שפּעטער געפאָרן לערנען, צי דאָס איז געווען אין באַרימטן רבנים־סעמינאַר „תחכמוני״ אין וואַרשע, צי אין די ישיבות — מעזריטשער תלמידים האָבן געהאַט אַ שם. דאָס איז געווען דער אויפטו פון ר׳ יאַנקל וואַכטפויגל ז״ל, אַ מתנה, וועלכע ער האָט געגעבן זיין היימשטאָט פאַר זיין צוריקקער צו זיין משפּחה אין ירושלים, ווו ער

מעזריטשער בחורים — תלמידים פון „תחכמוני״ אין וואַרשע

ערשטע ריי, שטייען (פון רעכטס) נתן אַש, עקיבא אַש, משה איידלבוים.
צווייטע ריי, זיצן: משה זוברמאַן, מאיר איידלבוים, דוד גאָלדשטיין

איז גלייך געוואָרן רב אין „נוה יעקב", שפּעטער פון „מאה שערים" און הויפּט פון דער ישיבה „מאה שערים". דאָס איז נישט געווען דער איינציקער אויפטו, אָבער וועגן דעם אויף אַן אַנדער פּלאַץ.

ווען די עלטערע תלמידים זענען אַרויס פון ר' ראובנס קלאַס, האָבן כמעט אַלע געקענט פיין לערנען. זיי האָבן שפּעטער געשאַפן, מיט דער הילף פון די באַקאַנטע לומדים, ווי ר' וואָווע פּערלמאַן, ר' שלמה, ר' ירחמיאל צוקערמאַנס איידעם, ר' אברהם לייב, צערטלס איידעם, אַ קיבוץ אין שטאָט. די אויבנדערמאָנטע האָבן געזאָגט שיעורים. דער קיבוץ האָט געלערנט אין ר' איטשע לייבס בית המדרש. ער האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע יאָר, ביז די תלמידים זענען געפאָרן לערנען אין אַנדערע ערטער, איבערהויפּט אין דעם אויבנדערמאָנטן רבנים־סעמינאַר „תחכמוני", וווּ די מעזריטשער האָבן פאַרנומען אַן אויבנאַן.

מיר האָבן דורכגעלאָזט די יידישע פאָלקסשול, וואָס איז אויך געשאַפן געוואָרן אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע. מיר האָבן עס געטאָן צוליב צוויי סיבות: ערשטנס, זענען מיר נישט געווען געבנוג באַקאַנט מיט דער דאָזיקער שול. צווייטנס, שרייבן אין בוך וועגן דער שול אירע געוועזענע תלמידים. זיי זענען בעסער קאָמפּעטענט און באַהאַוונט און שרייבן מיט וואַרעמקייט און ליבע וועגן דער דאָזיקער שול.

אַנדערע קולטור-טעטיקייטן

מעזריטש, ווי מיר האָבן שוין באַמערקט, האָט געהאַט אַ ספּעציעלע שוואַכקייט צו טעאַטער און צו מוזיק. שוין פאַר דער מלחמה האָט מעזריטש זיך געגרויסט מיט דעם אָרקעסטער פון די פייערלעשערס. דער אָרקעסטער איז געווען דער „ילד שעשועים" פון ר' מענדל „קלעזמער" (פאַמיליע־נאָמען שפּילמאַן), אַ גרויסער קענער פון מוזיק און ערשטקלאַסיקער דיריגענט.

מעזריטש האָט אויך ליב געהאַט חזנות און האָט אויסגעהאַלטן אַ יאָר־חזן און אַ כאָר. דער לעצטער חזן באַגאַמאַלני איז אַוועק פון מעזריטש אַ קורצע צייט נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָבער מעזריטש האָט נישט אויפגעגעבן איר ליבע צו מוזיק און געזאַנג. אַרום 1916/7, האָט זיך אָרגאַניזירט — אָדער רעאָרגאַניזירט — דער „הזמיר", וועלכער איז באַשטאַנען פון צוויי אָפּטיילן: אַ מוזיקאַלישער — מוזיק און געזאַנג — און אַ דראַמאַטישער.

אין דער מוזיקאַלישער סעקציע האָט מען נאַטירלעך אַריינגענומען נאָר מענטשן, וואָס האָבן געקאָנט ביישטייערן מיט זייערע פעיִקייטן. דער כאָר איז באַשטאַנען פון די כאָריסטן, וואָס האָבן געזונגען ביים לעצטן חזן. דער כאָר איז באַשטאַנען פון יצחק ראָזענצווייג (דער שאָסטאָק) — טענאָר, שמחה בערזאָן (שפּעטער חזן אין סוויסלאָוויטש) — באַריטאָן, משה אָבערשטערן ע"ה (געשטאָרבן אין ארץ־ישראל) — סאָפּראַן, שלמהלע גאָלדמאַן (חיים שיע בעקערס זון) און דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות אַלטן און ריוועשע גראָסבערג מעצאָ־סאָפּראַן. דער כאָר האָט געזונגען באַגלייט פון אַן אָרקעסטער. דער דיריגענט פוןביידע

איז געווען יאַנטשע קלעזמער, אַ פּעיִקער פידל־שפּילער, וואָס האָט אויך געשפּילט ערשטע פידל, הירש פּיינאַבעריע — פידלער, נח פּאָדאָליאַק — קלאַרנעט און פלייט א״אַ, וועמענס נעמען מיר געדענקען נישט ליידער. עטלעכע מאָל אין וואָך פלעגן מיר איינשטודירן. דער כאָר און אָרקעסטער זענען געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה. אָפט פלעגן קומען געסט בייוווינען די רעפּעטיציעס. דער דירי־געגט פון דעם דייטשישן־מיליטערישן אָרקעסטער האָט אונדז געמאַכט גרויסע קאָמפּלימענטן ווען מיר האָבן רעפּעטירט ערב דעם ערשטן עפנטלעכן אויפטריט פאַר אַ וואוילטעטיקן צוועק.

די דראַמאַטישע סעקציע איז געוואָרן אָנגעפירט פון גבריאל שאַפּיראָ. עס האָבן געשפּילט יוסף רייגוויין, הערשל לעדערמאַן, באַשקע הימלשיין א״אַ. דער „הזמיר״ האָט געהאַט זיין הויפּט־קוואַרטיר אין משה מאַלערס מויער אין דעם זאַל פון דעם געוועזענעם „אילוזיאָן״.

דער ערשטער טורן־פאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. דער פאַראיין האָט זיך געפונען אויפן וואַרשעווער שאָסיי, דוכט זיך — אין ראָגאַזשיקס מויער.

אַ גרויסן שטויס צו דער אַנטוויקלונג פון ספּאָרט אין מעזריטש האָט געגעבן אַנושקע אַדלער ע״ה, ווען זי האָט געעפנט די אַזוי־גערופענע „פּלאָשטשאַדקע״ פאַר די יתומים און שול־קינדער. אָבער דער פּלאַץ איז געוואָרן פאַרוואַנדלט איז אַ פּאָלקספּלאַץ פאַר ספּאָרטשפּילן.

שמחה בירשטיין/טאָראָנטאָ

דער בלוטיקער שבת

אין נאָוועמבער 1918 האָבן ביי אונדז אין שטאָט אָנגעהויבן אַרומצוטראָגן זיך קלאַנגען וועגן אַ רעוואָלוציע אין דייטשלאַנד, וועגן וואָפנשטילשטאַנד אאַז״וו. קיינער האָט נישט געוווּסט אויף זיכער, צי דאָס איז אמת, צי נישט. עפּעס האָט מען אָפּגעשפּירט אין דער לופט. דייטשישע סאָלדאַטן האָבן פאַרלאָזט מעזריטש אין בהלה, געלאָפן צום וואָקזאַל און אָנגעפילט די באַנען אין אַ קורצער צייט.

נאָך פיר יאָר פון דער דייטשישער אָקופּאַציע זענען די פּאָליאַקן געווען אָנגעזאָפּט מיט האַס קעגן די דייטשן. זיי האָבן פאַרבאָטן צו לערנען זייערע קינדער די פּוילישע שפּראַך און קולטור, זיי האָבן באַרויבט דאָס לאַנד, צוגענומען אַלץ וואָס ס׳לאָזט זיך און טראַנספּאָרטירט קיין דייטשלאַנד. אין דעם אַגראַר־פוילן איז נישט געווען וואָס צו עסן; די באַפעלקערונג אין פוילן האָט ממש געהונגערט.

ווען די דייטשישע זעלנער און ציווילע דייטשן האָבן אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד, האָבן יונגע פּאָליאַקן, פול מיט שנאה צו זייערע אונטערדריקער, דערזען אַ מעגלעכקייט פון רעוואַנזש. זיי האָבן שנעל צונויפגעזאַמלט וואָס פאַר אַ כלי־זין מ׳האָט נאָר געפונען: אַן אַלטע ביקס, אַ פאַרזשאַווערטע שווערד אדג״ל, און אין אָפּגעבלאַקעוועטע מונדירן האָט מען אָרגאַניזירט די ערשטע פּוילישע אָפּטיילונגען. זיי זענען אַרויס אין די גאַסן, אָנגעפאַלן אויף די נאָך געבליבענע דייטשישע סאָלדאַטן, צוגענומען זייערע פערד, ביקסן און אַמוניציע און אַראָפּגע־צויגן פון זיי די אוניפאָרמען.

די דייטשן האָבן דאַן אַרויסגעשיקט אַ רייטער צום נאָענטן שטעטל ביאַלע, וווּ עס האָט זיך געפונען אַ דיוויזיע פון „טויטן־קעפּ". די „טויטן־קעפּ" האָבן באַשלאָסן נוקם צו זיין זיך אין די מעזריטשער פּאָליאַקן פאַר זייער דעגראַדירן דעם כבוד פון דייטשישן סאָלדאַט.

אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט די דיוויזיע פון די „טויטן־קעפּ" אַריינמאַרשירט קיין מעזריטש. דער קאַפּיטאַן האָט אין אַ קורצער רעדע דערקלערט די זעלנער, אַז זייער געשענדטער נאַציאָנאַלער כבוד קען ווערן רעוואַנזשירט בלויז מיט בלוט און טויט. די דייטשישע סאָלדאַטן האָבן באַקומען פרייע הענט.

דער דאָזיקער פינצטערער טאָג, וואָס איז אויסגעפאַלן אין שבת, ווערט באַצייכנט אין דער געשיכטע פון באַפרייטן פוילן, ווי דער בלוטיקער שבת אין מעזריטש.

אָנגעהויבן האָט זיך עס אין דער פרי. אַ טויטע שטילקייט האָט באַהערשט די גאַסן און געסלעך פון שטאָט. די הויזטירן אין די הייזער זענען געווען פאַרשלאָסן, די לאָדן — פאַרקלאַפּט. מ׳האָט מורא געהאַט דעם קאָפּ אַרויסצושטעקן.

פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט אַ קנאַל פון אַ ביקס, באַגלייט מיט אַ שאַרפן שוויפּעש פון אַ קויל, וואָס האָט זיך דורכגעריסן אין דער לופט. איך בין דאַן געווען ביי אַ חבר, וואָס האָט געוווינט נישט ווייט פון אונדז, אין מאַרק. דורך די פענצטער האָבן מיר געזען, וואָס עס קומט פאָר אין גאַס און אין די געסלעך דערלעבן. דייטשישע סאָלדאַטן זענען געווען אומעטום, זיי האָבן יעדן פאַרבייגייער אָפּגעשטעלט, געשטעלט אים פראַגן, און באַלד ווי זיי זענען געוווּיר געוואָרן, אַז ער איז אַ פּאָליאַק, האָט מען אים דערשאָסן אויפן אָרט.

דורך דער גלעזערנער טיר האָבן מיר קלאָר געקענט זען ווי די מתים ליגן אויסגעצויגן איז קאַלוזשעס פון בלוט נישט ווייט האט א גרוי־קעפּיקער פּאָליאַק געאיילט אהיים עס האט אים אפּגעשטעלט א דייטשישער זעלנער מיט א ביקס איז האַנט: ווו גייסטו? דער אלטער גוי איז פאר אים געפאלן אויף די קני, זיך געבעטן רחמים — איך בין אן אלטער מאן און גיי באַזוכן א קראַנק איינִיקל. וואס פּרוּווט זיך אויפן זיידן ער האט געקישט דעם זעלנערס גלאנ־צנדיקע שטיוול. „גיי וווהין דו דאַרפסט” — האט געזאגט צו אים דער זעלנער. דער אלטער האט זיך אויפגעהויבן, אים פאַרדעכטיק געקוקט אין פּנים, און אנגעהויבן גיין. דער זעלנער האט אויסגעצויגן זיין ביקס, א קוועטש געטאָן דאָס צינגל, אַ קנאַל — און א פרישער קרבן איז געלעגן אויסגעצויגן אויף דער גאַס.

אויפן דאַך פון א געסל האט א זעלנער אָפּגעשטעלט א רייכן פּוילישן סוחר. דער פּאָליאַק, דערשנאַפּנדיק מיט וואס דאָס שמעקט, האָט אַרויסגעצויגן פון קעשענע אַ פּעקל מיט באַנקנאָטן, אַראָפּגעצויגן פון זיין פינגער דעם גאָל־דענעם סיגנעט און פאַר א צולאַג אים געגעבן זיין גאָלדענעם זייגער, און זיך ביי אים געבעטן: שענק מיר דאָס לעבן, דערלויב מיר אַהיימצוגיין צו מיין פרוי און קינדער. ווי אַן ענטפער אויף דעם, האָט דער סאָלדאַט אַ שפּיי געטאָן אויפן געלט, גענומען זיין באַיאָנעט און מיט רוגזה אים אַריינגעשטאָכן דעם פּאָליאַק אין האַרצן. ער האָט דערנאָך אַ קאָפּע געטאָן דעם קרבן מיט די שטיוול, און אַוועק.

ביי צוויי הונדערט ציווילע מענטשן זענען געוואָרן אומגעבראַכט. פון די ייִדן איז געפאַלן בלויז הערצקע רופאַ׳ס זון. אַ בלאָנדזשענדיקע קויל איז אַריין דורך דער הילצערנער וואַנט און אַדורכגעלעכערט זיין האַרץ. שפּעטער האָבן די דייטשן זיך אַנטשולדיקט פאַר דער פאַמיליע, באַצאָלט פאַר דער לוויה און דערקלערט זיין ווייניקדיקער מאַמע, אַז דאָס איז געשען אומגערן. אַ ייִדישע פרוי איז פאַרוווּנדעט געוואָרן, האָבן די דייטשן זי געפירט אין שפּיטאָל צו ראַטעווען איר לעבן. זיי האָבן געהאַט אַ באַפעל צו הרגענען פּאָליאַקן און נישט קיין ייִדן.

דאָס איז נאָך נישט געווען דער סוף פון די מערדערייען. די דייטשן האָבן געזוכט אין יעדן הויז, געכאַפּט די לעגיאָנערן און זיי געפירט אין פרעכטיקן

פּאַלאַץ פון גראַף פּאָטאָצקי. זיי האָבן פאַרזאַמלט די צענדליקער יונגע לעגיאָ־נערן אין גרויסן גאַסט־זאַל, אונטערגעצונדן דעם פּאַלאַץ און פאַרברענט די לעגיאָנערן לעבעדיקערהייט.

מאָנומענט פאַר די געפאַלענע לעגיאָנערן

י. האָרן

אַכט טעג מיט די באָלשעוויקעס

ווען די פוילישע אַרמיי איז אין יאָר 1920 אַנטלאָפן פון שטעטל, זענען הונדערטער ייִדן געווען אויף די שטאָטישע פעלדער. די נויט אין שטאָט איז געווען גרויס, איז יונג און אַלט געלאָפן אויף די פעלדער, וואָס זענען שוין געווען נאָכן שניט, און דאָרט געזוכט אַ ביסל איבערגעבליבענע זאַנגען מיט קאָרן, אָדער ווייץ. יעדער האָט געטראָגן מיט זיך אַ זאַק פאַר די פולע זאַנגען... און אַז מ'האָט געטראָפן אַ ביסל צייטיקע „רויטע קאַרטאָפל", האָט מען זיי אויך נישט איבערגעלאָזט. קיינער האָט זיך אָבער נישט פאָרגעשטעלט, אַז די פּאָליאַקן וועלן פאַרלאָזן דאָס שטעטל אַזוי רויִק.

ווען מיר האָבן זיך אין איינעם אַ פאַרנאַכט צוריקגעקערט פון פעלד, זענען אין סאַמע מיטן מאַרק, אויפן באַלקאָן ביי משה חוהס, געשטאַנען צוויי רוסישע עלטסטע מיט אַ ווייסער פאָן אין אַ האַנט און זיי האָבן גערעדט צום עולם, אַז זיי קומען אין נאָמען פון אַ שלום־דעלעגאַציע, וואָס דאַרף זיך באַגעגענען אין שטעטל. פון ווייטנס זענען נאָך געגאַנגען די לעצטע טיילן פון דער פוילישער אַרמיי, ווי עס וואָלט גאָרנישט פּאַסירט. דער סוף איז געווען, אַז קיין שלום־דעלעגאַציע מצד די פּאָליאַקן איז נישט געקומען און אין געציילטע שעהען אַרום איז אַריינגעקומען די רויטע אַרמיי.

ייִדן זענען באַלד אַרויס אין די גאַסן און אויפגענומען מיט פרייד די רויטע אַרמיי. די זעלנער וואָס האָבן דורכמאַרשירט די שטאָט, זענען געווען מיד און אָפּגעריסן און האָבן אויסגעזען, ווי י. י. זינגער שילדערט זיי אין זיין דערציילונג „ליוק".

זינגענדיק היימישע רעוואָלוציאָנערע לידער האָט אַלע מאָל אַן אַנדער זעלנער געפרעגט:

— נאָך ווייט קיין וואַרשע?

אין שטעטל האָט מען דאַן דערציילט, אַז קאַרל ראַדעק, ווי איינער, וואָס איז געבוירן און דערצויגן אין פוילן, וואַרט אין שעדלעץ אויפן פאַלן פון וואַרשע און אַז ער איז באַשטימט פאַר דעם ראש פון דער באָלשעוויסטישער אָנפירונג אין פוילן.

סך־הכל זענען די באָלשעוויקעס געווען אין שטעטל אַכט טעג, די אַכט טעג זענען אָבער אַ וויכטיק בלעטל אין דער געשיכטע פון מעזריטש.

דער „רעווקאָם", וואָס האָט זיך באַלד געשאַפן אין שטאָט, האָט פאַרנומען אַן אָרט אין דער „גרויסער באַנק", וואָס איז געווען נעבן מאַרק־סעדל, און פון דאָרט זענען אַלע פאַר שעה געקומען באַפעלן. די אָנפירנדיקע מיליטער־לייט, צוזאַמען מיט יונגע לייט און איין פרוי פון שטעטל, האָבן אָנגעהויבן זוכן מענטשן וועמען איבערצוגעבן פאַראַנטוואָרטלעכע אַמטן. ערשטנס, האָט מען געזוכט

אַזעלכע, וואָס האָבן געקענט רוסיש און צווייטנס, נאָענט שטייענדיקע צו די אַרבעטער. קיין סך קאָמוניסטן זענען נאָך דאַן אין שטעטל נישט געווען, באַזונ־דער האָבן געפעלט די אַרבעטער־טוער און אָנפירער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, וואָס די פּאָליאַקן האָבן מיט אַ צייט צוריק געהאַט פאַרשיקט אין דאָמביער לאַגער, לעבן קראָקע. דאָך איז באַלד אויף צו מאָרגנס, ווי די רויטע אַרמיי איז אַריין אין שטאָט, פאָרגעקומען אין גראָסער־קלוב אַ פאַרזאַמלונג פון בערשטער־אַרבעטער.

ווען די „שוואַרצע ליובע", אין מיליטערישע מלבושים, האָט גערעדט צו די בערשטער און גערופן די פּעיקע פון זיי איבערצונעמען פאַרשידענע אַמטן, איז אויפן טיש געלעגן אַ רעוואָלווער. די פאַרזאַמלונג האָט זיך געצויגן אַ פּאָר שעה און נאָך דעם האָבן אַ רייע אַרבעטער זיך צוגעשטעלט אין אויספיר־ביוראָ.

אַלע פּאָר שעה זענען פאָרגעקומען מאַסן־מיטינגען אונטערן פרייען הימל און די רעדנער האָבן גערעדט מיט אַ סך ברען. נאָך יעדן רעדנער האָט דער ייִדישער אָרקעסטער פון די שטאָטישע פייערלעשער געשפּילט דעם אינטער־נאַציאָנאַל אָדער די מאַרסעליעזע.

אויפן דריטן טאָג האָבן שוין אויך גערעדט יונגע לייט פון שטעטל: חיים „גיטעלעס" — אַ „פּריקאַזטשיק", אַן אָנגעשטעלטער אין אַ מאַנופאַקטור געשעפט. אַ יונגער מאַן מיט אַ שאַרף צינגל, וואָס האָט זייט די באָלשעוויקעס זענען אַריין אין שטאָט, אַראָפּגעלאָזט די ראַנדן פון אַלטן גרויען הוט און געהאַלטן רעדעס.

אויך משהלע „זוואָדנער", אַ קליין דאַר מענטשעלע, אַן אידעיִשער קאָמו־ניסט, האָט אין מאַרק געהאַלטן אַ רעדע און געזאָגט בלויז דאָס: „איך קען אייך זאָגן, איך וויל אייך זאָגן און מוז אייך זאָגן, אַז טראָצקי איז אַ פיינער מאַן. מוזיק, שפּילט אויף!"

די דאָזיקע פּאָר ווערטער האָבן משהלע „זוואָדנער" שיִער נישט געקאָסט דאָס לעבן זיינס, ווייל ווען די באָלשעוויקעס זענען אַוועק, האָבן די פּאָליאַקן אים געכאַפּט און פאַרפירט קעגן אים אַ פּראָצעס.

— ס'האָט אַוודאי געלוינט — האָט זיך דאָס שטעטל געוויצלט.

אין די אַכט טעג אונטער די באָלשעוויקעס, האָט מעזריטש אויך געהאַט אַן אייגענעם געהילף־קאָמיסאַר. דאָס איז געווען שיִע חסידס זון, וואָס האָט זיך אַ נאָמען געגעבן: זאַווילאָוו.

— ווער זאָל עס געווען וויסן — האָט דער פּוילישער קאָמיסאַר פון שטאָט זיך געהאַלטן אין איין וווּנדערן, אַז שיִע קאָמאַשן־שטעפּערס זון וועט זיין קאָמיסאַר פון שטאָט. ייִדן צווישן זיך האָבן געצויגן מיט די פּלייצעס אויף דער גאַנצער מעשה זאַווילאָוו. פאַר ווען, פאַר וואָס קומט עס אים? אין די שטובן האָט מען אָבער דערציילט, אַז „זאַווילאָוו" איז געקומען פון רוסלאַנד מיט אַ פּאַרטיי־בילעט איינגענייט אין די שיך און דערפאַר איז ער ביי די באָלשעוויקעס געווען דער פאַרטרוילעכסטער מענטש. איי, ער האָט נישט געקענט אַזוי גוט רוסיש, דערויף איז דאָך געווען מאַניע דעם פעלדשערס. אָט די מאַניע, וואָס איז

יאָרן לאַנג אַרומגעגאַנגען מיט הילצערנע שיך און מיט אַ היטעלע מיט רויטע לאַמפּאַסן, אַ צייכן פון איר שטודיום. איז געווען די בעסטע רוסיש־קענערין און אַלע באַפעלן האָט זי איבערגעשריבן.

ווען די רויטע אַרמיי איז אַנטלאָפן, איז דער „וואַרשעווער פעלדשער" צוזאַמען מיט זיין ווייב אַרומגעגאַנגען און פון אַלע באַפעלן פון „רעווקאָם", וואָס זענען געווען צעהאָנגען אויף די ווענט, האָט ער אָפּגעקראַצט זיין טאָכטערס נאָמען...

ווען דער באָלשעוויסטישער אָנגריף אויפן פראָנט איז פלוצעם געבראָכן געוואָרן און די אַרמיי איז מיט געוואַלדיקער שנעלקייט געלאָפן צוריק קיין בריסק, אויפן וועג קיין רוסלאַנד, איז אַ גרויסע טייל פון דער שטעטלדיקער יוגנט מיטגעלאָפן מיט די באָלשעוויקעס קיין רוסלאַנד.

צו ערשט איז געלאָפן דער יאָרגאַנג 1902, אַכצן־יאָריקע יינגלעך, וואָס האָבן געדאַרפט גיין צום מיליטער, און נאָך זיי זענען געלאָפן אַרבעטער און סתם־יידן. די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט האָט זיך זייער געשראָקן פאַרן צוריק אָנקומען פון דער פּוילישער אַרמיי. און ווירקלעך איז געווען פאַר וואָס זיך צו שרעקן.

אין די ערשטע טעג ווען די פּאָליאַקן האָבן צוריק פאַרנומען דאָס שטעטל, זענען זיי פּשוט דערגאַנגען די יאָרן. זיי האָבן אַלע יידן באַשולדיקט אין באָל־שעוויזם און יעדן ייד באַזונדער האָבן זיי גערופן טראָצקי. די יונגע לייט, וואָס האָבן פאַרנומען דעם מינדסטן אַמט ביי די באָלשעוויקעס, האָבן מוראדיק געצי־טערט. און געשלאָגן האָבן די פּאָליאַקן, וואָס פאַר אַ ייד זיי האָבן נאָר געטראָפן. דעם פייערלעשער־אָרקעסטער, פון וועלכן ס'איז קוים געבליבן אַ באַס, אַ קלאַרנעט און אַ פּויק, האָבן די פּאָליאַקן געצווונגען צו שפּילן גאַנצע נעכט אויפן שטעטלדיקן מאַרק „יעשטשע פּאָלסקאַ ניע זגינעלאַ".

די צוריקגעקומענע פּוילישע פּאָליציאַנטן מיטן קאָמיסאַר בראש האָבן זיך גאָרנישט געקאָנט באַרויקן און איינשטילן. אומעטום האָט פּאָליציי, צוזאַמען מיט שפּיאָנען, אַריינגעשטעקט די נעז. די שטאָט איז אַרומגענומען געוואָרן מיט פּאָליציייִשע קייטן.

פאַר די אַכט טעג, וואָס די באָלשעוויקעס זענען געווען אין שטאָט, האָט די באַפעלקערונג באַצאָלט מיט אַ סך בלוט און פיל, פיל אַרעסטירטע. אַלע צוזאַמען האָבן זיי באַקומען הונדערטער יאָרן שטראָף און שווערע תפיסה.

(פון „מיין חרובע היים")

ח. מ. זאַלצשטיין/ניו־יאָרק

גלות־רוסלאַנד און מיינע באַגעגענישן מיט מעזריטשער

אין זומער פון 1920 האָט די רויטע אַרמיי, איבערגייענדיק צו אַן אָפענסיווע, גענומען טרייבן די פוילישע אַרמיי צוריק. די פוילישע אַרמיי איז שוין געווען אַריינגעדרונגען טיף אין אוקראַינע און האָט אויך געהאַט פאַרנומען גרויסע שטרעקעס אין ווייסרוסלאַנד. דער צוריקמאַרש פון די פּאָליאַקן אונטער די שווערע קלעפּ פון דער רויטער אַרמיי איז פאַרגעקומען אין גרויס איילעניש און מיט שווערע פאַרלוסטן. די רויטע זענען אין זייער פאָראויסמאַרש דערגאַנגען ביז פּראַגע, די פאָרשטאָט פון וואַרשע, גרייטנדיק זיך צו שטורעמען די פּוילישע הויפּטשטאָט. אָבער דאָן איז געשען דאָס, וואָס מען האָט אין יענער צייט באַצייכנט ווי דער „נס ביי דער ווייסל": צו הילף דער געשלאָגענער פּוילישער אַרמיי איז געקומען דער פראַנצויזישער גענעראַל־שטאַב, וועלכער האָט דורך אַ גלענצנדיקן מאַנעווער נישט נאָר פאַרהאַלטן דעם פאָרויסמאַרש פון דער רויטער אַרמיי, נאָר אויך געצווונגען זי צוריקצוטרעטן מיט נאָך אַ גרעסערער שנעלקייט ווי זיי זענען אַריינגעדרונגען קיין פּוילן.

סוף זומער 1920 האָבן די באָלשעוויקעס, אין פּאַנישער שנעלקייט, פאַרלאָזט מעזריטש, ווו זיי האָבן געהערשט 8 טעג. גרויסע גרופּעס יוגנטלעכע און עלטערע יידן, שרעקנדיק זיך פאַר דער פּוילישער נקמה, זענען מיטגעלאָפן מיט דער רויטער אַרמיי. עד היום קאָן איך זיך נישט דערקלערן די סיבה וואָס האָט מיך געצווונגען מיטצולויפן מיט די רויטע. זייענדיק אַ קעגנער פון קאָמוניזם, האָב איך גיכער געדאַרפט מורא האָבן פאַר די רויטע ווי פאַר די פּאָליאַקן. אָבער ווייזט אויס, אַז איך בין געוואָרן באַהערשט פונעם מאַסן־פּסיכאָז. אַלע לויפן, פאַר וואָס זאָל איך בלייבן? מיר האָבן געגלויבט, אַז אין עטלעכע טעג אַרום וועלן די רויטע צוריקטרייבן די פּאָליאַקן און מיר וועלן זיך אומקערן אַהיים. אַזוי האָבן אונדז פאַרזיכערט די רויטע קאָמיסאַרן אין מעזריטש.

קיין צייט צו טראַכטן איז נישט געווען. איך האָב שנעל זיך געזעגנט מיט מיינע עלטערן און מיין שוועסטער. מיין יינגערער ברודער איז שוין דאַן געווען אין דער פּוילישער אַרמיי. זומערדיק אָנגעטאָן, נישט מיטנעמענדיק מיט זיך קיין זאַך — ווייל צו וואָס מיטשלעפּן מיט זיך זאַכן, אַז אין עטלעכע טעג אַרום וועלן מיר זיין צוריק אין דער היים — בין איך שנעל געלאָפן צום ביאַלער שאָסיי, וואָס איז שוין פול געווען מיט אַנטלויפנדיקע רויטאַרמייער און ציווילע מעז־ריטשער, מערסטנס יוגנטלעכע.

דעם „שפּאַציר" פון עטלעכע און צוואנציק וויאָרסט האָבן מיר דורכגעמאַכט זייער לייכט און פאַר זון־אונטערגאַנג זענען מיר אָנגעקומען קיין ביאַלע. איך

בין אַריין צו מיינע באַקאַנטע, וועלכע האָבן געהאַט אַ גאַסטהויז אין מאַרק, און זיי האָבן מיר געגעבן אַ צימער איבערצונעכטיקן.

באַגינען, ווען איך בין אַרויס אין גאַס, איז שוין געווען אַ געוואַלדיקער טומל: טויזנטער מיליטער־לייט און ציווילע האָבן זיך געיאָגט און געשטויסן צווישן וועגענער, האַרמאַטן, פעלדקיכן, אויטאָמאָבילן. אַלע האָבן זיך געצויגן צום טייך בוג אויפן וועג קיין יאַנאָווע. מיר האָבן געגלויבט, אַז דאָרט וועלן די רויטע פאַרהאַלטן דעם פוילישן אָנגריף. אָבער די איינציקע בריק איבערן טייך איז געווען באַלאַגערט פון מאַסן מיליטער און וועגענער. מען האָט דורכגעלאָזט קודם דאָס מיליטער מיט דער מיליטערישער אויסשטאַטונג. דאָס געדראַנג איז געווען שרעקלעך.

דער טאָג איז געווען אַ הייסער. וואָלקנס פון שטויב האָבן פאַרשטעלט די זון. די מענטשן־מאַסע, אויסגעווייקט פון שטויב און שמוץ, האָט זיך געריסן אַריבערצוגיין דעם טייך. אַ סך מענטשן האָבן אַראָפּגעוואָרפן די מלבושים און זיך געלאָזט אַריבערשווימען דעם טייך. איך האָב זיך געדראַפּעט אויף די אַרויס־שטאַרצנדיקע ברעטער פון דער צווייטער זייט פאַרענטשע פון דער בריק, אין סכנה אַראָפּצופאַלן אין טייך. אַן אויסגעווייקטער אין שווייס, האָב איך מיט די לעצטע כוחות ענדלעך דערגרייכט דעם אַנדערן ברעג.

די נאַכט איז צוגעפאַלן און קיין פּלאַץ ווו צו שלאָפן איז נישט געווען. אין די טויזנטער זענען מיר געבליבן אויף די פעלדער, וואַרטנדיק אויפן זונאויפגאַנג. מיר האָבן זיך געלאָזט אין ווייטערדיקן וועג ווערנדיק באַגלייט פון דעם דונערן פון האַרמאַטן פון דעם נאָכיאָגנדיקן פוילישן מיליטער. פון דער הויך האָבן עראָפּלאַנען אונדז באַשאָסן מיט מאַשין־ביקסן. איין מעזריטשער יונגטלעכער איז געטראָפן געוואָרן פון אַ קויל און געבליבן אַ פאַרוווּנדעטער ליגן אויפן פעלד. קיינער האָט אויף אים זיך נישט אומגעקוקט, נאָר ווייטער געלאָפן, זוכנדיק שוץ אונטער די ביימער ביי די זייטן פון וועג.

אַ גרופּע פון אַ 40 מעזריטשער זענען מיר געגאַנגען אויפן וועג קיין וויסאָקע־ליטאָווסק. אייניקע האָבן געזאָגט, אַז ווי נאָר זיי וועלן דערגרייכן אַ שטאָט, וועלן זיי ווייטער נישט גיין, און זאָל זיין וואָס ס'וועט זיין. צווישן די, וועלכע האָבן באַשלאָסן צו בלייבן, איז געווען נח פּאָדאָליאַק, גרשון טאַנדייטער, ווײַנמאַן, שאַפּירא און אַנדערע. נאָכן דורכגיין גרויסע שטרעקעס ביי טאָג און ביי נאַכט, זענען מיר אָנגעקומען קיין פּרוזשענע. מיר זענען אַוועק אין גרויסן בית־מדרש. דאָרט האָבן מיר זיך געקענט אָפּרוען און זיך גרייטן צום ווייטערדיקן וועג. עטלעכע פון אונדזער מעזריטשער גרופּע האָבן באַשלאָסן דאָרט צו בלייבן. אונדזער ציל איז געווען צו דערגרייכן סלאָנים, דאָרט איבערוואַרטן דעם שטורעם און זיך אומקערן אַהיים.

אויפן שאָסיי האָבן מיר געזען פאָרן אין אַ בריטשקע דעם קאָמענדאַנט פון מעזריטש מיט זיין יידישן קאָמיסאַר און געהילף־קאָמענדאַנט — שלום, ש׳ע קאָמאַנשטעפערס זון. זיי זענען עס געווען די בעלי־בתים פון מעזריטש אין

פאַרלויף פון דער קורצער צייט, וואָס די „רויטע" האָבן געבאַלעבאַטעוועט אין מעזריטש. דעם אמת געזאָגט, האָב איך זיך געשראָקן נישט פאַרן רוסישן קאָמענ־דאַנט, נאָר פאַר אים, מיט וועמען איך האָב געלערנט אין איין חדר. אַלע האָבן געוווּסט, אַז איך בין אַ פּועלי־ציוניסט און קיין צו שטאַרקע רעקאָמענדאַציע איז דאָס נישט געווען אין יענע טעג. האָב איך זיך געמיט צו באַהאַלטן זיך הינטער די פּלייצעס פון גרויסוווּקסיקע מיטגייער, אָבער צו מיין שטוינונג און איבער־ראַשונג האָט ער אָפּגעשטעלט די בריטשקע, און ווענדנדיק זיך גראָד צו מיר, האָט ער געזאָגט: „איך זע, ווי איר מאַטערט זיך, אָבער גלויבט מיר, מיר איז ערגער פאַר אייך. איר זענט פרייע מענטשן, איך בין מאָביליזירט. איך ווייס נישט, וואָס דער מאָרגן קאָן מיר ברענגען. אַזוי שנעל, ווי מיר וועלן גרייכן סלאָנים, וועל איך זען, איר זאָלט קריגן שפּייז און אַנדערע נייטיקע זאַכן". איך וויל צוגעבן, אַז ער האָט געהאַלטן וואָרט — פאָרט אַ ייִד.

ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין סלאָנים, זענען מיר אַלע אַרעסטירט געוואָרן. דעם אמת געזאָגט, זענן מיר פאָרלויפיק געווען צופרידן. אמת, ס'איז געווען נישט גאָר קיין באַקוועמער האָטעל, אָבער אויף דער האַרטער פאָדלאָגע פון דער גרויסער קאַזאַרמע האָבן מיר געהאַט ווו די ערשטע נאַכט איבערצושלאָפן.

צו מאָרגנס האָט מען אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און אַ פּרוי אין אַ קאָמיסאַרישן מונדיר, מיט אַ רעוואָלווער ביי דער זייט, האָט אונדז מכבד געווען מיט דער ערשטער פאָרציע „גייסטיקער שפּייז": „די סאָוויעטן־מאַכט האָט איצט פיל וויכטיקערע פּראָבלעמען ווי אויפנעמען היימלאָזע; מיר פירן אַ שווערן און ביטערן קאַמף מיט די אויסערלעכע און אינערלעכע שׂונאים פונעם סאָוויעטישן פאָטערלאַנד. איר וואָלט בעסער געקאָנט דינען אונדזער קאַמף ווען איר בלייבט אויף די ערטער און קעמפט קעגן דעם בורזשואַזן שונא, אָבער מיר גלויבן, אַז איר זענט אונדזערע פריינד, און נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס איר זענט געקומען נישט געבעטענערהייט, וועלן מיר אייך דערלויבן דאָ בלייבן, און מיר, צוזאַמען מיט אייך, וועלן קעמפן און דערשטיקן די אימפּעריאַליסטישע שלאַנג. ווער פון אייך וויל זיך פרייוויליק מעלדן צו דינען אין דער רויטער אַרמיי? איר מוזט נישט באַשליסן דאָ באַלד. איר קענט גיין. ווענדעט זיך צום שטאָטישן אויספיר־קאָמיטעט, דאָרט וועט איר באַקומען ווייטערדיקע אינסטרוקציעס פאַר אייער עוואַקואַציע."

מיר האָבן זיך געווענדט צום שטאָטישן אויספיר־קאָמיטעט. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אונדזער בן־עיר ש״ע קאַמאַשנמאַכערס זון, שלום, וועלכער האָט אונדז געהאָלפן קריגן שפּייז־קאַרטן און טאַלאָנען אין אַ רעסטאָראַן. מען האָט אונדז דאַן רעגיסטרירט און איינקוואַרטירט אין אַ קאַזאַרמע.

מיר האָבן געגלויבט, אַז מיר וועלן אין סלאָנים איבערוואַרטן די מלחמה, אָבער אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען אונדז באַפוילן צו לאָזן זיך אין וועג אַריין קיין באַראַנאָוויטש. ווידער אַ מאָל האָבן מיר דורכגעמאַכט אַ שווערן וועג צופוס.

אין באַראַנאָוויטש האָבן מיר אויסגעפונען, אַז אויך דאָס איז נאָך נישט אונדזער לעצטע סטאַנציע: פון באַראַנאָוויטש איז דער גרעסטער טייל פון אונדזער גרופּע עוואַקויִרט געוואָרן אין פּראַכטוואַגאָנעס קיין האָמעל.

אין האָמעל האָט מען אונדז געזאָגט, אַז יעדער זאָל זיך מעלדן צו זיין פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. אַזוי ווי איך האָב זיך רעגיסטרירט פאַר אַ פעל־אַרבעטער, האָב איך זיך געמאָלדן צום פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון לעדער־אַרבעטער. דאָרט האָט מען זיך מיט מיר דערפרייט. אין האָמעל איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ פאַבריק פון פעל־אויסאַרבעטונג פאַר דער אַרמיי און זיי האָבן זיך געניטיקט אין אַרבעטער. גראָד האָט אין ביוראָ פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין זיך געפונען דער פאַרוואַלטער פון דער פאַבריק, ער האָט מיך שוין נישט אָפּגעלאָזט און תיכף מיך מיטגענומען אין דער פאַבריק, וואָס האָט זיך געפונען אויסער דער שטאָט.

ווען איך האָב דעם פאַרוואַלטער געפרעגט וועגן אַ וווינונג פאַר מיר, האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף אַ שטיבל, ווו מען האָט געהאַלטן פאַרטיקע און האַלב־פאַרטיקע אויסגעאַרבעטע פעל: „אָט דאָס קענען מיר דיר געבן! מיר אַלע לעבן אין שלעכטע וווינונג־באַדינגונגען. ס'איז מלחמה, בירגערקריג. אונדזערע אַלע אָנשטרענגונגען גייען פאַר דער רויטער אַרמיי. מיר גלייבן, אַז ס'וועט בעסער ווערן, דערווייל מוז מען ליידן".

„און וואָס איז מכוח עסן, אָדער געלט אויף עסן", האָב איך ווייטער געפרעגט.

דער פאַרוואַלטער האָט סאַרקאַסטיש געשמייכלט: „פריִער מוז מען אַרבעטן, כדי צו פאַרדינען. דו וועסט קריגן נישט ווייניקער ווי אַלע קריגן, אָבער דו וועסט מוזן וואַרטן ביזן 1טן פון חודש, ווען מיר קריגן אונזער „פּאַיאָק" (שפּייז־נאָרמע) אין געהאַלט".

דאָס געלט, וואָס איך האָב מיט זיך געהאַט, האָב איך אין מיין וואַנדערוועג פאַרנוצט. ס'איז געווען סוף סעפּטעמבער, ווען דאָס וועטער אין רוסלאַנד איז שוין קאַלט, רעגנדיק און שנייִיק, קיין וואַרעמע מלבושים האָב איך נישט געהאַט, ווייל איך האָב גאָרנישט מיטגענומען, ווען איך האָב פאַרלאָזט מעזריטש. מיינע שיך, וואָס האָבן דורכגעמאַכט דעם לאַנגן וועג צופוס פון מעזריטש ביז באַראַ־נאָוויטש, האָבן אויפגעעפנט זייערע מיילער. איך בין געווען פאַרצווייפלט: ווי אַזוי וועל איך קאָנען איבערהאַלטן ביז איך וועל קריגן מיין ערשטן געהאַלט אין דער שפּייז־נאָרמע? ס'איז מיך נישט געווען מיט וואָס מקנא צו זיין. איך האָב געליטן הונגער און נויט. דאָס איינציקע, וואָס האָט מיר געהאָלפן איבער־קומען די ביטערע צייט, איז געווען דאָס, וואָס איך פלעג באַקומען אין שטאָטישן רעסטאָראַן (סטאָלאָווע) אַ מיטאָג פאַר 10 רובל. דאָס מיטאָג איז באַשטאַנען פון אַ טעלער שיטערע זופּ, אַ שטיקל ברויט און אַ קליין שטיקל פלייש. דאָס איז געווען גענוג אויף נישט צו שטאַרבן פון הונגער, אָבער ווייט נישט גענוג כדי צו קאָנען לעבן.

ענדלעך האָב איך זיך דערוואַרט אויף מיין ערשטן געהאַלט אין דער שפּייז־

נאָרמע. איך בין אַוועק אויפן מאַרק (טאָלטשאָק) און איינגעהאַנדלט פאַר זיך אַ פּאָר אַלטע שטיוול און אַ קורטקע. פאַר די זאַכן האָב איך באַצאָלט דעם גאַנצן חודשלעכן געהאַלט. אין פאַרלויף פון קומענדיקן חודש האָב איך געלעבט מיט טרוקן ברויט און מיט די מיטאָגן, וואָס איך האָב געגעסן אין דעם שטאָטישן רעסטאָראַן. אין סוף נאָוועמבער, ווען איך בין אין איינעם פון די טעג צוריק־געקומען פון שטאָט פון מיטאָג עסן, האָבן אויף מיר געוואַרט צוויי טשעקיסטן, און ווי נאָר איך בין אַריין אין הויף פון פאַבריק זענען זיי צו מיר צוגעקומען און מיר דערלאַנגט אַ באַפעל מיך צו אַרעסטירן. אויף מיינע פראַגן האָבן זיי נישט געענטפערט. איך בין געגאַנגען אין מיטן פון די צוויי באַוואָפנטע טשע־קיסטן און געטראַכט: וואָס איז מיין פאַרברעכן, וואָס האָט גורם געווען דעם אַרעסט? אָבער איך האָב צו גאָר נישט זיך געקענט דערטראַכטן, ווייל איך האָב זיך אין גאָר נישט געפילט שולדיק, אויסער, מעגלעך, אין מיין אַמאָ־ליקער אָנגעהעריקייט צו די „צעירי ציון".

דערווייל זענען מיר אָנגעקומען צו אַ גרויסער געביידע, ווו אַ רויטאַרמייער מיט אַ ביקס אויפן אַקסל האָט באַוואַכט דעם אַריינגאַנג. איינער פון די טשעקיסטן האָט באַוויזן דעם אַרעסט־באַפעל און מיר זענען אַריין אינעווייניק, זיי האָבן מיך צוגעפירט צום דיזשורירנדיקן באַאַמטן און געזאָגט בלויז איין וואָרט: „אַרעס־טירטער". דער באַאַמטער האָט זיך אויפגעשטעלט, און מיר געהייסן אים נאָכגיין. ער האָט מיך אַריינגעפירט אין אַ האַלב־טונקעלן צימער, ווו פון ביידע זייטן זענען דאָרט געווען נאַרעס, און ער האָט פאַרמאַכט די טיר הינטער מיר.

איך בין געבליבן שטיין, פון מיין לינקער זייט האָב איך באַמערקט אַ גרופּע מענער, וועלכע האָבן זיך דערציילט מעשהלעך און פריילעך געלאַכט. די רעכטע זייט פון צימער איז געווען ליידיק. איך בין צוגעגאַנגען צו דער נאַרע און זיך אַוועקגעזעצט. איינער פון די מענער, וועלכער האָט פאַרענדיקט זיין מעשהלע, האָט אויסגעשריגן: סטעלאַ, שטעל אויף דעם סאַמאָוואַר! אַ נייער גאַסט איז געקומען"! אַלע האָבן זיך הילכיק צעלאַכט.

איך בין געזעסן אַ שווייגנדיקער, אָבער לאַנג איז מיר נישט אויסגעקומען צו וואַרטן. אין טיר האָט זיך באַוויזן דער באַאַמטער, וועלכער האָט מיך אַריינגעפירט אין דעם צימער און מיך גערופן צו גיין מיט אים. ער האָט מיר איבערגעגעבן צו אַ העכערן טשעקיסט אין אַ מונדיר.

דער אָפיציר האָט מיר אַריינגעפירט אין אַ צימער. אין מיטן איז געשטאַנען אַ שרייבטיש מיט אייניקע שטולן. „זעצט זיך", האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף אַ שטול. „אַ דאַנק", האָב איך שטיל געזאָגט. מיט אַ שטאַרקערן און העכערן טאָן האָט ער איבערגעחזרט דאָס וואָרט „זעצט זיך", ווי אונטערצושטרייכן, אַז דאָס איז נישט קיין איינלאַדונג, נאָר אַ באַפעל. איך האָב זיך אַוועקגעזעצט. ער האָט פּאַמעלעך, ווי שפּילנדיק זיך, אַרויסגעצויגן דעם רעוואָלווער, וועלכער איז געווען פאַרשטעקט אין זיין פּאַסיק, און אים אַוועקגעלייגט אויפן טיש. דאַן האָט ער אָנגעשטעלט דעם עלעקטרישן טישלאָמפּ אויף מיין פּנים, זיך אַוועקגעזעצט קעגן

איבער מיר, און אַ ווײַלע מיך באַטראַכט. „אײער נאָמען, בירגער?״ איך האָב געענטפערט. אײניקע פראַגן האָט ער איבערגעפרעגט עטלעכע מאָל, כדי מיך צו צעמישן, אָדער כאַפּן בײַ עפּעס אַ ליגן. אַ פּאָר מינוט איז ער געזעסן און געשוויגן, וואַרשײַנלעך טראַכטנדיק וועגן דער ווײַטערדיקער סטראַטעגיע פון דער אויספאָרשונג. מיט אַ מאָל האָט ער זיך אויפגעשטעלט, זיך אַריבערגעבויגן איבערן שרײַבטיש און מיט אימפּעט אויסגערופן: „צי האָט איר געזאָגט, אַז ס׳גרייט זיך אַ קאָנטררעוואָלוציאָנערע דעמאָנסטראַציע צום יאָרטאָג פון דער רעוואָ־לוציע?״ „ניין״! האָב איך קאַטעגאָריש געענטפערט. אָבער גלײַכצײַטיק האָב איך געפילט אַ פּראָסטיקע קעלט אין אַלע מײַנע גלידער. איך האָב געמאַכט די גרעסטע אָנשטרענגונג צו בלײַבן רויק. „אָבער איר האָט דאָס דאָך יאָ געזאָגט. מיר האָבן עדות און באַווײַזן קעגן אײַך״. „דאָס איז נישט אמת. איך האָב אפשר געהערט רעדן וועגן דעם, איך בין אָבער נישט דער יעניקער, וואָס האָב דאָס געזאָגט״. „ווו האָט איר דאָס געהערט? ווער זענען די מענטשן, וואָס האָבן דאָס געזאָגט?״ „איך קען ווייניק מענטשן״, האָב איך געענטפערט, „איך בין אַ קורצע צײַט דאָ אין לאַנד, און פון דעם ערשטן טאָג, וואָס איך בין דאָ געקומען, אַרבעט איך און האָב נישט קײַן באַקאַנטע אויסער די מענטשן, מיט וועמען איך אַרבעט. אײן מאָל אין טאָג גײ איך אין שטאָט עסן און קער זיך אום צוריק אין דער פאַבריק״. „זענט איר מודה, אַז איר האָט יאָ געהערט רעדן וועגן דעם, טאָ פאַר וואָס האָט איר וועגן דעם נישט דערציילט צו די מאַכטאָרגאַנען?״ „איך האָב נישט צוגעגעבן קײַן באַדײַטונג צו דעם. איך האָב עס באַטראַכט פאַר פּוסטע קלאַנגען, וועלכע האָבן נישט קײַן גרונט״. „אַזוי, פּוסטע קלאַנגען. דאָס איז די סטראַטעגיע פון דער קאָנטררעוואָלוציע. אַלע, וועלכע הערן זיך צו צו די קלאַנגען און רעדן וועגן דעם, העלפן דער קאָנטררעוואָלוציע״!

די פראַגן און ענטפערס האָבן מיך אויסגעמאַטערט. איך בין געבליבן זיצן אַ דערשעפּטער און נישט געקאָנט מער ענטפערן אויף דעם מבול פון פראַגן. מײַן אויספאָרשער האָט זיך אויפגעשטעלט, מיך אַ ווײַלע שטום אָנגעקוקט, דאַן איז ער צוגעגאַנגען צו דער טיר און עפּעס מיט וועמען גערעדט. באַלד איז אַרײַנ־געקומען אַ מאַן און געטראָגן אויף אַ טאַץ צווײ גלעזער טײ מיט צובײַסן, אַוועקגעשטעלט די טאַץ אויפן שרײַבטיש, און נישט רעדנדיק קײַן וואָרט, אַרויס פון צימער. „טרינקט די טײ״, האָט מײַן אויספאָרשער מיט אַ פרײַנדלעכן שמייכל זיך צו מיר געווענדט, „אַ פּאַפּיראָס?״ „ניין, איך רויכער נישט״. ער האָט זיך צוריקגעזעצט און לאַנגזאַם געטרונקען זײַן טײ. „טרינקט״, האָט ער מיך געמונטערט. ער האָט אויסגעטרונקען זײַן טײ, זיך אויפגעשטעלט און האַסטיק גענומען שפּאַנען איבערן צימער. אָפּשטעלנדיק זיך, האָט ער צו מיר געזאָגט: „איך דערקען אין דיר, אַז דו ביסט נישט קײַן קאָנטררעוואָלוציאָנער, איך וועל דיך איצט לאָזן גײן מיטן באַדינג, אַז אין פאַרלויף פון 10 טעג וועסטו צוריק־קומען און מיר מעלדן ווער עס זענען די מענטשן, פון וועמען דו האָסט געהערט

די שענדלעכע און שעדלעכע קלאַנגען וועגן אַ קאָנטררעוואָלוציאָנערער דעמאָנסטראַציע". „אַ דאַנק אייך פאַרן צוטרוי", האָב איך אַרויסגעשטאַמלט. „איר קאָנט גיין". ער האָט מיר אַנגעוויזן מיט דער האַנט אויף דער טיר.

ווען איך בין אַרויסגעקומען אויף דער גאַס איז געווען נאַכט. די פּראָסטיקע לופט האָט מיך אַרומגענומען. איך האָב דערפילט אַ ציטערניש אין אַלע מיינע גלידער. אַרומקוקנדיק זיך אין אַלע זייטן האָב איך האַסטיק אָנגעהויבן שפּאַנען צו דער פאַבריק.

ווען איך בין אַריינגעקומען צו דער ייִדישער פאַמיליע, וועלכע האָט דאָרט געוווינט, האָבן זיי אויפגעריסן די אויגן און נישט געגלויבט, אַז איך בין ווירקלעך צוריקגעקומען, פון וואַנען מען קומט נישט צוריק.

פון דער איבערלעבונג בין איך קראַנק געוואָרן און אַ פּאָר טעג געהאַט היץ. קיין דאָקטער און מעדיצין איז נישט געווען, און נאָר אַ דאַנק מיינע פיזישע יונגע כוחות בין איך געקומען צו זיך. די פראַגע פאַר מיר איז איצט געווען: זאָל איך זיך מעלדן צו דער טשעקאַ, אָדער נישט? איך האָב באַשלאָסן זיך מאַכן נישט ווויסנדיק.

די אַרבעט אין דער פאַבריק איז אָנגעגאַנגען נאָרמאַל. איך בין געווען דער איינציקער ייִד צווישן די אַרבעטער, שפּעטער זענען אָנגעקומען נאָך 3 עלטערע ייִדן פון האָמעל און אין עטלעכע וואָכן אַרום איז געקומען אַ גאַנצער אַרטעל ייִדישע אַרבעטער פון נאָוואָסיפקאָוו, אַ שטעטל לעבן האָמעל. דאָס איז געווען אַ חלוצישע גרופּע, וועלכע האָט, כדי צו קריגן אַ לעגאַלן סטאַטוס, זיך אָרגאַניזירט אין אַן אַרטעל. איך האָב שנעל מיט זיי זיך באַפריינדט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מיר איינער פון דער גרופּע פאַרטרויט אַ סוד, אַז היינט אָוונט וועט פאָרקומען אַ געהיימע פאַרזאַמלונג. אַ דעלעגאַט פון ציוניסטישן קאָנגרעס וועט אָפּגעבן אַ באַריכט. איך האָב זיך ביי זיי געבעטן, זיי זאָלן מיך מיטנעמען. איינער פון זיי האָט מיר געזאָגט, אַז מען מוז האָבן דערויף די דערלויבעניש פון יושב־ראש פון דער אָרגאַניזאַציע. איך וועל דאַרפן וואַרטן אויף אַ באַשטימטן פּלאַץ, און אַז אַ מענטש מיטן פּאַראָל „טוב" וועט פאַרבייגיין זאָל איך אים נאָכפאָלגן. מיט גרויס שפּאַנונג בין איך געשטאַנען און געוואַרט.

אַ יונגער בחור איז מיך פאַרבייגעגאַנגען, מיך שאַרף אָנגעקוקט און מיט שנעלע טריט אַוועקגעגאַנגען. אַ פּאָר מינוט שפּעטער איז אַ צווייטער בחור צוגעקומען און שטיל געזאָגט „טוב". איך בין אים נאָכגעגאַנגען דורך פאַרשידענע גאַסן און געסלעך. ער איז אַ ווײלע געבליבן שטיין און מיט דער האַנט אָנגעוויזן אויף אַ הויז, וואָס איז געשטאַנען אָפּגעזונדערט. „גייט און קוקט זיך נישט אום. ביים אַריינגאַנג זאָלט איר זאָגן „ארץ", וועט מען אייך אַריינלאָזן". איך האָב געפאָלגט די אינסטרוקציעס. דער יונגער מאַן ביים טיר האָט צו מיר אַ שמייכל געטאָן און מיך דורכגעלאָזט.

דאָס הויז פון 4 צימערן איז געווען געפּאַקט מיט מענטשן. ס'האָט געהערשט אַ שטילשווייגן. דער יושב־ראש פון דער פאַרזאַמלונג האָט זיך אויפגעשטעלט

און געזאָגט: „חברים, די באַריכט־פאַרזאַמלונג וועט צוליב פאַרשטענדלעכע סיבות זיין קורץ. דער רעדנער, וועמען איר וועט נישט קאָנען זען, מוז אין פאַרלויף פון 30 מינוט אַוועק פון דאַנען. ס'וואַרטן אויף אים אַנדערע וויכטיקע אויפגאַבעס. נאָך דעם, ווי דער רעדנער וועט פאַרענדיקן זיין באַריכט, פאַרלאָזט דעם פלאַץ נישט מיט אַ מאָל, נאָר איינציקווייז. איך האָף אויף אייער פולשטענ־דיקער קאָנספּיראַציע. אַ דאַנק". דורך אַן עפענונג, וואָס איז געווען פאַרהאָנגען מיט אַ ווייסן ליילעך, האָט דער מיסטעריעזער רעדנער אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון דעם נישט לאַנג אָפּגעהאַלטענעם ציוניסטישן קאָנגרעס.

„חברים, אונדזער באַוועגונג איז זיך צעוואַקסן. דורך פאַרשידענע וועגן שטראָמען אונדזערע חברים קיין ארץ־ישראל... אויך איר דאַרפט זיך גרייטן עולה צו זיין. דאָס לאַנד, אונדזערע חברים, רופן אייך... טויזנטער זענען לעצטנס אַריינגעקומען אין לאַנד פון אונדזערע האָפענונגען. טראָץ די שטערונגען פון דער ענגלישער רעגירונג און דעם טעראָר פון די אַראַבער, גרייטן זיך צענדליקער טויזנטער און וואַרטן עולה צו זיין. אונדז איז באַקאַנט, און מיר ווייסן, וועגן אייערע שוועריקייטן און פּראָבלעמען. אָבער דאָס איז דער איינציקער וועג צו פאַרווירקלעכן דעם גרויסן חלום פון נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער באַפרייונג פון אונדזער פיל געליטן פאָלק... איך באַדויער, וואָס מיין באַריכט מוז זיין קורץ צוליב מאַנגל אין צייט און צוליב פאַרזיכטיקייט. איך פאַרלאָז אייך מיט דער האָפענונג און גלויבן זיך צו טרעפן אין אַ זעלבשטענדיקער באַפרייטער ארץ־ישראל"...

איינציקווייז האָבן מיר פאַרלאָזט דאָס הויז. לעבן מיר איז פון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן דער חבר, וואָס האָט מיר געוויזן דעם וועג צו דער פאַר־זאַמלונג. דריקנדיק מיין האַנט האָט ער מיך געהייסן אים נאָכגיין: „קיין וואָרט וועגן דעם, וווּ דו ביסט געווען און וואָס דו האָסט געהערט. אַ גוטע נאַכט", האָט ער געזאָגט און איז פאַרשוווּנדן.

מיין מאַטעריעלע לאַגע האָט זיך פאַרבעסערט. איך האָב אַנטדעקט דעם סוד ווי אַזוי צוצופּאַסן זיך צו דער רוסישער ווירקלעכקייט. 3 חדשים נאָך מיין ביטע־רער דערפאַרונג אין דער טשעקאַ, איז אין דער פאַבריק, ווו איך האָב געאַרבעט, פאָרגעקומען וואַלן צום פאַבריק־קאָמיטעט. ביי דער געלעגנהייט האָט מען גע־שיקט אַ קאָמיסאַר, וועלכער האָט אונדז אַגיטירט צו אַרבעטן מער פלייסיק, צו פּראָדוצירן מער און בעסער, כדי שנעלער צו דערגרייכן דעם ענדציל פון דער קאָמוניסטישער געזעלשאַפט.

צום סוף האָט ער געבעטן מען זאָל אים שטעלן פראַגן וועגן אַלץ וואָס מיר ווילן, און ער איז גרייט צו ענטפערן. אַרבעטער האָבן געפרעגט: ווי אַזוי קאָן מען אַרבעטן מער און בעסער, ווען די פאַרדינסטן זענען אַזוי שלעכט? פון די 10,000 רובל אַ חודש, וואָס אַן ערשטקלאַסיקער אַרבעטער באַקומט — אויסער די קאַרגע שפּייז־נאָרמע — קאָן מען קויפן בלויז 3 פונט שוואַרץ ברויט. דאָס וואָס אַן אַרבעטער באַקומט פאַר אַ חודש אַרבעט, איז גענוג בלויז פאַר 1 וואָך,

איז וואָס זאָל מען טאָן אין די איבעריקע 3 וואָכן? ווו זאָל מען נעמען געלט אויף אַ פּאָר שיך, אַ מלבוש אאַז״וו? אויף די אַלע פראַגעס איז געווען זיין ענטפער, אַז אַלץ ווענדט זיך אין דער פּראָדוקטיוויקייט פונעם אַרבעטער; וואָס מער און בעסער מען וועט אַרבעטן, אַלץ לייכטער וועט אונדז ווערן.

מיר האָט זיך פאַרגלוסט צו שטעלן אַ פראַגע, וואָס האָט דעם קאָמוניסטישן קאָמיסאַר אַרויסגעפירט פון גלייכגעוויכט. אין יענער צייט האָבן אין ווייסרוסלאַנד און אין אוקראַינע געבושעוועט פאַרשידענע באַנדעס, וועלכע האָבן געמאַכט פּאָגראָמען אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך. ווען איין באַנדיטן־באַנדע איז אַרויס, איז אַריין אַ צווייטע. די סאָוויעטן־מאַכט האָט געפירט אַ קאַמף מיט די באַנדעס און געשיקט אַרמיי־אָפּטיילונגען זיי צו פאַר־טרייבן. האָט אָבער נישט איין מאָל געטראָפן, ווען אַ רויטע אַרמיי־אָפּטיילונג איז אַריין אין אַ שטאָט צו באַקעמפן און פאַרטרייבן די ווייסע באַנדעס, איז זי אַליין אַריבער צו די באַנדיטן. איך האָב געפרעגט דעם קאָמוניסטישן קאָמיסאַר צי וואָלט געווען כדאי צו אָרגאַניזירן אַ יידישע זעלבשוץ, וואָס וואָלט מיט מער דערפאָלג באַקעמפט און פאַרטריבן די באַנדיטן. דער קאָמיסאַר, וועלכער איז געווען נישט אין גאַנצן ניכטער, איז אַריין אין אַ געפערלעכער פאַנישער רציחה און אָנרופנדיק מיך „ווייסגוואַרדייער" און „קאָנטעררעוואָלוציאָנער", האָט ער פאַרענדיקט זיין ווילדן אויסברוך מיט די ווערטער: „מיך וווּנדערט וואָס דו געפינסט זיך נישט דאָרט, אויף יענער זייט באַריקאַדע". דעם קאָמיסאַר איז אָבער באַשערט געווען צו ליידן אַ מפלה. איך בין געווײלט געוואָרן פאַר סעקרעטאַר פונעם פאַבריק־קאָמיטעט. ער האָט געטאָן אַלץ, וואָס איז געווען מעגלעך, נישט צו דערלאָזן מיך אויסוויילן, ער איז אָבער דורכגעפאַלן. ער האָט מיר שפּעטער געזאָגט, אַז מיין פאַרשלאַג איז נישט קיין שלעכטער, אָבער די סאָוויעטן־רעגירונג קאָן נישט דערלאָזן עס זאָל זיך שאַפן דער איינדרוק, אַז זי איז נישט אין שטאַנד צו באַקעמפן די באַנדעס.

אָנהייב ווינטער 1922 האָב איך באַקומען די טרויעריקע נייעס, אַז מיין פאָטער איז געשטאָרבן. ביז יענער צייט האָב איך נישט געטראַכט צו פאַרלאָזן רוסלאַנד. די אויסזיכטן לעגאַל אַרויסצופאָרן פון רוסלאַנד זענען געווען נישטיקע. אַנטלויפן אומלעגאַל, האָב איך נישט געוואָלט איינשטעלן. אָבער נאָכן באַקומען די נייעס וועגן מיין פאָטערס טויט, האָב איך נישט געקאָנט רוען און איך האָב באַשלאָסן, אַז מיין פּלאַץ איז איצט ביי מיין פאַריתומטער משפּחה.

איך האָב זיך דערוווּסט, אַז אין מינסק געפינט זיך דער הויפּט־צענטער פאַר עוואַקואַציע און אויב איך וויל עפּעס דערגרייכן, דאַרף איך פאָרן קיין מינסק, דאָרט וועל איך דאַרפן זיך ווענדן צו אַ „מאַכער", וועלכער וועט פאַר מיר דער־ליידיקן מיין ענין. איך האָב גענומען אורלויב אויף 3 טעג און געפאָרן קיין מינסק.

ס'איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן אין יענע טעג צו קריגן אַ דערלויִ־בעניש צו פאָרן מיט דער באַן קיין מינסק. איך האָב מיט זיך געהאַט אַ קליינע

וואַליזע מיט אייניקע נויטיקע זאַכן. איך האָב די וואַליזע נישט אַרויסגעלאָזט פון האַנט, אָבער וואָרשיינלעך האָב איך איינגעדרעמלט, און ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפּט, איז פון מיין וואַליזע נישט געווען קיין זכר. איך האָב גלייך געמאָלדן וועגן דעם. דער גנב מיט דער וואַליזע איז נאָך געווען אין צוג, אָבער ס׳איז געווען פאַרפאַלן.

פאַר אַ גרעסערע סומע סאָוויעטישע רובלס האָב איך זיך רעגיסטרירט אין דער רשימה פון די פויערים, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט צו זייערע היימען, וואָס זיי האָבן פאַרלאָזט אין דער צייט פון דער סאָוויעטיש־פוילישער מלחמה. דער רעגיסטראַטאָר האָט מיר געזאָגט, אַז איך וועל דאַרפן וואַרטן אַ שטיקל צייט ביז דער עשאַלאָן וועט אָפּפאָרן, און אַז זיי וועלן מיר מעלדן וועגן דעם מיט אַ בריוו.

ס׳איז געווען אָנהייב פרילינג פון 1922 ווען איך האָב דערהאַלטן דעם בריוו מיט די נויטיקע דאָקומענטן פאַר מיין רעפּאַטריאַציע. איך האָב נישט געבעטן קיין דערלויבעניש אַרויסצופאָרן פון סאָוויעט־רוסלאַנד. דאָס וואָלט געווען אומזיסט. די אַרבעט, ביי וועלכער איך האָב געאַרבעט, איז געווען אַ וויכטיקע. די פּראָדוקציע איז געגאַנגען פאַר דער אַרמיי. איך האָב זיך געשראָקן, אַז אין לעצטן מאָמענט זאָל עפּעס קאַליע ווערן. איך האָב זיך געמאָלדן צו דער פאַבריק־פאַרוואַלטונג, אַז איך פיל זיך נישט גוט און געבעטן מיך באַפרייען אויף אַ וואָך פון דער אַרבעט.

אָנקומענדיק קיין מינסק האָב איך געהאַט גענוג פרייע צייט צו מאַכן מיינע לעצטע צוגרייטונגען צו פאַרלאָזן דעם סאָוויעטישן גן־עדן. נאָכן איבערנעכטיקן די ערשטע נאַכט בין איך אַרויס אין גאַס און געוואַנדערט איבער די מינסקער גאַסן. אויף איינער פון די צענטראַלע גאַסן בין איך פאַרבייגעגאַנגען אַ געשעפט פון אַ זייגערמאַכער. כמעט אַלע פּריוואַטע געשעפטן און פאַבריקן זענען שוין אין יענער צייט געווען נאַציאָנאַליזירט פון דער סאָוויעט־רעגירונג. די מאַכט האָט אָבער פאַרמאַכט די אויגן אויף יענע קליינע געשעפטן, אין וועלכע די באַפעל־קערונג האָט זיך גענויטיקט. אַריינקוקנדיק אין דעם זייגערמאַכער־געשעפט האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז איך זע אַ באַקאַנט פּנים, איך בין אָבער נישט געווען זיכער ווער עס איז, בין איך געגאַנגען ווייטער. צוריקגייענדיק האָב איך אין דעם זייגערמאַכער דערקענט מיינעם אַ קוזין, מנחם ניישטיין. מיר האָבן זיך דערפרייט איינער מיטן צווייטן. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער איז שוין אַ לענגערע צייט אין רוסלאַנד. ער האָט אַ פרוי און קינדער. פאָרלויפיק לאָזט מען אים עקזיסטירן, אָבער ווי לאַנג דאָס וועט דויערן, ווייס ער נישט.

ער האָט מיר דערציילט, אַז אין מינסק געפינען זיך אַ צאָל מעזריטשער און איך קאָן זיי טרעפן אויף דער הויפּטגאַס פון מינסק. איך האָב דאָרט באַגעגנט שמעון לעוו, וועמענס שוועסטער עס זענען געווען די ביבליאָטעקאַרינס פון דער שטאָטישער ביבליאָטעק. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט אַ גוטן רעגירונג־פּאָסטן און אַז ער איז פאַרהעלטנישמעסיק, אונטער די סאָוויעטישע באַדינגונגען,

אַ פּריווילעגירטער מענטש. ער האָט מיר אויך דערציילט, אַז שמעון מינץ, משה מינצס זון, איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד מיט עטלעכע וואָכן צוריק. ער איז געווען אַ וויכטיקער באַאַמטער אין אַ גרויסער רעגירונג־אונטערנעמונג, אָבער ער האָט זיך פאַרפּלאָנטערט אין האַזאַרד־שפּיל, און ווען מען האָט אויפגעדעקט, אַז ס'פעלט אַ גרויסע סומע געלט פון דער אונטערנעמונג, איז פאַר אים נישט געבליבן קיין אַנדער אויסוועג.

איך האָב אויך באַגעגנט אין מינסק פייוול ערדפאַרב, אַ פירער פון „בונד" אין מעזריטש. אין רוסלאַנד האָט ער אויסגעביטן דאָס רענדל און געוואָרן אַ פייער־דיקער קאָמוניסט. ער האָט שטודירט אויף דעם מינסקער אוניווערסיטעט. ער האָט פאַרויסגעזען פאַר זיך אַ גלענצנדיקע צוקונפט.

פאַרביי מיר האָט דורכשפּאַצירט אַן אָפיציר און מיך שאַרף אָנגעקוקט. דאָס האָט געדויערט בלויז עטלעכע סעקונדעס. איך בין געגאַנגען ווייטער, און ווען איך האָב אויסגעדרייט דעם קאָפּ אויף צוריק האָב איך געזען, אַז אויך ער, דער אָפיציר, האָט זיך אויסגעדרייט. איך האָב פאַרלאַנגזאַמט מיינע טריט, דער אָפי־ציר איז מיר נאָך אַ מאָל פאַרבייגעגאַנגען און אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויף מיין אַקסל. איך האָב זיך אַ טרייסל געטאָן פון שרעק, אָבער מיין שרעק איז געווען אַן אומזיסטע. „חיים מרדכי, וואָס טוסטו דאָ?" „משה!" האָב איך אויס־געשריגן, „דו האָסט מיך איבערגעשראָקן". „ביי אונדז אין סאָוויעט־רוסלאַנד דאַרפן זיך שרעקן בלויז ספּעקולאַנטן און קאָנטררעוואָלוציאָנערן, דו ביסט דאָך נישט איינער פון זיי". (דאָס איז געווען משה עקערמאַן, משה גדליהס וויינשענקערס אַ שטיפזון). „ווי איך זע, האָסטו פיל דערגרייכט, דו טראָגסט דעם מונדיר פון אַ פּאָלקאָווניק". „יאָ, אָבער איך האָב באַצאָלט אַ גאַנץ גוטן פּרייז פאַר דער דערגרייכונג. איך בין צוויי מאָל פאַרוווּנדעט געוואָרן, אָבער איך בין צופרידן. ביי די פּוילישע אַנטיסעמיטן וואָלט איך צו דעם נישט דערגרייכט". איך האָב מיט אים פאַרבראַכט אַ שטיקל צייט און מיט אים זיך חבריש געזעגנט.

ווו זענט איר היינט, מיינע טייערע ליבע מעזריטשער יוגנטלעכע? אין וואָסער ט.רמע און עקזעקוציע־פּלאַץ האָט איר פאַרענדיקט אייערע יונגע יאָרן, וואָס איר האָט מיט אַזוי פיל ליבע און געטריישאַפט אַנטקעגנגעטראָגן דעם קאָמו־ניסטישן אָפּגאָט?

מיין פאַרלאָזן רוסלאַנד איז דורכגעגאַנגען בשלום, איך האָב נישט געהאַט קיין שוועריקייטן, און ערב פּסח בין איך געקומען אַהיים. די באַגעגעניש מיט מיין מוטער, שוועסטער און ברודער איז געווען אַ געמיש פון פרייד און טרויער. ס'איז נאָך נישט געהאַט אַריבער דאָס יאָר פון טרויער נאָך מיין פאָטערס טויט.

איך וויל פאַרענדיקן דאָס קאַפּיטל „רוסלאַנד" מיט דעם, אַז איידער איך האָב פאַרלאָזט דעם סאָוויעטן־פאַרבאַנד, האָב איך אויסגעפונען, וואָס ס'האָט גורם געווען מיין אַרעסט דורך דער טשעקאַ. אין האָמעל האָבן זיך געפונען אַ סך מעזריטשער, די מערסטע פון זיי זענען געווען בערשטער. איינער פון די מעזרי־טשער, משה פעלדרייז, איז געווען אַ שניידער. די טשעקאַ האָט געהאַט אייגענע

וואַרשטאַטן, וועלכע האָבן באַדינט די טשעקיסטן. משה פעלדרייז איז געקומען אַרבעטן אין אַ שניידער־וואַרשטאַט פון דער טשעקאַ. אין יענער צייט, אין 1920, איז פאָרגעקומען אַ ביטערער גראַנגל פון דער סאָוויעטן־מאַכט מיט די פאַרשידענע ווייסגוואַרדייזשע באַנדעס. פאַרשידענע קלאַנגען, פאַלשע און אמתע, האָבן צירקולירט אין שטאָט. די וואַכזאַמע טשעקיסטן האָבן אויפגעכאַפּט די דאָזיקע פאַרשידענע קלאַנגען. זיי האָבן געפאָרשט און געזוכט אַ שפּור. איך באַשולדיק נישט משה פעלדרייז אין מסירה, נאָר ווי עס שיינט, האָט ער, נישט מיינענדיק מיר שלעכטס צו טאָן, דערמאָנט מיין נאָמען — דאָס האָט געפירט צו מיין אַרעסט.

איך האָב אויך זיך דערוווסט, אַז מיין אויספאָרשער אין דער טשעקאַ איז געווען אַ ייִד. ווען נישט דאָס, וואָלט איך אפשר פאַרשיקט געוואָרן צו די ווייסע בערן און קיינער וואָלט נישט געוווסט ווו מיין געביין איז אַהינגעקומען.

ל. פרידמאַן/מעלבורן

בערשטעריי און בערשטער אין מעזריטש

1

מעזריטש איז געווען אַן אייגנאַרטיקע ייִדישע שטאָט. לויט דער גרויס פון דער באַפעלקערונג (18.000 איינוווינער, פון דעם 14.000—15.000 ייִדן) און פאַרנעם פון שטח, איז זי געווען ענלעך צו צענדליקער אַנדערע ייִדישע שטעטלעך אין פוילן. אָבער לויט דער עקאָנאָמישער און סאָציאַלער סטרוקטור איז זי געווען אַ יחיד במינו — אַ צווייטע אַזאַ שטאָט איז נישט געווען בנמצא אין גאַנץ פוילן, ווייל זי האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ קאָמבינאַציע פון אַ קליינער ייִדישער שטאָט מיט גרויסשטאָטישע שטריכן. דאָס האָט איר געגעבן אַ שם נישט נאָר אין פוילן, נאָר ווייט איבער אירע גרענעצן.

די גרויסשטאָטישע שטריכן האָט מעזריטש געהאַט אַ דאַנק איר חזיר־האָר־אינדוסטריע, גאַרבעריי און פוטערוואַרג־האַנדל. פון וואַנען איז געקומען קיין מעזריטש אַזאַ אייגנאַרטיקע אינדוסטריע ווי חזיר־האָר־אויסאַרבעטונג — אַ פּראָדוקט וואָס איז לגמרי נישט ייִדיש — האָט געפעלפט אַלע עקאָנאָמישע און סאָציאַלע פאָרשער, וואָס האָבן געוואָלט דערגיין דעם מקור פון דער אינדוסטריע אין אַ שטאָט, וואָס, אין פלוג גענומען, האָט גאָרנישט געהאַט קיין ספּעציפישס, וואָס זאָל גורם זיין צו דער אַנטשטייונג פון אָט דער אינדוסטריע.

מיט אַ 40 יאָר צוריק האָט אויך דער מחבר פון דעם אַרטיקל זיך געמוחט איבער דעם סודותדיקן אָנהייב פון דער אינדוסטריע בעת ער האָט געשריבן אַ דיפּלאָם־אַרבעט אויף דער האַנדלס־אַקאַדעמיע אין וואַרשע. נאָך לאַנגע און מיזאַמע פאָרשונגען איז ער געקומען צו דער מסקנה, אַז דער אָנהייב פון דער אינדוסטריע איז גאָרנישט אַזוי אַלט ווי מ׳האָט געגלויבט. וואָרשיינלעך איז די אינדוסטריע אַנטשטאַנען ביים אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט ווען אין מערב האָט זיך אָנגעהויבן די מעכאַנישע מאַסן־פּראָדוקציע אַנשטאָט האַנטווערקעריי אַ דאַנק דער רעוואָלוציע אין דער טעכניק און דעם אויפקום פון דעם בירגערלעכן קלאַס אויף די חורבות פון דעם פעאָדאַלן סיסטעם. די מאַסן־פּראָדוקציע האָט זיך גענויטיקט אין פאַרשידענע באַרשטן, פאַר וועלכע די חזיר־האָר איז געווען דער פּאַסיקער פּראָדוקט.

אויף די מערק אין מערב איז אין יענער צייט אויך אַנטשטאַנען אַ גרעסערע נאָכפראַגע אויף פוטערוואַרג, אויף וואָס דער אויפגעקומענער בירגערלעכער שיכט האָט זיך געקאָנט פאַרגינען. די ייִדישע פוטערוואַרג־סוחרים פון פוילן, וועלכע פלעגן קומען זינט יאָרן אויף די מערק אין לייפּציג און אין אַנדערע גרויסע מערב־שטעט, האָבן באַמערקט די גרעסערע נאָכפראַגע אויף אויסגעאַרבעטע חזיר־האָר און זיי האָבן אָנגעהויבן ברענגען מיט זיך צו ביסלעך דעם פּראָדוקט אויף די מערק.

דאָס גיט אונדז אָן ענטפער אויף דער פראַגע ווען די מאַסן־אויסאַרבעטונג פון חזיר־האָר איז אַנטשטאַנען און צוליב וואָס, אָבער עס בלייבט נאָך אַלץ אָפן די קשיא — פאַר וואָס דווקא אין מעזריטש ?

דעם ענטפער דערויף באַקומען מיר ווען מיר שטודירן גענוי די מאַפּע פון פוילן אין יענער צייט. ווי באַקאַנט, האָבן אין יאָר 1795 פּרייסן, עסטרייך און רוסלאַנד צעטיילט ענדגילטיק פוילן צווישן זיך. נאָך דעם ווי נאַפּאָלעאָן האָט פאַרנומען דעם שטח פון אַמאָליקן פוילן, באַקעמפנדיק די דריי פריִער דערמאָנטע גרויסמאַכטן, האָט ער געשאַפן אין 1807 דאָס וואַרשעווער פירשטנטום, וואָס איז שפּעטער, נאָך נאַפּאָלעאָנס פאַלן, אין 1815 פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פּויליש קיניגרייך, וואָס איז פאַקטיש געווען אַ טייל פון דער רוסישער אימפּעריע, מיט געוויסע אויטאָנאָמע רעכט. עס האָט אָבער עקזיסטירט אַ צאָלגרענעץ צווישן דעם פּוילישן קיניגרייך און רוסלאַנד, און אָט די גרענעץ איז דורכגעגאַנגען האַרט לעבן מעזריטש.

די חזיר־האָר, וואָס זענען געקומען הויפּטזאַכלעך פון רוסלאַנד, זענען אַריינ־געשמוגלט געוואָרן אין פּוילישן קיניגרייך דורך מעזריטש. היות דאָ איז געווען די ערשטע סטאַציע וווּהין די סחורה איז אַריינגעקומען, פלעגט עס ווערן דאָ איבערגעקויפט, סאָרטירט און שפּעטער אויך באַאַרבעט. די פוטערוואַרג־סוחרים, וואָס פלעגן דאָ קויפן די אַריינגעשמוגלטע פעלעכלעך, האָבן מיט דער צייט זיך אָנגעהויבן צו פאַרנעמען אויך מיט אויסאַרבעטן חזיר־האָר. אַזוי, צום ביישפּיל, האָט דער זיידע פון דעם שרייבער פון די שורות, משה מיכל בראָמבערג און זיין פרוי, אויפגעשטעלט אַחוץ אַ גרויס וואַרנהויז פון פעלצוואַרג, אויך אַ גרויסע פאַבריק פון חזיר־האָר און פלעגן שיקן סיי דאָס פעלצוואַרג, סיי די אויסגעאַרבעטע חזיר־האָר קיין לייפּציג אויף די ירידים.

די אויסאַרבעטונג פון חזיר־האָר איז אָנגעגאַנגען אויך אין אַנדערע ייִדישע שטעט און שטעטלעך לענג־אויס דער צאָל־גרענעץ. חזיר־האָר פלעגט אויסגע־אַרבעט ווערן אין טרעסטענע, ביאַליסטאָק, טיקאָצין, קנישין, ווי אויך אין ווילנע. אַ וויכטיקער פונקט פאַר אויסאַרבעטן חזיר־האָר איז אויך געווען די שטאָט בראָדי און די אומגעגנט, וואָס איז געלעגן אויף דער עסטרייכישער זייט, האַרט ביי דער גרענעץ פון רוסלאַנד און איז געווען דאָס ערשטע אָרט וווּהין די אַריינ־געשמוגלטע חזיר־האָר פלעגן אַריינגעבראַכט ווערן.

פון די אַלע צענטערס איז מעזריטש געווען דער וויכטיקסטער. אין די דריי־סיקער יאָרן, פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, פלעגט מעזריטש עקספּאָרטירן 80 ביז 90 פּראָצענט פון דער גאַנצער אויסגעאַרבעטער חזיר־האָר אין פּוילן, וואָס איז געגאַנגען אויף עקספּאָרט.

מעזריטש האָט עקספּאָרטירט חזיר־האָר אין עטלעכע און צוואַנציק לענדער. דער עקספּאָרט איז געגאַנגען הויפּטזאַכלעך קיין דייטשלאַנד, וואָס איז געווען דער טראַדיציאָנעלער אָפּנעמער פון דער סחורה זינטן אָנהייב פון 19טן יאָרהונ־

דערט. זינט 1934 איז דער עקספּאָרט קיין דייטשלאַנד באַדייטנדיק פאַרקלענערט געוואָרן און זיין אָרט האָט פאַרנומען ענגלאַנד און אַמעריקע.

אין די דרייסיקער יאָרן האָבן אין מעזריטש עקזיסטירט אַרום 200 רעגיסט־רירטע וואַרשטאַטן, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט חזיר־האָר. די מערהייט פון זיי האָט באַשעפטיקט בלויז אַ קליינע צאָל אַרבעטער, אייניקע האָבן באַשעפטיקט צו טעלעכע צענדליק אַרבעטער.

מעזריטשער בערשטער ביי דער אַרבעט

פון רעכטס: אריה כ"ץ, סאַנע עפּשטיין, יעקב מושינסקי, אלתר סקוואַרנע, דוד ציטריניאַק, אשר ווישניע

חוץ די רעגיסטרירטע וואַרשטאַטן, האָבן אין מעזריטש עקזיסטירט אַ היפּשע צאָל אומלעגאַלע וואַרשטאַטן, וואָס זענען נישט געווען בכוח צו צאָלן שטייערן און פלעגן אַרבעטן „אומלעגאַל". עס ווערט אָנגענומען, אַז צווישן די צוויי וועלט־מלחמות זענען געווען באַשעפטיקט אין מעזריטש ביים אויסאַרבעטן און ביים מסחר פון חזיר־האָר אַרום צוויי טויזנט מענטשן. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט געלייגט אַ חותם אויף דער גאַנצער שטאָט און באַשטימט איר עקאָנאָמישן און סאָציאַלן כאַראַקטער.

די פּראָדוקציע פון חזיר־האָר אין מעזריטש איז נישט געווען מעכאַניזירט. די עטלעכע פּרוּוון פון אייניקע מעזריטשער פאַבריקאַנטן צו מעכאַניזירן טיילווייז די באַאַרבעטונג פון חזיר־האָר האָבן זיך נישט איינגעגעבן.

אייניקע פאַבריקאַנטן און סוחרים פון חזיר־האָר האָבן געמאַכט גרויסע פאַרמעגנס. אַלץ איז געווען געווענדט פון דער נאָכפראַגע אויף די אויסלענדישע מערק. די פאַבריקאַנטן און סוחרים, וואָס האָבן געקאָנט אויסנוצן די גוטע קאָנ־יונקטור אין אויסלאַנד, זענען שנעל רייך געוואָרן.

די מערהייט פון די אייגנטימער פון די חזיר־האָר־וואַרשטאַטן האָבן געלעבט אַ באַשיידן לעבן. זיי פלעגן פאַרקויפן מערסטנטייל זייערע אויסאַרבעטונגען צו סוחרים־עקספּאָרטערן, וועלכע האָבן גאַנץ אָפט אויסגענוצט די שווערע לאַגע פון די וואַרשטאַט־אייגנטימער, צאָלן זיי נידעריקע פרייזן פאַר דער אויסגעאַרבעטער סחורה און עקספּאָרטירן זי קיין אויסלאַנד בעת די קאָניונקטור איז געווען אַ גינסטיקע. גאָר אַן אָרעם לעבן האָבן געהאַט די קליינע אומלעגאַלע וואַרשטאַטן־אייגנטימער, וואָס פלעגן אַרבעטן הויפּטזאַכלעך מיט די משפחה־מיטגלידער, גאַנץ אָפט אין זייערע פּריוואַטע וווינונגען. זיי זענען געווען מערסטנטייל כאַלופּ־ניקעס, וואָס פלעגן אַרויסנעמען סחורה ביי יענעם צו באַאַרבעטן.

די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן געמאַכט פּילצאָליקע פּרוּוון אַרויסנעמען די פּראָדוקציע פון חזיר־האָר פון יידישע הענט. אַזוי איז געמאַכט געוואָרן אַ פּרווו איינצושטעלן אין 1930 אין זאַמאָשטש אַ גרויסע מעכאַניזירטע פאַבריק פון רייניקן און אויסאַרבעטן חזיר־האָר. די מאַשינען זענען געבראַכט געוואָרן פון אויסלאַנד. אָבער אין 1932 האָט די געזעלשאַפט באַנקראָטירט און די פאַבריק איז געשלאָסן געוואָרן. אין משך פון די צוויי יאָר, וואָס די פאַבריק האָט עקזיסטירט, האָט זי אויך נישט געאַרבעט סיסטעמאַטיש און איז געווען געצוווּנגען צו זיין פאַרמאַכט אין משך פון מערערע מאָנאַטן. זי האָט נישט געקאָנט קאָנקורירן מיט די מעזריטשער פּראָדוצענטן.

די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן אויך געפּרוווט איינצופירן איין פאַרקויף־שטעלע, דורך וועלכער די גאַנצע עקספּאָרטירטע חזיר־האָר זאָל דורכגיין. אָפיציעל האָט עס געהייסן, אַז די שטעלע האָט געדאַרפט העלפן די פאַבריקאַנטן און סוחרים פון חזיר־האָר מיט קרעדיטן און מיט באַקומען בעסערע פּרייזן פאַר דער עקספּאָרטירטער סחורה. די יידישע חזיר־האָר־פּראָדוצענטן האָבן זיך באַ־צויגן צו דעם פּראָיעקט מיט חשד ווי אַ פּרווו אַרויסצונעמען די אינדוסטריע פון די יידישע הענט און האָבן זיך אָפּגעזאָגט מיטצואַרבעטן מיט איר. אין רעזולטאַט איז די פאַרקויף־שטעלע נישט צושטאַנדגעקומען.

אין די דרייסיקער יאָרן איז געלונגען די מאַכט־אָרגאַנען איינצופירן אַ רעגלאַמענטאַציע פון חזיר־האָר־עקספּאָרט. זיי האָבן אַרויפגעלייגט אַן אָפּצאָל אויף אַרויסגעפירטע נישט־באַאַרבעטע חזיר־האָר. בלויז באַאַרבעטע חזיר־האָר לויט אַ באַשטימטן סטאַנדאַרט איז געווען פריי פון אָפּצאָל. אַזוי אַרום האָט יעדע פּאַס מיט באַאַרבעטער חזיר־האָר, פאַרן פאַרלאָזן דאָס לאַנד, געמוזט האָבן אַ באַשטעטיקונג דורך אַ קאָנטראָלער פון האַנדלס־קאַמער, אַז עס אַנטשפּרעכט די באַדינגונגען פון דער רעגלאַמענטאַציע און איז פריי פון אַרויספיר־אָפּצאָל.

אַ שווערן קאַמף האָבן די מעזריטשער חזיר־האָר־פּראָדוצענטן געדאַרפט

פירן מיט דער פיסקאַלער מאַכט, וואָס פלעגט אַרויפלייגן אויף זיי גרויסע שטייערן. דאָס האָט דערפירט צום סוף צו דער אַנטשטייונג פון אַ ריי פראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון, און הגם די קאָאָפּעראַטיוון זענען געווען פּאַקטיש פיקטיווע און דער שטייער־אַמט האָט וועגן דעם געוווּסט, האָט ער אָבער ניש געהאַט געענוג באַווייזן צו מאַכן זיי בטל און באַשטייערן די מיטגלידער ווי פּריוואַטע אייגנטימער.

אַזוי האָבן די מעזריטשער חזיר־האָר־פאַבריקאַנטן און סוחרים געפירט אַ כסדרדיקן קאַמף מיט די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען, כדי אויפצוהאַלטן זייערע פּרנסה־קוואַלן און זיי האָבן דעם קאַמף געוווּנען.

מיר האָבן פאַרבייגייענדיק דערמאָנט, אַז מעזריטש איז געווען אויך אַ צענטער פון רויכוואַרג־מסחר, וואָס האָט וואָרשיינלעך עקזיסטירט איידער מ'האָט דאָרט אָנגעהויבן צו באַאַרבעטן חזיר־האָר. רויכוואַרג איז געווען אַ פּראָדוקט, אויף וועלכן די נאָכפראַגע אויף די אויסלענדישע מערק איז געווען זינט יאָר־הונדערטער, הגם נישט אין דער זעלבער מאָס ווי אין 19טן און 20סטן יאָר־הונדערט.

ביי דעם רויכוואַרג־מסחר זענען געווען באַשעפטיקט צווישן די צוויי וועלט־מלחמות עטלעכע הונדערט פּערזאָן. פיל פון זיי פלעגן פאָרן איבער די מזרח־געביטן פון פּוילן איינצוקויפן די פעלעכלעך און שפּעטער זיי פאַרקויפט צו די סוחרים, וואָס פלעגן זיי עקספּאָרטירן קיין אויסלאַנד.

די דריטע בראַנזשע, וואָס איז אין אַ געוויסער מאָס געווען פאַרבונדן מיט דער חזיר־האָר־אויסאַרבעטונג און מיט דעם פעלצוואַרג־האַנדל, איז געווען גאַר־בערייַ, וואָס האָט וואָרשיינלעך זיך אויך אַנטוויקלט אין 19טן יאָרהונדערט און האָט ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה באַשעפטיקט עטלעכע הונדערט מענטשן. די גאַרבעריי־פאַבריקאַנטן פלעגן אויסאַרבעטן ווייכע לעדער און פעלצן, אָבער די אָפּזאַץ־מערק פאַר זיי זענען נישט געווען אין מערב, נאָר אין טיף רוסלאַנד. דאָס האָט געחתמעט דעם גורל פון דער אינדוסטריע, ווייל נאָך דעם ווי עס איז אַנטשטאַנען אַן אומאָפּהענגיק פּוילן און די גרענעץ מיט רוסלאַנד איז געוואָרן הערמעטיש פאַרמאַכט, האָבן די גאַרבעריי־אייגנטימער פאַרלוירן זייערע מערק און די אינדוסטריע איז שטאַרק איינגעשרומפּן געוואָרן.

2

די אַרבעטער־באַוועגונג, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער חזיר־האָר־אויסאַר־בעטונג אין מעזריטש, האָט אַ רייכע און לאַנגע געשיכטע, וואָס ציט זיך פון די 90ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. אין 1898 איז געשאַפן געוואָרן דער „בערשטער־בונד" אין לאַנד־מאַסשטאַב, וועלכער האָט אויסגעקעמפט בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען און לוינען פאַר די בערשטער־אַרבעטער. אין דעם יאָר 1906 ווערט אויסגעקעמפט דער 8־שעהדיקער אַרבעטסטאָג אין דער בערשטער־אינדוסטריע.

דאָך האָבן די בערשטער נישט געלעבט אין גאָר גוטע באַדינגונגען אַפילו אין דער צייט צווישן די צוויי וועלט־מלחמות. אַן אויספאָרשונג, וואָס דער מחבר פון די שורות האָט דורכגעפירט ביי די מעזריטשער בערשטער־אַרבעטער אין די 30ער יאָרן, האָט געוויזן, אַז זייער לעבנס־סטאַנדאַרט איז נישט קיין געהויבענער. זייערע לוינען זענען געווען פון 10 זלאָטעס אַ וואָך פאַר יונגטלעכע און ווייניק קוואַליפיצירטע אַרבעטער ביז 45 זלאָטעס פאַר הויך־קוואַליפיצירטע פאַכלייט. דורכשניטלעך פלעגט אַ בערשטער־אַרבעטער פאַרדינען 20 זלאָטעס אַ וואָך. די אַרבעטסוואָך פלעגט דויערן 45 שעה. דערצו האָבן די בערשטער־אַרבעטער געאַרבעט בלויז אין סעזאָן, וואָס איז געווען געווענדט פון דער קאָניונקטור אויף די אויסלענדישע מערק, אין בעסטן פאַל 10 מאָנאַטן אין יאָר. דעריבער האָבן די בערשטער געדאַרפט שפּאָרן פון זייערע געהאַלטן עס זאָל זיי סטייען פאַרן גאַנצן יאָר. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז די בערשטער האָבן זעלטן געגעסן פלייש אין מיטן דער וואָך. מערסטן טייל פלעגן זיי עסן פלייש בלויז אין די שבתים בעת אין די אַנדערע טעג פלעגן זיי זיך באַנוגענען מיט „פאָסטנע" עסנס. די סיבה פון דעם דאַרף מען וואַרשיינלעך זוכן אין דעם אַלגעמיינעם נידעריקן לעבנס־ניוואָ אין פאַרמלחמהדיקן פוילן.

די בערשטער האָבן אָפט געליטן פון לונגען און האַרץ־קראַנקייטן, אַסטמע אאַז"וו, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט זייערע אַרבעטס־באַדינגונגען, לעבנס־סטאַנדאַרט און שלעכטע וווינונגען.

3

די גרויסע צאָל בערשטער־אַרבעטער, וואָס מעזריטש האָט פאַרמאָגט, זייער לאַנגע געשיכטע פון פּראָפעסיאָנעלן און רעוואָלוציאָנערן קאַמף, האָבן געלייגט אַ חותם אויף דעם סאָציאַלן, פּאָליטישן און קולטורעלן לעבן פון דער גאַנצער שטאָט צווישן די צוויי וועלט־מלחמות.

עס איז דאָן געווען די צייט פון שטורעם־און דראַנג־פּעריאָד אין יידישן לעבן אין פוילן, און דאָס האָט באַקומען אַ שטאַרקערן אָפּקלאַנג אין מעזריטש ווי אין אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך, וועלכע האָבן נישט געהאַט אַזאַ גרויסע אַרבעטערשאַפט ווי מעזריטש. אין דער הינזיכט האָט מעזריטש זיך געקאָנט פאַרגלייכן מיט די גרויסע יידישע שטעט אין פוילן, ווו דאָס באַנייטע יידישע לעבן האָט פּולסירט מיט אַ שטאַרקן טעמפּאָ און פאַרמאָגט אַ וווּנדערבאַרע פיל־פאַרביקייט.

די בערשטער־אַרבעטער און די אַרבעטער פון אַנדערע פאַכן זענען געווען אָרגאַניזירט אין פאַרשידענע פאַראייניגען און האָבן געהערט צו פאַרשידענע קלובן און פאַרטייען. זיי האָבן אַלע געפירט אַן אינטענסיווע פּאָליטישע און קולטור־טעטיקייט און קאָנקורירט צווישן זיך. יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס אָדער שבת פלעגן פאָרקומען אין פאַרשידענע לאָקאַלן לעקציעס, קעסטל־אָוונטן, זעלבסט־בילדונגס־קרייזן אאַז"וו. יעדע באַוועגונג האָט זיך באַמיט צו ברענגען די בעסטע לעקטאָרן.

יעדע באַוועגונג האָט געהאַט איר אייגענע ביבליאָטעק. יידישע טעאַטער־אונטער־נעמונגען, צי פון פּראָפעסיאָנעלע אַרטיסטן, וואָס פלעגן קומען אָפט קיין מעזריטש, צי פון אייגענע אַמאַטאָרן־גרופּעס, האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג, אויב זיי זענען געשטאַנען אויף אַ געהעריקער הייך.

מעזריטש האָט געאָטעמט מיט אַ פולבלוטיק יידיש לעבן, וואָס האָט אַרומגענומען הן די רעליגיעזע יידן, הן די וועלטלעכע. דאָס פּאָליטישע לעבן האָט זיך גרופּירט אַרום די פאַרשידענע ציוניסטישע ריכטונגען, „בונד" און קאָמוניסטן. יעדע באַוועגונג האָט געטאָן אַן אַרבעט אויף איר געביט, נישט זעלטן מיט קעגנזייטיקע באַשולדיקונגען און שטרייטן.

צוליב די ספּעציעלע באַדינגונגען, אין וועלכע די יידן האָבן זיך געפונען אין האַלב־פאַשיסטישן פאַרמלחמהדיקן פּוילן, איז די ראַדיקאַליזירונג פון די יידישע מאַסן געווען אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. אַפילו יוגנטלעכע פון בירגערלעכע היימען האָבן אָפט געהערט צו לינקע קלובן און פּאַרטייען, צווישן זיי אַ היפּש ביסל פון דער אינטעליגענץ. זיי זענען אַפילו געווען אָפט די פירער פון אָט די קלובן און פּאַרטייען. אַזוי איז אויך געווען אין מעזריטש, ווו אייניקע סטודענטן און גראַדויִרטע פון די אוניווערסיטעטן זענען געקומען אין די קלובן און געלערנט מיט די אַרבעטער די מאַרקסיסטישע תורה.

דאָס דאָזיקע פולבלוטיקע און פילפאַרביקע יידיש לעבן אין אונדזער שטאָט איז געבליבן לעבן בלויז אין אונדזער זכרון און וועט איבערגיין צו די ווייטערדיקע יידישע דורות ווי אַ הערלעך בלאַט אין אונדזער אַלטער געשיכטע.

אברהם בלושטיין/רמת־גן

פראָפעסיאָנעלע פאַראייִנען אין מעזריטש און דער קאַמף פאַר פאַרטיישער העגעמאָניע

מיר קענען מיט רעכט, ווי אויך מיט שטאָלץ, זאָגן, אַז מעזריטש איז געווען איינע פון די ערשטע, ווי אויך פון די איינצלנע, פּראָווינץ־שטעט, וואָס האָט פאַרמאָגט אַן אָרגאַניזירטע פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג שוין אין לעצטן פערטל פונעם 19טן יאָרהונדערט. אין דער ליטעראַטור וועגן די קאַמפן פון די אַרבעטער פאַר פאַרבעסערן זייערע אַרבעטס־באַדינגונגען, פאַרנעמט מעזריטש אַ בכבודיקן פּלאַץ.

דער כאַראַקטער פון די קאַמפן איז געווען מער אַן עקאָנאָמישער, באַזונ־דערס אין דער ערשטער תקופה, כאָטש די צאַרישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן געזען אין יעדער אָרגאַניזירטער אַרבעטער־אַקציע אַ פּאָליטישן טאַט.

לכתחילה איז דער קאַמף געפירט געוואָרן פאַר אָפּשאַפן דעם אַקאָרד־סיסטעם און קעגן די אַזוי גערופענע פאַרמיטלער. די פאַרמיטלער האָבן אָנגע־נומען די אַרבעט ביים פאַבריקאַנט אויפן פּוד און זיי האָבן באַצאָלט דעם לוין די אַרבעטער. דער אַרבעטס־טאָג האָט איבערהויפּט נישט געהאַט קיין גרענעץ; אויך שבת־צו־נאַכטס האָט מען אָנגעהויבן אַרבעטן באַלד נאָך הבדלה. דאָס אויסקעמפן דעם 12־שעהדיקן אַרבעטסטאָג איז דאַן שוין געווען אַ גרויסע דערגרייכונג.

אין יענער תקופה איז די בערשטערײַ־אינדוסטריע געווען פאַרשפּרייט אין אַ סך שטעט פונעם צאַרישן רוסלאַנד, באַזונדערס אין קאָוונע, ווילנע, וואָלקאָוויסק, מינסק, מעזריטש. די דערמאָנטע שטעט האָבן שוין דאַן געשאַפן אַ פאַך־צענטראַלע, וועלכע האָט זיך געטראָפן עטלעכע מאָל אין יאָר, כדי צו באַהאַנדלען געמיינזאַמע ענינים און טראַכטן, ווי אַזוי צו דערגרייכן בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען.

דער צענטער איז געווען אין ווילנע. די ערשטע קאָנפערענץ איז דאָרט פאָרגעקומען אין יאָר 1895. אין אַ קורצער צייט שפּעטער הייבט אָן דערשיינען דער אַרבעטער־אָרגאַן אין יידיש „דער וועקער", אַרויסגעגעבן דורך דער בערשטער־און גאַרבער־צענטראַלע. די איינציקע פאַכן אין יענער תקופה, וואָס זענען געווען אָרגאַניזירט אין אַ צענטראַלן מאַסשטאַב, זענען געווען די בערשטער און גאַרבער. אַלע אַנדערע פאַכן האָבן געהאַט בלויז לאָקאַלע פאַראייִנען.

מיטן פּראָקלאַמירן דורכן צאַר דעם באַרימטן מאַניפעסט, אין 1905, האָבן די פאַראייִנען אָנגעהויבן פירן אַ האַלב־לעגאַלע פּאָליטישע טעטיקייט. בראש פון דער אַרבעט איז געשטאַנען אויף דער יידישער גאַס דער „בונד". אויך

אַ געוויסער טייל פון דער שטודירנדיקער יוגנט האָט אַרויסגעוויזן סימפּאַטיע און אַפילו גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער אַרבעט. זיי האָבן געפירט אַן אויפקלערונג־אַרבעט צווישן די אַרבעטער־מאַסן.

אין מעזריטש, ווי אין אַ סך אַנדערע שטעט, האָט דער רעליגיעזער מאָמענט צוזאַמענגעשטויסן זיך מיטן קאַמף פון די אַרבעטער פאַר בעסערע באַדינגונגען. אַ סך רעליגיעזע ייִדן זענען געווען באַשעפטיקט ווי פאַבריק־אַרבעטער, און די רעליגיעזע מנהיגים האָבן זיך קעגנגעשטעלט יעדן פּרווו פון קאַמף, אַפילו אַ ריין עקאָנאָמישן. אַזוי ווערט דערציילט, אַז דער רב שאַפּיראָ האָט פונאַנדער־געהאַנגען מעלדונגען אין די שולן, אַז מען זאָל זיך קעגנשטעלן די „בונטאָווש־טשיקעס".

אין דער דאָזיקער קורצער אַרבעט ווילן מיר בעיקר דערציילן וועגן דעם קאַמף פאַר פּאַרטייִישער העגעמאָניע אין די פּראָפ. פאַראיינען אין מעזריטש צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

דער צווישן־פּאַרטייִשער געראַנגל צו באַהערשן פּאָליטיש די פּראָפ. פאַר־איינען אין מעזריטש האָט זיך צעפּלאַקערט צוזאַמען מיטן אַנטשטיין פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, ווען פּוילן האָט באַקומען זעלבשטענדיקייט.

נאָך דער מלחמה, באַלד ווי עס איז אַנטשטאַנען די פּוילישע זעלבּ־שטענדיקע רעפּובליק, האָבן זיך אויסגעפאָרמירט אויף דער ייִדישער אַרבעטער־גאַס 2 פּאָליטישע כּחות: דער „בונד" און די קאָמוניסטן. אַלע אַנדערע פּאָליטישע גרופּירונגען, וואָס זענען געווען טעטיק ביז דער מלחמה, זענען פאַרשוווּנדן.

דער געראַנגל פאַר העגעמאָניע האָט אָנגענומען אַ שאַרפן כאַראַקטער. דער „בונד" האָט פאַר יעדן פּרייז געוואָלט דערהאַלטן די פּאָזיציעס, דאַקעגן די קאָמוניסטן, שעפּנדיק זייער כּוח פון דער רוסישער רעוואָלוציע, האָבן פאַר יעדן פּרייז געוואָלט ברעכן די בונדישע פעסטונג.

ביידע פּאַרטייען זענען מיטן פולן ברען צוגעטראָטן אָרגאַניזירן די פּראָפ. פאַראיינען, וועלכע זענען געווען פולשטענדיק פּאַראַליזירט אין די לאַנגע מלחמה־יאָרן.

די אָרגאַניזאַטאָרן פונעם בערשטער־פאַראיין זענען געווען באַוווּסטע קעמפער נאָך פון דער פאַר מלחמה־עפּאָכע, ווי: סאַנע שערשניידער, יאַנקל באָקסענבוים, יאַנקל טוגענדער, שלום פרידמאַן (בראַקער), שוילע איידעלשטיין, לייזער גרינבוים, מאָטל אייזענשטיין א"אַ.

יאַנקל טוגענדער איז געווען דער ערשטער סעקרעטאַר. דער פאַראיין־לאָקאַל האָט זיך געפונען ביי מרדכי ווישניע (לעפּ) אויף דער לובלינער גאַס, די תּקופה איז געווען די שענסטע אינעם לעבן פון דער אַרבעטער־באַוועגונג.

ביים פאַראיין האָט זיך אויך אָרגאַניזירט אַ יוגנט־סעקציע, וועלכע האָט געהאַט איר אייגענע פאַרוואַלטונג. צו דער פאַרוואַלטונג האָבן געהערט: מיכל

עפעלזאַפּט, שלמה אָקסענהאָרן, יאַנקל בערעזאָווסקי, שלמה רויטשטיין, יאַנקל קאַווע, מרדכי העקאָוס א״אַ.

אין יעדער זיצונג האָט זיך באַטייליקט אַ פאָרשטייער פון דער הויפּט־פאַרוואַלטונג.

עס זענען אויך געווען פּרווון און באַמיִונגען פון די פּועלי ציון צו שאַפן אַ פראַקציע. אין די שפּעטע 30ער, שוין נאָענט פאַר דער מלחמה, האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע בערשטער־אַרבעטער אין אַ קאָלעקטיוו מיטן ציל עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל און דאָרט שאַפן אַ קאָאָפּעראַטיוו. צוליבן אויסברוך פון דער מלחמה איז דער פּלאַן נישט צו שטאַנד געקומען.

אַן אינטערעסאַנט קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון די מעזריטשער בערש־טער־פאַראיינען, איז דאָס אַנטשטיין פון די 2 קאָאָפּעראַטיוון.

אין מיטן די 20ער יאָרן האָט די בונדישע צענטראַלע אָרגאַניזירט אין מעזריטש אַ בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו, אין וועלכן עטלעכע צענדליק פאַכלייט זענען געווען באַשעפטיקט. כמעט אין דער זעלבער תקופה האָבן אויך די קאָמוניסטן אָרגאַניזירט אַ קאָאָפּעראַטיוו.

ליידער האָט דאָס לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. צו קאָמפּליצירט איז געווען דאָס פאַך פון דער געשעפטלעכער זייט. מיט גרויסע שוועריקייטן האָבן זיי זיך אָנגעטראָפן ביים איינקויפן דעם רוימאַטעריאַל, און מיט נאָך גרעסערע — ביים פאַרקויפן די פאַרטיקע פּראָדוקציע. די עקספּאָרטערן האָבן דיקטירט דעם פּרייז, מען איז פּשוט געווען אָפּהענגיק פון זייער חסד.

אויך די קרעדיט־שוועריקייטן האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל. מען האָט געדאַרפט האָבן מיטלען דורכצוהאַלטן. דאַקעגן האָבן נישט געפעלט קיין אינערלעכע רייסערייען און קעגנזייטיקע באַשולדיקונגען. דאָס קאָן געזאָגט ווערן אויףביידע דערמאָנטע קאָאָפּעראַטיוון.

בראש פונעם קאָמוניסטישן קאָאָפּעראַטיוו איז געשטאַנען אַ פעִיקער מענטש, אָבער נישט קיין פאַכמאַן. דאָס איז געווען קאָמיעניעצקי, מאָטל פּייערמאַנס אַ שוואָגער, דער פאַך־און האַנדלס־פירער איז געווען איטשע דישעל.

אין דער אָנפירונג פון בונדישן קאָאָפּעראַטיוו זענען אויסער די בונדישע פירער שוילע איידעלשטיין, מאָטל אייזנשטיין, בערל ווערניצקי, אויך געווען די אומפּאַרטייִשע חברים אייזיק העכטמאַן און משה מיכל חייט. אָט די צוויי חברים זענען אויך געשיקט געוואָרן אין אַ דעלעגאַציע קיין אַמעריקע צו די מעזריטשער. דער ציל פון זייער שליחות איז געווען צו באַקומען הילף אויפצוהאַלטן דעם קאָאָפּעראַטיוו. די הילף האָט זיך געדאַרפט אויסדריקן אין צונויפזאַמלען די אָפּפאַלן אין די אַמעריקאַנער בערשטער־פאַבריקן און דאָס איבערשיקן קיין מעזריטש איבערצואַרבעטן.

עס איז אגב ווערט צו באַמערקן, אַז אויף דעם וועג זענען געגאַנגען די עטלעכע צענדליק לעבן־געבליבענע מעזריטשער בערשטער, וואָס האָבן, קור־

מענדיק קיין ישראל אין 1948/9, אָרגאַניזירט אַ קאָאָפּעראַטיוו אונטערן נאָמען „זיפים".

ווי געזאָגט, איז מעזריטש געווען איינער פון די צענטערס פון בערשטעריי־אינדוסטריע ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. נאָך דער מלחמה איז מעזריטש געוואָרן כמעט דער איינציקער צענטער אין פוילן. אין 1923 איז אין מעזריטש פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון די בערשטער־פאַראיינען פון 11 שטעט (ביאַליסטאָק, ווילנע, טרעסטינע א"אַ). דער מצב פון געמיינזאַמער צוזאַמענאַרבעט האָט אָנגעהאַלטן ביז 1930. ווען מעזריטש איז כמעט געבליבן אַליין, האָט דער בערשטער־פאַראיין זיך אָנגעשלאָסן אין דער וואַרשעווער לעדער־צענטראַלע.

אין דער דערמאָנטער תקופה איז מאָטל אייזענשטיין געווען פאָרזיצער און בערל ווערניצקי סעקרעטאַר פונעם בערשטער־פאַראיין אין מעזריטש.

די נאָך־מלחמה־תקופה איז געווען איינע פון די שענסטע און פּראָספּערי־רנדיקסטע אין דער בראַנזשע. עס האָבן זיך אין דעם פאַך באַשעפטיקט 2/3 פון דער אַרבעטס־פעיִקער באַפעלקערונג. איבער 500 פערזאָן זענען געווען אָרגאַ־ניזירט אין די פאַראיינען. עס זענען אַנטשטאַנען פיל פאַבריקן און פאַבריקלעך. די גרעסערע פאַבריקן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פאַרטיייִשע פעסטונגען.

מיר דאַרפן דאָ דערמאָנען, אַז אַ פאַבריק מיט איבער 10 סטאַבילע אַרבעטער, ווי עס זענען געווען למשל אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה די פאַבריקן פון ווייסגלאַס, ציטרין, שטיין, פאָגאָזשעלעץ א"אַ, האָבן זיך גערעכנט פאַר ערנסטע אונטערנעמונגען, זיי האָבן אויך באַשעפטיקט פיל נישט סטאַבילע אַרבעטער, ספּעציעל פרויען, צום וואַשן און קלויבן די האָר. זייער צאָל האָט טייל מאָל איבערגעשטיגן די צאָל סטאַבילע באַשעפטיקטע.

אַנדערש האָט זיך די לאַגע פאָרגעשטעלט אין די צענדליקער קליינע פאַב־ריקלעך, ווו דער בעל־הבית האָט געאַרבעט מיט דער הילף פון זיין פרוי און קינדער און פון צייט צו צייט האָבן זיי באַשעפטיקט בלויז איינצלנע נישט סטאַ־בילע אַרבעטער.

דער גערעַנגל פאַר באַהערשן די דערמאָנטע גרעסערע אונטערנעמונגען איז געווען אַ שווערער פאַר די „לינקע". די גרעסערע פאַבריקן זענען געווען באַזעצט מיטן עלטערן דור. זיי האָבן געהאַט אַ טיפן סענטימענט פאַרן „בונד". דאַקעגן די קלענערע אַרבעטס־פּלעצער זענען באַאיינפלוסט געוואָרן פון די „לינקע" די באַדינגונגען אין די קליינע פאַבריקלעך זענען געווען אומפאַרגלייכלעך ערגערע, ווי אין די גרעסערע. דער לוין איז געווען אַ נידעריקער, די סאַניטאַרע אומגעבונג איז געווען אומדערטרעגלעך, און דער עיקר האָט די אַרבעטער געמאַטערט די צייטוויייליקייט. אָט די קליינע פאַבריקלעך פלעגן אויסאַרבעטן אַ פאַרטיקע סחורה, און ביז זיי האָבן דאָס נישט פאַרקויפט, האָבן זיי איבערגעריסן די אַרבעט, טייל מאָל — אויף לאַנגע וואָכן.

דאָס אַריינבאַקומען זיך אין איינער פון די גרעסערע פאַבריקן איז געווען

פאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן, אַן אויסנאַם איז געווען, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַ ספּעציאַליסט, אָדער ווען מען האָט זיך געניי טיקט אין אַרבעטס־הענט אַרויסצוענדיקן אַ דרינגנדיקע באַשטעלונג.

דער מצב פון סטאַבילע און נישט סטאַבילע האָט נאָך מער פאַרשאַרפט דעם אַנטאַגאָניזם צווישן די אַרבעטער. דער מצב האָט כמעט אָפּגעשפּיגלט די פּאָליטישע כוחות־פאַרהעלטענישן, דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אין די יאָרן, ווען דער בערשטער־פאַראיין איז געווען פאַראייניקט. די אַדמיניסטראַציע איז געווען אַ ריין בונדישע, די קאָמוניסטן זענען תמיד געווען אין דער אָפּאָזיציע ווי אַ מינדערהייט.

די געצאָלטע פונקציאָנאַרן זענען געווען יענקל טוגענדער, קראַמאַזש פון שעדלעץ, בערל ווערניצקי, כאַסקל שטיין, שעפּסל עקערמאַן און חיים מילער פון ווענגראָוו.

אין די יאָרן ווען עס האָט עקזיסטירט איין פאַראיין האָט זיך געפירט אַ געמיינזאַמע אַרבעט, הגם אויך באַגלייט מיט שאַרפע רייסערייען, אָבער יעדער שטרייק, און אַזעלכע זענען געווען זייער אָפט, איז געפירט געוואָרן דורך איין אָנפירונג. אַנדערש האָט דאָס אויסגעזען אין די יאָרן פון דער שפּאַלטונג, פון די 2 פאַראיינען.

דאָס פירן די טעטיקייט דורך די קאָמוניסטן אין לאָקאַל פון די לעדער־אַר־בעטער האָט געהאַט פיל שוואַכע זייטן אין פאַרגלייך מיטן עקזיסטירנדיקן לעגאַלן פאַראיין, וואָס איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער צענטראַלע. די טעטיקייט פונעם קאָמוניסטישן פאַראיין איז געפירט געוואָרן האַלב־לעגאַל, די מאַכט־אָרגאַנען האָבן נאָכגעפאָלגט יעדן שריט. די פונקציאָנאַרן שלמה יאַווערבוים און שפּעטער מישקע מינץ האָבן אַוועקגעגעבן אַ סך ענערגיע ביים זוכן אַרבעטס־פּלעצער פאַר די נישט סטאַבילע אַרבעטער, און די אַרבעטס־פּלעצער האָט מען געקענט באַקומען נאָר אין די דערמאָנטע קליינע פאַבריקלעך. עס דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז נישט איין מאָל האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן די פונקציאָנאַרן פוןביידע פאַראיינען און עס איז דערגאַנגען צו ערנסטע צוזאַמענשטויסן, שווערע געשלעגן, אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט אַרבעטער פון ביידע פאַראיינען. אַזאַ צוזאַמענשטויס האָט זיך אַ מאָל פאַרענדיקט מיט פאַרווונדעטע און אַרעסטירטע.

אין די אויבן־דערמאָנטע יאָרן האָט יעדער פאַראיין פּראָקלאַמירט סעפּעראַטע שטרייקן. פאַרשטענדלעך, אַז אַזאַ שטרייק איז פון פאָרויס געווען פאַראורטיילט אויף אַ דורכפאַל. ער האָט זיך תמיד פאַרענדיקט מיט קעגנזייטיקע באַשמוצונגען און באַשולדיקונגען. די לעצטע יאָרן, פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז ווידער געקומען צו אַ פאַרייניקונג און צוזאַמענאַרבעט. די כוחות־פאַרהעלטענישן האָבן זיך נישט געענדערט: דער „בונד״ איז געבליבן אַ מערהייט און די לינקע אין דער אָפּאָזיציע.

דער דאָמינירנדיקער אַרבעטס־כוח אין מעזריטש זענען אָן ספק געווען די בערשטער. אַלע אַנדערע פאַכן צוזאַמען, פון די נאָדל־אַרבעטער ביז די לעדער־אַרבעטער, זענען נישט געווען בכוח צו ענדערן די כוחות־פאַרהעלטענישן. אין

די דערמאָנטע פֿאַראיינען זענען די קאַמפּן פֿאַר פּאָליטישער העגעמאָניע אָנגעגאַנגען מיט דער זעלבער שאַרפֿקייט, דער כוח איז בלויז געווען אַ קלענערער.

דער נאָדל־פֿאַראיין האָט געציילט עטלעכע צענדליק חברים און געהאַט אַ פֿאַרוואַלטונג, אין וועלכער עס זענען געווען פֿאַרטרעטן ביידע פּאַרטייען מיט זייער שטאַרקע אַקטיווע כוחות, ווי יאָסל האָרן, מיכאל נוסבוים א״אַ — פֿון „בונד״, רחל מאָראוויעץ, רחל און ליובע רויזן א״אַ — פֿון די „לינקע״. די כוחות־פֿאַרהעלטענישן זענען געווען די זעלבע, וואָס ביי די בערשטער.

אַנדערש האָט אויסגעזען די לאַגע אין לעדער־פֿאַראיין, צו וועלכן עס האָבן געהערט די שוסטערס, שטעפּערס און גאַרבער־אַרבעטער. די ערשטע תקופה נאָך דער מלחמה האָבן אין דעם לעדער־פֿאַראיין דאָמינירט די גאַרבער־אַרבעטער, וועלכע זענען אין זייער מערהייט געווען בונדיסטן, אין דער אָנפֿירונג פֿונעם פֿאַראיין זענען געווען די חברים איידעלשטיין, רויזן א״אַ.

מיטן פֿאַרשטאַרקן זיך פֿון דער לינקער השפעה האָט די גאַרבער־פֿראַקציע זיך אָפּגעשפּאָלטן. אַזוי אַרום איז דער פֿאַראיין באַהערשט געוואָרן פֿולשטענדיק פֿון די „לינקע״ און אַרום אים האָבן זיך קאָנצענטרירט זייערע בעסטע כוחות, ווי אַברהם אייכנבוים, נח בראָנשטיין (פּיש), לייבל וואַלד, אַהרון פּאַקערמאַן, קאַסקעלע ראָטענבערג א״אַ. דער לעצטער איז אויך געווען עטלעכע יאָר סעקרעטאַר.

דער פֿאַראיין האָט זיך געפֿונען אין אַ לאָקאַל ביי לאהלע אפּעס אויף דער צעבראָכענער גאַס. אין דעם לאָקאַל האָט פּאַקטיש זיך קאָנצענטרירט די גאַנצע פּאָליטישע טעטיקייט פֿון די קאָמוניסטן. בלויז אינעם האָלץ־פֿאַראיין האָט עקזיסטירט אַ פּועלי־ציון־פֿראַקציע אונטער דער אָנפֿירונג פֿון ישראל מאַנעס גורפֿינקל, וועלכער איז אגב שפּעטער געוואָרן אַן אַקטיווער קאָמוניסט.

אויך דער לינקער אָפּגעשפּאָלטענער בערשטער־פֿאַראיין האָט אַ צייט לאַנג געפֿירט זיין טעטיקייט אין זעלבן לאָקאַל.

יוסף האָרן

דער „בונד" אין מעזריטש צווישן ביידע וועלט־מלחמות

אַריינפיר־שורות

נישט קיין געשיכטע און אויך נישט קיין אַפּאָלאָגעטיק איז דער מחבר פון די שורות אויסן. ווי אַן אינעוויינקסטער פון דער בונדישער באַוועגונג — פון זיין יוגנט אָן — אין זיין געבוירן־שטאָט מעזריטש, וויל ער פאַרצייכענען מאָמענטן וועגן דער יידישער אַרבעטערשאַפט, פּראָצעסן פון דערהויבונג פון יידישן מאַסן־לעבן, וואָס האָבן אויך אים, צוזאַמען מיט אַ טייל פון זיינע צייט־חברים פאָרמירט, ווי אַקטיווע מיטבאַטייליקטע צו העלפן שטאַרקן דאָס יידישע לעבן אין מעזריטש און דאָס לעבן פון אונדזער פאָלק בכלל.

וועגן מעזריטש זענען שוין דערשינען אַ ריי ביכער. וועגן בערשטער־בונד, שטרייקן פון יידישע בערשטער־אַרבעטער אין מעזריטש, פאַרצייכנט ברייט און דאָקומענטאַל סאָפיא דובנאָוו־ערליך אין איר בוך: „די געשיכטע פון בערשטער־בונד", דערשינען אין וואַרשע, אין יאָר 1937. חוץ איר האָבן נאָך אַ צאָל שרייבער — אין לויף פון צענדליקער יאָרן — געשריבן וועגן דער בונדישער באַוועגונג אין מעזריטש. דער מחבר פון די שורות, אַ מעזריטשער זינט דור־דורות, וויל זיך דעריבער טיילן, מיט דעם, וואָס ער געדענקט, האָט מיט־געלעבט, מיטגעקעמפט, גערעדט און געשריבן אין שטאָט, אין מרחקים וועגן „בונד" אין מעזריטש צווישן ביידע וועלט־מלחמות און דערמאָנען בונדישע טוערס, וואָס דאַרפן נישט פאַרגעסן ווערן.

ביים אָנהויב פון דער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914

ווען די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אויסגעבראָכן, בין איך געווען אַ יינגל פון 8 יאָר און געלערנט דעמאָלט אין חדר ביי „הערשל ברוקירער" (דימענט־שטיין, אַ ביאַלער חסיד). ביי אונדז אין געסל האָבן זיך נאָך געהערט אָפּקלאַנגען פון באַרימטן בייליס־פּראָצעס און יידישע יינגלעך פלעגן אויף די געשרייען פון פוילישע יינגלעך: בייליס, בייליס, ענטפערן מיט אַ ניגון אָט די ווערטער: „בייליס זשיע, מאַצאָך גניע", מענדל בייליס לעבט און דער גלח מאַצאָך פוילט אין תפיסה.

נאָך דעם, ווי יאַקובטשיק פון מאַגיסטראַט האָט מיט אַ גראַגער, אין מאַרק, געלאָזט וויסן, אַז די מיליטער־פליכטיקע, צוזאַמען מיט די „ראַטניקעס" ביז 40 יאָר, דאַרפן זיך צושטעלן צו די זעלנער, האָט זיך געטאָן חושך אין אַלע גאַסן. ליבע־רויזע די בעקערין פון נעבן דער תלמוד־תורה האָט געליאַרעמט, אַז זי וועט איינלייגן וועלטן, אַז איר ברודער (דער דראַזשקאַזש לאָזער פּאָטש) זאָל באַפרייט ווערן און די פיר „שוואַלבן" זיינע זאָלן נישט בלייבן קיין יתומים.

דער חזן פון דער גרויסער שול באַגאָמאָלני, האָט אויפן וואָגן אַזאַ זיפץ געטאָן, אַז פיל האָבן געוויינט פאַר צער.

אין געסל, ווו מיר האָבן דעמאָלט געוווינט, אויף לובלינער גאַס — נישט ווייט פון דער „בריק" — איז מיט אַ מאָל געוואָרן טרויעריק. ר' הערשל דער זשעלעכאָווער, וואָס האָט געאַרבעט ביים שניידער דאָמב אין אַ גאַרבאַרניע, אַ ייד אַן אביון, נאָר אַ למדן, וואָס פלעגט זיך האַלטן פאַר אַ שטיקל „העלזעער", פלעגט אין די מלחמה־טעג דערציילן וואָס ער זעט אַלץ אין די נעכט און דערביי צוגעבן, אַז ער האָט סימנים וואָס ווייזן באַשיינפערלעך, אַז די מלחמה וועט לאַנג נישט אָנהאַלטן.

שכנים פון געסל פלעגן זיך צונויפקלויבן ביי שייע משה בלעכער (ראַבי־נאָוויטש) אין גערטל, אַרום באַרנבוים און רעדן וועגן דער מלחמה. עס איז געוועזן אַ שטיקל צייט נאָך דעם, ווי אַ טייל יידישע פאַמיליעס זענען אַוועק־געפאָרן קיין רוסלאַנד. פנחס דעם בלעכערס איז געפאָרן קיין אַמעריקע און וואָווע פערלמאַן איז אַוועק קיין אַרגענטינע. יוגנט איז געוואַקסן, טייל זענען געוואָרן אַרבעטער און צוויי זענען געפאָרן לערנען אין ראַדונער ישיבה. וואָווע פערלמאַן (שרה די אלמנהס זון) איז שפּעטער געוואָרן אַן אָנגעזעענער רב און יוזעף פערלמאַן (חיים ראובנס פון די הערינג זון) איז נאָכן צוריקקומען פון ראַדון געוואָרן אַ סוחר.

אונטער דייטשער אָקופּאַציע

דאָס גאַנצע לעבן אין שטאָט האָט זיך געענדערט צום ערגערן. די בערשטער־פאַבריקן זענען געווען פאַרמאַכט און אַן חזיר־האָר איז דער רוב געווען אָן אַרבעט. אין די פרייטיקצונאַכטסן האָט מען געזען גיין איבער די שטובן נייע „הייזער־גייערינס", וועמענס מענער עס זענען אַוועק אין דער מלחמה און פרוי און קינדער הונגערן; גייט מען צונויפנעמען „שניט", בולקעס, גאַנצע און האַלבע חלות און מ'שפּייזט זיך אַ גאַנצע וואָך.

פיל זענען געגאַנגען אין די שכנותדיקע וועלדער קלויבן שוואַרצע יאַגדעס, גאַנסקעס־שוואָמען, אַנדערע זענען געגאַנגען אין די וועלדער צונויפקלייבן צווייגן, כדי צו האָבן אָפּצוקאָכן אַ ביסל גריץ. איין מאָל אַ פרייטיק צו נאַכטס ביי קבלת שבת אין בריקן־בית־מדרש, ווו מיין טאַטע פישל פאַרבער האָט געדאַוונט, האָבן מיר ייִנגלעך דערזען אַ זעלנער, וואָס האָט געהאַט אַ פאַרבונ־דענע האַנט, דורכגעשאָסן פון אַ קויל אויפן פראָנט. דער זעלנער איז געווען העשל זובערמאַן, וואָס האָט דעמאָלט געזאָגט קדיש נאָך זיין טאַטן. אין בריקן־בית־מדרש האָט דעמאָלט אויף דער מזרח־וואַנט געדאַוונט בנימין שוסטערס זון, וואָס איז געקומען צו גאַסט פון ארץ־ישראל און נישט געקאָנט צוריקפאָרן: הרב ר' יאַנקל וואַכטפויגל ז"ל (פון מאה שערים, ירושלים).

אין יענער צייט איז מיר — אין געסל ווו מיר האָבן געוווינט — דאָס ערשטע־מאָל אויסגעקומען צו הערן, אַז אַ קאָמיטעט פון „בונד" באַמיט זיך

צו לינדערן די נויט פון די הונגער־ליידנדיקע פאַמיליעס און אַז עס איז געשאַפן געוואָרן אַ ייִדישע אַרבעטער־ביבליאָטעק.

עס איז נישט אַריבער קיין יאָר, ווי די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן און מעזריטש איז אַריין אין רשות פון דער דייטשער אַרמיי. דער לויטנאַנט קוואָפּ, אַן אכזר, פלעגט פייניקן די באַפעלקערונג און פאַר אַן איבעריקן טראָט פלעגן די דייטשע פאַטרולן אַריינלאָזן אַ קויל. אַזאַ הורג איז געווען דער יונגער בחור אייזיק צוקערמאַן (זיינע אַ שוועסטער חוה רייכטאַלער־צוקערמאַן וווינט אין ישראל).

די דייטשע אָקופּאַציע האָט אָנגעהאַלטן יאָרן און די דייטשע מאַכט האָט שטאַרק געפּייניקט. ווען מ׳פלעגט דורכגיין דאָס פּלאַץ פון די ייִדישע פייער־לעשער פלעגט מען זען די געליטענע רוסישע געפאַנגענע, וואָס האָבן געבעטן אַ שטיקל ברויט. די דייטשן האָבן רעקווירירט דירות און זיך נישט געזאָרגט, וואָס די באַפעלקערונג ליידט. מיט אַ מאָל איז באַקאַנט געוואָרן, אַז דער „בונד" האָט אַרויסגעגעבן און פונאַנדערגעקלעפּט אַן אויפרוף קעגן דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט, קעגן זייער „לייבשטראָף".

אין „מעזריטשער פאָלקס־צייטונג", 1טער אָקטאָבער 1926, ווערט געבראַכט, אַז „דער רושם און טומל, וואָס דער אויפרוף האָט געמאַכט איז געווען גוואַלטיק און סודותדיק האָט מען צווישן זיך געשמועסט: ווידער דער „בונד". ווייטער ווערט אין דער איינמאָליקער אויסגאַבע „מעזריטשער פאָלקס־צייטונג (רעדאַק־טירט פון י. האָרן און י. שטיין) געבראַכט, אַז „מיטן אויסברוך פון דער דייטשער רעוואָלוציע, ווען עס קומען אָן די שטורמישע יאָרן, נעמען איבער די פּאַר־שטייער פון „בונד" אין געשטאַלט פון געשאַפענעם אַרבעטער־ראָט די גאַנצע מאַכט אין שטאָט, וועלכער נעמט אונטער אַן אַקציע צו פאַרבעסערן די לאַגע פון די אַרבעטער".

יוגנט און דערוואַקסענע נעמען ביכער אין דער אַרבעטער־ביבליאָטעק, אין דער שטאָט־ביבליאָטעק און מ׳פירט דיסקוסיעס וועגן ייִדיש און העברעיִש, אַנדערע דיסקוטירן וועגן סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל און מ׳לייענט גרופּעסווייז ביכער פון ייִדישע שרייבער און אויך איבערזעצונגען און צווישן זיי ביכער פון אויגוסט בעבעל, קאַרל קאַוטסקי א״אַ.

די רוסישע רעוואָלוציע און די ווייטערדיקע יאָרן

אין אָוונט פלעגן מיטן צוג פון וואַרשע קומען צייטונגען. אַ סך אָוונטן זענען יונגע לייט פון געסל געזעסן צוזאַמען ביי אונדז אין שטוב און געלייענט דעם „מאָמענט" אויף אַ קול און דיסקוטירט. גרויסע קעפּ, מיט אותיות ווי פויסטן, האָבן אַראָפּגעשריגן פון דער פראָנט זייט, אַז דער רוסישער צאַר האָט אַבדיקירט. אַ צווייט מאָל, אַז קערענסקי קומט צו דער מאַכט און אַנדערע ידיעות. אין אַ צייט אַרום זענען די דיסקוסיעס געווען וועגן קראָנשטאַטער אויפשטאַנד און טייל האָבן גערעדט וועגן לייבעלע בראָנשטיין (לעוו טראָצקי).

דאָס יונגוואַרג אין געסל האָט זיך צעטיילט אין מיינונגען און מ׳האָט דיס־קוטירט וועגן סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל, סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַר־טייען און וואָס עס מיינט אַזוינס סאָוויעט־רוסלאַנד. מיין עלטערער ברודער חיים, וואָס האָט שוין אַ צוויי יאָר געאַרבעט אַלס קאָמאַשנשטעפּער, האָט אָנגעהויבן ברענגען אין שטוב אַריין זשורנאַלן, ביכער און אָפּט גיין אויף צוזאַמענטרעפן. ער איז געגאַנגען אין בונדישן קלוב, אין דער טיי האַלע און אָנגעהויבן געהערן צו אַ קרייז, וואָס האָט זיך שפּעטער גערופן „יוגנט־בונד־צוקונפט״.

אַ גרופּע חברים פון יוגנט־בונד „צוקונפט״

אויפן בילד: מיכל נוסבוים, בערל ווערניצקי, יחזקאל שטיין, גאָלדע צוקערמאַן, פריידע טענענבוים, חנטשע צוקערמאַן, פייגע־צירל גרינבוים, משה טשענקי, י. האָרן, לאהטשע געליבטער און לאה גאַס.

אין אַ צייט אַרום איז געקומען צו דער יוגנט שלום הערץ פון וואַרשע (פּובליציסט און מחבר פון אַ ריי היסטאָרישע ביכער) און מ׳האָט געשאַפן די בונדישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע. די יונגע זענען דעמאָלט געווען: יאָסל קאַצמאַן, לייבל מאַנדלבלאַט, אברהם און הערשל אייכנבוים, טביה טשאַרנעבראָדע, בלומע עלנצוויג, דוד וויינבערג, חיים און יאָסל האָרן, פייגע גאָלדפאַרב, חיה ערד־פאַרב א״אַ.

אין אַ שטיקל צייט אַרום איז אויסגעפאַלן דער ערשטער מאַי און יידישע אַרבעטער האָבן דעמאָנסטרירט אין די גאַסן און אויף „אַרקעס" פלאַץ. נעבן הויף פון גראַף פאָטאָצקי, איז הינטערן פרייען הימל אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ מיטינג און דאָס וואָרט פון „יוגנט־בונד־צוקונפט" האָט געהאַלטן אברהמלע אייכנבוים, וואָס האָט אַרויסגערופן גרויס אָפּקלאַנג אין שטאָט (אין אַ צייט אַרום איז ער אַוועק צו די „לינקע"). די יוגנט האָט געלעבט אַ פּאָליטיש לעבן און דערצו פול מיט דערוואַרטונג, אַז די אַלטע רעזשימען וועלן איינפאַלן און אַז עס וועלן קומען בעסערע צייטן פאַר אַלץ און אַלעמען.

בונדיסטן, סימפּאַטיזירער פון בונד און אַרבעטס מענטשן בכלל, האָבן זיך גייסטיק און פּאָליטיש דערהויבן און עס האָבן זיך אויך געמערט אינדיווידועלע שטרעבונגען. מעזריטשער בערשטער פלעגן זיך פיין קליידן, געניסן פון עולם־הזה — ווען זיי האָבן געאַרבעט — דאָס לעבן זאָל ווערט זיין צו לעבן. דעם ווילן האָט מען מיטגענומען מיט זיך אומעטום. עס פלעגן פאָרקומען רעפעראַטן, לעקציעס, מ'האָט געשפּילט טעאַטער און די באַרימטסטע בונדישע פּערזענלעכקייטן האָבן באַזוכט מעזריטש.

אין יאָר 1905 האָט ברוך וולאַדעק גערעדט אין גרויסן בית־מדרש. נאָכן יאָר 1920, איז געקומען וולאַדימיר מעדעם, וואָס האָט געהאַלטן אַ רעפעראַט אין בערמאַנס זאַל (פון דער פען־הענטל־פאַבריק). רעפערירט האָט מעדעם אויף דער טעמע: „די יידישע אַרבעטער און די יידישע אינטעליגענץ" און אויף צו מאָרגנס איז פאָרגעקומען „אַ ליאַמע" אין „גראָסער־קלוב".

אין אַ צייט אַרום איז געקומען בייניש מיכאַלעוויטש און גערעדט אין גרויסן בית־מדרש און אין טעאַטער־זאַלן. עס זענען געקומען צו גאַסט: ה. ערליך, וויקטאָר אַלטער, יוסף לעשטשינסקי־כמורנער, יעקב פּאַט, ברוך שעפנער, דוד ניימאַרק (אריה), וויקטאָר שולמאַן, שלמה גילינסקי, גרשון זיבערט, אַרטור זיגלבוים, הערשל הימלפאַרב, ד"ר איגנאַסיאַ אַלעקסאַנדעראָוויטש א"אַ.

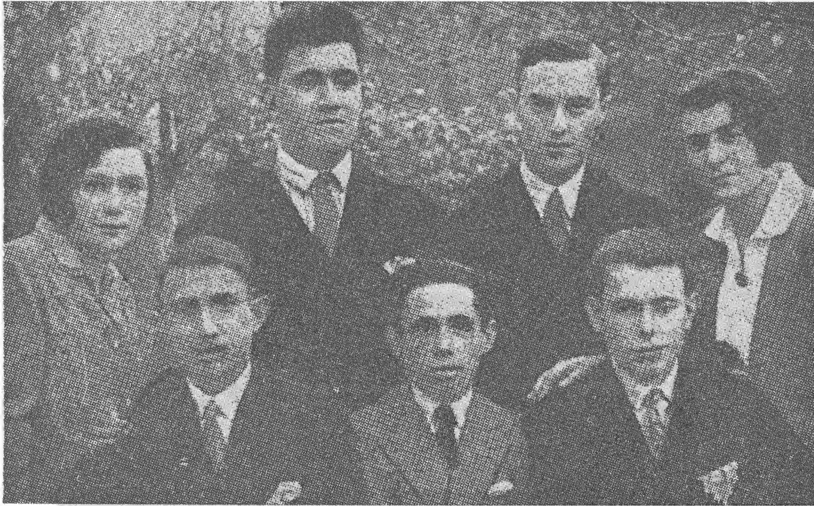
אין בערשטער־פאַריין אין באַקלייד־פאַריין, האָבן זיך באַוויזן „לינקע" גרופּעס און אין לעדער־פאַריין האָבן די „לינקע" געהאַט אַ גרויסע השפּעה. געווען איז עס נאָך דעם, ווי עס איז געשאַפן געוואָרן דער „קאָמבונד", וואָס האָט אין אַ צייט אַרום זיך אויפגעלייזט. עס דערמאָנט זיך אַ פאַרזאַמלונג פון בונדיסטן אין לאָקאַל פון בערשטער־פאַראיין, מיטן אָנטייל פון הערשל הימלפאַרב און הערשל „מעטאַלאָוויעץ" (בעקערקונץ, ער לעבט אין קאַנאַדע) און מ'האָט דיסקוטירט וועגן קאָמינטערן און מכוח די 21 איינטריט־באַדינגונגען. די מערהייט איז געווען מיט די רעכטע בונדיסטן, וואָס עס האָט פאַרטראָטן הערשל הימלפאַרב און געציילטע „לינקע" האָבן געשטימט מיט הערשל בעקערקונץ, צווישן זיי סאַנע מאָרס (שערשניידער), וואָס איז אומגעקומען אין סאָוויעט־רוסלאַנד.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן קריגערייען אויף דער אַרבעטער־גאַס, אין די פאַראיינען, און טייל מאָל איז דערגאַנגען צו קלעפּ. „בונד" האָט אין רוב

געהאַט אַ מערהייט אין בערשטער־פאַריין, אין באַקלייד־פאַריין (מיט די קושנירס), עס זענען אָבער געוואַקסן די לינקע פראַקציעס און צו דעם האָבן זיך געשאַפן גרופּעס אומפּארטייִשע. אין בערשטער־פאַראיין, בראש מיט משה מיכל חייט, אברהם ברענזילבער (דער טרילער), אייזיק העכטמאַן (געשטאָרבן אין באָליוויע) און לייזער פעלדמאַן (מרים די סטעלמאַכקעס זון) געשטאָרבן אין בוענאָס־איירעס; אין באַקלייד־פאַריין האָבן זיך געהאַלטן אַלס אומפּאַר־טייִשע: יאַנקל קאָמיען (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק) און איטשע דזשיק (אברה־מעלע ברעזערס איידעם).

אין די פאַראיינען און אין צענטראַלראַט האָט „בונד" געהאַט אַ מערהייט און די אַרבעט איז געפירט געוואָרן אין „נוסח־בונד".

טוער אין יוגנט־בונד

ערשטע רייע (פון רעכטס) שטייען: ר. פייערמאַן, ש. רויטשטיין, י. שטיין, פ. גרינבוים.
צווייטע רייע זיצן: י. קאַווע, אַ. גערמאַנטל, י. קאַגוט.

מ'האָט געאַרבעט אין דער ייִדישער פאָלקסשול, עס איז געשאַפן געוואָרן אַן אָוונט־שול פאַר יוגנט, מ'האָט געגרינדעט אַן אָפּטייל פון „צישאָ", אָנגעפירט מיט די פאַראיינען, ספּאָרט־קלוב „מאָרגנשטערן", ביבליאָטעק, סאָציאַליסטישן קינדער־פאַרבאַנד און געזאָרגט פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון „פאָלקס־צייטונג", „יוגנט־וועקער", ביכער און ליטעראַרישע זשורנאַלן פון „קולטור־ליגע".

אין שטילע צייטן, ווען מ'האָט געזען, ווי עס קומען צו יונגע כוחות, פלעגן דערמאָנט ווערן עלטערע חברים, וואָס זענען אַוועקגעפאָרן אין מרחקים, דערביי

פלעגט מען אויך דערמאָנען פאַרמעגלעכע זין און טעכטער, וואָס האָבן אין שווערע צייטן מיטגעאַרבעט מיטן „בונד״ און צווישן זיי: מאַליע ר׳ מאָטל פרידמאַנס טאָכטער, אברהם ביאַלאָסטאָצקיס עלטערער זון, זעליק לעוו (ר׳ גדליהס זון) און דעם ביאַלער רבינס אַ זון, וואָס איז געווען גאָר נאָענט מיטן „בונד״.

בונדישע מאַי־מיטינגען פלעגן פון צייט צו צייט דורכגעפירט ווערן אין דער גרויסער שול און רעדן פלעגן: יאָסל פורמאַן, שוילע עדלשטיין, פייוול ערדפאַרב, בערקע ווערניצקי. בונדישע אינסטיטוציעס זענען געווען שולן פאַר אויסשמידן פּאָליטישן באַוווסטזיין, אָרגאַניזאַציאָנעלע רייפקייט און צוגעגרייט־קייט פאַר פּראַקטישער אַרבעט.

וואָס נוגע פּאָליטישע רייפקייט זאָל פאַרצייכנט ווערן אָט דער כאַראַקטע־ריסטישער פאַקט: ווען מיט אַריבער פערציק יאָר צוריק איז פאַרן „בונד״ געשטאַנען די פראַגע: יאָ, אָדער נישט זיך אָנשליסן אין סאָציאַליסטישן אינ־טערנאַציאָנאַל, זענען געווען צווייַ הויפּט פראַקציעס: „איינסער״, מיט ערליך און אַלטער בראש — פאַר אָנשליסן זיך און די „צווייער״ בראש מיט י. כמורנער און חיים וואַסער — פאַר אָפּהאַלטן זיך. עס איז אויך געווען אַ קליינע מינדערהייט, מיט איסר גאָלדבערג בראש, וואָס האָבן נאָך געהאַט לינקיסטישע מיחושן. אין מעזריטשער „בונד״ זענען פאָרגעקומען הייסע וויכוחים. איין מאָל זענען געקו־מען ערליך און אַלטער און אַ צווייט מאָל כמורנער און וואַסער און קיינער האָט נישט געקאָנט ענדערן דעם איינשטעל פון די מיטגלידער. פון די 120 מיט־גלידער אין דער פּאַרטיי האָבן 62 געשטימט פאַר די „צווייער״ און דער דע־מאָלט יינגסטער מיטגליד אין מעזריטשער בונדישן קאָמיטעט, יאָסל האָרן, איז געפאָרן צום באַרימטן צוזאַמענפאָר פון „בונד״, וואָס איז פאָרגעקומען אין לאָדזש.

בונדישע קלובן און אַנדערע אינסטיטוציעס

די אַרבעטער אין מעזריטש פלעגן בויען אינסטיטוציעס מיט פאַר־נעם און קולטור־ניוואָ. ווער עס דערמאָנט זיך די בונדישע קלובן אין מעזריטש, זעט ווי שטאַרק די באַוועגונג האָט געווירקט צום גוטן. דער „גראָסער־קלוב״, טייַ־האַלע און ביבליאָטעק אין בנין פון חיים ראָטנבערג (די גרעסטע יידישע בעקערייַ אין שטאָט) זענען געוואָרן באַרימט און מ׳פלעגט קומען זיך טרעפן, דיסקוטירן, טוישן ביכער, פאַרווייַלן זיך און מ׳איז געוואָרן היימיש צווישן זיך. וואָס האָט זיך עס אַמאָל אָפּגעטאָן, ווען פון אַ ציוניסטישן באַלקאָן פון דעם הויז, האָבן גערעדט ד״ר אסתר מאַנגעל וועגן דער באַלפור־דעקלאַ־ראַציע. נאָך איר רעדע האָבן איר אָפּאָנירט שמואל איצל ערדפאַרב און סרולקע ערדפאַרב (מיכאלקע פישערס זין), און דערנאָך האָט ד״ר אסתר מאַנגעל גע־ענטפערט און עס האָבן זיך געהערט צווישנרופן. יענער מיטינג אונטערן פרייען הימל האָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן איינדרוק.

שפעטער איז דער „גראָסער־קלוב" געווען אויף פּישטשאנקע, אין בנין ווו עס איז אַמאָל געווען דאָס פּוילישע געריכט. דער קלוב איז געוואָרן אַ גרויסער קולטור־צענטער און קומען אַהין איז געווען אַ פרייד. אין אַ צייט אַרום האָט דער „גראָסער־קלוב" געדונגען דאָס הויז, אויף די „בריקן" ביי מרדכי ווישניע (מרדכי לעפּ). אין הויף איז אויך געווען אַ גאָרטן, אַ בופעט. דער ביבליאָטעק־זאַל איז געווען באַקוועם, פול מיט ביכער. דער דעמאָלטיקער ביבליאָטעקאַר לעמל זילבערגלייד, איז געזעסן יום־טובדיק, און חיה־רחלע זאווילעווסקי (שיע קאַמאַשנשטעפּערס טאָכטער), לעמל זילבערגליידס חברטע און שפּעטער זיין פרוי — פלעגט דערלאַנגען די ביכער. אין דעם הויז איז פאָרגעקומען די „ליאַמע" מיט וול. מעדעם, אין יענע זאַלן זענען פאָרגעקומען רעפעראַטן, ליטעראַרישע אָוונטן, יוגנט האָט געזונגען, דעקלאַמירט און עס זענען איינגעשטעלט געוואָרן אַ ריי שטודיר־קרייזן פאַר פּאָליטישער עקאָנאָמיע און יידישער ליטעראַטור.

אין יאָרן אַרום איז דער קלוב איבערגעטראָגן געוואָרן אויף דער „צעבראָ־כענער גאַס", ווו עס זענען געווען אַ ריי גרעסערע בערשטער־פאַבריקן. דאָרט, ביי שמיליע פייערמאַן אין גרויסן הויף זענען פאָרגעקומען מיטינגען, ווו חוץ די לאָקאַלע רעדנער זענען אַרויסגעטראָטן בונדישע פערזענלעכקייטן, ווי ח. ש. קאזדאַן, שלמה מענדלסאָן א"אַ. אין יענע לאָקאַלן — מיט העכער פערציק יאָר צוריק — איז מיר אויסגעקומען בייצווזיין געזעגענונג־אָוונטן פאַר בונ־דיסטן, וואָס זענען אַוועקגעפאָרן פון מעזריטש: שוילע עדלשטיין איז געפאָרן קיין אַרגענטינע, משה גרינשטיין איז געפאָרן קיין מעקסיקע, שלמה ציטרין קיין אַרגענטינע און ישראל און סימע אייזנשטיין (שמודיקס זון) קיין ווינדזאָר, קאַנאַדע.

אין יענע יאָרן האָט דער „בונד" אונטערגענומען אַן אַקציע צו בויען אַן אייגן הויז, ווייל די באַוועגונג איז געוואַקסן. אין צייט פון אַרבעטלאָזיקייט ביי די בערשטער, האָט דער „בונד" אין מעזריטש, צוזאַמען מיט דער בונדישער קרעדיט־צענטראַלע אין וואַרשע, געשאַפן אַ פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוו „באָרס־טער", ווו עס האָבן געאַרבעט לערך הונדערט אַרבעטער. ביים „בונד" האָט צענדליקער יאָרן עקזיסטירט אַן אייגענער ספּאָרטקלוב „מאָרגנשטערן", אָנגע־פירט פון ספּאָרטסמאַן אברהם פּיטערמאַן (שמואל דעם ווייסנס זון). דער „בונד" האָט יאָרן לאַנג געהאַט אַן אייגענעם בלאָז־אָרקעסטער, אָנגעפירט פון סטודענט מיטוש ווידרע (וועווע קאָזענעס אַן אייניקל). עס האָט אַ פּאָר צענדליק יאָר עקזיסטירט אַ קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו אויף לובלינער־גאַס (נעבן פריידע מאליעס באַקאַליי־געוועלב), ווו די הויפּט־פאַרקויפערין איז פיל יאָרן געווען „ח'טע רבקה" (צוקערמאַן).

בונדישע השפעה איז געוואַקסן, עלטערע און יינגערע האָבן זיך דערנענטערט צו דער באַוועגונג. הויפּט־כוחות זענען געווען: נפתלי־וועלוול יאַנקל פעשע רבקהס געלבערג (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק) און אינזשעניר איטשע בירסקי (נאסיבירסקי, אַ זון פון אייגנטימער פון דערביינער־פאַבריק אויפן וואַרשעווער

שאָסיי). עס האָבן זיך מיט דער צייט אַרויסגעהויבן אַ ריי יוגנטלעכע, און צווישן זיי: יחזקאל שטיין. די באַוועגונג איז געוואַקסן און האָט זיך געניייטיקט אין אַן אייגן געשריבן וואָרט. האָט מען באַשטימט: יאָסל האָרן, יחזקאל שטיין און הערשל באַראָווסקי צו רעדאַקטירן די בונדישע אויסגאַבעס.

אין יאָר 1926 איז דערשינען אַן איינמאָליקע אויסגאַבע „מעזריטשער פאָלקס־צייטונג". נאָך דעם האָט אָנגעהויבן יעדע צוויי וואָכן דערשיינען אַן אויסגאַבע, אין 4 זייטן — „אַרבעטער־אינפאָרמאַטאָר", געדרוקט אין דער דרוקעריי ביי משה פעלדמאַן. און שפּעטער האָט אָנגעהויבן דערשיינען „מעזרי־טשער אַרבעטער־שטימע", אין ר' שייע יוסף ראָגאָזשיקס דרוקעריי, ווו עס האָט חוץ דעם זון יאַנקל (געפינט זיך היינט אין אַמעריקע) נאָך געאַרבעט דער יונגער נחום זיטאָ (וווינט אין תל־אביב).

די קלאַסן־פאַראיינען

אין אַ ריי ערטער איז מיר אויסגעקומען צו לייענען, אַז מעזריטש האָט געציילט מער ווי 12 הונדערט בערשטער־אַרבעטער. די צאָל איז אפשר נישט איבערטריבן, נישט אַלע זענען אָבער געווען פאַראיינס־מיטגלידער. די וואָס האָבן געאַרבעט אין די גרויסע פאַבריקן און וואַרשטאַטן, ווי ביי הערש לייב ציטרין, שמעון און גדליה ווישניע, מאיר שמחה פייערמאַן, מרדכילע שטיין, לייבל צוקערמאַן, משה צוקערמאַן, שייע לייזער פּאָגאָזשעליעץ, שמחה און מלך וויסגלאַס מאַנעס און אליה פּערלמאַן, ביומטשע ציטרין, זיסקינד „קאָזשושקע", בערל „פּאָלקאָווניק" (ראָזנבערג) און אַנדערע, זענען אַלע געווען מיטגלידער אין פאַראיין פון די בערשטער־אַרבעטער, זייער צאָל איז אָבער קוים דערגאַנגען צו אַ 900. אָנפירן מיטן פאַראיין איז אָבער קיין מאָל נישט געווען לייכט.

פאַרשטייט זיך, אַז אין די גרעסערע פאַבריקן און מיטעלע וואַרשטאַטן איז געווען באַקוועמער צו אַרבעטן, אויך בעסערע אַרבעט־באַדינגונגען. ביי די „קליינע יידלעך", ווי מ'פלעגט זיי רופן, איז געווען פיל ערגער, מחמת פיל סיבות. אַרבעטער אין פאַבריקן האָבן פּראָבלעמען און אויך צווישן זיך פעלן נישט קיין אַמפּערנישן. אַ פאָרזיצער פון בערשטער־פאַראיין האָט געמוזט האָבן אַ סך געדולד, געדאַרפט קאָנען אַ סך אויסשטיין. מאָטל איינשטיין, למשל, איז געווען צווישןביידע וועלט־מלחמות איינער פון די פּאָפּולערסטע אָנפירער פון פאַראיין. טריי, גוט אָריענטירט, קלוג און צו דעם — אַן אַרבעטער פון ערשטער קאַטעגאָריע, וועמען אַלע האָבן געוואָלט האָבן ביי זיך.

די פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון אַ מערהייט בונדיסטן, נאָר אויסקומען מיט די „לינקע" און צו דעם אַ פּאָר אומפּאַרטייאישע, איז נישט געווען גרינג, בפרט, אויף אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען, ערב, אָדער בעת אַ שטרייק. פאַר־האַנדלען מיט די חזיר־האָר־פאַבריקאַנטן, האָט מען געדאַרפט זיך אונטער־גאַרטלען; טייל מאָל האָט דער פאַראיין געשלאָסן קאָלעקטיווע אָפּמאַכן און טייל מאָל מיט יעדן פאַבריקאַנט באַזונדער; און אַז מ'האָט שוין נאָכגעגעבן

די „מישערס" האָט מען זיך טייל מאָל איינגעעקשנט לגבי די „ציפּלעך־שאָבערס" אָדער גאָר וועשינס און „קלויבערינס". פאַרזיצערס מיט פאַרנעם זענען אין לויף פון יאָרן געווען בערקע ווערניצקי און שוילע עדלשטיין.

אַ וויכטיקע ראָל האָט געשפּילט אין בערשטער־פאַראיין דער סעקרעטאַר־באַאַמטער, וואָס פלעגט זיין פאַרנומען גאַנצע טעג. איינציקע יאָר איז געווען סעקרעטאַר שעפּסל עקערמאַן (ר' משה גדליה וויינשענקערס זון). לאַנגע יאָרן האָט געאַרבעט אַלס סעקרעטאַר בנימין קראַמאַזש פון שעדלעץ און געהילף־סעקרעטאַר איז געווען יעקב בלאַנק (אליה ארקעס אייניקל), היינט אַן אָנגעזעענער יידישער לערער און קולטור־טוער, אין ניו־יאָרק. האַרט פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געווען סעקרעטאַר חיים מיליער פון ווענגראָוו, היינט אַ חשובער טוער אין אַמעריקע.

דער בערשטער־פאַראיין, וואָס האָט געהאַט אַ טראַדיציע פון גוטער אָרגאַניזאַציע און קאַמף, האָט געשמט אין פיל ערטער. געווען אויך חדשים פון לאָקאַוט, שטרייקן, ווען פיל אַרבעטער־פאַמיליעס האָבן ממש געהונגערט. דער שרייבער י. י. זינגער איז אַ מאָל געקומען און באַשריבן די בערשטער און דער שרייבער אַלטער קאַציזנע האָט אַראָפּגענומען בילדער פון בערשטער־פאַמיליעס אין צייט פון שטרייק, וואָס זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „פאָרווערטס" און דערנאָך אינעם זאַמלבוך: „אַ פאַרשווונדענע וועלט", צונויפגעשטעלט פון ר. אַבראַמאָוויטש. שילדערונגען וועגן מעזריטשער בערשטער און בערשטעריי, זענען צעוואָרפן אין אַ רייע יידישע צייטונגען, זשורנאַלן און ביכער. יידישע דיכטער האָבן פאַרעפנטלעכט לידער וועגן די מעזריטשער בערשטער.

אַז בערשטער אין מעזריטש האָבן געאַרבעט, האָט די שטאָט געלעבט. עס זענען אָבער אויך געווען אַנדערע פרנסות. דער באַקלייד־פאַראיין אין מעזריטש האָט געציילט אַ הונדערט מיטגלידער: מענער־שניידער, דאַמען־שניידער, נייטאָרינס, קליידער־שניידערינס, היטלמאַכערס א"אַ. צום באַקלייד־פאַראיין האָבן אויך געהערט אַ פערציק קושניר־אַרבעטער (פעלצן). דער לאַנגיאָריקער סעקרעטאַר איז געווען מיכאל נוסבוים. ביי די קושניר־אַרבעטער איז געווען אַקטיוו מ. מיני.

אָרגאַניזירט זענען אויך געווען די קרוב 90 אַרבעטערינס אין דער שוועבעלעך־פאַבריק ביי די ראָטנבערגס (נאָכן אַלטן בית־עלמין, אויפן ביאַלער שאָסיי).

די צווייטע בראַנזשע נאָך בערשטעריי, ווו די אַרבעטער האָבן פאַרדינט צו מאַכן אַ פיינעם לעבן, זענען געווען גאַרבערס, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט דוקאַטן, ווייכלעדער אין די גאַרבערייען ביי פיניע פיטערמאַן, חיים גורמאַן, יעקב יודל גורמאַן, יאַנקל גאָלדמאַן א"אַ. ווען די אויסלענדישע מערק פאַר ווייכלעדער זענען אָפּגעפאַלן, איז געקומען אַ קריזיס, האָבן טייל אַרבעטער זיך גענומען צו אַנדערער אַרבעט און טייל האָבן עמיגרירט. אליה טאַמע, דעם איינבינדערס זון, האָט זיך גענומען צו איינבינדעריי און משה עזרא עדלשטיין, אברהם מלאך,

מיכאל קאַמיען און נאָך גאַרבער־אַרבעטער האָבן געהאָפּט אויף בעסערע צייטן. די גאַרבער־אַרבעטער אין מעזריטש, זענען געווען אַ קליינע, אָבער ענגע משפּחה.

אין שטאָטראַט און אין דער קהילה

ווען פּוילן איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געוואָרן זעלבשטענדיק, האָט די ייִדישע באַפעלקערונג פאַרלאַנגט וואַלן צו די שטאָטראַטן. מעזריטש האָט געציילט אַ מערהייט ייִדן און אין יאָר 1927, ווען עס זענען פאָרגעקומען וואַלן, זענען פון די 24 ראַטמענער געוויילט געוואָרן 17 ייִדן און 7 פּאָליאַקן.

אויף דער ייִדישער גאַס זענען געגאַנגען צו די וואַלן: ציוניסטן, דער „בונד", רעכטע פּועלי־ציון, פאָלקיסטן, די „רויטע", דער קליינהענדלער־פאַראיין און הויז־בעלי־בתים. אויף דער מאַגיסטראַט האָט געהאַט אַ ייִדישע מערהייט. צוויי ייִדישע לאַווניקעס: בערל ווערניצקי פון „בונד", בעגצע שיינמעל פון די פאָלקיסטן און שלמה קאַמיען, וויצע־בורמיסטזש. פון „בונד" זענען אַריין אין שטאָטראַט: איטשע בירסקי, בערקע ווערניצקי, שוילע עדל־שטיין און אַלטער שטאָקמאַן. באַלד אויף דער ערשטער זיצונג האָט איטשע בירסקי געלייענט די בונדישע דעקלאַראַציע און ביים פּונקט רעכט אויף ייִדיש אָנגעהויבן לייענען אין ייִדיש, וואָס די פּוילישע ראַטמענער האָבן נישט גע־קאָנט פאַרטראָגן און זיי האָבן געשריגן און געפייפט. איטשע בירסקי האָט אָבער נישט אויפגעהערט, הגם עס איז געווען אָנוועזנדיק דער סטאַראָסטע.

דעם שרייבער פון די שורות איז אויסגעקומען צו זיין כמעט ביי אַלע זיצונגען פון שטאָטראַט און ער האָט געזען, ווי די גאַנצע ייִדישע „גאַלעריע" האָט מיטגעלעבט, ווען איטשע בירסקי פלעגט אין זיין וואָרט אָנגרייפן די אַנטיסע־מיטן. בירסקי האָט געקעמפט צו פאַרבעסערן די לאַגע פון די אָרעמע, שאַפן אַרבעט פאַר די אַרבעטסלאָזע, פאַר שטיצן ייִדישע אינסטיטוציעס, ברוקירן די אָרעמע געגנטן, פאַרלייגן עלעקטריע אאַז"וו.

אין שטאָטראַט פלעגן אַרויסטרעטן ד"ר יוסף קאַפּלאַן פון די ציוניסטן, מאָטל גאָלדבערג פון די פּועלי־ציון, נטע הורזמאַן פון די ציוניסטן, אליה קאָזעס פון די הויז־בעלי־בתים. אַלע האָבן אָבער געוואַרט, וואָס וועט זאָגן איטשע בירסקי. וואָס צו פאָדערן האָט נישט געפעלט: די לאַגע פון ייִדן אין פּוילן איז אַלע מאָל געוואָרן שווערער און פינצטערער.

אין יאָר 1924, זענען פאָרגעקומען די ערשטע קהילה־וואַלן. פרויען האָבן לגמרי נישט געהאַט קיין וואַלרעכט און מענער — פון 25 יאָר אָן. צו די ערשטע וואַלן זענען געגאַנגען: ציוניסטן, „בונד", פאָלקיסטן און פרומע ייִדן. אין די ווייטערע יאָרן האָבן זיך אויך פרעזענטירט די רעכטע פּועלי־ציון.

עס פלעגן געווײלט ווערן 12 פּרנסים. די כוחות־פּאַרהעלטעניש צווישן ציוניסטן, בונדיסטן, פאָלקיסטן, זענען אַ ריי יאָרן געווען כמעט גלײַכע. פון „בונד" זענען געווײלט געוואָרן: איטשע בירסקי, מאָטל אײַזנשטיין און הערש לייב בּאַראָווסקי. די זיצונגען פון קהילה־ראַט זענען געווען אָפענע און מ׳האָט געשריבן באַריכטן פאַר די מעזריטשער יידישע וואָכנבלעטער. יידישע אינסטי־טוציעס האָבן פאַרלאַנגט גרעסערע סובסידיעס און מאָטל אײַזנשטיין פלעגט האַלטן אײַנדרוקספולע רעדעס.

די „פאָדליאַשער צײַטונג" פון 27סטן נאָוועמבער 1936, דערצײלט וועגן אַ גרויסן קאַמף אויפן אַמט פון קהילה־פּאָרזיצער. די ציוניסטישע פראַקציע האָט באַקומען 5 שטימען און 5 שטימען — דער בונדישער קאַנדידאַט. אין הסכם מיטן וואַל־רעגולאַמין ווערט דורכגעפירט אַ גורל און עס ווערן דער־ווײלט פון „בונד" יחזקאל שטיין אַלס פאָרזיצער און ח. בּאַראָווסקי אַלס וויצע.

מעזריטש איז נישט אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער פוילישער לאַנדקאַרטע, אָבער יידיש מעזריטש — אויף דער ליניע וואַרשע־בריסק — איז מער נישטאָ, און פון אַלעם, וואָס איז געווען יידיש איז געוואָרן אַ באַרג אַש. נאָך מער: אײניקע יאָר נאָך דעם, ווי די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט און מעזריטש איז געבליבן אָן יידן (אויסער פיר זקנים נעבן בית־עלמין), איז אויך די קהילה אין מעזריטש אָפיציעל אויפגעלייזט געוואָרן.

שטריכן פון בונדישע טוערס, וואָס זענען געבליבן אין זכרון

איטשע בירסקי / עס זענען געווען יאָרן, ווען אינזשיניער איטשע בירסקי איז געווען צווישן די סאַמע באַליבטסטע און פּאָפּולערסטע יידן אין מעזריטש. יונג און אַלט האָבן אים געקענט, אים באַגריסט און געהאַט צו אים גרויס באַציִונג. זײַן פאַמיליע־נאָמען איז געווען נאַסיבירסקי, איטשע האָט זיך אָבער אָנגעהויבן רופן בירסקי. אָן קיין שום לוין פלעגט ער טאָן לטובת דעם יחיד, פאַר דעם כלל און פאַר דער פּאַרטיי אַלץ, וואָס ער האָט געקאָנט און מיט וואָס צו דינען האָט ער געהאַט אַ סך.

אַלע, וואָס האָבן פון אים עפּעס פאַרלאַנגט, פלעגן אים טרעפן אין בונדישן קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו. ווען מ׳האָט געדאַרפט, איז ער געווען אַ לערער, שפּע־טער פּרנס אין דער קהילה, און דערנאָך מיטגליד אין שטאָטראַט, וווּ ער האָט געשפּילט אַ הויפּטראָל. אַ גוטער, ליבער מענטש און חבר. מיט אונדז, אַ יוגנט־קרײַז, האָט ער געלערנט יסודות פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע און אויך יידישע ליטעראַטור. יעדער האָט געהאַט פאַר אים גרויס דרך־ארץ.

נפתלי וועלוול געלבערג / פון זינט כ׳האָב אים געקענט האָב איך געוווּסט, אַז ער האָט זיך גערופן: „אַנאַטאָל". אַ צײַט האָט ער געאַרבעט ווי אַ לערער אין דער יידישער פאָלקס־שול, אונטער דער אָנפירונג פון מאַדאַם אַדלער (דעם צאָן־דאָקטאָרס שעפּקעס פרוי). אין דער ערשטער שריפט פון מעזריטש

„בליהונג", דערשינען פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט נפתלי וועלוול געלבערג פאַרעפנטלעכט אַ „פסיכאָלאָגישן עטיוד".ביים „בונד" איז ער געווען גאָר אַקטיוו: גערעדט, געשריבן, דורכגעפירט אימפּאָזאַנטע אונטערנעמונגען.

מיר ווייזט אויס, אַז נפתלי־וועלוול געלבערג, איז געווען דער, וואָס האָט אין מעזריטשער בונדישער באַוועגונג אַריינגעבראַכט פאַרנעם און שווונג. שפּעטער האָט ער געוווינט אין וואַרשע, געאַרבעט אַלס באַאַמטער אין „דזשאָינט", געווען אויך אַ צייט סעקרעטאַר־באַאַמטער אין יידישן שרייבער־פאַראיין אין וואַרשע, דערנאָך האָט ער אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע, פון וואַנען ער איז געקומען אין ניו־יאָרק. ער האָט געאַרבעט ווי אַ לערער, געשריבן פון צייט

מיט וולאַדימיר מעדעם

פון רעכטס, שטייען: ח. בוראָווסקי, י. בירסקי, ש. ערדפּאַרב, ס. ראָזנבלום, מ. ביאַליסטאָצקי, י. פירמאַן, מ. מושינסקי.
זיצן: י. טוגענדער, ב. ווערניצקי, ש. איידלשטיין, וולאַדימיר מעדעם, ב. אַשכנזי, נ. געלבערג

צו צייט אין „פאָרווערטס", מיטגעאַרבעט אין זשורנאַלן, באַזוכט אין שליחות פון „ציקאָ" אַ ריי לענדער. ביי מיינע ערשטע באַזוכן אין ניו־יאָרק האָב איך באַגעגנט נפתלי־וועלוול געלבערג, געווען אין זיין הויז, ער איז שוין אָבער געווען אָן ברען און פאַרעלטערט. מיט יאָרן צוריק איז ער געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

שמואל העלפנביין / דערקענט האָב איך אים, ווי ברוך דעם „געלן היטל־מאַכערס" בן־יחיד, וואָס האָט פּאַר פּסח צוגעהאָלפן דעם טאַטן, שפּעטער, אַלס טוער אין „בונד". עלטערע חברים פלעגן זיך גאָרנישט קאָנען אָפּלויבן פון שמואל העלפנביין און זיינע פעיִקייטן. ער האָט געשריבן אויפרופן אין יידיש, דייטש, פּויליש און געווען אַ ריי יאָרן סעקרעטאַר פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע. ער האָט געליטן פון טובערקולאָז און איז יונג געשטאָרבן.

יאָסל פורמאַן / ער האָט געהאַט צוויי מלאכות: בערשטעריי און גאַרבעריי און מיט דער צייט האָט ער זיך אין דער באַוועגונג אַרויסגעהויבן אַלס טוער און רעדנער. אויף מיטינגען אין דער גרויסער שול האָט יאָסל פורמאַן געזאָגט זיין וואָרט. אין יאָרן אַרום האָט ער עמיגרירט קיין אַמעריקע, וווּ ער האָט געאַרבעט אין אַ קליידער־שאַפּ און אין אָוונט געלערנט. אין יאָר 1959 האָב איך ביי אַ מיטינג פון מעזריטשער אין ניו־יאָרק באַגעגנט יאָסל פורמאַן. וועגן מעזריטשער אָנדענק בוך, דערשינען אין בוענאָס־איירעס 1952, האָט ער געשריבן אַ באַגייסטערטן אַרטיקל אין ניו־יאָרקער „פרייע אַרבעטער שטימע" (4טער דעצעמבער 1953). מיט אייניקע יאָרן צוריק איז יאָסל פורמאַן געקומען אין מדינת ישראל, אויף אַ צונויפמענפאָר פון מעזריטשער. יאָסל פורמאַן איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

בעו־קע ווערניצקי / יאָרן לאַנג איז ער געווען אַ הויפּטפיגור אין מעזרי־טשער „בונד", אין בערשטער־פאַראיין, אין צענטראַל־ראַט, אויף אַ ריי צונויפ־מענפאָרן און שפּעטער ראַטמאַן און לאַווניק אין שטאָט־ראַט. „חבר בערקע" — ווי מ'האָט אים היימיש גערופן — האָט געהאַט גרויסע אָרגאַניזאַציאָנעלע פעי־קייטן און במשך יאָרן פאַרנומען הויפּטאַמטן. אין בערשטער־פאַראיין און אין צווישנפּאַרטייִשע קאָמיטעטן, נאָך דעם, ווי ער האָט געאַרבעט און געווען אַקטיוו אין ווילנע.

געשטאָרבן איז בערקע ווערניצקי אין אַמעריקע, וווּ ער האָט געלעבט זיינע לעצטע יאָרן אַלט און קראַנק. אונדזער לאַנדסמאַן אין ניו־יאָרק, יעקב בלאַנק, פלעגט מיר שרייבן, אַז ער פאָרט זען בערקע ווערניצקין און מיט אים שמועסן וועגן מעזריטש און מעזריטשער.

שוילע עדלשטיין / פיר ברידער זענען זיי געווען, דריי בונדיסטן: משה־עזרא, שוילע, דוד. חיים־לייב איז געווען אַ רעליגיעזער. שוילע איז געווען זייער באַליבט און אָנערקענט אין שטאָט אַלס פּראָפעסיאָנעלער טוער, בונדישער אַקטיוויסט און רעדנער. עטלעכע מאָל געווען פאָרזיצער פון בערשטער־פאַראיין, אָנגעפירט מיט אַרבעטן, געווען פאָרזיצער פון מאַסן־מיטינגען, פאַרזאַמלונגען, פייערונגען און געווען ראַטמאַן אין דעם ערשטן געוויילטן שטאָטראַט. שוילע איז געווען פון די אָנפירער אינעם ראַט פון די פּראָפעסיאָנעלע קלאַסן־פאַראיינען און אויך אַ מיטגליד אין בונדישן פּאַרטיי־ראַט אין לאַנד. זיין אַוועקפאָר אין יאָר 1928 קיין אַרגענטינע האָט געלאָזט אַ ליידיקן פּלאַץ.

שוילע עדלשטיין

אין אַרגענטינע האָט שוילע מיט זיין ווייב און קינדער געוווינט אין אווּעזשאנעדא, אַ שטאָט נעבן בוענאָס איירעס, ווו ער צו־זאַמען מיט פסח עדלשטיין, האָבן געהאַט אַ וואַרשטאַט פון האָר פאַר פענדזלס. שוילע איז אָבער שטאַרק קראַנק געוואָרן און צו 46 יאָר געשטאָרבן. די פרוי זיינע, פעסע טענענבוים (אהרן מוליערס אַן איניקל), און איין זון זייערער לעבן אין מדינת יש־ראל. אַ צווייטער זון לעבט אין בוענאָס איירעס.

שוילע עדלשטיין איז געווען אַקטיוו אין דער יידישער שול אין אווּעזשאנעדא, אין דער דאָרטיקער קהילה און ביים „בונד" אין בוענאָס איירעס. שוילע עדלשטיין איז אָבער געווען, ווי יענע פלאַנצן, וואָס וואַקסן מער נישט, אַז מ׳זעצט זיי איבער. מעזריטש איז געווען זיין וועלט און זיין לעבן.

מאָטל אייזנשטיין / גערופן האָט מען אים מאָטל „באָלניק". דער „בונד" און דער בערשטער־פאַראיין זענען געווען זיין וועלט. ער איז געווען טיכטיק אין פּראָפעסיאָנעלער און פּאָליטישער אַרבעט. געווען פיל מאָל פאָרזיצער פון בערשטער־פאַראיין, אין דער אָנפירונג פון „בונד" און פרנס אין דער קהילה. מאָטל אייזנשטיינס פּאָלעמיקעס מיט בערשטער־פאַבריקאַנטן האָבן געהאַט אַ שם, זיינע „קלינג־ווערטער" אין דיסקוסיעס פלעגן איבערדערציילט ווערן און זיין טרייקייט צו דער באַוועגונג איז געווען פון אַ הויכער מדרגה. מאָטל אייזנ־שטיין, זיין פרוי און קינדער, זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

הערשל באָראָווסקי / געשטאַמט האָט ער פון לאָשיץ, ווו כמעט ביז דער חתונה זיינער האָט ער געלערנט אין בית מדרש, דערנאָך איז ער געוואָרן „אַ געגריוועטער שוסטער". אין דער בונדישער באַוועגונג אין מעזריטש איז ער כמעט תמיד געווען סעקרעטאַר און אויספירער פון וויכטיקע אַרבעטן. געווען אָנפירער פון בונדישן קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו, אַ ריי יאָרן דער קאָרעספּאָנדענט פון דער בונדישער טאָגצייטונג אין וואַרשע און דער פאַרוואַלטער פון פאַרקויף אין מעזריטש. אין אַ ספּעציעלן פרעסע־טאָג פלעגן אונטער הערשל באָראָווס־קיס אָנפירונג פאַרקויפט ווערן לערך טויזנט עקזעמפּלאַרן פון דער „פאָלקס־צייטונג". די „מעדעם־ביבליאָטעק". דער קלוב, איז געווען זיין צווייטע היים.

ה. באַראָווסקי איז יאָרן געווען בונדישער פּרנס אין דער קהילה. אומגעקומען איז ער אין די יאָרן פון חורבן. ווי עס ווערט געבראַכט אינעם בוך „אין די יאָרן פון יידישן חורבן", דערשינען אין ניו־יאָרק 1948, פאַרלאַג „אונדזער צייט", האָבן ה. באַראָווסקי, גאָלדע זדאַנאָוויטש, אברהם זדאַנאָוויטש, אַלטער שטאָקמאַן, משה־עזרא עדלשטיין, משהלע גרינבוים, געהערט צום בונדישן קאָמיטעט און צו די ספּעציעלע קוריערן.

יחזקאל שטיין / ער האָט געהערט צו די יינגערע בונדיסטן, שוין פאָרמירט אין „יוגנט־בונד־צוקונפט". געשטאַמט פון אַ בעל־מלאכישער היים (ווערסטעלע־שניידער האָט מען גערופן זיין טאַטן). יחזקאל שטיין האָט געצויגן צום לערנען, ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין דער פאָלקסשול און איז אויך געווען פון די בעסטע, וואָס האָבן געקענט די לאַנד־שפּראַך. אין „בונד" איז ער שנעל געוואַקסן. לאַנגע יאָרן איז ער געווען סעקרעטאַר אין בערשטער־פאַראיין, מיטגעאַרבעט אין די בונדישע אויסגאַבעס אין מעזריטש, געווען פאַרטרעטער פון „בונד" אין קראַנקן־קאַסע, געשיקט געוואָרן אין קהילה־פאַרוואַלטונג און געוויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער.

זיין פרוי, פייגע צירל גרינבוים, מיט זייער קינד, זענען אומגעבראַכט געוואָרן. ער איז על־פּי־נס געבליבן לעבן. נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געווען אין מעזריטש, פאַריז און זיך דערשלאָגן קיין מעלבורן, אויס־טראַליע, ווו ער איז יונגערהייט געשטאָרבן און איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט אַ זון.

סאַלאַ ראָזנבלום און בעלאַ אשכנזי / דאָס זענען געווען יידישע לערערינס פון וואַרשע. דער דעמאָלטיקער דירעקטאָר ווינקלער, פון דער העברעיש־פּוילישער גימנאַזיע האָט זיי אַראָפּגעבראַכט קיין מעזריטש. עס האָט נישט געדויערט לאַנג און זיי זענען געוואָרן אַקטיוו אין „בונד". זיי האָבן צוגעגרייט די קאַנדידאַטן צום שטאַטראַט, אַז זיי זאָלן אויסהאַלטן עקזאַמען, געפירט קרייזן אין „יוגנט־בונד־צוקונפט", צוזאַמען מיט מאַניע פרידלענדער (דעם וואַרשעווער פעלדשערס טאָכטער), אָנגעפירט אַ כאָר און אויך געהאַלטן רעפעראַטן אין שטאָטישע זאַלן.

די צוויי יאָר וואָס סאַלאַ ראָזנבלום און בעלאַ אשכנזי זענען געווען אין מעזריטש, זענען זיי אַלע מאָל דערמאָנט געוואָרן צום גוטן. ביידע זענען שפּעטער געוואָרן לערערינס אין יידישע שולן אין וואַרשע און בעלאַ אשכנזי האָט חתונה געהאַט מיטן לערער אַנשל שאַפּירא, וואָס איז געווען גאָר נאָענט צום „בונד".

בעת עס ווערן פאַרצייכנט נעמען פון בונדישע טוערס אין מעזריטש, וואָס האָבן געשפּילט אַ ראָל, געהאַט פּאָזיציעס, זיך אַרויסגעהויבן, געווען אָנגעזען — יעדער אויף זיין אופן — דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן די, וועלכע זענען נישט געווען אין סאַמע פראָנט. פון יונגן דור: טביה טשאַרנעבראָדע (ר׳ משה מאהלערס, מצבה־קריצערס אייניקל), שפּעטער, צוזאַמען מיט זיין פרוי פייגע גאָלדפאַרב זיך באַזעצט אין קאַנאַדע, ווו ער איז יונג געשטאָרבן. דער טרייער בונדיסט משה גרינשטיין, וווינט אין מעקסיקע, ווו ער איז אַקטיוו אין בונדישער אַרבעט. שלמה ציטרין האָט אין מעזריטש אין דער בונדישער באַוועגונג זיך אַרויסגעהויבן אַלס טוער און רעדנער, אָבער אויך אין בוענאָס איירעס, ווו ער האָט זיך באַזעצט אין יאָר 1928, האָט ער זיך נישט פאַרלאָרן. ער איז אַ צייט געווען פאָרזיצער פון דער י. ל. פּרץ־שול און דאָזאָר פון „בונד" אין דער בוענאָס איירעסער קהילה. ער און זיין פרוי פריידל באַקאַלאַזש, זענען יונג געשטאָרבן. אויף זייערע נעמען איז אָנגערופן אַ זאַל אין דער י. ל. פּרץ־שול אין צענטער. שלמה רויטשטיין, וואָס איז אויפגעוואַקסן אין „יוגנט־בונד־צוקונפט" ווי אַ טוער און רעדנער, איז נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה געקומען אין לאטיין־אַמעריקע, געוווינט אין באָליוויע און דערנאָך זיך באַזעצט אין בוענאָס איירעס.

הונדערטער יוגנטלעכע האָבן יעדער — לפּי זיינע כוחות — צוגעטראָגן זיין טייל פאַר דער בונדישער באַוועגונג. שמואל איצל ערדפאַרב, שלמה נטע ערדפאַרב (אַוועק קיין רוסלאַנד), משה ערדפאַרב, רחל עלענצווייג, רבקה עלענצווייג, מרדכי מושינסקי, שרה זילבערגלייד, יאַנקל מושינסקי, חיה מושינסקי, אַריה זאַקאַמסקי, משה טשענקי, יוסף פּערקלוואַלד, שרה העלמאַן, מרדכי עקהויז, שלמה אָקסנהאָרן (אין ישראל), העניע פייערמאַן (מעקסיקע), אדמאַן (קאנאדע), מרדכי פישער (פּרייקלאַט), משהלע קרינבערג, קיווע גרינבלאַט (אין בראַזיל), סימע פּערקלוואַלד, ישראל אייזנשטיין און זיין פרוי די „שוואַרצע סימע", שיע זדאַנאָוויטש, אברהם זדאַנאָוויטש, גאָלדע צוקערמאַן, כאַנטשע צוקערמאַן, הערשל צוקערמאַן, רבקה צוקערמאַן און איר מאַן אייזשע פּאָמעראַנץ, איצעלע גורמאַנטל, ישראל קאָווע, איצקע און משה אלטביר, רחל פייערמאַן, בערעלע האָכמאַן, חנה מלאך, פייגע טייבלום, נחמה ראָזנבוים, זעלדע רוזשע, מאָטל סאָבעלמאַן (וווינט אין ניו־יאָרק), יצחק קאָגוט און זיין פרוי עלקע (לעבן אין נתניה), ישראל פּסח עדלשטיין און פאַמיליע (בוענאָס איירעס), זיין עלטערער זון און פאַמיליע (לעבן אין אַ קיבוץ אין ישראל), משהלע גרינבוים (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק), די באַברויסקער: סאַנע און גיטל עפּשטיין (גיטל איז געשטאָרבן אין ישראל), שלמה שניידערמאַן (געוווינט יאָרן אין אַרגענטינע, זיך באַזעצט דערנאָך אין אַמעריקע), העניך נוסבוים, רייזל שוואָם א״אַ.

אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען געווען אַקטיוו אין דער מעזריטשער בונדישער אָרגאַניזאַציע: שמעון ביר, יאַנקל ביר, אהרן דוד דימענט א״אַ. די אָנהייבער און טוערס ביז 1914, ווערן דערמאָנט אינעם קאַפּיטל: „דאָס רעוואָלוציאָנערע מעזריטש".

עס וואָלט זיך זייער געוואָלט פאַרצייכענען נאָך נעמען, נאָר מער געדענק איך לעת־עתה נישט. איז ביי די טויטע, וואָס האָבן געדאַרפט דערמאָנט ווערן און כ׳האָב נישט געדענקט, בעט איך מחילה און ביי די לעבעדיקע, ווען איך האָב נישט געדענקט, אַז זיי זאָלן עס, חלילה, נישט נעמען פאַר שלעכט. אָט, האָב איך וועגן זיך אַליין, אויך נישט געשריבן.

יעקב בלאַנק / ניו־יאָרק

אַן ערשטער מאַי אין מעזריטש

צו דער פייערונג פון ערשטן מאַי, האָט מען זיך אין לאָקאַל פון „בונד" געגרייט שוין זינט אַ לאַנגער צייט. די אָנפירנדיקע חברים זענען אינעם לאָקאַל אַרומגעגאַנגען עפּעס ערנסטער ווי אַלע מאָל, זיי זענען אַריין און אַרויס אין אַ ספּעציעלן צימער און פאַרשלאָסן הינטער זיך די טיר. געוווּסט האָט מען אָבער, אַז הינטער דער פאַרשלאָסענער טיר זיצט מען און מען פּאַרטיקט אויס גענוי און פּינקטלעך די פּלענער צו דער מאָרגנדיקער ערשטער מאַי־דעמאָנס־טראַציע. די אויסגעאַרבעטע פּלענער און אינסטרוקציעס וועט מען שפּעטער איבערגעבן יעדן אָנפירער פון זיין סעקציע.

אין דעם גרעסערן זאַל, ווו ס'פלעגן פאָרקומען אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען און ספּעציעלע פייערונגען, האָט מען אַרומגעפּוצט מיט רויטע סטענגעס די פּאָרטרעטן פון קאַרל מאַרקס, וולאַדימיר מעדעם און פערדינאַנד לאַסאַל. דאָס ביסל מיטגלידער, וואָס איז געווען פאַרזאַמלט אין לאָקאַל, איז אויך געווען אין אַ ערנסטער שטימונג, מ'האָט געהאַלטן ביים פאַרענדיקן אויפהענגען אויף די ווענט די ערשטע מאַי־לאָזונגען און צופּוצן דעם לאָקאַל, ס'איז געוואָרן יום־טובדיק און ליכטיק אין אַלע ווינקלען. די ערנסטקייט האָט זיך פון קיינעם נישט אָפּגעטאָן, ווייל וועך ווייסט וואָס די מאַכט און שטאָטישע פּאָליציי האָבן אין געהיים עפּעס צוגעגרייט.

יעדע סעקציע האָט נאָך פריער באַקומען איר ספּעציעלע אויפגאַבע. די ספּאָרט־סעקציע האָט זיך געגרייט מיט ספּעציעלע גימנאַסטישע דעפילאַדעס און פּיראַמידעס. די מאַנדאָלין־סעקציע האָט רעפּעטירט אַ גאַנצע ריי אַרבעטער־לידער פון נויט און קאַמף. די דראַמאַטישע סעקציע האָט געמאַכט די לעצטע הכנות פאַר דער אויפפירונג פון דעם איינאַקטער „ס'ברענט" פון י. ל. פּרץ, וואָס זיי וועלן דאַרפן אויספירן צו דער ערשטער מאַי־אַקאַדעמיע. די אָנווע־זנדיקע חברים און חברטעס האָבן מיט זיך געהאַט ערשטער מאַי־אויפרופן, וואָס זיי וועלן דאַרפן אויסטיילן צו די מאַרשירערס און די מענטשן וואָס וועלן שטיין אויף די טראָטואַרן צו זען די דעמאָנסטראַציע.

שפּעט ביי נאַכט איז מען זיך פונאַנדערגעגאַנגען אַהיים מיט דער האָפע־נונג, אַז מאָרגן וועט זיין אַ שיינער טאָג, און אַז אַלצדינג וועט אַדורך בשלום ווי מ'האָט אויסגעפּלאַנירט.

אויף דער גאַס און אין דער לופטן האָט זיך שוין געפילט דער פרילינג מיט זיינע ריחות פון אַלערליי אויפשפּראָצונגען. אַ וואַרעמער פרילינגווינט האָט אַ ביסעלע געבלאָזן. דער טייך קשנאַ, וואָס איז אַ גאַנצן לאַנגן ווינטער געלעגן אַ פאַרקאָוועטער, האָט שוין פון לאַנג געהאַט נאָכגעלאָזן, שוין נישט געווען קיין סימן פון דעם אייז, איצט האָבן שוין זיינע וואַסערן געצויגן אין

דעם גרויסן בוג אַריין. די לבנה האָט אויך איצט אַראָפּגעשיינט אויפן שטעטל מיט די פאַרשלאָפענע הייזקעס, זי האָט געוואָלט אַצינד געבן מערער ליכט ווי אַ פאַרגיטיקונג פאַרן שווערן ווינטער. אין דער לופט האָבן זיך שוין אַרומגעטראָגן די פאַרשידענע ריחות פון צעבליטע ביימלעך, בעז און אַקאַציעס, ס'איז ממש אַ שאָד געווען צו גיין אַהיים שלאָפן. דער גרויסער שטאָטישער מאַרק האָט אויך באַקומען אַן אַנדער אויסזען. ער איז געווען אָפּגעוואַשן פון דעם שנייִיקן ווינטער און פון דער בלאָטע און אויסגעזען האָט ער איצט ברייטער און לענגער, די ביימער אַרום אים האָבן שוין געבליט. שטיל, אָן טומל, האָט מען באַקלעפּט די עטלעכע טעלעגראַף־סלופּעס מיט ערשטער מאַי־לאָזונגען און אויפרופן, מ'האָט זיך געזעגנט, און יעדער איז אַוועק צו זיך אַהיים.

באַזונדער און זייער שטאַרק האָבן זיך געגרייט צום ערשטן מאַי די „רויטע". מיט וואָכן פריִער האָבן זיי גענומען אינטענסיוו פאַרשפּרייטן זייערע פּראָקלאַמאַציעס, אָפטער אין די נעכט פאַרוואָרפן רויטע פענדלעך אויף די דראָטן און פאַרשאַפט אַ סך זאָרג דער פּאָליציי.

אויך די פּוע"צ האָט זיך צום ערשטן מאַי געגרייט. חברים און חברטעס פון דער פּוע"צ־יוגנט, „פרייהייט", זענען אין טאָג פון פאַרן ערשטן מאַי שטאַרק געווען פאַרטאָן אין דעקאָרירן דעם לאָקאַל. דאָס באַראָכאָוו־בילד אויף דער מזרח־וואַנט אַרומגענומען מיט אַ רויט־זיידענער סטענגע און באַהאָנגען די וואַנט און דעם סופיט מיט קייטן אויסגעפּלאָכטענע פון רויט פּאַפּיר. יאַטן מיט טאַלאַנט צו שרייבן געדרוקטע אותיות, האָבן זיך פאַרנומען מיט צוגרייטן טראַנספּאַרענטן. עס האָט זיך געפילט אין די הכנות דער ערב יום־טוב, ווי אין ייִדישע שטיבן ערב פּסח.

צו מאָרגנס באַגינען האָט די זון זיך אַרויסגעקייקלט איבערן הימל און מיט אירע וואַרעמע שטראַלן געגלעט איטלעכנס פענצטער, אויפגעריסן די אויגן ביי די שלאָפנדיקע און זיי גערופן אַרויסצוגיין אין די גאַסן: ס'איז דאָך היינט דער ערשטער מאַי!

שוין פון פרימאָרגן האָבן די מעזריטשער אַרבעטער אָנגעהויבן שפּאַצירן איבער די גאַסן אָנגעטאָן יום־טובדיק מיט רויטע שלייפעלעך אין די לאַצן און מיידלעך מיט רויטע לענטעס איבער די בלוזעס. טייל מענטשן זענען געגאַנגען צו דער „קאָזע", ווו עס זענען שוין געווען אַרעסטירט עטלעכע אָנפירנדיקע חברים, וועמען די פּאָליציי האָט אין מיטן נאַכט געהאַט אַרויסגעשלעפּט פון זייערע געלעגערס און זיי אָפּגעפירט אין דער שטאָטישער תפיסה.

די יוגנטלעכע פון „בונד" און פּוע"צ האָבן זיך שוין געפונען אין די לאָקאַלן פון זייערע פאַרטייען, גרייט צו שטעלן זיך אין די רייען און זיך אָנשליסן מיט די איבעריקע אין דער אַלגעמיינער דעמאָנסטראַציע.

דאָס ענלעכע איז פאָרגעקומען אין די לאָקאַלן פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, און מער ווי אומעטום, אין דעם פאַראיין פון די בערשטער. גע־

דאַרפט האָבן אַלע, מיט זייערע פענער און באַזונדערע טראַנספּאַרענטן, זיך באַגעגענען אויף דער וואַרשעווער גאַס, זיך איינשטעלן לויטן אָפּגערעדטן סדר — וואָס נענטער צו דער „קאַזע", ווו ס'וועט זיך עפענען די דעמאָנסטראַציע. פונקט 10 אַ זייגער איז אָנגעקומען די פירערשאַפט פון „בונד". שוילע, בערקע, באָראָווסקי, מושינסקי, בראש מיטן וועטעראַן פון די מעזריטשער בערשטער־אַרבעטער, חבר מאָטל. ער האָט זיך געשטעלט אין שפּיץ פון דער גרויסער מאַסע, האָט אויפגעהויבן די הענט זיינע און אויסגערופן:

— חברים, זאָל לעבן דער פּראָלעטאַרישער יום־טוב, דער ערשטער מאַי! נידער מיטן קאַפּיטאַליזם! לאַנג לעבן זאָל דער אַרבעטער־קלאַס! לאָמיר אָנ־הייבן אונדזער מאַרש!

אַ הילכיקער הוראַ האָט אָפּגעהילכט אין דער לופטן. די הוראַ־געשרייען זענען געקומען פון דער גאַנצער מאַסע ווי פון איין מעכטיק קול אַרויס.

אין די קליינע תפיסה־פענצטערלעך האָבן זיך באַוויזן די פנימער פון די אַרעסטירטע חברים. זיי האָבן געפאָכעט מיט זייערע שטיקלעך פון די רויטע סטענגעס. אַלע דעמאָנסטראַנטן האָבן צו זיי צוריקגעשריגן: זאָלן לעבן די אַרבעטער־פירער! זאָל לעבן דער ערשטער מאַי!

חבר מאָטל האָט געגעבן אַ צייכן, אַז מען זאָל אָנהייבן דעם מאַרש צום מעזריטשער מאַרק. די מאַסע האָט זיך אָנגעהויבן רירן אין אַ מושטרירטער אָרדנונג. די לאָזונגען אויפן הויכן קול פון די אָרדענער פוןביידע זייטן און פון די דעמאָנסטראַנטן, האָבן זיך אָנגעטראָגן איינע נאָך די אַנדערע. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אין איין עק פון צוג געהערט דער הימן פון בונד: „ברידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט". און פון דער ווייַטנס, פון אַנדערן עק — די שבועה פון פּוע"צ: „מיר שווערן, מיר שווערן אַ שבועה פון בלוט און פון טרערן".

די דעמאָנסטראַנטן האָבן זיך פאַרבייגעטראָגן איבער דער לובלינער גאַס און זיך אויסגעשטעלט אין אַ גרויסן קרייז אויפן מעזריטשער מאַרק. אויפן טראָטואַר קעגן איבער און אין די געסלעך אַרום, זענען געשטאַנען אָן אַ שיעור מענטשן און מיט גרויס סימפּאַטיע נאָכגעפאָלגט די דעמאָנסטראַנטן.

געווען איז דער הימל אָן איין וואָלקנדל, ווי ס'וואָלט דער הימל לכבוד דער ערשטן מאַי זיך אויסגעטאָן פון זיינע גרויע לאַכעס און זיך אָנגעטאָן אין זוּיבערן.

די זון אין מיטן הימל האָט איצט באַזונדער וואָרעם־ליב געשיינט...

ערשטער מאַי־דעמאָנסטראַציע אין יאָר 1935

פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען (אַ טייל פון די באַטייליקטע)

פוע״צ, השוה״צ, א״אַ (אַ טייל פון די באַטייליקטע)

פייוול פיטערמאַן

די „פאָלקס־פּאַרטיי"

נישט מיט גרויס חשק בין איך צוגעטרעטן שרייבן וועגן דער „פאָלקס־פּאַרטיי" אין מעזריטש. עס וואָלט אוודאי אַוודאי וועגן דעם אַנדערש געשריבן אַ פאָלקיסט, אָדער אַפילו אַ געוועזענער פאָלקיסט. ליידער האָט זיך אַזאַ נישט אויסגעפונען, עס וואָלט אָבער געווען אַ היסטאָרישער אומרעכט, ווען נאָכן דערשיינען פון דריי ביכער וועגן מעזריטש, וואָלטן מיר אויך אין פערטן בוך זיך באַגנוגנט בלויז מיט קליינע אָנצוגעהערענישן וועגן קיום פון אַ פּאַרטיי, וואָס האָט פאַרנומען אַזוי פיל אָרט אין פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן פון אונדזער שטאָט מעזריטש. דאָ וויל איך אויך באַמערקן, אַז שרייבן נאָר וועגן די פאָלקיסטן אין אונדזער שטאָט און נישט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער „פאָלקס־פּאַרטיי" בכלל, איז כמעט ווי אוממעגלעך, ווי מיר וועלן דאָס שפּעטער זען. מיר הייבן דעריבער אָן מיט דער אַנטשטייונג פון דער „פאָלקס־פּאַרטיי" אין אַלגעמיין.

די „פאָלקס־פּאַרטיי" אין פּוילן איז אויפגעקומען נאָך אונטער דער דייטשישער אָקופּאַציע אין 1916 און האָט אין די ערשטע יאָרן פון דער אויפגעשטאַנענער זעלבשטענדיקער פּוילישער מלוכה געשפּילט אַ גאָר באַדייטנדיקע ראָלע אין פּאָליטישן לעבן פון די ייִדן אין קאָנגרעס־פּוילן. דער „פאָלקס־פּאַרטיי" איז געלונגען אין אַ קורצער צייט אויפצושטעלן שטאַרקע אָרגאַניזאַציעס אין וואַרשע, לאָדזש, לובלין און גאָר באַזונדער — אין אונדזער מעזריטש.

נח פּרילוצקי, דער גרינדער פון דער פּאַרטיי און איר אָנערקענטער מנהיג, איז אין סיים, אין יענע ערשטע יאָרן, שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן אַנטיסעמיטיזם. אידעיִש באַווירקט פון דובנאָווס „אויטאָנאָמיזם", האָט פּרילוצקי זיך אַרויסגעשטעלט קעגן דער רעגירונג, וואָס אָנערקענט ייִדן נאָר ווי אַ רעליגיעזע גרופּע און ענערגיש געקעמפט פאַר די נאַציאָנאַלע רעכט פון די ייִדן אין פּוילן. זיינע אָפּאָזיציאָנעלע אויפטריטן אין סיים אין יענער צייט האָבן זיך געלאָזט פאַרגלייכן מיט די מוטיקע אויפטריטן פונעם פירער פון פּוילישן ייִדנטום — יצחק גרינבוים.

מיט זיין קאַמף פאַרן ייִדישן שולוועזן און פאַר דער גלייכבאַרעכטיקונג פון ייִדישן בירגער, האָט פּרילוצקי געצויגן צו זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דער ייִדישער עפנטלעכקייט און געהאַט אויף זיין זייט די סימפּאַטיע פון אַ טייל פון די ייִדישע שרייבער, ווי נאָמבערג (נאָמבערג איז אַפילו געווען איין צייט סיים־דעפּוטאַט), הלל צייטלין א"אַ.

צוליב אינערלעכע סבות און גאָר באַזונדער צוליבן קאַמף קעגן ציוניזם, וואָס איז ביי פּרילוצקין אין משך פון דער צייט געוואָרן אַן עיקר, האָבן אים

אַ טייל פון זיינע חברים פאַרלאָזן. פון די אָרגאַניזאַציעס אין די קליינע שטעט־לעך זענען די חברים זיך צעלאָפן. אין די צענטערס וואַרשע, לאָדזש, לובלין, זענען פון די אַלע פאָלקיסטן געבליבן ווייניק, בלויז אין מעזריטש האָט די פּאַרטיי אָנגעהאַלטן, ווי פריִער. אין קיין אַנדער שטאָט האָבן די פאָלקיסטן, אין די בעסטע צייטן זייערע, נישט דורכגעפירט אַזוי פיל פאָרשטייער אין די שטאָטראַטן און קהילה־פאַרוואַלטונגען, ווי אין מעזריטש. דאָ האָבן די פאָל־קיסטן באַקומען די מערסטע צאָל שטימען און זענען געווען די גרעסטע פראַקציע אין שטאָטראַט און אויך אין דער קהילה, ווי עס באַווייזט אונדז פאָלגנדיקע טאַבעלע:

אין שטאָטראַט אין יאָר 1927

פאָלקיסטן — 5, ציוניסטן — 3, בונדיסטן — 4, התאחדות — 1, פּועל־צ — 1, קאָמוניסטן — 1, קליינהענדלער — 1, הויז־באַלעבאַטים — 1.

אין מאַגיסטראַט האָבן די פאָלקיסטן געהאַט איין לאַווניק און איין פאָר־שטייער זייערן (שלמה קאַמיען) אַלס וויצע־בורמיסטזש. אויך דער „בונד" האָט געהאַט אַ לאַווניק. די איבעריקע פראַקציעס האָבן אין מאַגיסטראַט קיינעם נישט געהאַט.

פרנסים אין קהילה

פאָלקיסטן — 4, ציוניסטן — 3, בונדיסטן — 3, אָרטאָדאָקסן — 2.

עס איז דעריבער קיין וווּנדער נישט פאַר וואָס פּרילוצקי האָט געהאַלטן מעזריטש פאַר זיין פעסטונג. צום צענטראַל־קאָמיטעט האָבן געהערט 3 חברים פון מעזריטש. צווישן זיי — וועלוול טוואַרדעדזשעוואַ, דער אַקטיוווסטער טוער ביי די פאָלקיסטן אין אונדזער שטאָט.

פאַר וואָס איז דווקא אין מעזריטש געווען אַזוי אָנגענומען דער פאָלקיזם? דאָס לאָזט זיך דערקלערן דערמיט, וואָס אין מעזריטש — דאָס וויגעלע פון „בונד" — האָבן זיך געפונען הונדערטער יונגע לייט, געוועזענע בונדיסטן, וואָס האָבן זיך אַרויפגעאַרבעט און שוין פאַרלוירן זייער פריִערדיקן קלאַסן־אינטערעס. אָט פאַר די אַלע, וואָס האָבן זיך דערצויגן אויף די אידעען פון „בונד" און דאָ פאַרגעשטעלט דעם רוב פון דעם קליינבירגערלעכן שיכט, איז די דאָזיקע פּאַרטיי, מיט איר אַנטי־ציוניזם און קאַמף פאַר יִדיש, געווען ווי אָנגעמאָסטן. דערצו איז אונדזער שטאָט, וואָס איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אַ צענטער פון ציוניסטישער טעטיקייט, שוין מער נישט געווען דאָס וואָס אַ מאָל. ווייניק פון די ערשטע ציוניסטישע מנהיגים האָט אין שטעטל נאָך געווירקט. בכלל האָט דער ציוניזם פון נאָך דער מלחמה זיך בעיקר געשטיצט אויף דעם חלוצישן כוח, אייגנטלעך, די יוגנט. און וויפל פון די אַלע האָבן געהאַט שטים־רעכט? פּועל־צ, התאחדות, אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי — אַלע צוזאַמען האָבן נישט געקאָנט מבטל מאַכן די השפּעה פון די פאָלקיסטן.

עס איז זיי דעריבער גאָרנישט שווער אָנגעקומען צו באַקומען אַ גרויסע פאָרשטייערשאַפט אין שטאָטראַט און אין דער קהילה.

מיטן כוח פון די פּאָזיציעס, וואָס זיי האָבן אין יענער צייט דערוואָרבן, האָבן זיי זיך באַמיט צו העלפן דער עיקר זייערע ווײלער, ווי עס זאָגט שפּעטער עדות וועגן דעם אַ פּאָלקיסט אין אַן אַרטיקל אין „מעזריטשער וואָכנבלאַט" פון 4טן אַפּריל 1930. דאָס געזאָגטע איז אויך גילטיק פאַר די יאָרן פריִער. עס רעדט זיך וועגן אַ פאָרשלאָג פון די פּאָלקיסטן אויף אַ זיצונג פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין צוזאַמענהאַנג מיטן בודזשעט פאַרן יאָר 1930—31. איך ציטיר: „אַריינטראָגנדיק דעם פאָרשלאָג, זענען אונדזערע פאָרשטייער אויסן געווען נאָר די אינטערעסן פון אונדזערע ווײלער. אונדזערע ווײלער וועלן זיך אין אונדז קיין מאָל נישט נאַרן און אַ דאַנק דעם האָבן מיר נצחונות און וועלן אויך ווייטער האָבן". און אַזוי איז עס באמת געווען. איז איינער געווען פון זייערע ווײלער, האָט ער געהאַט אויסזיכטן מען זאָל אים שטעלן אַ קלענערן עטאַט און אויך עפּעס אויספּועלן פאַר זיך אין מאַגיסטראַט.

כדאי צו דערמאָנען, אַז די דאָזיקע פּאָליטישע פּאַרטיי האָט קיין יוגנט־אָרגאַניזאַציע, ווי אַנדערע פּאַרטייען, נישט געהאַט, זי האָט זיך מיט קיין דערציִונג־אַרבעט נישט אָפּגעגעבן, די פּאַרטיי איז בעיקר באַשטאַנען פון די „טוערס", וואָס זענען געווען אין אַ קליינער צאָל. זייער השפּעה אויף די האַנטווערקער און קליינהענדלער (ביי אונדז אין שטאָט איז דער דאָזיקער שיכט, אין גרויסן טייל, באַשטאַנען פון סוחרימלעך פון חזיר־האָר, געוועזענע בערשטער ביי יענעם) האָט דאָ זיך אויסגעווירקט נישט בלויז אויפן יסוד פון דער אַנטי־ציוניסטישער פּאָרגאַנגענהייט פון דעם דאָזיקן עלעמענט. זייער קאָנטאַקט מיט דער מאַסע האָט זיך געשטיצט אויף דעם פּערזענלעכן, נישט ווייניקער ווי אויף דעם אידעיִשן. די פּאָלקיסטישע כלל־טוערס זענען אַלע, אָדער כמעט אַלע, אַרויסגעוואַקסן פון דער מאַסע און געבליבן אַ טייל פון זיי. „עמך" האָט אין זיי געזען די פאַרקערפּערונג פון זיך אַליין און זיי געשענקט זייער צוטרוי.

די יידישע פאָלקסשול אין מעזריטש

איינע פון די גרונט־אידעען, אויב נישט די הויפּט־אידעע פון פּאָלקיסטישן געדאַנק, איז געווען דער קאַמף פאַרן יידישן שולוועזן, וואָס זאָל דערציִען דעם יונגן דור אין גייסט פון דער מאָדערנער יידישער קולטור. האָבן טאַקע די פּאָלקיסטן זיך אָפּגעגעבן דער יידישער פאָלקסשול אין מעזריטש. זייער ווילן איז אָבער געווען, אַז די פאָלקסשול זאָל זיך געפינען אויסשליסלעך אין זייערע הענט. וועגן דעם האָבן זיי געפירט זייער קריג מיטן „בונד" אין מעזריטש. די דאָזיקע שול, וואָס איז פריִער, אונטער דער לייטונג פון איר גרינדערין, אַנושקע אַדלער, געווען אַזוי באַליבט און פּאָפּולער ביי דער מעזריטשער יידישער באַפעלקערונג, איז נאָך איר פאַרלאָזן שטאַרק אַרונטער פון

איר פריִערדיקן פעדאַגאָגישן ניוואָ. די אַרומרייסענישן פון די פאָלקיסטן מיט זייערע שותפים פון „בונד“, האָבן געבראַכט דערצו, אַז דער „בונד“ האָט אַ לענגערע צייט זיך אָפּגעזאָגט מיטצואַרבעטן לטובת דער שול. אין היפּוך צו דער „תרבות“־שול, וואָס איז פון יאָר צו יאָר געוואַקסן מיט איר צאָל שילערס, איז די יִדישע פאָלקסשול געבליבן קליין און נישט אַנטוויקלט. די חברים גופא, מיט אַן אויסנאַם פון אַ קליינער צאָל, האָבן זייערע קינדער — אין סתירה צו זיך אַליין, צו זייערע אייגענע רייד — געשיקט אין דער „תרבות“־שול, פון וואַנען די קינדער זענען אַרויסגעקומען גוטע ציוניסטן. דער פועל־יוצא דערפון איז געווען, אַז די יִדישע פאָלקסשול מיט אירע עטלעכע צענדליק קינדער, האָט זיך געמאַטערט און קיין מאָל נישט געהאַט צו באַצאָלן די לערערס, לרוב בונדיסטן און נישט קיין פאָלקיסטן — לערערס, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מאָדערנע יִדישע קולטור איז אַ נויטווענדיקייט פאַר די יִדיש־רעדנדיקע מאַסן, אידעאַליסטן, וואָס האָבן געגלויבט אין דער שליחות פון יִדישן לערער און זיך אָפּגעגעבן דער דערציִונג מיט לייב און לעבן.

די אידעישע באַגרינדונג פון אַנטי־ציוניזם

די חברים פון דער „פאָלקס־פאַרטיי“ אין מעזריטש, די הייסע אָנהענגער פון פרילוצקין, האָבן נאָכגערעדט די רייד פון זייער מנהיג, אַז „די ציוניסטן ווענדן אָפּ די יִדישע מאַסן פון זייער קאַמף פאַר „דאָ“, דורך דעם, וואָס זיי פאַרפירן דאָס יִדישע פאָלק מיט פאַלשע אילוזיעס וועגן אַ יִדישער היים אין פאַלעסטינע“...

היינט, נאָכן אויפקומען פון דער יִדישער מדינה, נאָכן אומקום פון זעקס מיליאָן יִדן, און אין מרחק פון צייט, זעען מיר דאָס אַלע אַנדערש. אָבער דער אַנטי־ציוניזם האָט אין יענער צייט, ביי יענערווירקלעכקייט, גאָר אַנדערש אויסגעזען. אין תוך גענומען איז די אידעיִשע באַגרינדונג פון אַנטי־ציוניזם, סיי פון די פאָלקיסטן און סיי פון „בונד“ און די עקסטרעם־לינקע — אויסער די אַסימילאַטאָרן, וואָס זענען ביי אונדז אין שטאָט כמעט נישט געווען בנמצא — אַרויסגעדרונגען פון זייער טיפן גלויבן, אַז ביי אַן אַנדער אָרדענונג, ביי אַ בירגערלעך־דעמאָקראַטישער, ווי ס׳האָבן געהאַלטן די פאָלקיסטן, אָדער ביי אַ סאָציאַליסטישער, ווי ס׳האָבן געטענהט די אַנדערע — וועלן זיך שאַפן באַדינגונגען פאַר אַ פרייער אַנטוויקלונג פון אַלע פעלקער, און אונדזער פאָלק בתוכם.

דער דאָזיקער געדאַנק האָט נישט ווייניקער באַגייסטערט, ווי דער ציוניזם. די אַנטי־ציוניסטן האָבן געקעמפט פאַר זייערע אידעאַלן מיט נישט ווייניקער מסירות־נפש, ווי מיר, די ציוניסטן.

דאָס באַזונדערע אין דער מחלוקת צווישן די פאָלקיסטן און ציוניסטן

די קריגערייען צווישן פאָלקיסטן און די ציוניסטישע פּאַרטייען זענען נישט אַזוי אַרויסגעדרונגען פון די אידעיִשע אונטערשיידן, ווי פון דעם, וואָס זי, די „פאָלקס־פּאַרטיי", האָט מיט איר פּראָגראַם פּרעטענדירט צו פאַרטרעטן די אינטערעסן פון די האַנטווערקער און קליינהענדלער. די „פאָלקס־פּאַרטיי" האָט דערביי זיך אָנגעטראָפן אויף דער שאַרפער קאָנקורענץ פון די ציוניסטישע פּאַרטייען, וואָס האָבן, ווי זיי, פאַרטראָטן, אָדער געזאָלט פאַרטרעטן, דעם זעלביקן עלעמענט.

פאַר וואַלן, צום סיים, ווי צום שטאָטראַט און קהילה־פאַרוואַלטונג, האָבן ביידע זיך באַמיט אָפּצוציִען שטימען איינע פון די אַנדערע. אויף מיטינגען, וואָס די ציוניסטישע פּאַרטייען האָבן איינגעאָרדנט, האָבן די פאָלקיסטן זיך אַריינגעריסן און געשטערט. ס'איז דערגאַנגען ביז געשלעגן, שוין אָפּגערעדט פון קעגנזייטיקע זידלערייען. אין די אַלע פאַלן האָבן זיך באַטייליקט אויך יוגנטלעכע, וואָס האָבן נאָך מסתמא דאַן קיין שטימרעכט נישט געהאַט.

ד"ר חיים שאָשקעס דערציילט אין זאַמלבוך „מעזריטש" (אַרויסגעגעבן אין אַרגענטינע, ז' 144) וועגן זיינס אַ באַזוך אין מעזריטש ערב די וואַלן צום סיים אין 1928. ער איז דעמאָלט אַרויסגעטראָטן אויף אַ מיטינג אין מאַרק קעגן פרילוצקין און לטובת האַרטגלאַסן, דעם ציוניסטישן קאַנדידאַט. „דער גרויסער מאַרק — שרייבט ער — איז אין יענעם טאָג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קאָכעדיקן דיסקוסיע־קלוב, מיט געשרייען און קלעפּ. שטעקנס האָבן געפּאָכעט אין דער לופט. גוטע־ברידער האָבן זיך נישט דערקענט, אויב נאָר זיי האָבן געהאַלטן פון די קאָנקורירנדיקע קאַנדידאַטן, ווי אין פסוק שטייט: „ויאמר לאחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע"... (און ער זאָגט צום ברודער, ער קען אים נישט און פון זיינע זין וויל ער נישט וויסן...) אין אָוונט, בעת דעם מיטינג, איז דאָס געשלעג אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין רויטציגלדיקן פייער־לעשער־הויז. פון דער טריבונע אויבן האָב איך געזען אַ מאַסן־סצענע מיט קעגנזייטיקע פלאַסטישע באַוועגונגען, וועלכע וואָלטן אָנגעטאָן אַ כבוד מאָריס שוואַרצס קונסט־טעאַטער, אויב נאָר עס וואָלט זיך אים איינגעגעבן צו באַקומען אַזעלכע טעמפּעראַמענטפולע סטאַטיסטן, ווי די מעזריטשער יוגנט ביי די וואַלן..."

קעגן דער השפעה פון די פאָלקיסטן האָבן די ציוניסטן געהאַט צו פירן אַ שווערן פאַרביטערטן קאַמף. די פאָלקיסטן ווידער האָבן אַלץ געטאָן, כדי צו דערהאַלטן זייער השפעה, צוליב דעם האָבן זיי דאָס ערשטע געוואָלט באַהערשן דעם האַנטווערקער־פאַראיין, זיי האָבן געוואָלט האָבן די העגעמאָניע אין די צעכן, און כדי נאָך מער צו פאַרשטאַרקן זייער כח האָבן זיי זיך אויך געריסן צו זיין די דעה־זאָגערס אין שפּיטאָל און אַפילו אויך ביי דער גבאות אין שול און ביים ווײלן אַ רב.

די נייע ווענדונג אין נח פרילוצקיס פּאָליטיק: סאָלידאַריטעט מיט דער פּילסודסקי־רעגירונג אַנשטאָט אָפּאָזיציאָנערן קאַמף

די געענדערטע פּאָליטיק פון נח פרילוצקי האָט זיך קלאָר געזען בעת די וואַלן צום דריטן סיים אין 1928. די פאָלקיסטן פון קאָנגרעס־פּוילן האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער ליסטע פון דער „אגודה״, וואָס האָט אַלע מאָל געשטיצט די סאַנאַציע. צוזאַמען האָבן זיי אויך אַרויסגעשטעלט זייערע קאַנדידאַטן אויף דער מלוכה־ליסטע. דאָס איז נישט געווען נאָר אַ פּועל־יוצא פון אַ טעכנישן אָפּמאַך, דאָס איז איצט געווען די אָנערקענטע ליניע פון דער „פאָלקס־פּאַרטיי״ פון נח פרילוצקי.

די ווילנער פאָלקיסטן האָבן צו דעם נישט מסכים געווען. געטריי דעם אמתן פאָלקיזם, האָבן זיי, פונקט ווי גרינבוים, זיך נישט אָפּגעזאָגט פון זייער אָפּאָזיציאָנערן קאַמף קעגן דער רעגירונג. גרינבוים, דער מנהיג פון די ציוניסטן אין קאָנגרעס־פּוילן, האָט, ווי באַוווסט, פון שטענדיק אָן געפירט אַ קריג מיט די ציוניסטישע מנהיגים פון גאַליציע פאַר זייער נאָכגיביקייט. זיי, די פאַרשטייער פון גאַליציאַנער ייִדנטום, זענען אין היפּוך צו גרינבוימען, נישט געגאַנגען אויף דעם וועג פון אָפּאָזיציאָנעלן קאַמף. די ווילנער פאָלקיסטן, די פאָלקס־דעמאָקראַטן, האָבן דעריבער געזען אין גרינבוימען אַ פּאַסיקן פּאַרטנער צו די וואַלן און זיך אָנגעשלאָסן אין זיין ליסטע. די דאָזיקע ליסטע איז אַרויס־געטראָטן קעגן דער שתדלנות־פּאָליטיק און צוגעזאָגט פאַרצוזעצן דעם קאַמף פאַר פולע ייִדיש־נאַציאָנאַלע רעכט.

אַנשטאָט אַרויסטרעטן קעגן דער רעגירונג, וואָס באַשרענקט די נאַציאָנאַלע רעכט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, האָבן איצט די פאָלקיסטן פון נח פרילוצקיס שיטה גאָר געקעמפט קעגן די ציוניסטן. קיין סיים־דעפּוטאַט האָבן זיי שוין אָבער מער נישט דורכגעפירט.

דעם 10טן אָקטאָבער 1929 איז אין לובלין פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון די געצייליטע פאָלקיסטן פון נח פרילוצקיס חדר צוזאַמען מיט די, וואָס גרופּירן זיך אַרום די ווילנער פאָלקיסטן, מיטן ציל צו פאַראייניקן דיביידע טיילן. די דאָזיקע קאָנפערענץ, וואָס האָט געוויזן ווי שוואַך און קליין ביידע זענען, האָט צו קיין שום רעזולטאַטן נישט געבראַכט.

אין אַן אַרטיקל, געדרוקט אין „מעזריטשער טריבונע״ פון 8טן נאָוועמבער 1929, ווערט צווישן אַנדערע דערציילט, אַז אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ האָט דער באַקאַנטער פּובליציסט פון „מאָמענט״ און איינער פון די זיילן פון דער „פאָלקס־פּאַרטיי״, ש. י. סטופּניצקי, פאָרגעשלאָגן אַריינצוטרעטן אין דער ציוניסטישער אַגענץ, אָפּשטעלן דעם קאַמף קעגן ציוניזם און נישט אָפּרייסן די קינדער פון דער העברעיִשער קולטור. פרילוצקי האָט זיך אָבער געהאַלטן ביי זיינס, אַז דער קאַמף דאַרף זיין געווענדט קעגן ציוניזם און נישט קעגן דער רעגירונג. ווי אַזוי די דאָזיקע שטעלונג איז קאָמענטירט געוואָרן דורך די תלמידים זיינע אין מעזריטש, דערוויסן מיר זיך פון אַן אַרטיקל פון איינעם פון

די פּאַלקיסטישע מפרשים אין „מעזריטשער וואָכנבלאַט" פון 2טן אויגוסט 1929:
„דאָס שאַפן די אילוזיע וועגן ייִדנשטאַט האָט פאַרערגערט די לאַגע פון די ייִדן אין זייער וווינאָרט, אָפּשוואַכנדיק דעם קאַמף פאַר גלייכבאַרעכטיקונג אויפן אָרט, אָדער דערפירנדיק אים ביז נול, ווייל אַ דאַנק דעם ייִדנשטאַט באַפ־רידיקן נישט די מאַסנגעבנדיקע פאַקטאָרן די גערעכטע ייִדישע פאָדערונגען, אָנווייזנדיק זיי אויף זייער פאַטערלאַנד אין אַזיע"... (אונטערגעשטראָכן דורך מיר — פּ. פּ.)

היינט איז איבעריק צו פירן אַ פּאָלעמיק איבער דעם. איך האָב אָבער געבראַכט דעם דאָזיקן אויסצוג, כדי צו אילוסטרירן די באַגרינדונג פאַר זייער פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, וואָס האָט זיך געפירט אין דער ריכטונג פון קאַמף קעגן ציוניזם און סאָלידאַריטעט מיט די „מאַכט־אָרגאַנען". אין שטאָט־ראַט, למשל, אויף די פאָרשלאָגן פון די ציוניסטישע און בונדישע פאָרשטייער, האָבן אַלע מאָל די פּוילישע ראַטמענער זיך אָנגעצונדן קעגן דער ייִדישער חוצפּה. די, מיט וועמען זיי האָבן זיך געקענט צוזאַמענרעדן, זענען געווען די פּאָלקיסטישע פאָרשטייער. אמת, אין קאַמף קעגן ציוניזם זענען ביידע, דער „בונד" און די פּאָלקיסטן, געווען פאַראייניקט, מען מוז אָבער זאָגן, אַז אין שטאָטראַט האָבן די בונדיסטן נישט מורא געהאַט צו זאָגן די פּוילישע פאָרשטייער דעם ריינעם אמת. די פּאָלקיסטן אָבער האָבן די אַלע עוולות פון די אַנטיסעמיטישע קריסטלעכע ראַטמענער זייער אָפּט פאַרשוויגן. פאַרשידענע פאַקטן, וואָס זענען איבערגעגעבן געוואָרן אין די צייטונגען פון מעזריטש אין יענע יאָרן, גיבן אונדז איבער אַ קלאָר בילד פון דער פּאָלקיסטישער טעטיקייט ביי אונדז אין שטאָט. אויף די שפּאַלטן פון דער ציוניסטישער „מעזריטשער טריבונע" ווערן די פּאָלקיסטן אָנגעגריפן אָן אויפהער. איך וויל זיך דאָ אויף דעם אַלעמען נישט פאַררופן, איך וויל נאָר ברענגען איין ציטאַט פון אַן אַרטיקל אין „גלאָס מיענדזיזשעצקי", איבערגעדרוקט אין „מעזריטשער טריבונע" פון 27סטן יוני 1930. „פאַר וואָס עפּעס — שרייבט דער „גלאָס מיענדזיזשעצקי" — אַטאַקירן די ציוניסטן דווקא די ייִדישע גרופּע, וועלכע איז צום מיינסטן גענויגט צו דער מלוכה און מלוכה־שעפערישקייט? דער אָנגריף אויף די פּאָלקיסטן ברענגט אַרויף יעדן דענקנדיקן מענטש אויף פיל רעפלעקסן אין באַצוג צו דער גענוג „רעטזעלהאַפטער" קאַמפּאַניע פון די ציוניסטן".

דער דאָזיקער ציטאַט אַליין באַשטעטיקט די פּאָליטישע ריכטליניע פון אונ־דזערע פּאָלקיסטן. איך וויל פון דעסטוועגן דערמיט נישט זאָגן, אַז די פּאָלקיסטן האָבן דערביי געהאַט שלעכטע כוונות. די „פּאָלקס־פּאַרטיי" פון נח פּרילוצקי, צו וועמען זיי האָבן געהערט, איז, ווי מיר ווייסן, נישט געווען די איינציקע, וואָס האָט געהאַלטן, אַז דורך אַ פאַרשטענדיקונג מיט דער רעגירונג וועלן מיר דער־גרייכן מער ווי דורך אָפּאָזיציאָנעלן קאַמף. די פּאָלקיסטן אין מעזריטש האָבן, אויף זייער אופן, זיך צוגעפּאַסט צו דער דאָזיקער הלכה.

שפעטער, אין די דרייסיקער יאָרן, האָבן די פּאַלקיסטן, און נישט זיי אַליין, באַטראַכט די היטלער־עפּידעמיע, ווי אַ פאַרבייגייענדיקן עפּיזאָד. אויך דעמאָלט, ווען דער חלף איז שוין געלעגן אויפן האַלדז, האָבן די פאַלקיסטן נאָך אַלץ נישט פאַרלוירן די אמונה אין דער צוקונפט פון די ייִדן אין פוילן. ווי די לאַגע פון די ייִדן אין פוילן האָט דעמאָלט אויסגעזען, ווייסן מיר אַלע. אין מעזריטש איז, אמת, נישט פאָרגעקומען דאָס, וואָס אין פשיטיק, קעלץ אָדער בריסק, אין גאַנצן אַן אויסנאַם איז אָבער אויך מעזריטש נישט געווען. אין 1937 פאַרברענען פּוילישע כוליגאַנעס די הילצערנע געביידע פון דער ייִדישער פאָלקסשול. ייִדן אין מעזריטש, פאָלקיסטן און נישט־פאָלקיסטן, האָבן באַגריפן דעם זינען פון דעם דאָזיקן פאַרברעכערישן אַקט. מיטן גלויבן „שבכל דור ודור קמים עלינו" — האָבן מעזריטשער ייִדן נישט פאַרלוירן דעם בטחון און געהאָלפן די פאַלקיסטן בויען פאַר דער ייִדישער פאָלקסשול אַ נייעם בנין, נאָך אַ גרעסערן, אַ שענערן.

וועגן די פאָלקיסטישע כלל־טוער, אין אַלגעמיין, וויל איך זאָגן: אַלע זענען זיי געווען גוטע, ערלעכע, פאָלקסמענטשן. אין זייער עסקנות זענען זיי נישט אויסן געווען זייער אייגננוצן, זיי האָבן נישט אויסגענוצט זייער מעמד כדי רייך צו ווערן. אָט זענען די גאָר וויכטיקסטע פון זיי:

וועלוול טוואַרדעדזשעוואַ — אַ היימישער ייִד, נישט קיין גביר, אַליין מיט צען פינגער אויסגעאַרבעט דאָס ביסל חזיר־האָר און דערפון געלעבט.

משה צוקערמאַן — אַ גאַרבער. אין יענע יאָרן נישט קיין גביר.

שלמה קאַמיען — דער געוועזענער וויצע־בורמיסטזש — אַ פריינדלעכער, האַרציקער ייִד.

בענצי שיינמעל — מיטאייגנטימער פון דער גרויסער אייזן־פאַבריק. ווען ער וואָלט קיין לאַווניק נישט געווען, וואָלט ער אויך געהאַט פון וואַנען צו לעבן.

חיים קראָנהאַרץ — אַ פאָטאָגראַפיסט, גוט באַקאַנט אין שטאָט מיט זיין אַטעליע. אַ שטילער, באַשיידענער מענטש.

ד"ר סעמיאַטיצקי — דער „אַנאַליזן־דאָקטער", ווי די מעזריטשער האָבן אים גערופן, בטבע אַ גרויסער וויצלער. מען דערציילט: אַ מאָל איז עמעצער אַריינגעקומען צו אים און אים געבעטן מאַכן אַן אַנאַליז, האָט דער דאָקטער סעמיאַטיצקי געפרעגט: „מיט מיין מאַטעריאַל, צי מיט אייער מאַטעריאַל?"... מיט די ייִדישע פאַציענטן האָט ער קיין פויליש נישט געוואָלט רעדן, האָבן טאַקע מעזריטשער ייִדן געטענהט: „אַ דאָקטער וואָס רעדט ייִדיש, וואָס איז ער פאַר אַ דאָקטער?"... אַזאַ איז געווען דער דאָקטער סעמיאַטיצקי, דער פאָלקיסט, דער שרייבער פון די „מעדיצינישע שמועסן" אין „מעזריטשער וואָכנבלאַט".

אַלע, אַלע זענען זיי געווען פשוטע, היימישע ייִדן, מיט וועמען „עמך" האָט זיך געקענט צוזאַמענרעדן אויף זייער פשוטן, אָרעמען לשון.

צום סוף — עטלעכע ווערטער וועגן דעם אָרגאַן פון די פאָלקיסטן „מעזריטשער וואָכנבלאַט". די צייטונג איז פּובליציסטיש נישט געשטאַנען העכער אָדער נידעריקער פון דער „מעזריטשער טריבונע" אָדער „פּאָדליאַשער צייטונג". דאָס

אַריינזאָגן זיך איינער דעם צווייטן, אָפט אין אַ טאָן פון פּערזענלעכער באַליידי־
קונג, האָט זיי אַלע קיין איבעריקן כבוד נישט צוגעגעבן. אָבער ליטעראַריש
איז מיטן „מעזריטשער וואָכנבלאַט" נישט געווען זיך וואָס צו שעמען. אַגב, פאַרן
גוטן יידיש אירן, האָט די צייטונג געהאַט אַ סך צו פאַרדאַנקען דעם לערער
לייב לעוו, וואָס האָט אין די ערשטע יאָרן פון איר דערשיינען געלייגט אויף איר
זיין חותם. נישט אומזיסט האָט מען אין די וואַרשעווער ליטעראַרישע קרייזן
געזאָגט, אַז אין ים פון די פּראָווינצער צייטונגלעך איז דאָס „מעזריטשער
וואכנבלאַט" אַ גאָלדן פישעלע — גם זו לטובה.

מעזריטשער
וואכנבלאט

פאדליאש
צייטו

ריטשער
...ער-שטימע

פאַטאָמאָנטאַזש פון צייטונגען, וואס זענען דערשינען אין מעזריטש

גרשון פרידמאַן / לאָס אַנדזשעלעס

די יידישע פאָלקסשול אין מעזריטש

אין די שפּעטערע יאָרן פון לעבן הייבן אָן אויפקומען אין אונדזער זכרון עפּיזאָדן פון די קינדער־יאָרן מיט שאַרפער בילדערישער קלאָרקייט. אַזאַ בולטער און ליכטיקער שווימט איצט אַרויס דער פריִער פּעריאָד פון מיין לעבן: די ייִדישע פאָלקסשול אין מעזריטש.

איר פונדאַמענט האָבן געלייגט אַ גרופּע פון דער ייִדישער אינטעליגענץ מיט מאַדאַם אַנאַ אַדלער אין דער שפּיץ, נאָך אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. זיי האָבן אָרגאַניזירט די „פּלאַש־טשאַדקע", אַ פּלאַץ, ווו זיי האָבן צונויפגענומען קליינע קינדער, פאַרוואָרלאָזטע יתומים און מיט זיי זיך פאַרנומען דעם גאַנצן טאָג: געשפּילט זיך מיט זיי און אַריינגעבראַכט אַ ביסל פרייד אין זייערע קינדערישע הערצעלעך.

אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָר האָט די „פּלאַשטשאַדקע" זיך פאַרוואַנדלט אין אַ רעגולערן קינדער־גאָרטן, און מיט דער צייט — אין אַ רעגולערער עלע־מענטאַרער שול, אין וועלכער ס'איז יעדעס יאָר צוגעקומען אַ פרישער קלאַס.

אין אָט דער צייט בין איך נאָך געווען אַ קליין ייִנגעלע און געלערנט אין תלמוד־תורה. מיינע אָבסערוואַציעס זענען געווען בלויז דרויסנדיקע. ערשט שפּעטער, ווען פּוילן איז געוואָרן אַ זעלבשטענדיקע מדינה און איך האָב אָנגעהויבן גיין אין דער שול, איז די פאָלקסשול געוואָרן דער ליכטיקסטער, וואַרעמסטער פּונקט אין מיינע קינדעריאָרן. די מלחמה האָט זיך נאָר וואָס געענדיקט. פּוילן איז געלעגן אין חורבות. מעזריטשער ייִדן האָבן געלעבט אין אָרעמקייט — האָבן ד'י קינדער פון די פינצטערע, קאַלטע און הונגעריקע שטובן געפונען אַ גן־עדן אין די ליכטיקע, וואַרעמע קלאַסן פון דער פאָלקסשול, אין דער ליבשאַפט־פולער אויפזיכט פון זייערע לערער. קיין מעזריטש האָט שוין דערגרייכט די הילף פון אַמעריקאַנער דזשוינט און ביי דער שול איז געווען אַ קיך, ווו די קינדער פלעגן באַקומען אַן אומזיסטן מאָלצייט יעדן טאָג, פון די פּראָדוקטן פון דזשוינט.

דער פּלוצלינגער איבערגאַנג פונעם חדר־ייִנגל, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן לערנען אַ בלאַט גמרא, צו אַ וועלטלעכער פאָלקסשול, האָט פאַר אים געעפנט אַ נייע וועלט פון שפּיל, געזאַנג און קאָלירן, וואָס האָבן באַגליקט און צערודערט דאָס סענסיטיווע ייִנגל. אויף די שפּאַצירן און אויספלוגן הינטערן שטאָט האָבן די לערער אויפגעדעקט פאַר די קינדער די שיינקייטן פון דער נאַטור. מיר האָבן איינגעזאַפּט אין זיך מיט גיריקער נייגעריקייט די קאָלירן און ריחות פון בלומען און פלאַנצן, דאָס געזאַנג און דעם פלאַטער פון פייגל, אינזעקטן און שמע־טערלינגען.

אַן אומגעהויערע דאַנקבאַרקייט און ליבשאַפט איז געוואַקסן און געקוואָלן אין האַרץ פון דעם ייִנגל צו זיינע לערער און דערציִער און ער איז גרייט געווען צו גיין פאַר זיי אין פייער און אין וואַסער.

שילער מיט זייערע לערער אין דער יידישער פאָלקסשול

לעצטע ריי, ליגנדיק (מיטן שטעקעלע אין האַנט): גרשון פרידמאַן

פאַר מיינע אויגן שטייען ווי לעבעדיק מיינע לערער און דערציִער. מאַדאַם אַנאַ אַדלער, „אַנישקע" האָט מען זי גערופן אין שטאָט — דאָס ווייב פון שטאָטישן דענטיסט שעפּקע אַדלער, קאָמענדאַנט פון דער ייִדישער פרייוויליקער פייער־לעשער־קאָמאַנדע, זי האָט געקענט יעדעס קינד, געוווּסט דעם צושטאַנד פון דעם קינדס פאַמיליע און האָט טייל מאָל, ממש מאַטעריעל, געהאָלפן פאַרגרינגערן דעם גורל פון דעם אָרעמען קינד. אָפט פלעגט זי נאָך די קלאַסן־שעהען מיט־נעמען קינדער צו זיך אַהיים. ביי זיך אין דער רייכער דירה האָט זי געשמועסט מיט אונדז, געשפּילט פאַר אונדז אויף דער פּיאַנאָ און דערלויבט אונדז מיט די קליינע הענטלעך אויסצוכישופן מעלאָדיעס פון די קלאַווישן. זי פלעגט אונדז מכבד זיין מיט פרוכטן און זיסקייטן, האָט אונדז אָנגערעגט צו לייענען, מאָלן און זינגען און אָנטיילגענומען אין אונדזערע שפּילערייען ווי אַ גלייכע מיט אונדז.

3 לערער זענען געווען פון איין משפחה לעוו: רבקה לעוו, געלערנט מיט קינדער פון 2טן און 3טן קלאַס, טויבע לעוו, לערערין אין 4טן קלאַס, וווּ איך

האָב אָנגעהויבן, חיים לעוו — לערער פון געזאַנג און פירער פון מאַנדאָלין־אָרקעסטער ביי דער שול, וועלכער האָט מיך אָנגעהויבן לערנען שפּילן אויף דעם אינסטרומענט און אַריינגעפירט מיך אין דער צויבערוועלט פון מוזיק, געעפנט מיינע אויערן צו די קלאַנגען און זייערע האַרמאָנישע צוזאַמענהאַנגען.

די משפחה לעוו האָט אין יענער צייט אַ סך בייגעשטייערט צו דער קולטור און דערציִונג אין מעזריטש. אַגב, איז רבקה לעוו אויך געווען ביבליאָטעקאַרין אין דער ייִדישער שטאָט־ביבליאָטעק, וועלכע איז סובסידירט געוואָרן דורך דער קהילה. דער פאָטער פון די לעווס, ר׳ גדליהו לעוו (ר׳ זלמן טשיפּעס איידעם), אַ ייִד, אַ גרויסער למדן, איז יום ולילה געזעסן און געלערנט אין בריקן־בית־מדרש געווען אַ זייער אָפּגעהיטענער, פרומער ייִד און אַ האַרציקער מענטש.

די לערערין צינה פּאַלעווסקי, אַ סובטעלע און אינטעליגענטע פרוי, האָט מיט אונדז געלערנט אַריטמעטיק, נאַטור־וויסנשאַפט, געאָגראַפיע, באָטאַניק, זאָאָלאָגיע און אַנאַטאָמיע, ווי אויך העברעיִש. זי האָט אונדז אָנגערעגט צו לערנען און דערגיין די סודות פון דער נאַטור, וועלכע זענען געווען פאַר אונדז פאַרהוילן. מיט יעדער נייער דערקענטניש האָט זיך פאַרשטאַרקט דער ווילן מערער צו וויסן און דערגיין.

דער לערער איטשע בירסקי האָט פון 5טן קלאַס און העכער מיט אונדז געלערנט ייִדישע ליטעראַטור. עס קלינגען נאָך אין מיינע אויערן לערער בירסקיס אינטערפּרעטאַציע און קריטישער אַנאַליז פון די ווערק פון אונדזערע גרויסע שרייבערס: מענדעלע, פּרץ, שלום־עליכם, אַש, ביאַליק, רייזען, מאָריס ראָזענפעלד און פיל אַנדערע. ער האָט געהאַט אַ זייער שיינעם מעטאָד פון לערנען, צוליב וועלכן די שילער האָבן מיט שפּאַנונג און ליבשאַפט צו אים זיך צוגעהערט. די מוחות האָבן זיך געעפנט און איינגעזאַפּט אַלץ מיט קלאָרקייט און פאַרשטענדעניש. וועגן אים האָט מען דערציילט, אַז ער איז נאָך ביים צאַר געווען אַ בונדיסט און געזעסן אין תפיסות פאַר זיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט. אין דער צייט פון מיינע שוליאָרן איז ער אויך געווען אַ פירער אין דער מעזריטשער בונדישער פּאַרטיי. ער איז געווען געוויילט צום שטאָטראַט דורך דעם „בונד״. ער האָט אויך אומבאַצאָלט אָנגעפירט מיט קורסן פאַר דערוואַקסענע אַרבעטער אין די אָוונטן. דער לערער בירסקי איז געווען אַ מענטש פון הויכן מאָראַלישן קאַליבער און איידלקייט, אַ טיפּ פון פאָלקס־אינטעליגענט, וואָס איז היינט נישט בנמצא. ער פלעגט רעדן מיט אַ שטיל קול און יעדן אירצן, אַפילו זיינע אייגענע שילער, די צען־יאָריקע.

אונדזער פּויליש־לערערין איז געווען יאַדוויגאַ גערעכטער (פון וואַרשע) זי איז געווען טעטיק אין דער „השומר הצעיר״־באַוועגונג אין מעזריטש. די לערערין אין ערשטן קלאַס איז געווען פייגלע ראָגאָזשיק (ישעיהו־יוסף מוכר ספרימס טאָכטער). שרה ניישטיין האָט געלערנט די מיידלעך, אין די העכערע קלאַסן, נייען און העפטן.

דער 5טער, 6טער און 7טער קלאַס האָט אויך איינגעאָרדנט אַ נאָכמיטאָג־קלוב פאַר די שילער, ווו אין די פרייע אָוונטן האָבן די שילער זיך געטראָפן און געווען טעטיק אין די קאָמיסיעס פון פאַרשידענעם קולטור־ליטעראַרישן כאַראַקטער. יעדע קאָמיסיע איז געוואָרן אָנגעפירט דורך אַ לערער. דאָס איז געווען אַ ריכטיקע קינדער־רעפובליק; אַ קאָמיסיע פאַר ליטעראַטור, ווו די קינדער האָבן געשריבן פראָזע און פּאָעזיע אין אַ העקטאָגראַפירטן מאָנאַטלעכן זשורנאַל; שאַפונגען פון אונדזערע פעיקערע תלמידים זענען פון צייט צו צייט געווען געדרוקט אין וואַרשעווער קינדער־זשורנאַל „גרינינקע ביימעלעך"; אַ דראַמאַטישע קאָמיסיע, וועלכע האָט צוגעגרייט טעאַטער־אויפטריטן עטלעכע מאָל אַ יאָר פאַרן ברייטן פובליקום אין אַ שטאָטישן טעאַטער. אין די פאָרשטעלונגען האָט זיך אויך באַטייליקט דער מאַנדאָלין־אָרקעסטער; אַ קאָמיסיע פאַר קונסט, ווו די קינדער האָבן געזוכט צו אַנטוויקלען זייערע טאַלאַנטן און מאָלן, צייכענען און אויסהעפטן אויף פאַרשידענע מאַטעריאַלן, און אויך אַ קורס פון צוגרייטונג צו דאַמען־שניידעריי.

ביי מיין אַריינטרעטן אין 5טן קלאַס איז אונדזערע מעזריטשער פאָלקסשול אָנגעשלאָסן געוואָרן אין דער צענטראַלער יידישער שול־אָרגאַניזאַציע ציש"אָ. אָפט פלעגן קומען געסט פון וואַרשע אונדז באַזוכן: שרייבערס, דערציערס און בכלל מענטשן, וועלכע האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין יידישן לעבן אין פוילן.

יאָרן שפּעטער האָט די שול געמוזט זיך ליקווידירן צוליבן מאַנגל אין אַ לייטישן לאָקאַל און אויך צוליב דער קאָנקורענץ פון דער תרבות־שול און פון די פוילישע מלוכישע עלעמענטאַרע שולן, וואָס זענען געווען אומגעצאָלט.

די פּאָלקיסטישע פּאַרטיי האָט יאָרן שפּעטער גענומען די איניציאַטיוו און אויפגעבויט אַ בנין אויפן בריסקער שאָסיי און דאָרט איינגעאָרדנט אַ יידישע פאָלקסשול, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז צום אויסברוך פון צווייטן וועלטקריג און איז אונטערגעגאַנגען צוזאַמען מיט אַלע יידן אין דער יידנשטאָט מעזריטש.

וואָס איז געוואָרן מיט מיינע באַליבטע לערער? זיי האָבן געטיילט דעם יידישן גורל און אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס. איין לערערין, יאַדוויגאַ גערעכטער, היינט פראַגער, לעבט אין מעץ (פראַנקרייך). צי נאָך עמעצער האָט זיך אָפּגעראַטעוועט — איז מיר אומבאַוווסט. פון די תלמידים האָט אַ קליינע גרופּע אויסגעמיטן דעם אומקום. דאָס זענען געווען די קינדער פון דער יתומים־הויז, וואָס האָבן פאַר דער מלחמה אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע. עטלעכע שול־חברים האָבן עמיגרירט קיין אַרגענטינע און אויסטראַליע. די, וואָס זענען געבליבן אין מעזריטש, זענען, מיט אַ פּאָר אויסנאַמען, אַלע אומגעקומען.

זאָלן אָט די דערינערונגען מיינע פון דער פאָלקסשול זיין אַ מצבה פאַר די שאַפערס, לערער און תלמידים פון דער יידישער פאָלקסשול, וואָס זענען אומגעקומען אין איינעם מיט דער גאַנצער קהילה קדושה מעזריטש.

לאה דימענט/רמת־אפעל

די יידישע פאָלקסשול אין מעזריטש

די יידישע פאָלקסשול אין מעזריטש איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1915. זי איז געווען די ערשטע יידיש־וועלטלעכע שול אין פוילן.

ביי אונדז זענען געווען אין יענעם יאָר אַ סך פליטים פון בריסק. אין דער צייט פון דער מלחמה האָבן זיי פאַרלאָזן זייער היימשטאָט און זיך באַזעצט אין מעזריטש. צווישן זיי זענען געווען לערער, וועלכע האָבן באַהערשט די רוסישע שפראַך, זיי זענען אָבער נישט געווען צוגעגרייט צו געבן די לימודים אין יידיש. אין זייערע באַגרענעצטע מאַטעריעלע באַדינגונגען האָבן די לערער בראש מיט מאַדאַם אַנאַ אַדלער, אָדער ווי מ'האָט זי גערופן: אַנישקע, און אונטער איר ווירקונג, זיך גענומען ענערגיש דערלערנען די יידישע שפראַך. ממש ביי ליכטלעך האָבן די לערער אין די אָוונטן געגרייט זיך צו די לעקציעס, געמאַכט איבערזעצונגען פון רוסיש אין יידיש: געאָגראַפיע, נאַטור־וויסנשאַפט און אַנדערע לימודים. אַ דאַנק דער מאַדאַם אַדלער האָט די שול זיך דערהויבן צו דער העכסטער מדרגה פון פעדאַגאָגיק. אונטער איר לייטונג איז די קליינע יידישע שול אויסגעוואַקסן צו צוויי שולן: ערשטע יידישע שול פאַר קינדער פון פאַרמעגלעכע עלטערן מיט אַ געוויסן אָפּצאָל; צווייטע יידישע שול פאַר קינדער פון דער אָרעמקייט — פריי פון אָפּצאָל.

מאַדאַם אַדלער האָט פאַר די יידישע קינדער, יתומים פון ענגע, קליינע, האַלב צעבראָכענע חורבות, אַוועקגעגעבן איר האַרץ און נשמה, איר וויסן און אינטעליגענץ. זי האָט געאַרבעט אומדערמידלעך, כדי די שולן זאָלן זיך אַנט־וויקלען און כדי צו שאַפן ביי די פאָלקסמענטשן — טאַטעס און מאַמעס פון אירע קינדער — די אומגעבונג פון קולטור. צו דעם האָבן איר אויך געהאָלפן אירע אָרגאַניזאַטאָרישע פעיקייטן. לויטן פרינציפּ פון דער מאָדערנער פעדאַגאָ־גיק, האָט זי פאַרבונדן שול און היים.

די יידישע היימען אויף שמולעוויזנע־גאַס און די אַרומיקע געסלעך, זענען געווען גרוי, האָבן קיין מאָל נישט געזען קיין גרעזל, קיין ביימל, נישט געפילט די שיינקייט פון אַ שמעקנדיק בלימל. דערפאַר די שול האָט אויסגעזען ווי אַ גאָרטן מיט די פאַרשידנפאַרביקע בלומען און געוויקסן. מאַדאַם אַדלער האָט אונדז, קינדער, געלערנט אָפּהיטן דאָס אַלץ מיט דער פולער צאַרטקייט. זי האָט ליב געהאַט די נאַטור מיט אַ טיפער פילבאַרקייט, און אויך אונדז צוגעבונדן מיט דער פולסטער ליבע צו דער נאַטור. דאָס פריידיקע, אָפּפרישנדיקע האָבן מיר אויך אַריינגעבראַכט אין שטוב.

איינע פון די וויכטיקע אויפגאַבעס איז געווען צוגעוווינען די קינדער צום געפיל פון עסטעטיק. אַנאַ אַדלער האָט דערפירט די שול צו אַזאַ ריינקייט, אַז די ציכטיקייט האָט געשלאָגן פון יעדן ווינקעלע. זי האָט געשטרעבט מיט אַלע

אירע כוחות, אַז אויך די היימען פון די קינדער, די גאַסן, זאָלן זיין ריין און ציכטיק.

אַנאַ אַדלער האָט אָרגאַניזירט אַ סאַניטאַרע קאָמיסיע, וועלכע האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאבע צו היטן און רופן עס זאָל זיין ריין אין יעדער שטוב, אין יעדער גאַס. ווי נאָר דער פרילינג איז געקומען, האָט די קאָמיסיע, בראש מיט אַנישקען, אָנגעהויבן איר אינטענסיווע אַרבעט. מיט טרומייטערס אין די גאַסן האָבן זיי גערופן אויפשטיין אין דער פרי און אַרויסטראָגן דאָס בעט־געוואַנד, וואַשן די פענצטער און די פּאָדלאָגעס, קאַלכן די רינשטאָקן, קערן, ראַמען יעדעס ווינקעלע אין גאַס. אַנישקע איז געקומען אויף אַ קאָנטראָל. די ווייבער זענען געלאָפן, אָנגעזאָגט איינע די צווייטע: אַנישקע גייט! אַנישקע גייט! איז מען געלאָפן פאַרענדיקן שייערן, פוצן, ווישן די רעשטלעך שטויב.

שילער מיט זייערע לערער אין דער יידישער פאָלקסשול

די דריטע אין דער דריטער שורה אונטן (פון רעכטס): לאה דימענט

אַנישקען האָב איך שטענדיק געזען מיט אַ שמייכל ביי איר שווערער פאַר־אַנטוואָרטלעכער אַרבעט, אָבער דאָ, ביי דער קאָנטראָל, איז זי געווען שטרענג און געפאָדערט אַלץ פינקטלעך אויסצופירן. אַנישקע האָט דערגרייכט, אַז מען האָט זיך צוגעוווינט צו אַ מוסטערהאַפטער ריינקייט. באַזונדערס זענען אירע שמועסן מיט די עלטערן געווען זייער באַלערנדיק. זיי האָבן אָנגעהויבן פאַר־שטיין, אַז אומריינקייט, שמוץ באַדראָט דאָס געזונט.

די לייטערין האָט מיט אירע יום־טובים, קינדער־פאַרוויילונגען, שפּאַצירן אָנגעפילט אונדזערע הערצער מיט פרייד און גליק. זי האָט אויך איינגעפּלאַנצט אין אונדז אינערלעכע דיסציפּלין. מיר פלעגן אויספירן אַלע געבאָטן פון דער שול און אַלע פליכטן מיט גרויס ליבע און איבערגעגעבנקייט. איך דערמאָן זיך, אַז די דיזשורן פון יעדן קלאַס זענען געקומען ווינטער 5 פרי, ווען ס'איז נאָך פינצטער געווען — מיט ליכטלעך אין די הענט, כדי צו באַלייכטן דעם וועג. מיר זענען געקומען איינהייצן די אויוונס אין שול. די שול איז געוואָרן אונדזער היים. אויב אין שטוב האָט געהערשט די זאָרג פון פאַרהאָרעוועטע טאַטע־מאַמע, דאגת פרנסה, האָט די שול אונדז אַרויסגעריסן פון אומעט, געגעבן לערע, וואַרעמקייט און פרייד.

אַנאַ אַדלער, וואָס איז אויך געווען די גרינדערין פון דער יידישער גימנאַזיע אין מעזריטש און איז פון דאָרט אַוועק צוליב די שטרייטן וועגן דעם פּאָליטישן כאַראַקטער פון דער גימנאַזיע, האָט צוליבן זעלבן טעם פאַרלאָזן אויך די יידישע פאָלקסשול. זי איז געווען קעגן פּאָליטיזירן דאָס שולוועזן. פּעדאַגאָגיק — האָט אַנאַ אַדלער דערקלערט — איז ריין פון פּאָליטיק. אין שול איז נויטיק פלאַנצן וויסן, קולטור ביי די שילער — נישט קיין פּאָליטיק.

די יידישע שול אין מעזריטש אין אַנדערע הענט

איך אַליין, אַ שילערין פון אַנאַ אַדלער, האָב דערנאָך געאַרבעט 5 יאָר אין דער יידישער שול אין מעזריטש, וואָס איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער „צישאָ". די אָנפירונג איבער דער יידישער שול האָבן איבערגענומען די פּאָלקיסטן און דער „בונד". אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען פון „בונד": בערל ווערניצקי, סאָבעלמאַן, י. האָרן א"אַ. פון דער פאָלקס־פּאַרטיי: משה צוקערמאַן, וועלוול טוואַרדעדזשעוואָ, חיים קראָנהאַרץ, פינקעלשטיין א"אַ.

דער עלטערן־קאָמיטעט, צוזאַמען מיט פריינד פון דער יידישער שול, זענען געשטאַנען ווי אַ שוצמויער פאַר איר קיום. אויסגעהאַלטן האָט זיך די שול פון די זאַמלונגען דורך אַ בלימל־פאַרקויף און פון קליינעם שכר־לימוד פון די קינדער.

דאָס ביטערע לעבן, די מאַטעריעלע נויט, פלעגט פאַר דער צייט אַרויסרייסן דאָס קינד צו מלאכה, צו פראַצע. מיטן אַנטשטיין פון דער יידישער שול אין מעזריטש האָבן די קינדער געפונען אַ וואַרעמע היים אונטער דער השגחה פון זייערע לערער. איך געדענק צווישן אַנדערע די לערער קרעמיען, לייב אַליצקי, זיין ברודער ברוך אַליצקי, קאָן און זיין פרוי ראַבינאָוויטש, אַטלאַס, פייגע ראָגאָזשיק. מיט אַ צייט שפּעטער איז געקומען פייגל פּאַווין. די יידישע שול איז געווען אַן עלעמענטאַרע שול. זי האָט זיך געענדיקט מיטן 7טן קלאַס.

אין משך פון אַ קורצער צייט האָבן די לערער, דורך דער יידישער ליטעראַ־טור, אַריינגעגעבן אין די קינדער אַן אינטערעס צום יידישן נאַציאָנאַלן און גייס־טיקן לעבן. די לערער האָבן ביי זיי געשאַפן די צוגעבונדנקייט און ליבע צו יידישע דענקער, שרייבער און קינסטלער, און מיט דעם זיי אַרויסגעריסן פון דער

ענגער, אָרעמער סביבה. די אַסימילאַציע האָט נישט געהאַט קיין צוטריט צו דער יידישער יוגנט, ביי וועמען די קערנער פון יידישקייט זענען טיף פאַרזייט געווען אין דער נשמה פון קינד.

די מעטאָדיק איז געווען — זעלבשטענדיקע אַרבעט. אונדזערע קינדער האָבן געשאַפן זעלבסטפאַרוואַלטונגען און קאָמיסיעס, אויסצובריייטערן די קולטור־אַרבעט אין שול: אויספלוגן, טאַנץ־גרופן, אַ מאַנדאָלין־אָרקעסטער, צוגרייטונגען צו קינדער־פאָרשטעלונגען, אויסשטעלונגען פון קינדערשע אַרבעטן, אַ ביבליאָטעק־קאָמיסיע. פון אונדזער שול זענען אויסגעוואַקסן אָרגאַניזאַטאָרן פון שפּעטערישער געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישע אַרבעט.

נאָך יאָרן זעלבשטענדיקער אַרבעט האָבן די קינדער אַרויסגעבראַכט די רעזולטאַטן אויף וווּנדערלעכע פאָרשטעלונגען, וואָס האָבן געשאַפן אַ יום־טובדיקע שטימונג ביי טאַטע־מאַמע און מעזריטשער יידן.

עס שטייען מיר פאַר די אויגן די ווונדערלעכע קינדער־אַרבעטן און צייכענונגען. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן אונטער דער אָנפירונג פון די לערער־פּעדאַגאָגן.

די שול אין מעזריטש האָט אין יענער צייט קיין אייגענעם לאָקאַל נישט געהאַט, מען האָט געדאַרפט צאָלן דירה־געלט. די שול אויף בריסקער גאַס, ווו איך האָב געאַרבעט, איז באַשטאַנען פון 1 צימער — 2 קלאַסן. (די שול איז געווען צעטיילט אין 2 לאָקאַלן. אויף דער צעבראַכענער גאַס — 3 קלאַסן). ווינטער זענען די קינדער געקומען פאַרפרוירענע פון שטוב און מען האָט געדאַרפט אַרויסשאַרן דעם שניי פון דעם צימער־קלאַס. דירה־געלט פאַר דעם לאָקאַל איז קיין מאָל נישט געווען צו צאָלן צו דער צייט.

אין אַ קאַלטן, פראָסטיקן פרימאָרגן קום איך איין מאָל אין שול און טרעף די בענקלעך אויף דער גאַס, דער צימער — געשלאָסן. אויף די בענקלעך, פאַרפרוירענע, פולע מיט שניי, האָבן די קינדער זיך אַוועקגעזעצט מיט זייערע רענצלעך. נישט קוקנדיק אויף דער בייסיקער קעלט זענען די קינדער געבליבן און געוואַרט. דער עלטערן־קאָמיטעט איז אַלאַרמירט געוואָרן דורך דורכגייער, וועלכע האָבן געזען דאָס טראַגישע בילד. דער סעקוועסטראַטאָר, געשיקט פון בעל־הבית, האָט אַרויסגעוואָרפן די בענקלעך און געשלאָסן דעם קלאַס, ווו ס׳האָבן געלערנט די יינגסטע קינדער. די טאַטעס האָבן פאַרלאָזט די אַרבעט און צוזאַמען מיטן עלטערן־קאָמיטעט געלאָפן אינטערווענירן ביי דער פּאָליציי צוריק צו עפענען דעם קלאַס. די קינדער זענען נישט אָפּגעטראָטן ביז מ׳האָט געעפנט זייער שול.

די לערער פון דער יידישער שול אין מעזריטש האָבן קיין מאָל זייער פולן געהאַלט נישט באַקומען, און דאָס — אויך נישט צו דער צייט. אָבער דאָס האָט נישט אָפּגעהאַלטן אַוועקצוגעבן דאָס גאַנצע לעבן פאַר דער שול.

די אוממענטשלעכע האַנדלונג פון לאָזן שטיין קינדער אויפן גאַס אין דער קעלט, די בייזווילליקע אינספּעקציעס און וויזיטאַציעס — דאָס אַלץ האָבן מיר געדאַרפט אויסהאַלטן און פירן אַ קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ פון אונדזער שול.

איינע פון די מוטיקסטע לערערינס אין דער יִדישער שול איז געווען פייגל פּאַווין. די אינספּעקטאָרן האָבן זי געמוזט רעספּעקטירן פאַר איר מוט און איבער־געגעבנקייט צו דער שול.

חוץ די אויסערלעכע פאַקטאָרן, מיט וועלכע מיר זענען געשטאַנען אין קאַמף, האָבן מיר אויך אין שול געמוזט אויסטראָגן פאַרשידענע אומאָנגענעמלעכקייטן צוליב פּאַרטייִשע אַרומרייסענישן, וואָס האָבן געהערשט אין דער שול־פּאַרוואַל־טונג.

אברהם בלושטיין

יידישע ספאָרט־טעטיקייט אין מעזריטש

אַ באַדייטנדיקן און פּאָזיטיוון בײַשטייער צום ייִדישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין מעזריטש, באַזונדערס צווישן דער יוגנט, האָט געגעבן די ספּאָרט־טעטיקייט און אירע פאַרשידענע אָפּצווייגן.

די ייִדישע ספּאָרט־טעטיקייט אין מעזריטש האָט זיך אָנגעהויבן באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוזאַמען מיט דער ווידער־אויפוואַכונג פון ייִדישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

די ייִדישע ספּאָרט־טעטיקייט אין אַן אָרגאַניזירטער פאָרעם איז אַנטשטאַנען אין דער ייִדישער גימנאַזיע. די איניציאַטאָרן און אָרגאַניזירער זענען געווען: די ברידער איזאַק און נתן פינקעלשטיין, מישאַ פרידמאַן, רייכמאַן און אַנדערע. צווישן אַנדערע האָבן זיי אָרגאַניזירט אַ פוטבאָל־מאַנשאַפט מיטן קלינגענדיקן נאָמען „שמשון". זייער טעטיקייט האָט געהאַט אַ ווירקונג אויף דער אַרבעטנדיקער יוגנט. לויט זייער בײַשפּיל האָבן אָנגעהויבן שפּילן פוטבאָל פאַרשידענע יוגנט־גרופּן פון די באַזונדערע קוואַרטאַלן. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט די מאַנשאַפט „ווענוס", פון וועלכער עס זענען אַרויסגעקומען גוטע שפּילער אין די שפּעטער־אָרגאַניזירטע קלובן.

די טעטיקייט פון דער גימנאַזיע־מאַנשאַפט האָט אַרײַנגעבראַכט אין יענער תקופה ענטוזיאַזם צווישן דער יוגנט. די פוטבאָל־שפּיל אין אַן אָרגאַניזירטער פאָרעם, מיט דער ספּעציעלער ספּאָרט־קליידונג און שיך האָט געמאַכט אַ רושם. איינער פון די שענסטע אויפטוען איז געווען דאָס אויפשטעלן אויפן וואַרשעווער שאָסיי אַ פוטבאָל־פּלאַץ מיט אַן אַרומגעצוימטן פּלויט.

די פאַרמעסטונגען האָבן צוגעצויגן אַ סך באַזוכער, באַזונדערס בעת די ייִדישע פוטבאָל־מאַנשאַפט, וואָס איז אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון וואַרשע דורך „שמשון" האָט געשפּילט אין מעזריטש די גאַנצע חדשים פון זייער וואַקאַציע. זייער שפּילן איז געשטאַנען אויף אַ הויכער טעכנישער מדרגה. פון זיי האָבן די מעזריטשער פוטבאָליסטן אַ סך געלערנט.

די טעטיקייט פון „שמשון" האָט זיך אָפּגעשטעלט מיטן פאַרלאָזן פון דער ערשטער גרופּע אַבסאָלווענטן. דאַן איז אויך ליקווידירט געוואָרן דער פוטבאָל־פּלאַץ.

אין „שמשון" האָבן אַ געוויסע צייט געשפּילט, נישט אָפיציעל, אויסגעצייכנטע שפּילער, וועלכע זענען נישט געווען קיין שילערס אין דער גימנאַזיע, ווי צום בײַשפּיל, וועלוול העכט, נחום זשיטאָ, אברהם משה ראָגאָזשיק, משה הערש איידלבוים, מרדכי טרויעלי א״אַ.

דער דראַנג פון דער ייִדישער יוגנט צו קולטור, ספּאָרט און וועלטלעכקייט

פוטבאָל־גרופע „ווענוס"

פוטבאָל־גרופע „דזשאס"

איז אין יענער נאָך־מלחמה־תקופה געווען זייער שטאַרק. עס זענען אַנטשטאַנען פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס, אויף איינער פון זיי וויל איך זיך איצט אָפּשטעלן.

י.ס.ק. (יידישער ספּאָרטקלוב) איז אַנטשטאַנען ווי אַן אומפּאַרטייאישער קולטור־צענטער, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט חברים פון אַלע ריכטונגען. די איניציאַטאָרן און אָרגאַניזירער זענען געווען די ברידער פּאָדאָליאַק, די ברידער ליכטענשטיין, די ברידער מאַנפּערל, סאָפּאָזשניקאָוו, אברהם פּיטערמאַן, מרדכי און גבריאל שאַפּירא, מאיר איידלבוים און פיל אַנדערע.

ערשטע פאַרוואַלטונג פונעם יידישן ספּאָרטקלוב

אויפן בילד (פון רעכטס), ערשטע ריי, שטייען: בערל מאַנפּערל, משה זובערמאַן, יוסף מאַנפּערל, מ. ספּיוואַק, מאיר איידלבוים, ב. ליכטנשטיין.
צווייטע ריי: מרדכי שטיין, עקיבא ליכטנשטיין, מרדכי זאַלצשטיין, מ. שיינמעל, יוסף יאַווערבוים.
דריטע ריי: אברהם פּיטערמאַן, ב. ראָזנפעלד.

די טעטיקייט פון דעם קלוב איז געפירט געוואָרן פּאַראַלעל אין צוויי ריכ־טונגען: קולטור און ספּאָרט. די קולטור־טעטיקייט איז געפירט געוואָרן אין אַ דירה, וואָס מען האָט געדונגען ביי משה רייכמאַן, דעם סטאָלער אויף לובלינער גאַס. מען האָט דאָרט געשפּילט שאַך, דאַמקע, דאָמינע, געלייענט פּרעסע, דיסקו־טירט וועלט־פּראָבלעמען. דאָרט איז אויך זיך צוזאַמענגעקומען דער אַזוי פּאָפּו־לערער און באַליבטער אַמאַטאָרן־קרייז אין מעזריטש.

דודטשע ווידרע האָט אין יענער תקופה געאַרבעט אין ווילנע אויף אַ פּאָסטן. ער פלעגט מיטשפּילן ווי אַן אַמאַטאָר אין דער באַרימטער „ווילנער טרופּע".

ווען ער איז געקומען אַהיים פסח 1924 האָט ער רעזשיסירט מיטן דראַמקרייז די פיעסע „דער וואָס קריגט די פעטש" פון לעאָניד אַנדרייעוו. עס האָבן זיך אין איר באַטייליקט גבריאל שאַפּירא, בערל מאַנפּערל, ווידרע, סאָניע פעלדמאַן, סאָלסקי און פיל אַנדערע. די הויפּטראָל האָט געשפּילט גבריאל שאַפּירא. דער גאַנצער רעקוויזיט מיטן גרים איז געבראַכט געוואָרן פון דער „ווילנער טרופּע".

די ספּאָרט־טעטיקייט איז געפירט געוואָרן ביי מרדכי בערמאַן אויפן ראַדזינער וועג, אין אַ לאָקאַל ווו עס איז פריִער געווען אַ פאַבריק און אויך אויפן הויף.

יעדן אָוונט זענען זיך צוזאַמענגעקומען יוגנטלעכע, האָבן געמאַכט גימנאַס־טיק אויף פאַרשידענע מכשירים ווי אויך געפירט ספּאָרט־שפּילערייען. דער הויפּט־אינסטרוקטאָר איז געווען משה זובערמאַן. ער איז דאַן צוריקגעקומען פון וואַרשע, ווו ער האָט מיטגעטורנט מיטן דאָרטיקן „מכבי".

די באַטייליקונג איז געווען אַ קליינע. די פוטבאָל־שפּילן זענען, מיטן ליק־ווידירן דעם שפּילפּלאַץ אויפן וואַרשעווער שאָסיי, זייער אָפּגעשוואַכט געוואָרן. אויך דער קולטור־צענטער ביי משה רייכמאַן האָט צוליב פּאַרטייִשע רייבונגען זיך ליקווידירט. די פוטבאָל־גרופּן האָבן געשפּילט ווו עס האָט זיך געלאָזט — אויף די זאַמדן אויפן ראַדזינער וועג, אויף סטאָלפּנע, ווו מען איז תמיד באַוואָרפן געוואָרן מיט שטיינער דורך די דאָרטיקע כוליגאַנעס.

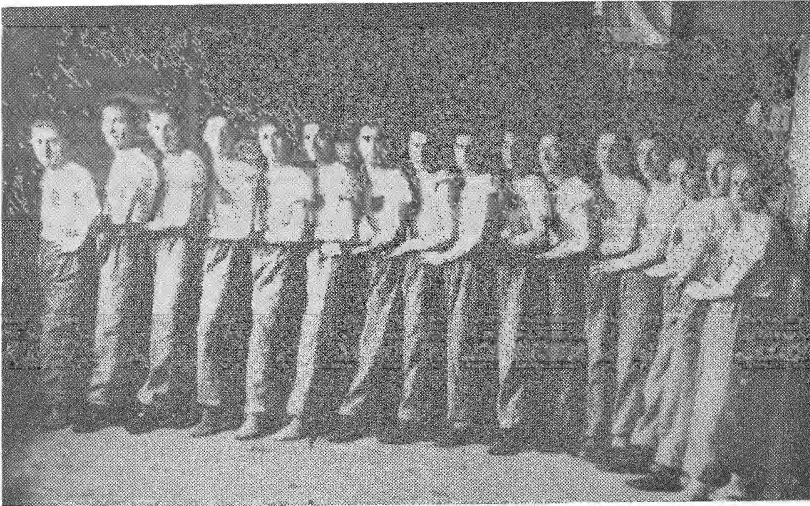
אַ ווענדפּונקט און אַן אויפלעבונג אין יידישן ספּאָרטקלוב איז געקומען אין יאָר 1928. אַ סך אַקטיווע יוגנטלעכע פאַרלאָזן דעם „השומר־הצעיר" און שליסן זיך אָן צו די קאָמוניסטן. אינעם ספּאָרטקלוב האָבן זיי געזען אַ מעגלעכקייט צו פירן צוזאַמען מיט דער ספּאָרט־טעטיקייט אויך אַ קולטור־פּאָליטישע אויפקלע־רונגס־אַרבעט.

עס איז געגעבן געוואָרן אַ דיסקרעטע אָנווייזונג צו די לינק־געשטימטע יוגנטלעכע, זיי זאָלן זיך איינשרייבן אין ספּאָרטקלוב. ווען די פּאַרוואַלטונג האָט זיך געכאַפּט, איז שוין דער קלוב געווען באַהערשט פון די קאָמוניסטן.

די תקופה פון 1928 — 1933 איז געווען די אַקטיווסטע. עס זענען צוגעטרעטן נייע כוחות, ווי פייוול ניישטיין, נחום זשיטאָ, וועלוול העכט, איסער איידעלמאַן, שמעון פּיטערמאַן, יאָסעלע מיגדאַל, פּיניע טוגענדער, פּסח באָקסענבוים, דער שרייבער פון די שורות און פיל אַנדערע.

דער קלוב האָט געציילט ביי 300 חברים. אַלע זענען געווען אַקטיוו באַטיי־ליקט אין די פאַרשידענע ספּאָרט־צווייגן. גימנאַסטיק איז געווען אָבליגאַטאָריש. פוטבאָל איז געווען איינגעטיילט אין גרופּן, אַזוי אויך קוישבאָל און שאַטקע. פיל האָבן זיך באַטייליקט אין די צווייגן פון לייכט־אַטלעטיק, ווי לויפן, שפּרינגען און וואַרפן. צווישן זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט יצחק לויפער, אברהם שעדלאָש, שלמה זשעלאָנקע א״אַ.

אָפטע פאַרמעסטן זענען פאָרגעקומען אין ראָווער־געיעגן און אין שווימען. אין יענער תקופה האָט מיטגעהאָלפן צו אַנטוויקלען די ספּאָרט־טעטיקייט דער גימנאַסטיק־לערער פון דער פּוילישער גימנאַזיע. ער איז געווען אַ ליידנשאַפט־

אַ גרופּע טורנער פון י.ס.ק. מיט איר אינסטרוקטאָר א. בלושטיין

לעכער ספּאָרטסמאַן און ער האָט נישט געמאַכט קיין אונטערשיד צוליב נאַציאָ־נאַלער אָדער פּאָליטישער אָנגעהעריקייט. ער האָט איניציִירט פאַרשידענע פאַר־מעסטונגען צווישן דער פּוילישער גימנאַזיע און דעם יידישן ספּאָרטקלוב. איינער פון זיי איז פאָרגעקומען אין זומער 1930 אויפן הויף פון דער פּוילישער גימנאַזיע. אין 100 מעטער לויף האָט פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט אייזיקל פּאָגאָזשעלעץ, אין שפּרינגען מיט אַ טיטשקע — דער שרייבער פון די שורות.

מיט זייער באַשרענקטע מיטלען האָט דער ספּאָרטקלוב אין אַ פאַרהעלטניש־קורצער צייט אַנטוויקלט און אויפגעשטעלט אַ קאַדער פון אַקטיוויסטן און אינ־סטרוקטאָרן, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט די ספּאָרטגרופּן, און צווישן זיי — יאָסל לעווין, וועלכער איז ממש דערגאַנגען צו זייער אַ הויכער שטופע, פּיניע טוגענדער, בערל ערדפאַרב, פּיטערמאַן א״אַ.

אין די זומער־חדשים האָט מען מערסטנס זיך באַשעפטיקט מיט ספּאָרט שפּילערייען, לייכט־אַטלעטיק און אויספלוגן אין די נאָענטסטע וועלדער. אין די ווינטער־חדשים האָט מען געטורנט אין לאָקאַל. דאַן האָט מען צוגעגרייט די אַזוי באַרימטע טורנפעסטן, וואָס זענען געוואָרן זייער פּאָפּולער אין מעזריטש.

די טורנפעסטן פלעגן פאָרקומען אין די פּסח־טעג, אין פייערלעשער־זאַל „אָלימפּיאַ", ווו עס זענען אויפגעטראָטן מענער־און פרויען־גרופּן, מיט מכשירים און לייטערס. ביים ערשטן טורנפעסט איז אויך פאָרגעקומען אַ פּינג־פּאָנג־פאַר־מעסט צווישן די בעסטע 2 שפּילערס שלמה זשעלאָנקע און יאָסעלע מיגדאַל (פּיטערמאַן).

באַזונדערס איינדרוקספול איז געווען דער לעצטער טורנפעסט, אין וועלכן עס האָבן זיך אויסגעצייכנט די מיידל־גרופּע „ראָזאַ" אין אַ ריטמישן טאַנץ אונטער דער באַגלייטונג פון אָרקעסטער מיט יאַנטשע וויינאַפּל אין דער שפּיץ

אין קלוב איז כמעט יעדן שבת פאָרגעקומען אַ טאַנץ־אָוונט אָדער אַ פאָר־לעזונג מיט דיסקוסיעס.

אַ מיידל־גרופּע פונעם ספּאָרטקלוב „מאָרגנשטערן" מיט איר אינסטרוקטאָר א. פּיטערמאַן (שמואל דעם וויסנס זון)

אַ באַזונדערס וויכטיק קאַפּיטל אין ספּאָרט־לעבן אין מעזריטש איז געווען דאָס אָרגאַניזירן דעם פוטבאָלפּלאַץ אויף דער 3ער מאַי־גאַס אין 1931/2.

די ספּאָרט־טוערס האָבן עטלעכע מאָל זיך געווענדט צום בורמיסטוש מיט אַ ביטע, אַז די שטאָט־פאַרוואַלטונג זאָל שטעלן צו דיספּאָזיציע פון די קלובן אַ פּלאַץ פאַר פוטבאָל־שפּיל. דער בורמיסטוש האָט אָפּגעוואָרפן די ביטע. דערביי האָט ער זיך אַליין געבראַכט פאַר אַ ביישפּיל: ער איז שוין איבער 70 יאָר אַלט און האָט קיין מאָל מיט ספּאָרט זיך נישט פאַרנומען.

נאָך דעם ווי די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט ענדגילטיק אָפּגעזאָגט, האָבן די אַקטיוויסטן פון יידישן ספּאָרטקלוב באַשלאָסן מיט אייגענע כוחות צוצוטרעטן צו אַן אַקציע איינצואָרדענען אַ פּלאַץ. אַ קאָמיסיע האָט אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן. די הויפּט־שוועריקייט איז געווען שאַפן געלטמיטלען.

מיט גרויס דערפאָלג זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אַבאָנאַמענט־קאַרטן אויף אַלע ספּאָרט־אונטערנעמונגען. די אַקציע האָט אַריינגעבראַכט אַ באַדייטנדיקע

סומע. עס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן ספּעציעלע טאַנץ־אָוונטן מיט פאַרשידענע לאָטעריעס.

אַ לענגערע צייט האָט די קאָמיסיע אַרומגעזוכט אַ פּאַסיקן פּלאַץ, וואָס זאָל אויך זיין נאָענט פון שטאָט. וועגן קויפן איז קיין רייד נישט געווען. מיט די באַשרענקטע געלטמיטלען האָט מען געדונגען ביי אַ פּויער אַ פּלאַץ אויף 5 יאָר, מיט דער אָפּציע צו פאַרלענגערן.

אין די שבועות־טעג האָבן די חברים מיט אייגענע כוחות אויפגעשטעלט דעם פּלויט, אויסגעגלייכט דעם באָדן, געמאַכט עטלעכע רייען בענק אַרום דעם פּלאַץ, איינגעאָרדנט בודקעס אויף קאַסעס און איבערצוטאָן די קליידער.

צו דער פייערלעכער דערעפענונג איז אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון ביאַלע־פּאָדלאַסקי די פוטבאָל־מאַנשאַפט מיטן אָרקעסטער פונעם 34סטן פּיעכאָטע־פּולק. אין דער שמחה האָט זיך באַטייליקט כמעט די גאַנצע שטאָט.

איך וויל ביי דער געלעגנהייט קלאָר מאַכן, אַז די גאַנצע ספּאָרט־טעטיקייט פון י.ס.ק. איז געפירט געוואָרן מיט אייגענע אינסטרוקטאָרן און טרענירער. דער קלוב האָט נישט אָנגעהערט צו קיין שום צענטראַלע.

דער קלוב איז געווען אונטער דער אָבסערוואַציע פון דער פּאָליטישער פּאָליציי. מיטן פאַרשטאַרקן די טעטיקייט אין צוזאַמענהאַנג מיטן ספּאָרטפּלאַץ איז אויך די אָבסערוואַציע פאַרשטאַרקט געוואָרן.

אַלע פוטבאָל־גרופּן פון אַנדערע קלובן האָבן געמוזט דינגען דעם פּלאַץ ביים י.ס.ק. און אויסנוצן דעם פרייען טאָג, ווען י.ס.ק. האָט נישט געשפּילט. די פּוילישע פוטבאָל־גרופּע „סטזשעלעץ" איז שטאַרק געטראָפן געוואָרן דערפון, וואָס זיי דאַרפן בעטן דעם פּלאַץ ביי אַ יידישער אָרגאַניזאַציע, און נאָך דערצו אַ לינקע. צוגעגעבן דערצו האָט אויך דער פאַרשטאַרקטער אַנטיסעמיטיזם אין יענער תקופה. מען האָט פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז דער קלוב באַקומט געלט פון מאָסקווע.

פון טאָג צו טאָג האָט מען געפילט, אַז דער באָדן ברענט אונטער די פיס. עס איז געווען אַ שאָד, עס זאָל צעשטערט ווערן אַזאַ שיינע וויכטיקע יוגנט־אָרגאַניזאַציע. די פאַראַנטוואָרטלעכע פירער האָבן זיך פאַרשטענדיקט מיט סימפּאַטיקער, וועלכע זענען דער פּאָליציי נישט געווען באַוווסט, ווי צ"ב לאה דימענט, מאיר פּאָדאָליאַק, ליאָווע פרידמאַן. זיי האָבן זיך געווענדט אין פּאָוויאַט וועגן אַ דערלויבעניש פאַר אַן אומפּאַרטייאישן קלוב אונטערן נאָמען „יידישע ספּאָרט־און סקויטן־אָרגאַניזאַציע". ווען די מאַכט האָט פאַרווערט די טעטיקייט פון י.ס.ק., זענען אַלע חברים אויטאָמאַטיש איבערגעגאַנגען אין נייעם קלוב, וועלכער איז שוין געווען צוגעגרייט ביי זובערמאַנען אין סאָד.

די ספּאָרט־און קולטור־טעטיקייט האָט זיך אויפן נייעם פּלאַץ נאָך מער פאַרשטאַרקט. צו דער קולטור־טעטיקייט זענען צוגעצויגן געוואָרן נייע כוחות, ווי די לערערין פייגל פּאַווין, מישאַ און ליאָווע פרידמאַן, לאה דימענט. אויך

אויפן געביט פון ספּאָרט זענען די מעגלעכקייטן געוואָרן בעסערע, מיט מער צוגעפּאַסטע פּלעצער פאַר קוישבאָל און שאַטקוווקע.

איינער פון די שענסטע אויפטוען איז געווען דאָס איינאָרדענען די סאַזשלקע אין סאָד צום גליטשן זיך מיט ליזשעס אין די ווינטער־חדשים. דער פּלאַץ איז באַלויכטן געוואָרן מיט עלעקטריש ליכט, ווי אויך מיט מוזיק־באַגלייטונג. די אַרבעטנדיקע יוגנט האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו גליטשן זיך אין די אָוונטן.

אין יאָר 1935 האָט די פּאָליציי ליקווידירט אויך דעם זש.ק.ס.ס. אַ טייל פון די חברים זענען אַריין אין „מאָרגנשטערן".

ווען צוליב די פּאָליטישע שטרייטן און רייסערייען איז זיך פונאַנדערגעפאַלן דער אומפּאַרטייאישער ייִדישער ספּאָרט־קלוב, האָט יעדע פּאָליטישע באַוועגונג געמאַכט שבת פאַר זיך. עס זענען דאַן אַנטשטאַנען דער „מאָרגענשטערן" ביים „בונד", „הפועל" ביי די „פּועלי־ציון", „ביתר" ביי די רעוויזיאָניסטן.

די יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון „בונד", „צוקונפט", האָט די ערשטע צייט זיך פאַרנומען מיט גימנאַסטיק אין לאָקאַל פון בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו אויפן הויף פון ווייסגלאָס. די אַקטיוויסטן און אינסטרוקטאָרן זענען געווען: שמילקע ווישניע, יאַנקעלע מושינסקי, חיים בויגמאַן, ישראלקע קאַווע, יהושע זדאַנאָוויטש, גאָלדע צוקערמאַן, יצחק קאָגוט א״אַ. אין דער פוטבאָל־גרופּע האָבן געשפּילט די ברידער אָקסענהאָרן, אַרקע עפּשטיין, די ברידער לעדערמאַן, גרינבערג א״אַ.

מיטן אָנשליסן זיך אין צענטראַלן „מאָרגנשטערן" אין וואַרשע איז אַריינגע־טראָטן אַן אויפלעבונג, וואָס האָט געהאָלפן אַנטוויקלען און אויסברייטערן די טעטיקייט אין פאַרשידענע צווייגן, ווי קויש־און נעץ־באָל. די צענטראַלע האָט פון צייט צו צייט איינגעאָרדנט אינסטרוקטאָרן־קורסן, אין וועלכע עס האָבן זיך אויך באַטייליקט די אינסטרוקטאָרן אברהם פּיטערמאַן און אַרקע עפּשטיין. אויף די קורסן האָבן זיי אַ סך דערגרייכט אויפן געביט פון קאָמבינירטע גימנאַס־טישע איבונגען מיט פאַרשידענע מכשירים און עפּעקטן, וועלכע זיי האָבן מיט גרויס דערפאָלג אויסגענוצט אויף די יערלעכע טורנפעסטן אין מעזריטש.

אויך אַנדערע פּאָליטישע פּאַרטייען האָבן, ווי דערמאָנט, איינגעפירט ספּאָרט־טעטיקייט ביי זייער יוגנט. „הפועל" — ביי דער פּועלי ציון־פּאַרטיי האָט געהאַט אַ פוטבאָל־גרופּע, גימנאַסטיק־גרופּן און אַנדערע. זייער טעטיקייט האָבן זיי געפירט אין לאָקאַל פון דער פּאַרטיי. די גרינדער און אַקטיוויסטן זענען געווען: אליעזר פערקעלוואַלד, טורקעלטויב, וועלוול איידעלשטיין, אלתר ראָזענבוים, וועלוול זעגעלבוים, איצקע ווישניע, רפאל גאָלדשטיין, שלמה ווערניק, וועלוול וויינבערג און מאַרקל טאַבאַקמאַן. די לעצטע צוויי האָבן זיך אויך באַטייליקט אין אַ קורס פאַר אינסטרוקטאָרן אין וואַרשעווער „הפועל".

„ביתר" האָט געפירט זיין טעטיקייט אין פּאַרטיי־לאָקאַל ביי ראָגאָזשיקן. אין זייער פוטבאָל־גרופּע זענען געווען עטלעכע אויסגעצייכנטע שפּילער.

בכלל איז די טעטיקייט פון ייִדישן ספּאָרט אין מעזריטש געוואָרן אָפּגע־שוואַכט מיטן ליקווידירן דעם ייִדישן ספּאָרטקלוב און דעם פוטבאָל־פּלאַץ, און

ערשטע פאַרוואַלטונג פון „הפועל" אין מעזריטש

אויפן בילד: יודל זילבערמאַן, מארקל טאַבאַקמאַ֫ן, לייזער פערקלוואלד,
חיים טורקלטויב א״אַ

דאָס האָט שוין אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער מלחמה, אין וועלכער עס זענען פאַרשניטן געוואָרן אויך אַזוי פיל יונגע, געזונטע ספּאָרטלער, ווי וועלוול העכט, שמעון פיטערמאַן, אברהם פיטערמאַן, יהושע לעדערמאַן, חיים גרינבוים, משה רויזמאַן (עפּעלע), יאָסל לעווין, פּיניע טוגענדער, משה סקורע און פיל, פיל אַנדערע.

ה. בויגמאַן

פרייוויליקע פייערלעשער־געזעלשאַפט

די גרויסע צאָל שרפות, וואָס זענען פאָרגעקומען ביי אונדז אין שטאָט אין די יאָרן 1900 — 1904, און האָבן דעמאָלט אומברחמנותדיק צעשטערט און אומגעברענגט פיל צענדליקער הייזער און זייערע איינוווינער אַרויסגעטריבן אויף דער גאַס, האָבן געצווונגען עטלעכע היגע בירגער, די ה"ה: וואָלף קאָזעס, י. טוגענדער און מאַגיסטראַט־קאַסיר ה' ווישניעווסקי, צו נעמען זיך די איניצי־יאַטיוו, צו גרינדן אַ פרייוויליקע פייערלעשער־געזעלשאַפט, וועלכע זאָל האָבן די אויפגאַבע, אינעם פאַל פון אַ שרפה, צו ראַטעווען און נישט לאָזן פאַרניכטן דאָס האָב־און־גוטס פון אַלע איינוווינער פון שטאָט אָן אונטערשייד.

דעם 3טן מאַי 1904 איז פאָרגעקומען די גרינדונג־פאַרזאַמלונג פון די ערשטע מיטגלידער. אויף דער פאַרזאַמלונג איז אַלס פרעזעס פון דער געזעלשאַפט אויס־געקליבן געוואָרן דער פרידנס־ריכטער אין יענער צייט ה' וואַליצקי און אַלס נאַטשאַלניק ה' ווישניעווסקי.

די ערשטע אָרגאַניזיר־פאַרזאַמלונג פון די אַקטיווע מיטגלידער איז פאָרגע־קומען דעם 21סטן מאַי 1904.

צום ערשטן מאָל האָט די ניי־געגרינדעטע פייערלעשער־געזעלשאַפט אינטער־וועניירט ביי אַ שרפה, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 19טן יוני, דאָס זעלביקע יאָר, אויף „סטאָלפּנע".

דעם 10טן יולי 1904, האָבן די פייערלעשער איבערגענומען פונעם מאַגיס־טראַט די שטאָטישע שרפה־מכשירים, וועלכע זענען באַשטאַנען פון 2 לעש־מאַשינען (שיקאַווקעס) און 10 אַלטע צוויי־רעדערדיקע פעסלעך אויף וואַסער.

ווי ס'איז צו זען פונעם באַריכט, האָט די פייערלעשער־געזעלשאַפט, אינעם פאַרלויף פון ערשטן יאָר, ווערבירט ביז 200 אַקטיווע און 50 פּאַסיווע מיטגלידער, האָט אינטערוועניירט ביי 16 שרפות און דער בודזשעט האָט באַטראָפן 350 רובל.

אויפן אַנדערן יאָר 1905, איז מיט דער איניציאַטיוו פון ה' מ. בראָט, געקויפט געוואָרן קאַסקעס מיט מונדירן פאַר די אַקטיווע פייערלעשער־מיטגלידער און ס'איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אייגענער אָרקעסטער, וועלכער האָט אַ סך מיט־געהאָלפן צו פּאָפּולאַריזירן די טעטיקייט פון דער געזעלשאַפט.

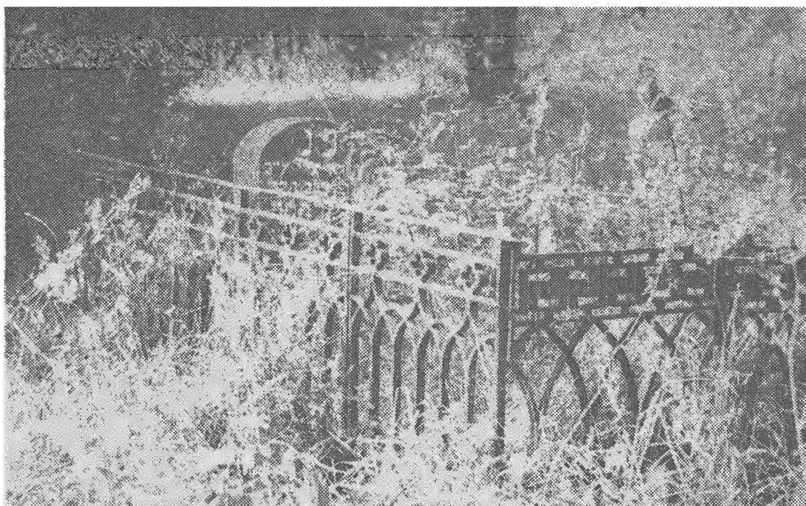
אינעם יאָר 1907 האָט דעם אַמט פון פרעזעס איבערגענומען דער פאַרשטאָר־בענער ד"ר ט. ראָזנבלום, וועלכער איז טעטיק געווען ביזן יאָר 1915 און אַלס נאַטשאַלניק נעמט איבער דעם אַמט דער ה' גראָדניצקי, וועלכער שטייט בראש פון דער געזעלשאַפט פונעם יאָר 1907 ביזן יאָר 1921.

אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע, איז די געזעלשאַפט געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון מאַגיסטראַט, וועלכער האָט געדעקט איר בודזשעט און צוליב דעם זענען דעמאָלט קיין פּאַסיווע מיטגלידער אין גאַנצן נישט געווען.

אָרקעסטער פון די פייערלעשער אין מעזריטש אויפן בילד, אין צענטער — שעפקע אַדלער

אינעם יאָר 1922 ווערט געקליבן אַלס נאַטשאַלניק אינזש. ראַדזשעוואָנאָווסקי און פון דעם זעלביקן יאָר אָן ביזן יאָר 1926, האָט דעם אַמט פון נאַטשאַלניק פאַרטרעטן און געאַרבעט מיט גרויס מסירת־נפש דער פאַרשטאָרבענער ד״ר אַדלער.

דער קבר פון שעפקע אַדלער

פונעם יאָר 1919 פאַרנעמט דעם אַמט פון פרעזעס פון דער געזעלשאַפט דער פרידנס־ריכטער ה׳ קרינסקי און פון יאָר 1921 איז איר פרעזעס ה׳ גראָדניצקי. נאָכן טויט פון ה׳ אַדלער, איז אויפן אַמט פון נאַטשאַלניק אויסגעקליבן געוואָרן ה׳ א. קאָזעס.

ווי ס׳איז צו זען, עקזיסטירט שוין די געזעלשאַפט עטלעכע און צוואַנציק יאָר, און אין פאַרלויף פון דער צייט, האָט די זייער נוצלעכע געזעלשאַפט זייער פיל אויפגעטאָן, זי איז תמיד געשטאַנען אויף דער וואַך צו פאַרהיטן דאָס פאַרמעגן פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג און פון דער אומגעגנט. זי האָט אויך מיט דער הילף פון פאַרשידענע זאַמלונגען, פרייוויליקע באַשטייערונגען און פאַראַנשטאַל־טונגען, געשאַפן באַדייטנדיקע סומעס אויף איינקויפן פייערלעשער־מאַשינען, אויך עטלעכע פערד, וועלכע שטייען גרייט אין פאַל פון אַ שרפה.

מיט דער איניציאַטיוו פונם ד״ר אַדלער ע״ה, פרעזעס ה׳ גראָדניצקי און איצטיקן נאַטשאַלניק ה׳ קאָזעס א״אַ, איז די געזעלשאַפט אין יאָר 1926, צוגע־טרעטן איבערבויען די רעמיזע, אויפצושטעלן אויפן זעלביקן אָרט אַ דריישטאָקיקן בנין, ווו ס׳וועט איינגעאָרדנט ווערן אַ טעאַטער־זאַל, קינאָ א״אַ, וועלכער וועט

דינען פאַר אַ מקור פון הכנסה פאַר דער געזעלשאַפט און נישט קוקנדיק אויף די מכשולים, וואָס די געזעלשאַפט האָט געהאַט פון פאַרשידענע זייטן ביים קריגן דעם פלאַץ און אויך צוליב מאַנגל אין געלט ביים בויען, איז דאָך אַ דאַנק דער אָנגעשטרענגטער אַרבעט פון דער פאַרוואַלטונג, געלונגען דעם בנין אויפצושטעלן און אַרויפציִען דעם דאַך. דערביי מוז אָבער אויך באַמערקט ווערן, אַז דער שטאָטראַט מיטן בורמיסטזש ה' קאָרסאַק קומען ווי געהעריק אַנטקעגן דער געזעלשאַפט מיט באַדייטנדיקע סובסידיעס.

„מעזריטשער וואָכנבלאַט" 25סטן מערץ 1927.

גרשון פרידמאַן

מעזריטשער פאָלקסכאָר „לירע"

אין די ביכער און דאָקומענטאַציע־אויסגאַבעס, געווידמעט דעם אָנדענק פון אונדזער היימשטאָט מעזריטש, וועלכע זענען דערשינען נאָך דעם היטלער־חורבן, ווערט אַרויסגעבראַכט און באַלויכטן דאָס געשטאַלט פון דער זעלטענער ייִדנ־שטאָט: איר לאַנגיאָריקע געשיכטע און איר ספּעציפיש ייִדישע אייגנאַרטיקייט, וואָס האָט זיך געשאַפן דורך דעם מעזריטשער ייִד, פונעם פאָלקס־מענטש ביז צו אירע גרויסע מנהיגים אין פאַרלויף פון דורות.

וועגן איר געזעלשאַפטלעך־סאָציאַלן צונאַמענשטעל און וועגן אירע קולטור־דערציִערישע אינסטיטוציעס איז שוין אַ סך געשריבן געוואָרן. איך וויל דאָ אויספילן אַ חוב און דערמאָנען אַ קולטור־אינסטיטוציע, וועלכע איז נאָך ביז איצט נישט דערמאָנט געוואָרן: דער מעזריטשער פאָלקסכאָר „לירע" — אַ קולטור־אינסטיטוציע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין אָנהייב פון די 30ער יאָרן און האָט אין איר העכער 3־יאָריקער עקזיסטענץ אַריינגעבראַכט פרייד און גייסטיקע דער־הויבנקייט אין די הערצער און געמיטער פון די מעזריטשער ייִדן.

מעזריטשער ייִדן זענען געווען גרויסע מוזיק־און געזאַנג־ליבהאָבער. מעזריטש האָט שטענדיק געהאַט באַרימטע חזנים אין דער פּרעכטיקער שול. עלטערע ייִדן האָבן מיט נאָסטאַלגיע דערמאָנט די באַרימטע חזנים: באַגאַמאָלניק, יאַנקל ראָוו־נער, דער ביאַליסטאָקער חזן, וואָלפּאָווסקי און דעם לעצטן חזן — ראַבינאָוויטש. די שטאָט פלעגט אויך פון צייט צו צייט אַראָפּברענגען אויף איינמאַליקע גאַסט־ראָלן אַזעלכע באַרימטע חזנים, ווי סיראָטא און קוסעוויצקי. מיט דערוואַרטונג און ענטוזיאַזם פלעגט דער עולם זיך גרייטן צו די גרויסע געסט. מיט וואָכן פריִער זענען די בילעטן געוואָרן אויספאַרקויפט. אָרעמע ייִדן האָבן אָפּגעצערט פון שבת־טיש, אָפּגעשפּאָרט עטלעכע זלאָטעס, כדי צו קענען קויפן אַ בילעט און האָבן דעם נחת־רוח פון הערן און זען אַזעלכע גדולים. די שול איז דאַן געווען געפּאַקט. און אין דרויסן, פאַר דער שול, זענען געשטאַנען ייִדן קאָפּ אויף קאָפּ און אויפגעכאַפּט דאָס זיסע געזאַנג פון דעם אָדער יענעם וועלט־באַרימטן חזן.

ווי גרויס די ליבשאַפט צו נגינה איז געווען ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעל־קערונג, זאָגט עדות דער פאַקט, אַז ביים אויפנעמען אַ שטאָט־חזן האָט דער האַרעפּאַשנער עולם — טרעגערס, באַלעגאָלעס און זייערס גלייכן, געהאַט וואָס צו זאָגן און זיי האָבן, נישט ווייניקער פון די לומדים און מוזיק־קענער, באַשטימט און דעצידירט דעם אויסוואַל פונעם קאַנדידאַט.

דער בלאַז־אָרקעסטער פון די ייִדישע פרייוויליקע פייערלעשער האָט עקזיס־טירט נאָך אונטערן צאַרס הערשאַפט. אַ סך מעזריטשער מוזיקאַנטן האָבן געשפּילט אין אים און דאָרט באַקומען זייער מוזיקאַלישע אויסבילדונג. דער אָרקעסטער האָט אין אַלע צייטן געהאַט קאָמפּעטענטע קאַפּעלמייסטערס. ער האָט

זיך נישט באַגנוגנט מיט שפילן מאַרשן אויף פּאַראַדן בעת פּייערלעשער־פּרובעס און איבונגען, נאָר ער האָט אין זיין רעפּערטואַר געהאַט שאַפּונגען פון באַרימטע קאָמפּאָזיטאָרן, וואָס זענען אויפגעפירט אויף קאָנצערטן אין פּרעכטיקן טעאַטער־זאַל, וועלכן מעזריטשער ייִדן האָבן אויפגעבויט אין אָנהייב 20ער יאָרן און איז געווען אַ שם־דבר אין דער גאַנצער פּאָדלאַשער געגנט. אין זיין אויסשטאַטונג האָבן זיך באַטייליקט דער באַרימטער מאָלער משה אַפּעלבוים און אונדזער בן עיר, דער טאַלענטירטער מאָלער הערש־ליבער פּאָדאָלאַק. דער אָרקעסטער האָט אויך גאַסטראָלירט מיט קאָנצערטן אין דער לובלינער וואָיעוואָדסטווע, אין פאַרשידענע שטעט און אויף די יערלעכע קאָנקורסן פון די פייערלעשער־אָרקעסטערס פון דער וואָיעוואָדסטווע און אַלע מאָל האָט ער באַקומען דאָס ערשטע אָרט, נישט געקוקט אויף דער דיסקרימינאַציע לגבי ייִדן און ייִדישע אינסטיטוציעס.

די ייִדישע פּאָלקסשול האָט אין אָנהייב 20ער יאָרן געהאַט אַ מאַנדאָלין־אָרקעסטער אונטער דער פירערשאַפט פון חיים לעוו, וועלכער איז געווען אינ־סטרוקטאָר און לערער. דער אָרקעסטער האָט עקזיסטירט אַ סך יאָרן. דער שרייבער פון די שורות, וועלכער איז געווען אַ שילער אין דער פאָלקסשול דעמאָלט, אונטער דער דירעקציע פון דער באַקאַנטער קולטור־טוערין און דערציִערין מאַדאַם אַדלער (אַנושקאַ) דערמאָנט מיט ליבשאַפט און נאָסטאַלגיע דעם מוזיק־לערער חיים לעוו — דער ערשטער מענטש, וואָס האָט פאַר אים געעפנט די טיר צו דער וועלט פון מוזיק.

די מעזריטשער יתומים־היים, וואָס איז געשאַפן געוואָרן באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה מיט דער הילף פון מעזריטשער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, האָט אויך געהאַט אַ סטרונע־אָרקעסטער. דער אויבנדערמאָנטער חיים לעוו איז געווען זיין ערשטער אינסטרוקטאָר. שפּעטער האָט מיט אים אָנגעפירט אַהרן דוד לעווענגאַרטען. זיין לעצטער מוזיק־לערער איז געווען פסח פּאָדאָליאַק, וועלכער האָט אַנטוויקלט דעם אָרקעסטער צו אַ הויכן ניוואָ. דער אָרקעסטער האָט געציילט איבער הונדערט קינדער.

אין יאָר 1926 האָט די יתומים־היים, צוזאַמען מיטן דערציִער יוסף דאַנילאַק און לערער פּאָדאָליאַק, אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער אַרבעט פון די מעזריטשער אין אַמעריקע, עמיגרירט קיין קאַנאַדע, ווו זיי זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין אַ קאָלעקטיווער פאַרם, און דאָרט האָט דער אָרקעסטער אונטער דער אָנפירונג פונעם זעלבן פּאָדאָליאַק עקזיסטירט ביז די קינדער זענען אונטערגעוואַקסן און זיך צעפאָרן און באַזעצט אין פאַרשידענע שטעט אין שכנות מיט דער פאַרם און אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

דער פאַרמעסט פון אַזאַ קאָלאָסאַלער פינאַנסיעלער אָנשטרענגונג פון די מעזריטשער קאָמיטעטן אין אַמעריקע, האָט מסתמא געטראָגן מיט זיך דעם באַוווסטזיין און די אָנונג פון דעם אָנקומענדיקן חורבן, וועלכער האָט מיט 15 יאָר שפּעטער זיך אַראָפּגעלאָזט איבער די פּוילישע ייִדן. דאָס אַריבערפירן דאָס יתומים־הויז קיין קאַנאַדע אין די 20ער יאָרן האָט אָפּגעראַטעוועט אַ גרויסן

צווייג פון דעם מעזריטשער יידישן בוים, איז איבערגעפלאַנצט אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט, און ער האָט שוין אַרויסגעגעבן פון זיך 2 דורות, וועלכע זענען שטאָלץ, וואָס זייערע עלטערן און זיידעס זענען מעזריטשער.

אין אָנהייב פון די 30ער יאָרן האָט מעזריטש זיך געפונען אין אַ שווערן עקאָנאָמישן קריזיס, באַזונדערס שווער איז געטראָפן געוואָרן די בערשטערי אינדוסטריע, וואָס איז געווען דער הויפּט־קוואַל פון פּרנסה, עס איז אָבער אויך געוואָרן אַ שטילשטאַנד אין אַנדערע בראַנזשעס. די אַרבעטסלאָזיקייט האָט דערגרייכט אַ הויכפּונקט; האַנטווערקער און קליינהענדלער זענען געוואָרן רויִנירט; דער שטייערדרוק האָט אויסגעפּרעסט דאָס לעצטע ביסל חיונה פון די מעזריטשער יידן. די אונטערוואַקסנדיקע יוגנט, אָן אויסזיכטן אויף עקזיסטענץ, האָט גענומען זוכן וועגן צו עמיגרירן קיין אויסלאַנד. אַ גרויסער טייל פון דער קולטור־אַקטיווער און שעפערישער יוגנט האָט פאַרלאָזט מעזריטש; זיי זענען צעשפּרייט געוואָרן איבער אַלע קאָנטינענטן. אין רעזולטאַט פון דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע האָבן זיך אויפגעלייזט די געזאַנג־גרופּן פון די פאַרשידענע פּאַרטייִשע אָרגאַניזאַציעס.

די גרויסע שול האָט שטענדיק געהאַט אַ כאָר, וועלכער איז אין די לעצטע יאָרן דיריגירט געוואָרן דורך אַ באַגאַבטן דיריגענט אַברהמעלע גאַרבאַזש, וועלכער האָט אַ צייט פריִער אָנגעפירט מיטן שעדלעצער פאָלקסכאָר „הזמיר". ער האָט אויסגעשולט און דערפירט דעם כאָר ביי דער שול צו אַ הויכער מדרגה. צו יענער צייט האָט די קהילה, ביים שניידן איר בודזשעט, אויך אויסגעשטראָכן די פּאָזיציע פון אַ פּענסיע פאַרן כאָר־דיריגענט און אַרויפגעלייגט די פונקציע פון אָנפירן מיטן כאָר אויפן חזן ראַבינאָוויטש גופא. דער חזן האָט קיין ברירה נישט געהאַט און געמוזט איינגיין אויף דעם.

דער דיריגענט גאַרבאַזש, פאַרלירנדיק זיין פּאָסטן, האָט זיך געגרייט אַהיימצופאָרן קיין שעדלעץ. דאָן איז ביי אַ גרופּע מענטשן, ליבהאָבער פון מוזיק און געזאַנג, אויפגעקומען דער געדאַנק צו שאַפן אין מעזריטש אַ יידישן פאָלקסכאָר וואָס זאָל נישט זיין אונטערגעוואָרפן קיין פּאַרטייִשער אָרגאַניזאַציע. דער דיריגענט גאַרבאַזש האָט מסכים געווען צו אַרבעטן אין אַזאַ כאָר פאַר אַ מינימאַלן לוין.

זינגער מיט גוטע שטימען האָבן אין מעזריטש נישט געפעלט, און קיין צייט האָט אויך נישט געפעלט; דער גרעסטער טייל פון עולם איז געווען אומבאַשעפטיקט און ס'האָט זיך געוואָלט אויסזינגען און פאַרגעסן אַ ביסל די טאָג־טעגלעכע זאָרגן און צרות.

עס האָט זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט, וואָס האָט גענומען דורכפירן דעם פּראָיעקט. דער ערשטער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון שלמה קאַמיען (געוועזענער וויצע־בירגערמייסטער) מרדכי שאַפּיראָ, ברידער משה און מנשה לייבמאַן, ברידער משה און בערל אָבערשטערן, אברהם צוקער, גאָלדע באַראַב, שייע פייערמאַן, פּיניע שיינמעל און דער שרייבער פון די שורות. דער קאָמיטעט האָט

אָפּגעדרוקט אַ מעלדונג אין דער מעזריטשער וואָכנשריפט „פּאָדלאַשער צייטונג" וועגן ווערבירן מיטגלדער פאַרן כאָר, וואָס האַלט זיך אין שאַפן. דער קאָמיטעט האָט אויך גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו שאַפן עטלעכע הונדערט מיטגלידער אין דער כאָר־געזעלשאַפט, ווו יעדער איינער זאָל זיך באַשטייערן מיט אַ מיני־מאַלן אָפּצאָל פון אַ האַלבער זלאָטע אַ חודש. דאָס האָט געדאַרפט ווערן דער פינאַנסיעלער באַזיס אויסצוהאַלטן דעם דיריגענט. דער האַנטווערקער־פאַראיין האָט געגעבן זיין לאָקאַל, פריי פון אָפּצאָל, 2 מאָל אַ וואָך אין די אָוונטן פאַר רעפּעטיציעס און פאַרזאַמלונגען.

ווי פאַר אַן אָנהייב איז דער אָפּרוף געווען אַ גאַנץ גינסטיקער. עס האָבן זיך געמאָלדן אַרום 70 מענטשן גרייט צו זינגען אין כאָר און אַרום 100 מיטגלידער, נישט זינגענדיקע — אין דער געזעלשאַפט ביים כאָר.

פון די אַפּליקאַנטן צו זינגען האָט דער דיריגענט אָפּגעקליבן אַרום 50 פּערזאָן, וועמענס שטימען האָבן זיך קוואַליפיצירט פאַר דעם כאָר. דער דיריגענט האָט געהאַט אַ רייכן רעפּערטואַר פון כאָראַלער מוזיק: פאָלקסלידער אין יידיש, העברעיש און פּויליש, טעקסטן און מוזיק פון יידישע פּאָעטן און קאָמפּאָזיטאָרן ווי: ביאַליק, פּרץ, שניאור, טשערניכאָווסקי, סעגאַלאָוויטש, קולבאַק און אַנדערע. מוזיק פון ליאָוו, מיכאל געלבאַרט און פיל אַנדערע יידישע קאָמפּאָזיטאָרן, און אויך וועלטלעכע סעקולערע שאַפונגען פון מאָצאַרט, באַך, הענדעל, מאָניושקאָ און אַנדערע. דאָס אויסשולן פון כאָר איז אַנגעגאַנגען רעגולער; די זינגער און דער דיריגענט האָבן ווי געשאַפן אַן ענגע, נאָענטע משפחה. צום ערשטן יאָר פון זיין גרינדונג איז דער כאָר, וועמען מען האָט אַ נאָמען געגעבן מעזריטשער יידי־שער פאָלקסכאָר „לירע", אויפגעטראָטן מיט זיין ערשטן קאָנצערט אין גרויסן קאָנצערטזאַל פון די פייערלעשער. דער אויפטריט האָט געהאַט אַ גרויסן קינסט־לערישן, מאָראַלישן און פינאַנסיעלן דערפאָלג; אויפן פאַרלאַנג פון די צוהערער האָט מען דעם זעלבן קאָנצערט איבערגעחזרט אַ וואָך שפּעטער מיט זייער אַ גרויסן דערפאָלג.

דער אָפּרוף אין דער אָרטיקער יידישער און פּוילישער פּרעסע איז געווען אַן ענטוזיאַסטישער. די רעצענזיעס זענען געווען פול מיט לויב און באַוווּנדערונג פאַר דעם כאָר, זיינע גרינדער און דעם דיריגענט. מען האָט גערימט די קאָאָרדי־נאַציע, האַרמאָניע און פאַרבן־רייכקייט פון די שטימען, ווי אויך דאָס דיריגירן און די פאַרשידנאַרטיקייט פונעם רעפּערטואַר.

דער פּרעסטיזש פונעם כאָר איז געוואַקסן נאָך די 2 קאָנצערטן. די לידער זענען געזונגען געוואָרן אין די וואַרשטאַטן ביי דער אַרבעט און אויף שפּאַצירן. די אַרבעט פון כאָר האָט געווירקט אויף דער אַטמאָספער פון שטאָט און פאַר־טריבן די עצבות.

נאָך אַ צייטאָפּשניט פון עטלעכע און פערציק יאָר איז אוממעגלעך צו גע־דענקען אַלע אָנטיילנעמער פון דעם כאָר „לירע". די צייט און די וואַנדערונגען האָבן פאַרווישט פנימער און אָפּגעמעקט נעמען; בעט איך די פאַרגעסענע מיר

מוחל זיין, אויב איך וועל דערמאָנען בלויז די נעמען, וואָס האָבן זיך איינגע־קאַרבט אין מיין זכרון:

נעמען פון די באַטייליקטע אין כאָר

סאָפּראַנאָס: סאָניע פעלדמאַן (סאָליסטין), גאָלדע באַראַב, בערטע דישעל, חנהלע ריבאַק (לעבט, אויסטראַליע), רחל לאַמשטיין, חיהלע פּריזאַנט, הענטשע עלזאָן, חינקע פּריזענט, סאָניע גורמאַן, דינהטשע כאַיעט.

אַלטאָס: אָלגאַ דישעל (סאָליסטין), פריידקע לייבמאַן, פּערעלע ווישניע (לעבט, ישראל), זיסעלע ווייסגלוז, בינטשע נודעלבערג, יהודית גורמאַן, אסתר סניעזשאַק.

טענאָרן: משה אָבערשטערן (סאָליסט), בערעלע אָבערשטערן (לעבט, ישראל), פּיניע שיינמעל, יאָסל שיינמעל, אָשר באַראַב, הערשל באַראַב, יאָסקע קאָגוט (לעבט, ל. אַנדזשעלעס), לייבטשע קאָגוט, אַברהם צוקער, איטשע ראָזענ־צווייג, אהרן ריינווין (לאָס אַנדזשעלעס), אַבע בוראַטשיק, ווילי דישעל, סאַמי דישעל, לאָלעק פרידלענדער (לעבט, אויסטראַליע), יאַנקל באַרג (לעבט, אַמעריקע), הערשל טוואַרדעדזשעוואָ, גרשון פרידמאַן.

פּאַרוואַלטונג פונעם מעזריטשער יידישן פאָלקסכאָר 'לירע'

ערשטע ריי (פון רעכטס) שטייען: משה אבערשטערן, גרשון פרידמאַן, גאָלדע באַראַב, אברהם צוקער, איטשע ראָזענצווייג.

צווייטע ריי, זיצן: מנשה לייבמאַן, דיריגענט אברהם גאַרבאַזש, פּיניע שיינמעל.

באַריטאָן־באַס: **משה לייבמאַן** (לעבט, ניו־יאָרק, סאָליסט), הערשל שי־קער, מנשה לייבמאַן, משה כאַיעט, אַברהם מאַנדעלבלאַט, ברוך סאָלסקי, מרדכי שאַפּיראָ, פייוול סניעזשאַק, בערקע קנאָפּמאַכער.

אין זיין צווייטן יאָר עקזיסטענץ האָט דער כאָר זיך אויסגעצייכנט מיט נאָך גרעסערע דערפאָלגן: עס זענען צוגעקומען נייע זינגער און אונטערשטי־צונג־מיטגלידער, דער רעפּערטואַר איז באַרייכערט געוואָרן מיט שאַפונגען פון קלאַסישע קאָמפּאָזיטאָרן, וועלכע זענען איצט, נאָך אַ יאָר פון אויסשולונג און איבונגען, מעגלעך געוואָרן אויסצופירן און רעאַליזירן.

די רעפּוטאַציע פונעם כאָר האָט זיך פאַרשפּרייט אין די שכנותדיקע שטעט, וועלכע האָבן פאַרבעטן דעם כאָר אויפצוטרעטן דאָרט. 2 קאָנצערטן זענען געגעבן געוואָרן אין ביאַלע־פּאָדלאַסקע ביי פול געפּאַקטע זאַלן און זיי האָבן באַקומען לויב־רעצענזיעס אין דער יידישער און פוילישער אָרטיקער פּרעסע. איין דערפאָלגרייכער קאָנצערט איז געגעבן געוואָרן אין ראַדזין און 2 קאָנצערטן אין מעזריטש גופא.

ביים אַריינטרעטן אינעם דריטן יאָר פון זיין אַנטשטיין האָט די „לירע" זיך באַרייכערט מיט אַ דראַמקרייז, וועלכער איז געשאַפן געוואָרן מיט דער איניציאַטיוו, און אונטער דער רעזשי פון אונדזער בן־עיר מרדכי שאַפּיראָ — אַ קולטור־מענטש פון הויכער מדרגה, אַ ליבהאָבער און קענער פון דער בינע־קונסט, איינער פון די געציילטע געבליבענע אין מעזריטש פון יענער דראַ־מאַטישער גרופּע, וועלכע האָט עקזיסטירט אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַ צענדליק יאָרן און אויפגעפירט אויף דער מעזריטשער בינע ווערק פון דעמאָלטדיקן טעאַטער־רעפּערטואַר.

מרדכי שאַפּיראָ האָט צונויפגעזאַמלט די ווינציק־געבליבענע פון יענער גרופּע און זיי דערגאַנצט מיט יינגערע טאַלאַנטן פונעם כאָר „לירע", געשאַפן אַ סטודיאָ פון קליינקונסט־טעאַטער ביים כאָר און געזאַמלט דעם מאַטעריאַל, פאַרוואַנדלט לידער אין מוזיקאַלישע דיאַלאָגן און סקעטשן, טראַנספאָרמירט שטאָט־געשעענישן אין פּאַראָדיעס, אויסגעשפּילטע אויף דער בינע, ווו אונ־דזערע שטאָטטאַטעס און קהילה־פּאַרזאָרגער האָבן זיך דערזען אין זייער נאַקעטקייט.

שאַפּיראָ האָט איינגעקנעלט מיט אונדז די בינע־חכמה מיט געדולד און ליבשאַפט. נאָך אומדערמידלעכע רעפּעטיציעס איז געלונגען אויפצופירן אַ רעווי־פאָרשטעלונג, אָנגעפּיקעוועט מיטן בעסטן פון דעמאָלטדיקן קליינקונסט־טעאַטער אין פּוילן: איינאַקטערס פון שלום־עליכם, דער טונקעלער, בראָדער־זאָן א"אַ, ווי אויך סצענעס פון שטאָטישע אַקטואַליטעטן, סאָלאָ־לידער ביים פּולן אָנטייל פונעם גאַנצן כאָר.

דער אויפטריט, קאָמבינירט פון דראַמאַטישן קרייז צוזאַמען מיטן כאָר, קאָאָרדינירט און צונויפגעשטעלט פון שאַפּיראָ און גאַרבאַזש, איז געווען אַ קונסט־פעסטיוואַל פון שטאָטישע טאַלאַנטן.

די דעקאָראַציעס פאַר די פאָרשטעלונגען זענען געמאָלן געוואָרן דורך דעם יונגן באַגאַבטן מאָלער אַהרן ריינוויין (אַרגענטינע).

אין דעם דראַמקרייז פון „לירע" האָבן זיך באַטייליקט: מרדכי שאַפּיראָ (רעזשיסאָר), מנשה לייבמאַן, מאַניע פעלדמאַן, פּערעלע ווישניע, גאָלדע באַראַב, לייבטשע קאָגוט, פּיניע שיינמעל, יאָסל שיינמעל, אַברהם צוקער, ברוך סאָלסקי, רחל לאַמשטיין, חיהלע פריזאַנט, לאָלעק פרידלענדער, גרשון פרידמאַן, און מעגלעך נאָך אָנטיילנעמער, וועלכע זענען פאַרשוואונדן פון מיין זכרון.

די מיטגלידער פונעם כאָר „לירע", סיי די זינגער, סיי די פּאַסיווע, זענען באַשטאַנען פון אַלע קלאַסן אין דער יידישער באַפעלקערונג, סיי פאַרמעגלעכע, סיי אָרעמע, זיי האָבן געהערט צו פאַרשידענע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס און פּאַרטייען און אומפאַרטייאישע — אַלעמען האָט צונויפגעבראַכט די ליבשאַפט צו מוזיק און געזאַנג.

אויפן דריטן יאָר פון דער עקזיסטענץ פונעם כאָר האָבן זיך אָנגעהויבן שטרייטן און רייבונגען. צום ערשט וועגן רעפּערטואַר. די יידישיסטן האָבן געוואָלט, אַז יידישע לידער זאָלן דאָמינירן. די העברעיסטן האָבן געוואָלט, אַז העברעישע און נאַציאָנאַלע לידער זאָלן האָבן די אויבער־האַנט. די פּאָליטישע פּאַרטייען אין שטאָט, פון עקסטרעם רעכט ביז עקסטרעם לינק, האָבן געוואָלט באַקומען אַ מערהייט אין כאָר און פאַרוואַנדלען אים אין אַ פּאָזיציע פאַר זייערע פּאָליטישע טעטיקייטן.

די פאַרוואַלטונג פונעם כאָר, וויסנדיק פון דערפאַרונג, אַז צוליב אידעאָלאָגישע רייסענישן זענען פיל לאַנגיאָריקע יידישע אינסטיטוציעס אונטער־געגאַנגען, האָט זיך באַמיט מיט אַלע כוחות, אַז פּאַרטייאישקייט זאָל נישט שטערן דעם כאָר, אַז ער זאָל זיין געווידמעט בלויז פאַר דעם צוועק, פאַר וועלכן ער איז געשאַפן געוואָרן. מען האָט אַפּעלירט צו די מיטגלידער, גע־וואָרנט פאַר די קאָנסעקווענצן וואָס די פּאַרטייאישע קריגערייען וועלן אַרויסרופן. מיטגלידער־אונטערשטיצער האָבן גענומען אַרויסטרעטן, און אויך זינגער. דער מיטגליד־אָפּצאָל — דער פינאַנסיעלער יסוד צו באַצאָלן דעם דיריגענט זיין געהאַלט — האָט גענומען איינשרומפן. אונדזערע ווענדונגען צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און קהילה האָבן אָנגעטראָפן אויף פאַרמאַכטע אויערן. נאָכן אויס־שעפּן אַלע מיטלען און וועגן, ווי אויסצובעסערן דעם פינאַנסיעלן און אויך מאָראַלישן מצב פון כאָר, איז די פאַרוואַלטונג געצוווּנגען געוואָרן אָפּצוזאָגן דעם דיריגענט, וועלכער האָט מיט אַזוי פיל ליבשאַפט, אַרבעט און נשמה אויפגעבויט און אויסגעשטאַלטיקט אַ קולטור־אינסטיטוציע פון הויכער קינסט־לערישער מדרגה. מיט האַרצווייטיק האָט ער פאַרלאָזט מעזריטש.

אונדזער בן־עיר, מיטוש ווידרע, האָט זיך פרייוויליק אָנגעבאָטן אָנצופירן מיטן כאָר. ער אַליין איז געווען אַ גוטער מוזיקער, אַ גוטער אינסטרומענטאַ־ליסט. ער האָט קיין געהאַלט נישט באַקומען.

אַ קורצע צייט נאָך זיין איבערנעמען די פירערשאַפט האָט ער באַקומען אַן אָנבאָט צו שפּילן אין וואַרשע אין דעם באַרימטן נאַכטלאָקאַל „אַאַזאַ” ווי דער סאַקסאָפאָניסט אין דאָרטיקן אָרקעסטער — און האָט פאַרלאָזט מעזריטש.

בלייבנדיק אָן אַ דיריגענט, און ביי די שוועריקייטן, מיט וועלכע עס איז אויסגעקומען זיך צו ראַנגלען, האָט די פאַרוואַלטונג באַשלאָסן אויפצולייזן דעם כאָר. אַזוי איז „לירע”, נאָך 3 יאָר טעטיקייט, אונטערגעגאַנגען.

די כאָר־זינגער האָבן נאָך פון צייט צו צייט זיך געטראָפן אין פּריוואַטע הייזער, אויף אויספלוגן הינטערן שטאָט, און געזונגען די לידער, באַמיט זיך נישט צו פאַרגעסן און אויפהאַלטן אין זייער געמיט דעם אוצר, וואָס איז מיט אַזוי פיל מי און פלייס איבערגעלאָזט געוואָרן אויף הפקר.

ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז נאָך אין דער מעזריטשער לופט געהאָנגען דער עכאָ פון די כאָר־לידער, געזונגען ביי צוזאַמענקונפטן פון גרופן געוועזענע כאָריסטן — ביז די נאַצישע אינוואַזיע האָט זיך אַראָפּגעלאָזט איבער די שטעט און שטעטלעך פון פוילן און דאָס מעזריטשער יידיש ליד איז פאַרשטומט געוואָרן, צוזאַמען מיטן לעצטן אָטעם פון זיינע זינגער.

מאָטל סאָבעלמאַן/ניו־יאָרק

צוויי געזעלשאַפטן

„חברת לחם־לעניים" און „חברת הכנסת־כלה"

צום אָנדענק פון מיין פאָטער זלמן חיל און מיין ברודער אַברהם סאָבעלמאַן, וועלכע זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן קדושים אין דער שואה.

אין מעזריטש זענען געווען טעטיק פאַרשידענע חברהס, אָבער נאָר וועגן צוויי וועל איך דאָ שרייבן. דאָס זענען געווען הילפס־אָרגאַניזאַציעס, אין וועלכע מיין פאָטער און ברודער זענען געווען טעטיק און איך, ווי אַ קינד, בין ממש אויסגע־וואַקסן אין זיי.

די צוויי חברהס, „לחם־לעניים" און „הכנסת־כלה", זענען פאַקטיש געווען ווי שוועסטער־אָרגאַניזאַציעס. די מענטשן, וועלכע זענען געווען טעטיק אין איינער פון זיי, זענען אויטאָמאַטיש געווען מיטגלידער און מיטאַרבעטער אין דער צוויי־טער חברה.

דער צחאַמענשטעל פון די מיטגלידער איז באַשטאַנען פון פשוטע בעלי־מלאכות: שוסטערס, בערשטערס, שניידערס, בעלי־עגלות, קצבים, סטעלמאַכערס, קאָוואַלעס, סטאָלאַרעס, קירזשנערס, קרעמערס, סוחרים און הענדלער — ליבע פאָלקס־מענטשן, פאַרהאָרעוועטע, פאַריאָגטע מיט זייערע אייגענע דאגות־פרנסה און אַנדערע פאַמיליע־פּראָבלעמען, האָבן זיי זייער גאַנצע פרייע צייט געווידמעט צו העלפן אָרעמע פאַמיליעס אין זייער נויט.

מעזריטש איז געווען אַן אינדוסטריעלע שטאָט, אַן אַרבעטס־שטאָט, פון צענדליקער טויזנטער אַרבעטער אין פאַרשידענע פאַכן, און ס'האָבן קיין מאָל נישט געפעלט קיין פּראָבלעמען. פון צייט צו צייט פלעגן אויסברעכן פאַרביטערטע שטרייקן אָדער לאָקאַוטן, וואָס פלעגן דויערן חדשים־לאַנג.

ס'האָט אויך געטראָפן אַז דער מסחר אין דער חזיר־האָר־בראַנזשע איז גע־וואָרן שלעכט, און די סוחרים האָבן נישט געקאָנט פאַרקויפן זייערע אויסגע־אַרבעטע סחורות. איז געוואָרן אַן אַרבעטסלאָזיקייט אין בערשטער־פאַך, און דאָס האָט זיך באַלד אָפּגערופן אויף אַלע אַנדערע פאַכן און ס'איז געקומען צו אַ טאָטאַלער אַרבעטסלאָזיקייט און די נויט איז געוואַקסן. קיין גרויסע גבירים זענען די מעזריטשער אַרבעטער קיין מאָל נישט געווען; קיין אָפּשפּאָרונגען האָבן זיי קיין מאָל נישט געהאַט, ווייל ס'איז נישט געווען פון וואָס צו שפּאָרן. אַז זיי האָבן געאַרבעט, האָבן זיי קוים פאַרדינט זייער אויסקומעניש, אָבער אַז ס'פלעגט אויספעלן אַרבעט, האָט מען געהונגערט און געליטן.

די „לחם־עניים" פלעגט יעדן שבת־אינדערפרי, באַלד נאָכן דאַווענען, אַרויס־שיקן פּאָרלעך מיט צוויי זעקלעך אין יעדער גאַס און געסל, צו זאַמלען ברויט, חלה און אַנדערע געבעקסן. זיי פלעגן גיין פון טיר צו טיר, ביז די זעקלעך זענען פול געוואָרן. מיין פאָטערס שותף איז אַלע מאָל געווען בענצע ווישניע, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן — בענצע דער דאָרפישער. אַ ליבער מענטש, וועלכער פלעגט לויפן און טאָן די שווערסטע אַרבעט, צו העלפן די, וועלכע האָבן זיך געניטיקט. מיין ברודערס פאַרטנער צום זעקל איז געווען דעם שטומער באַרש־טערס עלטסטער זון, הערש לייב באַרנע (אָדער בערנאַרד), אַ יונגער מענטש פול מיט ענערגיע. די זעקלעך מיט ברויט פלעגן זיי ברענגען אין הויז פון הערשל דעם שטומענס. אַזוי האָט מען אים גערופן. זיין נאָמען איז געווען הערשל וואָדניצקי.

דער דאָזיקער ייִד איז געווען ממש אַ לעגענדאַרע פיגור. געלעבט האָט ער פון שוסטעריי, געוווינט האָט ער אויף דער צעבראָכענער גאַס אין אַ קליין נידעריק שטיבעלע מיט אַ שטרויענעם דאַך, זיין הויז אָבער איז אַלע מאָל געווען לעבעדיק, ליכטיק און פול מיט מענטשן. אַ גאַנצע וואָך האָט ער דאָרט געפירט זיין שוסטער־וואַרשטאַט. שבת איז זיין קליין שטיבעלע ווי עפּעס גרעסער גע־וואָרן, ריין און ציכטיק, און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מקום קדוש ווו די חברה־לייט פלעגן דאַווענען בציבור. מען פלעגט דאַווענען פרי, כדי צו געבן די חברה־לייט אַ מעגלעכקייט צו באַזוכן אַלע שטובן אין שטאָט און ברענגען דאָס גאַנצע געזאַמלטע ברויט צו הערשלען אין הויז. דאָרט פלעגט דאָס ברויט פאַנאַנדערגעטיילט ווערן אין פּאָרציעס: צו אַ גרעסערער פאַמיליע אַ גרעסערע פּאָרציע, צו אַ קלענערער — אַ קלענערע. שבת נאָך מיטאָג פלעגט דאָס ברויט צעטיילט און פאַנאַנדערגעשיקט ווערן אַזוי בשתיקה, אַז קיינער זאָל זיך נישט דערוויסן, ווער ס'קריגט דאָס ברויט, כדי נישט צו באַליידיקן די אָרעמע פאַמיליעס.

איך געדענק, אַז ווען איך בין געווען אַ ייִנגל פון 8־7 יאָר, פלעגט מען מיר געבן יעדן שבת אָוונט אַ פּאָרציע ברויט, אַז כ'זאָל דאָס ברענגען צו אַ משפּחה, וואָס פלעגט וואַרטן אויף דעם. מ'האָט מיר אָנגעזאָגט, כ'זאָל ג'י'ן מיט הינטערגעסלעך און נישט אָפּשטעלן זיך רעדן מיט קיינעם אויפן וועג, קיינער זאָל נישט וויסן וואָס כ'טראָג און ווו איך גיי.

אויף פּסח פלעגט די „לחם־לעניים" אויסטיילן די נויטבאַדערפטיקע געלט אויף מצות און אויך אַנדערע פּראָדוקטן פאַר יום־טוב.

געלט האָט די „לחיים־לעניים" געזאַמלט אויף אַזאַ אופן: מ'האָט געשיקט אויף יעדער חתונה אין שטאָט צוויי פאַרשטעלטע מענטשן אין גענעראַלסקע אוני־פאָרמען מיט שווערדן ביי דער זייט און אין מאַסקעס מיט הויכע קאָלירטע היטלען. זייער אויסזען איז געווען עלעגאַנט, ווי סאָלדאַטן פון אַחשוורושס אַרמיי. ערב יום כיפּור פלעגט מען שיקן צו צוויי מענטשן, מנחה־צייט, אין יעדער שול, בית־

מדרש און יעדעס שטיבל ווו מ׳האָט געדאַוונט. יעדער דאַוונער פלעגט אַריינ־וואַרפן עטלעכע גראָשן אין דער קערה. דאָס זענען געווען די מיטלען, מיט וועלכע זיי פלעגן פירן זייער טעטיקייט. די חברה־לייט האָבן געטאָן זייער אַרבעט שטיל און באַשיידן, זייער טעטיקייט זאָל זיך נישט וואַרפן צו פיל אין די אויגן, אָבער הונדערטער פאַמילעס זענען דורך זיי געשטיצט געוואָרן.

פאַרוואַלטונג פון „בית לחם" אין יאָר 1939

ערשטע ריי (פון רעכטס), שטייען: יצחק פייערמאַן, שמעון שיקער, בערל שטיינקריצער, ליפא בלומענגאָלד, יוסף פייערמאַן, שלמה לאַנדסבערג, יהושע רויזן, מאָטל מאַנדלבוים, משה טאַבאַקמאַן, שיע בערעזאָווסקי.

צווייטע ריי, זיצן: פישל טאַנדייטער, אַלטער נוסבאַנד, משה טוגענדער, בערל ראָזענבערג, הערשל פייערמאַ׳, אייזיק העכטמאַן, יודל לעדערמאַן, קלמן פינקלשטיין, מיכל קאמיען.

אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן האָבן זיי צוגעצויגן ר׳ הערשל פייערמאַן, משה נאַרעווקער דעם שוחטס איידעם, ער זאָל ווערן גבאי ראשון און ר׳ הערשל האָט זיי אַריינגענומען אין זיין פאָטערס הויף, ווו מ׳האָט זיי געגעבן אַ לאָקאַל פאַר זייערע טעטיקייטן.

די חברה „הכנסת־כלה" האָט זיך געפונען אין הויז פון אַברהמקע זינגער (אַברהמקע שוסטער). ער האָט געוווינט אין געסל הינטערן בעל־עגלהשן בית־המדרש. אויך די חברה איז געווען זייער נוצלעך און וויכטיק. זי האָט דערמעג־לעכט, אַז אָרעמע מיידלעך זאָלן קאָנען חתונה האָבן בכבוד און נישט, חלילה, בלייבן פאַרזעסן. אויך דער אַברהמקע שוסטער איז געווען אַ ליבער, טייערער ייִד מיט האַרץ און נשמה. מיט זיין טויט אָבער איז די חברה אויפגעלייזט געוואָרן.

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem
„MEZRYCZER TRYBUNE"
פרייז 20 גראשן
צווייטער יאָרגאנג (72) No 49

מעזריטשער טריבונע

אַבאָנאַמענט-פּרייז:
אין לאנד:
האַלביערלעך —,6 גילדן
פערטל־יערלעך —,3
אין אויסלאַנד:
האַלביערלעך 1.50 דאָלאַר
ניט אָנגענומענע מאַנוסקריפּטן ווערן ניט צוריקגעשיקט

וואָכנשריפט
אַדרעס פון רעדאַקציע און אדמיניסטראַציע
Red. „Mezryczer Trybune" Międzyrzec - Podlaski. Lubelska 51.
Skrzynka pocztowa 7. אַדרעס פאַר בריוו:
P. K. O. 66.108 אַדרעס פאַר געלט:

אַנאָנס-פּרייז:
פאַר א שורה אין טעקסט 40 גראשן
" " פאָרן טעקסט 30 "
" " נאָכן טעקסט 15 "
אין עמוד האַלט 6 שפּאַלטן
פאַרן פאַרנהאַלט פון בריוו אין רעדאַקציע און אַנאָנסן, איז די רעדאַקציע ניט פאַראַנטוואָרטלעך

מעזריטש, פרייטיק, יח׳ כסלו, תר״ץ. 20 דעצעמבער 1929 Międzyrzec Piątek 20 grudnia

צו דער דערעפענונג פונם נייעם שפּיטאָל

דער בנין פונם מעזריטשער יידישן שפּיטאָל

מאָנטיק, דעם 16טן ה. ה. איז נאָך אַן ערך זיבן-חדשימדיקער אַרבעט, אויפגעעפנט געוואָרן דער היגער יידישער שפּיטאָל.

דער בנין סיי פון אויסנווייניק, און סיי פון אינעווייניק, שטעלט מיט זיך פאָר, אַ פולשטענדיק פאַרענדיקטע זאַך, וואָס פאַראייניקט אין זיך דאָס פּראַקטישע און ניצלעכע צוזאַמען, אַזוי, אַז מעזריטש איז ביי היינטיקן טאָג, איינע פון די שטעט אין קאָנגרעס פוילן, וועלכע פאַרמאָגט אַזאַ פּראַכטפולן שפּיטאָל.

די דאָזיקע זייער נוצלעכע אינסטיטוציע, איז אויפגעבויט געוואָרן אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער, איבערמענטשלעכער אַרבעט פון הער און פרוי סאַיעטע מיט דער מיטהילף פון די הערן נ. זאַמדפערל און י. גאָלדשטיין, ווי אויך מצד דעם היגן שפּיטאָל-קאָמיטעט.

דער שפּיטאָל, ווי געזאָגט, איז פאַרענדיקט געוואָרן מיט דער פולער האנט און סבלייבט בלויז צו ווינטשן: אַז עס זאָל מצד די, וועלכע וועלן זיך ווידמען דער הומאַניטאַרער אַרבעט — פון אָנפירן מיט די טאָג-טעגלעכע הצטרכותן, וואָס פאָדערט זיך לטובת די קראַנקע, וועמען סוועט דאָרט צוגעשטעלט ווערן די נייטיקע הילף — אַרויסגעוויזן ווערן אויך אויף להבא די זעלביקע מסירת-נפשדיקייט ווי דאָס האָבן אַרויסגעוויזן די וועלכע זענען ביז איצט געשטאַנען ביים אויפבוי פונם שפּיטאָל.

* * *

געזאַמלט אין שטאָט מעזריטש במזומן 14,720.66 זל. חובות 1,270.92 .	15.991.58
פון מעזריטשער מאַגיסטראַט .	3.000.—
פון מעזריטשער יידישער גמינע .	19.468.51
געזאַמלט אין וואַרשע במזומן 5.959.76 חובות 2,738.80 . . .	8.698.56
באָניפיקאַציע פון סחורה . .	132.—
אַלטע איוונס, שמעלץ און א שטיק רער	126.—
געזאַמלט אין אמעריקע במזומן 10.300 דאָל. חובות 1,700 דאָל. ס"ה 12,000 דאָל.	106.560.—
אויסגעלייגט דורך ה' סאַיעטע .	8.017.57
ס"ה חובות 1.700 דאָל. 4.009.72 זל.	
בילאַנס	161.994.22

צוזאַמען אויסגעליגט דורך מ. ג. סאַיעטע:

פאַר אַמעריקע		1.700.— דאָל.
„ מעזריטש	1.270.92 זל.	
„ וואַרשע	„ 2.738.80	
חוב פון שפיטאָל	„ 8.017.57	
ס"ה	12.027.29 זל.	1.700.— דאָל.
ס"ה	3.054.43 דאָלאַר	

בוי-געהילך	5.627.20
עלעקטריע	4.300.96
אויפזייער פאָדאָליאַק און באָרנשטיין	470.—
זאַמד און זשוויר . . .	2.039.20
מולאַרקע	14.384.20
פראָסטע אַרבעט . .	4.329.50
סטאָלאַרקע . . .	6.991.50
צעמענט און וואַפנע . .	3
ציגל	3.041.95
שלאָסעריי און קאָוואַלסקע אַרבעט	4.243.95
מאַלעריי	7.279.50
קיך-געשיר . . .	1.023.36
וועש און בעט-צייג . .	6.855.57
שויבן אַריינשטעלן . .	248.20
פעדערן	976.—
צוזאַמען און נייען דאָס וועש .	553.60
מאַרמאָר	530.40
קאַכלעס צו די אויוונס . .	2.490.50
טעשלעריי . . .	353.—
בלעך און בלעכער . .	1.618.—
פאַרשידענע פורמאַנקעס .	896.10
אייזנוואַרג . . .	4.940.41
פאַרשידענע אויסגאַבן . .	4.328.18
בעטן	4.639.76
מאַטראַצן	3.280.—
אָנדענק-טאָוולען . . .	3.156.30
מאַלאַרסקע מאַטעריאַל . .	3.380.35
מאָנטער	46.769.—
כירורגישע אינסטרומענטן .	13.475.—
האַנטגעלט אויף א דירה פאַרן דאָקטאָר	444.—
קינדער-בעטלעך . . .	350.—
בילאַנס	161.994.22

בילאַנס צום פאַרענדיקן דעם דריטן שטאָק פון שפיטאָל.

„מעזריטשער טריבונע",
20סטן דעצעמבער 1929

מענדל אריה חיפה

געזעלשאַפט „פריינד פון יידישן שפּיטאָל"

סוף יאָר 1930 האָט אין מעזריטש זיך געשאַפן די געזעלשאַפט „פריינד פון יידישן שפּיטאָל". איר פּרעזעס איז געווען נטע הויזמאַן ע"ה; ער איז אַ צייט געווען דער וויצע־בורמיסטזש פון מאַגיסטראַט. וויצע־פּרעזעס איז געווען יאַנקל בוקסבוים, קאַסירער — יואלע היטלמאַכער. אין דער געזעלשאַפט זענען געווען פאַרטראָטן אַלע שיכטן פון דער מעזריטשער באַפעלקערונג, פון אַן אַרבעטער ביז אַ סוחר.

דער מעזריטשער שפּיטאָל האָט זיך געפונען אין זייער אַ שלעכטער לאַגע און זיך געהאַלטן ביים פאַרמאַכן. פון מאַגיסטראַט האָט מען קיין הילף נישט געקריגן, ווייל כוח אין שטאָטראַט האָבן געהאַט די קריסטן, און זיי האָבן בלויז אויסגעקוקט אַז דער שפּיטאָל זאָל זיך פאַרמאַכן און זיי זאָלן קענען אויס־מעקן די יידישע אויפשריפט, די שיינע אותיות איבער דעם איינגאַנג אין פראָנט פון יידישן שפּיטאָל. אָבער די געזעלשאַפט „פריינד פון יידישן שפּיטאָל" האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו דערהאַלטן דעם שפּיטאָל אין יידישע הענט, ער זאָל ווייטער דינען דעם אָרעמען יידישן קראַנקן, וואָס האָט נישט געהאַט די מעגלעכ־קייט איינצוצאָלן פאַר 10 טעג פאַרויס, און דעם פולן פּרייז, 100 זלאָטעס — 10 זלאָטעס אַ טאָג. פאַר דעם אָרעמען ייד איז דאָס געווען אַ סך געלט. דער שפּיטאָל האָט געמוזט האָבן אַ הכנסה צו דעקן זיינע הוצאות, און אַז ער האָט נישט באַקומען פון ערגעץ אַנדערש, האָט ער געמוזט פאַרלאַנגען פון די קראַנקע. איז אַן אָרעמאַן קראַנק געוואָרן, איז ער געלעגן אין דער היים, און דער, וואָס האָט אים באַדינט, האָט נישט געקענט גיין פאַרדינען אויף פּרנסה. דאָס זעלבע אויך מיט די קינפּעטאָרינס.

דער שפּיטאָל האָט באַדינט נישט נאָר די יידישע באַפעלקערונג, נאָר אויך די קריסטן. די געזעלשאַפט „פריינד פון יידישן שפּיטאָל" האָט געהאַט אַן אָפּמאַך מיט דער פאַרוואַלטונג פון יידישן שפּיטאָל צו צאָלן 5 זלאָטעס פאַר יעדן טאָג, וואָס דער קראַנקער ליגט אין שפּיטאָל. ווען איינער האָט געוואָלט אָנקומען אין שפּיטאָל דורך דער געזעלשאַפט, האָט די געזעלשאַפט לויט איר איינזען באַשטימט, וויפל מען דאַרף ביי אים נעמען. ביי איינעם האָט מען גענומען 20 זלאָטעס פאַר צען טעג, ביי אַן אַנדערן — 30 זל.. דאָס איבעריקע האָט צוגעלייגט די געזעלשאַפט. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס מען האָט ביי זיי אין גאַנצן קיין געלט נישט גענומען, די געזעלשאַפט האָט אַלץ באַצאָלט.

די שפּיטאָל־דאָקטוירים זענען געווען: ד"ר קאָזעס, ד"ר קאַפּלאַן, אַ ביסל שפּעטער אויך ד"ר ליכטענבערג. איבער דער כירורגישער אָפּטיילונג איז געווען באַשטימט דער כירורג ד"ר גליבערמאַן, דערנאָך ווען ער איז אַרויסגעפאָרן קיין וואַרשע, האָט זיין אָרט פאַרנומען אַ כירורג פון בריסק, ד"ר סנאַקאָר, וואָס

פלעגט קומען צוויי מאָל אין וואָך, מאָנטיק און פרייטיק. דיווירטשאַפט אין שפּיטאָל האָט געפירט אַברהמלע מרגלית (שאַפּיראָ) מיט זיין פרוי קלאַרע, אַ קראַנקן־שוועסטער. ווען מען האָט געדאַרפט דעם כירורג דרינגענדיק, האָט מען טעלעפאָנירט און ער איז גלייך געקומען. ס'איז געווען אַ פאַל, אַז פישעלע דראָזשקאַזשס אַ טאָכטער איז שווער געגאַנגען צו קינד און מען האָט געמוזט האָבן דעם כירורג, האָט די געזעלשאַפט „פריינד פון יידישן שפּיטאָל" צו אים טעלעפאָנירט, דער דאָקטער האָט געענטפערט: איך קום מיט דער ערשטער באַן, דערווייל דאַרפט איר קאָכן די כלים און צוגרייטן צו דער אָפּעראַציע. ביי דער סטאַציע זאָל זיין צוגעגרייט אַ דראָזשקע. דער דאָקטער איז געקומען און דורכגעפירט די אָפּעראַציע. ס'איז געבוירן געוואָרן אַ יינגעלע. אויפן ברית איז אויך געווען דער דאָקטער און מיר האָבן געטרונקען לחיים פאַר דעם ניי־געבוי־רענעם קינד און זיין מאַמע, וואָס איז געראַטעוועט געוואָרן פון טויט.

מיר האָבן אויך געהאָלפן די שווער־קראַנקע אָנקומען אין די שפּיטעלער אין וואַרשע. אונדזערע אַקטיווע חברים זענען געווען געטרייע זעלנער. אַ קראַנקער, וואָס איז אַריין דורך אונדז אין שפּיטאָל, אַז ער איז געזונט געוואָרן, האָבן די חברים זיך געווונטשן מזל־טוב. מיר האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט די דאָק־טוירים, צו שיקן די דאָקטוירים צום קראַנקן אַהיים. דורך אונדזער געזעלשאַפט האָט דער דאָקטער גענומען פאַר אַ וויזיט 2 זל. אַנשטאָט 5 זל. ביי נאַכט האָט דער דאָקטער גענומען אַנשטאָט 10 זל. נאָר 5 זל., און ס'איז נישט געווען קיין פאַל, אַז אַ דאָקטער זאָל תיכף נישט קומען.

אין יעדער גאַס איז געווען אונדזערס אַ חבר, וואָס האָט געהאַט דאָס רעכט צו שיקן צום דאָקטער. ביי נאַכט, אַז מען האָט געדאַרפט אַ קראַנקן נעמען אין שפּיטאָל, זענען אונדזערע חברים באַלד געווען אויף די פיס. די חברים אַקטי־וויסטן האָבן געהאַט לעגיטימאַציעס אויף אַריינצוגיין אין שפּיטאָל צו יעדער צייט.

ווו האָבן מיר גענומען געלט אויף דאָס אַלץ? ערשטנס האָט יעדער איינער, וואָס איז געקומען בעטן הילף, געמוזט ווערן אַ מיטגליד און צאָלן מיטגלידס־אָפּצאָל — פון צוואָנציק גר. אַ מאָנאַט און העכער. צווייטנס, זענען מיר געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און ווערבירט נייע מיטגלידער. מיר האָבן אויך געהאַט מיט־גלידער קריסטן, וועמען עס איז געפעלן געוואָרן אונדזער שיינע הילפסאַרבעט און זיי האָבן געצאָלט מיטגליד־אָפּצאָל. דריטנס, פלעגן מיר איינאָרדענען פון צייט צו צייט אַ בלימלטאָג און זאַמלען געלט אויפן גאַס, אַ חוץ דעם זענען מיר אויך געגאַנגען זאַמלען געלט אויף חתונות, באַנקעטן אאַז"וו.

ערב יום־כפור זענען מיר געזעסן אין די שולן. איך בין געזעסן אין דער גרויסער שול, ווו ס'איז געזעסן ר' חיים שאַפּיראָ ז"ל. ער — מיט אַ טאַץ פאַר קרן־קימת, און איך — מיט אַ טאַץ פאַר די „פריינד פון יידישן שפּיטאָל". ער האָט מיר געווונטשן, ווען מיר זענען געזעסן ערב יום־כפור אין שול, אַז מיר זאָלן זיך זען אין ארץ־ישראל; ער איז עולה געווען אַ שטיקל צייט פאַר מיר.

אַז איך בין געקומען, האָב איך אים שוין ליידער נישט געטראָפן; ר׳ חיים שאַפּיראָ איז געשטאָרבן אין ישראל פאַר מיין קומען.

אַ באַזונדער אָרט פאַרנעמט די הילף פאַרן שפּיטאל פון די מעזריטשער יידן אין אַמעריקע. ווען שלמה קאַמינען, דער געוועזענער וויצע־בורמיסטזש פון מעזריטשער מאַגיסטראַט האָט באַזוכט מעזריטש, האָבן מיר אים פאַרבעטן און פאָרגעשטעלט אונדזער אַרבעט. נאָך זיין צוריקפאָרן קיין אַמעריקע, האָבן מיר אָפּט באַקומען הילף פון דאָרט. ווען עס זענען געקומען מעזריטשער געסט פון אַמעריקע, פלעגן זיי איבערלאָזן אַ שיינע נדבה.

נאָך דער מלחמה, אין 1946, בין איך געווען מיט אַ באַזוך אין מעזריטש. איך האָב מיין געבוירן־שטאָט נישט דערקענט. אַלץ איז חרוב געוואָרן, קיין יידן זענען נישט געווען, בלויז דער שפּיטאָל איז געבליבן שטיין. די גויים האָבן דערלעבט: די שיינע, יידישע אותיות האָט מען אויסגעמעקט; אויף זייער אָרט האָט מען אויפגעשריבן אין פויליש: „שפּיטאַל מיעיסקי״.

דער יידישער שפּיטאַל אין גויישע הענט

געזעלשאַפט „טאָז" אין מעזריטש אין יאָר 1929

שוין עטלעכע יאָר, ווי די געזעלשאַפט „טאָז" אַנטוויקלט ביי אונדז אין שטאָט אַן אינטענסיווע טעטיקייט. „טאָז" ווייזט אַרויס אַ סך פאַרשטענדעניש פאַר די באַדערפענישן פון דער היגער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע לעבט אין זייער שווערע סאַניטאַרע באַדינגונגען. פון יאָר צו יאָר אַנטוויקלט די אינס־טיטוציע פאַרשידענע צווייגן פון איר טעטיקייט־געביט. אַזוי איז היינטיקן ווינטער געעפנט געוואָרן אַ דיספּאַנסער, פון וועלכן ס'האָבן גענאָסן די לעצטע עטלעכע חדשים 57 פּערזאָן. ס'זענען געמאַכט געוואָרן 1036 באַשטראַלונג־סעאַנסן. די באַזוכער, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין מאַטעריעלע מעגלעכקייטן צו באַצאָלן פאַר אַ באַשטראַלונג גרעסערע סומעס, האָבן אויף אַזאַ אופן פאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל פון 1 זל. (קינדער 50 גר.) פאַרבעסערט זייער געזונט־צושטאַנד. אין דער באַראַטונג־שטעל פאַר לונגען־קראַנקע האָבן זיך געמאָלדן 165 פּערזאָן. פון זיי זענען גאַנץ אומזיסט קורירט געוואָרן 12 עלטערע און 39 קינדער, טובערקולאָז־אָנגעשטעקטע. אונטער אָבסערוואַציע זענען געווען 14 עלטערע און 18 קינדער.

זייער וויכטיק זענען אויך געווען די 210 הויז־באַזוכן מיטן צוועק אָנצווייזן היגיענישע אויסבעסערונגען.

אַ סך איז אויך אויפגעטאָן געוואָרן אויפן געביט פון שול־היגיענע. אין 3 שולן זענען ביז 1000 קינדער אונטערגעזוכט געוואָרן. פון זיי זענען אין משך פון לעצטן יאָר אָפּגעשיקט געוואָרן אין דער שול־אַמבולאַטאָריע 360 קינדער.

ווי אַלע מאָל, איז אויך דעם זומער געעפנט געוואָרן אַ שפּילפּלאַץ, וועלכן עס באַזוכן 120 קינדער. דער שפּילפּלאַץ איז באַזאָרגט מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן און אויך מיט שפּילצייג פאַר די קינדער. די קינדער ווערט פאַרטיילט אַלע טאָג מילך גאַנץ אומזיסט.

איצט שטייט דער „טאָז" פאַר אַ פרישער וויכטיקער אויפגאַבע — דאָס זענען די זומער־קאָלאָניעס. חודש יולי זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן אומזיסט קיין דאַמאַטשעווע 7 קינדער און קיין אָטוואָצק — 3, דאָס איז אָבער ווייט צו ווייניק, פאַרהעלטנישמעסיק צו דער גרויסער צאָל קראַנקע קינדער, וועלכע מוזן אומבאַ־דינגט אַרויסגעשיקט ווערן אויף קוראַציע.

די אויבנדערמאָנטע ציפערן ווייזן, ווי גרויס עס זענען די פאַרדינסטן פון דעם היגן „טאָז".

(„מעזריטשער טריבונע", 19טן יולי 1929)

מעזריטשער יתומים־הויז

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען שטעט און שטעטלעך געוואָרן איבערפולט מיט עלנטע יתומים־קינדער. קיילעכדיקע און האַלבע יתומים האָבן ממש זיך געוואַלגערט אין די גאַסן און הינטער־געסלעך פון מעזריטש. פאַרהונגערטע און פאַרקוויטיקטע פלעגן זיי אַרומבלאָנדזשען, אָן דער מינדסטער השגחה און אָן די קלענסטע אויסזיכטן אויף אַ וועלכער ס׳איז ענדערונג אין זייער לעבן.

די פייערלעכע דערעפענונג פון יתומים־הויז

אויפן בילד: די אויפגעזאַמלטע יתומים. אין קהל, צווישן אַנדערע — מאַדאַם אַדלער

האָט זיך צו יענער צייט אָנגעהויבן אין גאַנץ פוילן די אַקציע פון דזשוינט, וועלכע האָט אין זיך איינגעשלאָסן דאָס אויפבויען יתומים־היימען, ווו ס׳זאָל מעגלעך זיין אַריינצונעמען די אומגליקלעכע קינדער. דאַן איז אויף דער איניציאַטיוו פון מאַדאַם אַנאַ אַדלער און אַנדערע אויך אין מעזריטש געשאַפן געוואָרן אַזאַ הויז.

דער „דזשוינט", וואָס האָט די גאַנצע צייט געשטיצט די יתומים־הייזער אין פוילן, האָט לסוף אָנגעהויבן רעדוצירן זיינע סובווענצן און לסוף כמעט אין גאַנצן אָפּגעשטעלט די שטיצע. די יידישע געזעלשאַפט אין פוילן האָט געמוזט נעמען די דאָזיקע יתומים אונטער איר השגחה. דאָס זעלבע איז געשען אין מעזריטש.

נישט געקוקט אויף דער דעמאָלטיקער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע האָט

דער קאָמיטעט פון יתומים־הויז נישט בלויז גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו באַזאָרגן די קינדער מיט שפּייז און מלבושים, נאָר אויך געזאָרגט פאַר זייער פיזישער און גייסטיקער אַנטוויקלונג, ווי אויך פאַר אויסלערנען זיי אַ מלאָכה. זייער אַ סך געהאָלפן האָבן אונדזערע מעזריטשער לאַנדסלייט אין אַמעריקע.

אָנהייב 1927 איז געלונגען אויף דער איניציאַטיוו פון אונדזערע חשובע לאַנדסלייט אין אַמעריקע א. גרינבלאַט, משה גדלי׳ סאַיעטע א״אַ אַריבערצושיקן קיין קאַנאַדע 42 יתומים־קינדער צוזאַמען מיט זייער באַגאַבטן מוזיק־לערער, פּסח פּאָדאָליאַק, און ביז גאָר איבערגעגעבענעם דערציִער, יוסף דאַנילאַק.

18 קינדער זענען צוליב פאַרשידענע סיבות נאָך נישט אַריבערגענומען געוואָרן. היינט־צו טאָג געפינען זיך אין יתומים־הויז 20 יתומים־קינדער.

(„מעזריטשער טריבונע״, 21סטן דעצעמבער 1928)

די קינדער פון בית־יתומים אין מעזריטש אין 1928

גאַסן און געסלעך

י. האָרן

גאַסן און געסלעך

אין מאַגיסטראַט און אין דער פּאָסט האָט דאָס שטעטל געהאַט פיר און פופציק גאַסן. ווען אַ ייִד פלעגט אָבער דערהערן, אַז מעזריטש האָט אַזוי פיל גאַסן, האָט ער אַליין נישט געוואָלט גלייבן. די „פּאָלאָווע", די פעלד־גאַס, למשל, האָט מער נישט געהאַט ווי איין שטיבל, וואָס ס'האָט געהערט צום דאָקטאָר שעפּקע אַדלער: אַ שילדל, ווי אַזוי די „גאַס" הייסט איז פּאָרט געווען אָנגעקלאַפּט. פון דעסטוועגן האָבן די ייִדן אין שטעטל מיט אַזעלכע גאַסן זיך קנאַפּ וואָס גערעכנט. און איבערהויפּט פלעגן ייִדן, אַלט און יונג, זיך נישט נעמען אין זינען אַריין, ווי אַזוי די גאַסן הייסן אין מאַגיסטראַט־רעגיסטער. די נעמען פון די גאַסן האָבן געמעגט געביטן ווערן, ווי אַזוי דער מאַגיסטראַט האָט געוואָלט — דער נייער נאָמען איז געבליבן בלויז פאַרן מאַגיסטראַט, געריכט, היפּאָטעק און בריוטרעגער.

ייִדן האָבן געוווסט פון „די בריקן", לובלינער גאַס, וואַרשעווער גאַס, בריסקער גאַס, צעבראָכענע גאַס, שיל־גאַס, קאָליע־גאַס (באַן־גאַס), שוויניאַטשער געסל (חזיר־געסל), **דאָס נייע וועגל.**

פון אָט די אַלע גאַסן האָבן זיך געצויגן וועגן צו די שאָסייען, וואָס האָבן אַרויסגעפירט פון שטעטל אין דער פרעמד אַריין. אַ טריט נאָך די „וויאַטראַקן" (די ווינטמילן) האָט זיך שוין אָנגעהויבן דער וועג קיין ראַדזין.

איז מען אויפן וואַרשעווער שאָסיי אַריבערגעגאַנגען די „קאָשטשאַרנע", די ביינער־פאַבריק, איז מען שוין געווען אויסערן שטעטל. און אַז מ'איז אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר טריט פונעם נייעם בית־עולם און מ'איז צוגעקומען צו דער „שויעבעלעך פאַבריק", האָט זיך שוין אָנגעהויבן דער וועג קיין ביאַלע. און אַ פּאָר טריט פון שטאָטישן וואָקזאַל, איז מען שוין געווען אין „די בערג", וואָס האָבן געפירט אין זאַהייקער וואַלד אַריין.

די הויפּטגאַס אין שטעטל איז געווען די „לובלינער גאַס", וואָס האָט געהאַט אַריבער צוויי הונדערט הויפן. זי איז עס געווען דער „שפּיגל" פון שטאָט. דאָרטן זענען געשטאַנען די שענסטע און מאָדערנסטע הייזער ביז דריי און פיר שטאָק די הויך. צו לובלינער גאַס, פון ביידע זייטן „בריק", האָט זיך געצויגן די גאַנצע שטאָטישע באַפעלקערונג. דאָרטן איז געווען דער שטאָטישער שפּאַציר, די שיינע באַלקאָנען מיט די בלומען — די רייכע געגנט פון שטעטל.

די „לובלינער" איז געווען אַ ברייטע לאַנגע גאַס, אויסברוקירט מיט קליינע שטיינדלעך. און אין די זייטן: טראָטואַרן צו דריי שטיינער די ברייט און אין דער גאַנצער לענג פון דער גאַס, שיין צעבליטע ביימער. די פאַנטאַזיאָרן פון שטעטל האָבן נישט איין מאָל געחלומט, אַז „לובלינער גאַס" וועט נאָך אַ מאָל אויך האָבן אַ טראַמוויי. איבער דער לובלינער גאַס זענען די דראָזשקעס צוויי מאָל אין טאָג געפאָרן צו דער באַן, אויף לובלינער גאַס האָבן זיך געצויגן אַלע

אַ טייל פון דער בריקן־גאַס

אַרבעטער־דעמאָנסטראַציעס. אויף לובלינער גאַס האָבן יעדן זונטיק־פאַרנאַכט מאַרשירט די ייִדישע פייערלעשער פון שטעטל צוזאַמען מיט זייער אייגענעם אָרקעסטער און הונדערטער קינדער פון אַלע עקן שטאָט זענען זיי נאָכגעלאָפן מיט געזאַנג. לובלינער גאַס איז געווען דאָס האַרץ פון שטעטל.

דאָרטן זענען געווען די גרעסטע און שענסטע קראָמען; די בענק, די בערזע, די אַפּטייקן, די שטאָטישע פאָטאָגראַפיסטן, די גימנאַזיע, די שענקען און די סאָדע־וואַסער־געוועלבן. און וואָס נישט? אין אַ ווינקל לעבן אַ שענק זענען אויף אַ טרעפּל געזעסן די ייִדישע פּלייצע־טרעגער און געוואַרט אויף אַ פאַרדינסטל. אין די הייסע פאַרנאַכטן פלעגן די עלטערע בערשטער־אַרבעטער זיצן אויף די טרעפּלעך פון די געוועלבן און זיך אויסרוען.

אין סאַמע מיט פון לובלינער גאַס, איז געווען דער שטאָטישער טייך. פון איין זייט בריק זענען געווען די שטאָטישע ביידלעך, די מקווה, די באָד, די גאַרבאַרניעס און דאָס אָרט פון וואַנען די וואַסער־פירער פלעגן שעפּן וואַסער פאַר די רייכע הייזער. און פון דער צווייטער זייט האָבן זיך געזען לאָנקעס, וואַלד און קליינע ווייס־געקאַלכטע שטיבלעך פון שכנותדיקן דאָרף.

דורכגייענדיק די בריק, פלעגט פלוצעם אַ יאָג טאָן מיט אַ ביסל „פאָעטישע וויי" און אַ מאָל האָט גאָר די זון „געהאַלטן אין סאַמע מיט דערטרינקען ווערן אין וואַסער"...

זומער פלעגן ייִדישע ווייבער וואַשן וועש און כלים ביים ברעג פון טייך, ייִנגלעך פלעגן שווימען און אַראָפּטאַנצן פון די ביידלעך אין וואַסער אַריין.

אַנדערע פלעגן שטיין מיט װענטקעס און כאַפּן פיש, אָדער גאָר געמאַכט קונצן אין װאַסער. דער טייך איז געװען מיט דער האַנט צו דערלאַנגען, פלעגן קינדער אַרומגיין האַלב באַקעטע אין טייך און דערװייל האָט זיך דאָס שטעטל אויס־געלערנט שװימען.

װינטער, װען דער טייך איז „געשטאַנען", האָבן זיך יינגלעך פון שטעטל געגליטשט. שפּעטער האָבן אויך גבירישע מיידלעך, גימנאַזיסטקעס, צוזאַמען מיט זייערע לערער און לערערינס, געמאַכט פאַרשידענע קונצן. שבת ביי טאָג איז די בריק פול געװען מיט ייִדן, װאָס האָבן געזען, װי אַזוי עס גליטשט זיך דער „ספּאָרטקלוב".

צװישן דעם עולם אויף דער בריק איז תמיד געװען מאָטקע פישער. ער פלעגט מיט זיין שװערן גוף און שפּיציקן בערדל ליגן אָנגעשפּאַרט אויפן פּאָרענטש און קוקן אויף די אַלע, װאָס יאָגן זיך אַרום אויף „זיין" טייך.

מאָטקעס ברידער און ברידערס קינדער זענען אַלע געװען פישערס און געלעבט פון טייך. װינטער פלעגן זיי גיין מיט גרויסע העק, האַקן פּאָלאָנקעס און כאַפּן לעבעדיקע פיש פאַר די ייִדישע גבירים אויף שבת און אין פרילינגצייט, װען דער טייך האָט שוין געלאָזן און צוזאַמען מיט די שטורמישע װאַסערן פלעגן אָנקומען גרויסע „יאָזשן", האָבן די ייִדישע פישערס פאַרשטעלט די פיש אַלע װעגן און געשפּרייט װייסע בלעכן אויפן גרונט פון טייך, האָרט לעבן דער בריק, און װי נאָר די „יאָזשן" פלעגן „אַרויפגיין" אויף די װייסע בלעכן, אַזוי פלעגט מאָטקע פישער אַ הייב טאָן די „פּאָרעװוקע" און די פיש זענען געװען געפאַנגען.

אין די װינטערנעכט פלעגן די פישער אויך צוגיין מיט פייער צו די „פּאָ־לאָנקעס", כדי די פיש זאָלן צוקומען זיך אָנװאַרעמען.

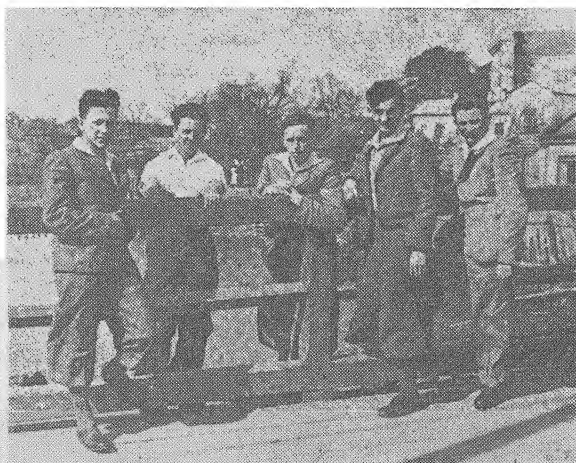
אַרום שטעטלדיקן טייך פלעגן אויך אַרומפלי'ען דעם גלחס טויבן און צװישן זיי איינע אַ „פּאָטשטאָװע", װאָס פלעגט פאַרנאַרן און מיטנעמען אַ פּאָר פון טוביהלע רימאַרזשס טויבן.

אויב ס'איז װער אין שטעטל געגאַנגען שפּאַצירן, אָדער געװאָר װערן עפּעס נייעס, איז עס געװען אויף לובלינער גאַס. פון מאַרק, פון מאַרק־סעדל, פון אַלע עקן שטאָט, האָט זיך דער עולם אַהין געצויגן. אין די פאַרנאַכטן און איבערהויפּט שבת און יום־טוב, איז אויפן טראָטואַר פון לובלינער גאַס געװען מוראַדיק ענג.

פון די לאַנגע שמאָלע געסלעך, זענען געגאַנגען גאַנצע מחנות בחורים און מיידלעך, יונגע „פּאָרפעלקער", און אַלע זענען טראָט נאָך טראָט, װי אַ געשלאָ־סענער קאָלעקטיװ, געגאַנגען אויפן שפּאַציר.

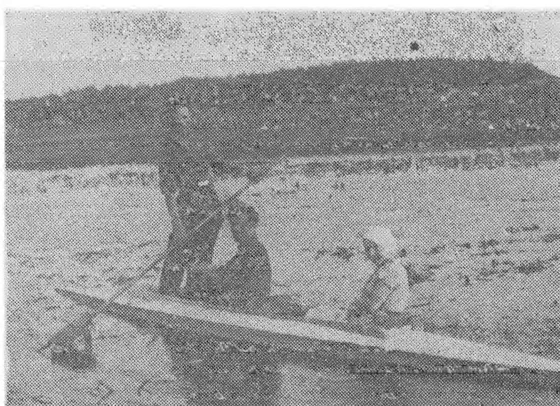
לויפן, יאָגן, איילן זיך, איז נישט געװען צו װאָס. קיינער האָט נישט געשטעלט קיין גיכערן טראָט. אַלע האָבן זיך באַװעגט אין זעלבן טעמפּאָ: אַהין און צוריק. איינער דעם אַנדערן האָט גוט געקענט, די זייטיקע, װאָס זענען געשטאַנען ביי

ביי דער בריק אויף
דער בריק־גאַס

אין דער היים אויף אורלויב.
אויפן בילד:
אַברהם באַרנשטיין,
הערשל סאַיעטע,
וועלוול נודלבערג,
אליה קלימענסבערג,
לערנער.

מיט דער לודקע אויפן טייך

די טויערן, צי גאָר אַרויסגעקוקט פון די פענצטער, פלעגן אַפּילו אָפּציילן וויפל מאָל יעדער גייט אַהין און צוריק.

פּערטשע די אַלמנה, וואָס זינט דער מאַן איז איר געשטאָרבן, איז זי נישט געגאַנגען שפּאַצירן, פלעגט שבת אַ גאַנצן טאָג אַרויסקוקן דורכן פענצטער און אויף צו מאָרגנס מאַכן אַ חשבון: ווער מיט וועמען ס׳איז „דעם״ שבת־פאַרנאַכט געגאַנגען געאָרעמט. חנה־יענטע די שדכנטע פלעגט שטיין ביים טויער פון געסל, ווו זי האָט געוווינט און ווי נאָר דאָס שפּאַצירן האָט זיך אָנגעהויבן, האָט זי אָפּגעקוקט די „פּאָרלעך״, כדי זי זאָל זיך ביי די תנאים קאָנען אַריינמישן און אויך „כאַפּן״ אַ פּאָר זלאָטעס.

פון די „הויכע פענצטער״ אויף לובלינער גאַס, פלעגט זיך אין די זומער־אָוונטן אָפט הערן אַ שפּילן אויף פּיאַנאָ, און פון איין שטוב אַרויס האָט אַ מאַמע צוזאַמען מיט אירע טעכטער געשפּילט ווערק פון שאָפּען און מאָניושקאָ.

צווישן די נייע און מאָדערנע הייזער, זענען אין דער מיט געווען פיל, פיל אַלטע, איינגעבויגענע שטיבלעך, וואָס זענען איבערגעגאַנגען בירושה, און פון זיי האָט די אָרעמקייט אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ.

פרייטיק פאַר נאַכט פלעגן פון דאָרטן אַרויסשיינען די ליכט אין מעשענע לייכטער, הגם פיל פענצטער זענען געווען פאַרהאָנגען מיט קליינע לייוונטענע פאָרהענגלעך.

אין די הויפן און געסלעך פון לובלינער גאַס האָבן געוווינט יידישע בעלי־מלאכות, מענטשן אָרעמע, וואָס האָבן שווער און ביטער געהאָרעוועט פאַר זייער ביסן ברויט. וואָס אַ יאָר ווייטער, איז דעם אָרעמען שיכט געוואָרן אַלץ ענגער און ענגער צו וווינען אין די גבירישע הויפן און געסלעך און די בעלי־מלאכות און אַרבעטער זענען אַנטלאָפן נענטער צו דער „מלוכה פון נויט״, „שמולעוויזנע״.

פאַר דער וועלט־מלחמה פון 1914 האָט אין מעזריטש געוויילט דער שריפט־שטעלער א. ליטווין און אָט ווי אַזוי ער האָט געשילדערט שמולעוויזנע:

„שמולעוויזנע איז דער גאַנצער יידישער תחום אין מיניאַטור מיט אַלע זיינע פּיטשעווקעס, מיט אַלע זיינע קענטיקסטע סימנים. דער וואָס וויל האָבן אויף איין אָרט דעם תמצית, די קווינט־עסענץ אי פון מינסקער בלאָטע, אי פון ווילנער יאַטקעווער געסל, אי פון וואַרשעווער סמאָטשע גאַס, אי פון ביאַליסטאָקער כאַנאַיקעס, אי פון לאָדזשער באַלוט — קאָן פולקאָם יוצא זיין מיט שמולעוויזנע.

שמולעוויזנע, דאָס איז אַ הויפן אַלטע, איינגעפאַלענע שטיבלעך, וואָס ליגט איינס אויף דאָס אַנדערע און שטעקט אין גאַנצן אין אַ זומפּ.

דער זעלבער זומפּ דינט די גאַרבער פאַר אַ ברונעם צו ווייקן זייערע פעל און שמולעוויזנער באַלעבאַטים — פאַר אַ מיסטקאַסטן, ווייל אין שמולעוויזנע איז אַזוי ענג, אַז פאַר אַ מיסטקאַסטן און אָפּטריט איז קיין פּלאַץ נישטאָ. ס׳איז אַ גליק, וואָס אַנטקעגן, איבערן מאַרק, שטייט די אַלטע שול מיט איר קהלישן אָפּטריט, לויפט מחילה גאַנץ שמולעוויזנע אַהין...

אין שמולעוויזנע איז נישטאָ קיין הויפן, קיין טויערן. ס׳איז קוים געווען

שמולעוויזנע

פלאַץ פאַר די שטיבלעך. אַז מ׳זאָל אויסשטרעקן פון איין שטיבל די האַנט, קאָן מען אַריינפאַלן מיט איר אין דאָס אַנטקעגנדיקע איבערן געסל.

ס׳איז איבעריק צו זאָגן, אַז מיט אַ שפרייז קאָן מען פון איין גאַניק זיין אויף דעם אַנדערן. איבעריקנס, איז דער גאַניק אויף שמולעוויזנע אַ פשוט טרעפל, וואָס פירט גלייך אין קיך אַריין. און די קיך גופא איז צו דער זעלבער צייט אַן עסצימער, אי די פאַבריק, אי ביי נאַכט אַ שלאָפצימער. דעם בערשטערס ווייב, אָדער טאָכטער קאָן קראַצנדיק די חזיר־האָר, אַ בייג טאָן זיך און אַכטונג געבן, ווי׳ עס קאָכט זיך דער וואַרעמעס, און צוזאַמען מיט אים, און דערביי טאַקע, דער קעסל מיט די נישט־גערייניקטע חזיר־האָר.

אין שמולעוויזנע, אַזוי ווי אין גאַנץ מעזריטש, איז אַזאַ דאַרעניש און הויל־קייט, אַז איר זעט דאָ כמעט אין ערגעץ נישט קיין שפור פון אַ בוים, פון אַ גראָז, נאָר איז איין געסל, אין אַ ווינקל, שטייען באַהאַלטן, — ווי מורא האָבנדיק פאַרן שיין, פאַר אַן „עין־הרע" — אַ פאָר ביימלעך. פון וואַנען און ווי אַזוי זיי קומען אַהער, ווייסט מען נישט. שמולעוויזנע איז אָבער אַזוי נתפעל פון די דאָזיקע פאָר ביימלעך, אַז זי האָט מיט גאווה אַ נאָמען געגעבן דאָס געסל „סאַדאָווע" — גאָרטן־גאָס הייסט עס.

ווען איך זאָג אין מעזריטש איז נישטאָ קיין שפור פון אַ בוים און אַ גרעזל, מיין איך אין ענגן קרומען שטח פון שטעטל גופא. אָבער וואַרפט נאָר אַ קוק אַריבער דעם תחום פון שטעטל, רעכטס און לינקס, זעט איר פוןביידע זייטן ברייטע לאָנקעס ציִען זיך אָן אַ סוף".

שמולעוויזנע האָט זיך אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן קנאַפּ וואָס געענדערט. צו די זומפּן אַרום האָט קיין מאָל קיין סוף נישט גענומען. די קאַנאַלן האָבן תמיד פול געמאַכט מיט בלאָטעס די געבויגענע שטיבלעך. די נעץ פלעגט אין יענע שטיבלעך גאָר גיך אויפעסן די פאָלן, אַזוי אַז קליינע קינדער פלעגן זיך ס׳רוב האָדעווען אין הענגוויגלעך.

לויטן מאַגיסטראַט, איז שמולעוויזנע געווען בלויז אַ פּירקאַנטיקע ברייטע קורצע גאַס. די פאָר צענדליק שמאָלע און לאַנגע געסלעך אַרום האָבן אָבער זיך נישט געלאָזט אָפּטיילן פון שמולעוויזנע.

די גאַנצע געגנט איז געווען פעסט פאַרבונדן און האָט געהאַט דעם זעלבן אויסזען. ס׳רוב זענען דאָרט געווען ענגע, הילצערנע קליינע שטיבלעך, דירות וואָס זענען איבערגעגאַנגען בירושה, אָדער וואָס טיילן פון זיי זענען געגעבן געוואָרן די טעכטער אַלס נדנען.

שמולעוויזנע מיט אירע געסלעך איז געווען אָנגעפּראָפּט מיט ייִדן. די שכנים האָבן זיך דאָרט געפילט היימיש, ווי נאָענטע משפחה. זומער זענען די טירן פון איין שטוב אין דער אַנדערער געווען אָפן. באַלעבאָסטעס האָבן געבאָרגט איינע ביי

די אַנדערע אַ ביסל זאַלץ, אַ פּאָר ציבעלקעס, קאַרטאָפעלעס און אַ מאָל אַפּילו אַ קיגעלע פאַר דער „פּערל־קאַשע" אויך.

האָבן טאַטע־מאַמע עפּעס געהאַט צו שטראָפן זייערס אַ קינד, האָבן אַלע געהערט און געוווּסט. האָט אַ חתן אַנגעהויבן אַריינקומען אין שטוב אַריין, האָט דאָס גאַנצע געסל באַלד געוווּסט און טשעקאַווע יידענעס פלעגן אַריינגיין באָרגן אַ גלאָז, אָדער אַ טעפּל, כדי צו זען דעם חתן. האָט אַ ייִד פרייטיק־צו־נאַכטס געמאַכט קידוש, האָט מען עס געהערט אין גאַנצן געסל. מ'האָט אַפּילו געשמעקט פונעם ריח, וואָס האָט זיך געטראָגן פון יענעמס געקאָכטע און געפּרעגלטע עסנס. און פלעגט קומען צו אַ חתונה, איז שמולעוויזנע געגאַנגען כאַדאַראָם. דאָס גאַנצע געסל, אַלע שכנים זענען געווען מחותנים. און היות די וווינונג ביי דער כלהס עלטערן איז געווען צו קליין, האָט מען די געסט אויפגענומען אין די שטיבלעך פון גאַנצן געסל. און אויב ייִדן אין געסל האָבן אַ פּאָר נעכט זיך געדאַרפט צומאַטערן מיט זוכן אַן אָרט ווו צו שלאָפן, האָט עס אויך נישט געשטערט. דער עיקר: די פרייד איז געווען אַ גאַנצע, אַ געזונטע.

די טאַטעס אין היטעלעך, לאַנגע קאַפּאָטעס און שטיוול, האָבן געטאַנצט פאַר פרייד. די מאַמעס פון געסל, אויסגעפּוצט אין האַלב־זיידענע קליידער און מיט קאַרבירטע שייטלעך אויף די קעפּ, האָבן זיך שטאַרק משמח געווען. פאַר־טיילן אַ גאַסט אַ שטיקל לעקעך, אָדער אַ גלעזעלע בראָנפן איז געווען אַ גרויס אומגליק.

פריִער האָבן מענדל קלעזמער און שפּעטער יאַנטשע מיט „משה צאַריצינער" אָפּגעשפּילט די שטיק און נאָך דעם האָט מען געפירט די טענץ. פּסח סאָקאָלאָווער און „מאַצעלע" פלעגן אויספירן אַ „שער" דורך גאַסן און געסלעך און לעמל, אָדער דער סאַרווער „משה קלאַפּ", פלעגט פון „זילבערנע" טאַצן טיילן כיבוד די געסט.

פון הכנסת־כלה פלעגן קומען „פּאַרשטעלטע" און אויף שטום־לשון זאַמלען געלט אויף יעדער חתונה. די מאַסקעס אויף זייערע פּנימער פלעגן אָבער אָניאָגן אַ שרעק אויף די קליינע קינדער.

שמולעוויזנע מיט די אַלע צענדליקער אַרומיקע גאַסן און געסלעך, איז געווען איין קנויל.

אין טעג פון סיים־וואַלן, אָדער וואַלן צום שטאָטראַט און קהילה, ווען פּראָ־לעטאַרישע פּאַרטייען האָבן אויף שמולעוויזנע דורכגעפירט מיטינגען אונטערן פרייען הימל, האָבן די רעדנער געמוזט אַרויפקריכן אויף אַ „וואָזשעוואָדע", (ברייטער וואָגן), ווייל גאַנץ שמולעוויזנע, האָט קיין איין באַלקאָן נישט געהאַט. און ווען אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ישׂראל חיים דער בעדנער געמאַכט אַ הילצערנעם באַלקאָן צו זיין נייער שטוב, האָט דאָס שטעטל גערעדט און געשמייכלט.

אויף די „וואָזשעוואָדעס" האָבן מאַמעס אויך פאַרשפילט זייערע קינדער און פּאָר דער טיר פלעגן ייִדענעס זיצן און שטריקן זאָקן, קלויבן שטריקלעך און אויך אַריינכאַפּן אַ ביסל וואַרעמס.

די געסלעך זענען פול געווען מיט יוגנט און פון אַלע שטובן פלעגט זיך טראָגן אַ געזאַנג. ליבעלידער, רעוואָלוציאָנערע לידער, פאָלקסלידער. פון אַט די שטובן זענען אַרויסגעקומען איבערגעגעבענע פּראָלעטאַרישע קעמפער, און ווען אין שטעטל פלעגן פאָרקומען פּאָליטישע קאַמפן, האָט די גאַנצע באַפעל־קערונג פון יענער געגנט, וואָס איז באַשטאַנען פון בלויז ייִדן, זיך שטאַרק פאַרמאָסטן.

שמולעוויזנע איז געווען ענג און געדיכט אָנגעפּראָפּט מיט קינדער.

— גיי אַ ביסל אַרויס פון שטוב — האָבן זיך אַ סך מאַמעס געבעטן ביי זייערע קינדער. און געהייסן האָט מען די קינדער אַוועקגיין, ווייל אין שטוב איז נישט געווען ווו זיך אַ ריר צו טאָן. אויף שמולעוויזנע איז אייגנטלעך נישט געווען קיין ליידיקע שטוב, און ליידיקע „סאַלעס" זענען איבערהויפּט דאָרט נישט געווען. און אויב אייניקע האָבן יאָ געהאַט „סאַלעס", איז דאָרט פון צייט צו צייט געשטאַנען אַ פּאָר קעסטלעך פאַרטיקע חזיר־האָר.

ס'רוב פלעגט מען דאָרט וווינען אין איין שטוב מיט אַ קליינער קיך. בלויז יחידים האָבן אויך געהאַט אַן „אַלקער", ווו די בעטן פון טאַטע־מאַמע פלעגן שטיין אין דער לענג. ביי נאַכט פלעגט מען פּאַר די גרעסערע קינדער אויפשטעלן איי־זערנע בעטלעך, „סאָפּקעס" צי גאָר אויסבעטן אַ כלה־מיידל אויף שטולן.

שמולעוויזנע איז אָבער פול געווען מיט הומאָר און מיט זייער פיל גלייכ־ווערטלעך אין „פריידן און אין ליידן". מער, ווי ייִדיש האָט מען דאָרט נישט גערעדט, און אַז עס פלעגט אַ מאָל קומען אַ מאַגיסטראַט־באַאַמטער, אָדער אַ פּאָליציי־מאַן, האָבן פיל פון עלטערן דור, געבוירענע און דערצויגענע אין שטעטל, לגמרי נישט געוווּסט, וואָס מ'רעדט צו זיי. דערפאַר האָבן אָבער די קינדער שוין געקענט רעדן און שרייבן פּויליש, ווייל שיקן די קינדער אין אַ שול אַריין איז געוואָרן אַ מוז.

שמולעוויזנע איז פון אַלע זייטן געווען דורכגענומען מיט אַרבעט. די הונ־דערטער מיידלעך, די קלויבערינס פון חזיר־האָר, האָבן געזונגען פון אַרבעט:

איך ליב די אַרבעט אָן אַ שיעור,
איך בין אַ פריינט צו איר
און שטענדיק מונטער,
און שטענדיק מונטער,
די אַרבעט מאַכט מיין גייסט געזונטער.

יעדע אַרבעטערין האָט אָבער געפירט איר אייגן לעבן און געחלומט אירע אייגענע חלומות.

אַ פאַרזעסענע וועש־נייטערקע פלעגט נייען די ציכן פאַר כלות פון שטעטל און זינגען: „ליובטשו, דו ליגסט מיר אין זינען". צינע „באק", וואָס האָט גע־דאַרפט אויסהאַלטן אַ קראַנקע מוטער, פלעגט שטעפּן די מאַנטלען און נישט מיד ווערן צו זינגען:

און מיין לעבן איז געגליכן,
צו אַ לאָמפּ מיט ווייניק נאַפט:
ווערן ווערט ער נישט פאַרלאָשן
ברענען האָט ער נישט קיין קראַפט!...

ביי די טישן פון די קלויבערינס פלעגן אויסגעזונגען ווערן הונדערטער ייִדישע לידער און פאָלקס־לידער.

ביי די טישן פלעגט אויך גערעדט ווערן וועגן פּאָליטיק, פון פאַראיין, וואָס ס'הערט זיך אין שטעטל, ווער מיט וועמען ס'האָט חתונה און וואָס פאַר אַ „פּראָ־לעטאַריש ייִנגל" עס גייט אין די רייכע הייזער אַריין. כדי צו וויסן דעם סוף פון אַ ראָמאַן, וואָס האָט זיך געדרוקט אין אַ וואַרשעווער צייטונג, איז נעכע דעם בעקערס גרייט געווען צו באַצאָלן מיט אַ האַלבע וואָך אַרבעטסלוין.

טויזנטער און טויזנטער ייִדן האָבן מיט ווייב און קינדער געלעבט און גע־אַרבעט אויף שמולעוויזנע, אָבער אין די פרייע שעהען, אין די שבתים און יום־טובים, האָבן אַלע געצויגן צו די „בריקן", אויף לובלינער גאַס.

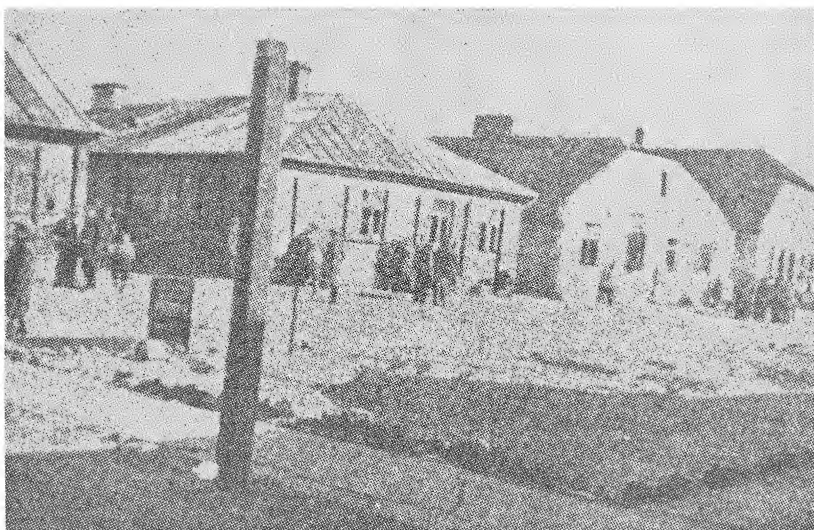
כמעט אין אַלע שטובן זענען איבער די טירן געהאָנגען שענקלעך מיט ספרים. שפּעטער זענען אין אַלע שטובן צוגעקומען ייִדישע ביכער, בראָשורן און צייטונגען, לעגאַלע, ווי אומלעגאַלע. און ווען עס האָט זיך געשאַפן די „גראָסער־ביבליאָטעק" האָט שמולעוויזנע צושטייער געגעבן די גרעסטע צאָל ייִדישע ביכער. געווען אַפילו אַן אָרעמער בערשטעראַרבעטער, משה פעכנע, וואָס ווען מאָריס ראָזנפעלד איז געשטאָרבן, האָט ער זיך געריסן קריעה און אַ פּאָר צענדליק ייִדישע ביכער האָט ער אַוועקגעגעבן אין דער אַרבעטער־ביבליאָטעק אויף מאָריס ראָזנפעלדס נאָמען.

היינט זענען די גאַסן אין שטעטל וויסט און פּוסט און די אַרבעטזאַמע לע־בנסלוסטיקע ייִדן — אויסגעמאָרדעט.

אברהם בלושטיין

די בריסקער גאַס

די בריסקער גאַס, ווי אַלע אַנדערע גאַסן אין מעזריטש, האָט געהאַט אירע באַזונדערע סימני־דרך. אַז מען האָט געוואָלט עמעצן אויסמשלען געגנוי ווו דאָס איז, אָדער ווו עס געפינט זיך די געזוכטע פערזאָן, האָט מען נישט אָנגעגעבן קיין נומער, נאָר מען האָט אָנגעוויזן אויף די סימני־דרך.

די בריסקער גאַס

מען האָט אָנגעהויבן ביי גדליה בייטש דעם פריזירער, וואָס האָט יאָרן לאַנג געוווינט ביי אברהמלע פיניעכעס (ליקערמאַן). אויב דאָס איז נישט געוועזן גענוג, האָט מען צוגעגעבן: חיים מענאַשקעס קאָמעניצע, אָדער גאָר: „לאַזאַרעט". עד היום ווייס איך נישט, פאַר וואָס מען האָט דעם הויף, ווו די לאָדזשערקע האָט געהאַט דאָס שפּייזגעוועלבל גערופן „לאַזאַרעט".

לעבן „לאַזאַרעט" איז געווען אַ הויז, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער משפחה ליכטענבערג, אין מיין זכרון האָט זיך דאָס פאַרצייכנט, ווי אַ הויז פון אַן אָפּגעקומענער משפחה. בלויז אין די 3 זין, די ברידער ליכטענבערג, זענען נאָך פאַרבליבן סימנים, אַז זיי זענען פון אַ מיוחסדיקער פאַמיליע. איינער פון די דערמאָנטע ברידער האָט געענדיקט מעדיצין און האָט פּראַקטיצירט אין מעזריטש ביז דעם אומקום און חורבן.

אין המשך פון די ליכטענבערגס האָט געוווינט די משפּחה פון משה שוחט (טאַנדעטער). דאָס איז אויך געווען פון די סימני־דרך אין דער בריסקער גאַס — אַ הויז פון קולטור און יראת הכבוד, אָנגעזאַפּט מיט אינהאַלט פון אַלטן ייִדישן אוצר און אויך פון נייעם, באַזונדערס פון דער שיבת־ציון־באַוועגונג.

אין קעגנזאַץ צו דער רויִקייט און מאַיעסטעטישקייט דאָ, האָט זיך אַנטקעגן געהערט אַ קלאַפּעריי און רעש פון די בעל־מלאכהס, די שותּפים גרשון לייב סקורע און מרדכילע סטעלמאַך. תּמיד זענען דאָרט געשטאַנען פּויערים מיט זייערע וועגענער, ווער צו ריכטן אַ ראָד, אָדער גאָר קויפן אַ נייעם וואָגן. פאַר די קינדער פון דער סביבה איז דאָס תּמיד געווען דער מיטל־און טרעף־פּונקט, קינדער האָבן זיך נייגעריק צוגעקוקט, ווי עס ווערט געמאַכט אַ ראָד; אויך דערוואַקסענע זענען געווען נייגעריק צו זען ווי עס גייט צו דער מסחר ביים פאַרקויפן אַ וואָגן.

אין דער גאַנצער בריסקער גאַס זענען געווען עטלעכע געמויערטע הייזער. 2־שטאָקיקע זענען געווען נאָר 3, צווישן זיי דאָס הויז פון די „אַפּטשיקס" (יאַווערבוימס). דאָס הויז איז געווען דאָס איינציקע, וואָס האָט געהאַט אַ טויער. וועלכן מען האָט געקענט פאַרשליסן, כדי מען זאָל נישט קענען אַריינקומען. נאָך איצט קלינגט מיר אין די אויערן דאָס קלאַפּן פון די אָפּטרעטנדיקע רוסישע סאָלדאַטן אין 1915 און דאָס שרייען „אַטוויערי" שפּעטער אויך פון די פּוילישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן געראַבעוועט און צעשלאָגן פיל ייִדן.

די בריסקער גאַס האָט פאַרמאָגט פּראָפּאָרציאָנעל מער בעל־מלאכהס און אויך סקלאַדעס פאַר בוי־צוועקן פאַר די פּויערים, ווי אַלע אַנדערע גאַסן אין שטאָט.

פייוול קאָוואַל איז געווען באַקאַנט, אַלע האָבן אים געקענט ווי אַ געזונטן מענטש, מיט אַ גרויסער באָרד, תּמיד מיט דעם שווערן האַמער אין האַנט האָט ער געקלאַפּט דאָס צעגליטע אייזן. זעלטן ווען האָט ער אויסגערעדט אַ וואָרט, דערפאַר האָט ער אָבער געהאַט אַ שוועסטער — גיטשע די בראַקערקע — האָט זי שוין פאַר אים אויך גערעדט, נישט בלויז גערעדט, נאָר אויך געשריגן און געשאָלטן.

אַנטקעגן, אויף אַ גרויסן פּלאַץ זענען געווען פונאַנדערגעשפּרייט פאַרשידענע קלעצער און ברעטער. אַרבעטער האָבן צעשניטן די דיקע קלעצער אויף ברעטער. אין די יאָרן ווען אונדזער פאַמיליע האָט געוווינט ביי יענקל קאַדישעס האָב איך דורכן פענצטער געזען, ווי אַן אַרבעטער שטייט אין דער הויך אויף אַ קלאָץ מיט אַ זעג אין האַנט און ציט אַרויף און אַראָפּ אָן אויפהער. דער האָלץ־סקלאַד האָט געהערט צו דער משפּחה ניישטיין. דעם בעל־הבית האָט מען גערופן „יאָסל פון די ברעטער".

דער נאָענטסטער שכן איז געווען חילקעלע אָלאַרניק. אַזוי האָט מען אים גערופן צוליב זיין באַשעפטיקונג. פון דער אָלעאַרניע האָט ער געצויגן פּרנסה. אין הויף זענען געשטאַנען די פּויערים מיט זייערע וועגענער, וואָס האָבן געבראַנגט לעז. זיי האָבן געוואַרט אין דער ריי אויסצוקוועטשן אייל פון דעם לעז.

די אַלעאַרניע איז אין יענע יאָרן שוין געווען אַ מעכאַנישע. אַ מאָטאָר האָט מיט אַ מאָנאָטאָנעם קלאַנג געקלאַפּט טאָג און נאַכט, געליטן פון דער קלאַפּעריי האָבן די געציילטע שכנים, וואָס האָבן געוווינט אַנטקעגן; די אַלעאַרניע האָט פון איין זייט זיך געגרענעצט מיטן סקלאַד פון די ברעטער און פון דער צווייטער זייט מיטן אַלטן בית־עולם. סיי די ברעטער, סיי די טויטע האָט די קלאַפּעריי נישט געשטערט.

חילקעלע אַלעאַרניק איז אויך געווען באַוווּסט צוליב זיין טיפן ברונעם, פון וועלכן אַלע שכנים האָבן געשעפּט קאַלט געשמאַק וואַסער.

אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די ברידער פינקעלשטיין (די באַרקערס) באַקומען פון דער אָקו־פּאַציע־מאַכט אַ קאָנצעסיע אויפצושטעלן אין מעזריטש אַן עלעקטראָווניע. זיי האָבן אויסגעוויילט די בריסקער גאַס פאַר דעם צוועק. אַנטקעגן דעם אַלטן בית־עולם האָבן זיי געפונען אַ פּאַסיקן פּלאַץ. אין זייער אַן אינטענסיוון טעמפּאָ איז די עלעקטראָווניע אויסגעפּאַרטיקט געוואָרן און געגעבן דער שטאָט ליכט. זי האָט אויך באַרייכערט די גאַס מיט אַ פרישער קלאַפּעריי. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז אויך אָנגעקגעשטעלט געוואָרן ביי דער עלעקטראָווניע אַ מעכאַנישע זעג, וואָס האָט געשניטן ברעטער און האָט פאַרשניטן די פרנסה פון די ביישטיינס און פון דער משפחה אַלטענבערג, וועמענס הויז האָט זיך, אגב, געגרענעצט מיט דער עלעקטראָווניע.

אַ פאַרצווייגטע משפחה איז געווען ציטריניאַק. זיי האָבן צווישן אַנדערע געשעפטן געהאָט אַ אַלעאַרניע אין המשך פון דער בריסקער גאַס נאָענט צו דער קריסטלעכער געגנט, די גאַנצע פריִער דערמאָנטע טייל פון דער גאַס איז געווען באַוווינט אויסשליסלעך פון יידן.

סאַפּירס מילעכל האָט זיך געפונען נאָענט צום נייעם בית־עולם. אויפן אַלטן בית־הקברות האָט מען שוין לאַנגע יאָרן נישט קובר געווען קיין מתים, די מצבות זענען שוין געווען באַוואַקסן מיט הויכע ווילדע גראָזן, אַפילו אויף קבר־אבות פלעגט מען אַהין נישט גיין מער — אַלץ סימנים פון אַלטקייט. דערפאַר פלעגן די יינגלעך פון דער בריסקער גאַס מיט די יינגלעך פון פּישטשאַנקע פירן אַ פער־מאַנענטע מלחמה אויף צו באַהערשן דעם שטח.

אַ גרויסער נידעריקער, זומפּיקער שטח, וואָס האָט אין די זומער־חדשים פאַרשפּרייט שלעכטע ריחות פון די שכנותדיקע גאַרבערייען פון די פאַמיליעס גאָלדמאַן און וויעלקאַפּאָלע, האָט אָפּגעטיילט דעם אַלטן בית־עולם פון די הייזער, בעסער געזאָגט פון די חורבות פון די ראַפּאַפּאָרטס און גוטערמאַן, וועלכע זענען באַוווינט געווען פון גרויסע אָרעמע משפחות.

ווען די שטאָט־פאַרוואַלטונג מיט דער יידישער גמינע האָבן געפּלאַנט און אויפגעבויט דאָס שטאָטישע שעכטהויז, איז דאָס דאַן זיכער געווען ווייט פון אַ וווינונג־צענטער, אָבער פון זינט איך געדענק, זענען שוין אַרום דעם שעכטהויז געווען אַ סך הייזער מיט איינוווינער.

מיטן אַנטוויקלען זיך פון דער שטאָט, באַזונדערס אין די 20ער יאָרן, ווען אין צענטער שטאָט זענען שוין נישט געווען קיין פּלעצער צום בויען, האָט מען אָנגעהויבן בויען מחוץ דער שטאָט. די פּיאָנערן זענען דווקא געווען אונדזער פאַמיליע, וועלכע האָט, צוזאַמען מיט דער פאַמיליע פון מרדכי ציטרינבלום (שטערן), אויפגעבויט אַ בשותּפותדיק הויז לעבן קריסטלעכן „צמענטאַזש״. דאָס איז געווען דאָס לעצטע הויז אין דער זייט פון שטאָט.

די צווייטע זייט פון דער שטאָט האָט זיך פאַרענדיקט מיט דער שוועבל־פאַבריק. ווי דער עלטערער דור האָט דערציילט, איז דאָס געווען אַן ערנסטע אונטערנעמונג אין יענע באַדינגונגען. די פאַבריק האָט באַשעפטיקט פיל צענד־ליקער אַרבעטער, מערסטנס פרויען. די פאַבריק האָט געהערט צו דער פאַמיליע ראָטענבערג.

פיל יאָרן איז די פאַבריק געווען דער לעצטער באַוווינטער פונקט, אין די 30ער יאָרן האָבן עטלעכע ייִדישע פאַמיליעס פשוט געקויפט לאַנדווירטשאַפטלעכן באָדן און אָנגעהויבן בויען שוין נאָך דער פאַבריק.

אַ באַזונדער אָרט אין דער בריסקער גאַס האָט פאַרנומען יאַנקל קאַדישעס (זילבערשטיין) הויף, ספּעציעל אין סוף 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט. דער הויף האָט זיך אָנגעהויבן אין פראָנט פון דער בריסקער גאַס, געצויגן זיך ביז אַראָפּ צו דער לאָנקע און איז באַוווינט געווען פון איבער 30 פאַמיליעס. ווי די עלטערע מענטשן האָבן דערציילט, זענען דאָס געווען מיליטערישע קאַזאַרמעס פון דער רוסישער אַרמיי. ווען זיי האָבן ליקווידירט דעם מיליטערישן פונקט אין מעזריטש און איבערגעפירט אים קיין ביאַלע, האָט ר׳ יאַנקל קאַדישעס אָפּגעקויפט די אַלע הייזער און פאַרוואַנדלט זיי אין וווינונגען.

אין פראָנט איז געשטאַנען אַ הויז, וואָס האָט געהאַט 4 דירות, וואָרשיינלעך איז דאָס אַ מאָל געווען דער שטאַב פון מיליטערישן פונקט. ווייטער אַראָפּ זענען געשטאַנען 2 לאַנגע בלאָקן, וואָס האָבן מיט זייער אויסזען באמת אויסגעזען ווי קאַזאַרמעס. דער גאַנצער הויף איז באַוווינט געווען פון ייִדן חוץ פון סטרוזש. ער האָט פאַרנומען אַ קליינע הייזקע אין ענדע פון הויף.

עס איז זיך נישט שווער פאָרצושטעלן, ווי עס האָט אויסגעזען דאָס לעבן פון איבער 200 מענטשן אין איין הויף, איינער האָט געוווּסט וואָס עס קאָכט זיך ביים צווייטן אין טעפּל, די אינטימסטע געשעענישן האָט מען נישט געקענט אויסבאַהאַלטן.

דער הויף האָט פאַרמאָגט צענדליקער וואַרשטאַטן, אייגנטלעך האָבן זיי זיך געפונען אין די וווינונגען. געווען אויך צוויי שטיבלעך צום דאַווענען.

אונדזער פאַמיליע האָט באַוווינט איינע פון די 4 דירות אין פראָנט, אין וועלכער מען האָט אויך, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, געפירט אַ בערשטער־פאַבריק. אונדזער נאָענטסטער שכן, די משפחה פון פישל טאַנדעטער, איז מיר טיף געבליבן איינגעקריצט אין זכרון. אַ סך פון מיין פרייער צייט האָב איך ביי זיי פאַרבראַכט.

פישל טאַנדעטער האָט זיך פאַרנומען מיט אויפקויפן פעל, ער מיטן שותף נוסבאנד האָבן געהאַט אַ סקלאַד אין די קעלערן פון גרויסן בית־המדרש.

יעדע פרייע צייט האָט פישל טאַנדעטער אויסגענוצט אויף צו לערנען אַ בלאַט גמרא, זיין פרוי חנה האָט טראָץ איר פרומקייט געלייענט ביכער פון דער מאָ־דערנער ליטעראַטור. אין דעם גייסט זענען אויך זייערע 3 טעכטער דערצויגן געוואָרן. די רויִקייט ביי זיי איז פון צייט צו צייט צעשטערט געוואָרן פון די שכנים איבער דער וואַנט, פון דער פאַמיליע פרייס. זייער אָפט האָט זיך געהערט געשרייען און קריגערייען.

אין זעלבן הויז האָט אויך געוווינט אַ פרוי מיט 5 קליינע קינדער. דער פאָטער איז ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געפאָרן קיין אַמעריקע און זיי זענען געבליבן צעשיידט אין די שווערע מלחמה־יאָרן, די משפחה האָט געהונגערט און געפרירט. עס קלינגט מיר עד היום אין מיינע אויערן דאָס געוויין פון די קינדער, באַזונדערס פון יינגסטן, אַהרעלע. די פאַמיליע האָט מען גערופן מיט דעם צונאָמען „פלעטניקס".

צווישן דעם דערמאָנטן הויז און ערשטן לאַנגן בלאָק איז געווען אַ קליינע הייזקע, ווו פון איין זייט זענען געווען שטאַלן פאַר פערד און די צווייטע העלפט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין וווינונגען. דאָרט האָט געוווינט און געאַרבעט דער געלער קעמל־מאַכער מיט זיין פאַמיליע. תמיד האָט זיך פון דאָרט געטראָגן אַ ריח פון פאַרברענטע הערנער.

דער שכן זייערער איז געווען דער שטרייכער (קאַנדעל) מיט זיינע זין. זיי זענען געווען מוליאַרעס, ספעציאַליסטן צו מויערן קאַכלאָווע אויוונס.

ווי עס פאַסט פאַר אַ בעל־הבית פון 30 קאַמעניצעס, האָבן ר׳ יאַנקל קאַדישעס און זיין זון ר׳ נחום זילבערשטיין פאַרנומען די שענסטע 2 דירות אין ערשטן בלאָק. זייער פאַבריק פון זייף האָט זיך געפונען אין צווייטן בלאָק, און פון דאָרט האָט זיך געטראָגן דער שלעכטער ריח פון געקאָכטן חלב, פון וועלכן מען האָט געגאָסן זייף.

אין דעם ערשטן בלאָק האָבן געוווינט די פאַמיליעס פון מיכעלע און חנא דראַזשקאַזש, בענצע ווישניע (דער דאָרפישער), דער טלית־מאַכער, דער פידעלע־מאַכער, קלמן דער שמש פון שמולעוויזנער בית־מדרש, דער הויכער מעקלער און דער בראַקירער (בארנער).

די פאַמיליע, וואָס מען האָט זיי גערופן פידעלע־מאַכערס, האָבן אין זייער וווינונג געפירט אַ פאַבריקאַציע פון קאַרטאָן־פידעלעך, אין דער זעלבער וווינונג האָט מען אין די שבתים געדאַוונט.

די ערשטע איינוווינער פון 2טן בלאָק זענען געווען די פאַמיליע קאַמיען, מען האָט זיי גערופן „די יאַנעווער". וואָרשיינלעך האָבן זיי פון דאָרט געשטאַמט. כמעט די גאַנצע פאַמיליע האָט זיך פאַרנומען מיט פונאַנדערטראָגן מילך אין די הייזער. גאַנץ פרי פאַר טאָג פלעגן זיי אַוועקלאָזן זיך אין די נאָענטסטע דערפער, אויפקויפן ביי די פויערן די פרישע מילך. אין זעלבן

אַריינגאַנג האָט אויך געוווינט מיינער אַ פעטער, משה העכטמאַן, ער איז געווען
אַן איידעם פון די יאַנעווערס.

אין זעלבן בלאָק האָט יאָסל גרינעס (זילבערגלייד) מיט זיין זון משה
געפירט אַ פאַבריק פון געגריוועטער שוסטעריי. ביזן אויסברוך פון דער ערשטער
וועלט־מלחמה האָבן זיי זייער פּראָדוקציע פונאַנדערגעשיקט איבער גאַנץ
רוסלאַנד.

די קינדער פון דעם הויף זענען געווען נייגעריק צו זען, ווי די בעלי־
מלאכות קלאַפּן די טשוועקלעך, וואָס זיי נעמען אַרויס פון מויל.

דער זשעליכאָווער (פינקעלשטיין) האָט דאָ געהאַט אַ שטריק־דרייעריי.
ער האָט אויסער זיינע קינדער אויך באַשעפטיקט פרעמדע אַרבעטער. אויפן
ליידיקן פּלאַץ, נאָך דעם 2טן בלאָק, אַנטקעגן דער רייע שטאַלן און אוביקאַציעס,
וואָס האָט געדינט דעם גאַנצן הויף איינוווינער, האָבן זיי געדרייט און געקאָכט
האָר־שטריק פאַר מאַטראַצן. אין זייער וווינונג איז געווען דאָס חסידים־שטיבל,
אין וועלכן מען האָט געדאַוונט יעדן טאָג.

אין זעלבן אַריינגאַנג האָט אויך געוווינט אונדזער פעטער אייזיק העכטמאַן,
צוזאַמען מיט נאָך אַ פאַמיליע, וואָס האָבן פאַרלאָזט מעזריטש גלייך נאָך דער
ערשטער וועלט־מלחמה.

אין אַפּריל 1967 האָב איך בעת מיין באַזוך אין מעזריטש, געפונען די
גאַס, יאַנקל קאַדישעס הויף, נאָר, ליידער, קיין איינער פון די דערמאָנטע
משפחות. די גרעסטע טייל פון זיי האָט געטיילט דעם גורל פון אַלע ייִדן פון
דער שטאָט מעזריטש.

יוסף טשעפּעלינסקי / בוענאָס־איירעס

יידן אין מעזריטש, וואָס האָבן געוווינט אין קריסטלעכע גאַסן

מעזריטש איז געווען אַ ייִדישע שטאָט, באַזונדערס האָט מען דאָס געשפּירט, ווען מ׳איז פון מעזריטש אַרויסגעפאָרן אין אַ צווייטער שטאָט, ווו די נישט ייִדישע באַפעלקערונג האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן.

מען האָט זיך געפילט שטאָלץ מיטן באַוווּסטזיין, אַז אונדזער שטאָט מעז־ריטש איז אַזוי הונדערט פּראָצענטיק ייִדיש, און אַנדערש האָט מען נישט געקאָנט טראַכטן, זעענדיק דאָס שפּרודלדיקע ייִדישע לעבן אויף אַלע געביטן. מען איז געווען מער־ווייניקער פריי פון דער שרעק פאַרן אַנטיסעמיטיזם און אַנדערע גוייִשע אַנשיקענישן.

אָבער דאָס איז געווען אין צענטער, וואָרעם אויף דער פּעריפעריע, אין די געגנטן אויף די גרענעצן פון דער שטאָט, איז די לאַגע געווען אַן אַנדערע; דאָרט האָבן געוווינט קריסטן און די ייִדן זענען געווען אַ מינדערהייט.

אויף דער פּילסודסקי־גאַס (פּישטשאַנקע) האָט זיך אָנגעהויבן די קריסט־לעכע געגנט פון מעזריטש. מיט די גאַסן זאַוואַדקי, זאַרוויע א״אַ. דאָרט האָבן געוווינט כמעט בלויז קריסטן און געציילטע ייִדישע פאַמיליעס.

טאַקע וועגן אָט דעם לעבן פון די דאָזיקע ייִדן, וואָס האָבן געוווינט אין די קריסטלעכע גאַסן, וויל איך איצט, ווי ווייט איך געדענק, פּרווון פאַרצייכענען ווייניקע פאַקטן און געשעענישן פון ערשטן יאָרצענדליק פון נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה. אויב די ייִדן אין צענטער פון מעזריטש האָבן געלעבט, ווי פריִער געזאָגט, מער ווייניקער פריי פון אַלע גוייִשע קאַפּריזן, קאָן מען דאָס ליידער נישט זאָגן וועגן די ייִדן, וואָס האָבן געוווינט אין די קריסטלעכע גאַסן. דאָרט האָבן פּאָליאַקן גלייך אַרויסגעוויזן זייער אמתן פּרצוף. דאָרט איז די סיטואַציע פון די ייִדישע איינוווינער געווען נישט צו פאַרגלייכן, אַן ערגערע, ווי פון די ייִדן, וואָס האָבן געוווינט אין שטאָט גופא. ס׳האָט צייטנווייז געמאַכט דעם איינדרוק, אַז מען וווינט נישט אין מעזריטש, נאָר ערגעץ אין אַ דאָרף, צווישן גויִים, טייל מאָל בייזע גויִים. ס׳האָט אָפט מאָל פּאַסירט, אַז ווען אַ שגץ האָט שלעכט אָפּגעשניטן אין שטאָט, ווען ס׳האָט אים זיך געוואָלט אַ טשעפּע טאָן מיט דער ייִדישער יוגנט און געקריגן אָנגעבראָכן די ביינער, האָט ער אויס־געלאָזט זיין כעס צו די עטלעכע ייִדן, וועלכע האָבן געוווינט אין דער קריסט־לעכער געגנט. בפרט איז נישט געווען וואָס מקנא צו זיין די ייִדישע פאַמיליע, וואָס האָט געוווינט ביי אים אין הויז. איינער אַזאַ כוליגאַן איז געוואָרן אַן אַנטיסעמיטישער אַגיטאַטאָר און פאַרשאַפט יענע ייִדן אַ סך צרות. ייִדן האָבן געהאַנדלט און געוואַנדלט. געבייט פאַר זיי קליידער און געמאַכט פאַר זיי שטיוול,

אָבער זיי זענען נישט געווען קיין פריינד די ייִדן, וועלכע האָבן געוווינט מיט זיי אַ טיר ביי אַ טיר שוין הונדערטער יאָרן. וואָס דער ייִד זאָל נישט האָבן געטאָן, איז זיי נישט געפעלן. איך וועל דאָס אילוסטרירן מיט עטלעכע עפּיזאָדן, וואָס זענען מיר געבליבן אין זכרון.

איין מאָל אין אַ זומערדיקן נאָכמיטאָג, די היץ איז געווען גרויס, האָבן פּלוצלונג אָנגעיאָגט וואָלקנס און ס'האָט גענומען רעגענען, בליצן און דונערן. אַ בליץ האָט געטראָפן אין אַ קריסטלעכן שײַער מיט דעם שוין אַראָפּגענומענעם שניט, דער שײַער מיטן שטרויענעם דאַך, אויסגעטריקנט פון דער היץ, צינדט זיך אָן און ווערט שנעל פאַרוואַנדלט אין אַ באַרג אַש. די ייִדישע פייערלעשער קומען שנעל, אָבער באַוויזן שוין נישט אָפּצוראַטעווען עפּעס פון דער שריפה; זיי געלינגט בלויז צו פאַרהיטן די דערלעבן שטייענדיקע געביידעס, אַז זיי זאָלן נישט אַראָפּ מיטן פייער. דער געליטענער פויער זאָגט, אַז די ייִדישע פייער־לעשער זענען שולדיק, ווייל זיי זענען געקומען שפּעט. איז דאָס נאָך נישט גענוג, מעלדן זיך גלייך שקצים מיט שיקסעס, וועלכע זאָגן, אַז זיי אַליין האָבן געזען ווי די ייִדישע פייערלעשער האָבן שפּאַצירט מיט זייערע געליבטע און זיך נישט געאײַלט צו קומען ראַטעווען קריסטלעך פאַרמעגן. אין אַ קורצער צייט אַרום ברעכט אויס אַ צווייטע שריפה און ס'ווערט יאָ אָפּגעראַטעוועט אַ הויז, אין וועלכן ס'וווינען ייִדן — טויג דאָס ווידער נישט; די קריסטן האַלטן, אַז דאָס מאָל זענען די ייִדישע פייערלעשער געווען שנעל אויפן אָרט פון דער שריפה, ווייל ס'האָט זיך געהאַנדלט אין ייִדיש פאַרמעגן. די קריסטן האָבן דאָס נישט געקענט אַריבערטראָגן און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ העצע קעגן דער פרייוויליקער ייִדישער פייערלעשער־געזעלשאַפט. און גראָד איז פאָרגעקומען נאָך אַ שריפה אין הויף פון גראַף פּאָטאָצקי, און דאָס איז געווען אין אַ שבת־בייטאָג, אַ צייט גאָרנישט קיין גינסטיקע פאַר אַ שנעלער מאָביליזאַציע און צו קאָנען שנעל אָנקומען צום אָרט פון דער שריפה. אין רעזולטאַט איז אויך דער גראַף געבליבן נישט צופרידן מיט די ייִדישע פייערלעשער און אַרויסגעוויזן זיינע אַנטיסעמיטישע געפילן.

אין מעזריטש איז געווען אַ דינער שיכט פון פּוילישער אינטעליגענץ, וואָס איז געווען אַנטיסעמיטיש. ווען די אַנטי־ייִדישע העצע האָט זיך פאַרשטאַרקט, האָט די פּוילישע אינטעליגענץ גענומען די איניציאַטיוו צו גרינדן אַן אייגענע פּוילישע פייערלעשער־געזעלשאַפט. זי, הייסט עס, וועט באַשיצן די קריסטן פון די ייִדישע פייערלעשער, אויף וועלכע זיי, די קריסטן, קאָנען זיך נישט פאַרלאָזן.

נאָך אַן עפּיזאָד: אין אַ קריסטלעך הויז האָט געוווינט אַ ייִדישע פאַמיליע און די ייִדישע פרוי האָט געבוירן אַ צווילינג. אַלץ איז גוט און פיין, נאָר פּלוצלונג רייסט זיך אויף די טיר פון שטיבל, און ס'לויפט אַריין די קריסטין מיט אַ געשריי און אַ געוויין צו דער ייִדישער פרוי: „דיר האָט גאָט געגעבן צוויי, און ביי מיר האָט גאָט צוגענומען צוויי!" און די קריסטין וואַרפט זיך אַ מטורפע און

וויל צונעמען די קינדער. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פּונקט דאַן, ווען די פרוי האָט געבוירן די קינדער, האָט אַ בליץ געטויט דער קריסטינס מאַן און זון, וועלכע האָבן געאַרבעט אין פעלד...

נאָך אַ טרויעריקער פאַקט, וועגן אַ צווייטער ייִדישער פאַמיליע, וואָס האָט געוווינט צוזאַמען מיט אַ קריסטלעכער פאַמיליע. די קריסטלעכע מוטער איז אַוועק אין פעלד און איבערגעלאָזט איר קינד, אַ מיידעלע פון דריי יאָר, אונטער דער אויפזיכט פון דער ייִדישער פרוי, און ס׳איז געשען, אַז דאָס קינד האָט פון ערגעץ אַרויסבאַקומען אַ פליסיקייט און דאָס גענומען אין מויל. ווען די ייִדישע פרוי האָט זיך געכאַפּט, איז דאָס קינד שוין נישט געווען ביים באַוווסטזיין. ס׳איז לייכט זיך פאָרצושטעלן די לאַגע פון דער ייִדישער פרוי. זי איז געווען איינע אַליין אין הויז, דאָך האָט די ייִדישע פרוי זיך נישט פאַרלוירן, נאָר מיט אייגענע מיטלען גענומען ראַטעווען דאָס קינד און גלייכצייטיק גערופן הילף; ס׳זענען זיך צוזאַמענגעלאָפן עטלעכע מענטשן און דאָס קינד איז אַרויס פון געפאַר. מען האָט גערופן די עלטערן און מען האָט גענומען דאָס קינד צו אַ דאָקטאָר, אַ קריסט און באַקאַנטער אַנטיסעמיט. זאָגט דער דאָקטאָר דער אַנטיסעמיט צו די עלטערן פון קינד נישט מער און נישט ווייניקער, נאָר אַז דאָס האָבן די ייִדן געוואָלט אומברענגען זייער קינד... און נאָך זאָגט דער דאָקטאָר, אַז ער זעט אין דעם פאַל אַ פאַרזעצונג פון דעם, וואָס מען האָט מיט אַ צייט פריִער צעשלאָגן זיין זון. דאָס איז אַ פּלאַן פון די ייִדן אומצוברענגען די פּאָליאַקן.

די מעשה מיטן דאָקטאָרס זון איז געווען אַזוי: איין מאָל, אין אַ שבת־פאַרנאַכט, איז ער געפאָרן מיט זיין ראָווער אויפן וואַרשעווער שאָסיי און דוקא געוואָלט אַרויפפאָרן אויף די ייִדישע שפּאַצירנדיקע, געשריגן, אַז די ייִדן מאַכן אים ענג און זיי לאָזן שוין קיין פּאָליאַקן די גאַס נישט דורכפאָרן. אָט די דאָזיקע חוצפּהדיקע אויפפירונג פון דעם אַנטיסעמיטישן זונדל פון דאָקטאָר האָט אויפ־געבראַכט אַ ייִדישן יונגערמאַן און ער האָט דעם שגץ אָנגעבראָכן די ביינער.

אגב, האָט דער זעלבער דאָקטאָר אָנגעטאָן די ייִדישע רעקרוטן צרות, ווייל ער איז געזעסן אין דער מעדיצינישער רעקרוטירונג־קאָמיסיע פון ראַדזינער פּאָוויאַט, צו וועלכן ס׳האָט געהערט מעזריטש. ס׳האָט זיך דעמאָלט גענוג גע־טומלט, און די ייִדן אין די קריסטלעכע גאַסן האָבן געמוזט אַלץ אויסהערן, וואָס מען האָט גערעדט אויף זייער חשבון.

עטלעכע ווערטער וועגן דער גאָלדענער פּוילישער יוגנט. זיי האָבן געוואָלט אין גאַנצן פאַרטרייבן די ייִדן, אויב נישט פון מעזריטש — צו דעם זענען זייערע הענט געווען צו קורץ, איז לכל הפחות פון די קריסטלעכע גאַסן. צו דעם צוועק האָט מען געפירט העצעס קעגן די ייִדן, און גלייכצייטיק פּראָפּאַגאַנדע צווישן די קריסטן, אַז זיי זאָלן ווערן שניידערס, שוסטערס, היטלמאַכערס; עס זאָלן זיך שאַפן קריסטלעכע סאַדאָווניקעס אאַז״וו. די דאָזיקע קאַמפּאַניע פון דער אַנטיסעמיטישער יוגנט איז דורכגעפאַלן. אמת, ס׳האָבן זיך יאָ געמאָלדן עטלעכע קריסטלעכע שניידערס, שוסטערס און סאַדאָווניקעס, אָבער זיי האָבן גאַנץ שנעל

אויפגעגעבן זייערע נייע מלאכות און באַשעפטיקונגען, בפרט נאָך, ווען איינער אַ קריסטלעכער סאַדאָווניק, וועמען די יוגנט האָט אימפּאָרטירט אַזש פון דער פרעמד, האָט גענומען אָפּטאָן גאָרנישט קיין שיינע זאַכן. די אַנטעסימיטן האָבן איינגעזען, אַז דער קאַמף מיט די ייִדן איז נישט קיין לייכטער, אָבער צוריקגע־צויגן האָבן זיי זיך נישט פון זייערע מעשים, די העצע קעגן ייִדן איז אָנגע־גאַנגען ווי פריִער.

אויך דער קאַמף, וואָס די גאָלדענע פוילישע יוגנט האָט אונטערגענומען קעגן דעם דאָקטאָר יוסף קאַפּלאַן פאַרדינט דערמאָנט צו ווערן. ד"ר קאַפּלאַן האָט גענאָסן פון אַ ספּעציעלער פּאָפּולאַריטעט אויך צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג צוליב זיין אָרנטלעכקייט און זיין מעדיצינישער קענטעניש, און דאָס האָט נישט געשמעקט דער יוגנט. האָט מען ביי יעדן באַזוך פון דעם ייִדישן דאָקטאָר געהעצט קעגן אים און אַז עס פלעגט זיך מאַכן אַ מאָל, און דער פּאַציענט איז געשטאָרבן, האָט שוין די אַנטיסעמיטישע יוגנט געהאַט אַ דאַנקבאַרע אַרבעט צו שיטן פעך און שוועבל אויף די ייִדן בכלל, וואָס שטופּן זיך אין די פוילישע אוניווערסיטעטן, בכדי שפּעטער צו פאַרסמען די פּאָליאַקן.

און דאָס אַלץ האָבן די ייִדן פון די קריסטלעכע גאַסן געמוזט אויסהערן. די ייִדן האָבן זיך געווערט, פּראָטעסטירט, אויסגעלאַכט, געבערענגט קעגן־אַרגו־מענטן, מען האָט געפירט אַן אָפּווער־קאַמף, אָבער לייכטער איז פון דעם נישט געוואָרן.

אַזאַ איז געווען, מער ווייניקער, די לאַגע פון די ייִדן אין מעזריטש, וועמען דער גורל האָט באַשערט צו וווינען צווישן קריסטן. זיכער זענען געווען אויך אויסנאַמען, אָבער זייער ווייניק, און אַז דאָס איז אַזוי געווען, באַווייזט דער טרויעריקער פאַקט, אַז קיינער פון די דאָזיקע ייִדן האָט נישט באַוויזן זיך צו ראַטעווען ביי זייערע קריסטלעכע מיטבירגער בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע, נאָר אַלע זענען אומגעקומען, צווישן זיי — מיין מוטער, מיין שוועסטער און מיין ברודער.

אין דערציילונג
און אין ליד

אברהם געלמאַן

דער סיום

(אַ בלעטל „אַלט מעזריטש")

ווען איך בין געוווּיער געוואָרן פון ר' אַברהם־יעקב דעם משגיחס מויל, אַז אויפן זומערדיקן זמן גיי איך אַריבער צו ר' מרדכין אין חדר אַריין, איז מיין שׂמחה געווען אָן אַ ברעג, עפּעס אַ קלייניקייט — לערנען ביי ר' מרדכין.

ר' מרדכי מלמד איז געווען אַ יונגער מאַן פון אַ יאָר זעקס און דרייסיק, אַ ציכטיק געקליידעטער, קיין מינדסט פלעקעלע האָט זיך אויף זיין מאַנטל נישט געטראָפן געפינען; אַ גוטע נאַטור, שטענדיק מיטן שמייכעלע אויף די ליפּן. ער פלעגט קיין מאָל נישט אָנוואַרפן קיין מורא אויף זיינע תלמידים. דערפאַר האָבן די קינדער אים ליב געהאַט און שטאַרק צוגעבונדן געווען צו אים.

ר' מרדכי איז שטאַרק באַליבט געווען צווישן אַלע תלמוד־תורה־קינדער, געשמט פאַר אַ ווילן רבין, ביי וועמען סאיז אַ מחיה צו לערנען. און אַז קליינוואַרג זאָגט — איז נישטאָ וואָס איבערצושפּאַרן: זייער קינדערשער חוש נאַרט זיי נישט.

צווישן די תלמידים פון די קלענערע חדרים פלעגט מען אָפט קאָנען הערן אַזאַ מין לשון:

— הער נאַר, דו! וואָס פאַר אַ מחותן ביסטו מיט מיר? וואַרט! נאָך אַ פאָר חדשים — וועל איך שוין לערנען ביי ר' מרדכין...

אַריינפאַלנדיק אין שניידער־שטיבל, ווו ר' מרדכיס חדר איז געווען, בין איך די ערשטע צייט געווען שטאַרק אָפּהענטיק מיט מיין ביסל קענטעניש, וואָס איך האָב מיט זיך מיטגעבראַכט פון ר' חיים־מאָטלס חדר, נאָר איך האָב זיך גיך איינגעלעבט אין דער נייער סביבה. די נייע חברים זענען צו מיר זייער גוט געווען, איטלעכער האָט געזוכט מיין חברשאַפט. אַגב, איז דאָ אַלץ געווען שענער און אינטערעסאַנטער, סיי דאָס שפּילן צווישן זיך איידער דער רבי קומט, סיי דאָס לערנען גופא: עפּעס אַ מין זיסן אומעט האָט ר' מרדכיס תנ"ך־לערנען אַרויפגעבראַכט אויף דער נשמה; פון זיין חומש מיט רש"י בין איך אַ גאַנצער אַרכיטעקטאָר געוואָרן און איך וואָלט זיך דעמאָלט אונטערגענומען אַליין אויפצושטעלן אַ משכן מיט סלופּעס, שוועלן און שטריק און אַלע פּיטשעווקעס; באַזונדערס האָט מיך באַצויבערט די גמרא „גיטין" מיט די ווונדערלעכע מעשׂיות וועגן שלמה המלך מיטן אויערהאָן, וועגן אשמדאי מיט די הינערשע פיסלעך.

ס׳א׳ז אַריבער דער זומער און ס׳איז אָנגעקומען דער ווינטערדיקער זמן מיט די לאַנגע אָוונטן, וועלכע מיר האָבן פאַרבראַכט לערנענדיק די לעצטע פרקים פון „גיטין". ענדלעך זענען מיר צוגעקומען צום פרק „המגרש", אפילו אַ שווערער פאַר אונדזערע שוואַכע מוחעלעך, נאָר דערפאַר שוין דער לעצטער פרק פון דער מסכת, און מיר, ייִנגלעך, האָבן באַצייטנס אָנגעהויבן שמועסן וועגן אַ „סיום". נאָך הייסע וויכּוחים, ווי דער שטייגער פון חדר־ייִנגלעך, האָבן מיר באַשלאָסן פה אחד צו בעטן אונדזער רבין, ער זאָל אונדז דערלויבן צו מאַכן דעם סיום ביי אים אין שטוב, כדי אויך דער רבי מיט זיינע בני־בית זאָלן אָנטייל נעמען אין אונדזער שמחה.

דער רבי האָט רויִק אויסגעהערט אונדזער איינפאַל, געלאָסן געצויגן דעם שמעקעדיקן פּאַפּיראָס און אַריינגעשמייכלט צו זיך אין שוואַרצן בערדל אַריין, צושאָקלענדיק מיטן קאָפּ, אַ סימן, אַז אונדזער המצאה געפעלט אים.

מיטן גרעסטן אומגעדולד האָבן מיר געוואַרט אויפן טאָג, אין וועלכן ס׳איז באַשטימט געוואָרן צו פייערן דעם סיום. מיר האָבן געציילט, פריִער חדשים, דערנאָך — וואָכן, און גאָר צום סוף — די טעג, וואָס זענען נאָך געבליבן צו אונדזער גליקלעכן טאָג.

אָפט מאָל פלעגט דער רבי אָנשרייען אויף אונדז, פאַר וואָס מיר זענען אין גאַנצן אַריינגעטאָן אין סיום און מיר פאַרנאַכלעסיקן דעם „עיקר" — דאָס לערנען גופא! — אָבער דאָס ליבע שמייכעלע, וואָס האָט שטענדיק געשוועבט איבער דעם רבינס ליפּן, האָט אונדז פון דאָרטן צוגעוווּנקען:

— נישקשה, נישקשה, האַרציקע קונדסים! טוט, וואָס איר ווילט; אייער רבי איז אַ גוטער און וועט אייך געוויס מוחל זיין אויף אַזעלכע „חטאים"...

עס זענען אויסגעקליבן געוואָרן צוויי כוואַטסקע ייִנגלעך, אויפצומאָנען דאָס געלט אויף דער סעודה. יעדערער פון אונדז איז באַשטייערט געוואָרן מיט גאַנצע פופציק גראָשן; אַ טייל האָבן פרייוויליק געגעבן מערער.

און דער לאַנג אויסגעהאָפטער טאָג איז, ענדלעך, אָנגעקומען.

פון פרימאָרגן אָן האָבן מיר זיך שוין אַרומגעפּאַרעט מיט די הכנות צום גרויסן סיום און פאַר נאַכט זענען מיר אַלע געווען פאַרקליבן ביים רבין אין שטוב.

די קליינע צימערלעך פון אונדזער רבינס שטוב זענען געווען שטאַרק באַלויכטן: דער שבתדיקער הענגלייכטער מיט די זיבן רערן, וואָס איז אין מיטן שטוב אַראָפּגעהאָנגען פון סופיט, האָט געשימערירט און צוגעגעבן דער גאַנצער שטוב אַ יום־טובדיקן אויסזען; ביי דער לענג פון די ווענט זענען געהאָנגען גרויסע בליצלאָמפּן, צווישן זיי איינער מיט אַ פּאַפּירענער שיין, אין וועלכער עס זענען געווען אויסגעשניטן אַרום און אַרום פּאַרשידענע פּסוקים, אין מיטן מיט גרויסע געבלומטע אותיות „ס י ו ם מ ס כ ת ג י ט י ן" און אונטן — דער טאָג, חודש און יאָר. די אַלע אויסשניצונגען זענען געווען באַקלעפּט מיט דורכזיכטיק פּאַפּיר פון אַלערליי קאָלירן: רויט, ברוין, ווייס, בלוי אד״גל.

דאָס איז געווען די אַרבעט פון אַ „היימישן קינסטלער" טאַקע פון אונדזער חדר גופא.

צום בעסטן האָט באַשיינט דעם אָוונט אַ גרויסער, געשניצטער טאָוול, וואָס איז געשטאַנען אין פענצטער, אויף וועלכן מ'האָט אין דרויסן געזען: אין דער הייך אַ גרויסע גילדערנע קרוין, אין איין זייט אַ לויפנדיקן הירש מיט פאַרצווייגטע הערנער, אין דער צווייטער זייט אַ מוראדיקן לייב מיט אַן אויפגעשטעלטער גריווע און מיט אַן אַרויסגעשטרעקטער רויט־פייערדיקער צונג; אין מיטן — אַ ניין־רעריקע מנורה — דער סימבאָל פון דער ניין־פרקימדיקער מסכת גיטין — אויף יעדער רער דער נאָמען פון אַ פרק, און אונטן, אויפן פוס פון דער מנורה, מיט גאָלדערנע אותיות — „מ ס כ ת ג י ט י ן" און דערביי — אַ שיינער לפ"ק...

דאָס דאָזיקע פענצטער איז שטאַרק באַלאַגערט געווען פון גרויס און קליין. אַלע האָבן זיך געשטויסן, געטומלט און יעדער האָט אויף זיין שטייגער אויס־געדריקט זיין אַנטציקונג פון דער זעלטן־שיינער אַרבעט, וואָס תלמוד־תורה־יינגלעך האָבן געמאַכט...

אין מיטן עסצימער זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן צוויי טישן. איינער, פון בית־המדרש געבראַכט, אַ לאַנגער פאַר אונדז, קליינוואַרג, דער צווייטער — אַ געוויינלעכער פאַרן רבין מיטן משגיח און אייניקע אָנגעזעענע מלמדים פון תלמוד־תורה, ווען מיר האָבן פאַרבעטן אויף אונדזער סיום.

אָפּגעדאַוונט מעריב מיט גרויס כוונה, האָט דער רבי אונדז אויסגעזעצט ביים לאַנגן טיש און געהייסן שווייגן. ער איז צוגעגאַנגען צום גלעזערנעם עלמערל, ווו עס איז געשטאַנען אַ ווילנער ש"ס אין לעדערנעם בונד מיט שיין באַליישטע רוקנס, אַרויסגענומען אַ גמרא „גיטין" און אָפּגעלערנט פאַר אונדז דעם סוף פון דער מסכת און, ווען ער האָט מסיים געווען, האָבן מיר אַלע שטיל נאָכ־געזאָגט נאָך אים דעם „הדרן", וואָרט ביי וואָרט.

דערנאָך האָט דער רבי אַ ווונק געטאָן און מיר זענען אַלע געלאָפן אין קיך אַריין, זיך וואַשן.

די רביצין האָט אונדז דערלאַנגט צום טיש בולקעלעך, פיש, פלייש, געפרייעטע רייז און אַפילו פלוימען־קאָמפּאָט אויך... דאָס אַלץ איז צוגעגרייט געוואָרן פאַר אונדזערע צונויפגעלייגטע צען רובל. אין מיטן עסן האָבן מיר זיך פריילעך געמאַכט: דער רבי האָט אונדז אַלע ווײַלע דערציילט אַ שיין מעשהלע פון מדרש, אָדער אַ וויץ, אַדורכגעשלייפט מיט פסוקים און גמרא־ווערטלעך. מיר, קליינוואַרג, האָבן אויך געוויזן, וואָס מיר קענען: געזונגען פאַרשידענע לידלעך און חזנישע שטיקלעך, וועלכע מיר האָבן אויסגעשטעלט אין משך פון וואָכן. דאָס זענען אַלץ געווען שטיקלעך פון דאַוונען, אָדער לידער וועגן דער גרויסקייט פון גאָט, פון דער תורה און אירע לערנער.

נאָך דער סעודה האָט דער רבי גענומען דעם כוס של ברכה אין דער רעכטער האַנט און געבענטשט צוזאַמען מיט אונדז הויך, אויפן קול. נאָכן

בענטשן איז ווידער איינגעאָרדנט געוואָרן אַ כאָר און מיר האָבן אָפּגעקנאַקט אַזאַ לידל:

— לח——יים, לח——יים. אַ גוטן ברודער משה־חיים, זאָל לעבן!

— לח—יים ולשלום!

— לש—שון ולשמחה!

— לישו—עה ולנחמה!

— ונאמר, ונאמר, ונא—מר א—א—אמן!!!

און אַזוי האָבן מיר אָפּגעזונגען לכבוד יעדערן פון אונדז, אַפילו דער רביצין גופא מיט אַלע אירע קינדערלעך האָבן מיר אויך נישט אויסגעלאָזן...

אָבער די אמתע חדווה איז איצט געוואָרן, ווען דער רבי האָט געהייסן אַוועקרוקן די טישן צו דער וואַנט. מיר האָבן זיך אַלע אויסגעשטעלט אין מיטן שטוב אין אַ ראָד און דער רבי אין דער מיט. עס איז געוואָרן שאַ, שטיל! און דער רבי האָט אָנגעהויבן מיט אַ באַהאַרצטן ניגון: „אני רץ והם רצים״... באַלד דערויף האָבן מיר אַלע מיט אַ מאָל זיך אַ ריס געטאָן פון אָרט און גענומען יאָגן זיך אין אַ ראָד אַרום רבין, זינגענדיק אויפן קול: „אני רץ והם רצים״, וואָס אַ מאָל גיכער און גיכער, צוטופנדיק מיט די פיסלעך, טאַנצנדיק און פייפנדיק, אַזש ביז צום טויב ווערן...

אין יענע מינוטן האָבן מיר אין האַרצן מבטל געווען כעפרא דארעא די גאַנצע וועלט מיט יענע אָ שוסטערלעך און שניידערלעך, וועלכע האָבן באַלאַ־גערט די פענצטער: וואָס פאַר אַ טעם האָט עס, אימשטיינס געזאָגט, זייער לעבן? — האָבן מיר געטראַכט — צי האָבן זיי דען אין זייערע גרויע טעג אויך אַ מאָל אַזעלכע העלע, גליקלעכע מינוטן, ווי מיר?!

— אני עמל והם עמלים! — דונערט אונדזער כאָר, אַ צעהיצטער — אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר... יאָ, יאָ! האָבן מיר האָפער־דיק געפּינקלט מיט די אייגעלעך — זיי, די אַלע, וועלכע ווייסן נישט דעם טעם פון לערנען, אַרבעטן און אַרבעטן, ווי די אייזלען, און באַקומען נישט קיין רעכטן לוין; אָבער מיר — אדרבה, זאָל מען זוכן אפילו אין קעניגלעכע הויפן, — וועט מען דען אויסגעפינען אַזאַ תענוג, וואָס אַ יידיש יינגל פילט בשעת אַ סיום פון אַ ניין־פּרקימדיקער מסכת? פאַרמאָגן דען אַלע מלכים פון מזרח און מערב, צו באַצאָלן אַזאַ לוין, ווי אונדזער איצטיקע שמחה?! — ניין, ניין! שרייט־זשע, יידישע קינדער, הויך, לעבעדיק: „אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר״ — — — — — — — — —

...און אַזוי האָבן מיר אַריינגעזונגען און אַריינגעטאַנצט אין ווייסן טאָג אַריין...

ס. פאַלמע

איך בענק

כ׳בענק נאָך מיין שטעטעלע,
קליינינקע שטיבעלע,
דאָרט ווו מיין וויגעלע שטייט:
הויך אויף דעם בוידעמל,
אונטער די בעלקעלעך,
דאָרטן מיין וויגעלע שטייט.

כ׳בענק נאָך דעם געסעלע,
שמאָלינקע געסעלע,
יאָגן די טייבעלעך הויך.
וואַרפן די שטיינדעלעך,
ברעכן די שייבעלעך,
יאָגן די טייבעלעך הויך.

עס ציט צו דעם שולעכל,
קליינינקן שמשל
הויך אויף דעם באַלעמערל דאָרט:
ס׳וואַרטן חברימלעך,
בערעלע, שלמהלע,
אויף דעם באַלעמערל דאָרט.

כ׳בענק נאָך דעם טייכעלע,
הילצערנעם בריקעלע,
באָדן זיך, לאָזן זיך טיף:
שפרינגען פון בריקעלע,
טיף אין דעם טייכעלע,
טונקען זיך, טונקען זיך טיף.

ס׳ווילט זיך אין וועלדעלע,
שבת אין וועלדעלע,
קילן זיך אין שאָטנדל דאָרט:
מיט די חברימלעך,
בערעלע, שלמהלע,
אונטער די ביימעלעך דאָרט.

כ׳בענק נאָך מיין חברטע,
קליינינקע רייזעלע,
בראָדזשען אויף לאָנקעס מיט איר:
רייסן די בלימעלעך,
פלעכטן די קרענצעלעך,
שענקען די קרענצעלעך איר...

געוועז זענען טעג

געוועז זענען טעג,
זיי זענען נישטאָ מער,
דאָך לעבן זיי אויף
מיט פריידיקער טרער:

אַ שטיבעלע קליין
מיט בעטעלעך צוויי,
ווּ טאַטע און מאַמע,
דאָרט וווינען אין זיי.

און חלומען נעכט
און „קריגן" זיך טעג;
מאַמעלע טאָר נישט
און טאַטעלע מעג...

קומט טאַטע פון גאַס
אַ הינדעלע טראָגט;
אויף שבת נישט קאַרג
מיט אַלץ וואָס ער פאַרמאָגט...

און מאַמינקע שרייט:
— קיין צייט נישט פאַראַן,
דער פרייטיק איז קליין
און פיש נאָך אין פאַן...

שרייט טאַטע — די שיך!
ווייזט מאַמע: אָט דאָרט!
גרילצט טאַטע — די שיך
דאַרפן זיין אויף אַן אָרט!

לויפט מאַמע אַהין,
לויפט טאַטע אַהער.
שרייט טאַטע — ס'איז שפּעט,
לאָזט מאַמע אַ טרער...

— — — — — — — —

אַ שעה נאָך אַ שעה
ס'קומט שבת מיט מי.
— גוט שבת — זאָגט ער,
— גוט שבת — זאָגט זי...

— — — — — — — —

געוועז זענען טעג
נישטאָ זיי מער היינט, —
ס'וואַכט אויף אין זכרון
אַ שטערן וואָס שיינט...

לייב לעוו

די תקיעות

אין אַלטן בית־מדרש האָט זיך שטאַרק געלאָזט דערקענען דער חודש אלול; דאָס שטענדיקע שטילע פאַרשלאָפנקייט און אומעטיקע רויִקייט איז פאַרשוווּנדן געוואָרן און אַ באַוועגונג מיט אַ גערודער איז אַנטשטאַנען. די בית־מדרש־בחורים און די קעסט־איידעמס האָבן אָנגעהויבן לערנען זיך שופר־בלאָזן. יעדער איינער פון זיי האָט זיך באַמיט צו באַווייזן, אַז ער קאָן ציִען לאַנג אַ „תקיעה גדולה", וואָס טרויעריקער מאַכן דעם „שברים" און וואָס מערער קרייזלען די „תרועה". איינער פלעגט אַרויסכאַפּן דעם שופר פון צווייטנס האַנט, נישט האָבנדיק קיין געדולד אויסצוהערן יענעמס בלאָזן, און באַווייזן, אַז נאָר ער קאָן צום בעסטן.

די שכנים אַרום אַלטן בית־מדרש פלעגן זיך קלאָגן אויף די משונהדיקע קולות, וואָס גרילצן זיי אין די אויערן און לאָזן זיי נישט צו רו אַ גאַנצן טאָג. זיי זענען אָבער געבליבן ביים רעדן, ווייל די בית־מדרשניקעס האָבן גוט געוווּסט, וואָס עס שטייט: „לכל זמן" — אַ מאָל דאַרף מען לערנען און אַ מאָל — בלאָזן שופר. די איידעלערע יונגע לייט פלעגן זיך פאַרענטפערן, אַז ס'איז נאָר א י י ן מאָל אין יאָר, און אויב מ'וועט זיך איצט נישט אויסלערנען — ווען דען?

מערער פון אַלע האָט געבלאָזן „בנימין דער בלאָסער", וועמען די יונגע לייט האָבן אַזוי גערופן צוליב זיינע רויטע באַקן, וואָס האָבן זיך נאָך מער גערויטיקט ביים שופר־בלאָזן. ער איז טאַקע געווען אַ זעלטענער בעל־תקיעה. קיינער האָט נישט געקאָנט נאָכמאַכן זיין אַראָפּ־און־אַרויפדיקע „תרועה" און זיין ברייטן שאַל פון דער „תקיעה". די אויבנאָנדיקע באַלעבאַטים פון דער מזרח־וואַנט האָבן געלייגט אויף אים גרויסע האָפענונגען: „ווען ער וועט עלטער ווערן און זוכה זיין צו בלאָזן שופר אין אַלטן בית־מדרש, וועט טאַקע פאַלן אַ פּחד אויף אַלע מענטשן און מ'וועט תשובה טאָן מיטן גאַנצן האַרצן".

נישט געפעלן בנימינס שופר בלאָזן איז נאָר איינעם — ר' בעריש דעם שמש פון בית־המדרש, אַן עלטערער, אַ הויכער ייִד און אַ בייזער, וואָס האָט אָוועקגעמאַכט מיט דער האַנט דעם יונגן דור. ער איז געווען דער שטענדיקער בעל־תקיעה אין אַלטן בית־מדרש, שוין אַ צוואַנציק יאָר, זינט מ'האָט אים אויפגענומען פאַר אַ שמש, און ער פלעגט זיך שטענדיק באַרימען, אַז פאַר הונדערט מייל אַרום איז נישטאָ זיין גלייכן אין שופר בלאָזן. איצט האָט ער דערזען, ווי בנימין נעמט קאָנקורירן מיט אים, און ווער ווייסט, וואָס עס קאָן נאָך דערפון אַרויסקומען? ס'קאָן נאָך אַ מאָל, חס־ושלום, איינפאַלן די באַלע־באַטים פון אַלטן בית־מדרש, אים אָפּצוזאָגן און צונעמען אָט דעם בנימינען!... ווער ווייסט? דער שטן־מקטרג קוקט דאָך מער נישט אויס, ווי נאָר, אַז די ייִדישע

תקיעות זאָלן נישט דערגרייכן פאַרן כסא־הכבוד, קאָן ער זיי נאָך איינרעדן, אַז בנימין זאָל בלאָזן שופר אום ראש־השנה און דעמאָלט — וועלן זיי נעבעך האָבן מי יודע וואָס פאַר אַ יאָר...

ערב־ראש־השנה אין דער פרי, נאָכן דאַוונען און „התרת־נדרים", איז בנימין נישט אַהיימגעגאַנגען עסן, ווייל מ'דאַרף דאָך פאַסטן ביזן האַלבן טאָג, מ'האַלט דאָך עפּעס פאַר אַזאַ הייליקן טאָג, פון וועלכן ס'איז אָפּהענגיק יעדערנס לעבן... ער האָט גענומען דעם שופר און איז אַריינגעגאַנגען מיט אים אין דער ווייבער־שול, צו בלאָזן אַ ביסל. זייער שיין האָט ער געבלאָזן. די איבערגעבליבענע מענטשן אין בית־מדרש האָבן אים באַוווּנדערט און געלויבט אין זיבעטן הימל אַריין.

ר' בעריש דער שמש איז אויפגעקאָכט געוואָרן, אַריינגעלאָפן אין דער ווייבער־שול, שנעל אַרויסגעריסן דעם שופר פון בנימינס האַנט, דערלאַנגט אים אַ שטאַרקן פּאַטש און אויסגעשריגן:

— עם הארץ, ערב־ראש־השנה מעג מען בלאָזן ? !

בנימין איז זייער צעמישט געוואָרן; ער האָט זיך אָבער געשטאַרקט און גאָרנישט אָפּגעענטפערט, ווייל די גמרא זאָגט: „ווען מ'פאַרשווייגט יענעם אַן עוולה, שענקט דער אויבערשטער די עבירות" און מ'דאַרף דאָך אַזוי נייטיק, אַז די עבירות זאָלן געשענקט ווערן !...

דער אַלטער בית־מדרש איז געווען פול געפּאַקט פון יונג און אַלט, די ווייבער־שול מיט ווייבער. אַלע וואַרטן אויפן שופר־בלאָזן. אויפן בעלעמער איז געשטאַנען ר' בעריש, אָנגעטאָן אין ווייסן, איבערגעבויגן איבערן טיש, געזאָגט שטיל דעם „יהי רצון" פאַרן שופר־בלאָזן און פון צייט צו צייט טיף אָפּגעזיפצט. לעבן אים איז געשטאַנען דער אַלטער רב מיטן טלית איבערן קאָפּ, דעם מחזור אין האַנט — גרייט פאָרצוזאָגן די תקיעות.

דער אונטער־שמש האָט דערלאַנגט אַ שטאַרקן קלאַפּ איבערן טיש, ס'איז געוואָרן שטיל, אַלע האָבן זייערע בליקן געווענדט צו ר' בערישן, וועלכער האָט נאָך אַלץ נישט אויפגעהערט זיך צו שאָקלען, ווי ראַנגלענדיק זיך מיטן „מקטרג". צו לעצט האָט ער זיך געטאָן אַ שטעל, אָנגעהויבן זאָגן די ברכות, שאַרף אַרויסרעדנדיק יעדעס וואָרט. דער עולם האָט פרום געענטפערט „אָמן" און ר' בעריש האָט צוגעלייגט דעם שופר צום מויל. ער נעמט בלאָזן — ס'גייט נישט! ער בלאָזט אים אויס פון דער צווייטער זייט, נעמט אים זייטיק — מ'הערט גאָרנישט! ער נעמט זיך שטאַרקער, זיין פנים ווערט רויט — דער

שופר גיט אַרויס משונהדיקע קולות, אָבער נישט קיין „קול שופר". ער דערפילט אַ שטאַרק געפאַלנקייט, די פיס — אונטערגעהאַקט און זיין האַרץ — אוי, זיין האַרץ !..

דער עולם איז צערודערט געוואָרן. די עלטערע באַלעבאַטים האָבן אַראָפּ־געלאָזט זייערע ווייסע קעפּ, געשאָקלט מיט די ווייסע בערד, ווי זאָגנדיק: וויי, וויי, ווער ווייסט, וואָס פאַר אַ יאָר מיר וועלן היינט האָבן ?! שלעכט! דער שטן האָט גובר געווען. וואָס וועט זיין, וואָס וועט זיין ?! ווער ווייסט, וויפל מענטשן און קינדער וועלן דאָס יאָר נעבעך פון דער וועלט אַוועק ? מ׳קאָן דעם מקטרג נישט מבלבל זיין !

פון דער ווייבער־שול הערן זיך גרוילעכע זיפצן, וואָס וואַרפן אָן אַ מורא אויף די יידן אין בית־מדרש. איין באַלעבאָס פון דער מזרח־וואַנט רופט אויס:

— נו, אָ, ע! בנימין, ע, אָ!

דערהערנדיק דאָס, האָט דער אַלטער רב גענומען הייבן מיט די פּלייצעס, באַוועגן הין־און־הער מיט די הענט, ווי זאָגנדיק: די צייט איז ערנסט, מ׳טאָר נישט וואַרטן, עפּעס איז דאָ געשען און מ׳מוז באַשטיין אויף אַן אַנדער בעל־תוקע... בנימין איז אַרויף אויפן בעלעמער, צוגעלייגט דעם שופר צום מויל — און קלינגענדיקע קולות האָבן זיך צעשאָטן איבערן בית־מדרש און געטרייסט און באַרויקט די פאַרזאָרגטע הערצער, אַריינגעגעבן אין זיי מונטערקייט און גוטע האָפענונגען צום נייעם יאָר...

ר׳ בעריש האָט זיך דערמאָנט אָן זיין נעכטיקע עוולה קעגן בנימינען, און ער האָט איצט חרטה געהאַט מיטן גאַנצן האַרצן אויף זיין פאַרשעמען אַ בית־מדרש־בחור, אַ בן־תורה, און ביי מוסף האָט ער זיך ביטערלעך צעוויינט — — —

מאיר איידלבוים

דעם זיידנס פטירה

דערציילונג

דער זיידע איז געוואָרן אַ חולה מסוכן. דער רופא האָט פאַרשריבן רעצעפּטן און געשעפּטשעט שטיל: „בלויז דער רבונו של עולם קאָן אים שיקן אַ רפואה". דער חולה, ווי די בני־בית און די מקורבים, האָבן געוווּסט, אַז דער סוף דערנענטערט זיך. דער טויט האָט דעם חולה נישט געשראָקן — וואָס איז טויט? מען פאַרמאַכט איין טיר און מען גייט אַריין אין אַן אַנדער טיר, אין אַ שיינער און ליכטיקער וועלט פון לויטער אמת. דאָרט שיינט די שכינה און צדיקים שעפּן עמערס פון דעם אור אין סוף. און הגם ער האָט נישט געדינט השם יתברך פאַר געצאָלט, ווייסט דער זיידע, אַז ער גייט אַרויס פונעם „פּרוזדור" מיט תורה און מצוות און מעשים טובים. ער האָט זיך נישט געשראָקן, און דאָך איז אים דאָס האַרץ שווער געוועז: „וויי־וויי, ער וועט זיך מוזן שיידן פון זיין רבין! ווי אַזוי?"...

שוין חדשים ווי דער זיידע איז קראַנק און זיין האַרץ גייט אויס פון בענקעניש צום רבין. ער ווייסט: ווען מען פירט אים צום רבין, וואָלט ער באַלד געהיילט געוואָרן, אָבער גיי טענה. דער דאָקטאָר זאָגט: „חס וחלילה... ער וועט נישט דערפאָרן". די איינציקע טרייסט וואָס מענדל קומט צו אים גלייך פונעם רבין און זאָגט איבער די תורה וואָרט ביי וואָרט.

די שׂמחה אין שטיבל איז געוואָרן אָפּגענומען. יעדן פרימאָרגן נאָכן דאַווענען זאָגט מען תהלים, מאָנטיק און דאָנערשטיק און שבת מאַכט מען אַ „מי שברך" דעם חולה משה צבי בן רחל. אויפן עמוד, אונטער דעם „שוויתי", הענגט אַ פּאַפּיר מיט גרויסע געכתיבעטע אותיות: „משה צבי בן רחל לרפואה שלמה". דער בעל תפילה איז דאָס מכוון ביי דער תפילה „רפאנו". כדי נישט צו שטערן דעם חולה, האָט מען אין דער גאַס אויסגעשפּרייט שטרוי קעגן רעש פון אַן אָנפאָרנדיקן וואָגן. חסידים אינעם שטיבל פרעגן, „נו, וואָס הערט זיך?" און שרעקן זיך פאַר דעם ענטפער.

מענדל איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ שאָטן. שוין יאָרן ווי מענדל פאָרט אַלע ערב שבת און ערב יום־טוב צום רבין אינעם דערבייאיקן שטעטל, אויפן חשבון פונעם זיידן, קומט צוריק מוצאי־שבת צו דער מלווה־מלכה, וואָס ווערט געפּראַוועט אין שטיבל און זאָגט איבער די תורה וואָס ער האָט געהערט פונעם רבין, וואָרט ביי וואָרט, לאָזט נישט דורך אַ קרעכץ, אַ הוסט. אין אַלץ איז דאָך פאַראַן כוונה, סודות. מענדל זאָגט עס איבער און וואַרט אויפן זיידנס הסבר. די תורה וואָס איז פריִער געווען, דוכט זיך, בלאָס, שיינט אויף מיט דעם אור אין סוף, דעקט אויף סודות אין יעדן וואָרט.

אין די ערשטע וואָכן פון זיין קראַנקייט פלעגן די מקורבים אַריינגיין צום

זיידן, ער זאָל זיי מבאר זיין די תורה, וואָס מענדל ברענגט צוריק יעדן שבת־צו־נאַכטס פונעם רבין. ווען די מחלה איז געוואָרן שטאַרקער, האָט דער רופא שטרענג אָנגעזאָגט נישט אַריינצולאָזן מענטשן צום חולה, אויסער די סאַמע נאָענטסטע.

„מענדל", האָט ר׳ איצעלע געזאָגט, „צוליב וואָס פאָרן אויף יעדן שבת. אם ירצה השם, ווען משה הערשן וועט ווערן בעסער, וועסטו ווידער פאָרן ווי אַ מאָל".

דער זיידע האָט זיך פון דעם דערוווּסט, האָט ער אָנגעשריגן אויף די מקורבים:

„דעם רבינס תורה אָן מיין הסבר איז אויך תורה. זאָל ער פאָרן. זאָלן חסידים האָרעווען צו פאַרשטיין דעם רבין."

דאָקטאָר ראָזענבלום, הויך און לייביק, איז געזעסן ביים זיידן אַ צייט, געזוכט, געפאָרשט, צוגעלייגט דאָס אויער צום האַרץ, צו דער ברוסט, אויסגעטאַפּט יעדעס ביינדל און אָנגעזאָגט איבערחזרן דעם רעצעפּט.

„נו, נו, דאָקטאָר?" האָבן די מקורבים געפרעגט ווען ער איז אַרויס פונעם חולה.

„וואָס ווילט איר זאָל איך זאָגן? איר זענט נאָענט צום הימל. זעט וואָס איר קענט טאָן!" חסידים האָבן עס געהערט און געזאָגט מער תהלים, צוגעזעצט דעם חולה נאָך אַ נאָמען.

די מלווה־מלכהס זענען געוואָרן עצבותדיק. עס האָבן נישט געהאָלפן זמירות; דאָס מויל האָט זיך נישט געעפנט צום זינגען און די פיס האָבן זיך נישט געהויבן צום טאַנצן.

חנא־יאָסל, פון די חשובים ביים רבין, האָט אַ פרעג געטאָן: „מענדל, און דער רבי, פאַר וואָס שווייגט ער?"

האָבן די חסידים געעפנט די אויגן און געקוקט אויף מענדלען:

„פאַר וואָס שווייגט ער? פאַר וואָס?... מענדל, זאָג", האָבן חסידים זיך געבעטן.

מענדל האָט פאַמעלעך אַ לעק געטאָן פונעם קעלישעקל בראָנפן, גלייך ווי ער וואָלט וועלן אָננעמען כוח און נאָך אַ ווייל האָט ער געזאָגט:

„דעם שבת, נאָכן דאַווענען, זענען אַריינגעגאַנגען צום רבין עטלעכע רבנים און ר׳ פישעלע. איך בין מיטגעגאַנגען. ר׳ פישעלע האָט מזכיר געווען דעם חולה משה צבי בן רחל לרפואה שלמה".

„נו?", האָט משה מאָרדער געפרעגט, נישט געהאַט קיין געדולד צו וואַרטן נאָך אַ רגע. מענדל האָט ווידער געטראַכט און געזאָגט: „דאָס פּנים פונעם רבין איז געוואָרן פאַרצויגן פון אַ וואָלקן און דאָס שבת־ליכט אויף אים איז געוואָרן אויסגעלאָשן. ער האָט געטראַכט און לסוף געזאָגט: די תורה זאָגט עדות אויף משה רבנו: לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא — נישט אַזוינער איז מיין קנעכט משה, ער איז דער באַגלייבטסטער אין מיין גאַנץ הויז. פרעגט זיך אַ קשיה, וואָס אַזוינס האָט דער רבונו של עולם אין זיין הויז אויפן הימל? גאָלד און בריליאַנטן, פּערל און טייערע שטיינער וואָס משה רבנו האָט געקאָנט, חלילה,

אַוועקנעמען? נאָר דער תירוץ איז: אינעם רבונו של עולמס אוצרות געפינען זיך כל־ערליי שליסלען, אַ שליסל צו העלפן עקרות געווינען קינדער, אַ שליסל צו עשירות, צו געזונט און פרנסה. אַז משה איז אַרויף אין הימל, האָט ער גע־ ווסט, אַז דער דאַרף קינדער און יענער אַ רפואה־שלימה. אַלע אוצרות זענען געשטאַנען אָפן פאַר משהן און ער האָט זיך געקאָנט מיט זיי באַנוצן. דערציילט די תורה, אַז משה רבנו האָט זיך מיט זיי נישט באַנוצט אָן דעם רשות פון השם יתברך. דער רבי, האָט מער נישט געזאָגט. האָבן מיר אַלע פאַרשטאַנען, אַז אָן רשות פון השם יתברך קאָן ער גאָרנישט טאָן... נאָך הבדלה האָט דער רבי מיך גערופן און געזאָגט בזה הלשון: כ׳האָב עפעס צו טאָן אין וואַרשע. אם ירצה השם אויפן וועג צוריק וועל איך אָפּטרעטן מבקר חולה זיין ביי משה הערשן. מענדל, אַזוי זאָלסטו אים זאָגן — און ער האָט מיך געזעגנט״.

די חסידים זענען געזעסן און געפּרוווט אויסטייטשן דעם רבינס ווערטער. חנא־יאָסל האָט זיך געחידושט:

„דער רבי האָט געהייסן איבערזאָגן משה הערשן אַז ער פאָרט קיין וואַרשע. נאָך אַ חידוש: פאַר וואָס קאָן ער נישט אָפּטרעטן ביי משה הערשן אויפן וועג קיין וואַרשע? משמעות, דער רבי פאָרט מתפלל זיין אויפן קבר פונעם אָסטראָ־ווער. ער, דער אָסטראָווער, האָט שטאַרק געהאַלטן פון משה הערשן און ער פלעגט אים מיטנעמען ווען ער איז געפאָרן צו די גדולי צדיקים. לאָמיר מתפלל זיין, דער רבי זאָל פועלן אַ רפואה שלימה פאַר משה הערש בן רחל״.

נטע שמש האָט געשטעלט אַ פלעשל ניינציקער און אָנגעגאָסן אַ קעלישעקל: „לחיים יידן. אַ רפואה שלמה פאַר משה צבי בן רחל״. „אמן״, האָבן אַלע געזאָגט. חסידים האָבן גענומען צו ביסלעך און יעדער האָט געוווּנטשן אַ רפואה שלמה פאַר משה צבי בן רחל. מענדל האָט פאַרמאַכט די אויגן און אָנגעהויבן איבערזאָגן די תורה וואָס ער האָט געהערט פונעם רבין און נישט דערזאָגט. טרערן האָבן זיך אים געשטעלט אין האַלדז. מענדל האָט זיך דערמאָנט וואָס דער חולה האָט אים געזאָגט ווען ער איז געקומען צו אים איבערזאָגן דעם רבינס ווערטער. מענדל האָט באַמערקט די ענדערונג אינעם חולה. זיין פּנים, וואָס איז געווען שטאַרק אָפּגעצערט און געל ווי וואַקס, האָט פּלוצעם ווי אויפגעלויכטן און אָנגענומען קאָליר. מענדל האָט פאַר אים איבערגעזאָגט די תורה. „מענדל, מענדל, די תורה האָט דער רבי געהערט פון אליהו הנביא אַליין״, האָט דער זיידע געזאָגט. „משה הערש״, האָט מענדל געזאָגט, „דו ביסט זייער גרויס און ווי גרויס איז שוין דער רבי?״ משה הערש האָט שוואַך באַוויגן מיט דער האַנט און געשעפּטשעט: „מענדל. עפר אני, אַ כלי ריק. אַ יאַנדעס צו ווען פאַרשטיין דעם רבין?״. מענדל איז געוואָרן אויפגעציטערט. איצט האָט ער זיך דערמאָנט אין דעם און פון גרויס התרגשות געלאָזט אַ טרער.

מאָנטיק איז אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע פון וואַרשע: „דער רבי וועט אָנ־ קומען דינסטיק צוויי נאָך מיטאָג״. געחתמעט — יצחק לייב.

דער חולה האָט זיך גענומען גרייטן מקבל פּנים זיין דעם רבין. מיט אייגענע

כוחות איז ער אַראָפּ פונעם קראַנקן־בעט. זיך געריייניקט און געוואַשן, געביטן די אונטער־וועש, אָנגעטאָן אַ ריין העמד און דעם שלאַפראָק און געזעסן אינעם בעט, געוואַרט אויפן געהויבענעם גאַסט. פונקט האַלב דריי איז דער רבי אַריינ־געקומען. די פיל חסידים וואָס זענען געגאַנגען באַגעגענען דעם רבין זענען געבליבן שטיין אין גאַס. דער רבי און דער זיידע האָבן זיך פאַרמאַכט אינעם צימער. בלויז פּאַר זיין געזעגענען זיך, האָט ער אַ ביסל געעפנט די טיר. חסידים האָבן געהערט דעם רבין זיך געזעגענען, „משה הערש", האָט ער געזאָגט, „קווי ד' יחליפו כוח", מיט די ווערטער איז דער רבי אַרויס פונעם חולה און צוריק־געפאָרן צו דער באַנסטאַציע.

די משפּחה און מקורבים האָבן זיך געפרייט. דער רבי האָט אים געזעגנט מיט די ווערטער „קווי ד' יחליפו כוח", איז דאָך דער טייטש: די וואָס האָפן צו ג—ט, דערפרישן זייער כוח...

אַוועקגעגאַנגען אַ קורצע צייט, האָט דער זיידע געזאָגט: „רופט אַריין אהרן מלמד". אהרן און דער זיידע פלעגן צוזאַמען פאָרן קיין אָסטראָווע. ביידע זענען זיי געווען פון די שאַרפע יונגע לייט.

„אהרן, כ'גרייט זיך אין וועג אַריין. נעכטן האָב איך געזען דעם אָסטראָווער אין חלום. ער איז אַריינגעקומען, זיין ליכטיק פּנים האָט געשיינט ווי די זון אין מיטן טאָג. ער האָט אויסגעשפּרייט זיינע הענט צו מיר, ווי ער פלעגט עס טאָן אַזוי פיל מאָל און ער איז געבליבן שטיין... פאַרשטייסט? איצט זאָג מיט מיר ווידוי".

אהרן מלמד האָט זיך באַהערשט און מיט אַ שמייכל גענומען דעם „מעבר יבוק", וואָס איז געלעגן אויף אַ בענקל ביים בעט. „ווידוי זאָגן איז אַ סגולה אויף אַריכות ימים", האָט ער געזאָגט.

„אהרן, האָב נישט קיין תרעומות, וואָס איך שאַף זיך מיט דיר. הייס מיין יחיאלן אַריינקומען". אהרן איז אַריינגעקומען אין עסצימער: „יחיאל, דער טאַטע דאַרף דיך". אהרן האָט זיך צעוויינט. די מקורבים זענען געוואָרן דערשראָקן. „אהרן, וואָס איז געשען?" אהרן האָט נישט געענטפערט. באַלד איז יחיאל אַריינ־געקומען אַ בלאַסער. יחיאל איז געווען דעם זיידנס ליבלינג און זיין ממלא מקום. „דער זיידע האָט געהייסן אַריינרופן דער מאַמען און די קינדער". די יינגסטע, מאַשעלע, האָט אַוועקגעחלשט. ווען מען האָט זי אָפּגעמונטערט, איז זי אַריינ־געגאַנגען צום טאַטן און געוויינט. דער זיידע, גלייך ווי ער וואָלט געווען ביי די כוחות ווי תמיד, האָט גענומען אָנזאָגן די קינדער. ער האָט געבעטן מחילה פון דער באָבען. „יחיאל, רוף אַריין מיינע ידידים". ער האָט זיך מיט אַלע געזעגנט. מענדל האָט אַ געשריי געגעבן: „משה הערש, דער רבי האָט געזאָגט, קווי ה' יחליפו כוח". „אוי מענדל, אַזוי לאַנג און פאַרשטייסט נישט דעם רבין. דער רבי, זאָל געזונט זיין, טייטשט דעם פּסוק אַזוי: קווי ה' יחליפו כוח. זיי בייטן זיך מיט די כוחות. איך גיב אים מיין גשמיותדיקן כוח און השם יתברך גיט מיר זיין רוחנ־יותדיקן כוח".

הערשעלע כהן האָט זיך אַריינגעשטופּט אינעם חולהס צימער.

„הערשעלע, ביסט אַ כהן. דו האָסט דאָ גאָרנישט וואָס צו טאָן". די משפּחה־מענטשן האָבן שטיל געוויינט. „משה הערש", האָט מענדל געשריגן, „דעם רבינס תורה. ווער וועט זי מבאר זיין? משה הערש!"

דער זיידע האָט אים שוין נישט געהערט. זיינע ליפּן האָבן זיך באַוועגן. די אויגן האָט ער געהאַלטן צוגעמאַכט. מיט עטלעכע מינוט שפּעטער האָט ער געעפנט די אויגן און געזאָגט: „יחיאל, וואַש מיינע הענט".

יחיאל האָט אַריינגעבראַכט אַ שיסל און אַ קוואָרט וואַסער און אָפּגעגאָסן די הענט פונעם גוסס. דער זיידע האָט מיט אַ שמייכל געקוקט אויף דער באָבען מיט די קינדער און זיינע פריינד. באַלד האָט ער זיך אַוועקגעלייגט מיטן פּנים צום עולם, פאַרמאַכט די אויגן און ווידער האָבן זיינע ליפּן זיך אָנגעהויבן באַ־וועגן. מענדל האָט געהערט ווי ער זאָגט „בידך אפקיד רוחי". דער זיידע האָט גענומען זיין גרויסן טלית־קטן און איינגעדעקט דאָס פּנים. ער האָט געטאָן אַ לייכטן ציטער און ער איז מער נישט געווען...

ווען דער רבי איז אָנגעקומען קיין ביאַלע האָט אויף אים געוואַרט אַ טע־לעגראַמע. ער האָט געריסן קריעה און געזאָגט: „איך האָב נישט מער צוליב וואָס צו לעבן". מיט פינף חדשים שפּעטער איז דער רבי נסתלק געוואָרן. זיי האָבן זיך נישט געשיידט.

לייזער קלאָץ

צו אַ שווינדזיכטיק מיידל

וועסט שטאַרבן.
דער טויט לאָקערט שוין איצט פון אונטער דיין בריעם
דיין אויג האַלב פאַרנעפּלט, האַלב גליט עס נאָך ווי אַן
אויסגייענדיקע קויל
אָדער ווי אַן עלנט פייערל ביי נאַכט אויף אַ פינצטערן פּאַן ; —
אַ צווייפלדיקע רויטקייט פלאַטערט אַצינד אויף דיינע באַקן —
— און איך ליב דיך אַצינד, ווי איך האָב דיך קיין מאָל
נישט געליבט !

וועסט שטאַרבן !
און זאָל ווי געפּערלעך דיין אָטעם נישט זיין —
קוש מיך !
און זאַל וואָסער סם אין דיינע אָרעמס נישט רוען —
דאָך נעם מיך אַרום !
דו האָסט עס ביים לעבן קיין מאָל נישט געהאַט,
אַצינד האָט עס דער טויט דיר געשאָנקען —
— וואָס קאָן דען זיין פילנדער ווי שווינדזיכטיק האַרץ ?...
איצט פּילסטו מיך !
דעריבער האָב איך דיך קיין מאָל נישט געליבט נאָך, ווי איצט !
— קוש מיך,
ווי ס׳קושט די אונטערגייענדיקע זון דער ערד ביים פאַרגיין,
קוש מיך, דיין פאַרנאַכט איז געקומען !...
קוש מיך !
דו ווייסט דאָך ווי ליב כ׳האָב פאַרנאַכטן —
פאַרנאַכטן, ווען אַלץ איז אויסגעמישט ספקותדיק, ווי די
פאַרבן אויפן הימל —
און קאָנסטו אָנצייכענען דאַן דעם גרענעץ פון רויט און
פון שוואַרץ?...
אַזוי אויך דעם מאָמענט ווען דער טאָג איז געשטאָרבן און
די נאַכט ווערט געבוירן ? —

אומאַרם מיך !
דיין פאַרנאַכט איז געקומען !
איך וויל זיין געאָרעמט פון שטאַרבנדיקן און פון דעם, וואָס
לעבט אויף איצט — צוזאַמען !...

מעזריטש — 1919.

מאיר סעגאַל/ניו־יאָרק

איבער שטיינערנע גאַסן

1

טרויעריק־שיין דערברענט די שקיעהדיקע זון
אויף די אָוונטיקעביימער.
פייגל באַוועגן זיך שווער־נאָענט צו דער ערד
אין טונקעלן צווישן מנחה־מערב.

זעלנער דורך דער שטאָט איילן דורך
מיט וועגענער און צוגעבונדענע אָקסן, —
פון קאָכיקע קעסלען ציט דעמפיקע פּאַרע
פון געקעכצן און פאַרברענטע קאַוועס.
אויף וועגענער ציטערן מעסערס,
פיקעס בלאַנקען שאַרף, טרויעריק אין דער שקיעהדיקער זון.

יידן געבויגענע גייען צו מנחה, גייען צו מערב.
פון וועגענער שפּרינגען זעלנער. —
בייטשן שווישטשען, מעסערס בלוטיקן אין הענט,
מעסערס מיט זון שניידן בערד, צעבלוטיקן בלאַסע געזיכטער.
יידן ביי שטאָטישע הייזער פאַלן טונקל
צווישן מנחה־מערב — הייליק צו גאָט...

2

איבער שטיינערנע גאַסן ליגן אָקסן געבונדענע,
שאַרפע העק פאַלן בלוטיק איבער העלדזער.
אָקסן רעווען און יאָגן אָפּ מיט שטראָמען בלוט.
זעלנער מיט פאַרבלוטיקטע הענט
וואַרפן שטיקער פלייש אין זודיקע קעסלען,
די נאַכט טראָגט זיך ווינטיק, טיף
אין חיהש געשריי מיט ריחות פון בלוט.

רייטער האָבן די פערד צעשפּאַנט,
אָנגעבונדן זיי ביי שטאָטישע פלומפּן און קלעצער,
פאַרוואָרפן אויף פערדישע רוקנס שטיקער בלויע געוואַנטן.
פערד האָבן מיט פאָדקאָוועס געקאָפּעט די שטיינער
און זיי צעצונדן אין פייערן.

3

זעלנער איבער שטאָטישע סעדער גייען אום ווילד:
זייערע אויגן גרין הינטער גלאַנציקע דאַשקעס,
פלינקע הענט פּאַכען מיט שאַרפע שווערדן אין דער לופטן, —
שניידן קאָרעס פון יונג־צעגרינטעביימער,
עפל פאַלן נישט־דערגרייפטע צו דער ערד.

דער טאָג שפאַרט מיט ליכט
דורך געדיכטע ביימער צו דער ערד.
זעלנערישע שטיוול פייכטן מיט גראָזיקער ראָסע.
מיט פלינקע פיס קלעטערן זיי אויף ביימער,
און לערנען זיך שיסן אויף אַ מענטש,
וואָס גייט איבער אַ ווייטער לאָנקע
אָנגעלאָדן מיט אויבסן צו אַ ווייטן שטאָטישן מאַרק.

פאַר נאַכט,
ווען בלעטער פון ביימער ווערן דיקער, גרינער, —
צעלויפן זיי זיך צו הינטערשטאָטישע באַנען,
און טראָגן זיך מיט זעלנערישע געזאַנגען
איבער פרעמדע, ווייטע שטעט אַוועק...

דאָס ליד שילדערט דאָס שטעטל בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

די רעד.

פייוול פיטערמאַן

אונדזער טייך

1

אַריינגעשפּאַרט האָט אונדזער טייך זיך
צווישן הייזער אין דער מיטן;
ס'האָט דער טייך דאָס שטעטל מיינס
אַרומגערינגלט און צעשניטן.

נישט געווען איז ווי דער בוג, צי די ווייסל,
ווי דער נאַרעוו, צי דער ניעמען:
צווישן טייכן — בלויז אַ טייכל,
נאָר נישט געווען זיך וואָס צו שעמען.

די פישערס האָבן פון דעם טייך געלעבט,
פאַרלייגט זיי האָבן דאָרטן זייערע סיטצן.
די וואַסערפירערס אים האָבן געשעפּט
סיי אין די פרעסט, סיי אין די היצן.

2

און כאָטש געוואַשן האָט אין אים דאָס שטעטל מיינס די חזיר־האָר,
און פון די גאַרבאַרניעס דאָרט געשווענקט די פעל,
איז אַלץ געבליבן נאָך דאָס וואַסער זיינס באַטעמט און קלאָר
און ווי קרישטאָל נאָך אַלץ — דורכזיכטיק העל.

אָנהייב זומער האָט ער, ווי אַ גאָרטן זיך באַנייט,
זיך צעגרינט האָט און מיט קווייטן ווייסע זיך צעבליט.
פאַרשמעקט דאַן האָט דער טייך די גאָרע ווייט
ווי פריער פון די גערטענער דער צוויט.

דער טייך געלאַשטשעט זיך האָט דאַן צום ברעג,
און מיט אַ וועל געלעקט האָט ער דעם ראַנד,
פונקט ווי אַ לעמעלע, וואָס מיטן צינגל לעקט
אַ פאַסטעכס וואַרעמע און גוטע האַנט.

אין זומער האָט מען זיך אין טייך געבאָדן;
גוטע שווימערס זענען צו דער בריק געשווומען.
אויף לאַנקעס אים דערלעבן, זענען בערגלעך אָנטאָן
געלעגן, ווי די פאַרביק־בונטע בינטלעך בלומען...

און אַז אָנגעהויבן האָט דער הימל זיך פאַרכמאַרען,
געגרינצלט איז דעם טייך די הויט געוואָרן,
גרוי שוין דאָס געמיט זיינס, פול מיט צערן:
פאַרגעסן האָט, וואָס גאָט האָט נאָכן מבול צוגעשוואָרן...

און האָט דערנאָך דער הימל זיך גענומען קלאָרן
און זיך באַוויזן האָט אַ רעגנבויגן,
איז אויך דעם טייך שוין אַנדערש דאָס געמיט געוואָרן —
אַ בייזער חלום — אַ שוואַרצער פויגל איז פאַרבייגעפלויגן...

אין זומער, ווען די נעכט צעפינקלען זיך מיט שטערן,
האָט אויך זיך אונדזער טייך צעפינקלט און צעשטערנט.
און אָסיען, אַז די ווינטן נעמען וועלטן איבערקערן,
האָט אויך דער טייך אַ בייזער זיך צעצערנט

און ווינטער איז דער טייך געלעגן אין זיין בעט,
אין בעטגעוואַנד, דעם ווייסן, איינגעדעקט;
ווינטער איז דער טייך געשלאָפן, ווי אין הינערפלעט,
און דורך חדשים זיך נישט אויפגעוועקט.

נאָר קוים האָט זיך דער טייך געטאָן אַ וועק —
האָט ער זיך ווילד און בייז געטאָן אַ הייב,
האָט טאַקע ס׳שטעטל מיינס דערמאָנט מיט שרעק:
ס׳לייגט זיך טייך אַ לעמעלע און שטייט אויף ווי אַ לייב...

שמילעוויזנע

שמילעוויזנע מיט שטיבלעך, וואָס זינקען אין געסעלעך שמאָלע.
שמילעוויזנע, ווו אייביק געבליט האָט די נויט
און געלויערט דאָרט האָט פון שווינדזיכט די קללה...

שמילעוויזנע,
ווו שטויב פון די קאַמען — דאָס טעגלעכע ברויט ;
ווו יונג זענען טאַטעס געשטאָרבן
און יונג האָבן מאַמעס פאַרגרויט.

שמילעוויזנע —
דאָרט, איבער דעכער פון חורבות,
געשייַנט האָט לבנה — אַ ווייצענער ברויט :

אַרויף צו דעם ווייצענעם ברויט,
זיך געצויגן עס האָבן
די הענטעלעך קליינע פון קינדער,
ווי צו דער שענסטער מתנה.

אויף שמילעוויזנע
האָבן זשעדנע די קינדער געקייַט די לבנה...

אַברהם מאיר גאַנץ / האָמעל *

דאָס געזאַנג וועגן שטעטל

זאָג נישט קיין מאָל, אַז דו
גייסט דעם לעצטן וועג...
הירש גליק

אויף די ערדן צווישן בוג און ווייסל
ליגט אַ שטעטל פון מיין יונגער צייט.
פעלד און וואַלד, און וווּנדער־בלאָטיק טייכל
צוימען ברעגן פון דער לינקער זייט.

נאָר די רעכטע איז מיט מאָך פאַרצויגן,
אָט די רעכטע שלאָפט סיי טאָג, סיי נאַכט.
אַ זונשטראַל דורך דעם הימלבלוי געצויגן
האָט מיר אַ גרוס פון יענער זייט געבראַכט:

— ס'איז דאָס שטעטל היינט שוין מער קיין שטעטל —
אַלטע הייזער בענקען שווער און שטום
נאָך די לעבנס ווילד און וויסט צעטרעטן,
נאָך דער יוגנט, וואָס איז שוין מער נישטאָ.

אַלטע הייזער, געסעלעך און גאַסן
שווייגן אייביק אין דער גרויסער נאַכט.
די לבנה שפּרייזט דאָרט אום אַ בלאַסע
ס'זענען הימלען טרויעריק פאַרטראַכט.

---

* א. מ. גאַנץ איז געבוירן אין מעזריטש. אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן, אין עלטער פון זיבעצן־אַכצן יאָר, אַוועק אין ראַטן־פאַרבאַנד, זיך באַזעצט אין מינסק און דאָרט געענדיקט דעם לערער־סעמינאַר. צו יענער צייט זיך דערנענטערט צום אָרטיקן יידישן שרייבערקרייז און זיך געדרוקט פון מאָל צו מאָל. ווי אַן אויסגעצייכנטער מאַטעמאַטיקער ווערט ער שפּעטער אָנגענומען אויפן פאַקולטעט פאַר מאַטעמאַטיק אין מאָסקווער אוניווערסיטעט. נאָכן פאַרענדיקן דעם אוניווערסיטעט, ווען ער איז מחויב געווען צו אַרבעטן אין איינעם פון די ווייטע מקומות אין ראַטן־פאַרבאַנד — ווײלט ער אויס בירא־בידזשאַן פאַר זיין אַרבעטס־פּלאַץ. נאָך די צוויי יאָר פאַרלאָזט ער בירא־בידזשאַן און באַזעצט זיך אין האָמעל, ווו ער איז לעקטאָר אויפן דאָרטיקן אוניווער־סיטעט.

א. מ. גאַנץ איז געשטאָרבן אין האָמעל מיט עטלעכע יאָר צוריק.

די רעד.

און אין לענדער, וואָס אויף ערד צעשאָטן,
בענקען פּליטים אין דער לעצטער שעה
נאָך די הייזער, געסלעך און שאָטנס,
נאָך דעם שטעטל, וואָס איז שוין מער נישטאָ.

און אויף לענגען ערדישע, און ברייטן,
זענען קברים אָן אַ צאָל צעזייט:
פון סיבירער טייגעס די צעשפּרייטע
און ביז מערבס „זינדיקע" די שטעט...

נאָר ביים ים דעם בלויען, צווישן ברעגן,
האָבן קינדער לעצטנס זיך פאַרטייט.
וועגן שטעטל ווילן זיי נישט פרעגן, —
גאַסן ברייטע האָבן זיי באַנייט!

צו דעם שטעטל פירן נישט די גאַסן,
צו די הימלען קערעווען זיי זיך אויס;
צו דער לבנה, וואָס שפּרייזט אַרום אַ בלאַסע,
און צו די שטערן הייבט זיך אויף אַ פויסט

פון דעם פאָלק וואָס קאָן זיי נישט פאַרגעסן,
פון דעם לאַנד, וואָס היט סיי טאָג סיי נאַכט,
אַז עס זאָלן חרובדיקע געסלעך
מער נישט שטוינען — איינזאַם און פאַרטראַכט.

ס'איז די פויסט אַ שטאַרקערע ווי נעכטן,
מאָרגן וועט זי שטאַרקער זיין, מיין פריינד!
קומען וועט די שעה — פייערלעך־גערעכטע —
דער נעכטן וועט זיך טרעפן מיטן היינט.

און ס'וועט מיין שטעטל יוגנטלעך דערוואַכן,
קרומע געסלעך שטייגן וועלן הויך
פון די פעלדער, טייכלעך און פלאַכן
צו די ברעגן ווו עס וואַקסט אַ כוח

פון דעם פאָלק, וואָס אייביק מוז געדענקען
שטעטלעך וויסטע פון דער לינקער זייט ;
פון דעם פאָלק, וואָס קיין מאָל וועט נישט שענקען
גאַנג פון דורות אין דער לעצטער צייט.

צו מיין פּנים ס׳בייגט זיך אָן אַ וועלטאַל
און ווינטן פרישע בלאָזן פון דער ווייטסטער ווייט.
אַ לייכטער פאָדעם ציט זיך ווי אַ זונשטראַל,
פאַרבינדט מיין האַרץ מיט דער רעכטער זייט,

ווו עס פליסט דאָס בלוט פון קינדער בלויע,
פון זקנים גרויע ריזלט עס און רינט.
וועק נישט מער דעם נאַיענדיקן טרויער,
כאַפּ אים אויף און טראָג אים אָפּ געשווינד

אַהין, ווו ס׳קלאַפּן הערצער פון די טרייסטע ברידער,
וואָס ס׳שטעטל האָבן זיי אין זיך פאַרקריצט ;
אַהין, ווו ס׳גייט אויף און עס שטייגט שוין ווידער
דער שטערן העלער, פון דאָס ניי באַשפּריצט

מיט בלוטן צאַפּלענדיקע פון מיין פאָלק אין גבורה,
מיט בליקן פייערנדיקע פון זיין וועג באַנייטן.
עס קומט, עס גייט, עס רוקט זיך אָן דער שטורעם
פון יונגן לאַנד — אויף שטענדיק שוין באַפרייטן !

1967, נאָך דער זעקסטאָגיקער מלחמה.

בינם העלער

דענקמאָל

שמעון בר גיורא אויף דעם געטאָ־מויער,
טויזנט יאָר, און טויזנט — און ער דויערט !

איבער אַלע צייטן, איבער אַלע גרוילן,
בלייבן וועט נאָך אים אַ דענקמאָל — פוילן.

אויף די גראָע פעלדער, אויף די ווייטע וועגן,
עמעצער אויף אים וועט זיך דערפרעגן.

טייכן וועלן לויפן, ווינטן וועלן רוישן —
אים בלויז וועט דאָרט קיינער נישט פאַרטוישן.

נייע דורות וועלן וויסטע שטעט באַזעצן,
אים בלויז וועט דאָרט קיינער נישט פאַרגעסן. — —

אונדזער לייב־און־לעבן, אין דער ערד פאַראַקערט,
אונדזער בלוט, וואָס האָט אין שלאַכט געפלאַקערט.

אונדזער גאַנג פון מזרח, איבער אָוונטלענדער
און דער פאַנאַטיזם — נישט געענדערט !

שמעון בר גיורא אויף דעם געטאָ־מויער,
טויזנט יאָר, און טויזנט — און ער דויערט !

אָן געווער, ווי דעמאָלט, צאָרנדיק־באַליידיקט —
ווערט דורך אים די געטאָ־וואַנט פאַרטיידיקט !

אַלע שיינע לידער, אַלע אים געהערן —
קיינער וועט זיין אָנדענק נישט צעשטערן.

1944

ערב...

א. ריינוויין/טאָראָנטאָ

אין מיין געבוירן־שטעטל *

פיר שעה באַן־רייזע פון וואַרשע ליגט מיין געבוירן־שטעטל מעזריטש, אַ שטעטל מיט אַן 18־טויזנטיקער באַפעלקערונג פון וועלכע פינף זעקסטל זענען ייִדן. אַ מאָל, פאַר דער וועלט־מלחמה, איז עס געווען אַ גרויסער אינדוסטריע־צענטער מיט אַ וויכטיקער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג. דאָרטן איז אַנטשטאַנען דער בערשטער־בונד, וועלכער האָט שפּעטער געדינט ווי דאָס קערנדל פאַר „בונד". דאָס שטעטל איז אויך געווען אַ פעסטונג פון השכלה. פאַרמעגלעכע ייִדן האָבן דערצויגן די קינדער אין פרום־ייִדישן גייסט און דערביי זיי אויך געגעבן וועלט־לעכע בילדונג. איז אַ ייִדישע אינטעליגענץ אויסגעוואַקסן און פיל פון זיי האָבן זיך שפּעטער אין דינסט פון דער אַרבעטער־באַוועגונג געשטעלט. זענען געקומען די רעוואָלוציאָנערע יאָרן 1904—5, האָבן זיך מאַסן־אַרעסטן אָנגעהויבן, איז ווער אין סיביר געשיקט געוואָרן און ווער עס האָט זיך קיין אויסלאַנד געראַטעוועט.

אויף מיין גורל איז דעמאָלט אויסגעפאַלן ביי אונדז אין שטעטל צו זיין דער גרינדער פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער אָרגאַניזאַציע (ס. ס.), און אַז די אַרעסטן האָבן זיך אָנגעהויבן, האָבן טאַטע־מאַמע געוויינט, צוגעשטימט נישט ווילנדיק און מיט טרערן אין די אויגן צו מיין אויסלענדישער רייזע, און דעמאָלט האָבן זיך מיינע עמיגראַציע־יאָרן אָנגעהויבן. געגלויבט זיך צו זען מיט מיין פאָטער, ווען איך האָב נאָר איין מאָל אין מיין לעבן געזען וויינען — פאַר מיין אָפּפאָר, אָבער דער גורל האָט אַנדערש געוואָלט. געקומען איז די רוסיש־פוילישע מלחמה, פון וועלכער מיין פאָטער איז אַ קרבן געפאַלן, און איצט בין איך גאָר אויף קבר־אבות געפאָרן, און מיינע הענט טאַפּן דעם פאָטאָגראַפישן אַפּאַראַט, מיט וועלכן איך וויל כאָטש דעם קבר פאָטאָגראַפירן.

לויפט דער צוג, און מיין נערוועזיטעט האַלט אין איין וואַקסן. איך געפין זיך נישט קיין אָרט, איך קאָן נישט איינזיצן, שטיי די גאַנצע צייט צוגעשמידט צום פענצטער און קוק אַרויס. נייע נעמען אויף די וואָקזאַלן, צוגעקומענע באַן־סטאַ־ציעס, אָבער די סביבה — די זעלבע, די זעלבע פאַרטרויערטע פוילישע פּאַנאָראַמע מיט וועלכער איך האָב זיך אַ מאָל געזעגנט, און ענדלעך דערזע איך פון דער ווייטנס דעם אויפשריפט „מיענדזירזשעץ".

איך האָב אַ טאָג פריִער טעלעגראַפירט פון וואַרשע, אַז איך קום אין אַ באַ־שטימטער צייט, און דערוואַרט האָב איך צו טרעפן ביים וואָקזאַל עטלעכע פון מיינע גאָר נאָענטע קרובים, אָבער געטראָפן האָב איך אַ סך מער: כמעט אַלע חברים, כמעט אַלע קרובים, און סתם נייגעריקע.

וואָס איז מיין ערשטער איינדרוק געווען?

---

* פון אַ באַזוך אין מעזריטש אין יאָר 1927. די רעד.

אויב עס איז פאַראַן אַזאַ אויגן־קראַנקייט, וועלכע מאַכט דעם מענטש צו זען אַלץ אין אַ פאַרקלענערטער פאָרם, האָב איך פון דעם געליטן די ערשטע דריי טעג צייט פונעם באַזוך אין מיין שטעטל, וואָס האָט מיך מיט אַזוי פיל וואַרעמקייט אויפגענומען.

אַלץ האָט מיר אויסגעוויזן אַזוי קליין, איינגעשרומפן, איינגעקאָרטשעט, פיל קלענער ווי עס איז אין דערווירקלעכקייט. איך האָב געהאַלטן אין איין טענהן, אַז די גאַסן זענען קלענער געוואָרן, און אויך די מענטשן זענען קלענער געוואָרן. דריי טעג שפּעטער, ווען מיין אויג האָט זיך צו ביסלעך צוגעוווינט, האָב איך איינגעזען, אַז מיין אויג האָט מיך עטוואָס גענאַרט, עטוואָס, אָבער נישט אין גאַנצן, ווייל די מענטשן און הייזער, אויב זיי זענען נישט קלענער געוואָרן, זענען זיי אָבער איינגעבויגענער געוואָרן. אין קיין אָרט האָב איך נישט געזען אַזוי פיל איינגעבויגענע און פריצייטיק פאַרעלטערטע, ווי אין מיין שטעטל.

און שווער איז דאָרטן די לעבנסלאַסט, אַזוי שווער, אַז מען טראָגט עס קוים מיט ניסים, ווייל נישט געוווינט איז מעזריטש צו אַ מנחם־מענדל־לעבן, פּרנסות פון ווינט און רויך. פּוילן איז אָפּגעשניטן פון רוסלאַנד, און די לעצטע דערלויבט נישט אַריינצושיקן קיין פּוילן חזיר־האָר אָדער פעל, זענען די צוויי הויפּט־אינ־דוסטריעס אונטערגעגאַנגען, די אַנדערע פאַבריקן האָבן זיך צוליב דעם קריזיס אויך געשלאָסן, און שטאָט מוז לעבן פון צוויי זאַכן: פון ווינטגעשעפטן און פון דעם וואָס מען שיקט פון אַמעריקע.

איך בין געגאַנגען איבער די גאַסן. קיין מאָל פריִער געדענק איך נישט, זאָלן זיך האָבן אַזוי פיל מענטשן אַרומגעדרייט איבער די גאַסן מיט שטעקעלעך אין די הענט, ווי איך האָב עס איצט געזען. אַז עס איז נישטאָ וואָס צו טאָן, גייט מען כאַטש אַ ביסל אין גאַס אַריין, ווו מען הערט די נייעס פון טאָג, מען זעט זיך מיט מענטשן און אַ מאָל געלינגט אויך צו פאַרדינען עטלעכע זלאָטעס.

שפּאַצירן יונג און אַלט איבער די גאַסן און טרוימען. יונגוואַרג — וועגן דעם, ווי אַזוי מען פאָרט קיין אַמעריקע אָדער קאַנאַדע, און עלטערע מענטשן וועגן דעם, ווי אַזוי מען מאַכט חתונה די טעכטער.

באַקלאָגט זיך פאַר מיר מיינער אַן אַלטער חבר: אַזוי איז אים גאַנץ גוט, ער לעבט זיך דורך, אָבער וואָס טוט מען מיט דער טאָכטער? ער דאַרף האָבן פאַר איר אַ טויזנט דאָלאַר. ביי רייכע און אַרבעטער איז עס קיין פראַגע נישט. דער רייכער האָט געווינג געלט צו באַצאָלן פאַר אַ חתן, און ביי אַרבעטער האָט מען חתונה אָן געלט. ביים מיטלקלאַס אָבער מוז מען קויפן אַ חתן, ממש קויפן אַ חתן פאַר דער טאָכטער. און די פּרייזן זענען פאַרשידענע — פון פינף הונדערט דאָלאַר און העכער. קיין מיטלקלאַס־בחור וועט אָן געלט נישט חתונה האָבן, ווייל ערשטנס פאַרמאָגט ער אַליין גאָרנישט, חוץ אַ שטעקעלע, און מיט דער כלהס געלט האָפט ער צו קאָנען מאַכן אַ ווינט־געשעפט, דאַן קומט אויך די פראַגע פון וווינונג, מעבל, און פאַר אַלץ מוז מען האָבן געלט.

ווי אַ מאָל, דאַרף היינט אויך נישט מיין שטעטל קיין דראָטלאָזן טעלעפאָן אָדער ראַדיאָ אויף איבערצוגעבן נייעס. מען דערוויסט זיך זאַכן אָפּט מאָל שנעלער ווי זיי פּאַסירן. און אַזוי שנעל ווי איך בין נאָר געקומען, האָט דאָס שטעטל שוין אָנגעגעבן פאַרשידענע דערקלערונגען וועגן צוועק פון מיין רייזע. און באַזוכן האָב איך אָנגעהויבן צו באַקומען וועגן גרוסן פון אַלע עקן פון אַמעריקע. האָט ווער אַ זון אין סאַן־פראַנציסקאָ, קען איך אים דאָך זיכער, איך בין דאָך אַ מענטש וואָס רייזט אַרום איבער דער גאַנצער וועלט, איז ווי קען איך נישט זיין זון אָדער טאָכטער? און צעשפּרייט זענען געוואָרן די מעזריטשער קינדער איבער אַלע עקן פון די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע, און גרוסדורשטיקע פאָטערס און מוטערס האָבן נישט אויפגעהערט צו קומען צו מיר נאָך גרוסן פון זייערע פאַר־וואָגלטע און איך האָב זיי מיט געדולד אויסגעהערט, פאַר וועמען אַ טרייסטוואָרט געפונען און פאַר וועמען עטוואָס אַנדערש — וויפל טראַגעדיעס האָב איך קענען געלערנט פון די אַלע וועלכע זענען צו מיר נאָך גרוסן געקומען!

און נאָך אַ סאָרט באַזוכער האָב איך געהאַט: דאָס זענען געווען מענטשן, וועלכע קלויבן זיך צו פאָרן קיין קאַנאַדע. ווער עס האָט שוין אַ „פּערמיט" און ווער עס׳ האָפט נאָך אַזעלכעס צו באַקומען, און אַלע האָבן זיי געוואָלט וויסן וועגן דעם לאַנד, ווי אַזוי עס לעבט זיך דאָרטן.

שטאַרק ווייגעטאָן האָט, ווען איך האָב געמוזט אַנטוישן, דערקלערנדיק זיי, אַז די קאַנאַדער רעגירונג קוקט אַנדערש אויף דער אימיגראַציע־פראַגע און אַז די אַלע נאָך אַרבעט־דורשטיקע מענטשן זענען נישט אַזוי חשוב ביי איר, אויב זיי זענען נאָר נישט קיין „נאָרדיקס".

און געקומען זענען די דאָזיקע מענטשן נישט נאָר פון מיין שטעטל, נאָר אויך פון דער אַרומיקער סביבה. מענטשן זענען אַ גאַנצע נאַכט מיט דער באַן געפאָרן, כדי צו קומען זען זיך מיט מיר. איינער פון הרוביעשאָוו, וועלכער האָט זיך דורך די צייטונגען דערוווּסט, אַז אַ קאַנאַדער רעדאַקטאָר איז פאַראַן אין פוילן, האָט מיט טרערן מיך געבעטן אים צו העלפן אָפּזוכן זיין איידעם, וועלכער וווינט אין האַמילטאָן און האָט שוין ביי צוויי יאָר נישט געשריבן אַהיים. אַליין אַ פאָטער מיט קינדער, מוז ער נאָך אויך האַלטן די טאָכטער מיט אַ קינד.

טראַגעדיע נאָך טראַגעדיע — איך האָב זיך מיט זיי געגוג אָנגעזען און אָנ־געהערט אין די דריי וואָכן צייט וואָס איך האָב זיך געפונען אין פוילן בכלל און מעזריטש — בפרט.

ש. פריילאַך (ליטמאַן געלטמאַן)/בוענאָס איירעס

אין דער אַלטער היים *

1. צו גאַסט ביי טאַטע־מאַמע

מעזריטש. דער צוג בלייבט שטיין. אַ קליינע סטאַציע, וואָס איז איינגעהילט אין פינצטערטיש. איך קריך אַראָפּ מיט מיין ביסל באַגאַזש, קוק זיך אַרום אויף אַלע זייטן און פרעג זיך אַליין:

— דאָס איז אונדזער וואָקזאַל ?

מיר דוכט זיך, אַז קיין מאָל איז אויף אונדזער וואָקזאַל נישט געווען אַזוי פינצטער און אַזוי אומעטיק ווי היינט...

אויף דער סטאַציע געפינען זיך זייער ווייניק מענטשן. דאָ און דאָרט דרייען זיך אַרום עטלעכע שאָטנס, וואָס קוקן אַריין יעדן אין די אויגן.

עפּעס אַ פּאַרשוין דערנענטערט זיך צו מיר, קוקט מיר אָן און פרעגט:

— אויף וועמען וואַרט דער פּאַן ?

— נישטאָ אויף דער סטאַציע קיין טרעגער ?

דער פּאַרשוין טוט זיך אַ לאָז מיט אימפּעט איבער דער פּלאַטפאָרמע און הייבט אָן שרייען:

— וולאַדעק !... וולאַדעק !..

אין אַ מינוט שפּעטער לויפן שוין אַרום אַ האַלבע טוץ מענטשן און אַלע שרייען:

— וולאַדעק !... פּשיאַקרעוו !... וולאַדעק...

וולאַדעק ווייזט זיך נישט. איך ווער אומגעדולדיק און הייב אַליין אָן שלעפּן מיינע פּעקלעך. באַלד רוקט זיך אונטער אַן אויסגעדאַרטער פּאָליאַק מיט לאַנגע וואָנסעס, וואָס טוט אַ כאַפּ מיינע טשעמאָדאַנעס און לאָזט זיך מיט זיי צום וואָקזאַל.

אויף יענער זייט וואָקזאַל לויפן מיר שוין אַנטקעגן דראָזשקאַזשעס, וואָס הייבן מיך אָן שלעפּן פון אַלע זייטן.

— פּאַניע מיסטער !...

— אַמעריקאַניעץ !...

— העלאָו באָי !...

אַ יונגער דראָזשקאַזש טוט אַ כאַפּ מיינע פּעקלעך ביים פּאָליאַק און וואַרפט זיי אויף דער קעלניע.

— זעצט זיך אַריין, מיסטער — זאָגט ער און כאַפּט די בייטש.

אין דראָזשקע זיצן שוין צוויי ייִדן, וואָס הייבן אָן פּראָטעסטירן.

— העי, זאַוול, וואָס איז דאָס ?

---

* פון דעם באַזוך אין מעזריטש אין יאָר 1937. — די רעד.

— טוט מיר אַ טובה און גייט אַראָפּ! — בעט זיך ביי זיי דער דראָזשקאַזש.
— וואָסי, מיר פאָרן אומזיסט?
— גייט אַראָפּ, זאָג איך אייך...
— זאָוול!...
— כ׳על אייך אויף נאמנות אַראָפּוואָרפן!...
ווען דער דראָזשקאַזש שפרינגט אַרויף אויף דער קעלניע, לויפט אָן דער טרעגער וולאָדעק, וואָס כאַפּט זיך אַרויף אויפן טרעפּל.
— זאָל מיך דער טייוול נעמען! — זאָגט ער — אַ גאַנץ יאָר היט מען די סטאַציע ווי אַ הונט און אַז ס׳קומט שוין אַ מאָל אָן אַמעריקאַניעץ, בין איך נישטאָ...
איך גיב אים אַ פּאָר גראָשן און ער גייט אַוועק אַ צופרידענער, אָבער דער דראָזשקאַזש איז בייז.
— אַ גוטע קרענק וואָלט איך אים געגעבן! אַ שונא ישראל, קאָן נישט אָנקוקן קיין ייד...
דאָס פערדל לאָזט זיך אַוועק געלאַסן אין דער פינצטערניש און דער דראָזש־קאַזש פּאָכעט מיט דער בייטש:
— וויאָ, אַ פּאָהיבל אויף דיר.
די דראָזשקע שלעפּט זיך אויפן היימישן באַנוועג. אָט איז דער הויפּישער סאָד, אָט איז די בריק, די פּאַשע, די מיל, דאָס קאָליע־געסל...
אין קאָפּ שווימען אויף כלערליי דערינערונגען: דאָ איז געווען די באָראָכאָוו־היים, דאָרט איז געווען די גרעסטע ביבליאָטעק, אין דעם הויז האָט געוווינט חיה, אין יענעם הויז האָט געוווינט לייבל...
די דראָזשקע דרייט זיך אויס צו דער לובלינער גאַס, די הויפּטגאַס פון שטעטל. אָט דאָ, אויף דער דאָזיקער גאַס, אויף דעם דאָזיקן שמאָלן טראָטואַר, איז אַ מאָל געווען דער גאַנצער שטעטלשער שפּאַציר, דאָ זענען דעבאַטירט געוואָרן אַלע וועלט־פּראָבלעמען, דאָ זענען געשלאָסן געוואָרן אַלע ליבעס, דאָס איז געווען די בערזע פון דער שטעטלשער יוגנט...
איך קוק אויף דער דאָזיקער גאַס און זע, אַז זי איז נאָך אַלץ די שטעטלשע בערזע. איצט שפּאַצירן דאָ אַנדערע יונגע לייט, אַנדערע מיידלעך, אָבער די געשפּרעכן, די דיסקוסיעס, די חלומות און פאַנטאַזיעס, זענען מסתמא אַלץ די זעלבע. אַזוי פיל יאָרן זענען שוין פאַרביי און מיר ווערן נאָך אַלץ געפּייניקט פון די זעלבע פּראָבלעמען...
— צו וועמען פאָרפאָרט איר?
איך זאָג אים דעם נאָמען און ער טוט זיך אַ כאַפּ ביים קאָפּ.
— האַ, דאָס ביסטו?
ער טוט מיט התמדה אַ שמיר דאָס פערדל.
— וויאָ!
די דראָזשקע קאַטשעט זיך אויפן ברוק און וואָרפט זיך אויף אַלע זייטן. פוןביידע טראָטואַרן שטעלן זיך די דורכגייער אָפּ און גלאָצן אויס די אויגן.

— ווער קאָן דאָס זיין ?...

אין דער פינצטערניש איז שווער צו דערקענען פנימער, אָבער עטלעכע דערקען איך דאָך.

— אָט איז סאַנע מאָריס, דער אַלטער סאַנע מאָריס !

— אָט איז די שטאָט־משוגענע חנהלע !

די דראָזשקע פאָרט דורך דעם מאַרק, וואָס איז פול מיט רעדלעך מענטשן, פאַרקערעוועט זיך אין תלמוד־תורה־געסל און בלייבט שטיין פאַר אונדזער שטוב.

אין דרויסן, אויף אַ הילצערנער באַנק, זיצט מיין מאַמע. זי שפּרינגט־אויף :

— זון מיינער !

אין דער פינצטער פיל איך אירע הייסע טרערן אויף מיין באַק.

— שוין אַ וואָך צייט, אַז איך קוק זיך די אויגן אויס אויף דיר. פאַר וואָס האָסטו נישט טעלעגראַפירט ?

אין שטוב איז פינצטער. מיין מאַמע רייבט אָן מיט ציטעריקע הענט אַ שוועבעלע, צינדט אָן אַ נאַפטלעמפּל און טראָגט עס צו צו מיין פנים.

— וויי צו מיר ! ביסט, חלילה, קראַנק ?

— וואָס פאַלט דיך איין ?

— זעסט אויס שלעכט, זייער שלעכט...

מיין מאַמע לאָזט זיך אַרויס זוכן דעם טאַטן, אָבער אַלע שכנים זענען שוין אין דרויסן פאַר דער שטוב און פאַרשטעלן איר דעם וועג.

— ניין, לאָזט די מצווה פאַר אונדז.

דער דראָזשקאַזש, וואָס שטייט אין דרויסן, שטעקט אַריין דעם קאָפּ דורכן אָפענעם פענצטער :

— נו, מיסטער, גיט מיר די פאַר דאָלאַר און לאָמיר גיין אַהיים עסן וועטשערע.

איך דערלאַנג אים אַ זלאָטע, אָבער ער וואַרפט זי מיר צוריק.

— אַ זלאָטע קריג איך דאָך ביי אַ פּראָסטן פּאַסאַזשיר !

— וויפל זשע ווילט איר ?

— צוויי דאָלאַר.

— איך קום נישט פון דאָלאַרן־לאַנד און איך האָב נישט קיין דאָלאַרס.

— גיט זשע מיר צען זלאָטעס.

די שכנים מישן זיך שוין אַריין.

— זעט נאָר, זעט, גיט אים גאָר צענער־זלאָטעס, און אַ זלאָטע איז דיר ווייניק ?

— כ׳על ווייניקער נישט נעמען. איך וואַרט אויף אַן אַמעריקאַנער אַ גאַנץ יאָר.

— טריפענער האַלדז ! — שרייט אַ ייִדענע — זע נאָר דעם יחסן !

— וואָס מישט איר זיך אַריין ? — ווערט שוין דער דראָזשקאַזש אין כעס און הייבט אָן געבן די ווייבער אין טאַטן אַריין.

געזען, אַז עס האַלט שוין ביי אַ קריגעריי, בין איך שנעל דורכגעקומען מיטן פאַרשוין אויף פיר זלאָטעס און אים משלח געווען. ער איז אַוועק מיט אַ זיפץ :

— איי גאָט! גיי וואַרט אויף אַמעריקאַנער...

מיין טאַטע איז געקומען צו לויפן אַ פאַרסאַפּעטער אָן אָטעם און מיך אַרומגעכאַפּט. ער האָט פאַר גרויס פרייד און אויפרעגונג נישט געקאָנט אַרויס־רעדן אַ וואָרט און עס האָט געדויערט לאַנג ביז ער איז געקומען צו זיך.

— עס איז היינט דעם רבינס יאָרצייט — זאָגט ער — בין איך געגאַנגען אין שטיבל אַריין — אָבער אַזוי, דאַוון איך אין דער היים, עס איז מיר שוין שווער צו גיין...

ער קוקט אויף מיר און פון זיינע אויגן רינען טרערן. טרערן פון פרייד.

— מען טאָר נישט פאַרלירן דעם בטחון, האָב איך זיך דען געגלויבט, אַז איך וועל דיך נאָך אַ מאָל זען?

איך קוק אויף מיין טאַטן, אויף מיין מאַמען און זע, אַז זיי זענען פאַר דער צייט שטאַרק געעלטערט געוואָרן. איך האָב דעם טאַטן איבערגעלאָזט מיט אַן עטוואָס גרויער באָרד און איצט איז שוין זיין באָרד ווייס ווי שניי און ער שלעפּט קוים מיט די פיס.

— מיר זענען אַלט געוואָרן, האַ? — פרעגט מיך דער טאַטע, ווי ער וואָלט טרעפן מיינע געדאַנקען.

— יאָ, איך מיין...

— גלויב מיר, זון מיינער, אַז דאָס איז מער פון צרות, ווי פון יאָרן. אַ קליי־ניקייט? מען האָדעוועט אויס פיר זין און דריי טעכטער, און אויף דער עלטער, ווען מען דאַרף עמעצן לעבן זיך, בלייבט מען עלנט ווי אַ שטיין, אָן אַ קינד און אָן אַ רינד...

איך קוק זיך אום, באַטראַכט דאָס ביסל אָרעמקייט.

— די סאָפּקע שטייט נאָך — זאָג איך.

— יאָ.

— דער אַלמער, ווו איז דער אַלמער?

מיין טאַטע טוט אַ מאַך מיט דער האַנט:

— האָסט נישט געהערט פון גראַבסקין? איך בין געווען שולדיק פאַר שטייערן...

— וואָס, דו צאָלסט אויך שטייערן?

— אַ שיינע פראַגע.

איך האָב געשוויגן, געטראַכט, אַז עס איז אפשר דאָס איינציקע לאַנד אין דער וועלט, וואָס צווייי אַלטע מענטשן, וואָס טוען גאָרנישט און זענען אָנגעוויזן אויף די קינדער אין אויסלאַנד, זאָלן נאָך דאַרפן צאָלן שטייערן.

דאָס נאָפּטלעמפּל וואַרפט אַ טונקעלע שיין אויף דער שטוב און פון אַלע ווינקעלעך קוקן אַרויס פינצטערע שאָטנס, וואָס וואַרפן אָן אויף מיר אַ קעלט און אַן אומעט.

— ווען דו ביסט אַוועקגעפאָרן, האָט דאָ געברענט עלעקטרע. אָבער היינט,

פאַר וועמען און פאַר וואָס? עס איז אונדז אַזוי אויך ליכטיק... אַחוץ דעם, קאָסט טאַקע די עלעקטרע פיר זלאָטעס אַ חודש, איז ווער קען זיך עס פאַרגינען?

אין שטוב נעמען אָן זיך קלייבן מענטשן, וואָס שטעקן מיר פון אַלע זייטן שלום־עליכם און עס הייבן אָן וויזן זיך הינטערן פענצטער קעפּ פון נייגעריקע ווייבער און קינדער, וואָס שטעלן זיך אויף די שפּיץ־פינגער און באַקוקן מיך פון אַלע זייטן: — פון אַרגענטינע! פון פּאַלעסטינע!...

מיין מאַמע נעמט אויף אַלעמען מיט אַ שמייכל און בעט זיך:

— לאָזט אים אָפּכאַפּן דעם אָטעם, ער שלאָפט שוין נישט די דריטע נאַכט.

און איך בין איר באמת דאַנקבאַר געווען, אין קאָפּ האָט זיך מיר געמישט און איך האָב נישט געוווּסט אויף וואָסער וועלט איך בין. שוין דריי נעכט, אַז איך האָב קיין אויג נישט צוגעטאָן.

2. אַ שטעטל וואָס לעבט פון חזיר־האָר

מיין היימשטאָט מעזריטש פאַרנעמט אַן אָנגעזען אָרט אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג. דאָרט זענען פאָרגעקומען די ערשטע שטרייקן, די ערשטע רעוואָלוציאָנערע קאַמפן, און דאָרט איז פריִער ווי אומעטום אויס־געקעמפט געוואָרן דער אַכט־שעהיקער אַרבעטס־טאָג.

מעזריטש איז באַרימט אין דער וועלט מיט איר חזיר־האָר־בראַנזשע, אַ בראַנזשע, וואָס ליגט נאָך עד היום אין ייִדישע הענט. נאָך מיט הונדערט פופציק יאָר צוריק זענען מעזריטשער ייִדן געפאָרן אין טיף רוסלאַנד, אויסער דער טשערטאַ, ווו זיי האָבן איינגעקויפט די רויע האָר פון חזירים, זיי געבראַכט אין שטעטל, ווו מען האָט די האָר געשאָבן, געוואַשן, געשוועבלט, געריייניקט און געקאַמט — און דערנאָך זיי אָפּגעפירט אין פעסער קיין לייפּציג אויף דער מעסע.

איך געדענק נאָך, ווי ייִדן, וואָס האָבן געטראָגן חסידישע היטעלעך און לאַנגע קאַפּאָטעס, פלעגן זיך אין אַ שיינעם טאָג וויזן אין גאַס אין קורצע רעק מיט ווייס־געקראָכמאַליעטע העמדער און האַרטע קאַפּעלושלעך.

— וואָסי?

— זיי פאָרן קיין לייפּציג.

די ייִדן האָבן אויסגעזען ווי די פּורים־שפּילערס און די גאַנצע שטאָט איז זיי געלאָפן אָנקוקן אויף חידושים.

— דייטש גנב!

— קוקטס נאָר אָן אַ הולך!...

די ייִדן פלעגן צוריקקומען פון דייטשלאַנד פול מיט חידושים און זיי זענען גאָרנישט מיד געוואָרן צו דערציילן די וווּנדער פון פּרייסן, פון לייפּציג, פון די דאָרטיקע ייִדן, און מען האָט באַמערקט, אַז נאָך יעדער רייזע ווערן די בערדלעך ביי די דאָזיקע ייִדן קלענער און די קאַפּאָטעס קירצער, און ביסלעכווייז פאַרשווינדן ביי זיי די פּיאות מיט די חסידישע היטעלעך און עס באַווייזט זיך אויף די קעפּ

עפעס אַזאַ מין קאַשקעט, וואָס איז הויך און אַכטקאַנטיק און זעט אויס ווי אַ קוגלטאָפּ.

די מעזריטשער האָבן דעם דאָזיקן קאַשקעט אויפגענומען מיט אַ סך הומאָר און אים באַלד געגעבן אַ נאָמען.

— דאָס איז דאָך נישט קיין היטל — האָבן זיי געזאָגט — נאָר אַ נאַכט־כלי...

— עס איז אַ דייזשע...

— אַ טשאָלנט־טאָפּ...

די דאָזיקע ייִדן האָבן אין דער מתנגדישער שטאָט אַריינגעבראַכט אַ ביסל דייטשישע קולטור און מעזריטש האָט טאַקע געקריגן אין דער געגנט אַ נאָמען פון אַן אַפּיקורסישער שטאָט.

מעזריטש איז אָבער באַשערט געווען צו שפּילן גאָר אַן אַנדער ראָלע. די הונדערטער און הונדערטער בערשטער־אַרבעטער, וועלכע פלעגן שטיין ביי די קאַמען פון באַגינען ביז שפּעט ביי נאַכט און אָנזאַפּן די לונגען מיט שטויב און שוועבל, האָבן די ערשטע געעפנט די אויגן און דערזען, אַז זיי ווערן פון טאָג צו טאָג אַלץ דאַרער און איינגעשרומפּענער און די בעלי־בתים ווערן פון טאָג צו טאָג אַלץ פעטער און געזינטער.

די אַרבעטער האָבן זיך אָנגעהויבן בונטעווען און פאַרלאַנגט אַ קירצערן אַרבעטס טאָג.

— עס איז גענוג — האָבן זיי געזאָגט — אַז מען וועט אַרבעטן פון זונאויפגאַנג ביז זונאונטערגאַנג.

דער ערשטער שטרייק פון די בערשטער איז געווען אַ סענסאַציע נישט נאָר אין מעזריטש, נאָר אין דער גאַנצער געגנט. ייִדן לומדים האָבן געהויבן מיט די פּלייצעס און נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר.

— וואָס הייסט, אַרבעטער זאָלן זאָגן דעות בעלי־בתים ווי לאַנג צו אַרבעטן?!

די סוחרים האָבן טאַקע זיך שטאַרק געהיצט און געהאַלטן, אַז עס איז אַן אומדערהערטע חוצפּה, אָבער נאָכגעבן האָבן זיי געמוזט. עס האָט זיך אָנגערוקט די לייפּציקער מעסע און מען האָט געדאַרפט האָבן פאַרטיקע האָר, און אַזוי האָבן די מעזריטשער בערשטער אַלע מאָל אָפּגעריסן ביי די בעלי־בתים אַ האַלבע שעה, אַ שעה, ביז זיי האָבן אין אַ שיינעם פרימאָרגן, פאַרשטייט זיך אַלץ פאַר דער לייפּציקער מעסע, געמאָלדן, אַז זיי ווילן מער נישט אַרבעטן ווי אַכט שעה. די מאָטיוון פון אַ סך שטרייקער זענען געווען זייער קוריאָזע, זיי האָבן געטענהט, אַז זיי האָבן נישט ווען צו דאַווענען קיין מנחה.

— ווען מיר גייען אַרויס פון דער אַרבעט און קומען אין בית־מדרש, האַלט מען שוין ביי מעריב...

דער דאָזיקער שטרייק האָט שוין שטאַרק אויפגערייצט די בעלי־בתים, אָבער זיי האָבן אויך דאָס מאָל געמוזט נאָכגעבן.

— לייפּציג וואַרט אויף סחורה...

בערשטעריי איז אַ קאָמפּליצירטע מלאכה און איז, ווייזט אויס, אַ פּאַך, וואָס

נאָר מעזריטשער האָבן פעיִקייטן עס איבערצונעמען. אין די צייטן, ווען בערש־טריי איז געגאַנגען, זענען הונדערטער יונגעלייט פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך געקומען קיין מעזריטש זיך לערנען די מלאכה און אַלע זענען זיי דורכגעפאַלן. נאָך אַ וואָך צי צוויי האָבן זיי פאַרלאָזט די קאָם מיט געשוואָלענע הענט און זיך אויף אייביק אָפּגעזאָגט צו ווערן אַ בערשטער. אָט די דאָזיקע אייגנשאַפט האָט טאַקע די מעזריטשער בערשטער אַ סך אַרויסגעהאָלפן אין זייערע קאַמפן. זיי זענען געווען זיכער, אַז די בעלי־בתים וועלן קיין שטרייקברעכער נישט ברענגען.

— דאָס איז נישט קיין שוסטעריי און נישט קיין שניידעריי — האָבן זיי געזאָגט.

און מען דערציילט, אַז ווען די בערשטער זענען דאָס ערשטע מאָל אַרויס פינף אַזייגער פון פאַבריק, איז די גאַנצע שטאָט געלאָפן ווי אויף חידושים.

— עס איז נאָך האַלבער טאָג, און די בערשטער גייען שוין פון דער אַרבעט.

איך געדענק, אַז מיין רבי, וואָס האָט געהאַט אַ זון אַ בערשטער, האָט איבער־געלאָזט דאָס חדר און איז אַרויס אין גאַס אַריין, און ווען ער האָט דערזען זיין זון גיין פון דער אַרבעט, האָט ער דריי מאָל אויסגעשפּיגן.

— טפו! ער גייט שוין פון דער אַרבעט!

מיין רבי האָט געהאַט צום זון גאָר אַן אַנדער טענה:

— זאָג מיר — האָט ער צו אים געטענהט — וואָס וועסטו טאָן ביז מנחה? וועסט דאָך פשוט משוגע ווערן פון ליידיקגיין.

אָבער די בערשטער האָבן שוין יאָ געהאַט וואָס צו טאָן ביז מנחה, און אפילו ביז נאָך מעריב. אין שטאָט האָבן זיך שוין אַרומגעדרייט יונגע לייט מיט מאָדנע קאַפּעלושלעך און מען האָט זיך געהאַלטן אין איין סודען.

— קאָנספּיראַציע... עקספּלואַטאַציע... אָרגאַניזאַציע...

דאָס זענען געווען די ערשטע יאָרן פון „בונד”, און די מעזריטשער בערשטער איז באַשערט געווען צו שפּילן אין דער דאָזיקער באַוועגונג גאָר אַ וויכטיקע ראָלע. דאָרט אין די וואַרשטאַטן, לעבן די אייזערנע קאַמען, אין שטויב און אין גערוך פון שוועבל, איז דער זאָמען פון די ערשטע אַגיטאַטאָרן געפאַלן אויף אַ גוטן באָדן, זיך גאָר לייכט אָנגענומען און געגעבן פּרוכט. מעזריטש ווערט נאָך היינט פאַררעכנט פאַרן וויגעלע פון „בונד”. דאָרט, אין די שטויביקע וואַרשטאַטן, איז געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט פאַר איינע פון די ערשטע בונדישע פעס־טונגען.

ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, און עס האָבן אַ פּלאַץ געטאָן די אייזערנע רייפן פון דער דייטשער אָקופּאַציע, און דער פועלי־ציוניזם האָט אַ פליי געטאָן ווי אַ שטראָם איבער אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, האָבן זיך איינגעבראָכן אַ סך פעסטונגען, און צווישן זיי אויך די בונדישע, און צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע האָבן זיך אין די רייען פון די מעזריטשער בערשטער באַוויזן יונגע לייט, וואָס האָבן גערעדט פון ציון, פון פּאַלעסטינע, פון עמיגראַציע, סטיכישע פּראָצעסן אד״גל.

די בונדיסטן זענען געווען שטאַרק איבערגעראַשט. זיי האָבן געקוקט אויף די דאָזיקע יונגע לייט ווי אויף עקזאָטישע טיפּן און געהויבן מיט די פּלייצעס:

— עס איז זיי פּשוט נישט צו פאַרשטיין...

איך געדענק, אַז ווען אין שטעטל האָבן זיך גענומען יאַווען די ערשטע פּועלי־ציוניסטישע רעדנערס, זענען די בונדישע פירערס געקומען און גענומען אַ וואָרט צו דער דיסקוסיע. יעדעס מאָל האָבן זיי געוויזן אויף דער דלאָניע און געזאָגט:

— איר זעט, ווען אָט דאָ וועט וואַקסן האָר, וועלן מעזריטשער בערשטער ווערן פּועלי־ציוניסטן.

אייניקע בונדיסטן האָט גלאַט פאַרדראָסן די געשיכטע.

— מילא — האָבן זיי געזאָגט — אַז איר רעדט פון ציוניזם, פון פּאַלעסטינע, האָבן מיר צו אייך גאָרנישט. אָבער אַז איר הייבט אָן רעדן וועגן סאָציאַליזם, ווערן מיר אויפגעבראַכט, וואָסער מחותן זענט איר מיטן סאָציאַליזם? סאָציאַליזם — דאָס איז אונדזער זאַך...

דער פּועלי־ציוניזם האָט טאַקע לכתחילה קיין גרויסע זאַכן נישט אויפגעטאָן און ער האָט פאַרכאַפּט בלויז די באַלעבאַטישע אינטעליגענץ. דערפאַר זענען אונטערגעקומען אַנדערע צוויי כוחות פון רעכטס און פון לינקס, וואָס האָבן אַ טרייסל געטון די פעסטונג פון אינעווייניק און זי שיר נישט אין גאַנצן צעלייגט.

די נייע כוחות זענען געווען די פאָלקיסטן און מאַרקסיסטן. די ערשטע האָבן פאַרכאַפּט די קליינע מייסטערלעך, די האַנטווערקערס, וואָס האָבן זיך שוין געפילט אומבאַקוועם אין „בונד" און די צווייטע איז געווען די מער טעמפּעראַמענטפולע יוגנט, וואָס האָט נישט געקאָנט איינזיצן אַזוי סטאַטעטשנע אין בונדישן פאָטעל.

איצט, אַז איך בין געקומען אין מיין שטעטל, האָב איך שוין די אַלטע בונדישע פעסטונג געטראָפן שטאַרק איינגעבראָכן, אין דעם בערשטער־פאַראיין זענען שוין היינט פאַראַן נישט בלויז מאַרקסיסטן, פאָלקיסטן און פּועלי־ציוניסטן, נאָר אַפילו פּשוטע ציוניסטן, און די בונדיסטן ווערן שוין נישט אַזוי שטאַרק אויפגערעגט, ווען זיי הערן אַנדערע רעדן און מען קאָן שוין היינט אַפילו מיט זיי אַ סך רויִקער דיסקוטירן וועגן ציוניזם, וועגן פּאַלעסטינע.

מעזריטש איז נאָך אַלץ דער צענטער פון בערשטעריי, וויפל די פּאָליאַקן זאָלן זיך נישט אָנשטרענגען אַרויסצונעמען פון יידישע הענט אָט דעם מסחר, געלינגט דאָס זיי נישט, און נאָך יעדן דורכפאַל קריצן זיי מיט די ציין.

— פּשיאַקרעוו! וואָס פאַר אַ סוד ליגט אין אָט דעם דאָזיקן האַנדל?...

דאָס בערשטעריי האָט פאַר די לעצטע יאָרן דורכגעמאַכט אַ סך קריזיסן, זי האָט פאַרלוירן דעם מאַרק פון די רוישטאָפן, פאַרלוירן דעם אָפּזאַצמאַרק אין דייטשלאַנד און דער יידישער סוחר האָט זיך לאַנג געראַנגלט און געפונען נייע מערק פון רוישטאָף, נייע מערק אָפּצוגעבן די פאַרטיקע סחורות. בערשטעריי

איז נאָך אַלץ אין דער געגנט דאָס בעסטע פאַך און די שטעטלעך אַרום זענען מקנא מעזריטש.

דער בערשטער פאַרדינט טאַקע בעסער ווי אַלע אַנדערע אַרבעטער, אָבער דערפאַר איז ער שוין צו פערציק יאָר אַ פאָלנער הוסטער און צו פופציק יאָר איז ער שוין אַן אַלטער מאַן מיט אַ געקנייטשט פנים. די בערשטערישע גליקן — זאָגט מען — זענען אויפן בית־עולם.

און מען רעכנט דיר אויס אַ צעטל פון אַרבעטער, וואָס האָבן זיך אָפּגעטראָגן פרי, אין סאַמען בלי פון די יאָרן, און איבערגעלאָזט אַלמנות און יתומים.

ווען איך בין געקומען קיין מעזריטש, זענען די בערשטער געווען אין שטרייק און די גאַנצע שטאָט איז געווען פאַרקלאָגט און פאַרצאָרנט. יעדער איינער האָט געזיפצט.

— שלעכט, די בערשטערס אַרבעטן נישט.

אין מעזריטש, אַז עס אַרבעטן נישט די בערשטערס, בלייבט שטיין דאָס גאַנצע לעבן אין שטעטל: עס לייזט נישט דער קרעמער, עס פאַרדינט נישט דער שניי־דער, דער שוסטער, דער בלעכער און די גאַנצע שטאָט שטייט ווי מיט פאַרלייגטע הענט.

אַז איך בין אַריינגעקומען אין אַ פריזורע, איז מיר דער פריזירער געלאָפן אַנטקעגן מיט אַ שמחה.

— נאָך גוט וואָס ס׳קומט אַ מאָל אַ מענטש פון אַמעריקע — האָט ער געזאָגט.

און דער פריזירער האָט זיך פאַר מיר געשווירן, אַז עס איז שוין זעקס וואָכן ווי ער האָט נישט געזייפט קיין מאָרדע.

— וואָסי ?

— די בערשטערס שטרייקן, ראַזירן זיי זיך אַליין.

וואָס דאַרפט איר מער, אַפילו דער פאָסטטרעגער האָט זיך אויך געקלאָגט. אַז ער גייט אַרום מיט ליידיקע קעשענעס.

— אַז די בערשטער אַרבעטן — האָט ער געזאָגט — כאַפּט ער אויך אַ פּאָר גראָשן. אַזוי איז ער אויף צרות.

3. וואָס מאַכן עפּעס מיינע קינדער ?

איך בין שוין דעם דריטן טאָג אין דער היים און איך חלש ממש אַרויס־צוכאַפּן זיך אַ ביסל פון שטוב, אַ קוק טאָן אויפן שטעטל, זען די אַלט־באַקאַנטע גאַסן און געסלעך, דעם מאַרק, דעם שאָסיי, די וועגן און שטעגן הינטערן שטאָט, אָבער איך קאָן פאַר קיין פאַל נישט אַרויסרייסן זיך פון שטוב, ווייל זינט איך בין געקומען, בין איך אַ געפאַנגענער ביי די צענדליקער און צענד־ליקער געסט און באַזוכער, וואָס האַלטן אין איין קומען פון סאַמע אין דער פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט.

די באַזוכער רעדן אַלע אויף אַ מאָל און איך פיל זיך ווי אויף אַ יאַריד,
יעדער איינער באַטראַכט מיך קודם פון אַלע זייטן און גיט אַרויס זיין פסק־דין:
— דער זעלבער ליטמאַן...
— אַן אַנדער ליטמאַן...
— ער זעט אויס גוט...
— ער זעט אויס שלעכט...
— ער איז געוואָרן העכער...
— געוואָרן נידעריקער...
טאַטע־מאַמע זיצן אין אַ זייט, זיפצן און שאָקלען טרויעריק מיט די קעפּ
— וואָסי?
— פריִער איז אונדז שוין געווען בעסער, מיר האָבן געהאָפט און געוואַרט אויף דיין קומען, געציילט די וואָכן, די טעג, די מינוטן...
— מיט וואָס זשע איז אייך איצט ערגער?
— איצט גייט אונדז שוין די שמחה נישט איין, ווייל מיר ווייסן, אַז אָט־אָט פאָרסטו צוריק אַוועק...
די מערסטע באַזוכער קומען נאָך גרוסן. אַחוץ גרוסן פון אַרגענטינע, אורוגווייַ, בראַזיל, האָב איך אויך בערג מיט גרוסן פון פּאַלעסטינע, און יעדע מאַמע, יעדער טאַטע נעמט מיך ווי אַ סליעדאָוואַטעל אויף אַ פאַרהער.
— ווי זשע אַזוי זעט אויס מיין טאָכטער?
— גוט — זאָג איך — זייער גוט.
— וואָס הייסט גוט? — שטייט דער ייִד צו מיר צו.
— גוט איז נישט שלעכט.
דער ייִד איז נישט צופרידן מיטן ענטפער, ער וואָלט וועלן, אַז איך זאָל נעמען פאַרב און פּענדזל און אים אויסמאָלן גענוי זיין טאָכטער, כדי ער זאָל זען צי זי זעט אויס בעסער ווי אין דער היים, צי ערגער.
מיט די טאַטעס איז נאָך צו דערליידן, פון זיי דריי איך זיך נאָך ווי עס איז אַרויס. ערגער איז מיט די מאַמעס. ביי זיי דויערט אַ פאַרהער מינדעסטנס אַ שעה. זיי פרעגן זיך אויס אויף יעדעס פּיצעלע, זיי ווילן, אַז איך זאָל זיי דערציילן גענוי, ווי אַזוי עס זעט אויס דער זון, די שנור, די אייניקלעך, ווי אַזוי זיי וווינען, וואָס זיי עסן, ווו זיי פאַרברענגען און אַפילו וואָס פאַר אַ קליידער זיי גייען אָנגעטאָן.
מיט גרוסן דאַרף איך זיין זייער פאָרזיכטיק. די רייכערע זין און טעכטער האָבן מיר אָנגעזאָגט:
— למען השם, מאַך מיר נאָר נישט פאַר קיין צו גרויסן נגיד...
די אָרעמע קינדער, ווידער, האָבן מיך זייער שטאַרק געבעטן:
— למען השם, מאַך מיר נאָר נישט פאַר קיין צו גרויסן קבצן... די טאַטעס מיט די מאַמעס זוכן טאַקע קודם צו דערגיין ביי מיר דעם דאָזיקן סוד און פרעגן: איז טאַקע מיין איידעם אַזוי אָרעם? די טאַטעס פון די רייכערע קינדער

זענען אויך נישט שטאַרק צופרידן: נו, וואָס האָב איך דערפון, אַז מיין זון איז דאָרט רייך?

— פאַר וואָס האָט איר נישט דערפון? ער שיקט אייך דען נישט קיין געלט?

— ווייסעך וואָס! טאָמער שיקט ער דאָרט אַ פאָר זלאָטעס אויף יום־טוב... אָט איז יאַנקלס זון נישט רייך, נו, שיקט ער דען נישט מער?...

און יעדער טאַטע, יעדע מאַמע, לייגט אויס פאַר מיר אַ גאַנץ פעקל צרות און בעט מיך, אַז איך זאָל זען, אַז דער זון צי די טאָכטער זאָל זיי אַרויסהעלפן.

— דוכט זיך געווען אַזאַ טייער קינד און צום סוף — פאַרגעסן אין טאַטע־מאַמע. אַז מען פאָרט אַוועק אין יענע לענדער איז ווי אַ שטיין אין וואַסער אַריין — זאָגט אַ יידענע.

אַ סך יידן, וואָס האָבן אין אַרגענטינע קינדער, וואָס אַרבעטן אַליין שווער און ביטער אויפן שטיקל ברויט, קומען צו מיר מיט טענות:

— פאַר וואָס פאַרגעסן זיי די אָרעמע טאַטע־מאַמע? זיי זאָלן אַ מאָל אַריינוואַרפן אַ פאָר זלאָטעס...

אַז איך נעם די יידן אויספרעגן, ווייזט זיך אַרויס, אַז דווקא די אָרעמע פראָלעטאַריער שיקן אַ סך אָפטער געלט ווי די גבירים, אָבער די עלטערן זענען נישט צופרידן. עס איז ווייניק. נעם איך זיך שוין אָן מיט מוט, רוף אַוועק די דאָזיקע עלטערן אין אַ זייט און דערצייל זיי דעם גאַנצן אמת וועגן לעבן פון זייערע קינדער, שילדער זיי, ווי עס זעט אויס אַ פראָלעטאַריש הויז אין בוענאָס־איירעס און ווי שווער און ווי ביטער מען אַרבעט אויפן סענט. מיינט איר, אַז זיי גלויבן מיר? אַ נעכטיקער טאָג.

— גייט שוין, גייט — זאָגן זיי — איר ווילט זיי פאַרטיידיקן.

— דאָס איז דער ריינער אמת — זאָג איך.

— וואָס וועט איר מיר דאָ דערציילן מעשׂות? אַלץ איז דאָך מיין זון אַזאַ קנאַקער ווי לייבל מרדכיס תכשיט. יענער האָט זיך געקענט אַרויפאַרבעטן, און ער נישט?

אַ ייד אַ מלמד, וואָס האָט אין בוענאָס־איירעס אַ זון אַ בייטלמאַכער, איז געקומען צו מיר גלייך אַ בייזער, אַן אויפגערעגטער.

— איר קענט מיין תכשיט?

— יאָ, איך קען אים.

— זאָגט מיר דעם אמת, וואָס טוט ער דאָרט?

איך דערצייל דעם ייד דעם גאַנצן אמת וועגן זיין זון, וואָס לעבט אַן אָרעם געמאַטערט לעבן, זאָג אים, אַז ער איז זייער אַ פיינער און אָרנטלעכער מענטש, אָבער דער ייד לאָזט מיך נישט רעדן.

— מיט וואָס איז ער דאָ דער פיינער מענטש? דאַווענען דאַוונט ער דאָך נישט, שבת — אַרבעט ער, צי ער עסט כשרס בין איך אויך שטאַרק מסופק. היינט, ווי קען מען שוין זיין אַ פיינער מענטש?

דער ייד צעהיצט זיך און הויבט אָן שיטן מיט פסוקים און זאָגט: — וואָלט

ער כאָטש געהאַלטן פון דער מצוה פון כבוד אב און זיך דערמאָנט אַ מאָל אין טאַטן, געשיקט אים אַ מאָל אַ פּאָר זלאָטעס, וואָלט די מצוה כאָטש מכפּר געווען אויף אַלע עבירות, אָבער, אַז ער האַלט פון כבוד אב אויך נישט, איז ער דאָך אַ פּושע עוכר ישראל...

דער ייִד הויבט אָן קלאַפּן מיטן שטעקן אין טיש און שרייען. אין דער מינוט דוכט זיך אים, אַפּנים, אַז ער רעדט מיטן זון אַליין און ער ליאַרעמט:

— אין דער הייליקער תורה שטייט געשריבן...

— רב חיים — שלאָגט אים איבער מיין טאַטע — וואָס שרייט איר אַזוי? וואָס איז ער אייך דאָ שולדיק?

דער ייִד גייט אַרויס און איך הער ווי ער רעדט אויף דער גאַס צו זיך אַליין: — ביסט אַ מאָל געווען אַ גוט קינד, נאָר...

צו די גרוסן נעמט גאָר קיין סוף און קיין עק נישט. אויף יעדן איינעם האָב איך צען סליעדסוועס: פריִער קומט די מאַמע, דערנאָך קומט דער טאַטע און דערנאָך הייבן אָן קומען שוועסטער, ברידער, פעטערס, מומעס אאַז"וו, און מען פאַרשט און מען סליעדעוועט.

— אַזוי! האָט טאַקע מיין לאָזער אַן אייגענעם סאַמאָכאָד? — די פרוי רופט מיך אַוועק אין אַ זייט און הייבט אָן צו וויינען פאַר מיר — זאָג אים דאָרט, מיין זון, אַז ער זאָל פאַרקויפן דעם סאַמאָכאָד, איך וועל שוין נישט שלאָפן קיין נעכט און וועל אַלץ ציטערן און פלאַטערן... אַ קלייניקייט, וויפל אומ־גליקן עס קומען פאַר מיט אָ די סאַמאָכאָדן!...

אַ באַזונדער קאַפּיטל זענען די מחותנימשאַפטן. אויב אין אַ שטעטל וווינען דעם מאַנס עלטערן און דעם ווייבס עלטערן, זענען זיי מערסטנס צע־קריגט און זיי קומען באַזונדער נאָך די גרוסן; דעם מאַנס עלטערן רופן מיך אָפּ אין צווייטן צימער און ווילן ביי מיר דערגיין, צי דער זון שיקט עפּעס דעם ווייבס עלטערן. — זאָלן אונדזערע שונאים אַזוי דאַרפן לעבן אויף דער וועלט, ווי זיי דאַרפן זייער געלט, נאָר גאָרנישט, וואָס אַרט זיי, אַז אונדזער קינד האָרעוועט אויף זיי...

אין אַ האַלבער שעה אַרום זענען דאָ דעם ווייבס עלטערן און זיי רופן מיך אויך אָפּ אין צווייטן צימער און נעמען מיך אויף אַ פאַרהער. — אונדזער איידעמל שיקט מסתמא איבער אַ מאַיאָנטעק דעם טאַטן זיינעם. איך שווער זיך מיט אַלע שבועות, אַז איך ווייס נישט און אַז איך זע זייער איידעם איין מאָל אין דריי יאָר, אָבער זיי גלויבן מיר נישט. — מסתמא ווייסט איר שוין יאָ... און דער פרויס מוטער טוט אַ פאַרשנורעווע דאָס מיילעכל און זאָגט:

— עס איז דאָך נישט אונדזער דאגה. נאָר גלויבט מיר, אַז עס איז אַרויס־געוואָרפן געלט. הלואי האָבן מיר אַ האַלב, וואָס זיי האָבן אין קניפּלעך, וואָלטן מיר געווען שטאַרק רייך...

אַ ייִד, וואָס וווינט אין אַ שטעטל דרייסיק קילאָמעטער פון מעזריטש, איז

געקומען צו מיר צו פאַרן עקסטרע מיט אַ ביטע, אַז איך זאָל אים אָפּזוכן אַ ברודער אין בוענאָס־איירעס און דערביי מיר פאַרזיכערט, אַז אויב איך וועל אים טאָן די טובה, וועל איך אים ממש דערהאַלטן ביים לעבן.

— וואָסי? — איך האָב — זאָגט ער — אַ טאָכטער חתונה צו מאַכן. זי גייט שוין אַרום זעקס יאָר מיט אַ יינגל און אויב איך מאַך נישט קיין חתונה, וועט פון שידוך גאָרנישט ווערן.

איך האָב דעם ייִד געבעטן אַן אַדרעס, האָט ער געהויבן מיט די פּלייצעס:

— ווען איך האָב אַן אַדרעס... — וואָס טוט אייער ברודער אין בוענאָס איירעס?

— איך ווייס נישט. און דער ייִד האָט מיר פּאַרטרויט אַז אייגנטלעך, ווייסט ער אַפילו נישט גענוי צי זיין ברודער איז אין בוענאָס־איירעס און צי ער איז בכלל אין אַרגענטינע, ער איז אַוועקגעפאָרן פון דער היים מיט פערצן יאָר צוריק אַ ברוגזער און פון דאַן הערט מען נישט פון אים. אָבער זאָגן זאָגט מען, אַז ער איז געפאָרן קיין אַרגענטינע. — אַוודאי — זאָגט ער — ווען מיין עלטערער ברודער זאָל נישט זיין אַזאַ חזיר, וואָלט ער מיר געגעבן בערלס אַדרעס. — וואָסער עלטערער ברודער, שרייבט ער זיך מיט אים דורך? — פרעג איך. — איך האָב דאָ — זאָגט ער — נאָך אַ ברודער, שרייבט ער זיך מיט אים דורך און קריגט אַפילו פון אים שטיקער גאָלד, נאָר ווען ער לאָפּניעט, וועט ער מיר נישט געבן בערלס אַדרעס...

אין צוויי טעג אַרום איז געקומען דער עלטערער ברודער און מיר געבעטן אָפּזוכן אין אַרגענטינע דעם זעלבן בערל. — איך האָב דאָ אַ יינגערן ברודער — האָט ער געזאָגט — האָט ער יאָ זיין אַדרעס, אָבער ווען ער קראַפּירט, וויל ער אים מיר נישט געבן און ווען איך זאָג אים, שרייט ער, אַז ער האָט נישט און ווייסט נישט, ווו ער געפינט זיך.

די מעשה מיט אַדרעסן פון קרובים אין אַרגענטינע, פאַראייניקטע שטאַטן, פּאַלעסטינע, איז אין פּוילן אַן אָפּטע דערשיינונג. מענטשן פון דער זעלבער פאַמיליע ווילן איינער דעם אַנדערן נישט געבן דעם אַדרעס פון עפּעס אַ ווייטן קרוב, וואָס שיקט אַריין אַ מאָל אין אַ יובל אַ פּאָר דאָלער. — אַן אַדרעס איז ביי אונדז אַן אוצר — האָט אַ ייִד מיר געזאָגט — אַן אַמעריקאַנער אַדרעס היט מען ווי אַ מזוזה...

און עס זענען טאַקע פאַראַן אַזעלכע, וואָס לעבן פון אַדרעסן: אַדרעסן פון ווייטע קרובים, אַדרעסן פון חברים, פון באַקאַנטע און אַפילו פון שכנים.

איך האָב געטראָפן אין אַ קליין שטעטל אַ ייִד אַ מלמד, וואָס איז שוין טאַקע אויף דער סאַמע עלטער און ער האָט מיר דערציילט, אַז אַ דאַנק זיינע תלמידים אין אַמעריקע, לעבט ער נאָך אויף דער וועלט. — ווי אַזוי? — איך שיק זיי אַריין יעדן ראש השנה, יעדן פסח אַ ווינשעוואַניע, שיקן זיי מיר צו אַ פּאָר דאָלער און דאָס האַלט מיך אויף אַ גאַנץ יאָר.

איר וועט טאַקע זען אין פּוילן ייִדן, וואָס לעבן מיט דער האָפענונג, אַז אַ באַקאַנטער פון אַמעריקע וועט זיי עפּעס אַריינשיקן, אָדער ער וועט גאָר

אַריינפאַלן אין שטעטל אַ ווייטער אורח און זיי וועלן ביי אים כאַפּן אַ פּאָר דאָלאַר און זיי גייען אַרום און האַלטן אין איין פרעגן:

— ווען קומט מיסטער יאַנקל?

— דוכט זיך, אַז לאָזער גדליהס זונדל האָט געהאַלטן ביי קומען?...

4. איך האָב נישט דערקענט מיין שטעטל

איך בין שוין דעם פערטן טאָג אין דער היים און קאָן זיך נאָך אַלץ נישט באַפרייען פון די גרוסן. פון דער פרי ביז ביי נאַכט האַלט מען אין איין קומען און פרעגן און איך בין שוין ממש הייזעריק ווי די וואַנט. קיין מאָל אין מיין לעבן האָב איך אַזוי פיל נישט גערעדט און אַזוי פיל נישט דערציילט.

פאַראַן ווייבער, וואָס קומען דריי מאָל אַ טאָג, יעדעס מאָל דערמאָנען זיי זיך עפּעס אַנדערש צו פרעגן און הייבן ווידער אָן פון סאַמע אָנהייב.

— זאָגסטו, אַז מיין טאָכטער זעט אויס גוט?...

און די ייִדענע הייבט אָן צו דערציילן די גאַנצע ביאָגראַפיע פון איר טאָכטער, ווי זי האָט געפּאָקט, געמאָזלט, געליטן פון ציינדלעך, פון ווערעם און אַזוי ווייטער און ווייטער — ביז זי איז אַ כלה געוואָרן.

אַנדערע קומען גלאַט פרעגן עצות. אַ מאַמע, וואָס מען וויל אַריבערנעמען איר טאָכטער קיין אַרגענטינע, וויל אַז איך זאָל איר זאָגן, צי די טאָכטער וועט דאָרט קריגן אַ גוטן שידוך.

— כ׳ווייס — זאָגט זי — מען שמועסט אפילו, אַז דאָרט פעלן אויס מיידלעך...

איך בין שוין מיד יעדן צו ענטפערן און וויל זיך אַרויסכאַפּן פון שטוב, אויסרוען אַ ביסל דעם קאָפּ, אָבער אַלע מאָל רוקט זיך מיר אונטער אַ ניי׳ער גאַסט, וואָס האַלט מיך ממש פאַר די לאַצן:

— איר מוזט מיר זאָגן...

אַ יונגער מאַן, אַ תבואה־סוחר, איז געקומען צו פאָרן צו מיר מיט אַ ביי־ציקלעט פון אַ דערבייִיק שטעטל און מיך גענומען אויף אַ פאַרהער.

דער דאָזיקער יונגער מאַן האָט מיך אָפּגעמוטשעט פיר שעה נאָך אַנאַנד און ס׳זענען געווען מאָמענטן, וואָס איך האָב געמיינט, אַז איך וועל עס נישט אויסהאַלטן. איך בין גרייט געווען צו געבן אים עפּעס אין קאָפּ אַריין.

דער דאָזיקער יונגער מאַן האָט מיך אויסגעפאָרשט מיט אַ סדר, מיט אַן אָרדענונג. פריִער האָט ער זיך אויסגעפרעגט אויפן קוזין, דערנאָך אויף דער קוזינקע, דערנאָך אויף די קינדער זייערע, און אַז ער איז געוואָרן פאַרטיק מיט דער משפחה, האָט ער זיך אַ נעם געטאָן צו דרום־אַמעריקע בכלל, און דערנאָך ערשט צו אַרגענטינע, און מיך גענומען פרעגן: וויפל איינוווינער דאָס לאַנד האָט, ווי גרויס דאָס איז אאַז״וו.

— פעטער — זאָג איך אים — אַזעלכע זאַכן דאַרפט איר מיך נישט פרעגן. מען נעמט אַן ענציקלאָפּעדיע און מען קוקט אַריין.

— וואָס דאַרף איך — זאָגט ער — די ענציקלאָפּעדיע, אַז איך האָב אַ מענטש פון דאָרטן...

דער ייִד איז איבערגעגאַנגען צו דער אַרגענטינער פּאָליטיק, צו דער אַר־גענטינער עקאָנאָמיק און פּאַמעלעכקע צוגעקומען צום מסחר.

— ווי מיינט איר, תבואה איז אין אַרגענטינע אַ מסחר?

— כ׳מיין אַזוי.

— וואָס נאָך פאַר אַן אַרטיקלען זענען אין אַרגענטינע גאַנגבאַר?

— כ׳פאַרשטיי נישט...

— איך מיין — זאָגט ער — וואָס פאַר אַן אַרטיקלען לוינט קיין אַרגענ־טינע אַריינצופירן?

— איך ווייס נישט — זאָג איך — איך בין נישט קיין סוחר.

אָבער דער ייִד הערט מיך נישט.

— שוואָמען, זאָגט מען, איז אַ גאַנגבאַר אַרטיקל ביי אייך.

— אפשר...

— און וואָס איז מיט פוך?

איך האָב זיך אויפגעהויבן, גענומען אַרומשפּאַצירן נערוועזיש איבערן צימער, אָבער דער יונגער מאַן איז מיר נאָכגעגאַנגען.

— מיט קנעפּ, זאָגט מען, קאָן מען מאַכן געשעפט...

— עס קאָן זיין...

סוף כל סוף איז דער ייִד אַוועק אַ ברוגזער.

— דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן — האָט ער געזאָגט — טרעפט זיך מיר אַ מענטש, וואָס זאָל נישט וועלן אָפּגעבן קיין גרוס...

נאָך דעם נודניק איז אַריינגעפאַלן צו מיר אַ ייִד מיט אַ שיטער בערדל.

— איך האָב צו אייך אַ בקשה.

— וואָסער בקשה?

— פּאַטשט דאָרט אויס מיין איידעם.

— משוגע מיינע שונאים?! ער איז דריי מאָל אַזוי גרויס ווי איך...

— אויב איר ווילט אים נישט פּאַטשן, איז זידלט אים כאָטש אויס פאַר מיינעטוועגן.

— וואָסי?

— ער איז אַ סמאַרק, אַ לאָבוז, אַ גאַרנישט. ער האָט אויסגענאַרט ביי מיר אַ פּאָר הונדערט טאָלער און מאַכט זיך נישט וויסנדיק. מילא — זאָגט דער ייִד — דאָס געלט בין איך אים שוין מוחל, אָבער אַ קאַרטל, אַ פּשוט קאַרטל פאַר 20 גראָשן, ווי וואַרפט מען נישט אַ מאָל אַריין!...

מיין אַלטער רבי איז אויך געקומען זיך זען מיט מיר. ער איז שוין גראָ ווי אַ טויב און זעט שוין אויס זייער שוואַך. ער האָט לאַנג געקוקט אויף מיר, ביז ער האָט מיך דערקענט. מיין רבין האָט שוין נישט אינטערעסירט קיין פּרנסה, קיין פּאָליטיק. ער האָט זיך אויסגעפרעגט אויף גאַטס זאַכן.

— איז פאַראַן ביי אייך אַ שול?

— געוויס, פאַראַן אַ סך שולן.

— און רבנים? שוחטים?

— דאָס פעלט אויך נישט ביי אונדז.

מיין רבי איז אַריין אין התפעלות:

— אַזוי! הייסט עס, אַז עס איז אומעטום איין וועלט, אַבי מען זאָגט...

מיט די גרוסן האָב איך נאָך אַנדערע צרות: איך פאַרבייט אָפט די יוצרות. קומט צו מיר אַ פרוי אָפּנעמען אַ גרוס פון אַ מאַן, האָב איך אַ טעות און גיב איר אָפּ אַ גרוס פון אַ ברודער.

— האַ! — זאָג איך — לאָזער? יאָ, איך קען אים, קען זיין ווייב, קען זיינע קינדערלעך...

די פרוי שפּרינגט אויף:

— וואָסער ווייב! וואָסערע קינדער!

— נו, דעם לאָזערס ווייב...

— אַזוי! — זאָגט זי — כ׳האָב גאָרנישט געוווּסט, אַז מיין מאַן האָט שוין דאָרט אַ ווייב מיט קינדער...

איך כאַפּ זיך, אַז איך האָב געמאַכט אַ טעות און אַנטשולדיק זיך, אָבער עס קאָסט מיך שוין אַ סך מי אויפצוווייזן די פרוי, אַז איך האָב דאָ פאַרביטן די גרוסן. און ווען זי גייט אַוועק, פרעגט זי מיך איבער:

— אפשר איז דאָס טאַקע אמת? כ׳ווייס, היינטיקע צייטן...

פון אַנדערע פאַרבייטענישן, איז שוין אָפּגערעדט, איך בייט אויס זין אויף טעכטער, שנירן אויף איידעמס. און אַז איינער האָט אַ ברודער אין פּאַלעסטינע, פאַרשיק איך אים קיין אַרגענטינע. סיי ווי, איך מאַך אָן צרות.

איך כאַפּ זיך אַרויס באַקוקן דאָס שטעטל. מיין אַלטער חבר, וואָס איז מיין באַגלייטער, פאַרזיכערט מיר, אַז איך וועל דאָס שטעטל נישט דערקענען.

— וואָסי?

— עס איז פאַר די דרייצן יאָר שטאַרק אויסגעוואַקסן... און ער דערציילט מיר, אַז עס זענען פאַר דער צייט צוגעקומען נייע שיינע הייזער, אַ סך ברוקירטע גאַסן, טראָטואַרן. — דאָס מאַרקסעדל געדענקסטו? עס איז שוין היינט נישט קיין סעדל, נאָר אַ סאַד.

איך גיי איבער די אַלטע באַקאַנטע היימישע גאַסן און געסלעך און בין ווי אַנטוישט. דאָס איז דאָס שטעטל? — פרעג איך זיך און מיר דוכט זיך, אַז מען האָט מיך אָפּגענאַרט, געגעבן אַ קאַץ פאַר אַן ענדיק. אין מיין פאַנטאַזיע איז מעזריטש געווען אַ שטאָט מיט ברייטע גאַסן, שיינע גרויסע הייזער, און איצט זע איך פאַר זיך אַ קליין שטעטעלע מיט שמאָלע ענגע געסלעך, מיט איינגעבויגענע, איינגעשרומפּענע הייזלעך.

מיין חבר הערט נישט אויף צו רעדן וועגן פראָגרעס פון דער שטאָט און ווייזט מיר אַלע מאָל אויף אַן אַנדער הויז:

— אָט די קאַמעניצע איז פאַר דיינע צייטן נישט געווען.

איך קוק אויף דער קאַמעניצע, מישטיינס געזאָגט, און מיר דוכט זיך, אַז זי שטייט שוין דאָרט אַזוי משׁשת ימי בראשית, און זי זעט אויס אין מיינע אויגן זייער נעבעכדיק.

מיין חבר האַלט מיר אין איין ווייזן חידושים:

— זעסט יענעם טראָטואַר? דאָס האָט מען נישט לאַנג געמאַכט...

איך קוק אויפן שטעטל, אויף די גאַסן און מיר דוכט זיך, אַז דאָס גאַנצע שטעטל מיט די גאַסן, מיט די ביידלעך, מיט די מענטשן אפילו, זענען נאָר וואָס אַנטלאָפן ערגעץ פון אַ מוזיי. עפּעס זעען זיי אויס אין מיינע אויגן ווי מיניאַטור־קאָנסטרוקציעס, ווי פּייזאַזשן, וואָס האָבן זיך אַראָפּגעכאַפּט פון שאַגאַלס בילדער.

מיר קומען צום מאַרקסעדל, וואָס איז שוין נישט אַ סעדל, און איך צייל איבער אַ טוץ קליינע נוסביימלעך מיט אַ פּאָר פּלאַכטעס גראָז. דאָס סעדל געפינט זיך קעגן איבער דער אַמאָליקער רוסישער צערקווע און מאַגיסטראַט און איז אַרומגעצוימט מיט אַ הילצערנעם פּאַרקאַן.

אַ מאָל איז דאָס דאָזיקע סעדל געווען אָפן. עס זענען דאָ געשטאַנען אַ פּאָר בענק און אין אָוונט האָבן זיך דאָ פאַרקליבן עלטערע ייִדן, מאַמעס מיט פּיצלעך קינדער און סתם קראַנקע, וואָס זענען געקומען כאַפּן אַ ביסל פרישע לופט. היינט זענען דאָרט קיין בענק נישטאָ און ייִדן לאָזט מען אפילו נישט אָנשפּאַרן זיך אין די שטאַכעטן.

— פאַר וואָס?

— ווייל דער בורמיסטזש, וואָס וווינט טאַקע דאָ אַנטקעגן, אין מאַגיס־טראַט, קאָן נישט פאַרליידן קיין ייִדן.

מעזריטש האָט 95 פּראָצענט ייִדן, אָבער אַ מאַגיסטראַט האָט זי פון העכער דריי חלקים פּאָליאַקן מיט אַן אַנטיסעמיטישן בורמיסטזש אין דער שפּיץ. דאָס ערשטע, וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען צו פאַרטרייבן די ייִדן פון מאַרק־סעדל.

— איך קאָן נישט קוקן — האָט ער געזאָגט — ווי זיי זעצן זיך דאָ אַוועק און גאַרגאַטשען אויף זייער שפּראַך, כראַקען און שפּייען, שפּייען און טומלען.

און כדי זיי זאָלן נישט גאַרגאַטשען, האָט ער געהייסן צונעמען די בענק פון סעדל און פאַרשטערט די ייִדן דאָס איינציקע ביסל פאַרגעניגן.

די ייִדן האָבן זיך אָבער פאָרט נישט געהאַט ווו אַהינצוטאָן, האָבן זיי זיך פאַרקליבן אין סעדל און געשטאַנען שעהענלאַנג אָנגעשפּאַרט אין די שטאַכעטן און געשמועסט, פאַרבראַכט, געכאַפּט פרישע לופט. האָט דאָס דער בורמיסטזש אויך נישט געקאָנט פאַרטראָגן און אויסגעקלעפּט אויף די שטאַכעטן קוויטלעך, אַז עס איז פאַרבאָטן זיך אָנצושפּאַרן אין די שטאַכעטן.

היינט גייען ייִדן דורך דאָס סעדל און מאַכן ביטערע וויצן.

— רירט נישט אָן די שטאַכעטן, זיי זענען הייליק...

— קוקט נישט אויף זיי...

— עס איז פאַרבאָטן צו אָטעמען די לופט...

און ייִדן זאָגן, אַז עס וועט זיי גאָרנישט איבערראַשן, אויב עס וועט זיך דאָרט באַווייזן אַן אויפשריפט, אַז עס איז אין גאַנצן פאַרבאָטן צו קוקן אויפן סעדל.

— עס איז דאָך זיין סעדל, זיינע ביימער, זיינע שטאַכעטן...

דערפאַר, אַז דעם בורמיסטרזש האָט זיך פאַרוואָלט האָבן אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט, האָט מען ביי ייִדן געצויגן די קליי. מען איז אַרומגעגאַנגען איבער די קלייטן, איבער די שטובן און געצווונגען יעדן אינטערעסאַנט אין מאַגיסטראַט זיך צו באַשטייערן. וואָסי? דער בורמיסטזש דאַרף האָבן אַ ראַדיאָ.

דער ראַדיאָ איז אַפילו אַ שטאָטישער און ער איז איינגעאָרדנט פאַרן מאַגיסטראַט מיט אַ הויכרעדער, אָבער שפּילן שפּילט ער נאָר ווען דער בור־מיסטזש איז גוט געשטימט. עס קאָן אָוועקגיין, זאָגט מען, טעג און וואָכן, אַז דער ראַדיאָ זאָל זיין אין אורלויב. דאָ איז דער בורמיסטזש עפּעס נישט מיט אַלעמען און דאָ איז די בורמיסטזשיכע נישט אויפגעלייגט...

דער איינציקער נוץ, וואָס דער ראַדיאָ ברענגט איז דאָס, וואָס ייִדן ווייסן כאָטש, ווען דער בורמיסטזש איז אויפגעלייגט. אַז אַ ייִד דאַרף אָנקומען צו אים אין מאַגיסטראַט, וואַרט ער אויפן ראַדיאָ. שפּילט ער, איז אַ סימן, אַז עס איז אַ שעת־הכושר, שפּילט ער נישט — וואַגט ער נישט איבערצוטרעטן די שוועל פון מאַגיסטראַט...

אליהו גלעדי (פערלשטיין) / נהריה

שבת אין מעזריטש

אַז מעזריטש איז געווען אַ יידיש שטעטל האָט זיך עס באַזונדער שטאַרק געמערקט אין טאָג פון שבת. נאָך זעקס טעג האָרעווען, יאָגן, האַנדלען, קומט דער הייליקער שבת. דאָס שטעטל האָט שוין דאַן אַן אַנדער פנים: אָפּגעליידיקט דער מאַרק, די געוועלבער אין „ראָד" — צוגעשלאָסן, די געסעלעך און גאַסן — אויס־געקערט, ריין און זויבער, די מענטשן — אָנגעטאָן אין די שבתדיקע בגדים, און ס'ליגט אויף אַלץ און אַלעמען די שבת־רו.

אין די מאָרגן־שעהען זעט מען יידן מיט טליתים־זעקלעך אונטערן אָרעם. יונגע מאַמעס שפּאַצירן מיט די קינדער אין מאַרקסעדל, אונטער די קאַשטאַנ־ביימער, צווישן די בענק.

אַז מען זאָרגט נישט ערב־שבת, האָט מען נישט אויף שבת — דאָס האָבן יידן געהאַט אין זכרון. דאָס צוגרייטן אויף שבת האָט זיך שוין אָנגעהויבן מיט אַ פּאָר טעג פריער. שוין דאָנערשטיק האָט דער מאַרק גערוישט ווי אַ בינשטאָק. גרויס איז געווען די שטופּעריי פון די ווייבער ביי די „קויקעס" מיט פיש און ביי די בודקעס און שטעלעס, באַזונדער אין די יאַטקעס, נישט ווייט פון „הינטער דער באָד".

דאָנערשטיק זענען אויך געקומען אויפן מאַרק די גויים פון די דערפער מיט וועגענער פול מיט האָב־און־גוטס: קאַרטאָפל, הינער, אייער, פּוטער. ווייבער האָבן באַלאַגערט די פורן און זיך געשטופּט ביי די טישלעך מיט גרינצייג, ווו די הענד־לערינס אין מאַרק פלעגן ווינטער זיצן איבער פייערטעפּ, איינגעהילט אין די וואָלענע דערעס און שאַלן. דער עיקר איז געווען, מ'זאָל האָבן צוגעגרייט אויף שבת וואָס בעסער און וואָס שענער.

די מאַמעס האָבן די שבתדיקע אַטמאָספער אַריינגעבראַכט אין שטוב אַריין שוין דאָנערשטיק. אַ סך פון זיי האָבן אַליין געבאַקן די זיסע חלות אויף שבת און די פיש האָבן שוין דאָנערשטיק פאַר נאַכט פאַרשמעקט דעם הויף. אויף די קינדער איז געלעגן דער חוב אויסצוקערן פרייטיק דעם בריק פאַרן שטוב לעבן אַריינגאַנג, ווו מען פלעגט די גאַנצע וואָך גיסן די „פּאָמאָיעס"...

איינע פון די אַרבעטן פון די יידישע באַלעבאָסטעס ערב שבת איז געווען צוצוגרייטן דעם טשאָלנט און ברענגען אים צום בעקער אין געסל און אים אָפּנעמען אויף צו מאָרגנס. אַ סך מאָל האָט געטראָפן, אַז מ'האָט זיך פאַרטוישט מיט די טשאָלנטן און מ'האָט געגעסן יענעמס טשאָלנט.

פרייטיק מיטאָגצייט איז אַרומגעגאַנגען דער שמש פון גרויסן בית־מדרש צווישן די געוועלבער אין „ראָד" און אויסגערופן די צייט פון ליכטצינדן.

די יידן פון שטעטל האָבן נישט פאַרגעסן פרייטיק, ווען זיי האָבן געענדיקט

זייער אַרבעט און פֿאַרמאַכט די געשעפֿטן, צו קויפֿן די ייִדישע צייטונגען „מעזריטשער וואָכנבלאַט" אָדער „מעזריטשער טריבונע", כדי מ'זאָל שבת האָבן וואָס צו לייענען און הנאה האָבן פֿון די רכילות, וואָס איינער זאָגט אויפֿן צווייטן און ווי איין געזעלשאַפֿט אָדער פּאַרטיי לערנט די צווייטע דרך־ארץ און כבוד.

פֿייערלעך איז געווען דאָס ליכטצינדן פֿון דער מאַמען פֿרייטיק פֿאַר נאַכט. ביי זילבערנע לייכטער אויף אַ צוגעדעקטן טיש מיט אַן אַטלאַסענעם טישטעך, דעקט צו די מאַמע מיט די הענט די אויגן, און מאַכט שטיל, מיט כוונה, די ברכה, און מיר, די קינדער, — אַרום איר. נאָך מער פֿייערלעך איז געווען, ווען מיר זענען געקומען מיטן טאַטן פֿון בית־מדרש און מיטגעבראַכט מיט זיך אַן אורח, און דאַן — דער קידוש פֿון טאַטן אויפֿן זילבערנעם בעכער מיט רויטן וויין איבערן ראַנד. די פֿרייטיק־צו־נאַכטסן ביים שבתדיקן טיש — דאָס לאָזט זיך נישט פֿאַרגעסן.

אַ מאָל פֿלעגט קומען אין מעזריטש דער חזן סיראָטאַ אָדער קוסעוויצקי אויף אַ שבת ווען מען בענטשט ראש־חודש. די ייִדישע צייטונגען פֿון מעזריטש האָבן דאָס געמאָלדן מיט אַ וואָך פֿריִער און מ'האָט זיך באַזאָרגט מיט בילעטן. די שול איז געווען געפּאַקט. אין מיינע אויערן קלינגט דאָס געזאַנג פֿון חזן, וואָס האָט זיך צעגאָסן אין דער תפֿילה פֿון ראש־חודש־בענטשן: חיים של פּרנסה, חיים של שלום, חיים...

אין די ווינטער־שבתים, ווען די גרויסע פֿרעסט האָבן אָנגעהאַלטן און דער ווינט האָט געריסן, האָט דער טאַטע געזאָרגט אַריינצורופֿן דעם שבת־גוי, וואָס איז אַרומגעגאַנגען פֿון איין ייִדיש הויז צום צווייטן, אָנצוצינדן דעם אויוון און דערנאָך אים צוצומאַכן, אַז ס'זאָל זיין וואַרעם אַ גאַנצן טאָג.

זומער אין די היצן האָבן מיר, קינדער, באַזאָרגט אין די שבתים די שטוב מיט קאַלטע וואַסער. קיין ייִדישע ברונעמער זענען אין שטאָט נישט געווען, זענען מיר געגאַנגען צום גלחס הויף, צום קאַנאָניק, דאָרט האָבן מיר געשעפּט דאָס וואַסער פֿון ברונעם, און מיט אַ קרוג אָדער אַ טשייניק, געבראַכט דאָס קאַלטע וואַסער אין שטוב אַריין.

די ייִדן האָבן נישט שנעל זיך געזעגנט מיטן שבתדיקן טאָג. נאָכן שבתדיקן שלאָף, פֿאַר נאַכט, ביי מנחה גדולה, האָט יעדן שבת געריעדט אַ מגיד אין גרויסן בית־מדרש, באַנוצנדיק זיך מיט דברי חז"ל און פּסוקים פֿון דער פּרשת־השבוע. אין דער זעלבער צייט האָבן חסידים אין קאָצקער שטיבל, נישט ווייט פֿון דער גרויסער שול, געפּראַוועט שלש־סעודות, און צווישן איין גלעזל און צווייטן — אַ זמרל מיטן רבינס נגון, און אַז מען איז שוין אַריין אין התלהבות, האָט מען פֿאַרשאַרט די אַטלאַסענע קאַפּאָטע און זיך געלאָזט אין אַ ריקודל, וואָס האָט זיך אָוועקגעצויגן ביז צאת הכוכבים. ווען ס'איז אויסגעפֿאַלן דער מולד פֿון ראש־חודש, האָבן די ייִדן פֿון די בתי־מדרשים, מוצאי שבת, נאָך מעריב, זיך אָוועקגעשטעלט אין דרויסן אונטערן אויסגעשטערנטן הימל מקדש זיין די לבֿנה. אויב ס'איז מיט מזל ביי וועמען געבוירן געוואָרן אַ בן־זכר, האָט מען פֿרייטיק־צו־נאַכטס געפּראַוועט דעם שלום־זכר. אין די פֿרייטיק־צו־נאַכטסן האָבן זיך אין

געסל נישט איין מאָל געהערט פון אַ שטוב אַרויס די פריילעכע זמירות ביים טרינקען ביר און עסן די געזאָטענע אַרבעס און באָבעס.

דער שבת איז געווען נישט נאָר דער הייליקער טאָג פון די רעליגיעזע און טראַדיציאָנעלע ייִדן אין מעזריטש, נאָר אויך פאַר די פרייע. יעדער האָט גערוט און נישט געאַרבעט. די ייִדישע יוגנט אין מעזריטש האָט דעם טאָג פאַרפולט די לאָקאַלן, געמאַכט אויספלוגן אין די אַרומיקע דערפער, ווי יעלניצע א״אַ, ווו אונדזערע עלטערן האָבן פאַרבראַכט די דאַטשע־צייט. אין מעזריטש זענען נישט געווען קיין ייִדישע פרוכט־סעדער, האָבן ייִדן געדונגען סעדער ביי גראַף פאָ־טאָצקין, און מיר, ייִנגלעך, זענען געגאַנגען צו די חברים אין די סעדער און דאָרטן פאַרבראַכט און הנאה געהאַט.

שבת נאָכן עסן זענען פאָרגעקומען פוטבאָל־מעטשן, זענען מיר, דאָס יונג־וואַרג, אַוועק צום ראַדזינער שאָסיי אויף די זאַמדן, ווו ס'איז געווען דער פוטבאָל־פּלאַץ.

און ווי גייט עס אַוועק אַ שבת אָן רעפעראַטן, פאָרטראָגן פון די גרויסע רעדנער פון אַלע פאַרטייען אין מעזריטש — ווי ציוניסטן, פאָלקיסטן, בונד ? אַ סך זענען פאָרגעקומען ליטעראַרישע אָוונטן, ווו עס זענען אויפגעטרעטן באַוווסטע אַקטיאָרן, רעציטאַטאָרן, שרייבערס און פּאָעטן.

די קינאָ־זאַלן אין מעזריטש זענען מוצאי שבת געווען געפּאַקט. און שוין פון פריִען פאַרנאַכט האָט מען אויף דער לובלינער גאַס דערקענט, אַז דער שבת גייט אַוועק. יונג און אַלט האָט שפּאַצירט לענג־אויס דער גאַס און איינער צום אַנדערן האָט ווי געזאָגט : מאָרגן, זונטיק, הייבט זיך אָן אויף ס'ניי די האָרעוואַניע פון דער וואָך.

דער מאַרק לעבן מאַגיסטראַט

מיט די עמערס צו די ברונעמער אויף בריסקער גאַס

שמחה בירשטיין

פון די יונגע יאָרן

מיין בילדונג האָט זיך אָנגעהויבן ווי ביי אַלע ייִדישע קינדער אין יענע יאָרן, ביי אַ מלמד. דאָס חדר האָט זיך געפונען אין דער זעלבער הייזקע, ווו מיר האָבן אַ מאָל געוווינט. לעבן די בלייוויס, קעגן איבער דער גאַרבאַרניע ביים שמאָלן טייך. דער מלמד האָט אונדז געלערנט אַלף־בית און דאַווענען. מיר, קינדער, פלעגן זיך שושקען וועגן די מוראדיקע שאָטנס אויף די ווענט אין די פאַרנאַכטן. מיר האָבן זיך איינגערעדט, אַז דאָס זענען שדים און לצים. אין אָוונט, ווען מיר זענען אַהיימגעגאַנגען פון חדר, האָב איך געציטערט פון שרעק. כ'האָב מורא געהאַט זיך אומצודרייען און אַ קוק טאָן הינטער זיך.

שפּעטער האָב איך געלערנט אין „בית ספר עממי", לעבן דער „קאָזע". דערנאָך אין סלאָדקיס און פישערס העכערער העברעיִשער שול. דער לערער פישער האָט זיך באַצויגן זייער שטרענג צו די שילער. מיין באַליבטער לערער איז געווען סלאָדקי, ער פלעגט תמיד מיך מכבד זיין מיט רעציטאַציעס, ספּעציעל פון די לידער און פּאָעמעס פון ח. נ. ביאַליק.

אין 1918 האָבן אַ גרופּע רייכע ייִדן, צווישן זיי די פינקלשטיינס, געעפנט די ייִדישע גימנאַזיע מיט רעכט פון אַ רעגירונגס־גימנאַזיע. אַלע לימודים זענען געלערנט געוואָרן אין דער פוילישער שפּראַך. מ'האָט אויך געלערנט העברעיִש. אין אָנהייב האָט זיך די גימנאַזיע איינגעאָרדנט אין דער גרויסער קאַמעניצע פון די פּאַגאָזשעלצעס. אַלע תלמידים פון סלאָדקיס שולע צווישן זיי — ראובן צעדערבוים, איטשע און נתן פינקעלשטיין, איך — זענען אָוועק־געשטעלט געוואָרן ביי צוויי ווענט. איין וואַנט איז באַשטימט געוואָרן פאַרן דריטן קלאַס, די צווייטע וואַנט — די עלטערע קינדער — פאַרן ערשטן קלאַס.

איינער פון די ערשטע דירעקטאָרן פון דער גימנאַזיע איז געווען ווינקלער. ער האָט אונדז געלערנט עברית. די שול האָט זיך שוין דאַן אַריבערגעצויגן אויף פּישטשאַנקע, ווו עס האָבן געוווינט מערסטנס קריסטן און ווו ס'האָבן פון ווייטן זיך געזעןביימער, גערטנער און פעלדער. מאַדאַם ווינקלער איז געווען אַן עלעגאַנטע פרוי. זיי זענען ביידע געווען איידעלע, וואַרעמע און צו־געלאָזענע מענטשן.

פון די שענסטע אונטערנעמונגען, וואָס פרוי ווינקלער האָט איינגעאָרדנט פאַר די שילער זענען געווען אין ווינטער די אייז־פעסטיוואַלן. אויפן טייך, אונטער די בריקן, ווען דאָס אייז איז שוין געווען גוט געפרוירן און אויך דער שמאָלער פּאַס פון מיטן טייך וואָס מען האָט גערופן „דער אָדער פון ווייסל", — האָבן זיך פאַרזאַמלט די שילער פון גימנאַזיע, מיידלעך און ייִנגלעך. מיט גלאַנציקע שטאָלענע שליטעלעך זענען זיי געלאָפן איבערן אייז, איינציקווייז און אין פּאָרלעך זיך געגליטשט. די גוטע גליטשערס אין לאַנגע הויזן און קורצע

קליידלעך האָבן געטאַנצט צום ריטעם פון וואַלץ און פאָקסטראָט. מען האָט זיך געמוזט גוט היטן נישט אַריינצופאַלן, חלילה, אין דער אָפענער „פאָלאַנקע", פון וואַנען די וואַסערטרעגער פלעגן שעפּן דאָס וואַסער.

איך האָב נישט געהאַט קיין געלט אויף צו קויפן אַ פּאָר שליטעלעך, האָב איך אַליין געמאַכט אַ שליטעלע פון אַ שטיקל האָלץ מיט אַ דראָט פון אונטן און אַזוי זיך געשטופּט אויף איין פוס און נאָכגעלאָפן דער חברה. דער פרישער ווינט האָט געגלעט אונדזערע אָנגעהיצטע פּנימלעך אין דער שניידיקער קאַל־טער לופט און ס'איז געווען גוט און אָנגענעם.

פיר יאָר האָב איך געלערנט אין דער גימנאַזיע. זייער אָפט פלעגט דער סעקרעטאַר גאָלדבערג — דער בעקערינס זון — מיך אַריינרופן אין זיין ביוראָ. ער האָט מיך געוואָרנט, אַז איך בין ווידער הינטערשטעליק מיטן שכר־לימוד. איך האָב זיך געשעמט און נישט געקענט אויפהייבן די אויגן פאַר בושה. ענדלעך האָט מיין מוטער באַשלאָסן, אַז עס קען ווייטער אַזוי נישט גיין. נאָכן ענדיקן דעם דריטן קלאַס איז מיין שול־בילדונג געקומען צו ענדע. צו 14 יאָר, נאָך אַ יינגל, בין איך אַרויס אין דער פרעמדער קאַלטער וועלט, אַליין, אָן אַ מלאכה, מיט פּראָבלעמען ווי פון אַ דערוואַקסענעם.

איך האָב זיך אָנגעשלאָסן אין „השומר הצעיר". שיין און גוט זענען געווען די יאָרן אין „השומר". מיר האָבן זייער ערנסט אויפגענומען די „עשרת הדברות" פון „השומר": 1) „השומר — איש אמת", ביז היינטיקן טאָג איז מיר שווער צו זאָגן ליגן; 2) „השומר אינו מעשן", איך האָב קיין מאָל נישט געראויכערט און רויכער היינט אויך נישט.

איין צייט האָבן מיר אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל אין עברית, פּויליש און יידיש, מיט פאַרשידענע אַרטיקלען, לידער און פּראָזע. עס געפינט זיך נאָך היינט ביי מיר דאָס בילד פון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע: ראובן צעדערבוים, נחום זוטא, פייוול פאַרבמאַן, פעסקע האָפּליאַט, שטיין און איך.

אין יענער צייט איז אין וואַרשע דערשינען די אויסגאַבע פון השומר הצעיר „ממעמקים". איבער די אַרטיקלען — אין עברית און אין יידיש — האָבן מיר שומרים זיך געפּלפּולט. מיט אַ צייט שפּעטער איז פאָרגעקומען — צום ערשט אין וואַרשע און דערנאָך אין דער פּראָווינץ — די שפּאַלטונג פון „השומר". שליפּקע מיט די אַנדערע און איך זענען אַוועק דינען אַנדערע געטער.

די עקאָנאָמישע לאַגע אין פּוילן האָט זיך דאַן זייער פאַרערגערט. צוליבן שטאַרקן קריזיס איז ווי תמיד דער שעיר לעזאזל געווען דער ייד. אין שטעטל האָבן זיך באַוויזן פּלאַקאַטן מיט פּוילישע לאָזונגען: „סוואָי דאָ סוועגאָ!" „קויפט נאָר ביי פּאָליאַקן!" דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך פאַרשטאַרקט פון טאָג צו טאָג. אין דער פּרעסע האָבן מיר געלייענט, אַז אין וואַרשע איז אַ געפאַר צו שפּאַצירן אין די פּאַרקן. פּוילישע כוליגאַנעס פאַלן אָן און שלאָגן יידן.

מ'האָט אָנגעהויבן שטאַרקער צו פאַרפאָלגן די לינקע און ספּעציעל די

יידישע. אונדזערע בעסטע חברים האָט מען פאַרשיקט אין די תפיסות. פראָ־וואָקאַטאָרן האָבן פאַר געלט אויסגעגעבן פיל פון די אַקטיווע חברים.

די לינקע יוגנט האָט שוין דאַן געזונגען לידער פון שלאָגן די נאַצישע שטורם־גרופּן, וואָס האָבן אין דייטשלאַנד מאַרשירט מיט גלאַנציקע שטיוול, מיט מונדירן און מיטן האַקנקרייץ, מיט אַ הויכן פּוסטראַט אויף טומלדיקע פּאַראַדן.

די יוגנט אין פּוילן האָט געזוכט אַ וועג צו אַנטלויפן; מען איז געפאָרן וווּ מ׳האָט נאָר געקענט. מען איז געפאָרן אומלעגאַל קיין ארץ־ישראל, אַרגענטינע, מעקסיקע, אויסטראַליע א״אַ — אַבי זיך אַרויסצוראַטעווען פונעם אַנטיסעמי־טישן פּוילן.

חיים לעבענהאָלץ/מעלבורן

מיין מאַמעס זכיה

צום אָנדענק פון מיינע אומגעקומענע עלטערן,
שוועסטער און ברידער אין דער שואה.

קיינעם פון די מעזריטשער יידן האָט גאָט נישט באַשערט אַזאַ זכיה ווי מיין מאַמען. געווען איז עס מער ווייניק מיט אַ 55 יאָר צוריק. מיין מאַמע ע״ה איז אין אַ פרימאָרגן, פורים־צייט, אַוועק אין מאַרק איינקויפן פאַר דער שטוב אַ ביסל שפייז. צוקומענדיק לעבן „ראָד״ פון די געוועלבער, ווו ס׳איז געשטאַנען אַ לאַנגע באַנק פאַר די וועגעלע־פירערס, האָט זי געזען דאָרט זיצן אַן אומבאַקאַנטן קריסט, אַנגעטאָן אין אַ לאַנגער ברוינער פאַלערינע, אין אַן אָפענעם זאַק, וואָס ער האָט געהאַלטן לעבן זיך, האָט ער אַריינגעשטעקט די הענט און געוויקלט עפעס. דער מאַמען איז פאָרגעקומען, אַז דאָס וויקלט ער אַ צעראַטע, וואָס ער מיינט אַוודאי צו פאַרקויפן.

מיין אָרעמע מאַמע, וואָס האָט געחלומט פון אַ צעראַטע אויפן טיש לכבוד פסח און נעבעך נישט געהאַט אויף דעם, האָט דעם גוי אויסגעמיטן. ווי דערשטוינט איז זי אָבער געוואָרן ווען אומקערנדיק זיך צוריק צום הויז, ווו מיר האָבן געוווינט, האָט זי דערזען אויפן מיסט, אַריבער דעם הילצערנעם פאַרקנדל פון חנה מירקעס גערטנדל (אונדזער ליבן יאָסל האָרנס מוטער ע״ה) פונאַנדערגעוויקלט דאָס, וואָס דער גוי האָט געהאַלטן אין זאַק. מיט אַלע אירע כוחות איז זי אַריבערגעקראָכן דעם פלויט און דערזען, אַז דאָס איז נישט מער און נישט ווייניקער ווי... אַ ספר־תורה.

פון פרייד און איבערראַשונג איז ביי איר ווי אָפּגענומען געוואָרן דאָס לשון. נאָך אַ מאָל אַריבערקריכן דעם פאַרקן האָט זי שוין נישט געקענט, איז זי געבליבן וואַרטן מיט דער ספר־תורה אין האַנט ביז דער טאַטע איז געקומען פון דאַוונען, גענומען פון איר די ספר־תורה און איר געהאָלפן צוריק אַריבערקריכן דעם פלויט. דאָס ספר האָט דער פאָטער אַריינגעטראָגן אין ר׳ סענדערס בית־מדרש אַריין און מען איז געלאָפן זוכן דעם גוי, אפשר האָט ער נאָך עפעס הייליקע זאַכן אין זיין זאַק. מ׳האָט אים געזוכט אין אַלע שענקען, אָבער נישט געפונען.

די גאַנצע געשיכטע איז באַלד איבערגעגעבן געוואָרן אין מעזריטשער בית־דין, וואָס האָבן עס צו וויסן געטאָן איבער שטעט און שטעטלעך אין גאַנץ פוילן. עס זענען אַראָפּגעקומען יידן פון שטעטלעך, ווו ס׳זענען געגנבעט געוואָרן ספרי־תורה און אַנדערע תשמישי קדושה, אָבער קיינער פון די געקומענע יידן האָבן נישט דערקענט, אַז ס׳איז זייער ספר. לויט דער שריפט איז דער

ספר געווען זייער אַן אַלטער און געשטאַמט פון טיף רוסלאַנד. דער בית־דין האָט באַשלאָסן איבערצוגעבן די ספר־תורה צו אונדזער רשות.

דער ספר איז געווען אויסגעטאָן פון יעדער מין באַצירונג און אין טייל ערטער צעריסן. מיין פאָטער ע״ה האָט דעמאָלט געאַרבעט ביי הערש יאַנקלען, וועלכער האָט געוווסט פון מיין פאָטערס שווערער לאַגע און אים פאָרגעלייגט צו באַצאָלן פאַר אַלע אויסגאַבן, וואָס ס׳דאַרף קאָסטן באַנייען דאָס ספר, און נאָך צוגעבן אַ שיינע פאָר זלאָטעס אין טאַש אריין, בכדי דאָס ספר זאָל זיין שותפות, ווייל האָבן אַזאַ ספר איז נאָך מער זכיה ווי אַליין שרייבן אַ ספר — האָט ער געטענהט.

מיין מאַמע ע״ה האָט אַפילו פון דעם נישט געוואָלט הערן און פאַר די לעצטע גראָשנס, אַנשטאָט זיך מאַכן אַ קלייד אויף יום־טוב, האָט זי דאָס ספר באַקליידט מיט אַ סאַמעטענעם מאַנטעלע, עס באַצירט מיט זילבערנע אותיות און מיט אַן אויסגעהאָפטענעם גאָלדענעם מגן־דוד. מיר, קינדער, פלעגן יעדן שמחת־תורה גיין צו הקפות און פרייען זיך מיט דעם אייגענעם ספר. געווײנלעך איז דאָס ספר געשטאַנען אין אָרון־קודש פון ר׳ סענדערס בית־מדרש, ביז ס׳זענען געקומען די טרויעריקע טעג פון אומקום פון אונדזערע ייִדן — צוזאַמען מיט אַלע ייִדישע הייליקייטן.

געשטאלטן

ל. פרידמאַן / מעלבורן

אַנושקע אַדלער

צווישן די געשטאַלטן פון אַמאָליקן ייִדישן מעזריטש פאַרנעמט אַננאַ אַדלער, אָדער ווי מ׳האָט איר גערופן אַנושקע אַדלער, אַ באַזונדערן אָרט. הן צוליב איר אייגנאַרטיקער פערזענלעכקייט, הן צוליב אירע אויפטוען אויפן קולטור־געזעל־שאַפטלעכן געביט, וואָס האָבן געלייגט אַ שטאַרקן חותם אויפן לעבן פון אונדזער שטאָט. איך וועל פּרווון איבערגעבן אייניקע זכרונות וועגן דער מערקווירדיקער פרוי, כדי צו פאַראייביקן איר אָנדענק, וואָס איז טייער יעדן מעזריטשער, וועלכער געדענקט „מאַדאַם אַדלער״ פון דער אַלטער היים.

זי איז געווען פון מיטעלן וווקס, אַ ברייטפּלייציקע מיט אַ ברייטלעכן, נישט באַזונדערס שיינעם פּנים, אָבער פון אונטער דעם קורצן שטערן, מיט שוואַרצע האָר, קורץ געשוירן, האָבן אַרויסגעקוקט אַ פּאָר קלוגע אויגן. צוויי שטריכן, טיילווייז קעגנזעצלעכע, האָט מען געקאָנט לייענען פון איר געזיכט — פריינד־לעכקייט און אַנטשלאָסנקייט. אַ קוואַל פון אויסערגעוויינלעכער ענערגיע האָט די דאָזיקע פרוי פאַרמאָגט און אַן אינערלעכן דראַנג צו זיין כסדר טעטיק און שע־פעריש.

זי האָט געשטאַמט פון די בראָמבערגס — אַ מיוחסדיקע, סוחרישע משפחה, וועלכע האָט זיך פאַרנומען מיט פוטער־האַנדל. אירע צוויי ברידער האָבן זיך איבערגעקליבן קיין לייפּציג נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה און האָבן דאָרט געפירט אַ גרויס פוטער־געשעפט.

ווי מ׳גיט איבער, איז זי אַלס אַ יונג מיידל געוואָרן פאַרשדכנט צו אַ פרומען בחור. זי האָט אָבער לאַנג מיט אים נישט געלעבט. נאָך אייניקע טעג איז זי פון אים אַוועק און געפאָדערט אַ גט. אַ דאַנק איר אַנטשלאָסנקייט האָט זי דעם גט באַקומען און שפּעטער חתונה געהאַט מיטן דענטיסט שעפּקע אַדלער, וועלכער איז געווען זייער באַליבט אין שטאָט און לאַנגע יאָרן געווען דער קאָמענדאַנט פון דער ייִדישער פרייוויליקער פייערלעשער־געזעלשאַפט, וואָס האָט פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין לעבן פון מעזריטש. איר צונויפלעבן מיט שעפּקע אַדלער איז געווען אַ גליקלעכס און האָט איר געגעבן פיל פרייד.

אַנושקע אַדלער האָט באַקומען אַ וועלטלעכע דערציִונג, וואָרשיינלעך ביי פּריוואַטע לערער, אָבער זי האָט פיל אַליין געאַרבעט איבער זיך. איר איינשטעלונג אין לעבן און אירע אָנשויונגען זענען געווען זייער פאָרגעשריטן. זיי האָבן אין פיל הינזיכטן פאָרויסגעלאָפן די צייט, אין וועלכער זי האָט געלעבט. דעריבער האָט

מען איר אָפט נישט פאַרשטאַנען און באַטראַכט אַלס עקסצענטרישע, נישט קיין פראַקטישע פרוי. מען האָט אָבער געהאַט פאַר איר גרויס רעספּעקט און גערעדט וועגן איר מיט אָנערקענונג.

נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זי זיך אַ סך אָפּגעגעבן דער ערשטער ייִדישער ביבליאָטעק און לייען־זאַל. די ביבליאָטעק איז געווען באַקאַנט אַלס די שטאָטישע ביבליאָטעק, וועלכע האָט פאַרמאָגט ייִדישע, העברעיִשע, פּוילישע און רוסישע ביכער און איז געווען גוט באַזוכט.

אין יענער צייט האָט זי אויך געשאַפן די ערשטע רוסישע שול אין מעזריטש, וואָס איז געווען באַזוכט פון ייִדישע קינדער.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, ווען די אָרעמקייט איז געווען גרויס און מעזריטש האָט געליטן פון פאַרשידענע עפּידעמישע קראַנקייטן, איז אַנושקע אַדלער געשטאַנען אין שפּיץ פון דער סאַניטאַרער קאָמיסיע, וועלכע האָט געהאַט די אויפגאַבע צו זען עס זאָל זיין ריין אין די הייזער. זי האָט די דאָזיקע גאַנץ אומסימפּאַטישע אויפגאַבע אויסגעפירט מיט גרויס טאַקט, אָבער זייער אַנטשלאָסן.

אין יענער צייט שטעלט זי אויף אין מעזריטש די ערשטע ייִדישע שול. זי זאַמלט צונויף די קליינע צאָל אינטעליגענץ אין דער שטאָט, באַשטימט זיי אַלס לערער און מיט דער מיטהילף פון אייניקע דרויסנדיקע כוחות, צווישן זיי דעם לערער פון בריסק פיינעבעריע, פירט זי איין אַ מוסטערהאַפטע שול. אירע פּעדאַגאָגישע מעטאָדן זענען געווען ביז גאָר פּראָגרעסיוו. זי אָנערקענט נישט קיין אָפּגעשטאַנענע קינדער. עס איז בלויז אַ פראַגע פאַרן פּעדאַגאָג אָפּגעבן זיך מיט די קינדער, וועלכע זענען אָפּגעשטאַנען. זי פלעגט זאָגן, אַז אַ שלעכטע מיינונג שטעלט דער לערער זיך אַליין און נישט דעם קינד.

זי איז געווען זייער האַרציק צו די קינדער און גלייכצייטיק שטרענג ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דיסציפּלין און היגיענע. די קינדער האָבן געהאַט פאַר איר גרויס רעספּעקט און אַכטונג.

אַ געוועזענע שילערין פון אָט דער שול, וועלכע איז היינט שוין אַ מוטער פון עטלעכע קינדער, האָט מיר דערציילט דעם פאָלגנדיקן עפּיזאָד: אין יענער צייט, ווען זי האָט געלערנט אין דער שול, האָבן זיך איר געמאַכט אייניקע קרעץ אויפן קאָפּ און די קינדער אין קלאַס פלעגן פון איר אָפּחוזקן און רופן פאַרשידענע שפּאָט־נעמען. דאָס פלעגט איר אָפט דערפירן צו טרערן. אין אַזאַ מאָמענט איז אַריין אין קלאַס מאַדאַם אַדלער. זי איז צוגעגאַנגען צו איר און האָט איר אַ קוש געגעבן אין קאָפּ. דער דאָזיקער נאָבעלער זשעסט האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע ווירקונג אויף די קינדער אין קלאַס און די פרוי, וואָס האָט מיר דעם עפּיזאָד דערציילט, קען דאָס נישט פאַרגעסן עד היום.

אַנושקע אַדלער איז אויך געווען איינע פון די גרינדער פון דער ייִדישער גימנאַזיע אין מעזריטש און האָט אין אָנהייב אָנגעפירט מיט איר. זי האָט אָבער מיט דער שול לאַנג נישט אָנגעפירט. עס איז צוגענומען געוואָרן אַ דירעקטאָר

„מיט פולע קוואַליפיקאַציעס" און עס זענען אָנגעקומען לערער פון גאַליציע און זי איז פון דער שול אַוועק. זי איז נישט מסכים געווען מיט די פעדאַגאָגישע מעטאָדן וועלכע זענען דאָרט געווען אָנגענומען און מיט דעם פּראָגראַם פון דער שול. זי האָט דעריבער כסדר געפאָדערט, אַז איר פאָרטרעט, וועלכער איז געהאָנגען אין דער שול, זאָל באַזייטיקט ווערן.

אין די צוואַנציקער יאָרן האָט אַנושקע אַדלער זיך אָפּגעגעבן מיט דער יִדי־שער קינדערהיים. ווי מיט יעדער זאַך, מיט וועלכער זי פלעגט זיך פאַרנעמען, האָט זי אַריינגעלייגט אין דער קינדערהיים איר האַרץ און נשמה. די היים, ווו עס האָבן זיך געפונען יִדישע יתומים און קינדער פון אָרעמע עלטערן, איז אונטער איר אויפזיכט געוואָרן אַ מוסטער־אינסטיטוציע. די פאָרשטעלונגען פון דער קינדערהיים זענען געווען אַ שם־דבר אין שטאָט און פלעגן זייער גוט באַזוכט ווערן. פיל פון די געוועזענע קינדער פון דער „היים", וועלכע געפינען זיך היינט איבער דער גאָרער וועלט (די גרעסטע טייל אין קאַנאַדע און פאַראייניקטע שטאַטן) געדענקען זייער גוט מאַדאַם אַדלער און אירע אויפטועו פאַרן „היים".

דער פלוצלונגער טויט פון איר מאַן, שעפּקע אַדלער, האָט איר שווער גע־טראָפן. עס האָט איר שוין דאַן מער גאָרנישט געבונדן מיט מעזריטש און זי איז אַוועקגעפאָרן צו ערשט צו אירע ברידער אין לייפּציג און שפּעטער צו איר זון אין פאַריז, וועלכער האָט נאָכן ענדיקן דעם פילאָזאָפישן פאַקולטעט אויף דער סאָרבאָנע, זיך פאַרנומען מיט פאַרשידענע פילאָזאָפישע פאָרשונגען.

זייענדיק אין לייפּציג אין אַ צושטאַנד פון דעפּרעסיע צוליב דעם טויט פון איר מאַן, איז מיט דער פרוי אַדלער געשען אַן אומגליק. זי איז אַרויסגעפאַלן פון אַ לויפנדיקן טראַמוויי און האָט דורכגעמאַכט אַ שווערע קראַנקייט. זי האָט זיך אָבער נישט אונטערגעגעבן. זייענדיק אין פאַריז האָט זי שטודירט פראַנצויזיש און פראַנצויזישע ליטעראַטור אויף דער סאָרבאָנע. נישט ווילנדיק זיין אַ לאַסט פאַר דער משפחה, איז זי אַוועק זיך לערנען אין אינסטיטוט פאַר פיזישער קולטור, וועלכן זי האָט געענדיקט מיט אַן אויסצייכענונג און האָט אַליין געעפנט אַ שול פאַר פיזישער קולטור. זי האָט געוואָלט אַליין פאַרדינען אויף לעבן, אָבער ווי אַלע מאָל, יעדע אַרבעט, וואָס זי פלעגט טאָן, איז געוואָרן פאַר איר אַן אידעאַל. דאָס קרעפטיקן די פרוי פיזיש און גייסטיק איז איצט געוואָרן פאַר איר אַן אידעאַל, אין וועלכן זי האָט אַריינגעלייגט די גאַנצע נשמה און האַרץ. איר שול איז געוואַקסן און פראָגרעסירט, אָבער צוליב געזונט־טעמים מוז זי אויפגעבן די דאָזיקע אַרבעט. זי ענדיקט דאַן אַ שול פאַר קאָסמעטיק און נעמט זיך איבער מיטן אידעאַל פון שענער און פרישער מאַכן די פרוי און אַזוי אַרום געבן איר מער פרייד און גליק אין לעבן און זי עפנט אַ קורס פאַר קאָסמעטיק.

אויף איינעם פון אירע אָפטע באַזוכן אין מעזריטש האָט זי איינגעאָרדנט אַ קורס פאַר קאָסמעטיק פאַר אַ גרופּע מעזריטשער פרויען. ווען אייניקע אירע באַקאַנטע האָבן איר פאָרגעלייגט צו באַגרענעצן דעם קורס בלויז צו צוויי, דריי פרויען, כדי זיי זאָלן קענען פון דעם שפּעטער האָבן פרנסה, איז זי

געוואָרן צוליב דעם באַליידיקט און פאַרצאָרנט. זי האָט נישט פאַרשטאַנען, ווי מענטשן קענען זיין אַזוי קליינלעך און באַטראַכטן אַלץ פון געשעפט־שטאַנדפונקט.

די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זי געטראָפן אין פאַריז. ווען די דייטשע אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו פאַריז, איז זי מיט אַנדערע פליטים אַוועק קיין דרום־פראַנקרייך, ווו זי האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן. זי האָט נישט געקאָנט איבערטראָגן די כסדרדיקע שפּאַנונג און באַזונדערס האָט אויף איר דערדריקנדיק געווירקט די דערנידערונג, וואָס זי האָט איבערגעלעבט אַלס מענטש און ייִד. פאַר דער שטאָלצער און מוטיקער פרוי איז געווען איבער די כוחות איבערצוטראָגן די דאָזיקע דערנידערונג און זי האָט דעם 10טן סעפּטעמבער 1943, ווען זי איז געכאַפּט געוואָרן דורך דער „געסטאַפּאָ" בעתן „חורבן ניצע", איינגענומען סם איידער זי איז גענומען געוואָרן אויף אַ פאַרהער. אַזוי האָט טראַגיש פאַרענדיקט איר לעבן די מערקווירדיקע און גייסטרייכע פרוי, וועלכע האָט אַזוי פיל געטאָן פאַר איר שטאָט און בכלל פאַר באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע מענטשן.

יעקב בלאַנק

משה גדליה סאַיעטע

נישט קיין פולשטענדיקע ביאָגראַפיע פון אונדזער פאַרשטאָרבענעם בן־עיר משה גדליה סאַיעטע איז דאָס; איך וויל דאָ בלויז פאַרצייכענען די גוטע מעשים פון אַ מערקווירדיקן מענטשן, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין אונדזער הייס־געליבטער שטאָט מעזריטש, און וואָס איז געשטאָרבן אַ מעזריטשער אין דער גרעסטער וועלטשטאָט, ניו־יאָרק.

משה גדליה סאַיעטע

משה גדליה סאַיעטע איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1877, זיין פאָטער האָט געהאַט אַ שניידעריי און שפּעטער איז אין דעם זעלביקן הויז אויך געווען אַ שענק, אין הויז איז תמיד געווען פריילעך און פול מיט געזאַנג. משה גדליה האָט מע־רער ליב געהאַט זיין מוטער ווי דעם פאָ־טער. אין חדר האָט ער נישט צו פיל געלע־רנט, ווייל דער רבי האָט געשלאָגן... און אין הויז האָט דער טאַטע געשלאָגן... איז ער דעריבער צו צוועלף יאָר געוואָרן אַן אַרויסהעלפער אויף אַ דראָזשקע ביי יענעם.

אין 1897 איז סאַיעטע אַוועק קיין לאָנדאָן; זיינע ברידער און שוועסטער זענען שוין אין לאָנדאָן געווען פון פריִער, איז ער צו זיי פאַרפאָרן. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָט משה גדליה אַוועק־געוואַנדערט פון לאָנדאָן קיין אַמעריקע, און איז אָנגעקומען אַרבעטן אַלס אַ פּרעסער אין אַ שאַפּ. ער איז באַלד געוואָרן אַן אַקטיווער מיטגליד אין דער שניידער־יוניאָן, און אין אַ קורצער צייט אַרום ווערט ער אַפילו אויסגעקליבן אין דער עקזעקוטיוו פון דער יוניאָן. לאַנג האָט ער זיך ביי דער דאָזיקער מלאכה נישט געהאַלטן, ער ווערט אַ שיך־פאַר־קויפער און באַקענט זיך אין דעם געשעפט מיט דעם מעזריטשער טשאַרלס שטיין. ביידע ווערן צוגעצויגן איינער צום צווייטן און זיי זענען ביידע געוואָרן אמתע לעבנסלענגלעכע חברים. טשאַרלס שטיין האָט משה גדליהן אַריינגעפירט אין זיין ברייט פאַרצווייגטער משפחה און דאָרטן האָט זיך סאַיעטע באַקאָנט מיט שטיינס שוועסטער יעטאַ, מיט וועמען ער האָט שפּעטער חתונה געהאַט.

אין יאָר 1920, תיכף נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ביי אַ סך

אייראָפּעער אין אַמעריקע איז געווען אַ דראַנג צו זען די שטעטלעך פון וואַנען זיי זענען געקומען, איז דער דראַנג אויך אויפגעקומען ביי משה גדליה סאַיעטע. ס׳איז נאָך אין יענער צייט געווען אַ גרויס געפאַר צו פאָרן קיין אייראָפּע, אָבער סאַיעטע האָט נישט געקענט וואַרטן לענגער און אויף זיינע אייגענע הוצאות, אָן קיינעמס הילף, האָט ער זיך אַרויפגעזעצט אויף אַ שיף און איז אָפּגעפאָרן קיין מעזריטש. צופעליק האָט זיך אויף דער זעלבער שיף אויך געפונען אונדזער לאַנדסמאַן גאָלדשטיין.

אָנקומענדיק קיין מעזריטש, האָט משה גדליה באַלד אָנגעהויבן אויפקלייבן די מלחמה־יתומים. ער האָט דעמאָלט אָפּגעקויפט דאָס באַוווסטע הויז ביי טשער־כאַוויטש, און מיט אַ ביסל הילף פון די מעזריטשער אין אַמעריקע איז די ערשטע יתומים־היים אין פוילן געעפנט געוואָרן אין מעזריטש. עס דאַרף דאָ געזאָגט ווערן, אַז דער סאַמע וויכטיקסטער איניציאַטאָר אין ניו־יאָרק פאַרן יתומים־הויז אין מעזריטש איז געווען סאַיעטעס געטרייער חבר טשאַרלס שטיין. שפּעטער איז אויך צוגעצויגן געוואָרן צו דעם פּראָיעקט אליהו גרינבלאַט.

צוקוקנדיק זיך צו דער טראַגישער לאַגע, אין וועלכער ס׳האָבן זיך דעמאָלט געפונען די מעזריטשער יידן אין מעזריטש, האָט סאַיעטע פאַרשטאַנען, אַז מ׳דאַרף אויך עפּעס טאָן ממשותדיק פאַר דער שטאָט גופא. האָט ער צוגלייך אָרגאַניזירט אַ ליי־קאַסע אין מעזריטש ווו יעדער מעזריטשער האָט געקאָנט קומען באָרגן געלט אָן פּראָצענטן.

סאַיעטע האָט געהאַט אַ מערקווירדיקן איינגעבוירענעם חוש צו דערשפּירן סיטואַציעס און קומען צו אויספירן, וועלכע זענען שפּעטער באַשטעטיקט געוואָרן. שוין אין יענער צייט טאַקע, ווען ער איז צוריקגעקומען קיין ניו־יאָרק, דער־קלערט ער פאַר די לאַנדסלייט אין אַמעריקע, אַז די פּוילישע יידן זענען פאַר־משפּט צום אונטערגאַנג, און אַז מען מוז אַרויסראַטעווען באַצייטנס וואָס מערער פון זיי. ער האָט שוין דעמאָלט דערשפּירט דאָס אָנקומען פון דעם היטלעריזם אַ סך פריִער פון די פּראָפעסיאָנעלע פּאָליטיקער.

אין 1925 קומט ער ווידער אַ מאָל קיין מעזריטש צוזאַמען מיט זיין פרוי יעטאַ. זיין הויפּט־אינטערעס איז טאַקע געווען דאָס יתומים־הויז, אָבער אין דער זעלבער צייט האָט ער אויך איבערגעבויט דעם אַלטן מושב זקנים, פאַרפעסטיקט די ליי־קאַסע, אַרומגעפאָרן איבער פוילן אַ צוויי חדשים און איז אהיימגעפאָרן. די אַלע זאַכן האָט סאַיעטע תמיד געטאָן פאַר זיין אייגן געלט.

די דריטע נסיעה זיינע, צוזאַמען מיט זיין פרוי, מאַכט משה גדליה אין יאָר 1927. ער באַזוכט אַלע מעזריטשער אינסטיטוציעס, באַזעצט זיך אין דעם מעז־ריטשער האָטעל, און טיילט געלט צו יעדן מעזריטשער, מאַן אָדער פרוי, וועער ס׳האָט נאָר אויסגעשטרעקט די האַנט, און — ווידער אַ מאָל אַלץ פון זיין אייגע־נער קעשענע.

זיין פערטע נסיעה קיין מעזריטש מאַכט סאַיעטע מיט זיין ווייב אין יאָר 1929. דאָ האָט זיך משה גדליה אונטערגענומען צו פאַרווירקלעכן די וויכטיקסטע

באַדערפעניש, אין וואָס אונדזער שטאָט מעזריטש האָט זיך זייער שטאַרק געניי־טיקט. די סאַיעטעס זענען אין יענעם יאָר אָפּגעזעסן פיר חדשים צייט אין מעז־ריטש און אויפגעבויט דעם מעזריטשער שפּיטאָל. מיט גרויסע שוועריקייטן איז דעמאָלט אָנגעקומען דאָס קריגן אַ דערלויבעניש ביי דער פּוילישער מאַכט צו בויען דעם שפּיטאָל; און אויך גרויס זענען געווען די שוועריקייטן ביים באַקומען גוטע דאָקטוירים און אַ גוטן כירורג. צו אונדזער אַלעמענס גרויסן צער ווייסן מיר שוין היינט וואָס פון דעם אַלעמען איז געוואָרן...

זייער פינפטע און לעצטע נסיעה קיין מעזריטש מאַכן די סאַיעטעס אין יאָר 1936. די ייִדן אין מעזריטש, ווי אין אַלע אַנדערע פּוילישע שטעטלעך, האָבן שוין דעמאָלט געלעבט זייער לעצט ביסל צייט. משה גדליה סאַיעטע קומט צוריק קיין ניו־יאָרק, אַ צעבראָכענער, אַ קראַנקער מיט זיכערע סימנים פון אַן אַנטוויקלטער אַסטמע. מיטן אַנטשטיין פון מדינת ישראל, איז משה גדליה סאַיעטע געווען ווייליק, אַז ער און זיין יעטאַ זאָלן וווינען אין אַ קעלער און לעבן אַן אָרעם לעבן, כדי צו קענען אָפּגעבן אַלצדינג פאַר מדינת ישראל. גאָלדע מאיר, וואָס האָט משה גדליהן זייער ליב געהאַט, האָט נישט צוגעלאָזט, אַז ער זאָל דאָס טאָן.

סאַיעטע האָט קיין הויכע בילדונג נישט באַקומען, ער האָט אָבער פאַרמאָגט אַן איינגעבוירענע אינטעליגענץ. ער האָט זיך אויסגעלערנט צו לייענען און פאַרשטיין גוטע ליטעראַטור. די פאַרשטאָרבענע שרייבערס חיים גרינבערג און דניאל טשאַרני זענען געווען זיינע פערזענלעכע פריינד און האָבן זיך גאַנץ אָפט גערעכנט מיט זיינע מיינונגען בנוגע ליטעראַטור.

ס׳איז פאַראַן אַ געוויסע ענלעכקייט צווישן די מעשים טובים פון משה גדליה סאַיעטע און פון נחמנקע פון זבאַרזש, וועמען י.ל. פּרץ שילדערט אין זיין „ביים גוסס צוקאָפּנס". בייזע צינגער האָבן סאַיעטען באַשולדיקט אין פאַרשידענע זאַכן. דער שוואַרצער מלאך האָט אויך באַשולדיקט נחמנקע אַז ער האָט זיך געשניטן די נעגל נישט איבערגעהיפּט... סאַיעטע האָט קיין מנחה נישט געדאַוונט, און אויך נחמנקע האָט נישט איינמאָל פאַרגעסן מנחה צו דאַוונען... ביידע האָבן אָבער קיין איינציקע רגע פאַר זיך נישט געלעבט, נאָר פאַר שוואַכע און קראַנקע, פאַר אַלמנות און יתומים, פאַר פאַרפינצטערטע, פאַרוואָגלטע, פאַרמאַטערטע. משה גדליה סאַיעטע האָט אויף קיין נחת פון קינדער נישט געקענט האָפן, האָט ער אַלץ געטאָן פאַר אַנדערע, ווייל אַלע אַנדערע — האָט ער געהאַלטן — זענען בילכער פאַר אים.

אָנהייב אָקטאָבער, 1948, בין איך געקומען צו פאָרן פון מיינס אַ וויזיט ביי אונדזערע מעזריטשער אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע. איך בין געגאַנגען זען משה גדליהן און אים אָפּגעבן אַ גרוס פון די מעזריטשער אין טאָראָנטאָ. איך האָב אים אָבער שוין געפונען אין דעם מאָנטעפיאָרע־שפּיטאָל אין אַ באַוווסטלאָזן צושטאַנד, רעדן האָט ער שוין נישט געקענט, מיר האָט זיך דעמאָלט אָבער אויסגעדוכט, אַז ער דערקענט מיך, ווייל זיינע אויגן האָט ער נישט אָוועקגענומען פון מיר.

האָב איך צו אים גערעדט, דערציילט אים וועגן די געוועזענע קינדער פון דעם אַמאָליקן מעזריטשער יתומים־הויז, ווי זיי רעדן תמיד פון אים מיט גרויס דרך־ארץ און ליבשאַפט.

איך ווייס נישט, צי ער האָט מיך פאַרשטאַנען, אָבער זיין כסדרדיקן קוקן אויף מיר און זיין האַלטן מיין האַנט אין זיינער, קאָן איך קיין מאָל נישט פאַרגעסן. משה גדליה סאַיעטע האָט אויסגעהויכט זיין נשמה דעם 8טן אָקטאָבער 1948. ער איז אַלט געווען 71 יאָר.

מ. ר. סלאָדקי

צו דער געשטאַלט פון ר׳ ברוך מאיר ראָזענבלום

(צוגאָבן און דערגאַנצונגען)

פון דער פריסטער יוגנט זיינער האָט ער פיינט געהאַט עם־הארצות; ער האָט געוואָלט, אַז יעדער איינער זאָל וויסן און פאַרשטיין גאָטס געבאָטן. ער האָט דעריבער געגרינדעט „חברות" פאַר לימוד תורה און ער אַליין האָט פאַר זיי געלערנט. אין דער פרי, פאַרן דאַווענען, פלעגט ער לערנען פאַר ייִדן „קיצור שולחן ערוך". נאָכן דאַווענען האָט ער זיך באַטייליקט אין דער „חברה ש"ס". פאַר נאַכט, צווישן מנחה און מעריב, האָט ער געלערנט פאַר אַן עולם „משנה ברורה". נאָך תפילת מעריב — משניות. גאַנץ תנך האָט ער געקענט פון אויסנווייניק און זיך באַמיט, אַז אַנדערע זאָלן עס פון אים ירשנען. יעדער איינער האָט אים אָפּגעגעבן כבוד, ווי אַ רבין קומט.

ער איז געווען אַ מענטש מיט ענטוזיאַזם, פול מיט התלהבות און אַלץ וואָס ער האָט געטאָן, האָט ער געטאָן מיט האַרץ, נישט ווי מענטשן, וואָס מען האָט זיי איינגעלערנט און ס׳איז שוין ביי זיי ווי אַ געוווינהייט; ביי אים איז עס אַרויסגעדרונגען פון די טיפענישן פון זיין נשמה.

ימים־נוראים פלעגט ער זיין דער ש"ץ. בעת זיין דאַווענען פאַרן עמוד פלעגט ער פאַרגיסן ימען טרערן. פון אַ סך ערטער איז מען געקומען אים הערן דאַווענען. ווען עס איז געקומען צו דער תפילה „ובכן תן כבוד לעמך" האָט ער זיך דערהויבן צו דער העכסטער מדרגה, זיך אין גאַנצן אויסגעטאָן פון זיך און זיך פאַרוואַנדלט אין לויטער נשמה — כלא מעלמא הדין.

אין אים איז די אַהבת ישראל נישט געווען קיין אויסגעקליגלטע, נאָר אַ תמימותדיק־קינדערישע. ווען ער האָט געזאָגט די תפילה „מפני חטאינו" איז ער געווען געגליכן צו אַ קינד, וואָס האָט זיך פאַרזינדיקט פאַר זיין פאָטער. מיט אַ צעבראָכן האַרץ איז ער געשטאַנען בפני אבינו שבשמיים און געבעטן רחמים אויף די, וואָס האָבן אים געמאַכט פאַר זייער שליח און פאַר כל עם ישראל.

דאָס רעליגיעזע אין אים איז אַרויסגעדרונגען נישט פון זיין געדאַנק, נאָר פון זיין געפיל. ער האָט געדינט צו גאָט אין פולער שלימות מיט זיך. איך געדענק אַ פאַל פון 5טן יאָר — דאָס יאָר פון דער רוסישער רעוואָלוציע — אויף דער ייִדישער גאַס האָט זיך באַוויזן אַ קליינע בראָשור אונטערן נאָמען „די מגיפה פון דער רעליגיע", אַרויסגעגעבן דורך די ענגלישע אַנאַרכיסטן. איך בין נאָך געווען יונג און אַרויפגעפאַלן אויף דעם, ווי אויף אַ געוואַלדיקער מציאה. גלייך בין איך אַוועק מיט דעם צו ר׳ ברוך מאיר ראָזענבלום. צוזאַמען האָבן מיר עס דורכגעקוקט און נישט אויבערפלעכלעך, מיר האָבן עס גוט געלייענט. אַן אַנדערער אויף

זיין אָרט וואָלט עס גלייך אַוועקגעוואָרפן, ער אָבער האָט זיך מיט דעם אינטערע־סירט און באַשלאָסן אָנצושרייבן אַן ענטפער דעם מחבר. איך האָב אים אויפגע־קלערט, אַז עס לוינט זיך נישט מתוכח צו זיין מיט אַזעלכע, וואָס זענען בלויז אויסן צו פאַרפירן די יוגנט, זיי אָפּצווענדן פון גלייכן וועג. ער האָט אָבער באַשלאָסן משפיע צו זיין אויף דער אָרטיקער יוגנט. מיט זיין איניציאַטיוו איז גערופן געוואָרן אַן אסיפה פון דער יוגנט אין דער „עזרת נשים" פון דער גרויסער שול אויף אָפּצוהאַלטן אַ וויכוח מיט די רעוואָלוציאָנערע פירער פון אונדזער שטאָט. פאַרשטייט זיך, אַז אַ סך מענטשן זענען געווען נייגעריק צו הערן דעם וויכוח. ר' ברוך מאיר האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין אַריינגאַנג אויף דער שוועל און אויסגערופן: „פאַר די, וואָס גלויבן אין גאָט, איז דער איינטריט פאַרווערט! ווייל דאָ וועט געהערט ווערן פון דער יוגנט זידלרייד"... און אַזוי איז געווען. ר' ברוך מאיר מיט זיין נאַטירלעכער התלהבות האָט דורך זיינע רייד זייער אַ סך משפיע געווען אויף דער יוגנט. נאָך דעם איז ער גערופן געוואָרן דורך דער „אָכראַנע" אָפּצוגעבן אַ דין־וחשבון פון אָט די פאַרדעכטיקטע מעשים זיינע...

ר' ברוך מאיר ראָזענבלום האָט זיך נישט באַגנוגנט בלויז מיט תפילות און תחנונים. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז אמתדיקע יידישקייט פאַרלאַנגט ממשותדיקע מעשים. ער האָט זיך דעריבער אויך אָפּגעגעבן מיט ווילטעטיקייט: געזאָרגט פאַר קראַנקע, פאַר אָרעמע, און בעיקר פאַר מענטשן דערשלאָגענע, אומגליקלעכע. יעדן טאָג פאַרן דאַווענען איז ער געגאַנגען איבער די בתי־מדרשים אין שטאָט אויפזאַמלען נדבות פאַר אומבאַוווסטע נויטבאַדערפטיקע. ס'איז געקומען דערצו, אַז מ'האָט אים אַ נאָמען געגעבן „ר' ברוך מאיר מיט דער אויסגעשטעלטער האַנט"... עס האָבן זיך שוין אויך געפונען אַזוינע, וואָס האָבן אים גענומען באַ־רעדן: וועמען גיט ער?... און קיינער האָט נישט געלייגט קיין אַכט אויף דעם „מתן בסתר" זיינעם, וואָס איז ביי אים דערגאַנגען צו דער העכסטער מדרגה. איך אַליין בין געווען דערפון אַ לעבעדיקער עדות: ער איז איין מאָל, אַ ערב פסח, צו מיר אַריינגעקומען, מיך אַרויסגערופן אויף דער גאַס און זיך צו מיר גע־ווענדט: דו ווייסט, אַז דיין חבר האָט נישט אויף יום־טוב? איך בין אים גרייט צו געבן, אָבער ער וועט פון מיר נישט נעמען. על כן, וועל איך דיר געבן געלט, אַז דו זאָלסט אַריינגיין צו אים און אים פאַרשלאָגן אַ הלוואה... פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב דעם פּלאַן אויסגעפירט. דער ייִד האָט אַזוי אַרום געפּראַוועט יום־טוב ברחבה און נישט געוווּסט, אַז אין דעם איז ר' ברוך מאירס האַנט און דאָס איז נישט דער איינציקער פאַל.

ר' ברוך מאיר איז געווען אַ שלימותדיקער ייִד. ער האָט נישט געוווּסט פון האַלבקייטן און פון אינערלעכער צעריסנקייט. זיין ציוניזם איז אויך נישט גע־קומען צו אים פון דרויסן, נאָר פון זיין נשמה, וואָס האָט געלעכצט צו התחדשות און גאולה.

מיר וועלן דאָ ברענגען אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד, וואָס כאַראַקטעריזירט בולט די געשטאַלט פון ב. מ. ראָזענבלום.

ווען עס האָט זיך געענדיקט די ערשטע וועלט־מלחמה, האָבן די פּאָליאַקן ביי אונדז אין שטאָט זיך פאַרנומען אויף די דייטשע אָקופּאַנטן, צוגענומען ביי זיי דאָס געווער, אין מיטן גאַס אַראָפּגעצויגן פון זיי דאָס אָנטאָן און זיי געלאָזן שטיין אָדם־נאַקעט ווי אין טאָג פון געבוירן. די דייטשן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט און די פּאָליאַקן האָבן פאַרכאַפּט אַלע אַמטן. אין צוויי טעג אַרום זענען אָנגעקומען פון לובלין פוילישע לעגיאָנערן און זיי זענען געוואָרן די מושלים. מיר האָבן געמיינט, אַז די דייטשן וועלן זיך שוין מער נישט אומקערן קיין מעזריטש.

פרייטיק צו נאַכטס זענען מיר געוואָרן איבערראַשט פון אַ שטאַרקער שיסעריי פון מאַשין־געווער און פון אויפרייסן פון האַנטגראַנאַטן. די דייטשן האָבן באַשלאָסן זיך נוקם צו זיין אין די פּאָליאַקן און אין יענער נאַכט דערהרגעט יעדן פּאָליאַק, וואָס זיי האָבן באַגעגנט אויפן וועג, און אין פּאַלאַץ פון גראַף פּאָטאָצקי פאַר־ברענט די אַלע לעגיאָנערן.

די ייִדן האָבן נישט געוווּסט פון דער ענדערונג, וואָס דאָ איז פאָרגעקומען, און מורא געהאַט זיך צו ווייזן אויפן גאַס. שבת אין דער פרי האָט ר׳ ברוך מאיר צונויפגעזאַמלט די נאָענטע שכנים צו זיך אין שטוב אַריין און זיך געגרייט צו שטעלן דאַווענען. פּלוצלינג האָט זיך דערהערט אַ שטאַרק קלאַפּן אין טיר און אַ צעשראָקן קול פון איינעם, וואָס בעט זיך אין פויליש: ראַטעוועט, די דייטשן באַפאַלן די שטאָט!

די שכנים, די מתפללים, האָבן זיך געוואַקלט צי זיי זאָלן עפענען די טיר. ר׳ ברוך מאיר אָבער האָט זיי אויפגעקלערט, אַז ראַטעווען אַ נפש איז דוחה אַפילו שבת, און ער האָט די טיר געעפנט. דאָ האָט ער דערזען שטיין אַ גוי, וואָס פלעגט קערן די גאַסן, ער האָט דעם גוי אַריינגענומען אין שטוב אַריין. דער גוי האָט דערציילט, אַז די דייטשן האָבן אים נאָכגעיאָגט און זיי קענען אַ ליאַדע רגע אַריינקומען און אים נעמען. ר׳ ברוך מאיר האָט גלייך געפונען אַן עצה: ער האָט דעם גוי איינגעהילט אין אַ טלית און טאַקע באותו רגע איז אַריין אין שטוב אַ דייטשער סאָלדאַט און געפרעגט, צי ס׳איז דאָ נישט אַריינגעקומען עפּעס אַ פּאָליאַק. ר׳ ברוך מאיר האָט אים געוויזן, אַז דאָ זענען אַלע ייִדן, וואָס שטייען און דאַווענען. נאָך מער, ער האָט פאַרלאַנגט פון דייטש, ער זאָל אים העלפן ברענגען אַ ספר־תורה פון נאָענטן בית־מדרש און דער דייטש האָט אים געפאָלגט. נאָכן ברענגען די ספר־תורה האָט דער דייטש פאַרטיילט פאַר יעדן איינעם אַ ווייסע לענטע אָנצוטאָן אויפן אָרעם, אַ סימן, אַז ער איז אַ ייִד, וועט ער נאָכן דאַווענען קענען גיין אַהיים.

נאָכן דאַווענען האָט ר׳ ברוך מאיר אָנגעטאָן דעם גוי אַ לאַנגע קאַפּאָטע און אַ ייִדיש היטל און אויפן אָרעם — אַ ווייסע לענטע. אַזוי אַרום איז דער גוי אַהיימגעקומען בשלום און ר׳ ברוך מאיר האָט זיך געפרייט, אַז ס׳האָט זיך אים איינגעגעבן צו ראַטעווען אַ לעבעדיקן נפש.

ליטמאַן געלטמאַן

לייזער קלאָץ

אין אַ גראָען האַרבסטיקן פרימאָרגן איז ער אויסגעגאַנגען און אין אַ פּאָר שעה אַרום איז ער צו קבורה געקומען...

עס איז געווען אַ שטילע בחורישע לוויה, אַ לוויה פון אַן איינזאַמען. קיין איין הויכער זיפץ, קיין איין טרער, בלויז דער הימל האָט מיט אַ דין רעגנדל צוגע־שפּריצט, אַ ווינטל האָט אבלדיק געברומט איבער די דעכלעך... פאַרן אָפענעם קבר האָבן אייניקע חברים געוואָלט עפּעס זאָגן, נאָר די ווערטער זענען זיי פאַר־גליווערט געוואָרן אין האַלדז...

וואָס זענען ווערטער קעגן אַזאַ טיפן ווייטיק!

שטום, שווייגנדיק איז מען זיך פונאַנדערגעגאַנגען, מיטגענומען דעם דריקנ־דיקן צער אַהיים, אין די ענגע חדרימלעך.

— געווען אַ חבר לייזער קלאָץ — איז ער קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן!...

אַ קליינטשיקער, אַ דאַרינקער מיט אַ לענגלעך געל פאַרבלאַסט פּנים און שוואַרצע פיבערדיקע אויגן, וואָס האָבן אַ מאָל געשפּריצט מיט קרעפּטיקן הומאָר און סאַרקאַזם און אַ מאָל אָפּגעשפּיגלט אין זיך טיפן צער. ביז פופצן יאָר געלערנט אין בית־מדרש, געשמט פאַר אַן עילוי און שפּעטער האָט ער אַרויסגעוויזן די זעלביקע פעיִקייטן ביים לערנען שפּראַכן און וועלטלעכע למודים. אָנגעהויבן צו שרייבן האָט ער אין יאָר 1913, צום ערשט חסידישע מעשיות, און דערנאָך לידער. ער איז שוין דאַן געווען אַ גאָלדשמיד. ביי טאָג האָט ער געפאָרעמט און געשליפן דאָס האַרטע מעטאַלענע גאָלד ביים וואַרשטאַט און ביי נאַכט, ביים זעלביקן וואַרשטאַט, געשליפן דאָס אייגענע פאַרבלוטיקטע גאָלד פון האַרצן. יעדעס ליד— אַ צאַפּלדיקער ווײ, יעדעס וואָרט איז געווען טיף דורכגעפּילט. ער האָט געליטן פאַר אַלעמען און קיינער נישט פאַר אים, ער האָט אַלץ און אַלעמען געזען, און פון קיינעם נישט באַמערקט געוואָרן.

„דאָס לעבן פון איינעם אַ מענטש", אַ טאָג־בוך אין פּערזן, אַזוי הייסט זיין בוך לידער. און קיין זאַך כאַראַקטעריזירט נישט אַזוי דעם דיכטער, ווי אָט דער נאָמען: „דאָס לעבן פון איינעם אַ מענטש", וואָס ברענגט צום אָפענעם קבר זיינע טעג, אַלע טאָג לאָזט ער עפּעס אַראָפּ אין פינצטערן גרוב און קערט זיך אום מיט אַ פוסט האַרץ פון בית־עולם. „היינט האָב איך עפּעס גרויס צום קבר געבראַכט און שטיל אַן זיפצן האָב איך עס אין גרוב געלאָזן און מיר איז טרויעריק ביז שגעון אַצינד", זינגט ער אין איינעם פון זיינע לידער און ער פרעגט זיין האַרץ פאַר וואָס ער איז טרויעריק: „ווייניק האָסטו, ווייניק וועסטו נאָך באַגראָבן..."

און לייזער קלאָץ קראַמפּט זיך איין פון ווייטיק און וויינט נישט. נישטאָ ביי אים אין בוך קיין טרערן. אַלץ איז שטילער ווײ, ער ווערט נישט איבעררעאַשט, און ער זאָגט צום לעבן: „און אַז יעדע שעה דריקט מיט דער קני מיין האַרץ, און אַז

יעדער טאָג פאַלט אַ פרישער רידל ערד אויף מיין קאָפּ, מיט וואָס־זשע קאָנסטו מיר נאָך איבערראַשן !..."

ער גייט אַ מאָל מיט זיין שטומען צער צו דיביימער אין פעלד, רעדט זיך דורך מיט די גראָזן, מיטן ווינט, אַ מאָל, ווען ער דערפילט דעם עלנט פון וועלקנ־דיקן בוים אין האַרבסט, ווערט ער אַזוי הילפלאָז און פאַרצווייפלט: „זוכסט אַ שוץ ביי מיר, ביי וועמען עס האָט דער פרילינג קיין איין מאָל נישט אפילו אויפגעבליט, ביי וועמען עס האָט דער האַרבסט דעם שטאַם אפילו נישט געלאָזן — ביי דעם, וואָס וואַרט אַזוי ווי דיינע בלעטער דיר צופוסנס, אויף יעדן מינדסטן ווינטן־שאָרך צעשיט צו ווערן — נאָר וואַרט! מיין האַרץ האָט ווי אַ שוואָם איינגעזאַפּט אין זיך דעם גרויסן טרויער און איז נאָך אַלץ נישט זאַט: — טאָ ווייז אַהער, מיין האַרץ וועט אויך דיין צער פאַרזויפן !..." און אַן אַנדער מאָל: „מיין האַרץ איז גרויס געגוג, מיין האַרץ קאָן דורות געכט פאַרטראָגן !..."

קלאָץ איז געבליבן ביז היינט פון די אָריגינעלסטע דיכטער, ער איז געווען אייגנאַרטיק אין זיין סטיל און פאָרעם, זיינע אויסדריקן זענען ביי און פריש, ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט איבערגעריסן מיט די אַלטע פאָרמען. קיין יונגער האָט נאָך דאַן נישט געוואָגט אַרויסצוטרעטן מיט לידער אָן גראַמען: „גראַמען, דאָס זענען גאָלדענע קייטלעך אויף די הענט פון אַ דיכטער און קייטן בלייבן שטענדיק קייטן, צי פון גאָלד צי פון אייזן" — פלעגט ער זאָגן.

ער איז געווען אַ גרויסער מקפיד אויף יעדן אויסדרוק, ער פלעגט זיך אָפּט אַרומטראָגן אַ סך טעג מיט אַ ליד, ער פלעגט יעדע זאַך לאַנג און טיף דורכטראַכטן ביחידות, איידער ער פלעגט עס גיין שרייבן. און ער האָט געפילט און געגלויבט אין זיין טאַלאַנט: „אַ דיכטער, וואָס גלויבט נישט אין זיין אייגענעם שאַפן, איז גלייך ווי ער וואָלט פירן זיינע אייגענע קינדער צום ברענענדיקן מזבח פון מולך" — פלעגט ער זאָגן.

ער האָט זיך נישט געיאָגט נאָך קיין כבוד, ער פלעגט נישט זוכן, ווי אַלע יונגע געדרוקט צו ווערן, זיינע פריינד פלעגן אים טרייבן דערצו, פלעגט ער ענטפערן מיט אַ שמייכל: „האָט נישט מורא, קיין אמתע טאַלאַנטן גייען קיין מאָל נישט פאַרלוירן און דאַרפן נישט זוכן אַרויפצושווימען דורך דער פרעסע. אמתע טאַלאַנטן שלאָגן דורך בערג און פעלזן און מוזן קומען צום אויסדרוק".

ווי איז דעם גורל פון יתומים, וואָס בלייבן איבער אויף פרעמדע הענט. און ווי איז דעם גורל פון דיכטערישע לידער, וואָס בלייבן איבער נאָכן טויט.

שטאַרבט עמעצער אַן אָרעמער מענטש, איז כל זמן דער קבר איז אָפן, די וווּנד

פריש, געפינען זיך נאָך גוטע באַרמהאַרציקע מענטשן, וואָס זענען זיך מרחם אויף די יתומים, שכנים זוכן פאַר זיי אַ מקום מנוחה, קרובים — אַ תכלית, מען טוט עס דעם טויטן צוליב, וואָס קאָן צוליב זיי אין קבר נישט איינרוען, און אויך די לעבעדיקע אומגליקלעכע יתומים, וואָס רייסן אויס שטיקער האַרץ מיט זייערע הילפלאָזע טרערן און רחמנותדיקן אויסזען.

וועמען וועט אָבער איינפאַלן צו זאָרגן וועגן די יתומים פון אַ דיכטער אין געשטאַלט פון לעבעדיקע קלאָגנדיקע לידער; וועמען וועט איינפאַלן, אַז צוליב אַזוינע יתומים קען מען אויך נישט האָבן קיין מנוחה אין קבר. אויך אַזוינע יתומים פאָדערן אַ תכלית, אַ תיקון. אויך זיי האָבן אַ לעבעדיקע שפראַך, וואָס מאָנט און פאָדערט.

יעקב באָטאַשאַנסקי /בוענאָס איירעס

ש. פריילאַך־ליטמאַן

ש. פריילאַך איז אין אַרגענטינע געווען דער פּאָפּולערסטער יידישער פּעליע־טאָניסט און באַליבטסטער יידישער קינדער־שרייבער — איינער פון די בעסטע און אָנערקענסטע יידישע קינדער־שרייבער בכלל. מיר האָבן געאַרבעט איבער צוואַנציק יאָר אין איין רעדאַקציע. פריילאַך איז אין זיינע לעצטע יאָרן געווען מיין נאָענטער חבר, און אפשר מער ווי דאָס, ווייל ווי מיר זענען נישט געווען פאַר־שידן אין די כאַראַקטערס, זענען מיר גע־וואָרן איינס. מיר האָבן אין איינעם געשריבן טעאַטער־רעוויס, מיר האָבן אין איינעם געשריבן דעם טעקסט פאַרן דריטן סדר פון „משה העס"־צענטער. מיר האָבן אין איינעם געפירט אַ קאַמף פאַר נאַציאָנאַלער יידיש־קייט, פאַר ציוניזם. מיר זענען אין איינעם געגאַנגען קעגן דעם שטראָם, און מיך האָט פריילאַכס טויט געטראָפן מער ווי אַלע היגע יידישע שרייבער. איך בין געבליבן איינער אויפן שלאַכטפעלד...

ש. פריילאַך (ליטמאַן גאלטמאַן)

בערך אַ מאָנאַט פאַר זיין פּטירה זענען מיר ביידע געזעסן אין קאַפע „קיאטא", אויפן ראָג קאסטעלי און קאריענטעס. מיר האָבן פאַרטראַכט אַ בשותפותדיקע אַרבעט, אָדער אַן אויסגאַנג פון עפּעס אַ שווערער סיטואַציע. מיר האָט ווי געטאָן דער קאָפּ. איך האָב עס אים געזאָגט, האָט ער מיר דערויף געענטפערט:

— איך ווייס נישט ווער פון אונדז ליידט מער ווייטיק!

מיר איז אין יענעם מאָמענט קלאָר געוואָרן, אַז ער איז אַ מענטש, וואָס ליידט כסדר פיזישן ווייטיק און דערפאַר איז ער שטענדיק אַזוי פאַרביטערט און מרה־שחורהדיק, און איך האָב געטראַכט: ווי די מערסטע הומאָריסטן, איז ער פער־זענלעך אַ מרה־שחורהניק און אַ קראַנקער, און ער שרייבט הומאָריסטיש, בכדי צו פאַרטרייבן דעם אייגענעם ווייטיק און דעם אייגענעם טרויער. און בכדי צו באַזייטיקן די מעלאַנכאָליע, וואָס זיין זאָג האָט אָנגעווייט, האָב איך געמאַכט א שפּאָס און געזאָגט:

— וואָס פאַר אַ „קאַיאַף" דו ביסט! אַפילו ווייטיק פאַרגינסטו נישט יענעם און דו מוזסט זיין דער ערשטער...

ער האָט געוואָלט לאַכן און נישט געקענט. אין צוויי טעג אַרום נאָך יענעם שמועס האָט מען מיר געזאָגט, אַז מען האָט אים אַוועקגענומען אין שפּיטאָל און טאַקע באַלד האָט מען אים געמוזט מאַכן אַן אָפּעראַציע. דער כירורג, ד"ר א. קאַפּלאַן, האָט מיר נאָך דער אָפּעראַציע געזאָגט:

— אַ קישקע איז ביי אים גאַנגרענירט. עס איז געבליבן פּונקט אַזוי פיל קישקע מיט וויפל אַ מענטש קען לעבן. אויב די קראַנקייט וועט גיין ווייטער, איז ער פאַרלוירן.

איך האָב פאַרשטאַנען, אַז ס'איז פאַטאַל. די צרה פון קראַנקייטן באַשטייט אין דעם, וואָס מ'קען זיי נישט אָפּשטעלן. זיי שטראָמען כסדר אַזוי ווי פייער און אַזוי ווי וואַסער...

און דאָס פאַטאַלע איז געקומען. אַ ווינטערנאַכט, וואָס האָט געהאַלטן ביים פאַרטאָג, האַלב זעקס אַ זייגער. אין אַ האַלבער שעה אַרום האָב איך שוין סיי ווי געדאַרפט אויפשטיין און איך בין שוין געשלאָפן דאָס לעצטע ביסל פון מיין קורצן שלאָף. דער טעלעפאָן האָט זיך צעקלונגען. מיין פרוי האָט מיר גלייך געזאָגט:

— איך האָב מורא, אַז עס קומט אַ טרויעריקע בשורה פון פריילאַכן.

זי האָט ליידער געטראָפן. אַן אומבאַקאַנט קול האָט צו מיר גערעדט לאַקאָ־ניש: „פריילאַך... נישטאָ"...

אין ווייניקער ווי אַ האַלבער שעה אַרום בין איך געווען אין שפּיטאָל און מיר האָט זיך געדאַכט, אַז דער גאַנצער שפּיטאָל טוליעט זיך אין שרעק פון טויט צו זיין אייגענער טונקלקייט.

איך האָב געפילט דעם ווייטיק, וואָס מען האָט ווען אַן אייגענער ווערט אַוועקגענומען פון לעבן. אַ גייסטיקער ווייטיק און דאָך אַ פיזישער. גלייך מען וואָלט נישט אויפגעהערט צו שניידן מיט אַ שטומפּיק מעסער ביים האַרצן...

בין איך אַ לאַנגע צייט אַרומגעגאַנגען אַ פאַריתומטער. מיר האָבן געהאַט געמאַכט קנאַפּע צוואַנציק יאָר אין איינעם די הומאָריסטישע רובריק פון „די פרעסע" — „עמך". איך האָב די זייט דעמאָלט געדאַרפט מאַכן אַליין און די ערשטע צייט פלעג איך וויינען, ווען איך האָב זיך געזעצט מאַכן און צונויפשטעלן „עמך". איך האָב געדאַרפט אַנדערע מאַכן פריילעך און אַליין האָב איך געוויינט. און ווען מען האָט געדאַרפט אין איין קאַרגער דריי פערטל יאָר אַרום מאַכן טעקסט פאַרן דריטן סדר, האָב איך ווידער געוויינט.

און דערנאָך... אַך, נישט אַלץ דאַרף מען דערציילן. אַ סך טרויער האָט דאָס לעבן געבראַכט אונדז און אים (יאָ, אויך אים!) ווען ער איז שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע. נאָך עד היום ווערט דאָס האַרץ צעריסן טראַכטנדיק.

...פון געבוירן האָט ער געהייסן ליטמאַן געלטמאַן. עס איז נישט געווען שווער צו פאַרשטיין, אַז ער האָט געשטאַמט נישט פון קיין רייכע לייט. זייער אַ סך, וואָס הייסן רייכער און רייכמאַן, שטאַמען פון קבצנים. אַ סך קליינערס זענען הויכע און אַ סך הויכמאַנס זענען קליינטשיקע, און נישט אַלע, וואָס מען

האָט אַ נאָמען געגעבן „געלטמאַן", האָבן געהאַט געלט. דעם נאָמען געלטמאַן האָט ער אַוועקגעוואָרפן. ער האָט אים פאַרביטן אויף פריילאַך, נישט דערפאַר ווייל ער איז געווען אַזאַ פריילעכער, נאָר ווייל עס האָט אים געפעלט פרייד און ס'האָט אים געצויגן צו פריילעכקייט. דעם ערשטן נאָמען זיינעם, ליטמאַן, האָט ער נישט געוואָלט אַוועקוואַרפן, אַ סימן: ווען ער האָט גענומען שרייבן קינדער־זאַכן, האָט ער זיך אונטערגעשריבן ליטמאַן.

— פאַר וואָס זשע ש. פריילאַך, נישט ל. פריילאַך?

ער האָט געענטפערט, אַז ער האָט דאָס ערשטע מאָל טאַקע אונטערגעשריבן „ל", אָבער אַזוי ווי אין זיין כתב איז אַ למד ענלעך צו אַ שין, האָט מען געדרוקט ש. פריילאַך און אַזוי איז פאַרבליבן. איך קען אייך נישט גאַראַנטירן, אַז דאָס איז נישט געווען קיין אויסגעטראַכטער שפּאַס, אָבער אַזוי האָט ער דערציילט — אַ פאַקט איז: מיטן נאָמען ש. פריילאַך איז ער פאַרבליבן, קיינער האָט רעכט נישט געוווּסט, אַז דאָס איז אַ פּסעוודאָנים. מיט דער צייט איז צוגעקומען דער נאָמען ליטמאַן. און ער איז געוואָרן צוויי, מיט ש. פריילאַך האָט ער אונטערגעשריבן פעליעטאָנען און הומאָרעסקעס, און מיט ליטמאַן — קינדער־זאַכן.

ש. פריילאַך איז געווען אַ בר־מזל צו לייענער. זיינע פעליעטאָנען און הומאָרעסקעס האָט מען געלייענט פאַר זיך, אין ענגע געזעלשאַפטן און מען האָט זיי פאַרגעלייענט עפנטלעך. ער איז געווען דער איינציקער יידישער שרייבער אין אַרגענטינע, וואָס זיינע פּיעסן זענען געוואָרן שלאַגערס און געגאַנגען וואָכן לאַנג. זיינע פּיעסן, „אַ מאָל איז געווען אַ שטעטל", „דער רמב"ם" און „דער בעל שם" זענען געווען מער ווי צוגענגלעך פאַר אַלע. אָבער זיין דערפאָלג אַלס קינדער־שרייבער האָט איבערגעשטיגן זיין מזל־ברכה אַלס שרייבער פאַר דערוואַקסענע ליטמאַן איז געוואָרן אַ שם־דבר אין דער וועלט; ווו עס איז נאָר געווען אַ קינדער־ווינקל אין אַ יידישן בלאַט, האָט מען איבערגעדרוקט ליטמאַנס זאַכן פון קינדער־ווינקל אין „די פּרעסע", און ווען עס איז דערשינען דאָס ערשטע קינדער־ביכל זיינס, וואָס האָט געהייסן „פון אַלע זיבן זאַכן", האָבן אַלע דאָס גערופן „פון אַלע גוטע זיבן זאַכן". מיר האָבן בפועל ממש געזען, ווי ס'האָט זיך ביי פריילאַך־ליטמאַן געעפנט דער ריכטיקער שאַפונגס־קוואַל. פריִער האָט ער געדרוקט זיינע זאַכן אין קינדער־ווינקל פון „די פּרעסע" און דערנאָך זענען זיי דערשינען אין די ביכער. „אַ ליכטיקע וועלט", „פעטער שמחהס שפּאַסערייען", „מעשהלעך".

איך האָב דעמאָלט געזאָגט און געשריבן: ליטמאַנס קינדער־זאַכעלעך זענען ווי נישט געשריבן פון איין מענטש, נאָר געשאַפן פון דער נאַטור און פון לעבן אַליין. זיי זענען ממש ווי אויסגעוואַקסן פון דער ערד און פון די ביימער.

איינער פון די הויפּט־מאָטיוון אין ליטמאַנס קינדער־זאַכעלעך איז געווען דאָס פאַרבינדן זיך מיט דער אַלטער היים און מיט די זיידעס־באָבעס פון דאָרטן. נישט בלויז אויס נייגעריקייט דאַרפן קינדער די זיידעס און די באָבעס, זיי דאַרפן זיי אָרגאַניש. און אונדזערע קינדער דאָ האָבן צום מערסטן רעכט נישט געוווּסט וואָס עס מיינט אַ זיידע און אַ באָבע. ליטמאַן האָט אונדזערע קינדער פאַראייניקט

מיט זייערע עלטערנס עלטערן. אין אַזוי פיל זאַכעלעך זיינע פּליִען בריוו צו זיידעס און באָבעס. דאָס איז אַ דורכויס אַמעריקאַנישער מאָטיוו. ער איז, דאַכט זיך, דורכויס ייִדיש, און ער איז אויך אוניווערסאַל. אַ ריזיקער טייל קינדער אין אַמעריקע האָט ביז צוריק מיט אַ צייט נישט געזען קיין אייגענע זיידעס־באָבעס... שלום־עליכם האָט אין זיין „וויגליד" געזעצט אַ מאַמען זינגען איר קינד וועגן זיין טאַטן, וועלכן ער האָט נישט געקענט, ווייל ער איז געווען אין אַמעריקע. אָבער דאָס קינד צום פאָטער איז געקומען, פון די זיידעס און באָבעס איז עס אַוועק אויף אייביק.

ליטמאַן דער קינדער־דערציילער איז נאָך נישט ריכטיק אָפּגעשאַצט. ער האָט פאַרמאָגט אַזאַ געמיש פון פאַנטאַזיע און הומאָר, וואָס איז ממש אַ גליק פאַר קינדער. אין דעם זאַגעלע „ווען איך וועל געזונט ווערן", אין דעם בוך „פעטער שמחהס שפּאַסרייען" דערציילט אַ קראַנק ייִנגעלע, אַז דער דאָקטער איז ביי אים געווען און געזאָגט דער מאַמען, אַז ער וועט שוין באַלד געזונט ווערן און אַז די רעצעפּטן דאַרף מען שוין אַוועקשטעלן. דער פעטער שמחה האָט אַרויס־געוואָרפן אַלע רעצעפּטן און געזאָגט מיט אַ ניגון:

„פאַר דעם געטראַנק,
וועלכער איז געווען זויער,
דאַרף מען דעם אַפּטייקער
אַנדרייען אַן אויער.
פאַר די פּראָשקעס,
וועלכע זענען געווען ביטער,
דאַרף מען דעם דאָקטער
שמייסן מיט ריטער.
און פאַר די באַנקעס,
וועלכע זענען דיר נישט געפעלן,
דאַרף מען דעם פעטער שמחה
די מעשה דערציילן".

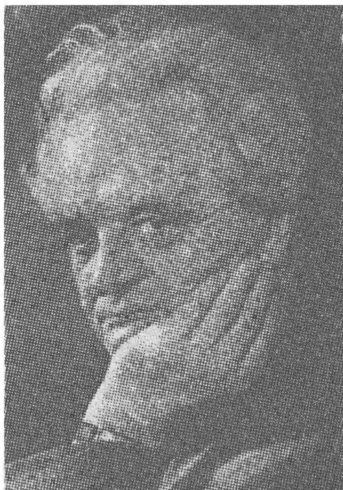
„דערנאָך האָט מיר דער פעטער שמחה דערציילט, אַז די זון איז היינט שטאַרק אומרויִק. זי קומט אַרויס אויף אַ רגע, גיט אַ קוק אויף דער גאַס און פאַרשווינדט, שיינט אויף און פאַרגייט. און אַלץ דערפאַר, ווייל איך בין קראַנק און זי האָט נישט מיט וועמען צו שפּילן זיך".

מען וואָלט געדאַרפט צונויפנעמען אַלע ליטמאַנס קינדער־זאַכן און אָפּדרוקן אין איין באַנד מיט אַ מאָנאָגראַפיע וועגן מחבר. ליידער איז עס ביז היינט נאָך נישט געטאָן געוואָרן.

יואל מאַסטבוים

געבוירן אין מעזריטש 1884, געשטאָרבן אין תל־אביב 1958. זיין פאָטער יצחק איז געווען אַ פאַרטרעטער פון אַ גלאָזהוטע און אַ ציגעלניע. די מאַמע, איטע גלעזער, האָט געשטאַמט פון שעדלעץ.

ווי אַלע קינדער פון זיין צייט, האָט ער באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע דער־ציִונג. נאָך אַ יינגל איז ער צוזאַמען מיט זיינע עלטערן אַריבער וווינען אין שעדלעץ.

יואל מאַסטבוים

אינעם עלטער פון 15 יאָר האָט ער אָנגעהויבן זיין פּאָליטישע טעטיקייט, ווען ער האָט מיטגעאַרבעט מיט זיין עלטערן ברודער יודל אין דער ייִדישער סעקציע פאַר פּראָפּאַגאַנדע פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַרטיי פּ.פּ.ס. דאָס איז געווען אינעם יאָר פון דער רוסישער רעוואָלוציע, אין 1905.

פון שעדלעץ איז ער אַוועק קיין וואַרשע, ווו ער הייבט אָן זיין ליטע־ראַרישע קאַריערע. ער פאַרעפנטלעכט „ירחמיאלקע דער שמש" אין „דער וועג", וואָס איז אַרויס אין וואַרשע און איז געוואָרן רעדאַקטירט פון צבי פּרילוצקי. הלל צייטלין, דוד פרישמאַן און י. ל. פּרץ זעען אין אים אַ ליטעראַרישן טאַלאַנט און זענען אים מקרב.

דעמאָלט האָט ער אויך אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן זיינע אַרבעטן אין „רשפים", „הבוקר" און „היום", שפּעטער אין „היינט" און „מאָמענט" און אין אַנדערע אויסגאַבן. ער שליסט זיך אָן אין „די יונגע", צו וועלכע עס געהערן אויך משה סטאַווסקי, מנחם באָריישאָ, י. מ. ווייסענבערג א"אַ. זיי גרופּירן זיך אַרום הלל צייטלינען.

אין 1912 פאַרעפנטלעכט מאַסטבוים זיין בוך „סקיצן און בילדער", די דראַמאַטישע פּאָעמע „אָן אַ מעלאָדיע", אין וועלכער עס זענען קענטיק די השפעות פון וויספּיאַנסקיס „חתונה" און י. ל. פּרצעס „ביי נאַכט אויפן אַלטן מאַרק".

צווישן 1919—1922, געפינט ער זיך אין לאָנדאָן, וווּ ער אַרבעט מיט אין „די צייט", רעדאַקטירט פון מאָריס מייער. דאָרט ווערט ער אויך טעטיק אין „פּועלי־ציון". קערט זיך אום צוריק קיין פּוילן און דאָרט פאַרעפנטלעכט ער אַ ריי פון זיינע שאַפונגען: „נחומקעס וואַנדערונגען", „דריי דורות", „פּערעלעס חלום"

א״אַ. ער באַטייליקט זיך אויך אין דער יידישער פּרעסע: „היינט״, „מאָמענט״, „הצפירה״, „היום״, „נאַש פּשעגלאָנד״, „כווילאַ״ און „נאָווי דזיענניק״. אין „שריפטן״ פאַרעפנטלעכט מאַסטבוים זיין „סאַלאַמאַנדרע״ און אַנדערע דערציי־לונגען.

אין 1933 איז ער עולה קיין ארץ־ישראל און באַזעצט זיך אין תל־אביב. דאָ באַטייליקט ער זיך אין „דבר״ און פאַרעפנטלעכט אַ רייע ביכער, אַרויסגעגעבן פון „דביר״ און „מוסד ביאַליק״.

ד. ת.

אַברהם ריינווין

געבוירן אין מעזריטש אין 1887. געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע, אין 1932. אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט אין סלאָבאָדקער ישיבה, וווּ ער האָט זיך אויס־געצייכנט מיט גרויס חריפות און בקיאות אין לערנען. נאָכן פאַרלאָזן די ישיבה האָט ער זיך איבערגעגעבן דער ס. ס.־באַוועגונג, צוליב דעם האָט ער געמוזט עוקר זיין קיין לאָנדאָן, וווּ ער האָט אַ צייט געאַרבעט ביי פיזישע אַרבעטן און גלייכצייטיק שטודירט. פון לאָנדאָן האָט ער אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע, ווייטער פאָרגעזעצט זיין שטודיום, און לסוף האָט ער גענומען מיטאַרבעטן אין „יידישן זשורנאַל״. שפּעטער איז ער דאָרט געוואָרן שעף־רעדאַקטאָר. ער האָט זיך אויך געווידמעט דער פּועל־ציון־פּאַרטיי, וועלכע האָט אים דעלעגירט אין יאָר 1927 צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל. אין יענעם יאָר האָט ער אויך באַזוכט זיין אַלטע היים — מעזריטש.

חוץ זיין טעגלעכער זשורנאַליסטישער אַרבעט, האָט ער אויך אַרויסגעגעבן עטלעכע גרעסערע ווערק ווי „ארץ־ישראל אין דער אַלטער און נייער יידישער ליטעראַטור״, „די געשיכטע פון יידן אין קאַנאַדע״, „די געשיכטע פון קאַנאַדע״ א״א.

דאָס לעצטע יאָר פאַר זיין טויט, האָט ער רעדאַקטירט די וואָכנשריפט „קאַ־נאַדער טריבונע״. ער האָט אויך אָנגעפירט מיט דעם קרן היסוד־קאַמפּיין אין קאַנאַדע.

(„מעזריטשער טריבונע״, 17טן יוני 1932)

פייוול פיטערמאַן

לייב לעוו

ווי זיין פאָטער, ר׳ מאיר מורה־הוראה, האָט אויך זיין מוטער געשטאַמט פון גרויסן יחוס. וועגן פאָטער אירן, זיין זיידן, ר׳ יעקב שפּירא, דערוויסן מיר זיך פון לעוון אַליין אין זיין קורצן אַריינפיר צו זיין זיידנס היסטאָרישע פאַר־צייכענונג ״דער מעזריטשער בלוט־בלבול״ *.

״מיין זיידע״ — שרייבט לעוו — מיין מאַמעס טאַטע, הרב יעקב שפּירא ז״ל, איז געווען איינער פון די היגע גרויסע לומדים און חריפים, מחבר און אַרויסגעבער פון אַ סך ספרים, דערצו אויך אַ משכיל און מושלם״.

לייב לעוו

ווי פון אַזאַ פאַמיליע האָט לעוו באַקומען אַ שטרענג רעליגיעזע דער־ציִונג. אין די בחורישע יאָרן איז ער גע־זעסן אין בית־מדרש און געלערנט. וועגן זיין פאָרמעלער בילדונג איז מיר נישט אויסגעקומען צו הערן, וואָס איך ווייס יאָ איז, אַז ער האָט אין זיין צייט באַקומען רעכט אויף ראַבינער.

לייב לעוו ווי אַ שרייבער

אין דעם איינמאָליקער ליטעראַרי־שער אויסגאַבע ״בליהונג״, וואָס איז דער־שינען אין מעזריטש אין יאָר 1913, אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופּע מעזריטשער יונגע־לייט, וואָס האָבן זיך געשניטן צו ווערן שרייבער, איז לעוו נאָך נישט באַטייליקט, איז אָנצונעמען, אַז וועגן לעוון, דעם שרייבער, האָט נאָך קיינער נישט געוווּסט. לעוו ווי אַ שרייבער איז באַוווּסט געוואָרן אַ ביסל שפּעטער. ער האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין „קאַנאַדער יִדישער זשורנאַל״, ווו זיין יוגנט־חבר און פאַמיליע־פריינד, אברהם (עקיבה) ריינוויין האָט מיטגעאַרבעט און דערנאָך געוואָרן איר רעדאַקטאָר. זיינע ערשטע זאַכן זענען געווען לִיבעלידער אין

---

* הרב יעקב שפּירא האָט די דאָזיקע היסטאָרישע פאַרצייכנונג צוגעשיקט אין 1893 צו דובנאָוון און עס פאַרעפנטלעכט אין רוסיש־יידישן זשורנאַל ״יעווריעיסקאַיאַ סטאַרינאַ״. לעוו האָט עס איבערזעצט אויף יידיש און געדרוקט אין המשכים אין ״מעזריטשער וואָכנבלאַט״ אין 1927. פ. פ.

פראָזע, געווידמעט דבורהן, זיין באַשערטער. גלייך נאָך דעם האָט זיך לעוו גענומען ווייזן מיט זיינע סקיצן און דערציילונגען, קלענערע און גרעסערע. זיך געדרוקט אויך אין "קענעדער אָדלער", אין "דער פריינד", אין וואַרשעווער "עקספּרעס", "וועלט־שפּיגל", "מעזריטשער וואָכנבלאַט" א"אַ.

לעוו האָט געשאַפן אויך אין העברעיִש. אַ טייל פון זיינע זאַכן אין יִדיש האָט ער איבערגעזעצט אויף העברעיִש. זיך געדרוקט אין "הכוכב", "הכוכב לצעירים", "בדרך" א"אַ.

אין די דרייסיקער יאָרן האָט לעוו פאַרענדיקט זיין ראָמאַן "דער באָלטיק" — לעווס גרעסטער שרייבערשער פּאַרמעסט. אויב איך געדענק גוט, האָט לעוו עטלעכע קאַפּיטלען פון דעם ראָמאַן אָפּגעדרוקט אין "יִדישער זשורנאַל" אָדער "קענעדער אָדלער".

אינטערעסאַנט איז, אַז גראָד ער, דער זון פון דער פרומער לומדישער משפחה, ווערט אין זיין שאַפן זעלטן אינספּירירט פון די אַרומיקע אין זיין פּרי־ערדיקער סביבה — כלי־קודש צי סתם בית־מדרש־יִדן (זיין דערציילונג "די תקיעות" געהער צו די אויסנאַמען). לעוון האָבן מער געלאָקט די טיפּן פון פשוטן המון, ווי צב"ש דער שוסטער־געזעלן אין זיין דערציילונג "ביים ברונעם" (געדרוקט אין "וועלט־שפּיגל") אָדער די פּראָסטאַקעס, באַלעגאָלעס אין זיין ראָמאַן "דער באָלטיק", צי אַנדערע זייטיקע פיגורן, ווייטע פון זיין אייגענער און גאָענטער סביבה.

לעוו ווערט דערמאָנט אין זלמן רייזינס "לעקסיקאָן פון דער נייער יִדישער ליטעראַטור". דער פאַקט, אַז זלמן רייזין האָט אים נישט אויסגעמיטן איז אַליין שוין אַ באַווייז, אַז לעווס אַריינטריט אין דער יִדישער ליטעראַטור איז נישט געווען אומבאַמערקט.

דער יוצא־דופן

באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געפינען מיר שוין לעוון ווי אַ חבר אין דער נאָר וואָס אויפגעקומענער צעירי־ציון־פּאַרטיי אין מעזריטש. צו יענער צייט האָט זיך ביי אונדז אין שטאָט געשאַפן די העברעיִשע פאָלקסשול, אָדער ווי זי האָט זיך דערנאָך גערופן — די "תרבות"־שול. איינער פון אירע ערשטע לערער איז געווען לייב לעוו. די תלמידים האָבן דעם לערער לעוו זייער ליב געהאַט און געהאַט פאַר אים אַ באַזונדערן דרך־ארץ.

אַ זעלטענע פּערזענלעכקייט, דערצו אַ הדרת־פּנים, האָט לעוו שוין דעמאָלט געוועקט צו זיך די אויפמערקזאַמקייט און דעם דרך־ארץ פון יעדן איינעם.

לעוו אַליין, ווי איך האָב אים דערנאָכדעם גוט געקענט, האָט קיין מאָל זיך נישט געגרויסט, קיין מאָל זיך נישט געשטעלט העכער פאַר אַ צווייטן. דאָס האָט זיך געזען אין זיין פאַרהאַלטן זיך מיט מענטשן, אין זיין איידעלן באַנעמען זיך צו יעדן איינעם. לעווס איידעלע מאַניערן וואָלטן ביי אַן אַנדערן אפשר אויסגעזען איבערגעטריבן, אָבער ביי לעוון איז דאָס געווען נאַטירלעך.

לעוו איז אין שטאָט געווען באַוווסט, ווי דער לערער פון דער "תרבות"־שול, וואָס איז פאַרליבט אין יידיש. באמת, לעוו האָט ליב געהאַט יידיש. ער איז געווען אַנטציקט פון גיכן וווקס פון דער יידישער ליטעראַטור. לעוו איז אָבער נישט געווען קיין יידישיסט, על כל פנים, נישט אין דעם זין, ווי מען האָט עס דאַן פאַרשטאַנען.

אין דעם "קולטורקאַמף", וואָס איז אָנגעגאַנגען אַרום דער פראַגע יידיש־העברעיש און פאַרשאַפט נישט ווייניק בייז בלוט, האָט לעוו קיין מאָל קיין אָנטייל נישט גענומען. לעוו איז פון דער נאַטור נישט געווען קיין קנאי; ער האָט נישט פאַרטראָגן, נישט די קנאות פאַר עברית און נישט די קנאות פאַר יידיש. לעוו האָט איבערהויפּט פיינט געהאַט דעם פאַנאַטיזם, פאַנאַטיזם פון וועלכן צד עס זאָל נישט זיין — אויך נישט פון זיין אייגענעם צד.

און ווי אַ ציוניסט:

אין די יאָרן 1929—30 איז לעוו — אַ ציוניסט בלב ונפש — געווען מורשה פון קרן־קימת אין מעזריטש. לעוו האָט אָבער אויסגעמיטן צו זיין פאַרמישט אין די צווישן־פאַרטייאישע קריגערייען, וואָס האָבן אין שטעטל אָפּט געפירט צו פערזענלעכע באַליידיקונגען און זידלערייען.

אין יאָר 1928, ווען די ציוניסטן האָבן נישט געקענט מער אויסקומען מיט די פאָלקיסטן און דעריבער פאַרלאָזט דאָס בשותפותדיקע "מעזריטשער וואָכנבלאַט" און זיך געשאַפן זייער אייגענע צייטונג "מעזריטשער טריבונע" — האָט לעוו זיך מער נישט באַטייליקט אין "מעזריטשער וואָכנבלאַט", אָבער אויך נישט אין "מעזריטשער טריבונע". לעוו האָט פיינט געהאַט מחלוקת אַפילו ווען לשם שמים. איז טאַקע לעוו געווען דערמיט אַ יוצא דופן. לעוו האָט זיך אויך אויסגעטיילט מיט זיין פּינקטלעכקייט. די אָנגענומענע דעה וועגן דער יידישער פּינקטלעכקייט איז גוט באַקאַנט. ביי לעוון איז די פּינקטלעכקייט געווען איינע פון די גרונט־שטריכן פון זיין כאַראַקטער. און ווען מיר זאָגן פּינקטלעכקייט שליסט עס אויך איין געאָרדנטקייט, אַקוראַטנעקייט. ווי ביי אַ לערער און דערציער, איז אויך דאָס געווען, צווישן אַנדערע, איינע פון זיינע מעלות טובות.

אין שטוב ביי לעוון

די לעצטע עטלעכע יאָר פאַר מיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, בין איך אָפּט געקומען צו לעוון. איך בין נישט געווען דער איין־און־איינציקער, עס זענען געקומען נאָך אַנדערע. איינער פון זיי איז געווען לייבל גלוזשניידער — לעווס בעסטער חבר און נאָענטסטער פריינד — אַ ביז גאָר איידעלער און אינטערעסאַנטער יונגער־מאַן; פון די אָנגעזעענסטע חברים אין "התאחדות" אין זיין צייט, און פון די ערשטע לערער אין "תרבות"־שול ביי אונדז אין שטאָט, דערנאָך געאַרבעט אין דער צענטראַל־ביוראָ פון קרן קימת אין וואַרשע. ער פלעגט זיך אַ מאָל אַראָפּכאַפּן קיין מעזריטש אויף אַ שבת, פלעג איך דאַן שבת נאָך מיטאָג אים טרעפן ביי לעוון. מיר פלעגן אַלע זיצן אַרום טיש: לעוו און זיין האַרציקע פרוי

לעבן אים (זייער ליב און גרויסן יינגעלע, יאַנקעלע, איז דעמאָלט, מיין איך, אַלט געווען זעקס־זיבן יאָר), לייבל גלוזשניידער און אַנדערע פון די אָריינ־קומערס. לעוו האָט ליב געהאַט פּאָרצולייענען אויפן קול. ער פלעגט יעדע וואָך דערהאַלטן די "ליטעראַרישע בלעטער", פלעגט ער אָפּט פאָרלייענען פון דאָרט די לידער, פון וועלכע ער האָט באַזונדער הנאה געהאַט. לעוו האָט איבערהויפּט געהאַט אַ געוואַלדיקן פּיעטעט פאַר אַ גוט, עכט ליד. אין יענער צייט האָט ברוך אַליצקי זיך באַוויזן אין די "ליטעראַרישע בלעטער" מיט זיינע וווּנדערלעכע, קרעפטיקע דאָרף־פּאָעמעס. דאָס איז געווען אין 1929 אָדער 1930. ברוך אַליצקי איז דאַן געווען לערער אין מעזריטש, צוזאַמען מיט זיין עלטערן ברודער, דעם דיכטער און דערציילער לייב אַליצקי. אין יענער צייט, צי אַ ביסל שפּעטער, האָט זלמן שניאור געדרוקט אין "מאָמענט" (אין דער שבת־צייטונג) זיין גרויס ווערק וועגן די שקלאָווער יידן, "נח פּאַנדרע" און אויך דעם ראָמאַן "דער רבי און דער קיסר" א"אַ. לעוו איז געווען שטאַרק באַאיינדרוקט פון דעם דאָזיקן ווערק. מיט אויסערגעוויינלעכער הנאה פלעגט ער דאָס פאָרלייענען. אַ מאָל פלעגט אַן אַנדערער לייענען. אַז לעוו האָט אָנגעשריבן אַ דערציילונג אָדער פאַרענדיקט אַ ניי קאַפּיטל פון זיין ראָמאַן "דער באַלטיק", האָט ער עס פאַר אונדז געלייענט. אַ מאָל, כדי מיך מקרב צו זיין, פלעגט ער מיך אויפרופן און כמעט צווינגען איך זאָל עפּעס לייענען פון מיינע ערשטע פּרוּוון...

נישט געקוקט אויף דעם גרויסן אונטערשייד אין יאָרן (איך בין דעמאָלט אַלט געווען אַכצן־ניינצן יאָר) האָב איך זיך פון דעסטוועגן אין דער עלטערער, געהויבענער געזעלשאַפט, געפילט גאַנץ גוט. לעוו איז מיר געווען זייער נאָענט. פאַרשטייט זיך, אַז מיין דרך־ארץ צו לעוון איז געווען, ווי פון אַ תלמיד צו זיין רבין.

אויך יידיש דאַרף מען לערנען

אין יענע יאָרן איז זייער אַ סך געטאָן געוואָרן צו פאַריידישן דעם דיי־טשישן קאָמפּאָנענט, וואָס נעמט זיך — ווי מיר ווייסן — פון אַלט האָך־דייטש פון צוריק מיט זיבן־אַכט הונדערט יאָר, אויב נישט נאָך מער. לעוון האָבן די אויפטוען פון די יידישע געלערנטע אויף דעם געביט זייער אינטערעסירט. לעוו אַליין האָט שוין אויך זיך אָפּגעגעבן מיט יידישער לינגוויסטיק און קאָרעספּאָנדירט מיט די דעמאָלטדיקע גוט־באַוווּסטע יידיש־פאָרשער: מאַקס וויינרייך, נח פּרילוצקי א"אַ. לעוו האָט צו זייערע אַרבעטן נישט וויניק בייגע־טראָגן, פאַר וועלכן זיי האָבן אים באַשאָנקען מיט דאַנקבריוו און שטאַרק געלויבט. איך וויל דערמיט נישט זאָגן, אַז אַלץ ווי ער האָט אָנגענומען איז געווען ריכטיק און אָנערקענט געוואָרן, אָבער אַ סך פון זיינע דעמאָלטדיקע שפּראַכלעכע אויפטוען געהערן היינט צו די געוויינלעכע און אָנגענומענע כללים פון דעם מאָדערנעם נייעם יידיש.

אין "מעזריטשער וואָכנבלאַט", ווו ער איז געווען מיטרעדאַקטאָר און אין הלכות ייִדיש — איר פוסק עליון, האָט לעוו, ווי אַ סך גדעקנקען, אָפּגעדרוקט אַ מאָל אַ ווינטשעוואַניע צו דער חתונה פון אַ יונג פּאָרל און זיי געווונטשן אַנשטאָט אַ גליקלעכע צוקונפט — אַ גליקלעכן "צוקום". מעזריטשער לייענער האָבן אונטערגעשמייכלט... און אַז לעוו האָט געשריבן אַנשטאָט אַרבעטסלאָז, אַרבעטלויז — איז דאָך אַוודאי געווען נאָר צום לאַכן. אָבער אַז לעוו שרייבט אַזוי — האָבן מעזריטשער געזאָגט — מסתמא ווייסט ער. אַנדערע האָבן זיך געהאַלטן ביי זייערס, אַז ייִדיש קאָן מען שרייבן ווי מען וויל, אַז אויף ייִדיש זענען נישט חל די כללים פון אַ שפּראַך. אָט די אַנגענומענע דעה האָט לעוו געוואָלט ענדערן, האָט ער, דער לערער און דערציִער, אין שטוב, אין גאַס און אומעטום, זיך באַמיט צו רעדן, ווי ער שרייבט, און דורך דעם נישט איינעם געלערנט, אַז ייִדיש קען מען נישט פון זיך אַליין, אַז אויך ייִדיש דאַרף מען לערנען. און דאָ רעדט זיך נישט בלויז אין אויסלייג לויטן ייִוואָ. מעזריטשער ייִדן האָבן נישט געקאָנט אונטערשיידן בעתן רעדן און במילא נאָך שווערער בעתן שרייבן — פון אַן א׳ ביז אַ ה׳. אין לעווס רעדנס־אַרט האָט מען דעם אונטערשייד געהערט. און דאָס איז נאָר איין ביישפּיל פון אַ סך (דאָס איז אויך געווען זיין שיטה אויף זיינע לעקציעס פון העברעיִש). פון לעוון דעם לערער און דערציִער האָבן אַלע אין מעזריטש געלערנט, אויך ייִדן פון דער גאַס, און נישט בלויז די תלמידים זיינע.

זיין גיין דעם לעצטן וועג

וועגן דעם אומקום פון לייב לעוו, דעם פּאַל, וואָס דערמאָנט אונדז אין יאַנוש קאָרטשאַק, האָט מיר דערציילט בערל מאָנפּערל ז״ל. ס׳איז געווען ווען די נאַציס האָבן פאַרשלאָסן עטלעכע טויזנט ייִדן אין שול און זיי געהאַלטן דריי טעג און דריי נעכט אין שרעקלעכער ענגשאַפט, אָן עסן, אָן טרינקען, ביז זייער אָפּגעשיקט ווערן אין טרעבלינקע און מאַידאַנעק. לעוו האָט זיך געפונען צווישן די אָפּגעשלאָסענע אין שול. דער יודענראַט האָט געמאַכט אַלע באַמיִונגען אים אַרויסצובאַקומען, און ס׳איז זיי געלונגען צו קריגן פאַר אים אַ דערלויבעניש; האָט מען פון דרויסן אַריינגעשריגן און מודיע געווען לעוון, אַז ער איז פריי, ער זאָל אַרויסגיין. אַ שליח פון יודענראַט, וואָס איז אַריינגעלאָזט געוואָרן, איז צו אים צוגעשטאַנען, אים געבעטן, ער זאָל אין שול נישט בלייבן. די אַלע רייד האָבן נישט געהאָלפן. "איך וועל נישט גיין — האָט לעוו געזאָגט — איך וועל נישט לאָזן דאָ אַלעמען און ראַטעווען נאָר זיך אַליין"...

און ווען מ׳האָט דערנאָך די ייִדן פון שול געפירט צום באַן לענג־אויס דער בריקן־גאַס, האָט מען אים געזען: זיין פּנים מיטן רונדן בערדל — פאַרפלאַמט, רויט; זיין פיגור — נישט געבויגן, הויך, שטראַם, איין הויז פאַרקאַשערט אויף אַרויף...

ער איז געגאַנגען פאָרויס.

ער איז געגאַנגען דער ערשטער אין דער פאָדערשטער ריי פון לאַנגן צוג — גבוה מכל העם!

אַזוי, אין איינעם מיט דער גאַנצער עדה, איז דער לערער און דערציִער געגאַנגען זיין לעצטן וועג.

יעקב בויגנמאַן/ירושלים

אברהם געלמאַן

ווי דער רוב ייִדישע יוגנטלעכע יענע יאָרן, האָט אויך אַברהם געלמאַן באַקומען זיין בילדונג אין חדרים און ישיבות. שוין אין די יונגע יאָרן האָט ער זיך אויסגעצייכנט צווישן די תלמידים מיט זיין שאַרפקייט און בקיאות. צווישן די בחורים אין בית־מדרש, מיט וועמען ער האָט צוזאַמען געלערנט, איז ער געווען באַקאַנט מיטן נאָמען: „אַברהמעלע דער למדן און עניו". צו 16 יאָר האָט ער שוין געהאַט סמיכות אויף רבנות.

אברהם געלמאַן

אין מעזריטש איז ער געווען אַ לערער אין תלמוד־תורה און אויך געגעבן פּריוואַטע לעקציעס. ער איז געווען זייער צוגעלאָזן צו זיינע תלמידים. ער האָט קיין מאָל נישט געענטפערט זיי מיט רוגזה, און ווען געוויסע תלמידים האָבן אים שוין איבער דער מאָס אַרויסגעבראַכט פון די כלים, האָט דאָס אים געקאָסט זיין געזונט. געווען איז ער אַ מענטש פון מיטעלן וווקס, מיט אַ קמץ־בערדל. ער האָט געהאַט אַ שוואַכע ראיה, און ווי דער שטייגער פון די אַמאָליקע מש־כילים, האָט ער געטראָגן ברילן, אַנגעזאָטלט אויף דער נאָז און אָנגעהאָנגען אויף אַ קייטל.

אין גאַס האָט מען אים תמיד געזען מיט זיין שטעקן מיטן זילבערנעם הענטל. ער איז זיך געגאַנגען מיט זיין געלאַסענעם טראָט, און שטענדיק דעם קאָפּ אַראָפּגעלאָזט.

אין מעזריטש איז ער געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן זיך גענומען באַווייזן מיט זייער שרייבערישן טאַלאַנט. אין דעם איינמאָליקן העפט „בליהונג",

וואָס איז אַרויס אין מעזריטש אין 1913, איז ער געווען פאַרטרעטן מיט לידער און פאַרנומען דאָס סאַמע בולטסטע אָרט. אברהם געלמאַן האָט זיך דערנאָך באַטייליקט מיט הומאָריסטישע שאַפונגען אין די צייטונגען „היינט" און „מאָמענט", פאַר וועלכע ער פלעגט באַקומען האָנאָראַר. נישט ווייניק פון זיינע וויצן זענען דערנאָך אַריבער אין די קאַלענדאַרן און ווי אַ פאָלקס־יצירה זיך פאַרוואַנדלט אין נחלת הכלל.

אַ קאָנצענטרירטער אין זיך און מיט די אַלע דאַגות זיינע אויפן פנים, איז קיינעם גאָר נישט איינגעפאַלן, אַז אָט דער מענטש פאַרמאָגט אין זיך אַזוי פיל פאָלקסטימלעכקייט און אַזאַ שפרודלדיקן הומאָר. קונה שם געווען האָט ער זיך אָבער נישט מיט זיינע וויצן, נאָר מיט זיין ערנסט שאַפן. אין „מעזריטשער וואָכנבלאַט", וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין אין 1926סטן יאָר, איז אַברהם געלמאַן געווען איינער פון אירע מיטבאַטייליקטע. ער האָט דאָרט געדרוקט זיינע דערציילונגען פון „אַלט מעזריטש". זיינע זאַכן האָבן זיך אויך באַוויזן אין אַנדערע פראָווינצער אויסגאַבעס. צו יענער צייט האָט ער זיך אויך געדרוקט אין „יידישן זשורנאַל", „קענעדער אַדלער" א"אַ. ווען ס'האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין די „מעזרי־טשער טריבונע", האָט ער דאָרט געדרוקט זיינע לידער און דערציילונגען. געלמאַן האָט אויך געשאַפן אין עברית און זיך געדרוקט אין „הצפירה", „העולם", „הכוכב", „בדרך" א"אַ. ער האָט אויך געשריבן לידער און דערציילונגען פאַר קינדער. אַ טייל דערפון איז געדרוקט געווען אין „כוכב קטן לצעירים".

אַברהם געלמאַן האָט אויך איבערזעצט פון רוסיש אויף יידיש און העברעיש. מיט דעם שרייבער און ליטעראַטור־קריטיקער אַהרן בעקערמאַן, וואָס איז געווען זיין קוזין און געוווינט אין פאַריז, איז ער געשטאַנען אין בריוולעכן קאָנטאַקט. ביידע האָבן זיי זיך דורכגעשריבן איבער ליטעראַטור און שרייבער. א. געלמאַן האָט בעקערמאַנס אַ סך זאַכן איבערגעזעצט אויף יידיש. צווישן אַנדערע — בעקערמאַנס גרויסע אָפּהאַנדלונג איבער דעם רוסישן שרייבער דאָסטאָיעווסקי.

א. געלמאַן איז געשטאָרבן אין בריסק אין יאָר 1937.

לאה׳קע (צוקערמאַן)/תל־אביב

בערל

אַ מענטש וואָס שטאַרבט נישט קיין מאָל, וואָס בלייבט לעבן נישט בלויז אין האַרץ פון דער נאָענטער משפּחה, נאָר אויך אין זכרון פון פריינד און די אַלע וואָס האָבן אים געקענט, געלעבט אין זיין סביבה. זיין פּנים האָט שטענדיק געשטראַלט מיט אַ ליבן שמייכל פאַר יעדן, מיט בטחון אין מאָרגן, און דערביי האָט ער נישט פאַרגעסן דעם נעכטן, נישט געלאָזט פאַרגעסן, ביי יעדער געלעגנהייט דערמאָנט און דורכגעלעבט די צרות ביז צום אויפ־רייסן די ווונדן.

בערל מאַנפערל

זיינע ווייסע האָר זענען געוואָרן וואָס אַ מאָל ווייסער דערמאָנענדיק זיך, וואָס דאָס יידישע פאָלק, און ער צווישן זיי, האָט דורכגעמאַכט. מיט שנאה צו די דייטשן, די מערדער, איז ער געווען דורכגעזאַפּט ביז צום סוף פון זיין לעבן.

איך געדענק דאָס יאָר 1945, ווען איך בין צוריקגעקומען פון די לאַגערן: בערלס נאָמען איז געווען אויף די ליפּן פון יעדן ייד פון אונדזער שטאָט מעזריטש און אויך פון די יידן, וואָס זענען פון דער סביבה אַריינגעפאָרן קיין מעזריטש.

בערל האָט פאַרזאָרגט די צוריקגע־קומענע מענטשן פון די לאַגערן, בונקערס אאַז״וו מיט אַרבעט, מיט אַ דירה. ווער עס האָט געהאַט אַ שווער האַרץ (און ווער האָט עס דען נישט געהאַט קיין אָנגעווייטיקט האַרץ?) איז געקומען צו בערלען.

איך האָב באַגעגנט בערלען אין יידישן קאָמיטעט, ווו ער האָט געאַרבעט אָן אַ לוין. ווען מען האָט אים באַשטעטיקט אַ געהאַלט, האָט ער עס אָפּגעגעבן פאַר צוריקגעקומענע קאַצעטלער. ער האָט געטענהט: וואָס דאַרף איך געלט? איך האָב צו עסן אין קאָמיטעט, אַ טשוואָק אויף דער וואַנט אויפצוהענגען דעם מלבוש, און דאָס איז מיר גענוג. די קאַסע איז דאָך ליידיק, ווו זאָל מען נעמען געלט פאַר די צוריקגעקומענע פון די לאַגערן?

זיין איינציקע טרייסט איז געווען דאָס קינד, איינס פון די דריי קינדער זיינע, פון וועלכע צוויי זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי.

די צייט נאָך דער מלחמה איז אַ גאַנץ באַזונדער קאַפּיטל. די מענטשן, וואָס זענען לעבן געבליבן, האָבן זיך אָנגעהויבן צוריק אויפבויען. עס איז געוואָרן

אַ גראַנגל, אַ געלויף נאָך געלט, אָבער נישט בערל. ער האָט געהאַט איין ציל: אַוועקצושיקן וואָס מערער מענטשן קיין ישראל און אויך צוזאַמען מיט זיין קינד דאָרט אַוועקצופאָרן.

עס איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן דאָס דורכצופירן. די או. בע. האָט גוט געאַרבעט אין פוילן מיט דער הילף פון דער יעווסעקציע, און נישט איין מאָל איז בערל געווען אין געפאַר אָפּגעשיקט צו ווערן אין תפיסה. מען האָט אים געוואָרנט (די אייגענע חברים, וואָס האָבן מיט אים געאַרבעט אין קאָמיטעט, די קאָמוניסטן), אַז מען וועט אים אַוועקשיקן צו די ווייסע בערן...

איך געדענק, ער האָט מיר דערציילט פאַלגנדיקן עפּיזאָד: אין וואַרשע, אויף פּראַגע, איז געשטאַנען אַ פאַרלאָזן הויז, וואָס איז געווען שטאַרק צעשטערט פון די באָמבעס, נאָר איינצופאַלן. עס איז געווען אַ געפאַר פאַר מענטשן דאָרט צו וווינען. מען האָט געוואָרנט די מענטשן, זיי געבעטן נישט אַריינצוגיין אין דעם הויז, אָבער דער מאַנגל אין וווינונגען נאָך דער מלחמה איז געווען אין וואַרשע זייער גרויס. די צוריקגעקומענע פון די לאַגערן, פאַרצווייפלטע און קראַנקע, האָבן נישט געפאָלגט און זיך דאָרט באַזעצט. דאָס הויז איז אין אַ געוויסער נאַכט איינגעפאַלן, און אַ גרויסע צאָל מענטשן זענען דאַן אומגעקומען. דאָס איז געווען אַ טראַגעדיע נישט צו באַשרייבן. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם אומגליק איז אַראָפּ־געקומען אַ קאָמיסיע פון מיליטערלייט, רוסישע פּולקאָווניקעס, מאַיאָרן און אַנדערע. עס איז גערופן געוואָרן אַ זיצונג פון קאָמיטעט. בערל איז געווען אַ פאָרשטייער פון פּועלי־ציון. נאָך דעם, ווי די רוסן האָבן אָפּגענומען אַ באַריכט, האָט איינער פון זיי אַ פרעג געטאָן: „וואָס האַלט איר דאָ די יידן, פאַר וואָס שיקט איר זיי נישט אָפּ?" און דאָ איז געשען אַ זאַך, וואָס בערל האָט קיין מאָל נישט פאַרגעסן. ווען דער פאָרשטייער פון די קאָמוניסטן האָט זיך געפּרוווט פאַר־ענטפערן, אַז מען האָט געוואָלט די יידן אָפּשיקן קיין שלעזיע, האָט דער רוסישער מאַיאָר געגעבן אַ זאָג „פּאַלעסטינע!" בערל איז געוואָרן מלא שמחה, און דער קאָמוניסט איז געבליבן אָן לשון. נאָך דעם האָט בערל פאַרגעזעצט זיין אַרבעט. עס זענען פאַראַן אַ סך מענטשן אין ישראל, וואָס האָבן בערלען צו פאַרדאַנקען זייער זיין אין ישראל.

ער אַליין האָט נאָך נישט געקענט אַוועק, מען האָט אים געדאַרפט אויף דעם פּלאַץ, און דאַן האָב איך באַגעגנט בערלען. אַליין צוריקגעקומען פון מיידאַנעק, אוישוויץ, ראַווענסברוק, בערלין. דורכגעמאַכט דעם טויטן־מאַרש. געקומען אַ קראַנקע, צעבראָכענע, פאַרלוירן די גאַנצע פאַמיליע, טאַטע־מאַמע, ברודער, קינד און מאַן. אַליין אַ דערשלאָגענע מיט אַ גרויסן ווייטיק אין האַרץ און מיט אַ פראַגע אויף די ליפּן: געבליבן לעבן? צו וואָס? דעם ענטפער האָב איך געפונען ביי בערלען. ווען איך האָב אים נענטער דערקענט, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז פאַר דעם מענטש איז כדאי געווען צו בלייבן לעבן, אַז אונדזער גורל איז פאַרבונדן, אַז אונדז בינדט דאָס פאַרגאַנגענע: די צרות, די פּיין, די געבוירן־שטאָט, אַז מיר וועלן זיך פאַרשטיין, מיר וועלן קיין מאָל איינער דעם צווייטן נישט פרעגן:

פאַר וואָס ביסטו טרויעריק? פאַר וואָס וויינסטו? פאַר וואָס זענען אונדזערע יום־טובים פאַרשטערטע? פאַר וואָס קענען אונדזערע שמחות נישט זיין קיין פולשטענדיקע? פאַר וואָס קענען מיר נישט פּראַווען קיין שמחות, ווי 10 יאָר חתונה, 20 יאָר חתונה? ווייל צווישן אונדז שטייען אונדזערע קדושים און מיר ביידע ווילן זיי נישט אַוועקטרייבן, מיר לעבן מיט זיי און זיי מיט אונדז און אין אונדז.

דער וועג קיין ישראל איז געווען נישט קיין לייכטער, נישט געפאָרן, ווי מען פאָרט היינט אויף אַ לוסטרייזע. בערל האָט באַקומען אַ סערטיפיקאַט בלויז אויף זיין נאָמען. האָט ער מיט ווייטיק געמוזט אָפּזאָגן נעמען אים, ווייל ער האָט נישט געוואָלט לאָזן מיך אַליין אין וואַרשע. מיר אָבער איז איינגעפאַלן אַ געדאַנק וואָס שנעלער צו פאַרלאָזן פּוילן, זאָל זיין דערווייל קיין פראַנקרייך. בערל וועט פאָרן קיין ישראל, און איך וועל זוכן אַ וועג נישט לעגאַל. מיר האָבן זיך געזעגנט אין פּאַריז, אָבער נישט אויף לאַנג. איך בין געבליבן אין מאַרסיי, אויסגעקוקט אַ געלעגנהייט אַרויפצוגיין אויף אַ שיף, און דאַן איז מיר צוהילף געקומען מיין פעטער יעקב ווישניע (ער האָט מיך באַגלייט קיין מאַרסיי). ער האָט פאַרפירט אַ געשפּרעך מיט דעם קאַפּיטאַן פון דער שיף און אים פאַרגעלייגט, ער זאָל אים דערלויבן אַרויפגיין באַקוקן די שיף. דער קאַפּיטאַן אָבער האָט נישט געוואָלט דערלויבן און זיי זענען אַריין אין אַ מחלוקת, זיך שטאַרק צעווערטלט. דאַן האָב איך אויסגענוצט די געלעגנהייט און אַרויף אויף דער שיף, זיך באַהאַלטן אין אַ קאַבינע, ביז די שיף איז אָפּגעפאָרן אַ היפּש שטיק פון ברעג.

ווען מיט יאָרן שפּעטער האָב איך זיך באַגעגנט מיט מיין פעטער, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס האָט ער בכיוון „פאַררעדט" דעם קאַפּיטאַן, איך זאָל קאָנען אַרויף אויף דער שיף...

בערל אין געטאָ

בערל האָט געהאַט אָפענע אויגן און אויערן פאַר יעדן, וואָס איז געקומען צו אים מיט אַ בקשה. אַ מיטגליד פון דער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע און פאַרבונדן מיט דער צענטראַלע אין וואַרשע, האָט ער אויסגענוצט די שטאַרק קראַנקע, הונגעריקע, געטרייסט זיי מיט אַ גוט וואָרט און זיי געהאָלפן מיט דער קליינער הילף, וואָס איז געשטאַנען צו זיין דיספּאָזיציע. ער איז נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט און געוואַרט אויפן טויט, הגם ער האָט געוווסט, אַז דער טויט איז אומפאַרמיידלעך. דער שטאַרקער ווילן צו לעבן, און ווי ער האָט דאָס אָנגערופן — צו זען דעם אומקום פון שונא — האָט אים מיטגעהאָלפן דורכצוּ־מאַכן דעם ביאַלער לאַגער, דעם טראַגישן טויט פון זיין קליין זונעלע שמחהלע, וואָס איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך אינטעליגענט קינד, אַליין דורכצוגיין אַ שווערן טיפוס און דערביי צו ראַטעווען דאָס איינציקע קינד. אין מוראדיקע באַדינגונגען האָט ער דורכגעמאַכט די לעצטע אויסזידלונג (די 5טע אַקציע), מיט אַ צעבראָכן האַרץ זיך צוגעהערט ווי די יידן אויפן זאַמלפּלאַץ, פון וואַנען מען

האָט זיי אָפּגעשיקט, האָבן געזונגען דאָס ליד „וווהין זאָל איך גיין?". מיט די לעצטע כוחות האָט ער ביי נאַכט דורכגעכאַפּט זיך דורך די שטילע אויס־געשטאָרבענע געסלעך, דורך דער לאַנקע, און דורך זשעלאַזנע אַוועק אין דעם אויסבאַהאַלט צו אַ קריסט, און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ פרישע פרשהליידן.

אונטער אַ פאַרמויערטער וואַנט, אָן ליכט און כמעט אָן לופט, ווינטער, ביי אַן אייזווואַנט, צו וועלכער ביים שלאָפן ווערט ־אָס אָנטאָן צוגעפרוירן, אין שרעק פאַר יעדן העכערן וואָרט, פאַר יעדן געשריי פון די ווילדע בעסטיעס אויף דער גאַס, אויסגעשטעלט אויף דעם מצב רוח פון די, וואָס האָבן אים אויסבאַהאַלטן (פאַרשטייט זיך, פאַר אַ שיינעם לוין) — האָט בערל דורכגעמאַכט 16 מאָנאַטן. דעם כוח דאָס אויסצוהאַלטן האָט אים געגעבן דאָס קליינע קינד זיינס אַביבהלע. ווי אַ ווידערקול איז בערלען נאָכגעגאַנגען דאָס גאַנצע לעבן דאָס געוויין פון דעם קינד ווען זי האָט געבעטן ברויט. ער פלעגט ביי נאַכט זיך אויפכאַפּן ווען עס האָט זיך אים געדוכט, אַז דאָס קינד שרייט: „כלעב!"

נאָך 16 חדשים, ווען די רוסן האָבן פאַרנומען די שטאָט און די באָמבעס זענען נאָך געפאַלן, איז בערל מיט זיין קינד אַרויס פון בונקער אַ קראַנקער, אַ צעבראָכענער, מיט אַ שטעקן, איינגעבויגן, ממש אויף פיר, האָט ער אָנגעהויבן זיך אַרומקוקן און גלייך געוווסט וווהין ער זאָל גיין: ער האָט נישט געוואָלט אָנהייבן טאָן עפּעס אין פוילן; געבוג געבויט פאַר די גויים. ער האָט זיך גע־שטעלט אין פאַרבינדונג מיט זיינע פריינד, חברים, און איז אַוועק קיין וואַרשע.

בערל ביי דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט

מערקווירדיק, ווי דער מענטש האָט קיין מאָל נישט גערעדט וועגן זיך, קיין מאָל נישט דערמאָנט וועגן זיך, וועגן זיין טעטיקייט פאַר דער פאַרטיי, פאַר ישראל. בערל האָט אָפּגעגעבן זיין גאַנצע פרייע צייט און נישט איין מאָל פאַר־נאַכלעסיקט די אַרבעט אין זיין פאַבריק צוליב זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. און נישט איין מאָל, ווען די קאַסע איז געווען ליידיק, האָט בערל זיין אייגן געלט אָפּגעגעבן דער פאַרטיי, ווייל פאַרטיי איז געווען ארץ־ישראל, און דאָס איז ביי אים געווען אויפן ערשטן אָרט.

ווען מען האָט געשאַפן אין מעזריטש אַ דראַמאַטישן קרייז, איז ער געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן זיך באַטייליקט. בערל איז אויפגעטרעטן אין פאַרשי־דענע פּיעסעס, צוזאַמען מיט מאַרעווסקין אין „דיבוק" א״אַ. די פאָרשטעלונגען האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג נישט בלויז אין מעזריטש, נאָר אויך אין אַרומיקע שטעטלעך, ווי ביאַלע, שעדלעץ, ראַדזין א״אַ.

ווען עס איז געקומען אַ גאַסט פון ישראל, צי דאָס איז געווען לייב יפה ז״ל צי ד. ב. מאַלקין ז״ל, צי אינזש. א. רייס, איז ביי אים געווען אַ יום־טוב; ער מיט זיין חבר סאַפּאָזשניקאָוו האָבן שוין געהאַט אַרבעט: אָרגאַניזירן פאַרזאַמלונגען און פאַרזאָרגן די געסט מיט אַלעמען.

בערל געהאַט אַן אָנגענעמע שטימע און געקענט פאַראינטערעסירן מיט

זיינע רייד, האַלטן אין שפּאַנונג. יעדעס וואָרט זיינס איז געווען געוויכטיגן און געמאָסטן, מיט אַ וויץ, מיט אַ ביישפּיל, מיט אַ געלונגענעם פאַרגלייך; ביז זיינע לעצטע טעג האָט ער נישט פאַרלוירן דעם חוש פאַר הומאָר און שוין כמעט די לעצטע טעג פאַרן טויט האָט ער מיר דערציילט אַ וויץ, וועלכן איך וויל דאָ דערמאָנען.

עס איז אים שוין געווען שווער צו עסן, האָט ער נישט געקענט גאָרנישט פאַרדייען, ספּעציעל איז אים פאַרמיאוסט געווען מאַננע. איך אָבער האָב געוואָלט אים איינרעדן, אַז דאָס איז רייז. האָט ער מיר דערציילט אַ וויץ: אַ מאָל האָט זיך אַ ייִד געשמדט און איין מאָל אַ פרייטיק האָט אים דער גלח געזען עסן פלייש (ביי גויִים איז פרייטיק פאַרבאָטן צו עסן פלייש), פרעגט דער גלח דעם ייִד: וואָס טוסטו? עס איז דאָך פרייטיק און דו עסט פלייש? ענטפערט אים דער משומד: איך האָב אָפּגעשמדט דאָס פלייש, איך האָב געמאַכט פון דעם פיש. פּונקט ווי דו האָסט געמאַכט פון מיר אַ גוי... און דערביי האָט בערל צוגעגעבן: „מיין ווייב האָט אָפּגעשמדט די מאַננע, זי האָט פון איר געמאַכט רייז".

בערל האָט געראַטעוועט דאָס קינד

נאָך דער ערשטער אַקציע, ווען מען האָט אַהיימגעלאָזט די מענער פון פאַבריק בכדי מען זאָל קאָנען זייערע פאַמיליעס אַרויספירן, האָט בערל געטראָפן ביי דער סטרוזשקע זיין קינד אַביבה, 10 מאָנאַט אַלט, און דאַן האָט ער אָנגעהויבן מיט אַלע כוחות זיך באַמיִען צו ראַטעווען דאָס קינד, און ווען אַלע זענען אַוועק פון געטאָ זיך אויסבאַהאַלטן, איז ער געבליבן זיצן אַ גאַנצע נאַכט ביים וויגל פון קינד, ווייל מיט קינדער האָט מען נישט אַריינגעלאָזט אין קיין באַהעלטעניש. וויסנדיק, אַז ער וועט אומקומען צוזאַמען מיט דעם קינד, איז ער געזעסן און געוואַרט אויף די רוצחים. דער גורל האָט אָבער געוואָלט, אַז אין דער נאַכט זענען די רוצחים נישט געקומען.

אויף פאַרשידענע אופנים, צי איז דאָס געווען אין פאַבריק אונטער אַ קאַסטן חזיר־האָר, צי פאַרבונדן אין אַ פּאַק בעטגעוואַנד, האָט ער אויסבאַהאַלטן דאָס קינד, ביז ער האָט געפונען אַ פּלאַץ ביי אַ קריסט איבערצוגעבן דאָס קינד. ביים זעלבן קריסט איז אויך אים געלונגען זיך אויסבאַהאַלטן, ווי איך האָב שוין פריִער דערמאָנט.

די אַלע זאַכן וועגן זיך און וועגן אַנדערע האָט בערל קיין מאָל נישט פאַר־געסן, און נישט געלאָזט פאַרגעסן; ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער דאָס דער־מאָנט און דערביי אויף ס'ניי דאָס אַלץ איבערגעלעבט. דאָס פּנים פלעגט ביי אים ווערן בלייך ווי קאַלך, דאָס האַרץ האָט געקלאַפּט, ווי אין יענע צייטן פון שרעק און פּיין. טעג לאַנג נאָך אַ פאַרזאַמלונג פלעגט בערל זיין אין די מחשבות מיט די אומגעקומענע, און נישט איין מאָל האָט ער מיט אַ טיפן קרעכץ געפרעגט: פאַר וואָס זענען מיר ערגער ווי די גויִים?

בערל אין ישראל

בערל אין ארץ־ישראל — דאָס איז געווען אַן איבערלעבונג נישט צו באַ־שרייבן. איך בין נישט געווען ביי זיין אַראָפגיין פון שיף. מען האָט מיר דער־ציילט, אַז ער איז געווען אַזוי גערירט, אַז מען האָט זיך געשראָקן פאַר זיין געזונט, עס זאָל נישט זיין פאַר אים צו שווער די איבערלעבונג. מען האָט מיר דער־ציילט ווי רירנדיק עס איז געווען זיין ערשטע באַגעגעניש מיט זיין פריינד און חבר פסח סאַפּאָזשניקאָוו ז״ל. ביי אים און זיין פרוי שרהקע ז״ל איז בערל געווען ווי אַ זון, און ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן האָבן זיי זיך נישט געשיידט, ביז דער טויט האָט זיי ביידע צוגענומען אין איינע 2 וואָכן: „בחייהם ובמותם לא נפרדו״.

בערל האָט זיך געפרייט מיט יעדן הויז, וואָס מען האָט געבויט און נישט געקענט זיך אָפּוונדערן: „ייִדן בויען און ייִדן וועלן דאָרט וווינען! קען דען זיין אַ גרעסער גליק פאַר מיר, אַז איך האָב דאָס דערלעבט?

יעדע שמחה, יעדער יום־טוב איז געווען באַגלייט מיט אַ געפיל „פאַר וואָס קומט מיר צו זען און הערן דאָס אַלץ, און די, וואָס זענען אומגעקומען — נישט״. ער האָט געלעבט מיט דעם אויפבוי פון לאַנד, מיט דער ליבע צום לאַנד און יעדער פאַרלוסט, צי דאָס איז געווען ביי די גרענעצן, צי אין דער פאַרטיי — טיף דורכגעלעבט. און ווען ער איז געוואָרן שטאַרק אומרויִק, אָדער אויפגערעגט, איז דאָס איינציקע, וואָס האָט אים באַרויִקט, געווען אַ בוך.

בערל איז געווען, ווי מען זאָגט, אַן „איש ספר״. ביז די לעצטע 8 טעג פון זיין לעבן, ווען ער האָט שוין געוווּסט, אַז ער וועט פון דער קראַנקייט נישט אַרויס און אַז זיינע טעג זענען געציילט, האָט ער געבעטן פון חבר ברוך גאָלד־שטיין, ער זאָל אים ברענגען אַ בוך, וואָס איז דאַן דערשינען, אַ בוך וואָס איז פאַרבונדן מיט די דייטשן: „פּאַריס בוערת״. און ווי ער זאָל דאַנקבאַר זיין דעם חבר פאַר דעם בוך, געזעגנט זיך מיט אים — דעם איינציקן, וועמען ער האָט געזאָגט: „שלום, זייט געזונט, איך וועל דיר שוין מער נישט זען״.

דאָס בוך האָט ער שוין נישט באַוויזן דורכצולייענען ביזן סוף. נישט באַקלאָגט זיך אויף, די יסורים, וואָס די קראַנקייט האָט אים פאַרשאַפט; געלאָזט מיט זיך מאַכן אַלץ, אָן אַ טרער, בכדי נישט מצער זיין די פאַמיליע. ווען מען האָט אים געפרעגט, צי עס טוט אים וויי, האָט ער אַלע מאָל געזאָגט: „ניין״. די גאַנצע צייט פון זיין קראנקייט האָט ער נישט געוואָלט צולאָזן צו זיך דעם געדאַנק, אַז ער גייט אַוועק פון אונדז, אָבער דאָך געמאַכט אַלע מאָל דעם חשבון הנפש: „וואָס זאָל איך וועלן? אייגנטלעך בין איך שוין טויט פון 1939. עס איז דאָך נאָר אַ צופאַל, וואָס איך לעב נאָך היינט. געוווּנען נאָך 24 יאָר, דערלעבט אַ ייִדישע מדינה, דערלעבט די חתונה פון דער טאָכטער, געזען פון איר אייניקלעך. איז וואָס זאָל מען מאַכן? דאַכט זיך, איך קען קיין טענות נישט האָבן, עס איז שווער, עס ווילט זיך נאָך לעבן, אָבער ווען איך טראַכט אַזוי, מאַכט דאָס לייכטער די ליידן, און עס ווערט לייכטער צו שטאַרבן״.

בערל איש הספר

דאָס געשריבענע וואָרט איז געווען איז געווען ביי אים הייליק, יעדעס שטיקל פּאַפּיר, אַן אַלטע צייטונג, אַלץ איז געוואָרן אויפגעהויבן פון דר׳ערד, דורכצוקוקן. נישט איין מאָל האָב איך מיט אים גערעדט, אַז ער זאָל דאָס נישט טאָן: אפשר איז די צייטונג שמוציק. ער האָט יעדעס מאָל געהאַט דעם זעלבן ענטפער: „דאָס פּאַפּיר קען זיין שמוציק, אָבער וואָס ס׳איז דערויף געשריבן, דאַרף מען זען״. נישט איין מאָל האָט מען געפונען זאַכן, וואָס האָבן אים אינטערעסירט — צי איז דאָס געווען אין שייכות מיטן לאַנד, מיט דער פּאַרטיי, אָדער גאָר מיט דער שטאָט מעזריטש. אָט די טבע זיינע האָט אויך גורם געווען אַ סך צער: ווען איך האָב אים דאָס ערשטע מאָל געפירט צו ד״ר שטיין אין דער מרפאה, האָט ער פּלוצלינג דערזען אַ צייטונג אויף דר׳ערד, און ווי געווייינלעך דאָס אויפגעהויבן. דאָס איז געווען אַן אַלטער „אמר״, אָבער דער גורל האָט געוואָלט, אַז דווקא אין דער צייטונג זאָל זיך געפינען אַן אַרטיקל וועגן דער נייער מחלקהביים בית חולים הדסה, אונטער דער אויפזיכט פון ד״ר שטיין, פאַר פאָרשן און היילן די קראַנקייט, וואָס הייסט „ראַק״. בערל איז בלייך געוואָרן און מיך אַ פרעג געטאָן: „פאַר וואָס פירסטו מיר דאָרט?״ נשמתי פרחה, און ווי אַ סך מאָל אין מיין לעבן האָב איך געפונען דעם ענטפער אַזאַ, ווי פון אונטער דעם באַוווסטזיין, און עס איז מיר געלונגען אים איבערצוצייגן, אַז נישט נאָר די אַ קראַנקייט ווערט דאָרט געהיילט. צי ער האָט מיר געגלויבט — דאָס איז פאַר מיר געבליבן אַ רעטעניש, אָבער מער האָט ער מיט מיר וועגן דעם נישט גערעדט. דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל ווען בערל האָט געקענט זיך איינבייגן אויפצוהייבן אַ געשריבן וואָרט.

זיין קראַנקייט האָט אונדז געטראָפן, ווי אַ דונער אין אַ לויטערן טאָג. בערל איז געווען געזונט און זייער גוט אויסגעזען בעת ער איז געגאַנגען זיך אונטער־זוכן. בלויז אַ קלייניקייט האָט אים געשטערט ביים אַראָפּברענגען דאָס עסן, און די „קלייניקייט״ האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַזוי פאַטאַל. דאָס איז געווען דער אָנהייב פון דער קראַנקייט, וואָס האָט אים אויסגעזויגן ביזן לעצטן טראָפּן בלוט. מען האָט געזען, ווי דער מענטש ווערט פון טאָג צו טאָג שוואַכער, ער האָט אַלץ אויפגענומען מיט רויִקייט, שטיל געליטן, באַהאַלטן פאַר די אַרומיקע, געהאַט פאַר יעדן אַ גוט וואָרט, אַ שמייכל. און אַזוי שטיל ווי ער האָט געלעבט, אַזוי שטיל און רויִק איז ער געשטאָרבן, ווי ער וואָלט איינגעשלאָפן.

שלמה ראָגאָזשיק / גבעתיים

פסח סאַפּאָזשניקאָוו

איך האָב געהאַט די זכיה, אין די ראַמען פון מיין פּאַרטייִשער אַרבעט, זיך צו געפינען אין דער מחיצה פון אונדזער חבר פסח סאַפּאָזשניקאָוו. קיין מעזריטש איז ער געקומען שוין אַ פאַמיליע־מענטש. פאַר די אַלע יאָרן וואָס ער איז געזעסן אין מעזריטש איז ער געווען אַקטיוו אין יעדן תחום פון פּאָליטישן און קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער איז געווען זייער באַליבט ביי יעדן איינעם; זיין הויז איז געווען אָפן פאַר אַלעמען: אַקטיאָרן, קונסט־מאָלערס, שרייבערס. די חברים פון דער באַרימטער מעזריטשער "אַמאַטאָרן־גרופּע", צו וועלכע ער אַליין האָט אויך באַלאַנגט, זענען געווען שטענדי־קע איינגייערס ביי אים אין שטוב און זיך דאָרט געפילט היימיש און גוט. זיין הויז איז איבערהויפּט געווען דער טרעפפּונקט פאַר אַ סך פון דער ייִדישער אַרבעטער־אינטעליגענץ אין מעזריטש.

פסח סאַפּאָזשניקאָוו

ווען ס'האָט אָנגעהויבן דערשיינען די ערשטע וועכנטלעכע צייטונג אין מעזריטש איז סאַפּאָזשניקאָוו געווען איינער פון די בולטסטע חברים אין דער רעדאַקציע־קאָ־לעגיע. אין ערשטן נומער "מעזריטשער וואָכנבלאַט" האָט סאַפּאָזשניקאָוו פאַר־עפנטלעכט זיין אַרטיקל "צו אונדזערע צוועלף". ער באַגריסט די ערשטע אַבסאָלווענטן פון דער ייִדישער גימנאַזיע און ווענדט זיך צו זיי בזו הלשון: "ווען עס וועט אייך אויסקומען זיך טרעפן אין ענגע ייִדישע געסלעך מיט געשטאַלטן פאַרבלאַסטע, פאַרשמאַכטע פון אַרבעט, דאַן מיידט זיי נישט אויס. דערמאָנט אייך אין דעם ערלעכסטן טייל פון דער ייִדישער סטודענטשאַפט, וועלכע האָבן זייער וויסן דווקא אין די ענגע געסלעך געשעפּרייט, זייער גייסט מיט די אונטערדריקטע באַהעפט, זייער מוט מיט די אונטעריאָכטע געטיילט — און, ווען איר וועט אויף דעם וועג וועלן טרעטן, וועט איר אויך אייער אייגענעם תיקון **געפינען...**"

ווי אַ קולטור־מענטש דורך און דורך, האָט ער געשטרעבט אויסצובעסערן און צו דערהייבן **דעם** קולטורעלן ניוואָ פון דעם אָרעמען, נידעריקן שיכט.

ווען פסח סאַפּאָזשניקאָוו האָט באַשלאָסן זיך אומצוקערן צוריק צוזאַמען

מיט זיין משפחה אין זיין געבוירן־שטאָט קאָברין, האָבן מיר, חברים פון דער פּועל"צ, איינגעאָרדנט פאַר אים — דעם אָנפירנדיקן חבר און וואָרטזאָגער פון דער פּאַרטיי — אַ פייערלעכן אָפּשייד־באַנקעט. און אַז אַן אַלטער חבר האָט זיך אויפגעשטעלט אים באַגריסן און זיך מיט אים געזעגענען, איז ער אויסגעבראָכן אין אַ געוויין און זיך מיט אים צעקושט. אַזוי באַליבט איז ער ביי אונדז געווען. מיר זענען מיט אים דערנאָך געשטאַנען אין קאָנטאַקט ביז זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

אין יאָר 1934, ווען איך האָב מיט אים זיך באַגעגנט אין לאַנד, האָט ער מיך מקבל געווען מיט פרייד, מיר געדריקט די האַנט: "סוף־סוף באַגעגענען מיר זיך אין אונדזער אייגן לאַנד". אויך דאָ איז ער געווען אַקטיוו און באַליבט ביי אַלעמען, וואָס האָבן אים און זיין משפּחה געקענט. סאַפּאַזשניקאָוו איז געווען זייער צוגעבונדן צו זיין משפּחה. וועגן זיין זון עמנואל (עמיק) וואָס האָט זיי אַהער געבראַכט, פלעגט ער תמיד זאָגן: "איך האָב אים געשיקט אין לאַנד אַריין, ווי מיין געצאַצקעט קינד. אין לאַנד האָב איך אין אים געפינען אַן אַרבעטס־מענטש. אין זיין זכות זענען מיר אַלע געבליבן לעבן".

פּסח סאַפּאַזשניקאָוו איז געשטאָרבן אין יאָר 1966. נאָך זיין טויט האָבן זיינע קאָברינער לאַנדסלייט אין ישראל זיך פאַרנומען אַרויסצוגעבן צו זיין אָנדענק אַ בוך מיט זיינע זשורנאַליסטישע אַרבעטן. די ליטעראַרישע ירושה איז איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון איינעם, וואָס האָט זיך געזאָלט דערמיט פאַרנעמען. דער מענטש איז נאָך אַ קורצער צייט געשטאָרבן. — דאָס און אַנדערע סיבות האָבן גורם געווען, אַז דער פּלאַן זאָל בלייבן אומפאַר־ווירקלעכט.

פּסח סאַפּאַזשניקאָוו איז געווען איינער פון די בולטסטע פערזענלעכקייטן אין אונדזער שטאָט פון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיר, מעזריטשער, ווי די לאַנדסלייט זיינע פון קאָברין, דערמאָנען אים מיט כבוד.

חורבן און גבורה

בערל מאַנפערל־חרוזי

חורבן מעזריטש

געוויינלעך פאַרשטייען מיר אונטערן באַגריף ווידערשטאַנד אַקטיווע אַרויס־טריטן פון גרויסע מאַסן מענטשן, גאַסן־דעמאָנסטראַציעס, קאַמפן מיט געווער אין האַנט אאַז״וו. איך וויל אייך דאָ דערציילן פון גאָר אַן אַנדער מין ווידערשטאַנד — אַ ווידערשטאַנד אַ פּאַסיווען, פון געפּייניקטע און דערנידעריקטע אין מעזריטשער געטאָ, איידער מען האָט זיי געטויט, און נאָר דער, וועלכער האָט איבערגעלעבט די דייטשע אָקופּאַציע, איז אַליין געשטאַנען על פּי התּהום און צוגעזען ווי אַלע זענען מיט איין מאָל איינגעשלונגען געוואָרן לעבעדיקערהייט, נאָר דער קען אפשר באַגרייפן די גרויסקייט פון אַזאַ שטילן ווידערשטאַנד פאַרן טויט. איך וועל זיך אַריינגראָבן מיט די נעגל אין מיין האַרץ און מיט בלוט אויפצייכענען עטלעכע אַזעלכע מאָמענטן.

אָנהייב 1941. די דייטשן הייבן אָן צו פאַרווירקלעכן זייער טייוולאָנישן פּלאַן פון אויסראָטן די ייִדן. עס הייבן זיך אָן שיטן קעגן אונדז פאַראָרדענונגען איינע ווילדער פאַר דער צווייטער: ייִדן טאָרן נישט קויפן אויפן מאַרק ביי די פּויערן פאַר 12 אַ זייגער, ייִדן טאָרן נישט פאָרן אויף באַנען, ייִדן טאָרן נישט פאָרן אויף דראָזש־קעס און וועגענער אין שטאָט אאַז״וו. און דאַן קומט אַ פרישע פאַראָרדענונג: אַז ייִדן איז פאַרווערט צו באַוועגן זיך פון אָרט צו אָרט, טאָרן נישט באַזוכן קיין שום דאָרף אַרום שטאָט. אין זעלבן אָוונט צעפאָרן זיך די מערדער איבער אַלע וועגן און שאָסייען און זייען טויט אויף רעכטס און לינקס. שפּעטער ווערט דער יודענראַט אויפגעפאָדערט צונויפצונעמען די הרוגים און ברענגען זיי צו קבורה. באַלד באַגינען האָט מען אין עק שטאָט, אויפן ביאַלער שאָסיי, געפונען דעם ערשטן קרבן — אַ קליין מיידעלע, וועלכע האָט זיך אומגעקערט אַהיים פון דאָרף. געלעגן איז דאָס קינד אַדורכגעלעכערט פון קוילן, אַ געפרווירענע, מיטן פּנימל צו דר׳ערד, אַן איינגעקאָרטשעטע. אין אירע פאַרשטייפטע הענטעלעך האָט זי פעסט געהאַלטן אַ פלעשל מילך און אַ קוישעלע מיט עטלעכע קאַרטאָפל.

די ערשטע אַקציע איז פאָרגעקומען דעם 25סטן אויגוסט 1942. אַן אָוונט פריִער איז אויפן האַרצן געווען זייער שווער. דער הימל, אַ שטיק בליי, האָט שווער געדריקט. קלאַנגען, וואָס האָבן אָנגעזאָגט שלעכטס, האָבן שנעל זיך פאַרשפּרייט אין געטאָ: מען האָט אויסגעשאָסן אַלע קראַנקע, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דער געביידע פון דער ייִדישער פאָלקסשול (דער ייִדישער שפּיטאָל

איז שוין פריִער געוואָרן רעקוויזירט פון די דייטשן); אַז זייער פיל דייטשן, אוקראַיִנער און רוסן געפינען זיך שוין ביי דער באַן־סטאַציע, זיי זענען אָנגעקומען ספּעציעל אַדורכצופירן דאָס אַרויסטרייבן די ייִדן פון שטאָט. קיינער איז שוין אין דער דאָזיקער נאַכט נישט געשלאָפן. מען איז געזעסן מיט פּעקלעך אין די הענט און געוואַרט.

באַגינען הייבן זיך אָן שטאַרקע שיסערייען. דייטשן לויפן אַרום און שרייען יודען הערויס!". די ייִדישע פּאָליציי גייען אַרום פון שטוב צו שטוב און הייסן גיין אין מאַרק אַריין, אויב נישט, וועט מען ווערן דערשאָסן. מיר לויפן. די גאַנצע שטאָט לויפט. עס וואַלגערן זיך שוין פיל טויטע אויפן וועג, מען טרעט איבער זיי און מען לויפט ווייטער.

דער מאַרק איז שוין כמעט פול מיט מענטשן. מיר זעצן זיך אַוועק אויף דר'ערד. מיר זענען אַרומגערינגלט מיט דייטשן, אוקראַיִנער און פּוילישע פּאָליציי. די דייטשן מאַכן זיך פריילעך איבער אונדז, טאַנצן איבער די קעפּ, שלאָגן מיט נאַגייקעס, שיסן אין עולם. עס מישן זיך אויס די געוואַלדן פון די פאַרוווּנדעטע און געשלאָגענע מיט ווילדן געלעכטערס פון די פּייניקער. עס שטראָמט נאָך אַלץ פון אַלע זייטן. דער מאַרק איז שוין צו קליין אַריינצונעמען אַזוי פיל מענטשן. די זון באַקט, די היץ און שטיקעניש איז זייער גרויס, די געוויינעריי פון די קינדער איז שרעקלעך. מיט דער ערשטער ייִדן־אַקציע פירט אָן עס־עס־מאַן גאַללער, פון דער ראַדזינער געסטאַפּאָ.

מען הייבט אָן באַפרייען די בערשטער־אַרבעטער, וועלכע אַרבעטן פאַרן מיליטער אין זיבן פאַבריקן אין פאַרשידענע טיילן פון שטאָט. אַלע בערשטער האָבן באַקומען „אייזערנע בריוו", אַז אין פאַל פון אַן אויסזידלונג־אַקציע זענען זיי געשיצט מיט זייערע פאַמיליעס נישט אַרויסגעשיקט צו ווערן פון מעזריטש. מיר ווערן אָבער ביטער אָפּגענאַרט און אויסגעלאַכט: די מענער באַפעלט מען זיך איינצושטעלן אין רייען צו פינף. מיר ווערן נישט געציילט מיטן מויל, נאָר מיט אַ גומענעם שטעקן: פינף קלעפּ איבער די קעפּ איז אַ שורה. די פרויען מיט די קינדער ווערן שפּעטער צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע ייִדן, אין צאָל פון אַ צוועלף טויזנט, געטריבן צו דער באַן, זייער לעצטער וועג — קיין טרעבלינקע.

וועווע ווייסלאָז דערנענטערט זיך אַריינצוגיין אין אַ פינפטל אָפּגעשיקט צו ווערן צוזאַמען מיט די בערשטער אין די פאַבריקן אַריין צו דער אַרבעט. אויפן האַנט טראָגט ער זיין קליין מיידעלע. דער עס־עס־מאַן לאָזט אים נישט דורך, ער ריטשעט צו אים: „שמייס אַרונטער דעם הונט, וועל איך דיך אַדורכלאָזן". וועווע זאָגט מיט אַנטשלאָסנקייט, אַז ער גייט נאָר מיטן ווייב און קינד. דאָ רייסט דער דייטש אַרויס דאָס קינד פון זיין האַנט, כאַפּנדיק דאָס קינד פאַר אַ פיסל, גיט ער עס אַ זעץ מיטן קעפּל אין ברוק. דאָס קינדס מוחל צעשפּריצט זיך אַרום, אַוועקוואַרפנדיק דאָס קינד רעוועט ער: „נו, יעצט וועסטו שוין גיין אַרבעטן?" ניין, זאָגט וועווע, איצט וועל איך שוין זיכער נישט גיין! און איז צוזאַמען מיט זיין פרוי אַוועק קיין טרעבלינקע.

דעם 26סטן אויגוסט 1942 פֿאַר נאַכט, נאָך צוויי טעג בושעווען, רויבן און מאָרדן, האָט מען אָנגעהויבן צונויפצונעמען פֿון די גאַסן די הרוגים אין דער צאָל פֿון 960 דערשאָסענע, ווי אויך די טויטע פֿון די הייזער. אַז מען איז אַריין אין שטוב פֿון לייזער קאַטשער ז"ל, דער אַלטער בערשטער־בינדער, האָט זיך אַנטפּלעקט פֿאַר די אויגן אַזאַ בילד: אין בעט איז געלעגן אַ דערשאָסענע זיין פֿרוי, און ביים בעט איז געלעגן, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויפֿן ווייבס קישן, ר' לייזער קאַטשער אַ דערשאָסענער, איינגעהילט אין טלית...

דאָס האָט שוין, אַוודאי געמוזט זיין אַרום פֿרילינג־צייט 1944, ווייל מיר דאָ, צוזאַמענגעפּרעסטע אין ענגן און פֿינצטערן בונקער, פֿאַרמויערטע אונטער אַ דאָפּלטער וואַנט, האָבן שוין לאַנג פֿאַרלוירן דעם חשבון פֿון צייט. בלויז דער פֿאַקט וואָס נאָכן אָפּשלאָפֿן צענדליקער שעהען, פֿאַרשמאַכטע פֿון הונגער, זענען מיר נישט צוגעפֿרוירן געוואָרן צו די ווענט, האָט אונדז באַוויזן, אַז אין דרויסן איז שוין זיכער פֿרילינג. אָפּגעשניטענע פֿון דער דרויסנדיקער וועלט, איינגע־הילטע אין שמאַטעס, האָבן מיר זיך געוואַלגערט ווי ווערעם אויף דר'ערד. פֿאַר־פייניקט פֿון שטענדיקן הונגער, קעלט און לייז, האָט כסדר געעקבערט אין מוח די פֿראַגע צי לוינט זיך עס בכלל, צי לוינט זיך צו באַצאָלן אַזוי טייער פֿאַרן ביסל לעבן אין דער צייט ווען אין מעזריטש, אַזוי ווי אין גאַנץ פּוילן, איז שוין נישטאָ קיין זכר פֿון קיין ייִד. אָבער דער דראַנג צום לעבן איז אַזוי שטאַרק, אַז ער ברעכט די גרעסטע נויט און פּיין. אָנציִען נאָך אַ ביסל, נאָך אַ ביסל, אפשר וועט דאָך געלונגען עמעצן פֿון אונדז איבערצולעבן, כדי צו דערציילן אַלץ פֿאַר דער „וועלט".

שוין עטלעכע טעג, ווי מיר האָבן דערפֿילט דורך די ווענט, אַז אין דרויסן טוט זיך עפּעס נייעס. די באַוועגונג אין גאַס איז אַ שטאַרקערע ווי געוויינלעך. אין האַלבער נאַכט האָבן מיר זיך דערוווּסט פֿון אונדזערע „גוטע גויִים", אַז עס זענען אָנגעקומען אין שטאָט דייטשישע שוץ־פּאָליציי אויף צו באַקעמפֿן די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער אַרום מעזריטש. פֿון איין זייט האָט אונדז די נייעס געמוטיקט, אָבער פֿון דער אַנדערער זייט האָט זי אָפּגעשוואַכט די האָפֿענונג איבערצולעבן, ווייל די דייטשן האָבן רעקווירירט וווינונגען ביי דער פּוילישער באַפֿעלקערונג.

אויף צו מאָרגנס האָבן מיר דערפֿילט אַ שטיקל טומל. עס האָט זיך מיט רעש אויפֿגעפּראַלט די טיר פֿונעם צימער, וווּ מיר זענען געלעגן צווישן די ווענט. מיר האָבן דייטלעך געהערט, ווי אַ דייטש זאָגט: „יאַ, טאַדלאָז, וויר נעמען דאָס צימער". אַ שוידער איז אַדורך אין די ביינער — איצט איז אונדזער סוף, אומזיסט זיך געמאַטערט אַזאַ לאַנגע צייט. מיר מוזן פֿאַרלאָזן דעם בונקער און אַרויס אויפֿן גאַס.

מיר הייבן זיך אָן גרייטן צו פֿאַרלאָזן דעם בונקער, אַרויפֿשלעפּן אויף זיך די כמעט פֿאַרפֿוילטע מלבושים און וועש, כדי צו שטאַרבן אין אַ ריין העמד און מיט שיך אויף די פֿיס.

מיט אונדז הינטערן וואַנט געפינט זיך אויך אַ קינד, אַ ייִנגעלע פון 6 יאָר. מיר דערציילן אים וועגן אונדזער לאַגע, אַז מיר מוזן פאַרלאָזן דעם בונקער און אַרויס אויפן גאַס, ווו מיר וועלן באַלד צעריסן ווערן פון די צווייפיסיקע ווילדע חיות. דאָ ברעכט אויס דאָס קינד מיט אַ יאָמערלעך געבעט צו זיין מוטער:

„מאַמעליו, טייערע, איך וויל נישט אַרויסגיין צו זיי, דערשטיק מיך בעסער דו אַליין מיט דיינע אייגענע הענט!"

אַזוי האָבן געגרעדט קינדער אין מעזריטשער געטאָ...

תל־אביב, מאַרץ 1962

יעקב צעלעמענסקי /ניו־יאָרק

מיין באַזוך אין מעזריטשער געטאָ

די שטאָט מעזריטש איז מיר נאָך געווען באַקאַנט פון פאַרן קריג. איך בין אַהין אַ סך מאָל געפאָרן ווי אַ פאָרשטייער פון בונד און פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. כ׳האָב גוט געקענט דעם מאַרקפּלאַץ, די חנעוודיקע געסלעך מיט די הילצערנע אָדער געמויערטע הייזלעך. מעזריטש איז געווען אַ שטאָט פון יידישע אַרבעטער, דער עיקר פון בערשטער. דאָס בערשטער־פאַך איז געווען אויסשליס־לעך אין יידישע הענט און איז איבערגעגאַנגען פון טאַטן צו קינדער. יידישע אַרבעטער זענען דאָרט געווען באַשעפטיקט אויך ביי אַנדערע פאַכן, דער עיקר שניידעריי. נאָך פון די פאַרמלחמהדיקע צייטן האָב איך גוט געקענט דעם דראָזשקאַזש מרדכי צוקער, וועלכן מען האָט גערופן מיטן צונאָמען האַניק. דאָס איז געווען אַ הויכער, אַ קרעפטיקער און אַ זייער פריילעכער ייד. מרדכי האַניק איז געווען אַ פשוטער ייד און האָט נישט געוווסט קיין סך וועגן פּאָליטיק. זיינע צוויי טעכטער זענען געווען אַקטיווע און מסירת־נפשדיקע בונדיסטקעס פון זייערע פריסטע קינדעריאָרן.

איצט בין איך ווידער אַ מאָל געפאָרן קיין מעזריטש. דאָס מאָל איז נישט געפאָרן מער דער בונדישער אַרבעטער יאַנקל צעלעמענסקי, נאָר אַ פּאָליאַק טשעסלאַוו. כ׳בין געפאָרן אין וואַגאָן פון דער באַן און האָב געפילט אַ טיפן אומרו. כ׳האָב געוווסט, אַז פון דער באַן איז אַ לאַנגער וועג אין שטאָט אַריין. ווי אַזוי באַקומט מען זיך אַהין? דער אָוונט האָט שוין אָנגעהויבן צוצופאַלן און ס׳איז געווען אַ געפאַר אַרומצודרייען זיך אין דער פינצטערניש. ס׳איז אויך געווען נישט געזונט אין דער שפּעטער שעה אַריינצוגיין אין קוואַרטאַל, וואָס איז באַשטימט געוואָרן פאַר די מעזריטשער יידן.

איך בין אַזוי געזעסן אַ פאַרזאָרגטער און האָב נישט געקאָנט פון מיר אָפּטרייבן די פיינלעכע געדאַנקען. פּלוצלונג האָב איך דערהערט ווי איינער פון די פּאַסאַזשירן האָט זיך אָנגערופן צו אַ צווייטן: — וואָס טוסטו דאָ? ווי מעגסטו פאָרן מיט דער באַן?

אַלע פּאַסאַזשירן האָבן אויסגעדרייט די קעפּ צום געפרעגטן, איך האָב דערזען, אַז דאָס איז אַ ייד — אַ דראָאבנער, אַ קליינוואוקסיקער, מיט אַן אָרעמ־באַנד און אַ מגן־דוד אַרום אָרבל. די פוילישע פּאַסאַזשירן האָבן נישט אַרויסגע־וויזן צו אים קיין פיינטלעכקייט. יעדער איז דאָ געזעסן פאַרטיפט אין זיינע אייגענע געדאַנקען און זאָרגן. דער ייד האָט צוריקגעענטפערט דעם פּאָליאַק, וועלכן ער האָט, ווייזט אויס, געקענט:

— איך בין פון דער מעזריטשער יידישער גמינע. כ׳האָב באַקומען אַ ספּעצ־יעלע דערלויבעניש צו פאָרן עפּעס דערליידיקן.

כ׳האָב זיך דערפרייט. ווען די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט אין מעזריטש איז

שוין געווען פינצטער. צוזאַמען מיט עטלעכע פוילישע פּאַסאַזשירן איז דער ייִד אַרויף אויף אַ וואָגן מיט אַן איינגעשפּאַנט פערד. כ'האָב זיך שנעל אַוועק־געזעצט האַרט ביי אים. דער פוילישער פורמאַן האָט אַ שמיץ געגעבן דאָס פערד און דער וואָגן האָט מיט אַ געקלאַפּעריי זיך געקאָלערט אין דער ריכטונג פון דער שטאָט. שטילערהייט האָב איך געזאָגט צום ייִד אויף פּויליש:

— אַנטשולדיקט, כ'דאַרף האָבן אייער עצה.

אַן איבעררעשטער האָט ער צו מיר זיך אויסגעדרייט און איך האָב אים באַרוּיִקט:

— איך בין אַ קרוב פון דעם דראָזשקאָזש מרדכי האָניק. כ'וויל זיך זען מיט מיין משפּחה.

דער ייִד האָט באַקומען צו מיר צוטרוי. מרדכי האָניק איז געווען באַקאַנט אין שטאָט. ער האָט מיך געפרעגט:

— איר ווילט צו אים פאָרן אין אַזאַ שפּעטער שעה?

— ניין. אפשר קאָנט איר מיר אָנווייזן ווו איך וואָלט געקאָנט אַראָפּגיין און ערגעץ איבערנעכטיקן?

— איר זענט גערעכט — האָט דער ייִד צוגעשטימט. — איר זענט דאָ נישט געמאָלדן און איר וואָלט געקאָנט האָבן צרות. אין אַ פּאָר מינוט אַרום וועלן מיר פאַרבייפאָרן אַ ייִדישע בעקעריי, וועט איר אַראָפּגיין און דאָרט וועט איר קאָנען פאַרברענגען די נאַכט. אויב איר וועט אַפילו נישט קאָנען שלאָפן, וועט אייך כאָטש זיין וואַרעם — און באַלד האָט מיר דער ייִד אַ זאָג געגעבן: — דאָ איז עס.

איך האָב באַצאָלט דעם פורמאַן און בין אַראָפּגעשטיגן. כ'האָב געעפנט די טיר פון דער בעקעריי. פון אינעווייניק האָט אַ שלאָג געגעבן אַ נחתדיקע וואַרעמ־קייט, וואָס האָט געשמעקט מיט ברויט. ביי אַ הייסן אויוון איז געשטאַנען דער בעקער מיט אַ פאַרמעליקטער באָרד, אָנגעטאָן אין אַ ווייס פאַרטעך, און זיינס אַ געזעל, אַ ייִנגעלע מיט פאַרקאָשערטע אַרבל. אַרום זענען געשטאַנען מולטערס מיט טייג. אויף דער שטיינערנער ערד זענען געלעגן נאָר וואָס אַרויסגעצויגענע ברויטן. דער בעקער, אַ ייִד אין די יאָרן, האָט מיך אָנגעקוקט פאַרחידושט און אויך אַ ביסל דערשראָקן, אָבער איך האָב אים שנעל באַרוּיִקט: — איך בין אַ ייִד. דער דראָזשקאָזש מרדכי האָניק איז מיין קרוב. כ'דאַרף ביי אים זיין, אָבער כ'וועל ערשט גיין צו אים אין דער פרי.

דער בעקער האָט זיך צעשמייכלט און געזאָגט:

— צי איר וועט דאָ שלאָפן, איז אַ ספק, איר וועט זיך אָבער גוט אָנוואַ־רעמען די ביינער.

ער האָט מיר דערציילט, אַז מיט עטלעכע חדשים צוריק האָט ער אויך געהאָט אַ גאַסט, אַ פרוי פון דזשאַינט, וועלכע האָט אים צוגעזאָגט צו באַזאָרגן עטלעכע זעק מעל. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס האָט ער געמיינט די חברטע איטקע

לאַזאַר־מעלמאַן. זי איז געווען אַ קוריערין פון דזשאָינט, און דערביי אויסגעפירט שליחותן פאַרן בונד.

שלאָפן האָב איך נישט געקענט. כ'האָב אַ דרימל געטאָן און צוריק זיך אויפגעכאַפּט. פאַרשידענע גרדאַנקען האָבן זיך מיר געפּלאָנטערט אין קאָפּ. אַזוי בין איך געזעסן אָנגעשפּאַרט אַ גאַנצע נאַכט ביי די זעק ביז דער ערשטער בלוילעכער שטראַל איז אַריינגעפאַלן דורך דער טיר. דער בעקער האָט מיך מכבד געווען מיט אַ הייס גלאָז טיי און אַ שטיק געשמאַק ברויט. איך האָב זיך מיט אים גאָר פריינדלעך געזעגנט און בין אַוועק. איך האָב געוווּסט ווו דער דראָזשקאַזש האָט געוווינט — אין אַ קליין אָרעם הייזל אויפן שמאָלן בריסקער געסל. כ'האָב אָנגעהויבן צו באַגעגענען מער יידן, אָרעם געקליידטע מיטן אָרעמבאַנד. דער טאָג איז געווען אַ קאַלטער, איך האָב אויסגעזוכט דאָס הייזל פונם דראָזשקאַזש און האָב אָנגעקלאַפּט אין טיר. די טיר האָט מיר געעפנט ער אַליין, מרדכי האָניק. ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט חידוש און נישט דערקענט. איך האָב צו אים געזאָגט:

— גוט מאָרגן, זעט אויס, אַז איר דערקענט מיך נישט.

מיין יידיש רעדן האָט אים באַרויקט, ער האָט צוגעמרוזשעט אַן אויג, זיין פּנים האָט פלוצלונג אויפגעשיינט:

— אַ באַקאַנטער ייד, איך האָב אייך אַ פּאָר מאָל אָפּגעפירט פון דער באַן אין שטאָט אַריין.

ער האָט ברייט געעפנט די טיר און איך בין אַריינגעגאַנגען. דאָס גאַנצע הייזל איז באַשטאַנען פון אַ צימער און אַ קיכל. אַלץ האָט דאָ געווייעט מיט טרויעריקער אָרעמקייט. בלויז ער אַליין, דער דראָזשקאַזש, איז געשטאַנען אַ צעשמייכלטער און אַ צופרידענער פון מיין וויזיט. ער איז געווען אַן אַלמן, און מיט אים האָט דאָ געוווינט די יינגערע טאָכטער. די עלטערע טאָכטער גאָלדע איז געווען פאַרהייראַט און זי האָט געוווינט באַזונדער.

ער האָט מיך אַוועקגעזעצט ביים טישל און נאָך איידער כ'האָב עפּעס באַוויזן צו זאָגן, איז ער צוגעלאָפן צום קיכל, אין וועלכן עס האָבן זיך געברענט אַ פּאָר העלצלעך, ער האָט צוגעשטעלט אַ טשייניק וואַסער. איך האָב אים געזאָגט:

— באַמיט אייך נישט. כ'בין נישט געקומען אויף לאַנג און יעדע מינוט שפּילט ביי מיר אַ ראָלע. כ'וואָלט געוואָלט זען אייער טאָכטער גאָלדע.

— אוי, גאָלדע! — האָט ער זיך פלוצלונג דערמאָנט, אַז בעת מיינע אַמאָליקע באַזוכן האָבן מיך אָפּגעוואַרט זיין טאָכטער און דער איידעם — זי וועט זיך שטאַרק דערפרייען פון אייער קומען — האָט ער אַן אויפגעהייטערטער געזאָגט — וואַרט צו אַ רגע, איך וועל זי באַלד אַהערברענגען.

ער האָט אויף זיך אַרויפגעצויגן אַ קורצע בורקע און איז אַרויס. כ'בין געבליבן אַליין און האָב דערפילט די גאַנצע מידקייט, די נישט־געשלאָפענע נאַכט, די קעלט. די אויגן האָבן מיר זיך געקלעפּט פון שלעפעדיקייט. ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און די טיר האָט זיך אויפגעפּראַלט. ס'זענען אַריין גאָלדע

צוקער, איר מאַן, חבר אברהם זדאַנאָוויטש און צום סוף דיער אַלטער מרדכי האָניק.

גאָלדע צוקער איז געווען אַ הויכע, אַ שוואַרץ־האָריקע. זי האָט געשפּראָצט מיט ווילן און ענערגיע, האָט פאַרמאָגט אַ פעסטע אַנטשלאָסנקייט. גאָלדע איז געווען איינע פון די סאַמע אַקטיוועסטע מיטגלידערינס פון דער בונדישער אָרגאַ־ניזאַציע אין מעזריטש. פאַר דער מלחמה פלעגט זי פון צייט צו צייט קומען מיט פאַרטייאישע שליחותן קיין וואַרשע. אויך בעת דער דייטשער אָקופּאַציע איז זי געקומען קיין וואַרשע. איר מאַן, זדאַנאָוויטש, איז געווען פונקט איר היפּוך אַ געמיטלעכער, אַ וויכער, אַ לאַנגזאַמער אין רעדן און באַוועגן זיך. פון פאַך איז ער געווען אַ בערשטער. מיט פרייד האָבן מיר זיך באַגריסט.

דער טאַטע מרדכי האָט אונדז דערלאַנגט טעפּלעך טיי און האָט זיך געהאַלטן פון דער ווייטנס. ער האָט פאַרשטאַנען צוליב וואָס איך בין געקומען און ער האָט זיך געמאַכט נישט זען און נישט הערן.

גאָלדע צוקער איז געווען אַ בונדיש קינד פון אירע יינגסטע יאָרן. זי איז דערצויגן געוואָרן אין סקיף, דער בונדישער קינדער־אָרגאַניזאַציע און נאָך דעם אין „יוגנט־בונד צוקונפט". אין מעזריטש, אין דער דאָזיקער רעוואָלוציאָנערער בערשטער־שטאָט, איז אונדזער באַוועגונג געווען אַ גרויסע; דער בונד האָט דאָ געהאַט אַ גרויסע אָרגאַניזאַציע, פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, אַ יוגנט־באַווע־גונג, אַ ספּאָרט־קלוב און האָט געפירט אַ שול־און קולטור־טעטיקייט. איצט איז דאָס אַלץ געווען צעבראָכן און צעשטויבט. כ'האָב זיך נאָכגעפרעגט אויף אַ סך חברים. כמעט ביי יעדן צווייטן נאָמען האָט חברטע גאָלדע טרויעריק אַ זאָג געטאָן: — נישטאָ. אין געפאַנגענשאַפט. אין אַן אַרבעטס־לאַגער, אין רוסלאַנד, פאַרפאַלן געוואָרן. איך האָב געבעטן, אַז זי זאָל צונויפרופן אַ זיצונג פון איבער־געבליבענעם קאָמיטעט.

זי איז אַוועק מיט איר מאַן און איך בין געבליבן. דער אַלטער מרדכי האָניק האָט מיך געוואָלט אַ ביסל אויפהייטערן. ער איז געווען אַ ייִד אַ וויצלער. ער האָט שטענדיק געשאָטן מיט גלייכווערטלעך און אַזוי אויך איצט, דאָס מאָל איז ער נישט געווען בכוח צו פאַרטרייבן די שווערע שטימונג. לסוף האָט ער זיך אַוועקגעזעצט קעגן איבער מיר און געזאָגט:

— איר זענט געקומען אין אַ שלעכטן טאָג. ס'איז דאָ נעכטן פאָרגעקומען אַ שרעקלעכע זאַך.

ער האָט מיר דערציילט, אַז די געשטאַפּאָ האָט נעכטן דערשאָסן אויף דער גאַס דעם מורה־הוראה. דער מעזריטשער מורה־הוראה איז געווען אַ קליינגע־וויקסיקער, אַ הויקער. ער האָט געשמט מיט זיין למדנות און גוטהאַרציקייט. די דייטשן האָבן אים געוואָלט דעפּאָרטירן, אָבער ער האָט זיך נישט געוואָלט צו־שטעלן, און ער האָט זיך באַהאַלטן. די געשטאַפּאָ האָט גענומען 25 ייִדן פון שטאָט פאַר זאַקלאַדניקעס און געמאָלדן, אַז אויב דער „יודע" וועט זיך נישט צושטעלן, וועלן זיי דערשיסן אַלע 25 ייִדן. אַז דער מורה־מוראה איז פון דעם

געוואָרן געוואָרן, איז ער אַוועק אין געשטאַפּאָ. דאָרט האָט מען אים געפּייניקט און נאָך דעם האָט מען אים אַרויסגעפירט אויף דער גאַס און דערשאָסן. די גאַנצע שטאָט איז איצט אין אַ פינצטערער שטימונג און נידערגעשלאָגן.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און גאָלדע מיט איר מאַן זענען צוריקגעקומען. צוזאַמען מיט זיי זענען געקומען משה עזרא עדלשטיין — דער פאָרזיצער פון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע, הערשל באַראָווסקי — אַקטיווער בונדיסט נאָך פון די צאַרישע צייטן, אַלטער שטאָקמאַן — אַ פרי׳ערדיקער שטאָטישער ראַטמאַן און דאָזאָר פון דער קהילה, משה גרינבוים — פאָרשטייער פון דער יוגנט.

די זיצונג האָט זיך אָנגעהויבן אין אַ געדריקטער שטימונג. דער פאָרזיצער משה עזרא עדלשטיין האָט אין געציילטע ווערטער איבערגעגעבן אַ באַריכט וועגן דעם ייִדישן לעבן אין מעזריטש. קיין געטאָ איז נאָך נישט געווען, נאָר בלויז אַן אויסגעטיילטע געגנט, אָבער די לאַגע איז געווען אַן אומדערטרעגלעכע. אין דער אַרומיקער געגנט האָבן די נאַציס אויסגעליידיקט די שטעטלעך און די ייִדן אַריינגעטריבן אין מעזריטש. דאָס ייִדישע מעזריטש האָט אַליין זיך געקור־טשעט אין הונגער און אונטער טעראָר. פאַר די אַריינגעטריבענע פּליטים איז נישט געווען קיין ברויט און קיין פאַדלאָגע אַוועקצולייגן דעם קאָפּ. די גאַנצע אַרבעט אין שטאָט איז געגאַנגען אויסשליסלעך פאַר די דייטשן. פאַר דער מלחמה זענען געווען צוויי בונדישע דאָזאָרעס אין דער קהילה. איצט האָבן זיי ביידע נישט געוואָלט מיטאַרבעטן. די סיבה איז געווען די זעלבע ווי אין פיל אַנדערע שטעט: דעמאָראַליזאַציע און קאָרופּציע, וואָס האָבן זיך ברייט צעלייגט אין יודענראַט. נישט ווייט פון מעזריטש, אַ ניין קילאָמעטער פון שטאָט, האָבן די דייטשן גע־שאַפן אַן אַרבעט־לאַגער און דאָרט פאַרשלאָסן עטלעכע הונדערט מענער. גאָלדע צוקער, וועלכע האָט אויסגעזען ווי אַ קריסטין, איז געווען די פאַרבינדלערין צווישן שטאָט און לאַגער. צוזאַמען מיט איר שוועסטער איז זי אַוועק אין די דערפער און איינגעקויפט פּראָדוקטן פאַר די חברים אין לאַגער. זי האָט אויך געברענגט פּוטער, אייער און מילך פאַר מעזריטשער ייִדישע קינדער.

די קאָמיטעט־חברים האָבן מיר אויך איבערגעגעבן וואָס ס׳איז געוואָרן פון דעם בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו. ער האָט געהאַט אַ סקלאַד חזיר־האָר. אַ גרע־סערער סכום חזיר־האָר ליגט באַהאַלטן. פון צייט צו צייט פאַרקויפט מען אַ ביסל פון געבליבענעם זאַפּאַס און מיטן דאָזיקן געלט העלפט מען מיטגלידער פון בערשטער־פאַראיין, ווי אויך פרויען און קינדער, וואָס זענען געבליבן אָן זייערע שפייזער.

ווי אין אַלע שטעט, פירן דורך די דייטשן כסדרדיקע כאַפּענישן אויך אין מעזריטש. די דייטשן קאָנען באַקומען זייער צאָל ייִדישע אַרבעטער דורך דעם יודענראַט, אָבער דער ציל פון די כאַפּענישן איז צו פאַרוואַנדלען די שטאָט אין אַ ווילדן וואַלד, ווו מען איז אויסגעשטעלט אויף אַ כסדרדיקער מענטשן־יאַגד נישט געקוקט אויף דעם האַלטן זיך די ייִדן מיט אַ סך קוראַזש און ווערדע. דעם לעצטן 1טן מאַי האָבן די אַרבעטער געפייערט אויף אַ רירנדיקן אופן. זיי זענען

געגאַנגען גרופּנווייז איבער דער שטאָט, אין שווייגנדיקע מחנות. כאָטש ס׳איז נישט אויסגערעדט געוואָרן קיין וואָרט און מען האָט נישט געזונגען קיין לידער, איז די גאַנצע שטאָט געווען אונטערן איינדרוק פון דער נישט־געוויינלעכער מאַניפעסטאַציע. דער בונד איז ווייטער טעטיק, די באַוועגונג איז געטיילט אין קליינע גרופּן און עס קומען זיך אויך צוזאַמען די יוגנט־גרופּן. מ׳לייענט מיט גרויס אינטערעס די ביולעטינען און אַנדערע ליטעראַטור, וואָס מ׳שיקט פון וואַרשע. די אומלעגאַלע ליטעראַטור הייבט אין דער פינצטערער צייט די מאָראַל פון די חברים.

צום סוף פון דעם צוזאַמענטרעף האָב איך זיי אָפּגעגעבן מיין באַריכט פון וואַרשע און פון אונדזערע אַרבעטן אין אַ ריי שטעט. איך האָב זיי געזאָגט, אַז דער צענטראַל־קאָמיטעט פּלאַנט צונויפצורופן אַ לאַנד־קאָנפערענץ און האָב זיי פאָרגעלייגט צו באַשטימען אַ דעלעגאַט פון מעזריטש. אויב זיי ווילן אים נישט באַשטימען אין מיין אָנוועזנהייט, קאָן עס געטאָן ווערן שפּעטער. איך האָב זיי איבערגעגעבן וועגן דעם מאַטעריעלן מצב פון די פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציעס און פון די אָנפירנדיקע אינסטאַנצן אין וואַרשע, וועלכע דאַרפן אויך זאָרגן פאַר אַנדערע שטעט. דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן מיר איבערצוגעבן די גרויסע סומע פון 25 טויזנט זלאָטעס. דער פאָרזיצער האָט זיך געווענדעט צום יינגסטן פון אַלע אָנוועזנדיקע, צו משה גרינבוים, וועלכער איז געזעסן אין אַ זייט און צו אים געזאָגט:

— דו ביסט דער יינגסטער צווישן אונדז, און דו האָסט די גרעסטע שאַנסן איבערצולעבן, זאָל דאָס געלט איבערגעגעבן ווערן דורך דיין האַנט (ער איז טאַקע געבליבן לעבן און אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע).

ס׳איז געווען זייער רירנדיק, ווען דער יונגער חבר האָט מיר — מיט ציטער־דיקע הענט — איבערגעגעבן די מתנה פאַר דער פּאַרטיי.

פאַרן ענדיקן די זיצונג האָט דער אַלטער בונדיסט הערשל באָראָווסקי אַרויסגעצויגן פון דער קעשענע אַ ביסל משקה און האָט געזאָגט:

— דאָס איז אַלץ, וואָס איז מיר פאַרבליבן פון די גוטע צייטן, מיר זענען דאָך שטענדיק געוווינט געווען צו מאַכן באַנקעטן פאַר אונדזערע געסט. לאָמיר איצט אויך אויסטרינקען לחיים.

פאַר יעדן פון די אָנוועזנדיקע איז געווען נישט מער ווי אַ קליין ביסל אויף צו באַנעצן דעם גומען. צום סאַמע סוף האָב איך זיי איבערגעגעבן אַ פּעקל צייטונגען און די חברים האָבן איינציקווייז פאַרלאָזט דאָס הייזל אין אַ בעסערער שטימונג.

פאַר נאַכט, ווען עס איז שוין געוואָרן גוט טונקל, בין איך אַריבער אין הויז פון די חברים זדאַנאָוויטש און האָב דאָרט איבערגענעכטיקט. דאָס פּאָרפּאָלק האָט געהאַט צוויי פּרעכטיקע מיידעלעך און גאָלדע האָט זיי כסדר צו זיך גע־טוליעט. איר אַרבעט, איר אַרומגיין אין די דערפער נאָך שפּייז־פּראָדוקטן און דער קאָנטאַקט מיטן אַרבעטס־לאַגער איז געווען פאַרבונדן מיט כסדרדיקע

סכנות. זי האָט דעריבער יעדעס מאָל זיך געזעגנט מיט די קינדער, ווי זי וואָלט זיי געזען צום לעצטן מאָל.

באַלד אין דער פרי האָט זיך גאָלדע אויפגעהויבן און האָט זיך געגרייט צו גיין אין לאַגער אַריין. זי האָט מיר פאַרגעלייגט, אויב איך וויל, מיטגיין און זען דעם לאַגער. מיין קומען צום לאַגער, האָט זי געזאָגט, וועט זיין אַ גרויסע דער־מוטיקונג פאַר אונזערע חברים, וואָס געפינען זיך דאָרט.

מיר זענען אַרויס פון שטוב אויף דער גרויער און קאַלטער גאַס. דער לאַגער האָט זיך געפונען ניין קילאָמעטער הינטער דער שטאָט, אָבער מען האָט נאָך געמוזט אָפּטרעטן אויפן וועג אין עטלעכע דערפער און איינקויפן שפייז־פּראָ־דוקטן. אָנקומען צום לאַגער האָט מען געדאַרפט פינף נאָך מיטאָג, ווען די ייִדן זענען צוריקגעטריבן געוואָרן פון די פאַרשידענע אַרבעטן אין זייער געפענגעניש, וואָס איז געווען אַרומגעצוימט מיט דראָטן. חברטע גאָלדע האָט זיך גוט אַן עצה געגעבן אין אירע משא־ומתנס מיט די פּויערים. זי האָט אומעטום איינגעקויפט אַלץ, וואָס זי האָט געדאַרפט און נאָך דעם זענען מיר דורך שמאָלע זייטיקע וועגן צווישן די דערפער אַרויסגעקומען אויף דעם הויפּטשאָסיי, וואָס האָט געפירט דירעקט אין לאַגער אַריין. פון ביידע זייטן האָבן זיך געצויגן שיטערע וועלדלעך. גאָלדע האָט מיר געגעבן אַ צייכן און איך האָב אַ קוק געגעבן פאָרויס.

כ׳האָב פאַר מיר געזען דעם לאַגער. כ׳האָב דערזען די פאַרצוימונג, וואָס איז געווען געמאַכט פון שיטער־צעשטעלטע קלעצער, צוזאַמענגעבונדן מיט געדיכטע שורות פון שטעכיקן דראָט. אינעווייניק אין לאַגער זענען געשטאַנען הילצערנע באַראַקן און מען האָט דאָרט נישט געזען קיין שפור פון קיין מענטש. בלויז ביים טויער, הארט ביים שאָסיי, האָט זיך אַרומגעדרייט אַן ס.ס.־מאַן מיט אַ ביקס. גאָלדע האָט אַ קוק געגעבן אויף איר האַנטזייגערל און האָט געזאָגט:
— זיי דאַרפן באַלד אָנקומען. מיר מוזן זיך דאָ ערגעץ אַרומדרייען אויף אַ זייַ־טיקן וועג, כדי זיך נישט צו וואַרפן אין די אויגן. ווען מיר וועלן זיי דערזען, וועלן מיר צו זיי אַרויסגיין (ס׳זענען אויך געווען עטלעכע פּאָליאַקן, וועלכע האָבן געהאַט עפּעס צו פאַרקויפן די געפאַנגענע ייִדן).

אַ 5־10 מינוט האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט אויף אַ זייטיקער סטעזשקע, נישט ווייט פון הויפּטשאָסיי. פּלוצלונג האָבן מיר דערהערט טריט פון הונדערטער פיס. מיר זענען יעדער באַזונדער שנעל אַרויס אויפן שאָסיי. איך האָב דערזען פאַר מיר אַ מאַרשירנדיקע, געדיכטע מחנה. פון ביידע זייטן זענען געגאַנגען אַ צוויי־דריי ס.ס.־לייט און עטלעכע ייִדישע „אויפזעער". די ייִדן זענען געווען אויסגעמוטשעט און האָבן קוים געשלעפּט זייערע פיס. זיי האָבן באַלד דערזען גאָלדען, וועלכע איז אַן שום וואַקלעניש צוגעגאַנגען צו איינעם פון די מאַרשי־רנדיקע און אים איבערגעגעבן די פּעקלעך פּראָדוקטן. נישט די ס.ס־לייט און נישט די ייִדישע „קאַפּאָס" האָבן געשטערט, הגם זיי האָבן געזען. אין אַ מינוט אַרום איז די גאַנצע מחנה פאַרשלונגען געוואָרן אין לאַגער און דאָס טויער האָט זיך הינטער זיי פאַרמאַכט.

איך האָב שוין געהאַט בדעה אַוועקצוגיין, אָבער פּלוצלונג האָט זיך פון אינעווייניק, פון דער צווייטער זייט דראָט, דערהערט אַ יאָמערלעך געשריי. איך האָב זיך האַסטיק אויסגעדרייט און דערזען, אַז האַרט נעבן פּאַרקן איז געשטאַנען אַן ס.ס.־מאַן און מיט אַ שטיק האָלץ מערדערלעך געשלאָגן אַ ייִד. דער ייִד איז געווען אַ מיטליאָריקער, מיט אַ קורצער באָרד, די גאַנצע באָרד איז געווען באַגאָסן מיט בלוט. פון אַ גרופּע ייִדן, וואָס איז געשטאַנען צונויפגעטוליעט מיט אַ פּאָר טריט ווייטער, האָט זיך אָפּגעריסן אַ יונגער בחור און האָט מיט זיינע אויסגעשפּרייטע אָרעמס געוואָלט צודעקן דעם געשלאָגענעם ייִד, אָבער באַלד האָט אויך פון זיין פּנים אָנגעהויבן רינען בלוט. דער ס.ס.־מאַן האָט באַפוילן, אַז די אַרומיקע ייִדן זאָלן אַ כאַפּ טאָן דעם מיט בלוט־באַגאָסענעם ייִד אויף די אַקסלען און זאָלן מיט אים אַרומטאַנצן איבערן לאַגער. איך האָב אַ קוק געגעבן אויף דער חברטע גאָלדע. זי איז — פּונקט ווי איך — געשטאַנען אַן אויפגעציטערטע, זי האָט מיר געגעבן אַ צייכן, איך זאָל איר נאָכגיין און מיר האָבן אָנגעהויבן אַהיימצוגיין.

אַ לאַנגע צייט האָבן מירביידע געשוויגן. זי האָט מיר שפּעטער געזאָגט ווער עס איז געווען דער צעשלאָגענער ייִד און אַז דער יונגער בחור, וועלכער איז אים געלאָפן באַשיצן, איז געווען זיין זון.

מיר האָבן זיך אומגעקערט צו איר אין דער וווינונג אין אַ געדריקטער שטימונג. ווען איך בין אַריינגעקומען, האָט מיר איר מאַן געזאָגט, אַז אין איינעם פון די זאַמלפּונקטן, וווּ מען האָט צונויפגעטריבן די ייִדן פון די אַרומיקע שטעטלעך, געפינט זיך אונדזער אַ חבר פון אָסטראָלענקע, אַ געוועזענער בונדישער ראַטמאַן, צוזאַמען מיט זיין שוועסטער. מיר זענען אַלע דריי אַהין אַוועק. דער „הכנסת־אורחים" האָט זיך געפונען אין אַ פינצטערער געביידע. איבער דער גאַנצער פּאָדלאָגע זענען געלעגן צעלייגט ייִדישע פאַמיליעס — מענער, פרויען און קינדער מיט זייערע פּעקלעך, טלומיקלעך און רעשטלעך פון זייערע אָרעמע פאַרמעגנס.

ווען מיר זענען צוגעקומען צום אָרט פון אונזער אָסטראָלענקער חבר, זענען מיר געבליבן שטיין ווי פאַרגליווערט. דער חבר סטאָלאַרטשיק איז געזעסן אויף אַ פּאַק זאַכן און לעבן אים, אויף דער פּאָדלאָגע, איז געלעגן זיין שוועסטער, אַן איבערגעדעקטע מיט אַ טוך. זי איז געווען טויט. חברטע גאָלדע האָט אים אַ רוף געטאָן ביים נאָמען און ער האָט לאַנגזאַם אויפגעהויבן דעם קאָפּ, האָט אים באַלד צוריק אַראָפּגעלאָזט און געקוקט מיט שטאַרע בליקן אויף דער געשטאָרבענער שוועסטער. ער איז געזעסן אומבאַוועגלעך, ווי ער אַליין וואָלט געווען אַ טויטער. אַ ביסל שפּעטער האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ און שטיל געזאָגט:

— זי איז געשטאָרבן מיט אַ פּאָר שעה צוריק. זי איז אויסגעגאַנגען. עס איז איר וויילער פון מיר.

איך האָב נישט געהאַט קיין מוט צו אים צוצוגיין, אים טרייסטן. ס'האָט מיך געשטיקט אין האַלדז.

מיר זענען שווייגנדיקע אַרויס. ביי דער שוועל האָב איך געזאָגט צו מיינע באַגלייטער, אַז מען מוז אים אומבאַדינגט וואָס שנעלער פון דאַנען אַרויסנעמען. גאָלדע האָט געזאָגט, אַז די חברים וועלן זיך גלייך פאַרנעמען מיט דער טויטער פרוי און וועלן אויסזוכן אַ דירה פאַרן מאַן. ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט אַהיים, האָבן שוין געוואַרט אויף אונדז אַ פּאָר חברים, אָבער כ׳האָב נישט געהאַט מער קיין געדולד און קיין כוח מיט קיינעם צו רעדן.

איך בין געווען אויסגעשעפּט און נישט אויסגעשלאָפן פון אַ פריערדיקער וואַך־נאַכט, אָבער נישט געקוקט אויף דעם האָב איך נישט געקאָנט אַנטשלאָפן ווערן און האָב מיך אַ גאַנצע נאַכט געדרייט אויפן געלעגער. צו מאָרגנס אין דער פרי האָב איך זיך געזעגנט מיט די צוויי טייערע חברים און מיט זייערע צוויי מיידעלעך און בין אַוועקגעפאָרן אויף מיין וויטערדיקער רייזע — קיין לובלין.

גאָלדעס מוטערלעך פאַרגעפיל יעדעס מאָל ווען זי איז אַוועק טאָן איר הייליקע אַרבעט, אַז זי זעט אירע קינדער צום לעצטן מאָל, איז געוואָרן אַ פאַקט. ווי דער חבר משה גרינבוים האָט מיר דערציילט, איז גאָלדע אַרויסגעגאַנגען פון געטאָ, כדי איינאָרדענען ביי פּויערים 25 ייִדישע קינדער. דאָס איז געווען איר לעצטער וועג. גאָלדע האָט שוין מער אירע קינדער מיטן מאַן נישט געזען.

איר ייִנגערע שוועסטער, חנהטשע, האָט געהאַט דעם זעלבן גורל. זי איז אַרויס איינקויפן שפּייזפּראָדוקטן און איז מער נישט צוריקגעקומען. גאָלדע און חנהטשע — די צוויי מוטיקע טעכטער פון דראָזשקאָזש מרדכי האָניק, די פּרעכטיקע פאָלקסקינדער און מסירת־נפשדיקע בונדיסטקעס — זענען אַליין פרייוויליק געגאַנגען אויפן מזבח אין דינסט פון כלל.

צבי גאָלדמאַן/פּתח־תקוה

פאַרן חורבן

אין דרויסן שניידט די קעלט. דער האַרבסטווינט רייסט פאַרגעלטע בלעטער פון דיביימער און שלײדערט זיי אין בלאָטע, ווו זיי ווערן צעטראָטן דורך די דורכגייער. שווערע גרויע כמאַרעס יאָגן אָן אַלץ ווייטער און העכער איבערן האָריזאָנט.

פון אַ שויפענצטער אויפן מאַרקפּלאַץ רייסט די אויגן אַ גרויסער אַפיש: „דער ייִד פאַרשפּרייט טיפוס". ווי אַ קאָנטראַסט צו די אַרומיקע נידעריקע הייזער הייבט זיך מאַיעסטעטיש דער גרויסער שול־בנין. אין דער פאַרגאַנגענהייט — אַ סימבאָל פון ייִדישער פּראַכט, שטייט היינט די שול ווי אין טרויער. די גרויסע פענצטער מיט אויסגעהאַקטע שויבן, די פאַררויכערטע ווענט, דער אויפשריפט „טיפוס" אויף דער אַריינגאַנג־טיר (איבער וועלכער ס'איז אויסגעמאָלט דער פּסוק „מה טובו אהליך יעקב") זענען שטומע עדות פון דער שווערער צייט. דער בנין איז היינט אַ מקום מקלט פאַר הונדערטער משפּחות, אויסגעזידלטע פון קראָקע און נאַשעלסק, פון מלאַווע און מיעלעץ. אַרויסגעריסענע פון זייערע היימען, אַוועקגענומענע פון זייער האָב־און־גוטס, לעבן דאָ די אומגליקלעכע אין דחקות און נויט.

עס גייט אַ פרוי, אין דער האַנט האַלט זי אַ טעפּל עסן. צוויי קינדער שלעפּן זיך נאָך איר; פון זייערע בלאַסע אַנעמישע געזיכטער קוקן די גרויסע שוואַרצע אויגן מיט אַן אויסדרוק פון פּיין און טיפן טרויער. איינגעבויגן איבער אַ באַרג מיסט שטייט אַ פרוי מיט אַ געגאָלטן קאָפּ און זוכט. פון די צעריסענע זאָקן שטאַרן אַרויס אַ פּאָר געשוואָלענע פיס.

אויף די שטעכלדראָטן טריקנט זיך וועש. דער ווינט שאָקלט די צעריסענע העמדער הין און צוריק. פון שול אַרויס שלאָגט אַ שאַרפער גערוך — אַ געמיש פון קאַרבאָל מיט שוויס.

אין לאַנגן זאַל פון דער אַמאָליקער ווייבערשול ליגן אויפן שמוציקן דיל אויסגעמאָגערטע קערפּערס. אַ מוטער זויגט איר קינד. איר אויסגעדאַרטע ברוסט האָט נישט קיין מילך; דאָס קליינע ציט, וואַרפט מיט די פיסלעך און שרייט.

אין ווינקל באַקלאָגט אַ פאַמיליע איר טויטן פאָטער. איבערגעדעקט מיט אַ שמאַטע ליגט דער קערפּער — אַ הויפן ביינער; מיט אַ שוואַך הייזעריק קול ווײנט די פרוי. געבויגן איבערן קערפּער, מיט פאַרבראָכענע הענט, שטייט די טאָכטער. אין דער זייט רייכערט אַן אייוועלע. אַ גרופּע יונגוואַרג וואַרעמט זיך און בראָט קאַרטאָפל אין די שאָלעכץ.

אין קאָרידאָר פירט דער שול־פאַרוואַלטער אַ פאַרטרויליך געשפּרעך מיט יאַגאָדען. דער רויט־אַרמייער יאַגאָדע איז אַנטלאָפן פון דייטשער געפאַנגענשאַפט און ער באַהאַלט זיך זינט צוויי וואָכן אין שול. איך דערלאַנג אים דאָס פּעקל עסן און באַגריס זיך. גוט וואָס דו ביסט געקומען — זאָגט יאַגאָדע — מיר וועלן

מוזן זיך געזעגענען. דער שול־פּראָוואָלטער — דערקלערט מיר יאַגאָדע מיט פּאַרביטערונג — האָט מיר געמאָלדן, אַז פון יודענראַט האָט מען באַפוילן מיך משלח צו זיין. ק. פון אַמבולאַטאָריום האָט דערפאַר געמאַכט פּאַראַנטוואָרטלעך דעם שול־פּראָוואָלטער.

איך באַמי זיך אויפצוקלערן יאַגאָדען וועגן דער געפאַר וואָס דראָט אים אויסער דער שול. יעדן טאָג ברענגט די זשאַנדאַרמעריע פון די וועלדער אַנט־לאָפענע פּלעניקעס, זיי ווערן געבראַכט אויפן יידישן בית־עולם און דאָרט דערשאָסן. „נישט געפערלעך, אַלע וועט מען נישט אויסשיסן" — רייסט מיר איבער יאַגאָדע.

„אָבער צו וואָס זיך איילן? דו טראָג זיך דערווייל איבער אויפן צווייטן שטאָק, און איך וועל איבעררעדן מיט ק., ער איז מיינער אַ שול־חבר". איך אייל אין אַמבולאַטאָריום.

„גליקסבערג האָט מיר באַפוילן אַוועקצושיקן דעם רוסישן פּלעניק פון שול, ווייל אויב מ'וועט אים דאָרט געפינען, וועט מען אויסשיסן דעם גאַנצן יודענראַט" — דערקלערט מיר ק. קאַלטבלוטיק און מיט אַן אָפיציעלן טאָן. איך פּרוו אים צו ערשט רויק איבערצייגן, אַז ס'איז נישט פאַראַן קיין ריזיקע: יידן וועלן דאָך דעם פּלעניק נישט אויסגעבן. אָבער עס העלפט נישט. (אַ נס וואָס קלאַרבערג ווייסט נישט, ער וואָלט גלייך געמאָלדן די זשאַנדאַרמעריע. געזעץ איז געזעץ און קיינער וויל נישט געבן דעם קאָפּ פאַר יענעם). דאָ האָב איך שוין פאַרלוירן דאָס געדולד: „דו פאַרגעסט, אַז די רויטע אַרמיי קעמפט און בלוטיקט פאַר אונדז, פאַר אונדזער באַפרייונג. דו ווילסט לעבן אין זכות פון דייטשן געזעץ".

„שאַ! דו ביסט משוגע? וואָס שרייסטו? גיי רעד אַדורך אין יודענראַט מיט גליקסבערגן".

באַלאַגערט פון מענטשן איז די רעזידענץ פון יודענראַט. אין די צימערן פון דער געוועזענער תלמוד־תורה־שול פירן זייער טעטיקייט די יודענראַט־מיטגלידער מיט זייערע קרובים. ער פירט אָן מיט דער אַרבעט אין אַלע אַמטן און אַגענדן: פּאָסט־אַמט, קאָפּשטייער־אַמט, אַרבעטסאַמט, אָפּטיילונג פאַר סאָציאַלער הילף, קוואַרטיר־קאָמיסיע א"א.

ביים אַריינגאַנג הענגט אַ באַקאַנטמאַכונג וועגן אויספירן דעם טויטאורטייל איבער אַ ריי יידן, וועלכע מ'האָט געטראָפן אויסער דער שטאָט. אונטערגעשריבן: דיסטריקט לובלין, צערנער. אין קאָרידאָר דערגייט צו מיר דער אַ דיאַלאָג:

אַ בעטנדיקע פרויען־שטימע: „איר דערלאָזט מיר זאָלן שטאַרבן פון הונגער"...

יודענראַטניק: „נישט פון הונגער וועט איר שטאַרבן, נאָר פון עלטער — איר וועט ווערן עלטער און עלטער, ביז איר וועט שטאַרבן".

די בעטנדיקע שטימע: „נישט וועגן מיר בעט איך, נאָר וועגן מיינע דריי קינדער. איך וועל נישט האָבן קיין ברויט פאַר מיינע דריי קינדער".

יודענראַטניק: „ביסט דען געקומען צו מיר זיך באַראַטן, צי דו זאָלסט האָבן דריי קינדער?"

די פרויען־שטימע מיט פאַרצווייפלונג: „אָבער וואָס זאָל איך איצט טאָן?"

יודענראַטניק: „באַגראָב צוויי, וועט דיר בלייבן איינס, וועסטו האָבן אויס־צוקומען"...

פרוי: „פאַר וואָס שעלט איר? עס קען אויף אייך אויך קומען אַ נויט".

יודענראַטניק: (שרייט מיט כעס): „איך האָב שטענדיק געגעסן לאָקשן מיט יויך און וועל ווייטער עסן, און דו האָסט געפגרט פאַר אַ שטיקל ברויט און וועסט ווייטער פגרן פאַר אַ שטיקל ברויט"...

איך וויל זיך פרעגן צו גליקסבערגן, אָבער פלוצלונג הערט זיך אַ גערויש פון אַן אָנפאָרנדיקן אויטאָ. דער הויף ווערט ליידיק פון מענטשן. אויף די טרעפ גייט מיט פעסטע טריט אַ דייטשער אונטעראָפיציר. ער עפנט האַסטיק אַ טיר: „וואָ איסט דער פרעזעס"? אין דער אַלגעמיינער שטילקייט ענטפערט דער יודענ־ראַטניק מיט אַן אַנטבלויזטן קאָפּ און מיט אַ הכנעה־שמייכל: „ביטע, הער אָבער־וואַכמייסטער, וואָס ווינטשט דער בעסטער הערר"?

אויף דער גאַס האָב איך אָנגעטראָפן אויף אַ לוויה. מיטגעשלעפט פון דער מענטשן־מאַסע האָב איך זיך געלאָזט גיין צום בית־עולם. דער מאַיעסטאַט פון טויט פלעגט אַ מאָל דערוועקן דרך ארץ ביי די לעבעדיקע, היינט האָט זיך דאָס געענדערט. מ׳רעדט וועגן טיפוס. „ס׳איז אַ פאַרדראָסיקע קרענק. אָרעמע לייט האַלטן גיכער אַדורך די קרענק מיט שוואַרץ ברויט און וואַסער ווי די רייכע מיט עפלזאַפט און זאַסטשיקעס". מ׳רעדט וועגן דער אַלמנה אַן מיטגעפיל: „עס קליידט איר אין שוואַרצן, זי איז נאָך יונג און שיין". „זי וויינט מיט פאַלשע טרערן. אין אַ חודש אַרום וועט זי שוין האָבן אַ געליבטן". איך קוק זיך אַרום — דאָס רעדן צווישן זיך אירע נאָענטע חברטעס.

אויפן בית־עולם שאַרעווען די טריט אין פאַרוועלקטן גראָז. ווי פאַריתומט שטייען די ביימער. פון די אַראָפּהענגענדיקע נאַקעטע צווייגן הערט זיך דאָס קראַקען פון קראָען. עס ציִען זיך רייען מצבות, הויכע און נידעריקע, שיינע און מיאוסע - ווי די היעראַרכיע אין דער לעבעדיקער מענטשלעכער געזעלשאַפט.

ביים אַראָפּלאָזן דעם קערפּער אין גרוב ווערט אַ געוויין פון פרויען. עס שאַרן לאָפּאַטעס, גרודעס ערד פאַלן מיט אַ טויבן קלאַנג. ביסלעכוויז שטילט זיך איין, ווו נישט ווו הערט זיך אַ קרעכץ, גרופּנווייז פאַרלאָזט מען דעם בית־עולם.

דורך די וואָלקנס רייסט זיך דורך אַ בלאַסער זונשטראַל. פון יענער זייט טייך פייפט יאָמערלעך אַ לאָקאָמאָטיוו. עס גליטשט זיך פון מזרח אַ משׂא־צוג באַלאָדן מיט פאַרברענטע טאַנקען, אויסגעקרימטע קאַנאָנען, אויטאָ־שאַרבנס. פון די צעבראָכענע אַעראָפּלאַנען־פליגל גלאַנצט דער האַקענקרייץ.

דער בית־עולם־פאַרוואַלטער, אַ נידעריק רירעוודיק מענטשל מיט אַ לאַנגער באָרד, רעדט זיך אָפּ פון האַרצן פאַר עטלעכע מלווים, וועלכע זענען געבליבן די לעצטע אויפן בית־עולם.

„אַ שווער לעבן געוואָרן — זיפצט ער — כ׳האָב היינט מקבר געווען אַכט בר־מינגס און צווישן זיי אַ רוסישן פלעגניק, אַ סיביריאַק, אַ העלדישער יונג.

ווען די צוויי זשאַנדאַרמען האָבן אים אַריינגעפירט אויפן בית־עולם, האָט ער פאַרשטאַנען וועגן וואָס דאָ האַנדלט זיך. האָט ער זיך איינגעבויגן און מיטן קאָפּ דערלאַנגט איינעם אַ זעץ אין פּרצוף, אַז יענער האָט זיך גלייך איבערגע־קערט אַ צעבלוטיקטער. דעם צווייטן זשאַנדאַרם האָט ער מיטן פוס געטאָן אַ קאָפּ אין בויך, אַז די ביקס איז אים אַרויסגעפאַלן פון האַנט. דער פּלעננִיק איז ווידער צוגעפאַלן צום ערשטן און געוואָלט אים איבערבייסן דעם גאָרגל. האָט איין זשאַנדאַר אַרויסגעכאַפּט אַ רעוואָלווער און אויסגעשאָסן. דורכגעשאָסן, מיט אַן אויסגעקרימט פּנים, האָט דער פּלעננִיק נאָך געפּרוּווט זיך וואַרפן אויף די דייטשן, אָבער די דייטשן האָבן נאָך עטלעכע מאָל אויסגעשאָסן. דער פּלעננִיק איז אומ־געפאַלן ווי אַן אונטערגעהאַקטער דעמב. דאָס איז געווען אַ יונג! ווען ער זאָל נישט זיין מיט געבונדענע הענט״...

אין געדאַנק ביי מיר שווימט אויף יאַגאָדע. ווי אַזוי אָרדנט מען אים איין, אַז דער יודענראַט זאָל נישט וויסן? פאַרטראַכט גיי איך אַרויס פון בית־עולם. מיטן שאָסייוועג טרייבט מען פון דאָרף אַ טשערעדע שעפסן; זיי ווערן געיאָגט דורך פאַסטעכער אין באַגלייט פון געהילפס־זשאַנדאַרן. פאַרן טויער פונעם שעכטהויז בלייבן די שעפסן שטיין. אַ טייל פּרובירט זיך אַוועקדרייען אין אַ זייט, אָבער ס׳איז צו שפּעט. געהאַקט מיט שטעקנס און פּאַקלאַדן ווערן זיי מיט גע־וואַלד אַריינגעיאָגט צו דער שחיטה. האַרצרייסנדיק קלינגט זייער הילפרופנדיקע מעקערײַ: מע!

אַ באַקאַנטע געשטאַלט האָט זיך דורכגעשלייכט לעבן מיר. מיט אַנטשלאָסענע פעסטע טריט גייט זי אויפן בריסקער וועג. דוכט זיך, יאַגאָדע. איך דעריאָג אים שוין ביים ראַנד פון שטאָט לעבן צמענטאַזש. „וואָס טוט זיך מיט דיר, יאַגאָדע, קום צוריק״. „איך גיי אין רודניקער וואַלד. עס האָבן דאָרט זיך באַוויזן סאָוויע־טישע קריגס־געפאַנגענע, וואָס זענען אַנטלאָפן פון די עשאַלאָנען. מיין אָרט איז צוזאַמען מיט זיי; צוזאַמען וועלן מיר עפּעס אויפטאָן״. „איר וועט גאָרנישט אויפטאָן, קיין געווער האָט איר נישט און עס גייט צו ווינטער. איר וועט אומ־קומען אין וואַלד פון קעלט״. „עס איז בעסער פאַרפרוירן צו ווערן גייענדיק, איידער פאַרפוילט צו ווערן ליגנדיק. נו, פראָשטשאַי!״ — ער ווערט פאַרשוווּנדן אין דער טונקלקייט.

די שטילקייט פון דער אָנקומענדיקער נאַכט ווערט איבערגעריסן דורך אַ יאָמערדיק האַווקען פון אַ הונט. אַ ליכטל שימערט פון אַ פענצטער. אַ געדיכטער נעפּל באַדעקט די שוואַרצע ערד. אין מיינע אויערן קלינגען נאָך יאַגאָדעס ווערטער ווי אַ „מנא תקל״.

דורך שמאָלע, בלאָטיקע געסלעך מיט נידעריקע נישט באַלויכטענע הייזלעך גיי איך אין דער האַרבסטיקער נאַכט אין מיין היים — אין געטאָ מעזריטש.

מעזריטש, 1941.

די פינף אַקציעס

דערציילט פון **אסתר בראָנשטיין**

פאַרצייכנט פון **צפורה סלאַדקי־ברוידע**

דעם 25סטן אויגוסט 1942 איז אַרויס אַ באַפעל, אַז די ייִדן זאָלן זיך צונויפֿ־זאַמלען אויפֿן מאַרקפּלאַץ, פֿון וואַנען מען וועט זיי שיקן אויף אַרבעט אין אַרבעטס־לאַגערן. מיין עלטסטע שוועסטער איטקע האָט אונדז געוואָרנט, אַז מיר זאָלן נישט גיין שטעלן זיך אויפֿן רוף, ווייל עס איז בלויז אַ תירוץ; מען וועט די ייִדן אַוועקשיקן אין טויטלאַגער. מיין שוועסטער האָט שוין דאָס איבערגעלעבט; איר מאַן האָט מען שוין געהאַט געהרגעט און זי אַליין איז אַנטלאָפֿן צוריק קיין מעזריטש פֿון אַ שטאָט ערגעץ ווו, לעבן דער דייטשישער גרענעץ.

מיר, די דריי שוועסטער און אַ טאָכטער פֿון דער עלטסטער שוועסטער, זענען אַרויף אויפֿן בוידעם ביי אונדז אין הויף אויף לובלינער גאַס. פֿון דער באַהעלטעניש אַרויס האָבן מיר געזען אַלץ, וואָס עס טוט זיך אויף דעם מאַרק. נאָך אַ צוויי טעג מערדערייען איז שטיל געוואָרן. נאָך דער מוראַדיקער שחיטה פֿון אַרום 80 פּראָצענט פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, האָבן די לעבן־געבליבענע זיך צוזאַמענגעטראָפֿן, באַוויינט די געפֿאַלענע און אַוועקגעשיקטע און גענומען ווייטער פֿירן זייער שווער לעבן מיט דער האָפֿענונג אויף אַ בעסערן מאָרגן.

צווישן דער ערשטער און צווייטער אַקציע האָבן די מערדער דורכגעפֿירט אַ פּוטערוואַרג־אַקציע. יעדער איינער האָט געמוזט אַליין ברענגען זיין פּוטער־מאַנטל אין תלמוד־תורה, ווו ס'איז געווען דער מאַגאַזין. פּאַר נישט פֿאָלגן האָט געדראָט טויטשטראָף. פּאַר אַן אויפֿזעער איבער דעם מאַגאַזין איז באַ־שטימט געוואָרן משה גליקסבערג, אָבער די מערדער האָבן אים געהרגעט ווי נאָר זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז ער איז געווען אַ פּוילישער אָפֿיציר.

נישט לאַנג נאָך דעם, ווען עס איז שוין געווען גוט קאַלט, האָט זיך פֿאַר־שפּרייט אַ קלאַנג אין שטאָט, אַז דער שלעגער מיטן הונט, פּראַנץ באַוער, גייט שוין ווידער אַרום אין די גאַסן. דער שלעגער איז געווען אַ געסטאַ־פּאָוויעץ און זיין גרויסער שפּירהונט האָט געהייסן „יודע". זיין שפּאַציר איז געווען אַן אָנזאָג אויף אַ נייער אויסזידלונג. ווען דער שלעגער מיטן הונט האָט באַגעגנט וועמען אויף דער גאַס, איז שוין יענער נישט אַרויס קיין לעבעדיקער. ס'איז געווען גענוג, אַז דער שלעגער האָט געגעבן אַ באַפֿעל: „יודע! נעם דעם יודען!" איז שוין יענער געפֿאַלן אַ קרבן. ער האָט אויך נישט געשאַנעוועט קיין פּאָליאַקן.

צו יענער צייט זענען מיר געווען באַהאַלטן אין קעלער פֿון קראָנהאַרצס וווינונג. דער אַריינגאַנג איז געווען פֿון דער קיך. קראָנהאַרץ אַליין מיט דער

משפחה זענען געווען פריווילעגירטע בירגער, ווייל ווי אַ פאָטאָגראַפיסט האָט ער געאַרבעט פאַר די דייטשן. אין קעלער, ווי געווײנלעך, איז געווען נאַס און קאַלט. עס זענען שוין געווען פרעסט און ווו זיך צו דערוואַרעמען איז נישט געווען. עסן האָט אונדז אַרײנגעבראַכט די פרוי קראָנהאַרץ. צוליב פאַרשידענע סיבות האָבן מיר געמוזט דאָס דאָזיקע אָרט פאַרלאָזן.

מיין עלטערע שוועסטער מיט דער טאָכטער אירער זענען אין סכנות נפשות אַוועק צוריק אין געטאָ. איטקע רויזנבלום מיטן קינד איז אַוועק צו איר שטיפ־מוטער ביי ד״ר בעק, וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי משה צוקערמאַן. מיין פאָטער, מאָטעס רויזנבלום, האָט שוין נישט געלעבט. איך מיט דער יינגערער שוועסטער כייטשע, האָבן זיך פאַרגנבעט צו אונדזער שטוב און אַרויף אויפן בוידעם. מיר האָבן געמוזט זיך דורכגנבענען, ווייל אונדזער הויז האָט באַוווינט אַ פאָליאַק, אַ שיכור און אַן אַנטיסעמיט, ער האָט געוווינט מיט אַ געליבטער.

די מערדערייען האָבן זיך ווידער איבערגעחזרט. מיר האָבן פון אונדזער באַהעלטעניש אַרויס צוגעזען אַלע שווידערלעכקייטן. מען האָט געשלעפט יידן אין יוסף טישס הויף אַריין, ווו בלוט האָט זיך געגאָסן, ווי וואַסער. אַ טייל האָט מען געהרגעט אויפן בית־עולם. אַזוי זענען מיר געלעגן אויפן בוידעם עטלעכע טעג אָן עסן, אָן וואַסער, אָן וואַרעמע זאַכן צוצודעקן זיך.

נישט קענענדיק שוין מער דאָס איבערטראָגן, האָבן מיר באַשלאָסן אָנצו־קלאַפּן ביי דער קריסטין און בעטן עפּעס עסן. מיר האָבן אויסגענוצט די געלע־גנהייט, ווען דער גוי, דער געליבטער, איז נישט געווען אין דער היים. דאַן זענען מיר אַראָפּ פון בוידעם. אָנגעקלאַפּט ביי דער גויע, געפאַלן איר צו די פיס און געזאָגט אַ ליגן, אַז מיר קומען איצט פון דער פילסודסקי־גאַס, ווו מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי גוייִם, און איצט האָבן זיי אונדז אַרויסגע־וואָרפן. די גויע האָט זיך שטאַרק געוווּנדערט, ווי אַזוי מיר האָבן אין אַזאַ מהומה זיך אַדורכגעריסן. מיר האָבן איר געבעטן, זי זאָל אונדז אַרויפלאָזן אויפן בוידעם און אויך דערלויבן אַרויסנעמען וואַרעמע זאַכן וואָס מיר האָבן דאָן איבערגעלאָזט. זי האָט אונדז פריינדלעך אויפגענומען, געגעבן ברויט מיט מילך און אַליין אַרויפגעפירט אויפן בוידעם צוזאָגנדיק אונדז, דעם געליבטן אירן נישט צו דערציילן.

די קריסטין האָט אונדז אָפט באַזוכט און געברענגט עסן. לויט אַן אָפּגע־מאַכטן צייכן האָבן מיר געעפנט דאָס טירל פון בוידעם. זי פלעגט אונדז אינפאָרמירן, ווי די לאַגע איז אין שטאָט און צוגעזאָגט, אַז ווי נאָר ס׳וועט ווערן שטילער, וועט זי אונדז אַריבערפירן אין געטאָ. זי האָט מורא, האָט זי געזאָגט, אַז דער געליבטער זאָל אונדז נישט אויסגעבן. אויך די פרוי קראָנהאַרץ פלעגט אונדז ברענגען עסן און וואַסער. אַזוי זענען אַוועק 3 וואָכן.

איין מאָל קומט אַרויף די קריסטין און גיט אונדז איבער, אַז היינט קען זי אונדז אַוועקפירן אין געטאָ, ווייל מ׳זעט נישט דעם שלעגער מיטן הונט. שליי־כנדיק זיך ביי די ווענט, זענען מיר אָנגעקומען אין געטאָ, ווו מיר האָבן זיך

געטראָפן מיט די איבערגעבליבענע פון דער אַקציע. אויך מיין שוועסטער מיט דער טאָכטער האָבן מיר געפונען.

די לאַגע אין געטאָ איז געווען אַ שרעקלעכע. אין איין צימער האָבן געוווינט צו פופציק פערזאָן, ס'איז געווען ענג און שמוציק, אָבער מיט דער צייט האָט זיך דאָס לעבן נאָרמאַליזירט. יעדער האָט זיך צו ביסלעך איינגע־אָרדנט, מ'האָט געהאָפט צו בלייבן לעבן. ס'איז באַשטימט געוואָרן אַ יידישער קאָמענדאַנט, ברוקאַזש. אין אַ צייט אַרום האָט אים די געסטאַפּאָ דערשאָסן. זיין פּלאַץ האָט פאַרנומען דער באַוווסטער סראַל־לייזקע צוקער. מיט איין מאָל האָט ער אויך פאַרלוירן דעם חן אין די אויגן פון די דייטשן און זיי האָבן באַשלאָסן פּטור צו ווערן אויך פון אים. אַ געשמידטער אין קייטן איז ער אַנטלאָפן פון זייערע הענט און אַרויף אויף אַ בוידעם. די פּאָליציי האָט גע־מאָלדן, אַז אויב מען גיט נישט אַרויס דעם פאַרברעכער, הרגעט מען אויס פינף הונדערט יידן מיט איין מאָל. ס'איז געוואָרן אַ גרויסע פּאַניק. מ'האָט געוויינט, געקלאָגט. מ'האָט אָנגעהויבן לויפן אין די באַהעלטענישן, ביז איינע אַן אַלטע פרוי האָט געמאָלדן, אויף וועלכן בוידעם עס באַהאַלט זיך סראַל־לייזקע. די דייטשן האָבן אַרויפגעשאָסן צו אים און אַראָפּגעשלעפּט זיין טויטן קערפּער. די יידישע פּאָליציי האָט צו וויסן געגעבן, אַז די יידן קענען שוין אַרויס אויף דער פריי.

אַוועק אַ שטיקל צייט, איז די לופט ווידער געוואָרן שווער; עס האָט זיך געפילט, אַז מ'גרייט שוין פאַר אונדז עפּעס נייס. איין מאָל אין אָוונט, זיצנדיק ביי אַ חברטע, אַ בריסקערין — זי האָט געוווינט צוזאַמען מיט דער מוטער, אַ דענטיסטין — איז געקומען אַ פּאַציענטין צו דער מוטער און שמועסנדיק האָט זי דערציילט, אַז די נאַכט גרייט מען פאַר אונדז די פינפטע אַקציע. צוזאַמען מיט מיר זענען ביי דער פרוי געווען ריווטשע פינקעלשטיין, כייטשע געלבערג און סימע ווישניע. ס'האָט זיך שווער געגלויבט. קומענדיק אַהיים האָב איך איבער־געגעבן די נייעס פאַר מיינע נאָענטע, אָבער קיינער האָט דאָס נישט גענומען ערנסט.

אָבער אין מיטן נאַכט האָבן זיך דערהערט שיסערייען פון אַלע זייטן און ווילדע אויסגעשרייען: „יודע ראַוס!" מ'האָט גענומען לויפן און זוכן שוץ, ווו איינער האָט נאָר געקענט. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אונטער דער פּאָדלאָגע פון משהלע סטאָלאַרס הויז; מיר זענען דאָרט געווען ביי הונדערט פופציק פערזאָן, צווישן זיי — אַ 9־חדשימדיק קינד. ווען דאָס קינד האָט געוויינט, האָבן די אויסבאַהאַלטענע דאָס קינד אַליין דערשטיקט, קעגן דעם ווילן פון דער מוטער. ליידער האָט דאָס אויך נישט געהאָלפן. איינער אַ מעזריטשער, וואָס האָט געמיינט, אַז ער וועט דורך דעם ראַטעווען זיין לעבן, האָט אויסגעגעבן אונדזער באַהעלטעניש: אַליין אָפּגערוקט די בעטן און די ברעטער, וועלכע האָבן אונדז געשיצט. באַלד האָבן זיך דערהערט די ווילדע אויסגעשרייען פון נאַצישע באַנדיטן, און אַלע ווי איינער זענען מיר געווען געצוווּנגען אַרויסצוגיין אויפן

הויף, ווו עס האָבן געווילדעוועט די געסטאַפּאָווצעס אונטער דער אָנפירערשאַפט פונעם שלעגער מיטן הונט. יעדער איינער האָט געמוזט אָפּגעבן וואָס ער האָט געהאַט. איך האָב אַוועקגעגעבן אַ בריליאַנט, וואָס איך האָב געהאַט באַהאַלטן, געמיינט, אַז איך וועל אַ מאָל דערמיט אפשר זיך ראַטעווען.

מ׳האָט אונדז אַוועקגעשטעלט אין רייען, אויסגעקליבן 26 מיידלעך, נאָך אַרבעטס־פעיִקע, און אַלע איבעריקע טראַנספּאָרטירט אין טויטן־לאַגער. איינעם האָט מען אויפן אָרט געשאָסן, ווייל ער האָט געוואָלט איבערגיין צו זיין קינד אויף דער צווייטער זייט הויף. אויך דעם אויסגעבער פון אונדזער בונקער האָט מען באַלד געהרגעט.

אונדז, די אויסדערוויילטע צום לעבן, האָט מען אַריינגעפירט אין תלמוד־תורה, אַלע אין איין צימער, און אויף מאָרגן אַריינגעפירט אין געטאָ און באַפוילן אויסראַמען די וווינונגען. מיר האָבן נאָך דאָרט געפונען האָב און גוטס. עסן האָט נישט געפעלט. די ווערטפולע זאַכן האָט מען אַריינגעפירט אין מאַגאַזין אין תלמוד תורה, ווו מ׳האָט אויסזאָרטירט די זאַכן און אָפּגעשיקט ווו מ׳דאַרף.

די אויסגעליידיקטע הייזער האָט מען פאַרברענט. אַזוי זענען ריין געוואָרן די גאַסן פון שמולעוויזנע, און ווען מ׳האָט זיך אין אונדז שוין נישט גענויטיקט, האָט מען ווידער איין מאָל ביי נאַכט אַרומגערינגלט דעם בנין פון דער תלמוד־תורה און אונדז, די 26 מיידלעך, אַוועקגעפירט אויף די זאַמדן, אויפן ראַדזינער שאָסיי. דאָרט איז געשטאַנען אַ צוג מיט נאָך קרבנות פון אַנדערע ערטער. מ׳האָט באַפוילן זיך אויסטאָן נאַקעט, אונדז באַזוכט, און דערנאָך אַריינגעפירט אין די פול געפּאַקטע וואַגאָנעס. איך האָב זיך פּרובירט ראַטעווען מיט דער הילף פון אַ ראַדזינער פרוי, מיט וועלכער איך האָב זיך באַקאַנט אין געטאָ. די פרוי האָט נאָך געהאַט ביי זיך גאָלד און אַנדערע זאַכן. די פּאָליציי האָט געמאָלדן, אַז ווער עס וועט אַליין מיט זיין גוטן ווילן אַוועקגעבן טייערע זאַכן, וועט בלייבן לעבן. די ליבע גוטהאַרציקע פרוי האָט מיר פאַרגעלייגט איך זאָל גיין מיט איר, אפשר וועט מיר אויך געלונגען צו בלייבן לעבן. הערנדיק דאָס, איז צו מיר צוגעקומען אַ ייִדישער פּאָליציאַנט, אַ ביאַליסטאָקער (ער לעבט איצט אין אַמעריקע), מיך אַוועקגעריסן מיט געוואַלט און איבערגעגעבן צו אַ דייטש, וועלכער האָט מיט זיין פּאַקלאַד מיר געגעבן אַ גוטן קלאַפּ אין דער זייט און אַריינגעשטופּט אין וואַגאָן. ביי דער פרוי האָט מען צוגענומען דאָס געלט און זי גלייך געהרגעט.

אין די וואַגאָנעס זענען געווען צו דריי הונדערט מאַן: מענער, פרויען און קינדער. פינף טעג האָט מען אונדז געפירט ביז לובלין אָן וואַסער און אָן עסן און אָפּט אַריינגעשאָסן אין די וואַגאָנעס, וואָס זענען געווען פול מיט טויטע. איך דערמאָן זיך, ווי פון אַ קויל איז פאַרוווּנדעט געוואָרן אַ ייִנגל און ס׳איז נישט געווען מיט וואָס צו פאַרהאַלטן דאָס בלוט. איך האָב צעריסן דאָס איינציקע קליידל, וואָס איך האָב געהאַט אויפן לייב, און פאַרשטאָפּט דערמיט דעם אָפענעם

בויך פונעם קינד. ווען מיר זענען אויסגעשטיגן אין מיידאַנעק, האָט איינע אַראָפּ־געצויגן אַ קליידל פון אַ טויטער פרוי און מיר דערלאַנגט דאָס אָנצוטאָן. קיין שיך אויף די פיס האָב איך שוין נישט געהאַט.

אין מיידאַנעק האָב איך געטראָפן מיינע 2 שוועסטער און אַ טאָכטער פון דער עלטסטער. די עלטסטע שוועסטער מיט דער טאָכטער זענען אומגעקומען און די יינגערע, כייטשע, איז געבליבן מיט מיר. מיר האָבן אויף ס'ניי אַדורכ־געמאַכט אַלע גרוילן פון די לאַגערן.

אויפגעזאַמלטע אויפן מאַרק

אויפן וועג צום באַן

צבי גאָלדמאַן

די אויסזידלונג אין מעזריטש

די דאָזיקע באַשרייבונג פון דער 5טער אויסזידלונג איז אַ נישט־פאַרענדיקטער טייל פון אַ געפלאַנטער גרעסערער אַרבעט. ליידער איז דער מחבר אַוועקגעריסן געוואָרן אומגעריכט אין יונגן עלטער, קוים 55 יאָר אַלט. מיר ברענגען דאָ צוויי פראַגמענטן ווי מיר האָבן עס באַקומען — אומפאַרענדיקט.

די רעדאַקציע

זונטיק 2.1.43

אין דער נאַכט פון 1טן אויפן 2טן מאַי, 3 אַ זייגער, האָבן אונדז אויפגעוועקט שאָסן פון אויטאָמאַטישע ביקסן, געדיכטע ווי זיך אַרויסשיטנדיקע קאַרטאָפל פון אַ זאַק. מיר טוען זיך בליץ־שנעל אַ הייב און מיר גייען אַראָפּ אין דער באַהעלטעניש. די שיסערייַ שטילט זיך איין. יאָסקע גייט אַרויס דערוויסן זיך, צי ס'איז באמת אַן אויסזידלונג. ער קומט צוריק: יאָ, אַן אויסזידלונג. דאָס גאַנצע געטאָ איז אַרומגעשטעלט מיט שופּאָ (שוץ־פּאָליציי) און זשאַנדאַרמעריע. יאָסקע גייט אַראָפּ אין דער באַהעלטעניש און נעמט מיט זיך אַן עמער וואַסער.

אונדזער באַהעלטעניש איז געמאַכט מיט אַ גוטן איינפאַל: דער פאַרמאַסקירטער הויף פון פאָרנט איז פאַרמאַכט אויף אַ שלעסל. אין הויף שטייט אַ קליין הייזל; אין דער הייך — אַ פאַרמאַסקירטער בוידעם, מיטן ציל אָפּצוציִען די אויפמערקזאַמקייט פון די דייטשן פון דער פּאָדלאָגע. ווען מען וועט אַפילו די פּאָדלאָגע אָפּרייסן, זעט מען בלויז די ערד. אונטער דער ערד, אין דער טיף פון 22 צמ., געפינט זיך אַ צווייטע פּאָדלאָגע, אונטער וועלכער עס געפינט זיך אונדזער באַהעלטעניש. דער אַריינגאַנג אין דער באַהעלטעניש פירט דורך אַ טרעפּל, וואָס עפנט זיך ווי אויף זאַוויאַסעס. קיין איינעם פון די דייטשן וועט נישט איינפאַלן, אַז דאָ געפינט זיך אַ באַהעלטעניש.

די שרעק, וואָס האָט מיך אַרומגעכאַפּט ביי די ערשטע שאָסן, איז שוואַכער געוואָרן. אין דער באַהעלטעניש האָב איך צוריקגעקריגן מיין גלייכגעוויכט. לעבן מיר זיצט מיין ליבע יִינגסטע שוועסטער שׂרה. ווייטער — יאָסקע, זיין ברודער מיט דער שוועסטער שׂרה און מיט די עלטערן און אויך אַדעק וואַרשאַוועסקי און יאַנעק.

איך הער שוין די שטימעס פון דער יִדישער פּאָליציי: „אַלע גייען אַרויס אויפן פּלאַץ! מען שיקט אָפּ אין די לאַגערן אויף אַרבעט". (איך קען שוין זייערע לאַגערן...). פּלוצלונג הער איך ווי מען רופט אויס מיין נאָמען. איך דערקען דאָס קול פון מיין ברודער. איך וויל זיך אַ ריס טאָן, כאַפּט מיך עמעץ

פאַרן האַלדז. דאָס האָט מיר יאָסקע געוואָרנט: „אויב דו וועסט זיך אָנרופן, וועל איך דיך דערהרגענען, איצט איז נישט קיין צייט אויף סענטימענטן". איך פיל די שאַרף פון אַ מעסער אויף מיין האַלדז, אַ לייכטער שטאָך. איך טראַכט: ווי גיך מענטשן ווערן ווילד. יאָסקע איז געווען מיין נאָענטסטער חבר פון קינדוויַיז אָן, איצט איז ער גרייט מיך דערהרגענען, אויב כ'וועל זיך אָנרופן צו מיין ברודער. יאָסקע האָט נישט געוווסט, אַז איך האָב אויסגעזאָגט מיין ברודער וועגן אונדזער באַהעלטעניש נאָך מיט אַ חודש צוריק.

דערווייל איז מיין ברודער אַריבערגעקראָכן איבערן פלויט און אַ ריס געטאָן די טיר פון דער באַהעלטעניש. אַ בלאַס ליכט פאַלט אַריין. יאָסקע באַהאַלט דאָס מעסער קריצנדיק מיט די ציין: „האָסט זיי אויסגעגעבן אונדזער באַהעלטעניש, מיר זענען פאַרלוירן. אויב ער וועט אַריינפאַלן, וועט ער אונדז אויך אויסגעבן".

„קריך אַרויף אויפן בוידעם — רוף איך זיך אָן צום ברודער — אין דער באַהעלטעניש איז קיין אָרט נישטאָ". „גוט", ער וואַרפט מיר אַ לעבל ברויט אין דער באַהעלטעניש — „די אוקראַינער מאַרשירן אַריין אין געטאָ. איך קריך אַרויף אויפן בוידעם מיט דער שוויגער און פרוי".

פלוצלונג דערהערן מיר דערנענטערנדיקע פעסטע טריט. מען רייסט די פורטקע פון אונדזער הויף. „גיב די האַק!" איך דערקען לויט דער שטים דעם פאָליציאַנט. איין טעמפּער קלאַפּ און מען האָט אַראָפּגעריסן דאָס שלעסל — זיי גייען אַריין. אין אונדזער באַהעלטעניש פאַלט אַ סנאָפּ זונשטראַלן און דאָס אומברחמנותדיקע קול פון יודען־פאָליציי: „אַרויסגיין!" איצט האָב איך געוווסט, אַז אונדזער באַהעלטעניש איז אין דער אמתן אַנטדעקט; אַלץ איז פאַרלוירן.

דער ערשטער איז אויפגעשטאַנען יאָסקע. ער כאַפּט די האַק אין האַנט און פרווט אַרויסקריכן (מיר זענען געווען גרייט פאַרטיידיקן זיך מיט העק אין פאַל פון אַרויסגעבן אונדז דורך דער יידישער פאָליציי, וועלכע איז געווען באַוואָפנט נאָר מיט שטעקנס). אין אַ מינוט אַרום וואַרפט ער צוריק די האַק אין באַהעלטעניש. ערשט ווען כ'האָב אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ, האָב איך פאַרשטאַנען, באַנומען די סיטואַציע: דעם יידישן פאָליציאַנט, דעם אַרויסגעבער, האָט מען נישט געקענט דערהרגענען, ווייל 2 אוקראַינער זענען געשטאַנען מיט ביקסן הינטער זיינע פּלייצעס.

איך גיי אַרויס. „קום, שרה" — זאָג איך צו מיין שוועסטער. מען פירט אונדז אויפן מאַרק. איך פיר מיין שוועסטער פאַר דער האַנט, איך קוק זיך אַרום איבער די געסלעך פון געטאָ. אומעטום איז פול מיט אוקראַינער, זיי שרייען ווילד: „יודען! ראַוס! אַרויסגיין". נאָך זיי סקאַנדירן פּחדנותדיק די יידישע פאָליציי: „אַלע גייען אויפן מאַרקפּלאַץ, דער וואָס וועט נישט גיין פרייוויליק, וועט דערשאָסן ווערן!"

אין איין געסל דערזע איך, ווי אַן אוקראַינער שלעפּט פאַר די האָר

אַ מיידל. אירע גאָלדענע לאַנגע האָר פאַלן אַראָפּ איבערן צעשפּילעטן מאַנטל, פון וועלכן עס קוקט אַרויס איר ווייס העמד. איר פּנים — ווי נאָר וואָס אויפ־געוועקט פון שלאָף; שרעקלעך איז איר אויסזען. ווייטער זע איך אַ קערפּער פון אַ טויטער פרוי. דאָס פּנים אויסגעדרייט צו דר׳ערד, די טונקעלע האָר — צעשויבערט און פאַרבלוטיקט.

מיר דערנענטערן זיך צום טויער פון געטאָ. דאָ ברויזט אַ מאַסע פון זשאַנדאַרמעריע און גראַנאַטאָווע פּאָליציי, באַוואָפנטע מיט אויטאָמאַטן און גראַנאַטן. מיר גייען אַרויס פון געטאָ, פון וואַנען עס הערן זיך שאָסן און אויפרייסן פון גראַנאַטן אויסגעמישט מיטן ווילדן בילעריי פון אוקראַאינער.

דער מאַרק איז אַרומגערינגלט מיט אַ געדיכטן קאָרדאָן פון שופּאָ, נאָך זיי — אַ טאָפּעלער קאָרדאָן פון גראַנאַטאָווע פּאָליציי. אין מיטן מאַרק געפינען זיך שוין עטלעכע הונדערט ייִדן — זקנים, פרויען, קינדער — אַלע אין אַ זיצנדיקער פּאָזיציע, מיט זייערע פּנימער צו דער זייט פון קלויסטער. מיר זעצן זיך צו צו זיי.

עס איז זונטיק. מאַסן קאַטאָליקן גייען אין קלויסטער. זיי קוקן אויף אונדז מיט נייגער פון דער ווייטנס. אויף זייערע פּנימער דערקענט מען נישט קיין שום אויסדרוק פון מיטגעפיל. עטלעכע פון זיי לאַכן מיט אַ טייוולאָנישן גע־לעכטער. איך קוק מיט רחמנות אויף מיין שוועסטער. זי איז באַהערשט. זי ווייסט, אַז מאָרגן וועלן מיר שוין נישט לעבן, אָבער זי האָט נישט קיין מורא כאָטש זי איז איצט 12 יאָר אַלט. דריקנדיק איר האַנט זאָג איך איר שטיל ווי אַ סוד אויפן אויער: „זאָרג נישט, מיר וועלן שפּרינגען פון די וואַגאָנען״. עס פייניקט מיך דער געדאַנק, אַז זיי קענען אונדז דאָ אויפן מאַרק דערשיסן.

דערווייל וואַקסט אַלץ כסדר די צאָל געבראַכטע אויפן מאַרק. דאָס גיט אַרויס די ייִדישע פּאָליציי נייע באַהעלטענישן. מיט זייער ענערגישער אַרבעט ווילן זיי געפעלן ווערן די אוקראַאינער און די גראַנאַטאָווע פּאָליציי — זייערע הערשער. די אוקראַאינער און די גראַנאַטאָווע פּאָליציי שלאָגן, פּייניקן די אומבאַהאָלפענע זקנים, פרויען און מענער, כדי צו געפעלן ווערן די שופּאָוו־צעס און דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע; און די לעצטע דערהרגענען ווען עס לאָזט זיך, כדי זיך אַרויסצושטעלן פאַרן אָפיציר ס. ס. גלאָבאָצניק, וואָס איז נאָר וואָס אָנגעקומען אויפן מאַרק כדי דורכצופירן די „יודענאַקציע״ אין מעזריטש. די היעראַרכיע־קייט, דער פּחד פון נידעריקערן פאַרן העכערן — אויך דאָס איז אַ סיבה פון אויסלאָדן די נידעריקסטע טייוולאָנישע אינסטינקטן אין די סאַדיסטישע אָרגיעס אויפן מאַרק און אין געטאָ.

אָט זע איך ווי די אוקראַאינער פירן אַרויס אַ גרופּע פון טויער פון געטאָ. איך דערקען צווישן זיי דעם ד״ר ליכטענבערג מיט דער פרוי און קינד און אויך דעם ברודער — איזאַק, גלייך איז צוגעשפּרונגען צו זיי דער זשאַנדאַר פראַנץ באַוער. יענער האָט שוין פריִער זיך באַרימט, אַז מיט די אייגענע הענט האָט ער דערהרגעט עטלעכע הונדערט מענטשן. פאַרשטייט זיך, נישט אויפן

פראָנט. זיינע קרבנות זענען געווען נישט באַוואָפנט, הילפלאָזע, געגומענע אין געפענגעניש, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון די וואַגאָנען, געכאַפּט געוואָרן דורך דער גראַנאַט־פּאָליציי און איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע. אין דער צייט פון די אויסזידלונגען (1942) זענען פון זיינע הענט געפאַלן אַ סך ייִדישע פרויען און קינדער. ער האָט אויך געהרגעט אַ סך פּאָליאַקן אין די דערפער. דער אופן פון דערהרגענען איז שטענדיק געווען דער זעלבער: אַ שאָס פון אַ רעוואָלווער פון הינטן אין קאָפּ. און הגם זיין האַנדלונג איז געווען אַ פּאַראַייניקונג פון בולטער פּחדנות מיט בעסטיאַלישן סאַדיזם, האָבן דאָך די דייטשן אים אָנערקענט פאַר אַ העלד. מען האָט אים אַרומגערינגלט מיט אַכטונג און באַשאָטן מיט מעדאַלן — ער איז געווען דער „העלד" פון זיין צייט.

איך האָב געזען די גאַנצע אָרגיע פון סאַדיזם, וואָס באַוער האָט דעמאָלט דורכגעפירט. צו ערשט איז באַוער צוגעשפּרונגען צו זיי ווי אַ ווילדער טיגער, צוגעפירט עטלעכע טריט, צווינגענדיק זיי אויפצוהייבן די הענט, פלוצלונג האָט ער זיי אומגעקערט און געהייסן זיי קניִען אין רינשטאָק. די וואָס האָבן געקניט, האָט באַוער געשלאָגן איבערן פּנים און זיי האָבן כסדר געמוזט האַלטן די הענט אין דער הייך. מיט די אויפגעהויבענע הענט האָבן זיי געבעטן רחמנות, צווישן זיי — דאָס 5־יאָריקע קינד פונעם דאָקטער. צום סוף איז באַוערן דערעסן געוואָרן דאָס שלאָגן און ער האָט ענערגיש באַפוילן זיי אויפשטיין און גיין כלומרשט צוריק אין געטאָ. הינטער זייערע פּלייצעס האָט ער אַרויס־געצויגן דעם פּיסטאָלעט און געשאָסן פון הינטן אין קאָפּ. ער האָט זיך דער־נענטערט צום מאַרק, אַראָפּגענומען פון דער האַנט די ווייסע הענטשקע און פּאַרוויכערט אַ פּאַפּיראָס, מיט וועלכן עס האָט אים מכבד געווען אַ געסטאַ־פּאָוויעץ פון לובלין.

דער געסטאַפּאָוויעץ פון לובלין איז געווען דער הויפּטפּאַרוואַלטער פון דער אויסזידלונג. דאָס איז געווען אַ מאַן אין מיטעלן עלטער, מיט אַ סאַדיס־טישן אויסזען. ער האָט געטראָגן אַ מונדיר, אַ היטל פון ס. ס., לאַקירטע שטיוול און ווייסע זיידענע הענטשקעס. ער איז געשטאַנען אומבאַוועגלעך און געקוקט אויף אַלע מיט אַזאַ שטאָלץ, ווי ער וואָלט געווען דער גאָט פון אָלימפּ. די דייטשע זשאַנדאַרמעריע און שופּאָווצעס האָבן צו אים זיך באַצויגן מיט גרויס אַכטונג. די אוקראַיִנער האָבן נישט געקענט אויסבאַהאַלטן די שרעק, ווען זיי האָבן אים דערזען. אויף אונדז, די קרבנות, האָט דער „אויבערמענטש" גע־וואָרפן בליקן מערדערישע און פול מיט עקל. מיר זענען שוין געווען גלייכ־גילטיק צו אונדזער גורל. מיר האָבן זיך צוגעוווינט צום געדאַנק, אַז מיר וועלן שטאַרבן. פאַר אונדז איז קיין שום רעטונג נישט געווען.

אונטער דער באַלאַגערונג פון די ווערמאַכט־זעלנער האָט מען אַרויסגע־פירט אויפן מאַרק עטלעכע הונדערט ייִדן, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער מיליטערישער קאָמענדאַטור. דאָס זענען געווען מערסטנס רייכע מענטשן,

ווייל אויף צו באַקומען די אַזוי גערופענע „אַרבעט־שיין" האָט מען געדאַרפט גוט באַצאָלן. ביז איצט האָבן זיי געוווּינט אויסער דעם געטאָ און געלעבט מיט דער פאַלשער האָפענונג, אַז זיי וועלן נישט טיילן דעם גורל פון זייערע ברידער פון געטאָ. איצט דערנענטערן זיי זיך צו אונדז און זעצן זיך צו, ווי מיר, אויפן קאַלטן ברוק פון גאַס.

די פרוי ראָזאַ בראַט — די פאַרדינסטפולע מיטאַרבעטערין פון ראַדזינער געסטאַפּאָ — אין דער האָפענונג, אַז באַלד וועט מען זי באַפרייען, האָט זי געבראַכט מיט זיך אויפן מאַרק אירע פולע וואַליזעס — נאָר אומזיסט. צו ראָזאַ, וועלכע האָט געבעטן פון דער ווייטנס באַקאַנטע זשאַנדאַרן זי צו ראַטעווען, דערנענטערט זיך דער געסטאַפּאָוויעץ פון ראַדזין, שעף פון געטאָ, און וואַרפט פאַרבייגייענדיק (ער האָט מורא, אַז דער געסטאַפּאָוויעץ פון לובלין זאָל נישט באַמערקן, אַז ער רעדט מיט אַ ייִדישע) פאָלגנדיקע ווערטער: „ראָזאַ, אַלעס אומזאָנסט, יודענריין". אָ — דער באַשלוס יודענריין האָט אין יענעם טאָג געמאַכט אַ סוף אויך צו דער קאַריערע פון צוקערמאַן און קלאַרבערגן.

צוקערמאַן — אַן אָרעמער גאַרבער — האָט באַקומען פון די דייטשן אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע אַ קאָנצעסיע אויף אויסאַרבעטן לעדער און ער האָט דערוואָרבן אַ גרויס פאַרמעגן. ער איז אַריין אין יודענראַט און געוווּינט אויסער דעם געטאָ. ווען די אוקראַיִנער האָבן אים געבראַכט צו פירן אויפן מאַרק, האָט ער שטאָלץ מאַרשירט אין דער שפּיץ פון זיין משפחה מיט דער איבערצייגונג, אַז נאָכן צושטעלן זיינע דאָקומענטן פון דיסטריקט, אַז ער אַרבעט אויס לעדער פאַר דער אַרמיי, וועט מען אים אָפּפירן, ווי שטענדיק, צוריק אַהיים. דאָס מאָל אָבער האָט דער געסטאַפּאָוויעץ פון לובלין אַרויס־געזאָגט: „ענדיקען". דער זשאַנדאַרם באַוער האָט אָפּגעפירט צוקערמאַנען אין אַ זייט. אין מיטן דעם פריינדלעכן שמועס האָט ער פלוצלונג אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און מיט אַ שאָס אין נאַקן האָט ער אים דערהרגעט אויפן אָרט.

אין דער זעלבער צייט איז דער אָנפירער פון די אוקראַיִנער אַריין אין קלאַרבערגס אַפּטייק און אים געבעטן, אַז דער הער פּרעזעס, וועלכער איז רויִק געשטאַנען ביים טיש און פאַרקויפט מעדיקאַמענטן, זאָל באַוויליקן אַרויסגיין אויף אַ מינוט. דער פּרעזעס פון יודענראַט, קלאַרבערג, וועלכער האָט אויסגעפירט, ווי אַ קנעכט, אַלע באַפעלן פון אָקופּאַנט, האָט אָנגעטאָן דעם מאַנטל און דעם הוט און אַרויסגעגאַנגען נאָכן אוקראַיִנער. ער האָט אים דורכ־געפירט לעבן אונדז, צום טויער פון געטאָ — און דאָרט אים דערשאָסן. ווען ער איז געגאַנגען צוריק, האָט ער געטראָגן אויפן האַנט דעם פּרעזעס' נייעם מאַנטל.

אַ פרילינגדיקער רעגן. קנאָספּן האָבן זיך באַוויזן אויף דיביימער. אָנהייב פרילינג. דער דרויסן האָט פאַרשמעקט מיט דערקוויקנדיקע ריחות פון בלומען און גרינסן. הינטער די וואָלקנס האָט זיך פאַרטייעט די לעבנסוועקנדיקע זון.

מאָרגן וועט זיך די ערד באַדעקן מיט אַ גרין־געבלימטן טעפּיך. ביי אונדז אין הארץ — די קאַלטע דערוואַרטונג אויפן טויט.

פלוצלונג רופט אויס אַן ס.ס.־אָפיציר אויף דייטש די האַרבע ווערטער: ווער ס׳וועט אויסגעבן אַ באַהעלטעניש — ווערט באַפרייט פון פּלאַץ. ווער עס ווייסט וועגן אַ באַהעלטעניש, אין וועלכער עס באַהאַלטן זיך נאָך באַקאַנטע, דער וועט באַפרייט ווערן, אויב ער וועט זאָגן דער שופּאָ — חזרט איבער דער ס.ס.־אָפיציר עטלעכע מאָל יעדעס וואָרט.

אויפן גאַנצן מאַרק, אויף וועלכן מען האָט שוין צונויפגעזאַמלט די אַלע קנ:ענדיקע, אַרום 3500 פערזאָן, הערשט אַ טויטע שטילקייט. פאַרן טויט וויל ער אונדז נאָך אויספּרוּוון און דערנידעריקן. לעבן דעם געסטאַפּאָוויעץ פון לובלין שטייען: דער שעף פון דער זשאַנדאַרמעריע און דער ס.ס.־שטורם־אונטערשאַרפירער דיעטער, דער אָבערלויטנאַנט שופּאָ. אפשר וועט מען אונדז דאָ אויפן מאַרק אויסשיסן? איך ווייס נישט ווי אַנדערע, נאָר איך האָב נאָך נישט אין גאַנצן פאַרלוירן די האָפענונג. אויב מען וועט אונדז פירן אין וואַגאָנען, בין איך דעצידירט אַרויסשפּרינגען מיט דער שוועסטער און מיטן פעטער, וועלכער האָט אין צווישן צייט זיך צוגעזעצט לעבן אונדז. מאָטל ברוק איז שוין דריי מאָל געפאָרן קיין טרעבלינקע, און שטענדיק האָט אים אָפּ־געגליקט אַרויסצושפּרינגען פון וואַגאָן. ער האָט שוין געהאַט אַ ספּעציעלן פאַרטל אויפצומאַכן די טיר פון וואַגאָן מיט דער הילף פון אַ פּאַסיק פון די הויזן. איך מוז מודה זיין, אַז פון זינט דער פעטער האָט זיך צוגעזעצט איז אַריין אין אונדז אַ ביסל מוט אין האַרץ.

פלוצלונג איז געשען עפּעס נייס: די מאַסע, וועלכע איז ביז איצט רו:יק געזעסן, האָט זיך אַ וויג געטאָן. דאָס האָט דער אונטעראָפיציר, דער שופּאָ, באַפוילן אַרויסטרעטן די בערשטער־אַרבעטער. דער ערשטער איז אַרויסגע־טרעטן א.וו. ראָזענבערג, נאָך אים שמואל, וועמען עס איז אַ פּנים צייטווייליק געלונגען אויסצובאַהאַלטן זיין פרוי און צוויי קינדער פון דער אויסזידלונג. שפּעטער האָבן אַלע בערשטער אָנגעהויבן אַריבערגיין צו דער גרופּע.

די מאַסע אין אַלגעמיין ווייזט נישט אַרויס קיין איניציאַטיוו. זי איז אַפּאַטיש און נישט בכוח עפּעס אונטערצונעמען. זי גייט נאָך נאָך דעם וואָס — — —

נאָכן שפּרינגען פון וואַגאָן

...ליגנדיק אַ פאַרחלשטער, אַן באַוווסטזיין, דערפיל איך פלוצלונג אַ ציטער פון קעלט. איך כאַפּ זיך אויף: ווו בין איך? פון וואַנען האָב איך זיך דאָ גענומען? וואָס איז געשען? באַלד, באַלד...

פּאַמעלעך קומען אויף אין מיין זכרון מאָמענטן פון דעם לעצטן מעת־לעת: די אויסזידלונג, דאָס אויפדעקן אונדזער באַהעלטעניש, די אַרגיע אויפן מאַרק־פּלאַץ, דער מאַרש איבער דער שטאָט צום וואָקזאַל, דאָס אַריינזעצן אין די

וואַגאָנעס, די ענגשאַפט אין די וואַגאָנעס דערשטיקט צו ווערן און ענדלעך — מיין איינגעגעבענער שפּרונג דורכן פענצטערל. און אפשר, אפשר איז דאָס אַלץ בלויז אַ קאָשמאַרער חלום?

איז פון וואַנען נעם איך זיך דאָ? איך טאַפּ מיט דער האַנט. אַרום — נאַסער זאַמד... איך שטעל זיך אויף. איך דערפיל אַ ווייטיק אין די ביינער, מאַך אַ טראָט און פאַרטשעפּע זיך אין די באַנרעלסן... איז דאָך דאָס נישט קיין חלום, נאָר — — —

פון פויליש: **לאה דימענט**

מיינע איבערלעבענישן אין מעזריטשער געטאָ

דערציילט פון **מלכה רענדעל־וואַגשאַל**

פאַרצייכנט דורך **ג. פרידמאַן**

ווען די דייטשן זענען אָנהייב אָקטאָבער אַריין קיין מעזריטש, בין איך אַלט געווען 12 יאָר. הגם כ'האָב גלייך נישט באַנומען די סיטואַציע און איר אויס־ווירקונג אויף מיין לעבן אין די טעג וואָס וועלן קומען, האָט אָבער די סביבה, אין וועלכער איך האָב געלעבט, באַזונדערס דער צושטאַנד אין אונדזער פאַמיליע, באַקומען אַן אַנדער פנים: מיין פאָטער, אברהם יאַנקל און די מוטער צירל האָבן פאַרלוירן זייער שטענדיקן שמייכל און ליבלעכקייט. זיי זענען עפּעס ווי איינגע־שרומפּן געוואָרן און אַ וואָלקן פון שרעק איז געלעגן איבער זייערע פּנימער, אין זייערע שטימען און באַוועגונגען. יעדעס מאָל, קומענדיק פון גאַס, האָבן זיי איינער דעם צווייטן, מיט שטילע ווערטער, דערציילט וועגן די אַכזריותן און באַליידיקונגען, וואָס די ייִדן שטייען אויס פון די דייטשן מיט דער מיטהילף פון די פּאָליאַקן.

אין דער עלעמענטאַרער „פּאָווסעכנע" שול האָט מען די ייִדישע שילער מער נישט אַריינגעלאָזט. בלייבנדיק זיצן אין דער היים האָב איך באַגריפן, אַז אונדזער לעבן וועט שוין מער נישט זיין ווי עס איז געווען. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן קאָנפיסקירן און צונעמען פון די שטובן יעדע זאַך, וואָס האָט געהאַט אַ ווערט פאַר זיי. אונדז האָט מען באַפוילן אָפּצולויידיקן די דירה, זיי דאַרפן עס פאַר זיך. האָבן מיר אָפּגעזוכט אַ דירה אין צווייטן עק פון שטאָט, אויף דער לובלינער גאַס, נישט ווייט פון הויף, און זיך אַריינגעצויגן.

אין שטאָט האָט אויסגעפּעלט עסנוואַרג און אַנדערע נויטיקע לעבנס־מיטלען, האָט מען דעריבער אָנגעהויבן שמוגלען פון אַנדערע נאָענטע שטעט. פאַרשטייט זיך, אַז ווען מען האָט געכאַפּט, האָט מען פון אים די סחורה צוגענומען און אים שווער באַשטראָפט.

איך בין געווען קליין און נישט אויסגעזען ווי קיין ייִדישע. ווען די נויט אין אונדזער שטוב איז געוואָרן שווערער, האָב איך באַשלאָסן צו העלפן אין דער פּרנסה. איך האָב געפירט פאַרשידענע סחורות צווישן מעזריטש, ביאַלע און לוקאָוו. איין מאָל, אויפן וועג פון ביאַלע קיין מעזריטש, ווען איך האָב געפירט סחורה אין באַן, איז אין זעלבן וואַגאָן אויך געפאָרן אַ מעזריטשער ייִד, וועלכער האָט געהאַט אַ שם ווי איינער פון דער אונטערוועלט. שפּעטער אין געטאָ האָט ער געשפּילט אַ טרויעריקע ראָל אין דער יודען־פּאָליציי און געדינט געטריי די דייטשן ביים פאַרניכטן זיינע מיטברידער ייִדן.

אויפן וועג פון באַן אַהיים האָט מיין מוטער מיך אָפּגעוואַרט און צוגענומען פון מיינע הענט דאָס שווערע פּעקל. דער פאַרשוין, וואָס איז אָפּגעשטיגן אין מעזריטש, האָט דאָס באַמערקט.

עטלעכע טעג שפּעטער זענען זשאַנדאַרמען באַפאַלן אונדזער דירה, געזוכט און געפונען די סחורה. זיי האָבן מיך און מיינע עלטערן אַוועקגעפירט אין דער קאָמענדאַטור. מען האָט מיך אַריינגענומען אין אַ באַזונדערן צימער און געפרעגט, ווער עס האָט מיר געגעבן די סחורה אין ביאַלע. איך האָב אויסגעמיטן צו זאָגן דעם אמת, האָבן זיי מיך אומברחמנותדיק געשלאָגן ביז איך האָב פאַרלוירן דעם באַוווסטזיין. מיינע עלטערן האָבן געהערט מיינע געשרייען. נישט קענענדיק אַרויסקריגן פון מיר וואָס זיי האָבן געוואָלט, האָבן די זשאַנדאַרמען מיך אַריינגעוואָרפן אַ האַלב־טויטע צו מיינע עלטערן, וועלכע האָבן מיך אַהיימגעטראָגן אויף זייערע הענט. ביי קיינעם איז נישט געווען קיין צווייפל, אַז דאָס האָט אונדז דער פאַרשוין געמסרט. אגב, האָט ער עס שפּעטער געטאָן אָפן, אָן שום חרפה, אַפילו צו זיינע אייגענע משפחה־מיטגלידער.

איך געדענק נישט די דאַטע, אָבער דאָס איז געווען פאַר דער געטאָ־גזירה, די דייטשן האָבן באַפוילן, אַז אַלע יידן זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרקפּלאַץ. מיינע עלטערן, דער יינגערער ברודער און איך האָבן באַשלאָסן נישט צוצושטעלן זיך. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויפן בוידעם פון הויז ווו מיר האָבן געוווינט. פון אונדזער באַהעלטעניש האָבן מיר געהערט דאָס לויפן און זוכן פון די דייטשן און אוקראַינער און זייערע געשרייען. זיי האָבן נישט אַנטדעקט אונדזער באַהעל־טעניש און פאַרלאָזט דאָס הויז, אָבער אונדזערע קריסטלעכע שכנים האָבן זיי פאַרזיכערט, אַז מיר געפינען זיך אין הויז און זיי האָבן ווידער גענומען זוכן און דאָס מאָל האָבן זיי אונדז געפונען.

זיי האָבן אונדז אַראָפּגעפירט פון בוידעם און געפירט צו דער באַן. אויפן גאַנצן וועג זענען געלעגן טויטע יידן אין די שרעקלעכסטע פּאָזעס. אַרום זיי זענען געשטאַנען פּאַליאַקן, געשאַרט און אַראָפּגעצויגן פון זיי דאָס אָנטאָן, טייל האָבן זיך איזדיעקעוועט איבער די טויטע קערפּערס, אַריינשטעלנדיק זייערע שטעקנס אין די אָפענע מיילער פון די מתים. די גרוילן האָבן אויפגעטרייסלט מיין קינדערשע נשמה.

קומענדיק צו דער באַנסטאַציע, איז שוין דער צוג געשטאַנען אָנגעפּאַקט מיט יידן, פאַרזיגלט און פאַרשלאָסן. דער צוג איז געווען גרייט אָפּצופאָרן. עס איז געווען אַ הייסער זומערטאָג און פון די פאַרשלאָסענע וואַגאָנעס האָבן זיך געהערט פאַרצווייפלטע געשרייען: וואַסער! מיר ווערן דערשטיקט! ווייזט אויס, אַז די פירער פון צוג האָט נישט געלוינט צוליב נאָך אַ יידישער משפחה אויפ־צוהאַלטן דעם צוג און די דייטשן האָבן אונדז געזאָגט: „איר קענט גיין צוריק אין שטאָט אַריין".

געקומען אין אונדזער שטוב, האָבן מיר זי געטראָפן אויסגעליידיקט פון יעדער זאַך וואָס האָט געהאַט עפּעס אַ ווערט. דאָס האָבן אונדזערע פּוילישע שכנים געטאָן. אַנטקעגן איבער, אויף דער צווייטער זייט גאַס, אין אַ הויז, האָבן מיר געטראָפן אַ גרעסערע גרופּע בערשטער־אַרבעטער, וועלכע די דייטשן האָבן

אפגעקליבן און איבערגעלאָזט אין שטאָט. מיר זענען אַריין צו זיי און זיך אויס־געמישט מיט זיי. אויף צו מאָרגנס האָבן די דייטשן ווידער געזוכט ייִדן. מיר האָבן זיך באַהאַלטן אונטער די פולע זעק מיט חזיר־האָר און אַזוי אַרום איבער־געלעבט די ערשטע שחיטה. מיין עלטערן ברודער האָבן די דייטשן מיט אַ טאָג פריִער גענומען און אים אַרויסגעשיקט מיטן צוג.

די איבערגעבליבענע ייִדן זענען אַריינגעטריבן געוואָרן אין אַ געטאָ, וואָס איז באַשטאַנען פון עטלעכע גאַסן און געסלעך אין דעם אָרעמען קוואַרטאַל פון שטאָט, אָפּגעצוימט מיט שטעכלדראָט, אונטער דער דראָונג פון דערשיסן די, וואָס וועלן פאַרלאָזן אָדער אַריינקומען אין געטאָ אָן אַ ספּעציעלער שיין. אין דער ערשטער צייט איז געווען גרוים אין געטאָ, אָבער אין גיכן האָבן די דייטשן געבראַכט אין מעזריטשער געטאָ ייִדן פון אַרומיקע שטעט און דערפער, און אַפילו פון אונגאַרן און טשעכאָסלאָוואַקיע. די ענגשאַפט איז געוואָרן אומדער־טרעגלעך און עסן איז נישט געווען מעגלעך צו קריגן. הונדערטער זענען געפאַלן פון הונגער און פון דער טיפוס־עפּידעמיע.

מיינע עלטערן האָבן געהאַט קריסטלעכע באַקאַנטע, מיט וועמען זיי האָבן פאַר דעם קריג געהאַט האַנדלס־באַציִונגען. די קריסטלעכע פרוי האָט געהאַט אַ שפּייז־קרעמל אין דעם הויז, ווו זיי האָבן געוווינט, אין אַ קריסטלעכער געגנט ביים עק שטאָט. מיין מוטער פלעגט איר אין די גוטע צייטן באַזאָרגן מיט סחורה. ווען די דייטשן זענען אַריין און אָנגעהויבן קאָנפיסקירן ביי יידן די ווערטפולע זאַכן, האָבן מיינע עלטערן אַוועקגעפירט אַהין אַ קאַסטן מיט חפצים. ווען מיר זענען שוין געווען אין געטאָ און דער הונגער האָט גענומען פייניקן, פלעג איך זיך אַרויסגנבענען פון געטאָ, גיין צו דער קריסטלעכער פאַמיליע, און זיי פלעגן מיר געבן עסן אַריינצוגנבענען אין געטאָ פאַר אונדזער משפחה.

אין געטאָ האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די ייִדן פון דער ערשטער אויסזיד־לונג זענען געפירט געוואָרן נישט אויף אַרבעט, נאָר אומגעבראַכט געוואָרן אין גאַזקאַמערן. דאָס האָט באַוויזן צו גרייטן זיך באַהעלטענישן; אויפצובויען דאָפּלטע ווענט אין צימערן, אויף בוידעמער אין ווו נאָר אַן אָרט, ווו מען קען זיך באַהאַלטן.

אין משך פון פיר אויסזידלונגען האָט אונדזער משפחה באַוויזן זיך אויס־צובאַהאַלטן אין געטאָ. ביי דער 4טער אויסזידלונג בין איך געווען באַהאַלטן, אָפּגעזונדערט פון מיין משפחה, ביי אונדזערע פריינד, וועלכע האָבן געהאַט אַ גוט מאַסקירטן בונקער צווישן ווענט. 8 טעג זענען מיר געלעגן אָן עסן, נישט ווייסנדיק וואָס עס טוט זיך אין דרויסן.

מיט וואָס צו אָטעמען איז נישט געווען. מיר זענען געלעגן פאַרחלשטע אין אונדזער אייגענעם שמוץ. איך האָב לענגער שוין נישט געקענט אויסהאַלטן און כ׳האָב זיך פרייוויליק אונטערגענומען אַרויסצוגיין און זען וואָס ס׳טוט זיך אין דרויסן. איך האָב זיך צוגעשלייכט צו דעם אָרט, ווו מיינע עלטערן און ברידער האָבן זיך באַהאַלטן און איך האָב זיי געפונען לעבעדיקע. זיי האָבן געהאַט מיט

זיך שפייז. איך האָב זיך אָנגעזעטיקט און אַוועקגעטראָגן שפייז צו דער משפחה, ווו איך בין געלעגן צוזאַמען מיט זיי אין זייער באַהעלטעניש. די אילוזיע, אַז מען וועט איבערלעבן די דייטשן האָט זיך אויסגעוועפּט. מען האָט זיך נישט געקענט ריכטן אויף נאָך ניסים ביי אַ קומענדיקער אַקציע.

גוטע־פריינד אין געטאָ האָבן צוגערעדט די עלטערן זיי זאָלן מיך, צוליב מיין קריסטלעכן אויסזען, אַרויסשיקן פון געטאָ. פויליש האָב איך גוט גערעדט.

אַ געוויסע נאַכט זענען מיר, מיין מאַמע און איך, אַוועק צו אונדזער קריסט־לעכער משפחה, זיי האָבן מיך דאָרט פאַרמאַכט אין אַ קעמערל מיט האָלץ. זיי האָבן באַוויזן צו באַקומען אַ געבוירן־שיין אויפן נאָמען פון מאַריאָ וואַוועל. איצט האָב איך שוין געהאַט אַן אַרישן דאָקומענט. די קריסטין האָט דערנאָך געפונען פאַר מיר אַ פּלאַץ פאַר אַ דינסט ביי אַ פּוילישן פאַרמער אין אַ דאָרף, נישט ווייט פון מעזריטש.

איך האָב געאַרבעט אין שטוב און אין פעלד. מען האָט מיך דאָרט פאַרגעע־שטעלט פאַר אַ קריסטלעכער יתומה. איך געדענק גוט די דאַטע ווען איך בין אַרויס אין דאָרף אַריין: דאָס איז געווען דעם 25סטן מאַי 1943. אַ געוויסן טאָג, ווען איך האָב ביי דער פּוילישער משפחה געאַרבעט אויפן פעלד, האָב איך גע־הערט אַ שכנה זאָגן, אַז די דייטשן האָבן שוין אַרויסגעיאָגט די לעצטע יידן פון שטאָט. מיין האַרץ האָט זיך אָפּגעשטעלט. איך בין געווען זיכער, אַז מיינע עלטערן זענען שוין נישטאָ. אַן אומגעהויערער פאַרלאַנג אַריינצוקריגן זיך אין שטאָט און אויסגעפינען, וואָס איז געשען מיט מיינע עלטערן און ברידער, האָט מיך נישט געלאָזט רוען.

מיינע בעלי־בתים האָבן געהאַט אַ פעלד פון טרוסקאַווקעס און פלעגן אַ פּאָר מאָל אין וואָך גיין אין שטאָט פאַרקויפן זייער סחורה אויפן מאַרק. האָב איך איין מאָל זיך אָנגעבאָטן אַוועקצוטראָגן די סחורה אין שטאָט און פאַרקויפן. זיי האָבן איינגעשטימט. אָנגעלאָדן מיט 2 קוישן טרוסקאַווקעס, בין איך אַוועק אין שטאָט, פאַרקויפט די סחורה אויפן מאַרק און אַריינגעגנבעט זיך אין געטאָ. דאָרט בין איך געוווּיער געוואָרן דעם שרעקלעכן אמת, אַז ביי דער לעצטער אַקציע זענען מיינע עלטערן און ברידער צוגענומען געוואָרן קיין מיידאַנעק. מיין ברודער איז געשפּרונגען פון צוג און צוריקגעקומען אין געטאָ־מעזריטש. מיינע עלטערן זענען גלייך געפירט געוואָרן צו דער גאַזקאַמער אין מיידאַנעק. איך האָב געטראָפן מיין ברודער. מיר האָבן ביידע באַשטימט, אַז איך זאָל צוריקגיין אין דאָרף צו מיינע בעלי־בתים און ער וועט זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער. מיר האָבן אויך באַשטימט צו האַלטן אַ קאָנטאַקט דורך אונדזערע קריסטלעכע פריינד אין מעזריטש. דער מאַן פון דער משפחה איז געווען אַן אייזנבאַן־אַרבעטער. ער האָט געהאַט זיין אַרבעטספּלאַץ נישט ווייט פון שטאָט, ווו ער האָט אַכטונג געגעבן אויף אַ געוויסער טייל פון די שינעס. דאָרט פלעגט מיין ברודער טייל מאָל צוקומען און קריגן אַ ביסל עסן.

איך בין צוריק אַוועק אין דאָרף און פאַרגעזעצט באַדינען די פּויערן־משפחה

— ביז אין אַ געוויסן טאָג האָט מיך אָנגעטראָפן אַ שיקסל אויף דער דאָרף־גאַס. דאָס האַרץ איז מיר אַנטפאַלן געוואָרן. זי איז געווען אַ שילערין פון מיין קלאַס, מיט וועלכער איך בין געגאַנגען אין דער „פּאָווּשעכנע" שול פאַרן קריג. אויף איר פראַגע, צי איך בין מלכה וואַגשאַל, האָב איך איר געענטפערט, אַז זי האָט אַ טעות און איר אָנגעגעבן מיין אַרישן נאָמען. זי איז אַוועקגעגאַנגען, אָבער מיין האַרץ האָט געפלאַטערט פון שרעק.

איך האָב באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דאָס דאָרף. איך האָב געזאָגט די בעלי־בתים, אַז איך וויל באַזוכן מיינע קרובים, וועלכע וווינען אין ביאַלע. איך בין אַוועק קיין ביאַלע צו אַ באַקאַנטער קריסטין, מיט וועלכער איך האָב געפירט מסחרים אין דער צייט ווען איך האָב געשמוגלט. איך האָב איר געבעטן צו געפינען אַ פּלאַץ ביי פּאָליאַקן צו אַרבעטן פאַר אַ דינסט. דורך אַ קאָנטאַקט מיט פריינד האָט זי געפונען אַ פּלאַץ ביי אַ פּוילישער פאַמיליע.

אַרום 2 מאָנאַטן בין איך דאָרט געווען, ביז דייטשע זשאַנדאַרמען זענען געקומען און אַרויסגעפירט דעם מאַן אויפן מאַרקפּלאַץ און אים אויפגעהאָנגען עפנטלעך. ער איז געווען אין דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג און אַ פּראָוואָקאַטאָר האָט אים אויסגעגעבן. איך האָב דאָרט לענגער נישט געקענט פאַרבלייבן. די אומגליקלעכע אַלמנה האָט געפונען פאַר מיר אַ פּלאַץ אין אַ פאַמיליע פון פאָלקסדייטשן פאַר אַ ניאַנקע צו אַ קינד און אויך צו טאָן די שטוב־אַרבעט. דאָס הויז איז געווען אויף יאַנאָווער גאַס, ווו עס האָבן געוווינט דייטשע באַאַמטע און פונקציאָנערן.

אַלע טאָג פלעג איך גיין צו אַ ברונעם אויף דער זעלבער גאַס און טראָגן עמערס וואַסער פאַר דער פאַמיליע, ווו איך האָב געאַרבעט. שטייענדיק ביים ברונעם האָב איך איין מאָל געזען אַדורכפאָרן אַ גרופּע ייִדן אונטער אַ דייטשער וואַך. דאָס זענען געווען מעזריטשער, וועלכע די דייטשן האָבן נאָך אַ סעלעקציע אַוועקגעשיקט קיין ביאַלע אַרבעטן. מען האָט זיי געהאַלטן אין אַ באַוואַכט הויז און יעדן טאָג פלעגט מען זיי פירן צו דער אַרבעט און צוריק. זיי האָבן מיך דערקענט. צווישן זיי איז אויך געווען אַ פרוי, וועלכע פלעגט בלייבן אין יענעם הויז רוימען, באַזאָרגן וואַסער און קאָכן די מאָלצייטן פאַר די אַרבעטער. זי פלעגט גיין צום זעלבן ברונעם נאָך וואַסער. אָן ווערטער האָבן מיר זיך פאַרשטענדיקט. איך פלעג אַריינוואַרפן אַ בריוועלע אין אירע ליידיקע עמערס.

איך בין געגאַנגען נאַקעט און באָרוועס. ווייזט אויס, אַז די ייִדן האָט ווײ געטאָן דאָס האַרץ פון מיין אויסזען; אין אַ געוויסן טאָג האָבן די מענער ביים ברונעם אַריינגעוואָרפן אַ טיכעלע אין מיינע עמערס. איך האָב דערין געפונען 150 זלאָטעס, פאַר מיר איז דאָס געווען אַ באַדייטנדיקע סומע אין יענער צייט.

איך בין נישט געווען איינגעמאָלדן אין ביאַלע און דערפאַר האָב איך נישט באַקומען קיין שפּייזקאַרטן. כדי צו זיין איינגעמאָלדן האָב איך געדאַרפט ברענגען אַן אויסמעלדונג פון דעם פּלאַץ, ווו איך האָב פריִער געוווינט, און דאָס האָב איך נישט געהאַט. דער פאַרוואַלטער (זשאָנדצע) פון דעם הויז האָט אויך געפאָדערט

אין אַרבעטסלאַגער אין ביאַלע

פון מיר אַזאַ דאָקומענט. ער האָט דאָס געמוזט צושטעלן צו די מאַכט־אָרגאַנען. איך האָב אים כסדר געזאָגט, אַז איך האָב געשריבן אַהיים וועגן דעם און מען וועט מיר אַ ליאַדע טאָג דאָס צושיקן. מיין לאַגע איז געווען אומדערטרעגלעך. דער פאַרוואַלטער האָט געדראָט צו מעלדן, אַז איך וויל נישט לעגאַל. דאָ האָט מיר ווידער געהאָלפן מיין מליץ־יושר — די מעזריטשער קריסטין. זי האָט זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אירע קרובים אין ביאַלע, וועלכע האָבן געהאַט אַ באַקאַנטע באַאַמטין אין מאַגיסטראַט. אַ געוויסן טאָג דערהאַלט איך אַ בריוו פון מיין באַשיצערין אין מעזריטש, איך זאָל צוגיין אין מאַגיסטראַט צו אַ פענצ־טערל מיט אַ געוויסן נומער און פרעגן זיך ביי אַ פרוי איר נאָמען. אויב זי איז עס, זאָל איך בלויז זאָגן דעם נאָמען פון מיין באַשיצערין. אַזוי האָב איך געטאָן. ווי איך האָב אַרויסגעזאָגט דעם פאַראָל, האָט די יונגע באַאַמטע מער נישט גע־פרעגט, זי האָט אויף אַ קליין שטיקעלע פאַפּיר אָנגעשריבן עפּעס, אַרויפגעשטעלט אַ שטעמפּל, און דאָס איז געווען אַ דאָקומענט פון איינמעלדן.

קיין גרעסער גליק האָב איך זיך נישט געקענט ווונטשן. אין מיין לעבן ביזן היינטיקן טאָג איז קיין שום דערגרייכטער טרוים נישט געווען אַזוי זיס און נישט געבראַכט מיר אַזוי פיל גליק און לייטזעליקייט, ווי דאָס שטיקעלע פּאַפּיר. איך וועל שוין באַקומען מיין ראַציע־קאַרטע און נישט מורא האָבן פאַר דעם הויז־זשאָנדצע, אַז ער וועט מעלדן דער פאָליציי וועגן מיר.

איך בין די גאַנצע צייט געווען אין שריפטלעכן קאָנטאַקט מיט מיינע מעזרי־טשער קריסטלעכע באַקאַנטע, און זיי האָבן מיר איבערגעגעבן, אַז מיין יינגערער ברודער וואַלגערט זיך אין די וועלדער אַ הונגעריקער און נאַקעטער און איז אין געפאַר יעדע מינוט געכאַפּט צו ווערן. איך האָב נישט געקענט רוען, מיין געוויסן האָט מיר געפּלאָגט: איך בין אונטער אַ דאַך און מער־ווייניק האָב איך עסן צו דערהאַלטן די נשמה, אַ גוטן דאָקומענט האָב איך אויך, און ער, דער אומגליק־לעכער, ווערט געפּייניקט און איז נישט זיכער מיט זיין לעבן. דורך אונדזערע פאַרבינדלער האָב איך פאַרגעלייגט מיין ברודער צו קומען קיין ביאַלע, אַריינ־קריגן זיך אין דער גרופּע מעזריטשער לעבן־געבליבענע אַרבעטער.

ער האָט מיך געפאָלגט. עס איז אים געלונגען זיך אַריינצוקומען אַהין. ער האָט אָבער זיך דערוווּסט, אַז עס איז דאָ אַ באַפעל אויפצולייזן דעם אַרבעטס־פּלאַץ און די מענטשן וועט מען אַוועקשיקן אין אַן אַרבעט־לאַגער. מיין ברודער האָט באַשלאָסן צו גיין צוריק אין די וועלדער. דאָרט איז ער אויפגעדעקט גע־וואָרן דורך פּאָליאַקן און זיי האָבן אים מיט נאָך אַ ייִד דערמאָרדעט. דאָס איז געשען 2 וואָכן פאַר דער באַפרייונג. די מעזריטשער גרופּע אין ביאַלע איז טאַקע אַרויסגעפירט געוואָרן. נאָך דער מלחמה האָב איך זיך דערוווּסט, אַז זיי זענען געבראַכט געוואָרן אין אַ לאַגער אין דייטשלאַנד און זיי האָבן באַוויזן דאָרט אי־בערצולעבן דעם קריג.

פון מויל צו מויל האָבן די פּאָליאַקן זיך איבערגעגעבן וועגן די דייטשע מפּלות אויף די פראָנטן און אַז דער פראָנט איז שוין נישט ווייט פון לובלין. די פאַמיליע פון פּאָלקסדייטשן, ווו איך האָב געאַרבעט, האָט מיר געזאָגט, אַז זיי פאָרן אַוועק קיין טשענסטאָכאָוו, ווו זיי האָבן געוווינט פאַר דער מלחמה. איך בין געשטאַנען פאַר אַ סיטואַציע צו בלייבן אָן אַ פּלאַץ. איך האָב באַשלאָסן צו פאָרן קיין לובלין. אַ ביסל געלט איז מיר געבליבן פון די 150 זלאָטעס, וואָס מיינע באַרמהאַרציקע ייִדישע ברידער האָבן מיר אָפּגעשטעקט, האָב איך געקויפט אַ באַנבילעט און געפאָרן קיין לובלין.

אין זעלבן וואַגאָן איז געפאָרן קיין לובלין אַ באַן־אַרבעטער. מיר האָבן זיך פונאַנדערגערעדט. איך האָב אים דערציילט, אַז מיינע עלטערן האָבן די דייטשן פאַרשיקט אין אַ לאַגער פאַר פּאָליאַקן אין דער געגנט פון לובלין (דאָרט האָט טאַקע עקזיסטירט אַזאַ לאַגער) און איך וויל זיך באַמיען צו קענען זעען מיינע עלטערן. איך האָב נישט קיינעם אין לובלין, ווו איך זאָל קענען זיין עטלעכע טעג.

ווייזט אויס אַז ער האָט אויף מיר רחמנות געהאַט. איך בין שוין געווען 16 יאָר אַלט, אָבער אויסגעזען האָב איך ווי אַ קינד פון 9 יאָר. אָנקומענדיק קיין לובלין האָט מיך דער קריסט געבראַכט אין זיין קוואַרטיר, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ קליין צימערל, ווו עס האָבן געוווינט ער, זיין ווייב און זיין מוטער. קיין קינדער האָבן זיי נישט געהאַט. זיי האָבן מיר געמאַכט אַ געלעגער און איך בין דאָרט איבערגעשלאָפן. די ערשטע נאַכט האָב איך נישט צוגעמאַכט קיין אויג. עס איז געווען שרעקלעך קאַלט. דער צימער איז געווען אומבאַהייצט, מיינע מלבושים

צעריסן און מיינע פיס באָרוועס. די אומזיכערקייט מיט דעם טאָג, וואָס וועט אָנקומען האָט מיך באַאומרויִקט. איך האָב געטראַכט וועגן פאַרשידענע פּלענער.

די קריסטין האָט זיך פאַרנומען מיט האַנדל. זי פלעגט ערגעץ באַקומען וואורשטן און ברויט, זיי צעשניידן אויף פענעצער, מאַכן אַזעלכע סענדוויטשעס און פאַרוויקלען אין פּאַפּיר. זי פלעגט אַרויסגיין באַגינען, ווען די אַרבעטער זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט, און פאַרקויפן די סענדוויטשעס. זי האָט אויך געהאַנדלט מיט אַנדערע זאַכן. זי האָט מיך מיטגענומען און איך האָב איר געהאָלפן. איך האָב עס געמאַכט נאָך בעסער פון איר: מיין אַלטע באַהאַוונטקייט פון אַ „סוחרטע" האָט געפונען חן אין אירע אויגן. זי האָט מיך ליב געקריגן ווי אַן אייגן קינד, אָפּגערעדט פון גיין זוכן מיינע כלומרשטע פאַרשפּאַרטע עלטערן אין לאַגער. זי האָט מיר געגעבן צו עסן און אַפילו געקויפט אַ קליידל און שיך.

דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט, און אין גיכן זענען די רוסן אַריין. דאָס איז געווען אין יוני 1944.

אַ סך לובלינער פּאָליאַקן האָבן זיך אַוועקגעלאָזט קיין מאַידאַנעק צו רויבן, וואָס עס איז געבליבן נאָך די אַנטלאָפענע דייטשן. מיינע פּאָליאַקן זענען אויך געווען צווישן די, און האָבן מיך אויך מיטגענומען. איך האָב געמוזט מיט אייזערנע צוואַנגען זיך איינהאַלטן נישט אַרויסצוּווייזן, וואָס איך האָב איבערגעלעבט, זעענדיק די בערגער אָנגעהויפטע טויטע קערפּערס אין גריבער, אויסגעדאַרטע סקעלעטן, וועלכע די דייטשן האָבן נישט באַוויזן צו באַגראָבן אָדער פאַרברענען אין אייליעניש.

איך האָב באַשלאָסן צו פאָרן קיין לוקאָוו און מעזריטש. אפשר האָט זיך עמעצער געראַטעוועט. פאַר מיינע בעלי־בתים האָב איך געזאָגט, אַז איך פאָר צוריק צום דאָרף פון וואַנען איך שטאַם. אפשר זענען שוין מיינע עלטערן צוריק־געקומען פון לאַגער. מיט אַ שווער געמיט האָבן זיי מיר אָפּגעלאָזט. זיי האָבן מיך ליב באַקומען און באַטראַכט ווי זייער קינד.

איך בין אָפּגעשטיגן אין לוקאָוו, ווו איך האָב געטראָפן עטלעכע יידן, צווישן זיי מיין היינטיקן מאַן דוד רענדעל. צוזאַמען זענען מיר געפאָרן קיין מעזריטש, ווו מיינע ווילטעטיקע קריסטין האָבן אונדז אויפגענומען און צוריקגעגעבן זאַכן, וואָס מיינע עלטערן האָבן ביי זיי איבערגעלאָזט ביים גיין אין געטאָ. אין מעז־ריטש האָבן מיר אויך געטראָפן איינצלנע יידן, וועלכע זענען אַרויסגעקראָכן פון די בונקערס, ווי אויך געקומענע ניצול־געוואָרענע פון די לאַגערס, און אַ ביסל שפּעטער, נאָכן פאַרענדיקן פון דער מלחמה, אויך רעפּאַטרייִרטע מעזריטשער פון רוסלאַנד.

פון דעמאָלט אָן האָט זיך אָנגעהויבן, דורך פאַרשידענע עטאַפּן, אונדזער נישט לייכטער וועג צו אַ נאָרמאַל מענטשלעך לעבן.

איבערגעלעבט דעם חורבן

דערציילט פון **איטקע שפּירא־פּאַגאַזשעלעץ**

פאַרצייכנט דורך **ג. פרידמאַן**

אונדזער פאַמיליע איז באַשטאַנען פון 7 נפשות: מיין פאָטער (משה חיהלעס פאַגאַזשעלעץ), מיין מוטער, מיינע דריי שוועסטער און איך. אַ טאָג פריער, איידער די דייטשן זענען אַריין קיין מעזריטש, איז מיין עלטערע שוועסטער ריווטשע מיט איר מאַן שמואלקע אַלטביר און קינד אַנטלאָפן צו די רוסן. דער טאָג, ווען די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט, איז געווען אָנגעפילט מיט שרעק און פחד פאַר דעם, וואָס דאַרף קומען.

איך בין אַלט געווען 12 יאָר און געגאַנגען אין דער פּוילישער עלעמענטאַרער שול. די לערערס האָבן באַלד אַרויסגעטריבן די יידישע קינדער פון דער שול, צו דער פרייד פון די קריסטלעכע קינדער־שילער. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן קאָנפיסקירן די סחורות פון געשעפטן און וואַרשטאַטן. מיין טאַטנס חזיר־האָר־וואַרשטאַט מיט דער סחורה האָבן די דייטשן צוגענומען און אויפגעהאָנגען דאָרט זייער שלאָס. מיין פאָטער האָט נאָך פריער באַוויזן אַ ביסל פון דער סחורה צו באַהאַלטן, פאַרקויפנדיק עס ביסלעכווייז צו פּאָליאַקן. דאָס האָט אונדז דערמעגלעכט זיך צו דערהאַלטן אין יענעם ערשטן יאָר פון היטלערישער ממשלה.

מיין טאַטן האָבן די דייטשן גענומען אויף צוואַנגסאַרבעט ביים בויען שאָסייען. יעדן אָוונט איז ער אַהיימגעקומען אַן אויסגעמאַטערטער. ער האָט זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס, דערציילט וועגן די קלעפּ און באַליידיקונגען, וואָס ער און די אַנדערע יידן האָבן אויסצושטיין.

ביסלעכווייז האָבן די דייטשן אַרויסגענומען די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, רעליגיעזע און וועלטלעכע, ווי אויך פאַרמעגלעכע בעלי־בתים. טייל זענען געפייניקט געוואָרן אויף עפנטלעכע פּלעצער, ביז זיי האָבן אויסגעהויכט זייער נשמה; אַנדערע זענען פאַרשוווּנדן און מער נישט צוריקגעקומען אין שטאָט. עס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן באַפעלן אָפּצוגעבן פּריוואַטע מאַטעריאַלן און געוויסע חפצים אין אַ באַשטימטן טערמין. דערנאָך זענען די ס.ס. געגאַנגען פון הויז צו הויז און געזוכט. אויב מען האָט עפּעס געפונען פון די זאַכן, האָט מען די מענטשן אַרויסגעפירט און דערשאָסן ביים הויז.

נאָך העכער אַ יאָר פון דער אָקופּאַציע, האָבן זיך באַוויזן פּלאַקאַטן אין די גאַסן, אַז אַלע יידן פון שטאָט זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרקפּלאַץ, אויסער די, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן אויף פאַרשידענע אונטערנעמונגען. מיין מוטער האָט געהאַט דאָס פאָרגעפיל, אַז דאָס מאָל וועלן די דייטשן אַלעמען אומברענגען. זי האָט אונדז צוגערעדט נישט צוצושטעלן זיך אויף דעם זאַמל־פּלאַץ. מיין פאָטער, זייענדיק זיכער, אַז אים וועט גאָרנישט געשען, איז ווי נאָרמאַל געגאַנגען צו זיין אַרבעט. אויפן וועג איז ער דערשאָסן געוואָרן.

מיר האָבן דעמאָלט געוווינט אויף פּישטשאַנקע (פּילסודסקי־גאַס), ווו די שטאָט האָט כמעט זיך געענדיקט, צווישן קריסטלעכע שכנים. די הייזער זענען געווען אַרומגערינגלט פון פעלדער און סעדער, האָבן מיר זיך באַהאַלטן עטלעכע טעג צווישן די געוויקסן. אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט אַרום. צום סוף האָבן מיר זיך אָנגענומען מיט מוט און אַריין אין אונדזער שטוב. מיר האָבן געמיינט, אַז קיין שום ייִד איז שוין נישט געבליבן אין שטאָט, אָבער שפּעטער האָבן ייִדן גענומען זיך באַווייזן. זיי האָבן דערציילט, אַז אַלע ייִדן פון שטאָט זענען געווען פאַרזאַמלט אויפן שטאָטפּלאַץ, פון דאָרט האָבן די דייטשן אויסגעקליבן עטלעכע הונדערט ייִדן בלייבן אַרבעטן אויפן אָרט. מיטן אויסנאַם פון די עטלעכע הונדערט, איז די גאַנצע מאַסע געטריבן געוואָרן צו דער באַן, אָנגעלאַדעוועט געוואָרן אין פּראַכטוואַגאָנעס און אָפּגעשיקט געוואָרן אין טרעבלינקער טויטן־לאַגער.

די איבערגעבליבענע ייִדן זענען אַרייַנגעטריבן געוואָרן אין אַ געטאָ אינעם אָרעמען קוואַרטאַל פון דער שטאָט, וואָס איז איצט געשטאַנען אויסגעליידיקט. דאָס געטאָ האָט זיך געפונען פון שקאָלנע גאַס ביז צום גרויסן טייך, פון איין זייט, און פון די יאַטקעס ביז צו דער בריסקער און וואַרשעווער גאַס, פון דער אַנדערער זייט. דאָס געטאָ איז אָפּגעצוימט געוואָרן פון די אַנדערע טיילן שטאָט מיט אַ צוים. די וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן, זענען יעדן באַגינען אַרויסגעפירט געוואָרן אונטער אַ וואַך פון די ס. ס.

די, וואָס האָבן באַוויזן אויסצובאַהאַלטן געלט אָדער שטיקלעך צירונג, האָבן נאָך געקענט באַקומען עפּעס צו עסן דורך פּוילישע שמוגלער, וואָס האָבן פאַר הויכע פּרייזן זיך אויסגעשטעלט אויף דער געפאַר געכאַפּט צו ווערן. דער גרעס־טער טייל פון דער געטאָ־באַפעלקערונג איז אויסגעגאַנגען פון הונגער און פון דער טיפוס־עפּידעמיע. אויך איך און מיין שוועסטער זענען קראַנק געוואָרן אויף טיפוס, אָבער אַ דאַנק אונדזער געטרייער מאַמע, וואָס איז נאָך געווען מיט אונדז, האָבן מיר זיך צוריקגעקערט צום לעבן.

זייער אָפט פלעגן די, וואָס זענען אַרויסגעגאַנגען אין שטאָט אויף אַרבעט, נישט צוריקקומען אין אָוונט אין געטאָ. פון דער אַרבעט האָבן די דייטשן זיי פאַרשיקט גרופּנווייז צום טויט. צווישן זיי איז געווען מיין שוועסטער גיטל, 18 יאָר אַלט. פון צייט צו צייט פלעגן די דייטשן באַפעלן, אַז די, וואָס זענען נישט אַרויס צו אַרבעט, זאָלן זיך פאַרזאַמלען אין מיטן דער בריסקער, ברייטער גאַס. די פאַרזאַמלטע זענען אָפּגעפירט געוואָרן צו דער באַן, און מער זענען זיי נישט צוריקגעקומען.

מען האָט שוין אין געטאָ געוווּסט, אַז די, וואָס מען פירט אַרויס, גייען אין פאַרניכטונג־לאַגער, ווו זיי ווערן פאַרגאַזט און פאַרברענט. דער גלויבן, אַז מען פאַרט אויף אַרבעט, האָט זיך שוין אויסגעוועפּט. מען האָט שוין געוווּסט, אַז ווען מען רופט זיך פאַרזאַמלען, מיינט עס גיין אויף טויט. דעריבער האָבן אַ סך מענטשן זיך צוגעגרייט באַהעלטענישן אין גריבער, קעלערס, ביידעמער, מיסט־קאַסטנס, דאָפּלטע ווענט א״אַ. נאָך אַ באַפעל צו פאַרזאַמלען זיך, איז מען געלאָפן

זיך באַהאַלטן. די דייטשן זענען געגאַנגען פון הויז צו הויז, געזוכט און געניש־טערט, און ווען זיי האָבן געפונען, האָבן זיי אַרויסגעפירט אויף דער גאַס און דערשאָסן. איך, מיין מוטער און שוועסטער נחמהלע, זענען געווען אויסבאַהאַלטן אויף אַ בוידעם. דורך אַ שפּאַרע אין וואַנט האָבן מיר געזען די גרוילעכע סצענעס, ווי גאַנצע פאַמיליעס פון באַהאַלטענע ווערן אויסגעמאָרדעט אויפן פּלאַץ. יעדע פון אָט די שחיטות האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע טעג. אין אַ שכנותדיקער באַהעל־טעניש האָט אַ מאַמע דערשטיקט איר קליין קינד פון 3 חדשים. ווען עס האָט אָנגעהויבן וויינען, האָט זי עס פאַרדעקט מיט אַ קישן, מען זאָל פון דרויסן נישט דערהערן. אַזעלכע פאַלן זענען נישט געווען קיין זעלטנקייט.

ווען עס איז שטיל געוואָרן זענען די „גליקלעכע" ווידער אַרויסגעקראָכן פון די באַהעלטענישן. עס האָבן זיך אָנגעזאַמלט עטלעכע הונדערט שאָטנס פון מענטשן, וועלכע האָבן נאָך אַלץ געהאָפט, אַז מען וועט איבערלעבן.

אַזוי איז עס אָנגעגאַנגען ביז אָנהייב 1943. דאַן האָבן זיך באַוויזן פּלאַקאַטן אין געטאָ, אַז מעזריטש וועט ווערן „יודענריין" און אַלע געבליבענע אין געטאָ, איינגעשלאָסן די, וואָס אַרבעטן פאַר די דייטשן, זאָלן זיך צושטעלן אויפן פאַר־זאַמלונג־פּלאַץ. וויסנדיק, אַז דאָס איז דער סוף, האָבן מיר ווידער געפּרוווט אונדזער מזל און זיך באַהאַלטן אין אונדזער באַהעלטעניש. דאָס מאָל האָט אונדז דאָס גליק נישט צוגעדינט, מען האָט אונדז אַנטדעקט, אַרויסגעפירט אויף דער בריסקער גאַס, וווּ עס זענען שוין געווען פאַרזאַמלט די לעצטע איינוווינער פון געטאָ. אַ קליינע גרופּע פון אַ פּאָר צענדליק יִדן האָבן די דייטשן נאָך אויסגע־טיילט פון דער מאַסע, אויף צו לאָזן זיי אין געטאָ. די איבעריקע, אונדז איינגע־שלאָסן, זענען אָפּגעפירט געוואָרן צו דער באַן. די, וואָס האָבן נישט געקענט נאָכפאָלגן דער שנעלקייט, וואָס די ס.ס. האָבן אָנגעוואָרפן, זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון דער ריי און דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט, אַזוי איז אויך געווען מיט קליינע קינדער; אויף דער מאַמעס הענט זענען זיי דערמאָרדעט געוואָרן.

אָנגעפּאַקט ווי הערינג אין אַ פאַס — אָן לופט, אָן וואַסער — זענען מיר, נאָך אַ טאָג און אַ נאַכט פאָרן, אָנגעקומען קיין מיידאַנעק. ווען מען האָט געעפנט די טירן פון די וואַגאָנעס, איז אַ העלפט פון דעם טראַנספּאָרט געווען דערשטיקט. צווישן זיי איז געווען מיין טייערע מאַמע.

מיין שוועסטער נחמהלע האָבן די דייטשן איבערגעלאָזט אין געטאָ אויף אַרבעט. עטלעכע וואָכן שפּעטער איז די קליינע צאָל געבליבענע אויך אָפּגעשיקט געוואָרן קיין מיידאַנעק. מיין שוועסטער איז נישט אָנגעקומען; וואָרשיינלעך איז זי אומגעקומען אין צווישן צייט.

אין מיידאַנעק האָט מען די קינדער אָפּגעטיילט פון די דערוואַקסענע. איך בין שוין אַלט געווען זעכצן יאָר און אַריין צווישן די דערוואַקסענע און געזונט־אויסזעענדיקע. אונדז האָט מען אָפּגעפירט אין לאַגער, די קינדער און אויסגע־מאָגערטע דערוואַקסענע זענען געגאַנגען צו די גאַז־קאַמערן.

דריי חדשים בין איך געווען אין מיידאַנעק. יעדן באַגינען פלעגט מען רופן

צום אַפּעל: מען האָט אויסגעקליבן די געזונטערע צו דער אַרבעט, די שוואַכערע האָט מען געפירט צום פאַרגאַזן. די אַרבעט איז באַשטאַנען פון שלעפּן שווערע שטיינער פון איין עק פעלד צום צווייטן. און דאַן צוריק דאָס זעלבע. דאָס זינלאָזע מאַטערן די אויסגעהונגערטע, פאַרחלשטע מענטשן איז אָנגעפירט געוואָרן דורך ס. ס.־פרויען, סאַדיסטינס. אויב איינע פון אונדז האָט געטראָגן אַ קלענערן שטיין, אָדער נישט שנעל געלאָפן מיט אים, פלעגן זיי אומברחמנותדיק שלאָגן און אָנרייצן זייערע בלוטהינט, וועלכע האָבן געריסן שטיקער לייב פון די קרבנות. זיי האָבן געהעצט די הינט מיט די ווערטער: „יודע — נעם דעם הונט!״

איין מאָל אין טאָג האָט מען באַקומען אַ ביסל וואַסערזופּ און אַ פּיצל ברויט. אין לאַגער זענען געווען 10,000 פרויען — אַלע יידישע. אַ געוויסן טאָג האָט מען געמאָלדן, אַז מען וועט אַוועקשיקן אין אַ צווייטן לאַגער 1000 פרויען. דער גאַנצער לאַגער האָט זיך צוגעשטעלט. איך בין אויסגעקליבן געוואָרן צו פאָרן אינעם נייעם לאַגער. מען האָט אונדז אויסגעטאָן נאַקעט, געזוכט אין אינטימע קערפּער־טיילן און אויך געניצט אַפּאַראַטן, וואָס האָבן דורכגעלויכטן. מען האָט אונדז אָפּגעשיקט קיין סקאַרזשיסקאָ קאַמיענגע, ווו עס זענען געווען אַמוניציע־פאַבריקן, וועלכע האָבן געאַרבעט טאָג און נאַכט אָן אויפהער. אַ יאָר צייט בין איך דאָרט געווען, געאַרבעט אונטער שרעקלעכע באַדינגונגען. מענטשן זענען געשטאָרבן פון הונגער און עפּידעמיעס. פון צייט צו צייט האָט מען דורכגעפירט סעלעקציעס און די קראַנקע זענען אומגעבראַכט געוואָרן. אין איין באַראַק זענען מיר געווען 600 פרויען.

פון דאָרט האָט מען אונדז שפּעטער איבערגעפירט קיין טשענסטאָכאָוו, אויך אין אַן אַמוניציע־פאַבריק. מענטשן זענען געפאַלן ווי די פליגן. די ס. ס.־אויפזעער האָבן געשלאָגן מכות רצח. זיי האָבן שרעקלעך געפייניקט די, וואָס האָבן מיט עפּעס נישט נושא־חן געווען אין זייערע אויגן. זיי האָבן געהאַט אַ ספּעציעל אָרט, ווו זיי פלעגן פייניקן. מען האָט עס גערופן „וואַרטאַ״. אַז מען איז פון דאָרט אַרויסגעקומען, האָט מען שוין נישט געהאַט קיין שאַנס צו לעבן.

עטלעכע מאָל בין איך געווען אויף דער ליסטע דערשאָסן צו ווערן. אָבער דער מייסטער האָט געזאָגט, אַז ער מוז מיך האָבן צו דער אַרבעט און אַזוי אַרום איז מיין טויט אָפּגעשטופּט געוואָרן אויף שפּעטער. עטלעכע מאָל בין איך קראַנק געוואָרן, אָבער מיט גרויסער היץ בין איך געשטאַנען ביי דער אַרבעט, מיט די לעצטע כוחות זיך געהאַלטן אויף די פיס. קראַנק זיין האָט געמיינט — דערשאָסן ווערן.

דעם 15טן יאַנואַר 1945, ווען דער רוסישער פראָנט האָט זיך דערנענטערט, האָט מען דעם לאַגער אויסגעליידיקט. אונדז האָט מען אַוועקגעפירט קיין בערגען־בעלזען, אין דייטשלאַנד. אַ קליינע צאָל האָבן זיך פאַרשטעקט אין באַהעלטענישן, ווען מען האָט אונדז אַרויסגעפירט. צו מאָרגנס איז טשענסטאָכאָוו געוואָרן פאַרנומען פון די רוסן און זיי זענען באַפרייט געוואָרן.

אין בערגען־בעלזען בין איך געווען אַ חודש צייט. דאָרט האָט מען אונדז

געפּייניקט מיט הונגער און קלעפּ. יעדן טאָג זענען פאָרגעקומען דערשיסונגען און פאַרגאַזונגען. קיין אַרבעט האָט מען אונדז נישט געגעבן. די דייטשן האָבן שוין געזען דעם טאָג פון זייער מפּלה און אויסגעלאָזט זייער צאָרן צו אונדז. מען האָט אונדז געהאַלטן אויף שטראָף־אַפּעלן, אַ סך שעהען נאַקעט אין די גרעסטע קעלטן. אויף די אַפּעלן זענען מיינע פיס אָפּגעפרוירן געוואָרן, פון וואָס איך לייד ביז היינט צו טאָג.

ענדלעך האָבן מיר פאַרלאָזן בערגען־בעלזען — מען האָט אונדז איבערגע־שיקט אין אַרבעטס־לאַגער בורגאַו. מיר האָבן דאָרט שווער געאַרבעט. קיין עסן האָט מען אונדז אין גאַנצן נישט געגעבן. קיין באַראַקן זענען נישט געווען. מען האָט אונדז געהאַלטן אין ערד־גריבער, ווו מען פלעגט פריִער האַלטן קאַרטאָפל אויף ווינטער. אַ חודש שפּעטער האָט מען אונדז איבערגעפירט קיין טורקהיים. די ווינציקע געבליבענע זענען מאַסנווייז געשטאָרבן פון הונגער און טיפוס.

דעם 27סטן אַפּריל 1945 זענען די אַמעריקאַנער אַריין קיין טורקהיים און מיר זענען באַפרייט געוואָרן. דאָרט זענען מיר אַ צייט אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך דעם דזשוינט און אונראַ.

ווען איך קוק צוריק צו דער פאַרגאַנגענהייט, גלייבט זיך עפּעס נישט, אַז איך האָב געקענט איבערטראָגן דעם מוראדיקן גהינום, און אַרויס אַ לעבעדיקע. אָבער די וואָס זענען געבליבן וועלן קיין מאָל נישט פאַרגעסן און קיין מאָל נישט פאַרגעבן די דייטשן, וואָס זיי האָבן געטאָן צו אונדזער פאָלק.

הענריק רילסקי (ה. רובינשטיין) /רחובות

1. פרוּוון פון אַן אַנטיהיטלעריסטישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג

אין דער פּערטליאַר־שריפט „בלעטער פאַר געשיכטע" פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין פּוילן, וואַרשע, יולי—דעצעמבער 1955, באַנד 8, נומ' 3־4, האָט ה. רילסקי (רובינשטיין) פון מעזריטש (היינט לערער פאַר געשיכטע אין אַ גימנאַזיע אין רחובות), אָפּגעדרוקט זיינע זכרונות א״נ „מעזריטש אין פּעריאָד פון היטלערישער אָקופּאַציע". דאָס קאַפּיטל, וואָס מיר דרוקן, איז אַ טייל פון דער דאָזיקער אַרבעט. דער מחבר האָט עס אונדז איבערגעגעבן צום דרוקן אין פעברואַר 1976, מיט קליינע אויסבעסערונגען און ענדערונגען, וואָס זענען דורך אים אַליין געמאַכט געוואָרן.

די רעדאַקציע

ביים אָנהייב פון דער היטלער־אָקופּאַציע האָט זיך שוין געפונען אַ גרופּע מער באַוווּסטזיניקע מענטשן, וואָס האָט אַנטקעגנגעווירקט דער שטימונג פון דער־שלאָגנקייט און רעזיגנאַציע, וואָס האָט באַהערשט די יידישע באַפעלקערונג. די נשמה פון דער גרופּע איז געווען דער פאַרמלחמהדיקער אַרבעטער און קולטור־טוער אין מעזריטש, משה ווייסמאַן, וועלכער איז בעת די מלחמה־אָפּעראַציעס בלינד געוואָרן פון אַ קאָנטוזיע. ביי אים אין שטוב פלעגט מען זיך צונויפקומען אין די אָוונטן. ער פלעגט קאָנצענטרירן די פּרעסע־און ראַדיאָ־ידיעות, אויפקלערן די פּאָליטישע און מיליטערישע סיטואַציע, און גלייכצייטיק דעמאַסקירן די ראָל פון יודענראַט און פון דער יידישער פּאָליציי. אַרום אים האָבן זיך קאָנ־צענטרירט חברים, וועלכע פלעגן דערנאָך אַלץ, וואָס ביי אים איז באַהאַנדלט געוואָרן, פאַרשפּרייטן צווישן דער מעזריטשער יידישער באַפעלקערונג.

נאָכן היטלערישן אָנפאַל אויפן ראַטן־פאַרבאַנד האָט די דערמאָנטע גרופּע מיט ווייסמאַנען בראש כסדר פאַרשפּרייט דעם טיפן גלויבן, אַז די דייטשישע אָפענסיווע מוז זיך איינברעכן, אַז דער זיג פון דער סאָוויעטישער אַרמיי, צוזאַמען מיט די אַליאַנטן, איז אַן אומפאַרמיידלעכער, און אַז עס מוז קומען צו אַן ענדגילטיקער מפּלה פונעם היטלערישן פאַשיזם. אונטערן איינפלוס פון משה ווייסמאַנען איז אַנטשטאַנען ביי די, וואָס פלעגן זיך ביי אים צוזאַמענקו־מען, דער ערשטער געדאַנק וועגן אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד־באַוועגונג צום קאַמף קעגן אָקופּאַנט. דער דאָזיקער געדאַנק האָט אָבער נישט געקענט אָננעמען קיין קאָנקרעטע פאָרמען, ווייל אין גיכן איז פאָרגעקומען די ערשטע ליקווידאַציע־אַקציע, וועלכע די היטלעריסטן האָבן דורכגעפירט אין חודש אויגוסט 1942.

בעת דער דאָזיקער אַקציע זענען פון מעזריטש אַרויסגעפירט געוואָרן

אַן ערך 13 טויזנט ייִדן, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען משה ווײַמאַן.

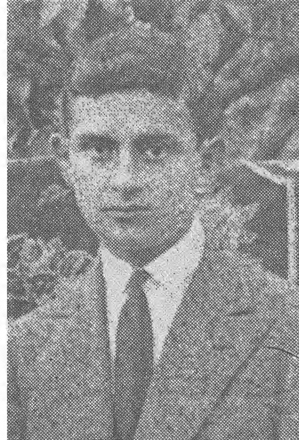

משה ווײַמאַן

דעם געדאַנק וועגן אַ ווידערשטאַנד האָבן נאָך דער ערשטער אַקציע אויפגע־נומען צוויי יוגנטלעכע: עוזר פלאַסטער־שטיין, מיטגליד פון „השומר הצעיר" און חיים טכוזש. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ גרופּע פון באַוואָפנטע פּינפטלעך. די גרופּע האָט אין קורצן געציילט 40 מאַן און עס האָבן געהערט צו איר אין גרעסטן טייל חברים פון פאַרשידענע יוגנט־אָרגאַ־ניזאַציעס און קודם כל פון „השומר הצעיר". איינער פון די אַקטיווסטע אין דער דאָזיקער גרופּע איז געווען דער יונגער בערשטער־אַרבעטער לייבל גאָלדבערג, וועלכער האָט באַקומען די אויפגאַבע צוצושטעלן געווער פון ביאַלע־פּאָדלאַסקי, וואָס ער האָט באַ־קומען פון די ייִדן, וועלכע אַרבעטן דאָרט ביים סאָרטירן געווער אין דער פירמע „וועגעציאַ". אַחוץ דעם, וואָס די גרופּע האָט אָנגעהויבן זאַמלען געווער, האָט זי אויך צוגעגרייט אַרישע דאָקומענטן (קענקאַרטעס), בכדי אין אַ נויטפאַל קענען איבערשיקן אייניקע מענטשן אויף דער „אַרישער זייט" און אויך בכדי צו קענען אָנהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט דער ייִדישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע.

אָנהייב אָקטאָבער 1942 זענען ביידע אָרגאַניזאַטאָרן, פלאַסטערשטיין און טכוזש, אַרעסטירט געוואָרן. עס איז אַנטשטאַנען אַ חשד, אַז דאָס איז אַ פּועל־יוצא פונעם דורכפאַל פון דעם פאַרבינדונגס־מאַן, וואָס פלעגט צו זיי קומען פון וואַרשע. זיי זענען געפירט געוואָרן קיין ראַדזין, און אויפן וועג זענען זיי דורך די וואַכלייט דערשאָסן געוואָרן. אין שייכות מיטן אַרעסט פון פלאַסטער־שטיינען און טכוזשן איז נאָך אומגעקומען דער יונגער יוריסט שמואל בויגמאַן, אַ זון פון באַקאַנטן טוער פון התאחדות, הערצל בויגמאַן, אַבסאָלווענט פון דער ייִדישער גימנאַזיע און לאַנגיעריקער טוער פון מכבי.

שמואל בויגמאַן איז געווען לייטער פון דער ייִדישער פּאָסט אין געטאָ. אין שייכות מיט דעם, וואָס די גאַנצע קאָרעספּאָנדענץ מיט ייִדן, צו ייִדן און פון ייִדן איז געווען באַזונדער, ווייל די ייִדן האָבן נישט געהאַט קיין רעכט צו גענישן פון דער אַלגעמיינער פּאָסט, איז צו דערליידיקן די פּאָסט־ענינים פאַר ייִדן באַרעכטיקט געווען בלויז איין מענטש — שמואל בויגמאַן. זיין אויפגאַבע האָט ער אויסגעפירט געוויסנהאַפט און געטריי, און געווונען

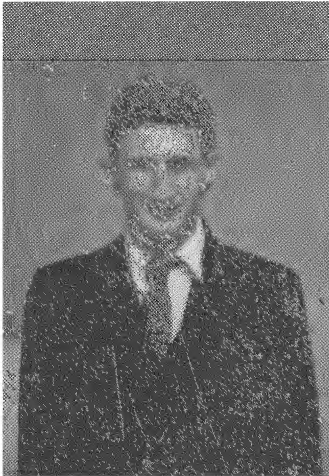
אָנערקענונג ביי דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. בעתן אַרעסטירן פלאַסטערשטיינען און טכוזשן האָט איינער פון זיי געהאַט ביי זיך אַ קאָנווערט מיט פאָטאָגראַפיעס פון אַן ערך צוויי צענדליק מענטשן, פאַר וועלכע מען האָט געדאַרפט אויסאַרבעטן „אַרישע דאָקומענטן". ווען זיי זענען אַריינגעפירט געוואָרן אין דער אַפטייק, צום יודענראַט־פאָר־זיצער קלאַרבערג, אויף דער אויספאָרשונג, האָט איינער פון זיי דיסקרעט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָנווערט מיט די פאָטאָגראַפיעס אויף דער פאָדלאָגע. שמואל בויגמאַן, וואָס האָט דעמאָלט צופעליק זיך געפונען אין דער אַפּ־טייק, האָט דעם קאָנווערט אויפגעהויבן און באַהאַלטן אין טאַש. אין דער היים ביי זיך האָט בויגמאַן דעם קאָנווערט פאַרניכטעט. די געסטאַפּאָ האָט זיך וועגן דעם דערוווּסט און בויגמאַנען אַרעסטירט. נישט געקוקט אויף די טאָרטורן האָט ער קיינעם נישט אויסגעגעבן און אומגעקומען אין די קעלערן פון דער געסטאַפּאָ אין ראַדזין. דער גרעסטער טייל פון דער גרופּע פון פלאַסטערשטיינען און טכוזשן איז אומגעקומען אין דער צווייטער ליקווי־דאַציע, אין אָקטאָבער 1942.

שמואל בויגמאַן

אַחוץ דער דערמאָנטער איניציאַטיוו צו שאַפן אַ באַוואָפנטע ווידער־שטאַנד־גרופּע קעגן דעם אָקופּאַנט, זענען געווען נאָך אַנדערע פּרווון זיך אַנטקעגנצושטעלן דעם אָקופּאַנט מיט געווער אין האַנט. אין דער געגנט פון דאָרף סוכאָטש ביי מעזריטש איז אונטער דער אָנפירונג פון עליע גוטענבערג, אַ חבר פון „החלוץ", אַנטשטאַנען אַ באַוואָפנטע קאַמפּס־גרופּע, וואָס האָט עקזיס־טירט כמעט אַ גאַנץ יאָר און איז אין זומער 1943 ליקווידירט געוואָרן דורך אַ נ. ס. ז.־באַנדע.

קלענערע באַוואָפנטע קאַמפּס־גרופּן, וואָס האָבן געוואָלט אין פּאַרטיזאַ־נישע קאַמפן דורכלעבן די אָקופּאַציע, האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין די וועלדער ביי מעזריטש, באַזונדערס אין די געגנטן פון די דערפער דעראַטשון, נאַהאַיִק און דרעלוווו. צו איינער פון די דאָזיקע גרופּן האָבן געהערט די יוגנטלעכע בערשטער־אַרבעטער חיים גרינבוים, הערשל בוימגאַרטן און דער אויבן־דער־מאָנטער לייבל גאָלדבערג מיט זיין פאָטער אַברהם. אַנדערע פון דער דאָזיקער גרופּע זענען דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן. חיים גרינבוים און הערשל בוימגאַרטן זענען דורכן קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי ליוביטש (נישט קיין מעזריטשער) אויסגעגעבן געוואָרן דער זשאַנדאַרמעריע, בעת זיי זענען געקומען אין שטאָט אַריין נאָך ברויט פאַר זייער גרופּע. אין די וועלדער ביים

דאָרף יעלניצא האָבן די געוועזענע בערשטער פייוול אַגרעסטבוים און פּתחיה גאָלדשטיין געשאַפן אַ באַוואָפנטע גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון מעזריטשער און פון נישט מעזריטשער ייִדן. אויך די דאָזיקע גרופּע איז געמסרט געוואָרן דורך דער ייִדישער פּאָליציי און אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע.

לייבל גאָלדבערג

אין יאָר 1942 האָט זיך אָרגאַניזירט אַ באַוואָפנטע קאַמפּסגרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פון טשעכישע ייִדן און פון ישיבה־בחורים, וועלכע האָבן געוואָרפן די לאָזונג, אַז גאָט וועט העלפן אינעם באַוואָפנטן קאַמף קעגן דעם אָקופּאַנט. עס זענען אויך געווען פיל פאַלן פון אינדיווידועלע העלדישע און קרבנותפולע אַרויסטרעטונגען. אין מאַי 1943 איז דערשאָסן געוואָרן אין געטאָ דער ייִדישער פּאָליציאַנט ש. ג., איינער פון די ערגסטע אויסוואורפן, וואָס האָט געהאַט אויפן געוויסן אַ סך ייִדן. אין יולי 1943 זענען דורך ייִדן דערשאָסן געוואָרן 3 שופּאָ־אַגענטן.

דער געוועזענער פּועלי־ציון־טוער יעקב מאַנפּערל און מוניע סוכאַרטשוק, וואָס האָבן געאַרבעט אין אַ בערשטער־פאַבריק, האָבן בעת דער אַקציע אין מאַי 1943 זיך געוואָרפן אויף די דייטשע סאָלדאַטן, וואָס זענען געקומען אין דער פאַבריק דורכצופירן אַן אַקציע, אַרויסגעריסן ביי זיי די ביקסן און פאַרוווּנדעט צוויי שופּאָ־לייט. יעקב מאַנפּערל איז דערשאָסן געוואָרן און מוניע סוכאַרטשוקן איז געלונגען צו אַנטלויפן. דער יונגער בערשטער־אַרבעטער חיים פוגאַ האָט בעת דער פינפטער אַקציע אויפן ייִדישן בית־הקברות זיך געוואָרפן אויף די ס.ס.־לייט און זיי באַגאָסן מיט וויטריאָל. ער איז געפאַלן אויפן אָרט, צעשטאָכן מיט פּיקעס פון די היטלעריסטישע באַנדיטן.

אַ געוועזענער ישיבה־בחור, יוסף חיים ליבערמאַן, האָט בעת דער זעקסטער אַקציע זיך אַרויסבאַקומען פון אַ פאַרפּלאָמבירטן וואַגאָן. וואָס איז געפּירט געוואָרן קיין מיידאַנעק. אונטער אַ האָגל פון קוילן האָט ער פון דרויסן געעפנט די טיר פון וואַגאָן און דערמיט אַ סך מענטשן געהאָלפן אַרויסשפּרינגען פון לויפנדיקן צוג און אַנטלויפן.

אויפן געביט פון פּאָליטיש־קולטורעלער אַרבעט, וואָס האָט געהאַט פאַר אַ ציל צו פאַרשפּרייטן דעם געדאַנק פון אַנטיהיטלערישן ווידערשטאַנד, פאַרנעמט אַ בכבודיק אָרט די לינק־געשטימטע אַבסאָלווענטין פון דער ייִדישער גימ־

נאַזיע אין מעזריטש, שולמית ווײַנער. פון די ערשטע טעג פון דער אָקופּאַציע ביזן סוף יאָר 1942 האָט זי געפירט שול־קאָמפּלעטן פון יידישע קינדער, אויף וועלכע זי האָט, אויסער לערן־קעגנשטאַנדן, אויך געפירט אַ פּאָלי־טיש־דערציִערישע אַרבעט פון אַן אַנ־טיהיטלערישן כאַראַקטער. זי האָט באַ־אַרבעט מיט די קינדער אַנטיהיטלערי־שע לידער און טעקסטן און אײַנגע־פלאַנצט ביי זיי דעם גלויבן אין דער אומפאַרמײַדלעכער מפּלה פונעם היט־לעריזם. זי האָט דורכגעפירט אַ גאַנצע רײ קינדער־אויפטריטן אויף וועלכע זי האָט דורכגעשמוגלט אַנטיהיטלערי־שע פּראָגראַמען. זי אַליין האָט אויך אָנגעשריבן אַ פּרעכטיק ליד, וואָס האָט גערופן צום קאַמף קעגן אָקו־פּאַנט. סולי ווײַנער איז געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די אָרגאַניזאַטאָרן פון באַוואָפנטן ווידערשטאַנד — מיט עוזר פלאַסטערשטיין און חיים טכוזש.

שולמית ווײַנער

אין דעצעמבער 1942 איז סולי ווײַנער אַרויסגעפירט געוואָרן אין לאַגער קיין טראַווניקי ביי לובלין און זי איז אומגעקומען אין מײַדאַנעק אין יאָר 1943.

די אַלע אויבן אויסגערעכנטע ווידערשטאַנד־פּרווון קעגן אָקופּאַנט, אויסער זייער מאָראַלישער ווירקונג, האָבן זיי נישט געהאַט קיין גרעסערן דערפאָלג. די גרעסטע טייל פון מעזריטשער יוגנט, געוועזענע מיטגלידער און טוער פון יידישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, האָבן פאַרלאָזט מעזריטש, נאָך איידער די שטאָט איז אַרײַנגעפאַלן אין די היטלערישע הענט. אין שטאָט האָט געפעלט דער אַקטיווער קערן, וועלכער זאָל מאַכן אַן אָנשטרענגונג צו קאָנצענטרירן די צעשפּליטערטע כוחות. די איניציאַטאָרן פון באַוואָפנטן ווידערשטאַנד האָבן נישט מצליח געווען, צוליב זייער שנעלן אַרעסט, צו פאַרבינדן זיך מיט פּאַרטיזאַנישע אָפּטיילונגען אין די שכנותדיקע געביטן. דאָס האָט געקאָנט האָבן אַ ווירקונג אויפן גורל פון דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין מעזריטש.

נאָך דער פולשטענדיקער ליקווידאַציע פונעם יידישן ישוב אין מעזריטש זענען לעבן געבליבן ביי אַ הונדערט יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי פּויערים, אָדער איבערגעלעבט אויף אַרישע דאָקומענטן אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט. אַ ספּעציעלע אויפמערקזאַמקייט פאַרדינט די גרופּע פון 9 מאַן (5 מענער און 4 פרויען) אונטער דער אָנפירונג פון לייבל גאָלדבערג. די דאָזיקע גרופּע האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין מעזריטש גופא, אין שטאָט־צענטער,

אויף אַ בוידעם פון אַ הויז אין שכנות פונעם געוועזענעם סאָבעלמאַן־האָטעל, וואָס האָט זיך געפונען נאָענט פון דער דייטשישער זשאַנדאַרמעריע. אין דער דאָזיקער באַהעלטעניש האָבן זיי איבערגעלעבט ביז דער באַפרייונג. די מיטגלי־דער פון דער דאָזיקער גרופּע פלעגן זיך אַריבערכאַפּן אין די שכנותדיקע דערפער, ווו זיי האָבן באַקומען פּראָדוקטן ביי די דאָרטיקע פּויערים.

עטלעכע צענדליק יידן האָבן נאָך דער באַפרייונג זיך אומגעקערט קיין מעזריטש פון די קאָנצענטראַציע־לאַגערן. די גרעסטע טייל פון זיי זענען באַשטאַנען פון די, וואָס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין מיידאַנעק בעת דער פינפטער און זעקסטער אַקציע אין מאַי 1943 און פון דאָרט זענען זיי איבערגעשיקט געוואָרן אין פאַרשידענע אַנדערע לאַגערן.

2. שיינדל טשעמני

שיינדל איז געבוירן אין 1917 אין מעזריטש. דער פאָטער איז געווען אַ מאָלער־אַרבעטער. צו 13 יאָר איז זי שוין געצוווּנגען צו געבן קאָרעפּעטיציעס. כדי צו באַצאָלן שכר־לימוד אין גימנאַזיע און אויך צוהעלפן אויסהאַלטן די גרויסע משפּחה.

אין 1935, נאָכן ענדיקן די גימנאַזיע, פאָרט זי אַוועק קיין וואַרשע. די שווערע מאַטעריעלע לאַגע דערלויבט איר נישט ווייטער צו שטודירן. זי ענדיקט פּרעבל־קורסן און אַרבעט אויף קינדער־קאָלאָניעס. זי געפינט אויך צייט פאַר טעטיקייט אינעם פּאַטראָנאַט איבער די פּאָליטישע אַרעסטירטע אין פּוילן.

שיינדל טשעמני

דער אויסברוך פון דער מלחמה אין 1939 טרעפט שיינדלען אין מעזריטש. אין דער קורצער צייט, ווען דאָס סאָוויעטישע מיליטער געפינט זיך אין פּאָדלאַשע, איז שיינדל טעטיק אויפן געביט פון שול־וועזן אין מעזריטש. נאָכן אָפּטרעטן פון דער סאָוויעטישער אַרמיי פאָרט זי אַריבער מיט איר מאַן קיין לוואָוו. דאָרט ענדיקט זי מעדיצינישע שוועסטער־קורסן. אין 1940 ווערט ביי איר געבוירן אַ מיידעלע.

נאָכן אָנפאַל פון די דייטשן אויפן ראַטן־פאַרבאַנד אין יאָר 1941 געניסט זי נישט פון דער מעגלעכקייט צו עוואַקויִרן זיך מיט איר טעכטערל אין די

טיפערע געביטן פון רוסלאַנד. צוזאַמען מיטן מאַן בלייבט זי אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע מיטן ציל צו העלפן אָרגאַניזירן פּאַרטיזאַנישע און דיווערסיע־אַרבעט קעגן אָקופּאַנט.

אין יאָר 1941, אין האַרבסט, קומט שיינדל קיין וואַרשע און העלפט אַקטיוו איר מאַן, טיכטיקער טוער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג און שפּעטער — פון „אַרמיאַ לודאָוואַ".

אין יאָר 1943, ווען עס ברעכט אויס דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, שיידט זי זיך מיט איר 2־יאָריק טעכטערל, וואָס זי גיט איבער צו איר מאַנס משפּחה און זי שטעלט זיך צו דער דיספּאָזיציע פון „אַרמיאַ לודאָוואַ".

מיט אַ גרופּע פון 6 חברים — 3 מענער און 3 פרויען — ווערט זי געשיקט דורך פּולקאָווניק סענק־מאַלעצקי אין דער אַ.ל.־אָפּטיילונג פון „ווילק", וואָס אָפּערירט אין די ווישקאָווער וועלדער. זי ווערט די מעדיצינישע שוועסטער פון דער אָפּטיילונג און בעת די קאַמפן מיט די דייטשן ווייזט זי אַרויס מוסטערן פון מסירת נפש.

אין אויגוסט 1943 קומט זי קיין וואַרשע נאָך אַ טראַנספּאָרט געווער פאַר די ניי־געגרייטע אָפּעראַציעס פון דער אָפּטיילונג. בלויז אַ דאַנק דער זעלבסט־באַהערשטקייט און מוט מיידט זי אויס אַן אַדורכפאַל: די געסטאַפּאָ פירט גראָד אין דער צייט אַדורך אַן אָבלאַווע אויפן הויפּטוואָקזאַל אין וואַרשע. זי קערט זיך אום בשלום אין דער אָפּטיילונג און מיט אַ דאָפּלטער ענערגיע וואַרפט זי זיך אַריין אין איר אַרבעט. זי שטאַרקט מאָראַליש די חברים מיט פרישע ידיעות, וואָס זי האָט געבראַכט פון וואַרשע וועגן די כסדרדיקע מפּלות פון די דייטשן אויף די פראָנטן.

די אָפּטיילונג פאַרשטאַרקט איר טעטיקייט: עס ווערן אויפגעריסן דייטשע צוגן און אויטאָס; עס ווערן ליקווידירט געווער־מאַגאַזינען; מען מאַכט כסדרדיקע אָנפאַלן אויף דייטשע אָפּטיילונגען און פּאַטראָלן. שיינדל אָרגאַניזירט די סאַני־טאַרע דינסט און דעם פעלדשפּיטאָל. פאַר יעדן פאַרוווּנדעטן און קראַנקן קעמ־פּער געפינט זי וואַרעמקייט און אַ וואָרט פון טרייסט.

אין פרילינג 1944 וואַרפט די דייטשע אויבערקאָמאַנדשאַפט ספּעציעלע כוחות אויף צו ליקווידירן די פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג אין די ווישקאָווער וועלדער. עטלעכע וואָכן דויערן די נישט־גלייכע קאַמפן. שיינדל פאַלט דעמאָלט מיט אַ העלדישן טויט אויף איר קאַמף־פּאָסטן. זי פאַלט אויף דער שוועל פון פרייהייט — געציילטע חדשים פאַר דער ענדגילטיקער מפּלה פון היטלעריסטישן שונא.

אויף די חורבות פון מעזריטשער געטאָ

דאָס איז דאָס הויז פון אבא׳לע פערלשטיין לעבן דער שול

דער פלאַץ ווו ס׳איז געווען די גרויסע שול. אין פראָנט דער גרויסער בית־מדרש

ל. פרידמאַן

מעזריטש אין 1946

דער גורל האָט מיך געבראַכט צוריק אין מעזריטש אין יולי 1946, צוויי יאָר נאָך דעם ווי די סאָוויעטישע אַרמיי האָט פאַרטריבן פון דאָרט די דייטשן.

איך בין געפאָרן אין מיין היימשטאָט מיט אַ געמישטן געפיל פון האָפענונג און יאוש. איך האָב געוווּסט, אַז קיינער פון מיינע נאָענטע איז דאָרט מער נישטאָ, איך האָב אָבער געהאָפט דאָרט אָפצופרישן אין זכרון די טויזנטער פּרטים, וועלכע זענען פאַרבונדן מיט איבערלעבונגען פון איינעם, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין דער שטאָט און געלעבט דאָרט יאָרן־לאַנג. פון דער צווייטער זייט האָט מיך געשראָקן די פּוסטקייט און דער חורבן, וועלכן איך האָב דערוואַרט דאָרט צו טרעפן.

די צייט איז נאָך דאַן געווען אַן אומרויִקע. אין די וועלדער האָבן זיך נאָך אויסבאַהאַלטן באַנדעס און רעשטלעך פון דער א.ק.־אַרמיי, וועלכע פלעגן אַי־בערפאַלן די צוגן, אַראָפּנעמען יידן און זיי דערשיסן. אַזאַ געפערלעכער פּונקט איז געווען שאַניאַווע לעבן מעזריטש, ווו דער צוג איז שוין עטלעכע מאָל געווען פאַרהאַלטן דורך די באַנדעס און דאָס פאָרן מיט דער באַן אויף דער ליניע וואַרשע—בריסק איז געווען פאַר יידן אַ שטענדיקע סכנה.

איך בין אַרויסגעפאָרן פון וואַרשע אין אַ וואַרעמער זומער־נאַכט און בשלום דורכגעפאָרן פאַר טאָג די סטאַציע שאַניאַווע. דער צוג לויפט פאָרויס און איך וואַרט מיט האַרץ־קלאַפּעניש אויף דער נאָענטסטער סטאַציע. עס הייבן זיך אָן צו באַווייזן די באַקאַנטע ערטער — די „וויאַטראַקן", „די זאַמדן", פּאָטאָצקיס פּאַרק, און אָט איז די סטאַציע מעזריטש.

אויף דער סטאַציע שטייט די באַקאַנטע באַן־געביידע. די איינציקע ענדערונג איז אַ גלעזערנער זאַל, צוגעבויט אין פראָנט פון דער געביידע און וועלכער גיט די מעגלעכקייט צו זען פון אינעווייניק די גאַנצע באַן־פּלאַטפאָרמע.

אַראָפּגייענדיק פון דער באַן באַמערק איך אין אַ זייט אַ נייעם, נישט־באַקאַנטן פאַר מיר בנין. ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוווּסט, איז עס געווען די געביידע, ווו די דייטשע באַן־זשאַנדאַרמעריע האָט זיך געפונען.

עס גייען אַראָפּ פון צוג בלויז קריסטן, מערסטנטייל פּויערים מיט זייערע פּראָדוקטן, וועלכע זיי שלעפּן אין זעק און אין פּעקלעך. איך גיי מיט דעם באַקאַנטן פאַר מיר וועג לענג־אויס זובערמאַנס גאָרטן, און גלייך נאָך דעם טייכל פאַרקירעווע איך אין שטאָט אַריין מיט אַ נייעם קירצערן וועג, וועלכן די דייטשן האָבן אויסגעבויט, ווי איך בין זיך משער, מיט יידישע הענט.

אין קום אַרויס אויף דער לובלינער גאַס. די באַקאַנטע הייזער שטייען אויף זייערע ערטער. זיי זעען אויס בלויז פאַרלאָזן און פאַריתומט. דאָ און דאָרטן אויסגעהאַקטע שויבן, אָפּגעהאַקטער טינק, אָפּגעריסענע שטיקער דעכער.

און אָט איז דער מאַרק. ער איז ריזיק גרויס, ווייל דער ראָד קראָמען אין מיטן איז געוואָרן אָראָפּגענומען. די געוועלבער אַרום מאַרק זענען נאָך פאַר־מאַכט. עס איז נאָך פרי. די שטאָט שלאָפט נאָך.

אויטאָמאַטיש גיי איך צום הויז, ווו איך בין געבוירן געוואָרן און פאַרבראַכט מיין יוגנט. אָט איז עס. עס שטייט גאַנץ, בלויז ערטערווייז עטוואָס פאַרענדערט. אַ פאַרמויערטער פענצטער, אַ צעבראָכענער פלויט. טראָץ די שינויים איז דאָס הויז מיר נישט פרעמד. איך פיל אין דעם הויז די נאָענטקייט פון אַן אייגענער זאַך, צו וועלכער מ׳האָט זיך צוגעוווינט יאָרן־לאַנג אין טאָג־טעגלעכער באַרירונג. איך גיי אַריין אין קאָרידאָר און אַ ריח פון פרעמדקייט און טוכלעקייט טוט מיר אַ זעץ אין פנים. איך לויף אַרויף אין איין אָטעם מיט די טרעפּ און בלייב שטיין פאַר דער טיר פון אונדזער דירה. פון אינעווייניק דערטראָגן זיך צו מיר פרעמדע קולות. איך שטיי גרייט אַ קלאַפּ צו טאָן אין דער טיר, די האַנט אָבער פאַלט אַראָפּ און איך לויף שנעל אַרויס. איך קוק זיך שוין מער נישט אום. איך וויל מער נישט זען דאָס אָרט פון מיין געבוירן.

דער טאָג הייבט זיך אָן איינצושטעלן. אין די גאַסן און אויפן מאַרק הויבן זיך אָן צו באַווייזן די איינוווינער. איך קוק זיי אָן. אַלץ פרעמדע קריסטן. זיי גייען אַרויס פון די באַקאַנטע פאַר מיר הייזער, זיי עפענען די באַקאַנטע פאַר מיר קראָמען, אָבער איך קען קיינעם נישט פון זיי. פון וואַנען האָבן זיי זיך גענומען?

איך גיי אין דער ריכטונג פון דער שול, ווו איך האָף צו געפינען ייִדן. אָט איז דער גרויסער בית־מדרש. ער שטייט פוסט און פאַרלוירן. די פענצטער קוקן אַרויס מיט הוילע לעכער. די אַריינגאַנג־טיר איז פאַרמויערט. איך זוך די שול, וואָס איז געשטאַנען קעגן איבער, אָבער איך קען זי נישט געפינען. אויף דעם אָרט, ווו זי איז געשטאַנען, געפינט זיך אַ פוסטער פלאַץ, באַוואָקסן מיט געדיכטן גראָז, נישטאָ, הייסט עס, די שול. נעלם געוואָרן. איך פאַרשטיי — די דייטשן האָבן זי פאַרברענט אָדער צענומען מיט ייִדישע הענט...

איך גיי אָפּ עטלעכע טריט אין דער ריכטונג פון דער בריסקער גאַס. ווידער ליגט פאַר מיר אַ פוסטער שטח, באַוואָקסן מיט גראָז. דאָ איז געווען אַ מאָל שמולעוויזנע — די צענדליקער געדרייטע געסלעך מיט איינגעהויקערטע הייזקעס, ווו עס האָבן געלעבט, געאַרבעט, געחלומט און געקעמפט פאַר אַ בעסערן מאָרגן הונדערטער בערשטער־אַרבעטער און בעל־מלאכות.

נישטאָ מער קיין שמולעוויזנע, נישטאָ מער קיין ייִדישע בערשטער... אַ גרויס פעלד מיט ברוקירטע וועגן דאָ און דאָרטן ליגט אויסגעשפּרייט פאַר מיינע אויגן. פון דער ווייטנס זע איך די הייזער פון סטאָלפּנע און דעם וואַלד אויפן ביאַלער שאָסיי.

ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוווּסט, איז אין שמולעוויזנע געווען דאָס מעזריטשער געטאָ. נאָך דעם ווי די ייִדן זענען געוואָרן אומגעבראַכט, האָבן די פּאָליאַקן צענומען די הייזער און צעשלעפּט אַלץ, וואָס האָט זיך געלאָזן.

איך קער זיך אום צוריק אין שטאָט. אויפן מאַרק, לעבן סאָבעלמאַנס האָטעל, טרעף איך אָן אויף אייניקע ייִדן. פון זיי באַקום איך די ערשטע פרטים וועגן די לעבן־געבליבענע ייִדן און ווי עס זעט אויס דאָס איצטיקע ייִדישע לעבן אין מעזריטש. סאָבעלמאַנס האָטעל און די געביידע, וווּ עס האָט זיך אַ מאָל געפונען די ייִדישע קהילה, זענען געוואָרן די טרעפפּונקטן פאַר די געבליבענע ייִדן אין מעזריטש. אין דעם ווינקל געפינט זיך דער ייִדישער קאָמיטעט, דאָ אַרבעט אַ ייִדישער בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו, דאָ ווּינען צייטווייליק די על פּי נס געראַטעוועטע מעזריטשער ייִדן, וואָס קומען אַ קוק געבן אויף זייער היימשטאָט. ווער עס האָט אַ שטיקל ירושה, פאַרקויפט עס די גויים פאַר אַ שיבוש, זאַפּט זיך אָן מיטן חורבן פון דער שטאָט און פאָרט אַוועק.

עס קומען אַרויס באַקאַנטע ייִדן: דישעל, געוועזן אַ וואַלדמעגטש, געוואַנדערט איבער די וועלדער, ווו געטאָגט, נישט גענעכטיקט, דערנערט זיך מיט וואָס עס האָט זיך געלאָזן; גרשון און לייבל רייכמאַן, וועלכע האָבן עטלעכע יאָר זיך אויסבאַהאַלטן צווישן צוויי טירן אין זייער וווינונג; לייבל גאָלדמאַן, וואָס האָט מיט אַ גרופּע פון נאָך אַכט פּערזאָן זיך אויסבאַהאַלטן אויף אַ בוידעם אין מיטן פון דער שטאָט; כייטשע און עסטושיע בראָנשטיין, צוריקגעקומענע פון קאָנצענטראַציע־לאַגערן; כאַצקל שטיין און צביה סאַפּיר, אויך פון קאָנצענטראַציע־לאַגערן. עס קומען אַרויס נאָך מעזריטשער, געראַטעוועטע אויף פאַרשידענע אופנים. פון זיי הייב איך אָן זיך צו דערוויסן פּרטים פון דעם אומגלויבלעכן פּיין־און וויי־וועג, וואָס מיין היימשטאָט האָט דורכגעמאַכט פאַר די לעצטע פיר יאָר.

איך זיץ און הער זיי דערציילן אָפּט צו צוויי און דריי מאָל די זעלבע פּרטים. איך שטער זיי נישט. איך וויל אַלץ וויסן. איך זיץ דאָך שבעה נאָך מיינע נאָענטע, נאָך מיין שטאָט און היים.

איך נעם אַ פּעדער און שרייב. איך שרייב דעם פּנקס פון אומקום פון מיין היימשטאָט, וואָס איז פאַרשניטן געוואָרן און וועט שוין קיין מאָל נישט אויפשטיין תחית המתים.

י. שמולעוויטש / ניו־יאָרק

דאָס נאָכמלחמהדיקע מעזריטש

איידער די נאַצי־רוצחים האָבן אָנגעהויבן זייער חורבן און פאַרוויסטונג אין ייִדישן לעבן פון פוילן, האָבן אין מעזריטש געלעבט ביי אַכצן טויזנט ייִדן. און וואָס הערט זיך איצט אין מעזריטש, די שטאָט פון ייִדישע בערשטער? צי זענען דאָרט פאַראַן ייִדן, ווער זענען זיי? ווי זעען אויס די גאַסן, די הייזער און די אינסטיטוציעס, ווו דורות ייִדן האָבן געלעבט און געשאַפן?

מיט אַ קורצער צייט צוריק איז געקומען קיין ניו־יאָרק אַ מעזריטשער ייִד. פאַרן פאַרלאָזן פוילן איז ער געווען אין זיין היימשטאָט, צום לעצטן מאָל געזען מעזריטש.

דער 48־יאָריקער נחום גוטמאַן איז אַ זון פון „בערל דעם טויבן". אַזוי האָט מען גערופן זיין פאָטער, וואָס איז אויך געווען אַ בערשטער. די מוטער האָט געהייסן רבקה און פאַר דער מלחמה האָט די פאַמיליע געוווינט אויף שקאָלנע־גאַס נומער 3, לעבן דער שול. גוטמאַנס פאָטער און מוטער, זיינע צוויי ייִנגערע ברידער, פייוול און משה, און צוויי ייִנגערע שוועסטער, מינדל און רייזל, זענען אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַציס.

— אין יאָר 1946 — דערציילט נחום גוטמאַן — נאָך דעם, ווי איך בין צוריקגעקומען פון רוסלאַנד, ווו איך בין געווען פאַרוואָגלט אין דער צייט פון דער מלחמה, האָב איך געוווינט אין שטשעטשין, בידערשלעזיע. איך האָב אַ סך מאָל געוואָלט אַריינפאָרן קיין מעזריטש, אין מיין געוועזענער היימשטאָט. געוואָלט זען, וואָס איז געוואָרן פון ייִדישן מעזריטש, ווי עס זעט איצט אויס די ייִדישע שטאָט, דאָס האַרץ האָט מיך אָבער נישט געלאָזט, איך האָב נישט גע־קאָנט...

איצט, ווען ער האָט באַקומען די אַמעריקאַנער וויזע און ער האָט געדאַרפט פאַרלאָזן פוילן אויפן וועג קיין ניו־יאָרק, האָט ער זיך דעצידירט. ער איז גע־פאָרן און געזען דאָס אַמאָליקע ייִדישע מעזריטש און ער וועט דאָס געדענקען ביז צום טויט.

פאָרנדיק אין באַן פון וואַרשע קיין מעזריטש — דערציילט ער — איז ער געווען דער איינציקער ייִד. עס איז אים געווען אומהיימלעך, ווי קאָן מען דאָס באַגרייפן? אַ מאָל איז דאָך די זעלבע באַן געווען פול מיט ייִדן, ייִדן פון וואַרשע, פון מעזריטש.

— איך בין אַראָפּגעקומען קיין מעזריטש — זאָגט ער — האָב איך געזען די זעלבע סטאַנציע ווי אַ מאָל, ווי דאָ וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען, בײם אַראָפּגיין פון דער באַן זענען צוזאַמען מיט מיר געגאַנגען פּאָליאַקן מיט פּעק־לעך און קוישן אין זייערע הענט. איך האָב געקוקט, געשוועבט אין אַן אַנדער

וועלט און אין יענע מינוטן האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז איך זע גאָר אַ מחנה ייִדן: זע־נאָר, עס גייען דאָך מעזריטשער ייִדן!

דאַן איז נחום גוטמאַן דורכגעגאַנגען די קליינע בריק, ווו דער וועג איז אים גוט באַקאַנט נאָך פון אַ מאָל. פּלוצלונג האָבן די פיס ביי אים גענומען זיך אונטערברעכן. עס האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז ער גייט אויף ייִדיש בלוט.

ער איז אַרויסגעקומען אויפן גרויסן מעזריטשער מאַרק. עס האָט זיך ביי אים אָנגעהויבן מישן אין קאָפּ. ער דערקענט נישט זיין היימשטאָט.

אַ מאָל איז דער מאַרק געווען פול מיט ייִדישע קראָמען און ביידלעך אויך די גרויסע האַלע; דער „ראָד״, איז געווען פול מיט ייִדישן האַנדל, מען האָט אויסגעשטעלט און פאַרקויפט ייִדישע פּראָצע. איצט איז דער מאַרק פאַר־וואַנדלט אין אַ גרויסן פאַרק מיט גרינס און בלומען. אויף די בענק זיצן דאָרט פּאָליאַקן און שמועסן צווישן זיך געמיטלעך. ביים מאַגיסטראַט הענגט אַ גרויסער הילכער, וואָס טראָגט פונאַנדער געזאַנג און פריילעכע מוזיק. עס זעט אויס ווי דאָרט וואָלט גאָרנישט פאָרגעקומען. דאָ אין מאַרק, האָבן די נאַציס צונויפגעטריבן די ייִדן, מען האָט זיי געשלאָגן, געהרגעט און געטריבן צום טויט — קיין טרעבלינקע. טויזנטער ייִדישע מענער, פרויען, זקנים און קינדער זענען דערשאָסן געוואָרן אין מאַרק. אַלץ איז דאָרט דורכגעווייקט מיט ייִדיש בלוט און מיט ייִדישע טרערן. איצט זענען דאָרט פאַרזייט בלומען און עס שפּילט פריילעכע מוזיק...

דעם ערשטן טאָג ביים אָנקומען קיין מעזריטש, דערציילט גוטמאַן, האָט ער גאָרנישט געגעסן. ווען ער איז צוגעגאַנגען אויף דער שקאָלנע־גאַס נומער 3, ווו ער און זיין פאַמיליע האָבן געוווינט פאַר דער מלחמה, האָט ער פון דעם נישט געזען קיין צייכן. אַלץ איז אָפּגעווישט.

אין גאַנץ מעזריטש זענען איצט פאַראַן בלויז פיר ייִדן. איינער איז „משה סראָליוועקע״, אַ שוסטער, וואָס וווינט ביי רייכמאַן אין הויז, אויף דער לובעלסקי־גאַס. דער צווייטער ייִד איז „לייזער מיט די וואָנצעס״, אַן עלטערער ייִד, וואָס האָט זיך אין דער צייט פון דער מלחמה אויסבאַהאַלטן צווישן קריסטן. אויך איצט לעבט ער זיך אויס צווישן קריסטן. פאַראַן נאָך אַן עלטער ייִדיש פּאָרל, דאָס איינציקע ייִדישע פּאָרל אין מעזריטש. ער, מאיר מאַנדעלבלאַט („מאיר מאָרדע״), איז פאַר דער מלחמה געווען אַ שוסטער. זיין פרוי, גיטל, איז „איטשע ליבעס טאָכטער״.

ביי אָט דעם עלטערן פּאָרל איז נחום גוטמאַן געשלאָפן די עטלעכע נעכט, וואָס ער איז געווען אין מעזריטש. דאָס פּאָרל וווינט אין הויז, וואָס האָט אַ מאָל געהערט צו יאַנקל שענקער, אין דער דירה, ווו עס האָט אַ מאָל געוווינט דער דענטיסט לעאָן בוכענעק. עס זאָגט זיך אַזוי — געשלאָפן! פאַר טאָג האָט עס אים אַרויסגעטריבן פון הויז. ער איז אַוועק אויף שמולעוויזנע, דאָרט ווו עס איז געווען דאָס געטאָ פאַר ייִדן. אויסער די 18 טויזנט ייִדן פון מעזריטש,

האָבן די נאַציס אין דאָרטיקן געטאָ צונויפגעטריבן ייִדן פון די אַרומיקע שטעט־לעך: ראַדזין, ביאַלע, ליקעווע, פּאַרטשעוו, נאַשעלסק און אַנדערע. צוזאַמען זענען אין געטאָ געווען 40 טויזנט ייִדן. הונגער, קראַנקייטן און ענגלשאַפּט — נישט איבערצוטראָגן. איצט איז דאָרט איין גרויסע וויסטעניש, אַ פּוסטקייט, אַ ליידיקער פּלאַץ.

פון דאָרט, פון דעם פּוסטן פּלאַץ, זעט מען גלייך דעם טייך קזשנאָ. עס שטייט דאָרט דער זעלבער ברונעם מיט צוויי גרויסע רעדער; קריסטן טראָגן עמערס מיט וואַסער ווי אַ מאָל. עס האָט זיך גאָרנישט געענדערט... איין מאָל אין וואָך, דאָנערשטיק, איז דער פּוסטער פּלאַץ אויף שמולעוויזנע באַלעבט. עס איז דאַן אַ יאַריד, עס קומען פּויערים, מען קויפט און מען פאַרקויפט.

פון דער גרויסער שיינער שול, אויף שקאָלנע־גאַס, איז נישטאָ קיין צייכן. דאָס זעלבע איז מיטן גרויסן בית המדרש און מיט אַלע אַנדערע בתי מדרשים. דאָקעגן איז גאַנץ דער גרויסער ייִדישער שפּיטאָל (אָן ייִדן), אויף דער וואַר־שעווער גאַס. אָט דער שפּיטאָל, וואָס די מעזריטשער לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָבן געהאָלפן אויפבויען נאָך פאַר דער מלחמה, האָבן די היטלעריסטן באַנוצט פאַר זייערע צוועקן. איצט קומט דער פיינער שפּיטאָל צו נוץ די פּאָליאַקן.

עס איז אויך גאַנץ די געביידע פון די פייערלעשער, וואָס ייִדן האָבן אויס־געבויט. אויך דער קינאָ, וואָס הערש־לייב ציטרין האָט אויפגעבויט אויף דער אַלטשטאָט, איז דאָ. נייע געביידעס זעט מען ווייניק אין מעזריטש. אַלץ איז פון אַ מאָל, ייִדישע האָרעוואַניע, וואָס ווערט איצט באַנוצט פון אַנדערע.

דער „בעדער״, אַ רייכער ייִדישער האָלץ־הענדלער, האָט אַ מאָל אויסגע־בויט אַ גרויס הויז אויפן וואַסער. עס האָט אויסגעזען ווי אין ווענעציע. אין מעזריטש האָט מען צו יענער צייט געשמועסט, אַז דער פונדאַמענט אַליין האָט געקאָסט מער ווי דריי געוויינלעכע הייזער. איצט וווינען דאָרט פּאָליאַקן.

אין יחזקאל שטיינס גרויס הויז איז איצט אַן אַמבולאַטאָריע. אין יאָסל טישס הויז געפינט זיך די מיליץ. אין דער געביידע פון דער אַמאָליקער ייִדישער פאָלקסשול אויפן נאָמען פון ה. ד. נאָמבערג, אויף קאַווקאַזער געסל, איז איצט אַ בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו פון קריסטן. זיי האָבן איבערגענומען די באַרימטע ייִדישע ספּעציאַליטעט.

נחום גוטמאַן דערציילט, אַז אויפן אַלטן ייִדישן בית־עולם, וואָס ייִדן האָבן שוין נישט באַנוצט פאַר דער מלחמה, אָבער ווו עס רוען דורות פאַר־שטאָרבענע ייִדן פון מעזריטש, האָבן פּאָליאַקן אויפגעבויט הייזער און עס גייט דאָרט אַ לעבן. אויפן נייעם ייִדישן בית־עולם, ביים ביאַלער שאָסיי, האָבן די נאַציס אַרויסגעריסן די מצבות. מיט דעם האָט מען ברוקירט די גאַסן.

נאָך דער מלחמה, ווען מעזריטשער ייִדן זענען צוריקגעקומען — פון די פאַרשיקונגען פון רוסלאַנד, און אויך איינצלנע, געראַטעוועטע פון די נאַציס — האָבן זיי צונויפגעקליבן די מצבות פון פאַרשידענע ערטער און געמאַכט אַ פאַרקאַן אַרום בית־עולם. לעבן די גרויסע מאַסן־קברים דאָרט, ווו עס ליגן די

רעשטלעך פון טויזנטער דערשאָסענע ייִדן, איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ גרויסער מאָנומענט. דאָס איז געטאָן געוואָרן מיט דער הילף פון די מעזריטשער אַברהם און שרה פינקעלשטיין, אין ניו־יאָרק, און מיט דער הילף פון אַמעריקאַנער פאַראייניקטן מעזריטשער רעליף־קאָמיטעט.

יעדעס יאָר, דעם 25סטן אויגוסט, גייט דאָס דערמאָנטע עלטערע פּאָרל, מאיר און גיטל מאַנדעלבלאַט, אַוועק צום מאָנומענט אויפן בית־עולם און זיי צינדן דאָרט אָן זעקס ליכט. דאָס איז דער יאָרצייט פון דער גרויסער „אַקציע", וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן איבער די ייִדן אין מעזריטש.

ברידער־קבר אויפן מעזריטשער יידישן בית־עולם

גאַנץ־געבליבענע נישט צעשטערטע בנינים

סאַפּירס מיל

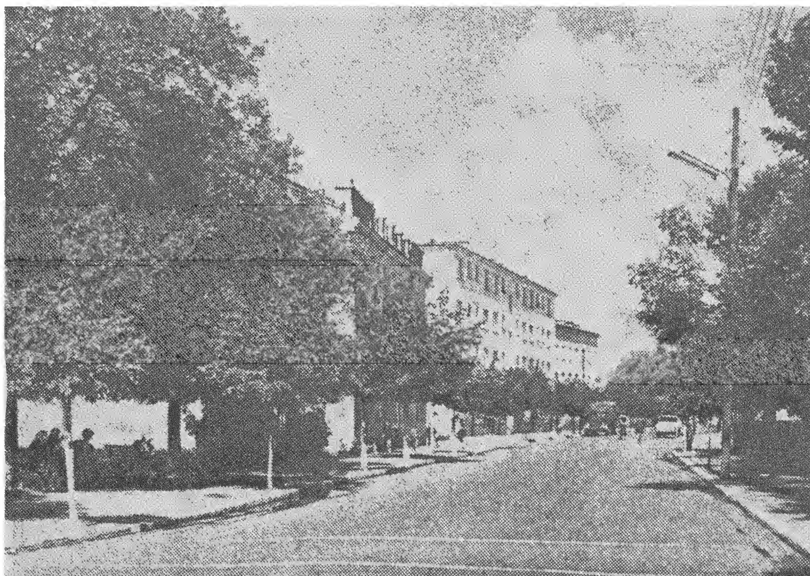

אויפגעבויט אין יאָר 1938, ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה
דער בנין פונעם שטאָטראַט,

בריקן־גאַס

וואַרשעווער גאַס

דאָס ערשטע הויז איז דאָס הויז פון יאָסל טיש. די איבעריקע זענען נייע הייזער

מעזריטשער נצולים אויף זייערע וואַנדערוועגן

מעזריטשער בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו אין ריכבאַך (נידערשלעזיע) אין יאָר 1947.
אין דער פאָדערשטער ריי זיצן: (פון רעכט צו לינקס) יצחק ווישניע, שעפסל עקערמאַן, אַלתר סקוואַרנע א״אַ

מעזריטשער פאַמיליעס מיט קינדער אין שטשעטשין

נחום גוטמאַן/ניו־יאָרק

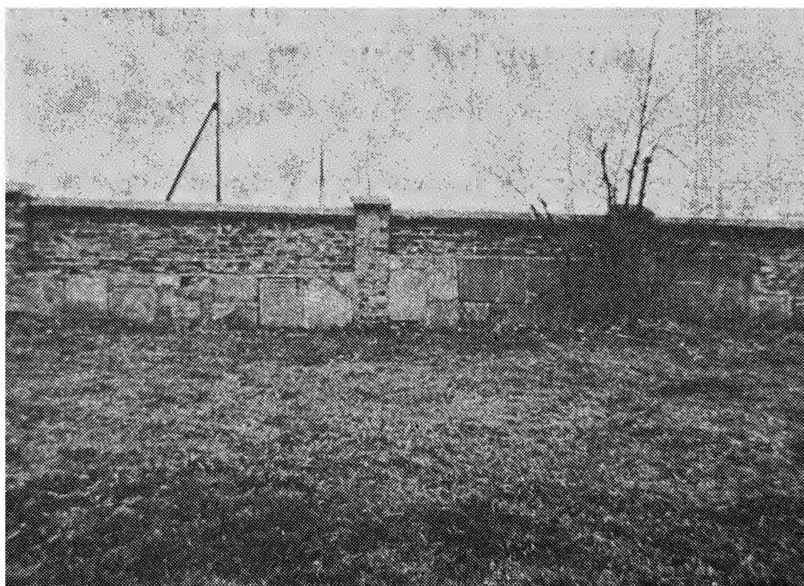
דער בית־עולם אין מעזריטש

איינדרוקן פון אַ באַזוך אין אונדזער היימשטאָט

אין יאָר 1946 זיינען מיר צוריקגעקומען פון רוסלאַנד קיין פוילן, אָבער אַנשטאָט פאָרן קיין מעזריטש זענען מיר אַוועק קיין שטשעטשין. מיר זענען דאָרט פאַרבליבן 16 יאָר. די גאַנצע צייט בין איך נישט געפאָרן באַזוכן מעזריטש. פאַר וואָס? מיר האָבן געוווּסט, אַז מיר האָבן דאָרט נישט וואָס צו זוכן. אין שטשעטשין האָבן מיר אָפּגענומען גרוסן, אַז מעזריטש מיט אירע 18 טויזנט יידישע נפשות איז מער נישטאָ. זיי זענען אומגעקומען פון די הענט פון די נאַציס און זייערע שותפים. די קליינע צאָל איבערגעבליבענע איז אויך אַוועק פון מעזריטש.

דאָך האָט דאָס האַרץ געצויגן אַהינצו, צום אָרט, ווו עס איז געשטאַנען מיין קינדער־וויגעלע. צווישן די גרוסן, וואָס מיר פלעגן אָפּנעמען פון מעזריטש, האָט איין גרוס אַרויסגערופן אַ שטיקל טרייסט: מיר האָבן געהערט פון דעם גרויסן גמילת־חסד, וואָס ר' אַברהם פינקלשטיין און זיין פרוי האָבן געטאָן מיט די אומגעקומענע יידן, וועלכע האָבן געפונען זייער גרויזאַמען טויט אויפן בית־עולם, צווישן זיי אויך דער מעזריטשער רב ראשקאַ, און אויך מיט די אומגעקומענע מעזריטשער אין דער געגנט פון מעזריטש — זיי זענען געבראַכט געוואָרן צו קבר־ישראל אויפן מעזריטשער בית־עולם. אַ דאַנק די פינקלשטיינס האָט מען צוריק באַנייט דעם בית־עולם, אויפגעשטעלט אַ מתים־שטיבל און דעם בית־עולם אַרומגענומען מיט אַ נייעם פּאַרקאַן. אַגב, אַ דאַנק דער גרויסער סומע געלט, וואָס די פינקלשטיינס האָבן מנדב געווען פאַר דעם צוועק, האָט מען אויך אַרויסגענומען די מצבות, מיט וועלכע מען האָט געהאַט געפּלאַסטערט די מעזרי־טשער טראָטואַרן און זיי איינגעמויערט אין דעם נייעם פּאַרקאַן. אַזוי אַרום איז געבליבן כאָטש אַ זכר נאָך די אומגעקומענע, אַ סימן, אַז אַ מאָל האָבן יידן געלעבט אין מעזריטש.

ערב אונדזער אָפּפאָרן קיין אַמעריקע, האָב איך באַשלאָסן צו באַזוכן מעזריטש. איך האָב די שטאָט באַזוכט עטלעכע מאָל. איך האָב געהאָפט צו געפינען, אַז דער יידישער זכר, צו וועלכן די פינקלשטיינס האָבן אַזוי פיל בייגעשטייערט, שטייט. אָבער כ'האָב דעם בית־עולם געפונען אָפּגעלאָזן, אין אַ שרעקלעכן מצב. איך האָב געוווּסט, אַז אויב דאָס וועט נישט באַלד פאַרריכט ווערן, וועט מען אין אַ קורצער צייט אַרום נישט וויסן, אַז אין מעזריטש האָבן אַ מאָל געוווינט יידן. אין מעזריטש האָבן דעמאָלט געוווינט מאיר און גיטל מאַנדעלבלאַט. מאיר איז שפּעטער געשטאָרבן, און זיין פרוי, איר אויך לאַנגע יאָרן, וווינט היינט אין ישראל. איך האָב זיך געווענדט צו מאיר מאַנדעלבלאַט ע"ה און געבעטן, ער זאָל מיר העלפן

דער פאַרקן, צונויפגעשטעלט פון די צונויפגעזאַמלטע מצבות אויפן מעזריטשער בית־עולם

פראָנט פונעם מאָנומענט אויפן ברידער־קבר

געפינען אַן ערלעכן גוי, וואָס זאָל האַלטן דעם בית־עולם אין אָרדענונג און דאָרט זיין דער שומר. ער האָט פאָרגעשלאָגן מיר זאָלן רעדן מיט דעם געוועזענעם פאָטשטטרעגער, ער זאָל נעמען אויף זיך די אחריות פאַרן האַלטן דעם בית־עולם אין אָרדענונג און זיין דער שומר, פאַרשטייט זיך, קעגן אַ לוין. כ׳האָב גערעדט מיט אים און איינגעזען, אַז ער איז אַן אָנשטענדיקער מענטש, האָב איך פאָרגע־שלאָגן, אַז ער זאָל איבערנעמען דעם אַמט. כ׳האָב אים צוגעזאָגט, אַז אין אַמע־ריקע וועל איך זיך באַמיִען צו באַשטימען פאַר אים אַ שטענדיקן לוין פאַר זיין טרחה און דערווייל האָב איך אים געגעבן אַן אַדערויף אַ סומע געלט, און ער האָט צוריקגעבראַכט דעם בית־עולם צו אַ גוטן מצב.

קומענדיק קיין אַמעריקע, האָב איך אויפגעהויבן אַן אַקציע אין דער מעזרי־טשער סאָסייעטי און געבעטן צו באַשטימען אַ יערלעכע פּענסיע פאַר דעם וועכטער. כ׳האָב אויפגעקלערט די וויכטיקייט פון דעם, און אַזאַ פּענסיע איז באַשטימט געוואָרן.

שוין זייענדיק אין ניו־יאָרק, האָב איך באַקומען אַ ידיעה פון מעזריטש, אַז אַ דאָרטיקער גלח וויל צונעמען דעם בית־עולם און אים פאַרוואַנדלען אין אַ צמענטאַזש. ער איז מסכים איבערצולאָזן בלויז דאָס פּלאַץ מיט די יִדישע קברים ווי אַ יִדישן בית־עולם. איך האָב אָנגעהויבן אַן אַקציע נישט צו דערלאָזן צו דעם. איך האָב געשריבן בריוו צום וואָיעוואָדע אין לובלין, קיין וואַרשע און צו דער פּוילישער אַמבאַסאַדע, און אויפגעוויזן, אַז דער בית־עולם איז דאָס אייגנטום פון דער יִדישער קהילה און קאָן באַנוצט ווערן בלויז פאַר אַ יִדישן בית־עולם. די אינטערווענץ האָט געפּועלט. דער גלח האָט זיך צוריקגעצויגן פון זיין פּלאַן.

דער וועכטער האַלט וואַך און כ׳הער פון אים פון צייט צו צייט. אויב עס וועט ווער קומען אַ מאָל קיין מעזריטש, וועט ער געפינען דעם בית־עולם, דער איינציקער עדות פון דער עקזיסטענץ פון יִדן אין מעזריטש...

אברהם בלושטיין

דריי קרבנות

די דריי ברידער „באַלניק״, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער סאָוויעטישער מאַכט אין די יאָרן 1919 — 1940

דער ערשטער קרבן

חיים איז געווען דער צווייטער זון פון שייע בערעזאָווסקי (באַלניק), נאָך מאַטלען פאַר יאַנקלען. אין יאָר 1919, בעת דער פויליש־באָלשעוויסטישער מל־חמה, ווערט ער מאָביליזירט אין דער פוילישער אַרמיי און גלייך געשיקט אויפן פראָנט. די ייִדן אין פוילן זענען שוין געווען „זאַט״ מיט מלחמות, אַזוי, אַז קיין גרויסע סימפּאַטיע פאַר דער מלחמה האָבן זיי נישט אַרויסגעוויזן.

עד היום איז מיר איינגעקריצט אין זכרון די טרערן וואָס דער שיינער, קרעפּטיקער יונגער מאַן האָט געלאָזט ביים געזעגענען זיך. ער האָט געהאַט אַ פאָרגעפיל, אַז ער וועט קיין לעבעדיקער זיך נישט אומקערן.

נישט לאַנג האָט געדויערט און עס איז אָנגעקומען די טרויעריקע בשורה וועגן זיין טויט. אַ קויל פון אַ רויטאַרמייער האָט אים געטויט.

דער צווייטער קרבן

יאַנקל איז געווען אַקטיוו באַטייליקט אין דער קאָמוניסטישער באַוועגונג, אָנגעהויבן אין יוגנטקרייז און שפּעטער אין דער פּאַרטיי. ער האָט אָנגעהערט צו אַ גרופּע פון איבערגעגעבענע אידעאַליסטן. דער טעראָר און די פּערמאַנענטע פאַרפאָלגונגען פון די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען זענען געווען אומדערטרעגלעך, און ווען זיי האָבן דערפילט, אַז עס ברענט שוין דער באָדן אונטער די פיס, האָבן זיי באַשלאָסן צו שמוגלען די גרענעץ מיטן ראַטן־פאַרבאַנד. עס איז זיי טאַקע געלונגען מיט דער הילף פון אַ באַצאָלטן גרענעץ־שמוגלער אָנצוקומען אין יאָר 1932 קיין רוסלאַנד.

די קאַרגע ידיעות, וואָס זענען דערגאַנגען פון דעם הערמעטיש־פאַרמאַכטן רוסלאַנד, האָבן צעשפּילט די פאַנטאַזיע פון אַ סך ענלעכע יונגע לייט. נאָך אַ יאָר זענען צו די קרובים אָנגעקומען די ערשטע בריוו פון מאַגניטאָגאָרסק. קיינעם איז נישט איינגעפאַלן, אַז זיי זענען פשוט פאַרשיקט געוואָרן אויפן אוראַל, ווייט פון צענטראַל־רוסלאַנד. פון דער גרופּע זענען על פּי נס לעבן געבליבן דוד וויש־קאָווסקי און שפּרינצע לעדערמאַן. פון זיי זענען מיר אינפאָרמירט געוואָרן, וואָס יאַנקל האָט דורכגעמאַכט אין די 5 יאָר ביז 1937, ווען מען האָט אים דערשאָסן ווי אַ קאָנטער־רעוואָלוציאָנער און שפּיאָן.

דער דריטער קרבן

מאָטל אייזענשטיין (ער האָט זיך גערופן לויט דער מוטערס מיידלשן נאָמען) איז געווען איינער פון די זיילן פון „בונד" אין מעזריטש, לאַנגע יאָרן געווען פאָרזיצער פון פראָפעסיאָנעלן בערשטער־פאַראיין, גוט באַקאַנט אין דער צענטראַלע פון דער פראָפ. באַוועגונג. אַלע יאָרן געווען אַ פאַבריק־אַרבעטער און בשום אופן נישט געוואָלט ווערן קיין באַצאָלטער פונקציאָנאַר. ער האָט געלעבט מיט זיין פאַמיליע (אַ פרוי און צוויי קינדער) אין גרויס דחקות. זיינע אַרויסטרעטן אויף פאַרזאַמלונגען, מיטינגען זענען תמיד געווען זאַכלעכע און ער האָט זיך דערוואָרבן פיל דערפאַרונג אין די אָפטע פאַרהאַנדלונגען מיט די אַרבעטסגעבער. מיט די קאָמוניסטישע טוער איז ער געווען אין פערמאַנענטע צוזאַמענשטויסן, טראָץ דעם האָבן זיי אים רעספּעקטירט פאַר זיין ערלעכקייט און אויפריכטיקייט.

אין 1916, אַ יאָר זינט מעזריטש איז געווען אָקופירט דורך דער דייטשעסטרייכישער אַרמיי, איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס־עפידעמיע. בנימין פעלדמאַן, דער נאָענטסטער פריינד פון מאָטל, איז אַוועקגענומען געוואָרן אין פעלד־לאַזאַרעט אין איזאָלאַציע און עס איז שטרענג פאַרווערט געוואָרן צו באַזוכן די קראַנקע, אָבער מאָטל האָט ריזיקירט און האָט אים געבראַכט פרוכטן. דאָס האָט באַמערקט דער סאָלדאַט אויף דער וואַך. מאָטל איז אַנטלאָפן און אַוועקגעפאַלן אַ דערשעפטער. דער זעלנער האָט ביי זיך קיין הייס געווער נישט געהאַט, האָט ער אים צעשטאָכן מיטן באַגנעט. לאַנגע מאָנאַטן האָט מאָטל זיך געראַנגלט מיטן טויט און אים גובר געווען.

איידער ער איז צוריקגעקומען צו די כוחות איז ער מיט אַ גרופּע יונגע לייט געשיקט געוואָרן אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין קורלאַנד. בלויז אַ קליינע טייל האָבן זיך פון דאָרט אומגעקערט לעבעדיק, אַ סך זענען אויסגעשטאָרבן פון די שווערע אַרבעטס־באַדינגונגען און שלעכטער דערנערונג.

מיטן פאַרענדיקן זיך פון דער וועלט־מלחמה האָט זיך מאָטל אומגעקערט אַ צעבראָכענער קיין מעזריטש און איידער ער איז געקומען צו די כוחות איז אויסגעבראָכן די פויליש־באָלשעוויסטישע מלחמה. די באָלשעוויקעס אין זייער מאַרש ביז דער ווייסל, זענען געווען אין מעזריטש 8 טעג. ווען זייער פראָנט האָט זיך איינגעבראָכן און זיי האָבן זיך אין איילעניש צוריקגעצויגן, איז מאָטל געווען צווישן די טויזנטער יונגע לייט, וואָס האָבן פאַרלאָזט די שטאָט צוזאַמען מיט זיי. די פוילישע אַרמיי, יאָגנדיק די באָלשעוויקעס, האָט אויך דערגרייכט די אַנטלויפנדיקע יונגע לייט. מאָטל איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אַזאַ גרופּע צווילדעוועטע סאָלדאַטן. עס איז שווער איבערצוגעבן די פּיין און די סאַדיסטישע טאָרטורן, וואָס ער האָט אַדורכגעמאַכט. אָבער מאָטל האָט איבערגעלעבט די אַלע געשעענישן. דער גורל האָט געוואָלט, אַז ער, דער לעצטער פון די דריי ברידער, זאָל אויך אומגעבראַכט ווערן דורך דער קאָמוניסטישער מאַכט.

אין יאָר 1939, ווען דאָס פאַשיסטישע דייטשלאַנד האָט נאָכן טרויעריק־באַרימטן ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו־פּאַקט באַזעצט פּוילן, איז מאָטל מיט זיין יונגער טאָכטער, צוזאַמען מיט פיל אַנדערע, אַריבער אויף דער רוסישער זייט. קיינער פון אונדז האָט זיך נישט פאָרגעשטעלט, אַז די רוסישע מאַכט וועט זיך באַציִען מיט אַזאַ ברוטאַליטעט צו די פּליטים.

מאָטל האָט אָנגעהויבן אַרבעטן ביי זיין פאַך, ער איז, דרך אַגב, געווען אַ גוטער פאַכמאַן. ער האָט אַלע יאָרן געשטרעבט צו לעבן אין אַ סאָציאַליסטישער געזעלשאַפט. ער האָט געוואָלט ערלעך אַרבעטן און אויסלעבן די יאָרן. ער האָט מיט קיינעם נישט געשמועסט און נישט אויסגעדריקט קיין מיינונג.

מיט איין חודש שפּעטער איז דער שרייבער פון די שורות אויך אָנגעקומען קיין האָמעל און אויך אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער זעלבער פאַבריק. אין האָמעל האָבן מיר זיך אויפגעהאַלטן ביי אַ בשותפותדיקן פעטער, וואָס האָט אונדז אַריינגענומען צייטווייליק צו זיך. ווען איך בין געווען שוין אַ חודש אין האָמעל, האָט ער מיך גענומען אויף אַ שפּאַציר צו באַקענען די שטאָט, און באַזונדערס די פּלעצער וווּ מען קאָן עפּעס באַקומען צום עסן. ער האָט מיך געפירט אין באַזאַר און אין ברויט־געשעפט. עס איז געווען אין דעצעמבער און אויף די טרעפּלעך פון געשעפט זענען געלעגן עלטערע מענטשן, געוויקלט אין שמאַטעס, אָן שיך אויף די פיס, און געבעטן ביי יעדן איינעם, וואָס איז אַרויס פון געשעפט: „פעטערל, גיב אַ שטיקעלע״. מאָטל האָט פאַרשטאַנען, ווי דאָס האָט אויף מיר געווירקט.

נאָך עטלעכע חדשים, נאָך דעם ווי מען האָט זיך שוין צוגעוווינט און משלים געווען, האָט מען מאָטלען אַרעסטירט, די נ.ק.וו.ד., טריי איר שיטה, האָט אָנגעהויבן נישטערן און זוכן קרבנות, זיי האָבן אַרויסגערופן יעדן איינעם אויף אויספאָרשונג. ווי עס זעט אויס, האָט ווער פון די מעזריטשער, אפשר אַ קאָמוניסט, וואָס האָט געוואָלט זיך אַרויסהייבן, איבערגעגעבן אַז מאָטל איז געווען אַ בונדישער טוער. מען האָט אים אַרעסטירט און באַשולדיקט אַז ער איז געקומען קיין ראַטן־פאַרבאַנד כדי אומצוּוואַרפן די סאָוויעטישע מאַכט.

עטלעכע טעג פאַרן אַרעסט האָב איך מיט אים געשמועסט. סרולקע קאַווע, זיינער אַ פאַרטיי־חבר, איז שוין געווען פאַרהאַלטן. איך האָב אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז זיין גורל וועט געוויס אויך זיין דער זעלבער. ער האָט נאָך אַ מעגלעכקייט צוריקצופאָרן קיין בריסק, ווי אַנדערע האָבן דאַן געטאָן. זיין ענטפער איז געווען קאַטעגאָריש נעגאַטיוו, ער האָט מיר דערקלערט, אַז ער האָט אויפגעהויבן די הענט און זיך איבערגעגעבן דעם גורל.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען אים אומגעבראַכט.

מעזריטשער יידן
אין די תפוצות

ל. גאָלדפאַרב/ניו־יאָרק

זכרונות פון אַן עמיגראַנט *

די ריכטיקע עמיגראַציע פון מעזריטש קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1885, מיט 25 יאָר צוריק. מעזריטשער ייִדן האָבן עמיגרירט פריִער, נאָר יענע זענען געווען איינצלנע מענטשן, וועלכע האָבן געמוזט צוליב פאַרשידענע סיבות אַנטלויפן. אַ סך פאַמיליעס האָבן דאַן אויך עמיגרירט קיין ארץ־ישראל. נאַטירלעך, פון פרומערן און עלטערן שיכט. אָבער די „גאָלדזוכערס" האָבן אָנגעהויבן עמיגרירן ערשט אין יאָר 1885. ווי איינער פון די גאָלד־זוכערס, און אויך כדי פטור צו ווערן פון מיליטער־דינסט (אַ סך 18־יעריקע בחורים פלעגן דאַן צוטראַכטן פאַרשידענע תחבולות ווי אַזוי זיך אַרויסצודרייען פון פאָניעס הענט), האָב איך גענומען דעם וואַנדערשטאָק מיטן פעקל צרות אויפן פלייצע, און דעם 6סטן יולי 1895, בין איך אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק. וועגן די שוועריקייטן, וואָס דער עמיגראַנט האָט איצט אויסצושטיין אין ניו־יאָרקער פּאָרט, האָט מען דעמאָלט נישט געוווסט. אַן „עליס־אײַלאַנד" מיט אַ הויפּט־קאָמיסאַר וויליאַמס האָט נאָך דעמאָלט נישט עקזיסטירט. קעסל־גאַרדן וואָס געפינט זיך אין בעטערי־פּאַרק איז געווען דעם עמיגראַנטס לאַנדונגס־פּלאַץ. מ'האָט בלויז פאַרשריבן דעם נאָמען, די יאָרן און די באַשעפטיקונג — מער האָט מען מיך נישט געפרעגט. דורך איינעם אַ לאַנדסמאַן האָב איך זיך דערוווסט, אַז אין ניו־יאָרק געפינען זיך שוין אַ טוץ מעזריטשער. איך האָב זיי מקנא געווען, מיר האָט אויסגעזען, אַז זיי זענען אין אַמעריקע נאָך פון קאָלומבעסעס צייטן. נאַטירלעך זענען זיי געווען עלטערע מענטשן, כאָטש כ'האָב זיי קנאָפּ וואָס געקענט:

1) לייבעלע אייזנשטיין פון דער פירמע ראגין ענד אייזנשטיין; 2) וואָלפקע ראבינרסאָן (נישט קלאָר) — קאָסטיומען־פּעדלער; 3) פישל, פאַבריקאַנט פון פּרויען־קליידער; 4) דייוויד מארקס, ציגאַרן־פאַבריקאַנט; 5) מאָריס ראָזע, אייזן־געוועלב; 6) איסר שלייפשטיין, שענקער; 7) אברהם פעלערמאַן, שענקער; 8) צוקערמאַן, שענקער. די נעמען פון נאָך עטלעכע האָב איך פאַרגעסן.

מיר האָבן זיי גאַנץ זעלטן געזען. ערשטנס, זענען זיי געווען צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער שטאָט, און צווייטנס, האָבן זיי זיך מיט אונדז גאַנץ ווייניק אינטערעסירט. אַ סך פון די אויבן דערמאָנטע זענען שוין לאַנג אויף יענער וועלט. די מייסטע פון זיי האָבן נאָך געהאַט די זכיה צו פאָרן אויף זעגל־שיפן... די רייזע האָט דעמאָלט געדויערט פון 10 וואָכן ביז 3 חדשים. פון קיין לאַנדסמאַנשאַפטן האָבן זיי נאָך נישט געוווסט.

---

* פון ייוואָ האָבן מיר באַקומען אויסגעבאַרגט דעם זעלטן־ווערטפולן מאַנוסקריפט, וואָס מיר דרוקן דאָ צום ערשטן מאָל. ליידער האבן מיר דעם כתב־יד באַקומען אַן דעם ערשטן קאַפּיטל, וואָס איז וואַרשיינלעך פאַרלוירן געגאַנגען. די זכרונות זענען געשריבן געוואָרן אין יאָר 1910. **די רעדאַקציע**

[illegible]

זכרונות פון ר׳ גאָלדפאַרב

[illegible]

2

[illegible] 1885 [illegible] 25 [illegible]

[illegible] 1885 [illegible]

[illegible]

פאָטאָ־קאָפּיע פונעם 2טן קאַפּיטל, זייט 1

וועלכע סיבות האָבן אין יענע יאָרן געצוווּנגען מעזריטשער פרומע ייִדן אויסצוּוואַנדערן אין אַ ווייט טריפהן לאַנד, קען איך נאָך ביז היינט נישט באַגרייפן. אפילו אין קאַנאַדע זענען שוין דעמאָלט געווען אַ פּאָר מעזריטשער. צורעכענענדיק זיי צו דער צאָל מעזריטשער, וועלכע געפינען זיך אין דייטשלאַנד, ענגלאַנד, אַמעריקע, אַרגענטינע, ארץ־ישראל און נאָך פאַרשידענע לענדער, מוז מען צוגעבן אַז זיי האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ גרעסערע צאָל, ווי די צאָל פאַרבליבענע אין מעזריטש — אַ מערקווערדיקער פאַקט.

אין יאָר 1886 האָט יעדע שיף, קען מען זאָגן, מיטגעבראַכט מיט זיך צום ניו־יאָרקער פּאָרט, איינעם אָדער צוויי מעזריטשער. מיר, די ניי געקומענע, די „גרינע״, האָבן זיך תמיד געהאַלטן צוזאַמען, מערסטנטייל אויך צוזאַמען געוווינט. אין יאָר 1887 בין איך געווען סעקרעטאַר פון ביאַליסטאָקער לאַנדסמאַנ־שאַפטס־פאַראיין אויפן נאָמען פון גרויסן ייִדישן פילאַנטראָפּ, באַראָן הירש. איך האָב דעמאָלט צוזאַמענגענומען אַ צאָל פון 18 מעזריטשער נישט לאַנגגעקומענע גרינע, און זיי איינגעשריבן אין דעם ביאַליסטאָקער באַראָן־הירש־פאַראיין.

מיט דעם „באַראָן־הירש־פאַראיין״ הייבט זיך אָן די געשיכטע פון די איינגע־וואַנדערטע מעזריטשער אין אַמעריקע און אויך פון דער מעזריטשער פאַראייניקונג אין דער שטאָט ניו־יאָרק. מיר, די מעזריטשער 18 לאַנדסלייט, געפינענדיק זיך צווישן פרעמדע און אומבאַקאַנטע מענטשן, האָבן דאָ דערפילט די נויטווענדיקייט צו האָבן אַן אייגענע פאַראייניקונג, אָבער עס איז געווען נאָך צו פרי וועגן דעם צו טראַכטן.

אין צווישן איז די עמיגראַציע געשטיגן. די צאָל מעזריטשער האָט זיך פאַרגרעסערט. אַ טייל פון די מעזריטשער לאַנדסלייט האָבן שוין באַוויזן אַריבער־צונעמען די ווייבער און זיך איינגעאָרדנט מיט וווינונגען. מיר, די איינצלנע, די קוואַרטיראַנטן ביי יענעמען, האָבן אָנגעהויבן פרייער צו אָטעמען. ערשטנס איז טאָקע געווען אַ הויז ווו אַריינצוקומען, און צווישן אייגענע, והשנית פלעגט מען טאָקע קריגן אַ גלעזל טיי אומזיסט און אויסציִען זיך אויף דער קאַנאַפּע, ווי ביי דעם טאַטן אין ווייַנגאָרטן.

ביסלעכווייז האָבן מיר, די „קאַוואַלערן״, אין גאַנצן זיך אַריינגעצויגן צו די פאַמיליע־לאַנדסלייט. מיר זענען געוואָרן זייערע קוואַרטיראַנטן. לייבל פעלערמאַנס הויז איז געוואָרן דאָס צענטראַלע אָרט פאַר די מעזריטשער לאַנדסלייט, אָדער ווי די דעמאָלטדיקע לצים פלעגן דאָס רופן: דער מעזריטשער „הכנסת אורחים״. מען האָט נישט געדאַרפט באַצאָלן פאַר עסן און טרינקען און מען האָט דאָרט געקענט הערן אַלע נייעסן פון דער אַלטער היימשטאָט. שבת און זונטיק פלעגט זיין פול. מען איז געקומען אָפּנעמען גרוסן פון טאַטע־מאַמע און פון די איבער־געלאָזטע ווייבער און קינדער. יעדע וואָך האָט מען דאָרט געקענט טרעפן נייע „גרינע״. דער נאָמען פון לייבל פעלערמאַן איז געוואָרן אַזוי פּאָפּולער, אַז יעדער „גרינער״, וועלכער איז אָנגעקומען אין קעסל־גאַרדן, האָט אין איין האַנט געטראָגן זיין פּעקל צרות און אין דער צווייטער האַנט — דעם אַדרעס פון לייבל

פעלערמאַן. זיין טיר איז שטענדיק געשטאַנען אָפן. נישט איינער פון אונדזערע איצטיקע „אָלרייטניקעס" פלעגן אין דעם־א הויז קריגן אַ מאָלצייט און נאַכט־לעגער. אין דעם הויז זענען געלייגט געוואָרן די גרונטשטיינער פאַר דער מעזרי־טשער אחדות.

אין יאָר 1888, ווען די מערסטע פון די איינגעוואַנדערטע האָבן שוין געהאַט אַראָפּגעבראַכט זייערע פאַמיליעס, האָבן נאָך אַ סך פון די „גרינע" זיך גענויטיקט אין הילף, — דער קאַמף פאַרן קיום איז דעמאָלט געווען זייער שווער. אַ סך זענען געווען אָן באַשעפטיקונג. פון „באַראָן הירש פאַראיין" איז אויך נישט געווען קיין סך צו דערוואַרטן, דערביי האָבן די מעזריטשער אין דעם ביאַליסטאָקער פאַראיין, ווי מיר האָבן פריִער שוין דערמאָנט, זיך געפילט פרעמד, זיי האָבן זיך געהאַלטן אָפּגעזונדערט און דערווייטערט. עס איז נייטיק געווען אַן אייגענער מעזריטשער פאַראיין, ווו אונדזערע לאַנדסלייט זאָלן זיך פילן היימיש און גוט און ווו יעדער נויטבאַדערפטיקער זאָל אין אַ גלייכער מאָס ווערן אונטערגעשטיצט. איך און מאיר בלום האָבן עטלעכע מאָל אונטערגענומען אויפצוזאַמלען די מעזרי־טשער, אָבער אָן דערפאָלג. צום סוף, אַ דאַנק אברהמלע גאָלדמאַן, וועלכער האָט מיך באַזאָרגט מיט אַלע אַדרעסן פון די לאַנדסלייט, וואָס ער פלעגט זיי שטענדיק האָבן אויפן קאָפּ, האָב איך אַרויסגעשיקט מעלדונגען צו יעדן איינעם, און מוצאי שמחת־תורה ביינאַכט איז זיך צונויפגעקומען די ערשטע מעזריטשער פאַרזאַמלונג אין סאפאלק־סטריט, מיט דעם צוועק צו באַוועגן די מעזריטשער לאַנדסלייט צו שאַפן אַן אייגענעם פאַראיין. כדי צו האָבן אַ באַגריף פון דעם דערפאָלג פון אונדזער ערשטער פאַרזאַמלונג איז גענוג צו זאָגן, אַז אויף די צוויי און דרייסיק איינלאַדונגען, וואָס איך האָב אַרויסגעשיקט, זענען געקומען פיל מער. וואָרשיינ־לעך זענען דאָס געווען פרישע „גרינע", וואָס אברהמלע גאָלדמאַן האָט זיי נאָך נישט געהאַט אויפן קאָפּ. דערקלערנדיק זיי דעם צוועק פון אונדזער פאַרזאַמלונג, די גרויסע נוצן, וואָס אַ פאַראיין פון אייגענע מענטשן קען ברענגען, זענען זיי אַלע געוואָרן אַזוי באַגייסטערט, אַז זיי האָבן געהאַלטן אין איין אַפּלאָדירן, אַלע ווי איינער האָבן זיי אויסגעשריגן „נעשה ונשמע"! אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמ־לונג איז געוואָרן געשאַפן דער ערשטער מעזריטשער פאַראיין אין דער נייער היים אונטערן נאָמען מעזריטשער „יונגמענס אַסאָסיישן" מיט פאָלגנדיקע אויס־דערווײלטע מיטגלידער אין קאָמיטעט: איצל ספעקטאָר — פרעזידענט, מאיר בלום — וויצע־פרעזידענט, לואיס גאָלדפאַרב — סעקרעטאַר, לייבל פעלערמאַן, שמחה כהן — קאָנטראָל־קאָמיסיע, היימאַן שלום — קאַסירער.

5 יאָר האָט דער מעזריטשער פאַראיין עקזיסטירט. אין דעם־אָ פעריאָד האָט דער פאַראיין געמאַכט גלענצנדיקן פאָרשריט. אין אָנהייב איז די אחדות געווען זייער גרויס. דער פאַראיין האָט געהאָלפן יעדן איינעם מיט „ראַט און טאַט". שפּעטער מיט אַ יאָר האָבן אָבער עטלעכע מיטגלידער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַ שיל. זיי האָבן געהאַלטן, אַז אַ שיל איז אַ סך נייטיקער ווי אַ פאַראיין. סוכות אין זעלבן יאָר, ווען אַלע לאַנדסלייט זענען פאַרבעטן געוואָרן אויף אַ ברית־מילה

ביי לייבל פעלערמאַן, און ווען אַלע, נאָך אַ ביסל משקה, זענען געווען אויפגעלייגט און פריילעך, איז באַשטימט געוואָרן צו גרינדן אַ מעזריטשער שיל, ווו מעזריטשער לאַנדסלייט זאָלן יעדן שבת קומען דאַווענען. נאָך יום־טוב זענען די זעלבע שיל־גרינדערס זיך צונויפגעקומען אויף אַ געהיימער זיצונג, כדי אויסצובאַהאַלטן פון די יינגערע חברים זייער כוונה צו פאַרוואַנדלען דעם פאַראיין אין אַ שיל. דערוויסנדיק זיך פון דער געהיימער זיצונג, בין איך אַוועק אונטערהאַנדלען מיט די שיל־אָרגאַניזאַטאָרן. איך האָב זיי דערקלערט, אַז מיר, קינדער פון פרומע עלטערן, וועלן קיין מאָל נישט זיין קעגן שאַפן אַן אייגענע שיל און מען דאַרף זיך נישט אָפּרייסן און גיין באַזונדער. מיין אַפּעלאַציע האָט געווירקט. די אַלע, וואָס האָבן זיך דעמאָלט פאַרזאַמלט ביי לייבל פעלערמאַן אין הויז: איצל ספעקטאָר, יהושע ספעקטאָר, לייבל פעלערמאַן, בערל העכט, אברהמעלע גאָלדמאַן, שייע אייכנבוים, שמחה כהן, יאָסל אייזיקסאָן, היימאַן בלום און נאָך אַנדערע, וועלכע איך קען זיך נישט דערמאָנען, זענען איינגעגאַנגען אויף דעם און מיט צוויי וואָכן שפּעטער איז פאָרגעקומען די ערשטע וויכטיקע שיל־זיצונג ביי יאַנקל דוד פימסנבוים אין שאַפּ, וואָס ער האָט געהאַט שותפות מיט אברהמעלע גאָלדמאַן. פון פאַראיין זענען געווען פאַרטרעטן: מאיר בלום, עלענצווייג, ראָטשטיין און איך. ס׳איז געגעבן געוואָרן די אויסדריקלעכע פאַרזיכערונג, אַז די זעלבע שיל־מיטגלידער זאָלן אויך אָנטיילנעמען אין פאַראיין און ביידע זאָלן גיין האַנט ביי האַנט. די זיצונג איז געשלאָסן געוואָרן מיט גרויס צופרידנקייט, אָבער די אָנטיילנעמער אין דער זיצונג האָבן זיך דעמאָלט נישט פאָרגעשטעלט וואָסערע צרות און רייסענישן עס וועלן זיין צווישן די מעזריטשער, וויפל אומזיסטע שונאים עס וועלן זיך שאַפן. אַ סך פון די מעזריטשער לאַנדסלייט קענען ביז היינט זיך נישט פאַרגעבן יענע נאַרישקייטן: יעדער האָט געזוכט כבוד, יעדער האָט געוואָלט זיין גבאי. אַ סך פון די יונגע, מערסטנס אַרבעטער, זענען אומפריינדלעך באַהאַנדלט געוואָרן פון די מאַסקירטע שומרי־שבתניקעס — דאָס ביסל אחדות און ברידערלעכקייט איז שטאַרק געפאַלן.

ווי געזאָגט, האָט דער פאַראיין אין דער ערשטער צייט פון זיין עקזיסטענץ שיין זיך אַנטוויקלט. די צווייוואָכיקע פאַרזאַמלונגען פלעגן דערוואַרט ווערן מיט גרויס אומגעדולדיקייט. מ׳איז געקומען הערן אַלע נייעסן פון דער היים און מ׳האָט זיך אויסגערעדט דאָס האַרץ איינער פאַרן צווייטן. די פאַרזאַמלונגען אין לאָקאַל זענען געווען אונדזערע פאַרוויילונגען, אונדזער טעאַטער, אונדזערע בעלער און אונדזערע „פיקניקס״. פון קיין בעסערן פאַרגעניגן האָבן מיר נאָך דעמאָלט נישט געוווסט. פאַרלאָזן דעם לאָקאַל נאָך דער פאַרזאַמלונג האָט געהייסן: צוויי וואָכן פון איינזאַמקייט און עלנט. דער מיטגליד־אָפּצאָל איז דורך די לאַנדסלייט פּינקטלעך אַריינגעטראָגן געוואָרן, ווי ס׳וואָלט געווען אַ רעגירונג־שטייער. מיר האָבן צווישן זיך גוט געלעבט און ס׳איז אַ סך אויפגעטאָן געוואָרן, אַזוי ווייט, אַז אויפן צווייטן יאָר זענען מיר שוין אין שטאַנד געווען צו שאַפן אַ פאָנד אויף צו העלפן אונדזערע לאַנדסלייט; יעדער וואָס האָט זיך געניייטיקט אין שטיצע האָט באַקומען

פון 5 ביז 15 דאָלאַר. אויסער דעם איז דעמאָלט געווען די מאָדע צונויפצונעמען פעקלעך פאַר די ניי־געקומענע. נישט איין מאָל איז מיר און איצל ספּעקטאָרן אויסגעקומען אַזוינע פעקלעך צו פאַרטיילן. אַ סך פון די איצטיקע גוט אַרויפגעאַרבעטע, האָבן גענאָסן פון דעם סאָרט שטיצע. די פריינדשאַפט און אייניקייט איז אַזוי גרויס געוואָרן, אַז אַ סך „גרינע" האָבן דורך דעם פאַראיין באַקומען באַשעפטיקונג און אַ סך פון זיי האָט מען באַזאָרגט מיט פעקלעך סחורה צום פעדלען. ווען ס׳וואָלט נאָך אָנגעהאַלטן כאָטש אַ העלפט פון דער דעמאָלטדיקער פריינדשאַפט, וואָלטן איצט נישט עקזיסטירט קיין 5 באַזונדערע מעזריטשער אָרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק...

די ארבעט אין פאַראיין איז אָנגעגאַנגען מיט גרויס דערפאָלג. דער פאַראיין האָט זיינע נויטבאַדערפטיקע מיטגלידער געשטיצט אַפילו מיט מער ווי דער רעגולאַמין האָט דערלויבט. שפּעטער האָבן מיטגלידער, אומדערפאַרענע אין אָרגאַניזאַציע־ענינים, אָנגעהויבן מורא האָבן, אַז די אָנפירערס אין קאָמיטעט, זענען נישט געגוג שטאַרק און פעיק צו פירן דעם פאַראייז „פּאַרלאַמענטאַריש"... און אָנגעהויבן טענהן, אַז דער פאַראיין „וועט לאַנג נישט אָנהאַלטן". אַ סך קאָמישע פּאַסירונגען זענען פאָרגעקומען אויף די פאַרזאַמלונגען. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז אין אַ פאַראיין פון אייגענע באַקאַנטע לאַנדסלייט, ווו יעדער איז מיט דעם צווייטן אויף „דו", איז שווער פאַר אַ פּרעזידענט אָדער אַן אַנדער אויסדערוויילטן צו האַלטן אָרדענונג. די פאַרזאַמלונגען האָבן דעמאָלט אויסגעזען ווי אַן אסיפה אין אַ חסידים־שטיבל. אַלע זענען דאָך צוזאַמען דערצויגן געוואָרן, מען איז געוווינט צו רופן זיך ביי די שטובּיקע נעמען: משה, חיים, בערל, און אין מיטן — נאַ דיר גאָר אַ פאַראיין מיט אַ ברודער־פּרעזידענט, אַ ברודער־סעקרעטאַר, אַ ברודער־ווייס־פּרעזידענט! זיי האָבן געקענט דעם פּרעזידענט ווי איצל עלקע מאַליעס, דעם וויים־פּרעזידענט ווי מאיר־וועלוועלע מאַלטשעס, דעם קאַסירער ווי חיים שאָשקעלעס. לאַנג האָט געדויערט ביז מען האָט מענטשן צוגעוויינט צו אַן אַנדער באַציִונג. אַ סך האָבן מיר צו פאַרדאנקען דעם ברודער־פּרעזידענט איצל ספּעקטאָר. ערשטנס, האָבן אים אַלע רעספּעקטירט און צווייטנס איז ער געווען איבערגעגעבן דעם פאַראיין מיט לייב און לעבן. ער פלעגט די לאַנדסלייט איינגעמען מיט גוטע ווערטלעך און אַגיטירן צווישן זיי אין הויז, אין גאַס, ווו נאָר ער פלעגט זיי טרעפן, און דאָס האָט שטאַרק משפיע געווען אויף זיי. אַ ביסל האָבן זיי טאַקע רחמנות געהאַט אויף די אָנפירער פון פאַראיין, וועלכע פלעגן נאָך יעדער פאַרזאַמלונג הייזעריק ווערן ווי דער „שוואַרצער חזן" *) נאָך אַ יום־כיפּורדיקן מוסף און ביסלעכווייז, מיט דער צייט, האָט זיך עס געענדערט. די ווילדקייט איז ביסלעכווייז פאַרקלענערט געוואָרן, די אויסגעוויילטע אין קאָמיטעט האָבן אָנגעהויבן רעספּעקטירט צו ווערן און די פאַרזאַמלונגען האָבן אָנגעהויבן דורכגיין אָן שטערונגען. נישט לאַנג אָבער האָט די אחדות אָנגעהאַלטן

---

*) אין זיין צייט אַ באַוווסטער חזן אין דער גרויסער שיל אין מעזריטש.

און מיר, די אָנפירערס פון פאַראיין, האָבן יעדן טאָג דערוואַרט אַ גרויסן שטורעם. מיר, די פרייערע, האָבן זיך געפילט, אַז מיר זענען נישט קיין געווונטשענע געסט אין דער שיל־חברה. זיי ווידער, די שיל־אָנהענגערס, האָבן זיך אָנגעהויבן צו פילן פרעמד אין פאַראיין.

די גרויסע מחלוקת אין פאַראיין האָט זיך אָנגעהויבן מיט יאָסעלע איזאַקסאָנס אַרויסטריט אויף איינער פון די פאַרזאַמלונגען, הלמאי מיר זיצן אין לאָקאַל פון פאַראיין, ווו עס געפינט זיך אַן אָרון־קודש, מיט די בלויזע קעפּ. זיין פּראָטעסט איז גלייך אונטערשטיצט געוואָרן פון משה נודלמאַן און שמחה כהן, דערקלערנדיק, אַז זיי, ווי שיל־מיטגלידער, קענען נישט און טאָרן נישט באַלאַנגען צום פאַראיין. נאַטירלעך האָבן אַ סך פון אונדזערע מיטגלידער סימפּאַטיזירט מיט זיי, עס איז שווער פאַר אַ ריכטיקן ערלעכן ייִד זיך צו שיידן מיט דער איינגעוואָרצלטער ייִדישער טראַדיציע, איבערהויפּט פאַר אַן עלטערן מענטש, ווי יאָסל איזאַקסאָן, וואָס איז געווען אַ חזן פון זיין פריִעסטער יוגנט אָן. מיר האָבן אים שטענדיק רעספּעקטירט, ער איז באמת געווען אַ גוטער מענטש. דאָס איז דער זעלבער יאָסעלע איזאַקסאָן, וועמען מען האָט מיט רעכט געהאַלטן פאַרן פאָטער פון די פּאַראַסאָל־מאַכערס; ער איז געווען דער ערשטער און איינציקער פּאַראַסאָל־פאַרריכטער און פּאַראַסאָל־מאַכער אין ניו־יאָרק. אים צו פאַרדאַנקען געפינען זיך צווישן אונדזערע לאַנדסלייט צענדליקער פאַמיליעס, וואָס באַשעפטיקן זיך דער־מיט; אַ סך פון זיי האָבן אפילו זיך זייער שיין אַרויפגעאַרבעט.

ס׳האָבן זיך געשאַפן צוויי צדדים. איזאַקסאָן און כהן האָבן פאַרלאָזט די פאַרזאַמלונג. געבליבן אויפן „שלאַכטפעלד" איז נודלבערג; ער האָט געוואַרט אויפן רעזולטאַט: ד"ה מיט היטלען צי אָן היטלען...

אינטערעסאַנט, ווי די צייטן ענדערן זיך: איר קענט היינט טרעפן שמחה כהן און משה נודלמאַן יעדן שבת און יום־טוב אין זייערע אָפענע געוועלבן ביים פאַרקויפן סחורה — אַמעריטשקע גנבֿ!

די שיל־אָנהענגערס, וואָס זענען פאַרבליבן אין פאַראיין, האָבן נישט געוואַגט צו שטערן אין דער אַרבעט, אָבער דאָס אַרויסטרעטן פון די צוויי פרומע מיט־גלידער האָט זיי געבראַכט אין אַ גרויסער פאַרלעגנהייט. זיי האָבן זיך געפונען צווישן צוויי פייערן — פון איין זייט האָבן זיי געוואָלט ווייזן די צוויי פרומע מיטגלידער, אַז זיי סימפּאַטיזירן מיט זיי און זיי האָבן זיי באַטראַכט ווי מאַרטי־רערס, קידוש־השמניקעס, פון דער צווייטער זייט האָבן זיי זיך נישט געוואָלט איינרייסן מיט דעם פאַראיין. אין דער עפנטלעכקייט — האָבן זיי אונדז אַרויס־געוויזן פריינדשאַפט, אָבער אין זיך האָבן זיי אונדז באַטראַכט פאַר „גויִים" בעיקר איז זיי עלענצווייג געשטאַנען, ווי אַ ביין אין האַלדז, ווייל ביי עלענצווייגן האָבן זיי קיין האָניק נישט געלעקט. מיט איין וואָרט, ס׳איז אָנגעגאַנגען אַ שטילע מלחמה און דאָס וואָלט אַ סך שאָדן געבראַכט דער מעזריטשער קאָלאָניע, ווען נישט איצל ספּעקטאָר, וואָס האָט תמיד געזוכט שלום; הגם ער איז געווען איינער פון די שיל־גרינדער און זיין אָרט האָט געדאַרפט זיין ביי דער שיל־חברה, דאָך

האָט ער סימפּאַטיזירט מיט דעם פאַראיין. ווי אַ מענטש מיט ישוב הדעת האָט ער פאַרשטאַנען די נויטווענדיקייט פון אַ פאַראיין פאַר די לאַנדסלייט. ער פלעגט די שיל־מענטשן אויפקלערן, אַז אין אַ סך הינזיכטן איז אַ פאַראיין ניצלעכער פון אַ שיל. זיין גרויסער איינפלוס אויף די לאַנדסלייט האָט אַ סך געווירקט. ליידער האָבן אים צום סוף די שיל־מענטשן צוריק געווינען אויף זייער זייט, און דער פאַראיין האָט דורך דעם זייער געליטן; צופעליק האָט די שיל־חברה קיין פאָרשריט נישט געמאַכט. ערשטנס, האָבן זיי נישט געקענט נאָכקומען די גרויסע הוצאות וואָס אויסהאַלטן אַ שיל פאָדערט; פון פאַראיין האָבן זיי קיין גרויסע הילף נישט באַקומען. לכתחילה האָבן זיי געהאָט פון אונדז נישט ווייניק נוצן, שפּעטער אָבער האָבן מיר דערפילט, אַז די מחותנימשאַפט צווישן אונדז איז נישט קיין פאַסיקע, האָבן מיר זיך ביסלעכווייז אָפּגעקילט און בלויז פון לאַנדסמאַנ־שאַפט־וועגן האָבן מיר געטאָן וויפל מיר האָבן געקענט. מיר פלעגן אונטערשטיצן די שיל פון צייט צו צייט.

אין צווישן איז די עמיגראַציע פון מעזריטש אַלץ גרעסער געוואָרן. די וועלכע האָבן געלאָזט אין דער אלטער היים זייערע פרויען און קינדער, האָבן זיי אַנגע־הויבן אַריבערנעמען. אַזעלכע געסט זענען יעדע וואָך געקומען, און ווי נאָר אַ פאַמיליע האָט זיך באַזעצט אין אַ צוויי־דריי צימער־וווינונג, איז מען לכבוד דעם זיך גלייך צוזאַמענגעקומען אויף אַן „אויפנאַמע" און זיך זייער שיין אַמוזירט. דורך די „אויפנאַמעס" איז די פריינדשאַפט אַלץ און מער פאַרשטאַרקט געוואָרן. דער פאַראיין האָט שוין דעמאָלט געהאַט זיין אויסגעאַרבעטן רעגולאַמין, און מיר פלעגן אַריינגעמען פאַר חברים נאָר די וועלכע זענען געווען אין לאַנד ווייניקסטנס 6 חדשים, נישט איבער פערציק יאָר אַלט און האָבן אַן ערלעכע באַשעפטיקונג. מיר פלעגן די נייע מיטגלידער, פאַרן אַנגענומען ווערן, שיקן צו אַ דאָקטער אויף אונטערזוכונג — דאָס אַלץ האָט געהאָלפן צו דער פאַרשטאַרקונג פון פאַראיין.

אין יאָר 1889 האָבן מיר שוין געציילט אַרום 200 לאַנדסלייט (אויסער די פאַמיליעס). אַ גרויסער אונטערשייד האָט זיך געמערקט צווישן די ניי־אַריבערגע־קומענע און די פריערדיקע. די ערשטע עמיגראַנטן זענען מערסטנס באַשטאַנען פון יונגעלייט, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון מיליטער־דינסט און דאָס ביסעלע שוין חתונה־געהאַטע זענען באַשטאַנען פון דער אָרעמער אַרבעטער־שיכט. אין דעם יאָר האָבן אָנגעהויבן קומען פון מעזריטש אָנגעזעענע בעלי־בתים, די אַזוי גערופענע בעסערע מענטשן, וועלכע האָבן אין דער אַלטער היים געשפּילט אַ גרויסע ראָליע. און געקומען זענען זיי, ווייל די לאַגע האָט זיך דאָרטן געענדערט. מעזריטש, מיט איר אַמאָליקער גרויסער חזיר־האָר אינדוסטריע, מיט אירע גרויסע סוחרים, ווי די בראָמבערגס, בלאַנקשטיינס און אַנדערע, וועלכע האָבן באַשעפטיקט טויזנטער מענטשן און אַרום זיי האָבן נאָך טויזנטער שיין געלעבט, איז דערגאַנגען צו אַן עקאָנאָמישן שטילשטאַנד. טייל פון די בראָמבערגס זענען אויסגעשטאָרבן, טייל

זענען דורך דער גרויסער קאָנקורענץ פאַראָרעמט געוואָרן. די בלאַנקשטיינס זענען אַוועק פון מעזריטש. דער אַמאָליקער גרויסער האַנדל איז איבערגעגאַנגען צו קליינע הענדלערס, וועלכע זענען געווען אומדערפאַרן און פרעמד אין דער האַנדלסוועלט. דאָס שטאָלצע מעזריטש, וואָס איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט די גרעסטע האַנדלס־שטעט אין אייראָפּע, האָט באַקומען אַ שווערן קלאַפּ און דער אַמאָליקער שיינער באַלעבאָס איז געווען געצוווּנגען צו נעמען דעם וואַנדערשטאָק אין האַנט און עמיגרירן מעבר לים. יעדעס מאָל, ווען אַזאַ פאַמיליע פלעגט אַריבערקומען, פלעגט עס רייסן ביים האַרץ. טייל פון די פּראָסטע, אָרעמע, פלעגן האָבן אַ נקמה ווען אַ „קעסטאַיידעמל״ איז אַרומגעגאַנגען זוכן אַ באַשעפטיקונג און נישט געקראָגן — „איך מעג דאָ פאַרשוואַרצט ווערן, מיין פרוי פּאַסט צו וואַשן די פּאָדלאָגעס און צו האַלטן קוואַרטיראַנטן? נישקשה, זיי וועלן זיך צוגעוווינען״ — דער אַרט רעדן פלעגט זיך אָפּט הערן. די ניי־אָנגעקומענע באַלעבאַטישע יונגע לייט האָבן נעבעך געהאַט אויסצושטיין פון אָט די מעזריטשער פּילאָזאָפן. אַנשטאָט אויסצושטרעקן אַ פריינדלעכע האַנט צו אַן אייגענעם לאַנדסמאַן און אים צו פאַרלייכטערן די ליידן — האָט מען געזוכט צו נעמען נקמה. נאַטירלעך, די איידעלע מענטשן, פלעגן די געפאַלענע באַלעבאַטים העלפן מיט ראָט און מיט טאָט און זיי צו פאַרדאַנקען זענען אַ סך איינגעאָרדנט געוואָרן. דורך דעם עלעמענט איז אונדזער פאַראיין און אויך די שיל־אָנהענגער רייכער געוואָרן מיט מיטגלידער און אויך מיט מיטאַרבעטער.

די חברה שיל־אָנהענגער האָט זיך ביסלעכווייז אַרויפגעאַרבעט. מען האָט אין זעלבן יאָר שוין געשריבן אַן אייגענעם ספר־תורה. דער סיום הספר איז געפייערט געוואָרן מיט פּראַכט. אַלע לאַנדסלייט האָבן זיך באַטייליקט אין דער פייערונג. אויף אַ פאַרזאַמלונג פון פאַראיין, וואָס איז פאָרגעקומען פאַר דעם, האָט פיליפּ שיינקאַר פאָרגעשלאָגן, אַז יעדער מיטגליד פון פאַראיין זאָל זיין אויף דער פייערונג, כדי צו ווייזן, אַז מיר האַלטן זיך אַלע צוזאַמען. אַ סך געלט איז אין יענעם אָוונט געזאַמלט געוואָרן. די עלטערע און רעליגיעז געשטימטע לאַנדסלייט האָבן אין יענעם אָוונט זיך געפילט גליקלעך.

די שיל־פירערס, נאָכן אַריינפירן אַן אייגענעם ספר, האָבן געשטרעבט צו נאָך מער. זיי האָבן איינגעזען, אַז אַרומטראָגן זיך יעדן שבת מיטן ספר צום דאַווענען, צי ביי די שניידער, צי ביי לאַנדסלייט אין אַ פּראָנטצימער, אַ מאָל דאָ, אַ מאָל דאָרטן, איז נישט באַקוועם און אויך נישט בכבודיק. זיי האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וואָס צו טאָן. פאַראייניקן דעם פאַראיין מיט דער שיל־חברה אין איין קערפּערשאַפט — איז געווען אַן אוממעגלעכע זאַך. הגם אַ סך מיטגלידער פון פאַראיין האָבן נישט געהאַט דאַקעגן. מיטגלידער פון פאַראיין, ווי צב״ש הערמאַן, בערל־דוד נאָזשיצקי, עלענצווייג, און נאָך אַנדערע, האָבן געוואָרנט דעם פאַראיין פאַר אַזאַ שריט. זייער מיינונג איז געווען, אַז יעדן איינעם איז דערלויבט צו באַלאַנגען ווו ער וויל, אָבער נישט אַלע צוזאַמען. מיר האָבן שפּעטער געמוזט צוגעבן, אַז ס׳איז ווירקלעך אַזוי. אין ניו־יאָרק האָבן זיך דאַן געפונען עטלעכע

לאָשיצער לאַנדסלייט, וועלכע זענען געווען האַלבע מעזריטשער און זענען מיט אונדז געשטאַנען אין שטענדיקן קאָנטאַקט. זיי זענען געווען אַ קליינע גרופּע מיט אַ שילכל אין אַ פּראָנטאָווע צימערל און האָבן נעבעך נישט געקענט עס אַליין אויסהאַלטן. די מעזריטשער שיל־יידן, וואָס פלעגן זיך מיט זיי באַגעג־נענען, פלעגן אויסגיסן די הערצער איינער פאַרן צווייטן, ביז זיי האָבן זיך ענדלעך צוזאַמענגערעדט: אַזוי ווי מעזריטש און לאָשיץ זענען שכנותדיקע לענדער... און מיט דער זעלבער שפּראַך... וואָלט געווען אַ יושר, אַז דיביידע זאָלן זיך פאַר־אייניקן. נאָך מערערע אונטערהאַנדלונגען איז אויף אַ זיצונג אין עקיבא עלעסאנס הויז באַשלאָסן געוואָרן אָט וואָס: אַזוי ווי די לאָשיצער חברה האָבן זיך גערופן „עדות לישראל אנשי לושיץ", און אַזוי ווי מעזריטש איז אַ גרעסערע און מעכטיקע קהילה ווי לאָשיץ, על כן, זאָל די נייע בשותפותדיקע שיל באַוווסט זיין אונטערן נאָמען „חברה עדות לישראל אנשי מעזריטש".

עס האָבן זיך געפונען קעגנערס, וואָס דער נאָמען איז זיי נישט געפעלן. אין די שפּעטערע יאָרן האָט עס אפילו געהאַלטן מען זאָל דעם נאָמען פאַרלירן, און די ערשטע גרינדערס האָבן געמוזט קעמפן דעם נאָמען צו דערהאַלטן. דער נאָמען „עדות לישראל אנשי מעזריטש" וועט בלייבן אין זכרון לדורי דורות. וואָס שייך דער עצם־פאַראייניקונג פון די צוויי לאַנדסמאַנשאַפטן, האָבן ביידע נישט געמאַכט קיין שלעכט געשעפט; עס איז געווען גוט און פּראַקטיש פאַר ביידן. די מעזרי־טשער האָבן געהאַט טיכטיקע מענטשן, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן פאַר דער שיל מיט לייב און לעבן, ווי פעלערמאַן, כהן, נודלמאַן, העכט א"אַ. אויך מיט די לאָשיצער איז זיך נישט געווען צו פאַרשעמען: די מיטגלידער עלעסאַן, אייזנבערג, שטיינבערג און גאָלדמאַן זענען געווען שיל־ספּעציאַליסטן און די אַלע זענען תמיד געגאַנגען האַנט ביי האַנט. די פריינדשאַפט צווישן זיי איז געווען אפילו שטאַרקער ווי צווישן די אַלגעמיינע מעזריטשער לאַנדסלייט. ביזן היינטיקן טאָג זענען דאָס ביסל לאָשיצער מיט די מעזריטשער אַזוי צוזאַמענגעקניפּט, אַז מען האָט שוין לאַנג פאַרגעסן, אַז זיי קומען פון לאָשיץ... אַ דאַנק דער אחדות צווישן די צוויי שותפים, איז די נייע חברה אין שטאַנד געווען צו דינגען אַ פיין שילכל און אין זעלבן יאָר האָבן זיי אויך געמאַכט אַן אייגענעם ארון־קודש און געקויפט עטלעכע ספרים. מיט איין וואָרט, עס איז געווען אַ שיל מיט אַלע פּיטשעווקעס. יעדן יום־טוב איז די שיל באַזוכט געוואָרן פון אַלע מעזריטשער, אפילו די אַזוי גערופענע „פרייגעזאָנענע", און דורך דעם האָט די שיל געהאַט הכנסה. מען איז געקומען אין שיל, נישט ווייל מען האָט געוואָלט דאַווענען, נאָר מערסטנטייל צו ווייזן די נייע אָנצוגן און קליידער... עס פלעגט זיין פריילעך, דער עיקר ביי קריאת התורה. איינער אַ פריילעכער יונגער מאַן, שמחה כהנס אַ ברודער, וואָס איז היינט שוין אויפן עולם האמת, האָט דאַן געשפּילט די ראָלע פון אַ שמש און „מי שברך"־מאַכער. דער דאָזיקער אויסגעאיבטער און ראַפינירטער יונגערמאַן האָט געוווסט ווי צו ציִען געלט „בעבור שנדר", און אַזוי ווי יעדער האָט געוואָלט דעם צווייטן איבערשטייגן, איז נאַטירלעך געפאַלן אַ סך געלט. אָבער ווי לאַנג קען אָנהאַלטן

אַ צופרידנקייט, ווען איינער וויל דעם צווייטן איבערשטייגן און ווען יעדער זוכט כבוד? יעדער מענטש פאַרשטייט, אַז פאַר כבוד זוכן באַצאָלט מען טייער און מען פאַרשאַפט זיך אומזיסטע שונאים, דאָך רייסט זיך יעדער איינער צו כבוד, בפרט ווען עס האַנדלט זיך אין שיל־אָנגעלעגנהייטן. פאַרפאַלן, מען קען די ייִדישע וועלט נישט איבערמאַכן.

מיט אַן אייגענער שיל מיט עטלעכע ספרי־תורה און אַ גבאי ראשון, אַ גבאי שני און אַלע אַנדערע כלי קודש, האָבן זיך די מעזריטשער שיל־מענטשן געפילט אומאָפּהענגיק, ווי תושבים, נישט ווי קיין פרעמדע. יעדער האָט געקענט פריי אָטעמען און געהאַט די געלעגנהייט צו פירן ייִדישקייט מיט אַלע פּינטעלעך, אַקוראַט ווי אין דער היים אין פאַראיין האָבן זיי זיך געפילט ווי אין גלות. מען האָט געמוזט זיצן אַן היטלען, מען האָט זיך געמוזט צוזאַמענקומען מיט די געוועזענע ווילדע יונגען פון דער היים און אַ מאָל הערן אַ ווערטל פון „זאַבאָרס־קין", וואָס האָט זיך נישט געפּאַסט פאַר אַ כשרן ייִד, נאָר וואָס זאָל מען טאָן, אַז מען איז אונטערגעוואָרפן אונטער די אייגענע „גוייִם"? וואָס קענען נעבעך פרומע עלטערן טאָן ווען זייערע קינדער זענען נישט אַזוי פרום? מען מוז מאַכן אַ שווייג. אָבער איצט, אַז זיי האָבן שוין אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם יאָך פון דעם פאַראיין מיט אירע פאַרלאַמענטאַרישע פּירונגען און זיך פאַראייניקט מיט די לאָשיצער שכנים פון מעזריטש — אַלע פרומע, ערלעכע ייִדן און זייער געניט אין די שיל־ענינים — איז ווער האָט זיך געקענט צו זיי גלייכן... אַלע לאַנדסלייט, אַוודאי דריי פערטל פון די פאַראיין־מיטגלידער, זענען אויך געווען שיל־מיט־גלידער און גוטע שיל־באַזוכערס, און טראָץ דעם, וואָס די שיל האָט אין אונדז געהאַט גוטע קונדן אין די יום־טובים, דאָך האָבן מיר, די ייִנגערע, די פרייערע, קיין גרויסע ווערדע ביי זיי נישט געהאַט; מען האָט אונדז פאַרטראַגן אַלס לאַנדסלייט, אָבער לויטן מעזריטשער אָרטאָדאָקסישן פּרינציפּ, האָט מען אונדז באַטראַכט ווי שטיפקינדער. אַ סך פון די יונגע פאַראיין־מיטגלידער האָבן געפילט, אַז קומענדיק אין שיל אָדער אויף די פאַרזאַמלונגען פון די שיל־אָנגעהעריקע, ווערן זיי אומפאַריינדלעך אויפגענומען. פאַקטן, וואָס איך אַליין האָב בייגעוווינט, זאָגן עדות: שיל־אָנגעהעריקע, וואָס זענען אין זייער טעגלעכן לעבן געווען אַמעריקאַניש געשטימט און ס'איז געווען אַ פאַרגעניגן מיט זיי צו פאַרברענגען, זענען שבת און יום־טוב גאָר אַנדערש געוואָרן און ס'איז אוממעגלעך געווען מיט זיי צו רעדן, און ווער רעדט נאָך פון מאַכן אַ מאָל אַ שפּאַס, זאָגן אַ ליצנות־ווערטל. מען מוז צוגעבן, אַז אין יענע יאָרן זענען די ייִדישע גאַסן אין מזרח־טייל פון ניו־יאָרק געווען פאַנאַטיש פרום. אַקוראַט ווי אין אַ טייל ליטווישע ייִדישע שטעטלעך. אַלץ וואָס מיר זעען היינט אין מזרח־טייל, אפילו אין די גאָר פרומע ייִדישע הייזער — איז דעמאָלט געווען אַן אוממעגלעכע זאַך — מ'האָט אַלץ געקענט טאָן אין שבת אין מערב־טייל, אָבער אין ייִדישן קוואַרטאַל איז אַלץ געווען שטרענג פרום. קיינער האָט נישט געוואַגט צו פאַררויכערן אַ ציגאַרעט אין דער עפנטלעכקייט. ייִדישע קרעמער און אפילו די עטלעכע ייִדישע שענקער

האָבן נישט געוואַגט צו האַלטן אָפּן די געשעפטן אין שבת. פון קיין פּעדלערס און מאַסן־הענדלערס אין שבת האָט מען נאָך דאָן נישט געוווסט. אויפן מאַרק האָט שבת געהערשט אַ שטילקייט, ווי אויף שמילעוויזנע נאָכן טשאָלנט. אויך ביי אונדזערע מעזריטשער האָט געהערשט פרומקייט. איר האָט דעמאָלט געקענט זען פיל פון אונדזערע איצטיקע פרייגעשטימטע ביזנעסלייט טראָגן שבת זייערע טאַשן־טיכער אַרומגעבונדן אַרום האַלדז, אָדער אַרומגעבונדן אונטער דער קני. אַז מען האָט זיי געטראָפן גיין פון שיל, זענען זיי שטענדיק געווען אָנגעבלאָזן און ברוגז, מסתמא זענען זיי אין כעס געווען אויף די פאַראייניקטע שטאַטן, וואָס מען האָט זיי נישט פאַרזאָרגט מיט אַן „ערוב", אַז שבת זאָלן זיי קענען טראָגן. מיט די עלטערע פרומע פרויען איז נאָך ערגער געווען: זיי האָבן שוין פרייטיק ביי טאָג געקריגן זויערע פנימער, ווער שמועסט נאָך אום שבת. ס'איז פשוט געווען אַ געפאַר מיט זיי צו רעדן, ווי זיי וואָלטן געטרויערט, וואָס פרעהס טאָכטער איז געשטאָרבן מיידלווייז... איצט קענט איר זיך פאָרשטעלן וואָס פאַר אַ ווערדע די יונגע האָבן געהאַט אין די אויגן פון די „סנהדרין". מיר האָבן דאָס אַלץ געזען און געפילט. מיר אַלע זענען געווען רעליגיעז געשטימט. אָבער וואָס האָט דער אומשולדיקער אַרבעטער געקענט טאָן, ווען די אומשטענדן פון לאַנד האָבן אים געצווונגען שבת צו אַרבעטן; וואָס האָט נעבעך דער קליינהענדלער, אָדער דער דעמאָלטדיקער פּעדלער געקענט זיך העלפן, אַז שבת איז געווען זיין איינציקער טאָג אויפצוזאַמלען זיינע פאַר שווער פאַרהאָרעוועטע טאָלער, און וואָס האָט געקענט טאָן די יונגע פרוי, וואָס די נאַטור־געזעצן האָבן איר געצווונגען שיין אויסצוזעט און נישט טראָגן קיין „שייטלעך" מיט „טשיפּקעס", נאָר טאָקע אַ פריזור מיט אירע אייגענע נאַטירלעכע האָר? די סאָרטן מענטשן זענען באַטראַכט געוואָרן און אויך באַהאַנדלט געוואָרן פון די אַזוי גערופענע „סנהדרין", ווי פושעים. זיי פלעגן אונדז רופן מיט די נעמען „חוטאים", „לינקע", „ראַזירטע קאָלומבעסעס". מעגלעך, אַז אַ סך וואָס זענען דעמאָלט געווען היפּאָקריטישע מאַסקע־טרעגער, וועלן זיך איצט שעמען און רויט ווערן פאַר בושה, צוליב זייער דעמאָלטדיקער פאַנאַטישער און נאַרישער פירונג. זיי וועלן מוזן צוגעבן, אַז זיי אַליין האָבן פאַרטריבן די גרעסטע טייל פון די געטרייע, איבערגעגעבענע יונגע לאַנדסלייט פון שיל. צוליב דעם האָט דער פאַראיין זיך דעמאָלט דערקלערט אומאָפּהענגיק. מיט דער הסכמה פון ביידע צדדים, האָבן דער פאַראיין און די שיל זיך פונאַנדערגעשיידט און זינט דעמאָלט האָט דער פאַראיין מער קיין אָנטייל אין די שיל־ענינים נישט גענומען.

ניו־יאָרק איז אַלץ מער און מער רייכער געוואָרן מיט מעזריטשער עמיגראַנטן. עס איז שוין נישט געווען אַזוי אינטערעסאַנט צו לויפן זען אַ גרינעם לאַנדס־מאַן — עס איז געוואָרן אַן אַלטעגלעכע דערשיינונג. געקומען זענען איצטער מענטשן פון פאַרשידענע שיכטן, מערסטנס מענטשן פון דער אָרעמער שיכט. שרעקלעכע סצענעס האָט מען דעמאָלט געזען: גאַנצע פאַמיליעס, טייל איינצלנע

פערזאָנען, באָרוועס און נאַקעט, אָן די מינדסטע מיטלען פאַר דער צוקונפט. טייל האָבן געהאַט פאַכן און זייער קאַמף פאַר עקזיסטענץ איז נישט געווען אַזוי שווער, אָבער די מערסטע האָבן נישט געהאַט קיין פאַך און נישט קיין געלט. די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט, ווי אָרעם זיי זענען אַליין געווען, האָבן געטאָן אַלץ וואָס נאָר מעגלעך כדי זיי צו העלפן. מען פלעגט זיי פונאַנדערטיילן צווישן די לאַנדסלייט, געבוי ווי סאָלדאַטן אויף קוואַרטיר. מיר פלעגן אַליין באַשטימען: איינער האָט גענומען צוויי „גרינע" אויף צוויי וואָכן, איינער אויף דריי וואָכן. ווער עס האָט נישט געהאַט קיין פלאַץ גענוג, האָט געמוזט געבן געלט. ביי לייבל פעלערמאַן, איצל ספעקטאָר און משה נודלמאַן, וועלכע האָבן געוווינט אין איין הויז, איז געווען אַ שטענדיקער „קעסל־גאַרדן". מען איז געשלאָפן אויף די פאָד־לאָגעס, אויף די טישן, אויף די בענקלעך. איר האָט געקענט טרעפן דריי מענטשן עסן פון איין טעלער, 4 מענטשן שלאָפן אויף איין מאַטראַץ... יעדער האָט געהאָלפן מיט עפּעס. יעדער איינער האָט בייגעשטייערט לויט זיינע מעגלעכקייטן; מיט איין וואָרט: מ'האָט די גרינע באַזאָרגט אויפן שענסטן און בעסטן אַרט. צום מייסטן איז די לאַסט געפאַלן אויף יאַנקל דוד פּימסנבוים — אָט דער אויסערגעוויינלעך געטרייער מעזריטשער האָט ערלעך פאַרדינט דעם נאָמען „דער פאָטער פון די מעזריטשער אָרעמע און נויטליידנדיקע". צענדליקער און צענדליקער אָרעמע מעזריטשער פאַמיליעס זענען דורך אים געראַטעוועט געוואָרן פון הונגער און חרפּה.

איר וועט הייַנט, אין יאָר 1910, נישט געפינען קיין איין לאַנדסמאַן אין ניו־יאָרק און אין דער אומגעגנט, וואָס זאָל נישט קענען יאַנקל דודן. גלייך ווי ער איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע, אומגעפער מיט 23 יאָר צוריק, האָט ער זיך גענומען די אויפגאַבע צו זיין אַ נדבות־קלייבער. דאָס ערשטע יאָר איז נאַטירלעך נישט געווען קיין סך צו קלייבן, אָבער אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז זיין אַרבעט פאַרגרעסערט געוואָרן, אַזוי, אַז ער האָט געמוזט אַרבעטן „איבערשעהען". דער סטאַבילער נדבות־קלייבער איז ער געוואָרן אין יאָר 1891 ווען אין מעזריטש איז אויסגעבראָכן די שוואַרצע מגיפה, די כאָליערע, ווי איך וועל עס נאָך שפּעטער אויספירלעכער דערמאָנען. ביז שפּעט אין דער נאַכט איז ער אַרומגעלאָפן זאַמלען געלט, און דער אָרעמסטער האָט געמוזט געבן וויינינקסטנס 1 דאָלאַר. פון דאַן אָן איז ער געוואָרן דער אָפיציעלער נדבות קלייבער. האָט ווער געוווּסט פון אַ פאַמיליע, וואָס האָט נישט צו באַצאָלן דירה־געלט, אָדער ווען עמעצער איז קראַנק געוואָרן, האָט מען בלויז געדאַרפט מודיע זיין יאַנקל דודן, און אַלץ איז גיך און שטיל באַזאָרגט געוואָרן. קיינער האָט נישט געדאַרפט וויסן פאַר וועמען די נדבות ווערן געקליבן. זיין „מאַטאָ" איז ביז היינטיקן טאָג פאַרבליבן: גיטס געלט און פרעגט נישט קיין שאלות! מערקווערדיק, ווי ער איז אַריינגעקומען אין אַ הויז, האָט מען גלייך געוווּסט, וואָס זיין וויזיט באַטייט. און קיינער האָט נישט געוואַגט זיך אָפּצוזאָגן. דערביי האָט ער פאַרמאָגט אַ סך הומאָר. זיינע וויצן האָבן אים פּאָפּולער געמאַכט צווישן די לאַנדסלייט. די אַמאָליקע געוועזענע „גרינע" וועלן

זיכער באַדויערן צו הערן, אַז ער איז שוין היינט נישטביים פולן געזונט און מער נישט אַזוי אַקטיוו. אויך די הערן ספּעקטאָרס און יאָסל איזאַקסאָן זענען ווערט זיי זאָלן באַזונדער דערמאָנט ווערן: אויך זיי האָבן פיל בייגעשטייערט צו העלפן דעם „גרינעם״ לאַנדסמאַן. די ספּעקטאָרס האָבן צענדליקער לאַנדסלייט באַזאָרגט מיט אַרבעט ווי מאַלערס און איזאַקסאָן האָט אַ סך, אַ סך מעזריטשער געמאַכט פאַר פּאַראַסאָלן־מאַכערס. זאָל אייך נישט ווונדערן, וואָס מיר האָבן איצט אַזוי פיל מאַלערס און פּאַראַסאָל־מאַכערס צווישן די מעזריטשער.

צווישן די מעזריטשער אין דער גרויסער עמיגראַציע האָבן זיך אויך געפונען אַ שיין ביסל „הפקר״־מענטשן, איבערהויפּט האָט מען פון דעם סאָרט געטראָפן צווישן די יונגע נאָך נישט חתונה־געהאַטע. ווען מיט בלויז אַ פּאָר חדשים פריער זענען די זעלבע געווען דאַנקבאַרע לאַנדסלייט, האָבן זיי זיך איצטער געענדערט, באַקומען חוצפה. אַזוי גיך ווי זיי האָבן אָנגעהויבן עפּעס פאַרדינען און איבער־געביטן דאָס כאַלאַטל אויף אַ קורצן ראָק און דאָס היטל אויף אַ קאַפּעליוש, זענען זיי גלייך געוואָרן גאַנצע „קנאַקערס״ און אָפּגעחוזקט פון די יעניקע, וועלכע האָבן זיי געגעבן די מעגלעכקייט איבערצובייטן דאָס כאַלאַטל מיטן היטל... דער יידישער קוואַרטאַל אין מזרח־טייל פון ניו יאָרק איז דעמאָלט געווען פאַרפּלייצט מיט יידישע אַנאַרכיסטן, מיט יאהן מאסט און עממא גאָלדמאַן אין דער שפּיץ פון איין זייט, און וואַרשאַוויאַק מיט זיינע מיסיאָנערישע שילן פון דער צווייטער זייט. צו דעם האָט מען נישט געדאַרפט זיין קיין גרויסער אינטעליגענט. צו קריגן אַן איינלאַדונג צו די אויבן דערמאָנטע אינסטיטוציעס, האָט מען נישט געדאַרפט זיין קיין מענטש מיט בילדונג. די מעזריטשער יוגנט, געפינענדיק זיך אונטער דער אויפזיכט פון אהרן שמש מיט איצקע דעם פרומען, האָבן באַלד אויסגענוצט די גוטע געלעגנהייט. ווער ס׳האָט נאָר מוט געהאַט צו עסן אַ פלעצל אומגעוואַשן, רויכערן אַ ציגאַרעטל אין שבת און שעלטן גאָט אין טאַטן אַריין, איז שוין געווען אַ פולקאָמער אַנאַרכיסט. די מעזריטשער יוגנטלעכע, וועלכע זענען בלויז מיט אַ קורצער צייט צוריק געווען דעם טאַטנס קינדער — רעליגיעז געשטימט, האָבן אָנגעהויבן האַסן זייערע אייגענע עלטערן, אַנשטאָט צו פאַרדינען און העלפן די איבערגעלאָזענע טאַטע־מאַמע, וועלכע האָבן זיך שווער געראַנגלט אין דעם אָרעמען מעזריטש און מיט אויסגעווויינטע אויגן פון בענקשאַפט געוואַרט אויף אַ בריוו. די קינדער האָבן אַפילו צו מאָל אַהיים נישט געשריבן. נישט איין מאָל פלעגט לייבל פעלערמאַן קריגן קלאָגבריוו פון די דאָזיקע עלטערן, מען זאָל רחמנות האָבן און שרייבן וואָס די קינדער מאַכן, צי לעבן זיי, צי זענען זיי געשטאָרבן... עס איז באמת געווען טראַגי־קאָמיש די דאָזיקע אויפפירונג פון די נייע „אַפּאָסטאָלס״ — יונגע לייט, וועלכע האָבן אַבסאָלוט קיין בילדונג נישט געהאַט, אַ סך האָבן נישט געקענט קיין צלם פאַר קיין אלף און נישט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין גאָרנישט פון אַנאַרכיזם, און דאָך, ווען מען פלעגט זיך מיט זיי צונויפגעטראָפן. האָט מען נאָר געהערט: „אַבסאָלוטיזמוס״. „סאָציאַל־רעוואָלוצ־יאָן״, „נידער מיט דעם קאַפּיטאַליזמוס״, „נידער מיט די פאַרשמוצטע יידן״, און

נאָך אַזעלכע נעמען, וואָס מיר האָבן אַפילו אויף דער „פישטשאַנקע״ *) קיין מאָל נישט געהערט. דאָס זענען נאַטירלעך געווען די בחורים. פאַר די יונגע מיידלעך און אַ האַלב טוץ יונגע לייכטזיניקע ווייבלעך איז נאָך אַ סך לייכטער געווען צו ווערן אַנאַרכיסטקעס: מ׳האָט בלויז געדאַרפט אַריינגיין צו אַ פריזירער און אָפּ־שניידן די האָר קורץ... און אַז גאָט האָט געהאָלפן און מען איז געווען קורצזיכטיק, איז עס געווען אַקוראַט צום פונקט, ווייל די אַנאַרכיסטישע מאָדע איז געווען צו טראָגן ברילן. און טאָמער זענען געווען מיידלעך, וואָס האָבן נישט געקענט לייענען קיין יידישע אַנאַרכיסטישע ביכער, פלעגט איר זיי טרעפן מיט אַ „מחזור״ אונטערן אָרעם און מען האָט געפרעדיקט „פרייע ליבע״. וואָס הייסט עפּעס הייראַטן, פאַרקויפן זיך? דאָס פאַסט גאָרנישט פאַרן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט! די דאָזיקע תורה איז צו אונדזער גרעסטן באַדויערן אויך איינגעפלאַנצט געוואָרן צווישן דער מעזריטשער יוגנט.

אין צווישן האָבן אונדזערע מעזריטשער זיך צעזייט איבער ניו־יאָרק. אַ סך האָבן זיך באַזעצט אין אַנדערע שטעט. אַלע זענען שוין געווען באַשעפטיקט. אַ סך פון די „גרינע״ האָבן געאַרבעט ביי מעזריטשער לאַנדסלייט. איינער אַ לאַנדסמאַן, אַ פאַבריקאַנט פון היטלען, בשה בעקער זאַבאָרסקי האָט באַשעפטיקט אַ סך פון די נייגעקומענע. ס׳איז שוין געווען אַן אַנדער שטימונג. די בענקשאַפט צו דער אַלטער היים האָט אָנגעהויבן שוואַכער ווערן. די מעזריטשער, וואָס האָבן אין דער ערשטער צייט געוווינט צוזאַמען, האָבן אָנגעהויבן זיך אַריבערציִען אין אַן אַנדער געגנט, אַוועק אין בעסערע גאַסן, אין שענערע דירות, אָדער גאָר צוליב ביזנעס. דורך דעם האָבן זיך אויך אַרויסגעצויגן די קוואַרטיראַנטן. נומער 2, אָרטשאַרד־סטריט, האָט געוווינט לייבל פעלערמאַן. אין זעלבן הויז האָבן אויך געוווינט איצל ספּעקטאָר און משה גודלמאַן. ביי די דריי פאַמיליעס האָבן זיך געפונען אַ שיין ביסל מעזריטשער קוואַרטיראַנטן. אַוודאי 25 לאַנדסלייט אונטער איין דאַך — אַ קליינע מעזריטשער קאָלאָניע. זאָל אייך דעריבער נישט ווונדערן וואָס נומער 2, אָרטשאַרד־סטריט איז דעמאָלט געווען אַזוי באַרימט, אַז מען מוז עס היסטאָריש דערמאָנען. פעלערמאַן, ספּעקטאָר און גודלמאַן האָבן זיך פון דאָרט אַריבערגעצויגן אויף נומ׳ 70 פּיטס־סטריט און פון דאַן אָן האָט נומ׳ 70 פּיטס־סטריט פאַרנומען דעם פּלאַץ פון נומ׳ 2, אָרטשאַרד־סטריט. אינטערעסאַנט, אויך יעקב אהרן מייסטערס הויז — אַ קעלערשטוב פון צוויי צימערן, ווו זיין גרויס געזינדל האָט אַליין נישט געהאַט גענוג פּלאַץ — אויך דאָס הויז איז געוואָרן אַ צענטראַל אָרט. אַזוי ווי ביי לייבל פעלערמאַן, אַזוי זענען אויך די „גרינע״ זייער פריינדלעך אויפגענומען געוואָרן פון יעקב־אהרנען. אויך דאָ האָט מען יעדן שבת און זונטיק געקענט הערן פאַרשידענע נייעס פון דער אַלטער היים. דאָס גערע־דעריי און געפּילדער פון די פאַרזאַמלטע לאַנדסלייט האָט זיך געלאָזט הערן אין

*) די קריסטלעכע געגנט אין מעזריטש.

דער צווייטער גאַס. אין שפּעטערע צייטן איז אויך יעקב־אהרן מייסטערס הויז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ הכנסת אורחים און אויך גמילת חסדים. ווען איינער האָט זיך אין עפּעס געניטיקט, האָט ער בלויז געדאַרפט זיך צו מעלדן צו יעקב אהרנען, און אַלץ איז אויפן איידלסטן און שענסטן אופן באַזאָרגט געוואָרן. אַ גוטע נאַטור האָבן אונדזערע מעזריטשער: אין פּאַראייניס־אַנגעלעגנהייטן אָדער אין שיל־באַציִונגען, זענען זיי נישט געאייניקט, אָבער אין פּריוואַטן לעבן — איבערהויפּט ווען עס האַנדלט זיך דעם צווייטן אַרויסצוהעלפן, אַ טובה צו טאָן, ווערן אַלע פּיינטשאַפטן פאַרגעסן. עס דערוועקן זיך די געפילן פון פאַראייניקטע לאַנדסלייט, ווען אַפילו דאָס קאָסט אַ סך מי און געלט. אויב צוויי לאַנדסלייט האָבן צווישן זיך אַ מיספאַרשטענדעניש געהאַט, אָדער וועלכן עס איז סיכסוך, איז אַנשטאָט צו גיין אין געריכט איז מען אַוועק צו יעקב אהרנען, און דאָרט פלעגט שוין אַלץ אויס־געגליכן ווערן אויפן בעסטן אופן. יאָרן לאַנג איז נומ׳ 70, פּיטס־סטריט, געווען די היים פון „גרינע״ און אויך פון האַלב אויסגעגרינטע, ביז דאָס אַלטע הויז מיט די צוויי צימערלעך איז פאַרמשפּט געוואָרן צו מאַכן אָרט פאַר אַ ניי און מאָדערן הויז, און מיט דעם האָט זיך געענדיקט דאָס צווייטע און אויך דאָס לעצטע הויפּט־קוואַרטיר־אָרט.

אין אָקטאָבער 1890 האָבן די מעזריטשער בייגעוווינט די ערשטע חתונה פון אַ מעזריטשער לאַנדסמאַן, מאיר בלום. אַלע האָבן דאָס באַטראַכט ווי די ערשטע מעזריטשער שמחה אין דער נייער היים. מיט 3 חדשים שפּעטער, דעם 1טן יאַנואַר 1891, האָבן די לאַנדסלייט זוכה געווען בייצוווינען די גרויסאַרטיקע מעזריטשער חתונה פון אַ מעזריטשער חתן מיט אַ מעזריטשער כלה — דאָס איז געווען ביי דעם שרייבער פון די שורות מיט דער מיסעס גאָלדפאַרב. נאַטירלעך זענען אַלע לאַנדסלייט אָן אויסנאַם פאַרבעטן געוואָרן צו דער חתונה. אברהמלע גאָלדמאַן האָט צום ערשטן מאָל געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַווייזן מיט זיין קענטעניש ווי אַן אויסערגעוויינלעכער טענצער. אַ סך טייערע פּרעזענטן זענען געגעבן געוואָרן דורך די מעזריטשער לאַנדסלייט. באַזונדער האָט זיך אויסגעצייכנט דער פאַראיין מיט זיין טייערער מתנה, וואָס איז ביי מיר נאָך אָפּגעהיט עד היום ווי אַן אָנדענק.

מיט איין יאָר שפּעטער, דאָס הייסט אין יאָר 1892, זענען שוין אונדזערע לאַנדסלייט געווען תושבים אין ניו־יאָרק. מיר האָבן שוין געציילט קיין עין־הרע 200 מאַן מיט ווייניקסטנס 25 באַזעצטע פאַמיליעס — די עלנטקייט און די איינ־זאַמקייט פון פריִערדיקע צייטן האָבן מיר שוין נישט געפילט. יעדער איז געווען צופרידן מיט זיין גורל. אָבער אַן אומדערוואַרטע ידיעה פון מעזריטש האָט אונדז אַלעמען געבראַכט אין דער גרעסטער פאַרצווייפלונג. שרעק און טרויער האָט געהערשט אין יעדן הויז: אין מעזריטש, ווי אין גאַנץ פּוילן, האָט זיך צעבושעוועט די שוואַרצע פּעסט, די כאָלערע; יעדער דערהאַלטענער בריוו האָט אונדז מיט־געטיילט, אַז דער און יענער איז פון דער קראַנקייט געשטאָרבן, אַז די מענטשן

ראַנגלען זיך מיט צוויי פייערן. פון איין זייט די „שוואַרצע פעסט" און פון דער צווייטער זייט — די גרויסע אָרעמקייט. די נייעס האָט געמאַכט אויף אונדז אַ שרעקלעכן איינדרוק, איבערהויפּט אויף די יעניקע, וואָס האָבן איבערגעלאָזט זייערע טייערע און ליבע. מיט גרויס אומגעדולד פלעגן מיר דערוואַרטן דעם פּאָסט־טרעגער, כדי זיך צו דערוויסן צי טאַטע־מאַמע לעבט נאָך. איינער צום צווייטן איז געלאָפן פרעגן וואָס הערט זיך. יעדער האָט זיך באַמיט צו שיקן געלט צו זיינע נאָענטע אין מעזריטש, אָבער דאָס איז געווען, ווי אַ טראָפּן אין ים; דאָס איז געווען בלויז אַ קליינע הילף פון די אַמעריקאַנער קרובים, אָבער די טויזנטער אומגליקלעכע, וועלכע האָבן קיין קרובים אין אַמעריקע נישט געהאַט, פאַר זיי האָבן מיר געמוזט צוזאַמען זאָרגן. כדי אייך צו געבן אַ באַגריף, ווי געטריי און איבערגעגעבן אונדזערע לאַנדסלייט זענען, ווען עס האַנדלט זיך אין אַן „עת־צרה", וועל איך דאָ דערציילן אָט וואָס: אויף אַ באַראַטונגס־זיצונג פון די פאַר־איין־פאָרשטייער און די שיל־פּירערס, איז באַשלאָסן געוואָרן דורכצופירן אַ טעאַ־טער־פאָרשטעלונג און די הכנסה אָפּצושיקן קיין מעזריטש אויף צו פאַרטיילן צווישן די נויטבאַדערפטיקע. די דאָזיקע פאָרשטעלונג האָט געבראַכט ריינע הכנסה 400 דאָלאַר — 800 רובל. דאָס, צוזאמען מיט דעם געלט, וואָס מען האָט אין יענעם ווינטער פריוואַט אַריבערגעשיקט, איז אַריבערגעשטיגן די סומע פון 2000 רובל. די פיל דאַנקבריוו וואָס מיר האָבן באַקומען פון מעזריטשער רב און פון די מעז־ריטשער באַלעבאַטים האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף אַלע אונדזערע לאַנדס־לייט. די דאָזיקע בריוו האָבן זיי קלאָר געמאַכט די גרויסע באַדייטונג פון אַ לאַנדסמאַנשאַפטלעכע פאַראייניקונג. דורך דעם איז דער פאַראיין און אויך די שיל רייכער געוואָרן מיט מיטגלידער.

אין יוני 1893 האָט דער שרייבער פון די שורות באַשלאָסן צו זוכן זיין גליק אין אַן אַנדער שטאָט. ווען די נייעס איז באַקאַנט געוואָרן צווישן די פאַראיינס־מיטגלידער, האָבן אַ סך געפּרווט מיך אָפּהאַלטן פון דעם שריט, אָבער ווען זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז איך בין שוין פאַרטיק צו דער רייזע און קיין זאַך קען מיך מער נישט צוריקהאַלטן, האָבן זיי צווישן זיך באַשלאָסן, אָן מיין וויסן, מיך צו איבערראַשן מיט אַ שיינעם פּרעזענט און אויך מיט אַן אָפּשיידס־באַנקעט ווי אַן אויסדרוק פון אָנערקענונג פאַר מיינע טעטיקייטן פאַרן פאַראיין.

דעם 28סטן יוני אין אָוונט, ערב מיין פאַרלאָזן ניו־יאָרק, בין איך דורך דעם קאָמיטעט געבראַכט געוואָרן צום באַנקעט. אַלע מיטגלידער זענען געווען פאַר־זאַמלט. אַ סך רעדעס זענען געהאַלטן געוואָרן און אַ סך, אַ סך טרערן זענען פאַרגאָסן געוואָרן. שווער, זייער שווער איז געווען זיך צו שיידן מיט אַזוי פיל גוטע, אמתע פריינד, אָבער נאָך שווערער איז געווען זיך צו שיידן מיט אַן אינס־טיטוציע, וואָס 6 פון מיינע בעסטע יאָרן האָב איך פאַר איר אָפּגעגעבן.

מיט די הבטחות פון אַ סך געטרייע מיטגלידער, אַז זיי וועלן בלייבן געטריי די פּרינציפּן און ווייטער ממשיך זיין די אַרבעט אין פאַראיין, האָב איך זיך פון זיי געשיידט.

חיים מרדכי זאַלצשטיין

צו דער געשיכטע פון פּאַראייניקטן מעזריטשער רעליף

די אַרבעט צו העלפן ייִדן פון מעזריטש האָט זיך אָנגעהויבן באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן דורך עטלעכע רייכע ייִדן פון מעזריטש מיט זייערע אייגענע געלטמיטלען. שפּעטער איז די „יונג־מענס סאָסייעטי" צוגעטראָטן צו דער הילפסאַרבעט און געשאַפן דעם רעליף־קאָמיטעט אויף צו שיקן הילף צו די נויטליידנדיקע ייִדן פון מעזריטש.

די ערשטע מעזריטשער בני־עיר, וועלכע זענען געקומען אויף באַזוך קיין מעזריטש פון אַמעריקע, זענען געווען: משה גדליה סאַיעטע, עליע גרינבלאַט פון דעטרויט, שלמה בלושטיין, יעקב גאָלדשטיין און מאַקס פעלדמאַן. די ערשטע אַרבעט פון קאָנקרעטער און קאָנסטרוקטיווער הילף איז געווען דאָס שאַפן דעם בית־יתומים אויפן וואַרשעווער שאָסיי — אַ מאָדערנער בית־יתומים מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן פאַר די עטלעכע און פופציק יתומים־קינדער. די לערער דאָרט האָבן געזאָרגט סיי פאַר דער פיזישער עקזיסטענץ פון די יתומים, סיי פאַר זייער גייסטיקער אַנטוויקלונג. די געקומענע לאַנדסלייט האָבן אויך מאָדערניזירט דעם מושב־זקנים און געזאָרגט פאַר דעם, אַז די אַלטע לייט זאָלן האָבן אַ באַקוועמע היים.

נאָכן צוריקקומען פון די בני־עיר אונדזערע און זייער באַריכט וועגן דעם טרויעריקן מצב פון דער ייִדישער אָרעמער באַפעלקערונג אין מעזריטש האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע הילפסאַרבעט מיט דער באַטייליקונג פון דער „יונג־מענס סאָסייעטי" און די מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ לייַ־קאַסע אין מעזריטש. פאַר דעם צוועק איז געקומען פון מעזריטש פרוי ראָזענצווייג — מאָטל פרידמאַנס טאָכטער, וועלכע האָט באַוויזן צו שאַפן אַ גרעסערע סומע געלט אין ניו־יאָרק, און די קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן מיט דעם גרונט־קאַפּיטאַל פון 10,000 דאָלאַר. די קאַסע איז געווען אַ גרויסע הילף פאַר די קליינהענדלער, האַנטווערקער און אַרבעטער, וועלכע האָבן זיך גענויטיקט אין אַ גמילת־חסד.

דער מעזריטשער אַלטער שפּיטאָל, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ פאַרנאַכלעסיקטן צושטאַנד, איז אַ דאַנק דער מסירת־נפשדיקער אַרבעט פון ה' משה גדליה סאַיעטע און זיין טרייער לעבנס־באַגלייטערין יעטע, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מאָדערנעם שפּיטאָל מיט די נייסטע מעדיצינישע איינריכטונגען און מיט אַ מאָדערנעם אָפּעראַציע־זאַל. דער מעזריטשער ייִדישער שפּיטאָל איז געווען דער איינציקער אין דער גאַנצער געגנט, וואָס איז נישט געווען הינטערשטעליק לגבי די גרויססטאָטישע שפּיטאָלן אין פּוילן, און באַקומען די אָנערקענונג פון דער פּוילישער רעגירונג. דאָס איינאָרדענען דעם שפּיטאָל האָט געקאָסט עטלעכע צענדליק טויזנט דאָלאַר.

אין 1925 איז געקומען קיין מעזריטש אונדזער חשובער בן־עיר עליע גרינבלאַט מיט אַ פּראָיעקט אַריבערצונעמען די מעזריטשער יתומים אויף אַ פאַרם אין קאַנאַדע. ס׳איז נישט געווען קיין לייכטע אַרבעט דורכצופירן די פאָרמאַליטעטן אויף אַריבערברענגען די 54 מעזריטשער יתומים מיט זייערע לערער קיין קאַנאַדע. מיט דער הילף פון אַ דעטרויטער מעצענאַס ה׳ פוקס, מעזריטשער אין דעטרויט מיט עליע גרינבלאַט בראש, און די מעזריטשער לאַנדסלייט פון ניו־יאָרק, זענען די 54 יתומים מיט זייערע לערער איינגעאָרדנט געוואָרן אויף אַ פאַרם, וואָס האָט זיך גערופן „קאַנאַדישע יידישע פאַרם־שולע״. די פאַרם האָט זיך געפונען אין דזשאָרדזשטאַון, נישט ווייט פון טאָראָנטאָ. די יתומים און זייערע לערער, פסח פּאָדאָליאַק און יוסף דאַנילאַק, זענען אויפן וועג אָפּגעטראָטן אין ניו־יאָרק, ווו זיי זענען אויפגענומען געוואָרן פון אַ באַגייסטערטן מעזריטשער עולם אין „קאַרנעגי־האָל״ ביי אַ קאָנצערט, וואָס די יתומים, אונטער דער אָנפירונג פון זייער מוזיק לערער ה׳ פּאָדאָליאַק, האָבן געגעבן.

צוליב פאַרשידענע סיבות אויף וועלכע איך קען זיך איצט נישט אָפּשטעלן, איז אַריינגעטראָטן אַ שטילשטאַנד אין דער רעליף־אַרבעט. אין 1936 האָב איך באַקומען אַ בריוו פון מאָטל גאָלדבערג, סעקרעטאַר פון דער יידישער גימנאַזיע אין מעזריטש, אַז די לאַגע אין מעזריטש איז ערגער ווי שלעכט. די אַרבעטסלאָזיקייט איז גרויס, די פּוילישע רעגירונג עקסטערמינירט די יידישע באַפעלקערונג מיט גרויסע שטייערן און אַנדערע שיקאַנעס און באַגרענעצונגען. די 18 אינסטיטוציעס, וועלכע די קהילה פון מעזריטש האַלט אויס דורך יער־לעכע סובסידיעס, וועלן זיין געצוווּנגען צו שליסן די טירן פאַר די נויטליידנ־דיקע מעזריטשער יידן, אויב עס וועט נישט קומען קיין באַלדיקע פינאַנסיעלע הילף פון אַמעריקע. אַן ענלעכן בריוו האָט אויך באַקומען מאַקס פעלדמאַן פון ה׳ פייערמאַן. איך האָב גלייך אַלאַרמירט די עקזעקוטיווע פון דער „יונג־מענס סאָסייעטי״ און אויף אַ ספּעציעלער זיצונג איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן אַ קאָנפערענץ פון אַלע דאַן עקזיסטירנדיקע מעזריטשער אָרגאַניזאַציעס.

די קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען אין ווינטער פון 1936 און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ געמיינזאַמע הילפס־אָרגאַניזאַציע פאַר די נויטן פון די מעזריטשער יידן אונטערן נאָמען: „פאַראייניקטער מעזריטשער רעליף״. יעדע אָרגאַניזאַציע זאָל דעלעגירן 10 פון אירע אַקטיווע מיטגלידער צו דעם רעליף־קאָמיטעט און מען זאָל תיכף צוטרעטן צו שאַפן די נויטיקע געלטמיטלען. אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט האָבן מיר איבערגעשיקט די ערשטע הילף. אונדזער אינסטרוקציע איז געווען: יעדע מעזריטשער אָרגאַניזאַציע, וואָס נויטיקט זיך אין הילף, זאָל באַשטימען צוויי פאָרטרעטער אין אַ געמיינזאַמען קאָמיטעט, וואָס זאָל באַשליסן, ווי אַזוי די הילף זאָל פאַרטיילט ווערן. אַזאַ קאָמיטעט איז געשאַפן געוואָרן, מיט ה׳ פייערמאַן פאָרזיצער און ה׳ גאָלד־בערג — סעקרעטאַר.

פאָלגנדיקע אינסטיטוציעס זענען געשטיצט געוואָרן דורך דעם „פּאַראיי־ניקטן מעזריטשער רעליף״: 1) „בית־לחם״ האָט באַקומען די גרעסטע הילף, 2) דער מעזריטשער שפּיטאָל, 3) געזעלשאַפט „פריינד פון מעזריטשער שפּיטאָל״, 4) די תלמוד־תורה, 5) ייִדישע פאָלקסשול, 6) העברעיִשע פאָלקסשול „תרבות״, 7) שטאָטישע ביבליאָטעק, 8) גראָסער־ביבליאָטעק, 9) ברענער־ביבליאָטעק, 10) האַנטווערקער־פאַראיין, 11) ציוניסטישער האַנטווערקער־פאַראיין 12) מושב־זקנים, 13) בית־יתומים, 14) ישיבה, 15) גמילת־חסד, 16) לינת־הצדק, 17) פאָלקסשול פון דער פאָלקס־פּאַרטיי, און 18) טורן־פאַראיין. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די אַרבעט, אָנ־געפירט פון „פּאַראייניקטן מעזריטשער רעליף־קאָמיטעט״, געגאַנגען אויף אַ נאָרמאַלן אופן.

דער רעליף־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע אָרגאַניזאַציעס: 1) „אינדעפּענדעט יונג מענס סאָסייעטי״, 2) מעזריטשער שול, 3) „ליידיס אייד סאָסייעטי״, 4) „יונג ליידיס סאָסייעטי״, און 5) „בראָנקסער ליידיס סאָ־סייעטי״.

נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז דער „פּאַראייניקטער מעזריטשער רעליף״ געשטעלט געוואָרן פאַר אַ שווערן פּראָבלעם. דער קאָנ־טאַקט מיט מעזריטש איז נאָך נישט געווען איבערגעריסן און ס׳זענען אָנגע־קומען בריוו וועגן דער שרעקלעכער לאַגע ביי די ייִדן אין מעזריטש. פאַר אונדז איז געשטאַנען די פראַגע שיקן אָדער נישט שיקן הילף. די, וועלכע זענען געווען קעגן שיקן הילף, האָבן מאָטיווירט זייער קעגנערשאַפט מיטן מאָטיוו, אַז די־דייטשן וועלן די הילף צונעמען פאַר זיך, און פון דעם געלט וועלן די ייִדן נישט געהאָלפן ווערן. אָבער די, וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז מיר טאָרן נישט דורכלאָזן די מינדסטע מעגלעכקייטן צו שיקן הילף, כל־זמן אַזאַ מעגלעכקייט איז פאַראַן, זענען געווען אין דער מערהייט. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די מער־הייט איז געווען גערעכט: מיר האָבן באַקומען בריוו פון מעזריטש, אַז אַלע געלטער, וואָס מיר האָבן איבערגעשיקט קיין מעזריטש, זענען דערהאַלטן געוואָרן און צעטיילט געוואָרן לויט אונדזערע אינסטרוקציעס.

ווען דער קאָנטאַקט מיט מעזריטש איז איבערגעריסן געוואָרן, און עס זענען אָנגעקומען די ידיעות פון די געטאָס, קאָנצענטראַציע־און פאַרניכטונגס־לאַגערן, האָט מען אונדז געראָטן, אַז מיר זאָלן צייטווייליק אויפגעבן די אַרבעט. וואָס פאַר אַ זין האָט עס איצט צו זאַמלען געלט, אויב ס׳וועט, חלילה, נישט זיין וועמען צו העלפן? אונדזער ענטפער איז געווען: מיר האָפן, אַז ס׳וועלן איבער־בלייבן ייִדן, און מיר דאַרפן זיין גרייט זיי צו העלפן ווען דער טאָג פון באַ־פרייונג וועט קומען.

אין נאָוועמבער 1945 האָבן מיר דערהאַלטן דעם ערשטן בריוו פון מעזריטש פון אונדזער בן־עיר, אַדוואָקאַט מושינסקי. ער שרייבט: די נאַצישע מערדער

האָבן פאַרברענט און חרוב געמאַכט דעם גרעסטן טייל פון דער שטאָט און אויסגעמאָרדעט כמעט די גאַנצע ייִדישע באַפעלקערונג — 18000 נפשות. בלויז 70 ייִדן האָבן זיך געראַטעוועט. זיי, די מיט ניסים געראַטעוועטע, זענען קראַנק, צעבראָכן און נידערגעשלאָגן. הילף איז דרינגענדיק נויטיק. דער „פּאַראייניקטער מעזריטשער רעליף־קאָמיטעט" האָט באַלד אָפּגעשיקט 70 שפּייזפּעקלעך און אויך 70 פּעקלעך מיט קליידער און שיך קיין מעזריטש. פון ישראל האָט מען אונדז געלאָזט וויסן, אַז דער שנעלסטער וועג צו דערגרייכן די שארית־הפליטה פון די מעזריטשער ייִדן איז דורך ישראל. מיר האָבן תיכף געשיקט 1000 דאָלאַר קיין ישראל און אינסטרויִרט צו שיקן שפּייז און קליידער קיין מעזריטש, און דאָס איז פּינקטלעך אויסגעפירט געוואָרן.

אין 1946 האָבן אָנגעהויבן אָנקומען מעזריטשער ייִדן פון סאָוויעט־רוסלאַנד. זיי האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן פון די דייטשישע מערדער און זיי האָבן דורכגעמאַכט אין רוסלאַנד שרעקלעכע ליידן און יסורים; זיי זענען כמעט אַלע געקומען אויסגעהונגערטע, נאַקעטע און באָרוועסע, קראַנקע און צעבראָכענע פון די ליידן אין די טורמעס און פאַרשיקונג־ערטער. מיר האָבן געשיקט די ערשטע נויטיקע הילף. זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ מעזריטשער קאָמיטעט, וואָס איז געשטאַנען מיט אונדז אין כסדרדיקער פאַרבינדונג.

אין אָנהייב 1947 האָבן מיר דערהאַלטן אַ בריוו פון מעזריטשער קאָמיטעט, אַז די מיט ניסים געראַטעוועטע ייִדן אין מעזריטש זענען נישט זיכער מיט זייער לעבן. איין מעזריטשער ייִד האָבן די פּאָליאַקן דערהרגעט און זיין קערפּער אַרויסגעוואָרפן פון אַ לויפנדיקן צוג אויפן וועג צווישן לוקאָוו און מעזריטש. מעזריטשער ייִדן מוזן נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט אויך דערפאַר, ווייל זיי קענען ווייטער נישט לעבן אויף דער ערד, וואָס איז דורכגעווייקט מיט דעם בלוט פון זייערע עלטערן און משפחות. מיר האָבן זיי געשיקט אַ גרעסערע סומע געלט און ביסלעכווייז זענען כמעט אַלע מעזריטשער אַוועקגעפאָרן פון מעזריטש.

אָבער איידער די ייִדן האָבן פאַרלאָזט מעזריטש, האָבן זיי נאָך דערפילט אַ גרויסן און טרויעריקן חוב צו די אומגעבראַכטע ייִדן אין מעזריטש. די וועגן אַרום דער שטאָט זענען געווען פאַרזייט מיט קערפּערס פון מעזריטשער ייִדן, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש־השם. די אַלע קערפּערס פון די אומגעבראַכטע מעזריטשער ייִדן זענען געבראַכט געוואָרן צו קבר־ישראל אין אַ ברידער־קבר. דער צעשטערטער פּאַרקן אַרום בית־עולם איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן, און עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דענקמאָל אויף דעם מאַסן־קבר. ס'איז אויך אויפגעבויט געוואָרן אַ שטיבל פאַרן וועכטער, וועלכער גיט אַכטונג, אַז דער בית־עולם זאָל געהאַלטן ווערן אין אָרדענונג און אָפּגעהיטן ווערן. ס'איז כדאַי צו פאַרצייכענען, אַז איינער פון אונדזערע חשובע בני־עיר, אַברהם פינקעלשטיין מיט זיין פרוי, האָבן פאַר דעם צוועק בייגעשטייערט 3000 דאָלאַר.

די ייִדן פון מעזריטש האָבן דאַן זיך געלאָזט, דורך פאַרשידענע וועגן, קיין שלעזיע, מערב־פוילן, קיין דייטשלאַנד, עסטרייך, איטאַליע, פראַנקרייך, שוועדן און שווייצאַריע. זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין קאָמיטעטן, וואָס זענען געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט אונדז. מיר האָבן דאַן אָרגאַניזירט פאַר זיי הילף, וואָס איז באַשטאַנען פון שפייז־פּעקלעך, קליידער און רפואות. מיר האָבן אַלאַרמירט אונדזערע לאַנדסלייט פון דעטרויט, קליוולאַנד, שיקאַגאָ און טאָראָנטאָ. מיר האָבן אויך געשטעלט זיך אין פאַרבינדונג מיטן מעזריטשער פאַראיין אין בוענאָס־איירעס.

אַ צאָל לאַנדסלייט האָבן זיך דערשלאָגן צו די ברעגן פון אַמעריקע, און דאָ האָבן מיר, מיט וואָס נאָר ס'איז געווען מעגלעך, מיט ברייטהאַרציקער גע־טריישאַפט און ברידערלעכער איבערגעגעבנקייט, געהאָלפן זיי.

די גרעסטע פון די טיפע וואונדן פון חורבן זיינען דערמיט נישט פארהיילט,...

די גרעראַטעוועטע פון חורבן האָבן נישט געוואָלט בלייבן אין די לענדער, ווו זיי האָבן זיך געפונען. ווו יעדער שפאַן ערד איז געווען דורכגעווייקט מיטן בלוט פון די קדושים. זייער רוף צו אונדז איז געווען: העלפט אונדז פאַרלאָזן דעם יאָמערטאָל פון חורבן און אומקום. אויך מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז די אַרבעט ביז איצט וועט נישט האָבן דערגרייכט דעם ציל, אויב עס וועט נישט אונטערגענומען ווערן צו העלפן די קרבנות אויף אַ מער קאָנסטרוקטיוון אופן. אין אַן אַרטיקל אין דער בראָשור פון „פאַראייניקטן מעזריטשער רעליף־קאָמיטעט" — „מעזריטשער שטימע" האָב איך געשריבן: מיר מוזן קלאָר מאַכן פאַר זיך און פאַר אַלע אונדזערעביישטייערער און פריינד אַז די געראַטעוועטע היטלער־קרבנות ווילן מער נישט זיין די קעסטקינדער פון „פאַראייניקטן מעזריטשער רעליף". נישט כדי צו באַקומען אַ שפייזפּעקל אָדער אַ קליידער־פּעקל האָבן זיי געקעמפט אין אונטערגרונט, אין די פּאַרטיזאַנען־מחנות. עס איז אַ חרפה פאַר אונדז אַליין און אַ טיפע באַליידיקונג פאַר די העלדן פון די געטאָס און קאָנצענטראַציע־לאַגערן, אַז מיר האָבן נאָך ביז היינט נישט געשאַפן אַ קאָנקרעטן הילפספּלאַן, וועלכער זאָל ראַטעווען פון פיזישן און גייסטיקן אונ־טערגאַנג די שארית הפליטה פון מעזריטש.

מעזריטש דאַרף צוריק אויפגעבויט ווערן. נישט דאָס מעזריטש, וואָס מיר האָבן געקענט, דאָס מעזריטש, וואָס איז אויסגעליידיקט פון ייִדן. נישט דאָס מעזריטש, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מאַסן־קבר פאַר אונדזערע ליבסטע און טייערסטע, נאָר אַ מעזריטש — איבערגעפלאַנצט אין מדינת ישראל. די רעשטלעך פון אויסגעקוילעטן מעזריטש, צוזאַמען מיט די מעזריטשער איבער דער גאַנצער וועלט, קענען — אויב זיי זאָלן נאָר וועלן, און אויב זיי זאָלן האָבן די וויזיע און פאַרשטענדניש — אויפשטעלן אַן אייביקן מאָנומענט נאָך די קדושי־האומה און קדושי־מעזריטש, דורך דעם וועלן מיר אויף אייביק פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די 18000 מעזריטשער קדושים און גלייכצייטיק העלפן בויען מדינת־ישראל.

מיר האָבן דאַן גענומען אויך זאָרגן פאַר העלפן די יעניקע, וועלכע האָבן זיך געריסן מיט די לעצטע כוחות צו פאַרלאָזן זייערע צייטווייליקע „היימען" און אַוועק דורך פאַרשידענע וועגן קיין מדינת ישראל. מיר האָבן זיי באַזאָרגט מיט רייזע־הוצאות, און אָנקומענדיק קיין ישראל, זענען זיי אויפגענומען גע־וואָרן פון אונדזערע מעזריטשער לאַנדסלייט און פון די ישראל־אינסטיטוציעס.

ישראל, וואָס האָט דאַן געדאַרפט קעמפן מיט 5 אַראַבישע אַרמייען, וועלכע זענען באַפאַלן די נײַ־געגרינדעטע מדינה, האָט זיך געראַנגלט מיט שווערע פּראָבלעמען, צווישן זיי — די וווינונגס־פּראַגע. די געראַטעוועטע פון די געטאָס און לאַגערן האָבן געווױנט אין שרעקלעכע באַדינגונגען. די וווינונגס־פּראַגע איז אָבער נישט געווען די איינציק־שווערע. נישט געווען קיין אַרבעט, און די יעניקע, וועלכע האָבן שוין ווי עס איז באַקומען אַ שטיקל דירה, האָבן זיך גע־נויטיקט אין אַ בעט, אַ טיש, אַ בענקל, שטוב־כלים.

אין יענער צייט האָבן מיר געשטיצט די לײַ־קאַסע אין ישראל. יעדער נײַער עולה האָט באַקומען די מעגלעכקייט צו קריגן אַ הלוואה. כדי צו לינדערן כאָטש טיילווייז, די אַרבעטסלאָזיקייט, האָבן מיר געהאָלפן שאַפן אין ישראל דעם בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו „זיפים". אין דער ערשטער צייט האָבן 26 בערשטער דאָרט באַקומען אַרבעט. מיר האָבן מיט דער הילף פון די בערשטער־פֿאַברי־קאַנטן אין ניו־יאָרק געזאַמלט דעם רוישטאָף און די כלים צו דער אַרבעט: שפּעטער האָט דער קאָאָפּעראַטיוו געגעבן באַשעפטיקונג אַ גרעסערע צאָל בערשטער־אַרבעטער פון מעזריטש. מיר האָבן אויך געזאָרגט פאַר דעם, אַז די פאַרטיקע סחורה זאָל פאַרקויפט ווערן אין ניו־יאָרק.

אָבער, ווי געזאָגט, איז דאָס שווערסטע פּראָבלעם געווען די וווינונג־פּראַגע. מיט דעם פאַרגרעסערטן שטראָם פון עולים איז די לאַגע געוואָרן אַלץ ערגער. דער גרעסטער טייל פון די נײַע עולים האָבן זיך געפונען אין ביידלעך, אין מעברות. אין רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק זענען אַנטשטאַנען מיינונגס־פאַרשידנקייטן אין דער פּראַגע. אַ צאָל פּראָמינענטע לאַנדסלייט זענען געווען קעגן פאָרשלאָג, אַז מיר זאָלן פינאַנסירן דאָס בויען דירות פאַר די נויטבאַ־דערפטיקע. זיי האָבן געטענהט, אַז דאָס איז די אויפגאַבע פון דער ישראל־רעגי־רונג, און חוץ דעם, וועלן מיר סיי ווי נישט קענען אַלעמען באַזאָרגן מיט דירות. דער ערשטער פּראָיעקט, צו בויען אַ צאָל וווינונגען אויף קאָמערציעלע יסודות איז אָפּגעוואָרפן געוואָרן נאָך דעם, ווי דער קאָמיטעט, וואָס איז פאַר דעם צוועק געשאַפן געוואָרן, האָט זיך פון דעם פּראָיעקט צוריקגעצויגן. אויך דער צווייטער פּראָיעקט, צו בויען 32 וווינונגען, האָט אַרויסגערופן קעגנערשאַפט. ענדלעך איז אָנגענומען געוואָרן דער דריטער פּראָיעקט צו בויען 24 וווינונגען.

די 24 וווינונגען, וואָס מיר האָבן אויפגעבויט אין ישראל דורך דער „ראַס־קאָ"־געזעלשאַפט, טראָגט דעם נאָמען „שיכון עולי מעזריטש" און געפינט זיך אין רמת־חן. 24 מעזריטשער משפחות האָבן דאָרט געפונען זייער היים און געשאַפן אַ מעזריטשער ווינקל אין מדינת ישראל. די אַלע אַרבעטן האָבן מיר

דורכגעפירט אין פולער קאָאָפּעראַציע מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל.
ביזן היינטיקן טאָג העלפן מיר אַ געוויסע צאָל משפחות אין ישראל, מערס־טנס קראַנקע, צעבראָכענע מענטשן, אַלטע לייט, אַלמנות און יתומים.

איך וויל זיך אומקערן צו דעם יאָר 1948, וואָס האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין פּאַראייניקן אונדזערע לאַנדסלייט פון אַמעריקע און קאַנאַדע פאַר דער אַרבעט צו העלפן דעם שארית הפליטה פון מעזריטש. אונדזער לאַנדסמאַן מאָריס לעווינסאָן איז סוף יאָר 1947 געקומען קיין ניו־יאָרק און אַדרעסירנדיק אַ מיטינג פון די „יונג מענס סאָסייעטי" האָט ער פאָרגעשלאָגן צו רופן אַ קאָנפערענץ פון מעזריטשער לאַנדסלייט פון די פאַרשידענע שטעט. דער רעליף־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן צו רופן אַזאַ קאָנפערענץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין דעטרויט, דעם 25סטן יאַנואַר 1948. אין דער קאָנפערענץ האָבן זיך באַטייליקט פאָרטרעטער פון פאָלגנדיקע אָרגאַניזאַציעס פון מעזריטשער לאַנדסלייט שיקאַגאָ, טאָראָנטאָ, מאָנטרעאַל, קליוולאַנד, דעטרויט און ניו־יאָרק. די קאָנ־פערענץ האָט אויסגעהערט באַריכטן פון די אַרבעטן, וואָס זענען ביז דאַן געטאָן געוואָרן אויף צו העלפן די מעזריטשער אין די פאַרשידענע לאַגערן און אין מעזריטש, ווו ס'האָבן זיך נאָך דאַן געפונען אַ קליינע צאָל מעזריטשער, און איבערהויפּט אין ישראל. די קאָנפערענץ איז געווען באַהערשט פון אַחריות־געפיל צו טאָן אַלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך, פאַר די געראַטעוועטע פון חורבן.

די קאָנפערענץ האָט באַשלאָסן צו פאָרמירן איין צענטראַלע קערפּערשאַפט, מיטן זיצאָרט אין ניו־יאָרק, כדי צו קאָאָרדינירן די אַרבעט פון די פאַרשידענע שטעט און אָרגאַניזאַציעס. סוף יאָר 1948 איז פאָרגעקומען אַ צווייטע קאָנפע־רענץ אין קליוולאַנד, אין וועלכער ס'האָבן זיך באַטייליקט 6 שטעט מיט 25 דעלעגאַטן. אַלע פּראָבלעמען זענען אויף אַן ערנסטן און פּראַקטישן אופן דיס־קוטירט געוואָרן. עס איז אויסגעהערט געוואָרן דער באַריכט פון „פאַראייניקטן רעליף־קאָמיטעט" אין ניו־יאָרק וועגן דער אַרבעט, וואָס איז ביז איצט געטאָן געוואָרן, און וועגן די גרויסע געלטמיטלען, אין וועלכע דער רעליף־קאָמיטעט נויטיקט זיך, כדי דורכצופירן די נייטיקע אַרבעטן. די קאָנפערענץ האָט אָפּגע־האַלטן 3 זיצונגען און זיך געשלאָסן מיט אַ פאַרזאַמלונג פון מעזריטשער אין קליוולאַנד, ווו עס איז געשאַפן געוואָרן אַ גרעסערע סומע געלט.

אין רעזולטאַט פון די אַלע קאָנפערענצן איז די אַרבעט פאָרסירט געוואָרן. גרעסערע געלטמיטלען זענען געשאַפן געוואָרן אין שיקאַגאָ, דעטרויט, קליוו־לאַנד, טאָראָנטאָ. 1948 איז געווען דאָס יאָר, ווען די הכנסה פון רעליף־קאָמיטעט איז געווען די גרעסטע פון אַלע פריִערדיקע און שפּעטערדיקע יאָרן — איבער 23000 דאָלאַר איז געשאַפן געוואָרן אין דעם יאָר. די אייניקייט פאַר דער רעליף־אַרבעט האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. לאָקאַלער פּאַטריאָטיזם

און פערזענלעכע אינטערעסן האָבן געפירט דערצו, אַז אייניקע שטעט האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן מאַכן שבת פאַר זיך. אַן אויסנאַם איז געווען טאָראָנטאָ.

ווי עס איז געווען צו דערוואַרטן, האָט דער בוי־פּראָיעקט נישט געקענט באַפרידיקן אַלע מעזריטשער, וועלכע האָבן זיך געניויטיקט אין דירות; ס'האָבן נישט געפעלט קיין אומצופרידענע, וועלכע האָבן באַוואָרפן דעם רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק און דעם קאָמיטעט אין ישראל מיט אָנקלאַגעס און פאָרווורפן. מיר האָבן אָבער געמוזט שלום מאַכן מיטן פאַקט, אַז מער קיין ווינונגען וועלן מיר נישט בויען, די קאַסע פון רעליף איז געווען ליידיק.

אין צווישן האָט אונדזער רעליף־קאָמיטעט געליטן אַ שווערן פאַרלוסט דורך דעם טויט פון אונדזערע וויכטיקע מיטאַרבעטער טשאַרלי שטיין ע"ה און יוסף שטיין ע"ה. מיט אַ שטיקל צייט שפּעטער איז אַוועק אין דער אייביקייט איינער פון די איניציאַטאָרן און גרינדער פון רעליף, מאַקס פעלדמאַן ע"ה. דאָס האָט שטאַרק אָפּגעשוואַכט די אַרבעט פון רעליף. פון דעסטוועגן, ווען דער קאָמיטעט פון ישראל האָט זיך צו אונדז געווענדט, אַז זיי נויטיקן זיך אין אַ היים פאַר זייערע טעטיקייט, האָבן מיר זיך גענומען צו דער אַרבעט.

בעת מיר האָבן פאַרהאַנדלט מיט „ראַסקאָ" וועגן דעם הייזער־פּראָיעקט אין רמת־חן, האָבן מיר רעזערווירט אַ פּלאַץ פאַר אַ צענטער און אַ מאָנומענט פאַר די קדושים פון מעזריטש. מיר האָבן זיך געווענדט צו „ראַסקאָ", זיי זאָלן אונדז פאָרשטעלן אַ פּלאַן און אַ קאַלקולאַציע וויפל דאָס דאַרף אונדז קאָסטן. „ראַסקאָ" האָט געענטפערט, אַז כדי צו קענען דאָרט בויען, דאַרפן מיר זיך ווענדן נאָך אַ דערלויבעניש צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג פון רמת־גן. דערווייל האָבן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל פאָרגעשלאָגן, אַז דער צענטער זאָל זיך געפינען אין תל־אביב, כדי ער זאָל קענען דינען דעם ציל.

אין יענער צייט האָט זיך אַנטוויקלט ביי די מעזריטשער אין ניו־יאָרק אַ קעגנערשאַפט צו שאַפן אַ צענטער אין ישראל. די הויפּט־שוועריקייט איז אָבער באַשטאַנען אין דעם, וואָס די פינאַנסן פון רעליף זענען געווען גאַנץ קליינע, און דאָס איז געווען די הויפּט־טענה פון די קעגנער פון פּראָיעקט. מיר האָבן באַשלאָסן צו רופן אַ קאָנפערענץ פון אַלע מעזריטשער אָרגאַניזאַציעס, וואָס זענען געווען אָנגעשלאָסן אין רעליף. מיר האָבן געוווסט, אַז די קעגנער פונעם פּראָיעקט גרייטן זיך נישט צו דערלאָזן, אַז ער זאָל רעאַליזירט ווערן. די זיצונג פון דער קאָנפערענץ ווו די פראַגע איז אויפגענומען געוואָרן, איז געווען אַ שטורמישע. די קעגנער פונעם פּראָיעקט האָבן מיך אויסגעקליבן ווי דעם אָביעקט פאַר זייער שאַרפסטער קריטיק און אויפגעפאָדערט די קאָנפערענץ אויסצודריקן אומצוטרוי דער פירערשאַפט פון רעליף־קאָמיטעט. די פאָרטרעטער פון אויסער ניו־יאָרק, אַזוי גוט ווי דער גרעסטער טייל פון די ניו־יאָרקער פאָרטרעטער, האָבן מיט אַ גרויסער מערהייט צוריקגעוויזן דעם פאָרשלאָג פון אומצוטרוי און נאָך אַ מאָל באַשטעטיקט דעם באַשלוס פון רעליף־קאָמיטעט צו בויען דעם צענטער. פון דעסטוועגן האָט די אַרבעט זיך פאַרשלעפּט ביז 1965. ערשט נאָכן

באַזוך פון די ברידער נייטן קודער און מאַקס בוירק אין ישראל אין פרילינג פון 1965, און נאָך זיי — פון מאָטל סאָבעלמאַן, איז דער ענין צענטער רעאַליזירט געוואָרן.

דעם 30סטן אָקטאָבער 1965 איז פאָרגעקומען די פייערלעכע דערעפענונג פונעם צענטער. דער פאַראייניקטער מעזריטשער רעליף־קאָמיטעט האָט צוגעשיקט אַ פייערלעכע באַגריסונג. דער קאָמיטעט אין ישראל האָט זיך דאַן געווענדט צו אונדז, מיר זאָלן העלפן שאַפן ביכער פאַר דער ביבליאָטעק, וועלכע זיי עטאַבלירן אויפן נאָמען פון פאַרדינסטפולן טוער בערל מאַנפערל ע״ה. אויך אויף דעם געביט האָט דער רעליף־קאָמיטעט געענטפערט פּאָזיטיוו און בייגעשטייערט פאַר דעם צוועק.

דער פאַראייניקטער מעזריטשער רעליף האָט זיך געווענדט מיט אַ רוף צו די מעזריטשער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק און צו די אַנגעשלאָסענע אָרגאַניזאַציעס אין אַמעריקע און אין קאַנאַדע צו פאַראייביקן די נעמען פון די קדושים, די נאַצישע קרבנות, אין „ספר הזכרון״, וואָס וועט זיך געפינען אין „מרכז מעזריטש״. ווי אויך צו פאַראייביקן אויפן לוח הזכרון די נעמען פון אונדזערע בני־העיר, וועלכע זענען געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט.

כדי צו דערגרייכן די מעזריטשער לאַנדסלייט אין זייער צעשפּרייטקייט, האָט זיך געפאָדערט אַ גרויסע אָנגעשטרענגטע אַרבעט. איך האָב אויף זיך גענומען די אויפגאַבע און האָב געמאַכט אַ באַדייטנדיקן אָנהייב, אָבער צוליב געזעלשאַפטלעכע און פּערזענלעכע סיבות בין איך געווען געצווונגען די אַרבעט אויפצוגעבן. די דאָזיקע וויכטיקע אַרבעט וואַרט נאָך אויף די מענטשן אָדער דעם מענטש, וועלכער זאָל זיך צו דעם אָפּגעבן.

איך האַלט פאַר וויכטיק צו דערמאָנען די נעמען פון די מענטשן, וועלכע האָבן בייגעשטייערט צו דער שאַפונג פון דער אָרגאַניזאַציע „פאַראייניקטער מעז־ריטשער רעליף״. קודם־כל די 10 מענטשן, וועלכע האָבן אונטערגעשריבן דעם „טשאַרטער״ פון רעליף. ווי אַ הילפס־אָרגאַניזאַציע זענען מיר געווען באַרעכטיקט צו זאַמלען געלט פריי פון שטייערן, אָבער כדי דאָס צו דערגרייכן, האָבן מיר געמוזט האָבן אַ „טשאַרטער״, וואָס זאָל אונדז געבן די פּריווילעגיע.

צום באַדויערן איז דער אַרכיוו פון רעליף־קאָמיטעט פאַרניכטעט געוואָרן אין אַ פאַרפלייצונג, און פאַר מיר איז געווען זייער שווער צו שרייבן די געשיכטע פון רעליף. אויב איך האָב געמאַכט פעלערן אין נעמען אָדער דאַטעס, איז דאָס אַ רעזולטאַט דערפון, וואָס איך האָב אַלץ געשריבן פון זכרון. איך פאַרצייכן דעריבער די 10 פּערזאָן, וועלכע האָבן אונטערגעשריבן דעם „טשאַרטער״. איך האָף, אַז איך מאַך נישט קיין טעות:

1) מאַקס פעלדמאַן, 2) מאָריס קאַן, 3) מאָריס נוטמאַן, 4) דוד דיימענט, 5) חיים מרדכי זאַלצשטיין, 6) יוסף ענגעלמאַן, 7) מאיר יאַווערבוים, 8) נתן

קופער, 9) יוסף שטיין, 10) לואיס פרענקל — דער אַדוואָקאַט, וועלכער האָט דורכגעפירט די פאָרמאַליטעטן ביים באַקומען דעם „טשאַרטער". צום באַדויערן זענען געבליבן ביים לעבן בלויז צוויי פון די 10 אָריגינעלע גרינדער און בויער פון רעליף.

דער וויכטיקסטער און פון אַלעמען אָנערקענטער און באַליבטער טוער פאַרן רעליף איז געווען מאַקס פעלדמאַן. ער איז געווען טעטיק טאָג ווי נאַכט לטובת אונדזערע לאַנדסלייט. דער רעליף־קאָמיטעט איז נישט געווען דאָס איינציקע געביט פון זיין אַרבעט, אָבער דוכט זיך, אַז דעם רעליף האָט ער אָוועקגעגעבן דעם גרעסטן טייל פון זיין אַקטיווקייט — ביז די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן.

איינער פון די וויכטיקע און פאַרדינסטפולע מיטאַרבעטער איז געווען טשאַרלי שטיין. די ערשטע צייט פון דער אַרבעט לטובת אונדזערע לאַנדסלייט איז ער געווען סקעפּטיש און צוריקגעהאַלטן. איך האָב אים אָבסערווירט ווען ער פלעגט די ערשטע צייט קומען צו אונדזערע זיצונגען: מיט שטילע טריט, דעם קאָפּ עטוואָס געבויגן, איז ער אַריינגעקומען און זיך אָוועקגעזעצט ביי דער טיר. ווען איך האָב אים געבעטן קומען נענטער און אָנטייל נעמען אין אונדזערע פאַר־האַנדלונגען, האָט ער מיט זיין כאַראַקטעריסטישער באַשיידנקייט געענטפערט: „איך בין געקומען הערן און זען. דערלויבט מיר צו זיצן ווו איך וויל און ווו עס איז מיר באַקוועם". ביסלעכווייז האָט ער זיך צעוואַרעמט און ער איז געוואָרן איינער פון די דינאַמישסטע און וויכטיקסטע מיטאַרבעטער, וועמענס פאַרדינסטן עס זענען נישט אָפּצושאַצן.

אַ גאָר גרויסן בייטראָג צו דער אַרבעט פון רעליף האָט געגעבן יוסף שטיין — אַ געבוירענער אין אַמעריקע. ער האָט נישט געקענט רעדן קיין יידיש, אָבער האָט פאַרמאָגט אַ וואַרעם יידיש האַרץ און איז געווען מיט לייב און לעבן איבער־געגעבן די מעזריטשער, דער קעגנזאַץ פון אַ „פּאָליטישן", וועלכער זוכט אַלעמען געפעלן צו ווערן. ער איז געווען גראַדליניק און ערלעך, גרייט ביזן סוף צו פאַרטיידיקן זיינע איבערצייגונגען. ער האָט געהאַט אַ סך קעגנער צוליב זיין נישט־פּשרותדיקייט, ווען ס'האָט זיך געהאַנדלט אין פאַרטיידיקן דאָס, אין וואָס ער האָט געגלויבט.

איך באַדויער, וואָס איך האָב נישט די מעגלעכקייט זיך אָפּצושטעלן און אָפּשאַצן די אַרבעט פון אַ גרעסערער צאָל פאַרדינסטפולע מיטאַרבעטער, אָן וועמענס אָנטייל די גרויסע דערגרייכונגען פון פאַראייניקטן מעזריטשער רעליף וואָלט נישט מעגלעך געווען.

אין די לעצטע יאָרן האָבן זיך אַרויסגערוקט אַ ריי נייע מיטאַרבעטער, וועלכע האָבן איבערגענומען די אָנפירונג פון רעליף. דאָס זענען מענטשן, וועלכע האָבן דורכגעמאַכט דעם חורבן מעזריטש און באַוויזן זיך צו ראַטעווען פון אומקום. ס'איז נאַטירלעך פאַר זיי, סיי ווייל זיי זענען יינגער, און סיי ווייל זיי האָבן געלעבט אין מעזריטש אין די לעצטע יאָרן פאַר דעם חורבן, צו פאַרשטיין די פּראָבלעמען און אויפגאַבעס פון רעליף־קאָמיטעט, וויסן ווי אָפּצוהיטן און הייליק האַלטן די

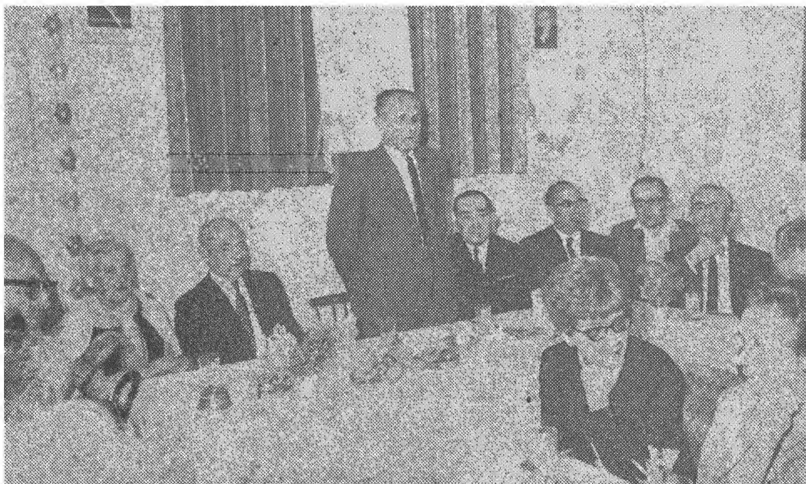
דער קאָמיטעט פונעם מעזריטשער רעליף

ערשטע ריי (פון רעכטס) שטייען : פינטשע אָקסנהאָרן, אַהרן קאַצמאַן, אַהרן וואַגשאַל, נחום גוטמאן, מאָריס בערק.
צווייטע ריי (פון רעכטס) זיצן : ח. מ. זאַלצשטיין, מאַקס בערק, יצחק ווישניע, מינע רייכמאַן, נתן קופּפער, סיימאָר יאַווערבוים.

ירושה פון די גרינדער און בויער נישט בלויז פון רעליף, נאָר אויך פון אַלע אַנ־דערע אינסטיטוציעס פון די מעזריטשער לאַנדסלייט.

אין פרילינג פון 1968 איז אויף דעם רוף פון „התאחדות עולי מזריטש" און פון „פאַראייניקטן רעליף־קאָמיטעט" פאָרגעקומען דער ערשטער צווישנלענדישער צוזאַמענפאָר פון מעזריטשער לאַנדסלייט אין ישראל. דער צוזאַמענפאָר איז פאָר־געקומען אין „מרכז מעזריטש" און ס'האָבן אין אים זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פון

צווישנלענדישע קאָנפערענץ פון די מעזריטשער לאַנדסמאַנשאַפטן אין תל־אביב אין 1968

אין פרעזידיום (פון רעכטס): מ. מירוז, א. בלושטיין, נתן גרינבערג, מענדל אריה, מנחם ביר (רעדט), ח. מ. זאַלצשטיין, פרוי זאַלצשטיין.

נאָענט צום טיש פון פרעזידיום זיצן: עמליה געלטמאַן און חנה ביר־מאַנצאַזש

אַמעריקע, קאַנאַדע, אַרגענטינע, געסט פון ראַדזין, פאָרשטייער פון פאַרבאַנד פון די פוילישע יידן און אַ גרויסער עולם פון מעזריטשער ישראלים. די דערעפענונג פון דעם צוזאַמענקום איז פאָרגעקומען דעם 23סטן אַפריל 1968. דעם 24סטן אַפריל אין דער פרי איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן די ערשטע זיצונג, אויף וועלכער ס'זענען אויסגעהערט געוואָרן באַריכטן פון דער אַרבעט און טעטיקייט פון די פאָרשטייער פון די באַטייליקטע אָרגאַניזאַציעס. אין אָוונט האָבן די דעלעגאַטן זיך באַטייליקט אין דער טרויער־אַקאַדעמיע צום אָנדענק פון די 6 מיליאָן קדושים. דעם 25סטן אַפריל איז פאָרגעקומען די צערעמאָניע פון אָנרופן אַ גאַס אויפן נאָמען פון די קדושים אין מעזריטש. ס'איז מיר צוגעטיילט געוואָרן דער כבוד איבערצושניידן די לענטע, וואָס האָט פאַרצוימט די גאַס אין לוד, וואָס הייסט איצט „קדושי קהלת־מזריץ". **דער שטאָט־פרעזידענט האָט אונטערגעשטראָכן די פאַרבינדונג פון מעזריטש מיט ארץ־ישראל נאָך פון די צייטן פון די חובבי־ציון.**

אונדזער מעזריטשער לאַנדסמאַן פנחס ניישטיין, מיטגליד פון לודער שטאָט־ראַט, וועלכער איז געווען דער איניציאַטאָר פון פאָרשלאָגן און אַדורכפירן דעם פראָיעקט, פאַרדינט זיכער אונדזער דאַנק און אָנערקענונג.

פון לוד זענען מיר געפאָרן קיין ירושלים. מיר האָבן באַזוכט „יד־ושם" און הר־ציון, ווו עס איז געמאַכט געוואָרן אַן אַזכרה ביי דער מצבה פאַר די קדושי־מעזריטש, און פון דאָרט זענען מיר אַוועק באַזוכן דעם כותל־מערבי. אין אָוונט פון 2טן מאַי איז פאָרגעקומען אַ באַנקעט מיטן אָנטייל פון אַ גרויסער צאָל מעזריטשער פון ישראל צוזאַמען מיט די געסט פון אויסלאַנד.

דעם 6סטן מאַי איז אין „מרכז מעזריטש" פאָרגעקומען אַ געזעגענונג־אָוונט פאַר די געסט פון אויסלאַנד. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן אין צוויי יאָר אַרום זיך נאָך אַ מאָל צוזאַמענקומען, אין דער האָפענונג, אַז די צוגרייטונג־אַרבעט וועט בעסער אָרגאַניזירט ווערן, כדי צו דערגרייכן אַ גרעסערן אָנטייל.

ס'זענען אָנגענומען געוואָרן אַ ריי רעקאָמענדאַציעס צום אָרגאַניזיר־קאָמיטעט פון צוזאַמענקום: 1) וועגן אַ ביולעטין, וואָס זאָל דערשיינען אַלע 3 חדשים; 2) דער אָרגאַניזיר־קאָמיטעט זאָל תיכף צוטרעטן צו אָרגאַניזירן דעם 2טן צוזאַמענפאָר; 3) שאַפן אַן אַרכיוו־קאָמיסיע, וואָס זאָל זאַמלען מאַטעריאַל וועגן אַלץ, וואָס האָט אַ פאַרבינדונג מיט מעזריטש; 4) אַרויסגעבן אַ בוך אין 3 שפּראַכן: העברעיִש, ייִדיש און ענגליש; 5) פאַרגרעסערן און אויסברייטערן די ביבליאָטעק אין „מרכז מעזריטש".

דער צווייטער צוזאַמענפאָר פון די מעזריטשער לאַנדסלייט, וואָס איז געווען אַ סך בעסער אָרגאַניזירט און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ גרעסערער באַטייליקונג, איז פאָרגעקומען פון דעם 19טן אַפּריל ביז דעם 4טן מאַי 1970. דער קבלת־פנים פאַר די דעלעגאַטן איז פאָרגעקומען אין אַ גרויסן זאַל, מיט דער באַטייליקונג פון עטלעכע הונדערט מעזריטשער אין ישראל, ביי אַ פייערלעכער יום־טובדיקער שטימונג. די אַרבעטס־זיצונגען זענען פאָרגעקומען אין „מרכז מעזריטש" און ס'האָבן אין זיי גענומען אָנטייל דעלעגאַטן פון ניו־יאָרק, טאָראָנטאָ, דעטרויט, פראַנקרייך, אַרגענטינע, קליוולאַנד, ווינדזאָר און אַ גרויסע דעלעגאַציע פון ישראל. ס'איז אויך געווען אָנוועזנדיק אַ פאָרשטייערשאַפט פון „פאַרבאַנד פון פּויליש ייִדן" און פון לאָשיצער לאַנדסלייט. שפּעטער איז אויך געקומען אַ דעלעגאַציע פון אונדזערע לאַנדסלייט פון אויסטראַליע.

חבר ביר דערעפנט די קאָנפערענץ מיט באַגריסן די דעלעגאַטן פון אויסלאַנד און שלאָגט פאָר דעם סדר־היום פון דער קאָנפערענץ: 1) ספר־הזכרון, 2) צענטער אין ישראל, 3) ביולעטין, 4) קולטורהויז, 5) אַרכיוו־קאָמיסיע, 6) בילדונג־פאָנד, 7) ביבליאָטעק און 8) הילף. חבר ביר שלאָגט אויך פאָר אַ פּרעזידיום פאַר דער קאָנפערענץ פון 3: מאַנדעלבוים, זאַלצשטיין און מ. בלאַנק, און אַ רעזאָלוציע־קאָמיסיע פון 4: מ. בלאַנק, ש. בורשטיין, מ. ראָזענבלום און א. לאַנצקעוויטש. ה' מאַנדעלבוים פירט דעם פאָרזיץ פון דער ערשטער זיצונג. עס זענען אָפּגעגעבן געוואָרן באַריכטן פון די דעלעגאַטן פון די פאַרשידענע שטעט און לענדער און

עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ דיסקוסיע וועגן די צילן און אויפגאַבעס פון דער קאָנ־פערענץ.

די צווייטע זיצונג פון דער קאָנפערענץ, אונטערן פאָרזיץ פון ה׳ זאַלצשטיין, האָט באַטראַכט די אַריינגעטראָגענע רעזאָלוציעס. די מערסטע רעזאָלוציעס זענען אָנגענומען געוואָרן איינשטימיק, אייניקע — מיט אַ מערהייט שטימען. דער פאָר־זיצער ה׳ זאַלצשטיין שליסט די קאָנפערענץ, דאַנקענדיק דעם אָרגאַניזיר־קאָמיטעט פון דער קאָנפערענץ, די דעלעגאַטן און געסט, פאַר זייער קאָאָפּעראַציע.

מיר האָבן דאַן אָנטייל גענומען אין דער אַלגעמיינער טרויער־אַקאַדעמיע נאָך די 6 מיליאָן קדושים. פון דאָרט זענען מיר אַוועק צו דער מצבה פון די מעזריטשער קדושים, וואָס געפינט זיך אין יער־הקדושים. ביי דער מצבה האָבן גערעדט יעקב בלאַנק, יעקב בויגמאַן און חיים מרדכי זאַלצשטיין. די חזנים שרגא בן גלים און אונדזער בן־עיר יעקב גאָלדפריד האָבן געלייענט תהילים, געזאָגט קדיש בציבור און געמאַכט „אל מלא רחמים״. דער קלימאַקס פון אונדזער צוזאַמענפאָר איז געווען דער געזעגנונג־אָוונט ביי אַן איבערפולטן זאַל אין „מרכז מעזריטש״. דער אָוונט האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גרויס פייערלעכקייט און איבערגעלאָזט אַ טיפן רושם אויף די פאַרזאַמלטע. חבר ביר רופט די אויסלענ־דישע געסט צו פאַרווירקלעכן אין לעבן די אָנגענומענע באַשלוסן פון צוזאַ־מענפאָר.

נישט אַלץ, וואָס דער פאַראייניקטער מעזריטשער רעליף האָט אין זיין 36־יאָריקער געשיכטע געטאָן און געשאַפן, איז געקומען צום אויסדרוק אין די ראַמען פון דעם דאָזיקן אַרטיקל, און נישט אַלע, וועלכע האָבן געהאָלפן אין דער גראַנדיעזער אַרבעט, זענען דאָ דערמאָנט געוואָרן. איך האָב בלויז פאַרצייכנט אַ ברוכטייל פון דער געשיכטע און די דערגרייכונגען פון רעליף. איך האָף און דערוואַרט, אַז די מענטשן, וועלכע פירן איצט אָן מיט דער אַרבעט, וועלן ממשיך זיין און געבן אַ ווייטערדיקן בייטראָג צו די דערגרייכונגען פון רעליף־קאָמיטעט.

יוסף טשעפּלינסקי

מעזריטשער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַרגענטינע

עס איז נישט מעגלעך אויסצורעכענען אַפילו אַ קליינעם טייל פון דעם, וואָס מיר האָבן געטאָן אויף פיל געביטן אין די קנאַפּע 50 יאָר פון אונדזער עקזיסטירן. איך וויל בלויז אונטערשטרייכן, אַז שטענדיק האָבן מיר דערפילט מיט פאַראַנט־וואָרטלעכקייט די אויפגאַבן פון אַ לאַנדסמאַנשאַפט.

אויף אַן אָוונט פון דער מעזריטשער לאַנדסמאַנשאַפט אין אַרגענטינע
אויפן בילד: חיים לייבמאַן, מענדל פּערלמאַן (שטייענדיק), אליהו באַקאַלאַזש (פאָרזיצער)

ווען עס איז געקומען די גרויסע קאַטאַסטראָפע אין יידישן לעבן און עס איז שוין מער נישט געווען קיין אַלטע היים, קיין יידיש מעזריטש און מיר זענען געשטעלט געוואָרן פאַר אַ נייער טראַגישער ווירקלעכקייט, איז ביי אונדז גע־וואָרפן געוואָרן די לאָזונג, אַז מיר, וואָס דער גורל האָט אונדז געשווינט דאָס לעבן, זענען שולדיק אַ גרויסן און הייליקן חוב, וועלכן מיר מוזן באַצאָלן — אויפשטעלן אַ מצבה פאַר דער פאַרשניטענער קהילה, אַ מצבה פאַר די 18000 קדושים.

צו אונדזער גרויסער סאַטיספאַקציע איז דאָס אונדז געלונגען. מיט דער־מיטהילף פון מעזריטשער אין אַמעריקע און מיטאַרבעט פון מעזריטשער אין אַלע

לענדער, ווו זיי געפינען זיך, איז אין בוענאָס־איירעס אין יאָר 1952, צום 10טן יאָרצייט פון טראַגישן אומקום, דערשינען דאָס מעזריטשער יזכור־בוך פון איבער 600 זייטן. דאָס איז אַ מאָנומענטאַל ווערק, וואָס פאַראייביקט דאָס יידישע מעז־ריטש. מען דאַרף דערמאָנען, אַז נאָך אין 1946 איז דערשינען דאָס בוך וועגן מעזריטש פון יוסף הארן „מיין חרובע היים". אין 1957 איז אין בוענאָס־איירעס אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן מעזריטשער ל. ל.־פאַראיין דאָס געשיכטלעכע בוך פון מאיר איידלבוים „די יידן־שטאָט מעזריטש".

די צייט האָט אָבער געטאָן אירס און עס זענען לײדער אַוועק אין דער איי־ביקייט פיל פון אונדז, צווישן זיי זייער אַקטיווע און מיט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער פאַרשידענער טעטיקייט, ווי ר' אליהו באַקאַלאַזש, ר' מנחם מענדל פערלמאַן א"אַ.

מיר קענען זיין שטאָלץ מיט דעם אַלעמען, וואָס דער פאַראיין האָט אויפ־געטאָן אין משך פון זיין עקזיסטענץ. די צייט האָט זיך אָבער געענדערט צום שלעכטן, אין לאַנד בכלל און אין יידישן ישוב בפרט. עס זענען אויפגעשוווּמען פיל פּראָבלעמען: פּאָליטישע, עקאָנאָמישע און מאָראַלישע, פון וועלכע דער יידישער ישוב איז שטאַרק געטראָפן געוואָרן. מיר האָבן פּלוצלונג געזען די געפאַר, וואָס דראָט פיל געזעלשאַפטן, צווישן זיי אונדזער פאַראיין. אונדזער זאָרג איז געווען ווי צו פאַרזיכערן זיין עקזיסטענץ. דאָס האָט געקענט דער־גרייכט ווערן בלויז אויף איין וועג — דורך גרינדן אַ קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו. ווען מיר זענען צוגעטרעטן צו רעאַליזירן דעם געדאַנק, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס איז נישט פון די לייכטע זאַכן. יאָרן לאַנג איז די פראַגע דיסקוטירט געוואָרן, ביז מיר האָבן די שוועריקייטן דורכגעבראָכן און סוף כל סוף איז אונדז געלונגען דעם קאָאָפּעראַטיוו צו גרינדן, אַזוי אַרום איז, האָפן מיר, פאַרזיכערט געוואָרן די עקזיסטענץ פון אונדזער פאַראיין. עס דאַרף דאָ אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אַ דאַנק דער גוטער און ערלעכער פירונג האָט אונדזער קאָאָפּעראַטיוו געקענט אויסמיידן דעם שטורעם, וואָס האָט צעשטערט אַ סך פינאַנציעלע אינסטיטוציעס, כאָטש ער איז אויך נישט פריי פון פּראָבלעמען און שוועריקייטן.

און איצט — עפּעס פון אונדזער לויפנדיקער טעטיקייט. מיר פאַרמאָגן אַן אייגן הויז מיט אַ גרויסן זאַל און עטלעכע צימערן. די קאָאָפּעראַטיווע ליי־קאַסע איז דאָרט טעטיק 5 מאָל אין וואָך אין אָוונט. די ליי־קאַסע רופט זיך „25סטער אויגוסט" — די טראַגישע דאַטע פון אומקום פון יידישן מעזריטש.

מיר האָבן אַ ביבליאָטעק „מעזריטש" מיט אַ באַדייטנדיקער צאָל ביכער. עס קומען פאָר אָפטע זיצונגען פון דער פאַרוואַלטונג. אונדזער אַרבעט איז באַקאַנט אויף דער יידישער גאַס דורך די נאָטיצן און באַריכטן, וואָס ווערן פון צייט צו צייט פאַרעפנטלעכט אין דער אַרגענטינער יידישער פּרעסע. מיר נעמען אויף גאַסטפריינטלעך מעזריטשער, וועלכע באַזוכן אַרגענטינע סיי געזעלשאַפטלעך און סיי פּריוואַט. יאָר־יערלעך, י"ב אלול — דער טראַגישער אומקום־טאָג — אָרדענען מיר איין אַן אזכרה־אַקאַדעמיע, וואָס ווערט שטענדיק באַזוכט דורך אַ גרויסן

עולם — אויך פון יונגן דור. עס ווערן אויך דערמאָנט איבער הונדערט נעמען פון מעזריטשער, וועלכע זענען געשטאָרבן אין אַרגענטינע.

אין „יום העצמאות" אָרדענען מיר איין יעדעס יאָר אַ גרויסע פייערונג, וואָס ווערט באַזוכט פון דער גאַנצער מעזריטשער משפחה און זי דריקט אויס איר פרייד מיט אונדזער נאַציאָנאַלער אויפריכטונג. אין אַלגעמיין שטייען מיר אין ענגן קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט סיי אין פריידן און סיי ח"ו אין ליידן.

(לויט דעם באַריכט געדריקט אין "ביולעטין" נומ' 7)

אלי׳ פרידמאַן/טאָראָנטאָ

צו דער געשיכטע פון דער מעזריטשער לאַנדסמאַנשאַפט אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

דעם 25סטן יוני 1927 האָבן אין האַליפאַקס (נאָוואָ סקאָטיאַ) געלאַנדעט אַ גרופּע פון 42 יונגע מעזריטשער מענטשן אין עלטער פון עלף ביז ניינצן יאָר, אונטער דער אָנפירונג פון איינעם פון די שענסטע מעזריטשער פערזענלעכקייטן — אלי׳ גרינבלאַט. אין דער גרופּע זענען געווען 24 בחורים און 18 מיידלעך. דאָס איז די גרופּע געקומען זיך באַזעצן אויף אַ פאַרם און צו ווערן אין דעם נייעם לאַנד פּראָדוקטיווע מענטשן.

אויפן וועג צום פאַרם האָט די גרופּע זיך אָפּגעשטעלט אין מאָנטרעאַל, ווו מיר זענען אויפגענומען געוואָרן פון ייִדישן עמיגראַנטן־הילפספאַראיין, פון פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע טוער, צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען דער דעמאָלטיקער אַרויסגעבער פון דער ייִדישער טאָג־צייטונג „קענעדער אַדלער״. עס איז אונדז געקומען באַגעגענען ה׳ מאָריס סאַקס, אַן אַלטער תושב אין קאַ־נאַדע, וואָס האָט געוווינט אין דזשאָרדזשטאָון, אָנטעריאָ, ווו דער פאַרם האָט זיך געפונען. ה׳ סאַקס איז געווען איינער פון די הויפּט־טוער, וועלכער האָט דער־מעגלעכט אונדזער אַריינקומען אין לאַנד (די טויערן פאַר עמיגראַנטן זענען געווען געשלאָסן, אַחוץ פאַר לאַנדאַרבעטער אָדער הויז־דינערשאַפט).

אין דזשאָרדזשטאָון זענען מיר אָנגעקומען דעם 28סטן יוני 1927. דעם 1טן יולי פייערט קאַנאַדע איר פאַראייניקונג (קאָנפעדעראַציע), איר ווערן אַ נאַציע. דאַן איז אויסגעפאַלן דער 62סטער יאָרטאָג און מיר האָבן אָנטייל גענומען אין די פייערונגען מיט אונדזער מאַנדאָלין־אָרקעסטער. די באַפעלקערונג פון פאַרמער, פויערים און שטאָטלייט האָבן אונדז וואַרעם אויפגענומען און הייס אַפּלאָדירט.

די אונטערנעמונג פון דער פאַרם־שול איז געווען אַ פּראָיעקט, וואָס האָט געפאָדערט גרויסע געלטמיטלען אויף צו באַשעפטיקן, שפּייזן, קליידן אַ גרויסע גרופּע מענטשן און אויך אויסהאַלטן אַ פּערסאָנאַל אויף לערנען. די מעזריטשער אין די פאַראייניקטע שטאַטן, ספּעציעל די פון ניו־יאָרק, אונטער דער פירערשאַפט פון די ברידער שטיין, ה׳ און מרס. סאַיעטע, ה׳ און מרס. גאָלדשטיין, פעלדמאַן, און צענדליקער אַנדערע פון דער מעזריטשער הילפס־אָרג., און די אין דעטראָיט, אונטער דער ענערגישער פירערשאַפט פון אלי׳ גרינבלאַט און צענדליקער אַנדערע (עס איז אוממעגלעך אויסרעכענען אַלע נעמען), האָבן געטאָן אַל דאָס מעגלעכע אויסצוהאַלטן די פאַרם־שול און מעגלעך נוצן דאָס פאַר אַ באַזע אַריבערצוברענגען קיין קאַנאַדע נאָך מעזריטשער און אַנדערע. עס זענען געמאַכט געוואָרן פאַרשידענע אונטערנעמונגען, מיר האָבן געגעבן קאָנצערטן אין ניו־יאָרק און אין דעטראָיט מיטן מאַנדאָלין־אָרקעסטער, אָבער דאָס אַלץ איז געווען נישט גענוג.

ה׳ גרינבלאַט און ה׳ סאַקס האָבן געזוכט צו פאַראינטערעסירן די קאַנאַדער יידישע עפנטלעכע מיינונג און געזעלשאַפטלעכקייט; עס זענען געקומען פאַרשי־דענע דעלעגאַציעס און יחידים, עס האָט גאָרנישט געהאָלפן, אַלע זענען געווען און געבליבן גלייכגילטיק. אין צווישן צייט האָבן ה׳ גרינבלאַט און ה׳ סאַקס נישט גערוט און אין זומער אָדער האַרבסט 1929 האָבן זיי אַריבערגעברענגט אַ צווייטע גרופּע פון עטלעכע צענדליק יונגע מענטשן פון מעזריטש און אַנדערע שטעטלעך און זיי אויך באַזעצט אויף ערדאַרבעט.

די באַדינגונגען אויף דעם פאַרם זענען דערוויילע געוואָרן שווערער, ביס־לעכווייז האָבן די עלטערע יונגעלייט און מיידלעך אָנגעהויבן פאַרלאָזן די פאַרם־שול און געפינען אַרבעט אין טאָראָנטאָ.

אַזוי שנעל ווי מען האָט זיך איינגעאָרדנט אין טאָראָנטאָ איז רייף געוואָרן דער געדאַנק וועגן אַן אָרגאַניזאַציע פאַר קעגנזייטיקער הילף, און אין 1930 איז געשאַפן געוואָרן דער מעזריטשער יוגנטקלוב. מיר האָבן געדונגען אַ לאָקאַל, זיך איינגעשאַפט אַ ביבליאָטעק, אָרגאַניזירט אַ לייַ־קאַסע פאַר די מיטגלידער, וואָס האָבן געדאַרפט אַן הלוואה (עס איז דאַן פאָרגעקומען דער באַרימטער וואָל־סטריט־קראַך). צוליב אומדערפאַרנקייט און ווייניק פאָנדן האָבן מיר די לייַ־קאַסע געמוזט ליקווידירן. דער קלוב האָט אָנגעהאַלטן אַ 4־5 יאָר. מיר האָבן אַדורכגע־פירט פאַרוויילונגען און אונטערנעמונגען.

הגם דער קלוב האָט אויפגעהערט פונקציאָנירן, איז אָבער פאַר דער גאַנצער צייט אָנגעהאַלטן געוואָרן אַן ענגער קאָנטאַקט צווישן די מעזריטשער. צו יעדער צייט האָבן אַלע געענטפערט דעם רוף, אויב עמעץ איז געווען אין שוועריקייטן, אָדער האָט זיך גענויטיקט אין הילף. אַזעלכע הילפסאַקציעס זענען פאָרגעקומען אייניקע מאָל.

אין פרילינג 1939, ווען פון אייראָפּע האָבן אָנגעהויבן אָנקומען ידיעות וועגן דער מעגלעכקייט פון אַ נייער וועלט־שחיטה, איז ה׳ גרינבלאַט געקומען קיין טאָראָנטאָ. מיר האָבן זיך געטראָפן ביי מיר אין הויז און אַרומגערעדט די וויכ־טיקייט און די מעגלעכקייטן פון רעאָרגאַניזירן די מעזריטשער. ה׳ גרינבלאַט האָט ביי זיין יעדן באַזוך ביי די טאָראָנטער מעזריטשער אַלע מאָל גערעדט זיך האַלטן צוזאַמען. מיט דער הילף פון י. דאַנילאַק, וועלכער איז דאַן געווען אַ לערער אין די אַרבעטער־רינג־שולן, האָבן מיר צוזאַמענגערופן אַלעמען און אויף ס׳ביי גע־גרינדעט דעם מעזריטשער יוגנטקלוב. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעבהאַפטע טעטיקייט.

אין צווישן האָט זיך דעם 1טן סעפּטעמבער 1939 אָנגעהויבן אין אייראָפּע די צווייטע וועלט־מלחמה. מיר האָבן דורכגעפירט אונטערנעמונגען און געמאַכט פּלענער ווי אַזוי צו העלפן אונדזערע לאַנדסלייט ביי דער ערשטער געלעגנהייט.

ווידער זענען פאָרגעקומען איבעררייסן און די אָרגאַניזאַציע איז איינגע־שלאָפן. דאָס מאָל אָבער האָבן זיך די פרויען אָרגאַניזירט און אָנגעהויבן פירן אַ ברייטע טעטיקייט צווישן זיך פאַר קעגנזייטיקער הילף.

מיר האָבן זיך ווידער אָרגאַניזירט. עס האָבן אָנגעהויבן קומען גרוסן וועגן דעם גרויסן חורבן פונעם אייראָפּעיִשן ייִדנטום, באַזונדערס פון די פּוילישע ייִדן, צווישן זיי די מעזריטשער, וואָס האָבן געציילט 18 טויזנט נפשות.

עס האָט גענומען וואָכן און חדשים ביז עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אייניקע על פּי נס געראַטעוועטע מעזריטשער. פון די לאַגערן אין אייראָפּע פּאַר באַפרייטע און פון פאַרשידענע געביטן אין פּוילן האָבן אָנגעהויבן קומען דרינ־גענדיקע רופן נאָך הילף — קליידונג, שפּייז, מעדיצין — און אַ וואַרעם מענטש־לעך וואָרט.

עס האָט זיך ביי אונדז אָנגעהויבן אַ פיבערהאַפטע טעטיקייט צו זאַמלען און שיקן פּעקלעך שפּייז, מלבושים און קליינע סומעס געלט צו יחידים און קאָמיטעטן, וואָס האָבן זיך געשאַפן אין פאַרשידענע ערטער. מיר האָבן געשיקט הונדערטער בריוו מיט קליינע געלט־מתנות. מיר האָבן אויך זיך פאַרבונדן מיט דער מעזרי־טשער הילפס־צענטראַלע אין ניו־יאָרק. מיר האָבן געשאַפן גרעסערע סומעס געלט און געשיקט אין ניו־יאָרקער אָפיס, פון וואַנען די אַרבעט איז אויף אַ סיסטעמאַ־טישן אופן אָרגאַניזירט געוואָרן. מיר האָבן מיטגעאַרבעט מיט די מעזריטשער אין דעטראָיט, געוועקט און געמונטערט איינע די אַנדערע.

צו יענער צייט האָבן מיר מיט דער אַקטיווער הילף פון ה׳ מאָריס זאַקס און ה׳ גרינבלאַט געפּרוּווט פאַראינטערעסירן די טאָראָנטער ייִדן פאַר אַריבערברענגען אַ צאָל מענטשן. מיר האָבן געהאַט צוזאַמענטרעפן מיט דער פירערשאַפט פון ייִדישן קאָנגרעס, פאַראַנטוואָרטלעכע טוער פון דער רעגירונג האָבן אונדז צוגע־זאָגט העלפן, אָבער עס איז דערפון גאָרנישט געוואָרן. בלויז אייניקע איז געלונגען אַריבערברענגען דורך אינדיווידועלע באַמיִונגען.

ווען אין נאָוועמבער 1948 איז אַנטשטאַנען מדינת ישראל, און עס האָבן גענומען אָנקומען ידיעות, אַז אַ סך פון די געראַטעוועטע פון חורבן אין אייראָפּע באַזעצן זיך אין ישראל, האָבן מיר אָרגאַניזירט ספּעציעלע זאַמלונגען אויף צו העלפן איינשטעלן אַ ליי־קאַסע פאַר די נויט־באַדערפטיקסטע. מיר האָבן געהאָלפן גרינדן אַ בערשטער־קאָאָפּעראַטיוו, ווו אַ צאָל מענטשן זאָלן אַרבעטן און פאַרדינען אויפן לעבן. מיר האָבן אויך געהאָלפן בויען וווינונגען פאַר די נויטבאַדערפ־טיקסטע. מיר האָבן זיך באַמיט דורכצופירן אַ ריי קאָנפערענצן פון די מעזריטשער אין די פאַראייניקטע שטאַטן און טאָראָנטאָ צו העלפן בעסער אָרגאַניזירן די אַר־בעט. מיר האָבן אויך אָנגעהויבן נעמען אַ גרעסערן אָנטייל אין דער לאָקאַלער טעטיקייט פון פאַרשידענע קאַמפּאַניעס פון אַן אַלגעמיין ייִדישן כאַראַקטער מיטן ציל צו העלפן אומעטום ווי נאָר מעגלעך. פאַרבייגייענדיק וויל איך באַ־מערקן, אַז אין דער צייט פון דער אַנטי־נאַצי־מלחמה האָבן אויך אַ טייל פון די מעזריטשער געדינט אין די באַוואָפנטע כוחות פון לאַנד.

אין די לעצטע דריי־פיר יאָר נעמט אונדזער אָרגאַניזאַציע, אונטער דער פעיִקער פירערשאַפט פון פריינד שמחה בירשטיין, אַ זייער אַקטיוון אָנטייל אין אָרגאַניזירטן לאָקאַלן ייִדישן לעבן, וואָס איז אויך פאַרבונדן מיט קאַמפּאַניעס און

אַקציעס לטובת ישראל, ספּעציעל אין קאַמפּאַניעס צו פּאַראַייביקן די אומגעקומענע דורך די הענט פון די נאַצישע רוצחים.

דאָס לעבן און די טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע איז געוואָרן רייכער און אינטערעסאַנטער מיטן אַדורכפירן אַ סך קולטור־אָוונטן, שמועסן וועגן אַלגעמיינע צייטפראַגן, דעבאַטעס און לעקציעס. עס ווערן געוויזן פילמען וועגן לעבן און בויען פון ישראל, וועגן קאַמף פאַר אַ שענערער צוקונפט און אַ ניי יידיש לעבן

זינט 1960 עקזיסטירט אויך ביי אונדז אַ קראַנקן־פאָנד, כדי צו געבן אונ־דזערע מיטגלידער אַ מינימאַלע הילף אין צייט פון קראַנק זיין.

מעזריטשער אין אויסטראַליע

די גרעסטע צאָל מעזריטשער געפינט זיך אין מעלבורן. אין סידנעי, די צווייטע גרויסע שטאָט אין אויסטראַליע, געפינען זיך דריי מעזריטשער: חיים בערעזניאַק, וואָס גיט אַרויס אַ יידישן ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכן זשורנאַל אין ענגליש, פייגע עפנער (פון דעם היים קליינמאַן) און רויזע גלאַזמאַן. אין פערס געפינען זיך צוויי מעזריטשער: שלמה וועגנעריק און פריידל דוואָש.

אין מעלבורן געפינען זיך קנאַפּע 30 מעזריטשער. דער גרעסטער טייל איז געקומען נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, געראַטעוועטע פון דעם חורבן אויף פאַרשידענע אופנים. איך גיב דאָ אָן זייערע נעמען לויט דעם א״ב: דבורה באַסעוויטש (פון דעם היים גרינבערג, דער ראַדזינערינס טאָכטער), ליאָווע גאָלדמאַן, חיהטשע זאַוואַזשניק (פון דער היים טראַרדעדזשעוואַ), יאַנקל זעמעל און שפרינצע ווייסגלאַז, אברהם לאַנצקעוויטש, בינטשע לעבענהאָלץ און פייגע עפּלבוים, היים לעבענהאָלץ און באַשקע קאָפּעטש, מלכה מילגראָם (פון דער היים זעמעל), חיהטשע ניימאַן (פון דער היים בראַנשטיין), פסח נודעלבערג, מיכל עפּלזאַפט, ליפּמאַן עדעלשטיין, גדליהו פליישביין און צביה קרופּניק, ליאָלעק פרידלענדער און חנה ריבאַק, מישע פרידמאַן און פייגע פּאַגאַזשעלעץ, ליאָווע פרידמאַן, מאָטל קראַקאָווסקי (טוגענדער), זיסקינד רובינשטיין (מור־לענדער), משה שוואַרצבערג, צביה שטיין (פון דער היים סאַפּיר). אייניקע פון די מעזריטשער זענען טעטיק אין היגן יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

מיר זענען נישט אָרגאַניזירט אין אַ לאַנדסמאַנשאַפט, אָבער מיר האַלטן זיך צוזאַמען און טרעפן זיך אויף שמחות ביי די מעזריטשער און ביי אַנדערע געלעגנהייטן. שוין העכער 16 יאָר ווי מיר קומען זיך צונויף יעדעס יאָר שמחת תורה, דערמאָנען אונדזער היימשטאָט און פירן דורך אַ זאַמלונג פאַר נויט־באַדערפטיקע מעזריטשער אין ישראל און אין דער וועלט. יעדעס יאָר שיקן מיר איבער דער מעזריטשער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל עטלעכע הונדערט דאָלער, שטיצן אויך אינדיווידועל נויטבאַדערפטיקע מעזריטשער אין פוילן און אין אַנדערע לענדער.

מיר האָבן אויך גענומען אויף זיך די אַפּוטרופּסות איבער דעם קריסטלעכן פעלדשער שוועדאָווסקי און זיין פרוי אין מעזריטש, וועלכע האָבן געהאָלפן אויסצובאַהאַלטן אייניקע מעזריטשער יידן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע. לײדער באַמיִען זיך נישט די מעזריטשער, וואָס האָבן באַקומען פון זיי הילף אין יענער צייט (חוץ דער פרוי שיינמעל אין ישראל) צו שטיצן זיי און צו שטיין מיט זיי אין קאָנטאַקט. האָבן מיר גענומען אויף זיך די עבודה אַרויס־צוּווייזן זיי אַ פריינדלעכקייט אויף די עלטערע יאָרן. מיר שרייבן צו זיי פון צייט צו צייט און שיקן אַ קליינע שטיצע.

(ביולעטין נ. 2). **ל. פּ.** (מעלבורן)

אינהאַלט

זייט

גאַסן און געסלעך

אין דערציילונג און אין ליד

ע ר ב

תקוני טעויות־דפוס — פאריכטע דרוק־פעלערן

עמוד זייט	שורה	נדפס — געדרוקט	צריך להיות — דאַרף זיין
3	שורה אחרונה למטה, (שער ראשי) שנת	תש"ח	תשל"ח
35	שורת ההערה למטה	כדוע	כידוע
83	11. מלמעלה	מ. י.	מ. ר.
144	מתחת לתמונה (בין השמות)	לבנבליק	לבנגליק
147	13. מלמעלה	לפנ	לפני
272	2. "	רוזנבוים	רוזנבלום
279	4. "	כד	כר
285	6. "	בית־המדרש	בבית־המדרש
301	שם המחברת (מעל לשורת הכותרת)	חבקין	רבקין
301	12. מלמעלה	עודני	עונדי
324	2. "	להתיישב	להתייצב
331	השער הפנימי	במתייך	במותיך
338	שורה אחרונה למטה	בנופלי	בנופלו
341	7. מלמטה	ובצלחה	ובהצלחה
344	3. "	לא	ללא
375	22. " (תוכן הענינים)	במתייך	במותיך
375	13. מלמטה (תוכן הענינים 342)	אברהם בלושטיין	ההורים והאח
375	12. מלמטה (תוכן הענינים 343)	ההורים והאח	אברהם בלושטיין
377	לעצטע שורה, אונטן (שער־בלאַט) יאַר	תש"ח	תשל"ח
464	12. פון אונטן	און	איז
478	17. פון אויבן	(קאניאק)	(קאַניק)
482	6. פון אונטן	פיינבערג	פיינעבעריע
531	אונטערן בילד (צווישן די נעמען)	פירמאן	פורמאן
581	12. פון אונטן	צענדליקער טויזנטער	פיל טויזנטער
582	5. "	„לחיים לעניים"	„לחם לעניים"
757	8. "	הערצל	הערשל
761	13. "	ארעסטירט	ארעסטירטע
772	צושריפט צום בילד אונטן	אויפגעבויט אין יאַר 1938 ערב דער צווייטער וועלט־ דער בנין פון שטאָט־ראַט מלחמה	דער בנין פון שטאָט־ראָט אויפגעבויט אין יאַר 1938 ערב דער צווייטער וועלט־ מלחמה